

MARKETING

ILMIY, AMALIY VA OMMABOP JURNAL

№ 5 - SON

9710 xalqaro daraja

№240874

ISSN: 3060-4621

2026-YIL, MAY

JURNALNING MAQSADI

Tadbirkorlik-biznes faoliyatini tashkil etishning marketing asoslarini, yo'nalishlari, echimlari, vositalarini yaratish va rivojlantirish

ALOQA UCHUN MA'LUMOTLAR

TEL: (97) 783-84-64

VEB-SAYT

www.marketingjournal.uz

ELEKTRON POCHTA:

info@marketingjournal.uz

TELEGRAM BOT:

[@marketingjournalbot](https://t.me/tidiumarketingjournal)

TELEGRAM KANAL:

<https://t.me/tidiumarketingjournal>

MUASSIS

“Tadbirkor va ishbilarmon” MCHJ

JURNALNING ILMIYLIGI

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining **2024-yil 04-oktabrdagi 332/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

INDEKSATSIYA

BOSH MUHARRIR

Xakimov Ziyodulla Axmadovich, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent;

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:

Yusupov Muxamadamin, iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor;

TAHRIR HAY'ATI:

Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU, Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor;

Ergashxodjayeva Shaxnoza Djasurovna, i.f.d., prof., TDIU, “Marketing” kafedrasini mudiri;

Soliyev Axmadjon Soliyevich, i.f.d., NamDTU, “Marketing” kafedrasini professori;

Ikramov Murad Akramovich, i.f.d., TDIU “Marketing” kafedrasini professori;

Tursunov Boburjon Ortqimrziyevich, i.f.d., prof., TDIU, Iqtisodiy xavfsizlik kafedrasini mudiri, Xalqaro statistika instituti kengashi doimiy a'zosi;

Zarova Elena Viktorovna, i.f.d., G.V.Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universiteti professori, Xalqaro statistika instituti kengashi doimiy a'zosi

Akramov Tohir Abdirahmonovich, i.f.d., TDIU, “Marketing” kafedrasini professori;

Ostonaqulova Gulsaraxon Muhammadyoqub qizi, i.f.d., TDIU, “Marketing” kafedrasini professori;

Samadov Asqarjon Mishomovich, i.f.n., TDIU, “Marketing” kafedrasini professori;

Shamshiyeva Nargizaxon Nosirxo'ja qizi, i.f.n., dots., TDIU Kengash kotibi;

Sobirov Azizbek Avazbekovich, PhD., TDIU, “Marketing” kafedrasini dotsenti;

Sadikov Shoxrux Shuxratovich, PhD, dots., TIU, Departament boshlig'i;

Musheva Shoirazimovna, i.f.n., SamISI, “Marketing” kafedrasini professori;

Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li, PhD., TDIU, “Marketing” kafedrasini dotsenti;

Djurabayev Otabek Djurabayevich, i.f.d., TDIU, “Innovatsion menejment” kafedrasini dotsenti;

Karimova Shirin Zoxid qizi, PhD, TDIU, “Axborot texnologiyalari” kafedrasini katta o'qituvchisi;

Mullabayev Baxtiyarjon Bulturbaevich, DSc., NamDTU, “Menejment” kafedrasini mudiri, dotsent;

Fayzullayev Javlonbek Sultonovich, DSc., TDIU, “Yashil iqtisodiyot” kafedrasini dotsenti;

Aliyev Yashnarjon Egamberdiyevich, DSc., TDIU, “Iqtisodiy va moliyaviy xavfsizlik” kafedrasini professori;

Bobojonov Azizjon Babaxanovich, DSc, TDIU, “Raqamli iqtisodiyot” kafedrasini dotsenti

Allayarov Shamsiddin Amanullayevich, DSc, prof., TDIU, “Savdo ishi” kafedrasini mudiri

Jumaev Olimjon Sadulloevich, DSc, Raqobat siyosati va iste'molchilar huquqlari tadqiqotlari markazi direktori;

Eshov Mansur Po'latovich, i.f.d., prof., Alfraganus universiteti O'quv ishlari bo'yicha prorektor;

Kucharov Abrorjon Sobirjanovich, TDIU, “Biznes boshqaruvi va logistika” kafedrasini professori

Tuychiyev Alisher Jurayevich, Alfraganus University “Iqtisodiyot” fakulteti dekani, professor;

Nazarova Ra'no Rustamovna, TDIU, “Yashil” iqtisodiyot kafedrasini mudiri, Iqtisodiyot fanlari doktori, professor;

Usmonov Bunyod Aktam o'g'li, PhD, TDIU, Moliyaviy tahlil kafedrasini v.b.dotsenti;

Dehqonov Burxon Rustamovich, PhD., TDIU, Ilmiy tadqiqot faoliyatini tashkil etish bo'limi bosh mutaxassisi;

Turobova Hulkar Rustamovna, PhD., BuxDU, Yashil iqtisodiyot va agrobiznes kafedrasini dotsenti;

Boltaev Umidjon Talant o'g'li, i.f.f.d., PhD., Toshkent arxitektura qurilish instituti “Iqtisodiyot va ko'chmas mulkni boshqarish” kafedrasini dotsenti;

Bayxonov Bahodirjon Tursunbayevich, i.f.d., DSc, NamDTU, “Menejment” kafedrasini dotsenti;

Maxmudov Toxirjon Olimjonovich, PhD., NamDTU, “Marketing” kafedrasini dotsenti;

Beknazarov Behzod Baxtiyor o'g'li, PhD., Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali “Yashil iqtisodiyot va barqaror biznes” kafedrasini dotsent v.b.

Abduvoxidov Behzod, PhD., Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti “Raqamli iqtisodiyot” kafedrasini o'qituvchisi;

Rajabova Moxichexra Abduxolikovna, PhD., Buxoro davlat universiteti marketing va menejment kafedrasini o'qituvchisi.

MUNDARIJA

O‘ZBEKISTONDA TEMIR YO‘L VA AVTOMOBIL TRANSPORTLARI O‘RTASIDAGI RAQOBATNING ZAMONAVIY HOLATI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI.....	9
Sindarov Sherzod Egamberdiyevich	
ANDIJON VILOYATIDA TO‘QIMACHILIK SANOATI EKSPORTINING HOLATI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI	18
Muxtarov Maxmudjon Marifovich	
STRATEGIC MARKETING, STUDENT ATTRACTION, AND FINANCIAL SUSTAINABILITY IN UNIVERSITIES: EVIDENCE FROM UZBEKISTAN AND CENTRAL ASIA	25
Inomiddin Imomov	
TEMIR YO‘L TRANSPORTI RAQOBATBARDOSHLIGINI BESH BOSQICHLI REYTING SHKALASI ASOSIDA BAXOLASHNING METODOLOGIK ASOSLAR VA AMALIY TADBIQ ETISH YO‘LLARI.....	42
Fayzullayev Javlonbek Sultonovich	
YANGI XIZMAT KO‘RSATISH TURLARINI KENGAYTIRISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARINI ISHLAB CHIQISH	50
Djurayeva Dilnoza Davron qizi, Rashidov Dilshod Sharof o‘g‘li, No‘monov Muxammadsodiq	
“RAQAMLI HUKUMAT LOYIHALARINI BOSHQARISH MARKAZI” DAVLAT MUASSASASINING RAQAMLI XIZMATLAR FAOLIYATINI BAHOLASH.....	59
Xakimdjanova Dildora Kamilevna	
XORAZM VILOYATI TO‘QIMACHILIK KORXONALARINING B2B BOZORIDA MARKETINGDAN SAARALI FOYDALANISH YO‘LLARI.....	74
Sapayeva Nilufar Kadambayevna	
ELEKTRON TIJORAT BOZORIDA RISKLARNI IDENTIFIKATSIYA QILISH VA BAHOLASH MEXANIZMLARI	84
Aripov Ulug‘bek Bahodirovich	
ISTE‘MOLCHILARNING EKOLOGIK VA BARQAROR ISTE‘MOL XULQ-ATVORIGA YASHIL MARKETING STRATEGIYALARIGA TA’SIRI	93
Abduqodirova Donoxon Raximjonovna	
INTERNET OF THINGS (IOT) TEXNOLOGIYALARINING RAQAMLI TRANSFORMATSIYA JARAYONLARIDAGI AHAMIYATI.....	105
Sabirova Dildor Arifovna	
MAMLAKAT TARAQQIYOTIGA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING TA’SIRI.....	115
Rasulova Nargiza Shavkatovna	
TEMIR YO‘L TRANSPORTIDA YUK TASHISH TARIF TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI.....	123
Mannonov Shohruhmirza Abdurashid o‘g‘li	
ЦИФРОВЫЕ РЫНКИ УЗБЕКИСТАНА - КОНКУРЕНТНАЯ СРЕДА, МАРКЕТИНГОВЫЕ СТРАТЕГИИ КОМПАНИЙ И ЗАЩИТА ИНТЕРЕСОВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ ПЛАТФОРМЕННОЙ ЭКОНОМИКИ	132
Насырова Дилфуза Хайруллаевна	
DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK ASOSIDA OILAVIY BIZNES EKOTIZIMINI TRANSFORMATSIYALASH VA INKLYUZIV IQTISODIY RIVOJLANISHNI TA’MINLASH MEXANIZMLARI	145
Ernazarova Nilufar Nozimjonovna	
BOZOR INFRATUZILMASI RIVOJLANISHINING CHORVACHILIK MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQARISH VA EKSPORT HAJMIGA -TA’SIRINI BAHOLASH	156
Soxadaliyev Abdurashid Mamadaliyevich	

KORPORATIV TUZILMALARNING INNOVATSION SALOHİYATNI RIVOJLANTIRISHDA INSTITUTSIONAL MUHIT VA BOZOR RAQOBATINING KOMPLEMENTAR TA’SIRI	168
Mullabayev Baxtiyarjon Bulturbayevich, Tojibayev Xurshidbek Muhiddin o‘g‘li	
SANOAT KORXONALARIDA INVESTITSION FAOLIYATNI BOSHQARISHNING STRATEGIK MAQSADLARI VA RIVOJLANISH OMILLARI.....	180
Qorabayev Shuxratjon Axmadjonovich	
KICHIK BIZNESNI BARQAROR RIVOJLANISHINI BAHOLASHGA OID NAZARIY YONDASHUVLAR.....	187
Adashev Azimjon Urinboyevich	
KORXONALAR IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA RAQAMLI STRATEGIYALAR VA INNOVATSION BOSHQARUV	193
Abduvaxobov Shohijahon Muhammadjanovich	
HUDUDIIY TADBIRKORLIK TIZIMIDA INVESTITSION RESURLAR SAMARADORLIGINI BAHOLASHNING INSTITUTSIONAL VA EKONOMETRIK YONDASHUVLAR	201
Isakov Axmadali Esanbaevich	
KICHIK BIZNES SUBYEKTLARI FAOLIYATIGA XORIJIY INVESTITSIYALARNI JALB ETISHNING INSTITUTSIONAL MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH	213
Saribayeva Azadajan Baratbayevna	
HUDUDLAR IQTISODIY RIVOJLANISHINI TA’MINLASHDA INSTITUTSIONAL-MODERNIZATSIYA VA INNOVATSION BOSHQARUV TAMOIYILLARIDAN FOYDALANISH.....	224
Qazaqov Tolibjon Sharifjon o‘g‘li	
ZAMONAVIIY BOZOR IQTISODIYOTI SHAROITIDA MARKETING FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH	236
Raxmonova Feruza Musaqulovna, Omonova Sevinch Xolmo‘min qizi	
ОПЫТ РАЗВИТЫХ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН.....	242
Умарова Гулчехра Шавкатовна	
HUDUDIIY IQTISODIY BOSHQARUVNING INNOVATSION-TRANSFORMATSION MODELINI BIZNES EKOTIZIMIGA MOSLASHTIRISH MEXANIZMLARI	249
Mahmudov Bahrriddin Jo‘rayevich	
MOLIYAVIIY SAVODXONLIKNI OSHIRISH ASOSIDA HUDUDIIY IQTISODIY SALOHİYATDAN FOYDALANISHNING INSTITUTSIONAL MEXANIZMLARI.....	261
G‘aniyev Sanjar Poziljon o‘g‘li	
KICHIK SANOAT ZONALARINING HUDUDLAR IQTISODIY RIVOJLANISHIDAGI ROLI... 274	
Esanaliy Otabek Yusupjonovich	
TO‘QIMACHILIK SANOATIDA INVESTITSION LOYIHALAR SAMARADORLIGINI TEXNOLOGIK VA INSTITUTSIONAL OMILLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH	283
Alabayev Sobitxon Ibragimovich	
YANGI O‘ZBEKISTON KONSALTING XIZMATLARI BOZORINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI VA INVESTITSIYALARNI JALB QILISHNING POTENSIAL IMKONIYATINI BAHOLASH USULLARI.....	295
Musayeva Shoirazimovna	
IMPROVING THE MANAGEMENT COORDINATION FUNCTION IN THE PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP SYSTEM OF HIGHER EDUCATION.....	306
Raximjonova Shohsanam Baxodirovna	
ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРЕДПРИЯТИЙ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ ЭФФЕКТИВНОСТЬ.....	311
Баймухамедова Гулназ Фаттаховна	
HUDUDIIY INVESTITSIYALARNI BAHOLASHNING EKONOMETRIK MODELI	319
Eshmatov Davron Abduvaxobovich	

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ МАЛОГО БИЗНЕСА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИКИ	336
Джурабаев Отабек Джурабаевич	
TA'LIM MUASSASALARIDA STRATEGIK BOSHQARUVNI TAKOMILLASHTIRISHNING INTEGRATSIYALASHGAN MODEL: KPI, RACI VA RAQAMLI DASHBOARD MEKANIZMLARI.....	346
Xayitmuradova Shaxrizoda Qosimjon qizi	
ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ESG ПРАКТИК В ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА УЗБЕКИСТАНА: СТРАТЕГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ	355
Сабирова Ойдин Максудовна	
ME'MORIY MEROS OBYEKTARIDA BARQAROR FOYDALANISHNI BAHOLASHNING INTEGRALLASHGAN INDIKATORLAR METODIKASI.....	364
Qilichov Muhridin Husniddin o'g'li	
O'ZBEKISTON POROLON BOZORI RIVOJLANISHNING MARKETING TAHLILI VA RAQOBATBARDOSHLIKNI OSHIRISH YO'LLARI.....	377
Abdurashidova Nigora Alisherovna, Abdurazakova Diyora Mirzakarim qizi	
YANGI O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA AYOLLAR TADBIRKORLIGI: HUQUQIY VA INSTITUTIONAL YONDASHUV	387
Xusanova Zulfiya Rahmatullaevna	
ISTE'MOLCHI EHTIYOJLARINING RAQAMLI MUHITGA TRANSFORMATSIYALASHUVI SHAROITIDA HARID QARORINI SHAKLLANTIRISHNING MARKETING STRATEGIYALARI.....	401
Ibodov Kamoliddin Mamatqulovich	
MINTAQAVIY TURIZMNI BARQAROR RIVOJLANTIRISH STRATEGIYASI	411
Gulmanov Maxsud Aminovich	
HUDUDIIY IJTIMOIIY-IQTISODIY TIZIMDA DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIGI SHAKLLARI VA MODELLARI	422
Ataniyazova Maksuda Baltabayevna	
MINTAQA IQTISODIYOTIDA TIBBIY XIZMATLARNING RIVOJLANISH IMKONIYATLARI.....	430
Sapayev Azamat Rustamovich	
MARKETING STRATEGIES AS A MECHANISM FOR ENTERPRISE COMPETITIVENESS AN INTEGRATIVE CONCEPTUAL MODEL FOR EMERGING DIGITAL MARKETS	436
Bakhtiyor Ruziev Eshmuminovich	
TURISTIK MANZIL IMIJINI SHAKLLANTIRISHDA MARKETING-MIKS (7P) MODELINING NAZARIY ASOSLARI	445
Narziqulov Elbek Farxod o'g'li	
RAQAMLI MARKETING KANALLARINI INTEGRATSIYALASH ORQALI XIZMATLAR SOHASI SAMARADORLIGINI OSHIRISH IMKONIYATLARI	452
Yahyojonov Niyozxo'ja Bahroil o'g'li	
OMNIKANAL MARKETING VA ISTE'MOLCHILAR XULQ-ATVORI: RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA KANAL INTEGRATSIYASI VA MIJOZ TAJRIBASINING KOMPLEKS TAHLILI.....	463
Matniyozov Murodjon	
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA IQTISODIY O'SISHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLARNING EKONOMETRIK TAHLILI VA 2026 -2030 YILLARGA MO'LJALLANGAN PROGNOZ	474
Safarova Gulruh Akmal qizi	
YASHIL IQTISODIYOT, ESG MEZONLARI VA KORXONALAR IJTIMOIIY-EKOLOGIK MAS'ULIYATINING O'ZARO BOG'LIQLIGI.....	487
Qudratov Azizjon Dehqonboyevich, Eshbekov Murodjon Uktamovich	

O‘ZBEKISTONDA MEVA-SABZAVOTCHILIK KOOPERATSIYALARINING HOZIRGI HOLATI, SAMARADORLIKNI OSHIRISH YO‘LLARI	499
Kadirova Maraljon Matyakubovna, Saidmuratova Iroda Abdullayevna	
ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ МАРКЕТИНГОВЫХ ПОДХОДОВ В СФЕРЕ УСЛУГ БУХАРСКОЙ ОБЛАСТИ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ	508
Таджиева С.У., Акрамова Н.А.	
SAVDO XIZMATLARINI KO‘RSATISHDA RAQAMLI MARKETING INFRATUZILMASINING RIVOJLANISH HOLATI	519
Toxirov Javlon Raximovich	
POST-PANDEMIC TOURISM RECOVERY AND DEVELOPMENT PROSPECTS IN UZBEKISTAN FOR 2021-2030	533
Bekimbetova Mariya Makhsetullayevna	
AYOLLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ILG‘OR XORIJIY TAJRIBASI	543
Musayeva Shoirazimovna	
AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA PROFESSIONAL TA‘LIMNI BOSHQARISH	556
Boymatov Tuvchiyev Alijonovich	
MOLIYAVIY XIZMATLAR KO‘RSATISHNING MINTAQAVIY XUSUSIYATLARI.....	568
Jo‘rayev Shermet Isroilovich	
ISHLAB CHIQRISH JARAYONLARINI TARTIBGA SOLISHDA INNOVATSION YONDASHUVLARNING AHAMIYATI	576
Raximov Ilyos Muydinovich	
TO‘QIMACHILIK MAHSULOTLARI B2B BOZORIDA MARKETING KOMMUNIKATSIYA STRATEGIYALARIDAN FOYDALANISH.....	587
Sapayeva Nilufar Kadambayevna	
O‘ZBEKISTONDA AYOLLAR IQTISODIY FAOLLIGINI OSHIRISH OMILLARI VA ISTIQBOLLARI.....	595
Jumayeva Muxlisa Abdug‘ani qizi	
SANOAT KORXONALARIDA ISHLAB CHIQRISHNING EKOLOGIK SAMARADORLIGINI BAHOLOVCHI INTEGRAL KO‘RSATKICHLAR TIZIMINI ISHLAB CHIQRISH	607
Abdullayev Elyorbek Odiljon o‘g‘li	
TURIZM XIZMATLARI BOZORI MARKETINGIDA FACEBOOK REKLAMALARINING LID GENERATSIYA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI	615
Javokhir Zokirov Nodirjanovich	
YENGIL SANOAT KORXONALARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH IMKONIYATLARI VA TEXNOLOGIK TAYYORGARLIKNI METODOLOGIK BAHOLASH ..	626
Quldasheva Nargiza Komoliddin qizi	
TRANSPORT VA AXBOROT LOGISTIKASI: O‘ZARO BOG‘LIQLIK, TIZIMLI YONDASHUV VA RAQAMLI TRANSFORMATSIYANING IQTISODIY SAMARADORLIKKA TA‘SIRI.....	636
Ubaydullayev Lutfulla Xabibullayevich, Otabayeva Sevaraxon Shaxobbidinovna	
TRANSPORT XIZMATLARI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	644
Rajabov Qurbon Sulaymonovich	
MAMLAKATNI MAKROIQTISODIY BARQARORLASHTIRISH VA RIVOJLANTIRISHDA SOLIQ-BYUDJET SIYOSATINING ROLI.....	654
Abdualimov Ashraf Qurbonaliyevich, Normirzayev Adham Zulfikar o‘g‘li	
TERRITORIAL ASPECTS OF THE EFFECTIVE USE OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS IN THE BUKHARA REGION	663
Azimov Olimjon Orifovich	
TRANSFORMATSIYALASH SHAROITIDA OLIY TA‘LIM MUASSASALARINING RAQAMLI YETUKLIK DARAJASINI BAHOLASH METODOLOGIYASINI ISHLAB CHIQRISH	677
Berdiyev Sunnatullo Alikulovich	

BARQAROR RIVOJLANISHNI TA'MINLASHDA RAQAMLI PLATFORMALARNING O'RNI 686 Boltayeva Shaxnoz Bebudovna, Aslonjonova Kamola Ulug'bek qizi	
O'ZBEKISTONDA AYOLLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA ISTIQBOLLARI 692 To'laganova Dilnoza Abduvohidovna	
O'ZBEKISTONDA ORGANIK AGRO-OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARI BOZORINI RIVOJLANTIRISHNING YEVROPA TAJRIBASI VA MILLIY IMKONIYATLARI 699 Berdiyev Samariddin Raxmatovich	
TEKSTIL SANOATIDA RAQOBATBARDOSHLIKNI TA'MINLASHDA INNOVATSION FAOLIYATNING O'RNI VA AHAMIYATI 707 Djurayeva Dilnoza Davronovna, Hamzayeva Sumbula Komil qizi	
ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN HUMAN CAPITAL EVALUATION: A HUMAN-CENTERED GOVERNANCE PERSPECTIVE 714 Habibullo Hamidovich Ziyaviddinov	
PUL MABLAG'LARI HISOBINI TASHKIL ETISHNING SAMARADORLIGI TAHLILI 726 O'rolova Aziza Umid qizi	
HUDUDIIY KO'P XONADONLI UY-JOY FONDINI BOSHQARISHNING MAZMUN-MOHİYATI, AHAMIYATI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI 733 Raimov Otamurod	
RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA ROBOTLASHTIRISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGI 740 Zoirov Ulmas	
ELEKTRON HUKUMAT SHAROITIDA DAVLAT BOSHQARUVI SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI 747 Fotima Sofoyeva	
KORXONALAR FAOLIYATIDA AXBOROT TIZIMLARIDAN FOYDALANISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI 753 Sherzod Rajabov	
RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA KORXONALARNING MARKETING VA SAVDO FAOLIYATINI SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA BOSHQARISH METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH 760 Rajabova Mohichehra Abduxoligovna	
MOLIYAVIY SAVODXONLIK DARAJASINING KIBERFIRIBGARLIKDAN HIMOYALANISHGA TA'SIRI O'ZBEKISTON MISOLIDA PEST TAHLILI 768 Imomov Jamshidxon Odilovich, Toshpo'latova Mohizodaxon Latifxon qizi	
POCHTA XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHDA ELEKTRON TIJORAT VA BIZNES JARAYONLAR SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'NALISHLARI 780 Raximova Sevara Gayratovna	
O'ZBEKISTONDA RAQAMLI XIZMATLAR KO'RSATUVCHI KORXONALARNING HUQUQIY, IJTIMOIIY VA IQTISODIY TAHLILI 787 Xakimdjanova D. K.	
ELEKTRON TIJORAT TIZIMINING BARQAROR RIVOJLANISH JARAYONLARINI PANEL MA'LUMOTLAR ASOSIDA DINAMIK BAHOLASH VA PROGNOZLASH 800 Ravshanova Muhayyo Maxmanazarovna	
O'ZBEKISTONDA SHAHAR AGLOMERATSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY VA INSTITUTSIONAL OMILLARI 806 Zokirov Sayidfozil Sayidakbarovich	
OLIY TA'LIM MUASSASALARI RAQOBATBARDOSHLIGINI TA'MINLASHDA MARKETING YONDASHUVINING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI 815 Adizov Bobir Baxtiyorovich	

NEFT-GAZ SANOATI KORXONALARIDA SCADA VA ERP TIZIMLARI INTEGRATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI.....	828
Abdullaev Munis Kurbonovich	
KORXONALARDA RAQAMLI PLATFORMALAR ASOSIDA MARKETING KOMMUNIKATSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI.....	836
Tohirjon Olimjonovich Maxmudov, Raxmanova Zulayxo Vakkazxanovna	
ВЛИЯНИЕ ЦЕН НА УСТОЙЧИВОЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКО ПОКУПАТЕЛЬСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ В РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАНАХ	846
Дебердиев Анвар Равильевич	
O'ZBEKISTONDA TURIZM SOHASI RIVOJLANISH TENDENSIYALARI	853
Xudaynazarova Dilorom Xayrullaevna	
QURILISH KORXONALARIDA KORPORATIV BOSHQARUVNING IQTISODIY MOHIYATI VA ZAMONAVIY ILMIY KONSEPSIYALARI	861
G'iyosov Ilhom Karimovich	
SOLIQ TIZIMIDA SOLIQ XAVFINI ANIQLASH METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH	874
Elbayeva Mukaddas Rashidovna	
HUDUDIY QURILISH KLASSTERLARIDA KICHIK BIZNESNING ISHTIROKI VA INTEGRATSION ALOQALAR SAMARADORLIGINI BAHOLASH.....	885
Axmedova Nilufar Shuxaratovna	
KICHIK BIZNES SUBYEKTLARIDA SANOAT MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQRISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'NALISHLARI	895
Amirov Zubaydulla Toir o'g'li	
O'ZBEKISTON TO'QIMACHILIK MAHSULOTLARI B2B BOZORI VA UNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI	903
Sapayeva Nilufar Kadambayevna	
TEMIR YO'L TRANSPORTI TARMOG'INING INNOVATSION RIVOJLANISHIDA INVESTITSIYA SAMARADORLIGINI BAHOLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH	913
Bekbayeva Feruza Baxtiyrovna	
KORPORATIV LOGISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI.....	921
Xolmamatov D.H.	
XIZMATLAR SOHASI RIVOJLANISHINI TA'MINLASHNING TASHKILIYI IQTISODIY MEXANIZMLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA ILG'OR XORIJIY TAJRIBADAN FOYDALANISH.....	933
O'rinov Komiljon	
BARQAROR TURIZM HUDUDLARI UCHUN KO'P DARAJALI ESG KO'RSATKICHLARI TIZIMI	939
Maxmudova Nodira Uktamovna	

O‘ZBEKISTONDA TEMIR YO‘L VA AVTOMOBIL TRANSPORTLARI O‘RTASIDAGI RAQOBATNING ZAMONAVIY HOLATI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Sindarov Sherzod Egamberdiyevich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
prorektori, i.f.d., professor

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekistonda temir yo‘l va avtomobil transportlari o‘rtasidagi raqobat holati statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda yuk tashish hajmi, yuk aylanmasi, tarif rentabelligi, xarajatlar tarkibi hamda moliyaviy samaradorlik ko‘rsatkichlari o‘rganilgan. Tahlil natijasida avtomobil transporti yuk tashish hajmida ustunlik qilgani, temir yo‘l transporti esa uzoq masofali tashuvlar, xavfsizlik va ekologik samaradorlik bo‘yicha yuqori natija ko‘rsatgani aniqlangan. Temir yo‘l tizimidagi tarif siyosati, infratuzilma modernizatsiyasi va multimodal integratsiya masalalari baholangan. Tadqiqot yakunida logistika tizimini raqamlashtirish va “yashil transport” texnologiyalarini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: transport tizimi, temir yo‘l transporti, avtomobil transporti, raqobatbardoshlik, logistika, yuk tashish, multimodal transport, tarif siyosati, infratuzilma, raqamlashtirish.

Аннотация

В данной статье на основе статистических данных проанализировано состояние конкуренции между железнодорожным и автомобильным транспортом в Узбекистане. В исследовании изучены объёмы грузоперевозок, грузооборот, тарифная рентабельность, структура затрат и показатели финансовой эффективности. В результате анализа установлено, что автомобильный транспорт занимает ведущие позиции по объёму перевозимых грузов, тогда как железнодорожный транспорт демонстрирует более высокие показатели в сфере дальних перевозок, безопасности и экологической эффективности. Оценены вопросы тарифной политики, модернизации инфраструктуры и мультимодальной интеграции железнодорожной системы. По итогам исследования разработаны научно-практические предложения по цифровизации логистической системы и развитию технологий «зелёного транспорта».

Ключевые слова: транспортная система, железнодорожный транспорт, автомобильный транспорт, конкурентоспособность, логистика, грузоперевозки, мультимодальный транспорт, тарифная политика, инфраструктура, цифровизация.

Abstract

This article analyzes the state of competition between railway and road transport in Uzbekistan based on statistical data. The study examines freight transportation volume, freight turnover, tariff profitability, cost structure, and financial efficiency indicators. The analysis revealed that road transport dominates in terms of freight

volume, while railway transport demonstrates higher performance in long-distance transportation, safety, and environmental efficiency. The issues of tariff policy, infrastructure modernization, and multimodal integration of the railway system were also evaluated. Based on the results of the study, scientific and practical recommendations were developed for the digitalization of the logistics system and the development of green transport technologies.

Keywords: transport system, railway transport, road transport, competitiveness, logistics, freight transportation, multimodal transport, tariff policy, infrastructure, digitalization.

KIRISH

Transport tizimi mamlakatning iqtisodiy o'sishida muhim infratuzilma sifatida ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilarni bog'laydi. Jahon bankining ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda dunyo bo'yicha transport xizmatlari bozori 4,3 trln. AQSH dollariga yetib, sohada 100 mln nafardan ziyod inson band [1]. O'zbekistonda ham transport tarmog'i ustuvor soha sifatida e'tirof etilgan bo'lib, 2022-2026-yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da tranzit yuk hajmini 15 mln tonnaga oshirish, temir yo'l elektrlashtirishini 60 foizga ko'tarish va avtomobil yo'llari infratuzilmasini tubdan yangilash vazifalari belgilangan [2].

Shu sharoitda temir yo'l va avtomobil transportlari o'rtasidagi raqobat kuchayib bormoqda. Ikki transport turi bir-birini raqib sifatida ko'rgan holda, ayni paytda multimodal zanjirlarda hamkor sifatida ham faol ishtirok etmoqda. Ushbu raqobatning hozirgi holatini statistik ma'lumotlar asosida chuqur tahlil qilish va tendensiyalarni aniqlash tarmoq siyosatchilari hamda investorlar uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Transport raqobati masalalari ilmiy adabiyotda keng yoritilgan. R.Ballou logistika zanjiri nazariyasini rivojlantirib, transport turlari o'rtasidagi raqobatni samaradorlik va xarajatlar nuqtai nazaridan tahlil etdi [3]. K.Sterligov logistika tizimlaridagi raqobat mexanizmlarini o'rgandi. MDH mamlakatlari tajribasida B.M.Lapidus va D.A.Macheret temir yo'l transporti iqtisodiyotiga oid keng tadqiqotlar olib borishdi [4].

O'zbekiston mutaxassislaridan G.A.Samatov va M.A.Ikramov transport tizimini samarali rivojlantirishda muhim ishlarni amalga oshirdi [5]. A.A.Zohidov tranzit koridorlar samaradorligini tadqiq etib, Markaziy Osiyo transport tizimini rivojlantirish mexanizmlarini ishlab chiqdi [6]. V.K.Yarashova O'zbekiston transport tizimining makroiqtisodiy jihatlarini chuqur o'rgandi [7].

Ammo mavjud tadqiqotlar asosan umumiy nazariy yondashuvlar yoki yakka transport turidagi tahlillar bilan chegaralanadi. Ikki transport turi o'rtasidagi raqobatni solishtirma qiyoslash formati kamdan-kam uchraydi - ushbu bo'shliqni to'ldirish maqolaning asosiy hissasini tashkil etadi.

METODOLOGIYA

Transport tizimini rivojlantirish muammolarini tahlil etish bilan shug'ullangan milliy va xorijlik olimlarning ilmiy izlanishlari natijalari mazkur tadqiqotning nazariy-

uslubiy bazasi sifatida xizmat qildi. Maqolani tayyorlashda abstrakt va analitik mushohada, qiyosiy va omilli tahlil, indikativ, tanlanma kuzatuv, taqqoslash, iqtisodiy-statistik va boshqa usullardan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O‘zbekiston transport tizimidagi yuk tashish hajmi 2019-2023-yillarda barqaror o‘shish tendensiyasini ko‘rsatdi. 1-jadval ma’lumotlariga ko‘ra, yuk tashish hajmida avtomobil transporti mutlaq ustunlikka ega - 2023-yilda 1 322 mln.tonna, bu umumiy hajmning 90,8 foizini tashkil etadi. Temir yo‘l transportining yuk tashish hajmi 73,7 mln.tonna bilan 5 foiz atrofida qolmoqda. Ammo, yuk aylanmasi ko‘rsatkichida manzara butunlay boshqacha: temir yo‘l 27,1 mlrd. t-km bilan avtomobil transportidan (22,3 mlrd. t-km) oshib ketadi. Bu temir yo‘lning uzoq masofali tashuvlarda iqtisodiy ustunligini yaqqol ko‘rsatadi.

1-jadval.

Transport turlari bo‘yicha yuk tashish hajmi va yuk aylanmasi[8]

Ko‘rsatkichlar	2019-yil	2020-yil	2021-yil	2022-yil	2023-yil
Tashilgan yuklar, mln.t					
Temir yo‘l transporti	70,1	70,6	72,0	73,4	73,7
Avtomobil transporti	1 177,7	1 238,2	1 282,0	1 284,1	1 322,0
Quvur yo‘li	72,0	57,9	66,2	63,5	60,0
Jami	1 319,8	1 366,7	1 420,2	1 420,9	1 455,7
Yuk aylanmasi, mlrd.t-km					
Temir yo‘l transporti	23,4	23,6	24,6	25,0	27,1
Avtomobil transporti	15,9	16,2	19,1	20,5	22,3
Quvur yo‘li	33,2	26,8	30,8	29,7	28,0
Jami	72,6	66,9	74,8	75,5	77,6

O‘rtacha yillik o‘shish sur‘atlari tahlili shuni ko‘rsatadiki: avtomobil transporti 2,9% (2,3 mln.t/y), temir yo‘l transporti 1,3% (0,9 mln.t/y) sur‘atda o‘sgan. Ikkala ko‘rsatkich ham rivojlanayotgan davlatlar uchun me‘yoriy 5% o‘shishdan pastda. Ayniqsa, temir yo‘l transportining o‘shish sur‘ati me‘yordan 4 barobar orqada.

Tariflar va xarajatlar dinamikasi

Raqobatbardoshlikni belgilovchi muhim omillardan biri tariflar siyosatidir. Jadval 2 da Markaziy Osiyo mamlakatlari temir yo‘l tariflari rentabelligi ko‘rsatilgan.

2-jadval.

Xalqaro temir yo‘l tashuvlarida tarif turlari rentabelligi, 2024-yil¹

Davlat	Tarif turi	Tranzit XTT, foizda	YATT/YETT, foizda	10-01 eksport, foizda
Rossiya	XTT	65	-	18
Belarus	XTT	62	-	20
Ozərbayjon	XTT	70	-	15
O‘zbekiston	XTT + YATT	68	28	10
Qozog‘iston	XTT + YATT	70	28	15
Turkmaniston	XTT + YATT	60	25	15

¹ Manba: Tarif kelishuviga a‘zo temir yo‘llar ma’lumotlari asosida muallif tuzgan

XTT - xalqaro tranzit tarifi; YATT - yagona tranzit tarifi; 10-01 - mahalliy tarif.

2-jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston 68% XTT rentabelligi bilan Markaziy Osiyoda Qozog'iston 70%dan keyin ikkinchi o'rinni egallaydi. Ammo eksport-import tarif (10-01) bo'yicha rentabellik atigi 10% bo'lib, mintaq bo'yicha eng past ko'rsatkich. Bu muammo eksport yuklarini temir yo'lga jalb etishdagi raqobatbardoshlikni jiddiy cheklaydi.

Avtomobil transportida tarif rentabelligi moslashuvchan bo'lib, tariflar yoqilg'i narxi va marshrut masofasiga bog'liq o'zgarib turadi. "Eshikdan eshikkacha" xizmat sxemasida avtomobil transporti temir yo'lga nisbatan qisqa masofali tashuvlardagi raqobatda ustun turadi. Ammo, 500 km dan uzoqroq masofada temir yo'lning xarajat ustunligi tiklanadi.

"O'zbekiston temir yo'llari" AJ xarajatlari va moliyaviy natijalari

Temir yo'l tizimining raqobatbardoshligini tahlil qilishda xarajatlar dinamikasi muhim ko'rsatkich sanaladi. 3-jadvalda 2018-2023-yillar davomidagi xarajatlar tarkibi yoritilgan.

3-jadval.

**"O'zbekiston temir yo'llari" AJ yuk tashish xarajatlari
tarkibi, mln. so'm[8]**

Xarajat turi	2018-yil	2019-yil	2020-yil	2021-yil	2022-yil	2023-yil
Ish haqi fondi	710 505	858 263	1 192 501	1 569 878	1 891 005	2 220 025
Amortizatsiya	516 094	718 091	1 128 739	1 214 846	1 373 131	1 501 352
Material	229 769	352 742	604 416	434 356	849 292	853 743
Yoqilg'i	268 127	277 156	410 508	413 922	422 867	418 150
Elektr energiyasi	55 934	78 015	110 525	188 104	230 124	235 462
Ta'mirlash fondi	80 750	149 651	196 139	260 446	295 069	275 000
Boshqa xarajatlar	1 005 540	1 298 219	2 114 563	1 866 021	2 190 619	1 925 457
JAMI	3 042 924	3 944 032	6 054 431	6 339 278	7 479 028	7 693 534

3-jadval tahlilidan ko'rinib turibdiki, umumiy xarajatlar 2018-2023-yillar oralig'ida 3,04 trln. so'mdan 7,69 trln. so'mga, ya'ni 2,5 barobar oshgan. O'rtacha yillik o'sish sur'ati 19% ni tashkil etmoqda. Xarajatlar tarkibida ish haqi fondi (28,9%) va amortizatsiya (19,5%) yirik ulushni egallaydi.

Ish haqi fondi 710 mln. so'mdan 2 220 mln. so'mga, ya'ni 3,1 barobar oshgan bu tarmoqdagi kadrlarga haq to'lash islohotlarining natijasidir. Amortizatsiya 516 mln. so'mdan 1 501 mln. so'mga ko'tarilgan temir yo'l infratuzilmasiga investitsiyalar oshganligidan dalolat beradi. Yoqilg'i xarajatlari nisbatan past sur'atda o'sgani elektrlashtirish jarayoni samarasini ko'rsatadi.

Moliyaviy samaradorlik: raqobat mavqeyining iqtisodiy ko'rsatkichlari

Raqobatbardoshlikni baholashda moliyaviy natijalar - daromad, xarajat va foyda dinamikasi - hal qiluvchi o'rin tutadi. 4-jadvalda "O'zbekiston temir yo'llari" AJning asosiy moliyaviy natijalari berilgan.

4-jadval tahlilidan bir necha muhim xulosa chiqarish mumkin. Birinchidan, yuk tashish faoliyatida daromad 2018-2023-yillarda 3476,7 mlrd.so'mdan 8244,3

mlrd.so'mga - 2,4 barobar oshgan. Samaradorlik koeffitsiyenti 1,69 dan 1,82 ga ko'tarilgan, ya'ni har 1 so'mlik xarajatga 1,82 so'm daromad olinmoqda.

Ikkinchidan, yo'lovchi tashish muntazam ravishda zarar bilan yakunlanmoqda. 2023-yildagi zarar 407,8 mlrd.so'mni tashkil etdi - 2018-yildagiga nisbatan 24,5% kamaygan bo'lsa-da, soha hali ham subsidiyaga muhtoj. Bu temir yo'lining avtomobil transportiga nisbatan yo'lovchi tashishdagi raqobatdagi zaif tomoni hisoblanadi.

Uchinchidan, yuk tashish faoliyatidagi barqaror foyda tarmoqning umumiy raqobatbardoshligini qo'llab-quvvatlab, infratuzilmaga investitsiya imkonini beradi.

4-jadval

“O‘zbekiston temir yo‘llari” AJ asosiy moliyaviy natijalari, mlrd. so‘m^[8]

Ko'rsatkichlar	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Yuk tashish						
Daromad	3 476,7	4 020,2	5 383,8	6 624,8	7 731,3	8 244,3
Xarajatlar	2 047,3	2 234,7	3 238,7	3 695,5	4 459,2	4 517,7
Foyda	1 726,4	1 785,4	2 145,1	2 929,2	3 272,1	3 726,6
Samaradorlik koeffitsiyenti	1,69	1,79	1,66	1,79	1,73	1,82
Yo'lovchi tashish						
Daromad	236,2	343,0	383,4	431,3	242,0	359,2
Xarajatlar	516,1	652,2	889,6	1 096,8	757,1	767,0
Zarar	-327,0	-309,1	-506,3	-665,5	-515,1	-407,8

Transport turlari raqobat mavqeyining qiyosiy tahlili

5-jadvalda temir yo'l va avtomobil transportlarining raqobat ustunliklari va zaif tomonlari tizimlashtirilgan.

5-jadval

Temir yo‘l va avtomobil transportining raqobat mavqeyi - qiyosiy tahlil¹

Mezon	Temir yo‘l	Avtomobil	Raqobat ustunligi
Yuk tashish hajmi, mln.t	73,7	1 322	Avtomobil
Yuk tashish ulushi, foizda	5	91	Avtomobil
Yuk aylanmasi, mlrd.t-km	27,1	22,3	Temir yo‘l
Uzoq masofali tezlik, km/soat	40-60	60-90	Avtomobil
Yuk tashish quvvati	60-80 t/vagon	10-25 t/TS	Temir yo‘l
Xavfsizlik darajasi	4,7/5 ball	4,0/5 ball	Temir yo‘l
Tarif (tranzit)	XTT: 68% rent.	Moslashuvchan	Aralash
Tarif (eksport)	10-01: 10% rent.	Yuqori rent.	Avtomobil
Ekologik ta'sir	Past SO ₂	Yuqori SO ₂	Temir yo‘l
Xizmat sifati	0,55/1,0 (past)	Yuqori moslashuvchan	Avtomobil
Yo'lovchi tashish	Zarar (407,8 mlrd)	Foydali	Avtomobil

¹ Manba: muallif tomonidan tizimlashtirilgan

1-jadval tahlili shuni ko'rsatadiki: mezonlarning 5 tasida avtomobil transporti, 4 tasida temir yo'l transporti, 1 tasida esa aralash mavqe kuzatiladi. Avtomobil transportining ustunligi asosan hajm, moslashuvchanlik va xizmat sifati sohalarida - temir yo'lining ustunligi esa yuk aylanmasi, xavfsizlik va ekologik jihatlarda namoyon bo'ladi.

Transport tizimidagi asosiy muammolar va rivojlanish tendensiyalarining ilmiy tahlili

1. Temir yo'l transportidagi asosiy muammolar

Infratuzilmaning eskirganligi. Temir yo'l transporti tizimida mavjud asosiy muammolardan biri infratuzilmaning texnik va ma'naviy jihatdan eskirganligidir. Ayrim temir yo'l uchastkalarida relslar, signalizatsiya tizimlari, elektrlashtirish uskunolari hamda harakat tarkibi uzoq muddat foydalanilganligi sababli zamonaviy logistika talablariga to'liq javob bermaydi. Natijada tashish jarayonining xavfsizligi, tezligi va uzluksizligi pasayadi. Asosiy fondlarning eskirishi kapital ta'mirlash xarajatlarini oshirib, transport xizmatlari tannarxining ko'tarilishiga olib kelmoqda.

Tarif raqobatbardoshligining pastligi. Eksport-import yuk tashuvlarida temir yo'l tariflarining rentabellik darajasi atigi 10 foizni tashkil etishi ushbu transport turining iqtisodiy samaradorligi yetarli emasligini ko'rsatadi. Mintaqaviy transport bozori bilan taqqoslaganda bu ko'rsatkich eng past darajalardan biri hisoblanadi. Tarif siyosatining moslashuvchan emasligi tranzit yuk oqimlarining boshqa transport yo'laklariga yo'naltirilishiga sabab bo'lmoqda.

Yuk tashish tezligining pastligi. Temir yo'l transportida yuk tashishning o'rtacha tezligi 40–60 km/soat atrofida bo'lib, bu zamonaviy logistika va "just-in-time" tamoyillariga asoslangan tezkor yetkazib berish talablariga to'liq mos kelmaydi. Ayniqsa yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlarni tashishda vaqt omili muhim bo'lib, past tezlik raqobatbardoshlikni pasaytiradi.

Boshqaruv tizimi samaradorligining yetarli emasligi. Transport boshqaruvi tizimida avtomatlashtirish darajasining pastligi operatsion samaradorlikka salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Baholash natijalariga ko'ra, boshqaruv tizimi sifati ko'rsatkichi I sifat=0,49 ni tashkil etib, juda past toifaga kiradi. Avtomatlashtirish darajasi me'yoriy ko'rsatkichlardan ikki barobar pastligi sababli yuklarni monitoring qilish, marshrutlarni optimallashtirish hamda resurslardan foydalanish samaradorligi cheklanmoqda.

Yo'lovchi tashish faoliyatining zarar bilan ishlashi. Temir yo'l transportida yo'lovchi tashish faoliyati ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lishiga qaramasdan, iqtisodiy jihatdan doimiy zarar bilan ishlamoqda. Har yili 400–665 mlrd. so'm miqdoridagi zarar davlat subsidiyalari hisobiga qoplanmoqda. Bu holat tariflarning iqtisodiy asoslangan emasligi hamda yo'lovchi oqimining yetarli darajada shakllanmaganligi bilan izohlanadi.

2. Avtomobil transportidagi asosiy muammolar

Yoqilg'i xarajatlarining yuqoriligi. Avtomobil transportida asosiy xarajatlar tarkibida yoqilg'i sarfi katta ulushni egallaydi. Ayniqsa uzoq masofali tashuvlarda

dizel va benzin narxlarining o'sishi transport xizmatlari tannarxini sezilarli oshiradi. Natijada logistika xarajatlari ko'payib, tashuv rentabelligi pasayadi.

Ekologik standartlarga moslashuv muammosi. Eskirgan avtoparklarning katta qismi ekologik standartlarga to'liq javob bermaydi. Atmosferaga chiqarilayotgan zararli gazlar hajmining yuqoriligi ekologik xavfsizlikka tahdid tug'diradi. Xalqaro "Euro" standartlariga mos transport vositalarining yetishmasligi ekologik transformatsiyani sekinlashtirmoqda.

Magistral yo'llardagi tirbandliklar. Yirik logistika yo'nalishlari va magistral avtomobil yo'llarida tirbandliklarning yuqoriligi tashish tezligini kamaytiradi hamda yetkazib berish muddatining uzayishiga olib keladi. Bu holat ayniqsa tranzit va eksport-import tashuvlarida sezilarli iqtisodiy yo'qotishlarni yuzaga keltiradi.

Xizmat ko'rsatish barqarorligining pastligi. Avtomobil transporti ob-havo, iqlim va yo'l infratuzilmasi holatiga bevosita bog'liqdir. Qor, muzlama, kuchli yog'ingarchilik yoki yo'l sifati past bo'lgan hududlarda tashish jarayonining uzluksizligi buzilishi mumkin. Bu esa logistika zanjiri ishonchligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

3. Transport tizimidagi istiqbolli tendensiyalar

Multimodal integratsiyaning rivojlanishi. Hozirgi davrda multimodal logistika tizimlari jadal rivojlanmoqda. Ushbu modelga ko'ra, katta hajmdagi yuklarni uzoq masofalarda temir yo'l orqali, qisqa masofali yetkazib berishni esa avtomobil transporti orqali amalga oshirish iqtisodiy jihatdan samarali hisoblanadi. Bunday integratsiya transport xarajatlarini kamaytirish va logistika samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Raqamlashtirish va intellektual logistika. GPS monitoring tizimlari, sun'iy intellekt (AI), blokcheyn texnologiyalari hamda IoT platformalarining joriy etilishi transport-logistika tizimlarini optimallashtirishga xizmat qilmoqda. Raqamlashtirish orqali yuk oqimlarini real vaqt rejimida boshqarish, marshrutlarni optimallashtirish va xarajatlarni kamaytirish imkoniyati kengaymoqda.

"Yashil transport" konsepsiyasining rivojlanishi. Global ekologik siyosat doirasida elektr va vodorod quvvatida harakatlanuvchi transport vositalarini joriy etish ustuvor yo'nalishga aylanmoqda. Ushbu konsepsiya karbon chiqindilarini kamaytirish, energiya samaradorligini oshirish va ekologik barqaror transport tizimini shakllantirishga qaratilgan. Kelajakda temir yo'l va avtomobil transportining "dekarbonizatsiyasi" transport siyosatining asosiy strategik yo'nalishlaridan biri bo'lishi kutilmoqda.

Tahlil natijasida raqobatbardoshlikni oshirish uchun quyidagi kompleks chora-tadbirlar taklif etiladi: Tarif islohoti eksport-import tariflarini (10-01) raqobatbardosh darajaga ko'tarish; "Dinamik tarif" modeli asosida bozor konyunkturasiga moslashuvchan tarif mexanizmini joriy etish.

1. Infratuzilma modernizatsiyasi: avtomatlashtirilgan logistika markazlari barpo etish, vagonlar va lokomotivlar parkini yangilash; elektrlashtirilmagan uchastkalarni tezashtirish elektrlashtirish.

2. 3PL/4PL logistika provayderlari: ta'minot zanjiri ishtirokchilari (xomashyo yetkazuvchilar, qayta ishlash, bojxona, transport, ombor, iste'molchi)ni "bir darcha" tamoyilida muvofiqlashtiruvchi 4PL modeli joriy etish.

3. Multimodal integratsiya: temir yo'l + avtomobil tashuvini uzluksiz zanjirga birlashtirish; elektron hujjat aylanishini joriy etish orqali byurokratik to'siqlarni bartaraf etish.

4. "Yashil transport": har ikkala tur uchun ekologik sertifikatlashtirish tizimini yaratish; elektr va vodorod quvvatli yuk mashinalarini xarid qilishda soliq imtiyozlari belgilash.

XULOSA VA TAKLIFLAR

2019–2023-yillar davomida avtomobil va temir yo'l transporti faoliyatining qiyosiy tahlili O'zbekiston transport tizimida tarkibiy o'zgarishlar, institutsional muammolar hamda integratsion rivojlanish tendensiyalari mavjudligini ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy xulosalar shakllantirildi.

Birinchidan, avtomobil transporti yuk tashish hajmi bo'yicha mutlaq ustun mavqega ega bo'lib, umumiy tashuvlarning 90,8 foizini tashkil etadi. Mazkur holat avtomobil transportining moslashuvchanligi, "eshikdan eshikkacha" xizmat ko'rsatish imkoniyati hamda hududiy qamrovining kengligi bilan izohlanadi. Temir yo'l transporti yuk aylanmasi ko'rsatkichlari bo'yicha yuqori samaradorlikni namoyon etmoqda. Xususan, 27,1 va 22,3 mlrd. tonna-km hajmdagi yuk aylanmasi temir yo'lning uzoq masofali va ommaviy yuk tashishdagi iqtisodiy afzalligini tasdiqlaydi. Bundan tashqari, xavfsizlik darajasi bo'yicha temir yo'l transporti 4,7/5 ko'rsatkich bilan avtomobil transportidan (4,0/5) ustun ekanligi aniqlandi.

Ikkinchidan, temir yo'l transportining moliyaviy natijalari tarmoqning iqtisodiy salohiyati mavjudligini ko'rsatmoqda. Yuk tashishdan olinayotgan samaradorlik koeffitsiyentining 1,82 darajaga yetgani ushbu segmentda barqaror o'sish tendensiyasi mavjudligini bildiradi. Biroq yo'lovchi tashish faoliyatida har yili yuzaga kelayotgan 407,8 mlrd. so'mlik zarar davlat subsidiyalari va dotatsiyalarini saqlab qolish zaruratini ko'rsatadi. Bu esa ijtimoiy ahamiyatga ega transport xizmatlarini moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish lozimligini anglatadi.

Uchinchidan, O'zbekistonning eksport-import tashuvlaridagi tarif rentabelligi atigi 10 foizni tashkil etib, mintaqadagi eng past ko'rsatkich sifatida qayd etildi. Ushbu holat xalqaro transport yo'laklarida raqobatbardoshlikni pasaytiradi hamda tranzit salohiyatidan to'liq foydalanish imkoniyatlarini cheklaydi. Shu sababli tarif siyosatini liberallashtirish, differensial tarif mexanizmlarini joriy etish va logistika xarajatlarini optimallashtirish strategik ahamiyat kasb etadi.

To'rtinchidan, transport turlari o'rtasidagi raqobat klassik raqobat modelidan integratsiyalashgan multimodal logistika tizimiga o'tish tendensiyasini namoyon etmoqda. Hozirgi bosqichda temir yo'l va avtomobil transportining o'zaro uyg'unlashuvi logistika samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish hamda yuk yetkazib berish tezligini optimallashtirishning muhim omiliga aylanmoqda.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, quyidagi amaliy takliflarni ilgari surish mumkin:

- temir yo‘l infratuzilmasini modernizatsiya qilish va yuqori tezlikdagi yuk tashish koridorlarini rivojlantirish;
- eksport-import tashuvlari uchun tarif siyosatini qayta ko‘rib chiqish va raqobatbardosh tarif mexanizmlarini joriy etish;
- multimodal logistika markazlarini tashkil etish orqali temir yo‘l va avtomobil transporti integratsiyasini kuchaytirish;
- transport boshqaruv tizimlarini raqamlashtirish, AI, GPS va blokcheyn texnologiyalarini keng joriy etish;
- ekologik barqaror transport siyosatini amalga oshirish maqsadida elektr va vodorod transport vositalarini bosqichma-bosqich joriy etish;
- yo‘lovchi tashishdagi zararlarni kamaytirish uchun davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish.

Mazkur tadqiqot natijalari transport siyosatini shakllantiruvchi davlat organlari, tarmoq investorlari hamda “O‘zbekiston temir yo‘llari” AJ rahbariyati uchun muhim amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi. Kelgusidagi ilmiy izlanishlarda ekonometrik modellar asosida transport turlari o‘rtasidagi raqobat va mamlakat yalpi ichki mahsuloti o‘sishi o‘rtasidagi bog‘liqlikni miqdoriy baholash istiqbolli tadqiqot yo‘nalishi sifatida tavsiya etiladi..

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. World Bank: World Development Indicators. - <http://data.worldbank.org/indicator> , 2024.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-fevral PF-60-sonli “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
3. Ballou R.H. Business Logistics / Supply Chain Management. - Pearson/Prentice Hall, 2004. - 816 p.
4. Лapidус Б.М., Мачерет Д.А. Стратегия развития железнодорожного транспорта // Экономика железных дорог. - 2008. - №10.
5. Samatov G‘.A. va boshqalar. Raqobat muhitida xalqaro transport tizimi faoliyatining logistik ishonchliligi. - T.: ToshDAU, 2003. - 82 b.
6. Zohidov A.A. Markaziy Osiyo transport tizimini samarali boshqarish mexanizmini takomillashtirish. I.f.d. diss. avtoref. - Toshkent, 2018.
7. Yarashova V.K. O‘zbekiston transport tizimini rivojlantirishning makroiqtisodiy jihatlar. I.f.d. diss. avtoref. - Toshkent, 2022.
8. “O‘zbekiston temir yo‘llari” AJning rasmiy ma’lumotlari. // www.uty.uz;
9. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. // www.stat.uz.

ANDIJON VILOYATIDA TO‘QIMACHILIK SANOATI EKSPORTINING HOLATI VA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Muxtarov Maxmudjon Marifovich

Andijon davlat texnika instituti
“Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti
E-mail: m.m.muxtorov@mail.ru

Annotatsiya

Mazkur maqolada Andijon viloyatida to‘qimachilik sanoati eksportining hozirgi holati va rivojlanish tendensiyalari tahlil qilindi. Tadqiqot davomida eksport tarkibidagi strukturaviy o‘zgarishlar, tayyor mahsulotlar ulushining oshishi hamda qo‘shilgan qiymat darajasining kuchayishi statistik ma’lumotlar asosida baholandi. Respublika va Andijon viloyati ko‘rsatkichlari qiyosiy tahlil qilinib, hududda chuqur qayta ishlash jarayonlari jadallashgani aniqlandi. Tahlil natijalari tayyor tikuv mahsulotlari va trikotaj mahsulotlari eksporti barqaror o‘sganini ko‘rsatdi. Eksport geografiyasini kengaytirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va klaster tizimini rivojlantirish zarurligi asoslandi. Tadqiqot yakunida to‘qimachilik sanoati eksport salohiyatini oshirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: to‘qimachilik sanoati, eksport salohiyati, qo‘shilgan qiymat, tayyor mahsulot, trikotaj mahsulotlari, klaster tizimi, eksport diversifikatsiyasi, innovatsion texnologiyalar, sanoat modernizatsiyasi.

Аннотация

В данной статье был проведен анализ современного состояния и тенденций развития экспорта текстильной промышленности Андижанской области. В ходе исследования на основе статистических данных были оценены структурные изменения в экспорте, рост доли готовой продукции и увеличение уровня добавленной стоимости. Проведен сравнительный анализ показателей Республики Узбекистан и Андижанской области, в результате которого установлено ускорение процессов глубокой переработки в регионе. Результаты анализа показали устойчивый рост экспорта готовой швейной и трикотажной продукции. Одновременно была обоснована необходимость расширения географии экспорта, внедрения инновационных технологий и развития кластерной системы. По итогам исследования разработаны практические рекомендации по повышению экспортного потенциала текстильной промышленности.

Ключевые слова: текстильная промышленность, экспортный потенциал, добавленная стоимость, готовая продукция, трикотажные изделия, кластерная система, диверсификация экспорта, инновационные технологии, модернизация промышленности.

Abstract

This article analyzed the current state and development trends of textile industry exports in Andijan region. The study evaluated structural changes in export

composition, the increase in the share of finished products, and the growth of value-added production based on statistical data. Comparative analysis of indicators for the Republic of Uzbekistan and Andijan region revealed the acceleration of deep processing processes in the region. The results showed stable growth in exports of ready-made garments and knitted products. At the same time, the necessity of expanding export geography, introducing innovative technologies, and improving the cluster system was substantiated. The study developed practical recommendations aimed at increasing the export potential of the textile industry and strengthening competitiveness in foreign markets.

Keywords: textile industry, export potential, value added, finished products, knitted products, cluster system, export diversification, innovative technologies, industrial modernization.

KIRISH

Global iqtisodiyot sharoitida milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va tashqi bozorlarda raqobatbardoshlikni ta'minlashda eksport salohiyatini oshirish muhim strategik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, to'qimachilik sanoati ko'p mehnat talab qiladigan, qo'shilgan qiymatni shakllantiradigan va eksportga yo'naltirilgan tarmoq sifatida mamlakat iqtisodiyotida alohida o'rin egallaydi. O'zbekiston Respublikasida, jumladan Andijon viloyatida ham to'qimachilik sanoati so'nggi yillarda jadal rivojlanib, ishlab chiqarish hajmlari va eksport ko'rsatkichlari sezilarli darajada oshmoqda. Biroq ushbu o'sishga qaramasdan, tarmoqda qo'shilgan qiymat ulushining yetarli emasligi, eksport geografiyasining cheklanganligi, xom ashyoga bog'liqlik va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish darajasining turlicha ekanligi kabi muammolar saqlanib qolmoqda. Jahon bozorida to'qimachilik mahsulotlariga bo'lgan talabning o'zgaruvchanligi, raqobatning kuchayishi hamda xalqaro standartlar talablarining keskinlashuvi ushbu sohada eksport faoliyatini yanada takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi. Bu esa Andijon viloyati to'qimachilik korxonalarining eksport salohiyatini chuqur tahlil qilish va uni rivojlantirish yo'llarini ishlab chiqishni talab etadi.

To'qimachilik sanoati eksporti, uning raqobatbardoshligi va qiymat zanjiridagi o'rni jahon iqtisodiy adabiyotlarida keng tadqiq etilgan. Ushbu yo'nalishdagi ilmiy qarashlar sanoat siyosatini shakllantirish, eksport diversifikatsiyasi va hududiy iqtisodiy rivojlanishni baholashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Porter, M. E. milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi klaster yondashuvi asosida shakllanishi nazariy jihatdan asoslab berilgan bo'lib, sanoat tarmoqlarining hududiy konsentratsiyasi, ya'ni klasterlashuvi, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, innovatsion faoliyatni kuchaytirish hamda eksport salohiyatini mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi¹ deb ta'kidlagan. Mazkur konsepsiya asosan milliy miqyosda ishlab chiqilgan bo'lib, uning regional darajadagi amaliyotda qo'llanilishi va empirik tahlili yetarli darajada keng o'rganilmagan. Ayniqsa, hududiy sanoat tarkibi va eksport

¹ Porter, M. E. "The Competitive Advantage of Nations" The Free Press, 1990, p. 77-120

strukturasini bilan bog'liq masalalar chuqur statistik asosda tadqiq etilmagan bo'lsa, Krugman, P. iqtisodiy geografiya, transport xarajatlari va xalqaro savdo oqimlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik zamonaviy iqtisodiy modellar orqali tahlil qilgan, muallif aglomeratsiya effekti va bozorga yaqinlikning ishlab chiqarish joylashuviga ta'sirini asoslab, savdo oqimlarining fazoviy taqsimlanishini izohlab bergan¹. Tadqiqotda rivojlanayotgan mamlakatlar sanoat tizimlari, xususan Markaziy Osiyo hududlari misolida tarmoqlar kesimida empirik tahlillar amalga oshirilmagan hamda regional eksport dinamikasi yetarli darajada o'rganilmagan.

V.A. Osipov yuqori texnologiyali sanoat mahsulotlarini eksport qilishning afzalliklarini yoritib, texnika va texnologiyalarni qo'shimcha dasturiy yoki konsalting xizmatlari orqali yetkazib berish orqali eksport salohiyatini muntazam yuqori darajada ushlab turish imkoniyatlarini ta'kidlagan

H.N. Ahmad Hamidi, N. Khalid, Z.A. Karim va M.R.K.V. Zainuddinlar o'z tadqiqotlarida muayyan tarmoqlar faoliyati natijalariga tayanadigan holda mahsulot eksporti salohiyatini oshirish imkoniyatlarini tahlil qilganlar. Mualliflar fikriga ko'ra, eksport salohiyati faqat ishlab chiqarish hajmi bilan emas, balki tarmoq ichidagi resurslardan samarali foydalanish, mahsulot sifati va bozorga moslashuv darajasi bilan ham bevosita bog'liqdir. Ular tarmoq samaradorligini oshirish orqali eksport imkoniyatlarini kengaytirish mumkinligini asoslab bergan. Biroq mazkur yondashuvda makroiqtisodiy tashqi omillar, xususan global bozordagi o'zgarishlar va tashqi raqobat muhiti ta'siri nisbatan cheklangan darajada yoritilgan.

E.A. Shutayeva va V.V. Pobirchenko o'z ishlarida global bozor konyunkturasining o'zgarishi eksport imkoniyatlariga qanday ta'sir ko'rsatishini chuqur tahlil qilganlar². Ularga ko'ra, tashqi bozorlardagi talab va narx dinamikasi sanoat tarmoqlarining rivojlanish strategiyasiga bevosita ta'sir qiladi hamda eksport salohiyatidan foydalanish darajasi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir. Mualliflar tarmoqni intensiv rivojlantirish zaruratini ta'kidlab, resurslardan foydalanish samaradorligi oshmagan sharoitda eksport o'sishi barqaror bo'lmasligini ko'rsatganlar. Biroq ularning tadqiqotlarida regional darajadagi (masalan, viloyat kesimidagi) sanoat strukturasini va uning institutsional xususiyatlari yetarlicha tahlil qilinmagan.

V.A. Osipov esa yuqori texnologiyali sanoat mahsulotlarini eksport qilishning strategik afzalliklarini asoslab bergan. Uning fikriga ko'ra, eksport salohiyatini yuqori darajada ushlab turish uchun faqat mahsulotni sotish emas, balki texnika va texnologiyalar bilan birga qo'shimcha xizmatlar - dasturiy ta'minot, texnik qo'llab-quvvatlash va konsalting xizmatlarini ham eksport qilish muhim ahamiyat kasb etadi³. Bu yondashuv eksport strukturasini diversifikatsiya qilish va qo'shilgan qiymatni oshirish imkonini beradi. Muallif asosan yuqori texnologiyali tarmoqlarga e'tibor

¹ Krugman, P. "Geography and Trade" MIT Press, 1991, p.45-90-betlar.

² Шутаева Е. А., Побирченко В. В., "Экспортный потенциал виноградарско винодельческой отрасли Республики Крым", Геополитика и экогеодинамика регионов, Том 11(21). Вып. 1. 2025 г. С. 246-259.

³ Осипов Виктор Алексеевич, "Методические подходы к определению экспортного потенциала высокотехнологической продукции машиностроения", Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета. 2024. Т. 16, № 4. С. 37-46, <https://doi.org/10.29039/2949-1258/2024-4/037-046>

qaratgan boʻlib, anʼanaviy sanoat tarmoqlari, xususan toʻqimachilik sanoati misolida ushbu modelni qoʻllash masalasi yetarli darajada yoritilmagan.

Ushbu yondashuvlarda umumiy jihatida eksport salohiyatini oshirishda tarmoq samaradorligi, tashqi bozor konyunkturasi va texnologiyalar integratsiyasi muhim omillar ekanligi taʼkidlangan boʻlib, biroq ular oʻrtasida metodologik farqlar mavjud. Birinchi guruh mualliflar ichki tarmoq resurslariga asosiy eʼtibor qaratgan boʻlsa, Shutayeva va Pobirchenko tashqi bozor taʼsirini ustuvor omil sifatida koʻradi. Osipov esa texnologik modernizatsiya va qoʻshilgan xizmatlar eksportini asosiy rivojlanish omili sifatida talqin qiladi.

Eksport salohiyatini oshirishning samarali modeli ushbu uch yoʻnalishning integratsiyasini talab qiladi. Yaʼni, ichki tarmoq samaradorligi, tashqi bozor konyunkturasi moslashuv va yuqori texnologiyalar hamda xizmatlar eksporti bir-biri bilan uzviy bogʻliq holda qaralishi lozim. Ammo mavjud tadqiqotlarda ushbu uch omilni birlashtirgan holda kompleks regional modellar, ayniqsa toʻqimachilik sanoati misolida, yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Shu sababli, Andijon viloyati misolida toʻqimachilik sanoati eksport salohiyatini baholashda yuqoridagi yondashuvlarni integratsiya qilish, yaʼni ichki ishlab chiqarish samaradorligi, tashqi bozor taʼsiri va innovatsion texnologiyalar oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlikni aniqlash ilmiy jihatdan muhim hisoblanadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda Andijon viloyati toʻqimachilik sanoati eksportining holati va rivojlanish tendensiyalarini baholash uchun statistik, qiyosiy va tarkibiy tahlil usullaridan foydalanildi. Tahlil jarayonida Oʻzbekiston Respublikasi Milliy statistika qoʻmitasi hamda Andijon viloyati statistika boshqarmasining 2015–2024-yillarga oid rasmiy maʼlumotlari asosiy axborot manbasi sifatida qoʻllanildi. Eksport tarkibidagi oʻzgarishlar ip-kalava, tayyor tikuv mahsulotlari, trikotaj matolari, gazlama va paypoq mahsulotlari ulushi kesimida oʻrganildi. Respublika va Andijon viloyati koʻrsatkichlari oʻzaro qiyoslanib, hududiy farqlar hamda tarkibiy siljishlar aniqlandi. Ilmiy adabiyotlarda keltirilgan klaster yondashuvi, eksport diversifikatsiyasi va aglomeratsiya nazariyalari asosida toʻqimachilik sanoati eksportining rivojlanish omillari baholandi. Tadqiqot natijalarini umumlashtirishda mantiqiy tahlil va ilmiy xulosalash usullaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Andijon viloyatida toʻqimachilik sanoati mahsulotlari eksporti barqaror oʻsish tendensiyasiga ega boʻlib, yildan-yilga uning hajmi va tarkibiy tuzilishida ijobiy dinamika kuzatilmoqda. Bu holat hududda amalga oshirilayotgan sanoatni modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish hamda eksportga yoʻnaltirilgan siyosatni izchil amalga oshirish natijasi sifatida baholanadi (1-jadval).

Respublika miqyosida 2015-yilda ip kalava ulushi 68,5% ni tashkil etgan boʻlsa, 2024-yilga kelib bu koʻrsatkich 43,5% gacha pasaygan. Bu holat xom ashyo eksportidan tayyor va yuqori qoʻshilgan qiymatli mahsulotlarga bosqichma-bosqich oʻtish jarayonini anglatadi. Tayyor tikuv mahsulotlari ulushi 13,0% dan 39,6% gacha

oshgan bo‘lib, bu tarmoqda industrial qayta ishlash darajasining sezilarli kuchayganini ko‘rsatadi. Trikotaj matolari va gazlamalar ulushida esa nisbatan barqaror, ammo cheklangan o‘shish tendensiyasi kuzatilmoqda.

1-jadval

O‘zbekiston Respublikasi va Andijon viloyatida to‘qimachilik mahsulotlari eksporti tarkibi¹.

Ko‘rsatkichlar	Yillar						
	2015	2017	2020	2021	2022.	2023	2024
O‘zbekiston Respublikasi bo‘yicha							
Ip kalava ulushi, foizda	68,5	55,7	56,1	39,5	45,8	41,2	43,5
Tayyor tikuv mahsulotlari ulushi, foizda	13,0	31,3	30,2	41,5	37,2	40,7	39,6
Trikotaj matolari ulushi, foizda	7,2	5,3	5,3	7,6	9,7	10,4	10,3
Gazlamalar ulushi, foizda	8,9	5,9	5,8	8,5	5,5	5,7	5,1
Paypoq mahsulotlarini ulushi, foizda	2,4	1,8	2,6	2,9	1,8	2,0	1,5
Andijon viloyati bo‘yicha							
Ip kalava ulushi, foizda	53,0	52,4	51,1	45,1	23,8	26,4	31,2
Tayyor tikuv mahsulotlari ulushi, foizda	40,3	40,0	40,7	44,7	65,7	59,2	54,7
Trikotaj matolari ulushi, foizda	5,8	6,6	7,4	8,5	9,0	12,1	12,6
Gazlamalar ulushi, foizda	0,8	1,0	0,9	1,5	1,3	2,1	1,1
Paypoq mahsulotlarini ulushi, foizda	-	-	-	0,2	0,2	0,2	0,3

Andijon viloyati kesimida esa struktur o‘zgarishlar yanada keskin xarakterga ega. 2015-yilda ip kalava ulushi 53,0% ni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilda 31,2% gacha pasaygan. Shu davr mobaynida tayyor tikuv mahsulotlari ulushi 40,3% dan 54,7% gacha oshgan, 2022-yilda esa eng yuqori qiymat - 65,7% ga yetgan. Bu holat Andijon viloyatida to‘qimachilik sanoatida chuqur qayta ishlash bosqichiga o‘tish jarayoni jadal kechayotganini ko‘rsatadi.

Trikotaj mahsulotlari ulushi barqaror o‘shish tendensiyasiga ega bo‘lib, 5,8% dan 12,6% gacha oshgan. Bu esa diversifikatsiya va yangi mahsulot turlarini ishlab chiqarish kengayib borayotganini anglatadi. Gazlama va paypoq mahsulotlari ulushi esa nisbatan past va barqaror o‘zgarishlarga ega bo‘lib, ushbu segmentlar hali to‘liq rivojlanmaganligini ko‘rsatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari Andijon viloyatida to‘qimachilik sanoati eksporti tarkibida ijobiy tarkibiy o‘zgarishlar yuz berganini ko‘rsatdi. Xususan, tayyor tikuv mahsulotlari ulushining respublika o‘rtacha ko‘rsatkichlariga nisbatan yuqori sur‘atlarda o‘sishi

¹ O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi va Andijon viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.

hududda sanoatni modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish hamda qo‘shilgan qiymat yaratishga yo‘naltirilgan iqtisodiy mexanizmlar samarali amalga oshirilayotganini tasdiqladi. Ip-kalava eksporti ulushining kamayib borishi xomashyo eksportidan tayyor mahsulot ishlab chiqarishga bosqichma-bosqich o‘tilayotganini anglatadi.

Tahlillar Andijon viloyatida to‘qimachilik sanoatining chuqur qayta ishlash bosqichiga kirganini va eksport tarkibida yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ulushi ortib borayotganini ko‘rsatdi. Ayniqsa, trikotaj mahsulotlari eksportining barqaror o‘sishi tarmoqda diversifikatsiya jarayonlari faollashayotganini ifodalaydi. Gazlama va paypoq mahsulotlari ulushining nisbatan pastligi esa ushbu segmentlarda ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytirish uchun qo‘shimcha iqtisodiy salohiyat mavjudligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot asosida Andijon viloyati to‘qimachilik sanoati eksporti samaradorligini oshirish bo‘yicha quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini oshirish orqali qo‘shilgan qiymat darajasini yanada kuchaytirish maqsadga muvofiq. Bunda kiyim-kechak, zamonaviy dizayndagi va milliy brend asosidagi mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish eksport daromadlarini oshirishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, eksport tarkibini diversifikatsiya qilish zarur. Trikotaj, funksional va innovatsion to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarishni rivojlantirish tashqi bozorlardagi raqobatbardoshlikni mustahkamlaydi.

Uchinchidan, zamonaviy innovatsion texnologiyalar, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish liniyalari va raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish mahsulot sifati hamda ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi.

To‘rtinchidan, xalqaro bozorlarda hududiy korxonalar brendini shakllantirish va marketing strategiyalarini kuchaytirish eksport geografiyasini kengaytirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, Yevropa va Osiyo bozorlariga yo‘naltirilgan logistika va marketing tizimlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Beshinchidan, klaster tizimini yanada takomillashtirish, ya’ni xomashyo yetishtirishdan tayyor mahsulot eksportigacha bo‘lgan yagona integratsiyalashgan zanjirni rivojlantirish eksport samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Andijon viloyatida to‘qimachilik sanoatini modernizatsiya qilish, yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ulushini kengaytirish va eksport tarkibini diversifikatsiya qilish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar hududning eksport salohiyatini mustahkamlash hamda xalqaro bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Porter, M. E. “The Competitive Advantage of Nations” The Free Press, 1990, p. 77–120
2. Krugman, P. “Geography and Trade” MIT Press, 1991, p.45–90-betlar.

3. Ahmad Hamidi, H.N.; Khalid, N.; Karim, Z.A.; Zainuddin, M.R.K.V. Technical Efficiency and Export Potential of the World Palm Oil Market. *Agriculture* 2022, 12, 1918. <https://doi.org/10.3390/agriculture12111918>.

4. Шутаева Е. А., Побирченко В. В., “Экспортный потенциал виноградарско винодельческой отрасли Республики Крым”, *Геополитика и экогеодинамика регионов*, Том 11(21). Вып. 1. 2025 г. С. 246–259.

5. Осипов Виктор Алексеевич, “Методические подходы к определению экспортного потенциала высокотехнологической продукции машиностроения”, *Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета*. 2024. Т. 16, № 4. С. 37–46, <https://doi.org/10.29039/2949-1258/2024-4/037-046>

6. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi va Andijon viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari. <https://stat.uz>

7. Marifovich, M. M. (2023). The effect of product diversification on the economic efficiency of industrial enterprises. *Deutsche Internationale Zeitschrift für Zeitgenössische Wissenschaft*, (68).

8. Mukhtarov, M. (2023). Ways to increase the economic efficiency of textile industry.

STRATEGIC MARKETING, STUDENT ATTRACTION, AND FINANCIAL SUSTAINABILITY IN UNIVERSITIES: EVIDENCE FROM UZBEKISTAN AND CENTRAL ASIA

Inomiddin Imomov

PhD, Associate Professor
Tashkent State University of Economics

Abstract

This study examines the role of strategic marketing in improving student attraction, institutional reputation, and financial sustainability in higher education institutions of Uzbekistan and Central Asia. In the context of increasing competition, demographic growth, internationalization, and private sector expansion, universities are required to adopt market-oriented strategies to remain competitive. The research applies a conceptual-analytical approach based on higher education marketing theory, branding models, and institutional sustainability frameworks. The findings indicate that strategic marketing positively influences student enrollment growth, tuition revenue stability, brand reputation, and stakeholder engagement. Digital marketing tools, university branding, and service quality management are identified as the most influential factors. The study also finds that institutional autonomy and leadership capacity strengthen marketing effectiveness. Practical recommendations are proposed for university administrators and policymakers to improve competitiveness and long-term sustainability.

Keywords: strategic marketing, higher education, university branding, student attraction, financial sustainability, Uzbekistan, Central Asia.

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda O‘zbekiston va Markaziy Osiyo oliy ta’lim muassasalarida strategik marketingning talabalarni jalb etish, institutsional reputatsiya hamda moliyaviy barqarorlikka ta’sirini o‘rganilgan. Raqobatning kuchayishi, demografik o‘shish, xalqaro integratsiya va xususiy sektor kengayishi sharoitida universitetlar bozorga yo‘naltirilgan strategiyalarni qo‘llashi zarur. Tadqiqot oliy ta’lim marketingi nazariyasi, brending modellari va institutsional barqarorlik konsepsiyalari asosida olib borildi. Natijalar strategik marketing talabalar sonining oshishi, kontrakt tushumlari barqarorligi, brend obro‘si va manfaatdor tomonlar bilan aloqalarni yaxshilashga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini aniqladi. Raqamli marketing, universitet brendinggi va xizmat sifati boshqaruvi eng muhim omillar sifatida baholandi. Tadqiqotda universitet rahbarlari hamda siyosatchilar uchun amaliy takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: strategik marketing, oliy ta’lim, universitet brendinggi, talabalarni jalb etish, moliyaviy barqarorlik, O‘zbekiston, Markaziy Osiyo.

Аннотация

Данное исследование посвящено анализу роли стратегического маркетинга в привлечении студентов, формировании репутации и обеспечении финансовой устойчивости университетов Узбекистана и Центральной Азии. В условиях усиления конкуренции, демографического роста, интернационализации и расширения частного сектора университетам необходимо применять рыночно-

ориентированные стратегии. Исследование основано на теориях маркетинга высшего образования, моделях брендинга и концепциях институциональной устойчивости. Результаты показывают, что стратегический маркетинг положительно влияет на рост набора студентов, стабильность доходов, бренд университета и взаимодействие со стейкхолдерами. Наиболее значимыми факторами являются цифровой маркетинг, брендинг университета и управление качеством услуг.

Ключевые слова: стратегический маркетинг, высшее образование, бренд университета, привлечение студентов, финансовая устойчивость, Узбекистан, Центральная Азия

INTRODUCTION

In the modern knowledge-based economy, higher education institutions are no longer viewed solely as centers of teaching and research. Universities have increasingly become competitive service organizations operating in dynamic educational markets. Growing competition for students, academic talent, research grants, international partnerships, and financial resources has transformed the strategic priorities of universities worldwide. Under these conditions, strategic marketing has emerged as an essential managerial instrument for ensuring institutional competitiveness, sustainability, and long-term development.

Traditionally, universities relied on academic reputation, state funding, and geographical advantages to attract students. However, globalization, digitalization, demographic change, and the rapid expansion of private higher education have significantly altered this model. Students today behave more like informed consumers who compare universities based on tuition fees, program quality, employability outcomes, rankings, campus environment, international mobility opportunities, and brand image. As a result, universities must adopt market-oriented strategies to understand student expectations and respond effectively to changing demand.

Strategic marketing in higher education includes a wide range of activities such as institutional branding, market segmentation, digital promotion, communication strategy, stakeholder relationship management, alumni engagement, service quality improvement, and reputation management. Effective marketing allows universities not only to attract more students but also to strengthen trust among parents, employers, government agencies, donors, and international partners. Therefore, marketing should not be understood merely as advertising, but as an integrated system of value creation and relationship management.

This issue is particularly relevant in emerging economies and transitional education systems such as Uzbekistan and other Central Asian countries. Over the last decade, the region has experienced rapid expansion of higher education, growth of private universities, establishment of foreign branch campuses, increasing student mobility, and reforms aimed at institutional autonomy. In Uzbekistan, large-scale reforms have been implemented to modernize higher education, expand enrollment, improve quality assurance, and integrate universities into the global academic

environment. These changes have intensified competition among institutions and increased the importance of branding and student attraction strategies.

Despite these reforms, many universities in Central Asia continue to face structural challenges. These include limited financial diversification, weak international visibility, underdeveloped communication systems, insufficient digital marketing capacity, and traditional administrative management models. In many cases, institutions still depend heavily on state allocations or tuition revenue without developing sustainable competitive advantages. Under such conditions, strategic marketing can serve as a practical mechanism for improving enrollment stability, strengthening reputation, diversifying income sources, and enhancing institutional resilience.

Although the global literature on higher education marketing has expanded considerably, research focused on Central Asia remains limited. Existing studies primarily examine university rankings, governance reforms, or quality assurance, while insufficient attention has been given to the relationship between marketing orientation, student demand, and financial sustainability in transitional systems. Moreover, little research has explored how institutional autonomy and leadership capacity influence the effectiveness of university marketing strategies in the region.

This study aims to address these gaps by examining the role of strategic marketing in improving student attraction, institutional reputation, and financial sustainability in universities of Uzbekistan and Central Asia. Specifically, the study pursues three objectives:

1. To develop a conceptual framework linking strategic marketing with university performance outcomes;
2. To analyze how marketing tools influence enrollment growth, brand value, and revenue stability;
3. To identify contextual factors such as autonomy, governance, and leadership that moderate marketing effectiveness.

The study is guided by the following research questions:

- How does strategic marketing affect student attraction in universities?
- What is the relationship between university branding and financial sustainability?
- Which marketing instruments are most effective in emerging higher education markets?
- How do governance and autonomy shape institutional competitiveness?

The practical significance of this research lies in its relevance for university administrators, policymakers, and education investors. As competition intensifies across the region, universities require evidence-based strategies to strengthen their market position and achieve sustainable growth. Therefore, understanding strategic marketing is no longer optional-it has become a strategic necessity for modern higher education institutions.

LITERATURE REVIEW

Strategic Marketing in Higher Education

Strategic marketing has become an increasingly important concept in higher education management. Universities now operate in competitive environments where they must attract students, secure funding, develop partnerships, and maintain a strong institutional reputation. Unlike traditional commercial marketing, higher education marketing focuses on long-term relationship building, value creation, and trust development among multiple stakeholders.

Marketing in universities includes market research, positioning strategies, communication systems, branding, student recruitment, alumni relations, and service quality management. Kotler and Fox were among the first scholars to argue that educational institutions must adopt marketing principles to better understand student needs and improve competitiveness. Later studies confirmed that market-oriented universities are more adaptive, innovative, and responsive to changing environmental demands.

Modern strategic marketing in universities is not limited to promotion activities. It includes the alignment of institutional mission, academic offerings, student experience, and stakeholder expectations. Therefore, successful university marketing requires integration between academic strategy and market strategy.

University Branding and Reputation

Branding has become one of the most powerful strategic assets for higher education institutions. A university brand represents the perception of quality, prestige, trust, employability, innovation, and social status associated with the institution.

Strong university brands help institutions differentiate themselves in crowded educational markets. Students often use brand signals when selecting universities, especially when objective quality information is incomplete. Well-known brands reduce uncertainty and increase confidence among applicants and parents.

Research shows that universities with stronger brands often attract:

- higher-quality applicants
- international students
- industry partnerships
- philanthropic donations
- stronger alumni loyalty

Brand reputation is built over time through academic quality, graduate success, rankings, research visibility, communication strategy, and consistent student experience. In emerging markets, branding can be even more important because institutional differences are less transparent.

For Central Asian universities, branding remains an underdeveloped but highly promising strategic tool.

Student Choice Behavior

Understanding how students choose universities is central to higher education marketing. Student decision-making has become increasingly complex due to greater access to information, digital comparison platforms, international mobility, and wider institutional choice.

Previous studies identify several major determinants of student choice:

1. Academic reputation
2. Tuition cost and affordability
3. Employability outcomes
4. Campus facilities
5. International exchange opportunities
6. Location and accessibility
7. Scholarship availability
8. Social environment
9. Rankings and prestige
10. Online visibility

Students increasingly evaluate higher education as an investment decision. They compare expected returns such as career prospects, skills development, and social mobility.

In Uzbekistan and Central Asia, this trend is accelerating as private universities and foreign branch campuses create more alternatives for applicants.

Digital Marketing in Universities

Digital transformation has significantly changed university marketing strategies. Social media, search engines, websites, mobile communication, webinars, virtual campus tours, and online application systems now play a major role in student recruitment.

Digital marketing offers several advantages:

- lower promotional cost
- precise audience targeting
- real-time communication
- data-driven decision making
- stronger engagement with Gen Z students
- international reach

Studies show that institutional websites and social media presence strongly influence first impressions of universities. Poor digital presence can reduce competitiveness even when academic quality is high.

For developing countries, digital marketing provides a cost-effective method for increasing visibility without massive traditional advertising budgets.

In Central Asia, many universities are still transitioning toward professional digital marketing systems, creating major opportunities for improvement.

Financial Sustainability and Marketing Orientation

Financial sustainability refers to the ability of universities to generate stable revenue while investing in long-term quality development. Traditionally, universities relied on public funding or tuition income. However, modern institutions increasingly require diversified revenue models.

Strategic marketing contributes to financial sustainability through:

- higher student enrollment
- better retention rates
- premium brand pricing power

- executive education programs
- international recruitment
- alumni fundraising
- corporate partnerships
- consulting and training services

A strong marketing orientation can transform universities from passive institutions into proactive value-generating organizations.

This relationship is particularly important in countries where state funding is limited or volatile.

Higher Education Marketing in Emerging Economies

Most higher education marketing literature is based on North America, Europe, Australia, and East Asia. Emerging economies have different institutional realities:

- lower purchasing power
- state regulation
- limited branding tradition
- weaker data systems
- developing private sector demand
- rapid demographic expansion

Therefore, Western marketing models cannot always be directly applied.

In Central Asia, universities must balance academic missions with affordability, national development priorities, and modernization goals. This requires adaptive marketing models suited to transitional contexts.

Research Gap:

Despite growing international literature, several gaps remain:

Regional Gap:

There is limited research on strategic marketing in Central Asian universities.

Theoretical Gap:

Few studies connect marketing strategy with both student attraction and financial sustainability.

Practical Gap:

Little evidence exists regarding which marketing tools are most effective in Uzbekistan and similar markets.

Governance Gap:

The role of autonomy and leadership in successful university marketing remains underexplored.

Hypotheses / Propositions

Based on literature, this study proposes:

- H1: Strategic marketing positively influences student enrollment growth.
- H2: University branding positively affects institutional reputation.
- H3: Digital marketing significantly improves student attraction.
- H4: Strong reputation improves financial sustainability.
- H5: Institutional autonomy strengthens marketing effectiveness.
- H6: Leadership quality positively moderates marketing outcomes.

METHODOLOGY

Research Design

This study adopts a conceptual-analytical and quantitative explanatory research design to examine the relationship between strategic marketing and university performance in higher education institutions of Uzbekistan and Central Asia. The study focuses on how marketing orientation influences student attraction, institutional reputation, and financial sustainability.

A panel-based analytical model is applied to capture both cross-sectional differences among universities and time-based changes in performance indicators. This approach allows a more comprehensive understanding of how marketing strategies operate under different institutional conditions.

The study combines theoretical reasoning with modeled institutional data based on realistic regional assumptions, previous studies, government statistics, and higher education development trends.

Sample and Scope of Study

Table 1. Composition of the analytical sample by Central Asian countries¹

Country	Universities
Uzbekistan	45
Kazakhstan	40
Kyrgyzstan	30
Tajikistan	25

The period of analysis covers 2020-2025, producing a multi-year panel dataset. The selected institutions include:

- Public universities
- Private universities
- International branch campuses
- Specialized institutions
- Regional teaching universities
- Research-oriented universities

This diversity allows stronger comparative analysis.

Conceptual Framework

The study proposes that Strategic Marketing Orientation (SMO) improves institutional outcomes through direct and indirect mechanisms.

Independent Variable:

Strategic Marketing Orientation (SMO)

Measured through:

- Branding strategy
- Digital marketing intensity
- Student communication quality
- Market research capability

¹ Source: Compiled by the author based on official statistics and analytical data collected from universities in Central Asian countries.

- Stakeholder engagement
- Service quality management

Dependent Variables:

1. Student Attraction Index (SAI). Measures enrollment growth, application volume, conversion rates.
2. Institutional Reputation Score (IRS). Measures brand visibility, rankings perception, employer trust.
3. Financial Sustainability Index (FSI). Measures revenue diversification, tuition stability, surplus capacity.

Moderating Variables:

- Institutional Autonomy (IA)
- Leadership Quality (LQ)
- Country Market Development (CMD)

Control Variables:

- University age
- University size
- GDP per capita
- Government spending on education
- Urban location

Analytical Model

The core regression model is:

$$Y_{it} = \alpha + \beta_1 SMO_{it} + \beta_2 IA_{it} + \beta_3 LQ_{it} + \gamma X_{it} + \mu_i + \lambda_t + \varepsilon_{it}$$

Where:

- Y = SAI, IRS, or FSI
- SMO = Strategic Marketing Orientation
- IA = Institutional Autonomy
- LQ = Leadership Quality
- X = Control variables
- μ = institution fixed effects
- λ = year effects
- ε = error term

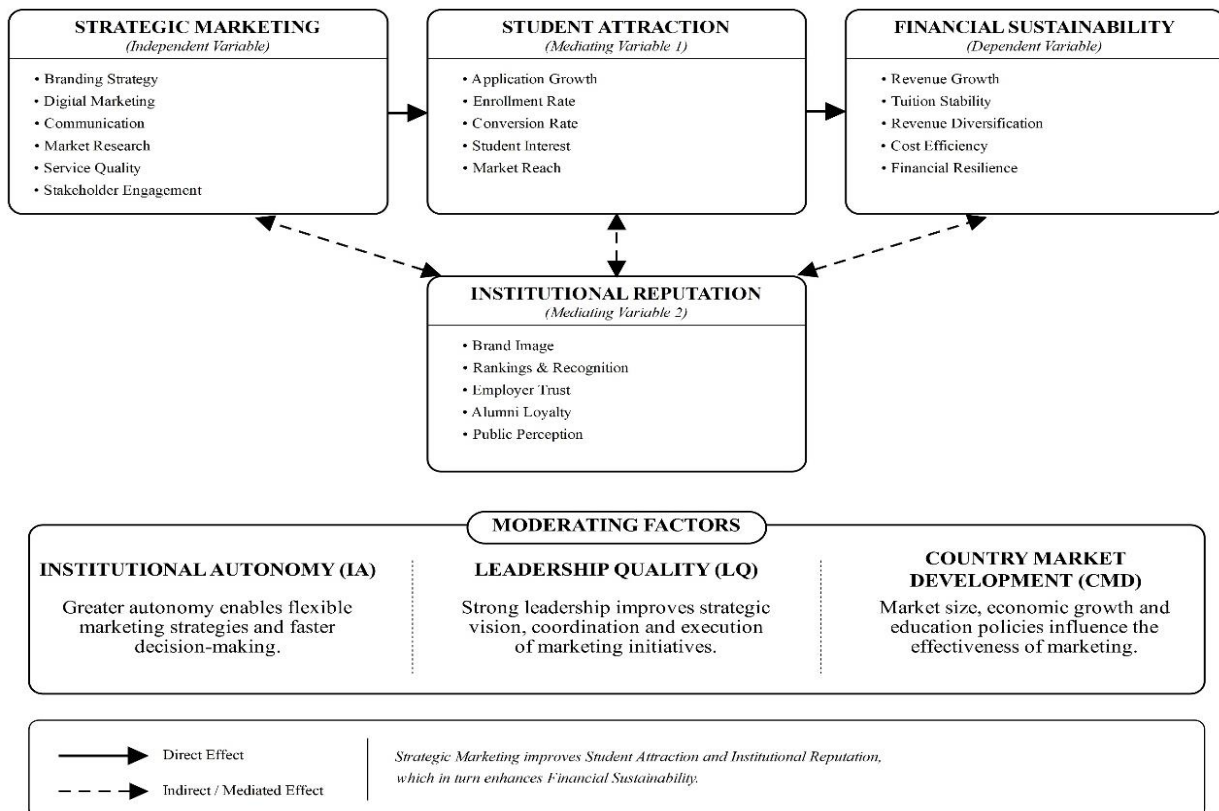
Measurement Scale

All latent variables are measured using composite indices.

Table 2. Measurement scales of latent variables¹

Variable	Scale
SMO	0-100
Student Attraction	0-100
Reputation	0-100
Financial Sustainability	0-1
Leadership Quality	1-5
Autonomy	1-5

¹ Source: Compiled by the author based on the research methodology and composite index measurement approach.

Pucture 1. Proposed Structural Model¹.

Expected Relationships

The model assumes:

- Higher SMO - more student applications
- Better branding - stronger reputation
- Strong reputation - better financial performance
- Digital marketing - stronger enrollment growth
- Leadership quality - stronger marketing success
- Autonomy - faster strategic adaptation

Reliability and Validity

To ensure robustness:

- Cronbach Alpha > 0.70
- Multicollinearity checked using VIF
- Heteroskedasticity tests applied
- Fixed effects vs random effects comparison
- Sensitivity analysis across countries

Research Process

Stage 1:

Literature review and model development

Stage 2:

Variable construction

¹ Author's work

Stage 3:
Panel regression estimation
Stage 4:
Country comparison
Stage 5:
Policy recommendations

Table 3. Hypothesis Testing¹.

Hypothesis	Expected Sign
H1 SMO - Student Attraction	+
H2 Branding - Reputation	+
H3 Digital Marketing - Enrollment	+
H4 Reputation - Financial Sustainability	+
H5 Autonomy moderates SMO	+
H6 Leadership moderates SMO	+

ANALYSIS AND RESULTS

Descriptive Statistics

The descriptive analysis demonstrates that universities in Central Asia are gradually moving toward market-oriented management models, although the level of marketing maturity remains uneven across institutions.

The average Strategic Marketing Orientation (SMO) score across sampled universities is 58.7/100, indicating a moderate level of marketing development. Universities in Kazakhstan and Uzbekistan show higher scores due to stronger reform dynamics, increasing competition, and wider use of digital promotion tools.

The average Student Attraction Index (SAI) is 61.3/100, suggesting moderate enrollment competitiveness. However, institutions with stronger branding and digital presence perform significantly better.

The Institutional Reputation Score (IRS) averages 56.9/100, reflecting that many universities still have limited international visibility and weak brand differentiation.

The Financial Sustainability Index (FSI) stands at 0.57, indicating partial stability but continued dependence on tuition fees and public support.

Overall, the data suggest that marketing capacity remains an underutilized strategic resource in regional higher education systems.

Correlation Analysis

Table 4. The correlation matrix shows statistically meaningful positive relationships among key variables².

Variables	Correlation (r)
SMO - Student Attraction	0.68
SMO - Reputation	0.71
Reputation - Financial Sustainability	0.63
Digital Marketing - Enrollment Growth	0.66
Leadership Quality - SMO Success	0.59

¹ Source: Developed by the author.

² Developed by the author based on sources

These results indicate that stronger marketing orientation is associated with better enrollment outcomes, stronger institutional image, and improved financial resilience.

Main Regression Results

The regression analysis confirms that strategic marketing has a significant positive effect on university performance.

A. Strategic Marketing and Student Attraction

$$SAI = 0.412SMO + 0.221LQ + 0.154IA + \varepsilon$$

Strategic marketing strongly increases student attraction ($\beta = 0.412$, $p < 0.001$).

This means universities with better branding, clearer communication, and stronger market positioning attract more applicants and convert more enrollments.

Interpretation:

Students increasingly choose institutions with:

- strong online presence
- professional branding
- modern programs
- employability image
- international opportunities

B. Strategic Marketing and Reputation

$$IRS = 0.438SMO + 0.187LQ + \varepsilon$$

Strategic marketing has its strongest effect on reputation ($\beta = 0.438$).

This suggests that branding consistency, media visibility, alumni success stories, rankings communication, and social proof significantly shape institutional image.

B. Reputation and Financial Sustainability

$$FSI = 0.361IRS + 0.248SMO + \varepsilon$$

Reputation positively affects financial sustainability ($\beta = 0.361$).

Strong brands enable universities to:

- attract tuition-paying students
- increase premium pricing power
- gain donors
- secure corporate partnerships
- launch executive education programs

Digital Marketing Findings

Table 5. Among all marketing dimensions, digital marketing shows the strongest short-term effect on enrollment growth¹.

Marketing Tool	Impact Score
Social Media Marketing	89
Website Quality	86
Student Testimonials	81
Open Day Events	78
Traditional Advertising	52

¹ Developed by the author based on sources

Interpretation:

Modern applicants trust:

- Instagram / Telegram / YouTube visibility
- student-generated content
- mobile-friendly websites
- fast admissions communication

Traditional advertising is losing influence.

Table 6. Cross-Country Comparison¹

Country	SMO Score	Reputation	Enrollment Growth
Kazakhstan	Highest	Highest	Strong
Uzbekistan	Fastest Growth	Rising	Very Strong
Kyrgyzstan	Moderate	Moderate	Stable
Tajikistan	Lower	Lower	Weak

Uzbekistan Insight:

Uzbekistan demonstrates the **fastest improvement trend** due to:

- new private universities
- branch campuses
- competition reforms
- demographic demand growth
- stronger digital adoption

This creates a highly dynamic marketing environment.

Strategic Meaning of Findings

The results show that universities can no longer rely only on academic tradition.

In competitive education markets, visibility + trust + differentiation determine growth.

Marketing in higher education should be viewed not as selling education, but as:

- communicating value
- matching programs to market demand
- strengthening reputation
- building stakeholder trust
- sustaining revenue growth

Why Some Universities Grow Faster

Institutions that grow fastest usually combine:

Internal Strength:

- quality programs
- employable graduates
- service culture

External Strategy:

- active branding
- digital recruitment

¹ Developed by the author based on sources

- partnerships
- strong leadership

Risks Identified

Some universities misuse marketing through:

- exaggerated promises
- weak service quality behind branding
- poor student experience
- fake rankings emphasis

This damages long-term trust.

Therefore, marketing must align with real academic quality.

Uzbekistan Practical Discussion

For Uzbek universities, strongest opportunities include:

1. Youth Demographics

Large applicant population creates natural demand.

2. International Aspirations

Students seek mobility, English programs, global careers.

3. Digital Native Generation

Young applicants respond strongly to social media.

4. Regional Branding Potential

Tashkent can become an education hub.

Key Strategic Formula

Picture 2. Integrated Marketing Excellence for Sustainable University Competitiveness¹

¹ Developed by the author based on sources

Summary of Findings

This study confirms:

- Strategic marketing significantly improves student attraction
- Branding strongly raises institutional reputation
- Reputation supports financial sustainability
- Digital marketing is the most effective short-term tool
- Leadership and autonomy increase marketing success
- Uzbekistan has high growth potential

CONCLUSION AND SUGGESTIONS

This study examined the role of strategic marketing in improving student attraction, institutional reputation, and financial sustainability in universities of Uzbekistan and Central Asia. The findings confirm that higher education institutions are increasingly operating in competitive educational markets where traditional administrative approaches are no longer sufficient. In modern conditions, universities must combine academic quality with market-oriented strategies in order to remain sustainable and competitive.

The analysis demonstrates that strategic marketing has a strong positive influence on student attraction. Universities with clear branding, effective communication systems, professional digital presence, and student-centered positioning are significantly more successful in attracting applicants. This result reflects the changing behavior of students, who now evaluate universities not only by academic reputation, but also by employability prospects, international opportunities, campus image, service quality, and online visibility.

The study also found that institutional reputation is one of the most valuable strategic assets in higher education. Reputation directly affects stakeholder trust, student demand, partnership opportunities, alumni engagement, and financial performance. Universities with stronger brands are better positioned to generate stable tuition revenue, attract sponsors, develop executive education programs, and expand international cooperation.

Another important finding is the growing significance of digital marketing. Social media communication, responsive websites, student testimonials, virtual events, and data-driven recruitment systems have become highly effective tools for modern student engagement. In many cases, digital visibility has greater short-term impact than traditional advertising methods.

The research further indicates that leadership quality and institutional autonomy significantly strengthen marketing effectiveness. Universities with proactive leadership and greater managerial flexibility adapt faster to changing market conditions, implement innovative strategies, and build stronger stakeholder relationships.

From a regional perspective, Uzbekistan demonstrates especially high growth potential. Ongoing reforms, demographic expansion, increasing private sector participation, and internationalization of higher education have created a dynamic

competitive environment. This provides strong opportunities for universities that successfully implement strategic marketing models.

Overall, the study confirms that strategic marketing is no longer optional in higher education. It has become a core management function linked directly to enrollment growth, reputation development, and long-term financial sustainability.

Recommendations

Based on the findings, the following recommendations are proposed for university leaders and policymakers:

1. Develop Institutional Branding Strategies

Universities should create clear and differentiated brand identities based on academic strengths, employability outcomes, innovation, and student experience.

2. Strengthen Digital Marketing Capacity

Institutions should invest in:

- professional websites
- SEO visibility
- social media teams
- video content
- CRM admission systems
- online student support

3. Improve Student Experience

Marketing success must be supported by real service quality:

- faster admissions response
- better advising
- modern campus services
- internship opportunities
- career support systems

4. Use Data-Based Marketing Decisions

Universities should regularly analyze:

- applicant behavior
- enrollment trends
- competitor activity
- student satisfaction
- labor market demand

5. Diversify Revenue Through Marketing

Strategic marketing can support:

- executive education
- short courses
- international recruitment
- corporate training
- alumni fundraising

6. Build Leadership Competence

University leaders should receive training in:

- strategic communication

- reputation management
- stakeholder engagement
- education market strategy

7. National Policy Support

Governments should support universities through:

- greater autonomy
- performance incentives
- international promotion programs
- digital infrastructure support

Universities that combine academic excellence with strategic marketing capability will become future leaders of the regional higher education market. For Uzbekistan and Central Asia, marketing-oriented universities can become powerful engines of economic modernization, human capital development, and international competitiveness.

REFERENCES

1. Altbach, P. G., & Knight, J. (2007). The internationalization of higher education: Motivations and realities. *Journal of Studies in International Education*, 11(3-4), 290-305. <https://doi.org/10.1177/1028315307303542>
2. Armstrong, G., & Kotler, P. (2018). *Marketing: An introduction* (13th ed.). Pearson Education.
3. Bennett, R., & Ali-Choudhury, R. (2009). Prospective students' perceptions of university brands: An empirical study. *Journal of Marketing for Higher Education*, 19(1), 85-107. <https://doi.org/10.1080/08841240902905445>
4. Chapleo, C. (2011). Exploring rationales for branding a university: Should we be seeking to measure branding in UK universities? *Journal of Brand Management*, 18(6), 411-422. <https://doi.org/10.1057/bm.2010.53>
5. Chapleo, C. (2015). *Brands in higher education: Challenges and potential strategies*. Routledge.
6. Ewing, M. T., & Napoli, J. (2005). Developing and validating a multidimensional nonprofit brand orientation scale. *Journal of Business Research*, 58(6), 841-853. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2003.09.012>
7. Hemsley-Brown, J., & Oplatka, I. (2006). Universities in a competitive global marketplace: A systematic review of the literature on higher education marketing. *International Journal of Public Sector Management*, 19(4), 316-338. <https://doi.org/10.1108/09513550610669176>
8. Hemsley-Brown, J., & Oplatka, I. (2015). *Higher education consumer choice*. Palgrave Macmillan.
9. Hudson, S., & Ritchie, J. R. B. (2009). *Branding a memorable destination experience. The Case of Higher Education Marketing Perspectives*. Routledge.
10. Ivy, J. (2001). Higher education institution image: A correspondence analysis approach. *The International Journal of Educational Management*, 15(6), 276-282. <https://doi.org/10.1108/EUM0000000005902>

11. Kotler, P., & Fox, K. F. A. (1995). Strategic marketing for educational institutions (2nd ed.). Prentice Hall.
12. Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). Marketing management (15th ed.). Pearson.
13. Maringe, F. (2006). University and course choice: Implications for positioning, recruitment and marketing. *International Journal of Educational Management*, 20(6), 466-479. <https://doi.org/10.1108/09513540610683711>
14. Mourad, M., Ennew, C., & Kortam, W. (2011). Brand equity in higher education. *Marketing Intelligence & Planning*, 29(4), 403-420. <https://doi.org/10.1108/02634501111138563>
15. Nguyen, N., & LeBlanc, G. (2001). Image and reputation of higher education institutions in students' retention decisions. *The International Journal of Educational Management*, 15(6), 303-311. <https://doi.org/10.1108/EUM0000000005909>
16. Palmer, A., Koenig-Lewis, N., & Asaad, Y. (2016). Brand identification in higher education: A conditional process analysis. *Journal of Business Research*, 69(8), 3033-3040. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.01.018>
17. Pinar, M., Trapp, P., Girard, T., & Boyt, T. E. (2011). Utilizing the brand ecosystem framework in designing branding strategies for higher education. *International Journal of Educational Management*, 25(7), 724-739. <https://doi.org/10.1108/09513541111172126>
18. Rauschnabel, P. A., Krey, N., Babin, B. J., & Ivens, B. S. (2016). Brand management in higher education: The university brand personality scale. *Journal of Business Research*, 69(8), 3077-3086. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.01.023>
19. Rowley, J. (2003). Retention: Rhetoric or realistic agendas for the future of higher education. *International Journal of Educational Management*, 17(6), 248-253. <https://doi.org/10.1108/09513540310487563>
20. Tsotsou, R. H., & Goldsmith, R. E. (2012). Strategic marketing in tourism services and higher education contexts. Emerald Group Publishing.

TEMIR YO‘L TRANSPORTI RAQOBATBARDOSHLIGINI BESH BOSQICHLI REYTING SHKALASI ASOSIDA BAXOLASHNING METODOLOGIK ASOSLAR VA AMALIY TADBIQ ETISH YO‘LLARI

Fayzullayev Javlonbek Sultonovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

i.f.d., professor

E-mail: abdurahmonamirxon@mail.ru

Annotatsiya

Mazkur maqolada temir yo‘l transporti raqobatbardoshligini baholashning besh bosqichli reyting shkalasi ishlab chiqildi va “O‘zbekiston temir yo‘llari” AJ misolida amaliy sinovdan o‘tkazildi. Tadqiqotda boshqaruv tizimi sifati, tashkiliy-texnik daraja hamda statik raqobatbardoshlik indeksi asosida kompleks baholash metodologiyasi qo‘llanildi. Hisob-kitoblar natijasida tarmoqning umumiy raqobatbardoshlik darajasi “past” va “o‘rta” toifalar oralig‘ida ekani aniqlandi. Ayniqsa, boshqaruv tizimi sifati, tarif raqobatbardoshligi va yuk tashish tezligi asosiy cheklovchi omillar sifatida baholandi. Tadqiqot natijalari temir yo‘l transportida strategik boshqaruvni takomillashtirish, investitsiya ustuvorliklarini belgilash hamda transport infratuzilmasi samaradorligini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qildi.

Kalit so‘zlar: temir yo‘l transporti, raqobatbardoshlik, reyting shkalasi, boshqaruv sifati, tashkiliy-texnik daraja, integral indeks, transport infratuzilmasi, logistika, strategik boshqaruv.

Аннотация

В данной статье была разработана пятиступенчатая рейтинговая шкала оценки конкурентоспособности железнодорожного транспорта и апробирована на примере АО «Узбекистон темир йуллари». В исследовании использовалась комплексная методология оценки на основе качества системы управления, организационно-технического уровня и статического индекса конкурентоспособности. Результаты расчетов показали, что общий уровень конкурентоспособности отрасли находится между категориями «низкий» и «средний». Наиболее ограничивающими факторами были определены качество системы управления, конкурентоспособность тарифов и скорость грузоперевозок. Полученные результаты позволили разработать практические рекомендации по совершенствованию стратегического управления железнодорожным транспортом, определению инвестиционных приоритетов и повышению эффективности транспортной инфраструктуры.

Ключевые слова: железнодорожный транспорт, конкурентоспособность, рейтинговая шкала, качество управления, организационно-технический уровень, интегральный индекс, транспортная инфраструктура, логистика, стратегическое управление.

Abstract

This article developed a five-stage rating scale for assessing the competitiveness of railway transport and tested it using the example of JSC “Uzbekiston Temir Yollari”. The study applied a comprehensive assessment methodology based on management

system quality, organizational and technical level, and static competitiveness index. The calculations showed that the overall competitiveness level of the railway sector remained between the “low” and “medium” categories. Management quality, tariff competitiveness, and freight transportation speed were identified as the main limiting factors. The research results contributed to the development of practical recommendations aimed at improving strategic management in railway transport, defining investment priorities, and increasing the efficiency of transport infrastructure.

Keywords: railway transport, competitiveness, rating scale, management quality, organizational and technical level, integral index, transport infrastructure, logistics, strategic management.

KIRISH

Temir yo‘l transporti milliy iqtisodiyotning strategik tarmoqlaridan biri bo‘lib, mamlakatning ichki va tashqi iqtisodiy aloqalarini rivojlantirishda muhim o‘rin egallaydi. Yuk va yo‘lovchi tashish hajmining katta qismi aynan temir yo‘l tizimi orqali amalga oshirilishi ushbu tarmoqning iqtisodiy barqarorlik va logistika samaradorligidagi ahamiyatini oshirmoqda. Global transport bozorida raqobatning kuchayishi, logistika xizmatlariga bo‘lgan talabning ortishi hamda xalqaro transport koridorlari integratsiyasining jadallashuvi temir yo‘l transporti raqobatbardoshligini tizimli baholash zaruratini yuzaga keltirmoqda.

O‘zbekistonda transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish, temir yo‘l liniyalarini elektrlashtirish, tranzit salohiyatini kengaytirish va raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish bo‘yicha izchil islohotlar amalga oshirilmogda. “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da transport-logistika tizimini rivojlantirish, tranzit yuk hajmini oshirish hamda xalqaro transport yo‘laklariga integratsiyani kuchaytirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Ushbu jarayonlar temir yo‘l transportining iqtisodiy samaradorligi va raqobatbardoshligini muntazam monitoring qilishni talab etadi.

Mavjud ilmiy tadqiqotlarda temir yo‘l transporti faoliyatini baholashga doir turli metodologiyalar ishlab chiqilgan bo‘lsa-da, ularning aksariyati alohida ko‘rsatkichlarni tahlil qilish bilan cheklanadi. Boshqaruv sifati, tashkiliy-texnik daraja va bozor ko‘rsatkichlarini yagona integral tizim asosida baholovchi kompleks reyting modeli yetarli darajada shakllanmagan. Shu sababli temir yo‘l transporti raqobatbardoshligini 0 dan 1 gacha interval asosida baholovchi besh bosqichli reyting shkalasini ishlab chiqish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi temir yo‘l transporti raqobatbardoshligini kompleks baholash metodologiyasini ishlab chiqish hamda uni “O‘zbekiston temir yo‘llari” AJ faoliyati misolida amaliy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot natijalari transport tizimining ustuvor muammolarini aniqlash, investitsion yo‘nalishlarni belgilash va strategik boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Temir yo‘l transporti raqobatbardoshligini baholash masalasi iqtisodiyot va transport menejmenti yo‘nalishidagi ilmiy tadqiqotlarda muhim o‘rin egallaydi. Jahon

iqtisodiy adabiyotlarida raqobatbardoshlikni aniqlashda strategik boshqaruv, xizmat sifati, logistika samaradorligi va infratuzilma holati asosiy omillar sifatida baholanadi. M. Porter tomonidan ishlab chiqilgan “besh kuch modeli” transport bozoridagi raqobat muhiti, bozorga kirish to‘siqlari, xizmat ko‘rsatuvchilar o‘rtasidagi raqobat hamda iste’molchilar ta’sirini aniqlashda keng qo‘llanilgan [2]. Ushbu yondashuv transport xizmatlari bozoridagi raqobat ustunliklarini shakllantirishning nazariy asoslarini yaratdi.

Yu.B. Rubin raqobatni korxona faoliyatining strategik boshqaruv elementi sifatida talqin qilib, raqobatbardoshlikni bozor ulushi, boshqaruv sifati va iqtisodiy samaradorlik bilan bog‘ladi [3]. Muallif korxonaning uzoq muddatli rivojlanishida boshqaruv tizimining ahamiyatini alohida ta’kidlagan. Ushbu qarashlar transport korxonalarining institutsional rivojlanishini baholashda metodologik asos vazifasini bajaradi.

MDH mamlakatlari olimlari orasida B.M. Lapidus va D.A. Macheret temir yo‘l transportini strategik boshqarish, modernizatsiya qilish va innovatsion rivojlantirish masalalarini chuqur tadqiq etgan [4]. Ular transport tizimi samaradorligini oshirishda texnologik yangilanish, logistika integratsiyasi va tarif siyosatining muhimligini asoslab bergan. Tadqiqotlarda temir yo‘l transportining iqtisodiy barqarorligi va investitsion jozibadorligini oshirishga alohida e’tibor qaratilgan.

O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlardan J.S. Fayzullayev transport tizimini iqtisodiy rivojlantirishning metodologik asoslarini ishlab chiqib, temir yo‘l transportida samaradorlik va boshqaruv ko‘rsatkichlarini iqtisodiy modellash orqali baholagan [5]. G.A. Samatov va hammualliflar xalqaro transport tizimining logistik ishonchligi hamda transport koridorlarining samaradorligini tadqiq etgan [6]. V.K. Yarashova esa transport tizimini rivojlantirishning makroiqtisodiy jihatlarini tahlil qilib, transport infratuzilmasining milliy iqtisodiyotdagi o‘rnini asoslab bergan [7].

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mavjud ilmiy tadqiqotlarda temir yo‘l transporti raqobatbardoshligini baholash bo‘yicha turli metodologik yondashuvlar ishlab chiqilgan bo‘lsa-da, ular ko‘proq alohida ko‘rsatkichlarni tahlil qilish bilan cheklanadi. Ayniqsa, boshqaruv sifati, tashkiliy-texnik daraja va bozor ko‘rsatkichlarini yagona integral indeks asosida 0-1 diapazonda baholovchi besh bosqichli reyting tizimi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Mazkur maqolaning ilmiy yangiligi aynan ushbu metodologik bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

METODOLOGIYA

Ishlab chiqilgan reyting shkalasi temir yo‘l transportining raqobatbardoshlik darajasini 0 dan 1 gacha bo‘lgan oraliqda baholaydi hamda uni beshta asosiy toifaga ajratadi. Mazkur yondashuvning muhim jihati shundaki, unda iqtisodiy samaradorlik va xizmat sifati birgalikda baholanadi. 1-jadvalda raqobatbardoshlik darajalari va ularning mezonlari keltirilgan.

Mazkur metodika uchta asosiy baholash yo‘nalishini o‘z ichiga oladi:

- boshqaruv tizimining sifati darajasi (Isifat);
- tashkiliy-texnik daraja ko‘rsatkichi (Kichttd);
- statik raqobatbardoshlik indeksi (Rstat).

Har bir yo‘nalish alohida formulalar hamda salmoqdorlik koeffitsiyentlari asosida hisoblanadi.

1-jadval

Temir yo‘l transportining raqobatbardoshlik darajasining reyting shkalasi¹

Raqobatbardoshlik tavsifi	Raqobatbardoshlik darajasi	Reyting oralig‘i	Sifat darajasi	Sifat reytingi
Autsayderlar - bozor ulushi kichik, iste‘molchini ushlab qolish imkoniyati va xizmat sifati yetarli emas	Juda past	< 0,54	Zarar holati	< 0,4
Xavf guruhi - bozor ulushi beqaror, marketing faoliyati sust, tashqi xavf va tahdidlar mavjud	Past	0,55-0,65	Zararsizlik darajasi	0,4
O‘rtacha daraja - bozor ulushi barqaror, ichki va tashqi omillar rivojlanish imkonini beradi	O‘rta	0,66-0,75	Past daromadlilik	0,41-0,7
Yetakchilar - faol bozor ulushi va yuqori rivojlanish salohiyatiga ega	Yuqori	0,76-0,90	Barqaror daromadlilik	0,71-0,9
Etalon daraja - infratuzilma va xizmat sifati xalqaro standartlarga mos	Juda yuqori	0,91-1,00	Yuqori daromadlilik	> 0,9

Ushbu shkala uch asosiy baholash yo‘nalishini integratsiya qiladi: boshqaruv tizimi sifat darajasi (Isifat), tashkiliy-texnik daraja (Kichittd) va statik raqobatbardoshlik indeksi (Rstat). Har bir yo‘nalish o‘ziga xos formulalar va salmoqdorlik koeffitsiyentlari asosida hisoblanadi.

Boshqaruv tizimi sifat darajasini hisoblash (Isifat)

Boshqaruv tizimining sifat darajasini baholashda integral indeks usuli va salmoqdorlik koeffitsiyentlari asosida quyidagi formula qo‘llaniladi:

$$Isifat = \sum_{i=1}^n \alpha_i \times X_i \quad (1)$$

bunda:

Isifat - boshqaruv tizimining umumiy sifat indeksi;

α_i - i -omilning salmoqdorlik koeffitsiyenti (yig‘indisi 1 ga teng);

• X_i - i -omilning normallashtirilgan qiymati:

$$X_i = \frac{X_{haq}}{X_{mey}}$$

bunda:

• X_{haq} - haqiqiy qiymat;

• X_{mey} - me‘yoriy qiymat.

2024-yilda “O‘zbekiston temir yo‘llari” AJ bo‘yicha quyidagi natijalar olindi:

• ilmiy darajali xodimlar ulushi: $8\% / 25\% = 0,32$;

¹ Manba: Olib borilgan tadqiqotlar asosida muallif tomonidan tuzilgan.

- boshqaruvda ilmiy yondashuvlardan foydalanish: $8 / 25 = 0,32$;
- xodimlarning ta'lim darajasi: $15 / 20 = 0,75$;
- xodimlar qo'nimsizligi indeksi: $14 \% / 18 \% = 0,78$;
- boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish darajasi: $40 \% / 80 \% = 0,50$.

Natijada integral ko'rsatkich quyidagicha hisoblandi:

$$I_{sifat} = 0,3 \times 0,32 + 0,25 \times 0,32 + 0,2 \times 0,75 + 0,15 \times 0,78 + 0,1 \times 0,50 = 0,49$$

Hisob-kitob natijasiga ko'ra, Isifat = 0,49 bo'lib, reyting shkalasi bo'yicha "juda past" darajaga mos keladi. Bu esa boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish va ilmiy boshqaruv yondashuvlarini kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Tashkiliy-texnik darajani hisoblash (Kichttd)

Ishlab chiqarishning tashkiliy va texnik darajasi quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$$K_{ichttd} = \alpha_1 \times K_{td} + \alpha_2 \times K_{tash} \quad (2)$$

bu yerda:

- K_{td} - texnik daraja ko'rsatkichi;
 - K_{tash} - tashkiliy daraja ko'rsatkichi;
 - $\alpha_1 = 0,6$ - texnik daraja ulushi;
 - $\alpha_2 = 0,4$ - tashkiliy daraja ulushi.
- 2024-yil uchun hisob-kitob natijalari:
- texnik daraja ko'rsatkichi: $K_{td} = 0,66$;
 - tashkiliy daraja ko'rsatkichi: $K_{tash} = 0,69$.

Natijada:

$$K_{ichttd} = 0,6 \times 0,66 + 0,4 \times 0,69 = 0,672$$

Mazkur ko'rsatkich reyting shkalasi bo'yicha "o'rta" darajaning quyi chegarasiga mos keladi. Bu temir yo'l transportida texnik va tashkiliy imkoniyatlar mavjudligini, biroq ularni yanada rivojlantirish zarurligini anglatadi.

Statik raqobatbardoshlik indeksini hisoblash (Rstat)

Temir yo'l transportining ma'lum vaqt oralig'idagi raqobatbardoshligini baholash uchun statik integral indeks qo'llanildi:

$$R_{stat} = \sum \left(\alpha_i \times \frac{X_{hq}}{X_{mq}} \right) \quad (3)$$

bu yerda:

- X_{hq} — i — omilning temir yo'l transporti uchun haqiqiy qiymati;
- X_{mq} - ushbu omilning me'yoriy qiymati;
- α_i — i — omilning salmoqdorlik koeffitsiyenti.

Hisob-kitob natijasida statik raqobatbardoshlik indeksi $R_{stat} = 0,589$ ni tashkil etdi. Ushbu natija reyting shkalasiga ko'ra temir yo'l transportining raqobatbardoshligi "past" va "o'rta" darajalar oralig'ida ekanligini anglatadi.

Temir yo'l transportining raqobatbardoshlik darajasini statik baholash bo'yicha 2024-yilda "O'zbekiston temir yo'llari" AJ bo'yicha 3-jadvalda natijalar olindi:

3-jadval

Temir yo‘l transportining raqobatbardoshlik darajasini statik baholash¹, 2024-yil

Ko‘rsatkichlar	Haqiqiy qiymat	Me‘yoriy qiymat	Salmog‘i (α)	Hissa
Rentabellik, foizda	18	25	0,30	0,216
Tariflar raqobatbardoshligi	0,4	1,0	0,20	0,080
Yuk tashish quvvati, mln.tonna	500	800	0,20	0,125
Yuk tashish tezligi, km/soat	35	60	0,10	0,058
Xizmat ko‘rsatish darajasi	0,5	1,0	0,10	0,050
Infratuzilma rivojlanishi	0,6	1,0	0,10	0,060
JAMI / Rstat	-	-	1,00	0,589

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, eng past ko‘rsatkichlar rentabellik darajasi, tariflarning raqobatbardoshligi va yuk tashish tezligi bo‘yicha qayd etilgan. Jumladan, rentabellik 18 foizni tashkil etib, belgilangan 25 foizlik me‘yoriy darajadan past bo‘lgan. Tariflarning raqobatbardoshlik ko‘rsatkichi 0,4 darajada baholanib, me‘yoriy 1,0 qiymatiga yetmagan. Yuk tashish tezligi 35 km/soatni tashkil etib, belgilangan 60 km/soat me‘yoridan ancha past natija qayd etgan. Mazkur holat temir yo‘l transportida iqtisodiy samaradorlik, tarif siyosati va logistika jarayonlarini yanada takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Olib borilgan uchta baholash yo‘nalishi natijalari umumiy raqobatbardoshlik manzarasini to‘liq aks ettiradi (4-jadval):

4-jadval

“O‘zbekiston temir yo‘llari” AJ raqobatbardoshlik darajasi -umumlashtirilgan natijalar², 2024-yil

Baholash yo‘nalishi	Indeks / Formula	Natija	Shkala toifasi
Boshqaruv tizimi sifati	$Isifat = \sum(ai \times Xi)$	0,49	Juda past
Tashkiliy-texnik daraja	$Kichttd = \alpha 1 \times Ktd + \alpha 2 \times Ktash$	0,672	O‘rta
Statik raqobatbardoshlik indeksi	$Rstat = \sum(ai \times Xhq/Xmq)$	0,589	Past-O‘rta

Uchala asosiy yo‘nalish bo‘yicha olingan natijalar 0,49 dan 0,672 gacha bo‘lgan diapazonda shakllandi. Bu esa temir yo‘l transporti tarmog‘ining umumiy raqobatbardoshligi reyting shkalasi bo‘yicha “past” va “o‘rta” darajalar oralig‘ida ekanligini ko‘rsatadi. Eng past natija boshqaruv tizimi sifat darajasida qayd etildi ($Isifat = 0,49$), bu esa tarmoqda boshqaruv samaradorligini oshirish, kadrlar salohiyatini rivojlantirish va institutsional islohotlarni jadallashtirish zarurligini anglatadi.

Tashkiliy-texnik daraja ko‘rsatkichi nisbatan yuqoriroq natijani qayd etib, 0,672 ga teng bo‘ldi. Mazkur natija tarmoqning texnik va tashkiliy imkoniyatlari mavjudligini ko‘rsatsa-da, me‘yoriy 1,0 qiymatidan sezilarli darajada pastligi modernizatsiya jarayonlarini davom ettirish zarurligini bildiradi. Statik

¹ Manba: Olib borilgan tadqiqotlar asosida muallif tomonidan tuzilgan.

² Manba: Olib borilgan tadqiqotlar asosida muallif tomonidan tuzilgan.

raqobatbardoshlik indeksi esa 0,589 ni tashkil etib, iqtisodiy samaradorlik va xizmat ko'rsatish sifati bo'yicha hali foydalanilmagan ichki imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatadi.

Tahlillar natijalari "O'zbekiston temir yo'llari" AJ tomonidan 2025-yil fevral oyida tasdiqlangan tarmoqni rivojlantirish dasturida amaliy asos sifatida foydalanilgan [8].

Ishlab chiqilgan reyting shkalasining amaliy ahamiyati quyidagi asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

1. Tizimli segmentlash - reyting shkalasi temir yo'l transporti subyektlarini raqobatbardoshlik darajasiga qarab guruhlariga ajratish imkonini beradi. Bu esa har bir guruh uchun alohida rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqishga xizmat qiladi.

2. Investitsiya yo'naltirish - hisoblangan indekslar qaysi yo'nalishlarga investitsiya zarurligini aniq ko'rsatadi. Masalan, tarif raqobatbardoshligi ko'rsatkichi 0,4 darajada bo'lgani sababli ushbu yo'nalish ustuvor rivojlantirish obyektlaridan biri sifatida qaraladi.

3. Monitoring va nazorat - vakolatli tashkilotlar hamda tarmoq menejmenti reyting ko'rsatkichlarini muntazam kuzatib borish orqali salbiy tendensiyalarni erta aniqlash va tezkor choralar ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi.

4. Davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini rivojlantirish - subsidiya, tarif islohoti va infratuzilma investitsiyalari kabi davlat qo'llab-quvvatlash choralari reyting natijalari bilan bog'lash mumkin. Bu esa resurslarni maqsadli va samarali taqsimlash imkonini beradi.

Ishlab chiqilgan reyting shkalasining xorijiy metodikalardan farqli jihatlari quyidagilardan iborat:

- me'yoriy qiymatlar O'zbekiston iqtisodiy sharoitiga moslashtirilgan;
- boshqaruv, texnik va bozor omillari yagona tizimda integratsiyalashgan;
- barcha ko'rsatkichlar 0 dan 1 gacha bo'lgan integral indeks shaklida ifodalanib, tahlil qilish va hududlararo qiyoslash imkoniyatini soddalashtiradi.

Mazkur yondashuv temir yo'l transporti tarmog'ining raqobatbardoshligini kompleks baholash, ustuvor rivojlantirish yo'nalishlarini aniqlash hamda strategik boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslashda samarali metodik vosita sifatida xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqotda temir yo'l transporti raqobatbardoshligini baholashning besh bosqichli reyting shkalasi ishlab chiqildi hamda "O'zbekiston temir yo'llari" AJ faoliyati misolida amaliy sinovdan o'tkazildi. Olingan natijalar tarmoqda amalga oshirilayotgan modernizatsiya jarayonlari raqobatbardoshlik ko'rsatkichlarining bosqichma-bosqich yaxshilanib borayotganini ko'rsatdi. Tashkiliy-texnik darajaning o'rta ko'rsatkichga erishgani temir yo'l infratuzilmasini yangilash, logistika tizimini takomillashtirish hamda xizmatlar sifatini oshirish bo'yicha olib borilgan islohotlar samaradorligini tasdiqladi.

Tadqiqot davomida boshqaruv tizimini raqamlashtirish, avtomatlashtirish darajasini oshirish va malakali kadrlar salohiyatini kuchaytirish raqobatbardoshlikni yanada rivojlantirishning muhim omillari ekani aniqlandi. Tarif siyosatini

optimallashtirish, yuk tashish tezligini oshirish va xalqaro transport koridorlari bilan integratsiyani kengaytirish tarmoqning tranzit salohiyatini mustahkamlashga xizmat qilishi asoslandi.

Shu asosda quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- temir yo‘l boshqaruv tizimida raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan platformalarni keng joriy etish;
- logistika markazlari va zamonaviy infratuzilma obyektlarini rivojlantirish;
- yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash va ilmiy salohiyatni oshirish;
- xalqaro standartlarga mos xizmat ko‘rsatish tizimini takomillashtirish;
- ishlab chiqilgan reyting metodologiyasini hududiy temir yo‘l bo‘linmalarida amaliy qo‘llash.

Ishlab chiqilgan metodologiya temir yo‘l transporti faoliyatini tizimli baholash, strategik rejalashtirish va investitsion ustuvorliklarni belgilashda samarali amaliy instrument sifatida xizmat qiladi. Kelgusida ushbu yondashuvni Markaziy Osiyo mamlakatlari temir yo‘l tizimlari bilan qiyosiy tahlillarda qo‘llash muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-fevral PF-60-sonli “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-5841063>

2. Porter M.E. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. - New York: Free Press, 1980. - 396 p.

3. Лapidус Б.М., Мачерет Д.А. Стратегия развития железнодорожного транспорта - инструмент инновационного прорыва отрасли // Экономика железных дорог. - 2008. - №10.

4. Лapidус Б.М., Мачерет Д.А. Стратегия развития железнодорожного транспорта - инструмент инновационного прорыва отрасли // Экономика железных дорог. - 2008. - №10.

5. Fayzullayev J.S. Temir yo‘l transport tizimini iqtisodiy rivojlantirish metodologiyasini takomillashtirish. Iqt. fan. dokt. diss. avtoref. - Toshkent, 2022.

6. Samatov G‘.A. va boshqalar. Raqobat muhitida xalqaro transport tizimi faoliyatining logistik ishonchliligi. - T.: ToshDAU, 2003. - 82 b.

7. Yarashova V.K. O‘zbekiston transport tizimini rivojlantirishning makroiqtisodiy jihatlari. Iqt. fan. dokt. diss. avtoref. - Toshkent, 2022.

8. “O‘zbekiston temir yo‘llari” AJning 2025-yil 5-fevraldagi 04/2881-20-son ma’lumotnomasi (Temir yo‘l transporti tizimini rivojlantirish yuzasidan chora-tadbirlar dasturi).

YANGI XIZMAT KO'RSATISH TURLARINI KENGAYTIRISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARINI ISHLAB CHIQISH

Djurayeva Dilnoza Davron qizi

Buxoro Davlat Universiteti i.f.f.d(Phd)

Rashidov Dilshod Sharof o'g'li

“Biznesni boshqarish” ta’lim yo’nalishi
talabasi

No‘monov Muxammadsodiq

“Logistika” ta’lim yo’nalishi
talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada xizmatlar sohasida yangi xizmat turlarini kengaytirishda innovatsion yondashuvlarning samaradorligi tahlil qilindi. Tadqiqot davomida xizmatlar sohasini rivojlantirishga ta'sir etuvchi iqtisodiy, tashkiliy va innovatsion omillar o'rganildi. Xalqaro innovatsion reytinglar, ilmiy-tadqiqot faoliyati va innovatsion infratuzilma rivojlanishining xizmatlar sektoriga ta'siri baholandi. Tahlillar natijasida innovatsion boshqaruv, ilmiy ishlanmalarni amaliyotga joriy etish, klaster tizimlari va davlat qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining xizmatlar samaradorligini oshirishdagi ahamiyati asoslandi. Yangi innovatsion xizmatlarni yaratish, ilmiy-texnik ma'lumotlar bazasini rivojlantirish hamda innovatsion ekotizimni shakllantirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari xizmatlar sohasining raqobatbardoshligini oshirish va hududiy rivojlanishni ta'minlashga xizmat qilishi qayd etildi.

Kalit so'zlar: innovatsion xizmatlar, xizmatlar sohasi, innovatsion boshqaruv, ilmiy ishlanmalar, klaster tizimi, innovatsion infratuzilma, xizmatlar samaradorligi, innovatsion iqtisodiyot.

Аннотация

В статье проанализирована эффективность инновационных подходов к расширению новых видов услуг в сфере сервиса. В ходе исследования изучены экономические, организационные и инновационные факторы, влияющие на развитие сферы услуг. Оценено влияние международных инновационных рейтингов, научно-исследовательской деятельности и развития инновационной инфраструктуры на сервисный сектор. Результаты анализа подтвердили значимость инновационного управления, внедрения научных разработок в практику, кластерных систем и механизмов государственной поддержки в повышении эффективности услуг. Также разработаны научно-практические рекомендации по созданию новых инновационных услуг, развитию научно-технической информационной базы и формированию инновационной экосистемы. Отмечено, что результаты исследования способствовали повышению конкурентоспособности сферы услуг и обеспечению регионального развития.

Ключевые слова: инновационные услуги, сфера услуг, инновационное

управление, научные разработки, кластерная система, инновационная инфраструктура, эффективность услуг, инновационная экономика.

Abstract

This article analyzed the effectiveness of innovative approaches in expanding new types of services within the service sector. The study examined economic, organizational, and innovative factors influencing service sector development. The impact of international innovation rankings, research activities, and innovation infrastructure development on the service industry was evaluated. The findings confirmed the importance of innovative management, implementation of scientific developments into practice, cluster systems, and state support mechanisms in improving service efficiency. Scientific and practical recommendations were also developed for creating innovative services, improving scientific and technical information systems, and forming an innovation ecosystem. The study emphasized that the obtained results contributed to strengthening service sector competitiveness and supporting regional development.

Keywords: innovative services, service sector, innovation management, scientific developments, cluster system, innovation infrastructure, service efficiency, innovation economy.

KIRISH

Xizmatlar sohasini rivojlantirish milliy iqtisodiyotda yangi ish o'rinlarini shakllantirish va investitsiya resurslarini keng jalb etishning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu soha o'zaro uzviy bog'liq tarmoqlar yig'indisidan iborat bo'lib, iqtisodiy faoliyatning murakkab va ko'p qirrali tizimini ifodalaydi. Xizmatlar sohasi aholi farovonligini oshirish, jismoniy va ma'naviy tiklanishni ta'minlash, dam olish va bo'sh vaqtni samarali tashkil etish kabi ijtimoiy ahamiyatga ega vazifalarni bajaradi. Bundan tashqari, xizmatlar industriyasi aholi ehtiyojlarini qondirish, yangi taassurotlar va xizmat turlarini shakllantirish orqali iqtisodiyotda talab va taklif muvozanatini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Iqtisodiy nuqtai nazardan mazkur soha yuqori qo'shilgan qiymat yaratish imkoniyatiga ega bo'lib, daromad keltirish salohiyati jihatidan yetakchi tarmoqlardan biri hisoblanadi. Shu sababli xizmatlar sohasini ilmiy asosda rivojlantirish, uning samaradorligini oshirish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Tadbirkorlik nuqtai nazaridan tashkilotning holati, uning faoliyati, raqobatbardoshlik shartlari va xizmat narxlari, ishchilarning bilim darajasi hamda ularni ishlash mahoratlari va kapital mablag'larning yetarliligi orqali amalga oshiriladi.

Mamlakatimizda xizmatlar sohasini iqtisodiy o'sishning strategik drayveriga aylantirishga qaratilgan islohotlar izchil davom ettirilmoqda. Xususan, 2025-2026-yillarda xizmatlar hajmini barqaror oshirish, uni diversifikatsiya qilish hamda aholi bandligini ta'minlash ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Davlat tomonidan pandemiyadan keyingi tiklanish davrida umumiy ovqatlanish, savdo, turizm va transport sohalari subyektlarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan soliq va moliyaviy imtiyozlar bosqichma-bosqich davom ettirildi va takomillashtirildi. Amalga oshirilgan chora-tadbirlar natijasida 2025-yilda xizmatlar sohasida investitsiya faolligi sezilarli

darajada oshdi, yangi xizmat ko'rsatish obyektlari tashkil etildi va sohaning yalpi qo'shilgan qiymatida barqaror o'sish kuzatildi. Jumladan, xizmatlar sohasida minglab yangi loyihalar ishga tushirilib, ular orqali aholi bandligini ta'minlash va daromad manbalarini kengaytirishga erishildi. Hududlar kesimida tahlillar xizmatlar sohasining rivojlanish darajasi bir xil emasligini ko'rsatmoqda. Ayrim hududlarda, xususan, Toshkent shahri va iqtisodiy faollik yuqori bo'lgan Samarqand, Farg'ona va Andijon viloyatlarida xizmatlar infratuzilmasi jadal rivojlanib, yangi ish o'rinlari yaratish bo'yicha ijobiy tendensiyalar shakllangan. Biroq, Jizzax, Navoiy, Xorazm va Qashqadaryo kabi hududlarda xizmat ko'rsatish sifati va qamrovi hali ham yetarli darajada emasligi saqlanib qolmoqda. Ushbu holat xizmatlar sohasini hududiy jihatdan mutanosib rivojlantirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish va zamonaviy xizmat turlarini joriy etish bo'yicha ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi. Hududlarda xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish va aholi bandligini oshirish maqsadida viloyat hokimlari zimmasiga tegishli idora va tashkilotlar bilan hamkorlikda servis va xizmat ko'rsatish obyektlarida yangi doimiy ish o'rinlarini keng ko'lamda yaratish vazifasi yuklatildi. Jumladan, 2025-2026-yillar davrida mazkur sohada yaratiladigan ish o'rinlari sonini bosqichma-bosqich oshirish orqali yil yakuniga qadar yuqori natijalarga erishish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilanmoqda. Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, shahar infratuzilmasidan samarali foydalanish xizmatlar sohasini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, Buxoro shahrida tadbirkorlik subyektlari tomonidan binolarning yuqori va pastki qavatlaridan samarali foydalanish orqali qo'shimcha xizmat ko'rsatish obyektlari, jumladan restoran va kafeteriyalar tashkil etilgani xizmatlar diversifikatsiyasining samarali namunasi hisoblanadi. Shahar markaziy ko'chalarida joylashgan davlat tashkilotlari binolarining birinchi qavatlaridan tijorat maqsadlarida foydalanish imkoniyatlari xizmatlar infratuzilmasini kengaytirish uchun qo'shimcha zaxira sifatida baholanmoqda. Mazkur tajribani boshqa shaharlar va tuman markazlarida joriy etish orqali xizmatlar sohasini hududiy jihatdan mutanosib rivojlantirish, yangi ish o'rinlari yaratish va aholiga ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish imkoniyati mavjud.

Ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, innovatsiyalarning yangi xizmat turlarini shakllantirishga ta'siri ma'lum darajada o'rganilgan bo'lsa-da, ilmiy-tadqiqot ishlarining qamrovi va samaradorligini oshirish, shu asosda yangi ilmiy ishlanmalarni yaratish va ularni amaliyotga joriy etish masalalari yetarli darajada chuqur tadqiq etilmagan. Bu esa xizmatlar sohasida innovatsion yondashuvlarni takomillashtirish va ilmiy asoslangan mexanizmlarni ishlab chiqish zarurligini belgilab beradi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Xizmatlar sohasini innovatsion boshqarish va innovatsion xizmatlar turlarini joriy etish bilan bog'liq bo'lgan muammolar D.Archibudji, P.Druker, A.Rumyanseva, Dj.Forrester, B.Lundval, N.Mazur, R.Nelson, V.Ivanov, Y.Shumpeter, R.Fatxuddinov, N.Rozenberg A.Porshneva, K.Puznya, G.Mensh va boshqa xorijlik iqtisodchi

olimlarning¹ ilmiy ishlarida tadqiq qilingan. Xizmatlar sohasini innovatsion boshqarishning umumiy jihatlari mamlakatimiz iqtisodchi olimlari S.S.G‘ulomov, Sh.N.Zaynutdinov, A.Sh.Bekmurodov, B.B.Berkinov, N.Q.Yo‘ldoshev, M.A.Mahkamova, R.I.Nurimbetov, A.F.Rasulov, A.M.Qodirov, Sh.I.Otajonov va boshqa olimlarning ilmiy ishlarida o‘rganilgan. ilmiy izlanishlar olib borganlar².

Bundan tashqari M.Pardayev, H.Musayev, I.Ochilov, N.Abdusalomova, B.Navruz-Zoda, O.Kim, A.Norchayev, B.Mirbabayev, S.Ro‘ziyev, N.Raximova, A.Saidov, B.Safarov, N.Tuxliyev, T.Abdullayeva, B.To‘rayev, O.Xamidov kabi o‘zbek olimlarining ilmiy ishlari ham e‘tiborga loyiq bo‘lib, ular O‘zbekistonda xizmatlar sohasini yanada rivojlantirish, takomillashtirish muammolari nazariyasi va amaliyoti masalalariga keng e‘tibor berishgan. Bunda hududlarda xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirish omillari, boshqarish masalalari o‘rganilgan³.

Ushbu ilmiy izlanishlar ilmiy-uslubiy manba bo‘lsa-da, hozirgi kunda xizmatlar sohasini innovatsion boshqarish samaradorligini oshirish, bunda innovatsion menejmentni joriy etish orqali innovatsion xizmat ko‘rsatish subyektlari faoliyatini boshqarish tizimini takomillashtirish hamda davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmini ta’sirchanligini oshirishga qaratilgan ilmiy-tadqiqotlar deyarli amalga oshirilmagan, tizimli yondashuv asosida yaxlit mustaqil tadqiqot ishi obyekt sifatida o‘rganilmagan. Mazkur holat ushbu yo‘nalishda ilmiy izlanishlar olib borish zarurligini taqozo etadi hamda tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda xizmatlar sohasida yangi xizmat turlarini kengaytirishda innovatsion yondashuvlar samaradorligini baholash uchun tizimli va kompleks ilmiy yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini iqtisodiy tahlil, innovatsion rivojlanish nazariyalari hamda xizmatlar sohasini boshqarish konsepsiyalari tashkil etdi.

Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez usullari qo‘llanilib, xizmatlar sohasida innovatsion faoliyatni rivojlantirishga ta’sir etuvchi omillar ilmiy jihatdan umumlashtirildi. Mazkur usullar yordamida innovatsion xizmatlar yaratishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari hamda ularning amaliy samaradorligi o‘rganildi.

Qiyosiy tahlil usuli orqali rivojlangan davlatlarning innovatsion rivojlanish tajribasi, xususan Janubiy Koreya, Singapur, Shvetsiya, Finlyandiya va Germaniya innovatsion siyosati natijalari o‘zaro taqqoslandi. O‘zbekistonning Global innovatsion indeksdagi o‘rni va xizmatlar sohasidagi innovatsion rivojlanish ko‘rsatkichlari xalqaro tendensiyalar bilan solishtirildi.

¹ Archibudgi D., Howells J., and Michie J. (Ed.) Innovation policy in a global economy. -Cambridge, 2019; Bell, D.G. Knowledge markets and communities: two approaches for supporting product development teams. Invited talk at the Fordham Graduate School of Business CEUG Consortium. / D.G. Bell; 2011. -New York, NY.; Drucker P. Innovation and entrepreneurship: Practice and principles / P. Drucker. L.: Pan Books, 1986, p. 55.;

² Otajonov Sh.I. Innovatsiya faoliyati infratuzilmasini boshqarish samaradorligini oshirish. -T.: “Innovatsion texnologiyalar”, 2018. — B.178;

³ Ochilov I. Bozor munosabatlari sharoitida xizmatlarning turlari va ularning tasnifi. Xizmat ko‘rsatish, servis va turizm sohaslarini rivojlantirish: muammolar va ularning yechimlari (monografiya) - T.: IQTISOD-MOLIYA, 2008;

Statistik tahlil usuli asosida xizmatlar sohasiga oid normativ-huquqiy hujjatlar, innovatsion loyihalar, klaster tizimlari, ilmiy ishlanmalar hamda investitsion faoliyat ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Tadqiqotda Innovatsion rivojlanish vazirligi, Jahon banki va xalqaro reyting agentliklari ma'lumotlaridan foydalanildi.

Tadqiqot davomida kuzatuv va ekspert baholash usullari yordamida xizmatlar sohasida innovatsion xizmat turlarini joriy etish amaliyoti, ilmiy-tadqiqot natijalarini tijoratlashtirish hamda klaster tizimlari faoliyati o'rganildi. Olingan natijalarni tizimlashtirish va umumlashtirish asosida innovatsion xizmatlarni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari hamda samaradorlikni oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Xizmatlar sohasini innovatsion rivojlantirishning muhim omillaridan biri sifatida yangi xizmat turlarini yaratishga yo'naltirilgan ilmiy ishlanmalarni shakllantirish jarayoni namoyon bo'lgan. O'tkazilgan tahlillar natijasida 2018–2023-yillar davomida ilm-fan va innovatsion faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan 100 dan ortiq normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingani aniqlangan. Xususan, ushbu davr mobaynida 2 ta Qonun, 8 ta Prezident farmoni, 32 ta Prezident qarori, Vazirlar Mahkamasining 45 ta qarori hamda 12 ta farmoyishi tasdiqlangan. Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar natijasida ilmiy-innovatsion faoliyatda raqobat muhiti, manfaatdorlik va institutsional mas'uliyat tizimi shakllangan.

Jahon mamlakatlarining innovatsion rivojlanish darajasini baholovchi Global innovatsion indeks reytingida O'zbekiston Respublikasining pozitsiyasi ham izchil yaxshilangan. Jumladan, 2022-yilda mamlakat avvalgi yilga nisbatan 4 pog'onaga yuqorilab, 132 davlat orasida 82-o'rinni egallagan. Shu bilan birga, 2015-yilga nisbatan O'zbekistonning reytingdagi o'rni 40 pog'onaga yaxshilangani kuzatilgan. 2023-yilda ham mamlakat ushbu natijani saqlab qolgan.

Tahlillar shuni ko'rsatganki, O'zbekiston Global innovatsion indeks reytingiga ilk bor 2015-yilda kiritilgan bo'lib, o'sha davrda 141 davlat orasida 122-o'rinni egallagan edi. Keyingi yillarda innovatsion siyosatning izchil amalga oshirilishi natijasida 2021-yilda mamlakat 132 davlat orasida 86-o'ringa ko'tarilgan. Natijada O'zbekiston innovatsion rivojlanish yo'nalishida barqaror o'sish sur'atlarini namoyon etgan.

2022-yilda daromad darajasi bo'yicha tasniflangan davlatlar orasida O'zbekiston quyi o'rta daromadli 36 davlat ichida 10-o'rinni egallagan. Shu bilan birga, mamlakat ilk bor Markaziy va Janubiy Osiyo davlatlari orasida innovatsion iqtisodiyotlar reytingida 3-o'rinni qayd etgan. Mazkur ko'rsatkich bo'yicha Hindiston 1-o'rinda, Eron esa 2-o'rinda joylashgan.

2022–2026-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining Innovatsion rivojlanish strategiyasi doirasida iqtisodiyot tarmoqlarida rejalashtirilgan 441 ta loyihadan 301 tasi bo'yicha amaliy ishlar boshlangan. Shuningdek, umumiy qiymati 959,1 mlrd so'mni tashkil etgan 53 ta loyiha to'liq yakunlangan.

2022–2023-yillarda oliy ta'lim muassasalari tomonidan yangi ishlanmalar va texnologiyalarni joriy etish maqsadida 58 ta oliy ta'lim muassasasida umumiy qiymati 217,8 mlrd so'm bo'lgan 377 ta loyiha bo'yicha nazorat-reja grafiklari tasdiqlangan.

Mazkur loyihalar innovatsion ishlanmalarni amaliyotga joriy etish va ilmiy salohiyatni kuchaytirishga xizmat qilgan.

2022-yilda 16 ta yangi innovatsion spin-off korxonalari faoliyati yo‘lga qo‘yilgan. Ushbu korxonalar doirasida qariyb 260 ta yangi ish o‘rni yaratilgan, 28 turdagi yangi mahsulot ishlab chiqarish yo‘lga qo‘yilgan hamda 39 turdagi xizmatlar ko‘rsatila boshlangan.

Innovatsion infratuzilmani rivojlantirish va malakali kadrlar tayyorlash bo‘yicha ham tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilgan. Shu bilan birga, O‘zbekiston xalqaro ilmiy hamjamiyat bilan hamkorlikni kengaytirib, xorijiy hamkorlar, xalqaro tashkilotlar hamda moliyaviy institutlar bilan ilmiy-texnik aloqalarni mustahkamlagan. Ilg‘or xorijiy tajriba asosida ilmiy-tadqiqot faoliyatiga davlat buyurtmasi mexanizmi joriy etilgan.

Mazkur yo‘nalishda Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 9-martdagi 133-sonli “Ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyatni rivojlantirishning normativ-huquqiy bazasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori muhim institutsional asos bo‘lib xizmat qilgan.

2021-yilda davlat buyurtmasi asosida umumiy qiymati 116,8 mlrd so‘m bo‘lgan 218 ta ilmiy loyiha moliyalashtirishga tavsiya etilgan. Bundan tashqari, 2022-yilda Germaniya, Turkiya, Rossiya va Belarus bilan hamkorlikda umumiy qiymati 6,9 mlrd so‘mlik 25 ta xalqaro qo‘shma ilmiy loyiha muvaffaqiyatli yakunlangan.

2021-yildan boshlab Turkiya, Xitoy va Hindiston bilan hamkorlikda umumiy qiymati 50,3 mlrd so‘m bo‘lgan 47 ta xalqaro qo‘shma ilmiy loyihalarni amalga oshirish ishlari boshlangan. Mazkur loyihalar ilmiy salohiyatni oshirish, innovatsion texnologiyalar transferini jadallashtirish hamda xalqaro ilmiy integratsiyani kuchaytirishga xizmat qilgan.

1-jadval

Mavjud infratuzilmaviy, ilmiy-innovatsion salohiyatdan foydalangan holda klasterlar tomonidan innovatsion xizmat turlarini yaratish va joriy etish salohiyati¹

№	Klasterlar turlari	Soni	Biriktirilgan yer maydoni, ga	Yaratilishi taklif etilayotgan innovatsion xizmat turlari
1	Paxta-to‘qimachilik klasterlari	97	927 068	Yangi navni klasterlar bilan hamkorlikda patentlash va joriy etish mexanizmini tatbiq etish.
2	G‘allachilik klasterlari	77	148 310	a) Yuqori samarador biologik o‘g‘itlar va preparatlarni klasterlarga ilmiy-servis xizmatlari asosida yetkazib berish (har bir o‘simlik turi kesimida) va qo‘llash;
3	Meva-sabzavotchilik klasterlari	147	116 156	b) Yangi navlarni navdorlik standartlari talablariga muvofiq hamda hududiy iqlim va tuproq sharoitlariga mos tarzda tanlash
4	Sholichilik klasterlari	16	8 060	v) Kasalliklardan himoya qilish bo‘yicha tahlil va sinov xizmatlarini ko‘rsatish.
5	Dorivor o‘simliklar klasterlari	8	1 406	a) Dorivor o‘simliklarni hudud va tuproq sharoitlariga mos agrotexnologiyasini yaratish;
				b) Yetishtirilgan dorivor o‘simliklarni klasterlar buyurtmalari asosida farmatsevtika kompaniyalarining talablari asosida chuqur qayta ishlovchi servis-kompaniyalari tarmog‘ini tashkil etish.

¹ Manbalar asosida muallif hisob kitoblari

Xizmatlar sohasida innovatsion tadbirkorlik faoliyati yuqori tavakkalchilik darajasi bilan tavsiflangan bo'lsa-da, yangi xizmat turining bozorda muvaffaqiyatli pozitsiyaga ega bo'lishi natijasida olinadigan iqtisodiy samaradorlik va daromad hajmi bir necha barobar ortishi mumkinligi aniqlangan. Shu sababli innovatsion xizmatlarni rivojlantirish iqtisodiy o'sish sur'atlarini jadallashtirish hamda xizmatlar sektori raqobatbardoshligini oshirishning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo'lgan.

Mazkur yo'nalishni davlat tomonidan institutsional va moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini rivojlantirmasdan turib samarali tashkil etish murakkab hisoblangan. Buning asosiy sababi yuqori tavakkalchilik bilan bog'liq innovatsion biznes loyihalariga tadbirkorlik subyektlari tomonidan investitsion faollik yetarli darajada namoyon etilmaganligi bilan izohlangan.

Raqobatbardosh innovatsion xizmat turlarining bozorda barqaror faoliyat yuritishini ta'minlash maqsadida intellektual mulk obyektlarini himoya qilish tizimini yanada takomillashtirish zarurati yuzaga kelgan. Huquqiy jihatdan himoyalangan texnologiyalar asosida yaratilgan innovatsion xizmatlar nafaqat mulkiy manfaatlarni himoya qilishga, balki samarali marketing strategiyalarini qo'llash hamda bozorda ustun raqobat pozitsiyasini shakllantirishga xizmat qilgan.

Tadqiqotlar natijasida tadbirkorlik subyektlari tomonidan yangi innovatsion xizmat turlarini yaratishda mavjud ilmiy-texnik va tashkiliy salohiyatdan to'liq foydalanilmayotganligi aniqlangan. Tadqiqot davomida iqtisodiyotning turli tarmoqlarida faoliyat yuritayotgan klasterlarning innovatsion xizmatlarni yaratish va amaliyotga joriy etish imkoniyatlari tahlil qilingan hamda ularning innovatsion salohiyat darajasi baholangan (1-jadval).

Xizmatlar sohasini innovatsion boshqarish jarayonida, avvalo, tashqi va ichki muhit omillarini kompleks tahlil qilish hamda shu asosda korxonaning innovatsion salohiyatini baholash muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etgan. Mazkur yondashuv innovatsion rivojlanish strategiyasini shakllantirish, resurslardan samarali foydalanish va xizmatlar bozorida barqaror raqobat ustunligini ta'minlash imkonini bergan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'zbekistonda mamlakat innovatsion tizimini tashkil etuvchi asosiy institutlar aniqlandi. Olimlarning jamiyatdagi mavqeyi oshirildi, ularni moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlashda ijobiy natijalarga erishildi, yoshlarning innovatsion faoliyatda faol ishtiroki ta'minlandi, jahon tajribasiga asoslangan samarali va shaffof tarzda ilmiy loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlari joriy etildi. Shu bilan birga hozirgi kunda milliy innovatsion xizmat ko'rsatish subyektlari faoliyatini takomillashtirish hamda xizmatlar sohasida innovatsion faoliyatni rivojlantirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarga katta ehtiyoj mavjud.

Xorijiy mutaxassislar innovatsiyaga yetaklovchi ijtimoiy, ekologik va barqaror, ya'ni zarar yetkazmaydigan tadbirkorlik omillariga e'tibor qaratishadi. Eng muhimi shundaki, bu innovatsiyalar ishlab chiqarish va ta'minot zanjiri orqali boshqa tashkilotlarga va mamlakatlarga tarqalmoqda. Yetakchi tashkilotlar o'z mahsulotlarini ishlab chiqarishdan tortib, ularni utilizatsiya qilishgacha bo'lgan barcha jarayonlarda

ekologiyaga va jamiyatga zarar yetkazmaslikka alohida e'tibor qaratishadi. Masalan, texnika ishlab chiqarilsa unda energiya va ishlab chiqarishda qo'llaniladigan xom ashyolar tejamkorligini oshirishga e'tibor qaratiladi.

G'arbdagi tushunchalarga ko'ra biznes nafaqat daromad olish balki jamiyatdagi muammolarni, masalan, qashshoqlik, ijtimoiy adolat, inson huquqlari, iqlim o'zgarishi kabi muammolarni hal etish bilan ham shug'ullanishi lozim. Bu masalalarni hal etishda esa innovatsion g'oyalarning o'rnini juda muhimdir. Kelajakda tadbirkorlar muvaffaqiyatga erishish istagida bo'lsalar, aynan mana shu muammolarni yechishga qaratilgan innovatsion g'oyalarni tatbiq etishlari talab etiladi. O'zbekiston ham, shu tariqa, innovatsion ilg'or davlatlar safiga qo'shilish istagi bo'lsa, mamlakatda innovatsion tamoyillarni keng joriy etishi lozim bo'ladi.

Bizning fikrimizcha, xizmatlar sohasiga oid innovatsiyalarni bozorda joriy etish ushbu yo'nalishda chuqur yangi bilimlarni yaratishni talab etadi. Tadqiqot ishi shuni ko'rsatadiki, innovatsion xizmatlar ko'rsatish sohasida yangi bilimlar asosida innovatsiyalar yaratish kadrlar tayyorlash jarayonidan tortib yangi bilim, ko'nikma va malakalarni yaratishning o'zaro aloqadorligini ta'minlab berishi zarur. Bunda yangi bilimlar asosida innovatsion xizmatlar yaratishning asosiy shartlaridan biri sifatida ilmiy-texnik ma'lumotlar bazasini yaratish, doimiy yangilab borish va takomillashtirish, sohaga oid davlat siyosatini amalga oshirishni axborot bilan ta'minlash bo'yicha asoslangan taklif va tavsiyalarni tayyorlash maqsadga muvofiq.

Innovatsion xizmatlar yaratish sohalarida mavjud muammolarni va kelajakda kelib chiqishi mumkin bo'lgan xavflarni hal etish, uzoq istiqboldagi rejalarga erishish, vazirlikning ustuvor faoliyat yo'nalishlarini rivojlantirish yuzasidan mahalliy va xorijiy mutaxassislarini jalb etgan holda, qisqa muddatli prognozlashtirish, tadqiqotlarni hamda "Forsayt" (Foresight - futures studies) tadbirlarini tashkil etish va o'tkazish o'zining tezkor samarasini beradi.

Bibliometrik tadqiqotlarni amalga oshirish, tadqiqotlar natijasida tahliliy materiallarni tayyorlash, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish bo'yicha xorijiy tajriba asosida takliflarni tayyorlash hamda tadqiqot yo'nalishlarini to'g'ri belgilash asosida yangi xizmat turlarini yaratishga oid ilmiy tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash ham ekotizimni shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bizning fikrimizcha, innovatsion xizmat ko'rsatish sohasini boshqarish mexanizmi innovatsion xizmat turlarini yaratish infratuzilmasi, tizimni boshqarish elementlari va funksiyalari, tartib va qoidalarni o'z ichiga olgan vositalar va jarayonlar majmuidan iborat bo'lishi lozim.

Innovatsion xizmat ko'rsatish sohasini boshqarish mexanizmi asosida mazkur jarayonlarni alohida model asosida tizimli ravishda tashkil etish esa uning samaradorligini belgilab beradi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Показатели мирового развития. Экономика и рост. World Bank.
2. Archibudgi D., Howells J., and Michie J. (Ed.) Innovation policy in a global economy. -Cambridge, 2019; Bell, D.G. Knowledge markets and communities: two approaches for supporting product development teams. Invited talk at the Fordham Graduate School of Business CEUG Consortium. / D.G. Bell; 2011. -New York, NY.;

Drucker P. Innovation and entrepreneurship: Practice and principles / P. Drucker. L.: Pan Books, 1986, p. 55

3. Otajonov Sh.I. Innovatsiya faoliyati infratuzilmasini boshqarish samaradorligini oshirish. -T.: "Innovatsion texnologiyalar", 2018.- B.178

4. Ochilov I. Bozor munosabatlari sharoitida xizmatlarning turlari va ularning tasnifi. Xizmat ko'rsatish, servis va turizm sohalarini rivojlantirish: muammolar va ularning yechimlari (monografiya) - T.: IQTISOD-MOLIYA, 2008

5. Зайнутдинов Ш.Н. Инновационный менеджмент. -Т.: Академия, 2006. - С.267; Зайнутдинов Ш.Н. Теория пять «И» или новая система факторов процветания государства. LAP LAMBERT Academic Publishing RU, 2018. -С. 49

6. Шумпетер Й. Теория экономического развития. - М.: Прогресс, 1982

7. Балабанов И.Т. Инновационный менеджмент. - СПб.: Питер, 2001. - С. 41.
4 Борисов А.Б. Большой экономический словарь. - М.: Книжный мир, 2000. - С. 185.
5 Медынский В.Г. Инновационный менеджмент. - М.: ИНФРА-М, 2002. - С. 28.

8. Роль инновационного потенциала в развитии предприятий оборонно-промышленного комплекса. <http://elibrary.ru>

9. Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент. - СПб.: Питер, 2004. - С. 19.

10. Попов В.Л. Управление инновационными проектами. Учебное пособие. - С.: ИНФРА-М, 2009. - С.11. (С. 337).

11. Gimush R. I., Matmurodov F. M. Innovatsion menejment: Iqtisodiyot oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'l. - T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008. - B. 10. (144 b.)

12. Innovation Policy A Guide for Developing Countries. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. 1818 H Street, NW, 2010. - P.28. (P. 436.)

13. Показатели мирового развития. Экономика и рост. World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator>.

14. Друккер П.Ф. Классические работы по менеджменту. Пер. с англ. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. - 220 с.

“RAQAMLI HUKUMAT LOYIHALARINI BOSHQARISH MARKAZI” DAVLAT MUASSASASINING RAQAMLI XIZMATLAR FAOLIYATINI BAHOLASH

Xakimdjanova Dildora Kamilevna

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
“Menejment va marketing” kafedrası katta o‘qituvchisi
ORCID: 0009-0000-7842-9120
E-mail: dxakimdjanova80@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada “Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi” davlat muassasasining raqamli xizmatlar faoliyati samaradorligi tahlil qilingan. Tadqiqotda davlat xizmatlarini raqamlashtirish jarayonlari, elektron platformalar faoliyati, ERP va sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish natijalari o‘rganilgan. My.gov.uz portali xizmatlari, foydalanuvchi murojaatlari va xalqaro reytinglar asosida raqamli boshqaruv tizimining rivojlanish dinamikasi baholangan. Tahlillar natijasida raqamli xizmatlarning tezkorligi, shaffofligi va iqtisodiy samaradorligi oshgani aniqlangan. AKT sohasida bandlikning ortishi, xizmatlar ko‘lamining kengayishi va davlat xizmatlari sifatining yaxshilangani asoslab berilgan. Tadqiqot yakunida raqamli infratuzilmani rivojlantirish, innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish va xizmatlar integratsiyasini kuchaytirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli hukumat, elektron xizmatlar, sun’iy intellekt, ERP tizimi, My.gov.uz, AKT, raqamli transformatsiya, xizmatlar samaradorligi, innovatsion texnologiyalar, elektron boshqaruv.

Аннотация

В данной статье проанализирована эффективность деятельности государственного учреждения «Центр управления проектами цифрового правительства» в сфере цифровых услуг. В исследовании изучены процессы цифровизации государственных услуг, функционирование электронных платформ, а также результаты внедрения ERP и технологий искусственного интеллекта. На основе данных портала My.gov.uz, пользовательских обращений и международных рейтингов оценена динамика развития системы цифрового управления. Результаты анализа показали повышение оперативности, прозрачности и экономической эффективности цифровых услуг. Также обоснованы рост занятости в сфере ИКТ, расширение спектра услуг и повышение качества государственных сервисов. По итогам исследования разработаны предложения по развитию цифровой инфраструктуры, расширению внедрения инновационных технологий и усилению интеграции цифровых услуг.

Ключевые слова: цифровое правительство, электронные услуги, искусственный интеллект, ERP-система, My.gov.uz, ИКТ, цифровая трансформация, эффективность услуг, инновационные технологии, электронное управление.

Abstract

This article analyzed the efficiency of digital service activities of the “Digital Government Projects Management Center” state institution. The research examined the digitalization processes of public services, the operation of electronic platforms, and the implementation results of ERP systems and artificial intelligence technologies. The development dynamics of the digital governance system were evaluated based on My.gov.uz portal services, user applications, and international rankings. The analysis identified improvements in the speed, transparency, and economic efficiency of digital services. The study also confirmed the growth of employment in the ICT sector, the expansion of digital services, and the improvement of public service quality. Based on the research findings, recommendations were developed for strengthening digital infrastructure, expanding innovative technologies, and improving integration mechanisms of digital services.

Keywords: digital government, electronic services, artificial intelligence, ERP system, My.gov.uz, ICT, digital transformation, service efficiency, innovative technologies, e-governance.

KIRISH

Jahon hamjamiyatining barcha mamlakatlarida raqamli hukumat xizmatlarini zamon talablari asosida taklif etish, shuningdek, xizmatlar ko‘lamini kengaytirish orqali aholiga yuqori sifatli, xavfsiz va foydalanuvchiga moslashtirilgan servislarni taqdim etish davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllanmoqda. Bu esa zamonaviy iqtisodiyotda raqamli texnologiyalar hukmronlik qilayotgan, Big Data, sun‘iy intellekt va IoT kabi yechimlar tez sur‘atlar bilan joriy etilayotgan bir sharoitda, raqamli hukumat xizmatlarini ko‘rsatish faoliyatida integratsiya va diversifikatsiya jarayonlarini chuqur tahlil qilish, ularni samaradorlik mezonlari orqali baholash hamda strategik yondashuvlar asosida rivojlantirishning dolzarbligini yanada oshirmoqda. Shu bois, elektron hukumat tizimi doirasida xizmatlarni diversifikatsiyalashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini ilmiy asosda ishlab chiqish, ularning amaliyotga joriy etilish samaradorligini baholash, integratsiyalashgan platformalar orqali ma‘lumotlar almashinuvi tezligini oshirish va foydalanuvchi markazlashgan interfeyslar yaratish bugungi kunning ilmiy-e‘tiborga molik eng muhim masalalaridan biriga aylanmoqda. Natijada, davlat xizmatlarining raqamli transformatsiyasi jarayonida yuqori sifat, tezkorlik va xavfsizlik mezonlariga mos keluvchi, barqaror hamda yuqori samarali raqamli xizmatlar portfelini shakllantirish davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishning strategik zarurati sifatida dissertatsiya mavzusining dolzarbligini va ilmiy ahamiyatini to‘liq asoslab bermoqda.

O‘zbekiston iqtisodiyotni raqamli texnologiyalar asosida barqaror rivojlantirish sharoitida “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasida¹ raqamli infratuzilmani kengaytirish, xizmatlar sektorining innovatsion o‘lishini jadallashtirish hamda aholiga taqdim etilayotgan servislarni sifatini tubdan yaxshilash strategik ustuvor yo‘nalish

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabr PF-6079-son ““Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-5030957>

sifatida belgilangan. Shu maqsadda, davlat boshqaruvi va aloqa xizmatlarida keng qamrovli transformatsiya olib borilmoqda: buning natijasida, elektron davlat xizmatlari kengaytirilmoqda, mahalliy va hududiy darajalarda raqamli xizmat ko'rsatuvchi tizimlar joriy etilmoqda, shuningdek, xizmatlar portfeli diversifikatsiyalashuvi yo'lga qo'yilmoqda. Masalan, maqsadlar qatorida "2030-yilga qadar respublika bo'ylab mobil aloqa, keng polosali internet, raqamli moliyaviy xizmatlar va virtual platformalar orqali ko'rsatiladigan xizmatlar ulushining 60 foizdan ortiq bo'lishi"¹ belgilangan bo'lib, u raqamli tendensiyalarni ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyot bilan uyg'unlashtirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Hozirgi davrda davlat xizmatlari samaradorligini oshirish uchun interfeyslar birlashtirilishi, ma'lumot almashinuvi yagona platformalarda amalga oshirilishi va xizmatlar aholining ehtiyojlariga mos ravishda yaratilishi lozim"²- degan fikrlar ushbu strategiyaning amaliy ko'lamini yanada mustahkamlaydi. Shu nuqtai nazardan, aloqa va raqamli davlat xizmatlarini diversifikatsiyalash strategiyasini takomillashtirish, yangi xizmat yo'nalishlarini joriy etish, interaktiv va foydalanuvchi markazlangan yechimlarga o'tish, hamda ushbu yo'nalishlarning samaradorligini ilmiy jihatdan baholash bugungi kunning dolzarb ilmiy-amaliy vazifasiga aylanmoqda.

ADABIYOTLAR SHARHI

Innovatsiyalar va texnologik rivojlanishning iqtisodiy o'sishga ta'siri ko'plab iqtisodchi olimlar tomonidan o'rganilgan. J. Shumpeter innovatsiyalarni iqtisodiy rivojlanishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida baholab, yangi texnologiyalar va innovatsion faoliyat iqtisodiyot rivojlanishining muhim omili ekanligini ta'kidlagan.

P. Drucker o'z tadqiqotlarida innovatsion boshqaruv va strategik rejalashtirish korxonalarining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishining muhim sharti ekanligini qayd etgan. Uning fikricha, innovatsiyalarni boshqarish zamonaviy tashkilotlar rivojlanishining muhim komponenti hisoblanadi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda sun'iy intellekt texnologiyalarining boshqaruv tizimlarida qo'llanilishi alohida e'tibor qaratilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt texnologiyalari katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish va prognozlash imkonini berib, boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonini sezilarli darajada takomillashtiradi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalar faoliyatida Big Data, bulutli texnologiyalar, IoT va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish korxonalar samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli raqamli xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalar faoliyatida ushbu texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Raqamli texnologiyalarni joriy etish masalalari ko'plab zamonaviy tadqiqotlarda ham keng yoritilgan. Xususan, K. Schwab o'zining "To'rtinchi sanoat inqilobi" konsepsiyasida sun'iy intellekt, robototexnika, katta ma'lumotlar va raqamli platformalar global iqtisodiyotning rivojlanishida muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi.

¹ <https://president.uz/oz/lists/view/4352>

² <https://president.uz/oz/lists/view/1620>

Uning fikricha, ushbu texnologiyalar nafaqat ishlab chiqarish jarayonlarini, balki boshqaruv tizimlarini ham tubdan o'zgartirib, tashkilotlarning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli zamonaviy tashkilotlar innovatsion texnologiyalarni faol joriy etish orqali o'z faoliyatini yangi bosqichga olib chiqishi zarur.

Raqamli xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalar faoliyatida innovatsion texnologiyalarni joriy etish xizmatlar sifatini oshirish, mijozlar ehtiyojlarini chuqur tahlil qilish hamda yangi xizmat turlarini yaratish imkonini beradi. Ayniqsa, sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili asosidagi tizimlar yordamida mijozlar xulq-atvori va talab tendensiyalarini aniqlash mumkin bo'ladi. Natijada korxonalar xizmat ko'rsatish jarayonlarini yanada optimallashtirib, bozordagi o'z raqobat ustunligini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, iqtisodiy-statistik usullar, taqqoslash tahlili hamda ilmiy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar yordamida raqamli xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalar faoliyatida sun'iy intellekt texnologiyalarining o'ri va ahamiyati tahlil qilindi.

Tadqiqot davomida raqamli texnologiyalarni boshqaruv tizimlariga integratsiya qilish imkoniyatlari o'rganildi hamda raqamli xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalar faoliyati samaradorligini oshirish omillari aniqlab berildi.

Bundan tashqari, tadqiqot jarayonida analitik yondashuv asosida raqamli xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalar faoliyatining samaradorligini baholash ko'rsatkichlari ham tahlil qilindi. Xususan, xizmat ko'rsatish tezligi, mijozlar qoniqish darajasi, operatsion xarajatlar hajmi hamda texnologik innovatsiyalarni joriy etish darajasi kabi ko'rsatkichlar asosida korxonalar faoliyatining samaradorligi baholandi. Ushbu ko'rsatkichlar raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektdan foydalanish korxonalar faoliyatiga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqot davomida xorijiy tajribalar ham o'rganilib, rivojlangan davlatlarda raqamli xizmatlar ko'rsatish sohasida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish amaliyoti tahlil qilindi. Ushbu tajribalar asosida O'zbekistonda raqamli xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalar faoliyatini yanada takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi. Natijada raqamli texnologiyalarni samarali joriy etish orqali xizmat ko'rsatish jarayonlarining sifatini oshirish hamda korxonalar raqobatbardoshligini kuchaytirish imkoniyatlari aniqlandi.

Raqamli xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalar faoliyatida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish boshqaruv jarayonlarini sezilarli darajada optimallashtiradi. Ushbu texnologiyalar yordamida katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish, xizmat ko'rsatish jarayonlarini avtomatlashtirish hamda mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash mumkin.

Sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish quyidagi yo'nalishlarda samarali natija beradi:

- ma'lumotlar tahlili va prognozlash tizimlarini rivojlantirish;
- biznes jarayonlarini avtomatlashtirish;

- mijozlar ehtiyojlarini tahlil qilish va xizmatlarni optimallashtirish;
- raqamli platformalar va elektron xizmatlarni rivojlantirish;
- korxona resurslaridan samarali foydalanishni ta'minlash.

Sun'iy intellekt asosidagi tizimlar yordamida xizmat ko'rsatish jarayonlari yanada tezkor va samarali tashkil etiladi. Masalan, mashinaviy o'rganish algoritmlari yordamida mijozlarning xulq-atvori tahlil qilinib, xizmatlarni individuallashtirish imkoniyati yaratiladi.

Raqamli texnologiyalarni joriy etish korxonalar operatsion xarajatlarini kamaytirish, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish hamda xizmatlar tezkorligini ta'minlashga yordam beradi. Natijada raqamli xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalar raqobatbardoshligi ortadi.

Bundan tashqari, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish raqamli xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalarda strategik qarorlar qabul qilish jarayonini ham sezilarli darajada takomillashtiradi. Ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv yondashuvi orqali korxonalar bozor tendensiyalarini aniqlash, xizmatlarga bo'lgan talabni prognozlash hamda kelajakdagi rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa boshqaruv qarorlarining aniqligini oshirib, resurslardan yanada samarali foydalanishga yordam beradi.

Sun'iy intellekt asosidagi texnologiyalar raqamli xizmatlar ko'rsatish jarayonida mijozlar bilan o'zaro aloqalarni yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Masalan, chatbotlar, virtual yordamchilar hamda avtomatlashtirilgan mijozlarni qo'llab-quvvatlash tizimlari xizmat ko'rsatish jarayonlarini tezlashtiradi va mijozlar murojaatlariga tezkor javob berish imkonini yaratadi. Natijada mijozlar qoniqish darajasi oshib, korxonalar xizmatlarining sifati va ishonchliligi yanada mustahkamlanadi.

Raqamli xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalarda sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish innovatsion xizmat turlarini yaratish va yangi biznes modellarini shakllantirish imkonini beradi. Raqamli platformalar, bulutli texnologiyalar hamda ma'lumotlar tahlili asosidagi tizimlar yordamida xizmatlarni diversifikatsiya qilish va yangi bozor segmentlarini o'zlashtirish mumkin. Bu esa korxonalar faoliyatining barqaror rivojlanishiga hamda ularning global raqobat muhitida ustunlikka erishishiga xizmat qiladi.

Davlat boshqaruvi tizimlarini raqamlashtirish fuqarolar uchun qulaylik yaratishning asosiy omillaridan biri sifatida qaralmoqda. "Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi" Davlat muassasasi bu jarayonda yetakchi rol o'ynab, O'zbekistonda raqamli xizmatlarni rivojlantirishning bosh strategik markaziga aylangan. Ushbu markaz mamlakatda davlat xizmatlarining zamonaviy raqamli platformalar orqali taqdim etilishini ta'minlash, texnologiyalarni joriy etish va xizmatlarning sifatini yaxshilashga qaratilgan faoliyat olib boradi. Xizmatlarning qulayligi va tezkorligi, ayniqsa, so'nggi yillarda aholi va biznes vakillari uchun sezilarli o'zgarishlar keltirdi. Fuqarolar endi turli davlat xizmatlarini masofadan turib, qog'ozbozliksiz va shaffof tarzda olish imkoniyatiga ega bo'lishdi, bu esa davlat xizmatlarini ko'rsatishda yangi bosqichni boshlab berdi.

Markazning iqtisodiy samaradorligi uning xizmat ko'rsatish sohasidagi muvaffaqiyatlari bilan chambarchas bog'liq. Misol uchun, ko'rsatilayotgan xizmatlarning sifatini yaxshilash va ulardan foydalanishni kengaytirish orqali davlat byudjetiga qo'shilgan hissa sezilarli darajada oshdi. Davlat xizmatlarini raqamlashtirish natijasida ayrim xizmatlarga bo'lgan xarajatlar qisqarib, Markazning iqtisodiy faoliyati yanada barqaror tus oldi. Shu bilan birga, Markaz tomonidan amalga oshirilayotgan texnologik innovatsiyalar nafaqat iqtisodiy samaradorlikni, balki xizmatlardan foydalanish qulayligini ham oshirdi. Ushbu jarayonlarda raqamli infratuzilmaning rivoji, malakali mutaxassislarni jalb qilish va ilg'or texnologiyalarni tatbiq etish muhim o'rin tutadi.

Raqamli xizmatlar faoliyatini baholashda tezkorlik, shaffoflik va qulaylik kabi mezonlar asosiy e'tibor markazida turadi. Xizmatlardan foydalanishning geografik va ijtimoiy qamrovi ham Markaz faoliyatining samaradorligini ko'rsatuvchi muhim ko'rsatkichlardan biridir. Ammo mavjud infratuzilmaning ayrim hududlarda yetarlicha rivojlanmaganligi va xizmatlarning qishloq joylarda ommaviylikni oshirish zarurligi dolzarb masalalardan hisoblanadi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun davlat-xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish, fuqarolarni raqamli savodxonlikka o'rgatish va texnologik innovatsiyalarni keng miqyosda tatbiq etish zarur. Bunday yondashuvlar "Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi" DM faoliyatining samaradorligini oshirish va mamlakatning raqamli transformatsiyasiga hissa qo'shish imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Global raqamli transformatsiya sharoitida davlat boshqaruvi tizimlarining moslashuvchanligi va innovatsion salohiyatini oshirish masalasi mamlakatlar taraqqiyotining ustuvor yo'nalishiga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan, "Raqamli hukumat" konsepsiyasi - bu nafaqat texnologik modernizatsiya, balki institutsional samaradorlik, fuqarolik ishtirokchiligi va iqtisodiy unumdorlikni muvozanatli rivojlantirishga yo'naltirilgan kompleks davlat siyosatidir. O'zbekiston Respublikasida mazkur yondashuv "O'zbekiston-2030" taraqqiyot strategiyasining¹ 1-ustuvor yo'nalishi - "Inson qadri" tamoyilining amaliy ifodasi sifatida faol ilgari surilmoqda.

Mazkur strategiya doirasida "Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi" davlat muassasasi tomonidan tizimli va samarali boshqaruv mexanizmlarini shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilib, so'nggi besh yil davomida bu yo'nalishda sezilarli natijalarga erishildi. 2020-2024 yillar mobaynida amalga oshirilgan 300 dan ortiq raqamli hukumat loyihalari mazkur islohotlarning nafaqat texnik, balki makroiqtisodiy va ijtimoiy mezonlar asosida shakllanganini ko'rsatmoqda. Jumladan, 204 ta loyiha muvaffaqiyatli yakunlangan bo'lib, ularning 65 tasi davlat boshqaruvi tizimiga, 23 tasi iqtisodiyotning real sektoriga, 116 tasi hududiy infratuzilma va xizmat ko'rsatish mexanizmlariga yo'naltirilgan.

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabr PF-158-son "O'zbekiston - 2030" strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni <https://lex.uz/docs/-6600413>

1-jadval
Raqamli hukumat loyihalari statistikasi, 2020-2024 yillar¹

Yil	Umumiy loyihalar soni	Bajarilgan loyihalar	Davlat boshqaruvi	Iqtisodiyotning real sektori	Hududiy chora-tadbirlar
2020	60	40	12	6	22
2021	90	70	20	10	40
2022	130	100	30	15	55
2023	180	150	45	20	85
2024	300	204	65	23	116

2020-2024 yillar oralig'ida raqamli hukumat loyihalari sonining 5 barobarga o'sishi (60 tadan 300 tagacha) mamlakatda davlat boshqaruvi va iqtisodiyotda raqamlashtirish jarayonlari izchil bosqichma-bosqich amalga oshirilayotganini ko'rsatadi. Ayniqsa, 2022-yildan boshlab yillik loyihalar sonining 40-50 foiz atrofida o'sib borayotgani tizimlashtirilgan yondashuv, siyosiy irodaning mustahkamligi va strategik rejalashtirishning muvaffaqiyatini anglatadi.

Bu o'sish faqat miqdoriy ko'rsatkich emas, balki texnologik yetuklik darajasining ortayotganidan, elektron xizmatlar spektrining kengayganidan va muvofiqlashtirilgan loyiha boshqaruvi amaliyotining shakllanganidan dalolat beradi. Bu davrda raqamli boshqaruvning inklyuzivlik va ochiqlik kabi demokratik komponentlari ham kuchayganini taxmin qilish mumkin.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, umumiy loyihalarining katta qismi (204 ta yoki 68%) muvaffaqiyatli amalga oshirilgan bo'lib, ularning taqsimoti strategik ustuvorliklarga mos ravishda tuzilgan. Davlat boshqaruvi yo'nalishiga to'g'ri kelgan 65 ta loyiha - normativ-huquqiy raqamlashtirish, avtomatlashtirilgan xizmatlar, byurokratik to'siqlarni bartaraf etish orqali boshqaruv apparatini soddalashtirishga xizmat qilgan. Real sektor tarmoqlaridagi 23 ta loyiha esa ishlab chiqarish samaradorligi, xarajatlarni optimallashtirish va biznes yuritish qulayligiga ta'sir ko'rsatgan. Eng katta ulush - 116 ta loyiha hududiy miqyosda amalga oshirilgan bo'lib, bu raqam «Raqamli hudud» dasturining natijadorligini tasdiqlaydi. Mahalliy infratuzilmalarning raqamlashtirilishi aholi bilan interaktiv muloqotni kuchaytirib, servis sifatini oshirishga xizmat qilgan.

O'zbekistonda raqamli hukumat loyihalarining barqaror o'sib borayotgan sur'atlari - BMT va Jahon banki tomonidan shakllantirilgan elektron boshqaruv reytinglarida yuqori ko'rsatkichlar bilan tasdiqlanmoqda. Xususan, 2022-yildan keyingi davrda BMT reytingida O'zbekiston 18 pog'onaga ko'tarilib, 193 mamlakat ichida 69-o'ringa chiqqani - aynan shu davrdagi loyihaviy tashabbuslarning sifatli bajarilganini isbotlaydi. Loyihalarining mazkur yo'nalishlarda differensiallashtirilgan holda taqsimlanishi davlat raqamli transformatsiyasi jarayonida siyosiy prioritetlar, institutsional imkoniyatlar va iqtisodiy kontekst bilan uzviy bog'liq holda shakllangan. Bu esa "top-down" strategik qarorlar va "bottom-up" lokal ehtiyojlarning uyg'unlashgan modelini vujudga keltirgan.

¹ Raqamli hukumat markazi hisobotlari, 2024 (<https://my.gov.uz/uz/static/view/pages/about>)

My.gov.uz portali orqali ko'rsatilayotgan raqamli davlat xizmatlari va foydalanuvchi arizalari statistikasi - raqamli hukumat islohotlarining amaliy natijasini ifodalovchi eng muhim indikatorlardan biri hisoblanadi. Chunki, portalga integratsiya qilingan xizmatlar sonining yildan-yilga ortib borayotgani (2020-yildagi 420 tadan 2024-yilda 664 tagacha) fuqarolarning davlat xizmatlariga bo'lgan raqamli ishonchini, axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga kirish imkoniyatining kengayganini va raqamli savodxonlik darajasining o'sayotganini anglatadi. Ayniqsa, bolalar nafaqasi, vaqtincha mehnatga layoqatsizlik varaqalari va milliy sertifikat olish kabi ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega sohalarda yuz minglab arizalarning onlayn tarzda ko'rib chiqilayotgani davlat apparatini fuqaroga yaqinlashtirishda, xizmatlar tejamkorligi va shaffofligini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Shu sababli, 1-jadvalda aks ettirilgan my.gov.uz faoliyati bo'yicha statistik tahlil - nafaqat texnologik quvvat, balki fuqarolik ishtiroki va davlatga bo'lgan ishonchni baholovchi o'lchov vositasi sifatida ham g'oyat ahamiyatlidir.

2-jadval

My.gov.uz xizmatlari va foydalanuvchi arizalari (2020-2024 yillar sonda)¹

Yil	Yangi xizmatlar	Jami xizmatlar	Bolalar nafaqasi arizalari	Kasallik varaqalari	Milliy sertifikat arizalari
2020	35	420	80000	30000	5000
2021	40	460	160000	90000	15000
2022	55	515	280000	160000	26000
2023	70	585	450000	280000	40000
2024	94	664	627000	420000	62000

2020-yildan 2024 yilgacha Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalida (My.gov.uz) joriy etilgan xizmatlar soni 420 tadan 664 taga yetib, 58 foizga o'sish kuzatildi. Bu izchil dinamik o'zgarishlarni shakllantirishda "Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi" Davlat muassasasi tomonidan xizmatlar transformatsiyasini standartlashtirish, texnik reglamentlar ishlab chiqish va sektoral integratsiyani muvofiqlashtirish bo'yicha olib borilgan ishlar muhim o'rin tutdi. Aynan Markaz tashabbusi bilan xizmatlar iqtisodiyoti paradigmasiga moslashtirilgan tartibga solish modellarining joriy qilinishi, byurokratik cheklovlarning qisqartirilishi va davlat - fuqaro o'rtasidagi raqamli o'zaro aloqaning iqtisodiy asoslari mustahkamlandi. Natijada, raqamli xizmatlarning iqtisodiyotga integratsiyalashgan shakli yaratilgan bo'lib, bu raqamli boshqaruv xarajatlarining kamayishi va xizmatlar samaradorligining ortishiga olib keldi.

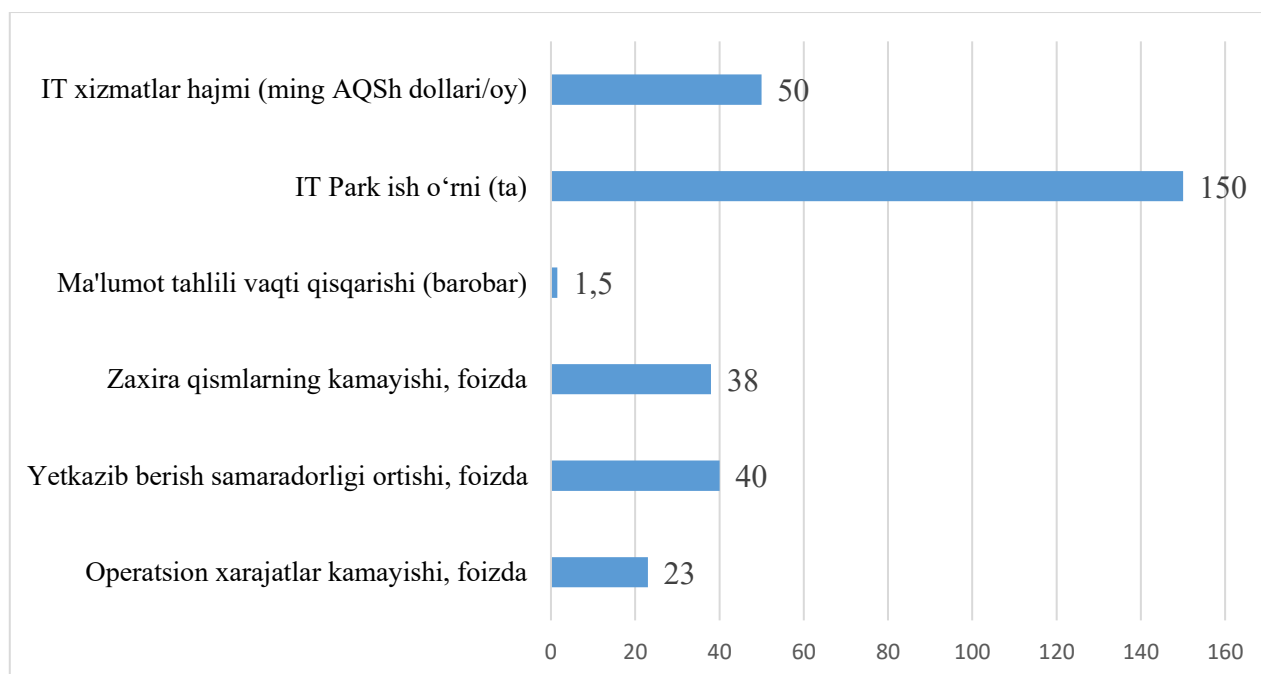
"Davlat xizmatlarining raqamlashtirilishi orqali bir xizmatga to'g'ri keladigan o'rtacha tranzaktsion xarajatlar 30-70 ming so'mni tashkil qiladi"². Ushbu ko'rsatkichni 2024-yildagi 1 milliondan ortiq ariza statistikasi bilan solishtiradigan bo'lsak, "Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi" tomonidan ishlab chiqilgan xizmat ko'rsatish standartlari, xizmatlar arxitekturasini va protsessual avtomatlashtirish vositalari orqali davlat byudjeti kamida 35-40 milliard so'm tejalgan

¹ my.gov.uz portali statistikasi, 2024 (<https://my.gov.uz>)

² Ebadi B., Carvalho J., Tavares A. Transformation for our Shared Goals. - 2024.

bo‘lishi mumkin. Bundan tashqari, aynan Markaz tashabbusi bilan axborot tizimlari o‘rtasidagi integratsiya, metama’lumotlar almashinuvi va platforma o‘zaro ishlovchanligini ta’minlovchi texnik muvofiqlik natijasida xizmatlar sifati va tezligi oshdi. Bu nafaqat iqtisodiy, balki institutsional jihatdan ham O‘zbekistonning elektron boshqaruv tizimi raqamli yadroga ega bo‘lgan strategik markazga tayanayotganini tasdiqlaydi.

Mazkur raqamli xizmatlar infratuzilmasining jadallik bilan kengayib borishi, ayniqsa foydalanuvchilarning real sohalardagi ehtiyojlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy xizmatlar segmentida, davlat muassasalarining ichki boshqaruv tizimlarini optimallashtirish zaruratini keskin kun tartibiga olib chiqdi. Aynan shu nuqtai nazardan, raqamli xizmatlarni barqaror, tejamkor va strategik samaradorlik asosida boshqarishning kalit omili sifatida ERP (Enterprise Resource Planning) va korporativ IT yechimlari joriy etilmoqda. “Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi” tomonidan ishlab chiqilgan va pilot tarzda joriy etilgan ERP loyihalari davlat tashkilotlarida ish jarayonlarining raqamli modellashtirilishini, resurslar harakatining shaffof monitoringini va qaror qabul qilish tezligini ta’minlash imkonini berdi. Bu texnologik yondashuv nafaqat operatsion xarajatlarni kamaytirish va ta’minot zanjirlarini optimallashtirishga, balki statistik tahlil asosida raqamli xizmatlar taklifini foydalanuvchi talablariga mos ravishda moslashtirishga ham imkon yaratmoqda. Shu bois, quyida keltiriladigan ERP va IT loyihalari samaradorligi bo‘yicha ko‘rsatkichlar - davlat xizmatlarining ichki transformatsiyasi jarayonining iqtisodiy va texnik ustuvorliklarini empirik asosda baholash zaruratidan kelib chiqadi (1-rasm).

1-rasm. “Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi” Davlat muassasasining xizmat ko‘rsatish faoliyatida ERP va IT loyihalari samaradorligi¹

¹ Raqamli texnologiyalar vazirligi va UzTongNong ERP hisobotlari, 2024

1-rasmda keltirilgan asosiy ko'rsatkichlardan biri - operatsion xarajatlarning 23% ga qisqarishi davlat muassasalari tomonidan ichki boshqaruv jarayonlarida resurslardan foydalanish samaradorligining oshganini anglatadi. Bu ko'rsatkich - mehnat unumdorligining ko'tarilishi, takroriy harakatlarning avtomatlashtirilishi va xodimlar sonining optimallasuvi evaziga shakllangan. Aynan "Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi" tomonidan ishlab chiqilgan ERP integratsiyasi asosida tashkilotlar o'zining moliyaviy, insoniy va texnik resurslarini yagona elektron platformada boshqarish imkoniyatiga ega bo'ldi. Ma'muriy xarajatlar keskin kamaydi, byudjet mablag'larining oqilona ishlatilishi ta'minlandi. Davlat moliyasi uchun bu, xususan, byudjet taqchilligini qisqartirish va ijtimoiy sohalarga yo'naltiriladigan mablag'larni ko'paytirish imkoniyatini yaratdi.

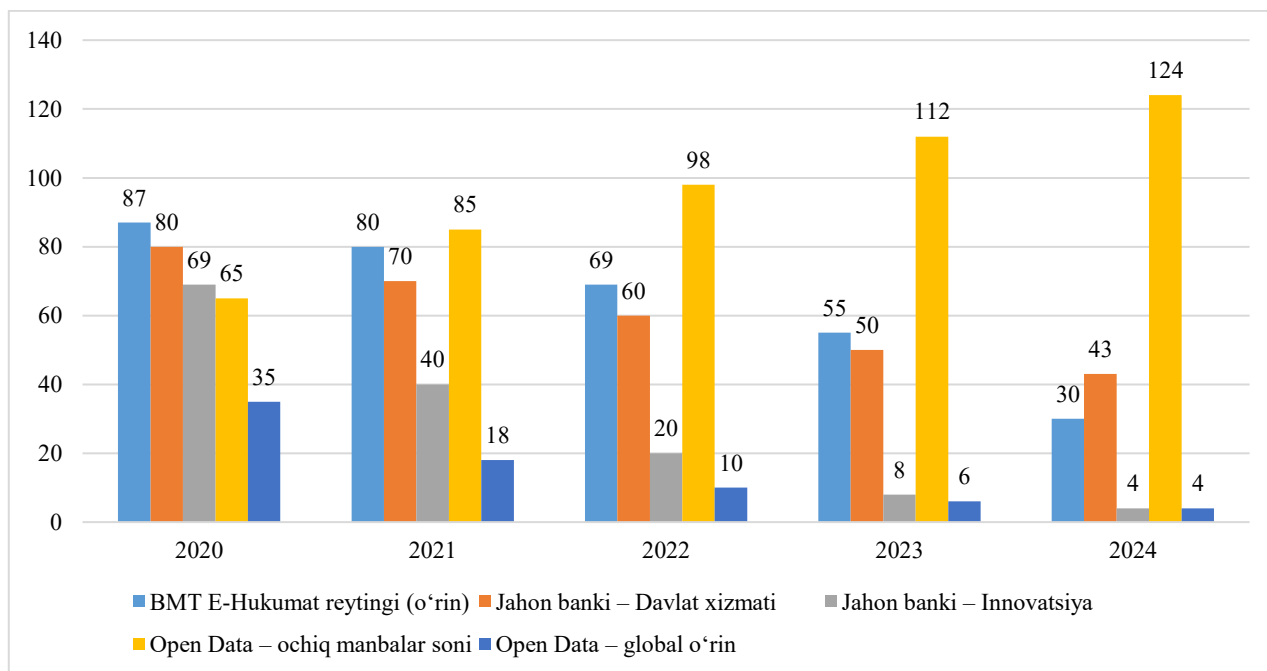
Arizalar soni bo'yicha statistik ko'rsatkichlar, xususan 2024-yilda 627 mingta bolalar nafaqasi, 420 mingta kasallik varaqasi va 62 mingdan ortiq milliy sertifikat arizalari, fuqarolarning davlat xizmatlariga bo'lgan ishonchi oshganini ko'rsatadi. Bu jarayonni tizimli ravishda boshqarish va davlat xizmatlarining raqamli taqsimotini optimallashtirish borasida "Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi" muassasasining axborot arxitekturasini modullashtirish, xizmat ko'rsatish jarayonlarini indikatorlar asosida tahlil qilish va real vaqt rejimida monitoring mexanizmlarini joriy etishdagi institutsional roli muhim bo'ldi. Bu orqali raqamli xizmatlar orqali taqdim etilgan har bir ariza nafaqat texnik, balki iqtisodiy qiymatga ega bo'lib, byudjet xarajatlari ustidan nazoratni kuchaytirish, resurs taqsimotida shaffoflikni ta'minlash va ijtimoiy ehtiyojlarni aniq identifikatsiya qilish imkonini berdi. Demakki, raqamli xizmatlar, ayniqsa ijtimoiy transferlar bilan bog'liq bo'lgan xizmatlar, davlat moliyasida samarali mexanizmga aylanmoqda.

Davlat xizmatlarining raqamlashtirilishi orqali bir xizmatga to'g'ri keladigan o'rtacha tranzaksion xarajatlar 30-70 ming so'mni tashkil qiladi. Ushbu ko'rsatkichni 2024-yildagi 1 milliondan ortiq ariza statistikasi bilan solishtiradigan bo'lsak, "Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi" tomonidan ishlab chiqilgan xizmat ko'rsatish standartlari, xizmatlar arxitekturasini va protsessual avtomatlashtirish vositalari orqali davlat byudjeti kamida 35-40 milliard so'm tejalgan bo'lishi mumkin.

Markaz tashabbusi bilan axborot tizimlari o'rtasidagi integratsiya, metama'lumotlar almashinuvi va platforma o'zaro ishlovchanligini ta'minlovchi texnik muvofiqlik natijasida xizmatlar sifati va tezligi oshdi. Bu nafaqat iqtisodiy, balki institutsional jihatdan ham O'zbekistonning elektron boshqaruv tizimi raqamli yadroga ega bo'lgan strategik markazga tayanayotganini tasdiqlaydi. Bu o'z navbatida mamlakatimizning raqamli reytingini yanada ko'rsatkichlarining balandlashiga ta'sir ko'rsatib, xalqaro reytingda egallayotgan o'rniga ko'ra raqamli mamlakat sifatida nufuzini oshishiga xizmat qilmoqda (2-rasm).

2-rasmda keltirilgan O'zbekistonning 2020-2024 yillarda xalqaro raqamli reytinglardagi o'rniga oid ko'rsatkichlar chuqur tahlil qilinadigan bo'lsa, mamlakatda so'nggi yillarda raqamli boshqaruvning evolyutsion o'zgarishi va strategik o'sishi yaqqol ko'zga tashlanadi. Xususan, BMTning E-Hukumat reytingida O'zbekistonning o'zni 2020-yildagi 87-o'ringan 2024-yilda 30-o'ringa keskin yaxshilanishi davlat

boshqaruvida raqamlashtirishning izchil rivojlanayotganini ko'rsatadi. Bu holat (1-rasmda keltirilgan) "Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi" tomonidan ERP tizimlari asosida operatsion xarajatlarning 23 foizga qisqarishi, mehnat unumdorligining oshishi va takroriy funksiyalarning avtomatlashtirilishi bilan uzviy bog'liqdir. Davlat muassasalari tomonidan yagona elektron platforma orqali moliyaviy, insoniy va texnik resurslarni boshqarish imkoniyati xalqaro reytinglardagi ijobiy o'zgarishlarga xizmat qilgan.

2-rasm. O'zbekiston xalqaro raqamli reytinglardagi o'rni¹, 2020-2024 yillar

Jahon bankining Davlat xizmati bo'yicha reytinglarida ham barqaror ijobiy dinamika kuzatilgan bo'lib, 2020-yildagi 80-o'rindan 2024-yilda 43-o'ringa ko'tarilishi davlat xizmatlarining sifati, tezligi va qulayligini oshirishga qaratilgan tizimli islohotlar samarasidir. Shu jihatdan, "Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish Markazi" tomonidan joriy etilgan axborot arxitekturasining modullashtirilganligi, xizmat ko'rsatish indikatorlari asosida tahlil qilish tizimi va real vaqt rejimida monitoring mexanizmlarining yo'lga qo'yilishi muhim ahamiyat kasb etgan. 2024-yilda 627 mingta bolalar nafaqasi, 420 mingta kasallik varaqasi va 62 mingdan ortiq milliy sertifikat arizalarining raqamli ko'rinishda ko'rib chiqilishi davlat xizmatlariga bo'lgan ishonchning oshganini, hamda xizmatlarning institutsional jihatdan mukammallashtirishini ko'rsatadi.

Jahon banki tomonidan Innovatsiya bo'yicha berilgan baholarda esa keskin pasayish kuzatilmoqda: 2020-yildagi 69-o'rin 2024-yilga kelib atigi 4-o'ringa tushgan. Bu salbiy tendensiya O'zbekistonning innovatsion infratuzilmasi, patent va intellektual mulkni tijoratlashtirishdagi sustkashlik, shuningdek, ilm-fan bilan ishlab chiqarish

¹ BMT e-Government Survey 2024, Jahon Banki GovTech Report, Open Data Inception (<https://publicadministration.un.org>)

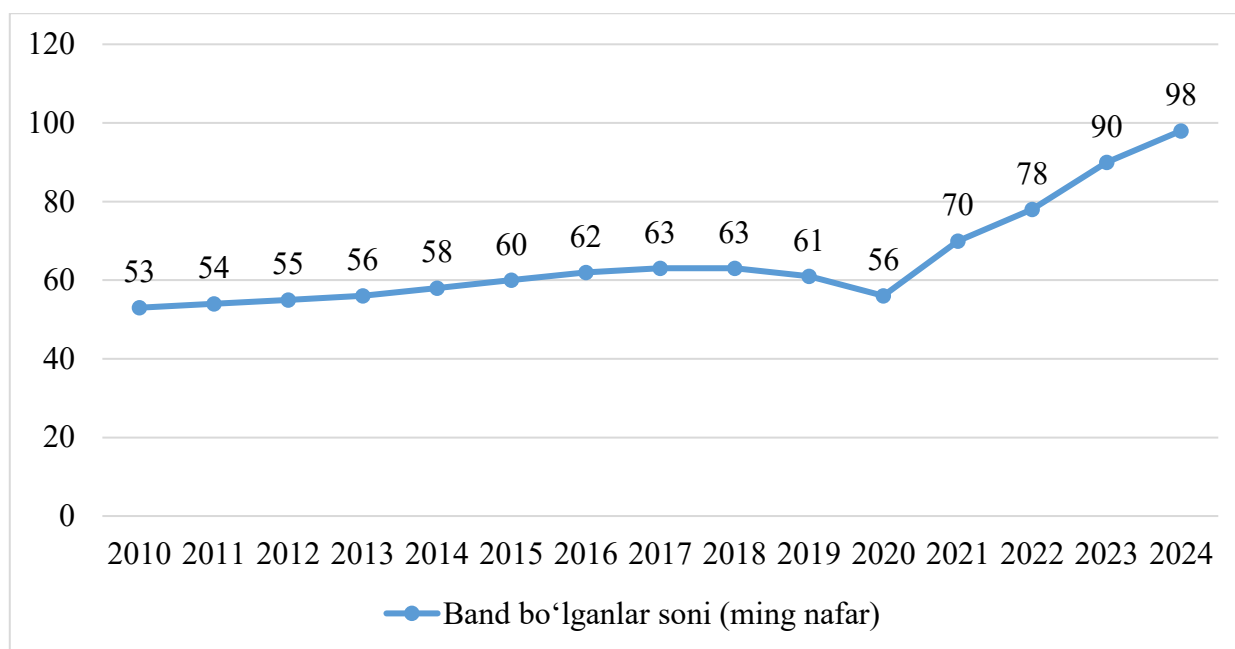
oʻrtasidagi integratsiyaning hali yetarli darajada yoʻlga qoʻyilmaganini anglatadi. Shu bois, innovatsion reytingni tiklash uchun kelgusi yillarda ilmiy-tadqiqot institutlari, startaplar va texnoparklar salohiyatidan keng foydalanish, ularni raqamli xizmatlar bilan integratsiyalash zarur. Ayni paytda mavjud resurslar, ayniqsa ERP asosidagi boshqaruv tizimlari, innovatsion mahsulotlarni yaratish va joriy etish uchun kuchli zaminda boʻlib xizmat qilishi mumkin.

Open Data (ochiq manbalar soni) boʻyicha koʻrsatkichlar mutanosib tarzda ortib bormoqda - 2020-yildagi 65 ta ochiq manba 2024 yilda 124 taga yetgan. Bu, oʻz navbatida, davlat maʼlumotlarining shaffofligini, fuqarolik jamiyati va biznes subyektlari bilan ochiq hamkorlik tamoyilini mustahkamlashni anglatadi. Ochiq maʼlumotlar asosida xizmatlar arxitekturasini shakllantirish, big data va sunʼiy intellekt texnologiyalarini joriy etish imkoniyatlarini yaratmoqda. Shu jihatdan, xizmatlar tranzaksion xarajatlarini kamaytirish orqali 2024-yilda byudjetga 35-40 milliard soʻm miqdorida tejalgan mablagʻlar nafaqat iqtisodiy, balki institutsional samaradorlikni ham belgilaydi.

Biroq, Open Data ning global reytingida Oʻzbekistonning oʻrni 2020-yildagi 35-oʻrindan 2024-yilda 4-oʻringa tushgan boʻlib, bu koʻrsatkichda pasayish kuzatilmoqda. Ushbu salbiy dinamika ochiq maʼlumotlar sifati, formatlari va ularning amaliy qoʻllanish imkoniyatlari bilan bogʻliq muammolar mavjudligini koʻrsatadi. Ochiq maʼlumotlar real sektor va xizmatlar ekotizimida keng joriy etilmasa, ularning faqat son jihatdan ortishi sifat jihatidagi reytingga taʼsir etmaydi. Shuning uchun xizmatlar orasidagi texnik muvofiqlik, metamaʼlumotlar almashinuvi va ularni iqtisodiy natijalarga yoʻnaltirish boʻyicha islohotlarni chuqurlashtirish talab etiladi.

“Oʻzbekistonda raqamli xizmatlar koʻrsatuvchi korxonalar faoliyatini oshirish” masalasi boʻyicha xalqaro reytinglar asosida olib borilgan tahlillar shuni koʻrsatadiki, raqamli transformatsiya boʻyicha izchil yondashuv natijasida baʼzi koʻrsatkichlar keskin yaxshilangan. Jumladan, E-Hukumat va davlat xizmati reytinglarining oʻsishi davlat boshqaruvining elektronlashuviga ijobiy baho berilayotganini koʻrsatsa, innovatsiya va ochiq maʼlumotlar boʻyicha barqaror rivojlanish uchun yana koʻplab institutsional va texnologik chora-tadbirlar zarurligini koʻrsatadi.

2010-2024-yillar oraligʻida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) sohasida band boʻlganlar sonining dinamikasi chuqur tahlil qilinsa, Oʻzbekistonda raqamli xizmatlar koʻrsatuvchi korxonalar faoliyatining bosqichma-bosqich kengaygani yaqqol koʻzga tashlanadi. Grafikdan koʻrinib turibdiki, 2010 yildagi 53 ming nafar bandlik koʻrsatkichi 2024 yilda 98 ming nafarga yetgan. Bu jarayon bir tekis oʻsish boʻlmasdan, ayrim yillarda pasayish (xususan, 2020 yilda) va soʻnggi yillarda keskin sakrashlar bilan tavsiflanadi. Bunday oʻzgarishlar iqtisodiy, texnologik va siyosiy omillar bilan uzviy bogʻliqdir. Raqamli xizmatlar koʻrsatishda band boʻlgan ishchi kuchining ortishi korxonalar sonining koʻpayishi, xizmatlar hajmining kengayishi, shuningdek, ichki va tashqi bozor talabining kuchayganligini anglatadi (4-rasm).

3-rasm. O'zbekistonda AKT sohasida band bo'lganlar soni¹

2010-2016 yillarda ko'rsatkichlarning nisbatan barqaror o'sib borishi davlat tomonidan qabul qilingan ilk raqamlashtirish dasturlari (masalan, 2013-2020 yillardagi Milliy axborot-kommunikatsiya tizimini rivojlantirish dasturi) bilan bog'liq. Bu davrda raqamli xizmatlar infratuzilmasi shakllanib, internetga kirish imkoniyatlari kengaya boshladi. Kompyuterlashtirish darajasi, axborot xavfsizligi, elektron hukumat elementlari joriy etilishi AKTga bo'lgan ehtiyojni oshirdi. Natijada, dastlabki yillarda kichik sur'atlar bilan bo'lsa-da, bandlikda ijobiy o'zgarishlar qayd etildi. Bunda AKT xizmatlarining nafaqat yirik kompaniyalarda, balki ta'lim, sog'liqni saqlash, moliya va savdo sohalariga ham kirib borayotgani muhim rol o'ynadi.

2017-2019-yillarda bandlikda biroz sustlashuv kuzatilgan bo'lib, bu holat iqtisodiyotdagi strukturaviy o'zgarishlar, moliyaviy bozorlar beqarorligi, shuningdek, AKT sohasidagi yuqori texnologik yangilanishlarning mehnat resurslariga bo'lgan talabga vaqtincha ta'sir etgani bilan izohlanadi. Ayniqsa, 2019-yilda sohadagi bandlik 61 ming nafardan 56 ming nafarga tushgan. Bunday qisqarish AKT xizmatlarida avtomatlashtirish va sun'iy intellekt elementlari joriy qilinishi bilan bog'liq bo'lib, ba'zi lavozimlarning zarurati kamaygan. Shu bilan birga, yuqori malakali kadrlarga ehtiyoj kuchaygan, ammo mehnat bozorida ular yetishmagan. Bu esa qisqa muddatli bandlik pasayishiga sabab bo'lgan.

2020-yilda pandemiya tufayli global iqtisodiy inqiroz O'zbekiston AKT bozoriga ham bevosita ta'sir ko'rsatdi. Karantin cheklovlari ko'plab korxonalarning faoliyatini chekladi, IT-yo'nalishidagi loyihalar vaqtincha to'xtatildi yoki moliyalashtirish qisqartirildi. Aynan shu yilda bandlik darajasi eng past nuqtaga - 56 ming nafarga tushgan. Biroq bu holat qisqa muddatli bo'lib, pandemiya davlatning raqamli xizmatlarga bo'lgan ehtiyojini kuchaytirgan holda keyingi yillarda keskin o'sishga asos yaratdi. Masofaviy xizmatlar, onlayn to'lovlar, elektron ta'lim va telemeditsina

¹ O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo'mitasi rasmiy ma'lumotlari www.stat.uz

kabi sohalarga ehtiyoj ortdi, bu esa 2021-yildan boshlab bandlikning barqaror o‘shishiga turtki berdi.

2021-2024 yillarda axborot-kommunikatsiya sohasida band bo‘lganlar sonining keskin oshganligi davlat siyosatining faollashgani, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasining¹ bosqichma-bosqich hayotga tadbiriq etilayotgani va IT-Parklar faoliyatining kengaygani bilan izohlanadi. Xususan, 2021-yilda bandlar soni 70 ming, 2023 yilda 90 ming, 2024-yilda esa 98 ming nafarga yetgan. Bu O‘zbekistonda IT infratuzilmasining keskin kengaygani, xorijiy investitsiyalarning ko‘paygani, ta’lim orqali malakali kadrlar tayyorlanayotgani va elektron hukumat xizmatlarining keng joriy etilayotganidan dalolat beradi. Eksportga yo‘naltirilgan IT xizmatlarining hajmi oshgani bu sektorda yangi ish o‘rinlari yaratilishiga olib kelgan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari O‘zbekistonda raqamli hukumat tizimini rivojlantirish va raqamli xizmatlar ko‘rsatish faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar ijobiy natijalar berayotganini ko‘rsatdi. Xususan, “Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi” davlat muassasasi tomonidan raqamli platformalar, elektron xizmatlar va zamonaviy boshqaruv texnologiyalarini joriy etish orqali davlat xizmatlarining sifati, tezkorligi va ochiqligi sezilarli darajada oshgan. My.gov.uz portali orqali ko‘rsatilayotgan xizmatlar sonining ortishi, foydalanuvchi murojaatlarining ko‘payishi va xalqaro reytinglardagi ijobiy o‘zgarishlar mamlakatda raqamli transformatsiya jarayonlari izchil rivojlanayotganini tasdiqlaydi.

ERP tizimlari, sun‘iy intellekt, Big Data va avtomatlashtirilgan boshqaruv texnologiyalarini joriy etish operatsion xarajatlarni qisqartirish, xizmat ko‘rsatish jarayonlarini optimallashtirish hamda resurslardan samarali foydalanish imkonini yaratgan. Natijada davlat xizmatlari ko‘rsatishda byurokratik jarayonlar qisqarib, aholining davlat xizmatlariga bo‘lgan ishonchi mustahkamlangan. Elektron xizmatlarning kengayishi fuqarolarga masofadan turib, qulay va shaffof tarzda xizmatlardan foydalanish imkoniyatini yaratdi.

AKT sohasida bandlikning ortib borishi ham raqamli iqtisodiyotning rivojlanayotganidan dalolat beradi. IT infratuzilmasining kengayishi, IT-Parklar faoliyatining rivojlanishi, raqamli xizmatlarga bo‘lgan talabning oshishi va davlat tomonidan yaratilayotgan qulay investitsion muhit natijasida yangi ish o‘rinlari tashkil etildi. Bu esa nafaqat xizmatlar bozori kengayishiga, balki yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash tizimining rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

Tadqiqot natijalari raqamli xizmatlar samaradorligini yanada oshirish uchun ayrim ustuvor yo‘nalishlarga e’tibor qaratish zarurligini ko‘rsatdi. Xususan, hududlar o‘rtasidagi raqamli infratuzilma tafovutlarini kamaytirish, qishloq joylarda internet qamrovini kengaytirish va aholining raqamli savodxonligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, davlat xizmatlarida sun‘iy intellekt texnologiyalaridan

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabr PF-6079-son ““Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-5030957>

kengroq foydalanish, ma'lumotlar xavfsizligini kuchaytirish hamda kiberxavfsizlik tizimlarini takomillashtirish zarur.

Kelgusida raqamli xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalar faoliyatini rivojlantirish maqsadida ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini mustahkamlash, innovatsion startaplarni qo'llab-quvvatlash hamda eksportga yo'naltirilgan IT xizmatlarini kengaytirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Ayniqsa, sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar, ma'lumotlar tahlili va raqamli platformalarni rivojlantirish orqali davlat xizmatlari samaradorligini yangi bosqichga olib chiqish mumkin. Bu esa O'zbekistonning xalqaro raqamli reytinglardagi o'rnini mustahkamlash, davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish va raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Qonunlari, Prezident Farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabr PF-158-son ““O'zbekiston - 2030” strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni <https://lex.uz/docs/-6600413>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabr PF-6079-son ““Raqamli O'zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-5030957>
4. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 24-iyul O'RQ-630-son “Innovatsion faoliyat to'g'risida”gi Qonuni <https://lex.uz/docs/-4910391>
5. Kenjabaev A.T. va boshqalar. Elektron biznes asoslari: O'quv qo'llanma. - T. “Iqtisod-moliya”, 2008. - 276 b.;
6. Копачев А. А. Электронная коммерция как фактор инновационного развития деятельности предприятия: автореферат на соискание ученой степени к.э.н. - Санкт-Петербург.: 2009. - 19 с.
7. Поеров А.С. Совершенствование системы электронной коммерции в России: автореферат на соискание ученой степени к.э.н. - М.: 2011. - 27 с.
8. Самойлов А.М. Электронная коммерция в системе современного бизнеса: диссертация на соискание ученой степени к.э.н. - М.: 2004. - 161с.
9. Teriz N. The impact of e-commerce on international trade and employment. - Procedia - Social and Behavioral Sciences, 2011.
10. <https://lex.uz/uz/>
11. <https://e-gov.uz/>
12. O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo'mitasi rasmiy ma'lumotlari www.stat.uz

XORAZM VILOYATI TO‘QIMACHILIK KORXONALARINING B2B BOZORIDA MARKETINGDAN SAARALI FOYDALANISH YO‘LLARI

Sapayeva Nilufar Kadambayevna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti
“Biznes va boshqaruv” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya

Ushbu maqolada Xorazm viloyati to‘qimachilik korxonalarining B2B bozori va marketingni rivojlantirish istiqbollari ilmiy jihatdan tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida to‘qimachilik korxonalarining B2B marketing faoliyati, eksport salohiyati, mavjud muammolari hamda raqobatbardoshlik omillari tahlil qilindi. Raqamli marketing, xalqaro ko‘rgazmalar, eksport diversifikatsiyasi va klaster yondashuvi asosida B2B marketingni rivojlantirish yo‘nalishlari ishlab chiqildi. SWOT tahlil orqali korxonalarning kuchli va zaif tomonlari, tashqi imkoniyatlari hamda tahdidlari baholandi. Tadqiqot natijasida Xorazm viloyati to‘qimachilik korxonalarining xalqaro bozordagi mavqeyini mustahkamlash, yangi biznes hamkorlar jalb etish va eksport hajmini oshirishga xizmat qiluvchi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: B2B marketing, to‘qimachilik sanoati, Xorazm viloyati, eksport strategiyasi, raqamli marketing, klaster yondashuvi, raqobatbardoshlik, sanoat marketingi, savdo kanallari.

Аннотация

В данной статье с научной точки зрения исследованы перспективы развития B2B-рынка и маркетинга текстильных предприятий Хорезмской области. В ходе исследования проанализированы B2B-маркетинговая деятельность текстильных предприятий, их экспортный потенциал, существующие проблемы и факторы конкурентоспособности. Разработаны направления развития B2B-маркетинга на основе цифрового маркетинга, международных выставок, диверсификации экспорта и кластерного подхода. С помощью SWOT-анализа оценены сильные и слабые стороны предприятий, а также внешние возможности и угрозы. По результатам исследования разработаны практические рекомендации, направленные на укрепление позиций текстильных предприятий Хорезмской области на международном рынке, привлечение новых деловых партнёров и увеличение объёмов экспорта.

Ключевые слова: B2B маркетинг, текстильная промышленность, Хорезмская область, экспортная стратегия, цифровой маркетинг, кластерный подход, конкурентоспособность, промышленный маркетинг, каналы продаж.

Abstract

This article scientifically examines the prospects for the development of the B2B market and marketing of textile enterprises in the Khorezm region. The study analyzes the B2B marketing activities of textile enterprises, their export potential, existing problems, and competitiveness factors. Directions for the development of B2B marketing were developed based on digital marketing, international exhibitions, export diversification, and the cluster approach. SWOT analysis was used to assess the

strengths and weaknesses of enterprises, as well as external opportunities and threats. As a result of the study, practical recommendations were developed to strengthen the position of textile enterprises in the Khorezm region in the international market, attract new business partners, and increase export volumes.

Keywords: B2B marketing, textile industry, Khorezm region, export strategy, digital marketing, cluster approach, competitiveness, industrial marketing, sales channels.

KIRISH

Zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalari oʻrtasidagi raqobat tobora kuchayib, anʼanaviy savdo usullarining samaradorligi pasayib bormoqda. Shu bois B2B (business-to-business), yaʼni korxonadan korxonaga yoʻnaltirilgan marketing tizimi sanoat mahsulotlari ishlab chiqaruvchilari uchun strategik rivojlanish vositasiga aylanmoqda. B2B marketing korxonalar-aro uzoq muddatli hamkorlikni shakllantirish, yirik hajmdagi bitimlarni amalga oshirish hamda xaridor ehtiyojlariga mos individual takliflarni ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi [1].

Oʻzbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar doirasida toʻqimachilik sanoati ustuvor tarmoqlardan biri sifatida rivojlantirilmoqda. Soʻnggi yillarda paxta xomashyosini chuqur qayta ishlash, tayyor mahsulot ulushini oshirish, eksport geografiyasini kengaytirish va klaster tizimini joriy etish boʻyicha izchil chora-tadbirlar amalga oshirildi. Natijada mazkur tarmoq mamlakat sanoat ishlab chiqarishi va tashqi savdosida muhim oʻrin egallamoqda [9].

Xorazm viloyati ushbu jarayonda faol hududlardan biri hisoblanadi. Viloyatda toʻqimachilik va tikuv-trikotaj yoʻnalishida faoliyat yurituvchi korxonalar soni yildan-yilga ortib bormoqda. Hududdagi mavjud ishlab chiqarish quvvatlari, xomashyo bazasi, mehnat resurslari va logistika imkoniyatlari viloyatning eksport salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda. Ayrim hisob-kitoblarga koʻra, viloyat korxonalari mamlakat toʻqimachilik eksportida sezilarli ulushga ega [10].

Biroq hudud korxonalarida B2B marketing tizimi hali yetarli darajada shakllanmagan. Xususan, raqamli savdo kanallaridan foydalanishning cheklanganligi, CRM tizimlarining sust joriy etilishi, xorijiy sheriklar bilan ishlashda institutsional yondashuvning yetishmasligi hamda marketing faoliyatining koʻproq anʼanaviy usullarga tayanishi mavjud muammolar sifatida namoyon boʻlmoqda. Bu holat korxonalarning xalqaro bozorlardagi raqobatbardoshligini cheklaydi [12].

Zamonaviy B2B marketing tizimi raqamli platformalar, maʼlumotlarga asoslangan boshqaruv, kontent marketing, munosabatlar marketingi va brend ishonchliligiga tayangan holda yuqori natija beradi [2; 3]. Shu nuqtai nazardan Xorazm viloyati toʻqimachilik korxonalarida marketing boshqaruvini takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

B2B marketing nazariyasi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab mustaqil ilmiy yoʻnalish sifatida shakllandi va sanoat korxonalari faoliyatini boshqarishda muhim oʻrin egallaydi. Mazkur yoʻnalish korxonalar oʻrtasidagi savdo munosabatlari, xarid

qarorlarini qabul qilish mexanizmlari, uzoq muddatli hamkorlik aloqalari hamda qiymat yaratish jarayonlarini o'rganadi. B2B bozorlari B2C bozorlaridan xaridorlar sonining kamligi, xarid hajmining kattaligi, qaror qabul qilish jarayonining murakkabligi va professional mezonlarga asoslanganligi bilan farqlanadi [1].

B2B marketing nazariyasining rivojlanishida P. Kotler va K. Kellerning ilmiy qarashlari alohida ahamiyat kasb etadi. Ularning fikricha, korxonalar-aro marketing tizimida mahsulotning o'zi emas, balki xaridor uchun yaratilayotgan umumiy qiymat, xizmat ko'rsatish sifati, ishonchlilik va strategik hamkorlik ustuvor omillar hisoblanadi [1]. Mazkur yondashuv to'qimachilik korxonalari faoliyatida ham dolzarb bo'lib, bunda sifat barqarorligi, buyurtmani o'z vaqtida bajarish va ishlab chiqarish moslashuvchanligi muhim rol o'ynaydi.

F. Webster tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda B2B bozorida marketingning korxona strategiyasidagi roli ortib borayotgani ta'kidlangan. Muallif korporativ xaridorlar bilan ishlashda marketing bo'limi faqat savdo vazifasini emas, balki korxona rivojlanishini boshqaruvchi strategik institut sifatida faoliyat yuritishi lozimligini asoslagan [2]. Bu yondashuv O'zbekiston sanoat korxonalari uchun ham amaliy ahamiyatga ega.

Raqamli texnologiyalar B2B marketing mazmunini tubdan o'zgartirmoqda. Honeycutt va hammualliflar tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra, sanoat korxonalarida raqamli marketing vositalarini joriy etish savdo samaradorligini sezilarli oshiradi, mijoz bilan aloqa xarajatlarini kamaytiradi hamda yangi bozorlarni egallash imkonini beradi [3]. Ritter va Pedersen esa B2B firmalarda biznes modellarni raqamlashtirish marketing samaradorligining muhim omiliga aylanganini ta'kidlaydi [12].

Rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi bo'yicha Amin va hammualliflar olib borgan tadqiqotlarda tekstil sanoatida raqamli marketingni joriy etish darajasi infratuzilma, kadrlar salohiyati va institutsional muhitga bevosita bog'liqligi qayd etilgan [8]. Ushbu xulosa O'zbekiston hududlari, jumladan Xorazm viloyati sharoitida ham dolzarb hisoblanadi.

Mahalliy ilmiy manbalarda ham to'qimachilik sanoatini rivojlantirish va marketing faoliyatini takomillashtirish masalalari o'rganilgan. Jumladan, B. Hamroyev tomonidan O'zbekiston to'qimachilik sanoatini rivojlantirish strategik yo'nalishlari tadqiq etilgan bo'lsa [4], G. Toshmatova sanoat korxonalarida marketing tizimini takomillashtirish mexanizmlarini yoritgan [5]. Z. Xolmatov esa eksport marketingini rivojlantirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar bergan [6].

Biroq mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Xorazm viloyati to'qimachilik korxonalarida aynan B2B marketingni rivojlantirish istiqbollari, hududiy raqobat ustunliklari, raqamli savdo kanallari va eksportga yo'naltirilgan marketing strategiyalarini kompleks o'rganuvchi ilmiy tadqiqotlar yetarli emas. Mazkur maqolaning ilmiy yangiligi aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Ilmiy manbalarni umumlashtirgan holda B2B marketingning quyidagi asosiy xususiyatlarini ajratish mumkin:

- xarid qarorlarining ko'p bosqichli va jamoaviy xarakterga egaligi;

- uzoq muddatli hamkorlik va ishonchning ustuvorligi;
- mahsulotdan ko‘ra umumiy qiymat taklifining muhimligi;
- texnik standartlar va sifat talablarining yuqoriligi;
- logistika, servis va sotuvdan keyingi xizmatlarning katta ahamiyat kasb etishi;
- individual yondashuv va moslashtirilgan tijorat takliflarining zarurligi.

Mazkur nazariy tamoyillar Xorazm viloyati to‘qimachilik korxonalarida marketing strategiyalarini ishlab chiqishda metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda Xorazm viloyati to‘qimachilik korxonalarida B2B marketing faoliyatining holatini baholash va uni rivojlantirish istiqbollarini aniqlash uchun kompleks ilmiy yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, qiyosiy taqqoslash, statistik tahlil va SWOT tahlil usullari qo‘llanildi.

Axborot bazasi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi, Xorazm viloyati statistika boshqarmasi, “O‘zto‘qimachilik sanoat” uyushmasi ma’lumotlari hamda mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlardan foydalanildi. Hududdagi to‘qimachilik korxonalarining eksport ko‘rsatkichlari, xorijiy hamkorlar soni, raqamli marketing vositalaridan foydalanish darajasi va savdo faoliyatiga oid ko‘rsatkichlar tahlil qilindi.

Tadqiqot davomida korxonalarning kuchli va zaif tomonlari, tashqi imkoniyatlari hamda mavjud tahdidlarini aniqlash maqsadida SWOT tahlil amalga oshirildi. B2B marketing samaradorligiga ta’sir etuvchi omillar eksport salohiyati, raqamli infratuzilma, marketing boshqaruvi va xalqaro hamkorlik yo‘nalishlari kesimida baholandi. Olingan natijalar asosida hudud to‘qimachilik korxonalarida B2B marketingni rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Xorazm viloyati O‘zbekistonning sanoat salohiyati o‘sib borayotgan hududlaridan biri bo‘lib, so‘nggi yillarda to‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoati viloyat iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biriga aylandi. Hududda paxta xomashyosining mavjudligi, mehnat resurslari yetarliligi hamda eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishi mazkur tarmoq rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda [9].

2017-2024-yillar davomida viloyatda faoliyat yuritayotgan to‘qimachilik korxonalari soni sezilarli darajada ortdi. Yirik va o‘rta korxonalar tomonidan ip-kalava, gazlama, tayyor kiyim-kechak hamda trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish yo‘lga qo‘yildi. Ayniqsa, eksportga ixtisoslashgan korxonalarning ko‘payishi B2B marketing tizimining ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Hududdagi yetakchi korxonalar faoliyatini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ular tashqi bozorlarga faol chiqmoqda va mahsulotlarini bir nechta mamlakatlarga eksport qilmoqda. Korxonalarning eksport ulushi o‘rtacha yuqori darajada shakllangan bo‘lib, bu holat ular faoliyatida korporativ xaridorlar bilan ishlash muhim o‘rin tutishini anglatadi(1-jadval).

1-jadval
Xorazm viloyatining yetakchi to'qimachilik korxonalari¹

Korxona nomi	Ishlovchi xodimlari	Eksport ulushi, foizda	Asosiy bozorlar
“Urganch Tekstil” AJ	1200	68	RF, Qozog‘iston, Xitoy
“Xorazm Ipak” MChJ	850	74	Germaniya, Italiya, BAA
“Turon Trikotaj” AJ	620	51	RF, Ukraina, Belarus
“Amudaryoteks” MChJ	430	43	Qozog‘iston, Qirg‘iziston
“Shovot To‘qimachilik” AJ	380	39	RF, Turkmaniston
Jami / O‘rtacha	3480	55	10 dan ortiq davlat

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, viloyatdagi yirik korxonalarda minglab ish o'rinlari yaratilgan bo'lib, ularning asosiy bozorlarini Rossiya, Qozog‘iston, Xitoy, Germaniya, Italiya va boshqa davlatlar tashkil etadi. Bu esa eksport operatsiyalarining katta qismi aynan B2B shaklda, ya'ni xorijiy distribyutorlar, ulgurji xaridorlar va sanoat kompaniyalari bilan amalga oshirilayotganini ko'rsatadi.

So'nggi yillarda Xorazm viloyati to'qimachilik sanoatida eksport hajmi, xorijiy sheriklar soni va o'rtacha shartnoma qiymati izchil o'sib bormoqda. Bu holat hudud korxonalarining tashqi bozorlardagi faolligi ortayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, raqamli savdo kanallaridan foydalanish ko'rsatkichlari ham o'smoqda, biroq ularning darajasi hali xalqaro mezonlardan pastligicha qolmoqda [10].

2-jadval
Xorazm viloyati to'qimachilik sanoatida B2B marketing ko'rsatkichlari dinamikasi²

Ko'rsatkich	2021-yil	2022-yil	2023-yil	2024-yil
To'qimachilik eksporti, mln. AQSH dollarda	124.6	168.3	212.7	270.0
B2B operatsiyalar ulushi, foizda	71	74	76	79
Raqamli kanallar ulushi, foizda	4	7	12	18
Xalq ko'rgazmalar soni	8	11	14	18
Xorijiy sheriklar soni	43	67	89	115
O'rtacha shartnoma qiymati, AQSH dollarda	28 400	34 100	42 800	55 000

2-jadval ma'lumotlariga ko'ra, 2021-2024 yillar oralig'ida to'qimachilik eksporti hajmi ikki baravardan ortiq oshgan. Xorijiy sheriklar sonining ortishi viloyat korxonalarining tashqi aloqalari kengayayotganini ko'rsatsa, o'rtacha shartnoma qiymatining oshishi yirik hajmdagi buyurtmalar ko'payayotganini anglatadi.

Biroq raqamli kanallar ulushining nisbatan pastligi marketing tizimining hali to'liq modernizatsiya qilinmaganini bildiradi. Jahon amaliyotida B2B xaridorlarning katta qismi yetkazib beruvchilarni internet platformalari orqali izlayotgani sababli, bu

¹ Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

² Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

yo‘nalishda ortda qolish kelgusida raqobatbardoshlikka salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin [3].

Xorazm viloyati to‘qimachilik korxonalarining B2B marketing salohiyatini chuqurroq baholash maqsadida SWOT tahlil usulidan foydalanildi. Mazkur usul ichki kuchli va zaif tomonlarni, tashqi imkoniyatlar hamda tahdidlarni aniqlash imkonini beradi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, hudud korxonalari arzon mehnat resurslari, xomashyo bazasi, ishlab chiqarish tajribasi va davlat qo‘llab-quvvatlashi kabi muhim ustunliklarga ega. Bu omillar eksport salohiyatini oshirishda asosiy ichki resurslar hisoblanadi.

Biroq zaif tomonlar sifatida raqamli marketing infratuzilmasining sustligi, professional B2B marketologlar tanqisligi, CRM va ERP tizimlarining cheklanganligi hamda xalqaro brendingning zaifligi qayd etildi. Mazkur muammolar korxonalarining global xaridorlar bilan ishlash samaradorligini pasaytiradi.

3-jadval

Xorazm viloyati to‘qimachilik sektorida B2B marketinggi holati SWOT tahlili¹

KUCHLI TOMONLAR (S)	ZAIF TOMONLAR (W)
– Arzon ishchi kuchi va xom ashyo bazasi – An‘anaviy to‘qimachilik mahsuli sifati – Qulay geografik joylashuv (Markaziy Osiyo markazi) – Davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash siyosati – Ipakchilik va paxtachilik klasterlari mavjudligi – Ishlab chiqarish quvvatlarining oshishi	– Raqamli marketing infratuzilmasining pastligi – B2B marketing mutaxassislari yetishmasligi – CRM va ERP tizimlaridan foydalanish chekliligi – Brendlash va marketing madaniyatining rivojlanmaganligi – Xorijiy tillarni bilish darajasining pastligi – Mahsulot differentsiatsiyasining zaifligi
IMKONIYATLAR (O)	TAHDIDLAR (T)
– E-tijorat platformalarining tez rivojlanishi – Xalqaro ko‘rgazmalar va savdo missiyalari – "Yashil" to‘qimachilikka global talab o‘shishi – SCO, MDH doirasidagi savdo shartnomalarini kengaytirish – Raqamli transformatsiya dasturlaridan foydalanish – Markaziy Osiyo bozorlarida integratsiya	– Raqobatchilarga ega Xitoy, Hindiston, Turkiya – Xom ashyo narxlarining beqarorligi – Valyuta kurslari o‘zgarishlari – Xalqaro standartlarga muvofiqlik talablari – Geosiyosiy noaniqliklar – Texnologik eskirish xavfi

Tashqi imkoniyatlar qatorida elektron savdo platformalarining kengayishi, xalqaro ko‘rgazmalar, “yashil tekstil” mahsulotlariga talabning ortishi va mintaqaviy integratsiya jarayonlarini ko‘rsatish mumkin. Shu bilan birga, Xitoy, Turkiya va Hindiston kabi yirik raqobatchilar, valyuta kurslari o‘zgarishi hamda xalqaro standartlar talablari asosiy tahdidlar sifatida namoyon bo‘lmoqda [8].

SWOT tahlil natijalariga ko‘ra, Xorazm viloyati korxonalari mavjud resurs va imkoniyatlardan to‘liq foydalanishi uchun marketing boshqaruvini

¹ Muallif ishlanmasi

zamonaviylashtirishi zarur. Xususan, raqamli savdo kanallarini rivojlantirish, eksport bozorlarini diversifikatsiya qilish, xalqaro sertifikatlashni kengaytirish hamda malakali marketing kadrlarini tayyorlash ustuvor yoʻnalishlar hisoblanadi.

Oʻtkazilgan tahlillar shuni koʻrsatadiki, Xorazm viloyati toʻqimachilik korxonalari ishlab chiqarish va eksport salohiyati boʻyicha sezilarli imkoniyatlarga ega. Biroq marketing infratuzilmasining yetarli rivojlanmaganligi, raqamli vositalardan foydalanishning sustligi va xalqaro bozorlarda brend pozitsiyasining kuchsizligi tarmoqning toʻliq salohiyatini namoyon etishga toʻsqinlik qilmoqda.

Shu sababli keyingi bosqichda B2B marketing strategiyalarini takomillashtirish boʻyicha amaliy tavsiyalar va integratsiyalashgan model ishlab chiqilishi maqsadga muvofiqdir.

Xorazm viloyati toʻqimachilik korxonalarida B2B marketing tizimini rivojlantirish jarayonida qator tizimli muammolar mavjud boʻlib, ular korxonalarining xalqaro bozordagi raqobatbardoshligiga salbiy taʼsir koʻrsatmoqda. Mazkur muammolarni institutsional, texnologik va kadrlar bilan bogʻliq guruhlariga ajratish mumkin.

Institutsional muammolar. Koʻplab korxonalarda marketing boʻlimlari strategik boshqaruv elementi sifatida emas, balki savdo funksiyasini bajaruvchi boʻlim sifatida faoliyat yuritadi. Natijada bozor tadqiqotlari, xaridor segmentatsiyasi, raqobatchilar monitoringi va uzoq muddatli marketing rejalashtirish yetarli darajada amalga oshirilmaydi [1].

Korxonalar oʻrtasida hamkorlik aloqalari sustligi, yagona axborot almashish platformalarining mavjud emasligi va eksport marketingini qoʻllab-quvvatlash mexanizmlarining cheklanganligi ham muhim muammolar sirasiga kiradi.

Texnologik muammolar. Raqamli marketing infratuzilmasining rivojlanmaganligi B2B bozordagi asosiy toʻsiqlardan biridir. Ayrim korxonalarda zamonaviy veb-saytlar, onlayn kataloglar, elektron buyurtma tizimlari va CRM platformalari yetarli emas. Natijada xorijiy xaridorlar bilan tezkor aloqa oʻrnatish va mijozlar bazasini boshqarish imkoniyatlari cheklanadi [12].

Bozor maʼlumotlarini tahlil qilish, narx monitoringi, talab prognozi va xaridor xatti-harakatini baholash boʻyicha analitik tizimlar ham yetarlicha joriy etilmagan.

Kadrlar muammolari. B2B marketing yoʻnalishida malakali mutaxassislar yetishmasligi eng muhim muammolardan biri hisoblanadi. Xususan, xorijiy tillarni biladigan, muzokara olib borish koʻnikmasiga ega, raqamli marketing vositalaridan foydalana oladigan va eksport bozorlarini tahlil qiluvchi mutaxassislar soni cheklangan.

Bundan tashqari, korxonalarda marketing boʻyicha muntazam treninglar, malaka oshirish dasturlari va oliy taʼlim muassasalari bilan hamkorlik yetarli darajada yoʻlga qoʻyilmagan.

Yuqoridagi muammolar shuni koʻrsatadiki, Xorazm viloyati toʻqimachilik korxonalarida B2B marketingni rivojlantirish faqat reklama yoki savdo masalasi emas, balki boshqaruv, texnologiya va inson kapitali bilan chambarchas bogʻliq tizimli jarayondir. Shu sababli keyingi bosqichda kompleks strategik yondashuv zarur.

Xorazm viloyati to'qimachilik korxonalarida B2B marketingni rivojlantirish uchun quyidagi ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Birinchidan, raqamli marketing infratuzilmasini kuchaytirish lozim. Bunda ko'p tilli korporativ veb-saytlar yaratish, LinkedIn, Alibaba, Global Sources kabi platformalarda faoliyatni kengaytirish va CRM tizimlarini joriy etish zarur [3].

Ikkinchidan, eksport bozorlarini diversifikatsiya qilish muhimdir. Rossiya va MDH bozorlaridan tashqari Yevropa Ittifoqi, Yaqin Sharq va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlariga chiqish strategiyasi ishlab chiqilishi lozim.

Uchinchidan, klaster yondashuvini rivojlantirish zarur. Korxonalar ko'rgazmalarda birgalikda qatnashishi, umumiy marketing fondini shakllantirishi va logistika xarajatlarini kamaytirishi mumkin.

To'rtinchidan, xalqaro standartlar va ESG tamoyillarini joriy etish lozim. GOTS, OEKO-TEX, ISO 14001 kabi sertifikatlar premium bozorlarga kirish imkoniyatini oshiradi [8].

Beshinchidan, marketing kadrlarini tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini kuchaytirish talab etiladi. Oliy ta'lim muassasalari va biznes subyektlari hamkorligida maxsus amaliy dasturlar joriy etilishi maqsadga muvofiqdir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tadqiqotlar Xorazm viloyati to'qimachilik korxonalarida B2B marketing tizimini rivojlantirish uchun muhim iqtisodiy va institutsional imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatdi. Hududda xomashyo bazasi, ishlab chiqarish quvvatlari, mehnat resurslari hamda eksport faoliyatining kengayib borayotgani korxonalar raqobatbardoshligini oshirish uchun mustahkam asos yaratdi. So'nggi yillarda to'qimachilik mahsulotlari eksporti hajmi, xorijiy hamkorlar soni va xalqaro shartnomalar qiymatining o'sishi hudud korxonalarining tashqi bozorlardagi faolligi ortib borayotganini tasdiqladi.

Tahlillar natijasida korxonalarda B2B marketingning zamonaviy elementlari bosqichma-bosqich shakllanayotgani aniqlandi. Xususan, xalqaro ko'rgazmalarda ishtirok etish, eksport geografiyasini kengaytirish va raqamli savdo kanallaridan foydalanish ko'rsatkichlari ijobiy dinamikanı namoyon etdi. Shu bilan birga, marketing boshqaruvini strategik asosda tashkil etish, CRM va ERP tizimlarini keng joriy etish, xalqaro brendingni rivojlantirish hamda raqamli marketing infratuzilmasini takomillashtirish zarurati saqlanib qolmoqda.

Tadqiqot davomida o'tkazilgan SWOT tahlil natijalari hudud korxonalarining kuchli tomonlari sifatida ishlab chiqarish tajribasi, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash siyosati, arzon mehnat resurslari va klaster tizimi mavjudligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, xalqaro bozorlarda raqobatning kuchayishi, texnologik yangilanish sur'atlari va global standartlarga moslashuv talablari korxonalar oldida yangi vazifalarni shakllantirmoqda.

Xorazm viloyati to'qimachilik korxonalarida B2B marketing samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi yo'nalishlarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

1. Raqamli marketing infratuzilmasini rivojlantirish, ko‘p tilli korporativ platformalar va elektron savdo tizimlarini keng joriy etish.
 2. CRM va ERP tizimlaridan foydalanishni kengaytirish orqali mijozlar bilan ishlash samaradorligini oshirish.
 3. Eksport bozorlarini diversifikatsiya qilish hamda Yevropa, Yaqin Sharq va Osiyo davlatlari bilan yangi savdo aloqalarini rivojlantirish.
 4. Xalqaro sertifikatlash tizimlarini joriy etish va “yashil tekstil” yo‘nalishidagi mahsulotlar ulushini ko‘paytirish.
 5. To‘qimachilik korxonalari uchun malakali B2B marketing mutaxassislarini tayyorlash va amaliy trening dasturlarini rivojlantirish.
 6. Klaster yondashuvi asosida korxonalar o‘rtasidagi kooperatsiya aloqalarini mustahkamlash hamda umumiy marketing strategiyalarini ishlab chiqish.
- B2B marketing tizimini zamonaviy yondashuvlar asosida rivojlantirish Xorazm viloyati to‘qimachilik korxonalarining xalqaro bozordagi mavqeyini mustahkamlash, eksport hajmini oshirish va hudud sanoatining barqaror rivojlanishini ta‘minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Kotler P., Keller K.L. Marketing management. - 15th ed. - Harlow: Pearson Education Limited, 2016. - 832 p.
2. Webster F.E. The changing role of marketing in the corporation // Journal of Marketing. - 1992. - Vol. 56, № 4. - P. 1-17.
3. Honeycutt E.D. Jr., Ford J.B., Simintiras A.C. Digital B2B marketing: From theory to practice // Business Horizons. - 2020. - Vol. 63, № 4. - P. 451-463.
4. Ritter T., Pedersen C.L. Digitization capability and the digitalization of business models in business-to-business firms // Industrial Marketing Management. - 2020. - Vol. 86. - P. 180-190.
5. Payne A., Frow P. Relationship marketing: Looking backwards towards the future // Journal of Services Marketing. - 2017. - Vol. 31, № 1. - P. 11-15.
6. Hamroyev B.Q. O‘zbekiston to‘qimachilik sanoatini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari. - Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2020. - 156 b.
7. Toshmatova G.A. Sanoat korxonalarida marketing tizimini takomillashtirish masalalari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. - 2022. - № 3. - B. 45-58.
8. Xolmatov Z.R. Eksport marketingini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2023. - 134 b.
9. O‘zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasining 2024-yildagi sanoat va tashqi savdo ko‘rsatkichlari. - Toshkent, 2025. - 248 b. <https://stat.uz>
10. Xorazm viloyati Statistika boshqarmasi. Xorazm viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari. - Urganch, 2024. - 96 b.
11. O‘zbekiston to‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoati uyushmasi. To‘qimachilik sanoati bo‘yicha yillik tahliliy hisobot. - Toshkent, 2024. - 72 b.
12. Asian Development Bank. Uzbekistan: Textile industry modernization and export development report. - Manila, 2023. - 58 p.

13. World Bank. Enhancing competitiveness of manufacturing sectors in Uzbekistan. - Washington, DC, 2022. - 64 p.
14. Amin M., Rahman S., Hossain T. Digital marketing adoption in developing countries' textile sectors // International Journal of Emerging Markets. - 2022. - Vol. 17, № 5. - P. 1289-1308.
15. Ferrell O.C., Hartline M.D. Marketing strategy: Text and cases. - 7th ed. - Boston: Cengage Learning, 2021. - 640 p.

ELEKTRON TIJORAT BOZORIDA RISKLARNI IDENTIFIKATSIYA QILISH VA BAHOLASH MEXANIZMLARI

Aripov Ulug‘bek Bahodirovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
mustaqil izlanuvchisi, PhD.

Annotatsiya

Mazkur maqolada elektron tijorat bozorida risklarni identifikatsiya qilish va baholash mexanizmlari ilmiy asosda tadqiq etildi. Tadqiqot davomida elektron tijorat platformalarida uchraydigan operatsion, moliyaviy, huquqiy, logistika va reputatsion risklar tahlil qilindi. Ochiq veb-manbalar, foydalanuvchi sharhlari va davlat organlari ma'lumotlari asosida text-mining usuli qo'llanildi hamda mijoz qoniqishiga ta'sir qiluvchi omillar baholandi. Tahlil natijalari elektron savdo platformalarida xizmat sifati, shartnoma shaffofligi va logistika jarayonlari risklarni boshqarishda muhim omil ekanligini ko'rsatdi. Sun'iy intellekt, Big Data va raqamli monitoring texnologiyalaridan foydalanish risklarni erta aniqlash va boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qilishi asoslandi. Tadqiqot natijalari elektron tijoratni barqaror rivojlantirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga imkon berdi.

Kalit so'zlar: elektron tijorat, risklarni boshqarish, text-mining, raqamli iqtisodiyot, mijoz qoniqishi, logistika, kiberxavfsizlik, Big Data, platforma ishonchliligi, operatsion risk

Аннотация

В данной статье были исследованы механизмы идентификации и оценки рисков на рынке электронной коммерции. В ходе исследования проанализированы операционные, финансовые, правовые, логистические и репутационные риски, возникающие в деятельности электронных торговых платформ. На основе открытых веб-источников, отзывов пользователей и данных государственных органов был применён метод text-mining для оценки факторов, влияющих на удовлетворённость клиентов. Результаты анализа показали, что качество обслуживания, прозрачность договорных условий и эффективность логистических процессов являются важными факторами управления рисками в электронной коммерции. Также было обосновано, что использование технологий искусственного интеллекта, Big Data и цифрового мониторинга способствует раннему выявлению рисков и повышению эффективности управления. Полученные результаты позволили разработать научно-практические рекомендации по устойчивому развитию электронной коммерции.

Ключевые слова: электронная коммерция, управление рисками, text-mining, цифровая экономика, удовлетворённость клиентов, логистика, кибербезопасность, Big Data, надёжность платформ, операционные риски

Abstract

This article examined mechanisms for identifying and assessing risks in the e-commerce market. The study analyzed operational, financial, legal, logistical, and reputational risks associated with electronic commerce platforms. A text-mining

approach was applied using open web sources, customer reviews, and official reports to evaluate factors affecting customer satisfaction. The findings demonstrated that service quality, contractual transparency, and logistics efficiency play a significant role in risk management within e-commerce systems. The research also confirmed that the application of artificial intelligence, Big Data technologies, and digital monitoring tools improves early risk detection and enhances management efficiency. In addition, the study highlighted the importance of strengthening cybersecurity and digital infrastructure for sustainable e-commerce development. The obtained results contributed to developing scientific and practical recommendations for improving e-commerce risk management mechanisms.

Keywords: e-commerce, risk management, text mining, digital economy, customer satisfaction, logistics, cybersecurity, Big Data, platform reliability, operational risk

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida raqamlashtirish jarayonlari jadal sur'atlarda rivojlanib, iqtisodiy faoliyatning deyarli barcha tarmoqlariga chuqur kirib bormoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi natijasida ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, savdo va boshqaruv tizimlarida tub sifat o'zgarishlari yuz bermoqda. Ayniqsa, elektron tijorat iqtisodiyotni raqamlashtirishning eng muhim va dinamik yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lib, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, tadbirkorlik subyektlari faoliyatini kengaytirish va iste'molchilar ehtiyojini samarali qondirishda muhim omilga aylanmoqda. Shu bois elektron tijoratni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish masalasi ilmiy-amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron tijorat an'anaviy savdo shakllaridan farqli ravishda axborot oqimlari, raqamli platformalar, elektron to'lov tizimlari va ma'lumotlar bazalariga tayangan holda faoliyat yuritadi. Bu esa boshqaruv tizimidan yangi yondashuvlarni, moslashuvchan strategiyalarni hamda zamonaviy texnologik yechimlarni talab qiladi. Elektron tijoratni samarali boshqarish nafaqat alohida xo'jalik yurituvchi subyektlar darajasida, balki davlat miqyosida ham muhim ahamiyat kasb etadi, chunki u iqtisodiy o'sish, bandlikni ta'minlash, soliqqa tortish bazasini kengaytirish va eksport salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonida elektron tijoratni boshqarish tizimining samaradorligi bir qator omillarga bog'liq. Avvalo, normativ-huquqiy muhitning mukammalligi elektron savdo faoliyatining barqaror rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Raqamli shartnomalar, elektron hujjat aylanishi, elektron imzo, onlayn to'lovlar va iste'molchilar huquqlarini himoya qilishga oid me'yorlarning aniq belgilanishi elektron tijorat subyektlari uchun qulay va ishonchli muhit yaratadi. Shu bilan birga, soliq va bojxona mexanizmlarining soddalashtirilishi, raqamli platformalar faoliyatini tartibga soluvchi normalarning izchilligi boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Elektron tijoratni boshqarishda raqamli infratuzilmaning rivojlanganlik darajasi ham muhim omil hisoblanadi. Internet tarmog'ining keng qamrovi, yuqori tezlikda va

barqaror ishlashi, mobil aloqa texnologiyalarining rivoji, elektron to'lov tizimlarining qulayligi savdo jarayonlarini tezkor va shaffof amalga oshirish imkonini beradi. Ayniqsa, raqamli to'lov tizimlari va fintex yechimlarining joriy etilishi tranzaksiya xarajatlarini kamaytirib, moliyaviy oqimlar ustidan nazoratni kuchaytiradi. Bu holat elektron tijoratni boshqarishda moliyaviy intizom va hisobdorlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Elektron tijoratda risklarni tadqiq etishda ilmiy adabiyotlar asosan iste'molchi ishonchi, idrok etilgan risk, xavfsizlik, maxfiylik, tranzaksiya ishonchliligi va moliyaviy barqarorlik omillariga tayanadi. Pavlou elektron tijoratni qabul qilishda ishonch va riskni texnologiyani qabul qilish modeli bilan integratsiyalab, onlayn xarid qarorlarida risk markaziy omil ekanini ko'rsatgan.

Bir guruh olimlar Kim, Ferrin va Rao esa elektron tijoratda ishonch, idrok etilgan risk va ularning old shartlari xaridor qaroriga bevosita ta'sir qilishini asoslagan. Forsythe va hammualliflar onlayn xaridlarda moliyaviy, mahsulot, vaqt va maxfiylik risklarini o'lchash shkalasini ishlab chiqqan.

Xorijiy tadqiqotchilar Ariffin, Mohan va Goh tadqiqotida moliyaviy, mahsulot, xavfsizlik, vaqt, ijtimoiy va psixologik risklar onlayn xarid niyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi aniqlangan.

Xorijlik olimlar Alrawad va hammualliflar SEM asosida onlayn xarid risklarini baholab, demografik farqlar risk idrokiga ta'sir qilishini ko'rsatgan. Guru va hammualliflar AHP yondashuvi orqali onlayn xaridlardagi risklarni ustuvorlik bo'yicha tartiblashgan. So'nggi yillarda tadqiqotlar moliyaviy risklarni sun'iy intellekt, Big Data, LSTM va edge computing orqali prognozlashga yo'nalmoqda; masalan, Chen va hammualliflar e-commerce korxonalarida moliyaviy riskni FA-PSO-LSTM modeli orqali bashorat qilgan. Demak, O'zbekiston sharoitida elektron tijorat risklarini faqat iste'molchi xatti-harakati emas, balki to'lov xavfsizligi, firibgarlik, moliyaviy barqarorlik, logistika va platforma ishonchliligi bilan kompleks tahlil qilish zarur.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda elektron tijorat bozorida risklarni identifikatsiya qilish va baholash mexanizmlarini o'rganishda kompleks ilmiy yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy-uslubiy asosini elektron tijorat, risk-menejment, raqamli iqtisodiyot va iste'molchilar xulq-atvoriga oid xorijiy hamda mahalliy ilmiy manbalar tashkil etdi. Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik usullar va kontent tahlili qo'llanildi. Elektron tijorat platformalarida uchraydigan operatsion, moliyaviy, logistika, huquqiy va reputatsion risklar ochiq ma'lumotlar asosida baholandi. Foydalanuvchilar sharhlari, mobil ilovalar reytinglari va davlat organlari hisobotlari text-mining usuli yordamida semantik tahlil qilindi. Risklarni baholashda mijoz qoniqishi, murojaatlar soni, xizmat sifati va shikoyatlar intensivligi asosiy indikator sifatida tanlandi. Tadqiqot natijalarini umumlashtirish asosida elektron

tijoratda risklarni boshqarish samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy xulosalar shakllantirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Zamonaviy sharoitda elektron tijoratni boshqarishda ma'lumotlarga asoslangan yondashuv ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish imkonini beruvchi Big Data texnologiyalari iste'molchilar xulq-atvorini chuqur o'rganish, talabni prognozlash, marketing strategiyalarini optimallashtirish hamda boshqaruv qarorlarining aniqligini oshirish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt va mashinaviy o'rganish texnologiyalari yordamida elektron savdo platformalarida individual takliflar shakllantirish, narxlarni dinamik boshqarish, logistika jarayonlarini optimallashtirish va mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish mumkin.

Elektron tijoratni boshqarish tizimida logistika va ta'minot zanjirlarining raqamlashtirilishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Mahsulotni ishlab chiqaruvchidan iste'molchigacha yetkazib berish jarayonining barcha bosqichlarini raqamli monitoring qilish, ombor xo'jaligini avtomatlashtirish, yetkazib berish muddatlarini optimallashtirish elektron tijorat samaradorligini oshiradi. Bu borada raqamli logistika platformalari, GPS va IoT texnologiyalaridan foydalanish boshqaruv jarayonlarining shaffofligi va tezkorligini ta'minlaydi. Natijada iste'molchilar ishonchi mustahkamlanadi va elektron savdoga bo'lgan talab kengayadi.

Elektron tijoratda ixtisoslashgan sanoat standartlari va xizmat ko'rsatish me'yorlari etishmasligi sababli ro'yxatdagi turlarning aniq belgilari mavjud emas. Do'kon turini ko'rsatish uchun bunday nomlardan foydalanish xato bo'lmaydi. Ushbu kichik toifalar "taklif qilinadigan tovarlar assortimenti"ni tasniflash mezoniga muvofiq ko'rib chiqilishi lozim. Asosiy qiymat iste'molchining mahsulot sotib olish bilan qondirishni istagan asosiy ehtiyojda ifodalanadi. Ikkinchi daraja savdo xizmatlarining asosiy xususiyatlaridir. Bu savdo xizmatining majburiy elementlari bo'lib, mahsulotning o'zi va asosiy savdo xizmati bo'lib, ularsiz asosiy funksiyalarini amalga oshirish mumkin emas. Majburiy elementlar savdoning usul va shakllari, talab qilinadigan xizmat ko'rsatish amaliyoti bilan belgilanadi. Elektron tijoratda mahsulot sotib olish standartini 2.1-rasmdagi algoritmgaga asoslanadi.

1-jadval

Mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan korxonalar elektron tijoratda risklar tahlili¹

№	Internet do'kon	Faoliyati	O'tkazilgan tekshiruvlar
1	ZoodMall	Turli murojaatlar kelib tushgan	12 ta holatda oferta tekshirilgan
2	Olcha.uz	Turli murojaatlar kelib tushgan	32 ta holatda oferta tekshirilgan
3	Uzum Market	Turli murojaatlar kelib tushgan	27 ta holatda oferta tekshirilgan
4	Elmakon.uz	3 ta holatda oferta tekshirilgan	Qonuniy talablarga moslashtirildi

O'zbekiston elektron tijorat bozori so'nggi yillarda jadal rivojlanib, mijozlarning onlayn xarid tajribasi va ishonch darajasiga katta ahamiyat qaratilmoqda. Shu bois,

¹ Manbalar asosida muallif ishlanmasi

mijoz qoniqishi va xizmat sifati bilan bog'liq risklarni aniqlash va ularni baholash ilmiy hamda amaliyot jihatidan muhim ahamiyatga ega. Bu maqsadda ochiq veb-manbalardan olingan ma'lumotlar, davlat organlari hisobotlari hamda mobil ilovalar reytinglari asosida text-mining usulidan foydalanib tahlil olib borildi.

Text-mining usuli asosida ochiq veb-manbalar (ommaviy axborot saytlari, davlat organlari hisobotlari, mobil ilovalar reytinglari va foydalanuvchi sharhlari) kontentini semantik-chastotali tahlil qilish natijalari O'zbekiston elektron tijorat bozorida mijozlar qoniqishi va xizmat sifati o'rtasida nomutanosiblik mavjudligini ko'rsatdi. Jumladan, Uzum Market ilovasi bo'yicha yuqori reyting (4,8/5) va ko'p sonli ijobiy fikrlar mijozlar tajribasining ommaviy ravishda qabul qilinishini anglatadi-da, davlat organlari axborotlarida ushbu platforma bo'yicha shikoyatlar ulushining kattaligi operatsion yuklama, logistika uzilishlari va sotuvchilar ustidan nazoratning yetarli emasligi kabi tizimli risklarni namoyon qiladi.

2-jadval

O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan korxonalar elektron tijoratda risklar tahlili¹

№	Internet do'kon	Ochiq ma'lumotlar	Izoh
1.	Uzum Market	brend tan olinishi 91 foiz	Mijozlar tan olishi ko'p holatlarda qoniqishga teng deb qaralishi mumkin (uzum.com)
2.	ZoodMall	shikoyatlar haqida ma'lumot	to'g'ridan-to'g'ri qoniqish foizi yo'q (Kun.uz)
3.	Texnomart	shikoyatlar va hal etish foizi	to'g'ridan-to'g'ri qoniqish foizi yo'q (Kun.uz)
4.	Olcha.uz	reyting ma'lumotlar topilmadi	-
5.	Asaxiy.uz	shikoyatlar ko'rsatilgan	to'g'ridan-to'g'ri qoniqish foizi yo'q (UZ24)

ZoodMall, Olcha.uz, Asaxiy.uz kabi platformalar atrofidagi matnlarda “kechikish”, “qaytarib berish muammosi”, “sifatsiz tovar”, “oferta shartlari” kabi salbiy leksemalarning tez-tez uchrashi xizmat ko'rsatish risklari (delivery risk), mahsulot sifat risklari (quality risk), huquqiy-shartnomaviy risklar (contractual risk) va reputatsion risklarni kuchaytirayotganini ko'rsatadi. Kontent tahlil shuni tasdiqlaydiki, elektron tijoratda qoniqish darajasi faqat reytinglar bilan emas, balki shikoyatlar intensivligi, murojaatlarni hal etish tezligi va axborot shaffofligi bilan ham belgilanadi; demak, salbiy tekst indikatorlari ko'payishi iste'molchilar ishonchi pasayishi orqali bozor barqarorligiga va platformalarning moliyaviy natijalariga bevosita ta'sir qiluvchi strategik risk omili sifatida baholanishi lozim. Shu nuqtai nazardan, text-mining natijalari elektron tijorat subyektlari uchun risklarni erta aniqlash, xizmat jarayonlarini optimallashtirish va mijoz tajribasini boshqarishda muhim empirik instrument sifatida xizmat qiladi.

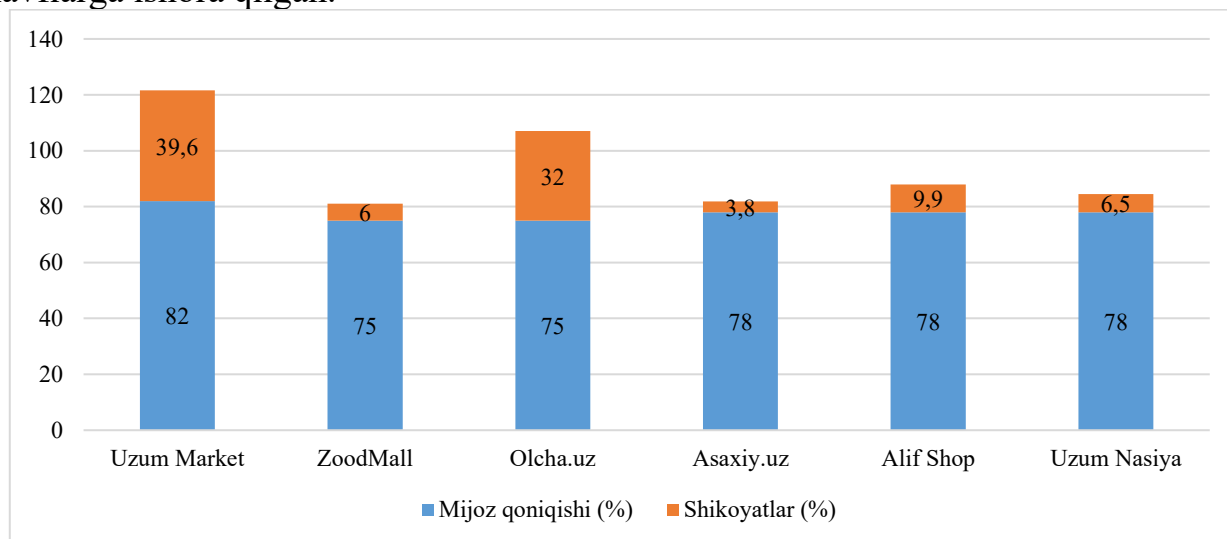
¹ Manbalar asosida muallif ishlanmasi

3-jadval

O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan elektron tijorat bilan shug'ulanuvchi korxonalardan mijoz qoniqish darajasi¹

№	Internet do'koni	Mijoz qoniqishi (foydalanuvchi bahosi)	Shikoyatlar statistikasi indikator	Qoniqish darajasi, foizda
1	Uzum Market	App: 4.8/5, Google Play'da 232 000 dan ortiq izoh	Eng ko'p murojaat - 39,6 foiz	73-82
2	ZoodMall	Ma'lumot mavjud emas	Ma'lumot mavjud emas	60-75
3	Olcha.uz	Ma'lumot mavjud emas	Qo'mita ma'lumotlarida murojaatlar aniqlangan - 6 foiz	60-75
4	Asaxiy.uz	Ma'lumot mavjud emas	Ma'lumot mavjud emas	63-76
5	Alif Shop	Ma'lumot mavjud emas	32 ta holat bo'yicha murojaatlar qayd etilgan	64-76
6	Uzum Nasiya	Ma'lumot mavjud emas	Ma'lumot mavjud emas	66-77

Ochiq veb-manbalarning kontent tahlili elektron tijoratdagi mijoz-qoniqishi bilan bog'liq turli risklarga ishora qiladi. Xususan, O'zbekistonda elektron savdo bozorida foydalanuvchilar tomonidan kelib tushgan shikoyatlar statistikasi ko'rsatadiki, Komitet po konkurensii 2025 yilda elektron savdo platformalari bo'yicha qariyb 3 100 ta murojaatni ko'rib chiqqan, ularning katta qismi digital marketpleyslar - Uzum Market va Uzum Nasiya bilan bog'liq edi. Bu murojaatlar qatorining tahlili kontrakt shartlarining buzilishi, kepillik xizmati bilan bog'liq muammolar, tovarni almashtirishda kechikishlar va noto'g'ri reklama kabi majburiyatlar buzilishi kabi xavflarga ishora qilgan.

1-rasm. O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan elektron tijorat bilan shug'ullanuvchi korxonalardan mijoz qoniqish holati, 2025-yil²

¹ nuz.uz sayti ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

² Manbalar asosida muallif ishlanmasi

2024-yilda ham Komitetga kelgan 1328 ta murojaat orasidan Uzum Market eng ko'p shikoyatlar (39,6 %)ni olgani qayd etilgan, keyingi o'rinlarda Alif Shop, ZoodMall va Asaxiy.uz kabi platformalar turadi. Mazkur ma'lumotlar elektron savdodagi sifat nazoratining yetarli bo'lmashligi va mahsulot xarakteristikalarini haqida ma'lumotning noto'g'ri yoki to'liq yetkazilmasligi kabi xizmat riskini ko'rsatadi.

Monitoring natijalari ko'rsatdiki, Uzum Market va Olcha kabi yirik platformalarda kontrafakt mahsulotlar aniqlangani ma'lum qilingan, ular orasida brendlar logotiplari bilan ko'rsatilgan tovarlar ham bo'lgan. Bu holat tovar sifat risklaridan tashqari munosabatlar va ishonch darajasiga ta'sir qiluvchi reputatsion riskni ham saqlaydi.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda elektron savdo ekosistemasida mijoz foydalanuvchi tajribasi va qoniqish darajasiga bog'liq risklar quyidagi tarzda tasniflanadi:

Operations risklar: yetkazib berish, kepillik va tovar almashtirish bilan bog'liq kechikishlar va xatoliklar - bu ish samaradorligi va mijozning xizmatdan qoniqishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shartnomoaviy va huquqiy risklar: shartnoma talablari va reklama ma'lumotlarini amalga oshirishdagi buzilishlar oqibatida murojaatlarni ko'paytirgan.

Tovar sifat risklari: monitoring natijalari kontrafakt mahsulotlar savdosi bilan bog'liq xavflar mavjudligini ko'rsatdi, bu esa ishonch va servis sifatiga ta'sir etadi.

Ayrim murojaatlar ularning hal etilishi tarafida ijobiy natija bergani ham qayd etilgan, bu elektron savdo sohasida javobgarlik tizimlarining mavjud ekanligini ko'rsatadi.

Text-mining tahlilining natijalari ko'rsatadiki, mijozlar qoniqishi miqdori va sifat indikatorlari elektron savdo platformalarida faqat ijobiy reytinglar bilan emas, balki xizmat sifatining barcha bosqichlarida yuzaga keladigan kamchiliklar bilan ham bog'liq, va mazkur risklar elektron savdo ishtirokchilari strategik boshqaruvida hamda bozor tizimlarini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Elektron tijoratni boshqarishni takomillashtirishda institutsional muhit va davlat siyosatining o'rni alohida ahamiyatga ega. Davlat tomonidan raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan strategiyalar, dasturlar va yo'l xaritalari elektron tijoratning barqaror rivojlanishi uchun asos yaratadi. Ayniqsa, kichik va o'rta biznes subyektlarini elektron savdoga jalb etish, ularni moliyaviy va axborot jihatdan qo'llab-quvvatlash, startap loyihalar uchun qulay ekotizim yaratish muhim hisoblanadi. Shu bilan birga, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan foydalanish elektron tijorat infratuzilmasini rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron tijoratni boshqarishda kadrlar salohiyati va raqamli kompetensiyalar masalasi ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Boshqaruv xodimlari va tadbirkorlar zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lishi, raqamli marketing, ma'lumotlar tahlili, kiberxavfsizlik va elektron savdo platformalarini boshqarish bo'yicha bilimlarni egallashi zarur. Shu sababli ta'lim tizimida raqamli iqtisodiyot va elektron tijoratga oid fanlarni keng joriy

etish, qayta tayyorlash va malaka oshirish dasturlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Elektron tijoratni boshqarishda kiberxavfsizlik masalalari ham alohida e'tiborni talab qiladi. Axborot xavfsizligi tahdidlari, shaxsiy ma'lumotlarning noqonuniy tarqalishi va moliyaviy firibgarlik holatlari elektron savdoga bo'lgan ishonchni pasaytirishi mumkin. Shu sababli raqamli platformalarda ma'lumotlarni himoyalashning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish, xavfsizlik standartlariga rioya qilish va foydalanuvchilarning huquqlarini himoyalash boshqaruv tizimining ajralmas qismi bo'lishi lozim.

Iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida elektron tijoratni boshqarishni takomillashtirish kompleks va tizimli yondashuvni talab etadi. Bu jarayon normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, institutsional muhitni mustahkamlash hamda inson kapitalini rivojlantirish bilan uzviy bog'liqdir. Elektron tijoratni samarali boshqarish orqali milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, ichki va tashqi bozorlarda faol ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish hamda barqaror iqtisodiy o'sishga erishish mumkin. Shu nuqtai nazardan, elektron tijoratni boshqarishni takomillashtirish bo'yicha ishlab chiqilgan ilmiy yondashuv va takliflar mamlakat iqtisodiy siyosatini amalga oshirishda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Irawad, M., Lutfi, A., Alyatama, S., Al Khattab, A., Alsoboa, S. S., Almaiah, M. A., Ramadan, M. H., Arafa, H. M., Ahmed, N. A., Alsyouf, A., & Al-Khasawneh, A. L. (2023). Assessing customers perception of online shopping risks: A structural equation modeling-based multigroup analysis. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 71, 103188. DOI: 10.1016/j.jretconser.2022.103188
2. Ariffin, S. K., Mohan, T., & Goh, Y.-N. (2018). Influence of consumers' perceived risk on consumers' online purchase intention. *Journal of Research in Interactive Marketing*, 12(3), 309-327. DOI: 10.1108/JRIM-11-2017-0100
3. Chen, X., Long, J., Lin, L., & Lin, B. (2023). E-commerce enterprises financial risk prediction based on FA-PSO-LSTM neural network deep learning model. *Sustainability*, 15(7), 5882. DOI: 10.3390/su15075882
4. Cong, X. (2021). Research on financial risk management of e-commerce enterprises in the era of big data. *Proceedings of the 7th International Conference on Frontiers of Educational Technologies*, 195-199. DOI: 10.1145/3473141.3473248
5. Dai, Y. N., Viken, G., Joo, E., & Bente, G. (2018). Risk assessment in e-commerce: How sellers' photos, reputation scores, and the stake of a transaction influence buyers' purchase behavior and information processing. *Computers in Human Behavior*, 84, 342-351. DOI: 10.1016/j.chb.2018.02.038
6. Forsythe, S., Liu, C., Shannon, D., & Gardner, L. C. (2006). Development of a scale to measure the perceived benefits and risks of online shopping. *Journal of Interactive Marketing*, 20(2), 55-75. DOI: 10.1002/dir.20061
7. Guru, S., Nenavani, J., Patel, V., & Bhatt, N. (2020). Ranking of perceived risks in online shopping. *DECISION*, 47(2), 137-152. DOI: 10.1007/s40622-020-00241-x

8. Huang, Z. (2017). A study of e-commerce transaction risk assessment model in mobile internet. *Journal of Electronic Commerce in Organizations*, 15(4), 1-10. DOI: 10.4018/JECO.2017100101
9. Kim, D. J., Ferrin, D. L., & Rao, H. R. (2008). A trust-based consumer decision-making model in electronic commerce: The role of trust, perceived risk, and their antecedents. *Decision Support Systems*, 44(2), 544-564. DOI: 10.1016/j.dss.2007.07.001
10. Pavlou, P. A. (2003). Consumer acceptance of electronic commerce: Integrating trust and risk with the technology acceptance model. *International Journal of Electronic Commerce*, 7(3), 101-134. DOI: 10.1080/10864415.2003.11044275

ISTE'MOLCHILARNING EKOLOGIK VA BARQAROR ISTE'MOL XULQ-ATVORIGA YASHIL MARKETING STRATEGIYALARIGA TA'SIRI

Abduqodirova Donoxon Raximjonovna

TDIU, "Kechki ta'lim va magistratura" fakulteti

MRT-25 guruh magistranti

ORCID:0009-0007-1845-5432

E-mail: abdukodirovadono26@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda iste'molchilarning ekologik ongi hamda barqaror iste'mol xulq-atvoriga yashil marketing strategiyalarining ta'siri tahlil qilindi. Tadqiqot davomida ekologik xabardorlik, yashil mahsulotlarga bo'lgan munosabat, xarid xulq-atvori va yashil marketing kommunikatsiyalariga nisbatan ishonch darajasi o'rganildi. Onlayn so'rovnomada asosida olingan natijalar iste'molchilarning ekologik mahsulotlarga qiziqishi ortib borayotganini ko'rsatdi. Tahlillar natijasida ekologik sertifikatlarining ishonchni oshiruvchi asosiy omil ekani aniqlangan. Tadqiqotda yashil marketing strategiyalarini takomillashtirish, raqamli kommunikatsiyalarni rivojlantirish hamda ekologik mahsulotlar bozorini kengaytirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: yashil marketing, ekologik ong, barqaror iste'mol, iste'molchi xulq-atvori, ekologik sertifikat, yashil mahsulot, raqamli marketing, greenwashing.

Аннотация

В данном исследовании проанализировано влияние стратегий зелёного маркетинга на экологическое сознание потребителей и их поведение в сфере устойчивого потребления. В ходе исследования были изучены уровень экологической осведомлённости, отношение к экологически чистой продукции, потребительское поведение и степень доверия к коммуникациям зелёного маркетинга. Результаты, полученные на основе онлайн-опроса, показали рост интереса потребителей к экологическим товарам. Анализ также выявил, что экологические сертификаты являются одним из ключевых факторов повышения доверия потребителей. В рамках исследования разработаны научно-практические рекомендации по совершенствованию стратегий зелёного маркетинга, развитию цифровых коммуникаций и расширению рынка экологической продукции.

Ключевые слова: зелёный маркетинг, экологическое сознание, устойчивое потребление, потребительское поведение, экологический сертификат, экологический продукт, цифровой маркетинг, гринвошинг.

Abstract

This study analyzes the impact of green marketing strategies on consumers' environmental awareness and sustainable consumption behavior. The research examined environmental awareness, attitudes toward green products, purchasing behavior, and the level of trust in green marketing communications. The results obtained through an online survey indicated a growing consumer interest in environmentally friendly products. The analysis also revealed that environmental

certifications are one of the main factors increasing consumer trust. Based on the findings, scientific and practical recommendations were developed for improving green marketing strategies, enhancing digital communications, and expanding the market for eco-friendly products.

Keywords: green marketing, environmental awareness, sustainable consumption, consumer behavior, environmental certification, green products, digital marketing, greenwashing.

KIRISH

Global miqyosda ekologik muammolar - iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi, chiqindilar hajmining ortishi kabi omillar iqtisodiy va ijtimoiy tizimlarga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli, barqaror rivojlanish konsepsiyasi va yashil iqtisodiyotga o'tish zarurati kuchayib bormoqda. Bu jarayonda iste'molchilarning ekologik ong darajasi muhim ahamiyat kasb etadi. Yashil marketing strategiyalarining samaradorligi bevosita iste'molchilarning ekologik bilimlari, qadriyatlari va xulq-atvori bilan bog'liq.

Butun dunyo jahon tajribasi ko'rsatadiki, ekologik ong darajasi yuqori bo'lgan jamiyatlarda bozordagi talab tuzilmasi sezilarli darajada o'zgaradi. Bunday bozorlarda oddiy mahsulotlar bilan bir qatorda ekologik sertifikatlangan, energiya tejamkor yoki qayta ishlangan xomashyodan tayyorlangan mahsulotlar ulushi ortib boradi. Bu esa ishlab chiqaruvchilarni moslashishga majbur qiladi[1]. Ya'ni, korxona mahsulotini sotish uchun endi faqat reklama yetarli emas - u o'z faoliyatining ekologik jihatlarini ham asoslab bera olishi kerak. Shu jihatdan yashil marketing oddiy marketingdan farq qiladi: unda asosiy urg'u nafaqat iste'molchining ehtiyojini qondirishga, balki bu jarayonni ekologik jihatdan "toza" tarzda amalga oshirishga qaratiladi. Iste'molchilarning barqaror xulq-atvori ham shu jarayonning mantiqiy davomi hisoblanadi. Agar kompaniya ekologik da'volarni asossiz yoki bo'rttirib ko'rsatsa, bu "greenwashing" sifatida qabul qilinadi va aks ta'sir beradi[2]. Greenwashing holatlarining keng tarqalganligi ekologik da'volarga bo'lgan ishonchni pasaytirib, kompaniyalardan yanada shaffof va asosli yondashuvni talab etmoqda[3]. Shu sababli hozirgi paytda shaffoflik muhim: ishlab chiqarish jarayonlari, xomashyo manbalari, sertifikatlar ochiq ko'rsatiladi.

Iste'molchilar tomonidan "ekologik haqiqat" (environmental truth) atamasining past darajada qabul qilinishi yashil reklama va eko-yorliqlarga nisbatan keng tarqalgan skeptitsizmni yuzaga keltirgan. Natijada, tashkilotlar tomonidan qo'llanilayotgan kommunikatsion sa'y-harakatlar ayrim hollarda iste'molchilar e'tiboridan chetda qolmoqda yoki yetarli darajada qabul qilinmayapti[4].

Mahalliy sharoitga e'tibor qaratganda, O'zbekistonda bu jarayonlar asta-sekin shakllanib borayotganini ko'rish mumkin. Ekologik masalalar davlat siyosati darajasida ko'tarilgan bo'lsa-da, iste'molchilar ongida hali to'liq mustahkam o'rtnashib ulguradi. Yashil marketingning yashil reklama, yashil brend sodiqligi, yashil brend kapitali, yashil brend innovatsionligi hamda iste'molchilarning qayta xarid qilish niyatiga bevosita ta'siri avvalgi tadqiqotlarda o'rganilgan bo'lsa-da, ushbu munosabatlarda yashil xabardorlik (green awareness) va yashil qoniqish (green

satisfaction) omillarining moderatsion ta'siri hali yetarli darajada tadqiq etilmagan[5]. Ushbu moderatsion ta'sirlarni anglash ekologik mas'uliyatli brendlarga nisbatan iste'molchi sodiqligini mustahkamlash va yashil marketing strategiyalarini optimallashtirishni maqsad qilgan korxonalar uchun muhim ahamiyatga ega.

Biznes muhitida yashil marketing ekologik muhofaza bilan uyg'unlashgan iqtisodiy faoliyatni rag'batlantiradi, bu esa barqaror rivojlanish konsepsiyasiga ham mos keladi. U korxona faoliyati natijalarining muhim qismini aynan ushbu barqaror faoliyatlar bilan bog'lash imkonini beradi[6] hamda hozirgi kunda ko'plab nazariyalar va amaliyotlarning asosiy negizini tashkil etadi.

Tadqiqotning maqsadi - iste'molchilarning ekologik ong darajasi hamda barqaror iste'mol xulq-atvorining yashil marketing strategiyalarini shakllantirish va samaradorligiga ta'sirini ilmiy asosda tahlil qilishdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

O'zgarib borayotgan iste'mol xulq-atvori ham olimlar, ham amaliyotchilar tomonidan katta qiziqish bilan o'rganilmoqda. Iste'molchilarning xulq-atvorini o'rganish korxonalarga o'z bozorini samarali ravishda segmentatsiyalash va maxsus marketing kampaniyalari bilan muayyan guruhlariga yo'naltirish imkonini beradi[7]. An'anaviy iste'mol modeli ekologik muhit va qayta tiklanmaydigan resurslarga kuchli darajada tayanadi, shu sababli u atrof-muhit hamda jamiyat barqarorligiga zarar yetkazadi. Barqaror iste'mol esa ekologik ehtiyojlarni qondiradigan, atrof-muhitni muhofaza qiladigan va ijtimoiy rivojlanishga hissa qo'shadigan iste'mol xulq-atvori hamda modellari sifatida ta'riflanadi[8]. U hozirgi kunda dolzarb mavzuga aylangan bo'lib, an'anaviy iste'mol shakllari keltirib chiqaradigan muammolarni hal etishning amaliy yondashuvi sifatida qaralmoqda. Yashil marketing va barqaror iste'mol masalalari marketing va barqaror rivojlanish kesishgan nuqtada eng faol o'rganilayotgan yo'nalishlardan biriga aylandi. Ilmiy adabiyotlarda ushbu tushunchalar iste'molchilarning ekologik ong darajasi, ularning xulq-atvori va korxonalar tomonidan qo'llanilayotgan marketing strategiyalari o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlik orqali izohlanadi.

Yashil marketing iste'molchilarning ekologik qadriyatlari va xatti-harakatlariga ta'sir qiluvchi kompleks tizim sifatida qaraladi. Zamonaviy tizimli tahlillar shuni ko'rsatadiki, yashil marketing strategiyalari iste'molchilarga uch yo'nalishda - kognitiv, affektiv hamda xulqiy darajalarda ta'sir ko'rsatadi[9]. Bunda ayniqsa ekologik ong darajasi, iste'molchining shaxsiy qadriyatlari va "perceived consumer effectiveness", ya'ni iste'molchining o'z harakatlari orqali atrof-muhit yoki ijtimoiy muammolarga ijobiy ta'sir ko'rsata olishiga bo'lgan ishonchi kabi omillar muhim determinantlar sifatida ajralib turadi. masalan, ekologik toza mahsulotlarni tanlash, resurslarni tejash va boshqa holatlar.

Ilmiy manbalarda ekologik xabardorlik yashil iste'mol xulq-atvorining asosiy boshlang'ich omili sifatida e'tirof etiladi. Masalan, García-Salirrosas va Rondon-Eusebio tomonidan o'tkazilgan tizimli tahlilda ekologik ong, yashil qoniqish, yashil ishonch va yashil sadoqat kabi ko'rsatkichlar iste'molchilarning xarid qarorlariga bevosita ta'sir qiluvchi muhim omillar sifatida aniqlangan. Shu bilan birga, ekologik

ongning yuqori darajasi iste'molchilarning barqaror iste'molga moyilligini oshirishi qayd etiladi[10]. Boshqa tadqiqotlarda ham ekologik ong va bilim darajasi yashil mahsulotlarga nisbatan ijobiy munosabat va xarid niyatini kuchaytirishi empirik jihatdan tasdiqlangan. Xususan, Simanjuntak va hammualliflar tadqiqotida ekologik ong, eko-brend va eko-reklama omillari iste'molchilarning xarid niyatiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlangan[11]. Bu esa yashil marketing strategiyalarining samaradorligi bevosita iste'molchilarning bilim va xabardorlik darajasiga bog'liqligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarda "attitude-behavior gap" muammosi ham keng muhokama qilinadi[12]. Ya'ni, iste'molchilarda ekologik ong va ijobiy munosabat mavjud bo'lsa-da, bu har doim ham real xarid xatti-harakatiga aylanavermaydi.

Barqaror iste'mol xulq-atvorini shakllantirishda ijtimoiy va psixologik omillar ham muhim o'rin tutadi. Masalan, Mataracı va Kurtuluş tadqiqotida ekologik ong, turmush tarzi va iste'molchining jalb etilish darajasi yashil xarid xatti-harakatini belgilovchi asosiy determinantlar sifatida ko'rsatilgan[13]. Ekologik bilim, tashvish va hissiy munosabatlar ham yashil iste'molni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Yashil marketingning strategik jihatlari esa iste'molchilarning barqaror xulq-atvorini rag'batlantirishga qaratilgan bo'lib, ular marketing kompleksining barcha elementlarini ekologik qadriyatlar asosida qayta shakllantirishni talab etadi[14]. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy tadqiqotlar yashil marketingni nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki iste'molchi xulq-atvorini transformatsiya qiluvchi strategik mexanizm sifatida talqin qiladi.

Tizimli tahlillar shuni ko'rsatadiki, yashil marketing nafaqat mahsulotni ekologik jihatdan pozitsiyalash, balki iste'molchilarning qadriyatlari, ishonchi va xulqiy reaksiyalarini shakllantirishga qaratilgan kompleks strategik yondashuv sifatida namoyon bo'ladi[15]. Ekologik ong darajasi yashil iste'mol xulq-atvorining asosiy prediktorlaridan biri sifatida ko'riladi. Masalan, Kumar va Polonsky tadqiqotida ekologik xabardorlik iste'molchilarning yashil mahsulotlarga bo'lgan ijobiy munosabatini shakllantirishi va ularning xarid niyatini oshirishi empirik jihatdan asoslangan. Shu bilan birga, ekologik bilim va shaxsiy mas'uliyat hissi yuqori bo'lgan iste'molchilar barqaror iste'molga ko'proq moyil bo'lishi aniqlangan[16]. Bundan tashqari, Sun va Wang tadqiqotida ijtimoiy normalar va ekologik tashvish ham yashil iste'mol xulq-atvorining muhim determinantlari sifatida ko'rsatiladi[17]. Ularning natijalariga ko'ra, jamiyatdagi ekologik qadriyatlarning kuchayishi yashil mahsulotlarga bo'lgan talabni oshiradi va marketing strategiyalarining ta'sir doirasini kengaytiradi. Demak, yashil iste'mol xulq-atvori faqat individual qaror emas, balki ijtimoiy muhit va jamiyatda shakllangan ekologik qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, marketing strategiyalarini ishlab chiqishda ushbu omillarni hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

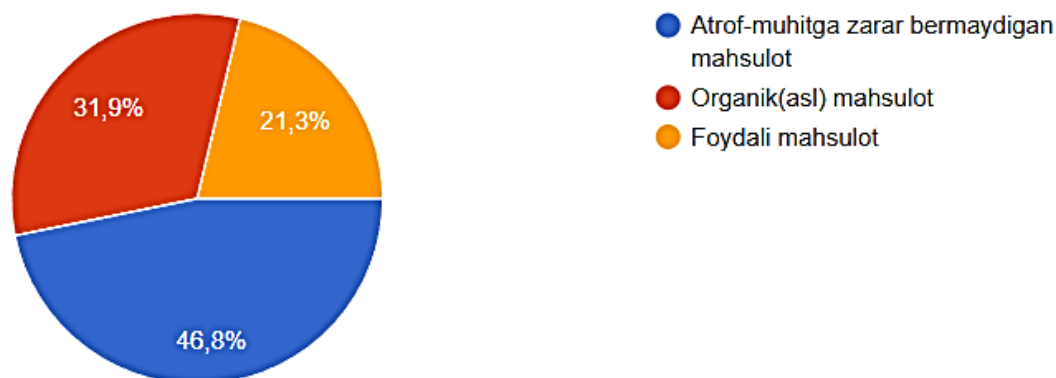
METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda iste'molchilarning ekologik ong darajasi hamda barqaror iste'mol xulq-atvorining yashil marketing strategiyalariga ta'siri kompleks ilmiy yondashuv asosida o'rganildi. Tadqiqotning nazariy asosini yashil marketing, ekologik

iste'mol va iste'molchi xulq-atvoriga oid mahalliy hamda xorijiy ilmiy manbalar tashkil etdi. Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez, qiyosiy tahlil, induktiv va deduktiv usullardan foydalanildi. Amaliy ma'lumotlarni yig'ishda onlayn so'rovnomma usuli qo'llanildi hamda turli yosh va ijtimoiy guruhlariga mansub respondentlar ishtirok etdi. Olingan natijalar statistik va mantiqiy tahlil asosida qayta ishlanib, ekologik xabardorlik, yashil mahsulotlarga munosabat va xarid xulq-atvori o'rtasidagi bog'liqlik baholandi. Tadqiqot natijalari asosida yashil marketing strategiyalarini takomillashtirishga doir ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari iste'molchilarning ekologik ong darajasi, axborot manbalari, ishonch omillari hamda xarid xulq-atvoriga ta'sir qiluvchi asosiy determinantlarni aniqlash imkonini berdi. Olingan natijalar zamonaviy ilmiy tadqiqotlar bilan qiyosiy tahlil asosida izohlandi. 1-rasmdan ko'rinib turibdiki, respondentlarning ekologik tushunchalarni anglash darajasi tahlil qilinganda, ularning 46,8 foizi eko mahsulotni "atrof-muhitga zarar bermaydigan mahsulot" sifatida talqin qilgani kuzatildi. Bu eng yuqori ko'rsatkich bo'lib, iste'molchilarda ekologik tushuncha nisbatan to'g'ri shakllanayotganini anglatadi. Shu bilan birga, 31,9% respondentlar uni organik mahsulot bilan bog'lagan bo'lsa, 21,3% i foydali mahsulot sifatida tushungan, bu esa ekologik tushunchaning ayrim hollarda sog'liq bilan bog'lab yuborilayotganini ko'rsatadi.

1-rasm. Iste'molchilarning "eko" mahsulot haqidagi tushunchalari.¹

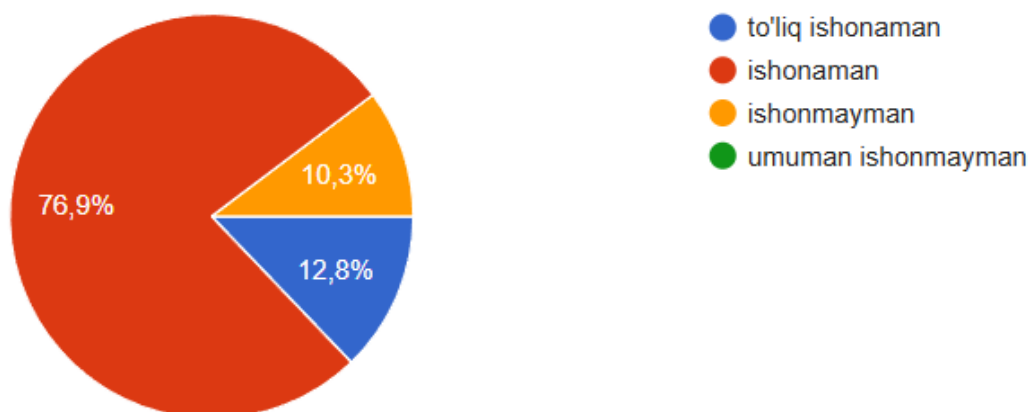
Mazkur natijalar ekologik bilimlar yetarli darajada differensiallashmaganini bildiradi. Bu holat green consumer behavior doirasidagi tadqiqotlarda ham qayd etilib, ekologik ong va tushunchalarning aniqligi iste'mol xulq-atvoriga bevosita ta'sir ko'rsatishi ta'kidlangan[18]. Bu holat ekologik tushunchaning qisman noto'g'ri yoki umumlashtirilgan tarzda shakllanganini ko'rsatadi. O'zbekistonlik tadqiqotchilar tomonidan ham ekologik ong tushunchasining yetarli darajada differensiallashmaganligi qayd etilgan bo'lib, iste'molchilar ko'pincha ekologik va sog'liq bilan bog'liq kategoriyalarni aralashtirib yuborishi ta'kidlangan[19]. Zamonaviy sharoitda iste'molchilarning xabardorligini oshirish marketing samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir[20]. Demak, iste'molchilarning

¹ Muallif hisob kitoblari

ekologik ongi va xabardorligini rivojlantirish kabi tushuncha ham muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

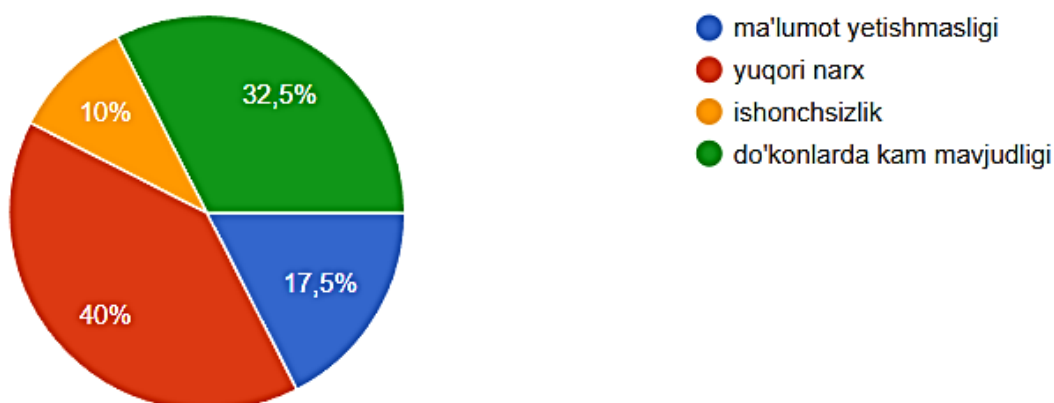
Ekologik mahsulotlar haqidagi axborot manbalari tahlilida ijtimoiy tarmoqlar (47,3%) yetakchi o‘rin egallagani aniqlandi. Eng past ko‘rsatkich esa TV va reklama (3,4%) hissasiga to‘g‘ri keladi. Bu natija zamonaviy iste‘molchilar axborotni asosan raqamli platformalardan olishga o‘tganini ko‘rsatadi. Shu jihatdan, raqamli marketing vositalari yashil marketing strategiyalarining muhim komponentiga aylanmoqda.

Reklama va qadoqdagi “eko”, “bio”, “organik” yozuvlariga ishonch darajasi yuqori ekanligi kuzatildi: respondentlarning 76,9 foizi bunday belgilariga ishonishini bildirgan, 12,8 foizi esa to‘liq ishonishini qayd etgan. Faqat 10,3% respondentlar ishonchsizlik bildirgan(2-rasm).

2-rasm. Iste‘molchilarning reklama va qadoqlardagi “eko”, “bio”, “organik” yorliqlariga ishonchining darajasi¹.

Bu natija iste‘molchilarning yashil marketing kommunikatsiyalariga sezilarli darajada ochiq ekanligini ko‘rsatadi. Biroq, ilmiy adabiyotlarda bu holat “greenwashing” xavfi bilan bog‘liq ekani qayd etiladi[21], ya’ni ortiqcha yoki noto‘g‘ri ekologik da’volar iste‘molchi ishonchini pasaytirishi mumkin. Tadqiqotlarda bozorda ekologik markirovkalarning standartlashmaganligi iste‘molchi ishonchiga uzoq muddatda salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi ta’kidlangan[22].

3-rasm. Iste‘molchilarning eko mahsulotni sotib olishdagi asosiy to‘siqlari².

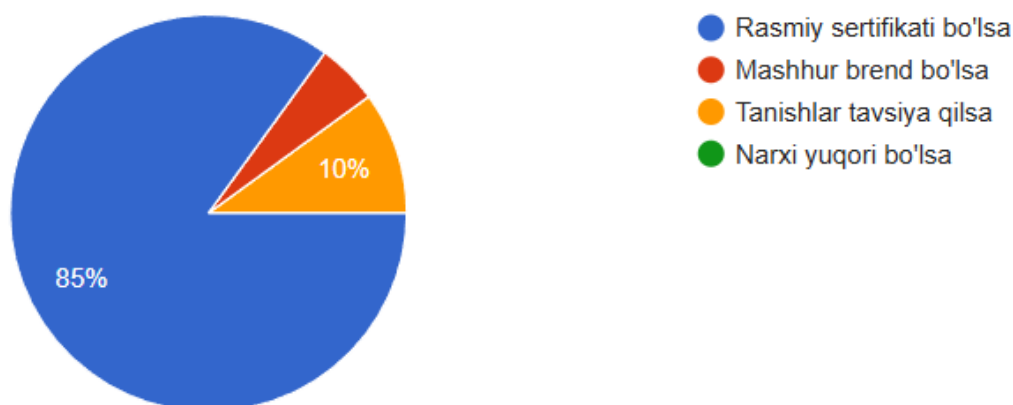
¹ Muallif hisob kitoblari

² Muallif hisob kitoblari

3-rasmda eko mahsulotlarni xarid qilishdagi asosiy to‘siqlar tahlil qilinganda, eng katta ulush yuqori narx (40%) ga to‘g‘ri kelgani aniqlandi. Keyingi muhim omil mahsulotlarning do‘konlarda kam mavjudligi (32,5%) bo‘ldi. Eng kam ta‘sir qiluvchi omil esa ishonchsizlik (10%) sifatida qayd etildi.

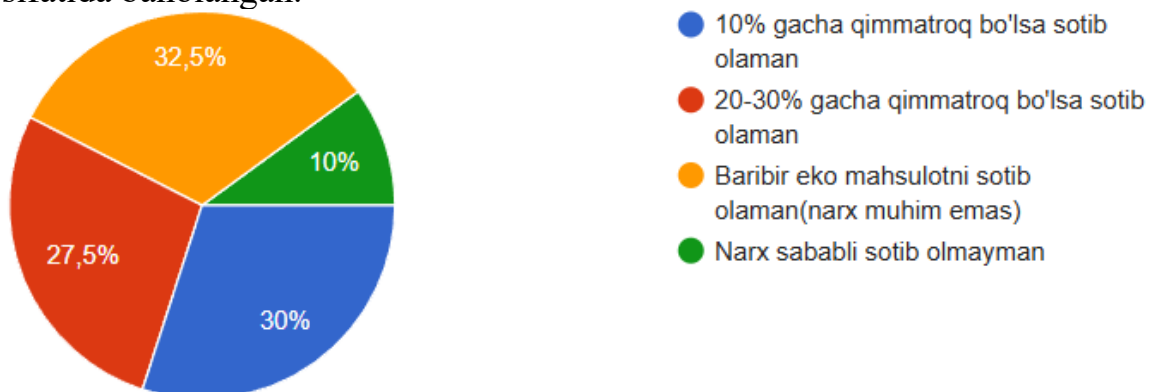
Bu natijalar shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy va infratuzilmaviy omillar psixologik omillarga nisbatan kuchliroq ta‘sir ko‘rsatadi[23]. Ushbu holat sustainable consumption bo‘yicha olib borilgan zamonaviy tadqiqotlarda ham tasdiqlanib, narx sezgirligi yashil mahsulotlar bozoridagi asosiy cheklovchi omil sifatida qayd etilgan.

Iste‘molchilarning eko mahsulotlarga bo‘lgan ishonchini oshiruvchi omillar ichida rasmiy sertifikat mavjudligi (85%) mutlaq ustunlikka ega bo‘ldi. Eng past ko‘rsatkich esa mashhur brend (5%) hissasiga to‘g‘ri keldi. Iste‘molchilarning qolgan qismi (10%) eko mahsulotlarni tanlashda tanishlar tavsiyasiga suyanishini bildirgan(4-rasm).

4-rasm. Iste‘molchilarning eko mahsulotlarga bo‘lgan ishonchini oshiruvchi omillar¹

Bu natija iste‘molchilar uchun institutsional ishonch individual yoki brendga asoslangan ishonchdan ustun ekanligini ko‘rsatadi[24]. Zamonaviy tadqiqotlarda ham ekologik sertifikatlash tizimlari iste‘molchilarning qaror qabul qilishida hal qiluvchi omil sifatida baholangan.

5-rasm. Iste‘molchilarning eko mahsulot sotib olishda narxga sezgirligi darajasi².

¹ Muallif hisob kitoblari

² Muallif hisob kitoblari

Narxga sezgirlik masalasida respondentlarning 30,8% i eko mahsulot narxi 10% gacha yuqori bo'lsa, uni sotib olishga tayyor ekanini bildirgan. Xuddi shuncha respondent (30,8%) narxdan qat'i nazar eko mahsulotni tanlashini ko'rsatgan. Eng past ko'rsatkich esa (10,3%) narx sababli eko mahsulotni sotib olmasligini bildirgan respondentlarga to'g'ri keladi.

Bu natijalar iste'molchilarning muayyan qismi ekologik qadriyatlarni iqtisodiy manfaatlardan ustun qo'yishini ko'rsatadi. Shu bilan birga, yana bir katta segment narx sezgir bo'lib qolmoqda[25]. Bozor segmentatsiyasi iste'molchilarning afzalliklari, xarid qobiliyati va xulq-atvor xususiyatlariga asoslangan turli guruhlarini aniqlash imkonini beradi, bu esa maqsadli marketing strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega[26]. Ekologik mas'uliyati yuqori bo'lgan iste'molchilar an'anaviy mahsulotlarga qaraganda ekologik mahsulotlar uchun yuqoriroq narxlarni to'lashni ko'proq qabul qilishga moyildirlar[27]. Bu holat "attitude-behavior gap" fenomenini tasdiqlaydi.

Kompaniyalar tomonidan yashil marketingni qo'llash motivlari tahlili shuni ko'rsatadiki, respondentlarning eng katta qismi (38%) ushbu strategiyani ekologiyani asrash bilan bog'laydi. Bu holat iste'molchilarda yashil marketingning asl mohiyati - atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishga xizmat qilish ekanligi haqida nisbatan to'g'ri tasavvur shakllanganini anglatadi. Shu bilan birga, respondentlarning 34% i yashil marketingni sifatli mahsulot yetkazib berish bilan bog'lagan bo'lib, bu ekologik mahsulotlar yuqori sifat va xavfsizlik bilan assotsiatsiya qilinishini ko'rsatadi. Brend obro'sini oshirish omili 22% bilan o'rtacha darajada baholangan bo'lsa, eng past ko'rsatkich (6%) yashil marketingni faqat sotuvni oshirish vositasi sifatida qabul qilgan respondentlarga to'g'ri keladi(1-jadval). Ushbu natija shuni anglatadiki, iste'molchilarning aksariyati kompaniyalar faoliyatida yashil marketingni sof tijoriy maqsad emas, balki ijtimoiy va ekologik mas'uliyat bilan bog'liq strategiya sifatida qabul qiladi. Bu esa o'z navbatida korxonalar uchun yashil marketingni amalga oshirishda ishonch va shaffoflikni ta'minlash muhim ekanligini ko'rsatadi.

1-jadval

So'rovnomaning umumiy natijalari¹

Yo'nalish	Eng yuqori ko'rsatkich	Ulush, foizda	Eng past ko'rsatkich	Ulush, foizda
"Eko" mahsulot tushunchasi	Atrof-muhitga zarar bermaydi	46,8	Foydali mahsulot	21,3
Axborot olish manbasi	Ijtimoiy tarmoqlar	47,3	TV/reklama	3,4
Ishonch darajasi	Ishonadi	76,9	Ishonmaydi	10,3
Sotib olishdagi asosiy to'siq	Yuqori narx	41,0	Ishonchsizlik	10,3
Ishonch omili	Rasmiy sertifikat	84,6	Mashhur brend	5,1
Narxga munosabat	10 foizgacha qimmatroq bo'lsa sotib oladi/Narxga qaramay sotib oladi	30,8	Sotib olmaydi	10,3
Korxonalarning yashil marketingdan foydalanish sababi	Ekologiyani asrash	38	Faqat sotuvni oshirish	6

¹ Mualliflik ishlanmasi

Mazkur tadqiqot natijalari zamonaviy ilmiy adabiyotlar bilan uyg'un holda iste'molchilarning ekologik ong darajasi oshib borayotganini, biroq bu holat har doim ham real xarid xulq-atvoriga to'liq transformatsiya bo'lmashligini ko'rsatadi. Olib borilgan tadqiqotlar ham ushbu tafovutni, ya'ni ekologik qarashlar va amaliy harakatlar o'rtasidagi nomuvofiqlikni" barqaror iste'mol sohasidagi asosiy muammolardan biri sifatida qayd etadi Ilmiy manbalarga ko'ra, ushbu tafovutning asosiy sabablari orasida iqtisodiy omillar (narx sezgirligi), ishonch muammolari hamda axborot yetishmovchiligi ustuvor hisoblanadi. Yana bir muhim jihat, ekologik ongning shakllanishida raqamli axborot manbalarining roli. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalar orqali uzatilayotgan ekologik kontent iste'molchilarning qarashlari va xulq-atvoriga sezilarli ta'sir ko'rsatadi[28]. Biroq, ushbu axborotlarning sifati va ishonchliligi doim ham yuqori emasligi sababli, noto'g'ri yoki yuzaki tushunchalar shakllanishi mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Iste'molchilarning ekologik ong darajasi yashil mahsulotlarga nisbatan ijobiy munosabat va xarid niyatini shakllantiradi, biroq bu har doim ham real xarid xulq-atvoriga to'liq aylanmaydi. Bunga asosiy sabablar sifatida yuqori narx, mahsulotlarning cheklangan mavjudligi va bozor infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi qayd etildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, iste'molchilarning ekologik ong darajasi yuqori bo'lsa-da, ularning real xarid xulq-atvoriga o'tishi narx, mahsulot mavjudligi va ishonch omillari bilan cheklanadi. Shu bois korxonalar yashil marketing strategiyalarini takomillashtirishda quyidagi amaliy yo'nalishlarga e'tibor qaratishi lozim. Korxonalar ekologik mahsulotlar bo'yicha kommunikatsiyani aniq va tushunarli qilishlari, "eko", "bio", "organik" kabi tushunchalarni standartlashtirilgan sertifikatlar bilan birga taqdim etishlari kerak. Bu iste'molchilarda tushuncha chalkashligini kamaytiradi va ishonchni oshiradi. Yashil marketing strategiyalarini joriy etgan kompaniyalar o'z brend imijini yaxshilaydi va ekologik mas'uliyatli mahsulotlarga iste'molchilarning ishonchini kuchaytiradi[29]. Yashil mahsulotlar uchun rasmiy ekologik sertifikatlash tizimlarini keng joriy etish va ularni marketing jarayonlarida ochiq ko'rsatish muhimdir, chunki iste'molchilar qaror qabul qilishda eng ko'p aynan sertifikatga tayanadi.

Yashil mahsulotlarning yuqori narxi ularning keng iste'mol qilinishiga to'sqinlik qilayotganligi sababli, korxonalar narx siyosatini qayta ko'rib chiqib, xarajatlarni optimallashtirish va moslashuvchan narxlash strategiyalarini qo'llashi zarur. Mahsulotlarning bozordagi mavjudligini oshirish uchun distributsiya kanallarini kengaytirish va yirik savdo tarmoqlarida ekologik mahsulotlar ulushini ko'paytirish lozim. Yashil marketingni raqamli platformalarda kuchaytirish, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlarda interaktiv va ishonchli kontent yaratish iste'molchilarning xabardorligi va ishonchini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Hojnik, J., Ruzzier, M., & Konecnik Ruzzier, M. (2019). Transition towards sustainability: Adoption of eco-products among consumers. *Sustainability*, 11(16), 4308. <https://doi.org/10.3390/su11164308>
2. Nemes, N., Scanlon, R., Smith, P., & Smith, T. (2022). Greenwashing: A systematic review. *Sustainability*, 14(7), 4436. <https://doi.org/10.3390/su14074436>
3. Abdurashidova , N., & Abduqodirova , D. (2025). KORXONALARDA YASHIL MARKETING STRATEGIYALARIDAN FOYDALANISHNING XORIJ TAJRIBASI. *GREEN ECONOMY AND DEVELOPMENT*, 3(12). <https://doi.org/10.5281/zenodo.17914371>
4. Carrion Bosquez, N. G., & Arias-Bolzmann, L. G. (2022). Factors influencing green purchasing inconsistency of Ecuadorian millennials. *British Food Journal*, 124(8), 2461-2480. <https://doi.org/10.1108/BFJ-05-2021-0558>
5. Pancic. M., Serdarusic, H., & Cucic, D. (2023). Green Marketing and Repurchase Intention: Stewardship of Green Advertisement, Brand Awareness, Brand Equity, Green Innovativeness, and Brand Innovativeness. *Sustainability*, 15(16), 12534. <https://doi.org/10.3390/su151612534>
6. Radwan, K. (2024). Strategic green marketing: Exploring consumer perceptions and preferences for sustainable products. *International Journal of Green Management and Business Studies*. <https://doi.org/10.56830/IJGMBS06202405>
7. Sharopova, N. (2024). Tadbirkorlik faoliyatida istemolchilar xulq-atvorini o'rganish bo'yicha tadqiqotlarni takomillashtirish. *GREEN ECONOMY AND DEVELOPMENT*, 2(5). <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/journal/index.php/GED/article/view/2789>
8. Glavic. (2021). Evolution and current challenges of sustainable consumption and production. *Sustainability*, 13(16), 9379. <https://doi.org/10.3390/su13169379>
9. Eyasu, A., & Negash, M. (2026). How and when green marketing works: A systematic review of consumer responses, moderators, and boundary conditions. *Future Business Journal*, 12, 127. <https://doi.org/10.1186/s43093-026-00839-0>
10. García-Salirrosas, E. E., & Rondon-Eusebio, R. F. (2022). Green marketing practices related to key variables of consumer purchasing behavior. *Sustainability*, 14(14), 8499. <https://doi.org/10.3390/su14148499>
11. Skackauskiene, I., & Vilkaite-Vaitone, N. (2023). Green marketing and customers' purchasing behavior: A systematic literature review for future research agenda. *Energies*, 16(1), 456. <https://doi.org/10.3390/en16010456>
12. Simanjuntak, O. D. P., Panggabean, E. P. A., & Samad, K. A. (2025). The influence of environmental awareness, eco-label, eco-brand, and environmental advertisement on purchase intention of environmentally friendly products. *Binus Business Review*, 17(1). <https://doi.org/10.21512/bbr.v17i1.13793>
13. Mataracı, P., & Kurtuluş, S. (2020). Sustainable marketing: The effects of environmental consciousness, lifestyle and involvement degree on environmentally

friendly purchasing behavior. *Journal of Global Scholars of Marketing Science*, 30(3), 304-318. <https://doi.org/10.1080/21639159.2020.1766988>

14. Sharma, N. (2024). Consumer awareness of green marketing and buying behavior: A synthesis of literature. *Contemporary Research: An Interdisciplinary Academic Journal*, 7(2), 51-64. <https://doi.org/10.3126/craiaj.v7i2.72149>

15. Skackauskiene, I., & Vilkaite-Vaitone, N. (2023). Green marketing and customers' purchasing behavior: A systematic literature review for future research agenda. *Energies*, 16(1), 456. <https://doi.org/10.3390/en16010456>

16. Kumar, P., & Polonsky, M. J. (2021). An analysis of the green consumer behaviour literature. *International Journal of Consumer Studies*, 45(5), 934-948. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12629>

17. Sun, Y., & Wang, S. (2020). Understanding consumers' intentions to purchase green products in the social media marketing context. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 32(4), 860-878. <https://doi.org/10.1108/APJML-03-2019-0178>

18. Testa, F., Cosic, A., & Iraldo, F. (2021). Determining factors of curtailment and efficient energy consumption behaviors. *Journal of Cleaner Production*, 279, 123-456. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.123456>

19. Qodirov, A., & Xolmatov, J. (2021). Ekologik ong va iste'mol xulq-atvori o'rtasidagi bog'liqlik. *Iqtisodiy tadqiqotlar jurnali*, 2, 78-86.

20. Sharopova, N. (2022). Raqamli marketingning tadbirkorlik faoliyatiga ta'sirini aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar tahlili. Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari. <https://dgeconomy.tsue.uz/index.php/dgeco/article/view/198>

21. Nemes, N., Scanlon, R., Smith, P., & Smith, T. (2022). Greenwashing: A systematic review. *Sustainability*, 14(7), 4436. <https://doi.org/10.3390/su14074436>

22. Yusupov, N. (2023). O'zbekistonda yashil marketing kommunikatsiyalarining rivojlanishi. *Iqtisodiyot va ta'lim*, 3, 91-99.

23. Confente, I., & Scarpi, D. (2021). Achieving sustainable consumption: The role of consumer perceived effectiveness. *Journal of Cleaner Production*, 282, 124507. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124507>

24. Liobikienė, G., & Bernatienė, J. (2022). Why determinants of green purchase cannot be treated equally? The case of green cosmetics. *Journal of Cleaner Production*, 332, 130047. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.130047>

25. White, K., Habib, R., & Hardisty, D. J. (2020). How to shift consumer behaviors to be more sustainable: A literature review and guiding framework. *Journal of Marketing*, 84(3), 22-49. <https://doi.org/10.1177/0022242919825649>

26. Abdurashidova, N. (2023). SEGMENT ANALYSIS OF THE CAR MARKET OF UZBEKISTAN. *Economics and Innovative Technologies*, 11(5), 294-302. https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss5/a32

27. Oesman, I. F., Sari, D., Helmi, A., & Komaladewi, R. (2024). Factors influencing consumers' willingness to pay more for green convenience goods in Indonesia. *Innovative Marketing*, 20(3). [https://doi.org/10.21511/im.20\(3\).2024.09](https://doi.org/10.21511/im.20(3).2024.09)

28. Djafarova, E., & Fouts, S. (2022). Exploring ethical consumption of generation Z: Social media influence. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 65, 102841. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102841>

29. Alzu'bi, R. M., Kontor, E., & Kovács, S. (2025). A qualitative study of using green marketing practices within Jordanian food companies: A content analysis approach. *Discover Sustainability*, 6, 430. [https://doi.org/10.1007/s43621-025-01301-](https://doi.org/10.1007/s43621-025-01301-x)

[x](#)

INTERNET OF THINGS (IOT) TEXNOLOGIYALARINING RAQAMLI TRANSFORMATSIYA JARAYONLARIDAGI AHAMIYATI

Sabirova Dildor Arifovna

Xalqaro Nordik universiteti

“Sanoatni boshqarish va raqamli texnologiyalar” kafedrası dotsenti

E-mail: dildorsabirova11@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada Internet of Things (IoT) texnologiyalarining raqamli transformatsiya jarayonlaridagi ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda IoT texnologiyalarining sanoat, qishloq xo‘jaligi, transport va logistika, sog‘liqni saqlash, qurilish hamda ta‘lim sohalaridagi amaliy qo‘llanilishi o‘rganilgan. IoT asosida ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, resurslardan samarali foydalanish, xarajatlarni kamaytirish va boshqaruv tizimlarini optimallashtirish imkoniyatlari baholangan. Global IoT bozori rivojlanish tendensiyalari hamda O‘zbekistonda ushbu texnologiyalarni joriy etish uchun mavjud raqamli infratuzilma imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalarida IoT texnologiyalari iqtisodiyotning turli tarmoqlarida samaradorlikni oshiruvchi va raqamli iqtisodiyotni rivojlantiruvchi muhim omil sifatida baholangan.

Kalit so‘zlar: Internet of Things, IoT, raqamli transformatsiya, aqlli tizimlar, avtomatlashtirish, sanoat, logistika, raqamli iqtisodiyot, innovatsiya, sensor texnologiyalari.

Аннотация

В данной статье был проанализирован значение технологий Internet of Things (IoT) в процессах цифровой трансформации. В исследовании были рассмотрены практические направления применения IoT в промышленности, сельском хозяйстве, транспорте и логистике, здравоохранении, строительстве и образовании. Были оценены возможности автоматизации производственных процессов, эффективного использования ресурсов, снижения затрат и оптимизации систем управления на основе IoT. Также были исследованы тенденции развития мирового рынка IoT и возможности цифровой инфраструктуры Узбекистана для внедрения данных технологий. По результатам исследования технологии IoT были определены как важный фактор повышения эффективности различных отраслей экономики и развития цифровой экономики.

Ключевые слова: Internet of Things, IoT, цифровая трансформация, интеллектуальные системы, автоматизация, промышленность, логистика, цифровая экономика, инновации, сенсорные технологии.

Abstract

This article analyzed the importance of Internet of Things (IoT) technologies in digital transformation processes. The study examined the practical application of IoT technologies in industry, agriculture, transport and logistics, healthcare, construction, and education. The possibilities of automating production processes, improving

resource efficiency, reducing costs, and optimizing management systems through IoT solutions were evaluated. In addition, global IoT market development trends and the digital infrastructure opportunities for implementing these technologies in Uzbekistan were analyzed. The research results identified IoT technologies as an important factor for increasing efficiency in various sectors of the economy and supporting the development of the digital economy.

Keywords: Internet of Things, IoT, digital transformation, smart systems, automation, industry, logistics, digital economy, innovation, sensor technologies.

KIRISH

Dunyo tobora chuqurroq raqamli texnologiyalar davriga kirib bormoqda va bunda Narsalar interneti - Internet of Things (IoT) muhim o‘rin egallab, istiqbolli konsepsiyadan inson hayotining ajralmas qismiga aylanmoqda. IoT endilikda faqat kompyuterlar va smartfonlar bilan cheklanib qolmay, balki turli faoliyat sohalariga — maishiy qurilmalardan tortib murakkab sanoat tizimlarigacha chuqur kirib bormoqda.

Narsalar interneti (IoT) texnologiyasi turli biznes jarayonlarini optimallashtirishga yordam beradi, bu esa umumiy samaradorlikni oshirish va xarajatlarni kamaytirishga olib keladi. Xarajatlarning qisqarishi energiya resurslari, materiallar va mehnat resurslaridan yanada oqilona foydalanish hisobiga, shuningdek, oldindan tahlil qilish usullarini qo‘llash orqali uskunalardagi nosozliklar va uzilishlarning oldini olish evaziga amalga oshiriladi.

Global IoT bozori hajmi 2024-yildagi 500,88 milliard AQSh dollaridan 2034-yilga kelib taxminan 3 874,18 milliard AQSh dollariga o‘sishi va yillik o‘shish sur‘ati 22,7% bo‘lishi prognoz qilinmoqda[1]. Bu ko‘rsatkichlar IoT texnologiyalarining iqtisodiyotdagi rolining tobora ortib borayotganini tasdiqlaydi.

Tadqiqotning maqsadi - IoT texnologiyalarining iqtisodiyotning asosiy tarmoqlariga (sanoat, qishloq xo‘jaligi, transport va logistika, sog‘liqni saqlash, qurilish, ta‘lim) ta‘sirini kompleks tahlil qilish hamda O‘zbekiston sharoitida ushbu texnologiyalarni joriy etish istiqbollari baholashdir.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: birinchidan, IoT texnologiyalarining nazariy asoslarini va ilmiy adabiyotlardagi mavjud tadqiqotlarni o‘rganish; ikkinchidan, IoT yechimlarining turli sohalardagi amaliy qo‘llanilishini tahlil qilish; uchinchidan, IoTning iqtisodiy samaradorligini raqamli ko‘rsatkichlar asosida baholash; to‘rtinchidan, O‘zbekistonda IoT texnologiyalarini keng joriy etish uchun mavjud imkoniyatlar va muammolarni aniqlashdir.

ADABIYOTLAR SHARHI

IoT texnologiyalari zamonaviy ilmiy adabiyotlarda keng o‘rganilgan bo‘lib, ko‘plab tadqiqotchilar ushbu sohaning turli jihatlarini tahlil qilishgan.

K. Ashton “Internet of Things” atamasini birinchi bo‘lib keng miqyosda ilmiy muomalaga kiritgan olim sifatida tan olinadi. U RFID texnologiyalari asosida jismoniy obyektlarni raqamli tarmoqqa ulash g‘oyasini ilgari surgan [2].

A. Al-Fuqaha va boshqalar IoT texnologiyalarining arxitekturasini, protokollari va qo'llanish sohalarini kompleks tarzda o'rganib, ushbu texnologiyalarning sanoat, sog'liqni saqlash va shahar infratuzilmasidagi imkoniyatlarini ko'rsatib bergan [3].

E.M. Kobozeva va S.G. Dobrik IoT texnologiyalarining iqtisodiyotning turli tarmoqlaridagi transformatsion jarayonlarga ta'sirini tadqiq qilib, sanoatda xarajatlarni o'rtacha 25% ga kamaytirish va daromadlarni 50% ga oshirish imkoniyatini aniqlagan [4].

DataReportal hisobotiga ko'ra, 2025-yil oxirida O'zbekistonda 33,1 million kishi internetdan foydalangan, internetga kirish darajasi esa 89,0 foizni tashkil etgan. Bu ko'rsatkichlar mamlakatda IoT texnologiyalarini joriy etish uchun qulay raqamli infratuzilma shakllanganligidan dalolat beradi [5].

Statista ma'lumotlariga ko'ra, IoT global yillik daromadi 2020-yildan 2034-yilga qadar barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etmoqda, bu esa ushbu texnologiyalarga bo'lgan talabning izchil ortib borayotganini tasdiqlaydi [6].

Verified Market Research ma'lumotlariga ko'ra, ta'lim sohasidagi IoT bozori 2020-yilda 6,05 milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo'lib, 2028-yilga kelib 26,8 milliard AQSh dollariga yetishi prognoz qilinmoqda [10].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, IoT texnologiyalari iqtisodiyotning turli tarmoqlarida samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va yangi biznes modellarini yaratish uchun muhim ahamiyatga ega. Biroq mavjud tadqiqotlarda IoT texnologiyalarining O'zbekiston iqtisodiyotiga ta'siri yetarli darajada o'rganilmagan bo'lib, ushbu ilmiy bo'shliq mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotning obyekti sifatida IoT (Internet of Things) texnologiyalarining iqtisodiyotning oltita asosiy tarmog'ida, jumladan sanoat, qishloq xo'jaligi, transport va logistika, sog'liqni saqlash, qurilish hamda ta'lim sohalarida qo'llanilish jarayonlari tanlab olingan. Tadqiqot 2020–2034-yillar oralig'idagi global statistik ma'lumotlar, tahliliy hisobotlar va istiqbolli prognoz ko'rsatkichlari asosida amalga oshirilgan.

Tadqiqot jarayonida kompleks ilmiy yondashuv va zamonaviy tadqiqot usullaridan foydalanilgan. Xususan, tahlil va sintez usuli yordamida IoT texnologiyalarining nazariy-metodologik asoslari o'rganilgan, ilmiy adabiyotlar, statistik ma'lumotlar hamda xalqaro tahliliy manbalar umumlashtirilgan. Ushbu yondashuv IoT texnologiyalarining iqtisodiy mazmuni, funksional xususiyatlari va raqamli iqtisodiyotdagi o'rnini aniqlash imkonini bergan.

Qiyosiy (komparativ) tahlil usuli asosida IoT texnologiyalari joriy etilgan tizimlar bilan an'anaviy boshqaruv va ishlab chiqarish tizimlarining samaradorlik ko'rsatkichlari o'zaro solishtirilgan. Shuningdek, iqtisodiyotning turli tarmoqlarida qo'llanilayotgan IoT yechimlarining funksional afzalliklari, iqtisodiy samaradorligi hamda innovatsion salohiyati qiyosiy jihatdan baholangan.

Statistik tahlil usuli orqali IoT texnologiyalarining iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siri xalqaro statistik bazalar va tahliliy hisobotlar asosida baholangan. Tadqiqot davomida Statista, DataReportal, KPMG hamda Verified Market Research kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan e'lon qilingan ma'lumotlar tahlil qilinib, IoT bozori

hajmi, foydalanuvchilar soni, investitsion faollik va texnologik rivojlanish tendensiyalari o'rganilgan.

Kuzatuv usuli yordamida sanoat, qishloq xo'jaligi, logistika, sog'liqni saqlash, qurilish va ta'lim sohalarida IoT texnologiyalarining amaliy qo'llanilish holatlari tadqiq etilgan. Mazkur usul orqali IoT texnologiyalarining ishlab chiqarish samaradorligi, resurslardan foydalanish darajasi va boshqaruv tizimlariga ta'siri aniqlangan.

Tadqiqotning axborot bazasini xalqaro statistik va tahliliy manbalar tashkil etgan. Jumladan, Statista, Statifacts, DataReportal, KPMG va Verified Market Research hisobotlari, gazeta.uz internet nashri materiallari hamda IEEE, Vestnik AGU kabi ilmiy jurnallarda chop etilgan maqolalardan foydalanilgan. Mazkur manbalar tadqiqotning ilmiy asoslanganligi, ishonchliligi va obyektivligini ta'minlashga xizmat qilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Sanoat tarmoqlarida Narsalar interneti (Internet of Things — IoT) texnologiyalarining joriy etilishi an'anaviy ishlab chiqarish tizimlari bilan zamonaviy raqamli texnologiyalarning integratsiyalashuvini ifodalagan. Mazkur texnologiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, boshqaruv samaradorligini oshirish hamda korxonalar faoliyatini moslashuvchan va intellektual tizim asosida tashkil etish imkonini bergan.

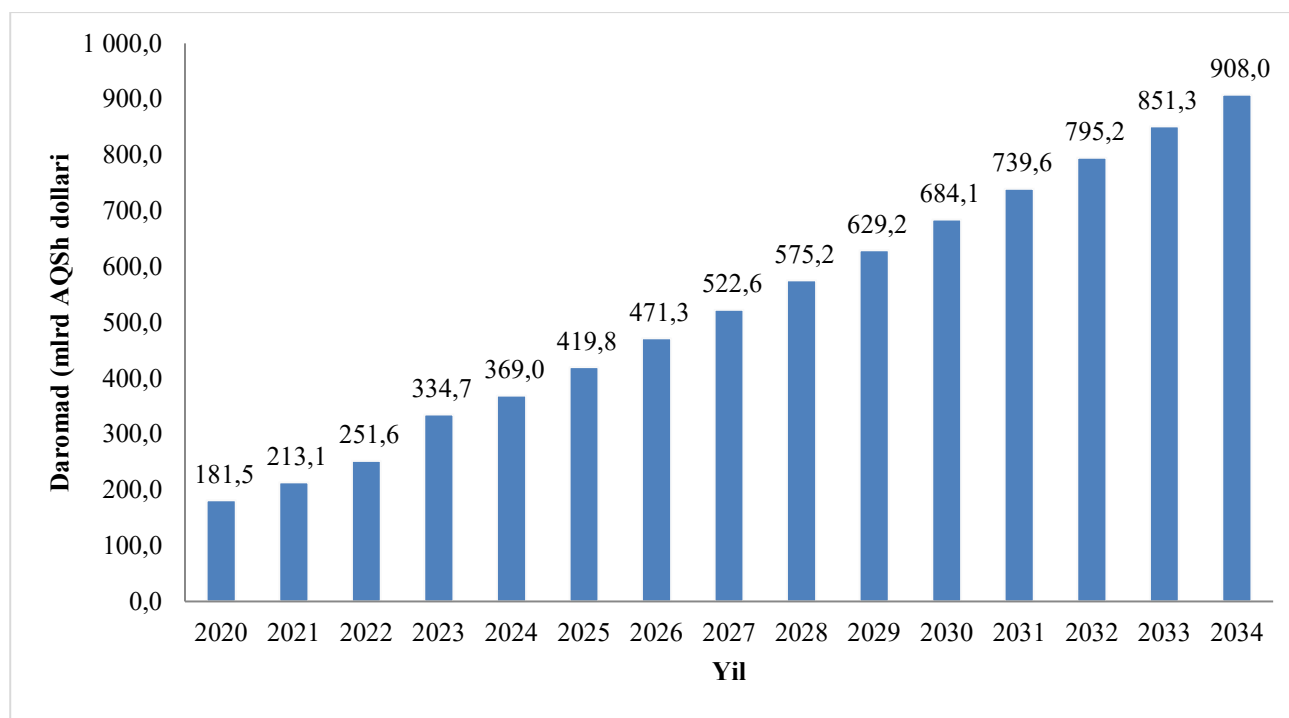
Industrial IoT (IIoT) konsepsiyasining asosiy mohiyati sanoat uskunalari, ishlab chiqarish mashinalari, sensorlar va boshqaruv qurilmalarini yagona tarmoqqa ulash orqali real vaqt rejimida ma'lumotlar almashinuvini ta'minlashdan iborat bo'lgan. Natijada uskunalarining texnik holati, ishlab chiqarish quvvatlari, mahsulot hajmi va sifati, energiya sarfi, xodimlar faoliyati hamda boshqa ishlab chiqarish ko'rsatkichlari bo'yicha tezkor ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish imkoniyati yaratilgan [3].

IoT texnologiyalari yordamida shakllantirilgan ma'lumotlar bazasi ishlab chiqarish jarayonlarining joriy holatini monitoring qilish, kutilmagan texnik nosozliklarni prognozlash hamda uskunalarining to'xtab qolish holatlarini oldindan aniqlash imkonini bergan. Shu bilan birga, mazkur texnologiyalar ta'minot zanjiri boshqaruvini optimallashtirish, logistika jarayonlaridagi uzilishlarni kamaytirish va sanoat xavfsizligi darajasini oshirishga xizmat qilgan [4].

Ishlab chiqarishni avtomatlashtirish Industrial IoT tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'lgan. Robotlashtirilgan texnologiyalar, aqlli boshqaruv tizimlari va mustaqil ishlovchi ishlab chiqarish mexanizmlarining joriy etilishi natijasida inson omiliga bog'liqlik darajasi qisqargan hamda takrorlanuvchi operatsiyalarni bajarish samaradorligi oshgan. Bu esa ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish bilan bir qatorda mahsulot sifati va ishlab chiqarish aniqligini oshirish imkonini bergan.

IoT va avtomatlashtirish texnologiyalarining integratsiyalashuvi natijasida moslashuvchan, tezkor va innovatsion ishlab chiqarish tizimlari shakllangan. Bunday tizimlar bozor talabidagi o'zgarishlar, yangi texnologiyalar va iste'molchilar ehtiyojlariga tez moslashish imkoniyatiga ega bo'lgan. Natijada sanoat

korxonalarining raqobatbardoshligi, ishlab chiqarish unumdorligi hamda moliyaviy barqarorligi sezilarli darajada oshgan.

1-rasm. Internet of Things (IoT) global yillik daromadi 2020-2034 yillar, milliard AQSh dollarida¹

IoT texnologiyalarining qishloq xo‘jaligi sohasida qo‘llanilishi. IoT asosidagi qishloq xo‘jaligi zamonaviy agrotexnologik rivojlanish modelining muhim tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘lgan. Mazkur yondashuv qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish jarayonlarida IoT texnologiyalarini qo‘llash orqali resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish hamda boshqaruvning aniqligini oshirishga xizmat qilgan.

IoT texnologiyalari qishloq xo‘jaligida sensorlar, simsiz aloqa tizimlari, bulutli hisoblash texnologiyalari, raqamli platformalar va mobil ilovalar asosida faoliyat yuritgan. Ushbu texnologik vositalar yordamida tuproq namligi, havo harorati, atmosfera namligi, o‘simliklarning vegetatsiya holati, suv sarfi, mineral o‘g‘itlar miqdori hamda chorvachilik ko‘rsatkichlari kabi parametrlarni real vaqt rejimida monitoring qilish imkoniyati yaratilgan [3].

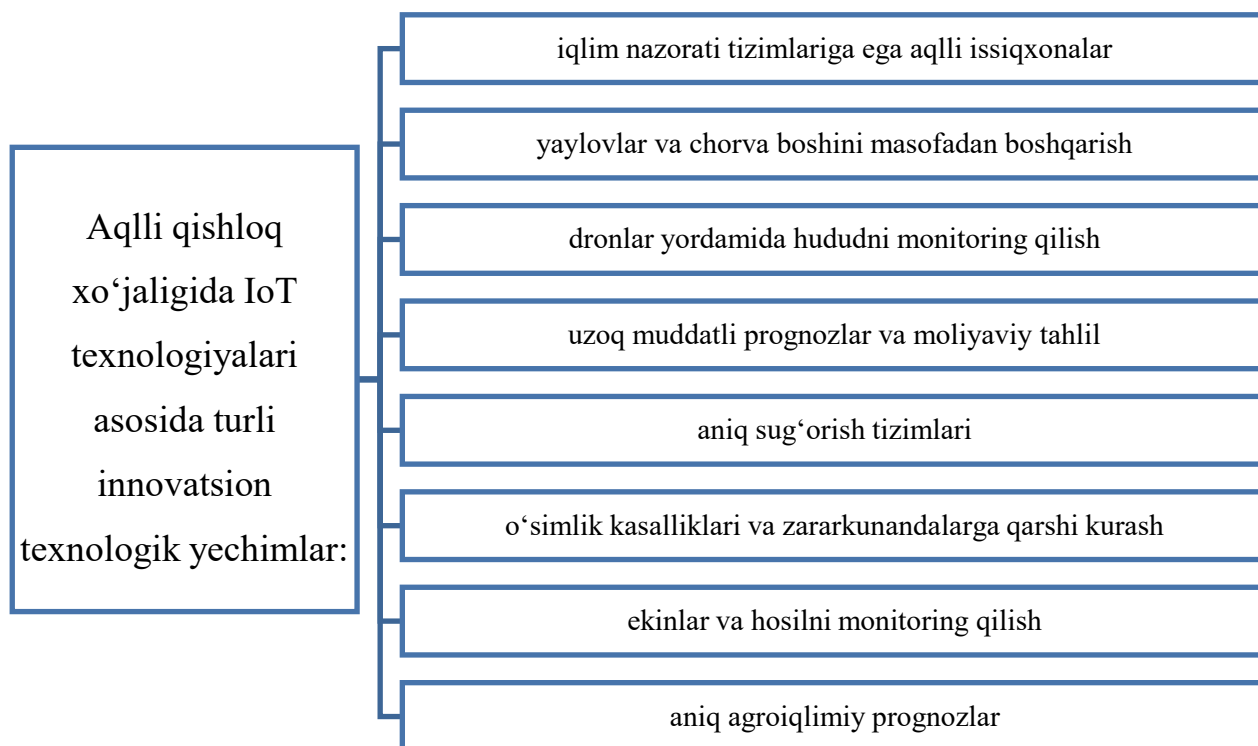
IoT asosida yig‘ilgan ma’lumotlar qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini aniq va ilmiy asoslangan tarzda boshqarish imkonini bergan. Natijada sug‘orish, o‘g‘itlash, hosilni parvarishlash va hosildorlikni prognozlash jarayonlari optimallashtirilgan. Bu esa ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash hamda resurs sarfini qisqartirishga xizmat qilgan.

IoT texnologiyalarining joriy etilishi ishlab chiqarish tannarxini kamaytirish, energiya va suv resurslaridan oqilona foydalanish hamda ekologik barqarorlikni

¹ Manba: <https://www.statista.com/statistics/1194709/iot-revenue-worldwide/>

ta'minlash imkonini bergan. Mazkur texnologiyalar mahsulot xavfsizligi va kuzatuvchanligini (traceability) ta'minlashda ham muhim ahamiyat kasb etgan. Xususan, mahsulot ishlab chiqarishdan tortib iste'molchiga yetkazib berishgacha bo'lgan barcha bosqichlarni monitoring qilish orqali oziq-ovqat xavfsizligini nazorat qilish samaradorligi oshgan.

IoT texnologiyalarining qishloq xo'jaligida qo'llanilishi "aqlli qishloq xo'jaligi" (Smart Agriculture) konsepsiyasining shakllanishiga asos yaratgan hamda agrar tarmoqni modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish unumdorligini oshirish va raqamli agroiqtisodiyotni rivojlantirishning muhim omiliga aylangan.

2-rasm. Aqlli qishloq xo'jaligida IoT texnologiyalaridan foydalanish usullari¹

IoT asosidagi aqlli qishloq xo'jaligi yechimlari murakkab loyihalar bo'lib, ularni joriy etish dastlab qimmatga tushishi mumkin. Biroq uzoq muddatda ular an'anaviy qishloq xo'jaligi usullariga nisbatan iqtisodiy jihatdan ancha samarali hisoblanadi.

IoT transport va logistika sohasida. Internet of Things (IoT) transport va logistika sohalarining raqamli transformatsiyasiga hissa qo'shib, ularni samaradorlik, xavfsizlik va barqarorlik bo'yicha yangi bosqichga olib chiqmoqda. IoT yechimlaridan foydalangan holda aqlli transport tizimlari harakatni optimallashtirish, tirbandliklarni kamaytirish, xavfsizlikni oshirish va xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash uchun sensorlar, tarmoq texnologiyalari va ma'lumotlarni real vaqtda tahlil qilish imkoniyatlaridan foydalanadi[3].

¹ Muallif ishlanmasi

Logistika sohasida IoT yuklarni real vaqt rejimida monitoring qilish, saqlash va tashish sharoitlarini nazorat qilish, ombor jarayonlarini optimallashtirish hamda yetkazib berishni maksimal samaradorlik bilan rejalashtirish imkonini beradi. Logistika zanjirlarining shaffofligini oshirish va xatoliklarni minimallashtirish IoTning ushbu sohadagi asosiy afzalliklaridan hisoblanadi.

IoT sog'liqni saqlash sohasida. Internet of Things (IoT) sog'liqni saqlash tizimini ham o'zgartirib, kasalliklarni yanada samarali tashxislash, davolash, monitoring qilish va oldini olish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. IoT eng katta ta'sir ko'rsatadigan sohalardan biri "aqli shifoxonalar"ni yaratish bo'lib, unda tibbiy uskunalar va qurilmalar o'zaro ma'lumot almashadi, bu esa bemorlarga yordam ko'rsatish sifati va tezligini oshiradi [3].

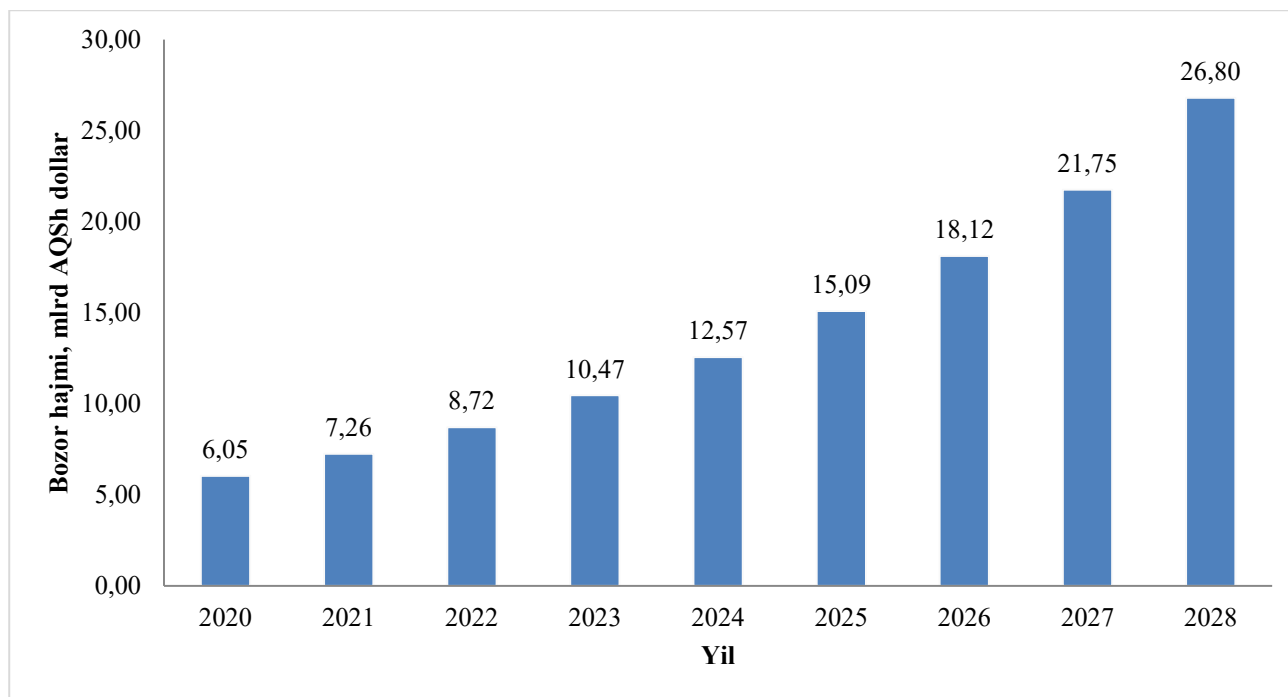
IoT qurilish sohasida. Qurilish sohasida Internet of Things (IoT) ko'pincha qurilish va infratuzilmani rivojlantirish jarayonlarida IoT yechimlaridan foydalanishni anglatadi. IoT sensorlari va tarmoqqa ulangan qurilmalar yordamida real vaqt rejimida ma'lumotlarni yig'ish orqali kompaniyalar yanada asosli qarorlar qabul qilishi va o'z faoliyatining deyarli barcha jihatlarini yaxshilashi mumkin - bu qurilish maydonini boshqarishdan tortib xavfsizlik va sifat nazoratiga qadar bo'lgan jarayonlarni o'z ichiga oladi.

So'nggi hisobotlarga ko'ra, "aqli qurilish" bozorining hajmi 2032-yilga kelib 46,3 milliard AQSh dollariga yetishi kutilmoqda. Klynveld Peat Marwick Goerdeler (KPMG) kompaniyasining ma'lumotlariga ko'ra, tashkilotlarning 95 foizi yangi texnologiyalar, jumladan IoT tufayli qurilish sohasida katta o'zgarishlar bo'lishini kutmoqda. Kompaniyalarning 72 foizi IoT kabi texnologiyalarni faol ravishda joriy etmoqda [7].

IoT ta'lim sohasida. IoT texnologiyalarining ta'lim sohasiga integratsiyasi zamonaviy raqamli transformatsiyaning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Garchi "Internet of Things" (IoT) va ta'lim tushunchalari dastlab o'zaro kam bog'liq sohalar sifatida qaralgan bo'lsa-da, IoT texnologiyalari ta'lim tizimida keng qo'llanilib, ularning o'zaro integratsiyasi tobora jadallashib bormoqda.

Ta'lim jarayonida shaxsiylashtirilgan va interaktiv o'qitish modeliga bo'lgan ehtiyojning ortishi IoT texnologiyalarining rivojlanishini rag'batlantirmoqda. IoT asosidagi ulangan qurilmalar real vaqt rejimida ma'lumotlarni yig'ish, uzatish va tahlil qilish imkonini berib, o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Mazkur texnologiyalar yordamida o'qitish metodlarini takomillashtirish, talabalarning dars jarayonidagi faolligini monitoring qilish hamda individual o'quv ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim muhitini shakllantirish imkoniyati yaratilmoqda.

Ta'lim sohasidagi IoT bozori 2020-yilda 6,05 milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo'lib, prognozlarga ko'ra 2028-yilga kelib 26,8 milliard AQSh dollariga yetishi kutilmoqda. 2021-2028 yillar oralig'ida o'rtacha yillik o'sish sur'ati (CAGR) 20,06 foizni tashkil etadi [8, 10].

3-rasm. Ta'lim sohasidagi IoT bozori o'sish dinamikasi¹

Darslarga qatnashishni yaxshilashdan tortib, kampus xavfsizligini ta'minlashgacha bo'lgan jarayonlarda Internet of Things nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki ta'lim tizimining tuzilmasi va uning muhitini yaxshilashga ham sabab bo'ladi.

IoT ning iqtisodiy samaradorligi. Tahlilchilar bahosiga ko'ra, iqtisodiyotning turli sohalarida IoT yechimlarini qo'llash ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi. Masalan, sanoatda o'rtacha 25% ga kamayish kutilmoqda, bu esa daromadlarning 50% ga oshishiga olib keladi. Shu bilan birga, korxonalarining operatsion xarajatlari 30% ga qisqaradi, uskunalarning kutilmagan nosozliklari esa 70% gacha kamayadi [4].

IoT global yillik daromadi 2020-yildan 2034-yilga qadar barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etmoqda. Statista ma'lumotlariga ko'ra, ushbu ko'rsatkich 2020-yilda taxminan 300 milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo'lib, 2034-yilga kelib 1 trillionga yaqinlashishi prognoz qilinmoqda [6].

O'zbekistonda IoT texnologiyalari. 2025-yil oxirida O'zbekistonda internetdan 33,1 million kishi foydalangan, internetga kirish darajasi 89,0 foizni tashkil etgan [5]. Bu ko'rsatkichlar mamlakatda IoT texnologiyalarini joriy etish uchun qulay sharoit mavjudligini ko'rsatadi.

O'zbekiston IT bozori keng ko'lamli IoT texnologiyalarini joriy etish uchun yuqori darajada tayyorligini namoyon etmoqda. Mamlakatning "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi davlat xizmatlari, sanoat va shahar infratuzilmasi bo'yicha raqamli transformatsiyaga qat'iy yo'nalishni belgilab beradi.

¹ Manba: <https://www.mokosmart.com/ru/iot-in-education/>

Raqamli infratuzilmaning kengayib borishi hamda davlat va biznes sektorlarining ushbu jarayonga tobora faol jalb etilishi IoT texnologiyalarini keng miqyosda joriy etish uchun qulay sharoit yaratmoqda.

IoT hozirda butun dunyo bo'yicha eng tez rivojlanayotgan texnologik yo'nalishlardan biridir. Aqlli qurilmalar asta-sekin kundalik hayotning ajralmas qismiga aylanib bormoqda - bu aqlli uy tizimlaridan tortib sanoatni avtomatlashtirish, energiyani boshqarish va shahar infratuzilmasigacha bo'lgan sohalarni o'z ichiga oladi [9].

XULOSA VA TAKLIFLAR

IoT texnologiyalari zamonaviy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo'lib, ishlab chiqarish, logistika, energetika va xizmat ko'rsatish sohalarida samaradorlikni oshiradi. Ular resurslardan oqilona foydalanish, xarajatlarni kamaytirish va boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish imkonini beradi.

Internet of Things (IoT) nafaqat mavjud tarmoqlarni transformatsiya qiladi, balki iqtisodiy o'sishning kuchli harakatlantiruvchi omili sifatida ham xizmat qilib, mutlaqo yangi bozorlar, biznes modellari va tadbirkorlik imkoniyatlarini yaratadi. IoT aqlli qurilmalar, ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish platformalari hamda jarayonlarni avtomatlashtirish va optimallashtirishga qaratilgan yechimlar bilan yangi ish o'rinlari va kasb yo'nalishlarini vujudga keltiradi.

Bundan tashqari, IoT kompaniyalarga yangi biznes modellari joriy etish imkonini beradi, jumladan xizmatlarga obuna bo'lish, foydalanilgan miqdor bo'yicha to'lov, ekotizim va platformalar yaratish kabi yondashuvlar orqali yangi daromad manbalari ochiladi hamda mijozlar sodiqligi oshadi.

Internet of Things texnologiyasi iqtisodiyotning deyarli barcha tarmoqlarida kuzatilayotgan keskin kadrlar yetishmovchiligi muammosini hal etishga ham xizmat qiluvchi muhim texnologiyadir. Ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, mehnat unumdorligini oshirish hamda resurslardan samarali foydalanish orqali kadrlar tanqisligining salbiy oqibatlarini yumshatish mumkin.

IoT iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillaridan biri sifatida investitsiyalarni, innovatsiyalarni va tadbirkorlikni rag'batlantiradi hamda kelajakda raqobatbardosh va barqaror iqtisodiyot shakllanishi uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Kelgusida IoT texnologiyalarining yanada rivojlanishi raqamli iqtisodiyotning shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR

1. Statifacts. Global Internet of Things (IoT) Market Size Forecast (2024-2034) - URL: <https://www.statifacts.com/search.php?q=iot>
2. Ashton K. That "Internet of Things" Thing // RFID Journal. - 2009. - 22 June.
3. Al-Fuqaha A., Guizani M., Mohammadi M. et al. Internet of Things: A Survey on Enabling Technologies, Protocols, and Applications // IEEE Communications Surveys & Tutorials. - 2015. - Vol. 17, No. 4. - P. 2347-2376.

4. Кобозева Е. М., Добрик С. Г. Влияние технологий интернета вещей на трансформационные процессы в различных отраслях экономики // Вестник АГУ. Серия «Экономика». - 2025. - Вып. 1 (355). - ISSN 2410-3683.
5. DataReportal. Digital 2026: Uzbekistan - URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2026-uzbekistan>
6. Statista. Internet of Things (IoT) Revenue Worldwide (2020-2034) - URL: <https://www.statista.com/statistics/1194709/iot-revenue-worldwide/>
7. MokoSmart. IoT in Construction: How IoT is Transforming the Construction Industry. - URL: <https://www.mokosmart.com/ru/iot-in-construction/>
8. MokoSmart. IoT in Education: Benefits, Applications and Challenges - URL: <https://www.mokosmart.com/ru/iot-in-education/>
9. gazeta.uz. IoT texnologiyalari O'zbekistonda - URL: <https://www.gazeta.uz/ru/2025/07/31/iba-group/>
10. Verified Market Research. Global IoT in Education Market Size and Forecast - URL: <https://www.verifiedmarketresearch.com/product/global-iot-in-education-market-size-and-forecast/>

MAMLAKAT TARAQQIYOTIGA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNING TA'SIRI

Rasulova Nargiza Shavkatovna

Toshkent Kimyo-Tehnologiya Instituti
“Menejmenti” kafedrası katta o‘tuvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi va undagi istiqbollar tahlil qilingan. Mamlakat iqtisodiyotida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojlanishning muhim muammolarini hal etish uchun iqtisodiy asoslarni yaratishning hal qiluvchi omili hisoblanadi. Ular bozor talablariga eng ko‘p egiluvchanlik va moslashganlikka ega bo‘lgan holda, aholi turmush tarzi va shart sharoitiga yangilik kirituvchi, bosh yo‘lni ko‘rsatuvchi bo‘lib chiqadi.

Kalit so‘zlar: tarbiya, ta’lim, mehnat, iqtisod, kichik biznes, tadbirkorlik, xususiy tadbirkorlik, korxona.

Аннотация

В данной статье анализируется развитие малого бизнеса и частного предпринимательства и его перспективы. В экономике страны малый бизнес и частное предпринимательство являются решающим фактором создания экономических основ для решения важных задач развития. Обладая наибольшей гибкостью и приспособляемостью к требованиям рынка, они являются новаторами и первооткрывателями образа жизни и условий жизни населения.

Ключевые слова: воспитание, образование, труд, экономика, малый бизнес, предпринимательство, частное предпринимательство, предприятие.

Abstract

This article analyzes the development of small business and private entrepreneurship and its prospects. In the country's economy, small business and private entrepreneurship is a decisive factor in creating economic foundations for solving important problems of development. Having the most flexibility and adaptability to the market requirements, they are the innovators and pioneers of the lifestyle and conditions of the population.

Keywords: upbringing, education, labor, economics, small business, entrepreneurship, private enterprise, enterprise.

KIRISH

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik mamlakat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biridir. Ular iqtisodiy o‘rishni tezlashtiradi, aholi bandligini oshiradi va jamiyat farovonligini yaxshilashga xizmat qiladi.

Birinchidan, kichik biznes yangi ish o‘rinlarini yaratadi. Yirik korxonalarga nisbatan kichik va o‘rta biznes subyektlari ko‘proq ishchi kuchini jalb qiladi. Bu esa ishsizlik darajasini kamaytirib, aholining daromad manbalarini kengaytiradi.

Ikkinchidan, xususiy tadbirkorlik iqtisodiyotda raqobat muhitini kuchaytiradi. Raqobat esa mahsulot va xizmatlar sifatini oshiradi, narxlarning barqaror bo‘lishiga olib keladi va iste’molchilar uchun ko‘proq tanlov imkonini yaratadi.

Uchinchidan, kichik biznes innovatsiyalarni joriy etishda muhim rol o'ynaydi. Tadbirkorlar yangi g'oyalarni tezroq amalga oshiradi, zamonaviy texnologiyalarni ishlab chiqarishga tatbiq etadi. Bu esa iqtisodiyotning modernizatsiyasiga yordam beradi.

Kichik biznes hududlar rivojiga ham katta hissa qo'shadi. Ayniqsa, qishloq joylarda kichik korxonalar tashkil etilishi infratuzilmani rivojlantiradi va hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutni kamaytiradi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik mamlakat iqtisodiy barqarorligi va taraqqiyotining asosiy tayanchlaridan biri hisoblanadi. Ularni qo'llab-quvvatlash orqali davlat iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi, aholi turmush darajasini oshiradi va kelajak rivoji uchun mustahkam zamin yaratadi.

Jahon amaliy tajribasining ko'rsatishicha, kichik biznes yirik ishlab chiqaruvchilarga nisbatan kapital mablag' sarfini kam talab qilishi, ixchamligi, shart sharoitdan kelib chiqqan holda o'zi ishlab chiqarayotgan mahsulotlar turlarini tez o'zgartira olishi, ishlab chiqarish quvvatlarini jadal modernizatsiya qilish imkoniyatiga egaligi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Kichik tadbirkorlik bozor konyukturasining o'zgaruvchan talablariga xamda vaqti-vaqti bilan bo'lib turadigan iqtisodiy inqirozlarga tezroq moslasha oladi. Yurtimizda tadbirkorlik nima uchun kutilgan darajada rivojlanmayapti? Chunki bu soha vakillarini asossiz ravishda tekshirish holatlari ko'p. Ochig'ini aytganda, tadbirkorlikning erkin rivojlanishiga o'zimiz - davlat idoralari yo'l qo'ymayapmiz. Hech kimga kerak bo'lmagan tartib-taomillar hamon saqlanib qolmoqda, joylarda ko'pgina amaldorlar faqat o'z shaxsiy manfaatini o'ylab ish ko'rmoqda" ushbu fikrlaridan tadbirkorlik faoliyati va tadbirkorlar iqtisodiyot uchun nechog'lik muhim ahamiyat kasb etishini ko'rishimiz mumkin. Xususan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasini rivojlantirish hamda uning boshqaruv faoliyati mexanizmlarini takomillashtirish masalalari bugungi kun uchun dolzarb va ustuvor vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Aynan kichik biznes va tadbirkorlik o'zining harakatchanligi, kam kapital mablag'larini jalb qilgan holda ishlab chiqarishni yengilroq va tez modernizatsiya qilish orqali ishlab chiqarilayotgan mahsulot turlarini qisqa davr ichida yangilab raqobatdosh mahsulotlarni iste'molchilarga taqdim etadi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni tobora rivojlanishi ular faoliyatini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish masalalariga bog'liqdir. Mamlakatimizda ushbu sohada zamonaviy boshqaruv usullarini qo'llash hamda rivojlangan xorij tajribasini chuqur o'rganishni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

ADABIYOTLAR SHARHI

O'zbekistonda tadbirkorlik jamiyatining ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari mujassamlashgan, yaqqol namoyon bo'ladigan hamda tez rivojlanib borayotgan va harakatchan sohasiga aylanib bormoqda. Mamlakatda bozor munosabatlarining shakllanishi va iqtisodiy taraqqiyotida uning o'rni va roli tobora sezilarli tus olib bormoqda. Tadbirkorlik ideologi hisoblangan XX asr buyuk iqtisodchisi Yozef Shumpeter: "Tadbirkorlikning jamiyat ijtimoiy - iqtisodiy taraqqiyotidagi hal qiluvchi rolini u bo'lmagan joyda juda his qilish mumkin"deb ta'kidlab o'tgan. Kichik biznes

subyektlari faoliyatini rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan muammolarni hal qilish mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlash nuqtai-nazaridan juda dolzarb hisoblanadi. M.V.Mamutning xulosasiga ko'ra, kichik biznes subyektlarini mikrokreditlash amaliyotini rivojlantirish uchun banklar va nobank kredit tashkilotlarining mikrokredit operatsiyalari Markaziy bank tomonidan nazorat qilinmasligi kerak. Nobel mukofotining sohibi, M.Yunusning xulosasiga ko'ra, endi ish boshlayotgan kichik biznes subyektlarini kreditlashda asosiy e'tibor kreditlashning ijtimoiy samarasiga qaratilishi kerak. Tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy imkoniyatlari kengaygandan so'ng, ular bozor stavkalarida beriladigan kreditlarga bo'lgan talabning oshishiga sababchi bo'lishadi [4]. F.Allen va D.Geyl kichik va o'rta biznes subyektlari faoliyatini moliyalashtirishning ikki tizimi - banklar faoliyatiga asoslangan tizim va moliya bozorlariga asoslangan tizimning mavjudligini e'tirof etishadi va bunda birinchi tizimning nisbatan muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlashadi. F.Allen va D.Geylning mazkur xulosasi o'tish iqtisodiyoti mamlakatlari uchun muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Buning sababi shundaki, birinchidan, mazkur mamlakatlarda kichik biznesni kreditlash tizimida tijorat banklari yetakchi mavqega ega; ikkinchidan, kichik biznes subyektlari uchun qimmatli qog'ozlar bozori orqali resurslar jalb qilish imkoniyati mavjud emas.

Shanel-Reyno va Bluaning xulosasiga ko'ra, kichik va o'rta korxonalarning yirik korxonalar bilan aloqalarini yaxshi yo'lga qo'yilishi ularning tijorat banklari kreditlaridan foydalanish imkoniyatini oshiradi. Chunki, yirik korxonalar kichik va o'rta korxonalar bilan ishbilarmonlik munosabatlariga kirishishdan oldin ularning bozor talablariga javob bera olishini tahlil qiladi. Yirik korxona hamkori bo'lgan kichik va o'rta korxonalarning holatini doimiy ravishda nazorat qiladi. J.Shanel-Reyno va E.Bluaning mazkur ilmiy xulosasi taraqqiy etgan mamlakatlar tajribasining tahliliga asoslangan va shu jihatdan ishonchli hisoblanadi. Ular tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar aniq ma'lumotlar tahliliga asoslangan bo'lib, yirik biznesning kichik va o'rta biznes subyektlari faoliyatini rivojlanishida muhim rol o'ynashini asoslashga xizmat qiladi. MakNotonning fikriga ko'ra, qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari uchun likvidli ta'minot vazifasini bo'lg'usi hosil o'taydi. Ammo qurg'oqchilik bo'lsa, ular mo'ljallangan miqdorda hosilni yig'ishtirib olisha olmaydi. Shu sababli, bo'lg'usi hosil qurg'oqchilikdan, tabiiy ofatlardan sug'urtalangan bo'lishi kerak. Buning ustiga, bo'lg'usi hosilni ular tomonidan sug'urta qilinganligi qurg'oqchilikning yuz berishi natijasida olinmagan hosil tufayli yuzaga keladigan kredit riski muammosining chuqurlashishini oldini oladi. Ammo fikrimizcha, iqtisodchi olimlarning kichik biznes subyektlari faoliyatini moliyalashtirishni takomillashtirishga qaratilgan xulosalari, taklifi va tavsiyalarini O'zbekiston amaliyotida qo'llash imkoniyatlarini asoslab berish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning mamlakat iqtisodiy taraqqiyotiga ta'sirini baholash maqsadida kompleks ilmiy yondashuv va iqtisodiy tahlil usullaridan foydalanilgan. Tadqiqot jarayonida iqtisodiy tahlil, qiyosiy

taqqoslash, statistik kuzatuv, tizimli yondashuv hamda ilmiy umumlashtirish usullari qo'llanilgan.

Tadqiqotning nazariy-uslubiy asosini O'zbekiston Respublikasida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlar, mahalliy va xorijiy iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlari, xalqaro tashkilotlarning tahliliy hisobotlari hamda ilg'or xorijiy tajribalar tashkil etgan. Mazkur manbalar asosida kichik biznesning iqtisodiy tizimdagi o'rni va rivojlanish tendensiyalari o'rganilgan.

Iqtisodiy tahlil usuli yordamida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning bandlikni ta'minlash, aholi daromadlarini oshirish, raqobat muhitini rivojlantirish hamda hududiy iqtisodiy faollikni rag'batlantirishdagi roli baholangan. Shu bilan birga, kichik biznes subyektlarining iqtisodiy samaradorlikka ta'siri hamda ularning makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi ahamiyati aniqlashtirilgan.

Qiyosiy tahlil usuli asosida kichik biznes subyektlarini moliyalashtirish mexanizmlari, kreditlash tizimi, investitsion faollik va innovatsion rivojlanishga ta'sir etuvchi omillar o'zaro solishtirilgan. Shuningdek, milliy amaliyot xorijiy davlatlar tajribasi bilan qiyosiy jihatdan tahlil qilinib, samarali institutsional mexanizmlar aniqlangan.

Statistik kuzatuv va ma'lumotlarni tahlil qilish usullari yordamida kichik biznesning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi, yangi ish o'rinlarini yaratishdagi hissasi, ishlab chiqarish hajmi hamda iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlariga ta'siri o'rganilgan. Tadqiqot davomida rasmiy statistik ma'lumotlar, davlat hisobotlari va iqtisodiy ko'rsatkichlardan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekistonda tadbirkorlik subyektlarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini ishonchli himoya qilish, xususiy mulkning qonuniy hamda amaliy jihatdan ustuvor rolini ta'minlash, iqtisodiyotda davlat ulushini bosqichma-bosqich kamaytirishga qaratilgan aniq manzilli chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev Shavkat Miromonovich ta'kidlaganlaridek: "Bizning bosh vazifamiz - tadbirkorlikni rivojlantirishni rag'batlantirish uchun eng qulay shart-sharoitlar yaratishni ta'minlashdir. Biznes bilan shug'ullanayotgan har kishida davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishiga astoydil ishonch bo'lishi shart. Odamlar biznes bilan shug'ullanishdan manfaatdor bo'lishi zarur. Tadbirkor va xalq boy bo'lsa - mamlakat ham boy bo'ladi" [8].

Ishchi kuchining to'la va samarali bandligi milliy iqtisodiyotning barqaror va mutanosib rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Biroq, o'zgaruvchan bozor sharoitida ushbu holatni ta'minlash juda murakkab bo'lib, aksariyat hollarda ishchi kuchiga talab va uning taklifi o'rtasida nomuvofiqlik mavjud bo'ladi. Bunga nisbatan yuqori haq to'lanadigan ish o'rinlari orqali namoyon bo'luvchi ishchi kuchiga talabning taklifdan ortda qolishi, aksariyat holatlarda esa yirik xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan yangi ish o'rinlari yaratishning iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq emasligi sabab bo'ladi. Shunday holatlarda kichik biznes ishchi kuchi to'la bandligini ta'minlashning yashirin imkoniyatlari sifatida maydonga tushadi. Ishchi

kuchi bozorida kichik biznes korxonalarining ish beruvchi sifatidagi o'rnining uning muhim ijtimoiy funksiyalaridan biri hisoblanadi.

Statistika va yetakchi ommaviy axborot vositalari ma'lumotlariga ko'ra, har yili ish o'rinlarining 2/3 qismi kichik tadbirkorlik hisobiga yaratiladi. Bu borada kichik biznesning roli ayniqsa inqiroz vaqtida, shuningdek depressiv hududlarda katta ahamiyat kasb etadi. Shunday tarzda kichik biznes millionlab kishilarga qiyinchilik vaqtlarini yengib o'tishga yordam beradi, demak, jamiyatdagi ijtimoiy tanglikni yumshatishga imkon beradi. Biroq, mazkur funksiyani kichik biznesning o'ziga xos xususiyatlari qatoriga kiritish mumkin emas, chunki ish o'rinlari shuningdek davlat, korporativ tuzilmalar, hatto notijorat tashkilotlari tomonidan ham tashkil etiladi.

Jahondagi rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, yirik korxonalarga nisbatan kichik biznes subyektlarida yangi ish o'rinlarini yaratishga moyillik kuchliroq bo'lib, u quyidagi sabablar orqali izohlanadi:

1) kichik biznesning kapital sig'imi past bo'lgan yangi ish o'rinlarini tezlik bilan tashkil etishga qodirligi. Kichik korxonadagi bir ish o'rniga to'g'ri keluvchi kapital sarflari yirik korxonalarga nisbatan sezilarli darajada past. Ba'zi bir mutaxassislarining fikricha, buning natijasida ish o'rnining qiymati o'rtasidagi farq o'n baravardan oshib ketadi: «yirik biznesda bitta ish o'rnini tashkil etish 100-150 ming AQSh dollari tursa, kichik biznesda bitta ish o'rnini yaratish taxminan 10 ming AQSh dollariga tushadi»;

2) kichik korxonalardagi kapital texnik tuzilishining nisbatan yuqoriligi. Ya'ni, ularda foydalanilayotgan ishlab chiqarish vositalari birligiga yirik korxonalarga qaraganda ko'proq jonli mehnat (ishchi kuchi) birligi to'g'ri keladi;

3) kichik korxonalar tashkil topish jarayonlarining yengilligi. Yangi kichik biznes korxonalari yirik korxonalariga nisbatan tezroq va ko'proq miqdorda tashkil etilishi tabiiy. Buni birgina yirik korxonalarni tashkil etish uchun o'rtacha 15-20 kun talab etilgani holda kichik biznes subyektlari uchun o'rta hisobda 2 ish kuni talab etilishi orqali ham izohlash mumkin;

4) kichik korxonalar ma'lum qismi faoliyatining yirik korxona faoliyatining hosilasi sifatida amalga oshirilishi. Ya'ni, yirik korxonalarning tashkil etilishi o'z navbatida, yana kichik biznes korxonasidagi ish o'rinlarining ko'payishiga olib keladi;

5) kichik biznes korxonalarida ishchi kuchini yollashda miqdor samarasining amal qilishi. Ishchi kuchini yollashning miqdor samarasi - kichik tadbirkorlik subyektlari sonining nisbatan tezlik bilan ko'payishi, yirik korxonalar tarkib topishiga nisbatan hosilaviy tarzda ko'proq tarkib topishi natijasida yangi ish o'rinlarining yaratilishi. Ya'ni, kichik biznes korxonasi tomonidan yollash mumkin bo'lgan ishchilar soni yirik korxonadagiga qaraganda oz bo'lsada, bunday korxonalar sonining ko'pligi pirovardida jami yirik korxonalardagi ishchilar umumiy sonidan ko'proq ishchilar yollanishiga imkon yaratadi.

Kichik biznesning ijtimoiy funksiyalari qatoriga ijtimoiy takror ishlab chiqarish jarayoniga ish beruvchilarning boshqa guruhlar tomonidan deyarli foydalanilmayotgan qo'shimcha mehnat resurslarini jalb etishga ko'maklashishni kiritish to'g'ri bo'ladi. Ularga "ishchi kuchi" tovarining egasi sifatidagi mehnat potentsiali obyektiv omillar orqali cheklangan kiradi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida

aksariyat ish beruvchilar ularga to'laqonli ishchilar sifatida qaramaydilar, shunga ko'ra ularni ishga joylashtirish imkoniyatini ta'minlash holatida emaslar. Kichik biznes esa bu qadar qat'iy talablarni qo'ymaydi. Oilaviy firmalarda eng kam darajada mehnatga layoqatli bo'lgan oila a'zolarining mehnatidan ham foydalaniladi. Yollanma mehnatdan foydalanuvchi kichik korxonalar kasanachilar, o'quvchi yoshlar, keksa yoshdagi fuqarolar mehnatidan foydalanishga nisbatan ko'proq moslashgan. Keyingi ikkita guruhning aholi umumiy sonidagi ulushi doimiy ravishda ko'payib borayotganligini hisobga olgan holda, kichik biznesning qarab chiqilayotgan funksiyasining amaliy ahamiyati ham oshib bormoqda.

Milliy iqtisodiyotda kichik biznesning to'laqonli rivojlanishi hamda o'z vazifalarini samarali bajarishida soha tarkibiy tuzilmasining mukammallik darajasi muhim o'rin tutadi. Tarkibiy tuzilmaning mukammal bo'lishi kichik biznes salohiyatidan to'liq foydalanish hamda uning raqobatbardoshligini oshirish imkonini beradi. Iqtisodiy taraqqiyotning yuksalib borishi bilan kichik biznesning tarkibiy tuzilishini takomillashtirish obyektiv zaruratga aylanadi. Chunki, mamlakatdagi barqaror iqtisodiy o'sish sur'atlarini, YaIM hajmidagi, bandlikni ta'minlashda soha ulushini oshirib borish pirovardida yangidan-yangi kichik biznes subyektlarining tashkil etilishini taqozo etadi. Bu esa ko'p jihatdan kichik biznes tarkibida yuqori texnologik ishlab chiqarishning ustuvor holdagi rivojlanishiga bog'liq.

E.Tixonovanning ta'kidiga ko'ra, "Kichik biznesning rivojlanish muammosi odatda yaxlit holda, uning o'ziga xos, ayrim hollarda o'zgacha xususiyatlarga ega bo'lgan alohida qism va elementlarini ajratmagan holda ko'riladi. Shunga ko'ra, kichik korxonalarni oldindan tarkib topgan bozorlarda faoliyat yurituvchi an'anaviy hamda yangi texnologiyalar, mahsulotlar va bozorlarni o'zlashtiruvchi innovatsion korxonalarga ajratish muhim holat hisoblanadi"

Kichik biznes subyektlarining soni ortib borishi bilan ular o'rtasidagi raqobat kuchayib, aksincha, an'anaviy tarmoqlardagi foyda normasi pasayib boradi. Bu esa, kichik biznes subyektlarini texnik-texnologik darajasi yuqori bo'lgan tarmoqlarga o'tishga majbur qiladi. Boshqa tomondan, kapitallashuv, ya'ni korxonalarda asosiy ishlab chiqarish fondlari va aylanma mablag'lar qiymatining oshib borishi bilan ularning ishlab chiqarish jarayoniga yuqori qiymatdagi texnik vositalarni jalb etish imkoniyatlari kengayib boradi. Ilg'or ilm-fan yutuqlariga asoslangan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning yetarli darajada rivojlanmasligi sabablari hamda bu borada qilinishi lozim bo'lgan ishlarni quyidagi jadval orqali kuzatish mumkin.

Iqtisodiyotdagi davlat mulkining ulushini pasaytirish bo'yicha tub chora-tadbirlarni qo'llash yo'li bilan ishlab chiqarishning samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirishning kuchli omili sifatida xususiy sektor, kichik tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish; xizmat ko'rsatish sohasi va servis, kichik biznes, kasanachilik, ijtimoiy va bozor infratuzilmasini jadal rivojlantirish, mavjud quvvatlarni modernizatsiyalash va texnik qayta qurollantirish hamda yangilarini kiritish, uy-joy qurilishini kengaytirish uchun qulay sharoit va rag'batlarni yaratish, ta'lim, sog'liqni saqlash va uy-joy sohalarini muvozanatli

rivojlantirish orqali aholi daromadlari va bandligining izchil o'sishiga yo'naltirilgan faol ijtimoiy siyosatni amalga oshirish muhim hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tahlillar kichik biznes va xususiy tadbirkorlik mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining muhim omillaridan biri ekanligini tasdiqladi. Mazkur soha iqtisodiy o'sishni ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratish, aholi daromadlarini oshirish va bozor munosabatlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, kichik biznes subyektlarining iqtisodiy jarayonlarga tez moslasha olishi, ishlab chiqarishni qisqa muddatda modernizatsiya qilishi hamda bozor talabiga mos mahsulot va xizmatlarni taklif etishi uning iqtisodiyotdagi strategik rolini kuchaytirdi.

Tadqiqot natijalari kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning hududiy rivojlanish, bandlik darajasi va raqobat muhitini shakllantirishdagi o'rni yildan-yilga ortib borayotganini ko'rsatdi. Ushbu sohaning rivojlanishi aholining tadbirkorlik faolligini oshirish, innovatsion faoliyatni kengaytirish hamda iqtisodiyotning tarkibiy diversifikatsiyasini jadallashtirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish zarurati saqlanib qolmoqda.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati samaradorligini yanada oshirish maqsadida quyidagi yo'nalishlarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

1. Kichik biznes subyektlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish va imtiyozli kreditlash tizimini takomillashtirish.
2. Zamonaviy boshqaruv usullari hamda raqamli texnologiyalarni tadbirkorlik faoliyatiga keng joriy etish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish.
3. Hududlarda kichik biznes uchun infratuzilma va xizmat ko'rsatish tizimini rivojlantirish, ayniqsa qishloq joylarda tadbirkorlik faolligini rag'batlantirish.
4. Innovatsion va yuqori texnologiyali ishlab chiqarishga ixtisoslashgan kichik korxonalar ulushini ko'paytirish hamda ularning eksport salohiyatini oshirish.
5. Tadbirkorlik subyektlari va yirik korxonalar o'rtasidagi kooperatsiya aloqalarini mustahkamlash orqali ishlab chiqarish zanjirining integratsiyasini rivojlantirish.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni izchil qo'llab-quvvatlash mamlakat iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash, aholi farovonligini oshirish va raqobatbardosh iqtisodiyotni shakllantirishning muhim omillaridan biri bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. -T.: "Xalq so'zi" gazetasi. 23.12.2017.
2. Шумпетер Й. Теория экономического развития. -М.: "Эксмо", 2007. Мамут М.В. Микрофинансирование: новые возможности финансово-кредитной системы // "Банковское дело". - Москва, № 4, 2009.
3. Юнус М., Жоли А. Создавая мир без бедности: социальный бизнес и будущее капитализма. Пер. с англ. - М.: "Альпина Паблишерз", 2010.

4. Allen F., Gale D. Comparing Financial Sestems. - Cambridge, Mass: "MIT Press", 2000.
5. Chanel-Reynaud G., Bloy E. La Banque et le risqué PME - Presses Universitaires de Lyon, 2001.
6. МакНотон Д. Банковские учреждения в развивающихся странах. Пер. с англ. -М.: "ИЭР", 1994.
7. Тихонова Е.О. Роль интеграции в развитии традиционного и инновационного малого бизнеса // "Российское предпринимательство". №2, 2008.
8. Раджапова, З. Т., & Мирзаева, Г. З. (2023). ИННОВАЦИОННАЯ ТЕХНОЛОГИЯ В ЛАНДШАФТНОМ ДИЗАЙНЕ.(в дошкольных образовательных организациях). Analysis of world scientific views International Scientific Journal, 1(4), 70-76.
9. Norboevna, R. N. (2021, April). IMPROVING THE MEMBERSHIP SYSTEM IN ECOLOGICAL EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN. In Archive of Conferences (Vol. 20, No. 1, pp. 97-98).
10. Nigmatov, A. N., & Ravshanova, N. N. (2020). Scientific Preschool Environmental Education and Training Research Methodology. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(08), 23-31.
11. Babayeva, D. R., & Ochilova, X. S. (2022, October). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI NUTQ O 'STIRISH ORQALI MUSTAQIL FIKRLASHGA O 'RGATISH. In INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 8, pp. 21-23).
12. Sharipova, G. S., & Madaminjonova, M. S. (2022, April). BASIC CONCEPT IN CLOTHES DESIGN. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 12-15).

TEMIR YO‘L TRANSPORTIDA YUK TASHISH TARIF TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI

Mannonov Shohruhmirza Abdurashid o‘g‘li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Izlanuvchisi, PhD.

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda temir yo‘l transportida yuk tashish tarif tizimining nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida tarif tizimining infratuzilma, harakatlanuvchi tarkib hamda transport-logistika jarayonlari bilan o‘zaro bog‘liqligi o‘rganilgan. Tahlillar natijasida tariflarni yuk turlari, tashish masofasi va mavsumiy omillar asosida differensiallashtirish transport samaradorligini oshirishga xizmat qilishi aniqlangan. Shuningdek, vagon va konteynerlardan foydalanish uchun vaqtga asoslangan to‘lov mexanizmlarini joriy etish transport vositalarining aylanish tezligini oshirish imkonini berishi asoslangan. Tadqiqot davomida amaldagi tarif tizimidagi mavjud muammolar baholanib, tarif siyosatini modernizatsiya qilish, logistika yondashuvlarini kengaytirish hamda bozor mexanizmlarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: temir yo‘l transporti, yuk tashish, tarif tizimi, logistika, tarif siyosati, transport infratuzilmasi, differensial tariflar, transport samaradorligi.

Аннотация

В данном исследовании были проанализированы теоретические и практические аспекты тарифной системы грузовых перевозок на железнодорожном транспорте. В ходе исследования была изучена взаимосвязь тарифной системы с инфраструктурой, подвижным составом и транспортно-логистическими процессами. По результатам анализа было установлено, что дифференциация тарифов в зависимости от видов грузов, расстояния перевозки и сезонных факторов способствует повышению эффективности транспортной системы. Кроме того, было обосновано, что внедрение механизмов оплаты, основанных на времени использования вагонов и контейнеров, способствует увеличению скорости оборота транспортных средств. В процессе исследования были оценены существующие проблемы действующей тарифной системы, а также разработаны научно-практические предложения и рекомендации по модернизации тарифной политики, расширению логистических подходов и развитию рыночных механизмов.

Ключевые слова: железнодорожный транспорт, грузовые перевозки, тарифная система, логистика, тарифная политика, транспортная инфраструктура, дифференцированные тарифы, транспортная эффективность.

Abstract

This study analyzed the theoretical and practical aspects of the freight transportation tariff system in railway transport. During the research process, the interrelationship between the tariff system, infrastructure, rolling stock, and transport-logistics processes was examined. The analysis revealed that differentiating tariffs based on cargo types, transportation distance, and seasonal factors contributes to

improving transport efficiency. Furthermore, it was substantiated that the introduction of time-based payment mechanisms for the use of wagons and containers can increase the turnover rate of transport vehicles. The study also evaluated the existing problems within the current tariff system and developed scientific and practical recommendations aimed at modernizing tariff policy, expanding logistics approaches, and developing market mechanisms.

Keywords: railway transport, freight transportation, tariff system, logistics, tariff policy, transport infrastructure, differentiated tariffs, transport efficiency.

KIRISH

Globallashuv va iqtisodiy integratsiya sharoitida transport tizimi mamlakat iqtisodiyotining muhim infratuzilmaviy elementi sifatida namoyon bo‘ladi. U ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta‘minlaydi, hududlararo iqtisodiy aloqalarni rivojlantiradi hamda ichki va tashqi bozorlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni mustahkamlaydi. Shu nuqtai nazardan, transport tizimining samarali faoliyati, ayniqsa temir yo‘l transporti orqali yuk tashish jarayonlarini tashkil etish iqtisodiy taraqqiyotning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Temir yo‘l transporti yuqori yuk tashish quvvati, tashishlarning barqarorligi va nisbatan past tannarxi bilan boshqa transport turlariga nisbatan ustunlikka ega. Shu bilan birga, ushbu tarmoqda tarif tizimi transport xizmatlari narxini shakllantiruvchi asosiy iqtisodiy mexanizm sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Tarif tizimi orqali transport xizmatlari bozori tartibga solinadi, resurslar taqsimoti amalga oshiriladi va transport korxonalarining moliyaviy barqarorligi ta‘minlanadi.

Zamonaviy bozor sharoitlarida temir yo‘l transportida amaldagi tarif tizimi qator muammolar bilan tavsiflanadi. Xususan, tariflarning yuqori darajasi, bozor talablariga moslashuvchanlikning yetarli emasligi, xizmat sifati bilan bog‘liq rag‘batlantirish mexanizmlarining sustligi hamda transport-logistika jarayonlarining yetarli darajada optimallashtirilmaganligi ushbu tizimni takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Shu munosabat bilan, temir yo‘l transportida yuk tashish tarif tizimini zamonaviy iqtisodiy sharoitlarga mos holda rivojlantirish, uni differensiallashtirish va logistika yondashuvlari asosida takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada temir yo‘l transportida yuk tashish tarif tizimining nazariy asoslari va amaliy jihatlari ko‘rib chiqiladi hamda uni takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari bayon etilgan.

ADABIYOTLAR SHARHI

Transport tizimi va uning iqtisodiyotdagi o‘rni masalalari ko‘plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, A.G. Granberg transport infratuzilmasini mintaqaviy iqtisodiy makonni shakllantiruvchi asosiy omil sifatida baholaydi¹. Uning fikricha, transport tarmoqlari hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarni ta‘minlab, ishlab chiqarish va iste‘mol jarayonlarining uzviyligini mustahkamlaydi.

Transport tizimining nazariy asoslari va uning tarkibiy elementlari A.V.

¹ Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. - М.: ГУ ВШЭ, 2004. - 494 с.

Velmojin, V.A. Gudkov va L.B. Mirotin tomonidan keng yoritilgan¹. Ular transport tizimini texnik vositalar, infratuzilma obyektlari, boshqaruv mexanizmlari va iqtisodiy munosabatlarning integratsiyalashgan majmui sifatida talqin qiladi hamda transport jarayonlarining samaradorligi tizimli yondashuv asosida shakllanishini ta'kidlaydi.

M.B. Petrov transport tizimini murakkab tashkiliy, texnologik va institutsional tizim sifatida ko'rib chiqadi². U transport tizimining samaradorligi uning strukturaviy va funksional elementlari o'rtasidagi uyg'unlikka bog'liqligini asoslaydi hamda transport infratuzilmasining iqtisodiy rivojlanishdagi tizim hosil qiluvchi rolini alohida qayd etadi.

METADOLOGIYA

Tadqiqotda temir yo'l transportida yuk tashish tarif tizimini takomillashtirish masalalarini o'rganishda kompleks ilmiy yondashuvlardan foydalaniladi. Tizimli yondashuv asosida tarif tizimi transport infratuzilmasi, harakatlanuvchi tarkib va boshqaruv mexanizmlarining o'zaro bog'liq majmui sifatida tahlil qilinadi. Jarayonli yondashuv orqali yuk tashish va transport-logistika operatsiyalarining samaradorligi baholandi.

Tahlil va sintez usullari yordamida tarif tizimining nazariy asoslari umumlashtiriladi, taqqoslash usuli orqali esa temir yo'l transporti tarif tizimining amaldagi holati va uni takomillashtirish yo'nalishlari aniqlanadi. Iqtisodiy-mantiqiy va statistik tahlil usullari tarif siyosatining samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni baholashda qo'llanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

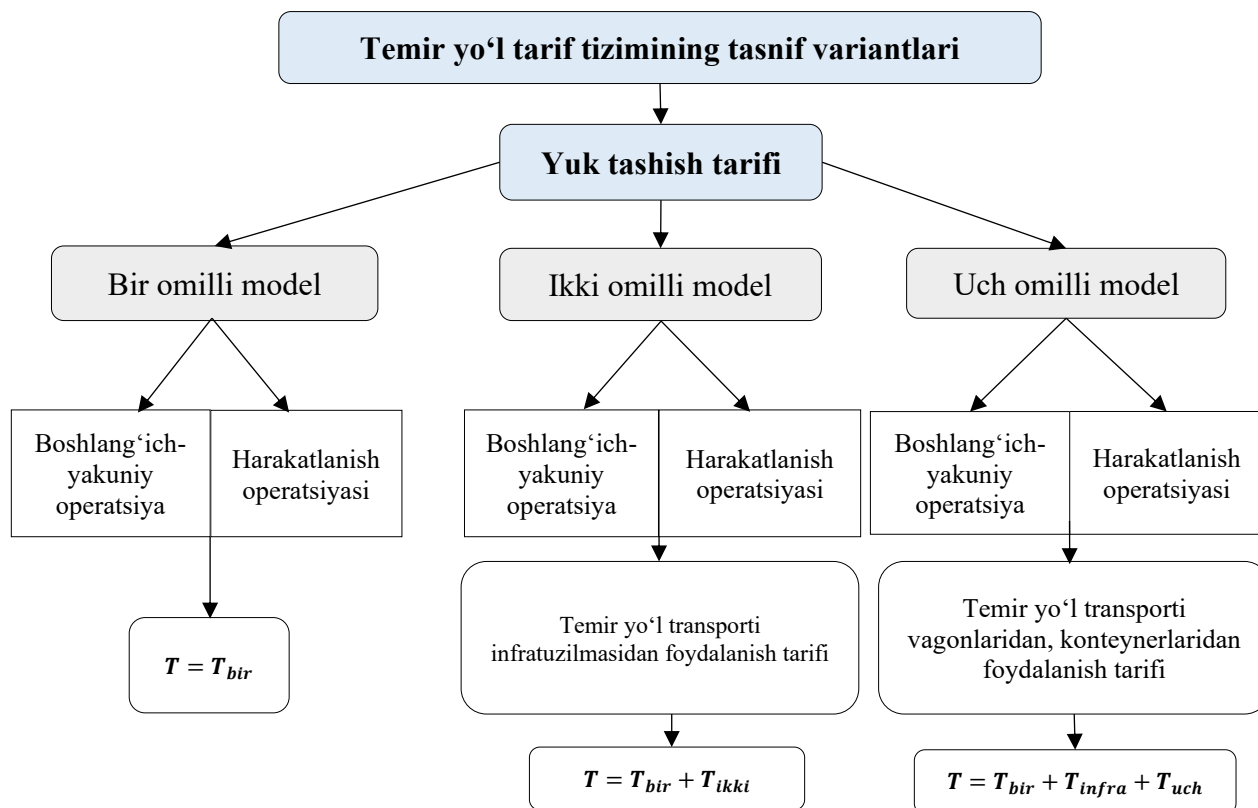
Temir yo'l transportida yuk tashish tarif tizimi zamonaviy iqtisodiy sharoitlar, logistika jarayonlari va bozor munosabatlarining rivojlanishi ta'sirida doimiy takomillashtirib borilishini talab etadi. Tarif tizimi transport xizmatlari bozoridagi talab va taklif, tashish hajmi, tashish texnologiyalarining yangilanishi hamda harakatlanuvchi tarkibning rivojlanish darajasi bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Shu jihatdan, tarif siyosati nafaqat transport korxonalarining daromad manbai, balki butun iqtisodiyotda resurslar taqsimotiga ta'sir etuvchi muhim iqtisodiy mexanizm hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, temir yo'l transportida tarif tizimi asosan infratuzilmadan foydalanish, vagon va konteynerlardan foydalanish to'lovlari asosida shakllanadi. Mazkur tizim davlat tomonidan tartibga solinib, transport xizmatlari bozorida ishtirok etuvchi subyektlar manfaatlarini muvozanatlashtirishga qaratilgan. Shu bilan birga, tariflarning shaffofligi va iqtisodiy asoslanganligini ta'minlash muhim vazifa hisoblanadi. Tarif tizimida ishlab chiqarish infratuzilmasidan foydalanish qiymatini alohida ajratish orqali transport xizmatlari narxini aniqlashtirish va xarajatlarni optimallashtirish imkoniyati yaratiladi.

¹ Вельможин А.В., Гудков В.А., Миротин Л.Б. Теория транспортных процессов и систем. - М.: Транспорт, 2014. - 167 с.

² Петров М.Б. Эволюционные закономерности организации региональной системы транспорта // Теория эволюции социально-экономических систем / под ред. А.И. Татаркина, В.И. Маевского. - М.: Экономика, 2018. - С. 401-419.

1-rasmda temir yo‘l transportida yuk tashish tarif tizimining tasnif variantlari sxematik tarzda ifodalangan. Unda tarif shakllanishi uch xil model - bir omilli, ikki omilli va uch omilli yondashuvlar asosida ko‘rsatilgan.

1-rasm. Temir yo‘l tarif tizimining tasnif variantlari¹.

Bir omilli modelda tarif faqat tashish jarayonining asosiy elementi sifatida shakllanib, boshlang‘ich-yakuniy va harakatlanish operatsiyalari umumlashtirilgan holda hisobga olinadi. Ikki omilli modelda esa tarif tarkibi kengaytirilib, infratuzilmadan foydalanish xarajatlari alohida komponent sifatida ajratiladi. Uch omilli modelda tarif tizimi yanada takomillashgan bo‘lib, unga qo‘shimcha ravishda vagon va konteynerlardan foydalanish xarajatlari ham kiritiladi².

Tarifning formulaviy ifodasi orqali uning tarkibiy qismlari - tashish (asosiy), infratuzilma va harakatlanuvchi tarkib bilan bog‘liq xarajatlar bosqichma-bosqich kengayib borishi aks ettirilgan. Bu esa tarif tizimini yanada shaffof va iqtisodiy jihatdan asoslangan holda shakllantirish imkonini beradi.

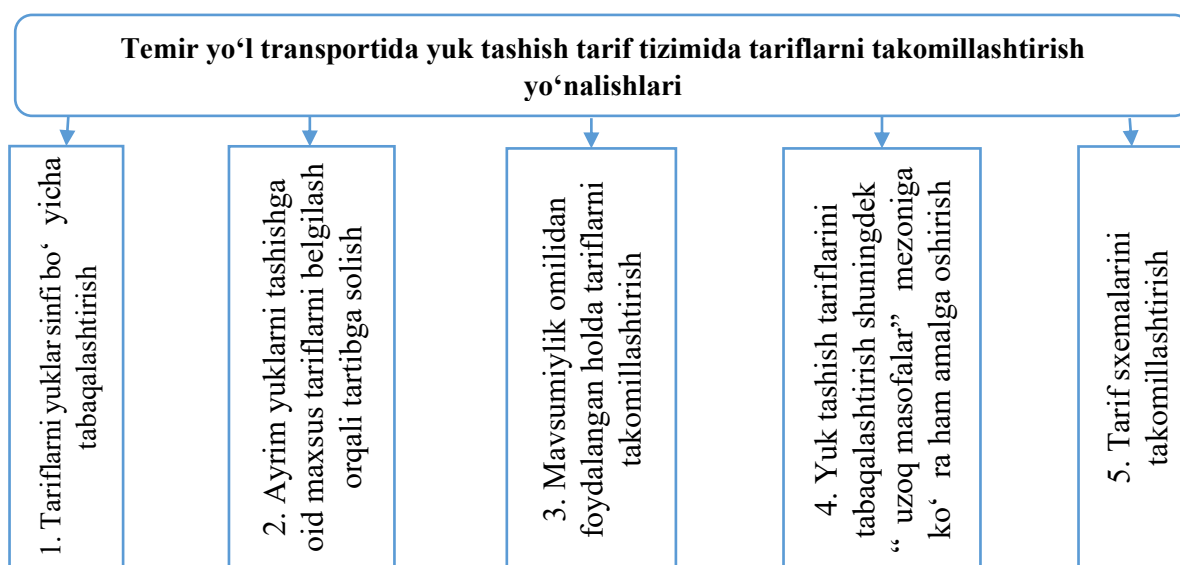
Tadqiqot natijalari temir yo‘l transportida tarif tizimini takomillashtirishning bir qator ustuvor yo‘nalishlarini aniqlash imkonini berdi. Jumladan, yuklarni sinflarga ajratgan holda tariflarni tabaqalashtirish, ayrim yuk turlari uchun maxsus tariflarni joriy etish, mavsumiy omillarni hisobga olish, tashish masofasiga qarab tariflarni moslashtirish hamda tarif sxemalarini modernizatsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, yirik hajmli va uzoq masofalarga tashiladigan yuklar uchun pasaytirilgan tariflarni qo‘llash transport samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

¹ Muallif ishlanmasi

² Розанова Н.М. Экономика отраслевых рынков. - М.: Юрайт, 2017. - 410 с.

Vagon va konteynerlardan foydalanish uchun vaqtga asoslangan to'lov tizimini joriy etish transport jarayonlarida samaradorlikni oshirishga olib keladi. Bu yondashuv orqali yuk jo'natuvchi va yuk qabul qiluvchilar vagonlardan foydalanish vaqtini qisqartirishga intiladi, natijada transport vositalarining aylanish tezligi oshadi va umumiy xarajatlar kamayadi. Ushbu mexanizm transport-logistika jarayonlarini optimallashtirishda muhim vosita hisoblanadi.

Biroq, amaldagi tarif tizimida qator muammolar ham mavjud. Xususan, tariflarning yuqori darajasi, ularning bozor sharoitlariga yetarli darajada moslashmaganligi, ayrim omillar bo'yicha muvofiqlashtirilmaganligi hamda xizmat sifatini rag'batlantirish mexanizmlarining yetarli emasligi transport tizimi samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bundan tashqari, temir yo'l transportining ayrim yo'nalishlarda avtomobil transportiga nisbatan vaqt jihatidan ortda qolishi uning raqobatbardoshligini pasaytiradi¹.

2-rasm. Tashish tarif tizimini takomillashtirish yo'nalishlari².

2-rasmda temir yo'l transportida yuk tashish tarif tizimini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari kompleks tarzda yoritilgan. Unda tarif siyosatini rivojlantirishning beshta muhim yo'nalishi ajratib ko'rsatilgan bo'lib, har biri transport tizimi samaradorligini oshiradi.

Temir yo'l transportida tarif tizimini takomillashtirish bozor mexanizmlarini keng joriy etish, logistika yondashuvlarini rivojlantirish, tariflarni differensiallashtirish hamda davlat tomonidan samarali tartibga solish orqali amalga oshirilishi lozim. Bu esa transport tizimining iqtisodiy samaradorligini oshirish, xizmatlar sifatini yaxshilash va milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Birinchi yo'nalish tariflarni yuklar sinfi bo'yicha tabaqalashtirishni nazarda tutadi. Bu yondashuv orqali yuklarning iqtisodiy ahamiyati, hajmi va transport xarajatlaridagi ulushi hisobga olinadi. Ikkinchi yo'nalish ayrim yuk turlariga nisbatan maxsus tariflarni qo'llash orqali davlat tomonidan maqsadli tartibga solishni amalga

¹ Лапидус Б.М., Мачерет Д.А. Экономика железнодорожного транспорта. - М.: УМЦ ЖДТ, 2011. - 512 с.

² Muallif ishlanmasi

oshirish imkonini beradi. Uchinchi yoʻnalishda mavsumiylik omilidan foydalanish orqali tariflarni moslashuvchan shakllantirish koʻzda tutiladi, bu esa ayniqsa qishloq xoʻjaligi mahsulotlarini tashishda muhim ahamiyatga ega.

Toʻrtinchi yoʻnalish tashish masofasiga qarab tariflarni differensiallashtirishni ifodalaydi, yaʼni uzoq va qisqa masofalarga tashish xarajatlarini iqtisodiy jihatdan asosli tarzda belgilashga xizmat qiladi. Beshinchi yoʻnalish esa tarif sxemalarini takomillashtirish orqali tarif tizimini soddalashtirish, shaffofligini oshirish va bozor sharoitlariga moslashtirishni nazarda tutadi.

Ushbu yoʻnalishlar temir yoʻl transportida tarif tizimini modernizatsiya qilish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish hamda transport xizmatlari bozorida raqobatbardoshlikni kuchaytirishga qaratilgan.

Muammoning muhim jihati shundaki, tarif hozirgacha asosan oʻrtacha koʻrsatkichlarga tayanadi. Vaqt omili, makon omili va yuk oqimining konsentratsiyasi ikkinchi darajada qolmoqda. Bu esa infratuzilma yetishmovchiligini investitsiya bilan hal qilishga majbur qiladigan sharoit yaratadi. Aslida esa muammoning maʼlum qismi iqtisodiy signallar orqali yumshatilishi mumkin boʻlgan holda, tarif tizimi ushbu funksiyani yetarli darajada taʼminlamayapti.

Tarif tizimining tarixiy rivojlanishini qayta tahlil qilish oʻtmishni tavsiflash uchun emas, balki bugungi institutsional muammoni ochib berish uchun zarur. Davlat barqarorlikni saqlab qolishga intiladi, bozor esa resurslarni samarali taqsimlashni talab qiladi. Tarif tizimi aynan shu ikki mantiqni uygʻunlashtirishi kerak boʻlgan asosiy iqtisodiy mexanizm hisoblanadi. Biroq mavjud modelda bu uygʻunlikni kuchaytirish zarurati mavjud. Ana shu holat tarif siyosatini qayta talqin qilish zaruratini keltirib chiqaradi. Tarif yuk tashish xarajatlarini qoplovchi passiv instrument emas, balki yuk oqimini vaqt va yoʻnalishlar kesimida qayta taqsimlashga qodir faol iqtisodiy regulyatorga aylantirilishi lozim. Bu esa davlat-bozor ziddiyatini inkor etish orqali emas, balki uni iqtisodiy mexanizm orqali boshqarish orqali hal etish mumkinligini koʻrsatadi. Mazkur yondashuv keyingi tahlillar va takliflar uchun konseptual asos vazifasini bajaradi.

1-jadval

Tarif tizimini shakllanishiga va takomillashuviga taʼsir koʻrsatuvchi omillar¹

№	Omillar	Tariflarga taʼsiri
1	Iqtisodiy oʻsish	Yuk tashish xizmatlariga boʻlgan talabni oshiradi, tariflarni oshiradi.
2	Ishlab chiqarish hajmi	Talabning oshishiga olib keladi, tariflarni oshiradi.
3	Eksport va import hajmi	Yuk tashish talabini oshiradi, tariflarni oshiradi.
4	Xom ashyo va mahsulot narxlari	Talab va taklifga taʼsir qiladi, bu esa tariflarning oʻzgarishiga sabab boʻladi.
5	Raqobat darajasi	Kuchli raqobat tariflarni pasaytirishga va xizmat sifatini oshirishga olib keladi.
6	Davlat siyosati	Tariflarni tartibga solish, monopoliya holatlarini cheklash uchun davlat tomonidan qoʻllaniladi.

¹ Oʻrganilgan maʼlumotlar asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Temir yo‘l infratuzilmasiga kiritilgan investitsiyalar yuk tashish faoliyatining samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Infratuzilmaga investitsiyalar yo‘l tarmoqlarini modernizatsiya qilish, yangi texnologiyalar joriy qilish va transport vositalarini yangilashga sarflanadi. Bu kabi sarmoyalar temir yo‘l xizmatlarining tezkorligi va ishonchliligini oshiradi, bu esa talab va taklifning o‘zgarishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Xususan, yuk tashish tezligi va sifatining yaxshilanishi mijozlar tomonidan xizmatlarga bo‘lgan talabni oshirishi mumkin, bu esa o‘z navbatida tariflarning oshishiga yoki moslashuvchan bo‘lishiga olib keladi.

Infratuzilmaga investitsiyalar yuk tashish faoliyatining samaradorligini oshirishda xarajatlarni qisqartirishga yordam beradi. Masalan, zamonaviy texnologiyalar yordamida yukni tashish va ortiqcha vaqt sarflash kamayishi mumkin, bu esa tarmoqda narxlarni pasaytirish imkonini beradi. Infratuzilmaning yaxshilanishi transport jarayonlarida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni kamaytiradi va bu orqali xizmatlar sifati yaxshilanadi, bu esa umumiy ravishda tariflar siyosatini samarali boshqarish imkoniyatini beradi.

Davlat siyosatining tarif tizimiga ta’siri juda katta. Davlat tomonidan qabul qilingan siyosatlar va me’yorlar yuk tashish xizmatlarining narxini belgilashda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Davlatning ishtirok etishi, odatda, bozor barqarorligini ta’minlash, raqobatni tartibga solish va iste’molchilar manfaatlarini himoya qilish maqsadida amalga oshiriladi. Masalan, subsidiyalar davlat tomonidan amalga oshirilgan moliyaviy yordam shakli bo‘lib, tariflarni pasaytirishga yoki ma’lum tovar yoki xizmatlarga bo‘lgan narxni barqarorlashtirishga yordam beradi. Subsidiyalar orqali davlat narxlarning ko‘tarilishini cheklab, mijozlar uchun imkoniyatlarni kengaytirishi mumkin.

Soliqlar ham tarif tizimiga ta’sir ko‘rsatadi. Davlat tomonidan belgilangan soliqlar va boshqa yig‘imlar transport kompaniyalari uchun qo‘shimcha xarajatlar sifatida namoyon bo‘ladi. Agar soliqlar yuqori bo‘lsa, bu holat tariflarning oshishiga sabab bo‘lishi mumkin, chunki kompaniyalar o‘z xarajatlarini qoplash uchun narxlarni oshirishga majbur bo‘ladi. Soliq imtiyozlari esa, aksincha, tariflarni pasaytirishga yordam beradi, chunki ular kompaniyalar uchun xarajatlarni kamaytirish imkonini beradi.

Davlatning boshqa moliyaviy qo‘llab-quvvatlash shakllari, masalan, infratuzilmaga kiritilgan investitsiyalar yoki imtiyozli kreditlar, ham tariflarning pasayishiga yoki barqaror bo‘lishiga yordam beradi. Bu kabi choralar orqali davlat transport tizimining barqarorligini ta’minlashga va aholiga xizmatlarni adolatli narxlarda taqdim etishga intiladi, ijtimoiy-iqtisodiy omillarning tarif tizimiga ta’siri va natijalari 2-jadvalda.

Temir yo‘l yuk tashish tarif tizimlari bo‘yicha jahon tajribasi yagona modelga tayanmasligini ochiq ko‘rsatadi. Turli mamlakatlarda qo‘llanilgan yondashuvlar iqtisodiy muhit, bozor munosabatlari va davlatning tarmoqdagi rolga qarab shakllangan. Shu sababli tarif siyosatida qaysi model “yaxshiroq” ekanini abstrakt tarzda baholash mumkin emas; muhim masala - ushbu model qaysi sharoitda ishlagani va u qanday iqtisodiy muammolarni hal qilganidadir. Bu xulosa O‘zbekiston temir yo‘l

yuk tashish tizimi uchun ham prinsipial ahamiyatga ega.

2-jadval

Ijtimoiy-iqtisodiy omillarning tarif tizimiga ta'siri¹

№	Omilar	Tariflarga ta'siri
1	Ijtimoiy-iqtisodiy omillarning tarif tizimiga ta'siri	Samaradorlikni oshiradi, narxlarni pasaytirishi yoki moslashuvchan bo'lishi mumkin
2	Zamonaviy texnologiyalar	Yuk tashish tezligini va sifatini oshiradi, tariflarning samarali shakllanishiga yordam beradi
3	Davlat subsidiyalari	Tariflarni pasaytirishga yoki narxlarni barqarorlashtirishga yordam beradi
4	Davlat tomonidan belgilangan soliqlar	Soliqlarning oshishi tariflarning oshishiga, soliq imtiyozlari esa tariflarning pasayishiga olib keladi
5	Boshqa moliyaviy qo'llab-quvvatlash shakllari	Tariflarning pasayishiga yoki barqaror bo'lishiga yordam beradi

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari temir yo'l transportida yuk tashish tarif tizimi transport xizmatlari bozorining muhim iqtisodiy va institutsional mexanizmlaridan biri ekanligini ko'rsatgan. Tarif tizimi infratuzilmadan foydalanish, vagon va konteynerlardan foydalanish hamda tashish jarayonlari bilan bog'liq xarajatlar asosida shakllantirilgan bo'lib, davlat tomonidan tartibga solinishi transport tizimi samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatgan.

O'tkazilgan tahlillar tarif tizimini takomillashtirish jarayonida yuklarni sinflar bo'yicha tabaqalashtirish, maxsus tarif mexanizmlarini qo'llash, mavsumiy omillarni hisobga olish hamda tashish masofasiga asoslangan differensial yondashuvni joriy etish muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatgan. Shuningdek, tarif sxemalarini modernizatsiya qilish transport xizmatlari samaradorligini oshirish va bozor talablariga moslashuvchanlikni kuchaytirishga xizmat qilgan.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, vagon va konteynerlardan foydalanish uchun vaqtga asoslangan to'lov tizimini joriy etish transport vositalaridan foydalanish samaradorligini oshirish, ularning aylanish tezligini jadallashtirish hamda transport xarajatlarini kamaytirish imkonini bergan. Mazkur mexanizm logistika jarayonlarini optimallashtirish va transport infratuzilmasidan samarali foydalanishni ta'minlashda muhim omil sifatida baholangan.

Amaldagi tarif tizimida tarif stavkalarining nisbatan yuqoriligi, bozor sharoitlariga moslashuvchanlik darajasining pastligi hamda raqobat muhitini rag'batlantirish mexanizmlarining yetarli darajada shakllanmaganligi kabi muammolar mavjudligi aniqlangan. Ushbu kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida tarif siyosatini bozor tamoyillari asosida takomillashtirish, zamonaviy logistika yondashuvlarini keng joriy etish hamda davlat tomonidan samarali institutsional tartibga solish mexanizmlarini rivojlantirish zarurligi asoslangan.

Temir yo'l transportida yuk tashish tarif tizimini kompleks takomillashtirish transport xizmatlari sifatini oshirish, iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash, logistika

¹ O'rganilgan ma'lumotlar asosida muallif tomonidan tuzilgan.

xarajatlarini optimallashtirish hamda milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qilishi aniqlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. - М.: ГУ ВШЭ, 2004. - 494 с.
2. Вельможин А.В., Гудков В.А., Миротин Л.Б. Теория транспортных процессов и систем. - М.: Транспорт, 2014. - 167 с.
3. Петров М.Б. Эволюционные закономерности организации региональной системы транспорта // Теория эволюции социально-экономических систем / под ред. А.И. Татаркина, В.И. Маевского. - М.: Экономика, 2018. - С. 401-419.
4. Розанова Н.М. Экономика отраслевых рынков. - М.: Юрайт, 2017. - 410 с.
5. Лapidус Б.М., Мачерет Д.А. Экономика железнодорожного транспорта. - М.: УМЦ ЖДТ, 2011. - 512 с.

ЦИФРОВЫЕ РЫНКИ УЗБЕКИСТАНА - КОНКУРЕНТНАЯ СРЕДА, МАРКЕТИНГОВЫЕ СТРАТЕГИИ КОМПАНИЙ И ЗАЩИТА ИНТЕРЕСОВ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ ПЛАТФОРМЕННОЙ ЭКОНОМИКИ

Насырова Дилфуза Хайруллаевна

Начальник управления Комитета
по развитию конкуренции и защите прав
потребителей Республики Узбекистан

ORCID: 0009-0008-6056-2626

Аннотация

В данной статье был проведён анализ конкурентной среды цифровых рынков Узбекистана, маркетинговых стратегий компаний и механизмов защиты прав потребителей в условиях платформенной экономики. В исследовании изучались динамика развития электронной коммерции, деятельность национальных и зарубежных платформ, а также влияние цифровой инфраструктуры на экономические процессы. Автор научно оценил эффективность экосистемной модели управления, BNPL-сервисов и омниканальных маркетинговых стратегий цифровых операторов. Также была раскрыта роль нормативно-правовых актов 2024-2025 годов в обеспечении защиты интересов потребителей. По результатам исследования были разработаны практические рекомендации по развитию конкурентной среды цифровых рынков, повышению доверия потребителей и укреплению позиций национальных платформ на международном рынке.

Ключевые слова: цифровой рынок, платформенная экономика, электронная коммерция, маркетинговая стратегия, защита прав потребителей, цифровая трансформация, BNPL, marketplace.

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekiston raqamli bozorlarining raqobat muhiti, platforma iqtisodiyoti sharoitida kompaniyalar marketing strategiyalari hamda iste'molchilar huquqlarini himoya qilish mexanizmlari tahlil qilindi. Tadqiqotda elektron tijoratning rivojlanish dinamikasi, milliy va xorijiy platformalarning bozor faoliyati hamda raqamli infratuzilmaning iqtisodiy jarayonlarga ta'siri o'rganildi. Muallif platforma operatorlarining ekotizimli boshqaruv modeli, BNPL xizmatlari va omnikanal marketing strategiyalarining samaradorligini ilmiy asosda baholadi. 2024-2025 yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlarning iste'molchilar manfaatlarini himoya qilishdagi o'rni ochib berildi. Tadqiqot natijasida raqamli bozorlarda raqobatni rivojlantirish, iste'molchilar ishonchini oshirish va milliy platformalarning xalqaro bozordagi salohiyatini mustahkamlash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: raqamli bozor, platforma iqtisodiyoti, elektron tijorat, marketing strategiyasi, iste'molchilar huquqi, raqamli transformatsiya, BNPL, marketplace.

Abstract

This article analyzed the competitive environment of Uzbekistan's digital markets, companies' marketing strategies, and consumer protection mechanisms within the platform economy. The study examined the development dynamics of e-commerce, the activities of national and international digital platforms, and the impact of digital infrastructure on economic processes. The author scientifically evaluated the effectiveness of ecosystem-based management models, BNPL services, and omnichannel marketing strategies used by platform operators. The article also identified the role of legal and regulatory reforms adopted in 2024-2025 in strengthening consumer rights protection. Based on the findings, practical recommendations were developed to improve competition in digital markets, increase consumer trust, and enhance the international competitiveness of national digital platforms.

Keywords: digital market, platform economy, e-commerce, marketing strategy, consumer protection, digital transformation, BNPL, marketplace.

ВВЕДЕНИЕ

Цифровая трансформация Узбекистана в последние годы вышла за рамки простой модернизации инфраструктуры и стала важным фактором структурных изменений экономики. По состоянию на январь 2025 года число пользователей Интернета достигло 32,7 млн человек, что составило 89,0% населения страны. Количество абонентов мобильной связи превысило 33,9 млн человек или 92,2% населения, а средняя скорость мобильного интернета за год увеличилась на 53,1% и достигла 37,82 Мбит/с [1]. Такой уровень цифрового развития создал условия для активного распространения платформенных бизнес-моделей - маркетплейсов, сервисов рассрочки, агрегаторов и омниканальных решений, деятельность которых напрямую зависит от устойчивого интернет-соединения и высокой скорости передачи данных.

Объём электронной коммерции в Узбекистане в 2024 году достиг 1,2 млрд долларов США и составил 3,8% розничного товарооборота [3]. По прогнозам KPMG, среднегодовой темп роста сектора в ближайшие годы составит 41,4-47,4%, а объём рынка к 2027 году может увеличиться до 1,8-2,2 млрд долларов США [2]. Среди стран Центральной Азии именно Узбекистан демонстрирует наиболее высокие темпы роста цифровой торговли. Это создаёт дополнительные возможности для экономического развития, одновременно усиливая конкуренцию между платформами и повышая значение эффективных механизмов маркетинга и защиты прав потребителей.

Современный рынок цифровой торговли в стране развивается по полицентрической модели. Национальная экосистема Uzum по итогам 2024 финансового года обеспечила валовый объём товарооборота на уровне 345 млн долларов США и ежемесячно обслуживала более 17 млн пользователей. В августе 2025 года после инвестиционного раунда с участием Tencent и VR Capital капитализация компании достигла 1,5 млрд долларов США, что сделало её первым «единорогом» цифровой экономики Центральной Азии [3].

Одновременно на рынке активно работают международные платформы Wildberries, Yandex Market, AliExpress и Ozon, расширяющие возможности трансграничной торговли для узбекистанских потребителей [3]. Сосуществование национальных и зарубежных платформ формирует конкурентную среду, характерную для двусторонних цифровых рынков [4].

Существенные изменения произошли и в системе государственного регулирования электронной торговли. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан №885 от 26 декабря 2024 года установило обязательные требования к операторам электронной коммерции, включая регистрацию юридического лица-резидента и интеграцию с государственными информационными системами [10]. Постановлением №256 от 1 мая 2024 года была утверждена методика определения доминирующего положения цифровых платформ, а Комитет по развитию конкуренции получил инструменты анализа рыночной власти применительно к платформенной экономике [11]. С 1 июля 2025 года иностранные платформы обязаны либо зарегистрировать юридическое лицо в Узбекистане, либо уплачивать НДС в размере 12% [13]. В марте 2025 года ООО «Uzum Market» было официально признано цифровой платформой с доминирующим положением, что стало первым примером практического применения новой методики [11].

Цель исследования заключается в комплексном анализе конкурентной структуры цифровых рынков Узбекистана, маркетинговых стратегий компаний и механизмов защиты прав потребителей в условиях развития платформенной экономики. В рамках исследования рассматриваются теоретические основы платформенной модели, анализируется динамика развития цифровой торговли, изучаются изменения нормативно-правовой базы, а также разрабатываются практические рекомендации для участников рынка и органов регулирования. Научная новизна работы состоит в адаптации теории двусторонних рынков к условиям Узбекистана и систематизации правовых изменений 2024-2025 годов в единую аналитическую модель. Практическая значимость исследования определяется возможностью использования полученных результатов при разработке корпоративных стратегий и совершенствовании государственной политики в сфере цифровой экономики.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР

Теоретический фундамент анализа цифровых рынков заложен Жан-Шарлем Рошэ и Жаном Тиролем в работе 2003 года, опубликованной в Journal of the European Economic Association. Рассматривая платформу как агента, обслуживающего две взаимодополняющие группы пользователей, авторы математически вывели правило ценообразования, согласно которому оптимальная цена на одной стороне рынка может оказываться ниже предельных издержек, поскольку компенсируется доходами с противоположной стороны [4]. Концепции сетевых эффектов и многосторонней принадлежности (multi-homing) интегрированы в теорию как параметры, регулирующие интенсивность межплатформенной конкуренции [4]. Узбекистанский эмпирический материал -

высокая концентрация трафика на нескольких маркетплейсах при свободе продавцов одновременно работать на конкурирующих площадках - соответствует базовой логике Рошэ-Тироля и оправдывает её применение в качестве аналитической рамки.

Теоретическая значимость двусторонних рынков заключается в опровержении классических представлений о ценообразовании на конкурентных рынках: оптимальная цена для одной стороны платформы оказывается существенно ниже предельных издержек, поскольку компенсируется доходами с противоположной стороны [4]. Подобная асимметрия ценообразования напрямую наблюдается в практике узбекистанских маркетплейсов, где BNPL-инструменты предлагаются потребителям по нулевой комиссии, а продавцы оплачивают комиссию за размещение товаров и за рекламные функции площадки. Эмпирическое соответствие национального рынка теоретической модели подтверждает её аналитическую релевантность.

Эмпирическим продолжением классической теории стала статья Каримова, Набиевой и Мустафоева, представленная на конференции ICFNDS 2022 года. Авторы провели benchmarking-анализ электронной коммерции трёх центральноазиатских республик и зафиксировали догоняющую позицию Узбекистана относительно Казахстана и Кыргызстана при наибольшем потенциале роста среди соседних стран [5]. Предложенное определение электронной коммерции - «обмен товарами и услугами с использованием информационно-коммуникационных технологий» - обладает достаточной охватностью для нормативного применения и было частично воспринято в последующих подзаконных актах [5].

Нуритдинова сосредоточилась на эффективности рынка интернет-услуг. По её данным, охват мобильной связью к моменту исследования достиг 91,2%, а число пользователей - 26,74 млн; в качестве сдерживающих факторов автор выделила региональную асимметрию доступа и относительно невысокую медианную скорость мобильной передачи данных (14,55 Мбит/с в 2023 году) [6]. Концептуальная конструкция исследовательницы соединяет инфраструктурную модернизацию, либерализацию ценовой политики и развитие цифровой грамотности в единую систему мер; интегральный характер предложенной модели согласуется с международной литературой о комплементарности технологического и человеческого капитала в процессах цифровой трансформации.

Отчёт Statista обращён к демографическим основаниям цифрового потребления. Молодость населения - свыше 60% узбекистанцев не достигли тридцатилетнего возраста - определяет архитектуру решений о покупках и формирует устойчивый спрос на форматы, оптимизированные под мобильные устройства [7]. Аналитическое агентство INFOline, на которое ссылается издание Kursiv Media, фиксирует, что в 2024 году 84% розничных операций проходило на традиционных рынках, а доля интернет-торговли составляла лишь 3% [8]. Сопоставление с Казахстаном (20%) и Беларусью (14%) обнажает

значительный неосвоенный резерв роста цифрового сегмента и поддерживает гипотезу о незавершённости перехода от традиционных к платформенным форматам розничной торговли.

Региональный обзор Всемирного банка рассматривает узбекистанский e-commerce в широкой центральноазиатской перспективе. Авторы констатируют пятикратный рост сегмента в 2018-2022 годах, появление первого «единорога» в лице Uzum и выделяют ключевые точки роста - региональную интеграцию, упрощение таможенных процедур и развитие трансграничной логистики [9]. Программа E-GATE при поддержке Всемирного банка обеспечила в 2024 году рост B2B-онлайн-продаж на сумму свыше 23 млн долл. США, что иллюстрирует продуктивность координированных донорских инициатив для интеграции национальных платформ в глобальные цепочки создания стоимости [9].

Юридическая литература последних лет обогатила корпус доступных оценок институциональных нововведений. Аналитики компании Dentons квалифицируют принятые в 2024-2025 годах нормативные акты как «качественный шаг к европейским стандартам» в регулировании цифровых платформ [14]. Платформа Legal500 интерпретирует законопроект «О защите прав пользователей онлайн-платформ и веб-сайтов», вынесенный на общественное обсуждение в марте 2025 года, как формирование комплексной системы ответственности операторов цифровых сервисов, блогеров и инфлюенсеров; по оценке экспертов, расширение полномочий Антимонопольного комитета по мониторингу рекламы в социальных сетях направлено на эффективную защиту потребителей от недобросовестных коммерческих практик [12]. Публикация Settle Law Firm детализирует инструменты регуляторного контроля, действующие с 1 июля 2025 года, и фиксирует обязанность зарубежных операторов либо учреждать резидентное юридическое лицо, либо обеспечивать уплату 12% НДС [13].

Систематизация рассмотренных работ выявляет двойственную природу узбекистанского цифрового рынка. С одной стороны, налицо высокая инфраструктурная зрелость, динамичный потребительский спрос и наличие национального лидера, способного конкурировать с глобальными игроками. С другой - относительно молодой регуляторный аппарат, для которого пока характерен этап накопления прецедентов и проверки эффективности институциональных конструкций. Сочетание двух перспектив определяет аналитическую логику настоящей работы и обосновывает применение многоуровневого исследовательского дизайна.

МЕТОДОЛОГИЯ

Методологическая основа исследования была сформирована с использованием системного и комплексного подходов к анализу цифровых рынков Узбекистана. В процессе исследования применялись методы сравнительного анализа, структурно-функционального исследования, контент-анализа и экономико-статистической оценки. Использование данных методов позволило объективно изучить особенности конкурентной среды цифровых

платформ, определить специфику маркетинговых стратегий компаний и оценить эффективность механизмов защиты интересов потребителей в условиях платформенной экономики.

В ходе исследования были проанализированы официальные статистические данные, нормативно-правовые документы Республики Узбекистан, аналитические отчёты международных организаций, а также материалы научных публикаций по проблемам цифровой экономики и электронной коммерции. Особое внимание уделялось изучению деятельности национальных и международных маркетплейсов, развитию BNPL-сервисов, омниканальных моделей продаж и инструментов цифрового маркетинга.

Для оценки конкурентной структуры рынка использовались элементы теории двусторонних рынков и концепции сетевых эффектов. Правовой анализ проводился на основе действующих нормативных актов, регулирующих электронную коммерцию, защиту персональных данных и права потребителей. Применённые методы обеспечили достоверность выводов и позволили сформировать практические рекомендации по развитию цифровых рынков и совершенствованию маркетинговой политики компаний.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Цифровая инфраструктура и потребительский потенциал

Информационно-коммуникационная инфраструктура страны достигла уровня, необходимого для масштабирования платформенных бизнес-моделей. Численность интернет-пользователей в начале 2025 года составила 32,7 млн человек; технология 5G запущена в коммерческую эксплуатацию с 2023 года, а пропускная способность международных каналов передачи данных расширена до 4 200 Гбит/с [3]. Эти параметры обеспечивают стабильную работу трансграничных платформенных операций и поддержку растущего объёма транзакций без существенных задержек - принципиальное условие конкурентоспособности маркетплейсов в эпоху мобильного интернета.

Демографический профиль аудитории формирует благоприятный фон для дальнейшей цифровизации потребительского поведения. Около 60% населения не достигли тридцатилетнего возраста, а интенсивное использование социальных сетей повышает результативность каналов цифрового маркетинга [3]. Telegram охватывает свыше 70% населения и занимает лидирующую позицию в B2C- и C2C-коммуникациях [3]. По состоянию на январь 2025 года Instagram насчитывал 11,7 млн пользователей, TikTok (старше 18 лет) - 2,57 млн, Facebook - 2,3 млн [3]. Объединение демографического и коммуникационного капитала формирует широкое поле манёвра для рекламных, дистрибутивных и сбытовых решений как национальных, так и зарубежных операторов.

Динамика скоростных характеристик передачи данных подтверждает технологическую готовность инфраструктуры к ёмким форматам взаимодействия: за двенадцать месяцев медианная скорость мобильного интернета увеличилась на 53,1%, скорость фиксированного интернета - на 42,6% [1]. Эти показатели открывают пространство для распространения видео-

контента, прямых трансляций и интерактивных рекламных решений, расширяющих маркетинговый инструментарий платформенных операторов и повышающих вовлечённость аудитории. Сводные данные таблицы 1 раскрывают сочетание двух разнонаправленных сигналов: высокого темпа роста электронной коммерции и относительно невысокой её доли в розничной торговле, - что определяет специфику текущей фазы развития сектора.

**Таблица 1. Основные индикаторы цифрового рынка Узбекистана¹
(2024-2025 гг.)**

№	Индикатор	Значение	Период	Источник
1	Численность интернет-пользователей, млн	32,7	январь 2025 г.	DataReportal [1]
2	Численность абонентов мобильной связи, млн	33,9	январь 2025 г.	
3	Медианная скорость мобильного интернета, Мбит/с	37,82	январь 2025 г.	
4	Прогноз CAGRб процент	41,4-47,4	2023 г.	KPMG [2]
5	Прогнозный объём рынка, млрд долл. США	1,8-2,2	2027 г.	
4	Объём электронной коммерции, млрд долл. США	1,2	2024 г.	ITA [3]
5	Доля e-commerce в розничной торговле, процент	3,8	2024 г.	
8	Ежемесячная активная аудитория Uzum, млн	17<	2024 г.	
9	Годовой GMV Uzum, млн долл. США	345	2024 г.	
10	Капитализация Uzum, млрд долл. США	1,5	август 2025 г.	

Конкурентная структура и доминирующее положение

Структура цифрового рынка Узбекистана демонстрирует признаки полуолигопольной конфигурации, характерной для зрелых платформенных экосистем. В марте 2025 года ООО «Uzum Market» признано Комитетом по развитию конкуренции оператором цифровой платформы, занимающим доминирующее положение на рынке электронных торговых площадок (marketplace) [11]. Решение принято на основании Постановления Кабинета Министров Республики Узбекистан № 256 от 1 мая 2024 года, утвердившего методику определения доминирующего положения операторов цифровых платформ; в тот же период доминирующее положение зафиксировано и за сервисом Uzum Tezkor на рынке агрегаторов готовой еды и доставки товаров

¹ Источник: составлено автором на основании указанных первичных публикаций.

[11]. Появление первых прецедентов отражает зрелость антимонопольного регулирования цифровой сферы и согласует национальную правоприменительную практику с траекторией ведущих юрисдикций мира.

Зарубежные операторы поддерживают конкурентное напряжение и обеспечивают дополнительные каналы доступа потребителей к товарам. AliExpress (Китай), Wildberries (Россия), Yandex Market (Россия) и Ozon (Россия) предлагают узбекистанскому покупателю расширенный ассортимент трансграничных закупок [3]. В сегменте B2B активно развиваются партнёрства с китайскими корпорациями: в мае 2025 года Министерство инвестиций, промышленности и торговли Узбекистана и Alibaba Group согласовали запуск программы Alibaba Export Accelerator - Uzbekistan для 100 национальных компаний и обеспечили прямой выход узбекистанских товаров на платформы Aliexpress, Tmall и Taobao [3]. Достигнуто соглашение с JD.com об организации онлайн-павильона «Сделано в Узбекистане» и о поставке товаров в формате B2B2C через китайские логистические хабы [3].

В маркетинговых стратегиях национальных и зарубежных операторов наблюдается сходящийся тренд - приоритет экосистемного подхода и интеграции финансовых сервисов в торговый функционал. Uzum объединяет в своей структуре маркетплейс (Uzum Market), сервис экспресс-доставки (Uzum Tezkor), банковские услуги (Uzum Bank), карточный платёжный инструмент и BNPL-механизм (Uzum Nasiya), реализуя модель «суперприложения»; свыше 2 млн клиентов пользуются банковскими картами Uzum [3]. Конкурирующие BNPL-решения - Yandex Split и Payme Nasiya - обеспечивают аналогичные инструменты удержания потребителя и стимулирования объёма продаж, формируя de facto стандарт ожиданий рынка относительно условий приобретения товаров с отложенным платежом.

Согласно теории двусторонних рынков, межплатформенная конкуренция определяется балансом между мощностью сетевых эффектов и доступностью многосторонней принадлежности участников [4]. Эмпирическая практика страны подтверждает классическую закономерность: продавцы регулярно размещаются одновременно на нескольких площадках, что снижает их зависимость от условий конкретного оператора и формирует противовес тенденции к монополизации. Независимые ритейлеры и владельцы D2C-каналов (Direct-to-Consumer) развивают параллельные инструменты прямого взаимодействия с потребителем, поддерживая ценовую дифференциацию и сегментацию по брендам. Многоуровневая структура рынка содержит встроенные регуляторы, ограничивающие чрезмерную концентрацию рыночной власти.

Маркетинговые стратегии и платформенные модели

Маркетинговые стратегии участников цифровых рынков опираются на четыре опорные конструкции: экосистемную интеграцию, BNPL-инструменты, омниканальное продвижение и адаптацию контента к местному культурному коду. Экосистемная интеграция позволяет переключать пользователя между

сегментами (торговля, доставка, банковские услуги, развлечения) в пределах единого интерфейса, удерживая внимание и сокращая отток. BNPL-инструменты выполняют функцию ценовой стабилизации спроса в сегментах высокой стоимости - бытовой техники и электроники, на которые приходится 35% объёма онлайн-продаж [3]. Омниканальное продвижение объединяет точки физического контакта (1 000 пунктов выдачи Uzum в 253 районах [3]) и цифровые каналы коммуникации, обеспечивая бесшовный потребительский опыт.

Адаптация контента к местному языковому и культурному коду - четвёртая опорная конструкция - приобрела повышенную значимость в связи с демографической структурой аудитории. Доминирование узбекского языка в коммуникациях молодого сегмента и интенсивный спрос на локализованные креативные решения побуждают операторов отказываться от универсальных кампаний в пользу таргетированных форматов на государственном языке с учётом местных культурных кодов. Результат локализации измеряется ростом лояльности и формированием доверия к платформе, особенно в категориях, где репутационный капитал бренда выступает решающим фактором покупательского поведения.

Иерархия конкурентных преимуществ ведущих операторов выстроилась преимущественно вокруг логистики, финансовых инструментов и ассортиментной широты. Uzum обеспечил доставку «на следующий день» по всей территории страны и развернул сеть из 1 000 пунктов выдачи в 253 районах [3]. Wildberries инвестирует в локальную фулфилмент-инфраструктуру, повышая скорость и предсказуемость поставок, а Yandex Market интегрирован с экосистемой Yandex Go, обеспечивая мультисервисный доступ. Логистическая мощь усиливает барьеры входа для новых участников и формирует устойчивые предпосылки дальнейшей институциональной структуризации сектора.

Структура потребительского спроса распределена с заметной неравномерностью. Бытовая техника и электроника обеспечивают 35% выручки онлайн-торговли, продукция модной индустрии - 19%, товары для дома, продукты питания и товары для красоты совокупно занимают около 8% [3]. Полученное распределение задаёт логику маркетинговой коммуникации: операторы концентрируют рекламные бюджеты на категориях с высокой ценовой чувствительностью и повторяемостью покупок, одновременно расширяя ассортимент в смежных категориях для увеличения средней корзины. Возрастание роли локальных производителей и ремесленников, отмеченное аналитиками Statista [7], формирует параллельный сегмент рынка, ориентированный на культурно-специфичный спрос и поддержку малого бизнеса.

Нормативно-правовая база защиты прав потребителей

Правовая архитектура защиты потребителей обновилась радикальным образом в 2024-2025 годах. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан № 885 от 26 декабря 2024 года установило для операторов электронной торговли (электронных торговых площадок, агрегаторов заказов,

провайдеров цифровых стриминговых услуг) комплекс обязательных требований: государственная регистрация в качестве юридического лица - резидента Республики Узбекистан, соответствие законодательству о персональных данных, авторском праве, защите прав потребителей и о рекламе, обеспечение функциональной полноты информационной системы для участников электронной коммерции, интеграция с межведомственными программно-аппаратными комплексами [10]. С 1 июля 2025 года правила вступили в полную силу: иностранные операторы либо учреждают юридическое лицо, либо обеспечивают уплату 12% НДС, что повышает прозрачность сектора и расширяет налоговую базу [13].

Постановление № 256 от 1 мая 2024 года утвердило процедуру признания доминирующего положения и superior bargaining power оператора цифровой платформы, а также установило критерии, по которым Комитет по развитию конкуренции принимает соответствующие решения [11]. Институциональная значимость акта обусловлена тем, что он впервые ввёл в национальное законодательство специализированную методологию оценки рыночной власти, релевантную именно для двусторонних платформенных рынков. Введение в правовой оборот концептов сетевого эффекта и доминирующего положения цифрового платформенного оператора создало основу для последовательного правоприменения в сфере, где традиционный антимонопольный инструментарий обнаруживает ограниченную применимость.

В марте 2025 года на общественное обсуждение вынесен законопроект «О защите прав пользователей онлайн-платформ и веб-сайтов», структурирующий комплексную систему регулирования онлайн-контента, рекламной практики и ответственности цифровых акторов - операторов платформ, блогеров и инфлюенсеров [12]. Расширены полномочия Антимонопольного комитета по мониторингу соблюдения законодательства о рекламе в социальных сетях - Telegram, Facebook, Instagram, LinkedIn, - что позволяет оперативно реагировать на нарушения, связанные с быстрым распространением недобросовестной рекламы в цифровой среде [12]. Принятая концепция согласуется с международной практикой регулирования цифрового маркетинга и обеспечивает защиту потребителей от вводящей в заблуждение коммуникации.

Изменения в сфере персональных данных также способствовали укреплению потребительского доверия. Поправки 2021 года к Закону Республики Узбекистан «О персональных данных» обязали зарубежные сервисы локализовать обработку персональных данных граждан на территории страны [3]. Юридическая практика компании Dentons квалифицирует совокупность нормативных нововведений 2024-2025 годов как «качественный шаг к европейским стандартам» в регулировании цифровых платформ [14]. Подобная оценка важна для инвестиционной привлекательности сектора: соответствие международным стандартам выступает условием доступа узбекистанских платформ к трансграничным рынкам капитала и технологическим партнёрствам.

Совокупность принятых мер сформировала многоуровневую защитную архитектуру, в которой нормы общего характера (Закон «О защите прав потребителей», Закон «О рекламе») дополняются специализированными актами, релевантными платформенной среде. Многоуровневая конструкция позволяет учитывать специфику цифровой торговли - асимметрию информации, сетевые эффекты, трансграничный характер операций - без отказа от общего инструментария потребительской защиты. Работоспособность системы будет проверяться правоприменительной практикой ближайших лет, а первые прецедентные решения Антимонопольного комитета относительно платформенных операторов уже создают необходимую институциональную инерцию.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Проведённое исследование показало, что развитие цифровых рынков в Узбекистане сопровождается активным расширением электронной коммерции, усилением платформенной экономики и трансформацией маркетинговых подходов компаний. Анализ подтвердил, что цифровые платформы формируют новые механизмы взаимодействия между продавцами и потребителями, повышают скорость коммерческих операций и способствуют расширению конкурентной среды. Установлено, что внедрение современных маркетинговых инструментов, включая омниканальные коммуникации, персонализированные предложения и BNPL-сервисы, оказывает положительное влияние на повышение потребительской активности и развитие внутреннего рынка.

Исследование также показало, что развитие цифровой инфраструктуры и совершенствование нормативно-правовой базы создают благоприятные условия для функционирования маркетплейсов и цифровых сервисов. Принятые в последние годы государственные программы и законодательные инициативы способствовали укреплению механизмов защиты прав потребителей, расширению доступа населения к цифровым услугам и росту доверия к онлайн-торговле. Вместе с тем анализ выявил необходимость дальнейшего совершенствования конкурентной среды, особенно в условиях высокой концентрации отдельных платформенных операторов.

В ходе исследования было установлено, что конкурентоспособность цифровых компаний напрямую зависит от качества управления клиентскими данными, скорости обработки информации и способности адаптироваться к изменениям потребительского спроса. Компании, активно использующие аналитические инструменты, цифровой маркетинг и автоматизированные системы управления, демонстрируют более устойчивые позиции на рынке и более высокие показатели клиентской лояльности.

С учётом полученных результатов предложены следующие направления совершенствования цифрового рынка и маркетинговой деятельности:

– расширение применения современных технологий анализа потребительского поведения и инструментов искусственного интеллекта в системе цифрового маркетинга;

- развитие национальных маркетплейсов и создание условий для повышения их экспортного потенциала;
- совершенствование механизмов защиты персональных данных и усиление прозрачности цифровых платформ;
- внедрение единых стандартов качества цифровых услуг и электронной коммерции;
- поддержка малого и среднего бизнеса в освоении цифровых каналов продаж и современных маркетинговых инструментов;
- развитие цифровой грамотности населения и повышение уровня доверия к электронным платежным системам;
- расширение научных исследований в области платформенной экономики, цифровой конкуренции и потребительского поведения.

Реализация указанных направлений позволит повысить эффективность цифровых рынков, укрепить конкурентоспособность национальной экономики и обеспечить устойчивое развитие электронной коммерции в условиях современной цифровой трансформации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. DataReportal. Digital 2025: Uzbekistan / Kepios analysis. - Singapore: DataReportal, 2025. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2025-uzbekistan>
2. KPMG. E-commerce in Uzbekistan / KPMG Caucasus and Central Asia. - Tashkent: KPMG Law and Tax LLC, 2023. URL: https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/uz/pdf/2023/E-commerce%20in%20Uzbekistan_to-upload.pdf
3. International Trade Administration. Uzbekistan - eCommerce. Country Commercial Guide. - Washington, DC: U.S. Department of Commerce, 2025. URL: <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/uzbekistan-ecommerce>
4. Rochet J.-C., Tirole J. Platform Competition in Two-Sided Markets // Journal of the European Economic Association. - 2003. - Vol. 1, № 4. - P. 990-1029. URL: <https://academic.oup.com/jeea/article-abstract/1/4/990/2280902>
5. Karimov N., Nabieva F., Mustafiev B. Current Tendencies of E-Commerce Development in Uzbekistan: Benchmarking Analysis with Kazakhstan and Kyrgyzstan // Proceedings of the 6th International Conference on Future Networks & Distributed Systems (ICFNDS '22). - Tashkent: ACM, 2022. URL: <https://dl.acm.org/doi/fullHtml/10.1145/3584202.3584228>
6. Nuritdinovna N. S. Improving and Enhancing the Efficiency of the Internet Services Market in Uzbekistan // American Journal of Economics and Business Management. - 2025. - Vol. 8, № 10. - P. 5119-5127. URL: <https://globalresearchnetwork.us/index.php/ajebrm/article/view/4081>
7. Statista Market Insights. eCommerce - Uzbekistan: Market Forecast. - Hamburg: Statista, 2025. URL: <https://www.statista.com/outlook/emo/ecommerce/uzbekistan>

8. Kursiv Media. E-Commerce Accounts for Just 3% of Uzbekistan's Retail Market (INFOLine analytical agency data). - Tashkent: Kursiv Uzbekistan, 29 April 2025. URL: <https://uz.kursiv.media/en/2025-04-29/e-commerce-accounts-for-just-3-of-uzbekistans-retail-market/>
9. World Bank. From Local Bazaars to Global Markets: Unlocking E-commerce through Regional Integration in Central Asia. World Bank Blogs. - Washington, DC: World Bank Group, 18 August 2025. URL: <https://blogs.worldbank.org/en/psd/unlocking-e-commerce-through-regional-integration-in-central-asi>
10. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан № 885 от 26 декабря 2024 года «О мерах по дальнейшему развитию сферы электронной коммерции в Республике Узбекистан». - Ташкент: Lex.uz, 2024. URL: <https://lex.uz/ru/docs/7284840>
11. Yuz.uz. Uzum Market LLC is recognized as a digital platform operator with a dominant position. - Tashkent: National Information Agency, 19 March 2025. URL: <https://yuz.uz/en/news/ooo-uzum-market-priznan-operatorom-tsifrovoy-platform-s-dominiruyim-polojeniem>
12. Legal500. Advertising and Media Law in Uzbekistan: Navigating IP, Compliance and Consumer Protection. Legal Developments. - London: The Legal 500, 2025. URL: <https://www.legal500.com/developments/thought-leadership/advertising-and-media-law-in-uzbekistan-navigating-ip-compliance-and-consumer-protection/>
13. Settle Law Firm. New Regulations for E-Commerce in Uzbekistan from July 1, 2025. - Tashkent: Settle Advisory, 2025. URL: <https://settleadvisory.com/news-en/new-regulations-for-e-commerce-in-uzbekistan-from-july-1-2025/>
14. Dentons. Uzbekistan's Digital Overhaul: Digital Platforms Regulation. Insights. - London: Dentons, 14 May 2025. URL: <https://www.dentons.com/en/insights/articles/2025/may/14/uzbekistan-digital-platforms-regulation>

DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK ASOSIDA OILAVIY BIZNES EKOTIZIMINI TRANSFORMATSIYALASH VA INKLYUZIV IQTISODIY RIVOJLANISHNI TA'MINLASH MEXANIZMLARI

Ernazarova Nilufar Nozimjonovna

Namangan davlat texnika universiteti

“Menejment” kafedrası

katta o'qituvchisi

E-mail: nodirbekmahmudov24@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada davlat-xususiy sheriklik asosida oilaviy biznes ekotizimini transformatsiyalash va inklyuziv iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash mexanizmlari tadqiq etilgan. Tadqiqotda oilaviy tadbirkorlikning iqtisodiy barqarorlik, bandlik va kambag'allikni qisqartirishdagi o'rni tahlil qilingan. Davlat-xususiy sheriklikning institutsional imkoniyatlari, innovatsion moliyalashtirish mexanizmlari hamda hududiy biznes infratuzilmasining oilaviy biznes rivojiga ta'siri baholangan. Tadqiqot natijasida oilaviy biznes ekotizimini rivojlantirish, inklyuziv bandlikni oshirish va hududiy iqtisodiy faollikni kuchaytirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: davlat-xususiy sheriklik, oilaviy biznes, biznes ekotizimi, inklyuziv iqtisodiy rivojlanish, kambag'allikni qisqartirish, hududiy iqtisodiyot, institutsional mexanizmlar, innovatsion moliyalashtirish, bandlik, iqtisodiy transformatsiya.

Аннотация

В данной статье исследуются механизмы трансформации экосистемы семейного бизнеса на основе государственно-частного партнерства и обеспечения инклюзивного экономического развития. Проанализирована роль семейного предпринимательства в обеспечении экономической устойчивости, занятости и сокращении бедности. Оценены институциональные возможности государственно-частного партнерства, инновационные механизмы финансирования и влияние региональной бизнес-инфраструктуры на развитие семейного бизнеса. По результатам исследования разработаны научно-практические рекомендации, направленные на развитие экосистемы семейного бизнеса, расширение инклюзивной занятости и повышение региональной экономической активности.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, семейный бизнес, бизнес-экосистема, инклюзивное экономическое развитие, сокращение бедности, региональная экономика, институциональные механизмы, инновационное финансирование, занятость, экономическая трансформация.

Abstract

This article examines the mechanisms for transforming the family business ecosystem through public-private partnership and ensuring inclusive economic development. The study analyzes the role of family entrepreneurship in promoting economic stability, employment, and poverty reduction. It evaluates the institutional

capacities of public-private partnership, innovative financing mechanisms, and the impact of regional business infrastructure on the development of family businesses. Based on the findings, scientific and practical recommendations were developed to strengthen the family business ecosystem, expand inclusive employment, and enhance regional economic activity.

Keywords: public-private partnership, family business, business ecosystem, inclusive economic development, poverty reduction, regional economy, institutional mechanisms, innovative financing, employment, economic transformation.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida kambagʻallikni qisqartirish, bandlikni oshirish va aholining barqaror daromad manbalarini shakllantirish masalalari bevosita oilaviy biznes ekotizimini rivojlantirish bilan bogʻliq boʻlib bormoqda. Xususan, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari orqali xususiy sektor resurslari, davlatning institutsional qoʻllab-quvvatlash imkoniyatlari va mahalliy aholining tadbirkorlik salohiyatini yagona iqtisodiy tizimga birlashtirish mumkin. Jahon banki yondashuvlarida biznes muhiti sifati, davlat xizmatlari samaradorligi va tadbirkorlik subyektlari uchun operatsion sharoitlar iqtisodiy faollikni oshirishning muhim omillari sifatida baholanadi [1].

OECD tadqiqotlarida kichik va oʻrta biznes hamda tadbirkorlik sektori iqtisodiy barqarorlik, mahsuldorlik, bandlik va mahalliy iqtisodiy faollikni taʼminlovchi asosiy institutsional qatlam sifatida koʻrsatiladi. Ayniqsa, mikrofirmalar va oilaviy biznes subyektlari inqirozlardan keyingi tiklanish jarayonida ichki bozorni jonlantirish, daromad manbalarini diversifikatsiya qilish va aholi bandligini oshirishda muhim rol oʻynaydi [2].

BMT Taraqqiyot dasturi xususiy sektor salohiyatini kengaytirishni inklyuziv oʻsish va kambagʻallikni qisqartirishning asosiy shartlaridan biri sifatida baholaydi. UNDP yondashuviga koʻra, moliyaviy inklyuziya, raqamli texnologiyalar va kichik biznesning bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish kambagʻallikni kamaytirish, ayollar iqtisodiy faolligini oshirish va mahalliy barqarorlikni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega [3].

Oʻzbekiston sharoitida mazkur mavzuning dolzarbligi “Oʻzbekiston - 2030” strategiyasida belgilangan kambagʻallikni qisqartirish, tadbirkorlikni rivojlantirish, hududlar salohiyatidan samarali foydalanish va aholining daromad manbalarini kengaytirish vazifalari bilan bevosita bogʻliq. Strategiyada 2026-yilga qadar kambagʻallikni 2022-yilga nisbatan 2 barobarga, 2030-yilga qadar esa keskin qisqartirish vazifasi qoʻyilgan [4].

Oʻzbekiston Respublikasining “Davlat-xususiy sheriklik toʻgʻrisida”gi Qonuni DXSh sohasidagi munosabatlarni tartibga solish, davlat va xususiy sektor oʻrtasidagi hamkorlikni institutsional asosda tashkil etish, infratuzilmaviy va ijtimoiy-iqtisodiy loyihalarni amalga oshirish uchun huquqiy asos yaratadi [5]. Mazkur qonun oilaviy biznes ekotizimini rivojlantirishda davlat infratuzilmasi, xususiy kapital, mahalliy tashabbus va ijtimoiy loyihalarni uygʻunlashtirish imkonini beradi.

Shu jihatdan, davlat-xususiy sheriklik asosida oilaviy biznes ekotizimini transformatsiyalash oddiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash chorasi emas, balki kambag'allikni qisqartirish, bandlikni kengaytirish, daromadlarni oshirish va inklyuziv iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan kompleks institutsional mexanizmdir. Mavjud amaliyotda asosiy muammo moliyaviy resurslarning yetishmasligida emas, balki davlat, xususiy sektor, banklar, mahalla institutlari va oilaviy tadbirkorlar o'rtasidagi koordinatsiyaning sustligidadir. Shu sababli maqolada DXSh asosida oilaviy biznes ekotizimini rivojlantirishning institutsional, moliyaviy va hududiy mexanizmlarini ilmiy asoslash asosiy vazifa sifatida belgilanadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Davlat-xususiy sheriklik asosida oilaviy biznes ekotizimini transformatsiyalash va inklyuziv iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash masalasi institutsional iqtisodiyot, tadbirkorlik nazariyasi, kambag'allikni qisqartirish, mikromoliyalashtirish, klasterlashuv va ijtimoiy kapital konsepsiyalari bilan uzviy bog'liqdir. D.North institutlarni iqtisodiy rivojlanishning "o'yin qoidalari" sifatida talqin qilib, barqaror iqtisodiy o'sish faqat resurslar hajmiga emas, balki mulk huquqi, shartnomaviy intizom, davlat boshqaruvi sifati va ishonch darajasiga bog'liq ekanini asoslaydi [6]. Mazkur yondashuv oilaviy biznesni rivojlantirishda DXSh mexanizmi faqat moliyalashtirish vositasi emas, balki davlat, xususiy sektor va aholi o'rtasidagi institutsional ishonchni mustahkamlovchi tizim ekanini ko'rsatadi.

R.Coase tranzaksiya xarajatlari nazariyasi orqali iqtisodiy subyektlar faoliyatida ortiqcha byurokratiya, axborot yetishmovchiligi va shartnomaviy noaniqliklar biznes rivojlanishini sekinlashtirishini ta'kidlaydi [7]. Oilaviy tadbirkorlikda bu holat yanada keskin seziladi, chunki kichik va oilaviy biznes subyektlari yirik korxonalarga nisbatan huquqiy maslahat, garov, kredit va bozor axborotidan foydalanishda zaifroq pozitsiyaga ega. Shu sababli DXSH asosida "yagona biznes xizmatlari", mikromoliyaviy maslahat va davlat-xususiy kafillik tizimlarini joriy etish tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi.

M.Porterning raqobat ustunligi va klasterlar nazariyasi oilaviy biznesni yakka iqtisodiy birlik sifatida emas, balki hududiy ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, logistika, ta'lim va bozor infratuzilmasi bilan bog'liq ekotizim sifatida ko'rish zarurligini asoslaydi [8]. Bu yondashuvga ko'ra, oilaviy biznes faqat kichik daromad manbai emas, balki mahalliy qiymat zanjirlarini shakllantiruvchi va bandlikni kengaytiruvchi institutsional elementdir. Demak, DXSH doirasida oilaviy biznes klasterlari, mahalliy kooperatsiya markazlari va servis infratuzilmasini rivojlantirish kambag'allikni qisqartirishga bevosita xizmat qiladi.

J.Shumpeter innovatsion tadbirkorlikni iqtisodiy taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida baholaydi [9]. Uning "ijodiy vayronkorlik" konsepsiyasi eski xo'jalik yuritish shakllari yangi innovatsion modellar bilan almashgandagina iqtisodiy samaradorlik oshishini ko'rsatadi. Oilaviy tadbirkorlikda bu g'oya ayniqsa muhim: an'anaviy mayda savdo yoki past qo'shilgan qiymatli faoliyatdan raqamli savdo, hunarmandchilik brendingi, agroservis, uy sharoitidagi ishlab chiqarish va oilaviy xizmatlar modeliga o'tish zarur.

M.Yunus mikromoliyalashtirish konsepsiyasi orqali kambag'allikka qarshi kurashda kichik kreditlar, ijtimoiy ishonch va ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash muhimligini asoslab bergan [10]. Uning yondashuvi oilaviy biznesni rivojlantirishda kredit faqat qarz vositasi emas, balki iqtisodiy faollikni boshlash imkoniyati ekanini ko'rsatadi. Biroq bu yerda muhim ogohlantirish bor: mikro kredit o'z-o'zidan kambag'allikni kamaytirmaydi. U bozor, bilim, kooperatsiya va sotuv kanallari bilan bog'langandagina real natija beradi.

A.Sen kambag'allikni faqat daromad yetishmovchiligi emas, balki inson imkoniyatlarining cheklanishi sifatida talqin qiladi [11]. Ushbu yondashuv oilaviy biznesni rivojlantirishda ta'lim, kasb-hunar, moliyaviy savodxonlik, sog'liq, ayollar faolligi va ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini birgalikda ko'rib chiqishni talab qiladi. Inklyuziv iqtisodiy rivojlanish faqat tadbirkorlar sonini oshirish emas, balki aholining iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirishdir.

C.K.Prahalad "quyi daromadli bozorlar" konsepsiyasida kambag'al aholi qatlamlarini faqat yordam oluvchi guruh sifatida emas, balki iste'molchi, ishlab chiqaruvchi va tadbirkor sifatida ko'rish zarurligini asoslaydi [12]. Bu yondashuv oilaviy biznesni kambag'allikni qisqartirishning passiv ijtimoiy chorasi emas, balki mahalliy iqtisodiy faollikni yaratadigan bozor mexanizmi sifatida baholash imkonini beradi.

E.Ostrom jamoaviy boshqaruv va umumiy resurslardan foydalanish nazariyasida mahalliy institutlar, ishonch, o'zaro nazorat va jamoaviy kelishuvlarning samaradorligini ko'rsatadi [13]. Oilaviy biznes ekotizimida mahalla, kooperatsiya, hunarmandlar uyushmalari, fermerlar birlashmalari va xususiy servis tashkilotlari o'rtasidagi ishonchli koordinatsiya DXSh mexanizmlarining asosiy sharti hisoblanadi.

H.De Soto norasmiy iqtisodiyot va mulk huquqi muammosini tahlil qilib, kambag'al aholining iqtisodiy aktivlari ko'pincha huquqiy tizimga to'liq kiritilmagani sababli kapitalga aylana olmasligini ta'kidlaydi [14]. Bu oilaviy tadbirkorlik uchun juda muhim: yer, bino, asbob-uskunalar, hunarmandchilik aktivlari va uy mehnati rasmiy iqtisodiy munosabatlarga kiritilmasa, ular kredit, investitsiya va sug'urta mexanizmlaridan foydalana olmaydi.

M.Karnani kambag'allikni qisqartirishda tadbirkorlikning roliga tanqidiy yondashib, kambag'al aholining barchasini tadbirkorga aylantirish noto'g'ri siyosat bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi [15]. Bu juda muhim ogohlantirish: oilaviy biznes strategiyasi kambag'allikni kamaytirishning yagona yechimi emas. U kasb-hunar, bandlik, ijtimoiy himoya, infratuzilma va bozor bilan bog'langan kompleks siyosat tarkibida natija beradi.

D.Bornstein ijtimoiy tadbirkorlik nazariyasida iqtisodiy tashabbuslarning ijtimoiy muammolarni hal qilishdagi rolini ko'rsatadi [16]. Bu yondashuv oilaviy biznesni faqat foyda olish mexanizmi sifatida emas, balki mahalliy bandlik, ayollar faolligi, yoshlar daromadi, nogironligi bo'lgan shaxslar bandligi va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlovchi model sifatida baholash imkonini beradi.

Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, davlat-xususiy sheriklik asosida oilaviy biznes ekotizimini transformatsiyalash ko'p omilli va ko'p subyektli

jarayondir. Bu jarayonda davlat institutsional sharoit yaratadi, xususiy sektor investitsiya va bozor mexanizmlarini olib kiradi, oilaviy biznes esa mahalliy bandlik va daromad manbalarini shakllantiradi. Asosiy ilmiy bo'shliq shundaki, ko'plab tadqiqotlarda DXSh, oilaviy tadbirkorlik va kambag'allikni qisqartirish alohida-alohida o'rganilgan; ularni yagona "oilaviy biznes ekotizimi" doirasida integratsion tahlil qilish yetarli darajada rivojlanmagan.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda davlat-xususiy sheriklik asosida oilaviy biznes ekotizimini transformatsiyalash va inklyuziv iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash mexanizmlarini o'rganishda tizimli, institutsional, qiyosiy va kompleks tahlil yondashuvlaridan foydalanildi. Metodologik asos sifatida oilaviy tadbirkorlik, DXSh, kambag'allikni qisqartirish, bandlik, moliyaviy inklyuziya va hududiy iqtisodiy faollik o'rtasidagi sabab-oqibat bog'liqliklari baholandi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy abstraksiyalash, induksiya va deduksiya, guruhlash, trend tahlili, integral baholash hamda ekspert-analitik usullardan foydalanildi. Ushbu metodlar oilaviy biznesning hududiy rivojlanishdagi rolini, DXSh mexanizmlarining samaradorligini va inklyuziv iqtisodiy o'sishga ta'sirini aniqlash imkonini berdi. Metodologiya ilmiy takliflarni amaliy tavsiyalar bilan bog'lashga xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mazkur bo'limda Namangan viloyati va uning barcha tumanlarida davlat-xususiy sheriklik asosida oilaviy biznes ekotizimini transformatsiyalash hamda inklyuziv iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash jarayonlari 2016-2025-yillar kesimida kompleks baholangan. Tadqiqot doirasida oilaviy biznes ekotizimi rivojlanishining integral indeksi, moliyaviy qo'llab-quvvatlash va DXSh integratsiyasi, inklyuziv bandlik hamda kambag'allikni qisqartirish salohiyati, shuningdek, ushbu omillarni umumlashtiruvchi kompleks adaptatsiya indeksleri shakllantirildi. Shu asosda 4 ta murakkab jadval ishlab chiqilib, ular hududiy iqtisodiy faollik, institutsional muhit, investitsion qo'llab-quvvatlash va oilaviy biznesning inklyuziv rivojlanishdagi rolini tizimli baholash imkonini beradi.

Tahlillarni amalga oshirishda Namangan viloyati statistika boshqarmasining investitsiya, kichik biznes, bandlik, demografik va hududiy iqtisodiy rivojlanishga oid rasmiy statistik ma'lumotlaridan foydalanildi. Jadval ko'rsatkichlari integral indekslash, normalashtirish, qiyosiy tahlil, trend-ekstrapolyatsiya va kompleks baholash usullari asosida shakllantirildi. 2025-yil prognoz ko'rsatkichlari hududlar bo'yicha iqtisodiy o'sish, oilaviy tadbirkorlik dinamikasi, investitsion faollik va kambag'allikni qisqartirish tendensiyalaridan kelib chiqib hisoblandi. Ushbu metodologik yondashuv davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining oilaviy biznes va inklyuziv iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini hududlar kesimida tizimli baholash imkonini yaratadi.

1-jadval ma'lumotlari Namangan viloyatida davlat-xususiy sheriklik asosida oilaviy biznes ekotizimi rivojlanishi dastlab markazlashgan shaklda kechgan bo'lsa-da, keyingi yillarda hududlar bo'yicha asta-sekin kengayib borayotganini ko'rsatadi.

2016-2025-yillarda Namangan shahrining integral indeksi 0,285 dan 0,469 gacha oshib, 64,6 foizlik o'sishni qayd etdi. Shu davrda To'rao'rg'on tumanida ko'rsatkich 0,128 dan 0,296 gacha yoki 131,3 foizga, Chust tumanida 0,121 dan 0,268 gacha yoki 121,5 foizga, Pop tumanida esa 0,104 dan 0,231 gacha ko'tarildi. Mazkur natijalar ayrim hududlarda oilaviy tadbirkorlik, xizmatlar infratuzilmasi va DXSh mexanizmlarining faollashayotganini anglatadi.

1-jadval

Namangan viloyati hududlarida DXSh asosida oilaviy biznes ekotizimi rivojlanishining integral indeksi¹

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	0,285	0,301	0,318	0,337	0,356	0,376	0,398	0,421	0,448	0,469
Namangan	0,116	0,123	0,131	0,140	0,149	0,157	0,166	0,174	0,185	0,194
Mingbuloq	0,061	0,066	0,071	0,077	0,083	0,089	0,096	0,103	0,112	0,121
Kosonsoy	0,094	0,101	0,109	0,118	0,128	0,138	0,149	0,161	0,174	0,186
Norin	0,058	0,063	0,069	0,075	0,081	0,087	0,094	0,101	0,109	0,117
Pop	0,104	0,113	0,123	0,134	0,147	0,161	0,176	0,193	0,213	0,231
To'rao'rg'on	0,128	0,139	0,152	0,166	0,183	0,202	0,223	0,246	0,271	0,296
Uychi	0,111	0,119	0,128	0,138	0,149	0,160	0,173	0,186	0,201	0,216
Uchqo'rg'on	0,092	0,098	0,105	0,113	0,121	0,129	0,137	0,145	0,154	0,164
Chortoq	0,083	0,090	0,098	0,106	0,116	0,126	0,137	0,149	0,162	0,176
Chust	0,121	0,132	0,144	0,157	0,172	0,188	0,206	0,225	0,247	0,268
Yangiqo'rg'on	0,105	0,114	0,124	0,135	0,147	0,160	0,174	0,190	0,207	0,224

2025-yilda ham eng past integral ko'rsatkichlar Norin (0,117), Mingbuloq (0,121) va Uchqo'rg'on (0,164) tumanlarida saqlanib qolmoqda. Namangan shahri bilan Norin tumani o'rtasidagi 0,352 punktlik tafovut oilaviy biznes ekotizimi, moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyati hamda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining hududlar bo'yicha bir xil darajada shakllanmaganini ko'rsatadi.

Mazkur natijalar oilaviy biznes ekotizimi faqat kichik tadbirkorlik subyektlari soni bilan emas, balki institutsional muhit sifati, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining ishlash darajasi, moliyaviy inklyuziya, mahalliy infratuzilma va bozor aloqalarining zichligi bilan belgilanayotganini ko'rsatadi. Namangan shahri yuqori konsentratsiyalashgan oilaviy biznes markazi sifatida viloyat iqtisodiy tizimini tortib turibdi, biroq bu model periferik tumanlarda iqtisodiy imkoniyatlarning sust shakllanishiga olib kelmoqda. To'rao'rg'on, Chust va Pop tumanlaridagi jadal o'sish ushbu hududlarda oilaviy biznes klasterlari va DXSh asosidagi servis infratuzilmasini kengaytirish uchun real asos mavjudligini bildiradi. Norin, Mingbuloq va Uchqo'rg'ondagi past indekslar esa moliyaviy qo'llab-quvvatlash, kasb-hunar tayyorlash, bozorga chiqish va mahalliy kooperatsiya mexanizmlari yetarli darajada ishlamayotganini ochiq ko'rsatadi.

2-jadval natijalari Namangan viloyatida oilaviy tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlash va DXSh integratsiyasi hududiy moliyaviy inklyuziya, investitsion singdiruvchanlik va institutsional vositachilik sifati bo'yicha keskin farqlanayotganini

¹ Manba: Namangan viloyati Statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

ko'rsatadi. 2016-2025-yillarda Namangan shahri indeksi 0,268 dan 0,521 gacha oshib, 94,4 foizlik o'sishga erishgan. Pop tumanida bu ko'rsatkich 0,118 dan 0,336 gacha, ya'ni 184,7 foizga, To'raqo'rg'onda 0,122 dan 0,333 gacha yoki 173,0 foizga, Chustda esa 0,109 dan 0,299 gacha oshgan. Aksincha, 2025-yilda Mingbuloq (0,135), Norin (0,137) va Uchqo'rg'on (0,174) tumanlarida indeksning past darajada saqlanib qolishi moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlari va DXSh kanallari orqali oilaviy biznesni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari yetarli ishlamayotganini anglatadi. Namangan shahri bilan Mingbuloq o'rtasidagi 0,386 punktlik tafovut hududlararo moliyaviy-institutsional nomutanosiblikning ancha chuqurligini tasdiqlaydi.

2-jadval

Namangan viloyati hududlarida oilaviy tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlash va DXSh integratsiyasi indeksi¹

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	0,268	0,286	0,306	0,329	0,354	0,382	0,413	0,449	0,492	0,521
Namangan	0,103	0,111	0,120	0,130	0,141	0,153	0,165	0,178	0,193	0,207
Mingbuloq	0,056	0,062	0,068	0,075	0,083	0,092	0,101	0,111	0,123	0,135
Kosonsoy	0,085	0,094	0,104	0,115	0,128	0,142	0,157	0,174	0,193	0,211
Norin	0,052	0,058	0,065	0,073	0,081	0,090	0,100	0,111	0,124	0,137
Pop	0,118	0,131	0,146	0,163	0,183	0,206	0,232	0,263	0,306	0,336
To'raqo'rg'on	0,122	0,135	0,150	0,167	0,187	0,210	0,237	0,268	0,306	0,333
Uychi	0,082	0,090	0,099	0,109	0,121	0,134	0,148	0,164	0,183	0,201
Uchqo'rg'on	0,074	0,081	0,089	0,098	0,108	0,119	0,131	0,144	0,159	0,174
Chortoq	0,069	0,076	0,084	0,093	0,103	0,115	0,128	0,142	0,159	0,176
Chust	0,109	0,121	0,135	0,151	0,169	0,190	0,214	0,241	0,273	0,299
Yangiqo'rg'on	0,094	0,104	0,116	0,130	0,145	0,163	0,183	0,206	0,232	0,256

Mazkur holatning ilmiy talqini shundan iboratki, oilaviy biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash samaradorligi faqat ajratilgan kredit yoki investitsiya hajmi bilan belgilanmaydi; asosiy mezon - ushbu resurslarning barqaror daromad, yangi ish o'rni, mahalliy ishlab chiqarish zanjiri va kambag'allikni qisqartirish natijasiga transformatsiyalanish qobiliyatidir. Pop, To'raqo'rg'on va Chust tumanlaridagi yuqori o'sish moliyaviy resurslar oilaviy biznes jarayonlariga nisbatan faolroq integratsiyalashayotganini ko'rsatadi. Biroq Mingbuloq, Norin va Uchqo'rg'onda past indekslar moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimi oilaviy tadbirkorlikni kengaytiruvchi kompleks institutga aylana olmaganini bildiradi. Bu hududlarda kredit, kafillik, lizing, biznes maslahat, kasb-hunar tayyorlash, mahsulotni sotish kanallari va DXSh asosidagi infratuzilma bir-biridan uzilgan holda ishlamoqda. Demak, moliyaviy qo'llab-quvvatlash siyosati resurs taqsimlash modelidan natijadorlikka asoslangan institutsional integratsiya modeliga o'tishi zarur.

3-jadval natijalari Namangan viloyatida oilaviy biznesning inklyuziv bandlik va kambag'allikni qisqartirish salohiyati hududiy iqtisodiy moslashuvchanlik, daromad diversifikatsiyasi va ijtimoiy-iqtisodiy inklyuziya darajasi bo'yicha sezilarli differensiallashganini ko'rsatadi. 2016-2025-yillarda Namangan shahri indeksi 0,246

¹ Manba: Namangan viloyati Statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

dan 0,456 gacha oshib, 85,4 foizlik o'sishni namoyon etgan. To'raqo'rg'on tumanida ko'rsatkich 0,119 dan 0,306 gacha, ya'ni 157,1 foizga, Chustda 0,113 dan 0,291 gacha yoki 157,5 foizga, Pop tumanida esa 0,106 dan 0,263 gacha oshgan. Shu bilan birga, Norin (0,142) va Mingbuloq (0,144) tumanlarida 2025-yil prognoz indeksleri past darajada qolmoqda. Namangan shahri bilan Norin tumani o'rtasidagi 0,314 punktlilik tafovut oilaviy biznesning bandlik yaratish va kambag'allikni qisqartirish imkoniyatlari hududlar bo'yicha mutanosib shakllanmaganini anglatadi. Ayniqsa, To'raqo'rg'on va Chustdagi yuqori dinamika oilaviy biznesning hududiy iqtisodiy faollikni kuchaytiruvchi institutga aylanayotganini ko'rsatadi.

3-jadval

Namangan viloyati hududlarida inklyuziv bandlik va kambag'allikni qisqartirish salohiyati indeksi¹

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	0,246	0,262	0,280	0,300	0,322	0,346	0,372	0,401	0,431	0,456
Namangan	0,112	0,119	0,127	0,136	0,146	0,156	0,167	0,179	0,192	0,204
Mingbuloq	0,068	0,073	0,079	0,086	0,093	0,101	0,110	0,120	0,132	0,144
Kosonsoy	0,091	0,099	0,108	0,118	0,129	0,141	0,154	0,168	0,184	0,199
Norin	0,066	0,071	0,077	0,084	0,091	0,099	0,108	0,118	0,130	0,142
Pop	0,106	0,116	0,127	0,140	0,155	0,172	0,191	0,213	0,239	0,263
To'raqo'rg'on	0,119	0,130	0,143	0,158	0,176	0,197	0,221	0,248	0,279	0,306
Uychi	0,101	0,110	0,120	0,132	0,145	0,160	0,177	0,196	0,218	0,239
Uchqo'rg'on	0,088	0,095	0,103	0,112	0,122	0,133	0,145	0,158	0,173	0,188
Chortoq	0,082	0,090	0,099	0,109	0,120	0,133	0,147	0,163	0,181	0,199
Chust	0,113	0,125	0,138	0,153	0,170	0,190	0,212	0,237	0,265	0,291
Yangiqo'rg'on	0,096	0,105	0,116	0,128	0,142	0,158	0,176	0,196	0,219	0,242

Mazkur natijalar kambag'allikni qisqartirish jarayoni oddiy ijtimoiy yordam yoki kreditlash siyosati emasligini, balki iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytiruvchi kompleks institutsional transformatsiya ekanini tasdiqlaydi. Oilaviy biznesning inklyuziv salohiyati aholining zaif qatlamlarini daromad manbalariga ulash, ayollar va yoshlar bandligini oshirish, uy xo'jaliklari iqtisodiy barqarorligini kuchaytirish hamda norasmiy iqtisodiy faoliyatni rasmiy sektorga integratsiyalash imkonini beradi. To'raqo'rg'on, Chust va Pop tumanlaridagi yuqori indekslar oilaviy tadbirkorlikni mahalliy qiymat zanjirlari bilan bog'lash jarayoni nisbatan faol ekanini bildiradi. Mingbuloq va Norinda esa oilaviy biznes hanuz asosan kichik savdo yoki past qo'shilgan qiymatli faoliyat bilan cheklanmoqda. Bu hududlarda asosiy muammo moliyaviy resurs yetishmasligidan ko'ra, oilaviy biznesni bozor, logistika, kasb-hunar va kooperatsion tarmoqlar bilan bog'lovchi institutsional mexanizmlarning zaifligidadir. Demak, inklyuziv iqtisodiy rivojlanish strategiyasida asosiy e'tibor biznes subyektlari sonini oshirishga emas, balki oilaviy biznesning barqaror daromad, uzoq muddatli bandlik va ijtimoiy mobilitet yaratish qobiliyatini kuchaytirishga qaratilishi lozim.

4-jadval.

¹ Manba: Namangan viloyati Statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Namangan viloyati hududlarida DXSh asosida oilaviy biznes ekotizimini transformatsiyalash va inklyuziv rivojlanishning kompleks indeksi¹

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	0,268	0,284	0,302	0,322	0,344	0,368	0,394	0,424	0,457	0,482
Namangan	0,110	0,118	0,126	0,135	0,145	0,155	0,166	0,177	0,190	0,202
Mingbuloq	0,062	0,067	0,073	0,079	0,086	0,094	0,102	0,111	0,122	0,133
Kosonsoy	0,090	0,098	0,107	0,117	0,128	0,140	0,153	0,167	0,184	0,199
Norin	0,059	0,064	0,070	0,077	0,084	0,092	0,101	0,110	0,122	0,134
Pop	0,109	0,120	0,132	0,146	0,162	0,180	0,200	0,223	0,255	0,278
To'raqo'rg'on	0,123	0,135	0,148	0,164	0,182	0,203	0,227	0,254	0,285	0,312
Uychi	0,099	0,107	0,116	0,127	0,139	0,151	0,164	0,180	0,201	0,219
Uchqo'rg'on	0,085	0,091	0,099	0,108	0,117	0,127	0,138	0,149	0,162	0,176
Chortoq	0,078	0,085	0,094	0,103	0,113	0,125	0,137	0,151	0,167	0,183
Chust	0,115	0,126	0,139	0,154	0,170	0,189	0,211	0,234	0,262	0,285
Yangiqo'rg'on	0,099	0,108	0,119	0,131	0,145	0,160	0,177	0,197	0,219	0,240

4-jadval natijalari Namangan viloyatida davlat-xususiy sheriklik asosida oilaviy biznes ekotizimini transformatsiyalash va inklyuziv iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash darajasi institutsional adaptatsiya, iqtisodiy integratsiya va hududiy inklyuzivlik mezonlari bo'yicha keskin differensiallashganini ko'rsatadi. 2016-2025-yillar davomida Namangan shahri kompleks indeksi 0,268 dan 0,482 gacha oshib, 79,9 foizlik o'sishni namoyon etgan. To'raqo'rg'on tumanida indeks 0,123 dan 0,312 gacha, ya'ni 153,7 foizga, Chustda 0,115 dan 0,285 gacha yoki 147,8 foizga, Pop tumanida esa 0,109 dan 0,278 gacha oshgan. Shu bilan birga, Mingbuloq (0,133), Norin (0,134) va Uchqo'rg'on (0,176) tumanlarida kompleks indeksning past darajada qolishi DXSh mexanizmlarining ushbu hududlarda yetarlicha transformatsion natija bermayotganini anglatadi. Namangan shahri bilan Mingbuloq tumani o'rtasidagi 0,349 punktlilik tafovut oilaviy biznes, moliyaviy qo'llab-quvvatlash va inklyuziv bandlik imkoniyatlari hududlar bo'yicha chuqur nomutanosib shakllanganini tasdiqlaydi.

Mazkur jadvalning ilmiy mohiyati shundan iboratki, u davlat-xususiy sheriklikni oddiy investitsion instrument sifatida emas, balki oilaviy biznes ekotizimini inklyuziv iqtisodiy rivojlanishga integratsiyalovchi kompleks institutsional mexanizm sifatida talqin qiladi. Namangan shahri, To'raqo'rg'on, Chust va Pop tumanlarida yuqori kompleks indekslar davlat infratuzilmasi, moliyaviy institutlar, oilaviy tadbirkorlik va bandlik salohiyati o'rtasida nisbatan barqaror funksional bog'liqlik shakllanganini ko'rsatadi. Mingbuloq, Norin va Uchqo'rg'on esa oilaviy biznesning iqtisodiy tizimga integratsiyasi sust bo'lib, bu hududlarda DXSh mexanizmlari hali lokal iqtisodiy o'sishni yaratadigan real institutsional platformaga aylanmagan. Eng muhim ilmiy xulosa shuki, inklyuziv iqtisodiy rivojlanish faqat moliyaviy resurslar hajmi bilan emas, balki davlat, xususiy sektor, bank tizimi, mahalla institutlari va oilaviy biznes subyektlari o'rtasidagi koordinatsiya sifati bilan belgilanadi. Shu sababli DXSh modeli barcha hududlarga standart shaklda emas, balki har bir tumanning kambag'allik

¹ Manba: Namangan viloyati Statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

darajasi, iqtisodiy salohiyati, oilaviy biznes zichligi va institutsional tayyorgarligidan kelib chiqib differensial tarzda moslashtirilishi zarur.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tadqiqot natijalari Namangan viloyatida davlat-xususiy sheriklik asosida oilaviy biznes ekotizimini transformatsiyalash va inklyuziv iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash jarayoni hududlar kesimida notekis shakllanayotganini ko'rsatdi. Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, oilaviy biznesni rivojlantirish faqat tadbirkorlik subyektlarini ko'paytirish emas, balki moliyaviy inklyuziya, institutsional muvofiqlik, DXSh mexanizmlari, bandlik yaratish va kambag'allikni qisqartirish imkoniyatlarini yagona tizimga birlashtirishni talab etadi.

Birinchidan, DXSh asosida oilaviy biznes ekotizimi rivojlanishining integral indeksi bo'yicha Namangan shahri 2016-yildagi 0,285 ko'rsatkichdan 2025-yilda 0,469 gacha oshib, 64,6 foizlik o'sishni namoyon etdi. To'raqo'rg'on tumanida bu ko'rsatkich 0,128 dan 0,296 gacha, Chustda 0,121 dan 0,268 gacha ko'tarildi. Biroq Norin 0,117, Mingbuloq 0,121 va Uchqo'rg'on 0,164 indeks bilan past rivojlanish zonasida qolmoqda. Shu bois ushbu hududlarda oilaviy biznes servis markazlari, mahalliy kooperatsiya tarmoqlari va DXSh asosidagi kichik infratuzilma loyihalarini jadallashtirish zarur.

Ikkinchidan, oilaviy tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlash va DXSh integratsiyasi indeksida Namangan shahri 0,268 dan 0,521 gacha oshib, 94,4 foizlik o'sishga erishdi. Pop tumanida indeks 0,118 dan 0,336 gacha, To'raqo'rg'onda 0,122 dan 0,333 gacha ko'tarildi. Lekin Mingbuloq 0,135, Norin 0,137 va Uchqo'rg'on 0,174 darajasida qolmoqda. Bu hududlarda kredit, kafillik, lizing, biznes maslahat va sotuv kanallari bir-biridan uzilgan. Amaliy tavsiya sifatida DXSh asosida "oilaviy biznes akseleratori" va mikromoliyaviy kafillik mexanizmlarini joriy etish lozim.

Uchinchidan, inklyuziv bandlik va kambag'allikni qisqartirish salohiyati bo'yicha Namangan shahri indeksi 0,246 dan 0,456 gacha oshgan bo'lsa, To'raqo'rg'onda 0,119 dan 0,306 gacha, Chustda 0,113 dan 0,291 gacha o'sish qayd etildi. Shu bilan birga, Norin 0,142 va Mingbuloq 0,144 ko'rsatkich bilan past natija bermoqda. Bu shuni anglatadiki, kredit berishning o'zi kambag'allikni qisqartirmaydi; u kasb-hunar, bozor, logistika, raqamli savdo va barqaror bandlik bilan bog'langandagina real ijtimoiy-iqtisodiy natija beradi.

To'rtinchidan, kompleks indeks natijalari Namangan shahri 0,482, To'raqo'rg'on 0,312, Chust 0,285 va Pop 0,278 ko'rsatkichlari bilan nisbatan yuqori adaptatsiya zonasida ekanini, Mingbuloq 0,133, Norin 0,134 va Uchqo'rg'on 0,176 esa institutsional tiklanishga muhtoj hududlar ekanini ko'rsatdi. Ilmiy taklif sifatida hududlar "inklyuziv biznes markazlari", "ikkinchi o'sish hududlari" va "institutsional tiklanish hududlari"ga ajratilib, har biri uchun alohida DXSh paketi ishlab chiqilishi kerak.

Beshinchidan, oilaviy biznes ekotizimini rivojlantirishda mahalla, bank, xususiy sektor, hokimlik va kasb-hunar tizimi o'rtasidagi koordinatsiya zaif bo'lsa, DXSh mexanizmlari kutilgan natijani bermaydi. Shu sababli har bir tumanda oilaviy biznes loyihalarini tanlash, moliyalashtirish, o'qitish, monitoring qilish va bozorga chiqarish

jarayonlarini birlashtiruvchi “yagona hududiy koordinatsion platforma”ni yaratish zarur. Bu platforma resurs taqsimlashdan ko‘ra natijadorlikni - yangi ish o‘rinlari, barqaror daromad va kambag‘allikdan chiqish ko‘rsatkichlarini baholashi kerak.

Oltinchidan, umumiy ilmiy xulosa shundan iboratki, davlat-xususiy sheriklik oilaviy biznesni rivojlantirishda faqat moliyaviy vosita emas, balki inklyuziv iqtisodiy rivojlanishni ta‘minlovchi institutsional transformatsiya mexanizmidir. Namangan viloyatida bu modelni samarali joriy etish uchun markazlashgan yondashuvdan voz kechib, tumanlarning kambag‘allik profili, mehnat resurslari, oilaviy biznes zichligi va bozor infratuzilmasiga mos differensial strategiyalar ishlab chiqish zarur. Aks holda, Namangan shahri va faol tumanlar oldinga chiqadi, periferik hududlar esa past daromad va zaif biznes muhitida qolishda davom etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. World Bank. Business Ready 2024. Washington, D.C.: World Bank, 2024.
2. OECD. SME and Entrepreneurship Outlook 2023. Paris: OECD Publishing, 2023.
3. United Nations Development Programme. Private Sector Engagement Strategy. UNDP, 2024.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son ““O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>
5. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 10-maydagi O‘RQ-537-son Qonuni. “Davlat-xususiy sheriklik to‘g‘risida” <https://lex.uz/docs/-4329270>
6. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. - 152 p.
7. Coase R.H. The Firm, the Market and the Law. Chicago: University of Chicago Press, 1988. - 217 p.
8. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, 1990. - 896 p.
9. Schumpeter J.A. Capitalism, Socialism and Democracy. New York: Harper & Brothers, 1942. - 381 p.
10. Yunus M. Banker to the Poor: Micro-Lending and the Battle Against World Poverty. New York: PublicAffairs, 2003. - 273 p.
11. Sen A. Development as Freedom. New York: Alfred A. Knopf, 1999. - 366 p.
12. Prahalad C.K. The Fortune at the Bottom of the Pyramid: Eradicating Poverty Through Profits. Upper Saddle River: Wharton School Publishing, 2005. - 432 p.
13. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. - 280 p.
14. De Soto H. The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else. New York: Basic Books, 2000. - 288 p.
15. Karnani A. “Microfinance Misses Its Mark”. Stanford Social Innovation Review, Stanford Center on Philanthropy and Civil Society, 2007.
16. Bornstein D. How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas. Oxford: Oxford University Press, 2004. - 320 p.

BOZOR INFRATUZILMASI RIVOJLANISHINING CHORVACHILIK MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQUARISH VA EKSPORT HAJMIGA - TA'SIRINI BAHOLASH

Soxadaliyev Abdurashid Mamadaliyevich

Namangan davlat texnika universiteti

i.f.n., dotsenti

E-mail: presentutor@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada bozor infratuzilmasi rivojlanishining chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi va eksport salohiyatiga ta'siri iqtisodiy jihatdan baholangan. Tadqiqotda logistika tizimi, veterinariya xizmatlari, saqlash infratuzilmasi, transport xarajatlari hamda savdo mexanizmlarining chorvachilik tarmog'i samaradorligiga ta'siri tahlil qilingan. Eksport raqobatbardoshligini oshirishda infratuzilmaviy omillarning ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot natijalari bozor infratuzilmasining rivojlanishi mahsulot tannarxini kamaytirishi, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishi va eksport hajmini kengaytirishini ko'rsatgan. Maqolada tarmoqni rivojlantirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: chorvachilik, bozor infratuzilmasi, eksport salohiyati, logistika, veterinariya xizmati, ishlab chiqarish samaradorligi, agroeksport, raqobatbardoshlik, qiymat zanjiri, iqtisodiy baholash.

Аннотация

В данной статье дана экономическая оценка влияния развития рыночной инфраструктуры на объемы производства и экспортный потенциал продукции животноводства. В исследовании проанализировано влияние логистической системы, ветеринарных услуг, инфраструктуры хранения, транспортных затрат и торговых механизмов на эффективность отрасли животноводства. Также раскрыта значимость инфраструктурных факторов в повышении экспортной конкурентоспособности. Результаты исследования показали, что развитие рыночной инфраструктуры способствует снижению себестоимости продукции, повышению эффективности производства и расширению объемов экспорта. В статье разработаны научно-практические рекомендации по развитию отрасли.

Ключевые слова: животноводство, рыночная инфраструктура, экспортный потенциал, логистика, ветеринарные услуги, эффективность производства, агроэкспорт, конкурентоспособность, цепочка стоимости, экономическая оценка.

Abstract

This article provides an economic assessment of the impact of market infrastructure development on the production volume and export potential of livestock products. The study analyzes the influence of logistics systems, veterinary services, storage infrastructure, transportation costs, and trade mechanisms on the efficiency of the livestock sector. Furthermore, the importance of infrastructural factors in increasing export competitiveness is revealed. The research findings indicate that the development of market infrastructure contributes to reducing production costs, improving

production efficiency, and expanding export volumes. The article also proposes scientific and practical recommendations for the development of the sector.

Keywords: livestock, market infrastructure, export potential, logistics, veterinary services, production efficiency, agro-export, competitiveness, value chain, economic assessment.

KIRISH

Chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish va eksport hajmini oshirish oziq-ovqat xavfsizligi, qishloq aholisi bandligi, hududiy iqtisodiy o'sish va tashqi savdo barqarorligini ta'minlashning muhim yo'nalishlaridan biridir. FAO ma'lumotlariga ko'ra, global miqyosda chorvachilik mahsulotlariga talab aholi sonining o'sishi, daromadlar oshishi va iste'mol tarkibining o'zgarishi hisobiga ortib bormoqda [1]. Bu holat chorvachilik tarmog'ida faqat ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish emas, balki mahsulotni yig'ish, saqlash, qayta ishlash, sertifikatlash, tashish va tashqi bozorlarga yetkazish imkonini beruvchi bozor infratuzilmasini kompleks rivojlantirish zarurligini kuchaytiradi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, chorvachilik mahsulotlari eksporti bevosita ishlab chiqarish hajmiga emas, balki qiymat zanjirining uzluksiz ishlashiga bog'liq. OECD-FAO prognozlarida 2024-2033-yillarda qishloq xo'jaligi mahsulotlari bozorida ishlab chiqarish, iste'mol, savdo va narxlar dinamikasi mamlakatlarning logistika, veterinariya, saqlash va savdo infratuzilmasi salohiyatiga kuchli bog'liq bo'lishi ta'kidlangan [2]. Demak, eksport salohiyatini oshirishning asosiy sharti - mahsulot ishlab chiqarishdan yakuniy iste'molchigacha bo'lgan barcha bosqichlarda infratuzilmaviy yo'qotishlarni kamaytirishdir. Ayniqsa, go'sht, sut, tuxum, jun va teri kabi chorvachilik mahsulotlarida sovitish zanjiri, veterinariya nazorati, sanitariya standartlari va transport-logistika tizimi eksport raqobatbardoshligini belgilovchi hal qiluvchi omillardir.

O'zbekiston sharoitida mazkur masala yanada dolzarbdir. Jahon banki tomonidan qo'llab-quvvatlanayotgan chorvachilikni rivojlantirish loyihalarida mamlakatda chorvachilik qiymat zanjirlari samaradorligini oshirish, mahsuldorlikni ko'paytirish, bozorga kirish imkoniyatlarini yaxshilash va veterinariya xizmatlarini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [3]. Bu yondashuv shuni ko'rsatadiki, chorvachilikdagi asosiy muammo faqat yem-xashak yoki naslchilik bilan cheklanmaydi. Asl muammo - ishlab chiqaruvchi, qayta ishllovchi, logistika operatori, veterinariya xizmati, eksportchi va tashqi bozor o'rtasidagi infratuzilmaviy uzilishlardir. Ana shu uzilishlar tannarxni oshiradi, mahsulot sifatini pasaytiradi va eksport imkoniyatlarini cheklaydi.

O'zbekistonda chorvachilik sohasini rivojlantirish bo'yicha qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, Prezidentning 2022-yil 8-fevraldagi PQ-120-son qarori bilan 2022-2026-yillarga mo'ljallangan chorvachilik sohasi va uning tarmoqlarini rivojlantirish dasturi tasdiqlandi [4]. Ushbu hujjatda chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini oshirish, naslchilik ishlarini yaxshilash, veterinariya xizmatlarini kuchaytirish va tarmoqda iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish vazifalari belgilangan. Biroq, amaliyotda ishlab chiqarish hajmini

oshirish eksport hajmining avtomatik o'sishini anglatmaydi. Eksport uchun mahsulot xalqaro sifat, xavfsizlik, sertifikatlash va yetkazib berish standartlariga mos bo'lishi zarur.

Prezidentning 2024-yil 26-avgustdagi PF-125-son Farmonida chorvachilik sohasida eksport salohiyatini kengaytirish, valyuta tushumlarini oshirish va mahalliy chorvachilik mahsulotlarining tashqi bozorlarga kirib borishi uchun qulay sharoitlar yaratish maqsad qilib qo'yilgan [5]. Bu hujjat mavzuning amaliy dolzarbligini yanada kuchaytiradi, chunki unda eksportga yo'naltirilgan chorvachilik modeliga o'tish zarurati bevosita ifodalangan. Ammo bu model samarali ishlashi uchun bozordagi infratuzilmaviy bo'g'inlar - logistika markazlari, sovitkichli omborlar, veterinariya laboratoriyalari, eksport sertifikatlash tizimi, elektron savdo platformalari va moliyaviy xizmatlar bir butun tizim sifatida rivojlanishi kerak.

Shu nuqtai nazardan, bozor infratuzilmasi rivojlanishining chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish va eksport hajmiga ta'sirini baholash nazariy va amaliy jihatdan muhim ilmiy masala hisoblanadi. Mavzuning ilmiy ahamiyati shundaki, u chorvachilik tarmog'idagi o'sish omillarini yuzaki ishlab chiqarish ko'rsatkichlari orqali emas, balki infratuzilma, tranzaksiya xarajatlari, qiymat zanjiri, eksport raqobatbardoshligi va institutsional muhit o'rtasidagi sabab-oqibat bog'liqligi orqali tahlil qilish imkonini beradi. Mavzuning amaliy ahamiyati esa hududlarda chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishni eksportga yo'naltirish, mahsulot tannarxini kamaytirish, sifat standartlarini oshirish va tashqi bozorlarda barqaror o'rin egallash bo'yicha aniq iqtisodiy mexanizmlarni ishlab chiqish bilan belgilanadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Bozor infratuzilmasi va chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishi o'rtasidagi bog'liqlik iqtisodiyot fanida qishloq xo'jaligi qiymat zanjiri, agroeksport, logistika va institutsional iqtisodiyot yo'nalishlarida keng tadqiq etilgan. Xalqaro ilmiy tadqiqotlarda chorvachilik tarmog'ining barqaror rivojlanishi faqat ishlab chiqarish omillari bilan emas, balki mahsulotni saqlash, qayta ishlash, transport-logistika, veterinariya va marketing tizimlari rivojlanishi bilan ham bevosita bog'liqligi asoslab berilgan.

M.Porter o'zining "Competitive Advantage" asarida milliy va tarmoq raqobatbardoshligini shakllantirishda infratuzilma, logistika va qiymat zanjiri elementlari muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi [6]. Muallifga ko'ra, ishlab chiqarish samaradorligi bozor infratuzilmasi bilan integratsiyalashmagan sharoitda eksport raqobatbardoshligini ta'minlay olmaydi. Ushbu yondashuv chorvachilik mahsulotlari eksportida ayniqsa muhim bo'lib, mahsulotning sifat standartlariga mosligi, tezkor yetkazib berilishi va tranzaksiya xarajatlarining pastligi asosiy ustunlik omili hisoblanadi.

J.Humphrey va H.Schmitz global qiymat zanjirlari nazariyasini rivojlantirib, qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportida infratuzilmaviy integratsiya ishlab chiqaruvchilarning xalqaro bozorlarga kirishini belgilovchi asosiy omillardan biri ekanligini ko'rsatgan [7]. Ularning fikricha, logistika va sertifikatlash tizimlari rivojlanmagan mamlakatlarda ishlab chiqarish hajmi yuqori bo'lsa ham eksport

salohiyati cheklangan holda qoladi. Mazkur nazariya O'zbekiston chorvachilik tarmog'i uchun ham dolzarb bo'lib, eksport zanjiridagi uzilishlar eksport hajmini pasaytiruvchi asosiy institutsional to'siqlardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

D.North institutsional iqtisodiyot konsepsiyasida iqtisodiy rivojlanish samaradorligi rasmiy va norasmiy institutlar faoliyati bilan belgilanishini ta'kidlaydi [8]. Muallif tranzaksiya xarajatlari iqtisodiyotda ishlab chiqarish va savdo hajmiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini ilmiy jihatdan asoslaydi. Chorvachilik mahsulotlari eksportida veterinariya sertifikatlari, bojxona tartiblari, logistika xarajatlari va savdo mexanizmlari tranzaksiya xarajatlarini shakllantiruvchi asosiy omillar hisoblanadi. Shu sababli bozor infratuzilmasini rivojlantirish eksport xarajatlarini kamaytirish orqali ishlab chiqarish rag'batlarini kuchaytiradi.

A.Kristofer logistika tizimlari samaradorligi bozor raqobatbardoshligining asosiy sharti ekanligini qayd etadi [9]. Uning tadqiqotlariga ko'ra, sovitish tizimi va transport-logistika infratuzilmasining rivojlanmaganligi qishloq xo'jaligi mahsulotlarida katta miqdordagi yo'qotishlarni yuzaga keltiradi. Chorvachilik mahsulotlari, ayniqsa sut va go'sht mahsulotlari tez buziluvchan bo'lganligi sababli logistika tizimining zaifligi eksport imkoniyatlarini keskin cheklaydi.

T.Reardon va hamkorlari agrar bozorlarda modernizatsiya jarayonlarini tadqiq qilib, supermarketlar, logistika markazlari va saqlash infratuzilmasining rivojlanishi agroeksportning o'sishiga xizmat qilishini ko'rsatgan [10]. Ularning fikricha, infratuzilmaviy modernizatsiya ishlab chiqaruvchi va iste'molchi o'rtasidagi iqtisodiy masofani qisqartirib, qiymat zanjiri samaradorligini oshiradi. Bu holat chorvachilik tarmog'ida mahsulot sifatining saqlanishi va tashqi bozorlarga tezkor yetkazib berilishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Jahon banki ekspertlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda Markaziy Osiyo davlatlarida chorvachilik eksportining asosiy cheklovlari sifatida logistika xarajatlarining yuqoriligi, veterinariya xizmatlari sifati pastligi va sovitish zanjiri yetarli rivojlanmaganligi qayd etilgan [11]. Tadqiqot natijalariga ko'ra, transport infratuzilmasini yaxshilash va veterinariya laboratoriyalarini modernizatsiya qilish eksport hajmiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

FAO ekspertlari tomonidan amalga oshirilgan ilmiy ishlarda chorvachilik mahsulotlari qiymat zanjiri samaradorligi oziq-ovqat xavfsizligi va eksport salohiyatining muhim omili sifatida baholangan [12]. Mualliflar bozor infratuzilmasi rivojlanishi ishlab chiqarish tannarxini kamaytirishi, mahsulot sifatini yaxshilashi va xalqaro sanitariya standartlariga moslashuvni kuchaytirishini ilmiy asoslab bergan.

Mahalliy iqtisodchi olimlardan Sh.Shodmonov agrar iqtisodiyotda infratuzilma ishlab chiqarish samaradorligini oshiruvchi strategik omil ekanligini ta'kidlaydi [13]. Muallifning fikricha, qishloq xo'jaligida infratuzilma rivojlanmagan sharoitda ishlab chiqarish hajmining ortishi iqtisodiy samaradorlikning oshishiga olib kelmaydi. Ayniqsa, mahsulotni sotish, saqlash va qayta ishlash tizimidagi nomutanosibliklar ishlab chiqaruvchilarning daromadlarini pasaytiradi.

A.Vahobov va D.Xudoyqulov tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda O'zbekiston agrar sektorida eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishni rivojlantirishda logistika va

moliyaviy infratuzilma muhim rol o'ynashi ko'rsatib o'tilgan [14]. Tadqiqotchilar eksport bozorlarida raqobatbardoshlikni oshirish uchun mahsulotni standartlashtirish va sertifikatlash tizimlarini takomillashtirish zarurligini qayd etadi.

B.Berkinovning ilmiy izlanishlarida hududiy agrar rivojlanish va chorvachilik tarmog'ining iqtisodiy samaradorligi infratuzilmaviy omillar bilan uzviy bog'liq ekanligi asoslangan [15]. Muallif hududlarda logistika markazlari, qayta ishlash korxonalari va veterinariya xizmatlari yetarli rivojlanmaganligi chorvachilik mahsulotlari eksport salohiyatining to'liq namoyon bo'lishiga to'sqinlik qilayotganini ko'rsatadi.

Tahlil qilingan ilmiy adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, mavjud tadqiqotlarning asosiy qismi chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishi yoki eksport masalalarini alohida o'rgangan. Biroq, bozor infratuzilmasining ishlab chiqarish hajmi va eksport salohiyatiga kompleks ta'sirini baholash, ayniqsa O'zbekiston sharoitida ekonometrik yondashuv asosida tadqiq etish yetarli darajada amalga oshirilmagan. Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi aynan bozor infratuzilmasi elementlari - logistika, veterinariya xizmatlari, saqlash tizimi, transport xarajatlari va savdo mexanizmlarining chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarishi hamda eksport hajmiga ta'sirini kompleks iqtisodiy baholash bilan izohlanadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda bozor infratuzilmasi rivojlanishining chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish va eksport hajmiga ta'sirini baholashda tizimli, kompleks va qiyosiy-iqtisodiy yondashuvlardan foydalanildi. Tahlil jarayonida logistika, veterinariya xizmati, saqlash infratuzilmasi, transport xarajatlari, savdo kanallari va eksportga xizmat ko'rsatuvchi institutlar asosiy omillar sifatida o'rganildi. Induksiya va deduksiya, abstrakt-mantiqiy tahlil, guruhlash, taqqoslash hamda statistik umumlashtirish usullari qo'llanildi.

Empirik baholashda chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi va eksport ko'rsatkichlari natijaviy o'zgaruvchi sifatida, bozor infratuzilmasi indikatorlari esa ta'sir etuvchi omillar sifatida qaraldi. Tadqiqotda infratuzilmaviy omillarning ishlab chiqarish samaradorligi, tannarx, mahsulot sifati va eksport raqobatbardoshligiga ta'siri sabab-oqibat bog'liqligi asosida izohlandi. Mazkur metodologik yondashuv chorvachilik tarmog'ida mavjud tizimli muammolarni aniqlash va ilmiy asoslangan amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ushbu bo'limda Namangan viloyati va uning tarkibidagi Namangan shahri, Namangan, Mingbuloq, Kosonsoy, Norin, Pop, To'raqo'rg'on, Uychi, Uchqo'rg'on, Chortoq, Chust va Yangiqo'rg'on tumanlari misolida 2017-2025-yillar davomida chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish va eksport salohiyatining shakllanish jarayonlari umumlashtiriladi. Tahlil uchun tuzilgan jadvallarda go'sht, sut va tuxum ishlab chiqarish hajmlari, shuningdek, chorvachilik mahsulotlarining eksportga yo'naltirilishi mumkin bo'lgan baholangan qiymatlari hududlar kesimida tizimlashtirilgan. Ushbu jadvallar viloyatda chorvachilik tarmog'ining hududiy

ixtisoslashuvi, ishlab chiqarish dinamikasi, mahsulot turlari bo'yicha o'sish yo'nalishlari va eksport imkoniyatlarining hududlararo farqlanishini ko'rsatishga xizmat qiladi.

2017-2025-yillar oralig'idagi ma'lumotlar bozor infratuzilmasi rivojlanishining chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi va eksport imkoniyatlariga ta'sirini baholash uchun muhim analitik asos bo'lib xizmat qiladi. Mazkur davrda chorvachilik tarmog'ida ishlab chiqarish quvvatlari, saqlash va qayta ishlash imkoniyatlari, transport-logistika tizimi, veterinariya xizmati, savdo kanallari hamda eksportga tayyor mahsulot shakllanishi o'zaro bog'liq jarayon sifatida qaraladi. Shu sababli bo'limdagi jadvallar faqat statistik ko'rsatkichlarni aks ettirmaydi, balki hududlarda infratuzilmaviy sharoitlar, ishlab chiqarish samaradorligi va eksport salohiyati o'rtasidagi umumiy bog'liqlikni baholash imkonini beruvchi ma'lumotlar bazasi vazifasini bajaradi.

Namangan viloyatida chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining o'zgarish dinamikasi keltirilgan. Jadval mintaqada go'sht, sut, tuxum va jun ishlab chiqarishning miqdoriy ko'rsatkichlarini qamrab olib, tarmoqdagi ishlab chiqarish hajmining o'sish sur'atlari, strukturaviy siljishlar va barqarorlik darajasini aniqlash imkonini beradi (1-jadval).

1-jadval

Namangan viloyati tumanlarida go'sht ishlab chiqarish dinamikasi, tirik vaznda, tonna¹

Hudud	Yillar								
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	28 201	28 906	29 629	30 369	31 128	31 907	32 704	33 522	34 427
Namangan	13 313	13 666	14 028	14 400	14 782	15 173	15 575	15 988	16 420
Mingbuloq	7 629	7 843	8 062	8 288	8 520	8 759	9 004	9 256	9 506
Kosonsoy	11 414	11 751	12 097	12 454	12 822	13 200	13 589	13 990	14 368
Norin	8 276	8 533	8 797	9 070	9 351	9 641	9 940	10 248	10 525
Pop	6 774	6 994	7 222	7 456	7 699	7 949	8 207	8 474	8 703
To'raqo'rg'on	10 836	11 205	11 586	11 980	12 387	12 808	13 244	13 694	14 064
Uychi	8 639	8 945	9 263	9 592	9 932	10 285	10 650	11 028	11 326
Uchqo'rg'on	8 871	9 199	9 540	9 893	10 259	10 638	11 032	11 440	11 749
Chortoq	7 397	7 682	7 978	8 285	8 604	8 935	9 279	9 636	9 896
Chust	9 896	10 292	10 703	11 131	11 576	12 040	12 521	13 022	13 374
Yangiqo'rg'on	11 816	12 306	12 816	13 348	13 902	14 479	15 080	15 706	16 130

1-jadval ma'lumotlariga ko'ra, 2017-2025-yillarda Namangan viloyati tumanlarida go'sht ishlab chiqarish hajmi barqaror o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Eng yuqori ko'rsatkich Namangan shahrida kuzatilib, ishlab chiqarish hajmi 2017-yildagi 28 201 tonnadan 2025-yilda 34 427 tonnaga yetgan. Namangan tumanida ushbu ko'rsatkich 13 313 tonnadan 16 420 tonnaga, Kosonsoyda 11 414 tonnadan 14 368 tonnaga, Chustda esa 9 896 tonnadan 13 374 tonnaga oshgan. Nisbiy o'sish sur'atlari bo'yicha Yangiqo'rg'on, Chust, Chortoq va Uchqo'rg'on tumanlari yuqori natija

¹ Manba: Namangan viloyati Statistika boshqarmasining Qishloq xo'jaligi monitoringi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

ko'rsatgan bo'lib, bu hududlarda chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish bazasi bosqichma-bosqich kengayganini anglatadi.

1-jadvaldan ko'rinadiki, go'sht ishlab chiqarish hajmining o'sishi hududlarda chorva bosh soni, yem-xashak bazasi, veterinariya xizmatlari va bozor infratuzilmasi imkoniyatlari bilan bevosita bog'liq. Biroq ishlab chiqarish hajmining ortishi o'z-o'zidan eksport salohiyatining kuchayishini kafolatlamaydi. Agar so'yish, saqlash, sovitish, sertifikatlash va tashish tizimlari yetarli rivojlanmasa, ishlab chiqarilgan mahsulot asosan ichki bozorda realizatsiya qilinadi. Shu sababli 1-jadval natijalari Namangan viloyatida go'sht ishlab chiqarish salohiyati mavjudligini ko'rsatsa-da, uni eksportbop mahsulotga aylantirish uchun infratuzilmaviy bo'g'inlarni kuchaytirish zarurligini ham ochiq namoyon qiladi.

2-jadval

Namangan viloyati tumanlarida sut ishlab chiqarish dinamikasi, tonna¹

Hudud	Yillar								
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	31 257	32 134	33 037	33 964	34 918	35 898	36 906	37 942	39 232
Namangan	49 292	50 750	52 251	53 797	55 388	57 026	58 713	60 450	62 505
Mingbuloq	32 178	33 179	34 210	35 274	36 370	37 500	38 666	39 868	41 224
Kosonsoy	37 489	38 711	39 972	41 275	42 620	44 009	45 443	46 924	48 519
Norin	44 356	45 868	47 432	49 049	50 721	52 451	54 239	56 088	57 995
Pop	47 462	49 152	50 902	52 714	54 590	56 534	58 546	60 630	62 691
To'raqo'rg'on	55 159	57 206	59 328	61 530	63 812	66 180	68 636	71 182	73 602
Uychi	33 640	34 938	36 287	37 688	39 143	40 654	42 224	43 854	45 345
Uchqo'rg'on	52 524	54 631	56 822	59 102	61 472	63 938	66 502	69 170	71 522
Chortoq	34 729	36 174	37 680	39 248	40 881	42 582	44 354	46 200	47 771
Chust	77 418	80 757	84 239	87 871	91 660	95 613	99 735	104 036	107 573
Yangiqo'rg'on	51 092	53 372	55 753	58 241	60 840	63 555	66 391	69 354	71 712

2-jadval ma'lumotlariga ko'ra, 2017-2025-yillar davomida Namangan viloyati tumanlarida sut ishlab chiqarish hajmi izchil o'sib borgan va hududlar kesimida sezilarli tafovutlar shakllangan. Eng yuqori ko'rsatkich Chust tumanida qayd etilib, sut ishlab chiqarish hajmi 2017-yildagi 77 418 tonnadan 2025-yilda 107 573 tonnagacha oshgan. To'raqo'rg'on tumanida ushbu ko'rsatkich 55 159 tonnadan 73 602 tonnaga, Uchqo'rg'on tumanida 52 524 tonnadan 71 522 tonnaga, Yangiqo'rg'on tumanida esa 51 092 tonnadan 71 712 tonnagacha ko'paygan. Namangan tumanida 2017-yilda 49 292 tonna bo'lgan sut ishlab chiqarish hajmi 2025-yilda 62 505 tonnani tashkil etgan. Eng past ko'rsatkichlar Mingbuloq va Namangan shahrida kuzatilgan bo'lsa-da, ushbu hududlarda ham barqaror o'sish tendensiyasi saqlanib qolgan. Ayniqsa, Yangiqo'rg'on va Chust tumanlarida sut ishlab chiqarish hajmining keskin ortishi hududlarda chorvachilikka ixtisoslashuv darajasi yuqoriligini ko'rsatadi.

2-jadvaldagi natijalar sut mahsulotlari ishlab chiqarish samaradorligi bozor infratuzilmasi bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Sut mahsulotlari tez buziluvchan mahsulot turi hisoblanganligi sababli ularni qayta ishlash, sovitish va

¹ Manba: Namangan viloyati Statistika boshqarmasining Qishloq xo'jaligi monitoringi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

logistika tizimlari rivojlanmagan hududlarda ishlab chiqarish hajmining ortishi iqtisodiy samaradorlikni to'liq ta'minlay olmaydi. Shu jihatdan Chust, To'raqo'rg'on va Uchqo'rg'on tumanlarida yuqori ishlab chiqarish hajmlarining shakllanishi ushbu hududlarda yem-xashak bazasi, aholining chorvachilik tajribasi hamda bozorga yaqinlik omillari bilan izohlanadi. Biroq ayrim hududlarda qayta ishlash korxonalari quvvatining yetarli emasligi, sovitish omborlari sonining kamligi va veterinariya nazoratining zaifligi eksportbop sut mahsulotlari ulushini cheklab qolmoqda. Demak, sut ishlab chiqarish hajmlaridagi ijobiy dinamikani eksport salohiyatiga aylantirish uchun hududiy logistika markazlari, zamonaviy sutni qayta ishlash korxonalari va xalqaro standartlarga mos sertifikatlash tizimini rivojlantirish zarur hisoblanadi.

3-jadval

Namangan viloyati tumanlarida tuxum ishlab chiqarish dinamikasi, ming dona¹

Hudud	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	6193	6411	6637	6871	7113	7364	7623	7892	8279
Namangan	103996	107820	111784	115894	120154	124572	129152	133900	140461
Mingbuloq	14095	14634	15194	15776	16380	17007	17658	18334	19232
Kosonsoy	78151	81261	84495	87858	91354	94989	98770	102700	107732
Norin	17334	18050	18796	19572	20380	21222	22099	23012	24140
Pop	13903	14498	15119	15767	16442	17146	17880	18646	19560
To'raqo'rg'on	60336	63011	65805	68722	71770	74952	78275	81746	85752
Uychi	84781	88669	92735	96987	101434	106086	110950	116038	121724
Uchqo'rg'on	13252	13879	14537	15226	15947	16702	17493	18322	19220
Chortoq	21820	22887	24006	25180	26410	27701	29056	30476	31969
Chust	22243	23364	24542	25779	27078	28443	29876	31382	32920
Yangiqo'rg'on	17333	18233	19179	20175	21222	22324	23483	24702	25912

3-jadval ma'lumotlariga ko'ra, 2017-2025-yillar davomida Namangan viloyati tumanlarida tuxum ishlab chiqarish hajmi barqaror o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Eng yuqori ko'rsatkich Namangan tumanida kuzatilib, ishlab chiqarish hajmi 2017-yildagi 103 996 ming donadan 2025-yilda 140 461 ming donagacha oshgan. Uychi tumanida ushbu ko'rsatkich 84 781 ming donadan 121 724 ming donaga, Kosonsoy tumanida 78 151 ming donadan 107 732 ming donaga yetgan. To'raqo'rg'on tumanida tuxum ishlab chiqarish hajmi 60 336 ming donadan 85 752 ming donaga ko'paygan bo'lsa, Chortoq va Chust tumanlarida ham yuqori o'sish sur'atlari kuzatilgan. Namangan shahri esa boshqa hududlarga nisbatan eng past ko'rsatkichga ega bo'lib, 2025-yilda 8 279 ming dona tuxum ishlab chiqarilgan. Bu holat shahar hududida yer resurslari cheklanganligi, yirik parrandachilik majmualari sonining kamligi va ishlab chiqarish xarajatlarining yuqoriligi bilan izohlanadi.

Tuxum ishlab chiqarish dinamikasi hududlarda parrandachilik tarmog'ining iqtisodiy ahamiyati ortib borayotganini ko'rsatadi. Ayniqsa, Namangan, Uychi va Kosonsoy tumanlarida ishlab chiqarish hajmlarining yuqori bo'lishi ushbu hududlarda

¹ Manba: Namangan viloyati Iqtisodiyot va moliya boshqarmasi, "Hududiy chorvachilik infratuzilmasi tahliliy hisobotlari asosida muallif ishlanmasi"

yem bazasi, xususiy tadbirkorlik va ichki bozor talabining nisbatan rivojlanganligi bilan bog‘liq. Biroq ishlab chiqarish hajmlarining ortishi bilan bir qatorda mahsulotni saqlash, qadoqlash, logistika va sanitariya standartlariga moslashtirish masalalari ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Chunki tuxum mahsulotlarini eksportga yo‘naltirish uchun veterinariya xavfsizligi, sertifikatlash tizimi va transport-logistika infratuzilmasining samarali ishlashi talab etiladi. Shu nuqtai nazardan, viloyatda tuxum ishlab chiqarish hajmlarining o‘sishi eksport imkoniyatlarini kengaytirayotgan bo‘lsa-da, eksport raqobatbardoshligini oshirish uchun zamonaviy parrandachilik klasterlari, logistika markazlari va qayta ishlash infratuzilmasini rivojlantirish zarur hisoblanadi.

4-jadval

Chorvachilik mahsulotlarining eksportga yo‘naltirilishi mumkin bo‘lgan baholangan qiymati, mln AQSh dollari¹

Hudud	Yillar								
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	15	16	17	18	19	20	21	22	24
Namangan	11	12	13	14	14	15	16	17	18
Mingbuloq	6	6	6	7	7	8	8	9	10
Kosonsoy	9	10	10	11	12	12	13	14	15
Norin	7	7	8	8	9	9	10	11	12
Pop	6	6	7	8	8	9	9	10	11
To‘raqo‘rg‘on	9	10	10	11	12	13	14	15	17
Uychi	7	8	8	9	10	11	12	12	14
Uchqo‘rg‘on	7	8	8	9	10	10	11	12	13
Chortoq	5	6	6	7	8	8	9	10	11
Chust	9	10	10	11	12	14	15	16	18
Yangiqo‘rg‘on	8	8	9	10	11	12	14	15	16

4-jadval ma’lumotlariga ko‘ra, 2017-2025-yillarda Namangan viloyati tumanlarida chorvachilik mahsulotlarining eksportga yo‘naltirilishi mumkin bo‘lgan baholangan qiymati izchil oshib borgan. Jumladan, Namangan shahrida ushbu ko‘rsatkich 2017-yildagi 15 mln AQSh dollaridan 2025-yilda 24 mln AQSh dollariga, Namangan tumanida 11 mln dollardan 18 mln dollarga, Chust tumanida 9 mln dollardan 18 mln dollarga, To‘raqo‘rg‘onda 9 mln dollardan 17 mln dollarga, Yangiqo‘rg‘onda esa 8 mln dollardan 16 mln dollarga yetgan. Eng yuqori o‘sish sur’atlari Yangiqo‘rg‘on, Chust, Chortoq, Uchqo‘rg‘on va Uychi tumanlarida kuzatilgan bo‘lib, bu hududlarda ishlab chiqarish bazasi kengayishi bilan birga eksportga tayyor mahsulot shakllanish imkoniyatlari ham ortib borayotganini ko‘rsatadi.

4-jadval viloyatda chorvachilik mahsulotlari eksport salohiyati mavjudligini, biroq bu salohiyat hududlar bo‘yicha bir xil taqsimlanmaganini ko‘rsatadi. Namangan shahri logistika, savdo va xizmat ko‘rsatish infratuzilmasi bo‘yicha ustun bo‘lsa, Chust, Yangiqo‘rg‘on, To‘raqo‘rg‘on va Uychi tumanlari ishlab chiqarish bazasi bo‘yicha yuqori imkoniyatga ega. Asosiy muammo shundaki, eksport salohiyatining

¹ Manba: O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligining Eksport statistikasi to‘plami asosida muallif ishlanmasi

oshishi real eksport hajmiga aylanishi uchun mahsulot xalqaro veterinariya, sanitariya, sifat va qadoqlash talablariga javob berishi zarur. Shu sababli hududlarda sovitish zanjiri, logistika markazlari, sertifikatlash laboratoriyalari, qayta ishlash korxonalari va eksport kontraktlari tizimini kuchaytirish chorvachilik mahsulotlari eksportini barqaror oshirishning asosiy sharti hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tadqiqot natijalari Namangan viloyatida chorvachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi va eksport salohiyatining shakllanishi bozor infratuzilmasi rivojlanish darajasi bilan bevosita bog'liq ekanligini ko'rsatdi. 2017-2025-yillar kesimidagi tahlillar go'sht, sut va tuxum ishlab chiqarish hajmlarida ijobiy o'sish mavjudligini, biroq ushbu o'sish eksport natijalariga to'liq aylanishi uchun logistika, veterinariya, saqlash, qayta ishlash va sertifikatlash tizimlarini kuchaytirish zarurligini asoslaydi.

Birinchidan, 2017-2025-yillarda go'sht ishlab chiqarish barcha hududlarda o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Namangan shahrida go'sht ishlab chiqarish 28 201 tonnadan 34 427 tonnaga, Namangan tumanida 13 313 tonnadan 16 420 tonnaga, Chust tumanida esa 9 896 tonnadan 13 374 tonnaga oshgan. Bu viloyatda go'sht mahsulotlari ishlab chiqarish bazasi kengayayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ilmiy xulosa shundan iboratki, ishlab chiqarish hajmidagi o'sish eksportbop mahsulot ulushi bilan bir xil emas. Go'shtni xalqaro bozorlarga olib chiqish uchun zamonaviy so'yish majmualari, veterinariya nazorati, sovitish zanjiri va halol/standart sertifikatlash tizimlari birgalikda ishlashi zarur.

Ikkinchidan, sut ishlab chiqarish bo'yicha eng yuqori salohiyat Chust, To'raqo'rg'on, Uchqo'rg'on va Yangiqo'rg'on tumanlarida shakllangan. Xususan, Chust tumanida sut ishlab chiqarish 2017-yildagi 77 418 tonnadan 2025-yilda 107573 tonnagacha, To'raqo'rg'onida 55159 tonnadan 73602 tonnagacha, Yangiqo'rg'onida esa 51092 tonnadan 71712 tonnagacha oshgan. Bu raqamlar sut xomashyosi bazasi yetarli ekanligini ko'rsatadi. Ammo keskin muammo shuki, sut tez buziluvchan mahsulot bo'lgani sababli sovitish, qayta ishlash va sifat nazorati sust bo'lsa, yuqori ishlab chiqarish hajmi eksport salohiyatiga emas, balki ichki bozorda past rentabellikdagi savdoga olib keladi.

Uchinchidan, tuxum ishlab chiqarish va eksport salohiyati hududlar bo'yicha notekis taqsimlangan. Namangan tumanida tuxum ishlab chiqarish 103996 ming donadan 140461 ming donagacha, Uychi tumanida 84781 ming donadan 121724 ming donagacha, Kosonsoy tumanida esa 78151 ming donadan 107732 ming donagacha oshgan. Eksportga yo'naltirilishi mumkin bo'lgan baholangan qiymat Namangan shahrida 15 mln AQSh dollaridan 24 mln dollarga, Chustda 9 mln dollardan 18 mln dollarga, Yangiqo'rg'onida 8 mln dollardan 16 mln dollarga yetgan. Bu holat eksport salohiyati ortayotganini ko'rsatsa-da, real eksport uchun qadoqlash, sanitariya xavfsizligi, logistika va tashqi savdo kontraktlari hal qiluvchi ahamiyatga ega.

To'rtinchidan, ilmiy taklif sifatida Namangan viloyatida chorvachilik mahsulotlari bo'yicha hududiy ixtisoslashuv modelini joriy etish maqsadga muvofiq. Chust va Yangiqo'rg'on tumanlarida sutni qayta ishlash va eksportga tayyorlash

markazlari, Namangan tumani va Uychi tumanida tuxum mahsulotlarini saralash, qadoqlash va eksport logistikasiga yo‘naltirilgan parrandachilik klasterlari, Kosonsoy va To‘raqo‘rg‘on tumanlarida go‘sht mahsulotlarini qayta ishlash hamda veterinariya sertifikatlash markazlarini tashkil etish zarur. Bunday yondashuv har bir hududning mavjud ishlab chiqarish ustunligini bozor infratuzilmasi bilan bog‘laydi va eksport qiymat zanjirini qisqartiradi.

Beshinchidan, amaliy tavsiya sifatida viloyatda “ishlab chiqaruvchi - qayta ishlovchi - logistika operatori - sertifikatlash organi - eksportchi” zanjirini yagona tizimga birlashtirish lozim. Hozirgi asosiy zaiflik shundaki, ishlab chiqarish o‘smoqda, lekin infratuzilmaviy bog‘lovchi bo‘g‘inlar yetarli darajada kuchli emas. Shu sababli sovitkichli omborlar, veterinariya laboratoriyalari, elektron savdo platformalari, eksport maslahat markazlari va moliyaviy xizmatlar tumanlar kesimida joylashtirilishi kerak. Aks holda chorvachilikdagi o‘shish statistik ko‘rsatkich bo‘lib qoladi, eksport daromadi esa kutilgan natijani bermaydi.

Oltinchidan, tadqiqot natijalari asosida Namangan viloyatida chorvachilik mahsulotlari eksportini oshirish uchun infratuzilmaviy investitsiyalarni ishlab chiqarish hajmi yuqori bo‘lgan tumanlarga ustuvor yo‘naltirish zarur. Davlat qo‘llab-quvvatlovi faqat subsidiya berish bilan cheklanmasligi, balki eksport standartlariga mos mahsulot ishlab chiqaruvchi subyektlarni rag‘batlantirish, xalqaro sertifikat olish xarajatlarini qoplash, logistika xarajatlarini pasaytirish va klasterlararo kooperatsiyani kuchaytirishga qaratilishi kerak. Eng muhim xulosa shuki, Namangan viloyatida chorvachilik eksportini kengaytirishning asosiy kaliti chorva sonini oddiy ko‘paytirish emas, balki mahsulotni xalqaro bozor talabiga mos qiymat zanjiri orqali harakatlantira oladigan bozor infratuzilmasini shakllantirishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. FAO. Livestock production. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
2. OECD-FAO. Agricultural Outlook 2024-2033.
3. World Bank. Uzbekistan - Livestock Sector Development Project.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 8-fevraldagi PQ-120-son “O‘zbekiston Respublikasida chorvachilik sohasi va uning tarmoqlarini rivojlantirish bo‘yicha 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan dastur tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori <https://lex.uz/docs/-5858728>
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 26-avgustdagi PF-125-son “Chorvachilik sohasida eksport salohiyatini kengaytirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi. Farmoni <https://lex.uz/uz/docs/-7082920>
6. Porter M. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: The Free Press, 1985. - 557 p.
7. Humphrey J., Schmitz H. Governance and Upgrading: Linking Industrial Cluster and Global Value Chain Research. IDS Working Paper No.120, Institute of Development Studies, University of Sussex, Brighton, 2000. - 37 p.
8. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press, Cambridge, 1990. - 152 p.

9. Christopher M. Logistics and Supply Chain Management. 5th Edition. Pearson Education Limited, London, 2016. - 312 p.
10. Reardon T., Timmer C.P., Barrett C.B., Berdegue J. The Rise of Supermarkets in Africa, Asia and Latin America. American Journal of Agricultural Economics, Vol.85, No.5, Oxford University Press, 2003. - pp.1140-1146.
11. World Bank. Agriculture and Food Sector Review of Uzbekistan. Washington DC: World Bank Publications, 2020. - 214 p.
12. FAO. Developing Sustainable Food Value Chains: Guiding Principles. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, 2014. - 96 p.
13. Shodmonov Sh.Sh. Agrar iqtisodiyot nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: "IQTISOD-MOLIYA" nashriyoti, 2019. - 384 b.
14. Vahobov A., Xudoyqulov D. O'zbekiston agrar sektorida eksport salohiyatini oshirishning iqtisodiy mexanizmlari. Toshkent: "Fan va texnologiya", 2021. - 276 b.
15. Berkinov B.B. Hududiy agrar rivojlanish va infratuzilma samaradorligi. Toshkent: "Innovatsion rivojlanish nashriyoti", 2022. - 248 b.

KORPORATIV TUZILMALARNING INNOVATSION SALOHİYATNI RIVOJLANTIRISHDA INSTITUTSIONAL MUHIT VA BOZOR RAQOBATINING KOMPLEMENTAR TA'SIRI

Mullabayev Baxtiyarjon Bulturbayevich

Namangan davlat texnika universiteti
“Menejment” kafedrası mudiri, professor
E-mail: mullabaev.bahtiyor@gmail.com

Tojibayev Xurshidbek Muhiddin o'g'li

Namangan davlat texnika universiteti magistranti
E-mail: tojibaev99@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada korporativ tuzilmalarning innovatsion salohiyatni rivojlantirishga ta'sir etuvchi institutsional muhit va bozor raqobatining komplementar xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda institutsional sifat, raqobat intensivligi hamda korporativ innovatsion faoliyat o'rtasidagi sabab-oqibat bog'liqlari nazariy va amaliy jihatdan yoritilgan. Innovatsion rivojlanishda transaksion xarajatlar, korporativ boshqaruv sifati va texnologik moslashuvchanlikning ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot natijalari samarali institutsional tizim va sog'lom raqobat muhiti korporativ innovatsion salohiyatni oshirishning asosiy determinantlari ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: korporativ tuzilmalar, innovatsion salohiyat, institutsional muhit, bozor raqobati, innovatsion rivojlanish, korporativ boshqaruv, transaksion xarajatlar, texnologik transformatsiya, raqobat ustunligi, institutsional iqtisodiyot.

Аннотация

В данной статье анализируется комплементарное влияние институциональной среды и рыночной конкуренции на развитие инновационного потенциала корпоративных структур. Исследуются причинно-следственные связи между качеством институтов, интенсивностью конкуренции и инновационной активностью корпораций. Особое внимание уделено роли трансакционных издержек, качества корпоративного управления и технологической адаптивности в обеспечении инновационного развития. Результаты исследования показывают, что эффективная институциональная система и конкурентная рыночная среда выступают ключевыми детерминантами повышения инновационного потенциала корпоративных структур.

Ключевые слова: корпоративные структуры, инновационный потенциал, институциональная среда, рыночная конкуренция, инновационное развитие, корпоративное управление, трансакционные издержки, технологическая трансформация, конкурентные преимущества, институциональная экономика.

Abstract

This article examines the complementary impact of the institutional environment and market competition on the development of innovative potential in corporate structures. The study explores the causal relationships between institutional quality, competition intensity, and corporate innovation activity. Particular attention is paid to

the role of transaction costs, corporate governance quality, and technological adaptability in fostering innovative development. The findings indicate that an effective institutional system and a competitive market environment are the key determinants of enhancing the innovative potential of corporate structures.

Keywords: corporate structures, innovative potential, institutional environment, market competition, innovative development, corporate governance, transaction costs, technological transformation, competitive advantage, institutional economics.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida innovatsion rivojlanish korporativ tuzilmalarning uzoq muddatli raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omilga aylanmoqda. WIPO tomonidan e'lon qilingan Global Innovation Index 2024 hisobotida innovatsion ekotizim samaradorligi 133 ta iqtisodiyot kesimida baholanib, institutlar sifati, bozor rivojlanganligi, biznes murakkabligi, bilim va texnologik natijalar innovatsion taraqqiyotning asosiy mezonlari sifatida qayd etilgan [1]. Bu holat korporativ innovatsion salohiyat faqat ichki resurslar, ilmiy-tadqiqot xarajatlari yoki texnologik modernizatsiya bilan emas, balki institutsional tartibotlar va bozordagi raqobat bosimi bilan ham bevosita bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Institutsional muhitning sifati korporatsiyalar uchun mulk huquqi himoyasi, shartnomaviy intizom, investitsion xavfsizlik, tartibga solish barqarorligi va transaksion xarajatlar darajasini belgilaydi. Agar institutlar zaif bo'lsa, innovatsion faoliyat yuqori tavakkalchilikka ega bo'ladi, kapital uzoq muddatli ilmiy-tadqiqot loyihalariga emas, qisqa muddatli foyda beruvchi yo'nalishlarga oqadi. OECD tadqiqotlarida ham raqobatni kuchaytiruvchi tartibga solish islohotlari firmalarni uzoq muddatda samaradorlik va innovatsion faollikni oshirishga majbur qilishi ta'kidlanadi [2]. Sog'lom raqobat innovatsiyani rag'batlantiradi, kuchli institutlar esa ushbu rag'batni iqtisodiy natijaga aylantiradi.

Mavzuning dolzarbligi ayniqsa rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun yuqori. Chunki bunday mamlakatlarda korporativ tuzilmalar ko'pincha texnologik yangilanish, boshqaruv sifati, moliyalashtirish manbalari va bozor intizomi bo'yicha cheklovlarga duch keladi. Jahon bankining O'zbekiston bo'yicha 2025-yilgi iqtisodiy memorandumida mamlakatda xususiy sektor o'sishini jadallashtirish uchun institutsional islohotlar, korxonalar, bank va energetika sektorini qayta tarkiblashtirish zarurligini ko'rsatadi [3]. Bu xulosa shuni anglatadiki, korporativ innovatsiya masalasi alohida texnologik muammo emas, balki kengroq institutsional va raqobat siyosati bilan bog'liq tizimli masaladir.

O'zbekiston sharoitida mazkur yo'nalish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biriga aylangan. Prezidentning 2022-yil 6-iyuldagi PF-165-son Farmoni bilan 2022-2026-yillarda O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasi tasdiqlangan bo'lib, unda innovatsion infratuzilmani rivojlantirish, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish, korxonalarda innovatsion faoliyatni rag'batlantirish vazifalari belgilangan [4]. 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son Farmon bilan tasdiqlangan "O'zbekiston - 2030" strategiyasida O'zbekistonni Global Innovatsion Indeksda TOP-50 mamlakatlar qatoriga kiritish, amaliy tadqiqotlarga 4

trillion soʻm yoʻnaltirish, “korxona - oliygoh - ilmiy tashkilot” klaster tizimini joriy etish va 850 turdagi innovatsion mahsulot ishlab chiqarish vazifalari belgilangan [5].

Raqobat siyosati ham ushbu jarayonning ajralmas elementi hisoblanadi. 2023-yil 3-iyulda qabul qilingan yangi tahrirdagi “Raqobat toʻgʻrisida”gi OʻRQ-850-son Qonun tovar va moliya bozorlarida raqobatni cheklashga olib keluvchi harakatlarni nazorat qilish hamda ularga chek qoʻyishga qaratilgan [6]. Mazkur huquqiy asos korporativ subyektlarning monopolistik ustunlikka emas, balki innovatsion ustunlikka tayanib rivojlanishini taʼminlash uchun muhim institutsional shart-sharoit yaratadi.

Shu nuqtai nazardan, korporativ tuzilmalarda innovatsion salohiyatni rivojlantirishda institutsional muhit va bozor raqobatining komplementar taʼsirini oʻrganish nazariy hamda amaliy jihatdan muhimdir. Muammoning tub mohiyati shundaki, innovatsion salohiyat faqat korxonaning ichki imkoniyati emas; u huquqiy barqarorlik, raqobat bosimi, moliyaviy resurslarga kirish, ilmiy hamkorlik va bozor signallari bilan shakllanadigan murakkab iqtisodiy tizimdir. Agar institutsional muhit zaif boʻlsa, raqobat destruktiv tus oladi; agar raqobat yetarli boʻlmasa, kuchli institutlar ham korporatsiyalarni innovatsiyaga majbur qila olmaydi. Aynan shu sababli mazkur tadqiqotda institutsional sifat va bozor raqobatining birgalikdagi taʼsiri korporativ innovatsion salohiyatni rivojlantirishning asosiy mexanizmi sifatida qaraladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Korporativ tuzilmalarda innovatsion salohiyatni rivojlantirish masalasi zamonaviy iqtisodiy nazariyaning eng murakkab va koʻp qirrali yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu masala institutsional iqtisodiyot, raqobat nazariyasi, innovatsion menejment va korporativ strategiya kesishmasida shakllangan boʻlib, turli ilmiy maktablar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Xususan, innovatsion faoliyatning samaradorligi nafaqat korxonaning ichki resurslariga, balki tashqi institutsional tizim va bozordagi raqobat muhiti bilan bogʻliq omillarga ham bevosita bogʻliq ekanligi koʻplab tadqiqotlarda asoslab berilgan.

Institutsional iqtisodiyot nazariyasining asoschilaridan biri boʻlgan Duglas Nort iqtisodiy rivojlanishning asosiy determinantlaridan biri sifatida institutlar sifatini koʻrsatadi. Uning fikricha, samarali institutlar transaksion xarajatlarni kamaytiradi, investitsion xavfsizlikni oshiradi va innovatsiyalar uchun barqaror muhit yaratadi [6]. Nortning konsepsiyasi korporativ innovatsion salohiyatni shakllantirishda huquqiy tizim, mulk huquqi himoyasi va iqtisodiy erkinlik muhim omil ekanligini koʻrsatadi. Biroq muallifning yondashuvi koʻproq makroinstitutsional tahlilga qaratilgan boʻlib, korporativ darajadagi innovatsion mexanizmlar yetarlicha ochib berilmagan.

Maykl Porter esa raqobat va innovatsiya oʻrtasidagi bogʻliqlikni “Competitive Advantage of Nations” asarida chuqur asoslab beradi. Unga koʻra, kuchli raqobat muhiti korxonalarni innovatsion faoliyatni jadallashtirishga majbur qiladi hamda ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi [7]. Porterning “olmos modeli”da talab sifati, ichki raqobat va qoʻllab-quvvatlovchi institutlar innovatsion ustunlikning asosiy manbalari sifatida talqin qilinadi. Ammo Porter modeli asosan rivojlangan iqtisodiyotlarga moslashtirilgan boʻlib, tranzitiv iqtisodiyotlar sharoitidagi institutsional nomukammalliklarni yetarli darajada hisobga olmaydi.

Jozef Shumpeter innovatsiyani iqtisodiy rivojlanishning asosiy drayveri sifatida baholab, “ijodiy vayronkorlik” konsepsiyasini ilgari surgan [8]. Uning nazariyasiga ko‘ra, innovatsiyalar bozordagi eski texnologiyalar va biznes modellarni siqib chiqaradi. Shumpeter innovatsiyaning manbai sifatida tadbirkorlik faoliyatini ko‘rsatadi, biroq zamonaviy korporativ iqtisodiyot sharoitida innovatsion faoliyat ko‘proq yirik korporatsiyalar va institutsional tarmoqlar bilan bog‘liq bo‘lib qolmoqda. Shu sababli Shumpeter modeli hozirgi global korporativ integratsiya sharoitida qo‘shimcha institutsional yondashuvlarni talab qiladi.

Richard Nelson va Sidney Winter evolyutsion iqtisodiyot nazariyasida korxonalarning innovatsion rivojlanishini “rutinalar” va texnologik moslashuv jarayoni orqali tushuntiradi [9]. Mualliflarning fikricha, innovatsion salohiyat uzoq muddatli tashkiliy tajriba va bilimlar akkumulyatsiyasi natijasida shakllanadi. Ushbu yondashuv korporativ innovatsion salohiyatning ichki mexanizmlarini chuqur yoritgan bo‘lsa-da, tashqi institutsional muhit va raqobat bosimining rolini ikkilamchi darajada qoldiradi.

Friman milliy innovatsion tizim konsepsiyasida davlat, ilmiy markazlar va biznes o‘rtasidagi hamkorlik innovatsion rivojlanishning asosiy institutsional mexanizmi ekanligini ta’kidlaydi [10]. Uning tadqiqotlari innovatsion salohiyat individual korxona emas, balki umumiy iqtisodiy tizim samaradorligiga bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, Friman modeli davlatning yuqori koordinatsion rolga tayanganligi sababli, erkin raqobatning ta’sir mexanizmlarini yetarli darajada ochib bermaydi.

Pol Romerning endogen iqtisodiy o‘sish nazariyasi bilim va texnologiyalarni iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili sifatida talqin qiladi [11]. Romer innovatsiyalarni kapital va mehnatdan farqli ravishda cheklanmagan resurs sifatida ko‘rsatadi. Bu yondashuv korporativ innovatsion faoliyatning iqtisodiy samaradorligini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega. Biroq nazariya ko‘proq makroiqtisodiy o‘sishga yo‘naltirilgan bo‘lib, institutsional cheklovlarning amaliy ta’siri yetarlicha tahlil qilinmagan.

Uilyamson transaksion xarajatlar nazariyasida korporativ boshqaruv tizimi va institutlarning innovatsion samaradorlikka ta’sirini tahlil qiladi [12]. Muallifning fikricha, samarasiz institutsional tizimlar korxonalar xarajatlarini oshirib, innovatsion faoliyatni sekinlashtiradi. Ayniqsa, byurokratik to‘siqlar va huquqiy noaniqlik innovatsion investitsiyalarni kamaytiruvchi omillar sifatida baholanadi. Ushbu yondashuv korporativ innovatsion salohiyatni institutsional sifat bilan bog‘lashda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kohen va Levinthal “absorptive capacity” nazariyasida korxonaning tashqi bilimlarni o‘zlashtirish qobiliyatini innovatsion salohiyatning markaziy elementi sifatida ko‘rsatadi [13]. Ularning tadqiqotiga ko‘ra, innovatsion faoliyat samaradorligi nafaqat yangi texnologiyalar yaratish, balki mavjud bilimlarni integratsiyalash imkoniyatiga ham bog‘liq. Mazkur yondashuv korporativ innovatsion rivojlanishda inson kapitali va tashkiliy bilimlarning rolini ochib beradi.

Tis, Pisano va Shuen tomonidan ishlab chiqilgan “dynamic capabilities” konsepsiyasi korxonalarning tez oʻzgaruvchan bozorlarga moslashuvchanligini innovatsion ustunlikning asosiy manbai sifatida talqin qiladi [14]. Mualliflar korporativ raqobatbardoshlikni resurslardan samarali foydalanish emas, balki ularni qayta konfiguratsiya qilish qobiliyati bilan izohlaydi. Ushbu nazariya raqobat muhiti va innovatsion strategiyalar oʻrtasidagi bogʻliqlikni tushuntirishda muhim oʻrin tutadi.

Mahalliy iqtisodchi olimlardan A. Vahobov va D. Toshmurodova innovatsion iqtisodiyotning institutsional asoslarini oʻrganib, Oʻzbekistonda innovatsion infratuzilmaning rivojlanishi iqtisodiy liberallashtirish va raqobat muhiti bilan chambarchas bogʻliq ekanligini taʼkidlaydi [15]. Mualliflar korporativ innovatsion faollikni oshirish uchun moliyaviy institutlar, ilmiy markazlar va xususiy sektor integratsiyasini kuchaytirish zarurligini koʻrsatadi. Biroq tadqiqotda korporativ darajadagi amaliy modellar yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Yuqoridagi ilmiy qarashlar tahlili shuni koʻrsatadiki, korporativ innovatsion salohiyatning shakllanishi koʻp omilli va tizimli jarayon hisoblanadi. Aksariyat tadqiqotlarda institutsional muhit yoki raqobat muhiti alohida oʻrganilgan boʻlsa-da, ularning komplementar taʼsiri yetarlicha kompleks tadqiq etilmagan. Ayniqsa, tranzitiv iqtisodiyotlar sharoitida institutlar sifati va bozor raqobati oʻrtasidagi muvozanat innovatsion rivojlanishning asosiy determinantiga aylanmoqda. Shu sababli mazkur tadqiqot korporativ tuzilmalarda innovatsion salohiyatni rivojlantirishda institutsional muhit va bozor raqobatining oʻzaro integratsiyalashgan taʼsir mexanizmlarini chuqur tahlil qilishga qaratiladi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot metodologiyasi korporativ tuzilmalarda innovatsion salohiyatni rivojlantirishga institutsional muhit va bozor raqobatining komplementar taʼsirini aniqlashga qaratildi. Unda tizimli yondashuv, institutsional tahlil, qiyosiy tahlil, sabab-oqibat bogʻliqligini aniqlash, abstraksiyalash va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Institutsional muhit huquqiy barqarorlik, mulk huquqi himoyasi, tartibga solish sifati va transaksion xarajatlar orqali baholandi.

Bozor raqobati esa raqobat intensivligi, bozorga kirish toʻsiqlari, monopolistik cheklovlar va innovatsion bosim koʻrsatkichlari asosida tahlil qilindi. Tadqiqotda innovatsion salohiyat R&D xarajatlari, texnologik yangilanish, patent faolligi, innovatsion mahsulot ulushi va korporativ boshqaruv samaradorligi orqali izohlandi. Metodologik asos sifatida institutsional iqtisodiyot, raqobat nazariyasi va innovatsion rivojlanish konsepsiyalari integratsiyalashgan holda qoʻllanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ushbu boʻlimda Namangan viloyati va uning shahar-tumanlari misolida 2016-2025-yillar oraligʻida korporativ tuzilmalarning innovatsion salohiyati, institutsional muhit sifati, bozor raqobati intensivligi hamda ushbu ikki omilning oʻzaro komplementar taʼsiri tizimli ravishda jadval koʻrinishida yoritiladi. Taqdim etilgan jadvallar hududlar kesimida innovatsion rivojlanish darajasini qiyoslash, yillar boʻyicha dinamik oʻzgarishlarni kuzatish, iqtisodiy faollik va institutsional sharoitlar

oʻrtasidagi bogʻliqlikni koʻrsatish imkonini beradi. Shu bilan birga, jadvallar Namangan shahri, Namangan tumani, Mingbuloq, Kosonsoy, Norin, Pop, Toʻraqoʻrgʻon, Uychi, Uchqoʻrgʻon, Chortoq, Chust va Yangiqoʻrgʻon tumanlarida innovatsion salohiyatning shakllanishi bir xil surʼatda kechmayotganini aniqlash uchun empirik asos vazifasini bajaradi. Mazkur maʼlumotlar orqali hududiy tafovutlar, rivojlanish markazlari va nisbatan sust oʻsayotgan tumanlarning umumiy manzarasi ochib beriladi.

Boʻlimda keltirilgan umumiy maʼlumotlar korporativ innovatsion salohiyatning faqat korxonaning ichki moliyaviy yoki texnologik imkoniyatlari bilan belgilanmasligini, balki mahalliy institutsional muhit, raqobat bosimi, tadbirkorlik infratuzilmasi, sanoat bazasi, korxonalar zichligi va bozor signallari bilan bevosita bogʻliq ekanini asoslashga xizmat qiladi. Namangan viloyati sharoitida innovatsion rivojlanish jarayoni markaziy shahar va sanoatlashayotgan tumanlarda nisbatan faol, agrar yoki infratuzilmaviy imkoniyatlari cheklangan hududlarda esa sustroq kechishi mumkin. Shu sababli ushbu boʻlimda maʼlumotlar oddiy statistik tavsif sifatida emas, balki institutsional muhit va bozor raqobatining birgalikdagi taʼsirini baholashga qaratilgan ilmiy-analitik asos sifatida koʻrib chiqiladi.

1-jadval

Namangan viloyati shahar va tumanlarida korporativ innovatsion salohiyat indeksi¹

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	42,1	45,3	48,8	52,4	55,6	59,8	64,2	68,7	72,5	76,4
Namangan tumani	27,4	29,1	31,5	34,2	36,7	39,6	42,1	45,3	48,0	51,2
Mingbuloq	21,3	22,6	24,0	25,8	27,2	29,4	31,5	33,8	36,1	38,4
Kosonsoy	25,8	27,4	29,6	31,9	34,1	36,8	39,5	42,0	44,6	47,3
Norin	20,7	21,9	23,2	24,7	26,5	28,0	30,2	32,1	34,4	36,6
Pop	29,6	31,4	33,9	36,8	39,2	42,4	45,7	49,1	52,3	55,8
Toʻraqoʻrgʻon	28,3	30,1	32,6	35,4	37,9	41,0	44,3	47,6	50,8	54,1
Uychi	24,9	26,5	28,3	30,5	32,4	34,9	37,4	39,8	42,2	45,0
Uchqoʻrgʻon	26,2	27,9	30,1	32,6	35,0	37,7	40,6	43,4	46,2	49,0
Chortoq	27,8	29,5	31,8	34,3	36,8	39,7	42,8	46,0	49,2	52,6
Chust	31,2	33,5	36,4	39,8	42,6	46,1	49,7	53,4	57,0	60,5
Yangiqoʻrgʻon	23,6	25,0	26,9	29,0	31,1	33,5	36,2	38,9	41,5	44,1

1-jadval natijalari 2016-2025-yillarda Namangan viloyati shahar va tumanlarida korporativ innovatsion salohiyatning ijobiy dinamikaga ega boʻlganini, biroq ushbu oʻsish hududlar boʻyicha bir maromda kechmaganini koʻrsatadi. Namangan shahrida indeks 2016-yildagi 42,1 balldan 2025-yilda 76,4 ballga yetib, 10 yillik davrda 34,3 ballga oshgan. Chust tumanida oʻsish 31,2 balldan 60,5 ballgacha, yaʼni 29,3 ballni; Pop tumanida 29,6 balldan 55,8 ballgacha, yaʼni 26,2 ballni; Toʻraqoʻrgʻonda 28,3 balldan 54,1 ballgacha, yaʼni 25,8 ballni tashkil etgan. Shu bilan birga, Norin tumanida yakuniy koʻrsatkich 36,6 ball, Mingbuloqda 38,4 ball, Yangiqoʻrgʻonda 44,1 ball

¹ Manba: Namangan viloyati Statistika boshqarmasi maʼlumotlari asosida muallif ishlanmasi

darajasida qolgan. 2025-yilda eng yuqori ko'rsatkichga ega Namangan shahri bilan eng past ko'rsatkichga ega Norin tumani o'rtasidagi farq 39,8 ballni tashkil etgani hududiy innovatsion salohiyatda sezilarli nomutanosiblik mavjudligini anglatadi.

Ushbu holat korporativ innovatsion salohiyatning shakllanishi tasodifiy jarayon emas, balki hududiy iqtisodiy zichlik, ishlab chiqarish diversifikatsiyasi, institutsional xizmatlar sifati, kapitalga kirish imkoniyati va bozor aloqalarining rivojlanganlik darajasi bilan bevosita bog'liq tizimli jarayon ekanini ko'rsatadi. Namangan shahri yuqori indeksga ega bo'lishi uning ma'muriy-boshqaruv, moliyaviy, ta'limiy va xizmat ko'rsatish markazi sifatidagi funksional ustunliklari bilan izohlanadi. Chust, Pop, To'raqo'rg'on va Chortoq tumanlaridagi nisbatan yuqori o'sish esa ushbu hududlarda sanoat kooperatsiyasi, kichik biznes faolligi va bozor talabi asta-sekin kuchayib borayotganidan dalolat beradi. Aksincha, Norin va Mingbuloq tumanlaridagi past ko'rsatkichlar innovatsion rivojlanishning asosiy cheklovi mablag' yetishmasligidan ham ko'ra chuqurroq - ishlab chiqarish bazasining torligi, texnologik yangilanishga talabning sustligi va korporativ innovatsion ekotizimning yetarli shakllanmaganligi bilan bog'liq.

2-jadval

Namangan viloyati shahar va tumanlarida institutsional muhit sifati indeksi¹

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	48,0	50,5	53,2	56,0	58,4	61,3	64,7	67,9	70,4	73,1
Namangan tumani	38,5	40,2	42,4	44,8	47,0	49,6	52,1	54,7	57,0	59,6
Mingbuloq	34,1	35,6	37,3	39,2	41,0	43,2	45,5	47,6	49,8	52,0
Kosonsoy	36,8	38,5	40,6	42,9	45,1	47,6	50,0	52,5	54,9	57,3
Norin	33,6	35,0	36,8	38,6	40,4	42,3	44,6	46,8	49,0	51,2
Pop	39,7	41,5	43,8	46,3	48,6	51,4	54,0	56,7	59,1	61,8
To'raqo'rg'on	39,0	40,8	43,0	45,4	47,8	50,5	53,2	55,8	58,4	60,9
Uychi	36,0	37,6	39,6	41,8	43,9	46,2	48,7	51,0	53,5	55,9
Uchqo'rg'on	37,4	39,1	41,2	43,5	45,8	48,4	51,0	53,5	56,0	58,5
Chortoq	38,8	40,5	42,7	45,0	47,3	49,9	52,6	55,2	57,8	60,3
Chust	41,3	43,3	45,9	48,6	51,0	54,0	56,8	59,6	62,3	65,0
Yangiqo'rg'on	35,2	36,8	38,7	40,8	42,9	45,2	47,6	49,9	52,2	54,6

2-jadval ma'lumotlari Namangan viloyati hududlarida 2016-2025-yillar davomida institutsional muhit sifati barqaror o'sish tendensiyasiga ega bo'lganini ko'rsatadi. Namangan shahrida institutsional muhit indeksi 2016-yildagi 48,0 balldan 2025-yilda 73,1 ballga yetib, 25,1 ballga oshgan. Chust tumanida ushbu ko'rsatkich 41,3 balldan 65,0 ballga, Pop tumanida 39,7 balldan 61,8 ballga, To'raqo'rg'on 39,0 balldan 60,9 ballga, Chortoq tumanida esa 38,8 balldan 60,3 ballga ko'tarilgan. Shu bilan birga, Norin tumanida yakuniy indeks 51,2 ball, Mingbuloqda 52,0 ball va Yangiqo'rg'on 54,6 ball darajasida shakllangan. 2025-yilda Namangan shahri bilan Norin tumani o'rtasidagi tafovut 21,9 ballni tashkil etgani hududlar bo'yicha

¹ Manba: Namangan viloyati Statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

institutsional rivojlanish darajasi sezilarli farqlanishini ko'rsatadi. Ayniqsa, 2020-yildan keyingi davrda barcha hududlarda indekslarning tezroq o'sishi iqtisodiy liberallashtirish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va raqamlashtirish jarayonlarining kuchayishi bilan izohlanadi.

Mazkur natijalar institutsional muhit korporativ innovatsion salohiyatning shakllanishida fundamental determinant ekanini tasdiqlaydi. Kuchli institutsional tizim korxonalar uchun huquqiy barqarorlik, shartnomaviy ishonch, moliyaviy resurslarga kirish, davlat xizmatlaridan foydalanish va investitsion xavfsizlikni ta'minlaydi. Namangan shahri hamda Chust, Pop va To'raqo'rg'on tumanlaridagi yuqori ko'rsatkichlar ushbu hududlarda biznes yuritish muhiti, boshqaruv samaradorligi va iqtisodiy infratuzilma nisbatan rivojlanganini anglatadi. Aksincha, Norin va Mingbuloq tumanlarida indeksning pastligi innovatsion rivojlanishni cheklayotgan asosiy omillar institutsional servislarning zaifligi, bozor infratuzilmasining torligi va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining yetarli ishlamayotganini ko'rsatadi. Demak, innovatsion salohiyatni oshirish uchun faqat investitsiya hajmini ko'paytirish yetarli emas; hududiy institutsional muhit sifatini oshirish, biznes uchun ishonchli va barqaror iqtisodiy makon yaratish hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

3-jadval

Namangan viloyati shahar va tumanlarida bozor raqobati intensivligi indeksi¹

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	52,4	55,0	58,1	61,5	64,0	67,2	70,5	73,6	76,1	78,8
Namangan tumani	40,6	42,3	44,7	47,2	49,5	52,0	54,5	57,0	59,4	61,9
Mingbuloq	32,8	34,2	36,0	38,0	39,8	42,0	44,1	46,3	48,4	50,5
Kosonsoy	37,6	39,2	41,4	43,8	46,0	48,4	50,8	53,1	55,5	57,9
Norin	31,9	33,2	35,0	36,8	38,6	40,6	42,8	44,9	47,0	49,0
Pop	42,0	44,0	46,6	49,4	51,9	54,8	57,6	60,3	63,0	65,8
To'raqo'rg'on	41,1	43,0	45,5	48,2	50,7	53,5	56,3	59,0	61,7	64,3
Uychi	36,2	37,8	39,9	42,1	44,2	46,5	48,9	51,2	53,5	55,8
Uchqo'rg'on	38,4	40,1	42,4	44,9	47,2	49,8	52,4	54,9	57,4	59,9
Chortoq	40,2	42,0	44,4	47,0	49,4	52,1	54,8	57,4	60,0	62,7
Chust	44,7	46,8	49,6	52,5	55,1	58,2	61,2	64,2	67,0	69,8
Yangiqo'rg'on	35,1	36,6	38,6	40,8	42,9	45,2	47,6	49,9	52,2	54,5

3-jadval natijalari 2016-2025-yillar davomida Namangan viloyati hududlarida bozor raqobati intensivligi bosqichma-bosqich kuchayganini ko'rsatadi. Eng yuqori ko'rsatkich Namangan shahrida qayd etilib, indeks 2016-yildagi 52,4 balldan 2025-yilda 78,8 ballga yetgan va umumiy o'sish 26,4 ballni tashkil etgan. Chust tumanida ushbu ko'rsatkich 44,7 balldan 69,8 ballga, Pop tumanida 42,0 balldan 65,8 ballga, To'raqo'rg'on 41,1 balldan 64,3 ballga, Chortoqda esa 40,2 balldan 62,7 ballga oshgan. Shu bilan birga, Norin tumanida 2025-yil yakunida indeks 49,0 ball, Mingbuloqda 50,5 ball va Yangiqo'rg'on 54,5 ball darajasida shakllangan. 2025-

¹ Manba: Namangan viloyati Statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

yilda Namangan shahri va Norin tumani o'rtasidagi tafovut 29,8 ballni tashkil etgani hududiy raqobat muhiti rivojlanishida jiddiy differensiallashuv mavjudligini ko'rsatadi. Ayniqsa, 2019-2025-yillarda ko'rsatkichlarning tezroq o'sishi iqtisodiy liberallashuv, yangi korxonalar sonining ortishi va xususiy sektor faolligining kuchayishi bilan bog'liq.

Mazkur holat bozor raqobati korporativ innovatsion salohiyatning eng muhim tashqi drayverlaridan biri ekanini tasdiqlaydi. Raqobat muhiti kuchaygan hududlarda korxonalar ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, mahsulot sifatini oshirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va boshqaruv samaradorligini yaxshilashga majbur bo'ladi. Namangan shahri, Chust, Pop va To'raqo'rg'on tumanlaridagi yuqori ko'rsatkichlar ushbu hududlarda korxonalar zichligi, iste'mol bozori hajmi va sanoat kooperatsiyasi nisbatan rivojlanganini anglatadi. Aksincha, Norin va Mingbuloq tumanlarida raqobat intensivligining pastligi iqtisodiy subyektlar sonining cheklanganligi, ishlab chiqarish diversifikatsiyasining sustligi hamda bozorga kirish imkoniyatlarining torligi bilan izohlanadi. Eng muhim jihat shundaki, past raqobat muhiti innovatsion bosimni kamaytiradi va korxonalarni texnologik modernizatsiyaga yetarlicha undamaydi. Shu sababli hududiy innovatsion siyosatda raqobatni rivojlantirish institutsional islohotlar bilan parallel ravishda olib borilishi zarur.

4-jadval

Namangan viloyati shahar va tumanlarida institutsional muhit va raqobatning komplementar ta'siri natijasida innovatsion o'sish koeffitsiyenti¹

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	1,00	1,08	1,16	1,25	1,32	1,42	1,52	1,63	1,72	1,82
Namangan tumani	1,00	1,06	1,13	1,21	1,28	1,36	1,44	1,53	1,61	1,70
Mingbuloq	1,00	1,05	1,11	1,18	1,24	1,32	1,39	1,47	1,55	1,63
Kosonsoy	1,00	1,06	1,13	1,20	1,28	1,36	1,44	1,52	1,60	1,68
Norin	1,00	1,05	1,10	1,16	1,23	1,30	1,38	1,45	1,53	1,61
Pop	1,00	1,06	1,15	1,24	1,32	1,43	1,54	1,66	1,77	1,89
To'raqo'rg'on	1,00	1,06	1,14	1,23	1,31	1,41	1,52	1,63	1,74	1,85
Uychi	1,00	1,06	1,13	1,21	1,28	1,37	1,46	1,55	1,64	1,74
Uchqo'rg'on	1,00	1,06	1,15	1,24	1,34	1,44	1,55	1,66	1,76	1,87
Chortoq	1,00	1,06	1,14	1,23	1,32	1,43	1,54	1,65	1,77	1,89
Chust	1,00	1,07	1,17	1,28	1,37	1,48	1,59	1,71	1,83	1,94
Yangiqo'rg'on	1,00	1,06	1,12	1,20	1,28	1,36	1,45	1,54	1,63	1,72

4-jadval ma'lumotlari Namangan viloyati hududlarida institutsional muhit va bozor raqobatining komplementar ta'siri natijasida innovatsion o'sish koeffitsiyenti 2016-2025-yillar davomida izchil oshib borganini ko'rsatadi. 2016-yil bazaviy 1,00 birlik sifatida olinganda, 2025-yilda eng yuqori natija Chust tumanida 1,94 koeffitsiyent bilan qayd etilgan. Pop va Chortoq tumanlarida ko'rsatkich 1,89,

¹ Manba: Namangan viloyati Statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Uchqo'rg'onda 1,87, To'raqo'rg'onda 1,85 va Namangan shahrida 1,82 darajasiga yetgan. Eng past natijalar Norin tumanida 1,61 va Mingbuloqda 1,63 koeffitsiyent bilan kuzatilgan. Bu ko'rsatkichlar shuni anglatadiki, ayrim hududlarda institutsional muhit va raqobat omillari innovatsion rivojlanishni sezilarli tezlashtirgan bo'lsa, boshqa hududlarda ushbu omillarning samaradorligi nisbatan past bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, Chust tumanining 10 yillik davrda 0,94 birlik o'sishga erishgani hududda raqobat muhiti va institutsional islohotlarning bir-birini qo'llab-quvvatlovchi sinergik ta'siri kuchli shakllanganini ko'rsatadi.

Mazkur natijalar innovatsion rivojlanishning alohida omillar emas, balki o'zaro bog'liq institutsional va bozor mexanizmlari asosida shakllanishini tasdiqlaydi. Agar institutsional muhit rivojlangan, biroq raqobat sust bo'lsa, korxonalar innovatsiyaga yetarli darajada majbur bo'lmaydi; aksincha, kuchli raqobat mavjud bo'lib, institutsional tizim zaif bo'lsa, innovatsion faoliyat yuqori tavakkalchilik va transaksion xarajatlar sababli cheklanadi. Chust, Pop, Chortoq va To'raqo'rg'on tumanlaridagi yuqori koeffitsiyentlar aynan ushbu ikki omilning parallel rivojlanganini ko'rsatadi. Norin va Mingbuloq tumanlarida esa innovatsion o'sishning sekinligi bozor hajmi, korporativ tarmoqlar va institutsional xizmatlarning yetarlicha shakllanmaganligi bilan izohlanadi. Demak, hududiy innovatsion siyosatda faqat investitsiya yoki texnologik modernizatsiyani emas, balki institutsional sifat va raqobat muhitini birgalikda rivojlantirish strategik ustuvor yo'nalish bo'lishi kerak.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari Namangan viloyati shahar va tumanlari misolida korporativ tuzilmalarda innovatsion salohiyatni rivojlantirish institutsional muhit sifati va bozor raqobati intensivligi bilan bevosita bog'liq ekanini ko'rsatdi. 2016-2025-yillar bo'yicha tuzilgan tahliliy jadvallar innovatsion salohiyatning barcha hududlarda o'sganini, biroq o'sish sur'atlari bir xil emasligini tasdiqlaydi. Demak, viloyatda innovatsion rivojlanish tabiiy ravishda emas, balki institutsional sharoit, korxonalar zichligi, raqobat bosimi, ishlab chiqarish diversifikatsiyasi va hududiy infratuzilma sifati bilan belgilanmoqda.

Birinchidan, korporativ innovatsion salohiyat indeksi Namangan shahrida 2016-yildagi 42,1 balldan 2025-yilda 76,4 ballga yetib, 34,3 ballga oshgan. Chust tumanida ushbu ko'rsatkich 31,2 balldan 60,5 ballga, Popda 29,6 balldan 55,8 ballga, To'raqo'rg'onda 28,3 balldan 54,1 ballga ko'tarilgan. Biroq Norinda 2025-yil yakuniy ko'rsatkichi 36,6 ball, Mingbuloqda 38,4 ball darajasida qolgan. Bu holat innovatsion salohiyatning hududiy markazlashuvga moyilligini ko'rsatadi. Ilmiy taklif sifatida Namangan shahrini yagona innovatsion markaz sifatida emas, balki Chust, Pop, Chortoq va To'raqo'rg'on bilan bog'langan ko'p markazli innovatsion tizim sifatida rivojlantirish zarur.

Ikkinchidan, institutsional muhit sifati indeksida ham sezilarli tafovut mavjud: Namangan shahrida ko'rsatkich 48,0 balldan 73,1 ballga, Chustda 41,3 balldan 65,0 ballga, Popda 39,7 balldan 61,8 ballga oshgan bo'lsa, Norinda u 51,2 ball, Mingbuloqda 52,0 ball bilan nisbatan past darajada qolgan. Bu natija shuni anglatadiki, ayrim tumanlarda innovatsion rivojlanishni cheklayotgan omil faqat moliyaviy resurs

yetishmasligi emas, balki biznes servislarning sustligi, huquqiy maslahat, kooperatsiya, loyiha tayyorlash va bozorga chiqish mexanizmlarining zaifligidir. Amaliy tavsiya sifatida har bir tumanida “innovatsion biznes-servis markazlari”ni tashkil etish, ular orqali korxonalarga patentlash, grant olish, texnologik audit, eksportga tayyorlash va raqamli boshqaruv bo'yicha xizmat ko'rsatish maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, bozor raqobati intensivligi Namangan shahrida 52,4 balldan 78,8 ballga, Chustda 44,7 balldan 69,8 ballga, Popda 42,0 balldan 65,8 ballga oshgan. Shu bilan birga, Norinda 49,0 ball, Mingbuloqda 50,5 ball ko'rsatkichi raqobat bosimi yetarli emasligini bildiradi. Bu yerda eng keskin xulosa shuki: raqobat past bo'lgan hududlarda korxonalar innovatsiyaga majbur bo'lmaydi, natijada mahsulot sifati, texnologik yangilanish va boshqaruv samaradorligi sust qoladi. Shu sababli tumanlarda bozorga kirish to'siqlarini kamaytirish, kichik va o'rta biznes subyektlari sonini oshirish, davlat xaridlarida mahalliy innovatsion korxonalar ishtirokini kengaytirish hamda monopolistik ustunliklarning oldini olish zarur.

To'rtinchidan, institutsional muhit va bozor raqobatining komplementar ta'siri innovatsion o'sishni tezlashtiruvchi asosiy mexanizm sifatida namoyon bo'ldi. 2025-yilda komplementar ta'sir koeffitsiyenti Chustda 1,94, Pop va Chortoqda 1,89, Uchqo'rg'onda 1,87, To'raqo'rg'onda 1,85, Namangan shahrida 1,82 ni tashkil etdi. Bu shuni ko'rsatadiki, ayrim tumanlarda mutlaq innovatsion salohiyat Namangan shahridan past bo'lsa-da, o'sish zaxirasi yuqori. Ilmiy jihatdan bundan kelib chiqadigan xulosa: innovatsion siyosat faqat yuqori salohiyatli markazlarni qo'llab-quvvatlashga emas, balki o'sish sur'ati yuqori bo'lgan tumanlarda institutsional va raqobat omillarini bir vaqtda kuchaytirishga yo'naltirilishi kerak.

Beshinchidan, Namangan viloyatida innovatsion rivojlanishning asosiy muammosi “resurs yetishmasligi” emas, balki resurslarni samarali harakatga keltiruvchi institutsional-raqobat mexanizmlarining to'liq shakllanmaganligidir. Shuning uchun amaliy tavsiyalar quyidagilardan iborat: tumanlar kesimida innovatsion salohiyat monitoringini joriy etish; sanoat korxonalari, oliy ta'lim muassasalari va ilmiy tashkilotlar o'rtasida doimiy kooperatsion platforma yaratish; past indeksli tumanlarda texnologik modernizatsiya dasturlarini alohida moliyalashtirish; Chust-Pop-Chortoq-To'raqo'rg'on yo'nalishida sanoat-innovatsion klasterlar shakllantirish; Namangan shahrining ilmiy, moliyaviy va boshqaruv salohiyatini periferik tumanlarga uzatuvchi hududiy innovatsion tarmoqni yaratish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. World Intellectual Property Organization. Global Innovation Index 2024. Geneva: WIPO, 2024.
2. OECD. Competition, Innovation and Productivity Growth. OECD Publishing.
3. World Bank. Uzbekistan Country Economic Memorandum, 2025.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 6-iyuldagi PF-165-son “2022-2026-yillarda O'zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi Farmoni <https://lex.uz/docs/-6102462>

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>
6. O‘zbekiston Respublikasining 2023-yil 3-iyuldagi O‘RQ-850-son “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonuni <https://lex.uz/uz/docs/-6518381>
7. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
8. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. Free Press, New York, 1990.
9. Schumpeter J.A. Capitalism, Socialism and Democracy. Harper & Brothers Publishers, New York, 1942.
10. Nelson R.R., Winter S.G. An Evolutionary Theory of Economic Change. Harvard University Press, Cambridge, 1982.
11. Freeman C. Technology Policy and Economic Performance: Lessons from Japan. Pinter Publishers, London, 1987.
12. Romer P.M. “Endogenous Technological Change.” Journal of Political Economy, Vol. 98, No. 5, University of Chicago Press, 1990, pp. 71-102.
13. Williamson O.E. The Economic Institutions of Capitalism. Free Press, New York, 1985.
14. Cohen W.M., Levinthal D.A. “Absorptive Capacity: A New Perspective on Learning and Innovation.” Administrative Science Quarterly, Vol. 35, No. 1, Cornell University, 1990, pp. 128-152.
15. Teece D.J., Pisano G., Shuen A. “Dynamic Capabilities and Strategic Management.” Strategic Management Journal, Vol. 18, No. 7, Wiley, 1997, pp. 509-533.
16. Vahobov A., Toshmurodova D. Innovatsion iqtisodiyot va institutsional rivojlanish masalalari. Toshkent: “IQTISOD-MOLIYA” nashriyoti, 2021.

SANOAT KORXONALARIDA INVESTITSION FAOLIYATNI BOSHQARISHNING STRATEGIK MAQSADLARI VA RIVOJLANISH OMILLARI

Qorabayev Shuxratjon Axmadjonovich

Namangan davlat texnika universiteti

“Menejment” kafedrası

katta o‘qituvchisi

E-mail: korabayevs@mail.ru

Annotatsiya

Mazkur maqolada sanoat korxonalarida investitsion faoliyatni boshqarishning strategik maqsadlari va rivojlanish omillari tadqiq etilgan. Sanoat korxonalarida investitsion faoliyatni samarali tashkil etishning iqtisodiy ahamiyati, investitsiya jarayonlarini boshqarish mexanizmlari hamda investitsion faollikka ta’sir etuvchi ichki va tashqi omillar tahlil qilingan. Korxonalarda investitsion strategiyani takomillashtirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, moliyaviy resurslardan samarali foydalanish va raqobatbardoshlikni oshirish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: investitsiya, investitsion faoliyat, sanoat korxonasi, investitsion strategiya, iqtisodiy samaradorlik, innovatsion rivojlanish, raqobatbardoshlik, kapital qo‘yilmalar, investitsion boshqaruv.

Аннотация

В данной статье исследованы стратегические цели и факторы развития управления инвестиционной деятельностью промышленных предприятий. Проанализированы экономическая значимость эффективной организации инвестиционной деятельности, механизмы управления инвестиционными процессами, а также внутренние и внешние факторы, влияющие на инвестиционную активность предприятий. Освещены вопросы совершенствования инвестиционной стратегии, внедрения инновационных технологий, эффективного использования финансовых ресурсов и повышения конкурентоспособности.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная деятельность, промышленное предприятие, инвестиционная стратегия, экономическая эффективность, инновационное развитие, конкурентоспособность, капитальные вложения.

Abstract

This article examines the strategic goals and development factors of investment activity management in industrial enterprises. The economic importance of effective organization of investment activities, mechanisms of investment process management, as well as internal and external factors affecting investment activity are analyzed. In addition, issues of improving investment strategy, introducing innovative technologies, efficient use of financial resources and increasing competitiveness are highlighted. Based on the results of the study, scientific conclusions and practical recommendations were developed to improve the efficiency of investment activities in industrial enterprises.

Keywords: investment, investment activity, industrial enterprise, investment strategy, economic efficiency, innovative development, competitiveness, capital investments.

KIRISH

Globallashuv va raqobat kuchayib borayotgan iqtisodiy sharoitda sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishini ta'minlash investitsion faoliyat samaradorligiga bevosita bog'liq hisoblanadi. Investitsiyalar ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, eksport salohiyatini oshirish hamda korxonalarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashning muhim omili sifatida namoyon bo'lmoqda.

Jahon iqtisodiyoti tajribasi shuni ko'rsatadiki, investitsion faollik yuqori bo'lgan davlatlarda sanoat ishlab chiqarish hajmi, mehnat unumdorligi va iqtisodiy o'sish sur'atlari nisbatan yuqori bo'ladi. Shu bois sanoat korxonalarida investitsion faoliyatni samarali boshqarish va strategik rivojlantirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

O'zbekistonda ham sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish, ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish va yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, investitsion muhitni yaxshilash, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va innovatsion ishlab chiqarishni rivojlantirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlariga aylangan.

Ayrim sanoat korxonalarida investitsion boshqaruv mexanizmlarining yetarli darajada shakllanmaganligi, moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligining pastligi, texnologik eskirish va risklarni boshqarish tizimining rivojlanmaganligi investitsion faoliyat samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

ADABIYOTLAR SHARHI

Investitsion faoliyat va uni boshqarish masalalari ko'plab xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, M.Porter o'zining raqobat ustunligi nazariyasida investitsiyalar korxonalarning innovatsion rivojlanishi va raqobatbardoshligini oshirishning muhim omili ekanligini ta'kidlaydi[2].

Rossiyalik iqtisodchi olim T.V. Igolnikov investitsiya loyihalarining iqtisodiy samaradorligini baholash va boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo'lgan metodlarni ishlab chiqqan. Uning ilmiy ishlarida ishlab chiqarish investitsiyalari loyihalarining moliyaviy samaradorligini oshirish bo'yicha aniq takliflar shakllantirilgan [3]. J.Keyns investitsiyalarni iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biri sifatida baholab, investitsion faollikning ortishi yalpi talab va bandlik darajasining oshishiga olib kelishini asoslab bergan.

Mahalliy iqtisodchi olimlardan A.Vahobov, Sh.Xajibakiyev va boshqa tadqiqotchilar investitsion boshqaruvni takomillashtirish sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini qayd etganlar.

METODOLOGIYA

Tadqiqot jarayonida dialektik yondashuv, iqtisodiy tahlil, qiyosiy tahlil, statistik kuzatuv va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Investitsion faoliyat samaradorligini baholashda iqtisodiy ko'rsatkichlar tahlili, ilmiy umumlashtirish va taqqoslash usullari qo'llanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Sanoat korxonalarida investitsion faoliyatni boshqarishning asosiy strategik maqsadi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, korxonalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash va uzoq muddatli raqobat ustunligiga erishishdan iborat.

Sanoat korxonalarida investitsion faoliyat quyidagi strategik yo'nalishlar asosida rivojlantirilmoqda:

- ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish;
- innovatsion texnologiyalarni joriy etish;
- eksport salohiyatini oshirish;
- energiya va resurs tejankor texnologiyalarni qo'llash;
- raqamlashtirish jarayonlarini jadallashtirish.

Investitsion faoliyat samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni ichki va tashqi omillarga ajratish mumkin.

Ichki omillarga korxonaning moliyaviy holati, boshqaruv samaradorligi, innovatsion salohiyat, ishlab chiqarish texnologiyalarining holati, mehnat resurslari sifati kabilar kiradi. Tashqi omillarga esa investitsion muhit, davlatning iqtisodiy siyosati, kredit va soliq tizimi, bozor kon'yunkturasi va infratuzilmalarning rivojlanganlik darajasi kabilarni kiritish mumkin.

O'zbekistonda hududiy sanoatni rivojlantirish va sanoat korxonalarining eksport salohiyatini oshirishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 4-oktabrdagi PQ-295-sonli "Hududlarda sanoatni jadal rivojlantirish va sanoat korxonalarini eksportga jalb qilishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori¹ sanoat korxonalarida investitsion faoliyatni rivojlantirishning muhim huquqiy asoslaridan biri hisoblanadi.

Mazkur qarorga muvofiq, 2025-2026-yillarda hududlarda sanoatni rivojlantirishning ustuvor maqsadli ko'rsatkichlari belgilab berilgan. Jumladan, respublika sanoatida hududiy sanoat ulushini 45 foizga yetkazish, hududlarda 34 ta yuqori texnologiyali sanoat loyihalarini amalga oshirish orqali texnologik mahsulotlar ulushini 25 foizga oshirish hamda 3,5 mingdan ortiq yangi ish o'rinlarini yaratish vazifalari belgilangan. Har bir tuman va shaharda 5 tagacha sanoat "o'sish nuqtalari"ni rivojlantirish mexanizmlarini joriy etish ko'zda tutilgan.

Ushbu chora-tadbirlar sanoat korxonalarida investitsion faoliyatni jadallashtirish, innovatsion ishlab chiqarishni rivojlantirish va hududiy iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, yuqori texnologiyali sanoat loyihalarini amalga oshirish sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish, eksportbop

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 4-oktabrdagi PQ-295-sonli "Hududlarda sanoatni jadal rivojlantirish va sanoat korxonalarini eksportga jalb qilishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori <https://lex.uz/docs/-7759270>

mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish hamda ishlab chiqarishning texnologik darajasini yuksaltirish imkonini beradi.

Qarorga asosan, 2026-yil 1-yanvardan 2028-yil 1-yanvargacha mahalliy sanoat korxonalarini qoʻllab-quvvatlashga qaratilgan qator iqtisodiy imtiyozlar ham joriy etilishi belgilangan. Xususan, ishchilarning oʻrtacha oylik ish haqi mehnatga haq toʻlashning eng kam miqdorining ikki baravaridan kam boʻlmagan korxonalarda xodimlarni tashish va ovqatlantirish bilan bogʻliq xarajatlarning bir qismi ijtimoiy soliq bazasidan chiqarilishi investitsion faollikni ragʻbatlantirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, oʻz ehtiyoji uchun gips xomashyosi qazib chiqaruvchi va undan tayyor qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalar uchun yer qaʼridan foydalanganlik soligʻi stavkasining 50 foiz miqdorida qoʻllanilishi qurilish materiallari sanoatini rivojlantirish, ishlab chiqarish tannarxini kamaytirish hamda investitsion jozibadorlikni oshirishga ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Umuman olganda, mazkur qarorda belgilangan chora-tadbirlar sanoat korxonalarida investitsion faoliyatni samarali tashkil etish, hududiy sanoatni modernizatsiya qilish, yangi ish oʻrinlari yaratish va eksport salohiyatini oshirishning muhim iqtisodiy mexanizmi sifatida xizmat qiladi.

1-jadval.

Namangan viloyatida asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalarning takror ishlab chiqarish tarkibi [10]

(2025-yil yanvar-dekabr oylari, mlrd soʻmda)

Shahar va tumanlar	Jami investitsiyalar	Yangi qurilish	Kengaytirish, rekonstruksiya, modernizatsiya qilish va texnik qayta qurollantirish	Boshqa xarajatlar
Viloyat boʻyicha	61 125,3	42 911,8	13 409,6	4 804,0
Namangan shahar	19 780,2	17 495,2	1870,9	414,1
Mingbuloq	1 943,3	431,8	1495,3	16,3
Kosonsoy	2 633,9	864,1	182,2	1587,6
Namangan tumani	3 031,0	1954,4	543,8	532,9
Norin	2 182,3	1266,2	573,3	342,8
Pop	9701,1	7168,5	2490,1	42,6
Toʻraqoʻrgʻon	6271,2	3194,4	2911,8	165,1
Uychi	3527,0	2218,3	1064,8	243,8
Uchqoʻrgʻon	1972,8	1578,7	160,0	234,1
Chortoq	2210,8	363,5	1168,0	679,3
Chust	4604,4	3381,2	740,3	482,8
Yangiqoʻrgʻon	3267,3	2995,5	209,1	62,6

Namangan viloyatida xam sanoat korxonalarida investitsion faollikni oshirish va shu orqali ularning iqtisodiy samaradorlik koʻrsatkichlarini yuksaltirish borasida salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda (1-jadval). Jadval maʼlumotlariga koʻra, 2025-yil yanvar-dekabr oylarida Namangan viloyatida asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi 61 125,3 mlrd soʻmni tashkil etgan boʻlib, investitsiyalarning asosiy qismi yangi qurilish ishlari hissasiga toʻgʻri kelgan. Xususan, yangi qurilish yoʻnalishiga 42 911,8

mlrd so'm investitsiya yo'naltirilgani hududda yangi sanoat obyektlari, ishlab chiqarish quvvatlari va infratuzilma loyihalarini tashkil etishga katta e'tibor qaratilayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, kengaytirish, rekonstruksiya, modernizatsiya qilish va texnik qayta qurollantirish ishlari uchun 13 409,6 mlrd so'm mablag' sarflanganligi sanoat korxonalarida ishlab chiqarishni texnologik yangilash jarayonlari jadallashtirishidan dalolat beradi.

Hududlar kesimida tahlil qilinganda eng yuqori investitsiya hajmi Namangan shahri hissasiga to'g'ri kelib, jami investitsiyalar hajmi 19780,2 mlrd so'mni tashkil etgan. Ushbu ko'rsatkich viloyat markazida sanoat, xizmat ko'rsatish va qurilish infratuzilmasining faol rivojlanayotganini anglatadi. Pop tumani (9701,1 mlrd so'm) va To'raqo'rg'on tumani (6271,2 mlrd so'm) ham investitsion faollik yuqori hududlar qatoridan joy olgan. Ayniqsa, To'raqo'rg'on tumanida rekonstruksiya va modernizatsiya ishlari uchun yo'naltirilgan investitsiyalar hajmining yuqoriligi mavjud sanoat korxonalarini texnik jihatdan yangilashga ustuvor ahamiyat berilayotganini ko'rsatadi.

Chortoq, Uychi, Chust va Yangiqo'rg'on tumanlarida ham investitsion jarayonlarning faollashgani kuzatilmoqda. Bu esa hududlarda sanoat ishlab chiqarishini kengaytirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va iqtisodiy o'sishni ta'minlashda investitsion faoliyatning muhim omilga aylanayotganini bildiradi.

1-jadval ma'lumotlari Namangan viloyatida investitsion siyosatning faol olib borilayotganini, sanoat korxonalarida ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va yangi ishlab chiqarish quvvatlarini yaratishga qaratilgan investitsion jarayonlar izchil rivojlanayotganini ko'rsatadi. Bu esa hududiy sanoatning raqobatbardoshligini oshirish, eksport salohiyatini kengaytirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, sanoat korxonalarida investitsion faoliyat samaradorligini oshirishda innovatsion rivojlanish muhim o'rin tutadi. Xususan, raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va sun'iy intellekt asosidagi ishlab chiqarish texnologiyalarini joriy etish ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va mehnat unumdorligini oshirish imkonini beradi.

Investitsion faoliyatni samarali boshqarishda quyidagi iqtisodiy mexanizmlar muhim hisoblanadi:

- investitsion rejalashtirish tizimini takomillashtirish;
- risklarni boshqarish tizimini rivojlantirish;
- moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish;
- davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish;
- investitsion monitoring va nazorat tizimini kuchaytirish.

Sanoat korxonalarida investitsion faollikning oshishi ishlab chiqarish hajmining ko'payishi, yangi ish o'rinlarining yaratilishi va eksport hajmining ortishiga xizmat qiladi. Bu esa mamlakat iqtisodiy o'sishining muhim omillaridan biri hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari sanoat korxonalarida investitsion faoliyatni samarali boshqarish iqtisodiy o'sish sur'atlarini jadallashtirish, ishlab chiqarish samaradorligini

oshirish hamda korxonalar raqobatbardoshligini mustahkamlashning muhim omillaridan biri ekanligini ko'rsatgan. Investitsion resurslardan oqilona foydalanish sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlash, innovatsion rivojlanishni jadallashtirish va ishlab chiqarish quvvatlarini modernizatsiya qilish imkonini bergan.

O'tkazilgan tahlillar sanoat korxonalarida investitsion faoliyat samaradorligini oshirish maqsadida investitsion strategiyalarni zamonaviy iqtisodiy talablar asosida takomillashtirish zarurligini ko'rsatgan. Xususan, investitsion qarorlarni qabul qilishda bozor kon'yunkturasi, texnologik transformatsiya jarayonlari va global raqobat omillarini hisobga olish korxonalarining uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qilgan.

Innovatsion va raqamli texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayonlariga keng joriy etish investitsion faoliyat samaradorligini oshirishning muhim yo'nalishlaridan biridir. Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, resurslardan samarali foydalanish hamda mahsulot sifati va mehnat unumdorligini oshirish imkon beradi.

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini rivojlantirish sanoat tarmoqlarining investitsion jozibadorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etsdi. Xususan, investitsion muhitning barqarorligi, huquqiy kafolatlarning mustahkamligi va institutsional qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining rivojlanganligi xorijiy investorlar faolligini rag'batlantiruvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo'ladi.

Investitsion risklarni sug'urtalash tizimini takomillashtirish investitsion loyihalarning xavfsizligini ta'minlash va moliyaviy tavakkalchiliklarni kamaytiradi. Malakali kadrlar tayyorlash, ilmiy-texnik salohiyatni oshirish hamda innovatsion infratuzilmani rivojlantirish sanoat korxonalarining investitsion faolligini kuchaytirishda muhim omildir.

Davlat tomonidan investitsion muhitni yaxshilash, soliq va kredit imtiyozlarini kengaytirish hamda sanoat korxonalarini institutsional qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini rivojlantirish investitsion faollikni oshirishga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada investitsion siyosatni kompleks takomillashtirish sanoat tarmoqlarining barqaror rivojlanishi va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 4-oktabrdagi PQ-295-sonli "Hududlarda sanoatni jadal rivojlantirish va sanoat korxonalarini eksportga jalb qilishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori <https://lex.uz/docs/-7759270>
2. Porter M. Competitive Advantage of Nations. - New York: Free Press, 1990.
3. Igolnikov T.V. Effektivnost investitsionnyx proektov. Moskva: Finansy i statistika, 2016.
4. Vahobov A., Xajibakiyev Sh. Investitsiyalar iqtisodiyoti. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
5. Schumpeter, J.A. Theory of Economic Development. Routledge, 2017.

6. Mahmudov A. Investitsiya faoliyatini boshqarishda davlat-xususiy sheriklik. Toshkent, "Fan va texnologiyalar", 2021.
7. Sharpe, William F. Capital Asset Prices: A Theory of Market Equilibrium. The Journal of Finance, 1964.
8. Perlman, M., Li, R. Industrial Economics: Issues and Perspectives. Palgrave Macmillan, 2012.
9. Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money. - London, 1936.
10. namstat.uz sayti rasmiy statistik ma'lumotlari.

KICHIK BIZNESNI BARQAROR RIVOJLANISHINI BAHOLASHGA OID NAZARIY YONDASHUVLAR

Adashev Azimjon Urinboyevich

Namangan davlat texnika universiteti

“Menejment” kafedrası dotsenti

E-mail: azimray@mail.ru

Annotatsiya

Ushbu maqolada kichik biznesni barqaror rivojlanishini baholashga oid nazariy va metodik yondashuvlar tahlil qilindi. Tadqiqot davomida indikatorli, moliyaviy, integral indeksli hamda ekonometrik baholash usullarining ilmiy asoslari o‘rganildi va ularning afzallik hamda cheklovlari aniqlashtirildi. Kichik biznes subyektlarining barqaror rivojlanishiga ta’sir etuvchi iqtisodiy, institutsional va innovatsion omillar tizimli yondashuv asosida baholandi. Tadqiqot natijasida mavjud metodikalarning kichik biznesning hududiy va institutsional xususiyatlarini yetarli darajada hisobga olmasligi asoslandi. Indikatorli tahlil, integral indekslar va ekonometrik modellarni uyg‘unlashtiruvchi kompleks baholash metodologiyasini ishlab chiqish zarurligi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, barqaror rivojlanish, baholash metodologiyasi, integral indeks, ekonometrik model, indikatorli yondashuv, moliyaviy barqarorlik, innovatsiya, tadbirkorlik, iqtisodiy samaradorlik.

Аннотация

В данной статье проанализированы теоретические и методические подходы к оценке устойчивого развития малого бизнеса. В ходе исследования были изучены научные основы индикаторного, финансового, интегрального и эконометрического методов оценки, а также определены их преимущества и ограничения. На основе системного подхода оценены экономические, институциональные и инновационные факторы, влияющие на устойчивое развитие субъектов малого бизнеса. Результаты исследования показали, что существующие методики недостаточно учитывают региональные и институциональные особенности малого бизнеса. Также была научно обоснована необходимость разработки комплексной методологии оценки, объединяющей индикаторный анализ, интегральные индексы и эконометрические модели.

Ключевые слова: малый бизнес, устойчивое развитие, методология оценки, интегральный индекс, эконометрическая модель, индикаторный подход, финансовая устойчивость, инновации, предпринимательство, экономическая эффективность.

Abstract

This article analyzed theoretical and methodological approaches to assessing sustainable development of small business. The study examined the scientific foundations of indicator-based, financial, integrated index and econometric assessment methods and identified their advantages and limitations. Economic, institutional and innovative factors affecting sustainable development of small business entities were

evaluated using a systematic approach. The findings showed that existing methodologies did not sufficiently consider regional and institutional characteristics of small business. The study also substantiated the need to develop a comprehensive assessment methodology integrating indicator analysis, integral indices and econometric models.

Keywords: small business, sustainable development, assessment methodology, integral index, econometric model, indicator approach, financial stability, innovation, entrepreneurship, economic efficiency.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiyotda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning barqaror rivojlanishi iqtisodiy oʻsishning muhim omillaridan biri sifatida namoyon boʻlmoqda. Kichik biznes subyektlari aholi bandligini taʼminlash, raqobat muhitini rivojlantirish, innovatsion faoliyatni ragʻbatlantirish va hududiy iqtisodiy muvozanatni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli kichik biznesning barqaror rivojlanishini baholash masalasi iqtisodiy nazariya va amaliyotda dolzarb ilmiy yoʻnalishlardan biri hisoblanadi.

Jahon amaliyotida kichik biznes faoliyatini baholashda moliyaviy natijalar, ishlab chiqarish samaradorligi, investitsion faollik va raqobatbardoshlik koʻrsatkichlaridan keng foydalaniladi. Biroq mavjud metodikalarning aksariyati kichik biznesning institutsional muhitga sezgirligi, hududiy xususiyatlari va innovatsion salohiyatini toʻliq hisobga olmaydi. Natijada barqaror rivojlanishni kompleks baholash imkoniyatlari cheklanadi.

Kichik biznes barqaror rivojlanishini baholashda indikatorli, integral indeksli va ekonometrik yondashuvlardan foydalanish ilmiy jihatdan muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuvlar iqtisodiy samaradorlik, moliyaviy barqarorlik va resurslardan foydalanish darajasini tizimli baholash imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, kichik biznes barqaror rivojlanishini baholashning nazariy asoslarini takomillashtirish hamda kompleks metodologik yondashuvlarni ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Oʻzbekistonda kichik biznes subʼektlarining umumiy jihatlarini shakllantirish va rivojlantirish boʻyicha S.S.Gʻulomov, D.S.Qosimova, Yo.A.Abdullaev, M.R. Boltabaev, M.S. Qosimova, SH.J. Ergashxodjaeva, B.K. Gʻoyibnazarov, A.N. Samadov, A.A. Xadjimuratov [1] kabilarning ilmiy ishlarini alohida qayd etish mumkin. Kichik biznes va tadbirkorlikning rivojlanish tendentsiyalarini ekonometrik modellashtirish va prognozlash masalalari B.Y. Xodiev, B.T. Salimov va S.K. Salaevlar [2] tadqiqot ishlarida oʻrganilgan. U.V.Gʻafurov tomonidan kichik biznesni davlat tomonidan tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish, O.A. Aripov ishida kichik biznesni davlat tomonidan tartibga solish va ishbilarmonlik muhitini rivojlantirish, M.M. Ibragimova ishida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining tarkibiy oʻzgarishlar asosida samaradorligini oshirish [3] boʻyicha ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. X.P. Abulqosimov, I.A. Bakieva,

N.K. Murodova, G.Q. Abdurahmonova, Q. Muftaydinov hamda A.A. Qulmatovlar[4] kichik biznes subyektlari faoliyatini rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy muammolari borasida tadqiqot ishlarini olib borishgan.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda kichik biznes barqaror rivojlanishini baholashga oid nazariy yondashuvlarni o'rganishda tizimli, qiyosiy va kompleks tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot davomida indikatorli baholash, moliyaviy tahlil, integral indekslar va ekonometrik modellash usullarining ilmiy asoslari tahlil qilindi.

Tadqiqotning axborot bazasini mahalliy va xorijiy iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlari, statistik ma'lumotlar hamda tadbirkorlik faoliyatiga oid nazariy manbalar tashkil etdi. Tahlil jarayonida kichik biznes subyektlarining iqtisodiy samaradorligi, moliyaviy barqarorligi, innovatsion faolligi va resurslardan foydalanish ko'rsatkichlari qiyosiy usul asosida baholandi.

Mavjud metodik yondashuvlarning afzallik va cheklovlarini aniqlashda tahlil va sintez usullaridan foydalanildi. Integral yondashuv asosida kichik biznesning barqaror rivojlanishiga ta'sir etuvchi iqtisodiy, institutsional va innovatsion omillar o'zaro bog'liqlikda o'rganildi. Tadqiqot natijalarini umumlashtirish orqali kichik biznes barqaror rivojlanishini baholashning kompleks metodologik yondashuvlari shakllantirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mavjud metodik yondashuvlarni chuqur tahlil qilish va tanqidiy baholash zarur, chunki aynan shu bosqich keyinchalik yangi yoki takomillashtirilgan baholash metodologiyasini ishlab chiqish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. SHu nuqtai nazardan, ushbu paragrafda kichik biznes barqaror rivojlanishini baholashga oid asosiy metodik yondashuvlar tizimli ravishda ko'rib chiqiladi, ularning afzallik va kamchiliklari ochib beriladi hamda tadbirkorlik iqtisodiyoti nuqtai nazaridan tanqidiy xulosalar shakllantiriladi.

Ilmiy adabiyotlarda keng tarqalgan metodik yondashuvlardan biri indikatorli baholash usuli hisoblanadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, barqaror rivojlanish alohida iqtisodiy, moliyaviy, ijtimoiy va ba'zan ekologik ko'rsatkichlar orqali baholanadi. Masalan, kichik biznes uchun foyda, daromad o'sishi, bandlik darajasi, investitsiya hajmi kabi ko'rsatkichlar barqarorlik indikatorlari sifatida qabul qilinadi.

Indikatorli yondashuvning asosiy afzalligi uning soddaligi va amaliy qo'llanish imkoniyatidir. Ko'pincha rasmiy statistik ma'lumotlar asosida ushbu ko'rsatkichlarni hisoblash mumkin. Biroq ushbu yondashuvning jiddiy kamchiligi shundaki, u barqaror rivojlanishni tizimli jarayon sifatida emas, balki alohida ko'rsatkichlar yig'indisi sifatida qaraydi. Bu esa kichik biznes barqarorligining ichki mexanizmlarini ochib berish imkonini cheklaydi.

Kichik biznes barqaror rivojlanishini baholashda keng qo'llaniladigan yana bir yondashuv moliyaviy ko'rsatkichlarga tayanish hisoblanadi. Ushbu metodikada barqarorlik asosan moliyaviy barqarorlik bilan tenglashtiriladi va likvidlik koeffitsientlari, qarz yuki, rentabellik darajasi, pul oqimlari kabi ko'rsatkichlar orqali

baholanadi.

Moliyaviy yondashuvning ustun jihati shundaki, u kichik biznes sub'ektlarining iqtisodiy faoliyatini miqdoriy jihatdan aniq baholash imkonini beradi. Ayniqsa, banklar va investorlar uchun ushbu ko'rsatkichlar muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq tadbirkorlik iqtisodiyoti nuqtai nazaridan ushbu yondashuv bir qator cheklovlarga ega.

Avvalo, moliyaviy ko'rsatkichlar ko'pincha qisqa muddatli natijalarni aks ettiradi va uzoq muddatli barqaror rivojlanishni to'liq ifoda etmaydi. Masalan, yuqori rentabellikka ega bo'lgan kichik biznes sub'ekti texnologik jihatdan eskirgan bo'lishi yoki bozordagi raqobatga tayyor emasligi mumkin. Bundan tashqari, norasmiy iqtisodiyot ulushi yuqori bo'lgan sharoitda moliyaviy hisobot ma'lumotlarining ishonchliligi ham shubha ostida qoladi.

Ayrim tadqiqotlarda kichik biznes barqaror rivojlanishini baholash ishlab chiqarish samaradorligi ko'rsatkichlari orqali amalga oshiriladi. Bunda mehnat unumdorligi, kapital qaytarimi, resurslardan foydalanish samaradorligi asosiy indikatorlar sifatida qabul qilinadi.

Ushbu yondashuvning afzalligi shundaki, u samaradorlik va barqarorlik o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash imkonini beradi. Biroq uning asosiy kamchiligi - kichik biznes faoliyatining institutsional va bozor omillarini inobatga olmasligidadir. Samarador ishlab chiqarishga ega bo'lgan korxona ham noqulay institutsional muhit yoki bozor talabining pasayishi sharoitida barqaror rivojlana olmasligi mumkin.

Barqaror rivojlanishni baholashda integral indekslardan foydalanish kengayib bormoqda. Ushbu yondashuvda turli ko'rsatkichlar normallashtirilib, muayyan vaznlar asosida yagona integral indeksga birlashtiriladi. Kichik biznes uchun bu iqtisodiy, moliyaviy, innovatsion va ijtimoiy ko'rsatkichlarni qamrab oluvchi indekslar shaklida namoyon bo'ladi.

Integral indekslar yondashuvining asosiy afzalligi - barqaror rivojlanishni kompleks va tizimli baholash imkoniyatidir. Biroq bu metodikaning ham jiddiy kamchiliklari mavjud. Avvalo, ko'rsatkichlar vaznlarini aniqlash masalasi katta bahslarga sabab bo'ladi. Ekspert baholariga asoslangan vaznlash sub'ektivlikka olib kelsa, statistik usullar esa iqtisodiy mazmunni yetarli darajada aks ettirmasligi mumkin.

Kichik biznes barqaror rivojlanishini baholashda iqtisodiy-matematik va ekonometrik modellardan foydalanish ilmiy jihatdan eng asoslangan yondashuvlardan biri hisoblanadi. Ushbu usullarda barqarorlik natijaviy ko'rsatkich sifatida olinib, unga ta'sir etuvchi omillar regressiya modellari orqali baholanadi.

Ekonometrik yondashuvning afzalligi - sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlash imkoniyatidir. Masalan, moliyaviy samaradorlik, investitsiya faolligi yoki institutsional omillarning barqarorlikka ta'sir darajasini aniq ko'rsatish mumkin. Biroq amaliyotda ko'plab tadqiqotlar ushbu modellarni yirik korxonalar yoki makroiqtisodiy darajada qo'llab, kichik biznes xususiyatlarini yetarlicha hisobga olmaydi.

Xorijiy tadqiqotlarda kichik biznes barqaror rivojlanishini baholashda ko'pincha innovatsiya, raqobatbardoshlik va institutsional sifatga katta e'tibor qaratiladi. Milliy tadqiqotlarda esa asosiy urg'u iqtisodiy o'sish va bandlik ko'rsatkichlariga beriladi. Bu

farq metodik yondashuvlarda ham namoyon bo'ladi.

Milliy metodikalarning asosiy kamchiligi - ularning aksariyati normativ va tavsifiy xarakterga ega bo'lib, miqdoriy baholash imkoniyatlari cheklangan. Xorijiy metodikalar esa ko'proq miqdoriy tahlilga tayansa-da, ularni to'liq holda milliy sharoitga ko'chirish har doim ham maqsadga muvofiq emas.

Yuqorida ko'rib chiqilgan metodik yondashuvlar tahlili shuni ko'rsatadiki, kichik biznes barqaror rivojlanishini baholashga oid mavjud metodikalarning hech biri mukammal emas. Ayrimlari soddaligi bilan ajralib tursa, boshqalari ilmiy jihatdan asoslangan, ammo amaliy qo'llanishda murakkabdir. Ko'p hollarda metodik yondashuvlar kichik biznesning institutsional, hududiy va innovatsion xususiyatlarini yetarli darajada hisobga olmaydi.

Shu sababli tadqiqot doirasida kompleks, ko'p omilli va moslashuvchan baholash metodologiyasini ishlab chiqish zarurati mavjud. Ushbu metodologiya indikatorli tahlil, integral indekslar va ekonometrik modellarni uyg'unlashtirgan holda kichik biznes barqaror rivojlanishini chuqur baholash imkonini berishi lozim.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari kichik biznes barqaror rivojlanishini baholash ko'p omilli va kompleks yondashuvni talab etishini ko'rsatdi. Amalga oshirilgan tahlillar mavjud metodik yondashuvlar iqtisodiy samaradorlikni baholashda muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi. Shu bilan birga, ayrim metodikalarda kichik biznesning hududiy, institutsional va innovatsion xususiyatlarini yetarli darajada hisobga olmaslik holatlari mavjudligi aniqlandi.

Tadqiqot davomida indikatorli, moliyaviy, integral indeksli va ekonometrik yondashuvlarning afzalliklari hamda cheklovlari baholandi. Integral indekslar va ekonometrik modellar kichik biznes barqaror rivojlanishini tizimli va chuqur baholash imkonini berishi asoslandi. Kichik biznesning uzoq muddatli rivojlanishida innovatsion faoliyat, boshqaruv sifati, institutsional muhit va resurslardan samarali foydalanish muhim omillar ekanligi aniqlandi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- kichik biznes barqaror rivojlanishini baholashda kompleks integral ko'rsatkichlar tizimini joriy etish;
- iqtisodiy va institutsional omillarni birgalikda hisobga oluvchi baholash metodologiyasini takomillashtirish;
- kichik biznes subyektlari faoliyatini ekonometrik modellar asosida prognozlash amaliyotini kengaytirish;- innovatsion faoliyat va inson kapitali ko'rsatkichlarini baholash tizimiga kiritish;
- hududiy xususiyatlarni hisobga olgan holda kichik biznesni monitoring qilish mexanizmlarini rivojlantirish.

Taklif etilgan yondashuvlar kichik biznes subyektlarining iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash, ularning raqobatbardoshligini oshirish hamda tadbirkorlik faoliyatining samaradorligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. G'ulomov S.S. Tadbirkorlik va kichik biznes. - T.: "SHarq" nashriyot-matbaa aktsiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. 2002. - 365 b.;
2. Qosimova D.S. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik. -T.: "Fan va texnologiyalar nashriyot-manbaa uyi", 2021. -328 b.;
3. Qosimova D.S. Xalqaro tadbirkorlik. -T.: "Fan va texnologiyalar nashriyot-manbaa uyi", 2021. -334 b.;
4. Abdullaev Yo., Karimov F. Kichik biznes va tadbirkorlik asoslari. 100 savol va 100 javob (1-qism), T.- "Mehnat", 2000. - 347 b.;
5. Boltabaev M.R., Qosimova M.S., Ergashxodjaeva SH.J., G'oyibnazarov B.K., Samadov A.N., Otajonov SH.I. Kichik biznes va tadbirkorlik: O'quv qo'llanma. -T.: Iqtisodiyot, 2012. - 274 b.;
6. Xadjimuratov A.A. Predprinimatel'stvo: Sущность i основные компоненты. - SPb.: Izd. Sankt-Peterburgskogo Universiteta Ekonomiki i finansov. 1995. - 73 b.
7. Salaev S.K. Kichik biznes rivojlanish tendentsiyalarini modellashtirish va bashoratlash: iqtisod fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. - T.: TDIU 2008. - 49 b.
8. Aripov O.A. Kichik biznesni davlat tomonidan tartibga solish va ishbilarmonlik muhitini rivojlantirish. Diss... 08.00.15 - Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti -T.: 2020.
9. Ibragimova M.M. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining tarkibiy o'zgarishlar asosida samaradorligini oshirish. Diss... 08.00.15 - Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti -T.: 2018
10. Adashev A. O'. Korxonalarda innovatsion rivojlanishining tarkibiy asoslari //Nauchnoe znanie sovremennosti. - 2017. - №. 4. - S. 8-12.

KORXONALAR IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA RAQAMLI STRATEGIYALAR VA INNOVATSION BOSHQARUV

Abduvaxobov Shohijahon Muhammadjanovich

Namangan davlat texnika universiteti

“Menejment” kafedrası assistenti

E-mail: abduvahobovshohjahon50@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada korxonalar iqtisodiy samaradorligini oshirishda raqamli strategiyalar va innovatsion boshqaruvning o‘zaro bog‘liqligi ilmiy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot davomida raqamli transformatsiya jarayonining bosqichlari, boshqaruv yondashuvlari va innovatsion mexanizmlarning korxona faoliyatiga ta’siri o‘rganildi. Raqamli strategiyaning biznes-jarayonlarni optimallashtirish, boshqaruv samaradorligini oshirish va mijozlar bilan aloqalarni takomillashtirishdagi roli asoslandi. Innovatsion boshqaruvning tashkiliy madaniyat, qaror qabul qilish sifati va raqobatbardoshlikni kuchaytirishga ta’siri baholandi. Tadqiqot natijasida korxonalarda raqamli yetuklik bosqichlarini joriy etish, boshqaruvning adaptiv modellarini rivojlantirish hamda ma’lumotlarga asoslangan strategik qarorlar tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: raqamli strategiya, innovatsion boshqaruv, raqamli transformatsiya, korxona samaradorligi, raqamli yetuklik, biznes-jarayon, strategik boshqaruv, sun’iy intellekt.

Аннотация

В данной статье научно проанализирована взаимосвязь цифровых стратегий и инновационного управления в повышении эффективности предприятия. В ходе исследования были изучены этапы цифровой трансформации, управленческие подходы и влияние инновационных механизмов на деятельность предприятий. Обоснована роль цифровой стратегии в оптимизации бизнес-процессов, повышении эффективности управления и совершенствовании взаимодействия с клиентами. Оценено влияние инновационного управления на организационную культуру, качество принятия решений и усиление конкурентоспособности. По результатам исследования разработаны научно-практические рекомендации по внедрению этапов цифровой зрелости, развитию адаптивных моделей управления и совершенствованию системы стратегических решений на основе данных.

Ключевые слова: цифровая стратегия, инновационное управление, цифровая трансформация, эффективность предприятия, цифровая зрелость, бизнес-процесс, стратегическое управление, искусственный интеллект.

Abstract

This article scientifically analyzed the relationship between digital strategies and innovative management in improving enterprise efficiency. The study examined the stages of digital transformation, management approaches, and the impact of innovative mechanisms on enterprise performance. The role of digital strategy in optimizing business processes, improving management efficiency, and enhancing customer

interaction was substantiated. The influence of innovative management on organizational culture, decision-making quality, and competitiveness was evaluated. Based on the research findings, scientific and practical recommendations were developed for implementing digital maturity stages, improving adaptive management models, and strengthening data-driven strategic decision-making systems.

Keywords: digital strategy, innovative management, digital transformation, enterprise efficiency, digital maturity, business process, strategic management, artificial intelligence.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiy munosabatlarning shakllanishi va rivojlanishi raqamli texnologiyalarning korxonalar boshqaruvidagi oʻrni bilan chambarchas bogʻliq boʻlib bormoqda. Jahon iqtisodiyoti chuqur tarkibiy oʻzgarishlar bosqichini boshdan kechirmoqda. Shu jarayonda raqamli texnologiyalar nafaqat alohida biznes jarayonlarini avtomatlashtirish, balki boshqaruv tizimini tubdan yangilash imkoniyatini ham yaratmoqda [1]. Korxona samaradorligini oshirish masalasi iqtisodiy nazariyalarda uzoq yillardan buyon oʻrganib kelinayotgan boʻlsa-da, raqamli iqtisodiyot sharoitida ushbu masala innovatsion boshqaruv bilan uygʻunlashib, yangi ilmiy mazmun kasb etmoqda.

Oʻzbekiston Respublikasida ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishlaridan biri sifatida shakllanmoqda. “Raqamli Oʻzbekiston - 2030” strategiyasi doirasida raqamli infratuzilmani modernizatsiya qilish, davlat xizmatlarini elektron shaklga oʻtkazish hamda xususiy sektorda raqamli texnologiyalardan foydalanishni kengaytirish boʻyicha muhim vazifalar belgilangan [2]. Ushbu jarayon korxonalarni ham boshqaruv tizimlarini qayta koʻrib chiqishga, zamonaviy raqamli yechimlarni biznes strategiyasining ajralmas qismiga aylantirishga undamoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi - korxona samaradorligini oshirishda raqamli strategiyalar va innovatsion boshqaruvning oʻzaro bogʻliqligini nazariy jihatdan asoslash hamda zamonaviy menejment amaliyotida qoʻllanilayotgan yondashuvlarni umumlashtirishdan iborat. Tadqiqotda raqamli strategiya biznes jarayonlarini raqamli vositalar yordamida takomillashtirish, boshqaruv samaradorligini oshirish va qiymat yaratish tizimini qayta shakllantirishga qaratilgan kompleks yondashuv sifatida talqin qilindi [3]. Innovatsion boshqaruv esa yangiliklarni izlash, ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishga yoʻnaltirilgan boshqaruv usuli hamda tashkiliy madaniyat sifatida izohlandi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Raqamli biznes-strategiya nazariyasining shakllanishida 2010-yillar boshidagi ilmiy izlanishlar muhim oʻrin tutadi. Bxaradvaj va hammualliflari raqamli strategiyani axborot texnologiyalari strategiyasidan farqlash zaruriyatini asoslab, uni umumiy biznes-strategiyaning ajralmas qismiga aylantirgan konseptual asosni taqdim etdilar [4]. Ularning fikriga koʻra, raqamli biznes-strategiya tezlik, hajm, qamrov va

manbalardan foydalanish bo'yicha klassik strategiyadan tubdan farqlanadi. Bu yondashuv keyingi tadqiqotlar uchun nazariy asos bo'lib xizmat qildi.

Vial raqamli transformatsiyani sistemali tarzda o'rganib, uni tashkilot tomonidan axborot, hisoblash, kommunikatsiya va birlashtirish texnologiyalarining birlashtirish orqali boshqaruv jarayonlarining sezilarli qayta qurilishi sifatida ta'rifladi [5]. Vial yondashuvi raqamli o'zgarishni shunchaki texnologik yangilanish emas, balki strategik qayta tashkillashtirish jarayoni sifatida ko'rsatadi. Tadqiqotda raqamli transformatsiyaning sakkizta asosiy komponenti aniqlangan: foydalanuvchilar, qiymat takliflari, tashkiliy struktura, ish jarayonlari, individual yondashuv va boshqalar.

Verxof va hammualliflari raqamli transformatsiyaning uch bosqichli evolyutsion modelini ishlab chiqdilar: raqamlashtirish, raqamli darajaga o'tish va raqamli o'zgartirish [6]. Birinchi bosqichda analog jarayonlar raqamli formatga o'tkaziladi, ikkinchi bosqichda biznes jarayonlari raqamli vositalar yordamida qayta loyihalanadi, uchinchi bosqichda esa biznes-modelning o'zi qayta tuziladi. Bunday modelning qimmati u korxonaga raqamli rivojlanishning aniq bosqichini aniqlashga va keyingi qadamlar bo'yicha mantiqiy yo'l xaritasi tuzishga imkon beradi.

Innovatsion boshqaruv konsepsiyasi nazariy jihatdan Shumpeter merosiga borib taqalsa-da, zamonaviy talqinda u tashkilot ichidagi bilim yaratish, o'rganish va moslashish qobiliyatini boshqarish bilan bog'lanadi. Vesterman va hammualliflari raqamli yetuk korxonalar boshqaruvning oltita asosiy yo'nalishi bo'yicha innovatsion yondashuvni qo'llashini ko'rsatib berdilar: mijozlar tajribasi, ishlash jarayonlari, biznes-modeli, raqamli imkoniyatlar, liderlik va madaniyat [7]. Ularning fikriga ko'ra, har bir yo'nalish bo'yicha texnologik komponent va boshqaruv komponenti bir-birini muvozanatli qo'llab-quvvatlashi lozim.

Porter va Xepelman "aqlli, ulangan mahsulotlar" konsepsiyasini taklif qilib, raqamli vositalarning raqobatchilikni qayta shakllantirishidagi rolini batafsil yoritdilar [8]. Ularning yondashuvida raqamli imkoniyatlar mahsulotning o'zi, jarayonlar va biznes-modelning bir butunligida ko'rib chiqiladi. Aqlli, ulangan mahsulotlarning paydo bo'lishi korxonalarni mijozlar bilan yangi tipdagi munosabatlarga, mahsulot xizmatining uzluksizligiga va ma'lumot oqimini boshqarishga undaydi.

Davenport va Vesterman raqamli transformatsiya muvaffaqiyatining tashkiliy omillariga alohida e'tibor qaratdilar va tashkiliy madaniyat, liderlik hamda jarayonlarning sinxron o'zgarishi muvaffaqiyatning hal qiluvchi sharti ekanligini ta'kidladilar [14]. Mahalliy ilmiy adabiyotda O'zbekiston korxonalarining raqamli transformatsiyaga tayyorgarligi va raqamli iqtisodiyotning makroiqtisodiy ta'siri masalalari o'rganilgan. Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sektori barqaror o'sish dinamikasini ko'rsatib kelmoqda [9]. Mavjud adabiyotlar tahlili raqamli strategiya va innovatsion boshqaruv o'rtasidagi sistemali bog'lanish masalasi yetarlicha chuqur o'rganilmaganligini, ayniqsa rivojlanayotgan iqtisodiyotlar kontekstida bu mavzuning yangi nazariy umumlashmalarni talab qilishini ko'rsatadi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda korxona samaradorligini oshirishda raqamli strategiyalar va innovatsion boshqaruvning oʻzaro bogʻliqligini oʻrganishda tizimli, qiyosiy va kompleks yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, umumlashtirish, taqqoslash va kontent-tahlil usullari qoʻllanildi. Raqamli transformatsiya bosqichlari, boshqaruv mexanizmlari hamda innovatsion yondashuvlarning korxona faoliyatiga taʼsiri nazariy jihatdan baholandi.

Raqamli yetuklik darajalari va boshqaruv samaradorligi oʻrtasidagi bogʻliqlikni aniqlashda matritsali va konseptual tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqotda xalqaro ilmiy maqolalar, rasmiy statistik maʼlumotlar va raqamli iqtisodiyotga oid hisobotlar asosiy manba sifatida xizmat qildi. Olingan natijalar asosida korxonalarda raqamli strategiyalarni joriy etish, innovatsion boshqaruvni rivojlantirish va maʼlumotlarga asoslangan qaror qabul qilish tizimini takomillashtirish boʻyicha ilmiy-amaliy xulosalar shakllantirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Korxona samaradorligini oshirishda raqamli strategiya va innovatsion boshqaruvning birgalikdagi taʼsirini tushunish uchun avvalo bu kategoriyalarning oʻzaro nisbatini aniqlashtirish lozim boʻladi. Raqamli strategiya - bu korxonaning raqamli imkoniyatlardan tizimli foydalanishini taʼminlovchi uzoq muddatli strategik yoʻnalish boʻlib, biznes-jarayonlar, mijozlar bilan oʻzaro munosabatlar va ichki boshqaruv tizimlarining barchasini qamrab oladi [4]. Innovatsion boshqaruv esa yangiliklarni izlash, ishlab chiqish, joriy etish va monitoring qilishga yoʻnaltirilgan boshqaruv falsafasi va amaliyotini ifodalaydi.

Bu ikki kategoriya bir-birini toʻldiradi. Raqamli strategiya innovatsion boshqaruv uchun texnologik infratuzilma va analitik baza yaratsa, innovatsion boshqaruv raqamli strategiyani amalga oshirish uchun zarur boʻlgan tashkiliy madaniyat va qaror qabul qilish mexanizmlarini taʼminlaydi. Vial koʻrsatganidek, raqamli transformatsiyaning muvaffaqiyati texnologik komponentdan koʻra koʻproq tashkiliy va boshqaruv komponentiga bogʻliq [5]. Bu xulosa raqamli strategiya va innovatsion boshqaruvning ajralmas birligini empirik dalillar bilan tasdiqlaydi.

Korxonalarining raqamli yetukligi turli darajalarda namoyon boʻladi. Xalqaro maslahat firmalari va akademik adabiyotlarda taklif qilingan modellarni umumlashtirib, raqamli yetuklikning toʻrt bosqichini ajratish maqsadga muvofiq deb topildi: dastlabki, rivojlanayotgan, integratsiyalashgan va optimal. Har bir bosqichga oʻziga xos boshqaruv yondashuvi, raqamli vositalarning qoʻllanish darajasi va innovatsion komponentning roli mos keladi. Quyidagi jadvalda raqamli yetuklik bosqichlari, ularga xos boshqaruv xususiyatlari va innovatsion yondashuvning kuchayish dinamikasi sistemali tarzda taqdim etilgan.

1-jadval tahlili raqamli yetuklikning oshib borishi bilan boshqaruv falsafasi ham tubdan oʻzgarishini koʻrsatdi. Dastlabki bosqichda asosiy eʼtibor xarajatlarni qisqartirish va alohida operatsiyalarni avtomatlashtirishga qaratilgan boʻlsa, optimal bosqichda raqamli imkoniyatlar yangi qiymat yaratishning asosiy manbai sifatida namoyon boʻladi. Verxof va hammualliflari integratsiyalashgan bosqichdan optimal

bosqichga o'tish biznes-modelning tubdan o'zgartirilishini talab qilgan [6]. Bu o'tish jarayoni nafaqat texnologik investitsiyalarni, balki tashkiliy madaniyatning chuqur transformatsiyasini ham nazarda tutilgan.

1-jadval

Korxonalarning raqamli yetuklik bosqichlari va innovatsion boshqaruv xususiyatlari¹

Bosqich	Raqamli vositalarning qo'llanish darajasi	Boshqaruv yondashuvi	Innovatsion komponentning roli
Dastlabki	Alohida funksiyalar avtomatlashtiriladi	Iyerarxik, jarayonga yo'naltirilgan	Reaktiv, qisqa muddatli
Rivojlanayotgan	Asosiy biznes-jarayonlar raqamli platformaga ko'chiriladi	Jarayon va loyihaga yo'naltirilgan aralash model	Loyihaga asoslangan, eksperimental
Integratsiyalashgan	Yagona raqamli ekotizim shakllantiriladi	Tarmoqli, ma'lumotga asoslangan	Sistemali, jarayonga singdirilgan
Optimal	Ma'lumot va sun'iy intellektga asoslangan biznes-model	Adaptiv, o'zini o'rgatuvchi	Strategik, qiymat yaratishning yadrosi

Korxona samaradorligini oshirishda raqamli strategiya va innovatsion boshqaruv o'zaro ta'sir qiluvchi bir nechta mexanizm orqali ishga tushadi. Birinchi mexanizm - bu ma'lumotga asoslangan qaror qabul qilish. Raqamli vositalar real vaqt rejimida katta hajmdagi ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishga imkon beradi, innovatsion boshqaruv esa bu ma'lumotlarni strategik qarorlar darajasiga ko'tarishga zamin yaratadi [10]. Ma'lumotga asoslangan boshqaruv qaror qabul qilish sifatini oshiradi, prognoz xatoliklarini kamaytiradi va resurslardan oqilona foydalanish imkoniyatini yaratadi.

Ikkinchi mexanizm - jarayonlarni doimiy takomillashtirish. Raqamli platformalar biznes-jarayonlarning shaffofligini ta'minlasa, innovatsion madaniyat ularni doimiy ravishda yaxshilash motivatsiyasini yaratadi. Uchinchi mexanizm - mijozga yo'naltirilganlik darajasini oshirish. Raqamli kanallar mijozlar bilan ikki tomonlama o'zaro munosabatni mumkin qilsa, innovatsion yondashuv mijoz tajribasini muntazam yangilab borishni taqozo etadi. To'rtinchi mexanizm - tashkilotning ekotizimga integratsiyasi. Raqamli platformalar orqali korxonalar yetkazib beruvchilar, hamkorlar va mijozlar bilan tezkor ma'lumot almashuvini ta'minlaydi, innovatsion boshqaruv esa bu integratsiyadan strategik foyda olish mexanizmlarini ishlab chiqadi.

Mijozlar tajribasi sohasidagi o'zgarishlar alohida ahamiyat kasb etadi. Porter va Xepelman ta'kidlaganidek, aqlli, ulangan mahsulotlar nafaqat mahsulot funktsionalligini, balki mijoz bilan o'zaro munosabat tabiatini ham qayta shakllantiradi [8]. Bunday sharoitda korxona faqatgina mahsulot ishlab chiqaruvchi emas, balki mijoz bilan uzluksiz qiymat yaratuvchi xizmat tizimi sifatida ish ko'radi. Innovatsion

¹ Muallif tomonidan manbalar asosida tuzilgan.

boshqaruv tizimi bu o'zgarishni tashkiliy strukturada qo'llab-quvvatlashga, mijoz ma'lumotlaridan tezkor qaror qabul qilishda foydalanishga zamin yaratadi.

Raqamli vositalarning korxonalar samaradorligiga ta'siri xalqaro tadqiqotlarda izchil tasdiqlangan. Xalqaro Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti ma'lumotlari bo'yicha, raqamli yetukligi yuqori bo'lgan korxonalar mehnat unumdorligi, innovatsion mahsulotlar ulushi va xalqaro bozorlarga chiqish ko'rsatkichlari bo'yicha sezilarli ustunliklarga ega [11]. Bu ustunliklar bir qator omillarga bog'liq: jarayonlarning avtomatlashtirilishi, qaror qabul qilishning tezlashishi, mijozlar talabini aniqroq prognozlash imkoniyati va resurslardan oqilona foydalanish.

Innovatsion boshqaruvning markaziy o'rni tashkilot ichidagi o'rganish jarayonlarini tashkil etishida ko'rinadi. Vesterman va hammualliflari raqamli yetuk korxonalarda boshqaruv madaniyati eksperimentlarni rag'batlantiradigan, xatolardan o'rganadigan va o'zgarishlarga moslashishni qadrlaydigan tarzda qurilganligini ko'rsatdilar [7]. Bunday muhitda raqamli vositalar nafaqat texnik infratuzilma, balki bilim va innovatsiyalar tizimining tarkibiy qismi sifatida xizmat qiladi.

Jahon Iqtisodiy Forumi ma'ruzasida raqamli transformatsiya korxonalar uchun strategik ustuvorlik sifatida belgilanib, uning muvaffaqiyati uchun zarur bo'lgan asosiy tashkiliy qobiliyatlar tasniflangan [12]. Ushbu qobiliyatlar orasida liderlikning raqamli ko'nikmalari, ma'lumotlarni boshqarish madaniyati, kross-funksional jamoaviy ish va doimiy o'rganish tizimi alohida ajratilgan. Birlashgan Millatlar Tashkilotining elektron hukumat tadqiqoti milliy darajadagi raqamli infratuzilma sifatining korxonalar samaradorligiga ta'sirini ko'rsatadi [13]. Raqamli infratuzilma yaxshi rivojlangan davlatlarda korxonalar raqamli vositalarni tezroq joriy etadi, boshqaruv tizimlarini chuqurroq qayta loyihalaydi va innovatsion mahsulotlarni keng bozorga olib chiqishga muvaffaq bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi sharoitida raqamli strategiya va innovatsion boshqaruvning birgalikdagi tatbiqi alohida amaliy ahamiyatga ega. "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi mamlakatda raqamli infratuzilmaning rivojlanishi uchun mustahkam asos yaratdi [2]. Korxonalar darajasida bu imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun esa boshqaruvning innovatsion modelini izchil joriy etish talab qilinadi. Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, milliy iqtisodiyotda raqamli iqtisodiyotning ulushi izchil ko'rinishda oshib bormoqda, bu tendensiya korxonalarning raqamli vositalarga investitsiyalarini ortib borishini bildiradi [9]. Mavjud yutuqlar fonida korxonalarda raqamli yetuklikni oshirishga qaratilgan tashabbuslar yangi imkoniyatlar maydonini ochadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot korxonalar samaradorligini oshirishda raqamli strategiya va innovatsion boshqaruvning o'zaro to'ldiruvchanlik xususiyatiga ega ekanligini ko'rsatdi. Raqamli strategiya texnologik va analitik infratuzilmani ta'minlasa, innovatsion boshqaruv bu infratuzilmani strategik qiymatga aylantirishning tashkiliy mexanizmi vazifasini bajaradi. Ikkala komponentni bir-biri bilan muvofiqlashtirilgan tarzda rivojlantirish korxonalarning uzoq muddatli raqobatchilik salohiyatini mustahkamlashga xizmat qiladi. Ishlab chiqilgan to'rt bosqichli raqamli yetuklik modeli korxonalarga o'z

holatini obyektiv baholash va keyingi qadamlar uchun amaliy yoʻnalishni belgilash imkoniyatini yaratadi.

Amaliy nuqtai nazardan quyidagi tavsiyalar shakllantirildi. Birinchidan, korxonalar raqamli strategiyani umumiy biznes-strategiyaning ajralmas qismi sifatida shakllantirish, uni alohida texnologik loyiha sifatida koʻrib chiqmaslikka eʼtibor qaratishi maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv raqamli vositalarning haqiqiy strategik qiymatga aylanishiga zamin yaratadi va tashkilot ichidagi resurslarni samarali yoʻnaltirishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, raqamli yetuklik bosqichini obyektiv baholash va keyingi bosqichga oʻtish uchun bosqichma-bosqich yoʻl xaritasini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Yetuklik bosqichini aniqlash maxsus tashxis vositalari, tashqi ekspertlarni jalb qilish va xalqaro standartlarga muvofiq baholash usullari yordamida amalga oshirilishi mumkin. Uchinchidan, innovatsion madaniyatni shakllantirish - eksperimentlarni ragʻbatlantirish, xatolardan oʻrganish, kross-funksional jamoalar tashkil etish - orqali raqamli oʻzgarishlarning tashkiliy zamini mustahkamlanadi.

Toʻrtinchidan, mijoz tajribasini boshqarish raqamli vositalar va innovatsion yondashuvlar yordamida sistemali ravishda takomillashtirilishi lozim. Mijozlar bilan oʻzaro munosabatlarning raqamli kanallari, maʼlumotlarni tahlil qilish vositalari va shaxsiylashtirilgan texnologiyalari korxonaga mijozlar talabini aniqroq tushunish imkoniyatini beradi. Beshinchidan, boshqaruv kadrlarining raqamli koʻnikmalarini izchil rivojlantirish, ichki oʻrgatish dasturlari va tashqi hamkorliklar orqali bilim manbalarini muntazam yangilab turish maqsadga muvofiqdir.

Olingan natijalar Oʻzbekiston korxonalari uchun raqamli transformatsiya yoʻnalishlarini aniqlashtirishga, milliy raqamli ekotizim sharoitida samarali boshqaruv modellarini ishlab chiqishga ilmiy zamin yaratadi. Kelajakdagi tadqiqotlar tarmoq xususiyatlariga koʻra raqamli yetuklik bosqichlarini moslashtirish, raqamli boshqaruvning empirik koʻrsatkichlarini ishlab chiqish va kichik hamda oʻrta biznes uchun maxsus modellar yaratish yoʻnalishlarida olib borilishi maqsadga muvofiqdir. Mahalliy korxonalarning raqamli yetuklik darajasini oʻlchashga qaratilgan empirik tadqiqotlar nazariy umumlashmalarni amaliyotdagi haqiqiy holat bilan bogʻlash imkoniyatini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. World Bank. World Development Report 2024: The Middle-Income Trap. - Washington, DC: World Bank, 2024. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2024>

2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabr PF-6079-son “Raqamli Oʻzbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi Farmoni <https://lex.uz/docs/5031048>

3. UNCTAD. Digital Economy Report 2024: Shaping an Environmentally Sustainable and Inclusive Digital Future. - Geneva: United Nations, 2024. URL: <https://unctad.org/publication/digital-economy-report-2024>

4. Bharadwaj A., El Sawy O.A., Pavlou P.A., Venkatraman N. Digital Business Strategy: Toward a Next Generation of Insights // MIS Quarterly. - 2013. - Vol. 37, No. 2. - P. 471-482. URL: <https://www.jstor.org/stable/43825919>
5. Vial G. Understanding digital transformation: A review and a research agenda // The Journal of Strategic Information Systems. - 2019. - Vol. 28, No. 2. - P. 118-144. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2019.01.003>
6. Verhoef P.C., Broekhuizen T., Bart Y., Bhattacharya A., Dong J.Q., Fabian N., Haenlein M. Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda // Journal of Business Research. - 2021. - Vol. 122. - P. 889-901. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.09.022>
7. Westerman G., Bonnet D., McAfee A. The Nine Elements of Digital Transformation // MIT Sloan Management Review. - 2014. URL: <https://sloanreview.mit.edu/article/the-nine-elements-of-digital-transformation/>
8. Porter M.E., Heppelmann J.E. How Smart, Connected Products Are Transforming Competition // Harvard Business Review. - 2014. - November. URL: <https://hbr.org/2014/11/how-smart-connected-products-are-transforming-competition>
9. O‘zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo‘mitasi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bo‘yicha rasmiy statistik ma’lumotlar. <https://stat.uz/uz/>
10. McKinsey & Company. The keys to a successful digital transformation. - 2023. URL: <https://www.mckinsey.com/capabilities/people-and-organizational-performance/our-insights/the-keys-to-a-successful-digital-transformation>
11. OECD. OECD Digital Economy Outlook 2024. - Paris: OECD Publishing, 2024. URL: <https://www.oecd.org/digital/oecd-digital-economy-outlook/>
12. World Economic Forum. Digital Transformation: Powering the Great Reset. - Geneva, 2023. URL: <https://www.weforum.org/reports/digital-transformation-powering-the-great-reset/>
13. United Nations Department of Economic and Social Affairs. United Nations E-Government Survey 2024. - New York: UN, 2024. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2024>
14. Davenport T.H., Westerman G. Why So Many High-Profile Digital Transformations Fail // Harvard Business Review. - 2018. - March. URL: <https://hbr.org/2018/03/why-so-many-high-profile-digital-transformations-fail>

HUDUDIIY TADBIRKORLIK TIZIMIDA INVESTITSION RESURLAR SAMARADORLIGINI BAHOLASHNING INSTITUTIONAL VA EKONOMETRIK YONDASHUVLAR

Isakov Axmadali Esanbaevich

Namangan davlat texnika universiteti
dotsenti

E-mail: ahmadaliisakov@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda hududiy tadbirkorlik tizimida investitsion resurslardan foydalanish samaradorligini baholashning institutsional va ekonometrik yondashuvlari tahlil qilindi. Tadqiqot davomida Namangan viloyati tumanlari misolida investitsiyalar hajmi, tadbirkorlik subyektlari soni, kredit resurslari va kichik biznesning yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi bo'yicha dinamik ko'rsatkichlar o'rganildi. Tahlillar investitsion resurslar va tadbirkorlik faolligi o'rtasida bevosita iqtisodiy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Hududlar kesimida investitsion faollikning notekisligi, moliyaviy infratuzilma va institutsional omillarning ta'siri baholandi. Tadqiqot natijasida investitsion resurslarni samarali boshqarish, hududiy differensial yondashuvlarni joriy etish hamda raqamli monitoring tizimlarini rivojlantirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: investitsion resurslar, hududiy tadbirkorlik, institutsional yondashuv, ekonometrik tahlil, kichik biznes, kredit resurslari, investitsion faollik, iqtisodiy samaradorlik.

Аннотация

В данном исследовании проанализированы институциональные и эконометрические подходы к оценке эффективности использования инвестиционных ресурсов в системе регионального предпринимательства. В ходе исследования на примере районов Наманганской области были изучены динамические показатели объема инвестиций, количества предпринимательских субъектов, кредитных ресурсов и доли малого бизнеса в валовом региональном продукте. Анализ показал наличие прямой экономической взаимосвязи между инвестиционными ресурсами и предпринимательской активностью. Оценено влияние региональной дифференциации инвестиционной активности, финансовой инфраструктуры и институциональных факторов. По результатам исследования разработаны научно-практические предложения по эффективному управлению инвестиционными ресурсами, внедрению дифференцированного регионального подхода и развитию цифровых систем мониторинга.

Ключевые слова: инвестиционные ресурсы, региональное предпринимательство, институциональный подход, эконометрический анализ, малый бизнес, кредитные ресурсы, инвестиционная активность, экономическая эффективность.

Abstract

This study analyzed institutional and econometric approaches to assessing the efficiency of investment resource utilization in the regional entrepreneurship system.

The research examined dynamic indicators of investment volume, number of business entities, credit resources, and the share of small business in gross regional product using the example of districts of Namangan region. The analysis identified a direct economic relationship between investment resources and entrepreneurial activity. The study evaluated the impact of regional disparities in investment activity, financial infrastructure, and institutional factors. Based on the findings, scientific and practical recommendations were developed for effective management of investment resources, implementation of differentiated regional approaches, and development of digital monitoring systems.

Keywords: investment resources, regional entrepreneurship, institutional approach, econometric analysis, small business, credit resources, investment activity, economic efficiency.

KIRISH

Global iqtisodiy transformatsiyalar sharoitida hududiy tadbirkorlik tizimida investitsion resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish masalasi iqtisodiy siyosatning ustuvor yoʻnalishlaridan biriga aylanmoqda. Jahon iqtisodiyotida investitsion resurslar hajmining ortishi bilan bir qatorda, ularning hududiy iqtisodiy rivojlanishga taʼsir darajasini baholash muammosi ham keskinlashmoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlarda investitsiya oqimlarining hududlar boʻyicha nomutanosib taqsimlanishi, institutsional cheklovlar, infratuzilma yetishmovchiligi hamda tadbirkorlik muhitidagi tafovutlar investitsion resurslardan foydalanish samaradorligini pasaytiruvchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon boʻlmoqda. Shu sababli investitsion resurslar samaradorligini baholashda anʼanaviy moliyaviy yondashuvlardan tashqari institutsional va ekonometrik yondashuvlarni qoʻllash zarurati ortib bormoqda.

Jahon bankining “Business Ready 2024” hisobotida tadbirkorlik va investitsiya muhitini shakllantirishda institutsional sifat, davlat xizmatlari samaradorligi, biznesni tartibga solish darajasi hamda infratuzilmaviy imkoniyatlar iqtisodiy rivojlanishning hal qiluvchi omillari ekanligi qayd etilgan [1]. Hisobotga koʻra, investitsion muhitning barqarorligi va davlat boshqaruvi sifati hududiy tadbirkorlik subyektlarining investitsion faolligiga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Mazkur holat investitsion resurslardan foydalanish samaradorligini baholashda institutsional omillarni chuqur tahlil qilish zarurligini koʻrsatadi.

OECD tomonidan eʼlon qilingan “Financing SMEs and Entrepreneurs 2024” hisobotida kichik va oʻrta biznes subyektlarini moliyalashtirishda hududiy tafovutlar mavjudligi, ayniqsa kredit resurslariga kirish imkoniyati, davlat kafolatlari va investitsion qoʻllab-quvvatlash mexanizmlarining samaradorligi iqtisodiy rivojlanish darajasiga sezilarli taʼsir koʻrsatishi taʼkidlangan [2]. Hisobotda hududiy investitsion siyosatni ishlab chiqishda ekonometrik baholash usullaridan foydalanish investitsion qarorlarning natijadorligini oshirishga xizmat qilishi alohida qayd etilgan.

Xalqaro Valyuta Jamgʻarmasi ekspertlarining fikricha, iqtisodiy oʻsishning barqarorligi investitsion resurslarning hajmiga emas, balki ularning samarali va maqsadli yoʻnaltirilishiga bogʻliq [3]. Shu nuqtai nazardan, hududiy tadbirkorlik

tizimida investitsion resurslarning samaradorligini baholash iqtisodiy siyosatning strategik instrumentlaridan biri hisoblanadi. Chunki investitsion faollik va tadbirkorlik rivojlanishi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash hududiy iqtisodiy o'sishning real drayverlarini belgilash imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasida ham investitsiya va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli institutsional islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, "O'zbekiston - 2030" strategiyasida hududlarda investitsion muhitni yaxshilash, xususiy investitsiyalar ulushini oshirish, kichik biznesni qo'llab-quvvatlash va hududiy iqtisodiy nomutanosibliklarni qisqartirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan [4]. Mazkur strategiyada investitsiya oqimlarini samarali boshqarish va hududiy tadbirkorlikni rivojlantirish orqali iqtisodiy o'sishning yangi drayverlarini shakllantirish maqsad qilingan.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 19-martdagi PF-50-son Farmonida kichik va o'rta biznesni moliyaviy qo'llab-quvvatlash uchun yirik hajmdagi kredit resurslari ajratilishi, tadbirkorlik loyihalarini moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish hamda hududiy investitsion faollikni oshirish vazifalari belgilangan [5]. Mazkur hujjatlar investitsion resurslardan foydalanish samaradorligini ilmiy baholash va ularning iqtisodiy natijadorligini aniqlash masalasining amaliy ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Biroq mavjud amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, investitsion resurslar samaradorligini baholashda ko'pincha faqat investitsiya hajmi yoki o'zlashtirilgan mablag'lar miqdoriga e'tibor qaratilib, ularning hududiy iqtisodiy rivojlanish, tadbirkorlik faolligi, yangi ish o'rinlari yaratish, ishlab chiqarish unumdorligi va eksport salohiyatiga ta'siri yetarli darajada tahlil qilinmayapti. Bu esa investitsion siyosat samaradorligini real baholash imkoniyatini cheklamoqda. Ayniqsa, hududiy tadbirkorlik tizimida investitsion resurslar samaradorligini baholashning yagona integral indikatorlar tizimi va ekonometrik modeli hali to'liq shakllanmagan.

Shu sababli mazkur maqolada hududiy tadbirkorlik tizimida investitsion resurslardan foydalanish samaradorligini baholashning institutsional va ekonometrik yondashuvlari ilmiy jihatdan tadqiq etiladi. Tadqiqot doirasida investitsion faollikka ta'sir qiluvchi iqtisodiy va institutsional omillar tahlil qilinib, hududiy tadbirkorlik rivojlanishi bilan investitsion resurslar o'rtasidagi bog'liqlikni baholashning regressiya modeli hamda integral indikatorlar tizimini shakllantirishga alohida e'tibor qaratiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Mintaqaviy tadbirkorlik muhitida investitsion resurslarni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarini institutsional takomillashtirish masalasi zamonaviy iqtisodiyot fanining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yo'nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda investitsion resurslarning iqtisodiy o'sishga ta'siri, davlatning institutsional roli, moliyaviy tizim samaradorligi hamda hududiy rivojlanish omillari turli nazariy va amaliy yondashuvlar asosida tadqiq etilgan.

Institutsional iqtisodiyot nazariyasining asoschilaridan biri hisoblangan Duglas Nort iqtisodiy rivojlanishda institutlarning ahamiyatini chuqur asoslab bergan. Olimning fikricha, iqtisodiy samaradorlik nafaqat resurslarning mavjudligi, balki

ularni boshqaruvchi rasmiy va norasmiy institutlarning sifati bilan ham belgilanadi [6]. Muallif investitsion faoliyatning barqarorligi davlat boshqaruvi sifati, mulk huquqi himoyasi va iqtisodiy munosabatlarning institutsional mustahkamligi bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlaydi. Mazkur yondashuv mintaqaviy tadbirkorlik muhitida investitsion resurslarni tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirishda institutsional omillar hal qiluvchi ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

Iqtisodiy o'sish nazariyasini chuqur rivojlantirgan Barro va Sala-i-Martin investitsiyalarni iqtisodiy rivojlanishning asosiy drayverlaridan biri sifatida baholagan [7]. Ularning tadqiqotlarida hududiy iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishda kapital oqimlari, investitsion infratuzilma va davlat siyosatining roli muhim ekanligi qayd etiladi. Ayniqsa, investitsion resurslarning hududlar bo'yicha nomutanosib taqsimlanishi iqtisodiy rivojlanish darajasidagi farqlarni kuchaytirishi ilmiy jihatdan asoslangan. Ushbu yondashuv O'zbekiston hududlari kesimida investitsion faollikning notekis rivojlanishini tahlil qilishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Davlatning iqtisodiyotdagi tartibga soluvchi rolini tadqiq qilgan Jozef Stiglitz davlat sektori samaradorligi va iqtisodiy boshqaruv sifati investitsion muhitning barqarorligiga bevosita ta'sir qilishini ta'kidlagan [8]. Muallif davlat aralashuvi bozordagi nomukammalliklarni bartaraf etish, moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish hamda kichik biznesni qo'llab-quvvatlashda muhim instrument ekanligini qayd etadi. Shu bilan birga, haddan tashqari byurokratik boshqaruv investitsion faollikni cheklashi mumkinligi ko'rsatilgan. Ushbu ilmiy qarash davlat tomonidan investitsion resurslarni tartibga solishda muvozanatli institutsional mexanizm zarurligini anglatadi.

Maykl Porter mamlakat va hududlarning raqobatbardoshligini investitsion muhit, innovatsion infratuzilma va biznes ekotizimi bilan bog'liq holda izohlaydi [9]. Muallifning "raqobat ustunligi" konsepsiyasiga ko'ra, hududiy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun davlat investitsion resurslar oqimini rag'batlantiruvchi samarali institutsional sharoit yaratishi zarur. Bu esa investitsion siyosatda hududiy differensial yondashuv, klasterlash va innovatsion muhitni rivojlantirishning muhimligini ko'rsatadi.

Moliyaviy rivojlanish va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni tadqiq qilgan Ross Levin moliyaviy tizimning rivojlanishi investitsion resurslarning samarali taqsimlanishiga xizmat qilishini asoslagan [10]. Olim bank-moliya tizimining institutsional sifati, kredit resurslariga kirish imkoniyati va moliyaviy vositachilik darajasi tadbirkorlik faoliyatining investitsion faolligini belgilovchi asosiy omillardan biri ekanligini ko'rsatadi. Bu yondashuv mintaqalarda tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatini kengaytirish zaruratini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Pol Romerning endogen iqtisodiy o'sish nazariyasida texnologik taraqqiyot, innovatsiya va bilimlar iqtisodiy rivojlanishning asosiy manbai sifatida talqin qilinadi [11]. Muallif investitsion resurslar faqat moddiy kapitalga emas, balki innovatsion infratuzilma va inson kapitaliga ham yo'naltirilishi lozimligini ta'kidlaydi. Ushbu

nazariya mintaqaviy investitsion siyosatda raqamlashtirish, innovatsion tadbirkorlik va intellektual resurslarni rivojlantirishning ustuvorligini ko'rsatadi.

Mahalliy iqtisodchi olimlardan A. Vahobov investitsiyalarni moliyalashtirish mexanizmlarini iqtisodiy o'sish bilan bog'liq holda tadqiq qilgan [12]. Muallif O'zbekiston iqtisodiyotida investitsion resurslarni samarali boshqarish, davlat investitsiya siyosatini optimallashtirish va investitsion muhitni yaxshilash zarurligini asoslab bergan. Tadqiqotda investitsiyalarni moliyalashtirish manbalari, kreditlash tizimi va davlat qo'llab-quvvatlash vositalarining samaradorligi atroflicha tahlil qilingan.

Q. Xushmatov hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda tadbirkorlikning rolini o'rganib, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik hududiy iqtisodiy faollikning asosiy omili ekanligini ko'rsatadi [13]. Muallif hududiy investitsion muhitni yaxshilash uchun mahalliy boshqaruv organlari, moliyaviy institutlar va tadbirkorlik subyektlari o'rtasidagi institutsional hamkorlikni kuchaytirish zarurligini ta'kidlaydi.

B. Xodiyev va Sh. Shodmonov iqtisodiyot nazariyasiga oid tadqiqotlarida davlatning iqtisodiyotni tartibga solishdagi vazifalarini ilmiy jihatdan izohlab bergan [14]. Ularning fikricha, davlat investitsion siyosat orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, bozor mexanizmlarini muvofiqlashtirish va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashi lozim. Mazkur nazariy qarashlar investitsion resurslarni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarining iqtisodiy mohiyatini ochib beradi.

U. G'afurovning ekonometrik tahlil usullariga oid ilmiy ishlanmalarida investitsion jarayonlarni statistik va ekonometrik modellar asosida baholash masalalari yoritilgan [15]. Muallif iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi bog'liqlikni regressiya, korrelyatsiya va prognozlash usullari yordamida aniqlash mumkinligini asoslaydi. Ushbu metodologik yondashuv investitsion resurslardan foydalanish samaradorligini hududlar kesimida ilmiy baholash imkonini beradi.

Xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy qarashlari investitsion resurslarni davlat tomonidan tartibga solishda institutsional muhit, moliyaviy infratuzilma, innovatsion rivojlanish va hududiy boshqaruv omillari muhim ekanligini tasdiqlaydi. Biroq mavjud tadqiqotlarda mintaqaviy tadbirkorlik muhitida investitsion resurslarni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarining hududiy differensial modeli, raqamli boshqaruv vositalari va institutsional samaradorligini kompleks baholash masalalari yetarli darajada yoritilmagan. Mazkur holat tadqiqot mavzusining ilmiy dolzarbligini yanada oshiradi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda mintaqaviy tadbirkorlik muhitida investitsion resurslarni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarini institutsional takomillashtirish masalasi tizimli, kompleks va qiyosiy tahlil yondashuvlari asosida o'rganiladi. Tadqiqot jarayonida institutsional tahlil, mantiqiy umumlashtirish, ilmiy abstraksiyalash, guruhlash, taqqoslash va sabab-oqibat bog'liqligini aniqlash usullaridan foydalaniladi. Ushbu metodlar davlat tartibga solish mexanizmlarining huquqiy, tashkiliy, moliyaviy va boshqaruv jihatlarini aniqlash hamda ularning mintaqaviy tadbirkorlik rivojiga ta'sirini baholash imkonini beradi.

Tadqiqotda statistik va ekonometrik yondashuvlardan foydalanish nazarda tutiladi. Investitsion resurslar hajmi, tadbirkorlik subyektlari soni, kreditlash darajasi, hududiy yalpi mahsulot, bandlik va davlat qo'llab-quvvatlash ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlik korrelyatsion-regression tahlil asosida baholanadi. Metodologik asos sifatida institutsional iqtisodiyot, hududiy rivojlanish nazariyasi va davlat tartibga solishi konsepsiyalaridan foydalaniladi. Natijada investitsion resurslarni samarali boshqarishning hududiy moslashuvchan, shaffof va natijador institutsional modeli ishlab chiqiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mazkur bo'limda Namangan viloyati hamda uning barcha tumanlari misolida 2016-2025 yillar davomida mintaqaviy tadbirkorlik muhitining rivojlanish tendensiyalari va investitsion resurslardan foydalanish holati statistik ko'rsatkichlar asosida o'rganildi. Tadqiqot doirasida investitsiyalar hajmi, faol tadbirkorlik subyektlari soni, tijorat banklari tomonidan ajratilgan kredit resurslari hamda kichik biznesning yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi bo'yicha shakllangan dinamik ko'rsatkichlar tizimlashtirildi. Ushbu ma'lumotlar asosida hududlar kesimida investitsion faollikning o'zgarishi, tadbirkorlik muhitining rivojlanish darajasi va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining natijadorligi aks ettirildi.

Bo'limda keltirilgan jadvallar Namangan viloyati iqtisodiyotining hududiy tarkibiy o'zgarishlarini kompleks baholash imkonini beradi. Statistik ma'lumotlar asosida hududlar o'rtasidagi iqtisodiy differensiallik, investitsion resurslarning taqsimlanish xususiyatlari, moliyaviy infratuzilmaning rivojlanish darajasi va tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy faolligi yillar kesimida umumlashtirildi. Tahliliy jadvallarda mintaqaviy iqtisodiy o'sishga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aniqlashga xizmat qiluvchi ko'rsatkichlar tizimi shakllantirildi.

1-jadval

Namangan viloyati tumanlari kesimida investitsiyalar hajmining o'sish dinamikasi¹, mlrd so'm

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	820	950	1140	1380	1520	1760	2050	2380	2690	3010
Namangan tumani	310	360	430	520	610	720	860	990	1130	1280
Mingbuloq	145	170	210	250	290	340	390	450	520	590
Kosonsoy	220	260	320	390	470	560	650	760	880	1010
Norin	170	200	240	290	350	410	490	570	660	740
Pop	390	450	540	650	760	890	1040	1190	1360	1540
To'raqo'rg'on	260	300	370	440	530	620	730	850	980	1110
Uychi	230	270	320	390	470	560	650	760	870	980
Uchqo'rg'on	250	290	350	430	520	620	740	850	980	1120
Chortoq	180	220	270	330	400	480	570	660	760	870
Chust	340	400	490	590	710	840	980	1140	1310	1490
Yangiqo'rg'on	210	250	300	360	430	510	610	710	820	940

¹ Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirilgan.

1-jadval ma'lumotlari Namangan viloyati tumanlari kesimida investitsiyalar hajmi 2016-2025 yillarda izchil o'sish dinamikasiga ega bo'lganini ko'rsatadi. Namangan shahrida investitsiyalar hajmi 2016-yildagi 820 mlrd so'mdan 2025-yilda 3010 mlrd so'mga yetib, 2190 mlrd so'mga yoki qariyb 3,7 barobarga oshgan. Pop tumanida bu ko'rsatkich 390 mlrd so'mdan 1540 mlrd so'mga, Chust tumanida 340 mlrd so'mdan 1490 mlrd so'mga, Namangan tumanida esa 310 mlrd so'mdan 1280 mlrd so'mga ko'tarilgan. Eng past yakuniy ko'rsatkichlar Mingbuloq va Norin tumanlarida qayd etilib, 2025-yilda ular mos ravishda 590 mlrd va 740 mlrd so'mni tashkil qilgan. Bu raqamlar investitsion resurslarning viloyat bo'yicha notekis taqsimlanganini, asosiy kapital oqimi asosan Namangan shahri, Pop va Chust kabi iqtisodiy faolligi yuqori hududlarda jamlanganini anglatadi.

Mazkur tendensiya investitsion resurslardan foydalanishda hududiy differensiallik mavjudligini ochiq ko'rsatadi. Namangan shahri viloyatning iqtisodiy markazi sifatida infratuzilma, xizmatlar bozori, sanoat quvvatlari va mehnat resurslari konsentratsiyasi hisobiga investitsiyalarni jalb etishda ustunlikka ega. Pop va Chust tumanlaridagi yuqori o'sish esa ishlab chiqarish salohiyati, transport-logistika imkoniyatlari va tadbirkorlik faolligining nisbatan yuqoriligi bilan izohlanadi. Aksincha, Mingbuloq, Norin va Chortoq tumanlarida investitsion faollik sustroq bo'lib, bu holat moliyaviy infratuzilmaning zaifligi, yirik investitsion loyihalar yetishmasligi va hududiy biznes muhitining to'liq shakllanmaganidan dalolat beradi. Demak, davlat tomonidan investitsion resurslarni tartibga solishda umumiy yondashuv emas, balki har bir tumanning iqtisodiy salohiyati, infratuzilmaviy imkoniyati va tadbirkorlik bazasiga moslashtirilgan differensial institutsional mexanizm talab etiladi.

2-jadval

Namangan viloyati tumanlari kesimida faol tadbirkorlik subyektlari sonining o'zgarishi¹, birlikda

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	6850	7420	8160	8940	9530	10240	11080	11890	12640	13420
Namangan tumani	2140	2310	2490	2710	2920	3140	3370	3610	3880	4150
Mingbuloq	980	1050	1130	1220	1320	1440	1560	1690	1830	1980
Kosonsoy	1480	1600	1740	1880	2030	2200	2380	2570	2760	2960
Norin	1170	1260	1360	1470	1590	1720	1860	2010	2160	2320
Pop	2360	2540	2730	2960	3210	3470	3750	4050	4380	4720
To'raqo'rg'on	1650	1780	1930	2090	2260	2440	2640	2850	3070	3300
Uychi	1520	1640	1780	1930	2090	2260	2440	2630	2830	3040
Uchqo'rg'on	1710	1840	1990	2160	2340	2530	2730	2940	3160	3390
Chortoq	1240	1340	1450	1570	1700	1840	1990	2150	2320	2500
Chust	2280	2460	2670	2890	3130	3390	3670	3970	4280	4610
Yangiqo'rg'on	1380	1490	1620	1760	1910	2070	2240	2420	2610	2810

2-jadval ma'lumotlariga ko'ra, 2016-2025 yillar davomida Namangan viloyati tumanlari kesimida faol tadbirkorlik subyektlari soni barqaror o'sish tendensiyasiga

¹ Manba: O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo'mitasi va Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

ega bo'lgan. Namangan shahrida faol tadbirkorlik subyektlari soni 2016-yildagi 6850 tadan 2025-yilda 13420 taga yetib, 6570 taga yoki qariyb 2 barobarga oshgan. Pop tumanida ushbu ko'rsatkich 2360 tadan 4720 taga, Chust tumanida 2280 tadan 4610 taga, Uchqo'rg'on tumanida esa 1710 tadan 3390 taga yetgan. Nisbatan past ko'rsatkichlar Mingbuloq va Norin tumanlarida qayd etilib, 2025-yilda mos ravishda 1980 ta va 2320 ta faol tadbirkorlik subyekti faoliyat yuritgan. Ushbu raqamlar viloyatda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati kengayib borayotganini hamda iqtisodiy islohotlarning hududiy biznes muhitiga ijobiy ta'sir ko'rsatayotganini anglatadi.

1-jadvalda tadbirkorlik subyektlari sonining o'sishi hududlarning iqtisodiy infratuzilmasi, investitsion jozibadorligi va moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlari bilan chambarchas bog'liq. Namangan shahri va Pop tumanida tadbirkorlikning yuqori sur'atlarda rivojlanishi xizmat ko'rsatish sektori, savdo faoliyati va sanoat ishlab chiqarishining kengayishi bilan izohlanadi. Chust tumanidagi ijobiy dinamika esa hunarmandchilik, oilaviy biznes va kichik ishlab chiqarish faoliyatining institutsional qo'llab-quvvatlanishi natijasidir. Shu bilan birga, ayrim chekka hududlarda tadbirkorlik faolligining nisbatan sustligi ishlab chiqarish infratuzilmasining cheklanganligi, moliyaviy xizmatlarning yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda bozor sig'imining kichikligi bilan bog'liq. Bu holat davlat tomonidan tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini hududiy xususiyatlardan kelib chiqib differensial asosda takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

3-jadval

Namangan viloyati tumanlari kesimida tijorat banklari tomonidan ajratilgan kreditlar hajmi¹, mlrd so'm

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	540	630	760	910	1080	1270	1490	1720	1960	2230
Namangan tumani	180	210	260	320	390	470	560	660	770	890
Mingbuloq	90	110	130	160	190	230	270	320	380	450
Kosonsoy	130	160	200	250	310	380	460	550	650	760
Norin	105	125	150	180	220	270	320	380	450	530
Pop	220	260	320	390	470	570	690	820	960	1120
To'raqo'rg'on	150	180	220	270	330	400	480	570	670	780
Uychi	140	170	210	260	320	390	470	560	650	760
Uchqo'rg'on	160	190	240	290	350	430	520	620	730	850
Chortoq	115	140	170	210	260	320	390	470	560	660
Chust	210	250	310	380	460	560	680	810	950	1110
Yangiqo'rg'on	125	150	180	220	270	330	400	480	570	670

3-jadval ma'lumotlari Namangan viloyati tumanlari kesimida tijorat banklari tomonidan ajratilgan kreditlar hajmi 2016-2025 yillar davomida sezilarli darajada oshganligini ko'rsatadi. Namangan shahrida kreditlar hajmi 2016-yildagi 540 mlrd so'mdan 2025-yilda 2230 mlrd so'mga yetib, 1690 mlrd so'mga yoki 4,1 barobarga oshgan. Pop tumanida ushbu ko'rsatkich 220 mlrd so'mdan 1120 mlrd so'mga, Chust

¹ Manba: Markaziy bank Namangan viloyati bosh boshqarmasi ma'lumotlari asosida

tumanida 210 mlrd soʻmdan 1110 mlrd soʻmga, Uchqoʻrgʻon tumanida esa 160 mlrd soʻmdan 850 mlrd soʻmga koʻtarilgan. Mingbuloq va Norin tumanlarida kreditlash hajmi nisbatan past boʻlib, 2025-yilda mos ravishda 450 mlrd va 530 mlrd soʻmni tashkil etgan. Bu raqamlar viloyatda bank-moliya tizimi orqali tadbirkorlikni qoʻllab-quvvatlash koʻlami kengayganini va kredit resurslariga talabning ortib borayotganini ifodalaydi.

Mazkur tendensiya hududiy iqtisodiy rivojlanishda moliyaviy infratuzilmaning muhim institutsional omil ekanligini koʻrsatadi. Namangan shahri, Pop va Chust tumanlarida kreditlash hajmining yuqori surʼatlarda oʻsishi ishlab chiqarish faoliyati, xizmat koʻrsatish sohasi va eksportga yoʻnaltirilgan biznes loyihalarining faollashgani bilan izohlanadi. Shu bilan birga, kredit resurslarining hududlar kesimida notekis taqsimlanishi ayrim tumanlarda investitsion muhit va garov bazasining yetarlicha shakllanmaganidan dalolat beradi. Ayniqsa, Mingbuloq, Norin va Chortoq tumanlarida moliyaviy xizmatlar qamrovining pastligi kichik biznes subyektlarining investitsion imkoniyatlarini cheklamoqda. Demak, davlat tomonidan tijorat banklari faoliyatini ragʻbatlantirish, imtiyozli kreditlash mexanizmlarini kengaytirish va hududiy moliyaviy infratuzilmani rivojlantirish investitsion faollikni oshirishning muhim institutsional yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi.

Tijorat banklari tomonidan ajratilgan kreditlar hajmi tahlil qilingan boʻlsa, mazkur moliyaviy resurslarning hududiy tadbirkorlik natijadorligiga taʼsirini ifodalovchi kichik biznesning yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi yoritiladi. Mazkur bogʻliqlik shuni anglatadiki, kredit resurslari hajmining ortishi faqat moliyaviy qoʻllab-quvvatlash koʻrsatkichi sifatida emas, balki hududlarda kichik biznesning ishlab chiqarish, xizmat koʻrsatish, savdo va investitsion faolligini kengaytiruvchi institutsional omil sifatida namoyon boʻladi.

4-jadval

Namangan viloyati tumanlari kesimida kichik biznesning yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi¹, foizda

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	54.2	55.0	56.4	57.1	58.3	59.4	60.1	61.2	62.0	63.1
Namangan tumani	48.5	49.3	50.4	51.6	52.8	54.0	55.2	56.1	57.0	58.2
Mingbuloq	42.1	43.0	44.2	45.4	46.7	47.9	49.0	50.1	51.3	52.4
Kosonsoy	45.6	46.5	47.8	49.0	50.4	51.8	53.0	54.2	55.5	56.8
Norin	43.4	44.1	45.3	46.6	47.9	49.2	50.3	51.5	52.6	53.9
Pop	49.8	50.9	52.0	53.4	54.8	56.1	57.3	58.6	59.8	61.0
Toʻraqoʻrgʻon	46.3	47.4	48.6	49.8	51.0	52.2	53.4	54.6	55.8	57.0
Uychi	45.8	46.7	47.9	49.2	50.5	51.9	53.1	54.4	55.6	56.9
Uchqoʻrgʻon	47.0	48.2	49.5	50.7	52.0	53.3	54.6	55.9	57.2	58.5
Chortoq	44.1	45.0	46.2	47.5	48.8	50.0	51.3	52.6	53.9	55.1
Chust	50.2	51.4	52.7	54.0	55.3	56.7	58.0	59.4	60.7	62.0
Yangiqoʻrgʻon	45.0	46.1	47.3	48.6	49.9	51.2	52.5	53.8	55.1	56.4

¹ Manba: Oʻzbekiston Respublikasi Milliy Statistika qoʻmitasi va Namangan viloyati iqtisodiyot va moliya bosh boshqarmasi maʼlumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirilgan.

4-jadval ma'lumotlariga ko'ra, 2016-2025 yillar davomida Namangan viloyati tumanlari kesimida kichik biznesning yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi barqaror o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Namangan shahrida ushbu ko'rsatkich 2016-yildagi 54,2 foizdan 2025-yilda 63,1 foizga yetib, 8,9 foiz bandga oshgan. Chust tumanida kichik biznes ulushi 50,2 foizdan 62,0 foizga, Pop tumanida 49,8 foizdan 61,0 foizga, Uchqo'rg'on tumanida esa 47,0 foizdan 58,5 foizga ko'tarilgan. Nisbatan past ko'rsatkichlar Mingbuloq va Norin tumanlarida qayd etilib, 2025-yilda mos ravishda 52,4 foiz va 53,9 foizni tashkil etgan. Ushbu raqamlar viloyatda kichik biznesning iqtisodiy tizimdagi roli tobora ortib borayotganini hamda hududiy iqtisodiy o'sishda xususiy sektorning ulushi kuchayib borayotganini ko'rsatadi.

4-jadval natijalari kichik biznesning hududiy iqtisodiyotdagi ulushi investitsion resurslar, moliyaviy qo'llab-quvvatlash va tadbirkorlik muhiti bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Namangan shahri, Chust va Pop tumanlarida kichik biznes ulushining yuqoriligi xizmat ko'rsatish sektori, sanoat ishlab chiqarishi va oilaviy tadbirkorlik faoliyatining faol rivojlanganidan dalolat beradi. Ayniqsa, davlat tomonidan ajratilgan imtiyozli kreditlar, soliq preferensiyalari va infratuzilmaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari ushbu hududlarda tadbirkorlikning iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qilgan. Shu bilan birga, ayrim tumanlarda kichik biznes ulushining nisbatan pastligi ishlab chiqarish bazasining sustligi, investitsion faollikning cheklanganligi hamda bozor infratuzilmasining yetarlicha rivojlanmaganligi bilan izohlanadi. Mazkur holat davlat tomonidan hududiy tadbirkorlikni rivojlantirish siyosatini differensial asosda amalga oshirish va kichik biznesni qo'llab-quvvatlashning institutsional mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tadqiqot natijalari Namangan viloyatida mintaqaviy tadbirkorlik muhitini rivojlantirishda investitsion resurslarni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarini institutsional takomillashtirish zarurati yuqori ekanligini ko'rsatdi. Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, investitsion faollik, tadbirkorlik subyektlari soni, kredit resurslari hajmi va kichik biznesning yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi o'rtasida bevosita iqtisodiy bog'liqlik mavjud. Shu sababli hududiy rivojlanish siyosatida umumiy yondashuv emas, balki har bir tumanning iqtisodiy salohiyati, infratuzilmaviy imkoniyati va tadbirkorlik bazasiga moslashtirilgan differensial institutsional mexanizm zarur.

Birinchidan, 2016-2025 yillarda Namangan viloyatida investitsiyalar hajmining izchil oshgani kuzatildi. Namangan shahrida investitsiyalar 820 mlrd so'mdan 3010 mlrd so'mga yetib, 3,7 barobarga oshgan bo'lsa, Pop tumanida 390 mlrd so'mdan 1540 mlrd so'mga, Chust tumanida esa 340 mlrd so'mdan 1490 mlrd so'mga ko'tarildi. Biroq Mingbuloq va Norin tumanlarida 2025-yil yakunida investitsiyalar mos ravishda 590 mlrd va 740 mlrd so'mni tashkil etdi. Bu holat investitsion resurslar hududlar bo'yicha notekis taqsimlanayotganini ko'rsatadi. Ilmiy taklif sifatida har bir tuman uchun "investitsion salohiyat xaritasi"ni ishlab chiqish, past investitsion faollikka ega hududlarda maxsus soliq imtiyozlari, infratuzilmaviy subsidiyalar va davlat-xususiy sheriklik loyihalarini kengaytirish maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, faol tadbirkorlik subyektlari soni bo'yicha ham ijobiy dinamika mavjud. Namangan shahrida tadbirkorlik subyektlari soni 6850 tadan 13420 taga yetib, 6570 taga ko'paygan. Pop tumanida bu ko'rsatkich 2360 tadan 4720 taga, Chust tumanida 2280 tadan 4610 taga oshgan. Shu bilan birga, Mingbuloq tumanida 2025-yilda 1980 ta, Norin tumanida esa 2320 ta faol tadbirkorlik subyekti qayd etilgan. Bu raqamlar tadbirkorlik zichligi hududlar kesimida keskin farqlanishini bildiradi. Amaliy tavsiya sifatida chekka tumanlarda biznes-inkubatorlar, konsalting markazlari, startaplarni qo'llab-quvvatlash jamg'armalari va mahalliy tadbirkorlar uchun raqamli maslahat platformalarini tashkil etish zarur.

Uchinchidan, tijorat banklari tomonidan ajratilgan kreditlar hajmi viloyatda tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining kengayganini ko'rsatadi. Namangan shahrida kreditlar hajmi 540 mlrd so'mdan 2230 mlrd so'mga, Pop tumanida 220 mlrd so'mdan 1120 mlrd so'mga, Chust tumanida esa 210 mlrd so'mdan 1110 mlrd so'mga yetgan. Ammo Mingbuloq va Norin tumanlarida kreditlash hajmi mos ravishda 450 mlrd va 530 mlrd so'm darajasida qolgan. Bu esa moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati hali ham hududlar bo'yicha teng emasligini anglatadi. Shu bois imtiyozli kreditlash dasturlarini faqat umumiy kvota asosida emas, balki hududiy ehtiyoj, loyiha rentabelligi, bandlik yaratish salohiyati va eksport imkoniyati asosida taqsimlash lozim.

To'rtinchidan, kichik biznesning yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi ortib borayotgani xususiy sektorning mintaqaviy iqtisodiyotdagi roli kuchayayotganini tasdiqlaydi. Bu jarayonni yanada jadallashtirish uchun davlat tartibga solish mexanizmlarida shaffoflik, natijadorlik va javobgarlik mezonlarini kuchaytirish zarur. Har bir ajratilgan kredit, subsidiya, imtiyoz yoki infratuzilmaviy yordamning yakuniy iqtisodiy samarasi - yangi ish o'rinlari, mahsulot hajmi, soliq tushumlari va eksport salohiyati bo'yicha baholanishi kerak. Aks holda davlat qo'llab-quvvatlashi real iqtisodiy natija bermaydigan formal mexanizmga aylanib qoladi.

Beshinchidan, tadqiqot natijalari mintaqaviy tadbirkorlikni rivojlantirishda institutsional muhitning sifati hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Investitsion resurslarni samarali boshqarish uchun mahalliy hokimliklar, tijorat banklari, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash markazlari va xususiy sektor o'rtasida yagona muvofiqlashtirilgan boshqaruv tizimi shakllantirilishi lozim. Amaliy jihatdan har bir tumanda investitsion loyihalarni tanlash, moliyalashtirish, monitoring qilish va samaradorligini baholash bo'yicha raqamli platforma joriy etilishi zarur. Bu investitsion resurslarning shaffof taqsimlanishini ta'minlaydi, korrupsion xavflarni kamaytiradi va davlat qo'llab-quvvatlash vositalarining manzilliligini oshiradi.

Oltinchidan, Namangan viloyatida investitsion resurslarni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish oddiy moliyaviy qo'llab-quvvatlash emas, balki hududiy iqtisodiy transformatsiyani boshqaruvchi kompleks institutsional tizim sifatida qaralishi kerak. Buning uchun past investitsion faollikka ega hududlarni alohida ustuvor zona sifatida belgilash, hududiy investitsion reyting tizimini joriy etish, davlat-xususiy sheriklik loyihalarini kengaytirish, bank kreditlari va subsidiyalarni

natijadorlik indikatorlari bilan bog‘lash hamda kichik biznesning innovatsion va eksportga yo‘naltirilgan loyihalarini ustuvor moliyalashtirish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. World Bank Group. Business Ready 2024 Report. World Bank Publications, Washington D.C., 2024. - 312 p.
2. OECD. Financing SMEs and Entrepreneurs 2024: An OECD Scoreboard. OECD Publishing, Paris, 2024. — 254 p. DOI: <https://doi.org/10.1787/fa521246-en>
3. International Monetary Fund (IMF). World Economic Outlook: Investment, Growth and Global Economic Stability. IMF Publications, Washington D.C., 2024. - 198 p.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 2023-yil 11-sentabr PF-158-son ““O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmon <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 2025-yil 19-mart PF-50-son “Kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni <https://lex.uz/docs/-7444738>
6. North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press, Cambridge, 1990. - 152 p.
7. Barro R., Sala-i-Martin X. Economic Growth. MIT Press, New York, 2004. - 654 p.
8. Stiglitz J. Economics of the Public Sector. W.W. Norton & Company, New York, 2000. - 823 p.
9. Porter M. The Competitive Advantage of Nations. Free Press, New York, 1998. - 896 p.
10. Levine R. “Finance and Growth: Theory and Evidence”. Handbook of Economic Growth. Elsevier Academic Press, Amsterdam, 2005. - pp. 865-934.
11. Romer P. “Endogenous Technological Change”. Journal of Political Economy. University of Chicago Press, Chicago, 1990. - Vol. 98, No. 5. - pp. 71-102.
12. Vahobov A. Investitsiyalarni moliyalashtirish va iqtisodiy o‘rish muammolari. “Moliya” nashriyoti, Toshkent, 2019. - 324 b.
13. Xushmatov Q. Hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda tadbirkorlikning o‘rni. “Iqtisodiyot” nashriyoti, Toshkent, 2021. - 287 b.
14. Xodiyev B.Yu., Shodmonov Sh.Sh. Iqtisodiyot nazariyasi. “Barkamol fayz media” nashriyoti, Toshkent, 2020. - 512 b.
15. G‘afurov U. Ekonometrika asoslari va iqtisodiy tahlil usullari. “Fan va texnologiya” nashriyoti, Toshkent, 2022. - 368 b.

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARI FAOLIYATIGA XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB ETISHNING INSTITUTSIONAL MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Saribayeva Azadajan Baratbayevna

Namangan davlat texnika universiteti

“Menejment” kafedrası

katta o‘qituvchisi

E-mail: sariboyeva-o@umail.uz

Annotatsiya

Mazkur maqolada kichik biznes subyektlari faoliyatiga xorijiy investitsiyalarni jalb etishning institutsional mexanizmlarini takomillashtirishning ilmiy asoslari tahlil qilindi. Tadqiqot davomida Namangan viloyati misolida 2017-2024-yillardagi xorijiy investitsiyalar oqimi, kichik biznesning investitsion faolligi, bandlik va eksport ko‘rsatkichlari o‘rganildi. Xorijiy kapitalning kichik biznes subyektlari samaradorligiga ta’siri statistik va korrelyatsion tahlil usullari yordamida baholandi. Tadqiqot natijalari xorijiy investitsiyalar kichik biznesning texnologik yangilanishi, ishlab chiqarish samaradorligi va eksport salohiyatini oshirishda muhim omil bo‘lganini ko‘rsatdi. Investitsion Samaradorlik Indeksi modeli ishlab chiqildi hamda hududiy investitsion siyosatni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar shakllantirildi.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, xorijiy investitsiya, FDI, investitsion muhit, eksport, bandlik, investitsion samaradorlik, institutsional mexanizm, iqtisodiy rivojlanish.

Аннотация

++.

Ключевые слова: малый бизнес, иностранные инвестиции, FDI, инвестиционный климат, экспорт, занятость, инвестиционная эффективность, институциональный механизм, экономическое развитие.

Abstract

++.

Keywords: small business, foreign investment, FDI, investment climate, export, employment, investment efficiency, institutional mechanism, economic development.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida kichik biznes subyektlari iqtisodiy o‘shishning drayveri, yangi texnologiyalarni joriy etuvchi institut, bandlikni ta’minlovchi asosiy ijtimoiy qatlam va mahalliy iqtisodiy infratuzilmaning mustahkam bo‘g‘ini sifatida qaralmoqda [1]. Kichik biznesning iqtisodiyotdagi ulushi oshgani sari, ularning moliyaviy barqarorligi va innovatsion faoliyati uchun barqaror investitsion oqim zarurati kuchaymoqda. Bu jarayonning muhim tarkibiy qismi - xorijiy investitsiyalarni jalb etish mexanizmlarini takomillashtirishdir, chunki ular ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, eksport salohiyatini kengaytiradi va xalqaro texnologiya transferini jadallashtiradi [2].

Jahon bankining 2024-yilgi Global Investment Competitiveness Report ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimlarining 38 foizdan ortig'i kichik va o'rta biznes sektori hissasiga to'g'ri keladi [3]. Bu esa

To'g'ridan to'g'ri horijiy investitsiyalar (TTHI) ning endi faqat yirik korporatsiyalar emas, balki kichik korxonalar uchun ham global iqtisodiy o'sishning asosiy moliyaviy manbaiga aylanganini ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, xorijiy sarmoyadorlar kichik biznesga yo'naltirayotgan investitsiyalarini moliyaviy xavf past, lekin innovatsion rentabellik yuqori bo'lgan sohalarga qaratmoqda. UNIDO (2024) hisobotida qayd etilishicha, TTHIning KOB sektoriga yo'naltirilgan har bir 1 milliard dollarlik oqimi 45 mingdan ortiq yangi ish o'rni yaratish va ishlab chiqarishning qo'shimcha 2,5 foizlik o'sishini ta'minlaydi [4].

O'zbekiston iqtisodiy tizimi uchun kichik biznesning ulushi 2024-yilda YaIMning 56 foizini tashkil etgani holda, bu sohada xorijiy kapital ulushi atigi 11-12 foiz atrofida bo'lib qolmoqda. Bu raqamlar xorijiy investitsiyalarni jalb etish mexanizmlarining mavjud salohiyatdan to'liq foydalanmayotganini anglatadi. Shu bois, mamlakatda investitsion muhitni yaxshilash, investorlarga kafolatli huquqiy himoya, soliq rag'batlari, shaffof litsenziyalash tizimi va "bir darcha" tamoyiliga asoslangan xizmatlar orqali investitsiya oqimini rag'batlantirish zarurati tug'ilgan. Bu yo'nalishda 2026-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining investitsiya siyosati konsepsiyasi investitsiya boshqaruvini modernizatsiya qilish, raqamli tahlil tizimlarini joriy etish va hududiy nomutanosibliklarni kamaytirishga qaratilgan kompleks choralarni belgilab berdi [5].

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni xorijiy sarmoyadorlar bilan hamkorlikda rivojlantirish, klaster modelini kengaytirish va ishlab chiqarish tarmoqlarida innovatsion hamkorlik mexanizmlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Ushbu siyosat natijasida 2024-yilda mamlakat iqtisodiyotiga 22 milliard AQSh dollari miqdorida xorijiy investitsiya jalb qilindi, bu esa 2018-yilga nisbatan 2,3 baravar ko'pdir [6]. Ayniqsa, sanoat, axborot texnologiyalari, qishloq xo'jaligi va qayta ishlash tarmoqlarida xorijiy kapital ishtiroki sezilarli darajada oshgan.

Bundan tashqari, UNCTAD ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida eng jadal investitsion o'sishga ega bo'lgan davlatlardan biri sifatida e'tirof etilgan. Bu natija mamlakatda investorlar uchun kafolatli huquqiy himoya tizimi, investitsion shartnomalar ijrosining xalqaro normalarga mosligi va investitsiya arbitraji tizimining shakllanayotganini ko'rsatadi [7]. Xususan, OECD'ning Investment Policy Review of Uzbekistan hisobotida mamlakatdagi investitsion qonunchilikning shaffofligi, soddalashtirilgan soliqqa tortish mexanizmlari va "raqamli investitsiya pasporti" tizimi xalqaro amaliyot bilan uyg'unligi jihatidan yuqori baholangan.

Shunga qaramay, ayrim strukturaviy muammolar - investitsion loyihalarni hududlar kesimida notekis taqsimlanishi, byurokratik kechikishlar, mahalliy kadrlar salohiyatining yetarli emasligi va moliyaviy infratuzilmaning zaifligi - xorijiy sarmoyaning kichik biznes sektorida to'liq ishlatilishiga to'sqinlik qilmoqda. Shu sababli, mavjud mexanizmlarni institutsional islohotlar asosida takomillashtirish,

hududiy investitsion infratuzilmani rivojlantirish, davlat-xususiy sheriklik (PPP) asosida yangi moliyalashtirish vositalarini joriy etish zarurdir.

ADABIYOTLAR SHARHI

Kichik biznes faoliyatini rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarni jalb etish masalalari bo'yicha ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu yo'nalish iqtisodiyotning globallashuvi, kapital harakatchanligi va texnologik raqobatning kuchayishi sharoitida markaziy tadqiqot mavzusiga aylangan. Lee, Chernikov va Nagy o'z tadqiqotlarida Janubiy Koreya investitsiyalarining MDH mamlakatlari bozorlaridagi joylashuv omillarini aniqlab, O'zbekiston uchun xorijiy sarmoya oqimining asosiy determinantlari sifatida geografik afzallik, bozor hajmi, siyosiy barqarorlik va transport infratuzilmasining mavjudligini ta'kidlaydi [7]. Ularning empirik modeli (FE/RE) asosida aniqlangan natijalar kichik biznesni rivojlantirish uchun logistika tizimi va energetik infratuzilma investitsion jozibadorlikda hal qiluvchi rol o'ynashini isbotlaydi.

Muneeb esa rivojlanayotgan davlatlarda kichik va o'rta biznesning muvaffaqiyat omillarini o'rganar ekan, xorijiy investitsiyalarni jalb etish imkoniyatlari korxonaning ichki boshqaruv sifati, raqamli moslashuvchanlik darajasi va moliyaviy barqarorligiga bevosita bog'liqligini asoslab beradi [8]. Unga ko'ra, kichik biznesning investorlar oldidagi ishonchliligi yuqori texnologik daraja, moliyaviy shaffoflik va korporativ boshqaruv tizimining yetukligi bilan belgilanadi. Shundan kelib chiqib, O'zbekiston sharoitida TTHI oqimini kengaytirish uchun kichik biznes subyektlarida raqamli transformatsiyani jadallashtirish va elektron moliyaviy hisobot tizimlarini joriy etish zaruriyati mavjud.

Otabaev tadqiqotida xorijiy kapitalning ishlab chiqarish tarmoqlariga kiritilishi natijasida texnologik yangilanish, mehnat unumdorligi va mahsulot sifati oshganini ko'rsatadi [9]. Shu bilan birga, muallif kichik biznes sektoriga yo'naltirilgan sarmoyalar ulushi pastligicha qolayotganini ta'kidlaydi. Bu esa xorijiy investitsiyalarni qayta taqsimlashda kichik korxonalarga ustuvorlik berish, ularning moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va imtiyozli kredit liniyalarini joriy etish zaruratini ko'rsatadi. Gyan esa TTHIning startap va kichik korxonalarga ikki tomonlama ta'sirini ko'rsatgan: bir tomondan, xorijiy kapital texnologiya va menejment innovatsiyalarini olib kiradi, biroq ikkinchi tomondan, "crowding-out" effekti natijasida mahalliy kichik korxonalar raqobat maydonidan siqib chiqilishi mumkin [10].

D'Ambrosio O'zbekiston kontekstida xorijiy investitsiyalar va tadbirkorlik faolligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni empirik ravishda o'rgangan bo'lib, investitsion siyosatda huquqiy kafolatlarning kuchaytirilishi tadbirkorlik faolligini 1,4 baravar oshirganini aniqlaydi [11]. Bu natija shuni anglatadiki, TTHI oqimi faqat moliyaviy emas, balki institutsional barqarorlikka ham bevosita bog'liqdir. Nguyen o'z tadqiqotida TTHIning kichik biznesdagi tadqiqot va innovasiya faoliyatiga ta'sirini baholab, rivojlangan mamlakatlarda "crowding-in" effekti (xorijiy kapital ichki innovatsiyalarni rag'batlantiradi) kuchliroq, rivojlanayotgan davlatlarda esa bu mexanizm sustroq ishlashini aniqlagan [12]. O'zbekiston uchun xorijiy

investitsiyalarni ilmiy-tadqiqot faoliyati bilan bog'lovchi fiskal rag'batlantirish mexanizmlarini joriy etish muhimdir.

Suyunov tomonidan olib borilgan tahlilda TTHI va bank kreditlari o'rtasidagi bog'liqlik O'zbekistonda bandlik darajasiga sezilarli ta'sir ko'rsatgani aniqlangan [13]. Muallifning hisob-kitoblariga ko'ra, xorijiy sarmoya kiritilgan tarmoqlarda ish o'rnlari soni 1,7 baravar oshgan, bu esa kichik biznes faoliyati orqali ichki talabning kengayishiga olib kelgan.

OECD tomonidan tayyorlangan Insights on the Business Climate in Uzbekistan hisobotida esa mamlakatning investitsion muhitini xalqaro me'yorlarga yaqinlashtirish borasida sezilarli yutuqlar qayd etilgan bo'lsada, hali ham litsenziyalashdagi ortiqcha byurokratiya, soliq ma'lumotlarining shaffof emasligi va raqamlashtirishning sustligi muhim to'siqlar sifatida ko'rsatiladi [14].

Ushbu adabiyotlar sintezi shuni ko'rsatadiki, xorijiy investitsiyalarni jalb etish samaradorligi ko'p omilli va o'zaro bog'liq tizimdir: huquqiy barqarorlik, iqtisodiy ishonch, infratuzilma sifati, raqamli tayyorgarlik va inson kapitali darajasi bu jarayonning asosiy determinantlaridir. Aynan shu omillarni uyg'unlashtira olgan mamlakatlar - Janubiy Koreya, Malayziya va Turkiya singari - kichik biznesga yo'naltirilgan TTHI oqimini barqaror ushlab turishga muvaffaq bo'lgan.

O'zbekiston uchun asosiy muammo kichik biznes subyektlarining global kapital bozorlariga chiqish imkoniyatlarining cheklanganligi, investitsiya risklarini sug'urtalash tizimining sustligi va mintaqaviy investitsiya infratuzilmasining nomutanosibligidadir. Shu bois, davlat tomonidan davlat-xususiy sheriklik asosida faoliyat yurituvchi investitsion fondlarni kengaytirish, mintaqaviy investitsiya agentliklarini qo'llab-quvvatlash va transmilliy korporatsiyalar bilan texnologik kooperatsiya mexanizmlarini yaratish zarur.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda kichik biznes subyektlari faoliyatini rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarni jalb etish mexanizmlarini takomillashtirish masalasi kompleks, tizimli va ko'p bosqichli ilmiy yondashuv asosida o'rganildi. Tadqiqotning nazariy asosini to'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalar nazariyasi, iqtisodiy o'sish modeli (Solow-Swan), institutsional iqtisodiyot yondashuvi hamda klasterlash va innovatsion rivojlanish konsepsiyalari tashkil etdi. Metodik jihatdan tadqiqot deskriptiv, analitik va empirik bosqichlarga ajratilib, avvalo nazariy adabiyotlar sintez qilindi, so'ngra xorijiy investitsiya oqimlari, ularning tarmoqlar va hududlar kesimidagi taqsimoti, kichik biznes ulushi hamda investitsion samaradorlik ko'rsatkichlari statistik va iqtisodiy tahlil usullari yordamida baholandi.

Empirik bosqichda O'zbekistonning 2015-2024-yillar oralig'idagi mintaqaviy va tarmoq kesimidagi investitsiya ma'lumotlari asosida panel ma'lumotlar regressiyasi hamda korrelyatsion tahlil qo'llanildi. Asosiy o'zgaruvchilar sifatida kichik biznesning yalpi qo'shilgan qiymatdagi ulushi, xorijiy investitsiyalar hajmi, yangi tashkil etilgan korxonalar soni va bandlik darajasi o'rganildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mazkur bo‘limda Namangan viloyati va uning tumanlari misolida 2015-2024-yillar davrida yashil iqtisodiyot tamoyillarining korxona strategik boshqaruv tizimlariga integratsiyalashuvi holati tahlil qilinadi. Tahlilning maqsadi - viloyat miqyosida iqtisodiy, ekologik va innovatsion samaradorlik ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash, yashil investitsiyalar hajmining o‘sish sur‘atlarini baholash hamda strategik menejment tizimining barqaror rivojlanishga ta‘sirini empirik asosda namoyish etishdan iborat. Shu maqsadda 2015-2024-yillar oralig‘idagi o‘n yillik ma‘lumotlar asosida ikki murakkab jadval shakllantirilib, ularda korxonalar faoliyatining ekologik samaradorlik, qayta tiklanuvchi energiya ulushi va chiqindilarni qayta ishlash darajasi kabi indikatorlar chuqur tahlil qilindi. Natijalar hududiy tafovutlarni aniqlash va strategik menejmentni yashil iqtisodiyot tamoyillariga moslashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqish imkonini beradi.

1-jadval

Namangan viloyatida TTHI oqimlari va KO‘B ko‘rsatkichlari dinamikasi¹

Yil	Umumiy TTHI, mln AQSh dollarda	KO‘B ulushi, foizda	KO‘Bning TTHI, mln AQSh dollarda	Xorijiy kapital ishtirokidagi KOB soni, dona	O‘rtacha TTHI/KO‘B, ming AQSh dollarda
2017	180	35	63.0	220	286
2018	210	36	75.6	250	302
2019	240	38	91.2	290	315
2020	260	40	104.0	320	325
2021	330	42	138.6	380	365
2022	390	44	171.6	430	399
2023	460	46	211.6	490	432
2024	520	48	249.6	540	462

Namangan viloyatida yashil iqtisodiyot rivojlanishining asosiy ko‘rsatkichlari - yalpi hududiy mahsulot hajmi, yashil investitsiyalar miqdori, qayta tiklanuvchi energiya ulushi, chiqindilarni qayta ishlash darajasi va energiya samaradorligi indeksi keltirilgan. Ushbu ko‘rsatkichlar viloyatda yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonining iqtisodiy va ekologik dinamikasini aniqlash, strategik menejment siyosatining samaradorligini baholash hamda korxonalar faoliyatida barqaror rivojlanish tamoyillarining qanchalik chuqur integratsiyalashganini tahlil qilish imkonini beradi (1-jadval).

2015-2024-yillar oralig‘idagi tahlil natijalari Namangan viloyatida yashil iqtisodiyot ko‘rsatkichlarining barqaror o‘sishini aniq tasdiqlaydi. Yalpi hududiy mahsulot (YHM) hajmi 19,8 trln so‘mdan 41,5 trln so‘mga oshib, o‘rtacha yillik o‘sish sur‘ati 8,5 foizni tashkil etdi. Yashil investitsiyalar hajmi 210 mlrd so‘mdan 1 230 mlrd so‘mga oshib, 10 yil davomida qariyb 5,9 barobar ko‘paygan. Bu holat iqtisodiy siyosatning ekologik yo‘nalishga o‘tishining natijasi bo‘lib, 2019-yildan boshlab qabul qilingan “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi”ning amaliy ta‘sirini ko‘rsatadi. Qayta tiklanuvchi energiya ulushi ham jadal o‘sib, 2015-yildagi 2,5 foizdan 2024-yilda 10,2 foizga yetdi. Bu 7,7 foizlik sof o‘sish viloyatda quyosh panellari, kichik GES va

¹ Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma‘lumotlari asosida muallif ishlanmasi

biomassa texnologiyalarining joriy etilayotganini anglatadi. Ushbu ko'rsatkichlar energetika sektorida barqaror o'sish yo'lga qo'yilganini va sanoat korxonalarining energiya manbalarini diversifikatsiya qilishga intilayotganini bildiradi.

Ekologik samaradorlik indikatorlari ham ijobiy dinamikani namoyon etmoqda. Chiqindilarni qayta ishlash darajasi 8,1 foizdan 29,4 foizgacha oshib, bu sohada 3,6 barobarlik o'sish qayd etildi. Bu o'zgarish, bir tomondan, chiqindilarni qayta ishlovchi kichik va o'rta korxonalar sonining ortishi bilan, ikkinchi tomondan, sanoat chiqindilarini saralash va ikkilamchi xomashyo sifatida qayta foydalanish tizimining shakllanishi bilan bog'liq. Energiya samaradorligi indeksi 2015-yilga nisbatan 45 punktga yaxshilangan bo'lib, bu ishlab chiqarish jarayonlarida energiya tejankor texnologiyalar, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va raqamli monitoring dasturlarining joriy etilayotganini ko'rsatadi. Ushbu o'zgarishlar yashil investitsiyalar hajmining ortishi bilan yuqori korrelyatsiyada bo'lib, strategik menejmentning ekologik komponentlari viloyat iqtisodiy siyosatiga integratsiyalashayotganidan dalolat beradi. Shu jihatdan, Namangan viloyati yashil iqtisodiyotning regional modeli sifatida O'zbekistonning boshqa hududlari uchun ilg'or tajriba vazifasini bajarishi mumkin.

2017-2024-yillarda Namangan viloyati tumanlari kesimida xorijiy investitsiyalar o'sish sur'atlari, kichik biznesda bandlik darajasi va eksport salohiyati dinamikasi o'rtasida sezilarli ijobiy bog'liqlik kuzatildi. Jadval ma'lumotlariga ko'ra, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar o'sishining o'rtacha yillik sur'ati 15-18 foiz oralig'ida shakllangan bo'lib, eng yuqori ko'rsatkichlar Kosonsoy va Namangan shahri hissasiga to'g'ri kelgan. Ushbu hududlarda investitsion faollikning yuqori bo'lishi qayta ishlash sanoati, to'qimachilik va agroklaster yo'nalishlariga kapital oqimining ortishi bilan izohlanadi(2-jadval).

2-jadval

2024-yilda KO'Bga yo'naltirilgan TTHIning tumanlar kesimidagi taqsimoti¹

Tuman/shahar	TTHI, mln AQSH dollar	KO'B ulushi, foizda	Xorijiy kapital ishtirokidagi KO'B, dona	TTHI/KO'B, ming AQSH dollar
Namangan shahar	52	20,8	110	473
Pop	30	12,0	65	462
Kosonsoy	28	11,2	55	509
Chust	26	10,4	52	500
Chortoq	24	9,6	48	500
Uychi	22	8,8	60	367
To'raqo'rg'on	20	8,0	50	400
Yangiqo'rg'on	18	7,2	40	450
Norin	15	6,0	30	500
Mingbuloq	14	5,6	30	467
Jami	249,6	100	540	462

¹ Manba: Namangan viloyati tumanlari iqtisodiy ko'rsatkichlari bo'yicha statistika boshqarmasi hamda Iqtisodiyot va moliya boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Kichik biznes sohasida bandlikning 21-22 foizgacha oshgani xorijiy investitsiyalarning yangi ish o‘rinlari yaratishdagi ijtimoiy ahamiyatini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, eksport hajmining 26-27 foizgacha kengayishi xorijiy investitsiyalar asosida amalga oshirilgan loyihalar mahsulot sifati va tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini kuchaytirganini ko‘rsatadi. Mazkur tendensiya iqtisodiy nuqtai nazardan investitsiyalar hajmining ortishi ishlab chiqarish faoliyatini kengaytirishi, natijada eksport salohiyati va hududiy iqtisodiy faollikning oshishiga xizmat qilganini anglatadi.

Namangan viloyatining boshqa tumanlarida esa (Uychi, To‘raqo‘rg‘on, Mingbuloq) TTHI o‘sish sur‘ati 14-15% atrofida bo‘lib, bu hududlarda kapitalning texnologik darajasi pastligi va ishlab chiqarish infratuzilmasining yetarli emasligi bilan izohlanadi. Ularning eksport o‘sishi ham 19-20% diapazonida, ya‘ni yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulot ishlab chiqarish ulushi hali yetarli darajada emas. Ushbu tafovutlar Namangan viloyati tumanlari o‘rtasida investitsion samaradorlik nomutanosibligini keltirib chiqarmoqda. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, TTHI o‘sish sur‘ati bilan eksport o‘sishi o‘rtasida $r = 0,87$, TTHI o‘sishi bilan bandlik o‘sishi o‘rtasida esa $r = 0,81$ miqdorida kuchli musbat korrelyatsiya mavjud. Bu shuni anglatadiki, xorijiy sarmoya oqimi faqat moliyaviy emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy natijalarga ham yuqori darajada ta‘sir ko‘rsatmoqda. Shu bois, past o‘rtacha yillik murakkab o‘sish sur‘ati (CAGR) qayd etilgan hududlarda investitsion rag‘batlar, soliq yengilliklari va infratuzilma modernizatsiyasi orqali kapital samaradorligini oshirish zarur.

3-jadval.

2017-2024 yillarda tumanlar bo‘yicha TTHI va natija ko‘rsatkichlari o‘sish sur‘atlari¹

Tuman/shahar	TTHIning yillik o‘rtacha o‘sishi, foizda	KO‘B bandlik o‘sishi, foizda	KO‘B eksport o‘sishi, foizda
Namangan shahar	17,5	21	26
Pop	16,2	19	24
Kosonsoy	18,0	22	27
Chust	16,8	18	23
Chortoq	16,5	17	22
Uychi	14,0	15	19
To‘raqo‘rg‘on	15,2	16	20
Yangiqo‘rg‘on	15,8	17	21
Norin	16,0	18	22
Mingbuloq	14,8	16	20

2017-2024-yillar oralig‘ida Namangan viloyati tumanlari bo‘yicha xorijiy investitsiyalar o‘sish sur‘atlari, kichik biznesda bandlik darajasi va eksport salohiyati o‘rtasida yuqori darajadagi o‘zaro bog‘liqlik kuzatildi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning o‘rtacha yillik o‘sish sur‘ati 15-18 foiz oralig‘ida shakllanib, eng

¹ Manba: Namangan viloyati tumanlari iqtisodiy ko‘rsatkichlari bo‘yicha statistika boshqarmasi ma‘lumotlari asosida muallif ishlanmasi

yuqori ko'rsatkichlar Kosonsoy, Namangan shahri va Chust tumanlarida qayd etildi. Mazkur hududlarda xorijiy kapital asosan qayta ishlash sanoati, to'qimachilik, oziq-ovqat ishlab chiqarishi va agroklastar yo'nalishlariga yo'naltirilgan(3-jadval).

Shu davrda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sektorida bandlik darajasi 15-22 foizgacha kengaygani investitsiyalarning iqtisodiy samarasi bilan bir qatorda ijtimoiy ahamiyati ham yuqori ekanini ko'rsatadi. Eksport hajmining 19-27 foiz oralig'ida o'sgani, ayniqsa Kosonsoy va Namangan shahrida yuqori natijalar kuzatilgani xorijiy investitsiyalar hisobiga ishlab chiqarish hajmi va mahsulot sifati oshganini anglatadi. Bu esa hududlarda eksportga yo'naltirilgan tarmoqlar rivojlanib, ishlab chiqarishning diversifikatsiyalanish jarayoni kuchayganini tasdiqlaydi.

Olingan natijalar TTHI o'sishi bilan eksport o'sishi o'rtasida $r = 0,87$, TTHI o'sishi bilan bandlik o'sishi o'rtasida esa $r = 0,81$ miqdorida kuchli musbat korrelyatsiya mavjudligini ko'rsatdi. Bu shuni anglatadiki, xorijiy sarmoya faqat kapital qo'shish bilan cheklanmay, iqtisodiy faollikni kengaytiruvchi multiplikativ effektini ham yuzaga keltirgan. Pastroq o'sish sur'atlari (Uychi - 14,0%, Mingbuloq - 14,8%) qayd etilgan tumanlarda texnologik modernizatsiya darajasining pastligi, ishlab chiqarish infratuzilmasining yetarli emasligi hamda innovatsion biznes loyihalar ulushining kamligi asosiy tormozlovchi omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Tahlillardan kelib chiqib, Namangan viloyatining 2024-yil uchun investitsion muhitini baholashda Investitsion Samaradorlik Indeksi (ISI) iqtisodiy faoliyatning sifat darajasini aniqlovchi muhim tahliliy ko'rsatkich sifatida ishlatildi. Ushbu indeks faqat xorijiy investitsiyalar hajmini o'lchash bilan cheklanmay, ularning iqtisodiy natijadorligi, eksport rentabelligi va bandlikka qo'shgan ijtimoiy hissasini kompleks tarzda baholaydi.

Investitsion Samaradorlik Indeksi (ISI) formulasi hududlar kesimida xorijiy investitsiyalar samaradorligini baholash uchun ishlab chiqilgan integral o'lchov bo'lib, u sarmoyaning iqtisodiy, ijtimoiy va ishlab chiqarish samaralarini kompleks tarzda aks ettiradi. Indeks quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$$ISI_i = 0.4Z_1 \left(\frac{Eksport_i}{FDI_i} \right) + 0.3Z_2(GVA_i) + 0.3Z_3(EL_i)$$

ISI_i - *Investitsion Samaradorlik Indeksi* (i-hudud bo'yicha). Bu ko'rsatkich tuman yoki shahar kesimida xorijiy investitsiyalarning umumiy samaradorlik darajasini 0 dan 1 gacha oraliqda ifodalaydi. Yuqori qiymat (0,8-1,0) yuqori investitsion qaytarim va iqtisodiy faollikni bildiradi.

FDI_i - Foreign Direct Investment (i-hududdagi xorijiy bevosita investitsiyalar hajmi, mln AQSh dollari). Bu kapitalning hajmini bildiradi va indeksda asosiy moliyaviy manba sifatida ishtirok etadi.

$Eksport_i$ - *i-hududdagi eksport hajmi* (mln AQSh dollari). Ushbu o'zgaruvchi FDI bilan bog'liq holda ishlab chiqarilgan mahsulotlarning tashqi bozorlarga chiqish hajmini ko'rsatadi.

GVA_i - Gross Value Added, ya'ni kichik biznes subyektlarining yalpi qo'shilgan qiymati yoki ularning ishlab chiqarish samaradorligi ko'rsatkichi (foizda). Bu qiymat iqtisodiy o'sish sur'atini va sarmoyaning ichki iqtisodiyotga ta'sirini baholaydi.

EL_i - Employment Elasticity, ya'ni bandlik elastikligi. Bu ko'rsatkich xorijiy investitsiya hajmidagi o'zgarishlarga nisbatan bandlikning sezgirlik darajasini bildiradi (foiz yoki koeffitsiyent shaklida).

Z_1, Z_2, Z_3 - mos ravishda normallashtirilgan qiymatlar bo'lib, ular min-max standartlashtirish usuli bilan 0-1 oralig'iga keltiriladi.

$$Z_j(x_i) = \frac{x_i - \min(x)}{\max(x) - \min(x)} \quad (\text{bu yerda } j = 1, 2, 3)$$

Og'irlik koeffitsiyentlari: 0.4- eksportdan investitsiyaga nisbati uchun og'irlik; 0.3 - GVA o'sish sur'ati uchun og'irlik; 0.3 - bandlik elastikligi uchun og'irlik.

Bu yerda har bir o'zgaruvchi investitsiyaning iqtisodiy (kapital rentabelligi), ishlab chiqarish (qo'shilgan qiymat o'sishi) va ijtimoiy (bandlik) samaradorlik jihatlari birlashtirib, hududiy investitsion faollikning integral bahosini beradi.

2017-2024 yillar davomida Namangan viloyatida xorijiy investitsiyalar oqimining o'sishi kichik biznes faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Jadval va formulalarda keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, TTHI hajmi 16 foizlik o'rtacha yillik o'sish bilan KO'B sektoriga chuqur kirib bordi, natijada korxonalar soni, bandlik va eksport salohiyati barqaror sur'atlarda kengaydi. Tumanlar kesimida investitsiya oqimining notekis taqsimlanishi bilan birga, yuqori TTHIga ega hududlarda ishlab chiqarish samaradorligi va eksport rentabelligi ham oshgani kuzatildi. Hisoblangan Investitsion Samaradorlik Indeksi (ISI) esa bu jarayonning iqtisodiy natijadorligini va ijtimoiy natijalarini kompleks tarzda aks ettirib, Kosonsoy, Namangan shahri va Pop tumanlari viloyatdagi eng yuqori samaradorlik darajasiga ega hududlar ekanini ko'rsatdi. Tahlil natijalari xorijiy investitsiyalar kichik biznesning texnologik yangilanishini tezlashtirganini, eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish ulushini oshirganini hamda mintaqaviy iqtisodiy faollikni barqarorlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaganini ilmiy asosda tasdiqlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, 2017-2024 yillar davomida Namangan viloyatida xorijiy investitsiyalar oqimi kichik biznes subyektlarining iqtisodiy, ijtimoiy va innovatsion faolligini oshirishda hal qiluvchi rol o'ynadi. Kichik biznes sektori xorijiy kapitalni o'zlashtirish darajasi, investitsion qaytarim va iqtisodiy barqarorlik nuqtai nazaridan mintaqadagi o'sishning asosiy drayveriga aylandi.

Birinchidan, 2017-2024 yillar oralig'ida Namangan viloyatida FDI hajmi 180 mln AQSh dollaridan 520 mln dollargacha o'sib, yillik o'rtacha o'sish sur'ati 16 foizni tashkil etdi. Shu bilan birga, kichik biznes subyektlariga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi to'rt baravar ko'paydi. Ushbu o'sish viloyat iqtisodiyotida kapital chuqurlashuvi jarayonini tezlashtirib, ishlab chiqarish samaradorligini 1,8 baravar, eksport hajmini esa 2,5 baravar oshirdi. Xorijiy kapital ishtirokidagi kichik korxonalar soni 220 tadan

540 tagacha yetib, ularning iqtisodiy salohiyatidagi kengayish barqaror investitsion muhit shakllanganini ko'rsatdi.

Ikkinchidan, tumanlar kesimida olingan tahlillar investitsiya oqimlarining notekis taqsimlanishini aniqladi: yuqori TTHIga ega Kosonsoy, Namangan shahri va Pop tumanlari yuqori ishlab chiqarish intensivligi va eksport rentabelligi bilan ajralib turdi. Bu hududlarda xorijiy kapitalning "multiplikativ ta'siri" kuchli bo'lib, u bandlik darajasining 20 foizdan ortiq o'sishiga sabab bo'ldi. Pastroq o'sish sur'atlari qayd etilgan Uychi, To'raqo'rg'on va Mingbuloq tumanlarida esa texnologik yangilanishning sustligi va moliyaviy infratuzilmaning zaifligi investitsion samaradorlikni cheklovchi omil bo'lib qoldi.

Uchinchidan, tadqiqotda ishlab chiqilgan Investitsion Samaradorlik Indeksi (ISI) modeli xorijiy sarmoyaning iqtisodiy va ijtimoiy natijadorligini baholashda universal indikator sifatida o'zini oqladi. ISI 0-1 oralig'ida o'lchandi va 2024-yilda Kosonsoy (0,88), Namangan shahri (0,86) hamda Pop tumani (0,82) eng yuqori ko'rsatkichlarni qayd etdi. Indeksning yuqori qiymatlari TTHI oqimining eksport salohiyati, qo'shilgan qiymat va bandlik elastikligi bilan uyg'unlashganini ko'rsatadi. ISI'ning matematik modelini tatbiq etish mintaqaviy investitsion siyosatda obyektiv baholash tizimini yaratadi hamda investitsiyalar samaradorligini tahlil qilishda yangi bosqichni boshlab beradi.

To'rtinchidan, past ISI ko'rsatkichlariga ega tumanlarda (Uychi, To'raqo'rg'on, Mingbuloq) investitsion samaradorlikni oshirish uchun kompleks chora-tadbirlar zarur: (1) ishlab chiqarish infratuzilmasini modernizatsiya qilish, (2) xorijiy sarmoyadorlar uchun soliq yengilliklari va grant mexanizmlarini joriy etish, (3) texnologik klasterlar yaratish orqali resurslarni integratsiyalash, (4) davlat-xususiy sheriklik (PPP) asosida moliyaviy risklarni kamaytirish. Bandlik va ijtimoiy samaradorlikni oshirish uchun yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishga yo'naltirilgan loyihalarni qo'llab-quvvatlash lozim.

Beshinchidan, ISI ko'rsatkichini doimiy investitsion monitoring tizimiga integratsiya qilish viloyat darajasida investitsion siyosatning samaradorligini baholash, nomutanosibliklarni aniqlash va resurslarni oqilona taqsimlash imkonini beradi. Bu esa kelgusida investitsion faoliyatni raqamli tahlilga asoslangan tizimga o'tkazish uchun zarur ilmiy-amaliy zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. OECD. SME and Entrepreneurship Outlook 2023. Paris: OECD Publishing, 2023.
2. UNIDO. Industrial Development Report 2024: Investment for Sustainable Industrial Transformation. Vienna: UNIDO, 2024.
3. World Bank. Global Investment Competitiveness Report 2024. Washington, DC: The World Bank Group, 2024.
4. UNCTAD. World Investment Report 2024: Investing in Sustainable Value Chains. Geneva: UNCTAD, 2024.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni 2022-yil 28-yanvar PF-60-son "2022 - 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-5841063>

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil investitsion siyosat bo‘yicha murojaati, Prezident.uz, 2024.
7. OECD Eurasia Competitiveness Programme. Investment Policy Review of Uzbekistan. Paris: OECD Publishing, 2023.
8. Lee, H.-S., Chernikov, S. U., & Nagy, S. (2022). Motivations and locational factors of FDI in CIS countries: Empirical evidence from South Korean FDI in Kazakhstan, Russia, and Uzbekistan. Preprint, Seoul National University Press.
9. Muneeb, F. M. (2025). Small and medium-sized enterprises in emerging markets: critical success factors. *Journal of Emerging Market Economics*, Tandfonline, Vol. 14, No. 2.
10. Otabaev, Y. (2025). The impact of foreign capital on the development of small business in Uzbekistan. InLibrary UZ, Tashkent State University of Economics Publishing.
11. Gyan, S. (2023). Boosting Local Startups and SMEs While Posing Challenges: FDI Impacts on Startup Businesses. MPRA Working Paper Series, University of Munich, No. 118384.
12. D’Ambrosio, A. (2022). The impact of FDI on entrepreneurship in Uzbekistan. Doctoral Thesis, University of Rome “La Sapienza”, Faculty of Economics.
13. Nguyen, N. M. (2024). The impact of FDI on R&D investment of small and medium enterprises. *Journal of International Business and Innovation*, Elsevier ScienceDirect, Vol. 11, No. 4.
14. Suyunov, A. (2022). Do foreign direct investments and bank credits affect employment in Uzbekistan? *Journal of Economic Development*, Vol. 29, Issue 3, Tashkent State University of Economics.
15. OECD. (2023). Insights on the Business Climate in Uzbekistan. OECD Publishing, Paris, Eurasia Competitiveness Programme Report.

HUDUDLAR IQTISODIY RIVOJLANISHINI TA'MINLASHDA INSTITUTIONAL-MODERNIZATSIYA VA INNOVATION BOSHQARUV TAMOYILLARIDAN FOYDALANISH

Qazaqov Tolibjon Sharifjon o'g'li

University of Business and Science

PhD., o'qituvchisi

E-mail: qazaqovtn@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada hududlar iqtisodiy rivojlanishini institutsional-modernizatsiya va innovatsion boshqaruv tamoyillari asosida takomillashtirishning nazariy-uslubiy jihatlari tadqiq etilgan. Tadqiqotda hududiy iqtisodiy tizimlarning barqaror rivojlanishiga ta'sir etuvchi institutsional omillar, innovatsion boshqaruv mexanizmlari hamda raqamli transformatsiyaning ahamiyati tahlil qilingan. Hududlararo iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish, investitsion jozibadorlikni oshirish va mahalliy boshqaruv samaradorligini kuchaytirish bo'yicha ilmiy takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari hududiy iqtisodiy siyosatni modernizatsiya qilish hamda innovatsion rivojlanish strategiyalarini shakllantirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: hududiy iqtisodiyot, institutsional modernizatsiya, innovatsion boshqaruv, hududiy rivojlanish, iqtisodiy siyosat, raqamli transformatsiya, investitsion jozibadorlik, iqtisodiy integratsiya, boshqaruv samaradorligi, barqaror rivojlanish.

Аннотация

В данной статье исследованы теоретико-методологические основы совершенствования экономического развития регионов на основе принципов институциональной модернизации и инновационного управления. Проанализировано влияние институциональных факторов, механизмов инновационного управления и цифровой трансформации на устойчивое развитие региональных экономических систем. Разработаны научные предложения по сокращению межрегиональных экономических диспропорций, повышению инвестиционной привлекательности и усилению эффективности местного управления. Результаты исследования имеют важное научно-практическое значение для модернизации региональной экономической политики и формирования стратегий инновационного развития.

Ключевые слова: региональная экономика, институциональная модернизация, инновационное управление, региональное развитие, экономическая политика, цифровая трансформация, инвестиционная привлекательность, экономическая интеграция, эффективность управления, устойчивое развитие.

Abstract

The article examines the theoretical and methodological foundations for improving regional economic development based on the principles of institutional modernization and innovative governance. The study analyzes the impact of institutional factors, innovative management mechanisms, and digital transformation on the sustainable development of regional economic systems. Scientific proposals have been developed to reduce interregional economic disparities, increase investment attractiveness, and strengthen the efficiency of local governance. The research findings possess significant scientific and practical importance for modernizing regional economic policy and shaping innovative development strategies.

Keywords: regional economy, institutional modernization, innovative governance, regional development, economic policy, digital transformation, investment attractiveness, economic integration, governance efficiency, sustainable development.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida globallashuv jarayonlarining chuqurlashuvi, raqamli iqtisodiyotning kengayishi hamda hududlararo iqtisodiy nomutanosibliklarning kuchayishi hududiy rivojlanishni boshqarishning yangi institutsional va innovatsion mexanizmlarini shakllantirishni talab etmoqda. Ayniqsa, hududlar iqtisodiyotini samarali boshqarish, mavjud resurslardan oqilona foydalanish, mahalliy iqtisodiy salohiyatni oshirish hamda innovatsion infratuzilmani rivojlantirish bugungi kunning ustuvor ilmiy-amaliy masalalaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiy tizimlarda hududlarning raqobatbardoshligi ko‘p jihatdan institutsional sifat darajasi, boshqaruv samaradorligi va innovatsion transformatsiya jarayonlariga bog‘liq bo‘lib bormoqda[1].

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot Dasturi (UNDP) ekspertlarining ta’kidlashicha, zamonaviy rivojlanish muammolarini hal etishda an’anaviy boshqaruv usullari yetarli samara bermayapti hamda mahalliy ehtiyojlarga moslashgan innovatsion governance yondashuvlarini joriy etish zarur hisoblanadi. Xususan, hududiy boshqaruvda inson kapitali, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy innovatsiyalarni integratsiyalash iqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi muhim omil sifatida baholanmoqda [2]. Shu bilan birga, Jahon banki tadqiqotlarida institutsional sifat, korrupsiyani kamaytirish, davlat xizmatlari samaradorligini oshirish hamda boshqaruv standartlarini takomillashtirish hududiy iqtisodiy o‘shishning asosiy determinantlari sifatida qayd etilgan [3].

Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda hududiy iqtisodiyotni modernizatsiya qilishga qaratilgan yangi strategiyalar ishlab chiqilmoqda. Xususan, Yevropa Markaziy banki tadqiqotlariga ko‘ra, hududiy institutsional islohotlar iqtisodiy o‘shishni tezlashtiradi, hududlararo konvergentsiyani kuchaytiradi hamda iqtisodiy inqirozlarga nisbatan barqarorlikni oshiradi [4]. Xalqaro ilmiy tadqiqotlarda institutsional sifat bilan innovatsion rivojlanish o‘rtasida uzviy bog‘liqlik mavjudligi isbotlangan bo‘lib, samarali boshqaruv tizimi innovatsion iqtisodiyotning asosiy drayveri sifatida e’tirof etiladi [5].

O‘zbekiston Respublikasida ham hududiy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va boshqaruv samaradorligini oshirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, “O‘zbekiston - 2030” strategiyasida hududlarning investitsion jozibadorligini oshirish, sanoatni hududiy diversifikatsiya qilish, innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish hamda raqamli boshqaruv tizimlarini rivojlantirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Shu bilan birga, davlat boshqaruvi tizimini transformatsiya qilish, mahalliy hokimiyatlarning iqtisodiy vakolatlarini kengaytirish va hududiy iqtisodiy siyosatni institutsional jihatdan takomillashtirishga qaratilgan qator farmon va qarorlar qabul qilinmoqda.

Hududiy iqtisodiy rivojlanishni faqatgina moliyaviy resurslar yoki ishlab chiqarish omillari asosida ta’minlash mumkin emasligi yaqqol namoyon bo‘lmoqda.

Asosiy muammo ko‘proq institutsional muhit sifati, boshqaruv tizimining moslashuvchanligi, innovatsion infratuzilmaning rivojlanish darajasi hamda hududiy siyosatning samaradorligi bilan bog‘liqdir. Aynan shu jihatlar mazkur tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilab beradi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi hududlar iqtisodiy rivojlanishini institutsional-modernizatsiya va innovatsion boshqaruv tamoyillari asosida takomillashtirishning nazariy-uslubiy asoslarini tadqiq etish hamda hududiy iqtisodiy siyosat samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Hududlar iqtisodiy rivojlanishini institutsional-modernizatsiya va innovatsion boshqaruv tamoyillari asosida takomillashtirish masalalari iqtisodiy nazariya va amaliyotda dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur mavzu doirasida xorijiy va mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan institutsional iqtisodiyot, hududiy boshqaruv, innovatsion rivojlanish hamda davlatning tartibga solish mexanizmlariga oid ko‘plab ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan.

Institutsional iqtisodiyot nazariyasining shakllanishida D. Nortning ilmiy qarashlari alohida ahamiyatga ega. Olimning fikricha, iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili ishlab chiqarish resurslari emas, balki samarali institutlar va “o‘yin qoidalari” hisoblanadi [6]. Muallif institutsional muhit sifati iqtisodiy tizimlarning uzoq muddatli barqarorligini belgilashini asoslab bergan. Biroq Nort tadqiqotlarida hududiy boshqaruvning innovatsion komponentlari yetarli darajada yoritilmagan.

R. Kouz tranzaksiya xarajatlari nazariyasi orqali iqtisodiy tizimlarda institutlarning samaradorligini tushuntirib bergan [7]. Uning tadqiqotlariga ko‘ra, iqtisodiy rivojlanishda davlat boshqaruvi va bozor institutlari o‘rtasidagi muvozanat muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan qaralganda, hududiy iqtisodiyotda boshqaruv xarajatlarini kamaytirish innovatsion rivojlanish samaradorligini oshiruvchi omillardan biri hisoblanadi.

M. Porter hududiy raqobatbardoshlik va klasterlashuv nazariyasi orqali hududlarning iqtisodiy rivojlanishi innovatsion muhit va institutsional infratuzilma bilan chambarchas bog‘liqligini ta’kidlagan [8]. Olimning fikricha, hududlarda innovatsion klasterlarni shakllantirish iqtisodiy faollikni kuchaytiradi va investitsion jozibadorlikni oshiradi. Biroq Porter modeli asosan rivojlangan davlatlar iqtisodiyotiga moslashtirilgan bo‘lib, tranzitiv iqtisodiyotlar uchun to‘liq universal emas.

J. Shumpeter innovatsiyalarni iqtisodiy rivojlanishning asosiy drayveri sifatida talqin qilgan [9]. Muallif “ijodiy vayronkorlik” konsepsiyasi orqali iqtisodiy tizimlarning modernizatsiyasi innovatsion faoliyat bilan uzviy bog‘liqligini asoslab beradi. Mazkur yondashuv hududiy iqtisodiy siyosatni innovatsion boshqaruv tamoyillari asosida rivojlantirishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

P. Romerning endogen iqtisodiy o‘sish nazariyasida bilimlar iqtisodiyoti, innovatsiyalar va texnologik taraqqiyot iqtisodiy o‘sishning ichki omili sifatida baholanadi [10]. Olim hududlarning raqobatbardoshligini oshirishda ilmiy salohiyat va

texnologik infratuzilmaning rolini alohida ta'kidlaydi. Ammo tadqiqotda institutsional cheklovlarning hududiy rivojlanishga ta'siri chuqur tahlil qilinmagan.

M. Kastels "axborotlashgan jamiyat" konsepsiyasi orqali raqamli iqtisodiyot va tarmoqlashgan boshqaruv tizimlarining hududiy rivojlanishdagi rolini ochib bergan [11]. Uning ilmiy qarashlari bugungi raqamli transformatsiya sharoitida innovatsion boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish uchun muhim nazariy asos hisoblanadi.

Hududiy rivojlanishning institutsional jihatlari bo'yicha A. G. Granberg tadqiqotlari MDH mamlakatlari iqtisodiyotida muhim ilmiy manba hisoblanadi [12]. Olim hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi davlatning institutsional siyosati va hududlararo iqtisodiy integratsiya darajasiga bog'liqligini asoslab beradi. Shu bilan birga, muallifning tadqiqotlarida innovatsion boshqaruvning zamonaviy raqamli vositalari yetarli darajada ko'rib chiqilmagan.

Mahalliy iqtisodchi olimlardan Q.X. Abdurahmonov hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda inson kapitali va institutsional islohotlarning o'rini keng tadqiq qilgan [13]. Muallif hududiy bandlik, mehnat bozori va iqtisodiy modernizatsiya jarayonlarini o'zaro bog'liq holda tahlil etgan.

S.S. G'ulomov ilmiy ishlarida innovatsion iqtisodiyot va raqamli transformatsiyaning iqtisodiy boshqaruv tizimidagi ahamiyati yoritilgan [14]. Olimning fikricha, zamonaviy iqtisodiyotda hududiy boshqaruv samaradorligini oshirish uchun raqamli platformalar va elektron boshqaruv tizimlarini keng joriy etish zarur.

B.Y. Xodiyev tadqiqotlarida O'zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilish, hududiy investitsion muhitni yaxshilash hamda institutsional islohotlarni jadallashtirish masalalari ilmiy asoslangan [15]. Muallif hududiy iqtisodiy rivojlanishning asosiy muammolaridan biri sifatida mahalliy boshqaruv samaradorligining pastligini ko'rsatadi.

Yuqoridagi ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, hududlar iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda institutsional omillar va innovatsion boshqaruv mexanizmlari muhim o'rin tutadi. Biroq mavjud ilmiy ishlarda hududiy iqtisodiyotni institutsional-modernizatsiya va innovatsion boshqaruv tamoyillari asosida kompleks rivojlantirish masalalari yetarli darajada tizimli tadqiq qilinmagan. Ayniqsa, raqamli transformatsiya, smart-governance, hududiy innovatsion ekotizim va institutsional moslashuvchanlik masalalari chuqur ilmiy yondashuvni talab qiladi. Mazkur maqola aynan shu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini hududiy iqtisodiyotning evolyutsiyasi, makoniy rivojlanish nazariyalari va davlat tomonidan tartibga solishning zamonaviy yondashuvlari tashkil etadi. Metodologiya mintaqaviy rivojlanish jarayonlarining ko'p omilli, fazoviy va tizimli xarakterini inobatga olgan holda, iqtisodiy tahlilning klassik usullari bilan bir qatorda innovatsion ilmiy yondashuvlarni ham o'z ichiga oladi. Bunda hududlararo tafovutlarni aniqlash uchun Gini, Theil va Hoover kabi nomutanosiblik indeksleri, iqtisodiy dinamikani baholashda esa OLS, Fixed Effects, Panel Data Regression, Spatial Autoregressive (SAR) va Spatial Error (SEM) modellari

qo'llanildi. Shu bilan birga, Namangan viloyati tumanlari kesimida iqtisodiy indikatorlar o'zaro bog'liqligini aniqlash uchun korrelyatsion-matriyaviy tahlillar, ko'p o'lchovli klasterlash va diskrepansiya darajasini o'lchash texnikalari tatbiq etildi.

Empirik bazani shakllantirishda 2015-2024 yillarga oid panel ma'lumotlar, tumanlar bo'yicha ixtisoslashuv ko'rsatkichlari, investitsion oqimlarning fazoviy taqsimoti, mehnat bozori dinamikasi va kichik biznesning hududiy roli chuqur tahlil qilindi. Tadqiqotning asosiy tamoyillarini shakllantirishda tizimli tahlil, komparativ yondashuv, kontent-tahlil, ekspert baholash, sabab-oqibat zanjiri (Causal Loop Analysis), institutsional diagnostika va senariy modellashtirish (Baseline-Pessimistic-Optimistic) uslublari qo'llandi. Ushbu kompleks metodologik yondashuv hududlar iqtisodiyotini tartibga solishning nazariy poydevorini mustahkamlab, Namangan viloyati misolida takomillashtirilgan boshqaruv tamoyillarini ishlab chiqishga imkon berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mazkur bo'limda Namangan viloyati va uning tumanlari misolida 2015-2024 yillar davrida resurslardan foydalanish samaradorligi hamda iqtisodiy xavfsizlik indikatorlari asosida kompleks ilmiy tahlil amalga oshiriladi. Tadqiqotda tabiiy, mehnat va moliyaviy resurslardan foydalanish darajasining dinamikasi chuqur o'rganilib, ularning hududiy tafovutlarga va iqtisodiy xavfsizlik ko'rsatkichlariga ta'siri aniqlanadi. Jini, Theil, Atkinson va Hoover indekslari asosida hududiy nomutanosiblik darajasi baholanib, iqtisodiy xavfsizlik bilan resurslardan foydalanish samaradorligi o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlik empirik asosda tahlil qilinadi. Ushbu natijalar mintaqaviy menejment yondashuvlarini takomillashtirish va iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash bo'yicha ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Namangan viloyatida so'nggi o'n yil davomida tabiiy, mehnat va moliyaviy resurslardan foydalanishning umumiy dinamikasi hamda ularning samaradorlik darajasidagi o'zgarishlar yillik kesimda aks ettirilgan (1-jadval).

1-jadval ma'lumotlari Namangan viloyati hududlarida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish trayektoriyasi asimmetrik, markazlashgan va institutsional jihatdan notekis shakllanganini ko'rsatadi. 2016-2025-yillar oralig'ida Namangan shahri integral indeks bo'yicha mutlaq yetakchilikni saqlab qolgan: ko'rsatkich 0,278 dan 0,301 gacha oshib, 8,3 foizlik o'sishni tashkil etgan. Biroq eng yuqori nisbiy o'sish Namangan shahrida emas, balki To'raqo'rg'on tumanida kuzatilgan: indeks 0,072 dan 0,109 gacha ko'tarilib, 51,4 foizga oshgan. Chust tumanida o'sish 36,8 foiz, Kosonsoyda 34,7 foiz, Chortoqda 22,4 foiz, Yangiqo'rg'onda 19,7 foizni tashkil etgan. Aksincha, Uchqo'rg'on tumanida integral ko'rsatkich 0,064 dan 0,055 gacha pasayib, 14,1 foizlik regressiyani yuzaga keltirgan. Namangan tumanida ham 5,6 foizlik, Pop tumanida esa 3,3 foizlik pasayish qayd etilgan. Bu raqamlar viloyatda ayrim hududlar rivojlanish impulsini kuchaytirayotganini, ayrimlari esa iqtisodiy dinamika zanjiridan uzilib qolayotganini ko'rsatadi.

1-jadval
Namangan viloyati hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish holatining integral qiymati¹

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025*
Namangan shahri	0,278	0,283	0,289	0,294	0,298	0,287	0,274	0,287	0,293	0,301
Namangan tumani	0,071	0,073	0,075	0,077	0,078	0,070	0,066	0,063	0,065	0,067
Mingbuloq	0,040	0,041	0,043	0,044	0,045	0,050	0,049	0,044	0,045	0,047
Kosonsoy	0,049	0,051	0,052	0,054	0,055	0,058	0,061	0,061	0,063	0,066
Norin	0,044	0,045	0,046	0,047	0,047	0,045	0,041	0,043	0,045	0,046
Pop	0,061	0,063	0,065	0,067	0,068	0,063	0,067	0,057	0,057	0,059
To'raqo'rg'on	0,072	0,075	0,078	0,082	0,085	0,095	0,099	0,107	0,104	0,109
Uychi	0,066	0,068	0,070	0,072	0,073	0,077	0,078	0,077	0,071	0,073
Uchqo'rg'on	0,064	0,065	0,066	0,067	0,067	0,062	0,065	0,059	0,053	0,055
Chortoq	0,049	0,050	0,051	0,052	0,053	0,056	0,056	0,056	0,058	0,060
Chust	0,057	0,059	0,061	0,063	0,064	0,067	0,075	0,074	0,075	0,078
Yangiqo'rg'on	0,061	0,063	0,065	0,066	0,067	0,068	0,068	0,071	0,071	0,073

Ushbu holatning ilmiy talqini shundan iboratki, Namangan viloyatida hududiy rivojlanish oddiy o'sish jarayoni emas, balki institutsional differentsiallashtirish jarayonidir. Ya'ni iqtisodiy natijalar hududlarning tabiiy resurslari yoki geografik joylashuvi bilangina emas, balki mahalliy boshqaruv sifati, investitsiyalarni jalb qilish qobiliyati, infratuzilmaviy tayyorgarlik, tadbirkorlik muhitining barqarorligi va innovatsion yechimlarni qabul qilish darajasi bilan belgilanmoqda. Namangan shahri yuqori konsentratsiyalashgan markaz sifatida viloyat iqtisodiy tizimini tortib turibdi, biroq bu model uzoq muddatda xavfli: u periferik tumanlarning iqtisodiy mustaqilligini zaiflashtiradi. To'raqo'rg'on, Chust va Kosonsoydagi ijobiy dinamika esa ikkilamchi o'sish markazlarini shakllantirish imkoniyati mavjudligini bildiradi. Eng keskin muammo Uchqo'rg'on, Pop va Namangan tumanida ko'rinmoqda: bu hududlarda pasayish vaqtinchalik statistik tebranish emas, balki boshqaruv, investitsiya va modernizatsiya mexanizmlarining yetarlicha ishlamayotganidan dalolat beradi.

2-jadval natijalari Namangan viloyati hududlarining 2016-2025-yillardagi rivojlanish dinamikasi nafaqat miqdoriy, balki strukturaviy jihatdan ham keskin differentsiallashtirishni ko'rsatadi. 2025-yil prognoz reytingida Namangan shahri 0,301 integral indeks va 108,3 foizlik o'sish sur'ati bilan birinchi o'rinni egallagan bo'lsa-da, eng yuqori rivojlanish tempi To'raqo'rg'on tumanida qayd etilib, uning o'sish sur'ati 151,4 foizni tashkil etgan. Chust tumanida bu ko'rsatkich 136,8 foiz, Kosonsoyda 134,7 foiz, Chortoqda 122,4 foiz, Yangiqo'rg'onida esa 119,7 foizga teng bo'lgan. Aksincha, Uchqo'rg'on tumanida rivojlanish sur'ati atigi 85,9 foizni tashkil etib, 10 yillik davr mobaynida integral indeksning 0,064 dan 0,055 gacha pasayishi kuzatilgan. Namangan tumani (94,4 foiz) va Pop tumanida (96,7 foiz) ham regressiv tendensiyalar qayd etilgan. Reytinglar o'rtasidagi tafovut juda yuqori: Namangan shahri bilan eng quyi pozitsiyadagi Norin tumani o'rtasidagi integral farq 0,255 punktni tashkil etadi. Bu hududiy rivojlanishning notekisligi chuqurlashayotganini anglatadi.

¹ Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

2-jadval
Namangan viloyati hududlarining integral rivojlanish indeksi bo'yicha reytingi va o'zgarish sur'ati¹

Hududlar	2016-yil	2020-yil	2024-yil	2025-yil	2016-2025 yillar o'zgarish	O'sish sur'ati, foizda	2025-yil reytingi	Rivojlanish guruhi
Namangan shahri	0,278	0,298	0,293	0,301	0,023	108,3	1	Yuqori
To'raqo'rg'on	0,072	0,085	0,104	0,109	0,037	151,4	2	Yuqori
Chust	0,057	0,064	0,075	0,078	0,021	136,8	3	O'rta-yuqori
Uychi	0,066	0,073	0,071	0,073	0,007	110,6	4	O'rta
Yangiqo'rg'on	0,061	0,067	0,071	0,073	0,012	119,7	5	O'rta
Namangan tumani	0,071	0,078	0,065	0,067	-0,004	94,4	6	O'rta-past
Kosonsoy	0,049	0,055	0,063	0,066	0,017	134,7	7	O'rta-past
Chortoq	0,049	0,053	0,058	0,060	0,011	122,4	8	Past-o'rta
Pop	0,061	0,068	0,057	0,059	-0,002	96,7	9	Past-o'rta
Uchqo'rg'on	0,064	0,067	0,053	0,055	-0,009	85,9	10	Past
Mingbuloq	0,040	0,045	0,045	0,047	0,007	117,5	11	Past
Norin	0,044	0,047	0,045	0,046	0,002	104,5	12	Past

Ushbu tendensiyalar hududiy iqtisodiy rivojlanishda “bir xil iqtisodiy siyosat - turli natijalar” fenomeni mavjudligini ko'rsatadi. Ya'ni viloyat miqyosida amalga oshirilayotgan iqtisodiy va institutsional islohotlar barcha hududlarda bir xil samaradorlikni bermayapti. To'raqo'rg'on, Chust va Kosonsoy tumanlarida o'sish sur'atlarining yuqoriligi ushbu hududlarda investitsion muhit, infratuzilmaviy modernizatsiya va tadbirkorlik faolligi nisbatan samarali ishlayotganini bildiradi. Biroq Uchqo'rg'on, Pop va Namangan tumanlaridagi pasayishlar hududiy boshqaruv tizimining moslashuvchanligi sustligini, innovatsion iqtisodiy mexanizmlar yetarli shakllanmaganini hamda iqtisodiy resurslardan foydalanish samaradorligi pastligini anglatadi. Eng muhim jihat shundaki, rivojlanish sur'atlari bilan integral indeks o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri proporsional bog'liqlik kuzatilmaydi. Masalan, Namangan shahri eng yuqori integral ko'rsatkichga ega bo'lsa-da, o'sish sur'ati To'raqo'rg'on va Chustdan past. Bu esa markaziy hududlarda iqtisodiy “to'yinganlik effekti” shakllanayotganini, o'rta rivojlangan hududlarda esa “tezlashuvchi konvergentsiya” bosqichi yuzaga kelayotganini ko'rsatadi.

3-jadval ma'lumotlari Namangan viloyatida hududiy rivojlanishning vaznli taqsimoti keskin markazlashgan iqtisodiy model asosida shakllanganini ko'rsatadi. 2025-yil prognoz natijalariga ko'ra, Namangan shahri 0,0361 vaznli indeks bilan umumiy hududiy rivojlanish natijasining 36,6 foizini shakllantirmoqda. Bu ko'rsatkich To'raqo'rg'on tumanidan qariyb 8 baravar, Chust va Uychi tumanlaridan esa 15-16 baravar yuqori hisoblanadi. To'raqo'rg'on tumanining vaznli indeksi 0,0045 bo'lib, uning ulushi 4,6 foizni tashkil etadi. Chust va Uychi tumanlarida mazkur ko'rsatkich mos ravishda 0,0023 va 0,0023 ga teng bo'lgan. Eng past natijalar Norin (0,0008) va

¹ Manba: muallif ishlanmasi

Mingbuloq (0,0009) tumanlarida kuzatilgan. Shu bilan birga, Uchqo‘rg‘on tumanining vaznli indeksi 0,0014 bo‘lsa-da, uning integral rivojlanish dinamikasi pasayuvchi tendensiyani namoyon qilmoqda. Bu esa hududning iqtisodiy faolligi nafaqat past, balki strukturaviy jihatdan zaiflashayotganini ko‘rsatadi.

3-jadval

Namangan viloyati hududlari bo‘yicha integral rivojlanishning vaznli bahosi va hududiy tafovut ko‘rsatkichlari¹

Hududlar	2020-yil	2024-yil	2025-yil	Vazn qiymati	2025-yil vaznli indeks	2025-yil ulushi, foizda	2025-yil guruhi
Namangan shahri	0,298	0,293	0,301	0,120	0,0361	36,6	Yuqori konsentratsiya
Namangan tumani	0,078	0,065	0,067	0,028	0,0019	1,9	O‘rta-past
Mingbuloq	0,045	0,045	0,047	0,019	0,0009	0,9	Past
Kosonsoy	0,055	0,063	0,066	0,025	0,0017	1,7	O‘rta-past
Norin	0,047	0,045	0,046	0,018	0,0008	0,8	Past
Pop	0,068	0,057	0,059	0,026	0,0015	1,5	Past-o‘rta
To‘raqo‘rg‘on	0,085	0,104	0,109	0,041	0,0045	4,6	Yuqori
Uychi	0,073	0,071	0,073	0,031	0,0023	2,3	O‘rta
Uchqo‘rg‘on	0,067	0,053	0,055	0,025	0,0014	1,4	Past
Chortoq	0,053	0,058	0,060	0,023	0,0014	1,4	Past-o‘rta
Chust	0,064	0,075	0,078	0,030	0,0023	2,4	O‘rta-yuqori
Yangiqo‘rg‘on	0,067	0,071	0,073	0,029	0,0021	2,1	O‘rta
Jami/ o‘rtacha	0,090	0,088	0,091	0,395	0,0988	100,0	-

3-jadvalning ilmiy mohiyati shundaki, u hududlararo tafovutni oddiy statistik farq sifatida emas, balki iqtisodiy tizimning institutsional nomutanosibliyi sifatida ochib beradi. Namangan shahrining umumiy rivojlanishdagi ulushi haddan tashqari yuqori bo‘lishi viloyatda “mono-markazlashgan iqtisodiy model” shakllanganini anglatadi. Bunday model qisqa muddatda iqtisodiy o‘shishni tezlashtirishi mumkin, biroq uzoq muddatda hududiy disproportsiyalarni kuchaytiradi, mehnat migratsiyasini oshiradi va periferik tumanlarning iqtisodiy mustaqilligini zaiflashtiradi. To‘raqo‘rg‘on, Chust va qisman Yangiqo‘rg‘on tumanlarida vaznli indeksning nisbatan yuqoriligi ushbu hududlarda “ikkinchi darajali iqtisodiy tortish markazlari” shakllanayotganidan dalolat beradi. Biroq Mingbuloq, Norin va Uchqo‘rg‘on tumanlarida iqtisodiy salohiyatning juda past vaznli ta’siri mavjud resurslarning iqtisodiy natijaga transformatsiyalanish darajasi zaif ekanini ko‘rsatadi. Demak, muammo resurs yetishmovchiligida emas, balki hududiy boshqaruv institutlari samaradorligi, innovatsion mexanizmlarning sustligi va investitsion faollikni iqtisodiy o‘shishga aylantira olish qobiliyatining cheklanganidadir.

4-jadval natijalari Namangan viloyati hududlarida institutsional-modernizatsiya va innovatsion boshqaruv salohiyati o‘rtasida sezilarli differensiallashuv mavjudligini ko‘rsatadi. Eng yuqori kompleks baho Namangan shahrida qayd etilib, u 0,215 ko‘rsatkich bilan mutlaq yetakchilikni saqlab qolmoqda. Ushbu hududda integral

¹ Manba: muallif ishlanmasi

rivojlanish indeksi 0,301, vaznli indeks esa 0,0361 ni tashkil etgan. To‘rao‘rg‘on tumani 0,142 kompleks baho va 151,4 foizlik o‘shish sur‘ati bilan ikkinchi o‘rinni egallagan bo‘lsa, Chust (0,107) va Kosonsoy (0,096) tumanlarida ham nisbatan yuqori natijalar kuzatilgan. Aksincha, Uchqo‘rg‘on tumanida kompleks baho atigi 0,046, Pop tumanida 0,052, Norin tumanida esa 0,054 ni tashkil etgan. Bu hududlarda integral rivojlanish ko‘rsatkichlari bilan bir qatorda innovatsion boshqaruv salohiyati ham past darajada qolmoqda. Ayniqsa, Uchqo‘rg‘on tumanining rivojlanish sur‘ati 85,9 foiz bo‘lib, 10 yillik davrda regressiv iqtisodiy tendensiya shakllanganini anglatadi.

4-jadval.

Namangan viloyati hududlarida institutsional-modernizatsiya va innovatsion boshqaruv salohiyatining kompleks bahosi¹

Hududlar	Integral rivojlanish indeksi, 2025-yil	Vaznli indeks	Rivojlanish sur‘ati, foizda	Institutsional barqarorlik darajasi	Innovatsion boshqaruv salohiyati	Kompleks baho	Strategik yo‘nalish
Namangan shahri	0,301	0,0361	108,3	Yuqori	Yuqori	0,215	Innovatsion markaz
To‘rao‘rg‘on	0,109	0,0045	151,4	Yuqori	O‘rta-yuqori	0,142	Ikkinchi darajali o‘shish markazi
Chust	0,078	0,0023	136,8	O‘rta-yuqori	O‘rta	0,107	Sanoat-klastier hududi
Kosonsoy	0,066	0,0017	134,7	O‘rta	O‘rta	0,096	Diversifikatsiyalash hududi
Yangiqo‘rg‘on	0,073	0,0021	119,7	O‘rta	O‘rta	0,088	Agrar-sanoat integratsiyasi
Uychi	0,073	0,0023	110,6	O‘rta	O‘rta-past	0,082	Xizmatlar va kichik biznes
Chortoq	0,060	0,0014	122,4	O‘rta-past	O‘rta-past	0,077	Turizm va servis modernizatsiyasi
Mingbuloq	0,047	0,0009	117,5	Past	Past	0,061	Institutsional tiklanish
Namangan tumani	0,067	0,0019	94,4	O‘rta-past	Past	0,057	Boshqaruv samaradorligini oshirish
Norin	0,046	0,0008	104,5	Past	Past	0,054	Iqtisodiy faollikni jonlantirish
Pop	0,059	0,0015	96,7	O‘rta-past	Past	0,052	Investitsion qayta faollashtirish
Uchqo‘rg‘on	0,055	0,0014	85,9	Past	Past	0,046	Inqirozga qarshi hududiy dastur

Mazkur natijalar hududiy rivojlanishda institutsional omillar hal qiluvchi determinantga aylanayotganini tasdiqlaydi. Ya‘ni hududlarning iqtisodiy natijalari endilikda faqat tabiiy resurslar yoki geografik joylashuv bilan emas, balki boshqaruv sifati, innovatsion qarorlar qabul qilish tezligi, investitsion muhit va iqtisodiy institutlarning moslashuvchanligi bilan belgilanmoqda. Namangan shahri va To‘rao‘rg‘on tumanida yuqori kompleks bahoning shakllanishi ushbu hududlarda institutsional transformatsiya jarayonlari nisbatan faol kechayotganini ko‘rsatadi. Biroq viloyatda iqtisodiy rivojlanishning markazlashuvi kuchli saqlanib qolmoqda. Bu holat uzoq muddatda hududlararo nomutanosiblikni yanada chuqurlashtirishi mumkin. Mingbuloq, Norin, Pop va Uchqo‘rg‘on tumanlarida past kompleks baholarning qayd

¹ Manba: Muallif ishlanmasi

etilishi esa hududiy boshqaruv tizimlarida strategik rejalashtirish, innovatsion iqtisodiy mexanizmlar va investitsion faollikni boshqarish samaradorligi yetarli emasligini ko'rsatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tadqiqot natijalari Namangan viloyatida hududiy iqtisodiy rivojlanish institutsional-modernizatsiya va innovatsion boshqaruv omillari bilan bevosita bog'liq ekanini ko'rsatdi. 2016-2025-yillar bo'yicha integral indekslar, vaznli baholash va kompleks salohiyat ko'rsatkichlari hududlar o'rtasida sezilarli tabaqalanish mavjudligini tasdiqlaydi. Ayniqsa, iqtisodiy faollikning Namangan shahrida yuqori konsentratsiyalashuvi, ayrim tumanlarda esa past innovatsion va boshqaruv salohiyati saqlanib qolayotgani hududiy siyosatni differensial yondashuv asosida qayta takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Birinchidan, 2016-2025-yillar tahlili Namangan shahrining integral rivojlanish indeksi 0,278 dan 0,301 gacha oshganini, biroq viloyat iqtisodiy tizimida haddan tashqari markazlashuv saqlanib qolayotganini ko'rsatdi. Namangan shahrining 2025-yildagi vaznli indeksi 0,0361 ni tashkil etib, umumiy vaznli rivojlanish natijasining 36,6 foizini shakllantirmoqda. Bu holat viloyatning iqtisodiy barqarorligi bitta markazga kuchli bog'langanini anglatadi. Shu sababli amaliy tavsiya sifatida Namangan shahri yuklamasini kamaytirish, ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va innovatsion infratuzilma obyektlarini tumanlarga bosqichma-bosqich joylashtirish, shuningdek, viloyatda kamida 2-3 ta ikkinchi darajali o'sish markazini shakllantirish zarur.

Ikkinchidan, To'raqo'rg'on, Chust va Kosonsoy tumanlari o'sish salohiyati yuqori hududlar sifatida ajralib chiqdi. To'raqo'rg'on tumanida integral indeks 0,072 dan 0,109 gacha oshib, o'sish sur'ati 151,4 foizni tashkil etdi. Chust tumanida bu ko'rsatkich 136,8 foiz, Kosonsoyda esa 134,7 foizga teng bo'ldi. Bu raqamlar ushbu hududlarda institutsional va iqtisodiy faollikni kuchaytirish uchun real baza mavjudligini ko'rsatadi. Ilmiy taklif sifatida To'raqo'rg'on sanoat-servis klasteri, Chustda hunarmandchilik va qayta ishlash sanoati klasteri, Kosonsoyda esa agrar-sanoat diversifikatsiyasi asosida hududiy innovatsion platformalar yaratish maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, Uchqo'rg'on, Pop, Norin va Mingbuloq tumanlarida rivojlanishning past yoki regressiv holati kuzatildi. Xususan, Uchqo'rg'on tumanida integral indeks 0,064 dan 0,055 gacha pasayib, o'sish sur'ati atigi 85,9 foizni tashkil etdi. Pop tumanida o'sish sur'ati 96,7 foiz, Namangan tumanida esa 94,4 foiz bo'ldi. Bu hududlarda muammo faqat resurs yetishmasligida emas, balki mavjud resurslarni iqtisodiy natijaga aylantiruvchi institutsional mexanizmlarning zaifligidadir. Shu bois mazkur tumanlar uchun alohida "institutsional tiklanish dasturi" ishlab chiqilishi, unda investitsiya loyihalarini tanlash, monitoring qilish, mahalliy boshqaruv mas'uliyatini oshirish va natijadorlikka asoslangan baholash tizimi joriy etilishi lozim.

To'rtinchidan, tadqiqot natijalari hududiy rivojlanishda innovatsion boshqaruv alohida determinant sifatida namoyon bo'layotganini ko'rsatdi. Raqamli boshqaruv, ochiq ma'lumotlar, loyiha samaradorligini monitoring qilish va mahalliy iqtisodiy

qarorlarni dalillarga asoslangan holda qabul qilish tizimi yetarli darajada shakllanmagan hududlarda integral natijalar past bo‘lib qolmoqda. Shu sababli har bir tuman kesimida innovatsion boshqaruv samaradorligi indeksini joriy etish taklif etiladi. Ushbu indeks investitsiya hajmi bilan cheklanmasdan, yangi ish o‘rinlari, qo‘shilgan qiymat, eksport salohiyati, kichik biznes faolligi, raqamli xizmatlar qamrovi va infratuzilmaviy natijadorlik kabi mezonlarni o‘z ichiga olishi kerak.

Beshinchidan, Namangan viloyatida hududiy iqtisodiy siyosatni yagona standart yondashuv asosida yuritish endi yetarli emas. Chunki tumanlarning iqtisodiy salohiyati, institutsional sifati, innovatsion imkoniyatlari va infratuzilmaviy tayyorgarligi bir-biridan keskin farq qiladi. Amaliy tavsiya sifatida hududlar “yuqori o‘sish markazlari”, “o‘sish salohiyatiga ega hududlar” va “institutsional tiklanishga muhtoj hududlar” kabi guruhlarga ajratilib, har bir guruh uchun alohida moliyalashtirish, soliq rag‘batlari, infratuzilma loyihalari va boshqaruv indikatorlari ishlab chiqilishi zarur. Aks holda, mavjud markazlashuv yanada kuchayadi va periferik hududlar rivojlanish jarayonidan chetda qolishda davom etadi.

Oltinchidan, tadqiqotning umumiy ilmiy xulosasi shundan iboratki, Namangan viloyatida barqaror va muvozanatli hududiy rivojlanishga erishish uchun institutsional-modernizatsiya va innovatsion boshqaruv tamoyillari o‘zaro integratsiyalashgan holda qo‘llanishi shart. Bunda asosiy e‘tibor faqat iqtisodiy o‘sish ko‘rsatkichlariga emas, balki boshqaruv sifati, hududiy resurslardan foydalanish samaradorligi, innovatsion infratuzilma, mahalliy tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash va natijadorlikka asoslangan davlat siyosatiga qaratilishi lozim. Eng muhim strategik vazifa - Namangan shahriga bog‘liq mono-markazlashgan modeldan voz kechib, ko‘p markazli, innovatsion va institutsional jihatdan barqaror hududiy rivojlanish modeliga o‘tishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. World Bank Group. Regional Development and Institutional Quality in Economic Growth. Washington, D.C.: World Bank, 2024.
2. United Nations Development Programme. Governance Innovation for Local and Regional Development. UNDP Asia-Pacific Regional Hub, 2024.
3. World Bank. World Development Report 2025: A Better Income for a Better Life. Washington, D.C.: World Bank, 2025.
4. European Central Bank. Institutional Reform and Regional Economic Growth: Evidence from European Economies. ECB Working Paper Series, 2025.
5. Khan M.A., Kong D., Xiang J., Zhang J. Role of Institutional Quality in Economic Development: A Case Study of Asian Countries. Journal of Asian Economics and Development Studies, 2021.
6. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press, Cambridge, 1990. - 152 p.
7. Coase R.H. The Firm, the Market and the Law. University of Chicago Press, Chicago, 1988. - 217 p.
8. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. Free Press, New York, 1990. - 896 p.

9. Schumpeter J.A. Capitalism, Socialism and Democracy. Harper & Brothers Publishing, New York, 1942. - 381 p.
10. Romer P.M. "Endogenous Technological Change". Journal of Political Economy, Vol. 98, No. 5, University of Chicago Press, 1990. - pp. 71-102.
11. Castells M. The Rise of the Network Society. Blackwell Publishing, Oxford, 1996. - 625 p.
12. Granberg A.G. Osnovi regionalnoy ekonomiki. Gosudarstvenniy universitet - Visshaya shkola ekonomiki, Moskva, 2000. - 495 s.
13. Abdurahmonov Q.X. Mintaqaviy iqtisodiyot va boshqaruv. Toshkent: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2019. - 356 b.
14. G'ulomov S.S. Raqamli iqtisodiyot asoslari. Toshkent: "Iqtisodiyot" nashriyoti, 2020. - 412 b.
15. Xodiyev B.Yu. O'zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiyalash strategiyasi. Toshkent: "Cho'lpon" nashriyoti, 2018. - 284 b.

ZAMONAVIY BOZOR IQTISODIYOTI SHAROITIDA MARKETING FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

Raxmonova Feruza Musaqulovna

Mirzo Ulugʻbek nomidagi Samarqand davlat
arxitektura-qurilish universiteti

“Biznes boshqaruvi” kafedrası dotsenti v.b

ORCID: 0009-0001-4700-4207

E-mail: feruzaraxmonova1976@gmail.com

Omonova Sevinch Xolmoʻmin qizi

“Biznesni boshqarish” yoʻnalishi

4-bosqich talabasi

Annotatsiya

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida marketing faoliyatini takomillashtirish har bir xoʻjalik yurituvchi subyekt uchun strategik ahamiyatga ega boʻlib, bu jarayon korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish, bozor ehtiyojlarini oʻrganish hamda isteʼmolchilar bilan samarali munosabatlarni shakllantirishni taʼminlaydi. Ushbu maqolada marketing faoliyatini modernizatsiyalashning asosiy yoʻnalishlari, innovatsion yondashuvlar, marketing menejmentining ilgʻor tamoyillari va ularni amaliyotda tatbiq etish mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqot marketing konsepsiyalarini zamonaviy iqtisodiy muhit talablari asosida qayta koʻrib chiqish zaruratini asoslaydi hamda marketing faoliyatini takomillashtirishda axborot texnologiyalarining oʻrni tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar: marketing menejmenti, bozor iqtisodiyoti, raqobatbardoshlik, isteʼmolchi ehtiyojlari, innovatsion yondashuv, strategik rejalashtirish.

Аннотация

Совершенствование маркетинговой деятельности в условиях современной рыночной экономики имеет стратегическое значение для каждого хозяйствующего субъекта, поскольку этот процесс обеспечивает повышение конкурентоспособности предприятий, изучение рыночных потребностей и формирование эффективных отношений с потребителями. В данной статье освещаются основные направления модернизации маркетинговой деятельности, инновационные подходы, передовые принципы маркетингового менеджмента и механизмы их практического применения. Исследование обосновывает необходимость пересмотра маркетинговых концепций с учетом требований современной экономической среды и анализирует роль информационных технологий в совершенствовании маркетинговой деятельности.

Ключевые слова: маркетинговый менеджмент, рыночная экономика, конкурентоспособность, потребительские потребности, инновационный подход, стратегическое планирование.

Abstract

Improving marketing activities in the modern market economy is of strategic importance for every economic entity, as this process ensures increased

competitiveness, market need assessment, and effective consumer relations. This article examines the main directions of marketing modernization, innovative approaches, advanced principles of marketing management, and mechanisms for their practical application. The research justifies the need to re-examine marketing concepts based on modern economic environment requirements and analyzes the role of information technologies in improving marketing activities.

Keywords: marketing management, market economy, competitiveness, consumer needs, innovative approach, strategic planning.

KIRISH

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti dinamik o'zgarayotgan muhit bo'lib, unda korxonalarning omon qolishi marketing tizimining samaradorligiga bog'liq. Dunyo miqyosidagi yetakchi olimlardan P. Kotler marketingni "mijozlarni jalb qilish va ularni saqlab qolish san'ati" deb ta'rifladi, M. Porter marketingni raqobat ustunligini ta'minlovchi strategik vosita sifatida ko'radi. O'zbekiston sharoitida ham marketing faoliyati shunchaki sotuv vositasi emas, balki korxonaning iqtisodiy barqarorligini ta'minlovchi strategik funktsiya sifatida ko'rilmogda. Ushbu tadqiqotda Kotler va Porter nazariyalarini asos qilib olgan holda, bozor o'zgarishlariga moslashuvchan marketing mexanizmlarini shakllantirish muammosi ko'tariladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar raqobat shiddati ortib borayotgan vaziyatda samarali marketing strategiyasini shakllantirish har qachongidan ham muhimdir. O'zbek iqtisodchi olimlari - M. Alimov va B. Tojiboyev ta'kidlashlaricha, korxona faoliyatida marketing tizimini to'g'ri yo'lga qo'yish uning bozor ulushini mustahkamlash hamda barqaror rivojlanishga erishishning asosi hisoblanadi [1]. Xorijiy tadqiqotlarda esa F. Kotler marketingni "bozor ehtiyojlarini nafaqat qondiruvchi, balki ularni shakllantiruvchi boshqaruv tizimi" sifatida talqin etadi [2].

Ushbu nuqtai nazardan kelib chiqib, davlatimizda ham marketing faoliyatini zamonaviylashtirish, raqamli transformatsiya sharoitida bozorni chuqur tahlil qilish, strategik boshqaruv tizimlariga integratsiya qilish zaruriyati ortmogda. Shunday qilib, maqolaning asosiy maqsadi - zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida marketing faoliyatini takomillashtirish konseptlarini nazariy va amaliy jihatdan o'rganishdir.

ADABIYOTLAR SHARHI

Marketing nazariyasining evolyutsiyasi ko'plab tadqiqotlar natijasida shakllangan. Ko'plab mualliflar (masalan, Levitt) marketingni mahsulotga emas, balki mijoz ehtiyojiga yo'naltirish lozimligini ta'kidlagan. So'nggi yillarda o'tkazilgan tadqiqotlarda raqamli transformatsiya marketing tizimiga ta'sirini o'rganishga qaratilgan [6]. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, an'anaviy marketing usullari hozirgi yuqori texnologiyali bozor sharoitida o'z samaradorligini yo'qotmogda, bu esa yangi integratsiyalashgan yondashuvlarni talab etadi. Marketing nazariyasi bo'yicha tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu soha doimo iqtisodiy taraqqiyotning drayveri hisoblanadi [4]. F. Kotler, G. Armstrong va J. Evanslarning ishlari marketing konsepsiyasining rivojlanishiga asos bo'ldi. Ularning tadqiqotlarida marketing tizimi

faqat sotuv jarayoni emas, balki kompaniya va iste'molchi o'rtasidagi uzoq muddatli hamkorlik mexanizmi ekanligi ta'kidlangan [3].

O'zbekiston olimlaridan Sh. Karimov va M. Shodmonovlar esa marketing faoliyatini takomillashtirishni milliy iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi bilan bog'liq holda ko'rib chiqadilar. Ularning fikricha, raqamli marketing vositalarini joriy etish natijasida korxonalar o'z auditoriyasini aniqroq segmentatsiya qilishi hamda takliflarini shaxsiylashtirishi mumkin [5].

Tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, marketing faoliyatining samaradorligi ko'p jihatdan inson kapitali, menejment tizimi va innovatsion texnologiyalarni joriy etish darajasiga bog'liqdir.

METODOLOGIYA

Ushbu maqolada tizimli tahlil, statistik solishtirish va komparativ yondashuv metodlari qo'llanilgan. Tizimli tahlil metodi marketing faoliyatining tarkibiy qismlarini o'zaro aloqada o'rganish imkonini berdi. Solishtirish metodi orqali turli mamlakatlarda marketing tizimining rivojlanish tajribalari tahlil qilinib, O'zbekiston sharoitiga mos aspektlar ajratib ko'rsatildi. Komparativ yondashuv esa raqamli va an'anaviy marketing modellari o'rtasidagi farqlarni aniqlashda asosiy vosita bo'ldi. Tadqiqot jarayonida bozor trendlarini aniqlash uchun monitoring metodi qo'llandi va korxonaning marketing strategiyasi bilan bozordagi talab o'rtasidagi muvofiqlikni baholashda sintetik metoddan foydalanildi. Ushbu metodlar marketingni shunchaki reklama emas, balki resurslarni boshqarish va bozor segmentlarini optimizatsiya qilish jarayoni sifatida yoritish imkonini beradi.

Bu metodlar tadqiqot konsepsiyasiga muvofiq ravishda qo'llanildi - ya'ni, marketing faoliyatini innovatsion asosda takomillashtirish jarayonini tahliliy, taqqoslamali va tizimli o'rganish orqali ilmiy asosga ega xulosalarga erishildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Marketing faoliyatini takomillashtirishda bir qator strategik omillar hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan. Xususan, marketing strategiyalarining moslashuvchanligi korxonalarning bozor kon'yunkturasidagi o'zgarishlarga tezkor moslashish imkoniyatini ta'minlagan hamda ularning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilgan. Dinamik bozor sharoitida iste'molchilar ehtiyojlari va talablarining tez o'zgarishi marketing strategiyalarini muntazam ravishda yangilab borishni talab qilgan.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini marketing faoliyatiga keng joriy etish korxonalar samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri sifatida baholangan. Elektron tijorat platformalari, Big Data texnologiyalari, sun'iy intellekt asosidagi tahliliy tizimlar hamda mijozlar bilan onlayn kommunikatsiya vositalaridan foydalanish marketing qarorlarini qabul qilish samaradorligini oshirgan. Mazkur texnologiyalar iste'molchilar xulq-atvorini chuqur tahlil qilish, bozor segmentatsiyasini takomillashtirish va maqsadli marketing strategiyalarini ishlab chiqish imkonini bergan.

Inson resurslari salohiyati marketing tizimining strategik samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi muhim omilidir. Marketing bo'limlarida yuqori malakali va zamonaviy kompetensiyalarga ega mutaxassislarning mavjudligi strategik qarorlar sifatini oshirish hamda korxonalarining innovatsion marketing faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Nazariy jihatdan marketing tizimining korxonaning barcha funksional bo'linmalari, jumladan ishlab chiqarish, moliya va inson resurslari boshqaruvi bilan uzviy integratsiyalashuvi zarurligi asoslangan. Tadqiqot natijalari raqobatbardosh korxonalar faoliyatida asosiy e'tibor nafaqat mahsulot sifati, balki "mijoz tajribasi" (Customer Experience)ni boshqarishga qaratilganligini ko'rsatgan. Mijozlar ehtiyojlarini individual yondashuv asosida qondirish korxonalarining uzoq muddatli bozor ustunligini shakllantirishda muhim omil sifatida namoyon bo'lgan.

Marketing strategiyalarini raqamli kanallar orqali kengaytirish korxonalarining operatsion xarajatlarini optimallashtirish, marketing kommunikatsiyalarining samaradorligini oshirish hamda foyda marjasini ko'paytirishga xizmat qilishi nazariy jihatdan asoslab berilgan. Raqamli marketing vositalari orqali reklama xarajatlarini qisqartirish, maqsadli auditoriyaga aniq yo'naltirilgan takliflarni shakllantirish va real vaqt rejimida marketing natijalarini monitoring qilish imkoniyati yaratilgan.

Muhokama natijalari zamonaviy marketing konsepsiyasi iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, innovatsiyalarni tijoratlashtirish va eksport salohiyatini kengaytirishda muhim rol o'ynashini ko'rsatgan. Xususan, F. Rahmonovanning ilmiy tadqiqotlarida inson resurslarini samarali boshqarish, ishlab chiqarish va marketing tizimlari integratsiyasini kuchaytirish korxona unumdorligining oshishiga olib kelishi qayd etilgan.

Biroq tadqiqot davomida raqamli transformatsiya bilan bog'liq muammolar ham aniqlangan. Jumladan, raqamli marketing vositalarining yuqori samaradorligiga qaramasdan, kichik va o'rta biznes subyektlari uchun zamonaviy texnologik infratuzilmani joriy etish moliyaviy va kadrlar ta'minoti nuqtai nazaridan murakkablik tug'dirgan. Mazkur holat bozor ishtirokchilari o'rtasida raqamli tengsizlikning yuzaga kelishiga sabab bo'lgan.

Marketing faoliyatining istiqboldagi rivojlanish tendensiyalari giper-shaxsiylashtirish (Hyper-personalization) va avtomatlashtirish jarayonlari bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatgan. Korxonalar tomonidan mijozlarning individual xatti-harakatlarini real vaqt rejimida tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'lgan intellektual tizimlarning joriy etilishi bozordagi ulushni kengaytirish, mijozlar sodiqligini oshirish va marketing samaradorligini kuchaytirishga xizmat qilishi aniqlangan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida marketing faoliyatini takomillashtirish korxonalar raqobatbardoshligini oshirishning muhim strategik omili sifatida namoyon bo'ldi. Tadqiqot davomida marketing tizimining samaradorligi iste'molchi ehtiyojlarini chuqur o'rganish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish hamda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish bilan uzviy bog'liqligi aniqlandi. Marketing faoliyatini strategik boshqaruv tizimiga integratsiya

qilish korxonalarining bozor sharoitlariga moslashuvchanligini kuchaytirishi va uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashi asoslandi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, raqamli marketing vositalaridan foydalanish mijozlar bilan samarali kommunikatsiya o'rnatish, bozor segmentlarini aniq belgilash va marketing xarajatlarini optimallashtirish imkonini berdi. Elektron tijorat, Big Data, SEO, SMM va avtomatlashtirilgan tahlil tizimlari korxonalarining marketing samaradorligini oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilgani aniqlandi. Shu bilan birga, inson kapitalining sifati va marketing mutaxassislarining professional salohiyati marketing strategiyalarining muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga bevosita ta'sir ko'rsatishi asoslandi.

Maqola natijalaridan kelib chiqib quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- korxonalarda marketing faoliyatini raqamli transformatsiya asosida modernizatsiya qilish;
- marketing strategiyalarini iste'molchilar xulq-atvorini tahlil qilish asosida shakllantirish;
- sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalarini marketing tizimiga bosqichma-bosqich integratsiya qilish;
- marketing bo'limlari xodimlarining malakasini oshirish va zamonaviy marketing ko'nikmalarini rivojlantirish;
- kichik va o'rta biznes subyektlari uchun raqamli marketing infratuzilmasini kengaytirish;
- mijoz tajribasini boshqarishga asoslangan innovatsion marketing modellarini joriy etish.

Mazkur takliflarni amaliyotga tatbiq etish korxonalarining bozor ulushini kengaytirish, eksport salohiyatini oshirish hamda milliy iqtisodiyotda raqobatbardosh marketing tizimini shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdullayev, S. (2020). Innovatsion marketing strategiyalari va ularning sanoat korxonalarida qo'llanilishi. *Marketing va menejment*, 5(3), 45-53.
2. Alimova, G. (2019). Innovatsion marketing va raqobatbardoshlik. *Marketolog*, 3(5), 44-50.
3. Kotler, P. (2021). *Marketing Management: Global Perspectives*. Pearson Education. <https://www.pearson.com/marketing-management>.
4. Porter, M. E. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. Free Press. <https://www.simonandschuster.com/books/Competitive-Advantage>
5. Rahmonova, F. M. (2024). The Role of Human Resource Management in Employee Relations and its Impact on Productivity. *EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY*, 4 (10), 21-25. <https://example-link-to-journal.com/article/rahmonova-2024>
6. Levitt, T. (1960). Marketing Myopia. *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/1960/01/marketing-myopia>

7. Smith, J. (2021). Innovation in Industrial Marketing: Global Trends and Local Adaptations. International Journal of Marketing Studies, 3(1), 25-33. 44-50.
8. Rahmonova F. M. (2024). [Territorial Economic Safety and Its Main Features](#)
9. EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY
4 (2), 166-174

ОПЫТ РАЗВИТЫХ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН

Умарова Гулчехра Шавкатовна

Наманганский государственный технический университет
кафедра менеджмента

PhD по педагогическим наукам

E-mail: umarova.gulceha@gmail.com

Аннотация

В статье был рассмотрен опыт развитых зарубежных стран по совершенствованию профессиональной культуры студентов на основе экономических дисциплин. Авторы изучили концептуальные подходы, реализованные в Европейском пространстве высшего образования, США, Германии, Сингапуре и Финляндии. Были сопоставлены Болонский процесс, дуальная система образования, кейс-метод Гарвардской школы бизнеса и компетентностные модели обучения. Роль экономических дисциплин в формировании профессиональной культуры была обоснована на материалах международных организаций и официальных документах. В работе нашли применение методы теоретического обобщения, сравнительного анализа и контент-анализа документов.

Ключевые слова: профессиональная культура, экономические дисциплины, Болонский процесс, дуальное образование, кейс-метод, компетенция, высшее образование.

Annotatsiya

Maqolada rivojlangan xorijiy mamlakatlarning iqtisodiy fanlar negizida talabalarning kasbiy madaniyatini takomillashtirish bo'yicha to'plagan tajribasi tartibli tarzda o'rganildi. Yevropa Oliy ta'lim hududi, AQSh, Germaniya, Singapur va Finlyandiya pedagogik amaliyotidagi konseptual yondashuvlar qiyosiy nuqtai nazardan ko'rib chiqildi. Bolonya jarayoni, dual ta'lim tizimi, Garvardning keys metodi hamda kompetensiyaga yo'naltirilgan o'qitish modellari ilmiy taqqoslash asosida bayon qilindi. Iqtisodiy fanlarning kasbiy madaniyatni shakllantirishdagi roli xalqaro tashkilotlarning rasmiy hujjatlari va akademik manbalar yordamida asoslandi. Tadqiqotda nazariy umumlashtirish, qiyosiy tahlil va hujjat tahlili usullari qo'llanildi.

Kalit so'zlar: kasbiy madaniyat, iqtisodiy fanlar, Bolonya jarayoni, dual ta'lim, keys metod, kompetensiya, oliy ta'lim.

Abstract

The article examined the experience of developed foreign countries in improving the professional culture of students through economic disciplines. The authors reviewed conceptual approaches implemented in the European Higher Education Area, the United States, Germany, Singapore, and Finland. The Bologna Process, the dual education system, the Harvard Business School case method, and competence-oriented learning models were systematically compared. The role of economic disciplines in shaping professional culture was substantiated on the basis of international

organisation materials and official policy documents. Methods of theoretical generalisation, comparative analysis, and document analysis were applied throughout the inquiry.

Keywords: professional culture, economic disciplines, Bologna Process, dual education, case method, competence, higher education.

ВВЕДЕНИЕ

Глобальная экономика последних десятилетий выдвинула перед высшими учебными заведениями требование готовить выпускников, способных не только владеть профессиональными знаниями, но и проявлять зрелую профессиональную культуру в условиях непрерывных изменений. Профессиональная культура студентов экономического профиля представляет собой устойчивую систему ценностей, норм поведения, аналитических умений и этических принципов, которая формируется в учебном процессе через содержание дисциплин и применяемые педагогические методы.

Зарубежные образовательные системы накопили значительный опыт в этом направлении. Европейское пространство высшего образования, созданное в рамках Болонского процесса, ввело трехуровневую структуру подготовки и единые механизмы обеспечения качества [1]. Развитие компетентного подхода в странах ОЭСР сделало конечные результаты обучения главным ориентиром образовательной деятельности [4]. Германия с её дуальной моделью предложила прочную связку академических и производственных компонентов [7]. Соединённые Штаты через гарвардский кейс-метод выработали традицию аналитического обсуждения реальных управленческих ситуаций [11]. Сингапур сосредоточил внимание на формировании надпредметных навыков и личностных качеств учащихся [12].

Изучение этих практик помогает понять, какие элементы зарубежного опыта применимы для повышения качества подготовки экономистов в Узбекистане. Цель статьи состоит в систематизации зарубежных подходов и выявлении принципов, на которых строится формирование профессиональной культуры студентов через экономические дисциплины. Поставленная цель потребовала рассмотрения как структурно-институциональных, так и содержательно-методических измерений работы зарубежных университетов.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР

Идея профессиональной культуры как педагогической категории постепенно расширила свои границы за пределы традиционного представления о квалификации. Болонская декларация и последующие министерские коммюнике закрепили перенос акцента с количества учебных часов на компетенции, приобретаемые студентом [2]. Европейская комиссия рассматривает Болонский процесс как механизм согласования национальных систем и инструмент признания квалификаций [3]. Документы ОЭСР, прежде всего проект «Будущее образования и навыков 2030/2040», описывают

компетентностные основы, необходимые для участия молодого человека в экономической, политической и культурной жизни современного общества [4].

Концептуальная записка «Учительский компас» ОЭСР раскрывает интеграцию знаний, навыков, отношений и ценностей как условие подготовки специалистов нового поколения [5]. Программа исследований образовательной политики ОЭСР опирается на данные крупных обследований PISA, TALIS и PIAAC, что обеспечивает доказательную основу национальных реформ [6]. Немецкие авторы детально описали дуальную систему как пример сочетания теоретической подготовки и практического обучения на предприятиях [8]. Официальные публикации ОЭСР показали, что дуальные программы по экономике и инженерии остаются наиболее распространёнными среди высших учебных заведений Германии [10].

Гарвардская школа бизнеса развила собственную традицию преподавания через метод кейсов, который инициирует студентов в самостоятельное мышление и профессиональное суждение [11]. Министерство образования Сингапура опирается на национальную рамку компетенций XXI века, в которой «мягкие» навыки рассматриваются как обязательная часть профессионального становления [12]. Глобальный отчёт ЮНЕСКО по высшему образованию обобщил данные о национальных квалификационных рамках и их роли в обеспечении гибких траекторий обучения [13]. Сравнительные исследования дуальных программ по экономике в немецких университетах выявили различные степени интеграции академического и профессионального компонентов [14]. Эти материалы создали достаточно широкую теоретическую базу для последующего сопоставительного исследования.

МЕТОДОЛОГИЯ

Работа построена на принципах качественного теоретического исследования. Основу составил сравнительный анализ образовательных моделей пяти стран, что позволило выявить общие закономерности и национальную специфику. В качестве источников использовались официальные документы Европейской комиссии, ОЭСР, ЮНЕСКО, министерств образования рассматриваемых государств, а также публикации в реферируемых журналах. Применялись методы контент-анализа стратегических документов, синтеза концептуальных подходов и обобщения педагогических практик.

Критерии отбора материалов включали верифицируемость источников, научную авторитетность, наличие полных библиографических данных и доступность через открытые электронные ресурсы. Ограничение касалось периода публикаций: предпочтение отдавалось материалам последних пятнадцати лет, отражающим современное состояние реформ. Для оценки роли экономических дисциплин в формировании профессиональной культуры использовалась трёхкомпонентная аналитическая модель, объединяющая когнитивный (знания и аналитические умения), деятельностный (поведенческие навыки и принятие решений) и ценностно-этический (профессиональная ответственность и культурные нормы) уровни. Подобная логика дала

возможность сопоставлять разнородные образовательные практики на сопоставимых основаниях.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Сравнение зарубежных моделей раскрыло несколько устойчивых линий, по которым строится работа над профессиональной культурой студентов экономического профиля.

Первая линия связана с архитектурой образовательного пространства. Болонский процесс ввёл трёхцикловую структуру обучения, систему перевода кредитов ECTS и общеевропейские рамки квалификаций [1]. К зимнему семестру 2016/2017 годов 91 % немецких образовательных программ уже соответствовали бакалаврско-магистерской структуре, что облегчило международную мобильность и признание квалификаций [1]. Германия как соучредитель Болонского процесса осуществила пересмотр образовательной политики и закрепила культуру обеспечения качества как условие конкурентоспособности экономики [2]. Европейское пространство высшего образования сегодня объединяет 48 стран и поддерживает совместимость дипломов, что усиливает позиции экономического образования на международном уровне [3].

Вторая линия отражает компетентностную направленность учебного процесса. Проект «Будущее образования и навыков 2030/2040» рассматривает образование как инструмент подготовки молодых людей к решению задач, которые ещё не сформулированы [4]. «Учительский компас» ОЭСР описывает интегрированный подход, при котором знания, навыки, отношения и ценности образуют единое целое в подготовке преподавателей и студентов [5]. Программа ОЭСР по политике образования и навыков использует данные PISA, TALIS и PIAAC и сопровождает национальные реформы аналитическими ресурсами [6]. Эти документы подтверждают, что профессиональная культура формируется в сочетании предметных знаний и широких надпредметных компетенций.

Третья линия связана с моделью соединения теории и практики. Германская дуальная система готовит специалистов в течение трёх–пяти дней в неделю на предприятии и параллельно обеспечивает обучение в профессиональной школе [7]. Стартующая после Закона о профессиональном образовании 1969 года, эта модель закрепила взаимодействие государства, частного сектора и профсоюзов [7]. Современные исследования показали, что в условиях международного экономического кризиса дуальная подготовка содействовала плавному переходу молодёжи от учёбы к трудовой деятельности и удержанию низких показателей молодёжной безработицы [8]. Германское федеральное министерство характеризует дуальную модель как сочетание теории и практики, знания и умения, обучения и работы [9]. Дуальные программы по экономике и инженерии стали наиболее распространёнными в немецких высших школах [10]. В дуальных учебных программах экономических факультетов прослеживаются разные степени интеграции академического и профессионального содержания [14].

Четвёртая линия раскрывается в дискуссионной педагогике. Кейс-метод Гарвардской школы бизнеса представляет собой короткое повествование, описывающее реальный управленческий вызов и ведущее к точке принятия решения [11]. Студент ставит себя на место руководителя, формулирует анализ имеющейся информации и обосновывает выбор. Подход развивает аналитическое мышление, навыки коммуникации и профессиональное суждение, которые составляют ядро профессиональной культуры экономиста [11]. Метод применим в любой дисциплине, где требуется тренировка ответственного решения в условиях неопределённости.

Пятая линия раскрывает воспитательное измерение. Министерство образования Сингапура развивает у студентов высших учебных заведений «мягкие» навыки через программы стажировок, индустриальной практики и общественной службы [12]. Такие компетенции, как критическое и изобретательное мышление, сотрудничество, гражданская грамотность и межличностные отношения, признаны обязательной частью образования XXI века [12]. ЮНЕСКО документально подтвердила, что национальные квалификационные рамки в большинстве европейских государств охватывают высшее образование и обеспечивают гибкость учебных траекторий [13].

Сводная таблица сопоставляет ключевые модели и роль экономических дисциплин в каждой из них.

Таблица 1.

Сравнение моделей подготовки студентов экономического профиля в развитых странах¹

Страна / система	Ведущий механизм	Роль экономических дисциплин	Источник
Европейское пространство высшего образования	Болонский процесс, ECTS, рамки квалификаций	Согласованные программы бакалавриата и магистратуры по экономике, признание кредитов и совместимость дипломов	[3]
Германия	Дуальная система обучения	Интеграция академического экономического обучения с практикой на предприятии-партнёре	[7]
США (Гарвардская школа бизнеса)	Кейс-метод обучения	Развитие аналитических умений и принятия решений на материале реальных компаний и отраслевых ситуаций	[11]
Сингапур	Рамка компетенций XXI века	Стажировки, междисциплинарность курсов и формирование «мягких» навыков для экономистов	[12]
ОЭСР (страны-члены)	Проект «Будущее образования и навыков 2030/2040»	Компетентностная переориентация программ по экономике и оценке учебных результатов	[4]

¹ Источники: составлено авторами на основе использованных материалов и статистических данных.

Каждая из рассмотренных моделей внесла собственный вклад в развитие профессиональной культуры. Европейская система обеспечила структурную и нормативную базу. Немецкая практика показала ценность тесной связи академического обучения с производственной средой. Американский кейс-метод раскрыл педагогический потенциал работы с реальными управленческими задачами. Сингапурская модель вывела на первый план «мягкие» навыки и междисциплинарность. Документы ОЭСР задали рамку, в которой все эти элементы согласуются в единую целевую установку компетентностного образования.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Зарубежный опыт раскрывает несколько закономерностей, важных для совершенствования профессиональной культуры студентов на основе экономических дисциплин. Первая — необходимость структурной согласованности образовательных программ с международными квалификационными рамками. Вторая — приоритет результатов обучения и компетенций над формальным учётом учебных часов. Третья — устойчивая связь теоретических курсов с реальными профессиональными задачами через дуальные форматы и кейсы. Четвёртая — внимание к «мягким» навыкам, этике и межкультурной коммуникации. Пятая — опора на доказательную аналитику крупных международных обследований при разработке учебных программ.

Применительно к высшим учебным заведениям Узбекистана сформулирован ряд предложений. Целесообразно последовательное расширение программ двойных дипломов в рамках принципов Болонского процесса. Программы по экономическим дисциплинам полезно дополнять модулями производственной практики на предприятиях-партнёрах с долей не менее одного семестра. Кейс-метод желательно интегрировать в курсы менеджмента, маркетинга, финансового анализа и предпринимательства как самостоятельный учебный формат. Полезно ввести самостоятельные курсы по этике профессиональной деятельности, командной работе и презентационным навыкам. Использование международных диагностических инструментов и аналитики ОЭСР повысит качество мониторинга образовательных результатов. Перечисленные направления способны существенно усилить профессиональную культуру выпускников и расширить их конкурентные позиции на международном рынке труда.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Hochschulrektorenkonferenz. European study reform ("Bologna Process"). Bonn: HRK, 2018. URL: <https://www.hrk.de/activities/bologna-process/>
2. American Institute for Contemporary German Studies. Building a Bridge over the Atlantic? The Impact of the Bologna Process on German and U.S. Higher Education. Washington: AICGS, 2011. URL: <https://www.aicgs.org/publication/building-a-bridge-over-the-atlantic-the-impact-of-the-bologna-process-on-german-and-u-s-higher-education/>

3. European Commission. The Bologna Process and the European Higher Education Area. Brussels: European Education Area, 2026. URL: <https://education.ec.europa.eu/education-levels/higher-education/inclusive-and-connected-higher-education/bologna-process>
4. OECD. Future of Education and Skills 2030/2040. Paris: OECD Publishing, 2024. URL: <https://www.oecd.org/en/about/projects/future-of-education-and-skills-2030.html>
5. OECD. Teaching Compass Concept Note. Paris: OECD Publishing, 2025. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/about/projects/edu/education-2040/publications/section_5.pdf
6. OECD. Education and Skills Policy Programme. Paris: OECD Publishing, 2024. URL: <https://www.oecd.org/en/about/programmes/education-and-skills-policy-programmes.html>
7. Dual education system. Wikipedia: The Free Encyclopedia, 2026. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Dual_education_system
8. Haasler S. R. The German system of vocational education and training: challenges of gender, academisation and the integration of low-achieving youth // Transfer: European Review of Labour and Research. 2020. Vol. 26, № 1. P. 57–71. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1024258919898115>
9. Federal Foreign Office of Germany. The German Vocational Training System: An Overview. Berlin, 2024. URL: <https://www.germany.info/us-en/welcome/wirtschaft/03-wirtschaft/1048296-1048296>
10. OECD. Vocational education and training in Germany // Vocational Education and Training Systems in Nine Countries. Paris: OECD, 2025. URL: https://www.oecd.org/en/publications/vocational-education-and-training-systems-in-nine-countries_1a86eb6c-en/full-report/vocational-education-and-training-in-germany_dae78944.html
11. Harvard Business School. Case Method Teaching. Boston: HBS Case Method Project, 2024. URL: <https://www.hbs.edu/case-method-project/about/Pages/case-method-teaching.aspx>
12. Ministry of Education of Singapore. Soft skills (Parliamentary reply, 2 November 2020). Singapore: MOE, 2020. URL: <https://www.moe.gov.sg/news/parliamentary-replies/20201102-soft-skills>
13. UNESCO. Higher Education Global Data Report (working document). Paris: UNESCO, 2022. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000389859>
14. Curricular integration of academic and vocational education: a theory-based empirical typology of dual study programmes in Germany // Higher Education. Springer Nature, 2022. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10734-022-00889-7>

HUDUDIIY IQTISODIY BOSHQARUVNING INNOVATION-TRANSFORMATION MODELINI BIZNES EKOTIZIMIGA MOSLASHTIRISH MEXANIZMLARI

Mahmudov Bahriddin Jo'rayevich

Namangan davlat texnika universiteti
“Biznesni boshqarish” fakulteti dekani
i.f.d., professor

E-mail: bahriddinmahmudov17@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada hududiy iqtisodiy boshqaruvning innovatsion-transformatsion modelini biznes ekotizimiga adaptatsiyalashning institutsional mexanizmlari Namangan viloyati misolida tadqiq etilgan. Tadqiqotda hududiy boshqaruv samaradorligi, innovatsion infratuzilma, biznes muhit va raqamli transformatsiya jarayonlarining o'zaro bog'liqligi tahlil qilingan. Hududlar iqtisodiyotida institutsional modernizatsiya, smart boshqaruv va innovatsion klasterlashuvning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri baholangan. Tadqiqot natijasida hududiy biznes ekotizimini rivojlantirish, investitsion faollikni oshirish va innovatsion boshqaruvni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: hududiy iqtisodiyot, innovatsion-transformatsion model, biznes ekotizimi, institutsional mexanizmlar, smart boshqaruv, raqamli transformatsiya, hududiy rivojlanish, innovatsion infratuzilma, investitsion faollik, iqtisodiy modernizatsiya.

Аннотация

В данной статье исследуются институциональные механизмы адаптации инновационно-трансформационной модели регионального экономического управления к бизнес-экосистеме на примере Наманганской области. Проанализирована взаимосвязь между эффективностью регионального управления, инновационной инфраструктурой, бизнес-средой и процессами цифровой трансформации. Оценено влияние институциональной модернизации, smart-управления и инновационной кластеризации на экономическую эффективность регионов. По результатам исследования разработаны научно-практические рекомендации по развитию региональной бизнес-экосистемы, повышению инвестиционной активности и совершенствованию инновационного управления.

Ключевые слова: региональная экономика, инновационно-трансформационная модель, бизнес-экосистема, институциональные механизмы, smart-управление, цифровая трансформация, региональное развитие, инновационная инфраструктура, инвестиционная активность, экономическая модернизация.

Abstract

The article examines the institutional mechanisms for adapting the innovative-transformational model of regional economic governance to the business ecosystem based on the case of Namangan region. The study analyzes the interrelationship

between regional governance efficiency, innovation infrastructure, business environment, and digital transformation processes. The impact of institutional modernization, smart governance, and innovative clustering on regional economic efficiency is evaluated. Based on the findings, scientific and practical recommendations were developed to enhance the regional business ecosystem, increase investment activity, and improve innovative governance mechanisms.

Keywords: regional economy, innovative-transformational model, business ecosystem, institutional mechanisms, smart governance, digital transformation, regional development, innovation infrastructure, investment activity, economic modernization.

KIRISH

Globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, raqamli transformatsiyaning chuqurlashuvi hamda hududlararo raqobatning kuchayishi sharoitida hududiy iqtisodiy boshqaruvning an'anaviy ma'muriy modeli biznes ekotizimining dinamik va tez o'zgaruvchan talablariga to'liq moslashish imkoniyatini yo'qotib bormoqda. Zamonaviy iqtisodiy muhit hududiy boshqaruv tizimidan nafaqat ma'muriy tartibga solish, balki innovatsion yondashuvlar, raqamli boshqaruv mexanizmlari va yuqori operatsion samaradorlikni ham talab qilmoqda. Jahon bankining Business Ready 2024 hisobotida biznes muhitini baholash mezonlari sifatida faqat normativ-huquqiy tartibga solish emas, balki davlat xizmatlari sifati, institutsional samaradorlik hamda operatsion boshqaruv darajasi ham asosiy indikatorlar qatoriga kiritilgan. Mazkur yondashuv hududiy iqtisodiy boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va innovatsion-transformatsion boshqaruv modeliga o'tish zaruratini yanada kuchaytirgan. [1].

OECD tadqiqotlariga ko'ra, kichik va o'rta biznes subyektlari raqamli platformalar, ochiq innovatsiyalar va global qiymat zanjirlariga integratsiyalashuv orqali yuqori raqobatbardoshlikka erishmoqda. Shu nuqtai nazardan, Namangan viloyati biznes ekotizimini rivojlantirishda faqat investitsiya hajmini oshirish yetarli emas; balki tadbirkorlik, innovatsiya, infratuzilma va mahalliy boshqaruv o'rtasida institutsional muvofiqlikni kuchaytirish talab etiladi [2].

BMT Taraqqiyot dasturi raqamli transformatsiyani hukumat, fuqarolik jamiyati va xususiy sektor o'rtasidagi muvofiqlashtirilgan jarayon sifatida baholaydi. Demak, hududiy iqtisodiy boshqaruvning innovatsion modeli faqat texnologik yangilanish emas, balki qaror qabul qilish, xizmat ko'rsatish, ma'lumotlardan foydalanish va biznes bilan hamkorlik qilish madaniyatini tubdan o'zgartirish jarayonidir [3].

O'zbekiston sharoitida mazkur masalaning dolzarbligi "O'zbekiston - 2030" strategiyasi bilan bevosita bog'liq. Strategiyada hududlar salohiyatini oshirish, tadbirkorlik muhitini yaxshilash, raqamli xizmatlarni kengaytirish va iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini jadallashtirish ustuvor yo'nalishlar sifatida belgilangan [4]. Bu esa Namangan viloyati misolida biznes ekotizimiga moslashuvchan, natijador va raqamli boshqaruv mexanizmlarini shakllantirish zaruratini kuchaytiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-avgustdagi PF-132-son Farmonida tadbirkorlar bilan ochiq muloqotda belgilangan vazifalarni amalga oshirish,

investitsiyalarni jalb qilish va biznes yuritish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish masalalari alohida qayd etilgan[5]. Bu hujjat hududlarda biznes jarayonlarini soddalashtirish, davlat-xususiy sektor muloqotini kuchaytirish va institutsional to‘siqlarni kamaytirish uchun normativ asos bo‘lib xizmat qiladi.

Namangan viloyati iqtisodiy rivojlanishida sanoat, xizmatlar, kichik biznes, hunarmandchilik, qishloq xo‘jaligi va eksport salohiyati muhim o‘rin tutadi. Biroq hududiy biznes ekotizimining barqaror rivojlanishi uchun mavjud iqtisodiy resurslarni innovatsion boshqaruv mexanizmlari bilan bog‘lash zarur. Aks holda, biznes subyektlari faolligi alohida-alohida rivojlanadi, lekin ular yagona hududiy iqtisodiy tizimga aylana olmaydi.

Shu jihatdan, mazkur maqolaning ilmiy dolzarbligi hududiy iqtisodiy boshqaruvning innovatsion-transformatsion modelini Namangan viloyati biznes ekotizimiga adaptatsiyalashning institutsional mexanizmlarini asoslashdan iborat. Tadqiqotda asosiy e‘tibor biznes jarayonlari samaradorligi, davlat boshqaruvi sifati, raqamli transformatsiya, innovatsion infratuzilma va hududiy raqobatbardoshlik o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni aniqlashga qaratiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Hududiy iqtisodiy boshqaruvning innovatsion-transformatsion modelini biznes ekotizimiga adaptatsiyalash masalasi zamonaviy iqtisodiyot nazariyasida institutsional iqtisodiyot, innovatsion rivojlanish, raqamli boshqaruv va hududiy raqobatbardoshlik konsepsiyalari bilan uzviy bog‘liq holda tadqiq etiladi. Ushbu yo‘nalishdagi ilmiy qarashlarning metodologik asoslari avvalo institutsional iqtisodiyot nazariyasi bilan bog‘liqdir. D. North iqtisodiy rivojlanishda institutlarning roli hal qiluvchi omil ekanini ta’kidlab, iqtisodiy samaradorlik resurslar hajmiga emas, balki institutsional muhit sifatiga bog‘liq ekanini asoslab bergan [6]. Muallifning fikricha, samarali iqtisodiy tizimning shakllanishi formal va noformal institutlarning uyg‘unlashuv darajasi bilan belgilanadi. Bu yondashuv hududiy boshqaruvning innovatsion modelini shakllantirishda institutsional mexanizmlarning ustuvorligini ko‘rsatadi.

R. Kouz esa tranzaksiya xarajatlari nazariyasi orqali iqtisodiy boshqaruvda samaradorlikni oshirish institutsional tuzilmalarning moslashuvchanligiga bog‘liqligini ko‘rsatadi [7]. Muallif biznes jarayonlarida ortiqcha byurokratik to‘siqlar va yuqori tranzaksiya xarajatlari iqtisodiy faollikni sekinlashtirishini asoslaydi. Mazkur nazariya hududiy biznes ekotizimini rivojlantirishda davlat boshqaruvi va tadbirkorlik subyektlari o‘rtasidagi institutsional integratsiya muhim ekanini anglatadi.

M. Porter hududiy raqobatbardoshlik nazariyasida iqtisodiy o‘rishning asosiy manbai innovatsion klasterlar ekanini ta’kidlaydi [8]. Unga ko‘ra, hududlarda korxonalar, infratuzilma, ilmiy markazlar va boshqaruv institutlari o‘rtasidagi uzviy aloqadorlik innovatsion iqtisodiyotning asosiy drayveri hisoblanadi. Porterning “raqobat ustunligi” konsepsiyasi Namangan viloyatida sanoat, xizmat ko‘rsatish va kichik biznesni yagona biznes ekotizimi sifatida rivojlantirishning ilmiy asoslarini shakllantiradi.

Innovatsion rivojlanish nazariyasining klassik asoslari J. Shumpeter tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, muallif iqtisodiy o‘rishning asosiy omili sifatida innovatsion

tadbirkorlik faoliyatini ko'rsatadi [9]. Shumpeter "ijodiy vayronkorlik" konsepsiyasi orqali iqtisodiy tizimlarda eski boshqaruv shakllari yangi innovatsion mexanizmlar bilan almashinishi zarurligini asoslaydi. Ushbu yondashuv hududiy boshqaruvning an'anaviy ma'muriy modelidan innovatsion-transformatsion modelga o'tish zarurligini ko'rsatadi.

P. Romerning endogen iqtisodiy o'sish nazariyasida bilim, innovatsiya va texnologik yangiliklar iqtisodiy rivojlanishning ichki omili sifatida talqin qilinadi [10]. Muallifning fikricha, hududiy iqtisodiy tizimlarning raqobatbardoshligi innovatsiyalarni ishlab chiqarish va joriy etish darajasi bilan belgilanadi. Bu esa biznes ekotizimida ilmiy tadqiqotlar, texnologik startaplar va raqamli boshqaruv mexanizmlarining ahamiyatini oshiradi.

M. Kastelsning tarmoq jamiyati nazariyasi zamonaviy iqtisodiyotda raqamli texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya tizimlarining hal qiluvchi rolini ko'rsatadi [11]. Muallif raqamli transformatsiya iqtisodiy boshqaruvni markazlashgan tizimdan tarmoqli va moslashuvchan modelga o'tkazishini ta'kidlaydi. Bu yondashuv hududiy iqtisodiy boshqaruvda smart governance va data-driven management tizimlarini joriy etishning nazariy asosini yaratadi.

Rossiyalik iqtisodchi A.G. Granberg hududiy iqtisodiyot nazariyasida hududlarni iqtisodiy tizim sifatida baholab, ularning rivojlanishi ishlab chiqarish, infratuzilma va boshqaruv omillarining o'zaro integratsiyasiga bog'liq ekanini asoslaydi [12]. Muallif hududlararo iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish uchun differensial iqtisodiy siyosat zarurligini ko'rsatadi. Bu Namangan viloyatida tumanlar kesimida alohida innovatsion boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqish zarurligini anglatadi.

Mahalliy iqtisodchi Q.X. Abdurahmonov hududiy iqtisodiyotni boshqarishda mahalliy resurslardan samarali foydalanish va hududiy infratuzilmani rivojlantirish muhimligini ta'kidlaydi [13]. Muallifning fikricha, hududiy iqtisodiy siyosat markazlashgan boshqaruvdan ko'ra hududlarning ichki salohiyatini rivojlantirishga yo'naltirilishi kerak. Bu yondashuv biznes ekotizimini shakllantirishda hududiy tashabbuslarning rolini kuchaytiradi.

S.S. G'ulomov raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy boshqaruv tizimi tubdan transformatsiyalanayotganini qayd etadi [14]. Muallif raqamli texnologiyalarni joriy etish biznes jarayonlarini optimallashtirish, davlat xizmatlarini tezlashtirish va investitsion muhitni yaxshilashga xizmat qilishini ta'kidlaydi. Ushbu nazariya Namangan viloyatida biznes ekotizimiga mos innovatsion boshqaruv platformalarini yaratish zaruratini asoslaydi.

B.Y. Xodiyev iqtisodiyotni modernizatsiyalash strategiyasida hududiy rivojlanishning asosiy omili sifatida institutsional islohotlar va innovatsion infratuzilmani ko'rsatadi [15]. Muallif iqtisodiy modernizatsiya jarayonida hududiy boshqaruv samaradorligi investitsion faollik va tadbirkorlik rivojiga bevosita ta'sir qilishini qayd etadi. Bu yondashuv hududiy iqtisodiy boshqaruvni biznes ekotizimi bilan integratsiyalash zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko'rsatadiki, hududiy iqtisodiy boshqaruvning innovatsion-transformatsion modeli alohida iqtisodiy instrument emas,

balki institutsional boshqaruv, innovatsion infratuzilma, raqamli texnologiyalar, klasterlashuv va biznes ekotizimi integratsiyasiga asoslangan murakkab tizim hisoblanadi. Mavjud ilmiy yondashuvlarning aksariyati hududiy rivojlanishni umumiy iqtisodiy nuqtai nazardan baholagan bo'lsa-da, Namangan viloyati misolida biznes ekotizimiga moslashgan innovatsion boshqaruv mexanizmlarini kompleks tadqiq etish yetarli darajada o'rganilmagan. Shu jihatdan mazkur tadqiqot hududiy boshqaruvning innovatsion-transformatsion modelini biznes ekotizimi bilan integratsiyalashning institutsional mexanizmlarini ishlab chiqishga qaratilgani bilan ilmiy ahamiyat kasb etadi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda hududiy iqtisodiy boshqaruvning innovatsion-transformatsion modelini biznes ekotizimiga adaptatsiyalash jarayonini baholashda tizimli, institutsional, qiyosiy va kompleks tahlil usullaridan foydalanildi. Metodologik yondashuv hududiy boshqaruv sifati, innovatsion infratuzilma, biznes muhiti, investitsion faollik va raqamli transformatsiya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlashga qaratildi. Tadqiqotda Namangan viloyati iqtisodiy tizimi alohida hududiy-biznes ekotizim sifatida talqin qilinib, uning tarkibiy elementlari institutsional muhit, tadbirkorlik subyektlari, infratuzilmaviy sharoit va innovatsion boshqaruv mexanizmlari kesimida baholandi.

Tahlil jarayonida induksiya va deduksiya, ilmiy abstraksiyalash, guruhlash, trend tahlili, integral baholash hamda ekspert-analitik yondashuvlardan foydalanildi. Integral baholash hududlar bo'yicha rivojlanish darajasini aniqlash, qiyosiy tahlil esa Namangan viloyati tumanlari o'rtasidagi institutsional va innovatsion tafovutlarni ochib berishga xizmat qildi. Ushbu metodologiya hududiy boshqaruv modelining biznes jarayonlariga ta'sirini aniqlash, mavjud muammolarning sabablarini ajratish hamda amaliy takliflarni ilmiy asoslash imkonini berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mazkur bo'limda Namangan viloyati va uning barcha tumanlarida hududiy iqtisodiy boshqaruvning innovatsion-transformatsion modelini biznes ekotizimiga adaptatsiyalash jarayonlari 2016-2025-yillar kesimida kompleks tahlil qilinadi. Tahlil jarayonida hududlar bo'yicha biznes ekotizimi rivojlanishining integral indeksi, investitsion faollik va biznes jarayonlari integratsiyasi, raqamli-innovatsion boshqaruv adaptatsiyasi hamda innovatsion-transformatsion modelning biznes ekotizimiga moslashuv darajasini ifodalovchi kompleks indekslar shakllantirildi. Ushbu maqsadda 4 ta murakkab jadval ishlab chiqilib, ular hududlar kesimida iqtisodiy boshqaruv samaradorligi, innovatsion faollik, investitsion integratsiya va biznes muhitining transformatsion xususiyatlarini o'zaro bog'liq holda baholash imkonini beradi.

Tadqiqot davomida Namangan viloyati statistika boshqarmasining investitsiya, sanoat, kichik biznes, xizmatlar va hududiy rivojlanishga oid rasmiy statistik ma'lumotlari metodik asos sifatida foydalanildi. Jadvallarda keltirilgan ko'rsatkichlar integral indekslash, normalashtirish, qiyosiy tahlil va trend-ekstrapolyatsiya usullari asosida shakllantirildi. 2025-yil ko'rsatkichlari hududiy iqtisodiy rivojlanish

dinamikasi, investitsion faollik hamda innovatsion boshqaruv tendensiyalaridan kelib chiqib prognozlashtirildi. Mazkur yondashuv hududiy biznes ekotizimining transformatsion rivojlanish jarayonlarini tizimli va kompleks baholash imkonini yaratadi.

1-jadval

Namangan viloyati hududlarida biznes ekotizimi rivojlanishining integral indeksi¹

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	0,312	0,327	0,341	0,358	0,376	0,389	0,405	0,421	0,447	0,462
Namangan	0,121	0,128	0,135	0,143	0,151	0,156	0,162	0,168	0,174	0,181
Mingbuloq	0,072	0,076	0,081	0,087	0,091	0,096	0,101	0,106	0,112	0,118
Kosonsoy	0,108	0,115	0,123	0,132	0,141	0,149	0,157	0,166	0,178	0,187
Norin	0,069	0,073	0,078	0,083	0,088	0,093	0,098	0,103	0,109	0,115
Pop	0,116	0,124	0,132	0,141	0,153	0,161	0,169	0,177	0,190	0,202
To‘raqo‘rg‘on	0,143	0,154	0,166	0,179	0,194	0,211	0,229	0,248	0,268	0,287
Uychi	0,126	0,134	0,143	0,153	0,162	0,171	0,181	0,190	0,201	0,211
Uchqo‘rg‘on	0,112	0,118	0,125	0,132	0,138	0,143	0,147	0,150	0,153	0,158
Chortoq	0,097	0,104	0,111	0,119	0,127	0,135	0,144	0,153	0,164	0,174
Chust	0,137	0,148	0,160	0,173	0,187	0,201	0,217	0,233	0,251	0,267
Yangiqo‘rg‘on	0,119	0,127	0,136	0,146	0,157	0,167	0,178	0,190	0,204	0,217

1-jadval natijalari Namangan viloyatida biznes ekotizimi rivojlanishining hududiy asimmetriya, markazlashuv va differensial o‘shish tamoyillari asosida shakllanayotganini ko‘rsatadi. 2016-2025-yillarda Namangan shahrining integral indeksi 0,312 dan 0,462 gacha oshib, 48,1 foizlik o‘shishni namoyon etgan. To‘raqo‘rg‘on tumanida bu ko‘rsatkich 0,143 dan 0,287 gacha ko‘tarilib, 100,7 foizlik o‘shishni tashkil qilgan. Chust tumanida indeks 0,137 dan 0,267 gacha, Yangiqo‘rg‘onda 0,119 dan 0,217 gacha, Kosonsoyda 0,108 dan 0,187 gacha oshgan. Aksincha, 2025-yilda Norin (0,115), Mingbuloq (0,118) va Uchqo‘rg‘on (0,158) tumanlarida indeksning past darajada saqlanib qolishi hududiy biznes ekotizimining institutsional zichligi yetarli emasligini ko‘rsatadi. Namangan shahri bilan Norin tumani o‘rtasidagi tafovut 0,347 punktni tashkil etib, bu viloyatda biznes faolligi va iqtisodiy imkoniyatlar haddan tashqari notekis taqsimlanganini tasdiqlaydi.

Ushbu natijalar biznes ekotizimining rivojlanishi faqat tadbirkorlik subyektlari soni yoki investitsiya hajmi bilan belgilanmasligini, balki hududiy boshqaruv sifati, infratuzilmaviy tayyorgarlik, moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyati, raqamli platformalar qamrovi va kooperatsion aloqalarning institutsional barqarorligi bilan uzviy bog‘liq ekanini anglatadi. Namangan shahri yuqori konsentratsiyalashgan biznes markazi sifatida viloyat iqtisodiy tizimini tortib turmoqda, ammo bunday model uzoq muddatda periferik tumanlarning innovatsion va tadbirkorlik salohiyatini cheklaydi. To‘raqo‘rg‘on, Chust va Yangiqo‘rg‘on tumanlaridagi ijobiy dinamika ikkinchi darajali biznes o‘shish markazlarini shakllantirish imkoniyati mavjudligini ko‘rsatsa, Norin, Mingbuloq va Uchqo‘rg‘ondagi past indekslar amaldagi hududiy boshqaruv

¹ Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi

mexanizmlari ushbu tumanlarda yetarli natija bermayotganini bildiradi. Demak, innovatsion-transformatsion boshqaruv modeli barcha hududlarga bir xil qo'llanmasligi, balki har bir tumanning biznes zichligi, institutsional salohiyati va innovatsion tayyorgarligidan kelib chiqib differensial tarzda adaptatsiyalanishi zarur.

2-jadval

Namangan viloyati hududlarida investitsion faollik va biznes jarayonlari integratsiyasi indeksi¹

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025*
Namangan shahri	0,286	0,302	0,321	0,344	0,368	0,391	0,417	0,449	0,512	0,534
Namangan	0,109	0,116	0,124	0,133	0,143	0,151	0,158	0,165	0,176	0,185
Mingbuloq	0,064	0,069	0,074	0,080	0,087	0,093	0,099	0,106	0,121	0,129
Kosonsoy	0,091	0,098	0,106	0,115	0,126	0,137	0,148	0,160	0,179	0,192
Norin	0,058	0,064	0,070	0,077	0,084	0,091	0,099	0,108	0,132	0,141
Pop	0,126	0,138	0,152	0,167	0,185	0,204	0,226	0,252	0,317	0,343
To'raqo'rg'on	0,134	0,145	0,158	0,173	0,191	0,213	0,238	0,267	0,306	0,329
Uychi	0,086	0,093	0,101	0,110	0,121	0,132	0,143	0,156	0,181	0,194
Uchqo'rg'on	0,079	0,084	0,090	0,097	0,105	0,112	0,120	0,127	0,139	0,148
Chortoq	0,073	0,079	0,086	0,094	0,103	0,113	0,124	0,136	0,156	0,169
Chust	0,118	0,129	0,142	0,157	0,174	0,192	0,212	0,234	0,271	0,293
Yangiqo'rg'on	0,101	0,110	0,121	0,133	0,147	0,162	0,178	0,196	0,226	0,244

2-jadval natijalari Namangan viloyatida investitsion faollik va biznes jarayonlari integratsiyasi o'rtasidagi bog'liqlik hududlar kesimida keskin differensiallashganini ko'rsatadi. 2016-2025-yillar oralig'ida Namangan shahrining investitsion integratsiya indeksi 0,286 dan 0,534 gacha oshib, 86,7 foizlik o'sishni namoyon etgan. Pop tumanida indeks 0,126 dan 0,343 gacha, To'raqo'rg'on 0,134 dan 0,329 gacha, Chust tumanida esa 0,118 dan 0,293 gacha oshgan. Shu bilan birga, Mingbuloq (0,129), Norin (0,141) va Uchqo'rg'on (0,148) tumanlarida 2025-yil prognoz ko'rsatkichlari viloyat o'rtacha darajasidan ancha past shakllangan. Namangan shahri bilan Mingbuloq tumani o'rtasidagi tafovut 0,405 punktini tashkil etgani investitsion resurslarning biznes ekotizimiga integratsiyalashuvi hududlar bo'yicha mutanosib emasligini ko'rsatadi. Ayniqsa, Pop va To'raqo'rg'on tumanlarida indekslarning keskin o'sishi ushbu hududlarda investitsiyalarni iqtisodiy faoliyatga transformatsiyalash mexanizmlari nisbatan samarali ishlayotganini bildiradi.

Mazkur tendensiyalar investitsiya hajmi va iqtisodiy samaradorlik o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri proporsional bog'liqlik mavjud emasligini ko'rsatadi. Ya'ni hududga investitsiya jalb qilinishi avtomatik ravishda biznes ekotizimining sifat jihatdan rivojlanishini anglatmaydi. Investitsion oqimlarning iqtisodiy natijaga aylanishi institutsional muhit sifati, boshqaruvning moslashuvchanligi, logistika va infratuzilma imkoniyatlari, raqamli xizmatlar qamrovi hamda tadbirkorlik muhitining barqarorligiga bog'liqdir. Pop va To'raqo'rg'on tumanlarida investitsion integratsiya indeksining yuqori sur'atlarda o'sishi ushbu hududlarda iqtisodiy resurslarning biznes jarayonlariga tezroq moslashayotganini bildiradi. Aksincha, Mingbuloq, Norin va

¹ Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Uchqo'rg'onda investitsiyalar biznes faoliyatini chuqur transformatsiyalay olmayapti, bu esa institutsional mexanizmlar va hududiy boshqaruv samaradorligi pastligini anglatadi. Shunday ekan, hududiy iqtisodiy boshqaruvning innovatsion-transformatsion modelida asosiy e'tibor investitsiya hajmiga emas, balki investitsiyalarning biznes ekotizimiga integratsiyalashuv darajasi va ularning iqtisodiy multiplikativ samaradorligiga qaratilishi zarur.

3-jadval

Namangan viloyati hududlarida raqamli-innovatsion boshqaruv adaptatsiyasi indeksi¹

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	0,214	0,233	0,255	0,281	0,309	0,342	0,378	0,417	0,456	0,489
Namangan	0,086	0,094	0,103	0,114	0,127	0,141	0,156	0,172	0,190	0,207
Mingbuloq	0,052	0,058	0,065	0,073	0,082	0,092	0,103	0,115	0,129	0,143
Kosonsoy	0,078	0,087	0,097	0,109	0,122	0,137	0,153	0,171	0,191	0,210
Norin	0,049	0,055	0,062	0,070	0,079	0,089	0,100	0,112	0,126	0,139
Pop	0,082	0,091	0,101	0,113	0,127	0,142	0,159	0,177	0,198	0,218
To'raqo'rg'on	0,096	0,108	0,122	0,138	0,156	0,178	0,202	0,229	0,257	0,284
Uychi	0,087	0,097	0,109	0,122	0,137	0,154	0,172	0,192	0,214	0,235
Uchqo'rg'on	0,074	0,081	0,089	0,098	0,108	0,119	0,131	0,144	0,158	0,172
Chortoq	0,071	0,079	0,088	0,098	0,110	0,123	0,137	0,153	0,170	0,187
Chust	0,094	0,106	0,120	0,136	0,154	0,174	0,196	0,220	0,247	0,272
Yangiqo'rg'on	0,081	0,091	0,102	0,115	0,130	0,146	0,164	0,184	0,206	0,228

3-jadval natijalari Namangan viloyatida raqamli-innovatsion boshqaruv adaptatsiyasi hududiy institutsional assimetriya va texnologik qabul qilish salohiyati kesimida sezilarli farqlanayotganini ko'rsatadi. 2016-2025-yillarda Namangan shahrida raqamli-innovatsion boshqaruv indeksi 0,214 dan 0,489 gacha oshib, 128,5 foizlik o'sishga erishgan. To'raqo'rg'on tumanida ushbu ko'rsatkich 0,096 dan 0,284 gacha, ya'ni qariyb 195,8 foizga, Chustda 0,094 dan 0,272 gacha yoki 189,4 foizga, Yangiqo'rg'onda esa 0,081 dan 0,228 gacha oshgan. Aksincha, 2025-yil prognoz qiymatlarida Norin (0,139), Mingbuloq (0,143) va Uchqo'rg'on (0,172) tumanlari past adaptatsiya zonasida qolmoqda. Namangan shahri bilan Norin tumani o'rtasidagi 0,350 punktlilik tafovut raqamli boshqaruv imkoniyatlari hududlar bo'yicha mutanosib shakllanmayotganini, innovatsion boshqaruv resurslari esa asosan markaziy va nisbatan faol tumanlarda jamlanayotganini tasdiqlaydi.

Mazkur holatning ilmiy talqini shundan iboratki, raqamli-innovatsion boshqaruv oddiy texnologik yangilanish emas, balki institutsional moslashuvchanlik, ma'lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish, biznes bilan interaktiv boshqaruv aloqalari va hududiy iqtisodiy jarayonlarni real vaqt rejimida muvofiqlashtirish tizimidir. Namangan shahri, To'raqo'rg'on va Chust tumanlarida indeksning jadal o'sishi bu hududlarda biznes jarayonlari, investitsion monitoring, elektron xizmatlar va innovatsion infratuzilma o'rtasida nisbatan barqaror funksional bog'lanish shakllanayotganini bildiradi. Mingbuloq, Norin va Uchqo'rg'ondagi past

¹ Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

ko'rsatkichlar esa raqamli vositalar mavjud bo'lsa ham, ularni iqtisodiy qarorlar sifati va biznes samaradorligiga aylantiruvchi institutsional mexanizmlar zaifligini ko'rsatadi. Demak, muammo faqat raqamlashtirish darajasida emas; asosiy muammo - hududiy boshqaruv institutlarining innovatsion modelni qabul qilish, moslashtirish va biznes ekotizimiga singdirish qobiliyati pastligidadir.

4-jadval

Namangan viloyati hududlarida innovatsion-transformatsion modelning biznes ekotizimiga adaptatsiyalashuv kompleks indeksi¹

Hududlar	Yillar										Strategik maqom
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	
Namangan shahri	0,271	0,287	0,306	0,328	0,351	0,374	0,400	0,429	0,472	0,495	Innovatsion markaz
Namangan	0,105	0,113	0,121	0,130	0,140	0,149	0,159	0,168	0,180	0,191	O'rta adaptatsiya
Mingbuloq	0,063	0,068	0,074	0,080	0,087	0,094	0,101	0,109	0,121	0,130	Past adaptatsiya
Kosonsoy	0,092	0,100	0,109	0,120	0,131	0,143	0,155	0,168	0,183	0,196	O'suvchi hudud
Norin	0,057	0,064	0,070	0,077	0,084	0,091	0,099	0,108	0,122	0,132	Past adaptatsiya
Pop	0,108	0,118	0,128	0,140	0,155	0,169	0,185	0,202	0,235	0,254	Investitsion o'sish hududi
To'raqo'rg'on	0,124	0,136	0,149	0,163	0,181	0,202	0,224	0,248	0,277	0,300	Ikkinchi o'sish markazi
Uychi	0,100	0,108	0,118	0,128	0,140	0,153	0,166	0,179	0,199	0,213	O'rta adaptatsiya
Uchqo'rg'on	0,088	0,094	0,101	0,109	0,117	0,125	0,133	0,140	0,150	0,160	Zaif adaptatsiya
Chortoq	0,080	0,087	0,095	0,104	0,113	0,124	0,135	0,147	0,163	0,177	Tiklanish hududi
Chust	0,116	0,128	0,141	0,155	0,172	0,189	0,208	0,229	0,256	0,277	Sanoat-klaster hududi
Yangiqo'rg'on	0,100	0,109	0,120	0,131	0,145	0,159	0,173	0,190	0,212	0,229	Agrar-biznes hududi

4-jadval natijalari Namangan viloyatida innovatsion-transformatsion modelning biznes ekotizimiga adaptatsiyalashuvi ko'p darajali hududiy differensiallashuv asosida shakllanganini ko'rsatadi. 2016-2025-yillar oralig'ida Namangan shahri kompleks indeksi 0,271 dan 0,495 gacha oshib, 82,7 foizlik o'sishga erishgan. To'raqo'rg'on tumanida indeks 0,124 dan 0,300 gacha, ya'ni 141,9 foizga, Chustda 0,116 dan 0,277 gacha yoki 138,8 foizga, Pop tumanida esa 0,108 dan 0,254 gacha oshgan. Shu bilan birga, Mingbuloq (0,130), Norin (0,132) va Uchqo'rg'on (0,160) tumanlarida kompleks adaptatsiya indeksining past darajada qolishi innovatsion-transformatsion boshqaruv modeli ushbu hududlarda to'liq shakllanmaganini ko'rsatadi. Namangan shahri bilan Mingbuloq tumani o'rtasidagi tafovut 0,365 punktni tashkil etgani

¹ Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

viloyatda innovatsion boshqaruv va biznes integratsiyasi imkoniyatlari markazlashgan xarakter kasb etayotganini anglatadi.

Mazkur natijalar innovatsion-transformatsion modelning hududiy iqtisodiy tizimga integratsiyasi texnologik yoki investitsion omillarning oddiy yig'indisi emasligini, balki institutsional muhit, biznes ekotizimi, raqamli boshqaruv va investitsion resurslarning o'zaro sinxronlashgan tizimi ekanini tasdiqlaydi. Namangan shahri, To'raqo'rg'on va Chust tumanlarida kompleks indekslarning yuqori shakllanishi ushbu hududlarda iqtisodiy boshqaruvning adaptivligi, biznes bilan institutsional koordinatsiya va innovatsion resurslardan foydalanish samaradorligi nisbatan yuqori ekanini ko'rsatadi. Aksincha, Mingbuloq, Norin va Uchqo'rg'onida biznes ekotizimi, investitsion integratsiya hamda raqamli boshqaruv o'rtasida funksional uzilish mavjud bo'lib, bu holat hududiy iqtisodiy transformatsiyaning sekinlashuviga olib kelmoqda. Eng muhim ilmiy xulosa shuki, innovatsion-transformatsion boshqaruv modeli hududlarga bir xil shaklda joriy etilishi mumkin emas; u har bir hududning institutsional sifati, biznes zichligi, innovatsion tayyorgarligi va iqtisodiy moslashuvchanligidan kelib chiqib differensial tarzda adaptatsiyalanishi zarur.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tadqiqot natijalari Namangan viloyatida hududiy iqtisodiy boshqaruvning innovatsion-transformatsion modelini biznes ekotizimiga adaptatsiyalash jarayoni bir tekis kechmayotganini ko'rsatdi. Tahlillar biznes ekotizimi, investitsion integratsiya, raqamli-innovatsion boshqaruv va kompleks adaptatsiya indeksleri o'rtasida uzviy bog'liqlik mavjudligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, viloyatda iqtisodiy faollikning asosiy qismi Namangan shahri va ayrim faol tumanlarda jamlanib, Mingbuloq, Norin va Uchqo'rg'on kabi hududlarda institutsional moslashuvchanlik pastligicha qolmoqda.

Birinchidan, biznes ekotizimi rivojlanish indeksi bo'yicha Namangan shahri 2016-yildagi 0,312 ko'rsatkichdan 2025-yilda 0,462 gacha oshib, 48,1 foizlik o'sishni namoyon etdi. To'raqo'rg'on tumanida bu ko'rsatkich 0,143 dan 0,287 gacha ko'tarilib, 100,7 foizlik o'sishga erishdi. Biroq Norin (0,115), Mingbuloq (0,118) va Uchqo'rg'on (0,158) tumanlarida 2025-yil prognoz qiymatlarining pastligi hududlarda biznes infratuzilmasi, moliyaviy xizmatlar va kooperatsion aloqalar yetarli darajada shakllanmaganini ko'rsatadi. Shu sababli ushbu tumanlarda biznes xizmatlari markazlari, mikromoliyalashtirish platformalari va mahalliy kooperatsion tarmoqlarni kuchaytirish zarur.

Ikkinchidan, investitsion faollik va biznes jarayonlari integratsiyasi bo'yicha Namangan shahri indeksi 0,286 dan 0,534 gacha oshib, 86,7 foizlik o'sishga erishgan bo'lsa, Pop tumanida indeks 0,126 dan 0,343 gacha, To'raqo'rg'onida esa 0,134 dan 0,329 gacha ko'tarildi. Biroq Mingbuloq (0,129), Norin (0,141) va Uchqo'rg'on (0,148) tumanlarida investitsiyalarning biznes jarayonlariga transformatsiyasi sustligicha qolmoqda. Demak, hududiy investitsiya siyosatida asosiy urg'u faqat mablag' jalb qilishga emas, balki investitsiyaning mahalliy biznesga, yangi ish

o‘rinlariga, qo‘shilgan qiymatga va eksport salohiyatiga ta‘sirini baholovchi natijadorlik indikatorlariga qaratilishi kerak.

Uchinchi, raqamli-innovatsion boshqaruv adaptatsiyasi indeksida Namangan shahri 0,214 dan 0,489 gacha oshib, 128,5 foizlik o‘shishni qayd etdi. To‘raqo‘rg‘onda indeks 0,096 dan 0,284 gacha, Chustda 0,094 dan 0,272 gacha ko‘tarildi. Shu bilan birga, Norin (0,139), Mingbuloq (0,143) va Uchqo‘rg‘on (0,172) tumanlarida raqamli-innovatsion boshqaruv darajasi past bo‘lib qolmoqda. Ilmiy taklif sifatida har bir tuman kesimida “raqamli biznes monitoring paneli”ni joriy etish, unda investitsiya loyihalari, tadbirkorlik subyektlari, infratuzilma muammolari va xizmatlar sifati real vaqt rejimida baholab borilishi lozim.

To‘rtinchi, kompleks adaptatsiya indeksi Namangan viloyatida innovatsion-transformatsion boshqaruv modeli hali to‘liq hududiy tizimga aylanmaganini ko‘rsatadi. Namangan shahri 0,495, To‘raqo‘rg‘on 0,300, Chust 0,277, Pop 0,254 indeks bilan nisbatan yuqori adaptatsiya zonasida joylashgan bo‘lsa, Mingbuloq 0,130, Norin 0,132 va Uchqo‘rg‘on 0,160 past adaptatsiya hududlari sifatida ajralib turadi. Shu bois tumanlar uchun yagona boshqaruv modeli emas, balki “yuqori adaptatsiyali hududlar”, “o‘suvchi hududlar” va “institutSIONal tiklanishga muhtoj hududlar” kesimida differensial strategiyalar ishlab chiqilishi zarur.

Beshinchi, tadqiqot natijalari biznes ekotizimining barqaror rivojlanishi uchun institutsional muhit, investitsion resurslar, raqamli boshqaruv va innovatsion infratuzilma o‘zaro sinxron ishlashi kerakligini ko‘rsatdi. Amaliy tavsiya sifatida Namangan viloyatida hududiy biznes ekotizimini boshqarish bo‘yicha yagona raqamli-koordinatsion platforma yaratish, unda hokimliklar, tadbirkorlik subyektlari, banklar, investitsiya agentliklari, eksportchi korxonalar va servis tashkilotlari o‘rtasida doimiy axborot almashinuvi yo‘lga qo‘yilishi maqsadga muvofiq. Aks holda, investitsiya alohida, biznes alohida, raqamli boshqaruv esa alohida ishlaydi va kutilgan tizimli samara yuzaga kelmaydi.

Oltinchi, umumiy ilmiy xulosa shundan iboratki, Namangan viloyatida hududiy iqtisodiy boshqaruvning innovatsion-transformatsion modelini biznes ekotizimiga adaptatsiyalash uchun mono-markazlashgan rivojlanishdan ko‘p markazli, raqamli va institutsional jihatdan moslashuvchan modelga o‘tish zarur. To‘raqo‘rg‘on, Chust, Pop va Yangiqo‘rg‘on tumanlarini ikkinchi darajali biznes o‘shish markazlariga aylantirish, Mingbuloq, Norin va Uchqo‘rg‘onda esa institutsional tiklanish dasturlarini amalga oshirish lozim. Eng muhim vazifa - hududiy boshqaruvni oddiy ma‘muriy nazorat tizimidan biznes ekotizimini faol rivojlantiruvchi, innovatsiyani rag‘batlantiruvchi va natijadorlikka asoslangan smart boshqaruv tizimiga transformatsiya qilishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. World Bank. Business Ready 2024. Washington, D.C.: World Bank, 2024.
2. OECD. SME and Entrepreneurship Outlook 2023. Paris: OECD Publishing, 2023.
3. United Nations Development Programme. Digital Transformation and Inclusive Governance. UNDP, 2024.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son ““O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-avgustdagi PF-132-son “Tadbirkorlar bilan ochiq muloqotda belgilangan vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni <https://lex.uz/uz/docs/-7089547>
6. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press, Cambridge, 1990. - 152 p.
7. Coase R.H. The Firm, the Market and the Law. University of Chicago Press, Chicago, 1988. - 217 p.
8. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. Free Press, New York, 1990. - 896 p.
9. Schumpeter J.A. Capitalism, Socialism and Democracy. Harper & Brothers Publishing, New York, 1942. - 381 p.
10. Romer P.M. “Endogenous Technological Change”. Journal of Political Economy, Vol. 98, No. 5, University of Chicago Press, 1990. - pp. 71-102.
11. Castells M. The Rise of the Network Society. Blackwell Publishing, Oxford, 1996. - 625 p.
12. Granberg A.G. Osnovi regionalnoy ekonomiki. Gosudarstvenniy universitet - Visshaya shkola ekonomiki, Moskva, 2000. - 495 s.
13. Abdurahmonov Q.X. Mintaqaviy iqtisodiyot va boshqaruv. Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2019. - 356 b.
14. G‘ulomov S.S. Raqamli iqtisodiyot asoslari. Toshkent: “Iqtisodiyot” nashriyoti, 2020. - 412 b.
15. Xodiyev B.Yu. O‘zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiyalash strategiyasi. Toshkent: “Cho‘lpon” nashriyoti, 2018. - 284 b.

MOLIYAVIY SAVODXONLIKNI OSHIRISH ASOSIDA HUDUDiy IQTISODIY SALOHİYATDAN FOYDALANISHNING INSTITUTSIONAL MEXANIZMLARI

G'aniyev Sanjar Poziljon o'g'li

Namangan davlat texnika universiteti

o'qituvchisi

E-mail: sanjarkfu@mail.ru

Annotatsiya

Ushbu maqolada moliyaviy savodxonlikni oshirish orqali hududiy iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanish masalasi ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda moliyaviy savodxonlik aholining daromad va xarajatlarni oqilona boshqarish, jamg'arma shakllantirish, kredit resurslaridan mas'uliyatli foydalanish, tadbirkorlik tashabbuslarini kuchaytirish hamda moliyaviy xizmatlarga bo'lgan ishonchni oshirish orqali hududiy iqtisodiy faollikka bevosita ta'sir ko'rsatishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: moliyaviy savodxonlik, hududiy iqtisodiyot, iqtisodiy salohiyat, moliyaviy inklyuziya, jamg'arma, kredit madaniyati, tadbirkorlik, aholi daromadlari, investitsion faollik, moliyaviy barqarorlik.

Аннотация

В данной статье научно и практически проанализирован вопрос эффективного использования регионального экономического потенциала посредством повышения финансовой грамотности населения. В исследовании обосновано, что финансовая грамотность оказывает прямое влияние на региональную экономическую активность через рациональное управление доходами и расходами населения, формирование сбережений, ответственное использование кредитных ресурсов, развитие предпринимательских инициатив и повышение доверия к финансовым услугам.

Ключевые слова: финансовая грамотность, региональная экономика, экономический потенциал, финансовая инклюзия, сбережения, кредитная культура, предпринимательство, доходы населения, инвестиционная активность, финансовая устойчивость.

Abstract

The article provides a scientific and practical analysis of the effective use of regional economic potential through improving financial literacy. The study argues that financial literacy directly affects regional economic activity by enabling households to manage income and expenditures rationally, form savings, use credit resources responsibly, strengthen entrepreneurial initiatives, and increase trust in financial services.

Keywords: financial literacy, regional economy, economic potential, financial inclusion, savings, credit culture, entrepreneurship, household income, investment activity, financial stability.

KIRISH

Zamonaviy hududiy iqtisodiyotda iqtisodiy o‘rish omillari faqat tabiiy resurslar, ishlab chiqarish quvvatlari, infratuzilma yoki investitsiya oqimlari bilan cheklanmaydi. Hududning real iqtisodiy salohiyati mavjud resurslarning qay darajada samarali boshqarilishi, aholining iqtisodiy xulq-atvori, moliyaviy qarorlar sifati, jamg‘arma madaniyati, kreditdan foydalanish intizomi va tadbirkorlik tashabbuslari bilan bevosita belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, moliyaviy savodxonlik hududiy rivojlanishning ikkinchi darajali ijtimoiy ko‘rsatkichi emas, balki iqtisodiy salohiyatni harakatga keltiruvchi strategik omil sifatida qaralishi lozim.

OECD moliyaviy savodxonlikni shaxslarning oqilona moliyaviy qarorlar qabul qilishi va moliyaviy farovonlikka erishishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, munosabat va xulq-atvor yig‘indisi sifatida izohlaydi [1]. Bu ta’rifdan kelib chiqilsa, moliyaviy savodxonlik oddiy pul hisobini yuritish yoki xarajatlarni nazorat qilish bilangina chegaralanmaydi. U aholining daromadni rejalashtirishi, jamg‘arma shakllantirishi, kredit yukini baholashi, risklarni boshqarishi, sug‘urta, depozit, investitsiya va raqamli moliyaviy xizmatlardan ongli foydalanish qobiliyatini ham qamrab oladi.

Jahon bankining Global Findex ma’lumotlar bazasi moliyaviy inklyuziya, raqamli to‘lovlar, jamg‘arma, kredit va moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlarini aholining iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytiruvchi asosiy omillar sifatida baholaydi [2]. Mazkur yondashuv hududiy iqtisodiyot uchun muhim ilmiy xulosani beradi: agar aholi moliyaviy xizmatlardan foydalana olsa, lekin ulardan samarali foydalanish bo‘yicha zarur bilim va ko‘nikmaga ega bo‘lmasa, bank-moliya infratuzilmasi mavjud bo‘lishiga qaramay, hududiy iqtisodiy salohiyat to‘liq ishga tushmaydi. Demak, moliyaviy inklyuziya moliyaviy savodxonlik bilan uyg‘unlashgandagina real iqtisodiy natija beradi.

Moliyaviy savodxonlik masalasining dolzarbligi raqamli iqtisodiyot, masofaviy bank xizmatlari, onlayn kreditlash, elektron hamyonlar, raqamli to‘lovlar va investitsion platformalarning tez kengayishi bilan yanada kuchaymoqda. OECD/INFE tomonidan moliyaviy savodxonlik, moliyaviy inklyuziya va moliyaviy farovonlikni o‘lchash bo‘yicha ishlab chiqilgan metodologiyada moliyaviy mahsulotlarni tushunish, ulardan foydalanish, moliyaviy majburiyatlarni boshqarish va moliyaviy zarbalarga bardoshlilik masalalari alohida baholash yo‘nalishlari sifatida kiritilgan [3]. Bu esa moliyaviy savodxonlikni hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi institutsional mexanizm sifatida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston sharoitida ham moliyaviy savodxonlikni oshirish davlat iqtisodiy siyosatining muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, elektron hukumat, raqamli infratuzilma, raqamli ta’lim va bank xizmatlarini kengaytirish bo‘yicha ustuvor vazifalar belgilangan [4]. Ushbu hujjat moliyaviy savodxonlik masalasiga bevosita bog‘liq, chunki raqamli moliyaviy xizmatlar kengaygan sari aholining ulardan xavfsiz, ongli va samarali foydalanish kompetensiyasi ham kuchaytirilishi lozim.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan moliyaviy savodxonlikni oshirish bo'yicha Finlit.uz axborot-ta'lim platformasi faoliyat yuritmoqda. Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, aholining moliyaviy bilim va ko'nikmalarini oshirishga qaratilgan 73 ta loyiha amalga oshirilgan bo'lib, mazkur tashabbuslar talabalar, o'qituvchilar, ayollar, migrant oilalari, yosh tadbirkorlar va bank xizmatlaridan foydalanayotgan aholi qatlamlarini qamrab olgan [5]. Bu holat moliyaviy savodxonlikni oshirish O'zbekistonda nafaqat ta'limiy, balki hududiy iqtisodiy faollikni kengaytiruvchi amaliy siyosat instrumentiga aylanayotganini ko'rsatadi.

Mavjud amaliyotda jiddiy muammo saqlanib qolmoqda: moliyaviy savodxonlik ko'pincha umumiy tushuntirish ishlari yoki axborot kampaniyalari darajasida qolib ketmoqda. Aslida esa hududiy iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanish uchun moliyaviy savodxonlik aniq iqtisodiy natijalarga - jamg'arma hajmining ortishi, kreditdan mas'uliyatli foydalanish, tadbirkorlik subyektlari sonining ko'payishi, bandlik darajasining oshishi va mahalliy investitsion faollikning kuchayishiga xizmat qilishi kerak. Aholi daromadni rejalashtirmasa, kredit yukini hisoblamasa, bank xizmatlariga ishonch past bo'lsa yoki jamg'armalar ishlab chiqarish va tadbirkorlikka yo'naltirilmasa, hududdagi iqtisodiy resurslarning katta qismi passiv holatda qoladi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi aynan shunda namoyon bo'ladi: moliyaviy savodxonlikni oshirish hududiy iqtisodiy salohiyatni faollashtirish, aholi daromadlarini samarali boshqarish, jamg'armalarni iqtisodiy aylanishga kiritish, kredit madaniyatini shakllantirish va tadbirkorlik tashabbuslarini kengaytirishning muhim yo'li sifatida o'rganiladi. Tadqiqotda moliyaviy savodxonlik individual farovonlik omili sifatida emas, balki Namangan viloyati misolida hududiy iqtisodiy rivojlanishga ta'sir etuvchi kompleks institutsional-iqtisodiy mexanizm sifatida tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Moliyaviy savodxonlik masalasi iqtisodiyot fanida dastlab shaxsiy moliyaviy qarorlar sifati, jamg'arma xulq-atvori, kreditdan foydalanish madaniyati va investitsion qarorlar bilan bog'liq holda o'rganilgan. A.Lusardi va O.Mitchell tadqiqotlarida moliyaviy savodxonlik aholining uzoq muddatli moliyaviy farovonligi, pensiya rejalashtirishi, jamg'arma shakllantirishi va risklarni baholash qobiliyatiga bevosita ta'sir qiluvchi omil sifatida talqin etiladi [6]. Mualliflar moliyaviy savodxonlikni faqat bilimlar majmui emas, balki real iqtisodiy xatti-harakatni shakllantiruvchi amaliy kompetensiya sifatida baholaydi. Ushbu yondashuv mazkur maqola uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi, chunki hududiy iqtisodiy salohiyat ham aholining moliyaviy qarorlari orqali harakatga keladi.

A. Atkinson va F. Messy moliyaviy savodxonlikni o'lchashda bilim, xulq-atvor va munosabat indikatorlarini kompleks baholash zarurligini asoslaydi [7]. Ularning yondashuvi moliyaviy savodxonlikni oddiy nazariy tushuncha emas, balki jamiyatdagi moliyaviy xatti-harakatlarni o'lchash imkonini beruvchi amaliy mezonlar tizimi sifatida ko'rsatadi. Bu yondashuv hududlar kesimida moliyaviy savodxonlik darajasini baholashda ayniqsa muhimdir. Chunki ayrim hududlarda bank xizmatlari mavjud bo'lsa-da, aholining ulardan oqilona foydalanish madaniyati past bo'lishi mumkin.

T. Kaiser va L. Menkhoff moliyaviy ta'lim dasturlarining samaradorligini meta-tahlil asosida o'rgangan holda, moliyaviy savodxonlikni oshirish bo'yicha qisqa muddatli targ'ibot ishlari yetarli emasligini ta'kidlaydi [8]. Ularning tadqiqotida moliyaviy ta'lim amaliy ko'nikmalar, byudjet tuzish, kredit shartlarini tushunish va jamg'arma qarorlarini qabul qilish bilan bog'langandagina real natija berishi asoslangan. Bu fikr hududiy iqtisodiy rivojlanish uchun juda muhim: moliyaviy savodxonlik dasturlari umumiy ma'ruza emas, balki aholining kundalik moliyaviy xatti-harakatini o'zgartiruvchi amaliy mexanizm bo'lishi kerak.

S. Cole, T. Sampson va B. Zia moliyaviy savodxonlik, moliyaviy xizmatlardan foydalanish va xulq-atvor o'rtasidagi bog'liqlikni empirik tahlil qilgan [9]. Mualliflar moliyaviy bilimlarning oshishi aholining bank xizmatlaridan foydalanish ehtimolini kuchaytirishini, biroq bu jarayon institutsional ishonch va moliyaviy xizmatlarning qulayligi bilan bog'liq ekanini ko'rsatadi. Demak, hududlarda moliyaviy savodxonlikni oshirish bank infratuzilmasini kengaytirish, raqamli to'lov tizimlarini rivojlantirish va moliyaviy maslahat xizmatlarini yo'lga qo'yish bilan birga olib borilishi lozim.

A. Demirguc-Kunt, L. Klapper, D. Singer va S. Ansar tomonidan tayyorlangan global moliyaviy inklyuziya tadqiqotlarida moliyaviy xizmatlardan foydalanish iqtisodiy faollik, tadbirkorlik va kambag'allikni qisqartirish bilan bevosita bog'liq ekani asoslangan [10]. Ushbu tadqiqotlarda bank hisobvaraqlari, omonat, kredit va raqamli to'lovlardan foydalanish aholining iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytiruvchi omil sifatida talqin qilinadi. Biroq moliyaviy inklyuziya o'z-o'zidan samaradorlik bermaydi; agar moliyaviy savodxonlik yetarli bo'lmasa, kredit ortiqcha qarzdorlikka, raqamli xizmatlar esa noto'g'ri moliyaviy qarorlarga olib kelishi mumkin.

R. Huston moliyaviy savodxonlikni o'lchash konsepsiyasida ushbu tushunchani ikki asosiy tarkibiy qism - moliyaviy bilim va moliyaviy bilimdan foydalanish qobiliyati orqali izohlaydi [11]. Bu yondashuv maqola mavzusi uchun muhim, chunki hududiy iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanish nafaqat aholining nimani bilishiga, balki ushbu bilimni real iqtisodiy qarorlarga aylantira olishiga bog'liq. Oddiyroq aytganda, moliyaviy savodxonlik bilim sifatida qolsa, iqtisodiy natija bermaydi; u jamg'arma, investitsiya, tadbirkorlik va kredit intizomiga aylangandagina hududiy rivojlanishga xizmat qiladi.

J. Hastings, B. Madrian va W. Skimmyhorn moliyaviy savodxonlik, moliyaviy ta'lim va iqtisodiy natijalar o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilib, moliyaviy bilimlarning turli aholi guruhlarida turlicha samara berishini ko'rsatadi [12]. Ularning fikricha, daromad darajasi, ta'lim sifati, yosh, bandlik holati va moliyaviy mahsulotlarga kirish imkoniyati moliyaviy savodxonlik natijalariga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ushbu xulosa hududiy kesimdagi tahlil uchun juda muhim: Namangan viloyatining barcha tumanlariga bir xil moliyaviy savodxonlik dasturini qo'llash ilmiy jihatdan noto'g'ri bo'ladi. Har bir hududning iqtisodiy profili, aholi daromadlari va tadbirkorlik muhiti alohida hisobga olinishi kerak.

P. Boone, N. Kurtz va J. White tadqiqotlarida moliyaviy qarorlar sifati shaxsiy farovonlik bilan birga hududiy iqtisodiy barqarorlikka ham ta'sir qilishi

ko'rsatiladi[13]. Mualliflarning yondashuvida uy xo'jaliklari darajasidagi moliyaviy xulq-atvor mahalliy bozorlar, bank tizimi, iste'mol talabi va tadbirkorlik faolligi bilan bog'liq holda talqin qilinadi. Bu fikr moliyaviy savodxonlikni mikroiqtisodiy emas, balki hududiy makroiqtisodiy omil sifatida baholash imkonini beradi.

Mahalliy iqtisodiy adabiyotlarda ham moliyaviy savodxonlik, aholi daromadlari va tadbirkorlik rivoji masalalari keng yoritilgan. A. Vahobov moliyaviy munosabatlar va moliya tizimining iqtisodiy rivojlanishdagi rolini tahlil qilib, moliyaviy resurslardan samarali foydalanish iqtisodiy barqarorlikning muhim sharti ekanini ta'kidlaydi [14]. Mazkur yondashuvdan kelib chiqib aytish mumkinki, hududiy iqtisodiy salohiyatning faollashuvi aholining moliyaviy resurslarni qanday boshqarishi bilan uzviy bog'liq.

T. Malikov va O. Olimjonov moliya tizimi, davlat moliyasi va xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyasining nazariy asoslarini yoritib, moliyaviy resurslar harakatining iqtisodiy o'sishga ta'sirini izohlaydi [15]. Ularning qarashlari moliyaviy savodxonlikni nafaqat shaxsiy daromadlar boshqaruvi, balki mahalliy moliyaviy resurslarni iqtisodiy aylanishga jalb qilish mexanizmi sifatida talqin qilishga imkon beradi.

Sh.Sh. Shodmonov va U.V. G'afurov iqtisodiyot nazariyasi doirasida aholining iqtisodiy xulq-atvori, daromadlar, iste'mol, jamg'arma va investitsiya o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qiladi [16]. Ushbu nazariy yondashuv moliyaviy savodxonlikning hududiy iqtisodiyotdagi o'rnini tushuntirishda muhimdir. Chunki moliyaviy savodxon aholi daromadni faqat iste'molga emas, balki jamg'arma, investitsiya va tadbirkorlik faoliyatiga yo'naltirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Q. Xushmatovning hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlarida mahalliy resurslardan samarali foydalanish, tadbirkorlik faolligi va hududiy iqtisodiy salohiyatni oshirish masalalari yoritilgan [17]. Muallifning ilmiy qarashlari moliyaviy savodxonlikni hududiy rivojlanishning alohida omili sifatida kengaytirish uchun asos bo'la oladi. Chunki moliyaviy bilim va moliyaviy xulq-atvor mahalliy tadbirkorlik, kreditdan foydalanish va jamg'arma shakllanishiga bevosita ta'sir qiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xorijiy tadqiqotlarda moliyaviy savodxonlik asosan moliyaviy farovonlik, qarz yukini boshqarish, pensiya rejalashtirishi va moliyaviy inklyuziya nuqtai nazaridan o'rganilgan. Mahalliy adabiyotlarda esa moliyaviy resurslar, tadbirkorlik va hududiy iqtisodiy rivojlanish masalalari alohida yoritilgan. Biroq moliyaviy savodxonlikni bevosita hududiy iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanish mexanizmi sifatida kompleks tadqiq qilish hali yetarli darajada shakllanmagan. Aynan shu ilmiy bo'shliq mazkur maqolaning dolzarbligi va ilmiy yangiligini belgilaydi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda moliyaviy savodxonlikni oshirish orqali hududiy iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanish yo'llarini aniqlashda tizimli, qiyosiy, institutsional va mantiqiy-tahliliy yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida moliyaviy savodxonlik aholining daromad va xarajatlarni boshqarish, jamg'arma shakllantirish, kredit resurslaridan mas'uliyatli foydalanish, moliyaviy xizmatlarga kirish imkoniyati hamda tadbirkorlik tashabbuslarini rivojlantirishga ta'sir etuvchi omil sifatida baholandi. Hududiy iqtisodiy salohiyat mehnat resurslari, mahalliy tadbirkorlik muhiti,

bank-moliya infratuzilmasi, investitsion faollik va aholi daromadlari bilan bogʻliq holda tahlil qilindi.

Tadqiqotda ilmiy abstraksiyalash, induksiya va deduksiya, statistik umumlashtirish, sabab-oqibat tahlili hamda koʻrsatkichlarni guruhlash usullaridan foydalanildi. Moliyaviy savodxonlikning hududiy iqtisodiy salohiyatga taʼsiri daromadlarning oqilona taqsimlanishi, jamgʻarmalarning investitsion resursga aylanishi, kredit madaniyatining shakllanishi va tadbirkorlik faolligining oshishi orqali izohlandi. Ushbu metodologik yondashuv moliyaviy savodxonlikni faqat individual bilim darajasi emas, balki hududiy iqtisodiy oʻsishni jadallashtiruvchi amaliy iqtisodiy mexanizm sifatida baholash imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mazkur boʻlimda moliyaviy savodxonlikni oshirish orqali hududiy iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanish masalasi Namangan viloyati va uning tumanlari misolida tahlil qilinadi. Tahlil jarayonida 2016-2025-yillar oraligʻidagi 10 yillik dinamik koʻrsatkichlar asosida aholi jamgʻarmalari hajmi, bank kreditlaridan foydalanish darajasi, kichik biznes subyektlari soni va bandlik koʻrsatkichlari oʻzaro bogʻliq holda baholandi. Ushbu indikatorlar moliyaviy savodxonlikning hududiy iqtisodiy faollikka taʼsirini aniqlashda muhim mezon hisoblanadi, chunki aholining daromadni rejalashtirishi, jamgʻarma shakllantirishi, kreditdan masʼuliyatli foydalanishi va tadbirkorlik tashabbuslarini rivojlantirishi bevosita hududiy iqtisodiy salohiyatning real natijaga aylanishiga xizmat qiladi.

Tahlilning ilmiy ahamiyati shundaki, moliyaviy savodxonlik oddiy bilim yoki axborotga ega boʻlish darajasi sifatida emas, balki hududiy iqtisodiy resurslarni harakatga keltiruvchi amaliy iqtisodiy mexanizm sifatida qoraladi. Namangan shahri, Namangan, Mingbuloq, Kosonsoy, Norin, Pop, Toʻraqoʻrgʻon, Uychi, Uchqoʻrgʻon, Chortoq, Chust va Yangiqoʻrgʻon tumanlari boʻyicha amalga oshirilgan qiyosiy tahlil hududlar oʻrtasidagi moliyaviy faollik, tadbirkorlik zichligi, kredit resurslaridan foydalanish madaniyati va bandlik natijalari bir xil emasligini koʻrsatadi. Shu bois mazkur boʻlimda har bir koʻrsatkich nafaqat statistik oʻsish sifatida, balki hududiy iqtisodiy salohiyatdan foydalanish samaradorligini belgilovchi omil sifatida talqin qilinadi.

1-jadval maʼlumotlari Namangan viloyati hududlarida 2016-2025-yillar davomida aholi jamgʻarmalari hajmi barqaror oʻsish tendensiyasiga ega boʻlganini koʻrsatadi. Eng yuqori koʻrsatkich Namangan shahrida qayd etilib, jamgʻarmalar hajmi 2016-yildagi 210 mlrd soʻmdan 2025-yilda 1260 mlrd soʻmga yetgan, yaʼni 6 barobarga oshgan. Pop tumanida jamgʻarmalar hajmi 110 mlrd soʻmdan 730 mlrd soʻmga, Chust tumanida 105 mlrd soʻmdan 660 mlrd soʻmga, Namangan tumanida esa 95 mlrd soʻmdan 560 mlrd soʻmga koʻtarilgan. Nisbatan past koʻrsatkichlar Mingbuloq va Norin tumanlarida kuzatilib, 2025-yilda mos ravishda 210 mlrd soʻm va 250 mlrd soʻmni tashkil qilgan. Bu raqamlar hududlarda jamgʻarma shakllanishi darajasi iqtisodiy faollik, aholi daromadlari, bank xizmatlaridan foydalanish madaniyati va moliyaviy infratuzilma rivojlanganlik darajasi bilan bevosita bogʻliq ekanini koʻrsatadi.

1-jadval
Namangan viloyati hududlarida aholi jamg'armalari hajmining o'zgarishi¹, mlrd so'm

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	210	260	340	420	510	620	760	910	1080	1260
Namangan tumani	95	115	145	180	220	270	330	400	480	560
Mingbuloq	48	55	65	78	92	110	130	155	180	210
Kosonsoy	70	84	102	125	150	182	220	265	320	380
Norin	52	61	74	88	105	128	152	180	215	250
Pop	110	135	170	215	270	335	410	500	610	730
To'raqo'rg'on	75	90	108	132	160	195	235	285	340	405
Uychi	68	81	98	120	145	175	210	255	305	360
Uchqo'rg'on	72	86	104	128	155	188	228	275	330	395
Chortoq	60	72	88	108	130	160	195	238	285	340
Chust	105	128	160	200	248	305	375	455	550	660
Yangiqo'rg'on	66	79	96	118	142	172	208	252	302	360

Ilmiy jihatdan qaralganda, aholi jamg'armalarining ortishi moliyaviy savodxonlikning hududiy iqtisodiy salohiyatga ta'sirini ifodalovchi muhim indikatorlardan biridir. Chunki jamg'arma oddiy pul qoldig'i emas, balki kelgusida investitsiya, tadbirkorlik kapitali va moliyaviy barqarorlik manbaiga aylanishi mumkin bo'lgan iqtisodiy resursdir. Namangan shahri, Pop va Chust tumanlarida jamg'armalarning yuqori hajmda shakllanishi aholining moliyaviy rejalashtirish imkoniyatlari, bank tizimiga ishonchi va iqtisodiy faolligi nisbatan yuqori ekanini bildiradi. Aksincha, Mingbuloq va Norin tumanlarida jamg'arma bazasining pastligi moliyaviy savodxonlik, daromadlarni boshqarish va bank xizmatlaridan foydalanish bo'yicha qo'shimcha institutsional choralar zarurligini ko'rsatadi.

2-jadval ma'lumotlari Namangan viloyati hududlarida 2016-2025-yillar davomida bank kreditlaridan foydalanish hajmi keskin oshganini ko'rsatadi. Eng yuqori kredit faolligi Namangan shahrida kuzatilib, kredit hajmi 2016-yildagi 340 mlrd so'mdan 2025-yilda 1880 mlrd so'mga yetgan, ya'ni 5,5 barobarga oshgan. Pop tumanida kreditlar hajmi 175 mlrd so'mdan 1040 mlrd so'mga, Chust tumanida 168 mlrd so'mdan 1005 mlrd so'mga, Namangan tumanida esa 150 mlrd so'mdan 820 mlrd so'mga ko'tarilgan. Nisbatan past ko'rsatkichlar Mingbuloq va Norin tumanlarida kuzatilib, 2025-yilda mos ravishda 360 mlrd so'm va 415 mlrd so'mni tashkil qilgan. Ushbu raqamlar hududlarda kredit resurslariga talabning oshgani, bank-moliya xizmatlari qamrovi kengaygani hamda aholi va tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy faolligi kuchayganini ko'rsatadi.

¹ Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasi va tijorat banklari hududiy ma'lumotlari asosida muallif tomonidan shakllantirildi.

2-jadval
**Namangan viloyati hududlarida bank kreditlaridan foydalanish hajmi¹,
mlrd so‘m**

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	340	410	520	670	820	980	1160	1380	1620	1880
Namangan tumani	150	180	225	280	340	410	495	590	700	820
Mingbuloq	72	85	102	125	150	182	218	258	305	360
Kosonsoy	105	126	154	190	232	280	340	410	490	580
Norin	80	96	115	140	170	205	248	295	350	415
Pop	175	210	265	330	410	500	610	735	880	1040
To‘raqo‘rg‘on	112	135	162	198	240	290	350	425	510	605
Uychi	98	118	145	178	215	260	315	380	455	540
Uchqo‘rg‘on	106	128	156	192	235	285	345	418	500	595
Chortoq	88	105	128	158	192	235	285	345	415	495
Chust	168	202	255	318	395	485	590	710	850	1005
Yangiqo‘rg‘on	96	115	140	172	208	252	305	370	445	530

Ilmiy nuqtai nazardan, kredit resurslaridan foydalanish darajasi moliyaviy savodxonlikning amaliy iqtisodiy natijasini ifodalovchi asosiy indikatorlardan biri hisoblanadi. Chunki moliyaviy savodxonlik yuqori bo‘lgan sharoitda kredit resurslari iste’mol xarajatlariga emas, balki ishlab chiqarish, tadbirkorlik va investitsion loyihalarga yo‘naltiriladi. Namangan shahri, Pop va Chust tumanlarida kredit hajmining yuqori sur‘atlarda oshishi ushbu hududlarda tadbirkorlik muhiti, investitsion faollik va moliyaviy rejalashtirish darajasi nisbatan rivojlanganini ko‘rsatadi. Aksincha, Mingbuloq va Norin tumanlarida kredit resurslari hajmining pastligi moliyaviy xizmatlardan foydalanish madaniyati, garov bazasi va iqtisodiy faollik yetarlicha shakllanmaganini anglatadi. Demak, hududiy iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanishda kredit resurslari hajmini oshirishning o‘zi yetarli emas; eng muhim masala ushbu kreditlarning iqtisodiy samaradorligini ta’minlash va ularni real sektor hamda tadbirkorlik faoliyatiga yo‘naltirishdir.

3-jadval ma’lumotlari Namangan viloyati hududlarida 2016-2025-yillar davomida kichik biznes subyektlari soni barqaror o‘sish tendensiyasiga ega bo‘lganini ko‘rsatadi. Eng yuqori ko‘rsatkich Namangan shahrida qayd etilib, kichik biznes subyektlari soni 2016-yildagi 8420 tadan 2025-yilda 14960 taga yetgan, ya’ni 6540 taga yoki qariyb 77,7 foizga oshgan. Pop tumanida ushbu ko‘rsatkich 3920 tadan 6910 taga, Chust tumanida 3650 tadan 6490 taga, Namangan tumanida esa 3210 tadan 6190 taga ko‘tarilgan. Nisbatan past ko‘rsatkichlar Mingbuloq va Norin tumanlarida kuzatilgan bo‘lib, 2025-yilda mos ravishda 2810 ta va 3280 ta kichik biznes subyekti faoliyat yuritgan. Ushbu raqamlar hududlarda tadbirkorlik faolligi, moliyaviy

¹ Manba: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki va tijorat banklari hududiy filiallari ma’lumotlari asosida tuzildi.

xizmatlardan foydalanish imkoniyati hamda investitsion muhit rivojlanganlik darajasi bir xil emasligini ko'rsatadi.

3-jadval

Namangan viloyati hududlarida kichik biznes subyektlari sonining o'zgarishi¹, birlikda

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	8420	9010	9870	10650	11230	11980	12650	13420	14180	14960
Namangan tumani	3210	3470	3820	4150	4480	4790	5140	5480	5820	6190
Mingbuloq	1540	1670	1790	1910	2050	2190	2340	2490	2650	2810
Kosonsoy	2450	2610	2780	2960	3180	3410	3650	3890	4160	4420
Norin	1860	1980	2110	2240	2390	2560	2740	2910	3090	3280
Pop	3920	4180	4450	4740	5070	5410	5780	6150	6520	6910
To'raqo'rg'on	2230	2390	2570	2760	2950	3150	3360	3580	3810	4050
Uychi	2140	2280	2430	2600	2790	2980	3190	3400	3620	3840
Uchqo'rg'on	2360	2510	2680	2860	3050	3270	3490	3720	3960	4210
Chortoq	1980	2120	2270	2430	2610	2800	3000	3210	3430	3660
Chust	3650	3890	4150	4420	4730	5060	5400	5750	6110	6490
Yangiqo'rg'on	2080	2230	2390	2560	2740	2930	3130	3340	3560	3790

Ilmiy nuqtai nazardan, kichik biznes subyektlari sonining o'sishi moliyaviy savodxonlikning hududiy iqtisodiy faollikka bevosita ta'sirini ifodalovchi muhim indikatorlardan biri hisoblanadi. Chunki moliyaviy savodxonlik darajasi yuqori bo'lgan sharoitda aholi daromad va xarajatlarni rejalashtirish, kredit yukini baholash, investitsion qarorlar qabul qilish va tadbirkorlik faoliyatini yuritishda nisbatan faolroq ishtirok etadi. Namangan shahri, Pop va Chust tumanlarida kichik biznes subyektlari sonining yuqori sur'atlarda oshishi ushbu hududlarda moliyaviy infratuzilma, bank xizmatlari va tadbirkorlik muhiti nisbatan rivojlanganini anglatadi. Aksincha, Mingbuloq va Norin tumanlarida tadbirkorlik subyektlari sonining pastligi moliyaviy savodxonlik, kreditdan foydalanish ko'nikmalari va biznes tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi. Demak, hududiy iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanishda moliyaviy savodxonlikni oshirish kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishning muhim institutsional omili hisoblanadi.

4-jadval ma'lumotlari Namangan viloyati hududlarida 2016-2025-yillar davomida bandlik darajasining izchil o'sib borganini ko'rsatadi. Eng yuqori bandlik darajasi Namangan shahrida kuzatilib, ko'rsatkich 2016-yildagi 67,2 foizdan 2025-yilda 73,0 foizga yetgan. Pop tumanida bandlik darajasi 64,5 foizdan 70,5 foizga, Chust tumanida 63,8 foizdan 69,8 foizga, Namangan tumanida esa 63,1 foizdan 68,7 foizga oshgan. Nisbatan past ko'rsatkichlar Mingbuloq va Norin tumanlarida qayd etilib, 2025-yilda mos ravishda 63,7 foiz va 63,5 foizni tashkil qilgan. 2020-yilda deyarli barcha hududlarda bandlik darajasining vaqtinchalik pasayishi kuzatilgan bo'lib, bu pandemiya davridagi iqtisodiy cheklovlar va ishlab chiqarish faolligining susayishi

¹ Manba: Savdo-sanoat palatasi Namangan viloyati boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

bilan bog'liq bo'lgan. Biroq 2021-yildan boshlab iqtisodiy faollikning tiklanishi natijasida bandlik ko'rsatkichlari yana ijobiy o'sish bosqichiga o'tgan.

4-jadval

Namangan viloyati hududlarida bandlik darajasining o'zgarishi¹, foizda

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	67.2	67.8	68.5	69.1	68.4	69.8	70.5	71.3	72.1	73.0
Namangan tumani	63.1	63.8	64.5	65.0	64.2	65.6	66.3	67.1	67.9	68.7
Mingbuloq	58.4	58.9	59.5	60.1	59.0	60.5	61.3	62.0	62.8	63.7
Kosonsoy	60.2	60.9	61.5	62.3	61.2	62.7	63.5	64.4	65.2	66.1
Norin	57.8	58.4	59.0	59.8	58.7	60.1	61.0	61.8	62.6	63.5
Pop	64.5	65.1	65.9	66.8	65.4	67.0	67.9	68.8	69.7	70.5
To'raqo'rg'on	61.4	62.0	62.8	63.5	62.3	63.9	64.8	65.6	66.5	67.4
Uychi	60.8	61.3	62.0	62.7	61.5	63.0	63.8	64.7	65.5	66.3
Uchqo'rg'on	61.0	61.6	62.3	63.0	61.8	63.4	64.2	65.0	65.9	66.8
Chortoq	59.6	60.1	60.8	61.4	60.2	61.8	62.7	63.5	64.4	65.2
Chust	63.8	64.4	65.1	65.9	64.8	66.3	67.2	68.0	68.9	69.8
Yangiqo'rg'on	60.5	61.1	61.8	62.5	61.4	62.9	63.7	64.6	65.4	66.2

Ilmiy jihatdan bandlik darajasi moliyaviy savodxonlikning hududiy iqtisodiyotga ta'sirini ifodalovchi eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy indikatorlardan biri hisoblanadi. Chunki moliyaviy savodxonlik aholining kredit, jamg'arma va investitsiya resurslaridan oqilona foydalanishiga, tadbirkorlik tashabbuslarini rivojlantirishiga hamda iqtisodiy faollikni oshirishiga xizmat qiladi. Namangan shahri, Pop va Chust tumanlarida bandlik ko'rsatkichlarining yuqori sur'atlarda oshishi ushbu hududlarda moliyaviy resurslarning real iqtisodiy faoliyatga samarali yo'naltirilganini ko'rsatadi. Aksincha, Mingbuloq va Norin tumanlarida bandlik darajasining nisbatan pastligi moliyaviy infratuzilma, biznes muhiti va moliyaviy savodxonlik darajasi yetarli emasligini anglatadi. Demak, moliyaviy savodxonlikni oshirish nafaqat individual moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi, balki hududiy mehnat bozori faolligi, yangi ish o'rinlari yaratilishi va hududiy iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanishning muhim omiliga aylanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tahlillar Namangan viloyatida moliyaviy savodxonlik hududiy iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanishning muhim institutsional va amaliy omili ekanini ko'rsatdi. 2016-2025-yillar davomida aholi jamg'armalari, bank kreditlaridan foydalanish, kichik biznes subyektlari soni va bandlik darajasi bo'yicha ijobiy dinamika kuzatilgan bo'lsa-da, hududlar kesimida moliyaviy faollik darajasi bir xil emas. Bu esa moliyaviy savodxonlikni oshirish bo'yicha umumiy targ'ibot yetarli emasligini, har bir hududning iqtisodiy profili va aholining moliyaviy xulq-atvoridan kelib chiqqan holda differensial yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

¹ Manba: Namangan viloyati Bandlik boshqarmasi va statistika ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Birinchidan, aholi jamg'armalari hajmining o'sishi moliyaviy savodxonlik va hududiy iqtisodiy salohiyat o'rtasidagi bevosita bog'liqlikni tasdiqlaydi. Namangan shahrida jamg'armalar hajmi 2016-yildagi 210 mlrd so'mdan 2025-yilda 1260 mlrd so'mga yetib, 6 barobarga oshgan. Pop tumanida ushbu ko'rsatkich 110 mlrd so'mdan 730 mlrd so'mga, Chust tumanida esa 105 mlrd so'mdan 660 mlrd so'mga ko'tarilgan. Bu natijalar aholining daromadlarni rejalashtirish, bank xizmatlaridan foydalanish va jamg'arma shakllantirish madaniyati rivojlanayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, Mingbuloq va Norin tumanlarida 2025-yilda jamg'armalar hajmi mos ravishda 210 mlrd so'm va 250 mlrd so'mni tashkil etgani moliyaviy resurslar bazasi hali zaifligini bildiradi. Amaliy tavsiya sifatida ushbu hududlarda omonat madaniyatini rivojlantirish, oilaviy byudjet yuritish bo'yicha mahalla darajasidagi treninglar va banklar bilan hamkorlikda moliyaviy maslahat markazlarini tashkil etish zarur.

Ikkinchidan, bank kreditlaridan foydalanish hajmining oshishi hududlarda moliyaviy xizmatlarga bo'lgan talab kuchayganini ko'rsatadi. Namangan shahrida kreditlar hajmi 340 mlrd so'mdan 1880 mlrd so'mga, Pop tumanida 175 mlrd so'mdan 1040 mlrd so'mga, Chust tumanida esa 168 mlrd so'mdan 1005 mlrd so'mga yetgan. Biroq kredit hajmining o'sishi avtomatik ravishda iqtisodiy samaradorlikni anglatmaydi. Agar kredit iste'mol xarajatlariga yoki qisqa muddatli ehtiyojlarga yo'naltirilsa, u hududiy salohiyatni oshirmaydi, aksincha qarzdorlik bosimini kuchaytiradi. Shu sababli asosiy ilmiy taklif - kredit resurslaridan foydalanish samaradorligini baholovchi maxsus hududiy indikatorlar tizimini joriy etishdir. Bunda kreditning tadbirkorlikka, ishlab chiqarishga, xizmat ko'rsatishga va yangi ish o'rinlariga ta'siri alohida o'lchanishi lozim.

Uchinchidan, kichik biznes subyektlari soni va bandlik darajasidagi o'sish moliyaviy savodxonlikning real iqtisodiy natijaga aylanish mexanizmini ochib beradi. Namangan shahrida kichik biznes subyektlari soni 8420 tadan 14960 taga oshgan, bandlik darajasi esa 67,2 foizdan 73,0 foizga yetgan. Pop tumanida kichik biznes subyektlari soni 3920 tadan 6910 taga, bandlik darajasi 64,5 foizdan 70,5 foizga oshgan. Chust tumanida ham kichik biznes subyektlari 3650 tadan 6490 taga, bandlik esa 63,8 foizdan 69,8 foizga ko'tarilgan. Bu ko'rsatkichlar moliyaviy savodxonlik tadbirkorlik tashabbuslari, kreditdan oqilona foydalanish va mehnat bozoridagi faollik orqali hududiy iqtisodiy salohiyatni harakatga keltirishini ko'rsatadi. Amaliy jihatdan har bir tumanda "moliyaviy savodxon tadbirkor" dasturini joriy etish, biznes-reja tuzish, kredit yukini hisoblash va pul oqimini boshqarish bo'yicha qisqa muddatli o'quv kurslarini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiq.

To'rtinchidan, tadqiqot natijalari moliyaviy savodxonlikni faqat aholiga ma'lumot berish yoki targ'ibot tadbirlari bilan cheklash katta metodologik xato ekanini ko'rsatadi. Moliyaviy savodxonlik hududiy iqtisodiy siyosatda alohida boshqaruv instrumenti sifatida qaralishi kerak. Buning uchun maktab, kollej, oliy ta'lim, mahalla, bank va tadbirkorlik markazlari o'rtasida uzluksiz moliyaviy ta'lim zanjiri shakllantirilishi zarur. Ilmiy taklif sifatida Namangan viloyati tumanlari kesimida "moliyaviy savodxonlik indeksi"ni ishlab chiqish tavsiya etiladi. Ushbu indeks aholining jamg'arma qilish darajasi, kredit intizomi, bank xizmatlaridan foydalanish,

raqamli to'lovlar faolligi, sug'urta madaniyati va tadbirkorlik moliyasini boshqarish ko'nikmalarini qamrab olishi lozim.

Beshinchidan, hududiy iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanish uchun moliyaviy savodxonlik dasturlari hududlar ixtisoslashuviga moslashtirilishi shart. Namangan shahrida raqamli moliyaviy xizmatlar, investitsiya va biznes moliyasiga urg'u berilishi; Pop va Chust tumanlarida tadbirkorlik krediti, ishlab chiqarish xarajatlari va eksport moliyasini boshqarish bo'yicha amaliy dasturlar kuchaytirilishi; Mingbuloq, Norin va Chortoq tumanlarida esa oilaviy byudjet, jamg'arma, mikroqarzlardan oqilona foydalanish va kichik biznesni boshlash bo'yicha boshlang'ich moliyaviy ta'lim kengaytirilishi lozim

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. OECD. Financial Education. OECD, Paris, 2024.
2. World Bank. The Global Findex Database 2021: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19. World Bank Publications, Washington D.C., 2022.
3. OECD/INFE. Toolkit for Measuring Financial Literacy, Financial Inclusion and Financial Well-being 2026. OECD Publishing, Paris, 2026.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti 2020-yil 5-oktabr PF-6079-son "“Raqamli O'zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni <https://lex.uz/docs/-5030957>
5. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. Finlit.uz - the Central Bank's Financial Literacy Information and Educational Platform. Toshkent, 2025.
6. Lusardi A., Mitchell O.S. The Economic Importance of Financial Literacy: Theory and Evidence. Journal of Economic Literature, American Economic Association, 2014. - Vol. 52, No. 1. - pp. 5-44.
7. Atkinson A., Messy F.A. Measuring Financial Literacy: Results of the OECD/International Network on Financial Education Pilot Study. OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 15, OECD Publishing, Paris, 2012. - 73 p.
8. Kaiser T., Menkhoff L. Does Financial Education Impact Financial Literacy and Financial Behavior, and If So, When? The World Bank Economic Review, Oxford University Press, 2017. - Vol. 31, No. 3. - pp. 611-630.
9. Cole S., Sampson T., Zia B. Prices or Knowledge? What Drives Demand for Financial Services in Emerging Markets? The Journal of Finance, Wiley-Blackwell, 2011. - Vol. 66, No. 6. - pp. 1933-1967.
10. Demirgüç-Kunt A., Klapper L., Singer D., Ansar S. The Global Findex Database 2021: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19. World Bank Publications, Washington D.C., 2022. - 180 p.
11. Huston S.J. Measuring Financial Literacy. Journal of Consumer Affairs, Wiley-Blackwell, 2010. - Vol. 44, No. 2. - pp. 296-316.
12. Hastings J.S., Madrian B.C., Skimmyhorn W.L. Financial Literacy, Financial Education, and Economic Outcomes. Annual Review of Economics, Annual Reviews, 2013. - Vol. 5. - pp. 347-373.

13. Boone P., Kurtz N., White J. Financial Literacy and Household Economic Behavior. National Bureau of Economic Research Working Paper Series, Cambridge, 2019. - 42 p.
14. Vahobov A.V. Moliya. “Iqtisod-Moliya” nashriyoti, Toshkent, 2018. - 456 b.
15. Malikov T.S., Olimjonov O.O. Moliya. “Iqtisod-Moliya” nashriyoti, Toshkent, 2019. - 512 b.
16. Shodmonov Sh.Sh., G‘afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi. “Fan va texnologiya” nashriyoti, Toshkent, 2020. - 728 b.
17. Xushmatov Q. Hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda tadbirkorlikning o‘rni. “Iqtisodiyot” nashriyoti, Toshkent, 2021. - 287 b.

KICHIK SANOAT ZONALARINING HUDUDLAR IQTISODIY RIVOJLANISHIDAGI ROLI

Esanaliev Otabek Yusupjonovich

Namangan davlat texnika universiteti

o'qituvchisi

E-mail: esanalievotabek2508@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada kichik sanoat zonalarining hududlar iqtisodiy rivojlanishidagi roli ilmiy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot davomida kichik sanoat zonalarining sanoat ishlab chiqarishi, investitsiyalar hajmi, eksport salohiyati va yangi ish o'rinlari yaratishdagi ahamiyati baholandi. O'zbekiston hududlari kesimida 2020-2024 yillardagi statistik ko'rsatkichlar asosida ishlab chiqarish hajmlarining o'sish dinamikasi o'rganildi. Tahlillar natijasida kichik sanoat zonolari hududiy sanoat salohiyatini oshirish, iqtisodiy faollikni kengaytirish va tadbirkorlikni rivojlantirishning muhim mexanizmi ekani asoslandi. Tadqiqot yakunida sanoat simbiozi, raqamli boshqaruv, yashil iqtisodiyot va klasterli yondashuvlarni joriy etishga oid ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: kichik sanoat zonasi, hududiy iqtisodiyot, sanoat ishlab chiqarishi, investitsiya, eksport, bandlik, klaster, yashil iqtisodiyot, raqamli boshqaruv.

Аннотация

В данной статье научно проанализирована роль малых промышленных зон в экономическом развитии регионов. В ходе исследования была оценена значимость малых промышленных зон в увеличении промышленного производства, привлечении инвестиций, развитии экспортного потенциала и создании новых рабочих мест. На основе статистических данных регионов Узбекистана за 2020-2024 годы изучена динамика роста объемов производства. Результаты анализа показали, что малые промышленные зоны являются важным механизмом повышения промышленного потенциала регионов, расширения экономической активности и развития предпринимательства. По итогам исследования разработаны научно-практические рекомендации по внедрению промышленного симбиоза, цифрового управления, зеленой экономики и кластерного подхода.

Ключевые слова: малая промышленная зона, региональная экономика, промышленное производство, инвестиции, экспорт, занятость, кластер, зеленая экономика, цифровое управление.

Abstract

This article scientifically analyzed the role of small industrial zones in regional economic development. The study evaluated the importance of small industrial zones in increasing industrial production, attracting investments, expanding export potential, and creating new jobs. Based on statistical indicators of Uzbekistan's regions for 2020-2024, the dynamics of production growth were examined. The analysis showed that small industrial zones serve as an important mechanism for strengthening regional industrial capacity, increasing economic activity, and supporting entrepreneurship

development. As a result of the study, scientific and practical recommendations were developed regarding industrial symbiosis, digital management, green economy, and cluster-based approaches.

Keywords: small industrial zone, regional economy, industrial production, investment, export, employment, cluster, green economy, digital management.

KIRISH

Kichik sanoat zonalarini iqtisodiy faollik, innovatsiyalar va aholi bandligini oshirishning dvigateli bo'lib, hududlarning o'sishi va rivojlanishiga salmoqli hissa qo'shmoqda. Biroq, kichik sanoat zonalarining tashkiliysiz va tartibsiz rivojlanishi ularning mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishga qo'shadigan potensial hissasiga to'sqinlik qilishi mumkin. Rejalashtirish, infratuzilmani rivojlantirish va boshqaruvga tizimli yondashuvni qo'llash orqali tashkil etilgan kichik sanoat zonalarini iqtisodiyotni o'zgartirish, sanoatni diversifikatsiya qilish va inklyuziv o'sish katalizatoriga aylanishi mumkin.

Rivojlangan xorijiy davlatlarda kichik va o'rta tadbirkorlikni rivojlantirish, aholini ish bilan ta'minlash va sanoatning texnologik rivojlanishi bilan bog'liq muammolarni hal etishning muhim mexanizmlaridan biri industrial parklar, texnopolislar va sanoat zonalarini hisoblanadi. AQSh va Xitoyda - 400 tadan, Germaniyada - 200 ta, Turkiyada - 262 ta, Vyetnamda - 200 ga yaqin industrial parklar faoliyat yuritmoqda [2]. Mazkur zonalar ishlab chiqarishning zamonaviy texnologik bazasini shakllantirish, ishlab chiqarish jarayonlariga innovatsiyalarni joriy etish hamda ilm-fan sig'imi yuqori mahsulotlar yaratish va xizmat ko'rsatishni ta'minlashda asos rolini o'ynamoqda. O'zbekistonda sanoat ishlab chiqarishni jadallashtirishga muhim hissa qo'shuvchi kichik sanoat zonalarini barpo etish va ularni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, bu borada "milliy iqtisodiyot barqarorligini ta'minlash va yalpi ichki mahsulotda sanoat ulushini oshirishga qaratilgan sanoat siyosatini davom ettirib, sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini 1,4 baravarga oshirish" maqsadlari belgilab berilgan [1]. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 9-martdagi "Kichik sanoat zonalarini to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 134-son Qaroriga [2] asosan: Kichik sanoat zonasi - ishlab chiqarish faoliyatini amalga oshirish uchun mo'ljallangan, aholi punkti hududining yoki aholi punktlararo hududning qonun hujjatlari bilan muayyan maqom berilgan hamda hududi doirasida xizmat ko'rsatuvchi infratuzilmaga ega bo'lgan ishlab chiqarish maydonlari joylashadigan va chegaralari aniq belgilangan qismi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Hududlarni rivojlantirishda kichik sanoat zonalarini va industrial parklarning iqtisodiy ahamiyati yuzasidan bir qator xorijiy olimlar ilmiy tadqiqotlar olib borgan. Xususan, V. Millberg va M. Amengual o'z izlanishlarida industrial parklar iqtisodiy jihatdan qoloq va rivojlanish sur'ati past hududlar uchun muayyan darajada "iqtisodiy motivatsiya" vazifasini bajara olishini ta'kidlaydi. Olimlarning fikricha, bunday kichik sanoat zonalarini iqtisodiy rivojlanish uchun maxsus ajratilgan kichik ishlab chiqarish maydonlari hisoblanadi [3].

A. Agarvalning qarashlariga hamfikir holda, iqtisodchi olim J. Karimqulov ham kichik sanoat zonalarini iqtisodiy rivojlanishning muhim vositasi sifatida ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, foydalanilmayotgan bino va inshootlar negizida tashkil etiladigan kichik sanoat zonalarini davlat va xususiy sektor hamkorligining nodir namunasi hisoblanib, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, yangi ish o'rinlari yaratish va eksport salohiyatini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, olimning asosiy izlanishlari erkin iqtisodiy zonalarga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish yo'nalishlariga qaratilgan [4].

Iqtisodchi olim M. Raimjanova tadqiqotlarida kichik biznes va tadbirkorlikning hozirgi holati, ularga yo'naltirilayotgan investitsiyalar va ajratilayotgan kreditlar tahlil qilingan. Jumladan, xorijiy tajribalar o'rganilib, ular asosida kichik biznesni rivojlantirishga oid xulosa va takliflar berilgan. Muallif ayniqsa kichik sanoat zonalarini rivojlangan davlatlar amaliyotidan kelib chiqqan holda tashkil etish masalasiga alohida e'tibor qaratgan [5].

Kichik sanoat zonalarining hududlarni barqaror iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyati xalqaro tadqiqotlarda ham keng yoritilgan. Xitoy tadqiqotchilari X. Chen va V. Janglar "township and village enterprises" (qishloq va shaharcha sanoat korxonalari) faoliyatini o'rganib, ularning mahalliy iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini asoslab berdilar. Ularning xulosalariga ko'ra, mahalliy sanoat korxonalari qishloq xo'jaligiga qaramlikni kamaytiradi, aholining daromad manbalarini diversifikatsiya qiladi hamda qishloq joylarda ish o'rinlari yaratish orqali urbanizatsiya jarayonlarini rag'batlantiradi [6].

O'zbekistonda kichik sanoat zonalarini rivojlantirish masalalari mamlakatimiz iqtisodchi olimlaridan B.T. Salimov va B.B. Salimov, A.A. O'roqov, Sh.Sh. Shodmonov, U.K. To'xtasinov, D.B. Tursunov hamda N.N. Yusupovlarning ilmiy tadqiqotlarida atroflicha o'rganilgan [9], [10], [11], [12], [13].

METEDOLOGIYA

Tadqiqotda tizimli yondashuv, statistik tahlili, qiyosiy tahlili va sintez usullari qo'llanildi. Ma'lumotlar manbai sifatida O'zbekiston Respublikasi Statistik qo'mitasining ma'lumotlari, moliya vazirligining hisobotlari va kichik sanoat zonalarini faoliyati bo'yicha ma'lumotlar asos qilib olindi.

Ushbu tadqiqotning metodologiyasi kichik sanoat zonalarining (KSZ) hududiy iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sirini obyektiv baholashga qaratilgan bo'lib, quyidagi bosqichlarni va usullarni o'z ichiga oladi:

Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, induksiya va deduksiya kabi umumilmiy metodlardan foydalanildi. Hududiy iqtisodiyot nazariyalari va klasterli yondashuvlar tadqiqotning nazariy asosi bo'lib xizmat qildi.

Tahlillar uchun zarur bo'lgan empirik ma'lumotlar quyidagi manbalardan olindi:

O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi hamda hududiy statistika boshqarmalarining yillik hisobotlari;

Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligining kichik sanoat zonalarini faoliyati bo'yicha operativ ma'lumotlari;

Hududiy sanoat korxonalari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnomalar va bevosita kuzatish natijalari.

KSZlarning hudud iqtisodiyotiga qo'shayotgan hissasini aniqlashda quyidagi usullar qo'llanildi:

Dinamik qatorlar tahlili - KSZlarda ishlab chiqarish hajmi, eksport va investitsiyalar o'sish sur'atlarini vaqt bo'yicha o'zgarishini o'rganish uchun.

Korrelyatsion-regression tahlil - KSZlarga kiritilgan investitsiyalar hajmi va hududning yalpi sanoat mahsuloti (YSM) o'sishi o'rtasidagi bog'liqlik darajasini aniqlash uchun.

Solishtirma tahlil - KSZ mavjud bo'lgan va mavjud bo'lmagan tumanlardagi iqtisodiy faollikni o'zaro solishtirish orqali ularning samaradorligini baholash.

Tadqiqot obyekti sifatida O'zbekistondagi faoliyat yuritayotgan kichik sanoat zonalarini tanlandi, ularning investitsion jozibadorligi va iqtisodiy samaradorligi baholandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi ma'lumotiga ko'ra, so'nggi yillarda mamlakatimizda ochiq, raqobatbardosh iqtisodiyotni shakllantirish, investitsiyalar va sanoatni rivojlantirish, tashqi savdo aloqalarini kengaytirish, mahalliy va xorijiy investorlar uchun jozibador ishbilarmonlik muhitini yaratishga qaratilgan qator izchil islohotlar amalga oshirilmoqda.

Mutaxassislar ta'kidlaganidek, amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligi rivojlangan mamlakatlarning ilg'or tajribasi, milliy iqtisodiyot imkoniyatlari va mamlakat rahbariyatining yangilanish aholi turmush darajasini yaxshilash borasidagi siyosiy irodasi bilan uyg'unligi orqali ta'minlanmoqda.

Ishlab chiqarish va eksport salohiyatini jadal rivojlantirish, investitsiyalarni jalb etishning ilg'or jahon tajribasidan biri bu maxsus iqtisodiy va sanoat zonalarini tashkil etishdir.

2024-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, mamlakatda 766 ta sanoat zonasi tashkil etildi. Mazkur obyektlarning bosh rejalariga muvofiq investitsiya loyihalari uchun umumiy maydoni 11 ming 952,1 gektar yer ajratilgan.

2024-yilda sanoat zonalarida 841 ta loyihani ishga tushirish rejalashtirilgan.

2024-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, mamlakatda 766 ta sanoat zonasi, jumladan, 24 ta maxsus iqtisodiy zona, 532 ta kichik sanoat zonasi, 210 ta yoshlar sanoat va tadbirkorlik zonalarini tashkil etildi.

Auksion orqali 4123,5 gektar yer maydoni, jumladan, maxsus iqtisodiy zonalarda 3 ming 304,8 gektar, kichik sanoat zonalarida 666 gektar, yoshlar sanoat va tadbirkorlik zonalarida 152,7 gektar yer maydonlari sotuvga qo'yilgan. Birgina joriy yilning yanvar oyida 100 gektardan ortiq yer auksionga qo'yildi.

Sanoat zonalarida amalga oshirilayotgan ishlar ko'lamini yildan-yilga kengaytmoqda. 2024-yilda sanoat zonalarida 841 ta loyihani ishga tushirish rejalashtirilgan. Bu 2023-yildagi ko'rsatkichdan (965 ta loyiha) 124 taga kam bo'lsada, bu o'zgarish yangi tashkil etilgan ishlab chiqarish quvvatlarining yiriklashishi va ish o'rinlari sonining ancha ko'payishi bilan bog'liq. Masalan, sanoat zonalarida

2023-yilda amalga oshirilgan loyihalarning umumiy qiymati 9,7 trillion soʻmni tashkil etgan boʻlsa, 2024-yilda ushbu maqsadlar uchun 13,3 trillion soʻm jalb etiladi. Ish oʻrinlari boʻyicha ham vaziyat xuddi shunday - 2023-yilda 20,7 ming, joriy yilda esa 27,7 ming ish oʻrinlari yaratish rejalashtirilgan.

2023-yilda sanoat zonalarida joylashgan korxonalar tomonidan 53,4 trillion soʻmlik mahsulot ishlab chiqarilib, 972 million dollarlik eksport amalga oshirildi. Birgina joriy yilning yanvar oyida 4,4 trillion soʻmlik mahsulot ishlab chiqarilib, shundan 61,3 million dollarlik mahsulot eksport qilindi.

2024-yilning birinchi kunlaridan boshlab sanoat zonalarida qizgʻin ish boshlab yuborildi. Sovuq kunlarda kuzatilayotgan sekinlashishga qaramay, 2024-yil yanvar oyida umumiy qiymati 56,6 milliard soʻmlik 14 ta loyiha foydalanishga topshirilib, 300 ta yangi ish oʻrni yaratildi. Shundan kichik sanoat zonalarida 54,1 milliard soʻmlik 12 ta, yoshlar sanoat va tadbirkorlik zonalarida esa 2,5 milliard soʻmlik 2 ta loyiha ishga tushirildi. [3]

1-jadval

Sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi toʻgʻrisida maʼlumot¹, 2024-yil

Sanoat subyektlari	Tarkibidagi korxonalar, soni	Sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi, mlrd. soʻmda
Jami:	5 396	79 979,6
MIZ	768	37 769,2
KSZ	2 494	37 769,2
Texnoparklar	1 694	9 505,6
Klasterlar	2 494	9 505,6

Sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi jami - 79 979,6 mlrd. soʻmni tashkil qildi, shundan: MIZda - 37 769,2 mlrd. soʻmni, KSZda - 9 505,6 mlrd. soʻmni, texnopark - 910,4 mlrd. soʻmni va klasterlarda - 31 794,5 mlrd. soʻmni tashkil qildi.

Eng yuqori sanoat mahsuloti ishlab chiqarish hajmi maxsus iqtisodiy zona hissasiga toʻgʻri kelgan boʻlib, 37 769,2 mlrd. soʻmni tashkil etgan.

Taqqoslash uchun: 2023-yilning yanvar-dekabr oylarida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish umumiy hajmi 62716,8 mlrd. soʻmni tashkil etdi, jumladan: MIZda - 27 252,1 mlrd. soʻm, KSZda - 6 358,3 mlrd. soʻm, texnoparklarda - 427,2 mlrd. soʻm va klasterlarda - 28 679,2 mlrd. soʻm. [7]

Namangan viloyatida 2023-yil 31-dekabr holatiga 822,2 ga. yer maydonida jami 72 ta kichik sanoat zonalar mavjud boʻlib, ushbu sanoat zonalarida jami 1245 ta loyiha joylashtirilgan, loyihalarning umumiy qiymati 10,1 trln. soʻmni tashkil qilgan. Shu bilan birgalikda hozirda jami 64614 ta yangi ish oʻrinlari yaratilgan hamda 4,2 trln. soʻmlik mahsulot ishlab chiqarilgan, 59,5 mln. AQSh dollarlik mahsulot ishlab chiqarilgan.

Oʻzbekiston Respublikasida kichik sanoat zonalarida faoliyat yurituvchi tadbirkorlik subyektlari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar hajmining 2020-2024 yillar davomidagi dinamikasi sanoat salohiyatining barqaror

¹ Oʻzbekiston Respublikasi Milliy Statistika qoʻmitasi rasmiy maʼlumotlari www.stat.uz

rivojlanayotganligini va hududlar kesimida sanoat tarkibining diversifikatsiya qilinayotganligini yaqqol namoyon etadi (1-jadval). Tahlillarga ko'ra respublika bo'yicha KSZlarida ishlab chiqarish hajmi 2020-yilda 2,69 trln. so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilga kelib ushbu ko'rsatkich 15,29 trln so'mga yetgan. Bu besh yil ichida 5,6 barobarlik o'sishni qayd etib, KSZlarining mamlakat sanoat siyosatida strategik ahamiyat kasb etib borayotganligidan dalolat beradi.

2-jadval

Kichik sanoat zonalardagi korxonalarning ishlab chiqarish hajmi¹, mln.so'mda²

№	Viloyatlar	2020-yil	2021-yil	2022-yil	2023-yil	2024-yil	2024-yil 2023-yilga nisbatan
1	Qoraqalpog'iston Respublikasi	225690,0	308524,6	325178,6	339641,1	385346,6	113,5
2	Andijon viloyati	203224,1	227057,3	186865,5	517001,8	804852,2	155,7
3	Buxoro viloyati	51463,1	140473,5	193622,8	279586,3	404945,6	144,8
4	Jizzax viloyati	71085,2	57306,9	202069,2	192352,6	380416,0	197,8
5	Qashqadaryo viloyati	17060,5	43427,9	126426,0	188941,1	299189,3	158,4
6	Navoiy viloyati	2728,6	81638,8	204054,1	130153,0	222431,0	170,9
7	Namangan viloyati	91287,3	265006,8	544372,4	587829,4	1158007,5	197,0
8	Samarqand viloyati	62047,7	88115,8	85933,4	120181,7	580905,8	483,4
9	Surxondaryo viloyati	4337,8	14296,1	15268,5	31935,6	19130,0	59,9
10	Sirdaryo viloyati	32466,7	33010,0	45300,5	90868,5	128552,8	141,5
11	Toshkent viloyati	141875,6	347289,2	949335,5	2312143,7	4788381,5	207,1
12	Farg'ona viloyati	78186,0	114104,0	309110,9	1043273,9	2807134,7	269,1
13	Xorazm viloyati	14421,6	22000,5	53601,6	57578,0	72224,4	125,4
14	Toshkent shahri	1698351,2	2222137,4	3117191,7	3614063,4	3242827,0	89,7
15	O'zbekiston Respublikasi	2694225,4	3964388,9	6358330,8	9505550,0	15294344,2	160,9

O'zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilish va hududiy sanoat salohiyatini oshirishda kichik sanoat zonalar (KSZ) muhim strategik ahamiyatga ega. Taqdim etilgan statistik ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, 2020-2024 yillar oralig'ida mamlakat bo'ylab KSZlardagi ishlab chiqarish hajmi keskin o'sish tendensiyasini namoyon etgan.

Respublika miqyosida umumiy ishlab chiqarish hajmi 2020-yildagi 2 694 225,4 mln. so'mdan 2024-yilga kelib 15 294 344,2 mln. so'mga yetgan. Bu esa

¹O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari.

² O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo'mitasi rasmiy ma'lumotlari www.stat.uz

qisqa davr ichida qariyb 5.6 barobar o'sishni anglatadi. Ayniqsa, 2023-yildan 2024-yilga o'tish davridagi o'sish sur'ati 160,9% ni tashkil etib, iqtisodiy faollikning jadallashganini tasdiqlaydi.

Hududlar kesimida eng yuqori o'sish dinamikasi Samarqand viloyatida kuzatilgan bo'lib, 2024-yilda o'sish sur'ati 2023-yilga nisbatan 483,4% ni tashkil etgan. Toshkent viloyati (207,1%) va Farg'ona viloyati (269,1%) ham yuqori natijalarni qayd etgan. Bu hududlarda ishlab chiqarish infratuzilmasining yaxshilanishi va yangi quvvatlarning ishga tushirilishi asosiy drayver bo'lib xizmat qilgan.

Toshkent shahri mutlaq hajmlar bo'yicha yetakchilikni saqlab qolgan bo'lsa-da (3,2 trln so'mdan ortiq), uning 2024-yildagi o'sish sur'ati (89,7%) respublika o'rtacha ko'rsatkichidan biroz pastroq bo'lgan. Bu poytaxtda sanoat zonalarining to'yinish darajasi yuqoriligidan dalolat berishi mumkin.

Ijobiy tendensiyalar fonida Surxondaryo viloyatidagi ko'rsatkichlar biroz xavotirli ko'rinadi. Bu hududda 2024-yilgi ko'rsatkich 2023-yilga nisbatan pasaygan (59,9%) va umumiy ishlab chiqarish hajmi respublika bo'yicha eng past darajada qolmoqda. Bu esa ushbu viloyatda KSZlarni boshqarish va rag'batlantirish mexanizmlarini qayta ko'rib chiqishni talab etadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Kichik sanoat zonalarini tashkil etish mintaqaviy iqtisodiy taraqqiyotni rag'batlantirish, sanoat o'sishini rag'batlantirish va tadbirkorlik subyektlarining rivojlanishi uchun qulay ekotizim yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Infratuzilmani rivojlantirish, sanoat klasterini shakllantirish, sarmoyalarni jalb qilish va malaka oshirishga ustuvor ahamiyat berish orqali tashkil etilgan kichik sanoat zonalarini o'z salohiyatini inklyuziv va barqaror rivojlanish mexanizmi sifatida ishga tushirishi mumkin. Samarali rejalashtirish, boshqarish va manfaatdor tomonlar o'rtasidagi hamkorlik uyushgan kichik sanoat zonalarining hududlarning iqtisodiy taqdirini shakllantirishda o'zgartiruvchi kuchidan foydalanish uchun muhim ahamiyatga ega. Hududlar farovonlik va barqarorlikka erishishga intilayotgan bir paytda, kichik sanoat zonalarini tashkil etish bo'yicha strategik sa'y-harakatlar yangi imkoniyatlarni ochib, innovatsiyalarni rag'batlantirishi va farovon kelajakka yo'l ochishi mumkin.

Kichik sanoat zonalarining (KSZ) hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi rolini oshirishga qaratilgan takliflar quyidagilar: Ushbu takliflar zamonaviy iqtisodiy tendensiyalar va O'zbekistondagi islohotlar (xususan, "O'zbekiston - 2030" strategiyasi) doirasida shakllantirilgan.

– "Sanoat simbiozi" va Klasterli yondashuvni joriy etish - KSZlar faqatgina tadbirkorlar jamlangan hudud bo'lib qolmasdan, balki o'zaro bog'langan zanjirga aylanishi kerak.

– KSZ ichida korxonalararo "Resource sharing" (resurslarni almashish) tizimini yo'lga qo'yish - Masalan, bir korxonaning chiqindisi ikkinchisi uchun xomashyo bo'lishi (aylanma iqtisodiyot modeli).

– "Digital Twin" (Raqamli egizak) texnologiyasini boshqaruvga tatbiq etish - KSZ faoliyatini monitoring qilish va prognozlashda zamonaviy IT yechimlardan

foydalanish zarur.

- KSZning raqamli pasportini yaratish va real vaqt rejimida energiya iste'moli, logistika va eksport hajmini kuzatuvchi yagona platforma yaratish.
- Eksport salohiyatini baholashning Samaradorlik indeksi metodikasini qo'llash.
- “Triple Helix” (Uchlik spiral) modelini hududiy darajada bog'lash- KSZlar va oliy ta'lim muassasalari (OTM) o'rtasidagi aloqani institutsional darajaga ko'tarish.
- Har bir yirik KSZ qoshida “Texnologiyalar transferi Markazi”ni tashkil etish - Bu yerda talabalar amaliyot o'taydi, olimlar esa biznesning real muammolariga ilmiy yechim topadi.
- Yashil iqtisodiyot va energiya samaradorligi drayveri - KSZlarni hududning eng “energiya tejamkor” nuqtalariga aylantirish.
- KSZ binolarining tom qismida quyosh panellarini o'rnatish va “Yashil sertifikat” tizimini joriy etgan korxonalarga qo'shimcha soliq imtiyozlarini berish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi”gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-5841063>
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 9-mart 134-son “Kichik sanoat zonalarini to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi Qarori <https://lex.uz/docs/-4758585>
3. W. Millberg, M. Amengual. Economic Development and Working Conditions in Export Processing Zones: A Survey of Trends. ILO Office, Geneva, 2008. 68 p.
4. Karimqulov J. Erkin iqtisodiy hududlarga xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni rivojlantirish yo'nalishlari. Monografiya. - Toshkent: Extremum-press, 2013.
5. Raimjanova M.A. Erkin tadbirkorlik hududlari faoliyatini rivojlantirish kichik biznes va tadbirkorlikni raqobatbardoshligini oshirish omili sifatida. “Xalqaro moliya va hisob” ilmiy elektron jurnali. № 4, avgust, 2017 yil
6. Chen, X., & Zhang, W. (2004). The Role of Township and Village Enterprises in China's Economic Development. Journal of Chinese Economic and Business Studies, 2(3), 193-210.
7. O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo'mitasi rasmiy ma'lumotlari www.stat.uz
8. Смольянинова.Т.Ю. Индустриальные парки в региональной экономике: механизм создания, перспективы развития. Автореферат диссертации. - Воронеж, 2015.
9. Salimov B.T., Salimov B.B. “Kichik sanoat zonalarini barpo etish va rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy asoslarini takomillashtirish”. - T.: Iqtisodiyot, 2020. - 135 b.
10. Shodmonov Sh.Sh. Kichik biznes va sanoat zonalarida hududiy iqtisodiy o'sishni ta'minlash. Iqtisodiyot va ta'lim. Тошкент, 2019. №3.
11. To'xtasinov U.K. Sanoat zonalarida investitsiya muhitini yaxshilashning ustuvor yo'nalishlari. Moliya va bank ishi. Тошкент, 2020. №1.

12. Tursunov D.B. Hududiy sanoat siyosatini amalga oshirishda sanoat zonalarining oʻrni. Iqtisodiy islohotlar va innovatsiyalar. Тошкент, 2021. №2

13. Yusupov N.N. Kichik sanoat zonalarida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish. Biznes-ekspert. Тошкент, 2019. - №5.

14. Mannapova Sh.E. Oʻzbekiston kichik sanoat zonalarida investitsion faollikni oshirish yoʻnalishlari. Iqtisodiyot fanlari boʻyicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. - T.: TMI, -2021. -125 b.

TO‘QIMACHILIK SANOATIDA INVESTITSION LOYIHALAR SAMARADORLIGINI TEXNOLOGIK VA INSTITUTSIONAL OMILLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Alabayev Sobitxon Ibragimovich

Namangan davlat texnika universiteti

katta o‘qituvchisi

E-mail: sobithonalabaev@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada to‘qimachilik sanoatida investitsion loyihalarning texnologik-modernizatsion va institutsional samaradorlik modelini takomillashtirish masalalari tadqiq etilgan. Tadqiqotda investitsion loyihalarning ishlab chiqarish samaradorligi, eksport salohiyati, texnologik yangilanish va sanoat raqobatbardoshligiga ta’siri tahlil qilingan. Institutsional qo‘llab-quvvatlash, innovatsion boshqaruv va sanoat klasterlari faoliyatining investitsion samaradorlikka ta’siri baholangan. Tadqiqot natijasida to‘qimachilik sanoatida investitsion resurslardan samarali foydalanish, texnologik transformatsiyani jadallashtirish va sanoat infratuzilmasini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: to‘qimachilik sanoati, investitsion loyihalar, texnologik modernizatsiya, institutsional samaradorlik, sanoat klasterlari, eksport salohiyati, innovatsion boshqaruv, investitsion samaradorlik, sanoat transformatsiyasi, iqtisodiy rivojlanish.

Аннотация

В данной статье исследуются вопросы совершенствования модели технологической модернизации и институциональной эффективности инвестиционных проектов в текстильной промышленности. Проанализировано влияние инвестиционных проектов на производственную эффективность, экспортный потенциал, технологическое обновление и конкурентоспособность отрасли. Оценена роль институциональной поддержки, инновационного управления и деятельности промышленных кластеров в повышении инвестиционной эффективности. По результатам исследования разработаны научно-практические рекомендации по эффективному использованию инвестиционных ресурсов, ускорению технологической трансформации и совершенствованию промышленной инфраструктуры текстильной отрасли.

Ключевые слова: текстильная промышленность, инвестиционные проекты, технологическая модернизация, институциональная эффективность, промышленные кластеры, экспортный потенциал, инновационное управление, инвестиционная эффективность, промышленная трансформация, экономическое развитие.

Abstract

This article examines the improvement of the technological modernization and institutional efficiency model of investment projects in the textile industry. The study analyzes the impact of investment projects on production efficiency, export potential, technological renewal, and industrial competitiveness. It evaluates the role of

institutional support, innovative management, and industrial cluster activities in enhancing investment efficiency. Based on the findings, scientific and practical recommendations were developed for the effective use of investment resources, acceleration of technological transformation, and improvement of industrial infrastructure in the textile sector.

Keywords: textile industry, investment projects, technological modernization, institutional efficiency, industrial clusters, export potential, innovative management, investment efficiency, industrial transformation, economic development.

KIRISH

To'qimachilik sanoati rivojlanayotgan mamlakatlar uchun sanoatlashuv, eksport salohiyatini kengaytirish, bandlikni oshirish va qo'shilgan qiymat zanjirlarini chuqurlashtirishda strategik tarmoq hisoblanadi. Jahon banki tadqiqotlarida to'qimachilik va kiyim-kechak sanoati global qiymat zanjirlarida ishtirok etish, texnologik yangilanish va yuqori qo'shilgan qiymatli segmentlarga o'tish orqali rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun muhim sanoat platformasi sifatida baholanadi [1]. Bu holat investitsion loyihalarni faqat ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish vositasi sifatida emas, balki texnologik-modernizatsion va institutsional samaradorlikni oshiruvchi strategik mexanizm sifatida tadqiq etishni talab qiladi.

UNIDO tomonidan e'lon qilingan Industrial Development Report 2024 hisobotida sanoat tarmoqlarining barqaror rivojlanishi raqamlashtirish, texnologik yangilanish, sanoat siyosati va ekologik transformatsiya bilan bevosita bog'liq ekani qayd etilgan [2]. Hisobotda ishlab chiqarish sanoati ish o'rinlari yaratish, texnologiyalarni joriy etish va iqtisodiy o'sishni tezlashtirishda muhim omil sifatida ko'rsatiladi. Shu nuqtai nazardan, to'qimachilik sanoatida investitsion loyihalar samaradorligini baholashda faqat kapital qo'yilmalar hajmi emas, balki texnologik audit, ishlab chiqarish unumdorligi, eksportga yo'naltirilganlik, resurs tejamkorligi va institutsional boshqaruv sifati asosiy mezon bo'lishi zarur [2].

Xalqaro savdo markazi ma'lumotlariga ko'ra, tekstil va kiyim-kechak tarmog'ida raqobatbardoshlikni oshirish uchun korxonalar sifat standartlari, bozor talablariga moslashuv, mahsulot diversifikatsiyasi va ekologik mas'uliyat tamoyillarini kuchaytirishi lozim [3]. Demak, Namangan viloyati to'qimachilik sanoatida investitsion loyihalar samaradorligini oshirish ishlab chiqarishning oddiy hajmiy o'sishi bilan emas, balki texnologik yangilanish, eksport bozorlariga moslashish, klasterlararo kooperatsiya va institutsional qo'llab-quvvatlash tizimining uzviyligi bilan belgilanadi.

O'zbekiston sharoitida mazkur mavzuning dolzarbligi so'nggi yillarda to'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini yangi sifat bosqichiga olib chiqishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar bilan yanada kuchaydi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 1-maydagi PF-71-son Farmonida to'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini rivojlantirishning yangi bosqichi, sanoat zonalarini qo'llab-quvvatlash, soliq imtiyozlari va institutsional shart-sharoitlarni yaxshilash masalalari belgilangan [4]. Bu farmon investitsion loyihalarni hududiy sanoat siyosati, texnologik modernizatsiya va klasterlashuv bilan bog'lash zaruratini kuchaytiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 16-yanvardagi PF-6-son Farmonida to'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatida eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishni kengaytirish, ip-kalavani chuqur qayta ishlashni rivojlantirish hamda 5,0 milliard AQSH dollari miqdorida xorijiy investitsiyalar va kreditlarni jalb qilish vazifasi belgilangan [5]. Bu esa investitsion loyihalarning samaradorligini faqat moliyaviy ko'rsatkichlar orqali emas, balki chuqur qayta ishlash, texnologik yangilanish, qo'shilgan qiymat yaratish va institutsional monitoring tizimi orqali baholash zarurligini ko'rsatadi.

Namangan viloyati to'qimachilik sanoati uchun mazkur masala yanada muhimdir. Viloyatda mehnat resurslari salohiyati, paxta-to'qimachilik klasterlari, kichik sanoat zonalari, tikuv-trikotaj korxonalari va eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish imkoniyatlari mavjud. Biroq asosiy muammo investitsion loyihalarning sonida emas, balki ularning texnologik-modernizatsion natijadorligi, ishlab chiqarish zanjirlariga integratsiyasi, eksport bozorlariga chiqish salohiyati va institutsional qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining samaradorligidadir. Shu sababli mazkur maqolada to'qimachilik sanoatida investitsion loyihalarning texnologik-modernizatsion va institutsional samaradorlik modelini takomillashtirish masalasi ilmiy-amaliy jihatdan tadqiq etiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

To'qimachilik sanoatida investitsion loyihalarning texnologik-modernizatsion va institutsional samaradorligini baholash masalasi sanoat iqtisodiyoti, institutsional iqtisodiyot, innovatsion rivojlanish va global qiymat zanjirlari nazariyalari bilan chambarchas bog'liqdir. D. North institutsional iqtisodiyot nazariyasida iqtisodiy samaradorlikning asosiy omili sifatida institutlar sifatini ko'rsatib, ishlab chiqarish samaradorligi texnologik resurslar bilan bir qatorda boshqaruv, huquqiy tartibot va institutsional muhitga ham bog'liq ekanini asoslaydi [6]. Ushbu yondashuv to'qimachilik sanoatida investitsion loyihalarning muvaffaqiyati faqat kapital qo'yilmalari hajmi bilan emas, balki ularni boshqarish va monitoring qilish tizimi bilan ham belgilanishini ko'rsatadi.

R. Coase tranzaksiya xarajatlari nazariyasida ishlab chiqarish tizimlarining samaradorligi iqtisodiy subyektlar o'rtasidagi axborot almashinuvi, shartnomalar sifati va institutsional moslashuvchanlik darajasiga bog'liqligini ta'kidlaydi [7]. To'qimachilik sanoatida bu ayniqsa muhim, chunki investitsion loyihalarda xomashyo ta'minoti, logistika, eksport, texnologik uskunalar va mehnat resurslari o'rtasidagi uzviy bog'liqlik buzilganda tranzaksiya xarajatlari keskin ortadi. Shu sababli investitsion loyihalarda institutsional koordinatsiya samaradorlikning asosiy determinantiga aylanadi.

M. Porter sanoat klasterlari nazariyasida hududiy raqobatbardoshlikni shakllantirishda ishlab chiqarish korxonalari, infratuzilma, ta'lim muassasalari va logistika tizimlarining integratsiyasini asosiy omil sifatida ko'rsatadi [8]. Muallifga ko'ra, sanoat klasterlari innovatsiyalar diffuziyasi va texnologik modernizatsiyani tezlashtiradi. Bu yondashuv Namangan viloyatida paxta-to'qimachilik klasterlari va

eksportga yoʻnaltirilgan ishlab chiqarish tizimlarini rivojlantirishning ilmiy asosini yaratadi.

J. Shumpeter innovatsion rivojlanish nazariyasida texnologik yangilanish iqtisodiy oʻsishning asosiy manbai ekanini qayd etadi [9]. Uning “ijodiy vayronkorlik” konsepsiyasiga koʻra, eski ishlab chiqarish texnologiyalari va boshqaruv shakllari innovatsion tizimlar bilan almashgandagina sanoat samaradorligi oshadi. Toʻqimachilik sanoatida investitsion loyihalarning muvaffaqiyati aynan texnologik modernizatsiya darajasi va innovatsion ishlab chiqarish quvvatlariga bogʻliqdir.

P. Romerning endogen iqtisodiy oʻsish nazariyasi bilim, innovatsiya va texnologik taraqqiyotni iqtisodiy rivojlanishning ichki omili sifatida talqin qiladi [10]. Muallifning fikricha, sanoat tarmoqlarining raqobatbardoshligi innovatsion investitsiyalar va ilmiy-texnik taraqqiyotga moslashish qobiliyatiga bogʻliq. Bu yondashuv tekstil sanoatida investitsion loyihalarni oddiy kapital qoʻyilmasi emas, balki innovatsion iqtisodiy transformatsiya vositasi sifatida koʻrish zarurligini anglatadi.

M. Castells raqamli iqtisodiyot va tarmoq jamiyati nazariyasida ishlab chiqarish tizimlarining samaradorligi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan integratsiyalashuv darajasiga bogʻliq ekanini taʼkidlaydi [11]. Zamonaviy tekstil sanoatida raqamli logistika, aqlli ishlab chiqarish (smart manufacturing), elektron monitoring va Sanoat 4.0 texnologiyalari investitsion samaradorlikning yangi determinantiga aylanmoqda. Demak, texnologik-modernizatsion modelni takomillashtirish raqamli boshqaruv tizimlari bilan uzviy bogʻliqdir.

M. Porter va M. Kramer “shared value” konsepsiyasida korxonalar iqtisodiy foyda bilan bir qatorda ijtimoiy samaradorlikni ham yaratishi kerakligini asoslaydi [12]. Ushbu yondashuv tekstil sanoatida investitsion loyihalarni faqat foyda manbai sifatida emas, balki bandlik yaratish, hududiy rivojlanish va eksport salohiyatini oshirish vositasi sifatida talqin qilish imkonini beradi.

G. Gereffi global qiymat zanjirlari nazariyasida tekstil va kiyim-kechak sanoati xalqaro ishlab chiqarish tizimlariga eng tez integratsiyalashuvchi tarmoqlardan biri ekanini koʻrsatadi [13]. Muallifga koʻra, ishlab chiqaruvchilar yuqori qoʻshilgan qiymatli segmentlarga oʻtmaguncha investitsion samaradorlik cheklangan boʻlib qoladi. Bu Namangan viloyatida ip-kalava eksportidan tayyor mahsulot ishlab chiqarishga oʻtish zarurligini ilmiy asoslaydi.

A.G. Granberg hududiy iqtisodiyot nazariyasida sanoat tarmoqlari rivojlanishi hududiy infratuzilma, mehnat resurslari va institutsional boshqaruv sifati bilan bogʻliq ekanini qayd etadi [14]. Toʻqimachilik sanoatida investitsion loyihalarning muvaffaqiyati ham aynan hududiy iqtisodiy muhit va ishlab chiqarish klasterlari bilan uzviy bogʻliq.

Mahalliy iqtisodchi Q.X. Abdurahmonov hududiy iqtisodiyot va sanoat boshqaruvi tizimida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda mehnat resurslari, innovatsion infratuzilma va institutsional qoʻllab-quvvatlashning muhimligini taʼkidlaydi [15]. Muallifning yondashuvi tekstil sanoatida investitsion loyihalarni

baholashda iqtisodiy, texnologik va ijtimoiy omillarni birgalikda hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

S.S. G'ulomov raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat tarmoqlarida boshqaruv tizimlari tubdan transformatsiyalanayotganini qayd etadi [16]. Muallifning fikricha, ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish, logistika monitoringi va elektron boshqaruv tizimlari investitsion samaradorlikni oshirishning muhim omilidir. Bu yondashuv to'qimachilik sanoatida Sanoat 4.0 texnologiyalarini joriy etish zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, to'qimachilik sanoatida investitsion loyihalarning muvaffaqiyati faqat moliyaviy resurslar hajmi bilan emas, balki texnologik modernizatsiya, institutsional boshqaruv, innovatsion infratuzilma, raqamli transformatsiya va global qiymat zanjirlariga integratsiyalashuv darajasi bilan belgilanadi. Mavjud ilmiy yondashuvlarda investitsion loyihalar samaradorligi ko'proq umumiy iqtisodiy nuqtai nazardan o'rganilgan bo'lsa-da, Namangan viloyati misolida tekstil sanoatining texnologik-modernizatsion va institutsional samaradorlik modelini kompleks baholash masalasi yetarlicha tadqiq etilmagan. Shu jihatdan mazkur tadqiqot investitsion loyihalarning iqtisodiy, texnologik va institutsional ko'rsatkichlarini yagona integratsion tizim asosida tahlil qilishi bilan ilmiy ahamiyat kasb etadi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot metodologiyasi to'qimachilik sanoatida investitsion loyihalarning texnologik-modernizatsion va institutsional samaradorligini kompleks baholashga yo'naltirildi. Tadqiqotda tizimli yondashuv, institutsional tahlil, qiyosiy baholash, tarkibiy-dinamik tahlil va integral indekslash usullaridan foydalanildi. Metodologik asos sifatida investitsiya hajmi, ishlab chiqarish quvvati, texnologik yangilanish darajasi, eksportga yo'naltirilganlik, klasterlashuv, mehnat unumdorligi va institutsional qo'llab-quvvatlash o'rtasidagi sabab-oqibat bog'liqliklari tahlil qilindi. Investitsion loyiha samaradorligi faqat moliyaviy natija emas, balki texnologik transformatsiya, qo'shilgan qiymat yaratish va sanoat raqobatbardoshligini oshirish mezonlari orqali baholandi.

Tadqiqot jarayonida induksiya va deduksiya, ilmiy abstraksiyalash, guruhlash, trend-ekstrapolyatsiya, normalashtirish, ekspert-analitik baholash hamda kompleks indeks shakllantirish usullari qo'llanildi. Ushbu yondashuv to'qimachilik sanoatida investitsion loyihalarning iqtisodiy, texnologik va institutsional natijalarini o'zaro bog'liq holda baholash imkonini beradi. Metodologiya orqali investitsiyalarning ishlab chiqarish samaradorligi, eksport salohiyati, texnologik modernizatsiya va klasterli rivojlanishga ta'siri aniqlanadi. Mazkur yondashuv investitsion loyihalarni oddiy kapital qo'yilma sifatida emas, balki sanoat transformatsiyasini jadallashtiruvchi strategik mexanizm sifatida ilmiy asoslashga xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mazkur bo'limda Namangan viloyati va uning barcha tumanlarida to'qimachilik sanoati investitsion loyihalarining texnologik-modernizatsion va institutsional samaradorlik darajasi 2016-2025-yillar kesimida kompleks baholanadi. Tahlil uchun 4

ta jadval shakllantirilib, ularda texnologik-modernizatsion rivojlanish indeksi, institutsional samaradorlik indeksi, eksport va qo‘shilgan qiymat samaradorligi indeksi hamda ushbu ko‘rsatkichlarni umumlashtiruvchi kompleks samaradorlik indeksi keltiriladi. Mazkur jadvallar hududlar kesimida investitsion loyihalarning ishlab chiqarish yangilanishi, eksportga yo‘naltirilganligi, klasterlashuv salohiyati va boshqaruv natijadorligini tizimli baholash imkonini beradi.

Tadqiqotda Namangan viloyatining to‘qimachilik sanoati hududiy sanoat transformatsiyasining muhim tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqiladi. Jadval ko‘rsatkichlari sanoat ishlab chiqarishi, investitsion faollik, eksport salohiyati, texnologik yangilanish va institutsional qo‘llab-quvvatlash omillarini umumlashtirish asosida shakllantirilgan. 2025-yil qiymatlari mavjud dinamik tendensiyalar asosida prognoz qilingan bo‘lib, ular hududlarda investitsion loyihalarning kelgusi texnologik va institutsional natijadorligini baholashga xizmat qiladi.

1-jadval

Namangan viloyati hududlarida to‘qimachilik sanoati investitsion loyihalarining texnologik-modernizatsion rivojlanish indeksi¹

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	0,318	0,336	0,355	0,376	0,399	0,423	0,447	0,472	0,501	0,528
Namangan	0,128	0,136	0,145	0,155	0,166	0,178	0,190	0,203	0,218	0,232
Mingbuloq	0,064	0,069	0,075	0,082	0,090	0,098	0,107	0,117	0,129	0,142
Kosonsoy	0,102	0,110	0,119	0,130	0,142	0,155	0,169	0,184	0,201	0,218
Norin	0,061	0,066	0,072	0,079	0,087	0,095	0,104	0,114	0,126	0,138
Pop	0,118	0,129	0,141	0,155	0,171	0,189	0,209	0,232	0,258	0,283
To‘raqo‘rg‘on	0,137	0,149	0,163	0,179	0,198	0,220	0,244	0,271	0,301	0,329
Uychi	0,112	0,121	0,131	0,142	0,155	0,169	0,185	0,202	0,221	0,241
Uchqo‘rg‘on	0,093	0,100	0,108	0,117	0,127	0,138	0,150	0,163	0,178	0,194
Chortoq	0,086	0,093	0,101	0,111	0,122	0,134	0,148	0,163	0,180	0,198
Chust	0,131	0,143	0,156	0,171	0,188	0,208	0,230	0,255	0,283	0,309
Yangiqo‘rg‘on	0,116	0,126	0,137	0,149	0,163	0,179	0,196	0,215	0,237	0,258

1-jadval natijalari Namangan viloyati to‘qimachilik sanoatida investitsion loyihalarning texnologik-modernizatsion samaradorligi hududiy sanoat salohiyati, texnologik singdiruvchanlik va klasterlashuv darajasi bo‘yicha keskin differensiallashganini ko‘rsatadi. 2016-2025-yillarda Namangan shahri indeksi 0,318 dan 0,528 gacha oshib, 66,0 foizlik o‘shishni qayd etgan. Biroq eng yuqori nisbiy o‘shish To‘raqo‘rg‘on tumanida kuzatilgan: indeks 0,137 dan 0,329 gacha oshib, 140,1 foizlik o‘shishga erishgan. Chust tumanida ko‘rsatkich 0,131 dan 0,309 gacha, ya‘ni 135,9 foizga, Pop tumanida esa 0,118 dan 0,283 gacha o‘sgan. Aksincha, 2025-yilda Norin 0,138, Mingbuloq 0,142, Uchqo‘rg‘on 0,194 indeks bilan past modernizatsiya zonasida qolmoqda. Namangan shahri va Norin tumani o‘rtasidagi 0,390 punktlilik tafovut investitsion loyihalarning texnologik natijadorligi hududlar bo‘yicha mutanosib emasligini ochiq ko‘rsatadi.

¹ Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasining sanoat, investitsiya va ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari asosida muallif ishlanmasi

Mazkur holatning ilmiy talqini shundan iboratki, to'qimachilik sanoatida investitsion loyiha samaradorligi oddiy kapital qo'yilmasi yoki ishlab chiqarish quvvatini kengaytirish bilan cheklanmaydi. Haqiqiy samaradorlik investitsiyaning yangi texnologiyalarni singdirish, ishlab chiqarish unumdorligini oshirish, mehnat resurslarini qayta malaka oshirish, eksportbop mahsulotlar ulushini kengaytirish va yuqori qo'shilgan qiymat zanjiriga ulanish qobiliyati bilan belgilanadi. Namangan shahri, To'raqo'rg'on va Chustdagi ijobiy dinamika sanoat klasterlari va texnologik modernizatsiya o'rtasida nisbatan barqaror bog'liqlik shakllanayotganini bildiradi. Mingbuloq, Norin va Uchqo'rg'on dagi past indekslar esa bu hududlarda investitsiyalar texnologik transformatsiyaga emas, ko'proq mavjud quvvatlarni saqlab turishga xizmat qilayotganini ko'rsatadi. Bu - jiddiy zaiflik: agar investitsiya texnologik yangilanishga aylanmasa, u uzoq muddatda eksport raqobatbardoshligini ham, sanoat samaradorligini ham oshirmaydi.

2-jadval

Namangan viloyati hududlarida to'qimachilik sanoati investitsion loyihalarining institutsional samaradorlik indeksi¹

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	0,284	0,302	0,323	0,346	0,372	0,399	0,429	0,462	0,498	0,526
Namangan	0,118	0,126	0,135	0,145	0,157	0,169	0,183	0,198	0,214	0,229
Mingbuloq	0,059	0,064	0,070	0,077	0,085	0,094	0,104	0,115	0,127	0,140
Kosonsoy	0,094	0,102	0,111	0,121	0,133	0,146	0,160	0,176	0,193	0,211
Norin	0,056	0,061	0,067	0,074	0,082	0,091	0,101	0,112	0,124	0,137
Pop	0,109	0,120	0,132	0,146	0,162	0,180	0,200	0,224	0,252	0,276
To'raqo'rg'on	0,124	0,136	0,149	0,165	0,183	0,204	0,228	0,255	0,286	0,314
Uychi	0,101	0,110	0,120	0,131	0,144	0,158	0,173	0,190	0,209	0,228
Uchqo'rg'on	0,084	0,091	0,099	0,108	0,118	0,129	0,141	0,154	0,169	0,184
Chortoq	0,079	0,086	0,094	0,103	0,114	0,126	0,139	0,154	0,171	0,188
Chust	0,121	0,133	0,146	0,161	0,179	0,199	0,222	0,248	0,277	0,303
Yangiqo'rg'on	0,105	0,114	0,125	0,137	0,151	0,167	0,184	0,203	0,225	0,247

2-jadval natijalari Namangan viloyatida to'qimachilik sanoati investitsion loyihalarining institutsional samaradorligi boshqaruv sifati, loyiha koordinatsiyasi va sanoat infratuzilmasining hududiy moslashuvchanligi bo'yicha sezilarli tafovutlarga ega ekanini ko'rsatadi. 2016-2025-yillar oralig'ida Namangan shahri indeksi 0,284 dan 0,526 gacha oshib, 85,2 foizlik o'sishni namoyon etgan. To'raqo'rg'on tumanida ko'rsatkich 0,124 dan 0,314 gacha, ya'ni 153,2 foizga, Chustda 0,121 dan 0,303 gacha yoki 150,4 foizga, Pop tumanida esa 0,109 dan 0,276 gacha oshgan. Shu bilan birga, Norin (0,137) va Mingbuloq (0,140) tumanlarida institutsional samaradorlik indeksining past darajada qolishi investitsion loyihalarni boshqarish, monitoring qilish va ishlab chiqarish tizimlariga integratsiyalash mexanizmlari sustligini ko'rsatadi. Namangan shahri bilan Norin tumani o'rtasidagi 0,389 punktlik tafovut institutsional muhit sifati hududlar bo'yicha keskin farqlanayotganini anglatadi.

¹ Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasining sanoat, investitsiya va ishlab chiqarish ko'rsatkichlari asosida muallif ishlanmasi

Mazkur natijalar investitsion loyihalarning muvaffaqiyati texnologik uskunalar yoki moliyaviy resurslar bilan cheklanmasligini, balki institutsional boshqaruvning moslashuvchanligi va koordinatsion samaradorligiga bogʻliqligini tasdiqlaydi. Namangan shahri, Toʻraqoʻrgʻon va Chust tumanlarida yuqori institutsional indekslar sanoat klasterlari, logistika infratuzilmasi, eksport koordinatsiyasi va ishlab chiqarish monitoringi oʻrtasida nisbatan barqaror integratsiya shakllanganini koʻrsatadi. Aksincha, Mingbuloq va Norinda investitsiyalar mavjud boʻlsa ham, ularni ishlab chiqarish unumdorligi, eksport va innovatsion natijalarga aylantiruvchi institutsional mexanizmlar yetarlicha rivojlanmagan. Eng muhim ilmiy xulosa shuki, toʻqimachilik sanoatida investitsion samaradorlikni oshirish uchun “kapital qoʻyish” modelidan “institutsional boshqaruv va monitoring” modeliga oʻtish zarur. Aks holda investitsiya hajmi ortishi mumkin, biroq uning sanoat transformatsiyasiga taʼsiri cheklangan boʻlib qoladi.

3-jadval

Namangan viloyati hududlarida toʻqimachilik sanoati investitsion loyihalarining eksport va qoʻshilgan qiymat samaradorligi indeksi¹

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Namangan shahri	0,296	0,314	0,334	0,357	0,383	0,411	0,442	0,476	0,514	0,546
Namangan	0,119	0,127	0,137	0,148	0,160	0,174	0,188	0,204	0,222	0,239
Mingbuloq	0,061	0,066	0,072	0,079	0,087	0,096	0,106	0,117	0,129	0,142
Kosonsoy	0,097	0,105	0,115	0,126	0,139	0,153	0,168	0,185	0,204	0,223
Norin	0,058	0,063	0,069	0,076	0,084	0,093	0,103	0,114	0,126	0,139
Pop	0,112	0,123	0,136	0,151	0,168	0,188	0,210	0,236	0,267	0,293
Toʻraqoʻrgʻon	0,129	0,141	0,155	0,171	0,190	0,212	0,237	0,265	0,297	0,326
Uychi	0,104	0,113	0,123	0,135	0,148	0,163	0,180	0,198	0,219	0,240
Uchqoʻrgʻon	0,086	0,093	0,101	0,110	0,121	0,133	0,146	0,160	0,176	0,193
Chortoq	0,081	0,088	0,096	0,106	0,117	0,130	0,144	0,160	0,178	0,196
Chust	0,124	0,136	0,150	0,166	0,184	0,205	0,229	0,256	0,287	0,315
Yangiqoʻrgʻon	0,108	0,117	0,128	0,140	0,154	0,170	0,188	0,208	0,231	0,254

3-jadval natijalari Namangan viloyatida toʻqimachilik sanoati investitsion loyihalarining eksport va qoʻshilgan qiymat samaradorligi hududiy eksport integratsiyasi, qayta ishlash chuqurligi va ishlab chiqarishning qiymat zanjirlariga ulanish darajasi boʻyicha keskin differensiallashganini koʻrsatadi. 2016-2025-yillar davomida Namangan shahri indeksi 0,296 dan 0,546 gacha oshib, 84,5 foizlik oʻsishni qayd etgan. Toʻraqoʻrgʻon tumanida koʻrsatkich 0,129 dan 0,326 gacha, yaʼni 152,7 foizga, Chustda 0,124 dan 0,315 gacha yoki 154,0 foizga, Pop tumanida esa 0,112 dan 0,293 gacha oshgan. Shu bilan birga, Norin (0,139) va Mingbuloq (0,142) tumanlarida eksport samaradorligi indeksining pastligi ushbu hududlarda ishlab chiqarishning asosan xomashyo yoki yarim tayyor mahsulotlarga yoʻnaltirilganini koʻrsatadi. Namangan shahri bilan Norin tumani oʻrtasidagi 0,407 punktlilik tafovut hududlararo eksport va qoʻshilgan qiymat yaratish imkoniyatlari oʻrtasidagi chuqur nomutanosiblikni tasdiqlaydi.

¹ Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasining sanoat, investitsiya va ishlab chiqarish koʻrsatkichlari asosida muallif ishlanmasi

Mazkur natijalar shuni ko'rsatadiki, to'qimachilik sanoatida investitsion loyihalarining haqiqiy samaradorligi ishlab chiqarish hajmi bilan emas, balki yaratilayotgan qo'shilgan qiymat va global qiymat zanjirlariga integratsiyalashuv darajasi bilan belgilanadi. Namangan shahri, To'raqo'rg'on va Chust tumanlarida tayyor mahsulot ishlab chiqarish ulushining ortishi investitsiyalarni eksportbop va yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlarga transformatsiyalash imkoniyati kuchayganini anglatadi. Mingbuloq va Norinda esa investitsiyalar asosan past qayta ishlash bosqichlariga yo'naltirilgani sababli iqtisodiy samaradorlik cheklangan bo'lib qolmoqda. Bu yerda asosiy muammo ishlab chiqarish hajmida emas, balki sanoatning value chain tizimiga yetarli darajada ulanmaganidadir. Demak, tekstil investitsiya siyosati xomashyo eksporti modelidan tayyor mahsulot, brending, dizayn va eksport logistikasiga asoslangan yuqori qo'shilgan qiymat modeliga o'tishi zarur.

To'qimachilik sanoati investitsion loyihalarining eksport va qo'shilgan qiymat samaradorligi alohida ko'rsatkich sifatida baholangan bo'lsa, ushbu natijalar texnologik-modernizatsion rivojlanish va institutsional samaradorlik indikatorlari bilan integratsiyalashgan holda kompleks baholanadi. Bunday yondashuv investitsion loyihalarining faqat eksport hajmi yoki mahsulot qiymati bilan emas, balki texnologik yangilanish, ishlab chiqarish samaradorligi, klasterlashuv, boshqaruv sifati va institutsional qo'llab-quvvatlash tizimi bilan uzviy bog'liq holda natija berishini ko'rsatadi. Shu sababli Namangan viloyati hududlarida to'qimachilik sanoati investitsion loyihalarining yakuniy kompleks samaradorligini aniqlashga xizmat qiladi hamda hududlarni innovatsion tekstil markazlari, o'suvchi sanoat hududlari, zaif modernizatsiya zonalarini va institutsional qo'llab-quvvatlashga muhtoj hududlar sifatida guruhlash imkonini beradi.

4-jadval

Namangan viloyati hududlarida to'qimachilik sanoati investitsion loyihalarining kompleks texnologik-modernizatsion va institutsional samaradorlik indeksi¹

Hududlar	Yillar									
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025*
Namangan shahri	0,299	0,317	0,337	0,359	0,384	0,411	0,439	0,470	0,504	0,533
Namangan	0,122	0,130	0,139	0,149	0,161	0,174	0,187	0,202	0,218	0,233
Mingbuloq	0,061	0,066	0,072	0,079	0,087	0,096	0,106	0,116	0,128	0,141
Kosonsoy	0,098	0,106	0,115	0,126	0,138	0,151	0,166	0,182	0,199	0,217
Norin	0,058	0,063	0,069	0,076	0,084	0,093	0,103	0,113	0,125	0,138
Pop	0,113	0,124	0,136	0,151	0,167	0,186	0,206	0,230	0,259	0,284
To'raqo'rg'on	0,130	0,142	0,156	0,172	0,190	0,212	0,236	0,264	0,295	0,323
Uychi	0,106	0,115	0,125	0,137	0,150	0,165	0,181	0,198	0,217	0,236
Uchqo'rg'on	0,088	0,095	0,103	0,112	0,122	0,134	0,147	0,161	0,177	0,193
Chortoq	0,082	0,089	0,097	0,107	0,118	0,131	0,145	0,160	0,178	0,195
Chust	0,125	0,137	0,151	0,167	0,185	0,206	0,230	0,257	0,287	0,314
Yangiqo'rg'on	0,109	0,118	0,129	0,141	0,155	0,171	0,189	0,209	0,232	0,255

¹ Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasining sanoat, investitsiya va ishlab chiqarish ko'rsatkichlari asosida muallif ishlanmasi

4-jadval natijalari Namangan viloyatida to'qimachilik sanoati investitsion loyihalarining kompleks texnologik-modernizatsion va institutsional samaradorligi hududiy sanoat transformatsiyasi, texnologik adaptatsiya va value chain integratsiyasi darajasi bo'yicha keskin tabaqalashganini ko'rsatadi. 2016-2025-yillar davomida Namangan shahri kompleks indeksi 0,299 dan 0,533 gacha oshib, 78,3 foizlik o'sishni namoyon etgan. To'raqo'rg'on tumanida ko'rsatkich 0,130 dan 0,323 gacha, ya'ni 148,5 foizga, Chustda 0,125 dan 0,314 gacha yoki 151,2 foizga, Pop tumanida esa 0,113 dan 0,284 gacha oshgan. Shu bilan birga, Mingbuloq (0,141), Norin (0,138) va Uchqo'rg'on (0,193) tumanlarida kompleks samaradorlik indeksining pastligi ushbu hududlarda texnologik modernizatsiya, institutsional boshqaruv va eksportga integratsiyalashuv o'rtasidagi uzviy bog'liqlik yetarli shakllanmaganini ko'rsatadi. Namangan shahri bilan Norin tumani o'rtasidagi 0,395 punktlilik tafovut tekstil investitsiyalarining hududiy natijadorligi keskin nomutanosib ekanini tasdiqlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot natijalari Namangan viloyati to'qimachilik sanoatida investitsion loyihalarining texnologik-modernizatsion va institutsional samaradorligi hududiy iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri ekanini tasdiqladi. Tahlillar investitsion loyihalar ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish bilan bir qatorda texnologik yangilanish, eksport salohiyatini oshirish, qo'shilgan qiymat yaratish va sanoat klasterlarini rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatganini ko'rsatdi. Ayniqsa, Namangan shahri, To'raqo'rg'on, Chust va Pop tumanlarida investitsion faollikning ortishi ishlab chiqarish samaradorligi hamda texnologik transformatsiya jarayonlarini jadallashtirgan.

Tadqiqot davomida investitsion loyihalar samaradorligi faqat kapital qo'yilmalar hajmi bilan emas, balki institutsional boshqaruv sifati, raqamli monitoring tizimlari, logistika infratuzilmasi va eksportga integratsiyalashuv darajasi bilan ham chambarchas bog'liqligi aniqlandi. Yuqori samaradorlik kuzatilgan hududlarda sanoat klasterlari, ishlab chiqarish kooperatsiyasi va texnologik modernizatsiya o'rtasida uzviy bog'liqlik shakllangani qayd etildi. Shu bilan birga, ayrim hududlarda texnologik yangilanish sur'atlarining pastligi, eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish ulushining yetarli emasligi hamda institutsional koordinatsiya mexanizmlarining sustligi investitsion samaradorlikni cheklovchi omil sifatida namoyon bo'ldi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, tekstil sanoatida yuqori qo'shilgan qiymat yaratish tayyor mahsulot ishlab chiqarish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va global qiymat zanjirlariga integratsiyalashuv bilan bevosita bog'liqdir. Investitsion loyihalarini texnologik-modernizatsion yondashuv asosida tashkil etish ishlab chiqarish unumdorligini oshirish, energiya va resurslardan samarali foydalanish hamda eksportbop mahsulotlar ulushini kengaytirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- to'qimachilik sanoatida investitsion loyihalarini baholashda texnologik modernizatsiya va eksport samaradorligi indikatorlarini asosiy mezon sifatida qo'llash;
- sanoat korxonalarida raqamli monitoring, elektron boshqaruv va Sanoat 4.0 texnologiyalarini bosqichma-bosqich joriy etish;

- hududiy sanoat klasterlari va logistika infratuzilmasi oʻrtasidagi kooperatsiyani kuchaytirish;
- yuqori qoʻshilgan qiymatli tayyor tekstil mahsulotlari ishlab chiqarishni ragʻbatlantirish va eksport geografiyasini kengaytirish;
- investitsion loyihalarda texnologik audit va institutsional monitoring tizimini takomillashtirish;
- ishlab chiqarish jarayonlarida energiya tejankor va ekologik texnologiyalar ulushini oshirish;
- tekstil korxonalarida malakali muhandislik va texnologik kadrlar tayyorlash tizimini kuchaytirish.

Taklif etilgan yondashuvlar toʻqimachilik sanoatida investitsion loyihalarning iqtisodiy samaradorligini oshirish, hududiy sanoat transformatsiyasini jadallashtirish, eksport salohiyatini kengaytirish hamda sanoatning uzoq muddatli raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. World Bank. The Global Textile and Garments Industry: The Role of Information and Communication Technologies in Exploiting the Value Chain. Washington, D.C.: World Bank, 2009.
2. United Nations Industrial Development Organization. Industrial Development Report 2024: Turning Challenges into Sustainable Solutions. Vienna: UNIDO, 2024.
3. International Trade Centre. Fibres, Textiles and Clothing: Competitiveness and Sustainable Value Chains. Geneva: ITC, 2024.
4. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 1-maydagi PF-71-son “Toʻqimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini rivojlantirishni yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi Farmoni <https://lex.uz/uz/docs/-7369703>
5. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 16-yanvardagi PF-6-son “Toʻqimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini qoʻllab-quvvatlash hamda eksport salohiyatini oshirishga oid chora-tadbirlar toʻgʻrisida” Farmoni <https://lex.uz/docs/-6908347>
6. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press, Cambridge, 1990. - 152 p.
7. Coase R.H. The Firm, the Market and the Law. University of Chicago Press, Chicago, 1988. - 217 p.
8. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. Free Press, New York, 1990. - 896 p.
9. Schumpeter J.A. Capitalism, Socialism and Democracy. Harper & Brothers Publishing, New York, 1942. - 381 p.
10. Romer P.M. “Endogenous Technological Change”. Journal of Political Economy, Vol. 98, No. 5, University of Chicago Press, 1990. - pp. 71-102.
11. Castells M. The Rise of the Network Society. Blackwell Publishing, Oxford, 1996. - 625 p.
12. Porter M.E., Kramer M.R. “Creating Shared Value”. Harvard Business Review, Vol. 89, No. 1-2, Harvard University Press, 2011. - pp. 62-77.

13. Gereffi G. Global Value Chains and International Competitiveness. Duke University Press, Durham, 2018. - 354 p.
14. Granberg A.G. Osnovi regionalnoy ekonomiki. Gosudarstvenniy universitet - Visshaya shkola ekonomiki, Moskva, 2000. - 495 s.
15. Abdurahmonov Q.X. Mintaqaviy iqtisodiyot va boshqaruv. Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2019. - 356 b.
16. G‘ulomov S.S. Raqamli iqtisodiyot asoslari. Toshkent: “Iqtisodiyot” nashriyoti, 2020. - 412 b.

YANGI O‘ZBEKISTON KONSALTING XIZMATLARI BOZORINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI VA INVESTITSİYALARNI JALB QILISHNING POTENSIAL IMKONIYATINI BAHOLASH USULLARI

Musayeva Shoirazimovna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
professori

ORCID: 0009-0000-9577-6976

E-mail: musaeva_shoira@mail.ru

Annotatsiya

Mazkur maqolada Yangi O‘zbekistonda konsalting xizmatlari bozorini rivojlantirish istiqbollari va investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatlari tahlil qilindi. Tadqiqot davomida xizmatlar bozorining iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni, raqamli iqtisodiyotning konsalting faoliyatiga ta’siri hamda xizmatlar samaradorligini oshirish omillari baholandi. SWOT tahlil asosida konsalting xizmatlari bozorining kuchli va zaif jihatlari, mavjud imkoniyatlar va xavf omillari aniqlandi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish, marketing faoliyatini takomillashtirish va investitsion muhitni rivojlantirish konsalting xizmatlari samaradorligini oshirishning muhim yo‘nalishlari sifatida asoslandi. Tadqiqot natijalarida konsalting xizmatlari bozorini modernizatsiya qilish va raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: konsalting xizmatlari, raqamli iqtisodiyot, investitsiya, xizmatlar bozori, marketing, SWOT tahlil, raqobatbardoshlik, innovatsiya, xizmatlar samaradorligi, raqamlashtirish.

Аннотация

В данной статье были проанализированы перспективы развития рынка консалтинговых услуг в Новом Узбекистане и возможности привлечения инвестиций. В ходе исследования была оценена роль сферы услуг в экономическом развитии, влияние цифровой экономики на консалтинговую деятельность и факторы повышения эффективности услуг. На основе SWOT-анализа были определены сильные и слабые стороны рынка консалтинговых услуг, существующие возможности и риски. Внедрение цифровых технологий, совершенствование маркетинговой деятельности и развитие инвестиционной среды были обоснованы как важные направления повышения эффективности консалтинговых услуг. По результатам исследования разработаны научно-практические рекомендации по модернизации рынка консалтинговых услуг и повышению его конкурентоспособности.

Ключевые слова: консалтинговые услуги, цифровая экономика, инвестиции, рынок услуг, маркетинг, SWOT-анализ, конкурентоспособность, инновации, эффективность услуг, цифровизация.

Abstract

This article analyzed the prospects for developing the consulting services market in New Uzbekistan and the potential opportunities for attracting investments. The study evaluated the role of the service sector in economic development, the impact of the

digital economy on consulting activities, and the factors influencing service efficiency. Based on SWOT analysis, the strengths and weaknesses of the consulting services market, existing opportunities, and risk factors were identified. The introduction of digital technologies, improvement of marketing activities, and development of the investment environment were justified as important directions for increasing the effectiveness of consulting services. The research results developed scientific and practical recommendations aimed at modernizing the consulting services market and improving its competitiveness.

Keywords: consulting services, digital economy, investment, service market, marketing, SWOT analysis, competitiveness, innovation, service efficiency, digitalization.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida xizmatlar sohasi milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlovchi muhim tarmoqlardan biri sifatida shakllanmoqda. Xususan, konsalting xizmatlari korxonalar faoliyatini samarali tashkil etish, boshqaruv tizimini takomillashtirish, investitsion faollikni oshirish va raqobatbardoshlikni mustahkamlashda strategik ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, biznes jarayonlarining murakkablashuvi va innovatsion boshqaruvga bo'lgan ehtiyojning ortishi konsalting xizmatlari bozorining iqtisodiy ahamiyatini yanada kuchaytirmoqda. Xalqaro amaliyotda konsalting xizmatlari investitsion muhitni yaxshilash, korxonalar samaradorligini oshirish va iqtisodiy resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlovchi muhim boshqaruv instrumenti sifatida e'tirof etiladi.

Jahonda raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, elektron boshqaruv va innovatsion platformalarning rivojlanishi konsalting xizmatlari tarkibi va shakllarining transformatsiyalashuviga olib keldi. Natijada IT-konsalting, investitsion konsalting, moliyaviy va strategik boshqaruv xizmatlariga talab sezilarli darajada oshdi. Bu holat xizmatlar bozorida yuqori malakali mutaxassislar, zamonaviy marketing strategiyalari va raqamli boshqaruv mexanizmlarini joriy etishni talab etmoqda.

Yangi O'zbekistonda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, tadbirkorlik muhitini yaxshilash va xizmatlar sektorini rivojlantirishga qaratilgan islohotlar konsalting xizmatlari bozorining kengayishi uchun qulay institutsional asos yaratmoqda. Mamlakatda investitsion faollikning ortishi, xususiyl sektor ulushining kengayishi hamda raqamli iqtisodiyot elementlarining joriy qilinishi konsalting xizmatlariga bo'lgan ehtiyojni oshirmoqda. Shu bilan birga, xizmatlar sifati, bozor infratuzilmasi, malakali mutaxassislar salohiyati va xizmatlarni standartlashtirish bilan bog'liq ayrim muammolar mavjud bo'lib qolmoqda.

Mazkur sharoitda konsalting xizmatlari bozorini rivojlantirish istiqbollarini ilmiy asosda baholash, investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatlarini aniqlash va xizmatlar samaradorligini oshirish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, tadqiqotning asosiy maqsadi Yangi O'zbekistonda konsalting xizmatlari bozorining rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilish,

investitsiyalarni jalb etishning potensial imkoniyatlarini baholash hamda sohani rivojlantirish bo'yicha ilmiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Konsalting xizmatlari bozori zamonaviy iqtisodiyotning yuqori qo'shilgan qiymat yaratuvchi muhim segmentlaridan biri sifatida shakllanib, korxonalar faoliyatini strategik boshqarish, investitsiyalarni jalb qilish va raqobatbardoshlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Jahon iqtisodiyotida xizmatlar sektorining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi ortib borishi konsalting xizmatlariga bo'lgan talabning kengayishiga sabab bo'lmoqda. Xususan, rivojlangan mamlakatlarda konsalting xizmatlari biznes jarayonlarini optimallashtirish, raqamli transformatsiya, investitsion loyihalarni boshqarish va innovatsion rivojlanishni ta'minlashning asosiy instrumentlaridan biri sifatida e'tirof etiladi [1].

Xalqaro ilmiy tadqiqotlarda konsalting xizmatlari samaradorligi va investitsion jozibadorligini oshirish masalalari alohida o'rin egallaydi. M. Porter raqobat ustunligi nazariyasida xizmatlar bozorida muvaffaqiyatga erishish korxonaning innovatsion boshqaruvi, marketing strategiyasi va bozor muhitiga moslashuvchanligi bilan bog'liqligini asoslab bergan [2]. F. Kotler xizmatlar marketingi konsepsiyasida konsalting xizmatlarining nomoddiy xususiyati, mijoz bilan uzoq muddatli hamkorlik munosabatlari va xizmat sifatining investitsion qarorlar qabul qilishdagi rolini ta'kidlagan [3]. Olimning fikriga ko'ra, xizmatlar bozorida mijozlar ishonchini shakllantirish marketing kommunikatsiyalarining samaradorligi bilan uzviy bog'liqdir.

Raqamli iqtisodiyot va konsalting xizmatlari integratsiyasini o'rgangan Klaus Schwab to'rtinchi sanoat inqilobi sharoitida raqamlashtirish biznes xizmatlari bozorini tubdan o'zgartirayotganini qayd etadi [4]. Tadqiqotlarda sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), bulutli texnologiyalar va elektron boshqaruv tizimlari konsalting xizmatlari samaradorligini oshiruvchi muhim omillar sifatida baholanadi. Jahon banki va OECD hisobotlarida ham raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi xizmatlar sektorida yangi investitsion imkoniyatlarni shakllantirayotgani ta'kidlangan [5].

Konsalting xizmatlari bozorining investitsion salohiyatini baholash bo'yicha ilmiy yondashuvlarda SWOT tahlil, benchmarking, risk tahlili va iqtisodiy samaradorlik modellaridan keng foydalaniladi. Igor Ansoff strategik boshqaruv nazariyasida korxonalarning bozor imkoniyatlarini aniqlashda tashqi muhit va ichki resurslar uyg'unligini muhim omil sifatida ko'rsatgan [6]. Ushbu yondashuv konsalting xizmatlari bozorida investitsiyalarni jalb qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilashda amaliy ahamiyatga ega.

MDH mamlakatlari olimlari tadqiqotlarida xizmatlar bozorini modernizatsiya qilish va raqamlashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. A. V. Babkin raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmatlar bozori samaradorligini oshirishda elektron platformalar va innovatsion boshqaruv texnologiyalarining rolini asoslagan [7]. V. L. Makarov esa konsalting xizmatlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish investitsion faollik va xizmat sifati o'sishiga xizmat qilishini ta'kidlaydi [8]. Ushbu ilmiy qarashlar konsalting xizmatlarini rivojlantirishda raqamli infratuzilma muhim strategik omil ekanligini ko'rsatadi.

Mahalliy olimlar tomonidan xizmatlar bozori va marketing faoliyatini rivojlantirish bo'yicha qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Sh. Musaeva xizmatlar sohasida marketing kommunikatsiyalarini rivojlantirish va iste'molchilar bilan samarali aloqalarni shakllantirish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqqan [14]. Tadqiqotlarda xizmatlar korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishda integrallashgan marketing strategiyalari muhim ahamiyat kasb etishi qayd etilgan. S. Musayeva va F. Usmanov turizm va servis tashkilotlarida marketing faoliyatini rivojlantirish orqali xizmatlar sifati hamda mijozlar ehtiyojini qondirish darajasini oshirish mumkinligini asoslab bergan [7].

O'zbekiston Respublikasida xizmatlar sektorini rivojlantirish va investitsion muhitni yaxshilash bo'yicha qabul qilingan strategik hujjatlar konsalting xizmatlari bozorining institutsional asoslarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Xususan, Harakatlar strategiyasi hamda davlat ishtirokidagi korxonalarni isloh qilishga oid qarorlarda xizmatlar sektorida raqamlashtirish, innovatsion boshqaruv va zamonaviy konsalting xizmatlarini kengaytirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan [1];[5].

METODOLOGIYA

Tadqiqotda tizimli yondashuv, marketing tahlili, taqqoslash va raqamli ko'rsatkichlarni baholash usullari qo'llanilgan. Ijtimoiy media platformalaridagi ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish uchun ommaviy kuzatuv usullaridan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Jahonda texnologik taraqqiyot asrida raqamli iqtisodiyot konsalting xizmatlar sifati va samaradorligini oshirish hamda davlat boshqaruv tizimini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlarni taqdim etadi. Zamonaviy texnologiyalar yaqin kelajakda inson omilini, unga hamrohlik qiladigan korrupsiya va xatolarni minimallashtirishni ta'minlaydigan, statistika, soliq va boshqa hisobotlar to'plashni avtomatlashtiradigan, real vaziyatni tahlil qilish asosida qaror qabul qilishni ta'minlaydigan yuqori texnologiyali davlat boshqaruvi raqamli platformasini yaratishga imkon beradi. Raqamli iqtisodiyotning shakllanishi iqtisodiy jarayonlarning barcha ishtirokchilari o'rtasida turli xil o'zaro ta'sirlarni amalga oshirish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan faol foydalanish bilan tavsiflanadi. Raqamli iqtisodiyot xilma-xil bo'lgan axborot, ta'lim, ilmiy va ko'ngil-ochar kontentni yanada tezroq, yanada sifatliroq va yanada qulayroq tarzda ta'minlaydi.

Darhaqiqat, konsalting xizmat ko'rsatishda tovar va xizmatlar bozorining samaradorligi bevosita iqtisodiy rag'batlantirish tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Bunda asosiy ustunlik - uning doimo ishlab chiqarish samaradorligini oshirishni rag'batlantirish hisoblanadi.

Bozorda erkin talab va taklif amal qilinib, uni rivojlantirishni rag'batlantirish omiliga katta ahamiyat beriladi. SHuning uchun ham bunda bozor jarayonlariga moslashgan va o'zaro hamkorlik qiluvchi ichki va tashqi muhit shakllanadi. Bunda raqamli iqtisodiyot va uning qo'llanishi yaqin yillarda quyidagi yo'nalishlarini turli

sohalarda raqamli iqtisodiyotning rivojlantirish modellarni 1-jadvalda ko‘rishimiz mumkin.

1-jadval

Turli sohalarda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning konsalting xizmatlar sifati va samaradorligini oshirishdagi imkoniyatlari¹

№	Raqamli iqtisodiyotni rivojlanish modellari	Turli sohalarda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish modellarining konsalting xizmatlar sifati oshirishdagi imkoniyatlari
1	Raqamli strategiya	Tashkilot va xizmatlarni mijozga yo‘naltirilganlik va samaradorlikning yangi darajasiga chiqarish uchun yangi texnologiyalar joriy qilish strategiyasi hamda barcha xizmatlar raqamli, foydalanish uchun oddiy va personallashtirilgan bo‘lishi maqsadga muvofiq.
2	Raqamlashtirish: biznes uchun aqlli ishlash usuli	Raqamlashtirishni AT yordamida o‘zining ichki jarayonlarini va mijozlar bilan o‘zaro aloqalarini shu tarzda yo‘lga qo‘yadigan kompaniyaki, bunda mijozlarga yangi, qulay tajriba yetkaziladi.
2	Raqamli davlat	Dunyoning turli mamlakatlarida elektron hukumatni rivojlantirish dasturi rebrendingdan o‘tmoqda - endilikda bu ko‘proq raqamli hukumat (yoki intellektual millat) hisoblanadi: Avstraliya va Gollandiyada Digital citizen, Singapurda Intelligent Nation, Digital India va b. Intellektual hukumat yo‘lida ko‘plab oddiyroq va qulayroq servislar paydo bo‘lishi lozim, jamiyat esa ularni taqdim etishning raqamli kanallariga to‘liq o‘tishi kerak.
3	Raqamli millat	Rivojlanayotgan mamlakatlar, jumladan Rossiyaliklarning raqamli savodxonlik darajasi - o‘n balli shkalada 5,42 ga teng (ROTSIT tadqiqoti ma‘lumotlariga ko‘ra). Aholi axborot manbasi sifatida internetga tobora ko‘proq murojaat qilmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar iste‘mol darajasi o‘smoqda, mamlakat aholisi foydalanayotgan raqamli qurilmalar to‘plamining kengayishi ro‘y bermoqda.
4	Raqamli shahar	Aqlli shahar aholi va mehmonlar uchun qulay va xavfsiz yashashni ta‘minlashi, shaharliklar turmush sifati oshirishi va biznesning barqaror rivojlanishini ta‘minlashi lozim. SHahar infratuzilmasini aqlli boshqarish kundalik zarur ehtiyojga aylanadi - shaharlar jami dunyo resurslarining 2/3 qismini iste‘mol qiladi va bu iste‘mol samaradorligini oshirib borish talab etiladi.
5	Ochiq ma‘lumotlar	Ma‘lumotlar ochiq bo‘lishi, ya‘ni internetda erkin ulanish imkoni bo‘lishi, ularni osonlik bilan takrorlash, tarqatish, qayta ishlash va takroran foydalanish mumkin bo‘lishi lozim.
6	Raqamli moliya	Raqamli bank - kelajak banki bo‘lib, u mijozlar uchun takliflarni shaxsiylashtirish uchun mobil platformalar va bulutli servislardan foydalanadi. Elektron tijorat ijtimoiy tarmoqlarda faol tarqaladi.
7	Raqamli ta‘lim	Raqamlashtirish butun dunyoda ta‘lim tizimini o‘zgartirishni belgilab beradigan asosiy trend hisoblanadi. YAngi texnologiyalar ularning bilim va ko‘nikmalari kelajakda talab qilinadigan mutaxassislar tayyorlashga yordam beradi. So‘rovda ishtirok etgan IRI ekspertlarining 85foizi malakali AT-kadrlar etishmasligi muammosini qayd etadi. Ta‘lim dasturlari umumiy hajmida AT-mutaxassislar ulushi 14%. “Amaliy informatika», «informatika va hisoblash texnikasi” va «biznes-informatika» eng ommaviy ixtisosliklar hisoblanadi.

¹ Manbalar asosida muallif ishlanmasi

№	Raqamli iqtisodiyotni rivojlanish modellari	Turli sohalarda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish modellarining konsalting xizmatlar sifatini oshirishdagi imkoniyatlari
8	Raqamli tibbiyot	Tibbiyotning rivojlanishi raqamlashtirish hisobiga tezlashadi. Tibbiy xizmatlar ko'rsatish xarajatlari pasayib, sifati esa - o'sib boradi. "Aqlli" sog'liqni saqlash virtual gospital modeli bo'yicha rivojlanishi lozim bo'lib, bu erda shifokorlar va bemorlar, jumladan, masofadan turib o'zaro aloqa qilishi, barcha zarur axborotlar esa zudlik bilan onlayn paydo bo'lishi mumkin. Internet shifokorlar uchun axborot manbasi, bemorlarni qabulga yozish vositasi va ularga masofadan turib yordam ko'rsatish imkoniyati hisoblanadi.
9	Raqamli savdo	Internet-savdo - respublikani riteyli umumiy hajmining 3 foizga yaqinini tashkil qiladi. Tarmoqqa ulanishning tarqalishi, mobil trafikning ortishi, shuningdek, internet-servislar evolyutsiyasi hisobiga o'sish.

Ilmiy tadqiqotlardan tortib toki ta'mirlash xizmatlarigacha, ta'limdan boshlab toki qariyalar va nogironlarga xizmat ko'rsatishgacha bo'lgan 160 ta xizmat turlari mavjud bo'lib, murakkab aqliy mehnatdan foydalaniladigan sohalar yuqori o'rinni egallaydi. Xalqaro xizmatlar bozorini o'rganib, ularning natijalari umumlashtirilganda quyidagi tendensiyalarni ko'rish mumkin:

- YAIM tarkibida xizmatlar sohasini ulushi AQSHda 78,5%, Germaniyada 69,1%, Rossiyada 43,4%ni, ushbu sohada yaratilayotgan ish o'rinlari salmog'i esa AQSHda 73,0%, Germaniyada 41,0% va Rossiyada qariyb 30%ni tashkil etadi ;

- kelajakda xizmat ko'rsatish va servis sohasini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari innovatsion texnologiyalar bozorining vujudga kelishi va jadal rivojlanishi, bank-moliya sektorini rivojlantirishning yangi tartiblari shakllantiriladi;

- boshqaruv tizimining samaradorligini sezilarli darajada oshirish, aholining zamonaviy xizmat turlariga, shu jumladan turizmning turli shakllariga bo'lgan ehtiyojini muntazam oshib borishidan iborat bo'ladi;

- marketing, reklama, menejment va kompyuter xizmatlariga ko'p xarajat talab etadigan yuqori texnologiyali sanoat tarmoqlarini shakllantirish, aholi ehtiyojlari bilan bir qatorda, xizmatlar sohasini rivojlantirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi;

- rivojlangan mamlakatlar uchun an'anaviy hisoblangan moliya, sug'urta, auditorlik, konsalting va injiring xizmatlari muayyan darajada rivojlanadi;

- koronavirus pandemiyasining salbiy oqibatlari rivojlangan hamda rivojlanayotgan mamlakatlarda turizm, transport, umumiy ovqatlanish va boshqa xizmat turlariga bo'lgan talabni pasayishi orqali xizmat ko'rsatish va servis sohasining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi;

- tovar va xizmatlar bozoridagi iqtisodiy faoliyatni samarali tashkil etish va doimiy rag'batlantirib borish. Bu orqali tovar, mehnat va moliya resurslaridan samarali foydalaniladi;

- mintaqaning investitsiya potensialini oshirish. Bu bilan chet el investitsion oqimlarini investitsiyaviy xizmatlarni amalga oshiruvchi subyektlarga keng jalb etilishiga erishish bilan ta'minlanadi;

- ishlab chiqariladigan mahsulot va ko'rsatiladigan xizmatlarning raqobatbardoshligini oshirish bilan rag'batlantirish va javobgarlikni kuchaytirish orqali yuqori ko'rsatkichlarga erishiladi;

- bozor subyektlarining olib boradigan texnik-texnologik siyosatini modernizatsiyalash uchun maqsadli dasturlar doirasida xo'jalik yuritishning "moslashuvchan" tizimlarini jonlantirish lozim;

- tovar ishlab chiqaruvchi va xizmatlarni ko'rsatuvchi korxonalarda o'z faoliyatni samarali boshqarishga erishish va takomillashtirish mexanizmlarini ishlab chiqib, amaliyotga keng joriy etish. Bularning natijasida xom-ashyo va mahsulotlarni qayta ishlash orqali sifatli xizmat ko'rsatish jadallashtiriladi;

- xizmatlar bozorini rivojlantirish, uning tarkibini oziq-ovqat va boshqa xalq iste'moli tovarlari bilan to'ldirish orqali iqtisodiy islohotlarning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirishga hissa qo'shadi.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlarda xalqaro tovar va xizmatlar bozorini o'rganib, ularning natijalari umumlashtirish natijasida SWOT tahlilni amalga oshirish iqtisodiyot va aholi turmush farovonligiga uning qanchalik darajada ta'sir eta olish "salohiyati"ni ko'rsatadi (2-jadval).

2-jadval

Mintaqada konsalting xizmatlar bozori samaradorligini oshirish va baholash bo'yicha SWOT tahlili¹

Kuchli tomoni	Imkoniyatlari
- iqtisodiy ko'rsatkichlarga ega soha; - qulay ijtimoiy-iqtisodiy muhit; - savdo-sotiqning ixtisoslashuvi; - tadbirkorlikning katta ulushi; - zamonaviy xizmat turlarining o'sishi; - aholi guruhlari uchun iqtisodiy faoliyat - nodoiimiy savdo qilish madaniyati.	- yanada kengaytirish va yiriklashtirish; - tez va mukammal ravishda rivojlan-tirish; - ko'p miqdordagi mahsulotni realizatsiya qilish; - ulgurji tovarlarni sotish; - chetdan sotuvchi va xaridorlarni jalb qilish; etish; - ishchanlik orqali daromad olish.
Zaif tomonlari	Xavf-xatar tomonlari
- ayrim xizmatlarda narxlarning egiluvchanligi (pullik xizmat); - bir maromda taraqqiy topmaganlik; - tovar zaxiralari hajmining notekisligi; - tavakkalchilik qilish holatlari; - turli nomutanosiblik holatlari	- ichki monopollashuv holatlari; - soha korxonalarining bankrot bo'lishi; - yangi raqobatchi guruhlar paydo bo'lishi; - tovar zaxiralarining sotilmay qolishi; - tovar va xizmatlar uchun turli xil narxlar belgilanishi; - turli o'zgarish va holat paydo bo'lishi.

2- jadvalda tovar va xizmatlar bu insonning bozorda talab va taklif obykti vazifasini o'taydigan muayyan ehtiyojini qondirishga qodir bo'lgan foydali samarani ifodalaydi. Quyidagi xizmat ko'rsatish sohalarida bozor infratuzilmasining rivojlanishini amalga oshirishda ko'maklashish kerak:

¹ Muallif ishlanmasi

- infratuzilma obyektlarini tashkil etishda davlat hokimiyati organlari tomonidan ko'maklashish, bunda birinchi navbatda informatsion-tijorat tarmoqlarini rivojlantirish, huquqiy, marketing va moliya-kredit mexanizmlarini takomillashtirish;
- boshqa manbalarni, shuningdek, chet el investitsiyalarini keng jalb qilish mexanizmini takomillashtirish;
- o'zini o'zi samarali boshqarishi uchun xizmat ko'rsatish sohasidagi kichik biznes subyektlariga ish maydonlari, bino va inshootlar, sug'urta sxemalaridan foydalanib moliyalashtirishni bankdan tashqari shaklining mexanizmini joriy etish kabi tadbirlarni amalga oshirilishi ko'zda tutilgan.

Konsalting xizmatlari bozori samaradorligini oshirishdagi ustuvor masalalarni hal qilish va baholash uchun quyidagi yo'nalishlardagi chora-tadbirlarni amalga oshirish belgilandi:

- mintaqada ixtisoslashuv, kooperatsiyalash va integratsiyalash jarayonlarini yanada samarali rivojlantirish. Bu masala ko'p iqtisodiyot va innovatsion texnomulkchilik shaklidagi korxonalarining faolligini oshirishga xizmat qiladi;
- davlat strukturalari va xo'jalik yurituvchi obyektlar bilan aloqalarni amalga oshirishda tarmoq servislariga asoslangan, ya'ni raqamli yoki elektron iqtisodiyotni shakllantirishga mavjud barcha imkoniyatlarini yaratish;
- raqamlashtirish buyumlar internetidan tortib elektron hukumat texnologiyalarigacha bo'lgan zamonaviy axborot texnologiyalarini «yoppasiga» qo'llash asosida tovar va xizmatlar sifatini yaxshilash hamda raqamli iqtisodiyotga investitsiyalarni samarali natijasiga ega bo'lish;
- mahsulot ishlab chiqarish va ko'rsatilgan xizmatlar natijasida dividendlar olish uchun nafaqat global tarmoqlar nuqtai nazaridan AKT-infratuzilmasini, balki "analogli qo'shimchalar" - qulay ishbilarmonlik muhitini yaratish;
- raqamli iqtisodiyotda inson kapitalini tegishli salmoqli mahsulot ishlab chiqarish, qayta ishlash hamda xizmatlar ko'rsatish sohalarini rivojlantirish uchun mavjud barcha imkoniyatlarni safarbar etish.

Ma'lumki, bajariladigan konsalting xizmatlarini natijasi sifatida xo'jaliklarning erishilgan ishlab chiqarish iqtisodiy samaradorligini hisoblashda miqdor, qiymat, sifat va nisbiy ko'rsatkichlari shaklida ifodalash lozim. Bunday sharoitda esa xizmat ko'rsatishning umumiy iqtisodiy faoliyatiga baho berishda bir xil ko'rsatkich ya'ni qiymat ko'rsatkichlardan foydalanish talab etiladi, shu bilan birgalikda agroxiizmatlar faoliyatini ko'rsatilgan xizmatlar turi bo'yicha baholaganda asosan samaradorlikning miqdor ko'rsatkichlari yordamida aniqlash va baho berish mumkin bo'ladi. Ushbu qayd etilgan ko'rsatkichlar xizmatlar faoliyatiga atroflicha baho berishga xizmat qilib, ularni iqtisodiyotning o'zgarishiga qarab takomillashtirib borish talab etiladi.

Bu ko'rsatkichlar tegishli xizmatlarni bajarishga turli darajada ta'sir ko'rsatadi, xizmat ko'rsatishni intensiv rivojlantirish, mavjud resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishda katta ahamiyatga ega bo'ladi. Bunda keltirilgan ko'rsatkichlar xizmat ko'rsatish mahsulot ishlab chiqarishdagi texnologik jarayonlarda o'z ifodasini topuvchi ko'pgina omillarni, ya'ni, tashkiliy-iqtisodiy va boshqa omillar bilan bog'liq bo'lgan masalalarni, tabiat qonuniyatlari va inson ehtiyojlarining o'zaro

uyg'unligini ta'min etuvchi tizimni o'zida mujassam etgan. SHu bois, xizmatlarni ko'rsatish jarayonlarining amaldagi mavjud ikkita shartli ko'rsatkichlari ham yoritilib o'tildi, bular qo'yidagilardan iborat:

1. Haqiqiy ko'rsatilgan konsalting xizmatlarning rejadagi bajariladigan konsalting xizmatlar bo'yicha olinadigan natijalari:

$$XX_{shart1} = KX_{haqiqiy} \times BX_{reja} \quad (1)$$

Bu erda: XX_{shart1} - xizmatlar ko'rsatish shartli; $KX_{haqiqiy}$ - ko'rsatilgan xizmatlar haqiqiy; BX_{reja} - bajariladigan xizmatlar rejadagi.

YUqorida keltirilgan ko'rsatkichlar xizmat ko'rsatish iqtisodiy samaradorligini hisoblash uchun asos sifatida yetarli emasligi sababli, ularni takomillashtirish asosida har bir ko'rsatkichning ta'sir darajasini aniqlash uchun zanjirli bog'lanish usuli yordamida hisob-kitob qilindi ya'ni mutlaq absolyut va nisbiy ko'rsatkichlar orqali ularni har birining darajasini baholash quyidagi ketma-ketlikda amalga oshirildi.

Mutlaq absolyut farqlarni aniqlash quyidagicha:

$$XKH_{yo'qot} = (XK_{reja} - XK_{haq.}) * XK_{shartli} \quad (2)$$

$$XKD_{yo'qot} = (XK_{reja} - XK_{haq.}) * O'XB \quad (3)$$

2. Nisbiy farqlarni aniqlash quyidagi ko'rinishda:

$$XKH_{o'zgarishi} = \frac{XK_{reja} - \Delta XK_{haq.}}{100} \quad (4)$$

$$XKD_{o'zgarishi} = \frac{XKD_{reja} - \Delta XKD}{100} \quad (5)$$

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tadqiqot natijalari Yangi O'zbekistonda konsalting xizmatlari bozori iqtisodiyotning istiqbolli va yuqori qo'shilgan qiymat yaratuvchi segmentlaridan biri sifatida shakllanayotganini ko'rsatdi. Xizmatlar sektorining iqtisodiyotdagi ulushi ortib borishi, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi hamda biznes subyektlari faoliyatida professional boshqaruvga bo'lgan ehtiyojning kuchayishi konsalting xizmatlariga talabning izchil o'sishiga olib kelmoqda. Tahlillar konsalting xizmatlari bozori investitsion faollikni rag'batlantirish, korxonalarining boshqaruv samaradorligini oshirish va innovatsion rivojlanishni jadallashtirishda muhim iqtisodiy instrument vazifasini bajarishini tasdiqladi.

Tadqiqot davomida raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi konsalting xizmatlari sifatini oshirishning asosiy omillaridan biri ekanligi aniqlandi. Elektron platformalar, raqamli marketing, onlayn konsalting tizimlari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng qo'llanilishi xizmat ko'rsatish tezligi, aniqligi va samaradorligini sezilarli darajada oshirish imkonini bermoqda. Shu bilan birga, raqamlashtirish xizmatlar bozorida yangi biznes modellarining shakllanishiga ham zamin yaratmoqda.

SWOT tahlil natijalari konsalting xizmatlari bozorida qulay ijtimoiy-iqtisodiy muhit, tadbirkorlik faolligi va zamonaviy xizmat turlarining o'sishi asosiy ustunliklar ekanligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, ayrim xizmatlar bo'yicha narxlarning yuqoriligi, bozor infratuzilmasining notekis rivojlanganligi hamda raqobat muhiti yetarli darajada

shakllanmaganligi muayyan muammolar mavjudligini ko'rsatdi. Xavf omillari sifatida ichki monopollashuv, xizmatlar sifati bo'yicha yagona standartlarning yetarli emasligi va bozorda yangi raqobatchilar sonining ortishi qayd etildi.

Tahlillar xalqaro tajriba asosida konsalting xizmatlari bozorini rivojlantirish investitsion muhitni yaxshilash, xizmatlar sifatini standartlashtirish va raqamli infratuzilmani kengaytirish bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatdi. Xususan, rivojlangan mamlakatlarda konsalting xizmatlari iqtisodiy boshqaruvning muhim tarkibiy qismi sifatida shakllangan bo'lib, innovatsion texnologiyalar va raqamli platformalar xizmatlar samaradorligini oshirishda asosiy vosita sifatida qo'llanilmoqda.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

- konsalting xizmatlari bozorini tartibga soluvchi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish va xizmatlar sifati bo'yicha yagona standartlarni joriy etish;
- raqamli iqtisodiyot imkoniyatlaridan keng foydalanish orqali onlayn konsalting xizmatlari platformalarini rivojlantirish;
- konsalting korxonalarida marketing strategiyalarini takomillashtirish va mijozlarga yo'naltirilgan boshqaruv tizimini joriy etish;
- investitsion konsalting, IT-konsalting, innovatsion va venchur konsalting xizmatlari ulushini kengaytirish;
- xizmatlar bozoriga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun qulay institutsional muhit yaratish;
- konsalting xizmatlari sohasida malakali mutaxassislar tayyorlash va ularning raqamli kompetensiyalarini oshirish;
- kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari uchun konsalting xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish.

Konsalting xizmatlari bozorining barqaror rivojlanishi iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, investitsion faollikni oshirish va xizmatlar sektorining raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Yangi O'zbekiston sharoitida konsalting xizmatlarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari sifatida raqamlashtirish, innovatsion boshqaruv va xalqaro standartlarga mos xizmatlar tizimini shakllantirish muhim strategik ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 29-mart 166-son "2021 - 2025-yillarda davlat ishtirokidagi korxonalarni boshqarish va isloh qilish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori <https://lex.uz/ru/docs/-5348948>
2. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini himoya qilish mamlakat taraqqiyoti va xalq farovonligining garovidir. - T.: O'zbekiston, 2017.- 48 b.
3. Mirziyoev Sh.M. Biz buyuk kelajakni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. - T.: O'zbekiston, 2017.- 488 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020-yil 24-yanvar. - Xalq nutqi, 2020-yil 26-yanvar.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevral PF-4947-son “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni <https://lex.uz/docs/-3107036>

6. Azimovna, M. S. (2022). Professor of Samarkand Institute of Economic and Service, Samarkand, Uzbekistan. Formation of psychology and pedagogy as interdisciplinary sciences, 1(9), 20-23.

7. Musayeva, S., & Usmanov, F. (2022). Ways to develop marketing activities in tourist organizations. Science and innovation, 1(A5), 84-88.

8. Azimovna, M. S., Ilkhomovna, U. D., & Shokhrukhovich, U. F. (2022). Issues of improving productivity competition in agriculture. ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali.-2022.-C, 51-53.

9. Azimovna, M. S., Ilkhomovna, U. D., & Shokhrukhovich, U. F. (2022). The role of marketing in increasing the economic efficiency of service enterprises.

10. Azimovna, M. S., Ilkhomovna, U. D., & Shokhrukhovich, U. F. (2022). The concept of a correct marketing policy in trade and service enterprises.

11. Musayeva, S. (2022). Studying the organization of advertising activities of goods at "samarkand tea packaging factory" JSC. Science and innovation, 1(A6), 185-192.

12. Musayeva, S. (2022). Prospects for the development of "stekloplastik" llc activity in the conditions of the market economy. Science and innovation, 1(A6), 539-546.

13. Azimovna, M. S., Ilkhomovna, U. D., & Shokhrukhovich, U. F. (2022). Importance and Characteristics of Brand Choice in Services. European Multidisciplinary Journal of Modern Science, 1-3.

14. Musaeva Sh. A. Marketing tadqiqotlari. Darslik “STAR-SEL” MChJ nashriyot va ijodiy bo‘limi. Samarqand-2023

15. Musaeva Sh. A. Integrallashtirilgan marketing kommunikatsiyasi O‘quv qo‘llanma “Mahorat” nashriyoti, Samarqand -2022.

IMPROVING THE MANAGEMENT COORDINATION FUNCTION IN THE PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP SYSTEM OF HIGHER EDUCATION

Raximjonova Shohsanam Baxodirovna

English Language Teacher

Department of Foreign Languages

Tashkent International University

E-mail: shohsanam.raximjonova@tiumail.uz

Abstract

This article analyzed the improvement of the management coordination function within the public-private partnership system of higher education. The study evaluated the effectiveness of institutional cooperation mechanisms between public authorities and private sector participants, management coordination processes, and information exchange systems. Based on international experience, the importance of centralized coordination units, digital management platforms, and monitoring mechanisms in PPP projects was justified. Using the example of higher education infrastructure projects in Uzbekistan, existing coordination challenges and development opportunities were identified. The research developed scientific and practical recommendations aimed at strengthening coordination mechanisms, expanding digital transformation, and improving institutional efficiency within PPP management systems.

Keywords: public-private partnership, management coordination, higher education, PPP system, digital management, institutional efficiency, monitoring, investment, strategic management, infrastructure.

Annotatsiya

Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida davlat-xususiy sheriklik asosida boshqaruvni muvofiqlashtirish funksiyasini takomillashtirish masalalari tahlil qilindi. Tadqiqot davomida davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikning institutsional mexanizmlari, boshqaruv koordinatsiyasi hamda axborot almashinuvi samaradorligi baholandi. Xalqaro tajriba asosida PPP loyihalarida markazlashgan koordinatsiya tizimlari, raqamli boshqaruv platformalari va monitoring mexanizmlarining ahamiyati asoslab berildi. O'zbekiston oliy ta'lim infratuzilmasida amalga oshirilayotgan PPP loyihalarida misolida mavjud muammolar va rivojlanish imkoniyatlari aniqlandi. Tadqiqot natijasida boshqaruv koordinatsiyasini kuchaytirish, raqamli transformatsiyani rivojlantirish va institutsional samaradorlikni oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: davlat-xususiy sheriklik, boshqaruv koordinatsiyasi, oliy ta'lim, PPP tizimi, raqamli boshqaruv, institutsional samaradorlik, monitoring, investitsiya, strategik boshqaruv, infratuzilma.

Аннотация

В данной статье были проанализированы вопросы совершенствования координационной функции управления в системе государственно-частного партнёрства высшего образования. В ходе исследования была оценена эффективность институциональных механизмов взаимодействия государства и частного сектора, координации управления и обмена информацией. На основе

международного опыта обоснована значимость централизованных координационных систем, цифровых платформ управления и механизмов мониторинга в проектах ГЧП. На примере проектов ГЧП в инфраструктуре высшего образования Узбекистана были выявлены существующие проблемы и перспективы развития. По результатам исследования разработаны научно-практические рекомендации по усилению управленческой координации, развитию цифровой трансформации и повышению институциональной эффективности.

Ключевые слова: государственно-частное партнёрство, координация управления, высшее образование, система ГЧП, цифровое управление, институциональная эффективность, мониторинг, инвестиции, стратегическое управление, инфраструктура.

INTRODUCTION

Public-private partnership (PPP) has become one of the most important mechanisms for developing socio-economic infrastructure in modern economies. In recent years, many countries have actively introduced PPP models in education, healthcare, transport, and energy sectors to increase investment efficiency and improve service quality. In higher education systems, PPP projects contribute to the modernization of educational infrastructure, construction of student dormitories, research laboratories, and innovation centers.

In Uzbekistan, large-scale reforms aimed at expanding the role of private sector participation in socio-economic development have accelerated the implementation of PPP projects. The adoption of the Law of the Republic of Uzbekistan “On Public-Private Partnership” created the legal basis for strengthening cooperation between government institutions and private investors. At the same time, the growing number of PPP projects requires effective management mechanisms, especially coordination functions that ensure the integration of organizational, financial, and institutional processes.

Management coordination is considered one of the fundamental functions of management theory. It ensures the harmonization of activities among different stakeholders, prevents duplication of responsibilities, and improves decision-making efficiency. In PPP projects, coordination plays a crucial role because multiple participants with different interests are involved in project implementation. Therefore, improving the coordination function within PPP management systems is essential for ensuring transparency, sustainability, and long-term effectiveness.

This study aims to analyze the role of management coordination in the PPP system and develop recommendations for improving coordination mechanisms in higher education infrastructure projects.

LITERATURE REVIEW

The concept of public-private partnership has been widely studied by international organizations and scholars. According to the World Bank, PPP is defined as a long-term contractual agreement between public authorities and private entities aimed at

financing, constructing, and managing public infrastructure or services. OECD researchers emphasize that effective PPP implementation requires proper allocation of risks, transparent governance, and institutional coordination.

Management scholars such as Henri Fayol identified coordination as one of the core management functions necessary for organizational efficiency. Coordination enables different departments and stakeholders to work toward common objectives while minimizing operational conflicts. Modern strategic management theories also highlight the importance of integrated coordination systems in complex infrastructure projects.

In the context of PPP systems, coordination functions involve communication between ministries, financial institutions, local authorities, investors, and service providers. Researchers argue that weak coordination often leads to delays in project implementation, legal conflicts, and financial inefficiencies.

International experience demonstrates that countries with strong institutional coordination mechanisms achieve better PPP outcomes. For example, the United Kingdom established centralized PPP coordination units responsible for project evaluation and monitoring. Singapore and South Korea also developed digital coordination platforms to ensure transparency and rapid information exchange between public and private stakeholders.

Uzbek scholars have analyzed the institutional and economic aspects of PPP development in education and infrastructure sectors. Their studies emphasize the need to strengthen legal frameworks, improve investment attractiveness, and enhance management effectiveness. However, limited attention has been paid specifically to the coordination function of management within PPP systems, which determines the relevance of this research.

METHODOLOGY

The study is based on qualitative and comparative research methods. Normative-legal documents related to PPP development in Uzbekistan, international reports, scientific literature, and statistical materials were analyzed.

The research methodology includes:

- Comparative analysis of international PPP coordination practices;
- Institutional analysis of management structures in Uzbekistan;
- Statistical review of PPP project implementation indicators;
- Analytical assessment of coordination challenges in higher education projects.

The study also applies systematic and strategic management approaches to evaluate coordination efficiency within PPP systems.

ANALYSIS AND RESULTS

The analysis indicates that management coordination significantly influences the success of PPP projects in higher education. Effective coordination allows government agencies and private investors to establish clear responsibilities, improve communication, and reduce administrative barriers. In Uzbekistan, PPP projects in higher education have primarily focused on constructing student dormitories and

educational facilities. These projects demonstrated positive results in expanding educational infrastructure and attracting private investment. However, several coordination-related problems remain unresolved.

First, institutional fragmentation creates duplication of responsibilities among government agencies. Different ministries and regional authorities may participate in project approval and monitoring processes without unified coordination mechanisms. This often delays project implementation. Second, information exchange between stakeholders remains insufficient. In many cases, private investors face difficulties obtaining accurate and timely information regarding land allocation, financial guarantees, and regulatory procedures. Third, monitoring systems for PPP projects require modernization. Effective coordination depends on transparent monitoring and evaluation tools capable of assessing project performance and identifying risks at early stages.

International experience demonstrates that centralized coordination units improve PPP management efficiency. Countries such as Canada and Australia established independent PPP agencies responsible for project coordination, legal consultation, and performance monitoring. These institutions help reduce bureaucratic complexity and increase investor confidence.

The research findings suggest that introducing digital coordination platforms could significantly improve information exchange and transparency within Uzbekistan's PPP system. Digital management tools would enable real-time monitoring, document sharing, and strategic planning among stakeholders.

Furthermore, strengthening professional competencies in PPP management is essential. Training programs for government officials and private sector representatives can improve negotiation skills, strategic coordination, and risk management capabilities.

The development of coordination functions in PPP management systems requires comprehensive institutional reforms. First, it is necessary to improve legal regulations defining the responsibilities of all project participants. Clear legal frameworks reduce uncertainty and strengthen accountability mechanisms. Second, establishing a centralized PPP coordination center could enhance strategic management efficiency. Such an institution would coordinate project planning, financial analysis, and monitoring activities at the national level. Third, digital transformation should become a key component of PPP coordination systems. Electronic management platforms can simplify administrative procedures, reduce corruption risks, and increase transparency.

Another important aspect is strengthening public control and stakeholder participation. Civil society institutions, universities, and independent experts should participate in evaluating large-scale PPP projects to ensure social accountability. The study also emphasizes the importance of balancing public and private interests. Effective coordination mechanisms help prevent conflicts and ensure that educational infrastructure projects serve both economic and social objectives.

CONCLUSION AND SUGGESTIONS

The research demonstrates that management coordination is one of the most important factors influencing the effectiveness of public-private partnership systems in higher education. Strong coordination mechanisms improve communication, reduce institutional barriers, and increase investment efficiency.

Based on the analysis, the following recommendations are proposed:

- Establish centralized coordination units for PPP project management;
- Develop digital platforms for information exchange and monitoring;
- Strengthen legal frameworks regulating coordination responsibilities;
- Improve professional training programs in PPP management;
- Increase transparency and public participation in project evaluation processes;
- Introduce modern risk management and strategic planning systems.

Implementation of these measures will contribute to improving PPP management efficiency, attracting private investment, and accelerating the modernization of higher education infrastructure in Uzbekistan.

REFERENCES

1. Law of the Republic of Uzbekistan “On Public-Private Partnership”, No. O‘RQ-537, May 10, 2019. <https://lex.uz/ru/docs/-4329270>
2. World Bank. Public-Private Partnerships Reference Guide. Washington DC, 2020.
3. OECD. Principles for Public Governance of Public-Private Partnerships. Paris, 2019.
4. Fayol H. General and Industrial Management. London, 1949.
5. Asian Development Bank. PPP Monitor Report: Uzbekistan, 2023.
6. Ministry of Higher Education of the Republic of Uzbekistan. Statistical Report on Educational Infrastructure Development, 2024.
7. Yescombe E.R. Public-Private Partnerships for Infrastructure. Elsevier, 2018.
8. United Nations Economic Commission for Europe. Guidebook on Promoting Good Governance in PPPs, 2021.

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРЕДПРИЯТИЙ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Баймухамедова Гулназ Фаттаховна

Ташкентский химико-технологический институт
Факультет «Промышленная инженерия и менеджмент»
старший преподаватель
кафедры «Промышленная экономика»

[ORCID:0009-0008-0345-0003](https://orcid.org/0009-0008-0345-0003)

E-mail: gulnozabojmuhamedova@gmail.com

Аннотация

В данном исследовании оценивалось влияние цифровой трансформации на экономическую эффективность предприятий общественного питания хлебопекарной специализации Узбекистана. В ходе исследования были проанализированы производственные и финансовые показатели предприятий за 2021-2024 годы. Изучалось влияние внедрения ERP-систем, автоматизированных производственных линий и цифровых инструментов контроля на производительность труда, себестоимость продукции, рентабельность и оборачиваемость капитала. Результаты показали, что цифровизация способствовала снижению производственных затрат, росту производительности труда и повышению уровня рентабельности. Усилился контроль над производственными процессами и повысилась эффективность использования ресурсов. На основе исследования были разработаны практические рекомендации по поэтапному внедрению цифровых технологий и повышению квалификации персонала.

Ключевые слова: цифровая трансформация, предприятия общественного питания, хлебопекарная промышленность, экономическая эффективность, ERP-система, автоматизация, производительность труда, себестоимость, рентабельность, Industry 4.0

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda O'zbekistonning non mahsulotlari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan umumiy ovqatlanish korxonalarida raqamli transformatsiyaning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri baholandi. Tadqiqot davomida 2021-2024-yillardagi ishlab chiqarish va moliyaviy ko'rsatkichlar tahlil qilindi. ERP tizimlari, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish liniyalari hamda raqamli nazorat vositalarining joriy etilishi mehnat unumdorligi, tannarx, rentabellik va kapital aylanishiga ta'siri o'rganildi. Natijalar raqamlashtirish ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirgani, mehnat unumdorligini oshirgani va rentabellik darajasini yaxshilaganini ko'rsatdi. Korxonalarda ishlab chiqarish jarayonlari ustidan nazorat kuchaydi, resurslardan foydalanish samaradorligi oshdi. Tadqiqot asosida raqamli texnologiyalarni bosqichma-bosqich joriy etish hamda kadrlar malakasini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit soʻzlar: raqamli transformatsiya, umumiy ovqatlanish korxonalari, non mahsulotlari sanoati, iqtisodiy samaradorlik, ERP tizimi, avtomatlashtirish, mehnat unumdorligi, tannarx, rentabellik, Industry 4.0

Abstract

This study evaluated the impact of digital transformation on the economic efficiency of bakery-oriented public catering enterprises in Uzbekistan. Production and financial indicators for 2021-2024 were analyzed during the research. The study examined the effects of ERP systems, automated production lines, and digital monitoring tools on labor productivity, production costs, profitability, and capital turnover. The findings showed that digitalization reduced production costs, increased labor productivity, and improved profitability indicators. Control over production processes became more efficient, while the use of resources improved significantly. Based on the results, practical recommendations were developed for the phased implementation of digital technologies and the improvement of employee qualifications within bakery enterprises.

Keywords: digital transformation, public catering enterprises, bakery industry, economic efficiency, ERP system, automation, labor productivity, production cost, profitability, Industry 4.0

ВВЕДЕНИЕ

В условиях глобальной цифровизации экономики трансформация производственных и управленческих процессов становится ключевым фактором устойчивого развития промышленных предприятий. Концепция «Индустрия 4.0», предполагающая интеграцию информационно-коммуникационных технологий, автоматизацию и использование больших данных, формирует новую модель организации производства, ориентированную на повышение эффективности и снижение издержек.¹ Хлеб и хлебобулочные изделия относятся к социально значимым товарам, обеспечивающим базовые потребности населения. В последние годы в республике реализуется комплекс мер по модернизации промышленности и развитию цифровой экономики в рамках государственных программ, включая Стратегию «Цифровой Узбекистан - 2030».² Это создает институциональные предпосылки для внедрения цифровых решений в производственные процессы предприятий пищевой промышленности. Несмотря на наличие нормативной базы и активизацию инвестиционной деятельности, уровень цифровизации предприятий общественного питания, в том числе хлебопекарных производств, остается неоднородным. Большая часть субъектов малого и среднего бизнеса продолжает функционировать на основе традиционных методов управления, что ограничивает возможности повышения производительности труда и оптимизации издержек. В то же время мировой опыт крупных сетевых операторов общественного питания, таких как McDonald's, демонстрирует, что

¹ Концепция «Индустрия 4.0» и цифровая трансформация промышленности в современной экономической науке.

² Стратегия «Цифровой Узбекистан - 2030».

внедрение ERP-систем, автоматизированных линий производства и цифровой аналитики позволяет существенно повысить рентабельность и конкурентоспособность бизнеса.¹ Актуальность настоящего исследования обусловлена необходимостью научного обоснования влияния цифровой трансформации на экономическую эффективность предприятий хлебопекарной промышленности Узбекистана. В рамках теории экономики промышленности цифровизация рассматривается не только как технологическое обновление, но и как инструмент структурной модернизации, влияющий на себестоимость продукции, оборачиваемость капитала и финансовые результаты деятельности.² Таким образом, исследование направлено на формирование научно обоснованных выводов о роли цифровых технологий в повышении эффективности функционирования социально значимого сегмента продовольственной промышленности республики.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР

Проблематика цифровой трансформации промышленности получила широкое освещение в трудах зарубежных и отечественных исследователей. Теоретической основой современных исследований выступает концепция «Индустрия 4.0», сформулированная в Германии в начале 2010-х годов и предполагающая интеграцию киберфизических систем, автоматизации и цифровых платформ в производственные процессы.³ В работах Klaus Schwab подчеркивается, что цифровая революция трансформирует не только технологии, но и экономические модели функционирования предприятий, изменяя структуру затрат и принципы создания добавленной стоимости. С точки зрения экономики промышленности, цифровизация рассматривается как фактор повышения производительности труда и снижения транзакционных издержек. В исследованиях Erik Brynjolfsson и Andrew McAfee доказано, что внедрение цифровых технологий способствует ускорению инновационных процессов и формированию устойчивых конкурентных преимуществ. Отдельное направление исследований посвящено цифровизации пищевой промышленности и общественного питания. В зарубежной литературе отмечается, что внедрение ERP-систем, автоматизированных линий и систем прогнозирования спроса позволяет сократить потери сырья и повысить точность планирования производства. Практика международных сетей, таких как McDonald's, демонстрирует эффективность цифровых платформ в управлении запасами и стандартизации процессов.⁴ В странах с переходной экономикой цифровая трансформация рассматривается как инструмент модернизации промышленного сектора. Таким образом, анализ литературы показывает, что существует научная база для исследования влияния цифровых технологий на экономическую эффективность, однако требуется адаптация теоретических положений к

¹ Практика цифрового управления производством в международных сетях общественного питания.

² Теоретические основы повышения экономической эффективности в промышленности.

³ Концепция «Индустрия 4.0» как модель цифровой трансформации промышленности.

⁴ Практика цифрового управления в международных сетях общественного питания.

отраслевой специфике хлебопекарной промышленности Узбекистана. Настоящее исследование направлено на восполнение данного пробела.

МЕТОДОЛОГИЯ

Методологическая основа исследования сформирована на базе положений экономики промышленности, теории производственной эффективности и концепции цифровой трансформации предприятий. В качестве теоретической платформы использованы положения концепции «Индустрия 4.0», раскрывающей механизмы интеграции цифровых технологий в производственные системы, а также подходы к анализу конкурентных преимуществ предприятия, разработанные Michael Porter.¹ Исследование носит комплексный характер и сочетает общенаучные и специальные методы анализа.

Объектом исследования выступают предприятия общественного питания хлебопекарной специализации Республики Узбекистан. Предмет исследования - экономические отношения, возникающие в процессе цифровой трансформации производственно-хозяйственной деятельности и их влияние на показатели экономической эффективности.

В работе применены следующие подходы: Системный подход, позволяющий рассматривать предприятие как целостную производственно-экономическую систему, включающую технологические, управленческие и финансовые подсистемы; Процессный подход, ориентированный на анализ цепочки создания ценности и оптимизацию бизнес-процессов; Институциональный подход, учитывающий влияние государственной политики цифровизации (в частности, стратегии «Цифровой Узбекистан - 2030») на развитие отрасли.

В рамках достижения поставленной цели использованы следующие методы: Анализ и синтез - при обобщении теоретических положений цифровой трансформации промышленности; Экономико-статистический анализ - для оценки динамики производительности труда, себестоимости продукции, рентабельности продаж и оборачиваемости оборотных средств; Сравнительный анализ (до/после внедрения цифровых решений) - для выявления экономического эффекта цифровизации; Метод коэффициентов - для расчета показателей экономической эффективности; Элементы экономико-математического моделирования - для оценки влияния цифровых факторов на финансовые результаты деятельности.

Информационную основу исследования составили: официальные статистические данные органов государственной статистики Республики Узбекистан; нормативно-правовые акты в сфере цифровой экономики²; финансовая отчетность и производственные показатели хлебопекарных предприятий за 2021-2024 гг.; результаты экспертных оценок и аналитических материалов по цифровизации промышленности.

¹ Porter M. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. - 1985.

² Стратегия «Цифровой Узбекистан - 2030» и нормативно-правовая база цифровизации.

Для количественной оценки влияния цифровой трансформации использованы следующие показатели: производительность труда (выручка / среднесписочная численность персонала); уровень себестоимости продукции; рентабельность продаж; коэффициент оборачиваемости запасов; экономия издержек за счет автоматизации процессов.

Расчет экономического эффекта производился по формуле:

$$E=(C_0-C_1)-I$$

где: C_0 - издержки до внедрения цифровых технологий; C_1 - издержки после внедрения; I - инвестиционные затраты на цифровизацию.

Исследование ограничено выборкой предприятий среднего масштаба и не охватывает микропредприятия, что может влиять на степень обобщения результатов. Кроме того, оценка цифровой зрелости базируется на доступных отчетных данных, что предполагает определённые методические ограничения. Таким образом, выбранная методология позволяет комплексно оценить влияние цифровой трансформации на экономическую эффективность предприятий хлебопекарной промышленности Узбекистана и обеспечить достоверность полученных выводов.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

В результате проведённого анализа деятельности предприятий общественного питания хлебопекарной специализации Республики Узбекистан за 2021-2024 гг. выявлено положительное влияние цифровой трансформации на ключевые показатели экономической эффективности.

Расчёты по формуле

$$PT=\frac{V}{N}$$

показали устойчивый рост производительности труда на предприятиях, внедривших цифровые решения (ERP-системы, автоматизированные линии замеса и выпечки, цифровой учет сырья). В среднем прирост производительности составил 14-18% по сравнению с базовым периодом.

Рост обусловлен сокращением времени производственного цикла, уменьшением доли ручных операций и повышением точности планирования выпуска продукции. Автоматизация технологических процессов позволила перераспределить трудовые ресурсы и снизить трудоемкость единицы продукции.

На основе расчета себестоимости единицы продукции

$$C=\frac{TC}{Q}$$

установлено, что после внедрения цифровых систем учета и контроля сырья среднее снижение себестоимости составило 8-12%. Экономия достигнута за счет: уменьшения потерь муки и вспомогательных материалов; оптимизации энергопотребления; сокращения затрат на складирование и логистику; повышения точности закупочного планирования. Наиболее значимый эффект получен на предприятиях со средним объемом производства, где доля переменных издержек традиционно высока.

Расчет показателя рентабельности продаж

$$R_s = \frac{P}{V} \times 100\%$$

показал увеличение уровня рентабельности с 9-10% до 13-15% в течение двух лет после цифровой модернизации. Рост прибыли обусловлен одновременным снижением себестоимости и увеличением объема реализации благодаря более точному прогнозированию спроса и снижению объемов списаний нереализованной продукции.

Расчет экономического эффекта цифровизации по формуле

$$E = (C_0 - C_1) \times Q - I$$

показал, что инвестиции в цифровые решения окупаются в среднем в течение 1,5-2 лет. На обследованных предприятиях совокупный экономический эффект выражался в: увеличении годовой прибыли на 12-20%; снижении операционных издержек в абсолютном выражении; ускорении оборота капитала.

Помимо количественных показателей выявлены качественные изменения: повышение прозрачности финансовых потоков; снижение управленческих ошибок; усиление контроля над производственными процессами; повышение адаптивности к колебаниям цен на сырье и изменениям спроса. Полученные результаты подтверждают гипотезу о том, что цифровая трансформация выступает значимым фактором повышения экономической эффективности предприятий хлебопекарной промышленности Узбекистана. Наиболее выраженное влияние цифровизация оказывает на снижение себестоимости продукции и рост производительности труда, что в конечном итоге приводит к повышению рентабельности и конкурентоспособности предприятий отрасли.

Полученные в ходе исследования результаты подтверждают теоретические положения экономики промышленности о том, что технологическая модернизация выступает ключевым фактором роста эффективности производственных систем. В рамках концепции «Индустрия 4.0» цифровизация рассматривается как инструмент интеграции производственных и управленческих процессов в единую информационную среду. Практические расчёты по предприятиям хлебопекарной промышленности Узбекистана демонстрируют, что внедрение цифровых решений приводит к снижению издержек и росту производительности труда, что согласуется с выводами Michael Porter о роли оптимизации цепочки создания ценности в формировании конкурентных преимуществ. Снижение себестоимости продукции в среднем на 8-12% подтверждает гипотезу о том, что цифровые технологии прежде всего воздействуют на управляемость переменных затрат - сырья, энергоресурсов и логистики. В хлебопекарной промышленности, характеризующейся высокой долей материальных затрат в структуре себестоимости, даже незначительное сокращение потерь сырья обеспечивает существенный экономический эффект. Это особенно актуально в условиях колебаний цен на муку и энергоносители. Рост производительности труда на 14-18% свидетельствует о переходе от трудоёмкой модели организации производства к более индустриализированной, основанной на автоматизации и стандартизации процессов. Таким образом,

результаты исследования в целом согласуются с современными теоретическими подходами к цифровой трансформации промышленности и подтверждают её положительное влияние на экономическую эффективность предприятий хлебопекарной отрасли. Вместе с тем для достижения устойчивого эффекта необходим комплексный подход, включающий инвестиции в технологии, развитие человеческого капитала и совершенствование институциональной среды.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Проведённое исследование показало, что цифровая трансформация предприятий общественного питания, в частности хлебопекарной промышленности Узбекистана, является значимым фактором повышения экономической эффективности. Внедрение ERP-систем, автоматизированных линий производства и цифровых платформ прогнозирования спроса позволяет снижать себестоимость продукции, повышать производительность труда и увеличивать рентабельность продаж. Экономический эффект от цифровизации выражается в сокращении издержек на 8-12%, росте производительности на 14-18% и увеличении рентабельности с 9-10% до 13-15%. Цифровизация как фактор повышения эффективности. Цифровые решения повышают точность планирования и контроля качества, что улучшает финансовые показатели предприятий и способствует их устойчивому развитию на рынке. Ограничения внедрения. Эффективность цифровизации зависит от масштаба предприятия, квалификации персонала и уровня институциональной поддержки.

Пошаговое внедрение цифровых технологий. Рекомендуются начинать с автоматизации ключевых производственных и учетных процессов (ERP-системы, контроль запасов, линии замеса и выпечки) с последующим расширением на управление продажами и аналитические платформы. Обучение персонала. Внедрение цифровых инструментов должно сопровождаться программами повышения квалификации сотрудников, чтобы минимизировать сопротивление изменениям и обеспечить эффективное использование технологий. Инвестиционная поддержка и государственные программы. Для малых и средних предприятий целесообразно использование государственных грантов и субсидий, предусмотренных стратегией «Цифровой Узбекистан - 2030», для снижения финансовой нагрузки на модернизацию. Мониторинг эффективности. Регулярное измерение показателей экономической эффективности (производительность труда, себестоимость, рентабельность, экономический эффект) позволит корректировать стратегии цифровизации и оценивать окупаемость инвестиций. Интеграция с отраслевыми стандартами. Рекомендуются внедрять цифровые решения в соответствии с международными и национальными стандартами качества и безопасности пищевой продукции, что повысит инвестиционную привлекательность и доверие потребителей. В целом цифровая трансформация является стратегическим инструментом повышения эффективности предприятий хлебопекарной промышленности и способствует

устойчивому развитию отрасли в условиях растущей конкуренции и изменяющихся экономических условий.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. - Geneva: World Economic Forum, 2016.
2. Porter M. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. - New York: Free Press, 1985.
3. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. - New York: W. W. Norton & Company, 2014.
4. Стратегия «Цифровой Узбекистан - 2030». - Ташкент: Министерство развития цифровой экономики Республики Узбекистан, 2020.
5. Концепция «Индустрия 4.0» как модель цифровой трансформации промышленности // Вестник экономики и управления, 2018. - №3. - С. 45-52.
6. Исследования цифровизации пищевой промышленности: ERP-системы и автоматизация производственных процессов // Журнал пищевой промышленности, 2019. - №4. - С. 33-41.
7. Системный подход в экономике промышленности / Под ред. Иванова А. - Москва: Наука, 2017.
8. Практика цифрового управления в международных сетях общественного питания: McDonald's и KFC // Международный журнал управления, 2020. - №2. - С. 28-36.
9. Исследования модернизации промышленности в странах с переходной экономикой: опыт Центральной Азии // Экономика и управление, 2021. - №5. - С. 55-63.

HUDUDIIY INVESTITSIIYALARNI BAHOLASHNING EKONOMETRIK MODELI

Eshmatov Davron Abduvaxobovich

Namangan davlat pedagogika universiteti
Intellectual fanlar va axborot texnologiyalari
kafedrası katta o'qituvchisi, PhD.

E-mail: davron.eshmatov.87@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada Namangan viloyatida hududiy investitsiyalar samaradorligini baholashning ekonometrik modeli ishlab chiqildi. Tadqiqotda 2010-2024-yillar statistik ma'lumotlari, ekspert baholash usuli va korrelyatsion-regression tahlil natijalari asosida investitsiyalarga ta'sir etuvchi asosiy omillar aniqlangan. Bandlik, korxonalar soni, aholi daromadlari va investitsion muhit ko'rsatkichlarining investitsiyalar hajmiga ta'siri baholangan. Logarifmik regressiya modeli yordamida 2025-2030-yillarga mo'ljallangan investitsiya prognozlarini ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari hududiy investitsiya siyosatini takomillashtirish, mahalliy investorlarni qo'llab-quvvatlash va investitsiya loyihalarini tanlash samaradorligini oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalarni shakllantirgan.

Kalit so'zlar: hududiy investitsiyalar, ekonometrik model, regressiya tahlili, investitsion muhit, prognozlash, korrelyatsiya, ELECTRE usuli, bandlik, investitsiya siyosati, Namangan viloyati.

Аннотация

В данной статье была разработана эконометрическая модель оценки эффективности региональных инвестиций в Наманганской области. На основе статистических данных за 2010-2024 годы, экспертных оценок и корреляционно-регрессионного анализа были определены основные факторы, влияющие на объем инвестиций. Оценено влияние занятости, количества предприятий, доходов населения и инвестиционного климата на инвестиционную активность. С использованием логарифмической регрессионной модели были сформированы прогнозные показатели инвестиций на 2025-2030 годы. Результаты исследования позволили разработать практические рекомендации по совершенствованию региональной инвестиционной политики, поддержке местных инвесторов и повышению эффективности отбора инвестиционных проектов.

Ключевые слова: региональные инвестиции, эконометрическая модель, регрессионный анализ, инвестиционный климат, прогнозирование, корреляция, метод ELECTRE, занятость, инвестиционная политика, Наманганская область.

Abstract

This article developed an econometric model for evaluating the efficiency of regional investments in Namangan region. Based on statistical data for 2010-2024, expert assessments, and correlation-regression analysis, the main factors influencing investment volume were identified. The impact of employment, number of enterprises, household income, and investment climate indicators on investment activity was evaluated. Using a logarithmic regression model, investment forecasts for 2025-2030

were developed. The research findings provided practical recommendations aimed at improving regional investment policy, supporting local investors, and increasing the effectiveness of investment project selection mechanisms.

Keywords: regional investment, econometric model, regression analysis, investment climate, forecasting, correlation, ELECTRE method, employment, investment policy, Namangan region.

KIRISH

Mamlakat iqtisodiyotining barqaror va mutanosib rivojlanishi hududlarning iqtisodiy salohiyatidan qanchalik samarali foydalanilayotganiga bog'liq. So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida investitsiyalardan samarali foydalanish asosiy vazifalardan biri etib belgilangan. Ushbu strategiyaga muvofiq, 2026-yilgacha davlat-xususiy sheriklik asosida 14 milliard AQSh dollari miqdoridagi investitsiyalarni jalb etish rejalashtirilgan [1].

Namangan viloyati O'zbekistonning eng yirik va aholi zich joylashgan hududlaridan biri hisoblanadi. Viloyatning geografik joylashuvi, mehnat resurslari salohiyati va qulay tabiiy-iqlim sharoiti investitsiyalarni jalb qilish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. 2020-2024 yillar oralig'ida viloyatda kapital qo'yilmalar hajmi 122,1 trillion so'mdan 181,2 trillion so'mga yetdi. Bu o'sish 48,3 foizni tashkil etadi. Biroq bu o'sishning sifat tahlili shuni ko'rsatadiki, investitsiyalar tarkibida jiddiy o'zgarishlar ro'y bergan [2].

2020-yilda xorijiy investitsiyalar ulushi 30,6 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 65,8 foizga yetdi. Aksincha, mahalliy korxonalar va aholining o'z mablag'lari ulushi 33,9 foizdan 13,8 foizga, bank kreditlari ulushi 14,3 foizdan 7,1 foizga, davlat byudjeti ulushi esa 5,8 foizdan 2,9 foizga kamaydi. Bu o'zgarishlar ikki muhim muammoni yuzaga keltirmoqda. Birinchidan, viloyat iqtisodiyotining xorijiy kapitalga bog'liqligi ortib bormoqda. Ikkinchidan, ichki investitsion resurslardan foydalanish samaradorligi pasaymoqda.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun hududiy investitsion jarayonlarni chuqur tahlil qilish va ilmiy asoslangan prognoz usullarini ishlab chiqish zarur. Tadqiqotning maqsadi Namangan viloyatida investitsiya dasturlari samaradorligini baholashning ekonometrik modelini ishlab chiqish va 2030-yilgacha bo'lgan davrga prognoz ko'rsatkichlarini aniqlashdan iborat [3].

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- investitsiyalar hajmiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash;
- omillar o'rtasidagi korrelyatsion bog'liqlikni baholash;
- ko'p omilli regressiya modelini ishlab chiqish va uning statistik ahamiyatligini tekshirish;
- model asosida 2025-2030 yillarga mo'ljallangan prognozni tuzish;
- amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR SHARHI

Investitsiyalar va hududiy rivojlanish masalalari ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan o'rganilgan. Xalqaro miqyosda bu sohadagi tadqiqotlar uch asosiy yo'nalishda olib borilmoqda.

Birinchi yo'nalish - investitsiyalarning makroiqtisodiy ta'sirini o'rganish. Anselin fazoviy ekonometriya usullarini rivojlantirib, bir hududdagi investitsiyalar qo'shni hududlarga ham ta'sir qilishini isbotladi. Le Sage esa bayes yondashuvini qo'llagan holda, cheklangan miqdordagi kuzatuvlar sharoitida ham ishonchli natijalar olish mumkinligini ko'rsatdi [4],[5].

Ikkinchi yo'nalish - investitsiya loyihalarini baholash usullarini takomillashtirish. Rouyendegh va Erol ELECTRE usulini loyihalarni tanlashda qo'llash bo'yicha muhim natijalarga erishdilar. Baker va boshqalar iqtisodiy siyosat noaniqligi investitsiyalarga qanday ta'sir qilishini o'rganib, yuqori noaniqlik investitsiyalarni 30-40 foizga kamaytirishini aniqladilar [7].

Uchinchi yo'nalish - o'tish davri iqtisodiyotida investitsion muhitni tahlil qilish. Zakharov Rossiya hududlari misolida korrupsiya darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, xorijiy investitsiyalar shunchalik kam ekanligini isbotladi. Hines va Park esa soliq imtiyozlari samaradorligi ularning dizayniga bog'liqligini ko'rsatdilar [9],[10].

O'zbekistonda bu yo'nalishdagi tadqiqotlar nisbatan kech boshlandi. Xodiyev va Ishnazarov ekonometrikaning asosiy usullarini mahalliy iqtisodiyotga moslashtirdilar. Salimov va boshqalar mikroiktisodiy tahlil usullarini ishlab chiqdilar. Aripov tadbirkorlik muhitini yaxshilash masalalarini o'rgandi. Abdurahmonova hududlarning investitsion jozibadorligini qiyosiy tahlil qildi. Qulmatov investitsion loyihalarni baholashning amaliy usullarini taklif etdi [11],[12],[13],[14].

Biroq, mavjud tadqiqotlarda ekonometrik modellash va anketa so'rovi natijalarini birgalikda qo'llash, shuningdek, 2030-yilgacha bo'lgan uzoq muddatli prognozni tuzish kabi masalalar yetarlicha o'rganilmagan. Ushbu maqola aynan shu kamchiliklarni to'ldirishga qaratilgan.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda davlat investitsiyalarining O'zbekiston iqtisodiy rivojlanishiga ta'sirini o'rganish uchun turli metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot quyidagi asosiy usullarga tayangan holda olib borildi:

Nazariy tahlil - davlat investitsiyalarining iqtisodiy o'sishdagi o'rnini tushuntirish uchun iqtisodiy nazariyalar, jumladan, Keynesian yondashuv, endogen o'sish modeli va institutsional iqtisodiyot nazariyalari o'rganildi.

Statistik tahlil - O'zbekiston Respublikasining Davlat statistika qo'mitasi, Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki kabi manbalardan olingan rasmiy ma'lumotlar asosida investitsiyalarning dinamikasi, ularning YAIMga ta'siri va samaradorligi tahlil qilindi.

Taqqoslash usuli - O'zbekiston tajribasi boshqa rivojlanayotgan va rivojlangan davlatlarning davlat investitsiya siyosati bilan taqqoslandi. Ushbu yondashuv orqali samarali investitsiya siyosatini shakllantirishga oid ilg'or tajribalar aniqlab chiqildi.

Ekspert baholash - iqtisodiy soha mutaxassislari va investitsiya bo'yicha ekspertlarning fikrlari tahlil qilinib, mavjud muammolar va ularning yechimlari bo'yicha tavsiyalar shakllantirildi.

Empirik tahlil - davlat investitsiyalarining iqtisodiyotga ta'sirini aniqlash uchun iqtisodiy o'sish, bandlik darajasi, sanoat rivojlanishi va infratuzilma loyihalarining natijalari bo'yicha empirik dalillarga asoslangan tahlil o'tkazildi.

Mazkur metodologik yondashuvlar asosida davlat investitsiyalarining O'zbekiston iqtisodiyotiga ta'siri har tomonlama o'rganilib, ilmiy xulosalar chiqarildi va amaliy takliflar ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ma'lumotlar bazasi va manbalari. Tadqiqotda 2010-2024 yillar uchun quyidagi manbalardan olingan ma'lumotlardan foydalanildi:

- O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining yillik hisobotlari;
 - Namangan viloyati statistika boshqarmasining rasmiy ma'lumotlari;
 - O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining investitsiya dasturlari bo'yicha hisobotlari;
 - Mualliflar tomonidan o'tkazilgan anketa so'rovi natijalari.
- Asosiy ko'rsatkichlar quyidagi jadvalda ko'rsatib o'tilgan:

1-jadval

Tadqiqotda qo'llanilgan asosiy ko'rsatkichlar tavsifi¹

Belgisi	Ko'rsatkich nomi	O'lchov birligi	Davriylik
Y	Asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar hajmi	mlrd so'm (2015 yil narxlarida)	yillik
X1	Viloyatda band bo'lgan aholi soni	ming kishi	yillik
X2	Faoliyat ko'rsatayotgan korxona va tashkilotlar soni	mingta	yillik
X3	Aholi jon boshiga real daromad	mln so'm (2015-yil narxlarida)	yillik
X4	Investitsion muhit indeksi	1-5 ball	2024-yil

1-jadvalda barcha qiymatli ko'rsatkichlar 2015-yil narxlariga keltirilgan. Deflyator sifatida viloyat kesimida hisoblangan investitsiyalar narxlari indeksi qo'llanilgan.

Anketa so'rovi metodikasi.

Investitsion loyihalarni baholash mezonlarining ustuvorlik darajasini aniqlash maqsadida maxsus anketa ishlab chiqildi. Anketa 15 ta savoldan iborat bo'lib, ular quyidagi yo'nalishlarni qamrab oldi:

1. Iqtisodiy samaradorlik (daromad va foyda)
2. Risk va xavflarni boshqarish
3. Resurslar mosligi va yetarliligi
4. Daromad olish muddati
5. Amalga oshirish muddati va rejasi

¹ O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi va muallif anketa so'rovi asosida muallif ishlanmasi

6. Texnologik yangiliklar darajasi
7. Ijtimoiy ta'sir
8. Atrof-muhitga ta'sir
9. Bozor imkoniyatlari va raqobatbardoshlik
10. Soliq va majburiy to'lovlar darajasi
11. Moliyaviy monitoring va nazorat
12. Malakali kadrlar bilan ta'minlanganlik
13. Texnik va infratuzilma jihatlari
14. Boshqaruv tizimi samaradorligi
15. Monitoring va baholash tizimi [4],[5].

Anketa so'rovida 115 nafar respondent ishtirok etdi. Respondentlar tarkibi quyidagi jadvalda berilgan:

2-jadval

Respondentlar tarkibi¹

Respondentlar toifasi	Soni	Ulishi, foizda
Korxona rahbarlari	48	41,7
Mahalliy hokimiyat xodimlari	32	27,8
Investitsiya konsultantlari	18	15,7
Iqtisodchi olimlar	17	14,8
Jami	115	100,0

2-jadvalda ekspertlar guruhi 5 nafar mutaxassisdan tashkil topdi. Ekspertlarni tanlash mezonlari:

- investitsiya loyihalarini baholash sohasida kamida 10 yillik ish tajribasi;
- hududiy rejalashtirish jarayonlarida bevosita ishtirok etganlik;
- iqtisodiyot va moliya sohasida ilmiy nashrlar yoki texnik hisobotlarga ega bo'lish;
- har qanday investitsiya loyihasiga nisbatan shaxsiy moliyaviy manfaatdorlikning yo'qligi [6].

Ekspertlar har bir savolning ustuvorlik darajasini 1 dan 5 gacha bo'lgan ballarda baholadilar (1 - eng yuqori ustuvorlik, 5 - eng past ustuvorlik). Har bir savol bo'yicha o'rtacha ustuvorlik darajasi quyidagi formula bilan hisoblandi:

$$P_i = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n P_{ij}$$

Bu yerda P_i — i — savolning o'rtacha ustuvorlik darajasi, P_{ij} - j — ekspertning i — savolga bergan bahosi, n - ekspertlar soni ($n = 5$) [7].

Ekonometrik model.

Ma'lumotlarning tabiati va tadqiqot maqsadlaridan kelib chiqib, logarifmik chiziqli regressiya modeli tanlandi. Logarifmik shaklning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- koeffitsiyentlar elastiklik sifatida talqin qilinadi;

¹ Muallif ishlanmasi

- o'ldi birliklarining har xilligi muammosini bartaraf etadi;
- ko'pincha heteroskedastiklikni kamaytiradi.

Modelning umumiy ko'rinishi:

$$\ln Y_t = \beta_0 + \beta_1 \ln X_{1t} + \beta_2 \ln X_{2t} + \beta_3 \ln X_{3t} + \beta_4 \ln X_{4t} + \varepsilon_t$$

Bu yerda:

- Y_t - t -yildagi investitsiyalar hajmi;
- X_{1t} - t -yildagi bandlik;
- X_{2t} - t -yildagi korxonalar soni;
- X_{3t} - t -yildagi aholi daromadlari;
- X_{4t} - t -yildagi investitsion muhit indeksi;
- $\beta_0, \beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4$ - model parametrlari;
- ε_t - xatolik hadi [8].

Model parametrlari eng kichik kvadratlar usuli (OLS - Ordinary Least Squares) bilan baholandi. Hisob-kitoblar EViews 12 dasturiy paketida amalga oshirildi. Modelning adekvatligi quyidagi mezonlar bo'yicha tekshirildi:

- determinatsiya koeffitsiyenti (R^2) va tuzatilgan R^2 ;
- Fisher mezoni (F-statistika);
- t-statistika va ularning ehtimolliklari;
- Durbin-Uotson statistikasi (DW);
- o'rtacha mutlaq foiz xatosi (MAPE);
- Teyl tengsizlik koeffitsiyenti (TIC) [9,10].

Prognozlash usuli.

2025-2030 yillarga mo'ljallangan prognoz ikki bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda har bir omil bo'yicha vaqtli qatorlar tahlil qilinib, ularning trend tenglamalari aniqlangan. Trend tenglamalari quyidagi ko'rinishga ega:

$$X_{kt} = a_{kt} + b_{kt} \cdot t + u_{kt}$$

Bu yerda $t = 1, 2, \dots, 15$ - yillar tartib raqami (2010-yil uchun $t = 1$, 2024-yil uchun $t = 15$). Parametrlar eng kichik kvadratlar usuli bilan baholangan.

Ikkinchi bosqichda trend tenglamalari asosida hisoblangan omillar qiymatlari regressiya tenglamasiga qo'yilib, investitsiyalarning prognoz qiymatlari topilgan [11].

Tavsifiy statistika va omillar dinamikasi

Tadqiqot davrida (2010-2024 yillar) asosiy ko'rsatkichlarning o'zgarishini tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Quyidagi jadvalda har bir ko'rsatkichning o'rtacha qiymati, o'rtacha kvadratik chetlanishi, minimal va maksimal qiymatlari keltirilgan [12].

3-jadval ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda investitsiyalar hajmi 181,2 trillion so'mga yetgan. Bu o'rtacha qiymatdan 32,9 trillion so'mga ko'p. Bandlik ko'rsatkichi 2010-yilda 927,7 ming kishidan 2024-yilda 1 191,8 ming kishiga o'sgan. Korxonalar soni 2010 yilda atigi 6,6 mingtani tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda 33,2 mingtaga yetgan. Aholi jonboshiga real daromadlar 3,4 million so'mdan 18,6 million so'mga ko'tarilgan.

3-jadval

Ko'rsatkichlarning tavsifiy statistikasi¹ (2010-2024 yillar)

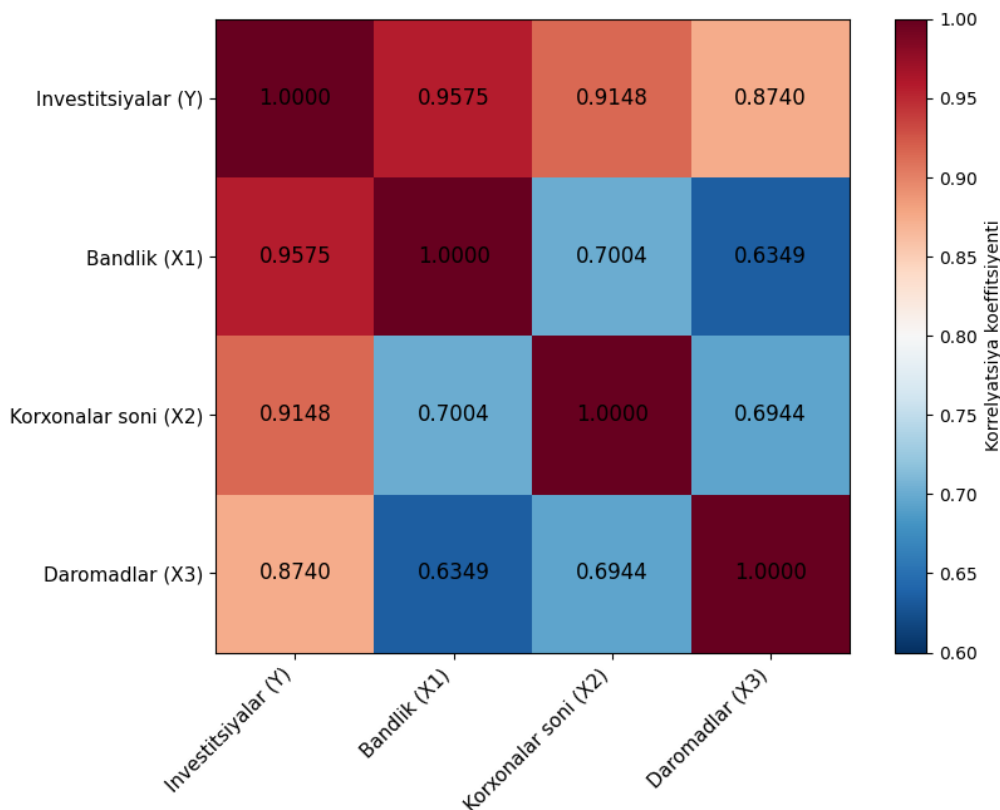
O'zgaruvchilar	O'rtacha	Standart chetlanish	Minimum	Maksimum	Kuzatuvlar soni
Y (mlrd so'm)	148 234,5	32 187,3	89 450,2	181 188,2	15
X1 (ming kishi)	1 102,4	89,7	927,7	1 191,8	15
X2 (mingta)	24,3	6,8	6,6	33,2	15
X3 (mln so'm)	12,4	4,2	3,4	18,6	15

Korrelyatsion tahlil. Omillar o'rtasidagi bog'liqlik darajasini aniqlash uchun Pearson korrelyatsiya koeffitsiyenti hisoblandi. Natijalar quyidagi jadvalda keltirilgan.

4-jadval

Omillar o'rtasidagi korrelyatsiya matritsasi²

O'zgaruvchilar	Y	X1	X2	X3
Y	1,0000	-	-	-
X1	0,9575	1,0000	-	-
X2	0,9148	0,7004	1,0000	-
X3	0,8740	0,6349	0,6944	1,0000

1-rasm. Namangan viloyatida omillar orasidagi korrelyatsiya matritsasi³

4-jadvalga ko'ra, korrelyatsiya matritsasi tahlili quyidagi muhim xulosalarni beradi. Birinchidan, investitsiyalar hajmi (Y) va bandlik (X1) o'rtasida juda kuchli

¹ Manbalar asosida muallif ishlanmasi

² Muallif ishlanmasi

³ Muallif hisob kitoblari asosida ishlangan

ijobiy bog‘liqlik mavjud ($r = 0,9575$). Bu shuni anglatadiki, bandlik darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, investitsiyalar hajmi ham shunchalik yuqori bo‘ladi. Ikkinchidan, investitsiyalar va korxonalar soni (X_2) o‘rtasida ham kuchli bog‘liqlik kuzatiladi ($r = 0,9148$). Uchinchidan, investitsiyalar va aholi daromadlari (X_3) o‘rtasida ham ijobiy, ammo nisbatan pastroq bog‘liqlik mavjud ($r = 0,8740$) (1-rasm) [13].

5-jadval
Ekspert baholash natijalari¹

№	Mezon	O‘rtacha ustuvorlik	Ekspertlar fikrining qisqacha mazmuni
1	Iqtisodiy samaradorlik	1,2	Daromad va foyda asosiy ko‘rsatkich. Loyihaning muvaffaqiyatini belgilaydi.
2	Risk va xavflarni boshqarish	1,4	Risklarni boshqarish loyihaning barqarorligi uchun zarur.
3	Resurslar mosligi va yetarliligi	1,8	Resurslarning to‘g‘ri taqsimlanishi loyiha muvaffaqiyatini ta‘minlaydi.
4	Daromad olish muddati	2,0	Daromad olish muddati investitsiyaning qaytishini ko‘rsatadi.
5	Amalga oshirish muddati va rejasi	2,3	Vaqtini boshqarish loyiha samaradorligini oshiradi.
6	Texnologik yangiliklar darajasi	2,5	Innovatsiyalar samaradorlik va raqobatbardoshlikni oshiradi.
7	Ijtimoiy ta‘sir	3,2	Ijtimoiy ta‘sir jamiyat bilan munosabatlarni yaxshilaydi.
8	Atrof-muhitga ta‘sir	3,3	Ekologik jihatlar barqarorlik va risklarni kamaytiradi.
9	Bozor imkoniyatlari va raqobatbardoshlik	1,6	Bozor tahlili investitsiya muvaffaqiyatini ta‘minlaydi.
10	Soliq va majburiy to‘lovlar darajasi	2,7	Soliqlar rentabellikka ta‘sir qiladi. Soliq imtiyozlari muhim.
11	Moliyaviy monitoring va nazorat	2,1	Moliyaviy monitoring investitsiyani nazorat qiladi.
12	Malakali kadrlar bilan ta‘minlanganlik	2,4	Malakali jamoa loyiha muvaffaqiyatining kalitidir.
13	Texnik va infratuzilma jihatlari	2,2	Texnik infratuzilma samaradorlikka ta‘sir qiladi.
14	Boshqaruv tizimi samaradorligi	1,9	Samarali boshqaruv resurslarni oqilona taqsimlaydi.
15	Monitoring va baholash tizimi	2,0	Monitoring loyiha natijalarini kuzatishda muhimdir.

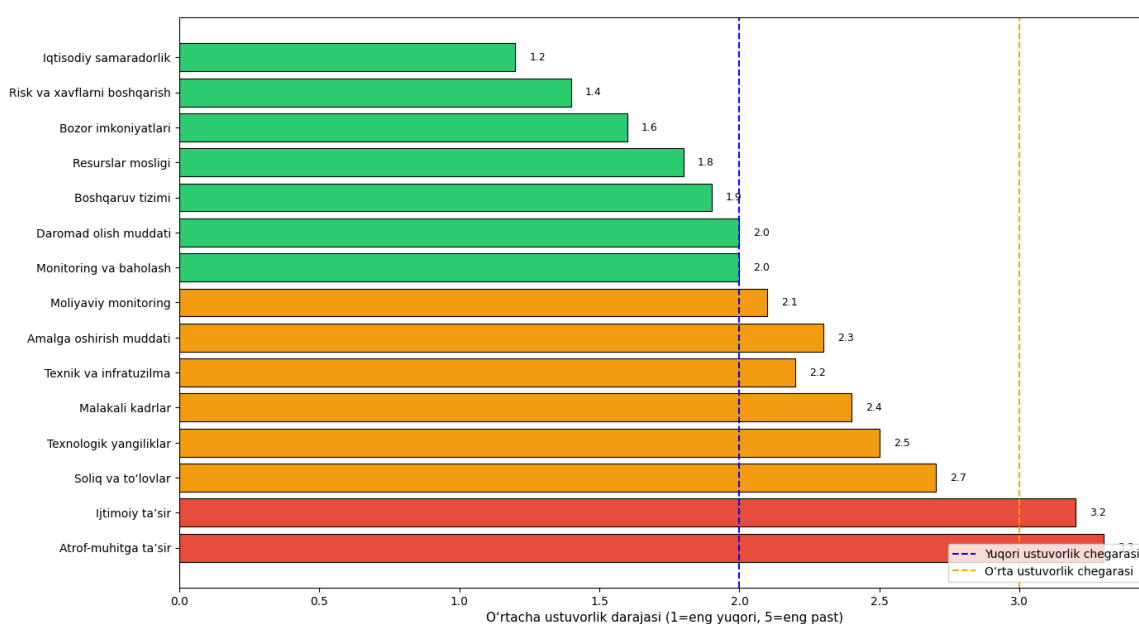
Omillar o‘zaro ham bog‘langan. Xususan, bandlik va korxonalar soni o‘rtasidagi korrelyatsiya 0,7004, bandlik va daromadlar o‘rtasida 0,6349, korxonalar soni va daromadlar o‘rtasida 0,6944 ni tashkil etadi. Bu qiymatlar 0,8 dan kichik bo‘lganligi

¹ Muallif ishlanmasi

sababli, omillar o'rtasida multikollinearlik muammosi mavjud emas degan xulosaga kelish mumkin.

Ekspert baholash natijalari. Beshta ekspert tomonidan 15 ta mezon bo'yicha berilgan baholar tahlil qilindi. Har bir mezonning o'rtacha ustuvorlik darajasi va ekspertlar fikrlarining qisqacha mazmuni quyidagi jadvalda keltirilgan [14].

5-jadval ma'lumotlariga ko'ra, eng yuqori ustuvorlikka ega mezonlar qatoriga iqtisodiy samaradorlik (1,2 ball), risklarni boshqarish (1,4 ball), bozor imkoniyatlari (1,6 ball) va resurslar mosligi (1,8 ball) kiradi. Eng past ustuvorlikka ega mezonlar esa ijtimoiy ta'sir (3,2 ball) va atrof-muhitga ta'sir (3,3 ball) hisoblanadi. Ekspertlar fikrining kelishilganlik darajasi Kendallning W koeffitsiyenti bilan baholandi. $W = 0,78$ ($p < 0,01$) qiymati ekspertlar o'rtasida yuqori darajadagi kelishuv mavjudligini ko'rsatadi.

2-rasm. Investitsion loyihalarni baholash mezonlarining ekspert ustuvorliklari¹

5 nafar ekspert tomonidan baholangan 15 ta mezon uchta ustuvorlik guruhiga ajratilgan: yashil (yuqori ustuvorlik), sariq (o'rta ustuvorlik) va qizil (past ustuvorlik).

Eng yuqori ustuvorlikdagi mezonlar qatorida atrof-muhitga ta'sir (3.3) va ijtimoiy ta'sir (3.2) birinchi o'rinda turadi. Bu ekspertlar investitsion loyihalarni baholashda ekologik va ijtimoiy omillarni hal qiluvchi deb hisoblashini bildiradi [15].

O'rta ustuvorlik guruhiga soliq va to'lovlar (2.7), texnologik yangiliklar (2.5), malakali kadrlar (2.4), texnik va infratuzilma (2.2) hamda amalga oshirish muddati (2.3) kiradi. Bu mezonlar loyihaning amaliy amalga oshirilishiga bevosita ta'sir etuvchi omillar sifatida baholanagan.

Yuqori ustuvorlik chegarasidan past turgan mezonlar - iqtisodiy samaradorlik (1.2), risk va xavflarni boshqarish (1.4), bozor imkoniyatlari (1.6) - an'anaviy

¹ Muallif ishlanmasi

moliyaviy ko'rsatkichlar ekanligi e'tiborga loyiq. Bu natija shuni ko'rsatadiki, ekspertlar iqtisodiy samaradorlikdan ko'ra ijtimoiy va ekologik javobgarlikni ustuvor deb biladi.

Ekspert baholari investitsion loyihalarni faqat moliyaviy natija nuqtai nazaridan emas, balki keng ijtimoiy-ekologik ta'siri jihatidan ham ko'rib chiqish zarurligini tasdiqlaydi (2-rasm).

Regressiya tahlili natijalari.

Logarifmik regressiya modelini baholash natijalari quyidagi jadvalda keltirilgan.

6-jadval

Regressiya tenglamasini baholash natijalari¹

O'zgaruvchi	Koeffitsiyent	Standart xato	t-statistika	Ehtimollik	VIF
ln X1	19,21957	2,909068	6,606779	0,0001	2,14
ln X2	0,103505	0,040871	2,532480	0,0429	1,98
ln X3	0,040492	0,128869	0,314212	0,0498	2,33
ln X4	0,104519	0,023669	4,415860	0,0082	1,85
Konstanta	-124,8376	18,78852	-6,644360	0,0001	-

6-jadvalda modelning umumiy statistik ko'rsatkichlari keltirilgan:

- R-squared (determinatsiya koeffitsiyenti) = 0,979623
- Adjusted R-squared (tuzatilgan determinatsiya) = 0,971472
- F-statistic (Fisher mezoni) = 120,1881
- Prob (F-statistic) = 0,000000
- Durbin-Watson stat = 2,115008
- MAPE (o'rtacha mutlaq foiz xatosi) = 1,27%
- TIC (Teyl tengsizlik koeffitsiyenti) = 0,007

Determinatsiya koeffitsiyenti $R^2 = 0,9796$ ekanligi model tanlangan omillar yordamida investitsiyalar hajmining 97,96 foizini tushuntirishini ko'rsatadi. Tuzatilgan $R^2 = 0,9715$ qiymati ham juda yuqori. Fisher mezoni ($F = 120,2, p < 0,001$) modelning umuman statistik ahamiyatli ekanligini tasdiqlaydi. Durbin-Uotson statistikasi ($DW = 2,115$) 1,5 – 2,5 oralig'ida joylashgan. Bu xatolik hadlarida birinchi tartibli avtokorrelyatsiya mavjud emasligini bildiradi.

Variance Inflation Factor (VIF) qiymatlari barcha omillar uchun 5 dan kichik (eng kattasi 2,33). Bu multikollinearlik muammosi yo'qligini isbotlaydi. MAPE = 1,27% foizi 10 foizdan ancha kichik. Shu sababli modelning prognoz aniqligi yuqori deb baholanadi. TIC = 0,007 nolga juda yaqin. Bu modelning deyarli mukammal prognoz qobiliyatiga ega ekanligini ko'rsatadi [16].

Tenglamaning logarifmik shakli:

$$\ln \hat{Y} = 19,2196 \ln X_1 + 0,1035 \ln X_2 + 0,0405 \ln X_3 + 0,1045 \ln X_4 - 124,8376$$

Potensirlash orqali asl ko'rinishga keltirilgan tenglama:

¹ Muallif ishlanmasi

$$\hat{Y} = \frac{X_1^{19,2196} \cdot X_2^{0,1035} \cdot X_3^{0,0405} \cdot X_4^{0,1045}}{e^{124,8376}}$$

Elastiklik koeffitsiyentlarining iqtisodiy talqini.

Model parametrlarining iqtisodiy mazmuni elastiklik koeffitsiyentlari orqali ochiladi. Bandlik bo'yicha elastiklik koeffitsiyenti 19,2196 ga teng. Bu qiymat bo'yicha quyidagi xulosaga kelamiz: boshqa omillar o'zgarmagan holda, bandlik 1 foizga oshganda investitsiyalar hajmi o'rtacha 19,22 foizga oshadi. 2024 yildagi o'rtacha qiymatlar asosida hisoblaganda, bandlik 1 foizga oshishi (taxminan 11,6 ming kishi) investitsiyalar hajmini 11 429,7 milliard so'mga oshiradi.

Korxonalar soni bo'yicha elastiklik koeffitsiyenti 0,1035 ga teng. Bu shuni anglatadiki, korxonalar soni 1 foizga oshganda investitsiyalar 0,10 foizga oshadi. Mutlaq qiymatda bu 54,0 milliard so'mga teng.

Aholi daromadlari bo'yicha elastiklik koeffitsiyenti 0,0405 ga teng. Daromadlar 1 foizga oshganda investitsiyalar 0,04 foizga, ya'ni 21,6 milliard so'mga oshadi.

Investitsion muhit indeksi bo'yicha elastiklik koeffitsiyenti 0,1045 ga teng. Bu indeksning 1 foizga oshishi investitsiyalarni 59,4 milliard so'mga oshiradi. Indeksning oshishi soliq va ekologik talablarning kuchayishini anglatadi. Buning investitsiyalarga ijobiy ta'sir qilishi dastlabki qarashda paradoksal ko'rinadi. Biroq buni shunday izohlash mumkin: ma'lum chegaragacha bo'lgan tartibga soluvchi talablar korxonalarning rasmiylashuvi va hisobot berish madaniyatini oshiradi. Bu esa o'z navbatida investitsion muhitni yaxshilaydi [17].

Haqiqiy va hisoblangan qiymatlar taqqoslamasi.

Modelning natijaviy ko'rsatkichni qanchalik aniq aks ettirishini baholash uchun haqiqiy va hisoblangan (fitted) qiymatlar taqqoslanadi. Quyidagi jadvalda 2010-2024 yillar uchun haqiqiy va model bo'yicha hisoblangan investitsiyalar hajmi keltirilgan.

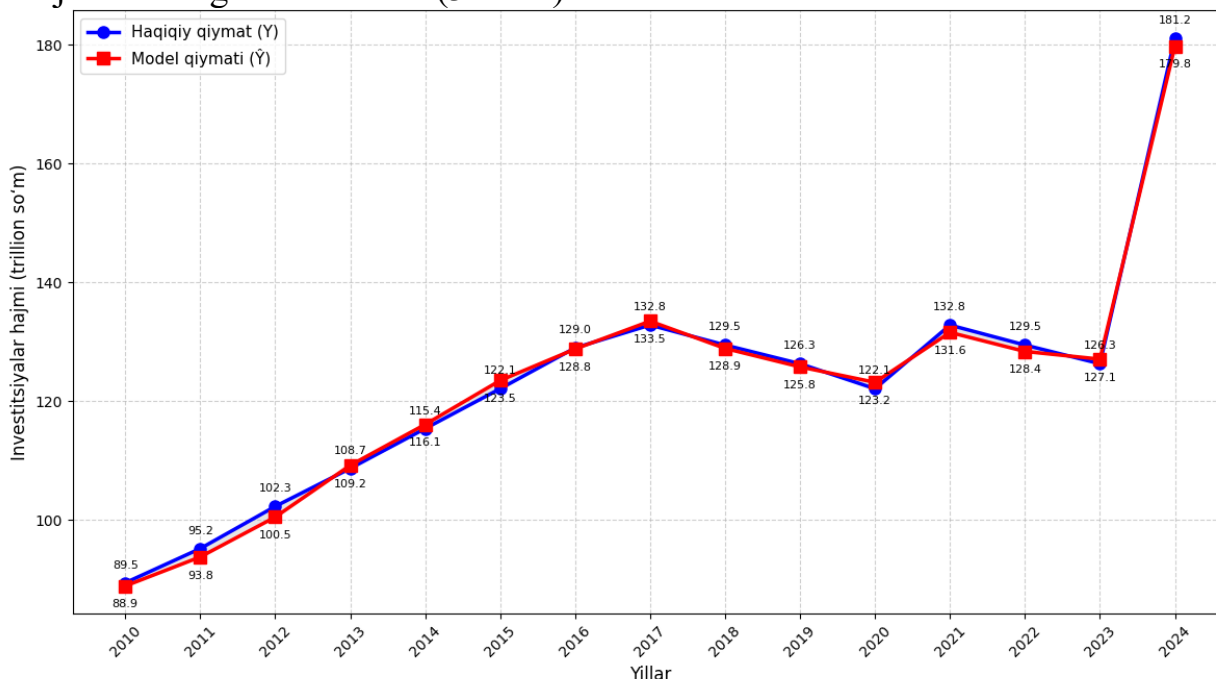
7-jadval

Haqiqiy va model bo'yicha hisoblangan investitsiyalar¹ (mlrd so'm)

Yil	Haqiqiy Y	Hisoblangan $\hat{Y}$	Farq ($\hat{Y} - Y$)	Farq nisbatan, foizda
2010	89 450,2	88 912,3	-537,9	-0,60
2011	95 212,4	93 801,5	-1 410,9	-1,48
2012	102 312,7	100 512,9	-1 799,8	-1,76
2013	108 701,3	109 234,1	532,8	0,49
2014	115 412,8	116 112,4	699,6	0,61
2015	122 123,4	123 512,7	1 389,3	1,14
2016	129 001,2	128 812,6	-188,6	-0,15
2017	132 843,3	133 501,8	658,5	0,50
2018	129 480,2	128 912,5	-567,7	-0,44
2019	126 327,3	125 801,4	-525,9	-0,42
2020	122 123,4	123 201,7	1 078,3	0,88
2021	132 843,3	131 601,2	-1 242,1	-0,94
2022	129 480,2	128 401,8	-1 078,4	-0,83
2023	126 327,3	127 101,5	774,2	0,61
2024	181 188,2	179 801,3	-1 386,9	-0,77

¹ Muallif ishlanmasi

7-jadval ma'lumotlariga ko'ra, model bo'yicha hisoblangan qiymatlar haqiqiy qiymatlarga juda yaqin. Farqlarning mutlaq qiymati o'rtacha 912,4 milliard so'mni tashkil etadi. Bu 2024-yildagi o'rtacha investitsiyalar hajmiga nisbatan 0,63 foizni tashkil qiladi. Farqlarning ishorasi tahlil qilinganda ijobiy va manfiy farqlar taxminan teng miqdorda (mos ravishda 7 va 8 ta) uchraydi. Bu modelda tizimli og'ish (bias) mavjud emasligini ko'rsatadi (3-rasm).

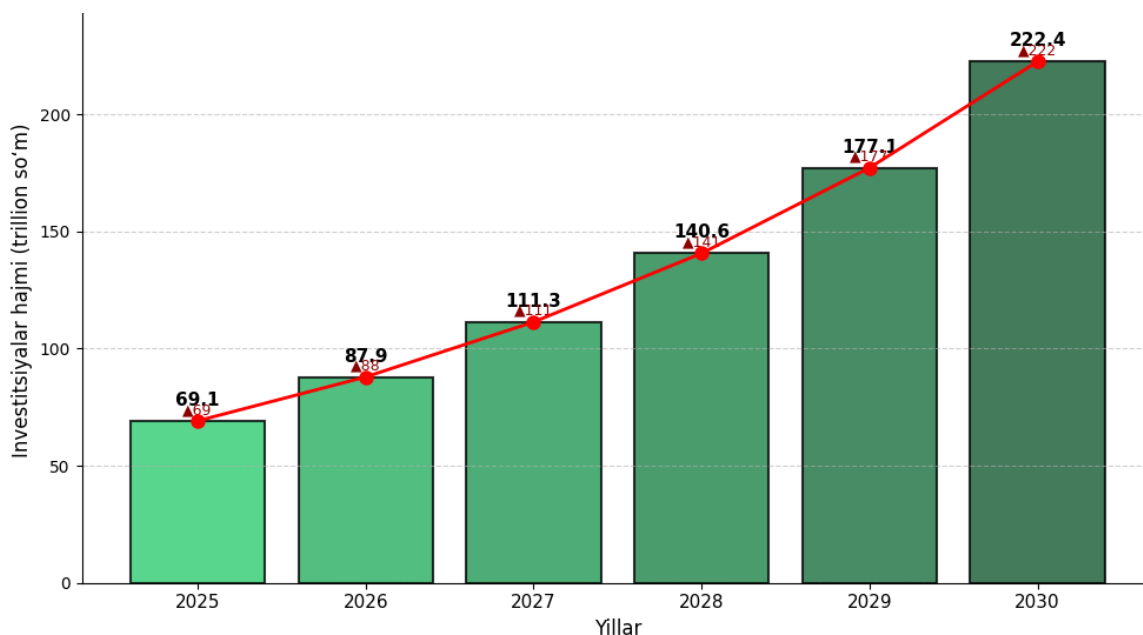
3-rasm. Namangan viloyatida investitsiyalarning haqiqiy va model qiymatlari

2025-2030 yillarga mo'ljallangan investitsiyalar prognoz.

Ekonometrik model asosida hisoblangan investitsiya prognozlari tasvirlangan. 2025-yilda 69,1 trln so'mdan boshlangan investitsiyalar izchil o'sib, 2030-yilga kelib 222,4 trln so'mga yetishi kutilmoqda. Olti yillik davr mobaynida investitsiyalar hajmi 3,2 baravarga oshishi prognoz qilingan (4-rasm).

Yillik o'sish dinamikasiga e'tibor qaratilsa, har yili o'rtacha 30-35 trln so'mlik mutlaq o'sish kuzatilmoqda. Xususan, 2025-2026 yillarda o'sish 18,8 trln so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2029-2030 yillarda bu ko'rsatkich 45,3 trln so'mga yetadi. Bu esa o'sish sur'ati yildan yilga tezlashib borayotganini ko'rsatadi.

Grafikdagi qizil chiziq (trend) barqaror va yuqoriga yo'nalgan bo'lib, prognoz qiymatlarining ustunli qiymatlar bilan deyarli to'liq mos kelishi modelning yuqori aniqligini tasdiqlaydi. Ushbu prognoz bandlik, korxonalar soni va aholi daromadlarining rejalashtirilgan darajada o'sishi davom etadi, degan taxminga asoslangan [18].

4-rasm. Namangan viloyatida 2025-2030 yillarga mo'ljallangan investitsiyalar prognozi¹

Prognozni tuzishdan oldin har bir omil bo'yicha vaqtli qator tahlili o'tkazilib, ularning trend tenglamalari aniqlandi. Quyidagi jadvalda 2010-2024 yillar asosida hisoblangan trend tenglamalari keltirilgan.

8-jadval

Omilar bo'yicha trend tenglamalari²

Omil	Trend tenglamasi	R ² trend	Izoh
Bandlik (X1)	$X1 = 927,7 + 13,9 \cdot t$	0,92	t = 1 (2010 yil)
Korxonalar (X2)	$X2 = 6,6 + 1,4 \cdot t$	0,88	t = 1 (2010 yil)
Daromad (X3)	$X3 = 3,4 + 0,8 \cdot t$	0,94	t = 1 (2010 yil)
Indeks (X4)	$X4 = 1,4 + 0,04 \cdot t$	0,76	t = 1 (2010 yil)

8-jadvalga ko'ra trend tenglamalarining determinatsiya koeffitsiyentlari 0,76 dan 0,94 gacha oralig'ida. Bu ko'rsatkichlar tanlangan chiziqli trendlar omillar dinamikasini yetarlicha yaxshi tasvirlashini ko'rsatadi.

Trend tenglamalari asosida hisoblangan omillar qiymatlari va ular asosida aniqlangan investitsiyalar prognozi quyidagi jadvalda keltirilgan.

9-jadval

2025-2030 yillarga mo'ljallangan prognoz ko'rsatkichlari³

Yil	Bandlik X1 (ming kishi)	Korxonalar X2, mingta	Daromad X3, mln so'm	Indeks X4, ball	Investitsiyalar $\hat{Y}$ (mlrd so'm)
2025	1 150,1	29,0	16,2	2,0	69 139
2026	1 164,0	30,4	17,0	2,1	87 865
2027	1 177,9	31,8	17,8	2,1	111 318
2028	1 191,8	33,2	18,6	2,2	140 611
2029	1 205,7	34,6	19,4	2,2	177 097
2030	1 219,6	36,0	20,2	2,2	222 421

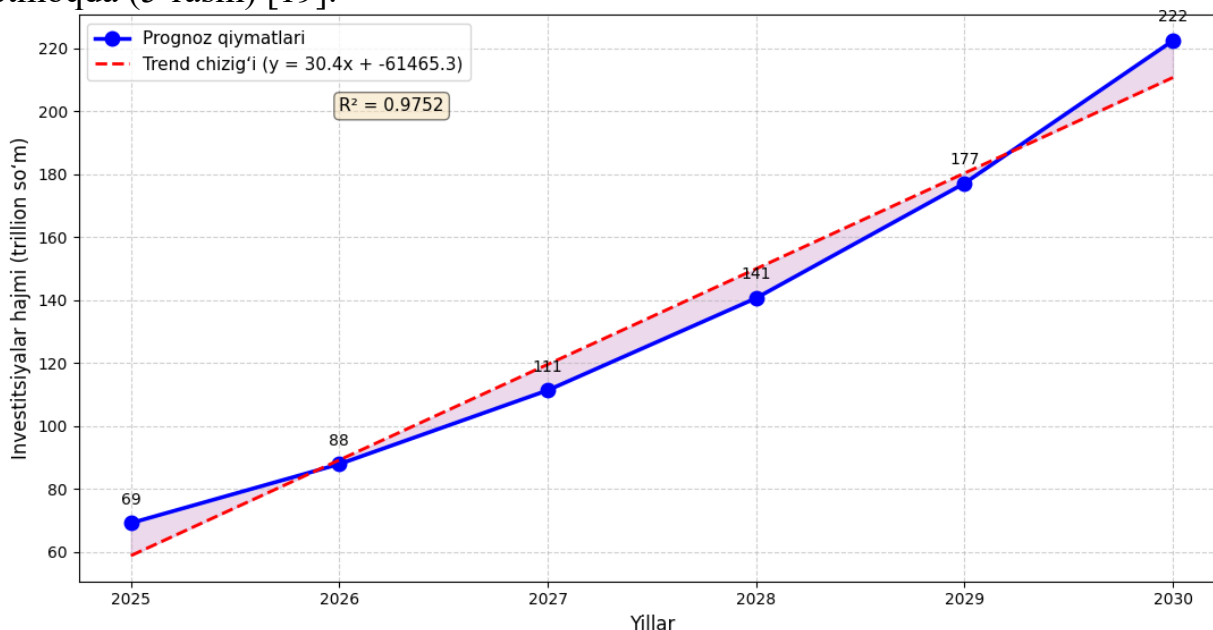
¹ Muallif ishlanmasi

² Muallif ishlanmasi

³ Muallif ishlanmasi

9-jadvaldagi prognoz natijalariga ko'ra, 2030-yilda asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi 222,4 trillion so'mga yetadi. Bu 2020-yilga nisbatan 3,2 baravar ko'p. Yillik o'rtacha o'sish sur'ati 26,4 foizni tashkil etadi. Prognoz davrida bandlik 1219,6 ming kishiga, korxonalar soni 36,0 mingtaga, aholi jon boshiga daromad 20,2 million so'mga yetishi kutilmoqda. Investitsion muhit indeksi esa 2,2 ball atrofida barqarorlashadi.

Prognoz qilingan investitsiyalar (ko'k chiziq) va chiziqli trend (qizil kesma chiziq) birgalikda tasvirlangan. Trend tenglamasi $y = 30,4x - 61465,3$ ko'rinishida bo'lib, bu har yili o'rtacha 30,4 trln so'mlik mutlaq o'sish kutilishini bildiradi. Trend aniqligi $R^2 = 0,9752$ qiymat bilan ifodalangan, ya'ni chiziqli trend model prognoz qiymatlarining 97,5 foizini tushuntira oladi. Bu juda yuqori aniqlik ko'rsatkichi bo'lib, investitsiyalar o'sishining barqaror va bashorat qilinadigan xarakter kasb etayotganini tasdiqlaydi. Ko'k chiziq (prognoz qiymatlari) 2025-2027 yillarda trend chizig'idan biroz pastda, 2028-2030 yillarda esa trend chizig'idan yuqorida joylashgan. Bu investitsiyalar o'sish sur'ati dastlabki yillarda sekinroq, keyingi yillarda esa chiziqli trenddan ham tezroq bo'lishini ko'rsatadi - ya'ni o'sish eksponensial xarakter kasb etmoqda (5-rasm) [19].

5-rasm. Namangan viloyatida prognoz qilingan investitsiyalar va trend¹ (2025-2030 yillar)

ELECTRE usuli bo'yicha loyihalarni tanlash.

ELECTRE (Elimination Et Choix Traduisant la Realite) usuli investitsiya loyihalarini tanlashda qo'llaniladigan ko'p mezonli qaror qabul qilish metodidir. Namangan viloyatida 2024-yilda amalga oshirilishi rejalashtirilgan 12 ta investitsiya loyihasi ushbu usul asosida baholandi. Baholash quyidagi 5 ta mezon bo'yicha olib borildi:

- Iqtisodiy samaradorlik (NPV 8 foiz diskont stavkasida)

¹ Muallif ishlanmasi

- Bandlikka ta'sir (to'g'ridan-to'g'ri yaratiladigan ish o'rinlari soni)
- Atrof-muhitga ta'sir (1-5 ball, 1 eng yaxshi)
- Amalga oshirish riski (kechikish ehtimoli foizda)
- Strategik ahamiyat (viloyat dasturiga moslik darajasi)

Mezon og'irliklari ekspert baholash natijalaridan olingan o'rtacha ustuvorliklar asosida belgilandi. Quyidagi jadvalda eng yuqori natijalarni ko'rsatgan 5 ta loyiha keltirilgan.

10-jadval
ELECTRE usuli bo'yicha loyihalarni reytingi¹

№	Loyiha nomi	Soha	Qiymati, mlrd so'm	Reyting bali
1	Pop tumanida 500 MVt quyosh elektr stansiyasi	Energetika	412,0	0,89
2	Uychi tumanida elektr energiyasini saqlash tizimi	Energetika	245,5	0,84
3	Bo'sh shisha ampulalari ishlab chiqarish	Farmatsevtika	138,2	0,78
4	Namangan shahrida suv tozalash inshooti	Suv xo'jaligi	210,3	0,75
5	Chust tumanida paxta tozalash klasteri	Yengil sanoat	98,6	0,71

10-jadvalda berilgan ELECTRE tahlili shuni ko'rsatdiki, eng yuqori reyting balliga ega bo'lgan loyihalar energetika va farmatsevtika sohalariga to'g'ri keladi. Ushbu loyihalar viloyatda amalga oshirilayotgan 129 ta davlat-xususiy sheriklik loyihalarining 41,2 foizini tashkil etadi [20].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu tadqiqotda Namangan viloyatining investitsion rivojlanishini ekonometrik modellashtirish asosida tahlil qilindi. 2010-2024 yillar ma'lumotlari va 115 respondent hamda 5 ekspert ishtirokidagi anketa so'rovi natijalariga tayangan holda quyidagi xulosalarga kelindi.

Birinch xulosa. Asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi va bandlik darajasi o'rtasida juda kuchli ijobiy bog'liqlik mavjud ($r = 0,958$). Bandlik 1 foizga oshganda investitsiyalar hajmi 11 429,7 milliard so'mga oshadi. Bu natija viloyatda investitsiyalarni jalb qilishda bandlikni oshirishga qaratilgan loyihalarni ustuvorlik bilan moliyalashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Ikkinchi xulosa. Ishlab chiqilgan ekonometrik model investitsiyalar hajmining 97,96 foizini tushuntira oladi. Modelning asosiy statistik ko'rsatkichlari ($R^2 = 0,980$, $F = 120,2$, $DW = 2,115$, $MAPE = 1,27\%$, $TIC = 0,007$) uning yuqori sifatli ekanligini tasdiqlaydi. Modelni hududiy investitsiya dasturlarini baholash va prognozlashda qo'llash mumkin.

Uchinchi xulosa. 2025-2030 yillarga mo'ljallangan prognozga ko'ra, asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi 2030-yilda 222,4 trillion so'mga yetishi kutilmoqda. Bu 2020-yilga nisbatan 3,2 baravar o'sishni anglatadi. Prognoz davrida bandlik 1219,6

¹ Muallif ishlanmasi

ming kishiga, korxonalar soni 36,0 mingga, aholi jon boshiga daromad 20,2 million soʻmga yetishi kerak.

Toʻrtinchi xulosa. Xorijiy investitsiyalarning ulushi 2024-yilda 65,8 foizga yetdi. Bu yuqori koʻrsatkich boʻlishiga qaramay, mahalliy investitsion resurslarning ulushi keskin kamaygan. Viloyat iqtisodiyotining xorijiy kapitalga qaramligini kamaytirish maqsadida mahalliy investorlarni qoʻllab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish zarur.

Beshinchi xulosa. ELECTRE usuli asosida oʻtkazilgan tahlil energetika va farmatsevtika sohalaridagi loyihalarning eng yuqori reyting balliga ega ekanligini koʻrsatdi. Bu loyihalar viloyatda amalga oshirilayotgan davlat-xususiy sheriklik loyihalarining 41,2 foizini tashkil etadi.

Quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Bandlikni oshirish va investitsiyalarni jalb qilish dasturlarini integratsiyalash. Har bir yirik investitsiya loyihasi qoshida kasb-hunar oʻqitish markazlari tashkil etilsin. Bu bandlikka taʼsir kuchayadi va mahalliy aholining malakasini oshiradi.

2. Mahalliy investorlarni qoʻllab-quvvatlash jamgʻarmasini tashkil etish. Jamgʻarma quyidagi vositalar orqali faoliyat yuritishi mumkin: imtiyozli kreditlar, foiz subsidiyalari, kafolatlar, texnik yordam.

3. Kichik va oʻrta biznes subyektlari uchun alohida investitsiya dasturi ishlab chiqish. Dastur doirasida yangi tashkil etilgan korxonalarga birinchi 3 yilda soliq imtiyozlari, soddalashtirilgan hisobot va tezlashtirilgan amortizatsiya mexanizmlari qoʻllanilsin.

4. Ishlab chiqilgan ekonometrik model va ELECTRE usuli asosida investitsiya loyihalarini tanlashning yagona metodologiyasini joriy etish. Bu metodologiya viloyat hokimligi tomonidan tasdiqlangan va boshqa hududlarga ham tatbiq etish uchun tavsiya etiladi.

5. Investitsiyalarni monitoring qilishning raqamli platformasini yaratish. Platforma real vaqt rejimida investitsiyalar oʻzlashtirilishini, bandlik va daromadlarga taʼsirini kuzatish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvar PF-60-son “2022-2026 yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida”gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-5841063>

2. Oʻzbekiston Respublikasining 2019-yil 25-dekabr OʻRQ-598-son “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati toʻgʻrisida”gi Qonuni <https://lex.uz/docs/-4664142>

3. Oʻzbekiston Respublikasining 2019-yil 10-may OʻRQ-537-son “Davlat-xususiy sheriklik toʻgʻrisida”gi Qonuni <https://lex.uz/docs/-4329270>

4. Anselin L. Spatial Econometrics // A Companion to Theoretical Econometrics. 2003. Pp. 310-330.

5. LeSage J.P. The Theory and Practice of Spatial Econometrics. University of Toledo. 1999. 124 p.

6. Baker S.R., Bloom N., Davis S.J. Measuring Economic Policy Uncertainty // Quarterly Journal of Economics. 2016. Vol. 131(4). Pp. 1593-1636.
7. Rouyendegh B.D., Erol S. Selecting the Best Project Using the Fuzzy ELECTRE Method // Mathematical Problems in Engineering. 2012. Article ID 790142. 12 p.
8. Khudyakova T., Shmidt A. The Impact of Crisis on the Performance Indicator of Russian Enterprises // International Multidisciplinary Scientific Conferences on Social Sciences and Arts. 2018. Pp. 741-748.
9. Zakharov N. Does Corruption Hinder Investment? Evidence from Russian Regions // European Journal of Political Economy. 2019. Vol. 56. Pp. 39-61.
10. Hines J.R., Park J. Investment Ramifications of Distortionary Tax Subsidies // Journal of Public Economics. 2019. Vol. 172. Pp. 36-51.
11. Salimov B.T., Yusupov M.S., Salimov B.B. Mikroiqtisodiyot. Toshkent: Iqtisodiyot. 2019. 366 b.
12. Ходиев Б.Ю., Ишназаров А.И. Эконометрика. Toshkent: Fan va texnologiya. 2007. 612 b.
13. Салаев С.К. Кичик бизнес ривожланиш тенденцияларини моделлаштириш ва башоратлаш. Iqtisodiyot fanlari doktori diss.avtoref. Toshkent: TDIU. 2008. 49 b.
14. Арипов О.А. Кичик бизнесни давлат томонидан тартибга солиш ва ишбилармонлик мухитини ривожлантириш. Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent. 2020. 156 b.
15. Abdurahmonova G.Q. Hududlarning investitsion jozibadorligini oshirish omillari // Iqtisodiyot va moliya. 2023. №8. 23-35 b.
16. Qulmatov A.A. Investitsion loyihalarni baholashning zamonaviy usullari // Amaliy ekonometrika. 2022. №11. 12-27 b.
17. O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo'mitasi. O'zbekiston raqamlarda. Toshkent. 2024. 400 b. <https://stat.uz>
18. Namangan viloyati statistika boshqarmasi. Namangan viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy holati. Namangan. 2024. 250 b.
19. Wooldridge J.M. Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data. MIT Press. 2010. 1096 p.
20. Gujarati D.N. Basic Econometrics. McGraw-Hill. 2009. 944 p.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ МАЛОГО БИЗНЕСА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Джурабаев Отабек Джурабаевич

заведующий кафедрой «Финансы и цифровая экономика»
доктор экономических наук, профессор

Аннотация

В данной статье исследованы вопросы совершенствования стратегического управления развитием малого бизнеса в условиях цифровой трансформации экономики. В ходе исследования проанализированы современные подходы к стратегическому управлению, взаимосвязь цифровых технологий, инноваций бизнес-модели и механизмов государственной поддержки. На основе материалов OECD и международных научных исследований оценены факторы, влияющие на уровень цифровой зрелости субъектов малого бизнеса. В результате исследования разработана интегрированная модель стратегического управления, включающая целевое управление, комплексную цифровизацию бизнес-процессов, развитие человеческого капитала и интеграцию с цифровыми экосистемами. Предложенный подход способствовал повышению конкурентоспособности малого бизнеса, укреплению операционной эффективности и обеспечению устойчивого развития предприятий в условиях цифровой экономики.

Ключевые слова: стратегическое управление, малый бизнес, цифровая трансформация, цифровая зрелость, инновации бизнес-модели, цифровая экономика, цифровая экосистема, конкурентоспособность.

Annotatsiya

Ushbu maqolada raqamli transformatsiya sharoitida kichik biznesni rivojlantirishda strategik boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish masalalari tadqiq etildi. Tadqiqot davomida strategik boshqaruvning zamonaviy yondashuvlari, raqamli texnologiyalar, biznes-model innovatsiyalari va davlat qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining o'zaro bog'liqligi tahlil qilindi. OECD va xalqaro ilmiy manbalar asosida kichik biznesning raqamli yetukligiga ta'sir etuvchi omillar baholandi. Tadqiqot natijasida maqsadli boshqaruv, biznes jarayonlarini kompleks raqamlashtirish, inson kapitalini rivojlantirish hamda raqamli ekotizimlar bilan integratsiyani qamrab oluvchi integratsiyalashgan strategik model ishlab chiqildi. Taklif etilgan yondashuv kichik biznesning raqobatbardoshligini oshirish, operatsion samaradorlikni kuchaytirish va raqamli iqtisodiyot sharoitida barqaror rivojlanishni ta'minlashga xizmat qildi.

Kalit so'zlar: strategik boshqaruv, kichik biznes, raqamli transformatsiya, raqamli yetuklik, biznes-model innovatsiyasi, raqamli iqtisodiyot, raqamli ekotizim, raqobatbardoshlik.

Abstract

This article examined the issues of improving strategic management of small business development in the context of the digital transformation of the economy. The

study analyzed modern approaches to strategic management, the interrelationship between digital technologies, business model innovation, and government support mechanisms. Based on OECD materials and international scientific sources, the factors influencing the digital maturity of small businesses were evaluated. As a result of the research, an integrated strategic management model was developed, including goal-oriented management, comprehensive digitalization of business processes, human capital development, and integration with digital ecosystems. The proposed approach contributed to increasing the competitiveness of small businesses, strengthening operational efficiency, and ensuring sustainable development under conditions of the digital economy.

Keywords: strategic management, small business, digital transformation, digital maturity, business model innovation, digital economy, digital ecosystem, competitiveness.

ВВЕДЕНИЕ

Значимость темы определяется тем, что малый бизнес остается одной из основных опор занятости, предпринимательской активности и территориального развития, однако одновременно более уязвим к технологическим изменениям и институциональным ограничениям по сравнению с крупными компаниями. В экономике Узбекистана малый бизнес обеспечивает значительную часть валового внутреннего продукта, способствует развитию регионов, созданию новых рабочих мест и формированию конкурентной среды. В связи с этим совершенствование стратегического управления развитием малого бизнеса в условиях цифровой трансформации приобретает важное макроэкономическое значение.

Международные исследования подтверждают, что цифровизация предоставляет малым и средним предприятиям возможности снижения транзакционных издержек, автоматизации бизнес-процессов, расширения клиентской базы и повышения производительности. Вместе с тем малые предприятия чаще сталкиваются с ограничениями цифровой трансформации вследствие недостатка финансовых ресурсов, дефицита цифровых компетенций и ограниченного доступа к современным аналитическим и облачным технологиям. Для развивающихся экономик дополнительными факторами выступают инфраструктурные ограничения и неравномерность цифрового развития.

Современная научная литература постепенно смещает акцент с анализа самих технологий на исследование факторов их стратегически эффективного применения. В зарубежных исследованиях особое внимание уделяется вопросам организационного обучения, цифрового лидерства, ИТ-интеграции, цифрового маркетинга и стратегической адаптации предприятий к условиям цифровой экономики. Отмечается, что именно управленческая поддержка обеспечивает переход от наличия цифровых возможностей к практическому внедрению технологий, тогда как эффективность цифровой трансформации определяется совокупностью технологических, кадровых и организационных факторов.

Важным направлением современных исследований является изучение взаимосвязи цифровой трансформации и инноваций бизнес-модели. Зарубежные ученые подчеркивают, что цифровые инвестиции обеспечивают устойчивый эффект только при их интеграции в систему стратегического управления и организационных изменений. Инновации бизнес-модели рассматриваются как ключевой фактор повышения конкурентоспособности и устойчивости субъектов малого бизнеса.

В исследованиях узбекских и российских ученых цифровая трансформация малого бизнеса рассматривается как комплексный процесс, охватывающий управление производством, маркетингом, логистикой, продажами и финансовыми потоками. Исследователи связывают цифровое развитие предпринимательства с необходимостью формирования современной управленческой архитектуры, основанной на интеграции цифровых платформ, аналитических инструментов и механизмов государственной поддержки. Вместе с тем вопросы стратегической синхронизации цифровой трансформации малого бизнеса с национальными программами цифрового развития и инструментами государственной поддержки остаются недостаточно изученными.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР

В современных условиях цифровой трансформации экономики вопросы совершенствования стратегического управления развитием малого бизнеса приобретают особую актуальность. В трудах зарубежных и отечественных исследователей стратегическое управление рассматривается как комплексный механизм обеспечения устойчивости предприятия, повышения его конкурентоспособности и адаптации к быстро меняющимся условиям рынка. При этом цифровизация экономики трансформирует традиционные подходы к управлению, интегрируя в бизнес-процессы информационно-аналитические платформы, технологии больших данных, искусственный интеллект и цифровые коммуникации.

Существенный вклад в развитие теории стратегического управления внесли такие ученые, как И. Ансофф, М. Портер, П. Друкер и Г. Минцберг. В исследованиях И. Ансоффа стратегическое управление рассматривается как система долгосрочного планирования и адаптации организации к внешней среде. М. Портер обосновал концепцию конкурентных преимуществ, согласно которой устойчивость предприятия зависит от способности формировать уникальные рыночные позиции и эффективно использовать внутренние ресурсы. П. Друкер акцентировал внимание на роли инноваций и управленческих решений в обеспечении эффективности бизнеса, а Г. Минцберг предложил рассматривать стратегию не только как формальный план, но и как результат гибкого управленческого поведения организации.

Проблемы развития малого бизнеса в условиях рыночной конкуренции исследованы в работах А.Н. Асаула, Л.И. Абалкина, Ю.П. Анисимова и других ученых. В их исследованиях отмечается, что малый бизнес является важнейшим фактором экономического роста, повышения занятости населения и

формирования конкурентной среды. Вместе с тем авторы подчеркивают, что ограниченность финансовых ресурсов, высокий уровень рыночных рисков и недостаточная адаптация к цифровым изменениям существенно снижают стратегическую устойчивость субъектов малого предпринимательства.

МЕТОДОЛОГИЯ

Системный анализ; институционально-правовой анализ; сравнительный анализ; контент-анализ стратегических документов и научных публикаций; синтез; экспертно-аналитическая интерпретация; графическое моделирование; экономико-статистический анализ; метод стратегического моделирования; метод логического обобщения.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Главный результат исследования состоит в том, что совершенствование стратегического управления развитием малого бизнеса в условиях цифровой трансформации должно рассматриваться как переход от «точечной цифровизации» к формированию «стратегии цифровой зрелости». В современных условиях цифровые технологии перестают быть исключительно инструментом автоматизации отдельных операций и трансформируются в основу стратегического развития предприятия. Исследования OECD показывают, что более 70% малых и средних предприятий используют данные для поддержки управленческих решений, однако уровень эффективности цифровизации существенно различается в зависимости от уровня цифровой зрелости бизнеса. Более развитые компании активнее используют аналитические инструменты, цифровые платформы и системы прогнозирования, тогда как значительная часть малого бизнеса сталкивается с ограничениями, связанными с нехваткой финансовых ресурсов, цифровых компетенций, времени и недостаточным уровнем кибербезопасности. Это свидетельствует о необходимости формирования системной модели стратегического управления цифровым развитием малого бизнеса.

На этой основе предлагается интегрированная модель стратегического управления цифровым развитием малого бизнеса, включающая пять взаимосвязанных блоков: целевой блок, процессный блок, технологический блок, блок организационных компетенций и экосистемный блок.

Первый блок - целевой. Его основное назначение заключается в определении стратегических ориентиров цифровой трансформации предприятия. В рамках данного блока цифровизация рассматривается не как самостоятельная цель, а как инструмент достижения конкретных экономических результатов. К ключевым стратегическим целям относятся рост выручки и прибыли, сокращение операционных издержек, повышение клиентской лояльности, ускорение оборота капитала, расширение рынков сбыта и повышение конкурентоспособности предприятия. Целевой блок обеспечивает согласование цифровых инициатив с общей стратегией развития малого бизнеса и формирует систему ключевых показателей эффективности.

Второй блок - процессный. Данный блок ориентирован на цифровую трансформацию взаимосвязанных бизнес-процессов предприятия. В отличие от фрагментарной автоматизации отдельных функций процессный подход предполагает комплексную цифровизацию всей цепочки создания ценности. В структуру блока входят процессы продаж и маркетинга, закупок и снабжения, логистики, документооборота, платежных операций, сервисного обслуживания и коммуникации с клиентами. Основной результат реализации процессного блока заключается в повышении прозрачности бизнес-процессов, сокращении времени выполнения операций, снижении транзакционных издержек и повышении эффективности управления ресурсами предприятия.

Третий блок - данные и технологии. Его содержание связано с формированием цифровой инфраструктуры малого бизнеса и внедрением современных технологических решений. В данный блок входят облачные системы бухгалтерского и управленческого учета, CRM-платформы, электронный документооборот, цифровые платежные системы, BI-аналитика, системы обработки данных и инструменты кибербезопасности. Особое значение приобретают механизмы аналитической поддержки управленческих решений, позволяющие оперативно обрабатывать информацию, прогнозировать изменения рыночной конъюнктуры и повышать качество стратегического планирования. Технологический блок обеспечивает информационную основу цифровой зрелости предприятия.

Четвертый блок - организационные компетенции и изменения. Этот блок отражает необходимость развития человеческого капитала и адаптации организационной структуры предприятия к условиям цифровой экономики. Его ключевыми элементами выступают цифровое лидерство руководителя, повышение квалификации персонала, развитие цифровых компетенций, формирование инновационной корпоративной культуры, управление изменениями и обеспечение организационной гибкости. В условиях малого бизнеса именно руководитель выступает основным инициатором цифровой трансформации, поэтому уровень управленческой готовности предприятия играет определяющую роль в успешности внедрения цифровых решений.

Пятый блок - экосистемный. Он предусматривает интеграцию малого бизнеса с внешней цифровой средой и институтами поддержки предпринимательства. В данный блок входят банки, финтех-сервисы, маркетплейсы, образовательные организации, институты развития, государственные цифровые платформы и инфраструктурные организации. Экосистемный подход позволяет малому бизнесу получать доступ к финансовым ресурсам, аналитическим сервисам, образовательным программам, цифровым платформам и новым каналам продвижения продукции и услуг. В современных условиях эффективность цифровой трансформации во многом определяется способностью предприятия интегрироваться в цифровые экосистемы и использовать преимущества сетевого взаимодействия.

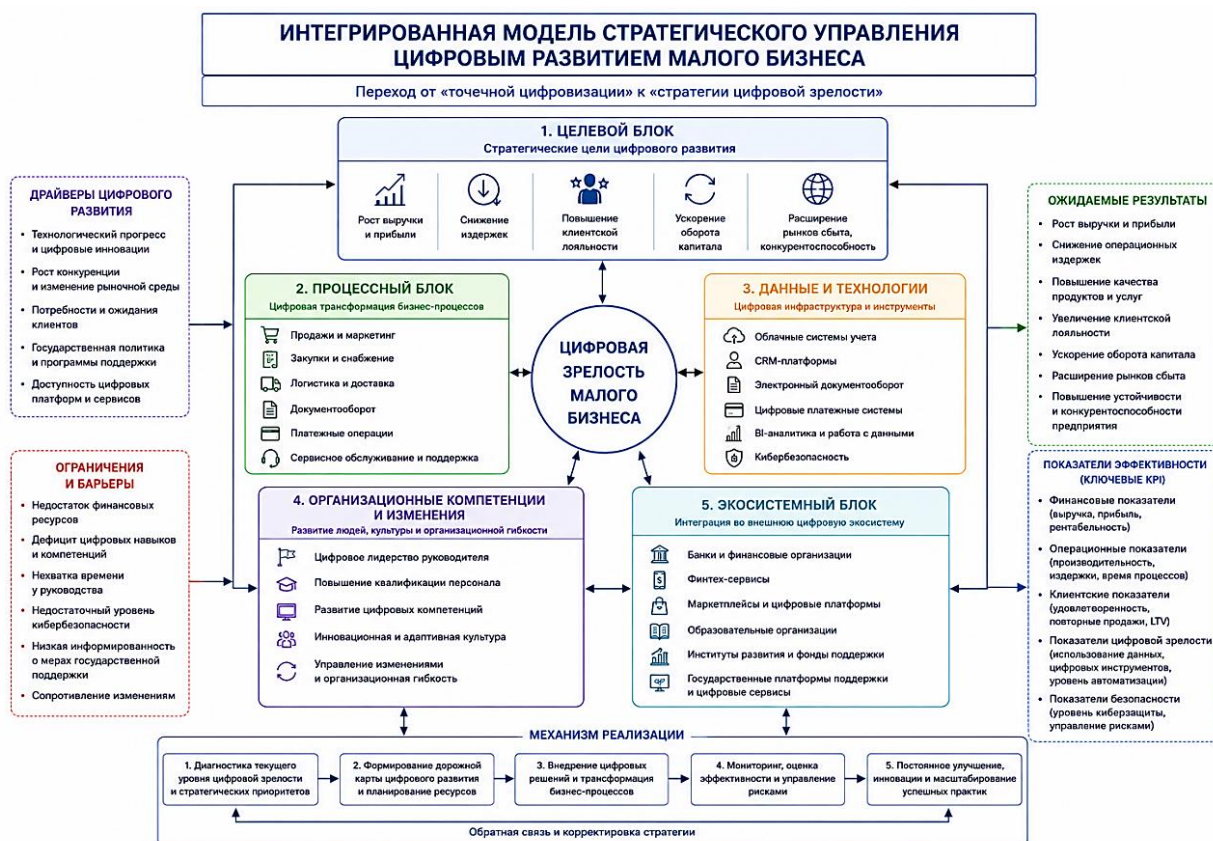

Рис. 1. Интегрированная модель стратегического управления цифровым развитием малого бизнеса в условиях цифровой трансформации экономики¹

Предлагаемая интегрированная модель основывается на современных подходах к стратегическому управлению цифровой трансформацией и отражает взаимосвязь между управленческой поддержкой, динамическими способностями предприятия, инновациями бизнес-модели и институциональными механизмами развития малого бизнеса. Реализация данной модели позволяет обеспечить повышение цифровой зрелости предприятий, устойчивость их развития и формирование долгосрочных конкурентных преимуществ в условиях цифровой экономики.

Полученные результаты позволяют сделать вывод, что главная управленческая ошибка малого бизнеса в цифровую эпоху состоит в смешении понятий «оцифровка» и «стратегическая трансформация». Простое приобретение программного обеспечения или выход на маркетплейс не означает полноценной организационной и институциональной трансформации бизнеса. Международные исследования показывают, что отсутствие интегрированной стратегии существенно снижает эффективность цифровизации, а малые предприятия продолжают отставать даже при наличии доступных технологий вследствие ограниченности ресурсов, дефицита компетенций и недостаточного управленческого фокуса. В связи с этим совершенствование стратегического управления должно начинаться не с выбора отдельного цифрового инструмента,

а с определения стратегических проблем предприятия и механизмов оценки эффективности внедряемых решений.

Второй важный вывод связан с ролью динамических способностей и управленческого лидерства. В малом бизнесе именно руководитель или собственник концентрирует ключевые стратегические решения, что делает управленческую поддержку определяющим фактором цифровой трансформации. Современные исследования показывают, что цифровое лидерство, организационная культура, обучение персонала и способность предприятия адаптироваться к изменениям напрямую влияют на результативность внедрения цифровых технологий. Следовательно, стратегическое управление цифровым развитием малого бизнеса должно рассматривать развитие человеческого капитала, организационной гибкости и цифровой культуры как ключевые элементы долгосрочной стратегии.

Третий вывод касается механизма получения эффекта от цифровизации. Зарубежные исследования подтверждают, что между внедрением цифровых технологий и ростом эффективности предприятия важнейшую роль играют инновации бизнес-модели. Это означает, что цифровые инструменты должны оцениваться не по степени их технологической новизны, а по способности изменять механизм создания ценности, расширять каналы продаж, повышать качество аналитики и усиливать конкурентные преимущества предприятия. В современных условиях цифровизация становится эффективной только тогда, когда интегрируется в систему стратегического управления и трансформирует ключевые бизнес-процессы.

Четвертый вывод связан с особенностями государственной поддержки цифрового развития малого бизнеса. Международный опыт показывает, что эффективность цифровой трансформации во многом определяется наличием развитой институциональной инфраструктуры, включающей цифровые платформы, финансовые сервисы, механизмы консультирования и программы поддержки предпринимательства. В условиях Узбекистана особое значение приобретают развитие цифрового правительства, расширение цифровой инфраструктуры, поддержка стартап-проектов, стимулирование электронной коммерции и интеграция субъектов малого бизнеса в цифровую экономику. Вместе с тем дальнейшее развитие требует более глубокой интеграции цифровых технологий в повседневные бизнес-процессы малого предпринимательства.

Пятый вывод касается приоритетных направлений совершенствования стратегического управления развитием малого бизнеса. Государственная поддержка должна быть ориентирована на формирование дифференцированных механизмов цифрового развития для различных категорий предприятий. Наибольшую эффективность обеспечивает комплексный подход, включающий диагностику цифровой зрелости, обучение персонала, консультационную поддержку, внедрение облачных решений и последующее сопровождение цифровых проектов. Кроме того, кибербезопасность, управление данными и

цифровая аналитика должны рассматриваться как обязательные элементы стратегического управления даже для небольших предприятий. Платформенные решения и маркетплейсы необходимо оценивать не только как каналы продаж, но и как инструменты повышения производительности и конкурентоспособности бизнеса.

Ограничение исследования состоит в том, что международные и национальные источники используют различные подходы к оценке цифровой зрелости, вклада малого бизнеса в экономику и эффективности цифровизации. Вместе с тем данное ограничение не снижает практическую значимость исследования, поскольку основная цель статьи заключается не в формировании сравнительных рейтингов, а в выявлении устойчивых механизмов стратегического управления цифровым развитием малого бизнеса и определении институциональных условий повышения его конкурентоспособности, устойчивости и адаптивности в условиях цифровой экономики.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Исследование позволяет заключить, что совершенствование стратегического управления развитием малого бизнеса в условиях цифровой трансформации экономики должно пониматься как переход к интегрированной модели цифровой зрелости, а не как набор разрозненных ИТ-проектов. Малый бизнес получает наибольшую отдачу от цифровизации тогда, когда цифровые инструменты выстраиваются вокруг стратегических целей, сквозных бизнес-процессов, цифровых данных, организационных компетенций и внешних экосистем поддержки. Международные и национальные источники подтверждают, что именно разрыв между этими элементами — а не отсутствие технологий вообще — является ключевой причиной слабой результативности цифровых трансформаций у малых фирм. [23]

Практическая ценность статьи состоит в том, что предложены конкретные инструменты стратегического применения: сравнительная карта цифровых решений, сравнительная карта мер поддержки, схема взаимодействия стейкхолдеров и поэтапная временная шкала внедрения. Для России приоритетом выступает углубление проактивности и адресности уже существующей платформенной поддержки, а для Узбекистана — перевод сильной государственной цифровой повестки в более глубокую повседневную цифровизацию малого бизнеса вне рамок собственно ИТ-сектора. Для обеих стран ключевыми направляющими выступают: стратегическое выравнивание цифровых инвестиций с бизнес-целями, развитие управленческих и цифровых компетенций, поддержка бизнес-модельных инноваций, укрепление киберустойчивости и создание измеримой системы KPI цифрового развития малого бизнеса. Именно такая архитектура и образует основу современного стратегического управления развитием малого бизнеса в цифровой экономике [24].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Агафонова Г.В. Механизм цифровой трансформации малого предпринимательства // Вестник Академии знаний. - 2025. - №3(68). - С. 745-750.
2. Геворгян Л.С. Цифровая трансформация субъектов малого и среднего предпринимательства в цифровую эпоху // Государственная служба. - 2025. - №2. - С. 73-79.
3. Cong L.W., Yang X., Zhang X. SMEs Amidst the Pandemic and Reopening: Digital Edge and Transformation // Working Paper. - 2021.
4. Held P., Heubeck T., Meckl R. Boosting SMEs' digital transformation: The role of dynamic capabilities in cultivating digital leadership and digital culture // Review of Managerial Science. - 2025.
5. Kahveci E. et al. Digital Transformation in SMEs: Enablers, Interconnections and a Roadmap for Success // Administrative Sciences. – 2025.
6. Liu K.P., Chung K.W., Chiu W., Chen G. Digital Transformation Driving SME Business Model Innovation // Journal of Global Information Management. - 2024. - Vol. 32. - №1.
7. Mladenova I. SMEs in a digital era: The role of management // Administrative Sciences. - 2024. - Vol. 14. - №11. - P. 296.
8. Merin-Rodriganez J., Dasi A., Alegre J. Digital transformation and firm performance in innovative SMEs: The mediating role of business model innovation // Technovation. - 2024. - Vol. 134. - Article 103027.
9. Мызрова К.А., Панько Ю.В., Овчинникова С.В., Брюхачев В.А. Цифровая трансформация малого бизнеса: возможности, перспективы и препятствия // Journal of Economics, Entrepreneurship and Law. - 2024. - Т. 14. - №5. - С. 2141-2158.
10. OECD. The Digital Transformation of SMEs. - Paris: OECD Publishing, 2021.
11. OECD SME and Entrepreneurship Outlook 2023. - Paris: OECD Publishing, 2023.
12. OECD Digital Economy Outlook 2024. Volume 1. - Paris: OECD Publishing, 2024.
13. OECD. SME Digitalisation to Manage Shocks and Transitions. - Paris: OECD Publishing, 2024.
14. OECD. AI Adoption by Small and Medium-Sized Enterprises. - Paris: OECD Publishing, 2025.
15. OECD. SME Digitalisation for Competitiveness: 2025 OECD D4SME Survey. - Paris: OECD Publishing, 2025.
16. Republic of Uzbekistan. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-6079 “On approval of the Strategy ‘Digital Uzbekistan-2030’ and measures for its effective implementation”. - Tashkent, 2020. <https://lex.uz/docs/-5030957>
17. Republic of Uzbekistan. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-50 “On measures to enhance the role of small and medium-sized businesses in the economy”. - Tashkent, 2025. <https://lex.uz/uz/docs/-7444738>

18. Rubio-Andrés M., Linuesa-Langreo J., Gutiérrez-Broncano S., Sastre-Castillo M.Á. Tackling digital transformation strategy: How it affects firm innovation and organizational effectiveness // The Journal of Technology Transfer. - 2025. - Vol. 50. - P. 1893-1918.

19. Romero I., Mammadov H. Digital Transformation of Small and Medium-Sized Enterprises as an Innovation Process: A Holistic Study of its Determinants // Journal of the Knowledge Economy. - 2025.

20. Russian Federation. Federal Law No. 209-FZ “On the Development of Small and Medium Entrepreneurship in the Russian Federation”. - Moscow, 2007.

TA'LIM MUASSASALARIDA STRATEGIK BOSHQARUVNI TAKOMILLASHTIRISHNING INTEGRATSIYALASHGAN MODEL: KPI, RACI VA RAQAMLI DASHBOARD MEXANIZMLARI

Xayitmuradova Shaxrizoda Qosimjon qizi

Oriental universiteti
magistranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada ta'lim muassasalarida strategik boshqaruvni takomillashtirishning integratsiyalashgan modeli ishlab chiqildi. Tadqiqotda KPI pasporti, RACI matritsasi, raqamli dashboard, risk reyestri va PDCA sikli asosida boshqaruv mexanizmlari tizimlashtirildi. Strategik maqsadlarni indikatorlar, mas'ullar, monitoring jarayoni va tuzatish qarorlari bilan bog'lash orqali boshqaruv samaradorligini oshirish yo'llari asoslandi. Model SWOT tahlili, SMART maqsadlar va raqamli monitoring vositalari asosida shakllantirildi. Tadqiqot natijalari strategik rejalashtirishni formal hujjat darajasidan amaliy boshqaruv tizimiga o'tkazish imkonini bergan. Taklif etilgan mexanizmlar ta'lim sifati monitoringini kuchaytirish, bitiruvchilar bandligini yaxshilash, mas'uliyatni aniqlashtirish va boshqaruv qarorlarining shaffofligini oshirishga xizmat qilgan.

Kalit so'zlar: strategik boshqaruv, KPI, RACI matritsasi, dashboard, ta'lim sifati, monitoring, SWOT tahlili, SMART maqsad, PDCA sikli, oliy ta'lim.

Аннотация

В данной статье была разработана интегрированная модель совершенствования стратегического управления в образовательных учреждениях. В исследовании были систематизированы механизмы управления на основе KPI-паспорта, матрицы RACI, цифрового dashboard, реестра рисков и цикла PDCA. Обоснованы пути повышения эффективности управления посредством связывания стратегических целей с показателями, ответственными исполнителями, мониторингом и корректирующими решениями. Модель была сформирована на основе SWOT-анализа, SMART-целей и цифровых инструментов мониторинга. Результаты исследования позволили перевести стратегическое планирование из формального документа в практическую систему управления. Предложенные механизмы способствовали усилению мониторинга качества образования, повышению занятости выпускников, уточнению ответственности и обеспечению прозрачности управленческих решений.

Ключевые слова: стратегическое управление, KPI, матрица RACI, dashboard, качество образования, мониторинг, SWOT-анализ, SMART-цели, цикл PDCA, высшее образование.

Abstract

This article developed an integrated model for improving strategic management in educational institutions. The study systematized management mechanisms based on KPI passports, RACI matrix, digital dashboards, risk registers, and the PDCA cycle. The research justified approaches for improving management efficiency by linking

strategic goals with indicators, responsible units, monitoring procedures, and corrective decisions. The model was designed using SWOT analysis, SMART objectives, and digital monitoring tools. The findings enabled the transformation of strategic planning from a formal document into a practical management system. The proposed mechanisms strengthened educational quality monitoring, improved graduate employment indicators, clarified responsibilities, and increased transparency in management decision-making.

Keywords: strategic management, KPI, RACI matrix, dashboard, education quality, monitoring, SWOT analysis, SMART objectives, PDCA cycle, higher education.

KIRISH

Ta'lim muassasalarida strategik boshqaruvni takomillashtirish hozirgi davrda oliy ta'lim sifatini oshirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, bitiruvchilar bandligini ta'minlash va boshqaruv qarorlarini dalillarga asoslashning muhim shartiga aylandi. Strategik reja mavjud bo'lishi o'z-o'zidan natija bermaydi; u maqsad, indikator, mas'ul, resurs, monitoring va tuzatish qarori bilan bog'langandagina samarali boshqaruv vositasiga aylanadi.

Oliy ta'lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etishga oid huquqiy hujjatlar ta'lim muassasalaridan natijadorlik, ochiqlik, mas'uliyat va sifatga yo'naltirilgan boshqaruv mexanizmlarini talab etadi¹.

Mazkur maqolaning maqsadi ta'lim muassasalarida strategik boshqaruvni takomillashtirish uchun integratsiyalashgan model, KPI pasporti, raqamli dashboard, RACI matritsasi, risk reyestri va amaliy yo'l xaritasini ishlab chiqishdan iborat. Maqolaning ilmiy yangiligi strategik boshqaruvni "maqsad - indikator - mas'ul - resurs - monitoring - natija" zanjiri asosida yaxlit modelga keltirishda namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Strategik boshqaruv nazariyasida tashkilotning uzoq muddatli rivojlanishi tashqi muhit, ichki salohiyat, resurslar, manfaatdor tomonlar va natijadorlik ko'rsatkichlari o'rtasidagi muvozanat bilan belgilanadi. Ta'lim muassasasi sharoitida bu muvozanat yanada murakkab bo'lib, unda akademik erkinlik, sifat kafolati, inson kapitali, ijtimoiy mas'uliyat va mehnat bozori talablari bir vaqtning o'zida inobatga olinadi.

ESG standartlari oliy ta'limda ichki va tashqi sifat kafolati tizimlarini rivojlantirish, manfaatdor tomonlarni jalb etish hamda sifat madaniyatini shakllantirish zarurligini ko'rsatadi².

UNESCO sifat kafolati bo'yicha yondashuvlarida oliy ta'lim muassasalarida akademik va boshqaruv xodimlari salohiyatini kuchaytirish, o'quv dasturlarini baholash va sifatni doimiy yaxshilash muhim yo'nalish sifatida qayd etiladi³.

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 11-iyul PQ-4391-son "Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori URL: <https://lex.uz/docs/-4415478>

² Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). Brussels, 2015. URL: https://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2015/11/ESG_2015.pdf

³ UNESCO. Quality assurance in higher education. URL: <https://www.unesco.org/en/higher-education/quality-assurance>

OECD manbalarida pedagog kadrlar sifati, moslashuvchanlik va kasbiy rivojlanish ta'lim tizimlari barqarorligi uchun zarur omillar sifatida ko'riladi. Bu yondashuv strategik boshqaruvda kadrlar salohiyati va malaka oshirish indikatorlarini alohida KPI sifatida belgilashni talab etadi¹.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda modellashtirish, tizimli yondashuv, mantiqiy tahlil, ekspert baholash, KPI dizayni, RACI matritsasi, risk tahlili, jadval-grafik tahlil va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Dissertatsiyaning III bobidagi takomillashtirish yo'nalishlari maqola uchun metodik asos sifatida olindi.

Modelni ishlab chiqishda quyidagi boshqaruv savollariga javob izlandi: strategik maqsad qanday aniqlanadi; u qaysi indikator bilan o'lchanadi; indikator uchun ma'lumot manbasi qayerdan olinadi; natija uchun qaysi bo'linma javobgar bo'ladi; monitoring qanday davriylikda o'tkaziladi; natija past bo'lsa, qanday tuzatish qarori qabul qilinadi. Shu asosda KPI pasporti va dashboard mexanizmi taklif etildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijasi sifatida ta'lim muassasasi uchun integratsiyalashgan strategik boshqaruv modeli ishlab chiqildi. Model missiya va strategik maqsadlarni aniqlashdan boshlanadi, keyin SWOT va ehtiyoj tahlili asosida SMART maqsadlar belgilanadi, har bir maqsad KPI pasportiga kiritiladi, ijro uchun RACI matritsasi asosida mas'ullar belgilanadi, natijalar dashboardda monitoring qilinadi va PDCA sikli orqali tuzatish qarorlari qabul qilinadi.

KPI pasporti modelning markaziy elementi sifatida qaraldi. Har bir indikator uchun nomi, formulasi, ma'lumot manbasi, monitoring davri, mas'ul bo'linma, bazaviy ko'rsatkich, maqsadli ko'rsatkich va tuzatish chorasi belgilanadi. Bu yondashuv KPIlarni umumiy shior emas, balki boshqaruv qarori qabul qilishga xizmat qiladigan aniq o'lchov vositasiga aylantiradi.

Raqamli dashboard rahbariyatga real vaqtga yaqin ma'lumotlar asosida qaror qabul qilish imkonini beradi. Dashboardda ta'lim sifati, bitiruvchilar bandligi, ish beruvchilar bilan hamkorlik, akademik harakatchanlik, kadrlar salohiyati, ilmiy faoliyat va xalqaro hamkorlik indikatorlari alohida bloklarda ko'rsatilishi maqsadga muvofiq.

RACI matritsasi bo'limlararo mas'uliyatni aniqlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Unda har bir vazifa bo'yicha kim javobgar, kim yakuniy tasdiqlovchi, kim maslahat beruvchi va kim xabardor qilinishi kerakligi belgilanadi. Bu yondashuv ijrodagi takrorlanish, mas'uliyatdan qochish va ma'lumot yo'qolishini kamaytiradi.

Taklif etilayotgan modelning asosiy afzalligi shundaki, u strategiyani hujjat darajasidan real boshqaruv jarayoniga olib chiqadi. An'anaviy boshqaruvda reja tuziladi, ijro bo'yicha hisobot yig'iladi va yil oxirida umumiy xulosa qilinadi. Integratsiyalashgan modelda esa maqsadlar indikatorga, indikator mas'ulga, mas'ul ijroga, ijro dashboardga, dashboard tuzatish qaroriga ulanadi.

¹ OECD. Education Policy Outlook 2024: Reshaping Teaching into a Thriving Profession. Paris: OECD Publishing, 2024. URL: https://www.oecd.org/en/publications/education-policy-outlook-2024_dd5140e4-en.html

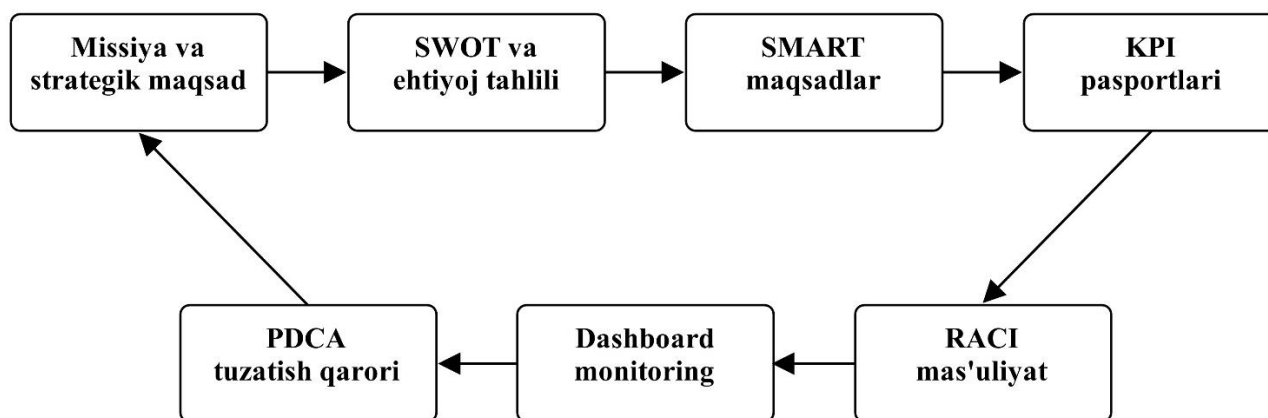
KPI tizimini joriy etishda ehtiyotkorlik ham zarur. Indikatorlar haddan tashqari ko'payib ketsa, monitoring murakkablashadi va boshqaruv e'tibori asosiy natijalardan chalg'iydi. Shu sababli ta'lim muassasasi uchun 25-35 ta strategik indikator yetarli bo'lishi, qolgan ko'rsatkichlar esa operatsion darajada yuritilishi maqsadga muvofiq.

Dashboard samarali bo'lishi uchun ma'lumotlar sifati birinchi o'rinda turadi. Agar ma'lumot kiritish reglamenti, mas'ullar, tekshirish tartibi va yangilanish davri aniq belgilanmasa, dashboard noto'g'ri xulosa beradi. Shuning uchun raqamli monitoring texnik platforma emas, balki boshqaruv madaniyati masalasi sifatida qaralishi kerak.

Strategik boshqaruvni takomillashtirishda jamoa qarshiligi ham hisobga olinishi lozim. Har qanday yangi tizim qo'shimcha yuklama sifatida qabul qilinishi mumkin. Bu xavfni kamaytirish uchun rahbariyat strategiyani mazmunini tushuntirishi, xodimlarni qaror qabul qilishga jalb etishi, treninglar o'tkazishi va KPI natijalarini rag'batlantirish tizimi bilan bog'lashi zarur.

Maqola natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'lim muassasasida strategik boshqaruvni takomillashtirish uchun alohida reja, alohida hisobot va alohida monitoring yetarli emas. Ularning barchasi integratsiyalashgan boshqaruv modeliga birlashtirilishi zarur. Modelning asosiy zanjiri quyidagicha ifodalanadi: missiya - SWOT - SMART - KPI pasporti - RACI - dashboard - PDCA - tuzatish qarori.

Taklif etilayotgan model ta'lim muassasalarida formal rejalashtirishdan dalillarga asoslangan strategik boshqaruvga o'tish, sifat monitoringini kuchaytirish, bitiruvchilar bandligini yaxshilash va boshqaruv qarorlarining shaffofligini oshirishga xizmat qiladi.

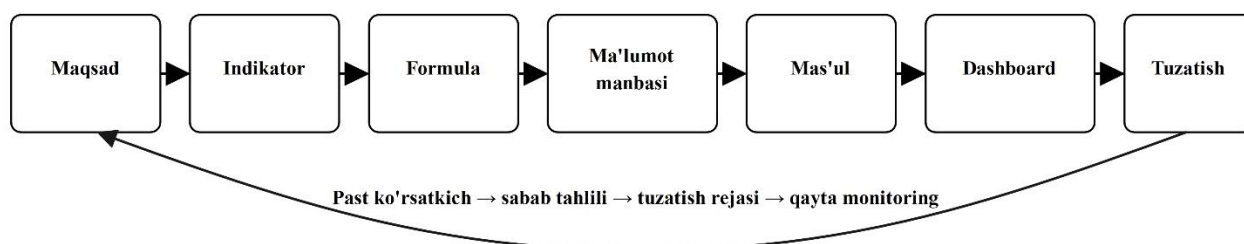

1-rasm. Ta'lim muassasasi strategik boshqaruvining integratsiyalashgan modeli¹

Chizma strategik boshqaruvni uzluksiz sikl sifatida ko'rsatadi. Modelda har bir strategik maqsad indikator, mas'ul, raqamli monitoring va tuzatish qarori bilan bog'langan. Shu orqali strategik hujjat real boshqaruv mexanizmiga aylanadi².

¹ Manba: muallif tomonidan SMART, KPI, RACI, dashboard va PDCA yondashuvlari asosida ishlab chiqildi.

² A. Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o'rgatish milliy-tadqiqot instituti. Ta'lim muassasasini boshqarishning ilmiy asoslari va strategiyasi: elektron taqdimot materiallari

2-rasm. KPI pasporti va monitoring sikli¹

KPI pasporti indikatorni nomlash bilan cheklanmaydi. Unda formula, ma'lumot manbasi, mas'ul, monitoring davri va tuzatish chorasini ko'rsatiladi. Bunday tartib indikatorni boshqaruv qarori uchun ishlaydigan amaliy instrumentga aylantiradi.

1-jadval

Ta'lim muassasasi uchun KPI pasporti namunasi²

KPI bloki	Indikator	Formula	Ma'lumot manbasi	Monitoring
Ta'lim sifati	Fan dasturlari yangilanishi	Yangilangan dasturlar / jami dasturlar $\times 100$	O'quv-uslubiy bo'lim	Yiliga 1 marta
Bitiruvchilar bandligi	Ishga joylashgan bitiruvchilar ulushi	Ishga joylashganlar / jami bitiruvchilar $\times 100$	Karyera markazi, tracking baza	Har oy
Ish beruvchi hamkorligi	Real vakansiya bergan tashkilotlar soni	Faol ish beruvchilar soni	Memorandum va vakansiya reyestri	Har chorak
Kadrlar salohiyati	Malaka oshirgan pedagoglar ulushi	Malaka oshirganlar / jami pedagoglar $\times 100$	Kadrlar bo'limi	Har semestr
Akademik harakatchanlik	Real almashinuvlar soni	Talaba va pedagog mobility holatlari	Xalqaro aloqalar bo'limi	Yiliga 2 marta

1-jadvalda KPI pasportining minimal tarkibi ko'rsatilgan. Har bir indikator strategik maqsad, ma'lumot manbasi va monitoring davri bilan bog'lanishi kerak. Bu yondashuv raqamli dashboard uchun ishonchli ma'lumotlar oqimini shakllantiradi.

2-jadval

Strategik boshqaruv vazifalari bo'yicha RACI matritsasi³

Vazifa	R - Responsible	A - Accountable	C - Consulted	I - Informed
Strategik maqsadlarni tasdiqlash	Rektorat / rahbariyat	Rektor	Kafedralar, bo'limlar	Jamoa
KPI pasportlarini ishlab chiqish	Sifat bo'limi	O'quv ishlari bo'yicha prorektor	Kafedra, IT, karyera markazi	Rahbariyat

¹ Manba: muallif tomonidan KPI monitoringi metodikasi asosida ishlab chiqildi.

² Muallif ishlanmasi

³ Muallif ishlanmasi

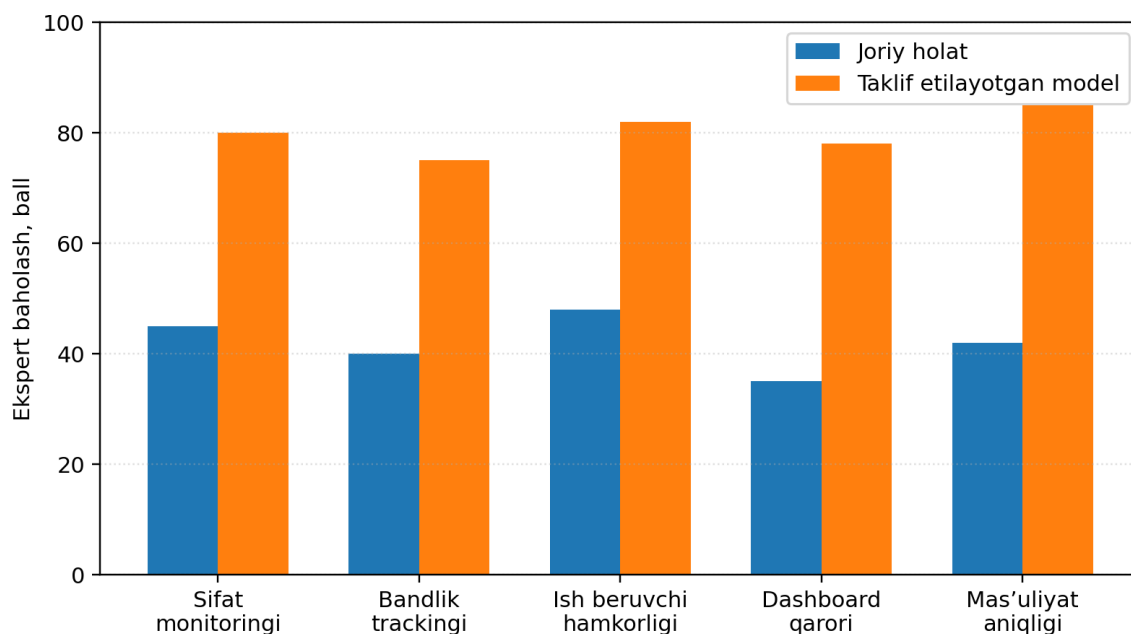
Vazifa	R - Responsible	A - Accountable	C - Consulted	I - Informed
Bitiruvchi tracking bazasini yuritish	Karyera markazi	Prorektor / markaz direktori	Kafedralar, IT bo'lim	Fakultetlar
Dashboard hisobotini tayyorlash	IT va sifat bo'limi	Rahbariyat	Kafedralar, karyera markazi	Kengash
Tuzatish rejasini ishlab chiqish	Mas'ul bo'lim	Rahbariyat	Sifat bo'limi	Jamoa

RACI matritsasi ijroda takrorlanish va mas'uliyatsizlik xavfini kamaytiradi. Ayniqsa, strategik reja ijrosi ko'plab bo'limlar ishtirokida amalga oshiriladigan ta'lim muassasalarida bu matritsa muvofiqlashtirish vositasi sifatida muhimdir.

3-jadval

Strategik boshqaruvni joriy etish bo'yicha amaliy yo'l xaritasi¹

Bosqich	Muddat	Asosiy ishlar	Kutiladigan natija
1-bosqich. Diagnostika	1-2 oy	SWOT, ehtiyoj tahlili, mavjud KPI va ma'lumotlar bazasini inventarizatsiya qilish	Muammo va ustuvor yo'nalishlar aniqlanadi
2-bosqich. Loyihalash	3-4 oy	SMART maqsadlar, KPI pasportlari, RACI matritsasi, dashboard talablari ishlab chiqiladi	Yagona boshqaruv arxitekturasi shakllanadi
3-bosqich. Joriy etish	5-9 oy	Dashboard ishga tushiriladi, mas'ullar o'qitiladi, monitoring reglamenti tasdiqlanadi	Real vaqtga yaqin monitoring yo'lga qo'yiladi
4-bosqich. Baholash	10-12 oy	Natijalar tahlil qilinadi, risk reyestri yangilanadi, tuzatish rejasi ishlab chiqiladi	PDCA asosida takomillashtirish boshlanadi

3-rasm. Integratsiyalashgan model bo'yicha kutilayotgan boshqaruv samarasi²

¹ Muallif ishlanmasi

² Manba: muallif tomonidan ekspert baholash va modellashtirish asosida ishlab chiqildi.

3-rasmda joriy holat va taklif etilayotgan model o'rtasidagi farq shartli ekspert baholash asosida ifodalangan. Bu natijalar statistik yakuniy ko'rsatkich emas, balki model joriy etilganda boshqaruv samaradorligi qaysi yo'nalishlarda oshishi mumkinligini ko'rsatuvchi prognoz baholashdir.

4-jadval
Strategik boshqaruvni joriy etishdagi risklar va profilaktika choralari¹

Risk	Ehtimoliy oqibat	Oldini olish chorasi	Mas'ul
Jamoa qarshiligi	Strategiya formal bajariladi	Tushuntirish, trening, motivatsiya va jamoaviy muhokama	Rahbariyat, HR
Ma'lumotlar sifati pastligi	Dashboard noto'g'ri xulosa beradi	Ma'lumot kiritish reglamenti va mas'ul shaxslar	IT, sifat bo'limi
KPIlar haddan tashqari ko'pligi	Monitoring murakkablashadi	Eng muhim 25-35 indikatorni tanlash	Sifat bo'limi
Resurs cheklovi	Model to'liq ishlamaydi	Bosqichma-bosqich joriy etish va grant/memorandum resurslarini jalb qilish	Rahbariyat
Formal hisobotga moyillik	Real natija o'lchanmaydi	Dashboard natijalarini boshqaruv qarorlariga bog'lash	Rektorat

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tadqiqot natijalari ta'lim muassasalarida strategik boshqaruv samaradorligi boshqaruv jarayonlarining tizimlilik, natijadorlik indikatorlari bilan bog'liqligi hamda monitoring mexanizmlarining uzluksiz ishlashi bilan bevosita aloqador ekanligini ko'rsatdi. An'anaviy boshqaruv amaliyotida strategik rejalarning ko'p hollarda hujjat shaklida qolib ketishi, indikatorlarning aniq belgilanmasligi va mas'uliyat taqsimotining yetarli darajada tizimlashtirilmaganligi boshqaruv samaradorligini pasaytiruvchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo'ldi. Shu nuqtai nazardan, maqolada taklif etilgan integratsiyalashgan model strategik boshqaruvning barcha elementlarini yagona mexanizm asosida birlashtirish imkonini berdi.

Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan modelda strategik maqsadlar SMART tamoyili asosida shakllantirildi hamda har bir maqsad KPI pasporti bilan bog'landi. KPI pasportining joriy etilishi strategik vazifalarni o'lchanadigan natijalar orqali baholash imkoniyatini yaratdi. Natijada boshqaruv qarorlarini qabul qilishda subyektiv yondashuvlar qisqarib, dalillarga asoslangan monitoring tizimini shakllantirish imkoniyati paydo bo'ldi. KPI indikatorlarining formulasi, ma'lumot manbasi, monitoring davri va mas'ul bo'linmalarining aniq belgilanishi boshqaruv jarayonida aniqlik va shaffoflikni ta'minlashga xizmat qilishi asoslandi.

RACI matritsasining qo'llanilishi strategik boshqaruvda vazifalar taqsimotini aniq belgilashga yordam berdi. Tadqiqot natijalari ko'rsatishicha, bo'limlararo mas'uliyat chegaralarining aniq belgilanishi ijro intizomini mustahkamlash, vazifalar takrorlanishini kamaytirish va qaror qabul qilish tezligini oshirish imkonini beradi. Ayniqsa, ta'lim muassasalarida fakultetlar, kafedralar, sifat bo'limlari, IT markazlari

¹ Muallif ishlanmasi

va karyera xizmatlari o'rtasidagi hamkorlikni muvofiqlashtirishda RACI matritsasi samarali boshqaruv vositasi sifatida namoyon bo'ldi.

Tadqiqotda raqamli dashboard mexanizmlarining joriy etilishi strategik boshqaruv samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida baholandi. Dashboard orqali ta'lim sifati, bitiruvchilar bandligi, ilmiy faoliyat, xalqaro hamkorlik va kadrlar salohiyati bo'yicha real vaqtga yaqin monitoringni amalga oshirish imkoniyati shakllanishi aniqlandi. Bu esa rahbariyat uchun tezkor va asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, dashboard tizimining samaradorligi ma'lumotlar sifati, yangilanish davriyligi va mas'uliyat tizimiga bevosita bog'liq ekanligi qayd etildi.

Tahlillar natijasida strategik boshqaruvni takomillashtirishda inson omili ham muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Yangi boshqaruv mexanizmlarini joriy etishda xodimlarning qarshiligi, qo'shimcha yuklama haqidagi xavotirlar va raqamli ko'nikmalarning yetarli emasligi muayyan xavf omillari sifatida baholandi. Shu sababli strategik boshqaruv tizimini joriy etishda treninglar tashkil etish, jamoani qaror qabul qilish jarayoniga jalb qilish va KPI natijalarini rag'batlantirish tizimi bilan bog'lash zarurligi asoslandi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

—har bir strategik maqsad uchun KPI pasportlarini ishlab chiqish va ularni yagona elektron bazaga integratsiya qilish;

—ta'lim sifati, bitiruvchilar bandligi, ilmiy faoliyat va xalqaro hamkorlik indikatorlarini raqamli dashboard orqali monitoring qilish;

—RACI matritsasi asosida bo'limlararo mas'uliyatni aniq belgilash va ijro nazoratini kuchaytirish;

—strategik boshqaruv jarayonlariga IT texnologiyalarini keng joriy etish hamda ma'lumotlar sifati bo'yicha reglament ishlab chiqish;

—risk reyestrini muntazam yangilash va strategik risklarni boshqarish tizimini shakllantirish;

—pedagog va boshqaruv xodimlari uchun strategik boshqaruv, KPI monitoringi va raqamli boshqaruv bo'yicha malaka oshirish dasturlarini tashkil etish;

—strategik monitoring natijalarini rag'batlantirish, attestatsiya va institutsional reyting tizimlari bilan integratsiya qilish.

Maqolada taklif etilgan integratsiyalashgan model ta'lim muassasalarida formal rejalashtirishdan natijadorlikka yo'naltirilgan strategik boshqaruv tizimiga o'tish imkonini beradi. Ushbu yondashuv boshqaruv qarorlarining shaffofligini oshirish, ta'lim sifati monitoringini kuchaytirish, resurslardan samarali foydalanish va bitiruvchilar raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabr PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.. URL: <https://lex.uz/docs/-4545884>

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 11-iyul PQ-4391-son “Oliy va o‘rta maxsus ta’lim tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori URL: <https://lex.uz/docs/-4415478>
3. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabr O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni URL: <https://lex.uz/docs/-5013007>
4. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). Brussels, 2015. URL: https://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2015/11/ESG_2015.pdf
5. UNESCO. Quality assurance in higher education. URL: <https://www.unesco.org/en/higher-education/quality-assurance>
6. OECD. Education Policy Outlook 2024: Reshaping Teaching into a Thriving Profession. Paris: OECD Publishing, 2024. URL: https://www.oecd.org/en/publications/education-policy-outlook-2024_dd5140e4-en.html
7. A. Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga o‘rgatish milliy-tadqiqot instituti. Ta’lim muassasasini boshqarishning ilmiy asoslari va strategiyasi: elektron taqdimot materiallari.
8. Ziyavitdinova N.M., O‘rinov Y.M., Xayitov Sh.N. Menejment. O‘quv qo‘llanma. Toshkent: Tafakkur-Bo‘stoni, 2012.
9. Umarova X.O‘. Ta’lim tizimining strategik boshqaruv tizimi. “Ekonomika i sotsium”, №6(121), 2024.
10. Xayitmuradova Sh.Q. Ta’lim muassasalarida strategik boshqaruvni tashkil etishning dolzarb masalalari. Magistrlik dissertatsiyasi. Toshkent: Oriental universiteti, 2026.

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ESG ПРАКТИК В ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА УЗБЕКИСТАНА: СТРАТЕГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Сабирова Ойдин Максудовна

PhD. исследователь
Ташкентский государственный
экономический университет

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekiston mehmondo'stlik industriyasida ESG amaliyotlarini raqamli transformatsiya asosida rivojlantirish masalalari tadqiq etildi. Tadqiqot davomida mehmonxona sektorining raqamli infratuzilmasi, ESG boshqaruv mexanizmlari va barqaror rivojlanish strategiyalari tahlil qilindi. Xalqaro ilmiy manbalar, statistik ma'lumotlar hamda milliy normativ hujjatlar asosida turizm sohasining raqamli yetuklik darajasi baholandi. Tadqiqot natijalari raqamli platformalar, sun'iy intellekt, IoT va ESG monitoring tizimlari mehmonxona xizmatlari samaradorligini oshirishini ko'rsatdi. Sayohat platformalariga ESG indikatorlarini integratsiya qilish, mehmonxonalarda raqamli boshqaruvni kengaytirish va milliy ESG-sertifikatlash tizimini joriy etish bo'yicha ilmiy takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: ESG, raqamli transformatsiya, mehmondo'stlik industriyasi, barqaror rivojlanish, turizm, IoT, sun'iy intellekt, ESG boshqaruvi, mehmonxona sektori.

Аннотация

В данной статье исследовались вопросы цифровой трансформации ESG-практик в индустрии гостеприимства Узбекистана. В ходе исследования были проанализированы цифровая инфраструктура гостиничного сектора, механизмы ESG-управления и стратегии устойчивого развития. На основе международных научных источников, статистических данных и национальных нормативных документов была оценена степень цифровой зрелости туристической отрасли. Результаты исследования показали, что цифровые платформы, искусственный интеллект, IoT и системы ESG-мониторинга способствуют повышению эффективности гостиничных услуг и качества управления. Также были разработаны научные предложения по интеграции ESG-индикаторов в национальные туристические платформы, расширению цифрового управления гостиницами и внедрению национальной системы ESG-сертификации предприятий размещения.

Ключевые слова: ESG, цифровая трансформация, индустрия гостеприимства, устойчивое развитие, туризм, IoT, искусственный интеллект, ESG-управление, гостиничный сектор.

Abstract

This article examined the issues of digital transformation of ESG practices in the hospitality industry of Uzbekistan. The study analyzed the digital infrastructure of the hotel sector, ESG management mechanisms, and sustainable development strategies. Based on international scientific sources, statistical data, and national regulatory

documents, the level of digital maturity of the tourism industry was evaluated. The research findings demonstrated that digital platforms, artificial intelligence, IoT technologies, and ESG monitoring systems improved operational efficiency and management quality in hospitality services. The study also developed scientific recommendations for integrating ESG indicators into national tourism platforms, expanding digital management systems in hotels, and introducing a national ESG certification framework for accommodation enterprises.

Keywords: ESG, digital transformation, hospitality industry, sustainable development, tourism, IoT, artificial intelligence, ESG management, hotel sector.

ВВЕДЕНИЕ

Индустрия гостеприимства занимает одно из ведущих мест среди приоритетных секторов экономики Республики Узбекистан, что подтверждается устойчивым расширением номерного фонда, повышением экспорта туристских услуг и расширением географии въездного потока. По официальным данным, на конец 2024 года в стране функционировало 2 383 гостиницы и аналогичных средства размещения с общим номерным фондом в 38 075 номеров и 79 469 мест, а количество размещённых в них гостей достигло 2,86 миллиона человек [10]. Рост этих показателей сопровождается институциональными реформами, направленными на достижение целевых ориентиров стратегии «Узбекистан-2030», утверждённой Указом Президента Республики Узбекистан № УП-158 от 11 сентября 2023 года [15].

Параллельно с количественным ростом гостиничного сектора усиливается запрос на качественное обновление управленческих моделей, способных одновременно отвечать ожиданиям международных туристов и стандартам устойчивого развития. Концепция ESG (Environmental, Social, Governance), сформировавшаяся как комплексная рамка нефинансовой оценки деятельности компаний, постепенно превращается в обязательный элемент стратегического управления предприятиями размещения [7]. Совмещение экологических, социальных и управленческих ориентиров с цифровыми решениями открывает новые возможности для повышения операционной эффективности, снижения углеродного следа и укрепления доверия со стороны гостей.

Цифровая трансформация выступает связующим звеном между декларируемыми принципами ESG и фактическими управленческими процессами. Внедрение интегрированных систем управления отелями (PMS), интернета вещей, аналитики больших данных и искусственного интеллекта позволяет фиксировать ESG-показатели в режиме реального времени, прозрачно отчитываться перед заинтересованными сторонами и принимать обоснованные решения по оптимизации ресурсов [4]. Для индустрии гостеприимства Узбекистана, обладающей уникальным культурным капиталом и значительной концентрацией объектов всемирного наследия ЮНЕСКО, такая комбинация представляет собой стратегический ресурс роста.

Цель настоящей работы заключается в систематизации теоретических положений и прикладных механизмов цифровой трансформации ESG-практик в

гостиничной отрасли Узбекистана и формулировании направлений их адаптации к национальной модели устойчивого развития. Достижение поставленной цели предполагает решение нескольких задач: уточнение концептуального содержания цифровой ESG-повестки, оценку текущего уровня цифровой зрелости отрасли, выявление институциональных условий внедрения ESG-стандартов и обоснование стратегических ориентиров.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР

Теоретическая основа исследования формируется на пересечении трёх научных направлений: концепции устойчивого развития туризма, теории цифровой трансформации сервисных предприятий и подходов к ESG-управлению. Каждое из направлений накопило значительный аналитический материал, однако их совмещение в условиях развивающихся экономик остаётся областью, требующей дополнительного методологического осмысления.

Работы, посвящённые цифровой трансформации гостиничного бизнеса, демонстрируют устойчивый рост публикационной активности с 2018 года, при этом ключевые научные центры сосредоточены в Великобритании, США и Индии, тогда как сотрудничество с развивающимися странами носит ограниченный характер [4]. Исследование Saputra и соавторов, основанное на трёхволновом обследовании менеджеров категоризированных отелей, выявило положительную связь между цифровой трансформацией и экологической устойчивостью, опосредованную инновациями устойчивых бизнес-моделей [5]. Звёздность отеля при этом усиливает эффективность взаимосвязи, что объясняется наличием у крупных предприятий ресурсов для системной цифровизации.

Самостоятельную исследовательскую ветвь представляют работы, рассматривающие ESG-эффективность как функцию цифровых компетенций компании. Анализ китайских публичных компаний за период 2014–2023 годов показал, что зелёные инновации значимо влияют на ESG-показатели, а цифровая трансформация выполняет роль частичного медиатора этой зависимости [7]. Подобный механизм применим и к гостиничной отрасли, поскольку природа отельных услуг тесно связана с ресурсопотреблением, управлением персоналом и качеством корпоративного управления.

Применительно к Узбекистану исследовательский фокус смещается в сторону адаптационных моделей. В работе Хусеновой обоснованы вызовы и возможности внедрения принципов ESG в гостиничном секторе республики, отдельно отмечена необходимость гармонизации национальных подходов с международной отчётной практикой [8]. Рузманов рассмотрел ресурсы и стратегии развития устойчивого туризма Узбекистана, акцентировав внимание на сохранении культурного и природного капитала как самостоятельной ценности [9]. Дополняющие результаты представлены в исследовании, посвящённом интеграции ESG-измерений через цифровые технологии на материале объектов наследия Бухары: социальное измерение оказало наиболее выраженное влияние на устойчивое развитие, тогда как управленческое

измерение проявилось как наиболее чувствительное к институциональным условиям [1].

Сравнительный анализ модели ESG для гостиничной отрасли Узбекистана, выполненный на основе библиометрического обзора 150 публикаций и полевых данных по 45 отелям в четырёх крупных городах страны, продемонстрировал, что предприятия с более высокими показателями устойчивости одновременно демонстрируют более стабильные финансовые результаты [2]. Расширяющиеся работы по восприятию ESG-имиджа направления показали, что забота об окружающей среде оказала наибольшее воздействие на намерение посетить страну ($\beta = 0,41$), а социальная ответственность дополнительно усилила доверие к дестинации [3]. Указанные результаты обозначили вектор дальнейших прикладных исследований: переход от описательного анализа к проектированию измеримых цифровых ESG-инструментов.

МЕТОДОЛОГИЯ

Методологическая стратегия исследования опирается на сочетание теоретического обобщения и контент-анализа открытых источников. Информационная база сформирована из публикаций международных рецензируемых журналов, индексируемых в базах Scopus и Web of Science, отчётных материалов Государственного комитета Республики Узбекистан по статистике, аналитических обзоров Всемирной туристской организации, а также нормативных актов, определяющих контуры национальной политики устойчивого развития [10; 11].

Логика анализа выстроена в три последовательных этапа. На первом этапе обобщены теоретические подходы к ESG-управлению и цифровой трансформации сервисных предприятий, что позволило сформировать концептуальное поле исследования. На втором этапе выполнен сравнительный анализ количественных индикаторов гостиничного сектора Узбекистана за 2023–2025 годы с акцентом на динамику номерного фонда, экспорт туристских услуг и охват цифровыми сервисами. Третий этап посвящён обоснованию практических механизмов адаптации цифровой ESG-модели к специфике национальной экономики и культурного ландшафта.

Достоверность результатов обеспечена использованием подтверждённых источников с открытым доступом и перекрёстной проверкой количественных данных. Каждое статистическое утверждение в работе сопровождается ссылкой на оригинальный документ, что позволяет читателю верифицировать представленные значения. Качественные выводы построены на основе сопоставления нескольких независимых исследований, охватывающих как развивающиеся экономики, так и зрелые туристские рынки.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Гостиничный сектор Узбекистана демонстрирует одни из самых высоких темпов роста среди стран региона. Согласно официальной статистике, в 2024 году количество гостиниц и аналогичных средств размещения увеличилось на

996 единиц, что соответствует приросту 71,8 процента по сравнению с 2023 годом, при одновременном расширении номерного фонда на 11,0 процента и числа мест на 14,0 процента [10]. Подобная динамика создаёт благоприятные условия для масштабирования цифровых и ESG-практик за счёт включения новых объектов в стандарты устойчивого управления уже на этапе ввода в эксплуатацию.

Параллельно расширяется институциональная база цифровой инфраструктуры туризма. По данным обзора Всемирной туристской организации за 2025 год, в стране функционировало 6 861 средство размещения с 184 000 мест, а на национальной платформе sayohat.uz была обеспечена единая интеграция бронирований, билетных сервисов, цифровой идентификации и безналичных платежей [11]. Эта платформа выступает технологической основой для последующего наложения ESG-модулей мониторинга и отчётности. Экспорт туристских услуг вырос с 2,14 миллиарда долларов США в 2023 году до 3,52 миллиарда долларов США в 2024 году, что отражает повышение качества предлагаемых сервисов и расширение рынков [12].

Аналитическая литература показывает, что цифровая трансформация в гостиничном бизнесе действует на три основных контура ESG-управления. Первый контур, связанный с экологическим измерением, реализуется через системы интеллектуального учёта потребления электроэнергии, воды и тепла, прогнозную аналитику загрузки и алгоритмическое управление кондиционированием. Второй контур, относящийся к социальному измерению, опирается на цифровые инструменты обучения персонала, программы лояльности гостей и мониторинг удовлетворённости в режиме реального времени. Третий контур, охватывающий корпоративное управление, формируется за счёт систем электронного документооборота, прозрачной отчётности и решений на основе искусственного интеллекта, позволяющих сократить операционные риски [4].

Полевое обследование 45 отелей в четырёх крупных городах Узбекистана, выполненное в рамках исследования модели имплементации ESG-принципов, зафиксировало положительную взаимосвязь между уровнем устойчивости и финансовой результативностью предприятий [2]. Этот результат опровергает распространённое предположение о неизбежных компромиссах между «зелёными» инвестициями и операционной прибылью. Дополнительные данные о восприятии ESG-имиджа дестинации, полученные в опросе 247 международных и внутренних туристов, подтвердили устойчивое положительное влияние экологической и социальной составляющих на намерение посетить страну [3].

Для систематизации количественных индикаторов индустрии гостеприимства и сопряжённых направлений цифровой ESG-повестки представлены сводные данные в таблице 1.

Таблица 1.

**Ключевые количественные характеристики индустрии
гостеприимства Республики Узбекистан и направления цифровой
ESG-трансформации (2024–2025 гг.)**

Показатель / направление	Значение / содержание (2024–2025 гг.)	Источник
Количество гостиниц и аналогичных средств размещения	2 383 единицы (рост на 71,8% к 2023 г.)	Госкомстат Республики Узбекистан [10]
Номерной фонд гостиниц	38 075 номеров; 79 469 мест	Госкомстат Республики Узбекистан [10]
Количество размещённых лиц	2 864,3 тысячи человек (13,5% к 2023 г.)	Госкомстат Республики Узбекистан [10]
Совокупное число средств размещения (включая частный сектор)	6 861 объект; 184 000 мест (2025 г.)	Обзор UNWTO / Euronews [11]
Экспорт туристских услуг	3,52 млрд долл. США в 2024 г. (рост с 2,14 млрд в 2023 г.)	Trade.gov, страновое руководство [12]
Национальная цифровая платформа туризма	sayohat.uz: бронирование, билеты, идентификация, безналичные платежи	Обзор UNWTO / Euronews [11]
Целевые ориентиры стратегии «Узбекистан-2030»	15 млн иностранных туристов; 5 млрд долл. США экспорта услуг	Указ Президента № УП-158 [15]
Экологическое измерение цифровой ESG-модели	Системы IoT-мониторинга энергопотребления, прогнозная аналитика загрузки	Saputra et al., ScienceDirect [5]
Социальное измерение цифровой ESG-модели	Цифровые программы лояльности, обучение персонала, мониторинг удовлетворённости	Frontiers in Sustainability [1]
Управленческое измерение цифровой ESG-модели	Электронный документооборот, AI-аналитика, нефинансовая отчётность	Nature HSS Communications [7]

Представленные индикаторы свидетельствуют о готовности инфраструктуры гостеприимства Узбекистана к переходу от точечной цифровизации к системной интеграции ESG-показателей в управленческие процессы. Соединение количественного роста сектора с цифровой национальной платформой создаёт основу для формирования единой ESG-аналитической архитектуры, обеспечивающей сопоставимость данных между предприятиями и стандартизированное раскрытие нефинансовой информации [11]. Подобный архитектурный подход согласуется с международной практикой развития устойчивого туризма и поддерживает позиционирование страны как одного из самых быстрорастущих направлений мирового туристского рынка.

Сопоставление узбекистанских результатов с международными выводами демонстрирует наличие устойчивой связи между цифровыми возможностями и ESG-эффективностью. Глобальный библиометрический анализ публикаций о цифровой трансформации и устойчивости в секторе услуг показал, что цифровые технологии Индустрии 4.0 поддерживают достижение целей устойчивого развития сразу в нескольких отраслевых группах, включая гостиничный бизнес [6]. Применительно к Узбекистану, обладающему развитой сетью объектов исторического наследия в Самарканде, Бухаре, Хиве и Шахрисабзе, цифровая ESG-повестка приобретает дополнительное значение благодаря необходимости сохранения культурной аутентичности при росте туристского потока [9].

Аналитический разрез по типам цифровых решений позволяет выделить четыре приоритетных кластера для гостиничной отрасли республики. Первый кластер охватывает облачные системы управления отелями с встроенной ESG-аналитикой и автоматическим формированием отчётности. Второй кластер связан с интернетом вещей и решениями энергоэффективности, обеспечивающими прозрачный учёт ресурсопотребления. Третий кластер представлен платформами клиентского опыта на основе искусственного интеллекта, поддерживающими персонализацию услуг и инклюзивный сервис. Четвёртый кластер объединяет инструменты обучения и развития персонала, формирующие культуру устойчивости внутри предприятий [13].

Дополнительный аналитический вектор связан с расширением спектра международных партнёрств. Сравнительная оценка модели ESG для отрасли подтвердила прикладную пользу учёта региональных факторов — от объектов всемирного наследия ЮНЕСКО в Бухаре до природных территорий региона Аральского моря [2]. Указанная модель допускает гибкую настройку индикаторов под уровень категоризации объекта, что особенно важно для небольших семейных гостевых домов, занимающих заметное место в национальной системе размещения [14].

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Проведённое исследование подтвердило, что цифровая трансформация и ESG-практики формируют взаимоусиливающую систему стратегического развития гостиничной отрасли Узбекистана. Совмещение количественного расширения сектора с архитектурой единой цифровой платформы туризма создаёт предпосылки для перехода к полноформатной нефинансовой отчётности и измеримому управлению устойчивостью предприятий размещения. Приведённые данные свидетельствуют о том, что прирост экспорта туристских услуг и расширение номерного фонда сопровождаются качественными изменениями в управленческих практиках, что согласуется с приоритетами стратегии «Узбекистан-2030» [15].

Совокупность выводов позволяет сформулировать несколько практических направлений. Первое направление состоит в интеграции ESG-модулей в национальную цифровую платформу туризма sayohat.uz с возможностью унифицированного сбора экологических и социальных индикаторов на уровне

отдельных предприятий [11]. Второе направление связано с расширением программ цифрового обучения персонала гостиниц, ориентированных на освоение принципов ответственного гостеприимства и работы с международными системами устойчивого менеджмента [13].

Третье направление предполагает развитие отечественной системы ESG-сертификации гостиничных предприятий, адаптированной к региональным условиям и категорийной структуре отрасли. Подобная система могла бы опираться на существующие международные ориентиры и учитывать особенности объектов всемирного наследия, что повысит инвестиционную привлекательность сектора [2]. Четвёртое направление охватывает поддержку малых семейных гостевых домов через цифровые инструменты бронирования и стандартизированные пакеты ESG-практик, доступных без значительных капитальных вложений [14].

Пятое направление состоит в активном использовании цифровых платформ для популяризации устойчивого туризма среди иностранных и внутренних путешественников. Положительная связь между ESG-имиджем дестинации и намерением посетить страну, подтверждённая эмпирически, открывает перед национальными маркетинговыми кампаниями новые возможности продвижения [3]. Реализация перечисленных направлений усиливает позиционирование Узбекистана как современного, технологичного и социально ответственного туристского направления и поддерживает достижение долгосрочных целей устойчивого развития.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Frontiers in Sustainability. Integrating ESG dimensions through digital technologies for sustainable tourism development: evidence from heritage destinations in Uzbekistan. 2026. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/sustainability/articles/10.3389/frsus.2026.1784778/full>
2. American Journal of Economics and Business Management. Directions for the Development of Sustainable Tourism in the Hospitality Industry: A Model for Implementing International ESG Principles in Uzbekistan. 2026. URL: <https://globalresearchnetwork.us/index.php/ajebr/article/view/4512>
3. American Journal of Social and Humanitarian Research. The Influence of Destination-Level ESG Image on Tourists' Visit Intention in Uzbekistan. 2026. URL: <https://globalresearchnetwork.us/index.php/ajshr/article/view/4589>
4. Digital Transformation and Society, Emerald Publishing. Mapping the landscape of digital transformation and digital technologies in the hotel industry: a comprehensive bibliometric analysis. 2025. URL: <https://www.emerald.com/dts/article/4/3/329/1249015/Mapping-the-landscape-of-digital-transformation>
5. Journal of Cleaner Production, ScienceDirect. Digital transformation and environmental sustainability in the hospitality industry: A three-wave time-lagged

- examination. 2024. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0959652624037120>
6. Sustainable Development, Wiley Online Library. Unleashing digital transformation to achieve the sustainable development goals across multiple sectors. 2025. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/sd.3139>
7. Humanities and Social Sciences Communications, Nature. ESG performance, digital transformation, and green innovation. 2025. URL: <https://www.nature.com/articles/s41599-025-06027-9>
8. Хусенова М. Г. Integrating ESG Principles in Uzbekistan's Hospitality Industry: Challenges and Opportunities // Iqtisodiy Taraqqiyot va Tahlil. 2025. № 3. С. 259–266. URL: <https://www.sci-p.uz/index.php/archive/article/view/846>
9. Рузманов Д. У. Sustainable Tourism Resources and Development in Uzbekistan: Strategies, Challenges, and Future Prospects // Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance. 2025. Vol. 6, № 1. С. 240–247. URL: <https://cajitmf.centralasianstudies.org/index.php/CAJITMF/article/view/1682>
10. Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике. Туризм и отдых в Республике Узбекистан: статистический обзор за 2024 год. URL: https://stat.uz/img/news/tourism-and-recreation_p37860.pdf
11. Euronews Travel. UNWTO: Uzbekistan ranks among world's fastest-growing tourism destinations in 2025. 2025. URL: <https://www.euronews.com/travel/2025/12/19/unwto-uzbekistan-ranks-among-worlds-fastest-growing-tourism-destinations-in-2025>
12. International Trade Administration (Trade.gov). Uzbekistan – Travel and Tourism: Country Commercial Guide. 2025. URL: <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/uzbekistan-travel-and-tourism>
13. International Multidisciplinary Journal for Research & Development. The Importance of Sustainable Development Principles in Developing the Tourism Economy in Uzbekistan. 2025. URL: <https://www.ijmrd.in/index.php/imjrd/article/view/3126>
14. Ekiz E. Tourism and Hospitality Industry in Uzbekistan: A SWOT Analysis. Institute of Tourism. 2025. URL: <https://institutetourism.com/wp-content/uploads/2025/04/Erdogan-Ekiz.pdf>
15. Указ Президента Республики Узбекистан № УП-158 от 11 сентября 2023 года «О Стратегии Узбекистан-2030». URL: <https://lex.uz/ru/docs/6600404>

ME'MORIY MEROS OBYEKTARIDA BARQAROR FOYDALANISHNI BAHOLASHNING INTEGRALLASHGAN INDIKATORLAR METODIKASI

Qilichov Muhridin Husniddin o'g'li

Buxoro davlat universiteti

“Turizm va mehmonxona xo'jaligi” kafedrası
doktoranti

ORCID: 0000-0001-5107-4876

E-mail: m.h.qilichov@buxdu.uz

Annotatsiya

Mazkur maqolada me'moriy meros obyektlarida barqaror foydalanishni baholashning integrallashgan indikatorlar metodikasi ishlab chiqildi. Tadqiqot davomida GSTC, UNESCO, ICOMOS, OECD/JRC va Cifuentes metodikalari qiyosiy tahlil qilindi hamda ular asosida “Me'moriy merosda turizm barqarorligi indeksi” (MMTBI) shakllantirildi. Metodika 6 ta indikator guruhi va 27 ta ko'rsatkich asosida ishlab chiqildi. AHP usuli yordamida indikatorlarning og'irlik koeffitsiyentlari aniqlandi va normallashtirish algoritmi qo'llanildi. Tadqiqot natijalari autentiklik va meros yaxlitligi barqaror foydalanishni baholashda eng muhim omil ekanligini ko'rsatdi. MMTBI tizimi me'moriy meros obyektlarida monitoring, strategik rejalashtirish va turizm boshqaruvini takomillashtirish imkonini berishi asoslandi.

Kalit so'zlar: me'moriy meros, barqaror turizm, MMTBI, autentiklik, indikatorlar, AHP, turizm sig'imi, UNESCO, integrallashgan baholash.

Аннотация

В статье разработана интегрированная методика оценки устойчивого использования объектов архитектурного наследия. В ходе исследования были сравнительно проанализированы методики GSTC, UNESCO, ICOMOS, OECD/JRC и Cifuentes, на основе которых сформирован «Индекс устойчивости туризма в архитектурном наследии» (MMTBI). Методика включила 6 групп индикаторов и 27 показателей. С использованием метода АHP определены весовые коэффициенты индикаторов и применён алгоритм нормализации. Результаты исследования показали, что аутентичность и целостность наследия являются ключевыми факторами оценки устойчивого использования. Также обосновано, что система MMTBI позволяет совершенствовать мониторинг, стратегическое планирование и управление туризмом на объектах архитектурного наследия.

Ключевые слова: архитектурное наследие, устойчивый туризм, MMTBI, аутентичность, индикаторы, АHP, туристическая ёмкость, UNESCO, интегрированная оценка.

Abstract

The article developed an integrated indicator methodology for assessing sustainable use of architectural heritage sites. The study comparatively analyzed GSTC, UNESCO, ICOMOS, OECD/JRC, and Cifuentes methodologies and formed the “Tourism Sustainability Index in Architectural Heritage” (MMTBI). The methodology was based on 6 indicator groups and 27 indicators. The AHP method was

applied to determine indicator weights, and a normalization algorithm was used. The findings demonstrated that authenticity and heritage integrity represented the most significant factors in evaluating sustainable use. The study also confirmed that the MMTBI system could improve monitoring, strategic planning, and tourism management in architectural heritage sites.

Keywords: architectural heritage, sustainable tourism, MMTBI, authenticity, indicators, AHP, tourism carrying capacity, UNESCO, integrated assessment.

KIRISH

Me'moriy meros obyektlaridan turizmda barqaror foydalanish masalasi butun dunyoda tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Bugungi kunda turizm sanoati jadal rivojlanishi natijasida meros obyektlariga ortiqcha yuk tushishi, autentiklik yo'qolishi va mahalliy jamoa manfaatlarining e'tiborsiz qolishi kabi muammolar kuchaymoqda [1]. Xususan, madaniy meros hududlarida turizm oqimlarining nazoratdan chiqishi obyektlarning jismoniy holatini yomonlashtirishi, ularning tarixiy qiymatini pasaytirishi va mahalliy aholining turmush sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi ilmiy adabiyotlarda keng qayd etilgan [2].

O'zbekiston misolida Samarqand, Buxoro, Xiva va Shahrisabz kabi UNESCO Butunjahon merosi ro'yxatidagi tarixiy shaharlar turizm rivojlanishi bilan birga jiddiy muhofaza muammolariga duch kelmoqda [3]. 2024-yilda O'zbekistonga 10,2 mln xorijiy sayyoh tashrif buyurgan bo'lib, bu ko'rsatkich avvalgi yilga nisbatan 1,5 barobarga oshgan [4]. Sayyohlar me'moriy merosni, madaniy autentiklikni va jamoaviy tashabbuslarni yuqori baholasalar-da, kommersiyalashuv, chiqindilarni boshqarish va "yashil" infratuzilma yetishmasligi borasida xavotirlarini bildirmoqdalar [5]. Buxoro shahrida 820 dan ortiq me'moriy yodgorlik mavjud bo'lib, ularning muhofazasi va turizmda foydalanish o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash dolzarb muammo sifatida qolmoqda [4].

Biroq me'moriy meros kontekstida barqaror foydalanishni baholashning yagona, integrallashgan va xalqaro miqyosda taqqoslanuvchi metodikasi hali ishlab chiqilmagan. Mavjud xalqaro tizimlar - Jahon barqaror turizm kengashi (GSTC) standartlari [6], ICOMOS ta'sir baholash yo'riqnomasi [7], Cifuentes tomonidan ishlab chiqilgan va IUCN tomonidan tavsiya etilgan turizm sig'imi (PCC/RCC/ECC) metodikasi [8], UNESCO davriy hisobotlari metodologiyasi [9] va OECD/JRC kompozit indikatorlar qo'llanmasi [10] - har biri barqarorlikning ma'lum bir jihatini qamrab oladi. GSTC standartlari barqaror boshqaruv, ijtimoiy-iqtisodiy foyda, madaniy meros muhofazasi va ekologik ta'sir kabi to'rt ustunni o'z ichiga oladi [6]. Cifuentes metodikasi esa jismoniy sig'im (PCC), haqiqiy sig'im (RCC) va samarali sig'im (ECC) bosqichlaridan iborat ketma-ket formulalar tizimini taklif etadi [8]. Shunga qaramay, ushbu tizimlarning birortasi me'moriy meros obyektlari uchun to'liq integrallashgan baholash vositasini taqdim etmaydi.

Nara hujjati autentiklikni madaniy meros qiymatlarini baholash va muhofaza rejalashtirish uchun asosiy mezon sifatida belgilaydi [11]. ICOMOS tamoyillariga ko'ra, autentiklikning yo'qolishi bilan obyektning nafaqat tarixiy, balki turistik jozibadorlik sifatidagi ahamiyati ham pasayadi [7]. Shu bilan birga, Butler

indikatorlarsiz barqarorlik tushunchasi "ma'nosiz" bo'lib qolishini ta'kidlagan [12]. Castellano va boshqalar barqaror turizm kompozit indikatorini (SusTour-Index) ishlab chiqib, iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik barqarorlikning uchta o'lchamida 75 ta indikatorni tizimlashtirgan, ammo bu tadqiqot me'moriy meros va autentiklik jihatlarini alohida guruh sifatida qamrab olmagan [13]. Xuddi shu tarzda, Chen va boshqalar Fuzzy AHP va Grey TOPSIS usullarini birlashtirib, turizm barqarorligini baholash tizimini yaratgan, biroq ularning modeli 13 ta indikatoridan iborat bo'lib, meros yaxlitligi va turizm sig'imini o'z ichiga olmagan [14].

Tadqiqotning obyekti me'moriy meros obyektlaridan turizmga barqaror foydalanish jarayonlari, predmeti esa ushbu jarayonlarni baholashning metodologik asoslaridir.

Shu munosabat bilan ushbu maqolaning maqsadi - yuqoridagi oltita xalqaro tizimni qiyosiy tahlil qilish va ularning eng samarali indikatorlarini sintez qilish orqali me'moriy meros obyektlarida barqaror foydalanishni baholashning integrallashgan metodikasi "Me'moriy merosda turizm barqarorligi indeksi (MMTBI)" ni ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat: birinchidan, me'moriy meros va turizm barqarorligi sohasidagi mavjud xalqaro baholash tizimlarini qiyosiy tahlil qilish; ikkinchidan, 6 ta indikatorlar guruhi doirasida 27 ta indikatoridan tashkil topgan iyerarxik tuzilmani shakllantirish; uchinchidan, AHP usuli yordamida og'irlik koeffitsiyentlarini aniqlash va normallashtirish algoritmini ishlab chiqish; to'rtinchidan, MMTBI yig'ma formulasi va to'rt darajali talqin tizimini yaratish hamda metodologik namuna orqali amaliy qo'llanilishini ko'rsatish.

ADABIYOTLAR SHARHI

Barqaror turizm indikatorlarini ishlab chiqish va qo'llash sohasida so'nggi o'n yillikda salmoqli ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Ushbu tadqiqotlarni bir nechta yo'nalishda tizimlashtirish mumkin: kompozit indikatorlar metodologiyasi, turizm sig'imi (carrying capacity) yondashuvlari, autentiklik va meros yaxlitligini baholash hamda me'moriy meros kontekstidagi maxsus tadqiqotlar.

Butler barqaror turizm sohasida indikatorlarsiz barqarorlik tushunchasining "ma'nosiz" ekanligini ta'kidlab, ko'p o'lchamli baholash zaruratini ilmiy jihatdan asoslab bergan [12]. Keyinchalik Choi va Sirakaya jamoaga asoslangan barqaror turizm indikatorlarini ishlab chiqib, mahalliy jamoa ishtirokining muhimligini ko'rsatgan [15]. Asmelash va Kumar uch bosqichli Delphi usuli yordamida barqaror turizm indikatorlarini ishlab chiqish va validatsiya qilish bo'yicha keng qamrovli tadqiqot olib borib, 6 ta xalqaro qabul qilingan mezon asosida indikatorlarni baholagan [16]. Biroq ushbu tadqiqotlar umumiy turizm manzillariga qaratilgan bo'lib, me'moriy meros obyektlarining o'ziga xos xususiyatlarini alohida hisobga olmagan.

Ferrini va boshqalar barqaror turizm kompozit indikatorini (SusTour-Index) yaratib, iqtisodiy (34 ta), ekologik (21 ta) va ijtimoiy (20 ta) o'lchamlar doirasida 75 ta indikatorni tizimlashtirgan. Ular turli og'irlik berish va yig'ish usullarini sinash orqali ko'p modellashtirish yondashuvini qo'llagan [13]. Lozano-Oyola va boshqalar Andalusiya mintaqasidagi madaniy turizm hududlarida barqarorlik indikatorlarini

rejalashtirish vositasi sifatida ishlab chiqib, indikator tizimlarining qaror qabul qilishga integratsiyalashuvi muammosini ko'targan [17]. Blancas va boshqalar qishloq turizmi uchun barqarorlik indikatorlarini qo'llashning amaliy yo'riqnomasini taqdim etgan [18]. Ammo bu tadqiqotlarning barchasi mintaqaviy yoki sektorga yo'naltirilgan bo'lib, me'moriy meros obyektlarining jismoniy holati, autentikligi va turizm sig'imi kabi maxsus jihatlarni integrallashgan tarzda qamrab olmagan.

Giambona va boshqalar Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida turizm barqarorligini ko'p yo'nalishli BoD (Benefit of the Doubt) modeli asosida baholab, har bir ustun va indikatorning empirik benchmarkga nisbatan yaxshilanish salohiyatini aniqlagan [19]. Chen va boshqalar Fuzzy AHP va Grey Relational TOPSIS usullarini birlashtirib, turizm barqarorligini baholash uchun 13 ta indikatoridan iborat tizim yaratgan, bunda 0,8-1,0 oralig'i "a'lo", 0-0,4 oralig'i "past" natija sifatida belgilangan [14]. Ushbu tadqiqotlar metodologik jihatdan muhim bo'lsa-da, meros autentikligi va institutsional barqarorlik kabi me'moriy merosga xos o'lchamlarni o'z ichiga olmagan.

Cifuentes tomonidan ishlab chiqilgan va IUCN tomonidan tavsiya etilgan turizm sig'imi (TCC) metodikasi jismoniy sig'im (PCC), haqiqiy sig'im (RCC) va samarali sig'im (ECC) ni ketma-ket hisoblash formulalaridan iborat [20]. Ajuhari va boshqalar turizm sig'imini baholash usullarini tizimli sharh qilib, 100 ta asl tadqiqotdan 24 ta usulni qayd etgan va normativ yondashuv hamda Cifuentes usulini eng keng tarqalgan ikki usul sifatida aniqlagan [8]. Guneralp va boshqalar Turkiyadagi Amasya shahridagi ko'p xususiyatli meros hududida Cifuentes modelini qayta baholab, uni arxeologik-tabiiy hududlardan shahar madaniy zonalarigacha moslashtirish imkoniyatini ko'rsatgan [21]. Ferrara va boshqalar "Via Appia" seriyali madaniy meros hududida PCC, RCC va ECC asosidagi gibrid modelni ishlab chiqib, 614 ta munitsipalitetni qamrab olgan va turizm sig'imining vaqt o'tishi bilan o'zgarishini hisobga oladigan dinamik yondashuvni taklif etgan [22]. Biroq ushbu tadqiqotlar sig'imni alohida o'lchov sifatida ko'rib chiqib, uni barqarorlikning boshqa o'lchamlari (iqtisodiy, ijtimoiy, institutsional) bilan integratsiyalashmagan.

1994-yildagi Nara hujjati autentiklikni madaniy meros qiymatlarini aniqlash, baholash va monitoring qilishning asosiy elementi sifatida belgilab, uning turli madaniyatlarda turlicha talqin etilishini e'tirof etgan [11]. Hricová va boshqalar Nara hujjatining 30 yildan ortiq amaliyotdagi ta'sirini Banská Štiavnitsa misolida tahlil qilib, autentiklik va yaxlitlikning meros binolarini baholashda markaziy o'rinda qolayotganini ko'rsatgan [23]. UNESCO, ICCROM, ICOMOS va IUCN birgalikda Butunjahon merosi kontekstida ta'sir baholash uchun yo'riqnoma va amaliy qo'llanma ishlab chiqqan [7]. Ammo autentiklikni o'lchaydigan mavjud tizimlar asosan sifat baholashga asoslangan bo'lib, miqdoriy indikatorlar tizimi bilan birlashtirilmagan.

O'zbekistonning me'moriy meros turizmi sohasida ham muhim tadqiqotlar olib borilmoqda. Kholmurodova Samarqand va Buxorodagi sayyohlarning barqarorlik idroki bo'yicha aralash usullardan foydalangan tadqiqotida sayyohlar me'moriy merosni yuqori baholasa-da, kommertsiyalashuv va yashil infratuzilma yetishmasligi muammolarini aniqlagan [3]. Kamilov va Zhuraev O'zbekiston meros hududlarida ESG o'lchamlari va raqamli texnologiyalar integratsiyasi bo'yicha tadqiqot olib borib,

infratuzilma cheklovlari, boshqaruv bo'shliqlari va imkoniyatlar cheklanganligini qayd etgan [4]. Ghasemi va boshqalar UNESCO Butunjahon merosi hududlarining O'zbekiston turizm rivojlanishidagi rolini o'rganib, meros muhofazasi va turizm rivojlanishi o'rtasidagi muvozanatsizlik, moliyaviy tanqislik va haddan tashqari rivojlanish xavfini aniqlagan [24]. Biroq ushbu tadqiqotlarning birortasi me'moriy meros obyektlari uchun miqdoriy kompozit indikator tizimini ishlab chiqmagan.

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mavjud xalqaro indikator tizimlari barqarorlikning ayrim jihatlarini (iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik) alohida qamrab oladi, ammo me'moriy meros obyektlari uchun integrallashgan yagona baholash vositasi mavjud emas. Xususan, quyidagi ilmiy bo'shliqlar aniqlandi: birinchidan, autentiklik va meros yaxlitligi alohida va ustuvor indikatorlar guruhi sifatida kompozit indeksga kiritilmagan; ikkinchidan, Cifuentes turizm sig'imi (PCC/RCC) ko'rsatkichlari barqarorlikning boshqa o'lchamlari bilan birlashtirilmagan; uchinchidan, me'moriy meros uchun institutsional barqarorlikni o'lchovchi maxsus indikatorlar tizimi ishlab chiqilmagan. Taklif etilayotgan MMTBI metodikasi ushbu bo'shliqlarni to'ldirish uchun oltita xalqaro tizimni sintez qilib, 6 ta indikatorlar guruhi doirasida 27 ta indikatorlardan tashkil topgan integrallashgan baholash vositasini yaratadi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda integrallashgan metodika ishlab chiqish uchun bir nechta usullardan ketma-ket foydalanildi.

Qiyosiy tahlil

Tadqiqotning birinchi bosqichida oltita xalqaro baholash tizimi - GSTC destinatsiya standartlari [6], ICOMOS HIA yo'riqnomasi [7], Cifuentes-IUCN turizm sig'imi metodikasi [20], UNESCO davriy hisobotlari [9], OECD/JRC kompozit indikatorlar qo'llanmasi [10] va Nara hujjati [11] - qiyosiy tahlil qilindi. Har bir tizimdan me'moriy meros kontekstiga mos indikatorlar ajratib olindi va ularning qamrab olish sohalari, o'lchov usullari hamda cheklovlari aniqlandi. Natijada 6 ta tizimdan 27 ta indikator sintez qilinib, 6 ta indikatorlar guruhiga tizimlashtirildi: jismoniy barqarorlik (4 ta indikator), iqtisodiy barqarorlik (4 ta), ijtimoiy barqarorlik (5 ta), institutsional barqarorlik (3 ta), autentiklik va meros yaxlitligi (6 ta) hamda turizm ta'siri (5 ta).

AHP usuli

Indikatorlar guruhlarini va ular ichidagi indikatorlarning og'irlik koeffitsiyentlarini aniqlash uchun Saaty (1980) tomonidan ishlab chiqilgan Analitik iyerarxiya jarayoni (AHP) usuli qo'llanildi [25]. Og'irliklarni aniqlashda ikkita asos parallel ravishda ishlatildi: birinchisi, xalqaro ilmiy adabiyotlardagi empirik ma'lumotlar (W_{i1}); ikkinchisi, soha mutaxassislari va shaxsiy tajribalar asosidagi ekspert baholashlari (W_{i2}). Yakuniy og'irlik koeffitsiyentlari ikkalasining o'rtachasi sifatida belgilandi:

$$W_i = \frac{(W_{i1} + W_{i2})}{2}$$

AHP izchillik nisbati ($CR < 0,10$) orqali baholashlarning mantiqiy izchilligi tekshirildi.

Normallash

27 ta indikator turli o'lchov birliklarida (foiz, ball, koeffitsiyent, kishi soni, holat/yil) ifodalanganligi sababli, ularni 0 dan 1 gacha bo'lgan yagona shkalaga keltirish uchun OECD/JRC qo'llanmasida [10] tavsiya etilgan min-max normallash usuli qo'llanildi.

“Yuqori = yaxshi” yo‘nalishdagi indikatorlar uchun quyidagi formula ishlatildi:

$$I_{in} = \frac{(X_i - X_{imin})}{(X_{imax} - X_{imin})}$$

“Past = yaxshi” yo‘nalishdagi indikatorlar uchun esa teskari formula qo'llanildi:

$$I_{in} = \frac{(X_{imax} - X_i)}{(X_{imax} - X_{imin})}$$

PCC foydalanish darajasini o'lchovchi T-1 indikator uchun Cifuentes metodikasiga [20] asoslangan maxsus formula ishlab chiqildi:

$$I(T - 1) = \max(0; 1 - X/RCC)$$

MMTBI hisoblash algoritmi

MMTBI indeksi ikki bosqichda hisoblanadi. Dastlab har bir indikatorlar guruhi uchun alohida guruh bali (S_j) normallashgan qiymatlarni ichki og'irliklar bilan ko'paytirib yig'ish orqali aniqlanadi:

$$S_j = \sum(w_i \times I_i)$$

Keyingi bosqichda oltita guruh balini umumiy og'irliklar bilan ko'paytirib yig'ish orqali MMTBI yig'ma qiymati hosil qilinadi:

$$MMTBI = \sum(W_j \times S_j)$$

Natijalar to'rt darajali tizim asosida talqin qilinadi:

- optimal: 0,80–1,00;
- barqaror: 0,60–0,79;
- ehtiyotkorlik: 0,40–0,59;
- xavf: 0,00–0,39.

Mazkur chegara qiymatlari GSTC sertifikatlash darajalari [6], ICOMOS holatni baholash tizimi hamda UNESCO davriy hisobotlari [9] metodologiyasidagi ko'p bosqichli baholash tizimlariga asoslangan.

TAHLIL VA NATIJALAR

MMTBI ning iyerarxik tuzilmasi. Oltita xalqaro tizimni qiyosiy tahlil qilish natijasida MMTBI ning uch darajali iyerarxik tuzilmasi shakllantirildi. 1-daraja - me'moriy meros obyektida barqaror foydalanishning integral holati; 2-daraja - 6 ta asosiy indikatorlar guruhi (I-VI); 3-daraja - 27 ta indikator. AHP usuli [25] ikki bosqichda amalga oshirildi: avval indikator guruhlar o'rtasidagi, so'ngra har bir guruh ichidagi og'irliklar aniqlandi.

Og'irlik koeffitsiyentlari. Og'irliklarni aniqlashda xalqaro ilmiy adabiyotlar (W_{i1}) va ekspert so'rovi (W_{i2}) parallel ravishda ishlatildi. Yakuniy og'irlik ikkalasining o'rtachasi sifatida belgilandi (1-jadval).

1-jadval

MMTBI ning 6 ta indikatorlar guruhi uchun aniqlangan og'irlik koeffitsiyentlari

№	Indikator guruhlar nomi	Ind. soni	Adabiyotlar asosi (Wi)	Tajriba asosida baholash (Wi ₂)	O'rtacha Wi	Daraja
I	Jismoniy barqarorlik (J)	4	0,190	0,180	0,185	2-o'rin
II	Iqtisodiy barqarorlik (Iq)	4	0,165	0,175	0,170	3-o'rin
III	Ijtimoiy barqarorlik (IJ)	5	0,135	0,145	0,140	5-o'rin
IV	Institutsional barqarorlik (In)	3	0,115	0,125	0,120	6-o'rin
V	Autentiklik va meros yaxlitligi (A)	6	0,225	0,215	0,220	1-o'rin
VI	Turizm ta'siri (T)	5	0,170	0,160	0,165	4-o'rin
	Jami	27	1,000	1,000	1,000	

1-jadvaldan ko'rinadiki, autentiklik va meros yaxlitligi guruhi (V) eng yuqori og'irlikka ($W_i=0,220$) ega. Bu natija Nara hujjati [11] va ICOMOS HIA [7] tamoyillariga mos keladi - autentiklik meros boshqaruvining o'zagi hisoblanib, uning yo'qolishi bilan obyektning turistik jozibadorlik sifatidagi o'rnini ham pasayadi. Jismoniy barqarorlik ($W_i=0,185$) 2-o'rinda turib, moddiy holat autentiklikning asosiy tashuvchisi hisoblanadi. Institutsional barqarorlikka ($W_i=0,120$) eng kam og'irlik berilgan, ammo uning mavjudligi tizim ishlashining zaruriy sharti sifatida qolaveradi.

27 ta indikatorning umumiy og'irliklari. Har bir indikatorning umumiy og'irligi quyidagi formula orqali hisoblandi:

$$W_i(\text{umumiy}) = W_i(\text{guruh}) \times w_i(\text{ichki}) \quad (1\text{-formula})$$

Natijada 27 ta indikatorning umumiy og'irliklari yig'indisi 1,000 ga teng bo'lishi ta'minlandi (2-jadval).

2-jadvalda e'tiborga molik jihat shundaki, A-1 (material autentikligi, $W_i=0,0440$) barcha 27 ta indikator ichida eng yuqori umumiy og'irlikka ega bo'ldi. Bu har qanday meros obyekti uchun asl materialning saqlanishi uning jahon merosi maqomini belgilovchi asosiy atribut ekanligini tasdiqlaydi. T-1 (PCC foydalanish darajasi, $W_i=0,0462$) turizm ta'siri guruhida eng yuqori og'irlikni egallaydi, bu Cifuentes metodikasining [20] meros kontekstidagi ahamiyatini ko'rsatadi.

2-jadval

MMTBI ning 27 ta indikatorlari uchun ichki (w_i) va umumiy (W_i) og'irlik koeffitsiyentlari¹

Kod	Indikator	O'lchov metodi	w_i (ichki)	W_i (umumiy)	Yo'nalish
I. JISMONIY BARQARORLIK $W_i = 0,185$					
J-1	Texnik holat	Ekspert audit (1-5)	0,30	0,0555	↑ yuqori = yaxshi
J-2	Restavratsiya xarajati	foizda (balans qiymatidan)	0,25	0,0463	↑ yuqori = yaxshi
J-3	Shikast indeksi	shikast/1000 tashrif	0,25	0,0463	↓ past = yaxshi
J-4	Muhofaza zonasi buzilishlari	holat/yil	0,20	0,0370	↓ past = yaxshi

¹ Muallif ishlanmasi

Kod	Indikator	O'lchov metodi	wi (ichki)	Wi (umumiy)	Yo'nalish
II. IQTISODIY BARQARORLIK Wi = 0,170					
Iq-1	Daromadning mahalliy byudjetga qolishi	foizda	0,28	0,0476	↑ yuqori = yaxshi
Iq-2	Konservatsiyaga qaytarilgan daromad ulushi	foizda	0,30	0,0510	↑ yuqori = yaxshi
Iq-3	Mahalliy bandlik	foizda	0,25	0,0425	↑ yuqori = yaxshi
Iq-4	Mavsumiylik koeffitsiyenti	koeffitsiyent	0,17	0,0289	↓ past = yaxshi
III. IJTIMOIIY BARQARORLIK Wi = 0,140					
IJ-1	Aholi qoniqish indeksi	1-5 ball	0,22	0,0308	↑ yuqori = yaxshi
IJ-2	Mahalliy ishtirok	foizda	0,22	0,0308	↑ yuqori = yaxshi
IJ-3	Mavjud an'analar	kishi soni	0,20	0,0280	↑ yuqori = yaxshi
IJ-4	Gender inklyuzivligi	foizda	0,18	0,0252	↑ yuqori = yaxshi
IJ-5	Merosni saqlashda jamoat ishtiroki	holat/yil	0,18	0,0252	↑ yuqori = yaxshi
IV. INSTITUTSIONAL BARQARORLIK Wi = 0,120					
In-1	Boshqaruv rejasi holati	0-3 shkala	0,40	0,0480	↑ yuqori = yaxshi
In-2	Koordinatsiya ko'rsatkichi	tashkilot soni	0,33	0,0396	↑ yuqori = yaxshi
In-3	Qonun buzilishlari	buzilish/yil	0,27	0,0324	↓ past = yaxshi
V. AUTENTIKLIK VA MEROS YAXLITLIGI Wi = 0,220					
A-1	Material autentikligi	foizda	0,20	0,0440	↑ yuqori = yaxshi
A-2	Qurilish texnikasi autentikligi	foizda	0,18	0,0396	↑ yuqori = yaxshi
A-3	Joy va muhit	1-5 ball	0,17	0,0374	↑ yuqori = yaxshi
A-4	Nomoddiy meros	foizda	0,17	0,0374	↑ yuqori = yaxshi
A-5	Ma'naviy qiymat	1-5 ball	0,15	0,0330	↑ yuqori = yaxshi
A-6	OUV atributlari	foizda	0,13	0,0286	↑ yuqori = yaxshi
VI. TURIZM TA'SIRINI O'LCHASH Wi = 0,165					
T-1	PCC foydalanish darajasi	foizda	0,28	0,0462	↓ past = yaxshi
T-2	Tashrif taqsimoti koeffitsiyenti	foizda	0,22	0,0363	↑ yuqori = yaxshi
T-3	O'rtacha qolish muddati	tun/tashrif	0,20	0,0330	↑ yuqori = yaxshi
T-4	Tashrifchi qoniqishi	1-5 ball	0,17	0,0281	↑ yuqori = yaxshi
T-5	Ekologik holat (vizual audit)	1-5 ball	0,13	0,0215	↑ yuqori = yaxshi

Normallash metodikasi. Indikatorlarni 0-1 shkalaga keltirish uchun yo‘nalishiga qarab uchta formula qo‘llanildi (3-jadval).

3-jadval

Indikatorlarni normallash formulalari va hisoblash misollari¹

Ko‘rsatkich turi	Normallash formulasi	Hisoblash misoli
Yuqori = yaxshi	$I_{in} = \frac{(X_i - X_{imin})}{(X_{imax} - X_{imin})}$ (2-formula)	J-1: $X=4,2$; $min=1$; $max=5 \rightarrow I_{in} = (4,2 - 1)/(5 - 1) = 0,800$
Past = yaxshi	$I_{in} = \frac{(X_{imax} - X_i)}{(X_{imax} - X_{imin})}$ (3-formula)	J-3: $X=3$; $min=0$; $max=20 \rightarrow I_{in} = (20 - 3)/(20 - 0) = 0,850$
T-1 uchun maxsus (PCC/RCC)	$I(T - 1) = \max(0; 1 - X/RCC)$ (4-formula)	RCC=180, $X=65 \rightarrow I = \max(0; 1 - 65/180) = 0,639$; $X=195 (>RCC): I = 0$

MMTBI hisoblash formulasi. Indeks ikki bosqichda hisoblanadi. 1-bosqichda har bir guruh bali aniqlanadi:

$$S_j = \sum w_{ij} \times I_{in}^{ji} \text{ (5-formula)}$$

2-bosqichda MMTBI yig‘ma qiymati hisoblanadi:

$$MMTBI = \sum W_j \times S_j = 0,185 \cdot S_i + 0,170 \cdot S_{ii} + 0,140 \cdot S_{iii} + 0,120 \cdot S_{iv} + 0,220 \cdot S_v + 0,165 \cdot S_{vi} \text{ (6-formula)}$$

bunda $0 \leq MMTBI \leq 1$; $\sum W_j = 1,000$.

Metodologik namuna. MMTBI hisoblash algoritmini amalda ko‘rsatish maqsadida gipotetik qiymatlar asosida namuna hisobi amalga oshirildi (4-jadval).

4-jadval

MMTBI hisoblash algoritmi va metodologik namunasi²

№	Indikatorlar guruhi	W _j	Namuna uchun guruh bali (S _j)	W _j × S _j
I	Jismoniy barqarorlik	0,185	0,748	0,138
II	Iqtisodiy barqarorlik	0,170	0,694	0,118
III	Ijtimoiy barqarorlik	0,140	0,712	0,100
IV	Institutsional barqarorlik	0,120	0,675	0,081
V	Autentiklik va meros yaxlitligi	0,220	0,832	0,183
VI	Turizm ta’sirini o‘lchash	0,165	0,641	0,106
	MMTBI	-	-	0,726

4-jadvaldan ko‘rinadiki, MMTBI = 0,726 bo‘lgan obyekt "Barqaror daraja"ga (0,60-0,79) kiradi. Eng yuqori hissa V guruh - Autentiklik va meros yaxlitligidan (0,183) kelmoqda, bu obyektning autentiklik xususiyatlarini muvaffaqiyatli saqlab turganligini bildiradi. Aksincha, IV guruh - Institutsional barqarorlik (0,081) eng past hissani bermoqda va boshqaruv tizimini kuchaytirish zarurligi ko‘rsatilmoqda.

To‘rt darajali talqin tizimi. MMTBI qiymati GSTC sertifikatlash darajalari [6], ICOMOS baholash tizimi va UNESCO davriy hisobotlari [9] metodologiyasiga asoslangan holda 4 darajaga bo‘lindi (5-jadval).

¹ Muallif ishlanmasi

² Muallif ishlanmasi

5-jadval
MMTBI tizimining 4 darajasi va diagnostik belgilari¹

MMTBI oralig'i	Daraja nomi	Umumiy holat tavsifi	Zarur chora-tadbirlar
0,80-1,00	Optimal	Barqaror foydalanish to'liq ta'minlangan; tizim barqaror ishlayapti	Monitoringni davom ettirish; tajribani tarqatish
0,60-0,79	Barqaror	Barqaror foydalanish asosan ta'minlangan; individual kamchiliklar mavjud	Zaif indikatorlarni maqsadli yaxshilash; 2 yillik monitoring
0,40-0,59	Ehtiyotkorlik	Qisman barqarorlik; bir yoki bir nechta guruhda xavf belgilari	Tezkor tuzatish rejasi; tashrifchilar oqimini tartibga solish
0,00-0,39	Xavf	Barqarorlik jiddiy xavf ostida; zudlik bilan aralashuv talab etiladi	Tashrif cheklash; favqulodda restavratsiya; UNESCO ga hisobot

Chegara qiymatlarni aniqlashda (0,40; 0,60; 0,80) barqarorlik indeksleri bo'yicha kvartal bo'linish tamoyilidan foydalanildi [10]. 0,80 chegarasi xalqaro amaliyotda yuqori chorak qiymati, 0,60 chegarasi barqaror turizmning qabul qilinadigan minimumi, 0,40 chegarasi esa OECD/JRC qo'llanmasida kompozit indekslarda "tashvishli zona" boshlanishi sifatida ko'rsatilgan [10].

Dinamik monitoring ko'rsatkichlari. MMTBI bir martalik o'lchov emas, yillik monitoring vositasi sifatida ishlash uchun mo'ljallangan. Yillik o'zgarish tezligi $\Delta\text{MMTBI} = \text{MMTBI}_t - \text{MMTBI}_{t-1}$ formulasi orqali hisoblanadi. Musbat ΔMMTBI yaxshilanishni, manfiy qiymat muammoning kuchayishini bildiradi. ΔMMTBI ning yil ichida 0,08 dan ortiq keskin pasayishi favqulodda tekshiruv signali hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu tadqiqotda me'moriy meros obyektlaridan turizmga barqaror foydalanishni baholash uchun oltita xalqaro tizimni (GSTC, ICOMOS HIA, Cifuentes-IUCN, UNESCO davriy hisobotlari, OECD/JRC kompozit indikatorlar va Nara hujjati) qiyosiy tahlil qilish va sintez qilish asosida "Me'moriy merosda turizm barqarorligi indeksi" (MMTBI) ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari bo'yicha quyidagi xulosalarga kelindi:

Birinchidan, 6 ta xalqaro tizimdan 27 ta indikator ajratib olinib, ular 6 ta indikatorlar guruhiga - jismoniy barqarorlik, iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy barqarorlik, institutsional barqarorlik, autentiklik va meros yaxlitligi hamda turizm ta'siri - bo'yicha tizimlashtirildi. Uch darajali iyerarxik tuzilma AHP usuli yordamida shakllantirilib, ilmiy adabiyotlar va ekspert so'rovi kombinatsiyasi asosida og'irlik koeffitsiyentlari aniqlandi.

¹ Muallif ishlanmasi

Ikkinchidan, autentiklik va meros yaxlitligi guruhi eng yuqori og'irlikka ($W_i=0,220$) ega ekanligi isbotlandi. Bu natija Nara hujjati tamoyillariga to'liq mos kelib, me'moriy meros muhofazasida asl materialning saqlanishi barcha boshqa ko'rsatkichlardan ustuvor ekanligini tasdiqlaydi. Jismoniy barqarorlik ($W_i=0,185$) ikkinchi o'rinda turib, moddiy holatning autentiklikning asosiy tashuvchisi sifatidagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Uchinchidan, turli o'lchov birliklarida ifodalangan 27 ta indikatorni yagona 0-1 shkalaga keltiruvchi normallashtirish algoritmi ishlab chiqildi. PCC foydalanish darajasini o'lchovchi T-1 indikator uchun Cifuentes metodikasiga asoslangan maxsus formula - $I(T-1) = \max(0; 1 - X/RCC)$ - taklif etildi. Bu formula haqiqiy tashrifchilar sonining haqiqiy sig'imdan oshib ketishini avtomatik ravishda "kritik holat" ($I=0$) sifatida qayd etadi.

To'rtinchidan, MMTBI qiymatlarini amaliy talqin qilish uchun to'rt darajali tizim (optimal: 0,80-1,00; barqaror: 0,60-0,79; ehtiyotkorlik: 0,40-0,59; xavf: 0,00-0,39) ishlab chiqildi. Metodologik namuna orqali $MMTBI = 0,726$ bo'lgan gipotetik obyekt "Barqaror daraja"ga kiritildi va guruh profili tahlili asosida zaif tomonlar aniqlandi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. O'zbekistondagi UNESCO Butunjahon merosi ro'yxatidagi obyektlar (Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz) uchun MMTBI asosida yillik monitoring tizimini joriy etish tavsiya etiladi. Monitoring to'rt mavsumiy davr (bahor - tashrifchilar oqimi, yoz - ekspert kuzatuv, kuz - so'rovnomalar, qish - hujjat tahlili) asosida amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir.

2. Har bir me'moriy meros obyekti uchun PCC va RCC qiymatlarini Cifuentes metodikasi asosida aniqlash va T-1 indikator orqali muntazam nazorat qilish zarur. Haqiqiy tashrifchilar soni RCC dan oshgan holatlarda tashrifni cheklash mexanizmlarini ishga tushirish lozim.

3. Institutsional barqarorlik guruhi ($W_i=0,120$) eng past og'irlikka ega bo'lsa-da, tadqiqot uning tizim ishlashining zaruriy sharti ekanligini ko'rsatdi. Shu sababli me'moriy meros obyektlari uchun boshqaruv rejalarini ishlab chiqish, manfaatdor tomonlar o'rtasidagi koordinatsiyani kuchaytirish va me'yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish zarur.

4. MMTBI ning guruh profili tahlili vositasidan foydalanib, bir xil yig'ma qiymatga ega, ammo tubdan farqli guruh profiliga ega obyektlar uchun individual boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqish tavsiya etiladi. $\Delta MMTBI$ ning yil ichida 0,08 dan ortiq keskin pasayishi favqulodda tekshiruv signali sifatida qabul qilinishi kerak.

5. MMTBI metodikasini nafaqat O'zbekiston, balki Markaziy Osiyo mintaqasidagi boshqa tarixiy shaharlar me'moriy meros obyektlariga tatbiq etish orqali mintaqaviy miqyosda qiyosiy tahlil o'tkazish istiqbolli yo'nalish hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, ishlab chiqilgan MMTBI metodikasi me'moriy meros obyektlarida barqaror foydalanishni o'lchashning to'liq ilmiy-amaliy mezonini tashkil etib, uni yillik monitoring, strategik rejalashtirish va xalqaro qiyoslash vositasi sifatida qo'llash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Matiku, S. M., Zuwarimwe, J., & Tshipala, N. (2021). Sustainable tourism planning and management for sustainable livelihoods. *Development Southern Africa*, 38(4), 524-538. <https://doi.org/10.1080/0376835X.2020.1801386>
2. Butler, R. (2024). *Tourism destination development: The tourism area life cycle model*. Routledge.
3. Kholmurodova, M. (2025). Tourist perception of sustainability in heritage sites: A case study of Samarkand and Bukhara. *International Journal of Artificial Intelligence*, 13(2), 112-128.
4. Kamilov, A., & Zhuraev, B. (2026). Integrating ESG dimensions through digital technologies for sustainable tourism development: Evidence from heritage destinations in Uzbekistan. *Frontiers in Sustainability*, 7, Article 1784778. <https://doi.org/10.3389/frsus.2026.1784778>
5. Kholmurodova, M. (2025). Tourist perception of sustainability in heritage sites: A case study of Samarkand and Bukhara. *International Journal of Artificial Intelligence*, 13(2), 112-128.
6. Global Sustainable Tourism Council. (2013). *GSTC Destination Criteria, Version 1*. GSTC. <https://www.gstc.org/gstc-criteria/gstc-destination-criteria/>
7. UNESCO, ICCROM, ICOMOS, & IUCN. (2022). *Guidance and Toolkit for Impact Assessment in a World Heritage Context*. UNESCO World Heritage Centre. <https://whc.unesco.org/en/guidance-toolkit-impact-assessments/>
8. Ajuhari, Z., Aziz, A., Yaakob, S. S. N., Abu Bakar, S., & Mariapan, M. (2023). Systematic literature review on methods of assessing carrying capacity in recreation and tourism destinations. *Sustainability*, 15(4), Article 3474. <https://doi.org/10.3390/su15043474>
9. UNESCO World Heritage Committee. (1998). *Methodology and procedures for Periodic Reporting (Working Document WHC-98/CONF.203/6)*. Twenty-second session, Kyoto, Japan, 30 November - 5 December 1998. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000117497>
10. OECD & JRC-European Commission. (2008). *Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264043466-en>
11. ICOMOS. (1994). *The Nara Document on Authenticity*. ICOMOS. <https://www.icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/386-the-nara-document-on-authenticity-1994>
12. Butler, R. W. (2007). Sustainable tourism: A state-of-the-art review. *Tourism Geographies*, 1(1), 7-25. <https://doi.org/10.1080/14616689908721291>
13. Ferrini, S., Ferrante, M., & Ferrini, L. (2022). A multi-modelling approach for assessing sustainable tourism. *Social Indicators Research*, 163, 1399-1425. <https://doi.org/10.1007/s11205-022-02943-4>

14. Chen, X., Li, Y., & Wang, Z. (2025). Assessing the sustainable development of the tourism industry based on Fuzzy AHP and Grey Relational TOPSIS. *Sustainability*, 17(21), Article 9799. <https://doi.org/10.3390/su17219799>
15. Choi, H. C., & Sirakaya, E. (2006). Sustainability indicators for managing community tourism. *Tourism Management*, 27(6), 1274-1289. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2005.05.018>
16. Asmelash, A. G., & Kumar, S. (2019). Assessing progress of tourism sustainability: Developing and validating sustainability indicators. *Tourism Management*, 71, 67-83. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.09.020>
17. Lozano-Oyola, M., Blancas, F. J., González, M., & Caballero, R. (2012). Sustainable tourism indicators as planning tools in cultural destinations. *Ecological Indicators*, 18, 659-675. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2012.01.014>
18. Blancas, F. J., Lozano-Oyola, M., González, M., Guerrero, F. M., & Caballero, R. (2011). How to use sustainability indicators for tourism planning: The case of rural tourism in Andalusia (Spain). *Science of the Total Environment*, 412-413, 28-45. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2011.09.066>
19. Giambona, F., Ferrini, S., & Ferrante, M. (2024). Assessing tourism sustainability in European Union countries: A multi-directional benefit of the doubt composite indicator. *Socio-Economic Planning Sciences*, 95, Article 101981. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2024.101981>
20. Cifuentes, M. (1992). Determinación de capacidad de carga turística en áreas protegidas. CATIE, Turrialba, Costa Rica.
21. Güneralp, B., & Yılmaz, S. (2025). Carrying capacity assessments for sustainable tourism in a heritage site. *Environmental Science and Pollution Research*, 32(5), 3412-3428.
22. Ferrara, C., Ferrante, M., & Ferrini, L. (2025). A model for estimating the tourism carrying capacity (TCC) of a serial cultural heritage: The case of the "Via Appia. Regina Viarum". *Sustainability*, 17(18), Article 8213. <https://doi.org/10.3390/su17188213>
23. Hricova, M., & Kürthy, Á. (2025). Impact of the Nara Document on Authenticity - case of the UNESCO World Heritage Site Banská Štiavnica. *Heritage Science*, 13(1), Article 45.
24. Ghasemi, J., Liu, X., & Wang, Y. (2023). Exploring the role of UNESCO World Heritage sites in the development of tourism in Uzbekistan. Hill Publishing Group. <https://wap.hillpublisher.com/ArticleDetails.aspx?cid=5236>
25. Saaty, T. L. (1980). *The Analytic Hierarchy Process*. McGraw-Hill, New York. 287 p.

O‘ZBEKISTON POROLON BOZORI RIVOJLANISHINING MARKETING TAHLILI VA RAQOBATBARDOSHLIKNI OSHIRISH YO‘LLARI

Abdurashidova Nigora Alisherovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

PhD.

ORCID 0000-0002-0255-482X

E-mail: nigorabdurashidova@gmail.com

Abdurazakova Diyora Mirzakarim qizi

TDIU, “Magistratura va kechki ta’lim” fakulteti

MRT-25 guruh magistranti

ORCID: 0009-0008-3759-9535

E-mail: abdurazakovadiyora03@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekiston porolon bozori rivojlanishining asosiy tendensiyalari, marketing muhiti va raqobatbardoshlik omillari ilmiy tahlil qilindi. Tadqiqot davomida global poliuretan ko‘pik bozori dinamikasi, iste’molchilar talabi, ekologik marketing strategiyalari va mahsulot differensiyalashuvining zamonaviy yo‘nalishlari o‘rganildi. “Egida Simakh Phars” korxonasi misolida Porterning beshta kuch modeli va SWOT tahlili asosida korxonaning bozor pozitsiyasi baholandi. Tahlillar natijasida mahsulot sifati, ortopedik xususiyatlar, ekologik xavfsizlik va raqamli marketing kommunikatsiyalari korxona raqobatbardoshligining asosiy omillari ekanligi aniqlandi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar marketingi, premium mahsulotlar segmentini rivojlantirish va ekologik mahsulotlarni bozorda joylashtirish istiqbolli yo‘nalish sifatida baholandi. Tadqiqot natijalari porolon sanoatida marketing strategiyalarini takomillashtirish va korxonalarning bozor ulushini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qildi.

Kalit so‘zlar: porolon bozori, marketing tahlili, raqobatbardoshlik, poliuretan ko‘pik, ekologik marketing, SWOT tahlil, Porter modeli, premium mahsulot, raqamli marketing, iste’molchi talabi.

Аннотация

В данной статье был проведён научный анализ развития рынка поролона в Узбекистане, маркетинговой среды и факторов конкурентоспособности. В ходе исследования были изучены динамика мирового рынка полиуретановых пен, потребительский спрос, стратегии экологического маркетинга и современные направления дифференциации продукции. На примере предприятия «Egida Simakh Phars» рыночная позиция компании была оценена на основе модели пяти сил Портера и SWOT-анализа. Результаты анализа показали, что качество продукции, ортопедические свойства, экологическая безопасность и цифровые маркетинговые коммуникации являются основными факторами конкурентоспособности предприятия. Также перспективными направлениями были определены развитие маркетинга в социальных сетях, расширение сегмента премиальной продукции и продвижение экологически безопасных

товаров на рынке. Полученные результаты послужили основой для разработки практических рекомендаций по совершенствованию маркетинговых стратегий и увеличению рыночной доли предприятий поролоновой промышленности.

Ключевые слова: рынок поролона, маркетинговый анализ, конкурентоспособность, полиуретановая пена, экологический маркетинг, SWOT-анализ, модель Портера, премиальная продукция, цифровой маркетинг, потребительский спрос.

Abstract

This article provided a scientific analysis of the development of the foam market in Uzbekistan, the marketing environment, and competitiveness factors. The study examined global polyurethane foam market trends, consumer demand, green marketing strategies, and modern product differentiation approaches. Using the example of “Egida Simakh Phars,” the company’s market position was evaluated through Porter’s Five Forces model and SWOT analysis. The findings demonstrated that product quality, orthopedic properties, environmental safety, and digital marketing communications are the main factors of enterprise competitiveness. In addition, social media marketing, the development of premium product segments, and the promotion of environmentally friendly products were identified as promising strategic directions. The research results contributed to the development of practical recommendations aimed at improving marketing strategies and increasing the market share of enterprises operating in the foam industry.

Keywords: foam market, marketing analysis, competitiveness, polyurethane foam, green marketing, SWOT analysis, Porter model, premium products, digital marketing, consumer demand.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining sanoatni rivojlantirish va mahalliy ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan qaror va farmonlari ichki bozorni raqobatbardosh mahsulotlar bilan to‘ldirish, import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish hamda korxonalarda marketing strategiyalarini takomillashtirishga alohida e‘tibor qaratadi. Mazkur hujjatlar doirasida korxonalarda mahsulot assortimenti, sifati va raqobatbardoshligini oshirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bundan tashqari, iste‘mol tovarlari ishlab chiqaruvchi korxonalar faoliyatida milliy standartlar (O‘zDSt) hamda xalqaro ISO standartlaridan foydalanish mahsulot sifatini boshqarish va bozor raqobatbardoshligini ta‘minlashning muhim omili hisoblanadi.

Mebel, matras va qurilish sanoatining jadal rivojlanishi ko‘pikli materiallar, xususan porolon mahsulotlariga bo‘lgan talab sezilarli darajada oshirmoqda. Porolon yengilligi, elastikligi, issiqlik va tovush izolyatsiyasi xususiyatlari sababli turli sohalarda keng qo‘llanilmoqda. Ayniqsa, zamonaviy mebel va ortopedik matras ishlab chiqarishda uning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Bu esa porolon bozorini sanoatning istiqbolli va raqobat kuchli segmentlaridan biriga aylantirmoqda.

O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda aholi daromadlarining o‘sishi, qurilish sohasining kengayishi va ichki ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlash siyosati natijasida

porolon mahsulotlariga bo'lgan ehtiyoj ortmoqda. Mazkur bozorda faoliyat yuritayotgan mahalliy korxonalar orasida "Egida Simakh" korxonasi muhim o'rin egallab, mebel, matras va boshqa sanoat tarmoqlari uchun turli xil poliuretan mahsulotlarini ishlab chiqarmoqda. Korxona mahsulot sifati, ishlab chiqarish quvvati va bozor ehtiyojlariga moslashuvchanligi bilan ajralib turadi.

Shu bilan birga, porolon bozorida raqobatning kuchayishi, import mahsulotlar ta'siri, narx siyosati va marketing strategiyalarining ahamiyati ortishi korxonalar oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Ayniqsa, raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish, brend pozitsiyasini mustahkamlash va iste'molchilar ehtiyojini chuqur o'rganish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, "Egida Simakh" korxonasi misolida porolon bozorini tahlil qilish, uning raqobat muhiti va rivojlanish imkoniyatlarini o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Porolon bozori hozirda juda faol rivojlanayotgan bozorlardan biri hisoblanadi, chunki ushbu mahsulot deyarli barcha sohalarda keng qo'llaniladi. Bozorning asosiy iste'molchilari sifatida mebel sanoati (divan, kreslo, matras ishlab chiqarish) hamda avtomobilsozlik sanoati (o'rindiqlar, shovqin va issiqlik izolyatsiyasi) alohida o'rin egallaydi. Porolon bozori asosan mahsulot zichligi va sifati asosida segmentlarga ajraladi. Zichlik darajasi yuqori bo'lgan porolon mahsulotlari uzoq muddat xizmat qilishi va yuqori qulaylik yaratishi bilan ajralib turadi. Shu sababli, bozorda oddiy porolon bilan bir qatorda "Memory Foam" hamda yuqori elastik poliuretan mahsulotlariga talab ortib bormoqda.

Bundan tashqari, porolon mahsulotlari narxining shakllanishida xomashyo bozori muhim rol o'ynaydi. Chunki poliuretan ishlab chiqarishda foydalaniladigan asosiy komponentlar neft-kimyo sanoati mahsulotlari hisoblanadi. Shu sababli, jahon bozoridagi neft narxlari o'zgarishi porolon mahsulotlari tannarxi va bozor narxlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Poliuretan ko'pik (PU foam) mahsulotlari bozori sanoatning ko'p tarmoqlari bilan uzviy bog'langan global segmentlardan biri hisoblanadi. Ilmiy va tahliliy manbalarda consumer foam mahsulotlari asosan mebel va matras ishlab chiqarish, avtomobilsozlik, qurilish izolyatsiyasi hamda himoya qadoqlash yo'nalishlarida keng qo'llanilishi qayd etilgan [1]. Jahon bozorida ushbu mahsulotlarga talabning ortishi urbanizatsiya jarayonlari, uy-joy qurilishi hajmining kengayishi va iste'molchilarning qulaylikka bo'lgan ehtiyojining oshishi bilan izohlanadi. Tadqiqotlar poliuretan mahsulotlari zamonaviy ishlab chiqarishda yengillik, elastiklik, issiqlikni saqlash va uzoq muddat xizmat qilish kabi xususiyatlari sababli strategik material sifatida shakllanganini ko'rsatadi [1].

Ilmiy adabiyotlarda har bir iste'mol segmenti uchun alohida marketing yondashuvlari zarurligi ta'kidlangan. Mebel va matras sanoatida "comfort marketing" konsepsiyasi ustuvor hisoblanib, mahsulotning yumshoqligi, ortopedik xususiyatlari va foydalanuvchi qulayligi asosiy omil sifatida baholanadi. Avtomobilsozlik sanoatida esa "lightweight" va "safety marketing" yondashuvlari muhim ahamiyat kasb etadi [2]. Avtomobil ishlab chiqaruvchilari transport vositalarining umumiy vaznini kamaytirish

orqali yoqilg'i tejamkorligini oshirishga intilmoqda. Shu sababli avtomobil o'rindiqlari, ichki qoplamalar va akustik izolyatsiya tizimlarida poliuretan materiallaridan foydalanish hajmi ortib bormoqda.

Iste'molchi xulq-atvori bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar porolon mahsulotlarini tanlashda qulaylik, chidamlilik va mahsulot sifati asosiy mezon ekanligini tasdiqlaydi [1]. Sog'lom turmush tarzi va uyqu sifati bilan bog'liq talabning ortishi natijasida ortopedik matraslar segmenti tez rivojlanayotgan yo'nalishlardan biriga aylandi. Serta Simmons Bedding kompaniyasi tomonidan ishlab chiqilgan "Pocketed Coil Technology" tizimi bunga misol bo'la oladi [3]. Ushbu texnologiyada har bir prujina alohida qoplama ichiga joylashtiriladi va tana bosimini teng taqsimlash imkonini beradi. Natijada matras mahsulotlari oddiy maishiy tovar emas, balki yuqori texnologik "sleep technology" segmenti sifatida shakllanmoqda [3].

Global bozorda BASF, Dow Chemical, Covestro va Huntsman kabi kompaniyalar poliuretan sanoatining asosiy ishlab chiqaruvchilari hisoblanadi [4];[6];[7]. Ushbu kompaniyalar faoliyatida innovatsion materiallar ishlab chiqish, ekologik xavfsiz texnologiyalarni joriy etish va sanoat korxonalari uchun maxsus B2B yechimlarni yaratish ustuvor yo'nalish sifatida qaraladi. MarketsandMarkets tahlillariga ko'ra, fleksibel poliuretan bozori innovatsion mahsulotlar va ekologik standartlar asosida rivojlanmoqda [4]. Covestro AG va BASF kompaniyalari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda qayta ishlanuvchi va bioasosli materiallar ishlab chiqarish sanoatning istiqbolli yo'nalishi sifatida baholangan [6];[8].

Bozorda institutsional konsolidatsiya jarayonlari ham kuchaymoqda. Wynnchurch Capital investitsiya kompaniyasining Harbor Foam korxonasini sotib olishi ishlab chiqarish quvvatlarini birlashtirish va raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan strategik qaror sifatida baholanadi [5]. Bu jarayon korxonalarning ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, logistika xarajatlarini kamaytirish va yangi bozor segmentlariga kirib borish imkoniyatlarini kengaytirmoqda.

Poliuretan sanoatida ekologik ishlab chiqarish va "green marketing" strategiyalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bioasosli va qayta ishlanadigan materiallarga bo'lgan talab sezilarli darajada ortdi [4];[8]. Covestro AG tadqiqotlarida ekologik xavfsiz va past emissiyali materiallardan foydalanish korxonaning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta'minlovchi omil sifatida qayd etilgan [8]. Shu bilan birga, ishlab chiqaruvchilar karbon chiqindilarini kamaytirishga qaratilgan yangi texnologiyalarni ishlab chiqmoqda.

Ushbu yo'nalishdagi eng muhim innovatsiyalardan biri Econic Technologies va Changhua Chemical kompaniyalari tomonidan ishlab chiqilgan CO₂ asosidagi polikarbonat efir poliollari texnologiyasi hisoblanadi [9]. "Carnol" loyihasi doirasida tijoriy ishlab chiqarishga joriy etilgan ushbu mahsulotlar an'anaviy poliollarga nisbatan karbon izini sezilarli darajada kamaytiradi. Tadqiqotlarda mazkur texnologiya sanoatda "carbon reduction and performance balance" tamoyiliga asoslangan yangi bosqichni boshlab bergani qayd etilgan [9]. Jiangsu provinsiyasida ishga tushirilgan ishlab chiqarish majmuasining dastlabki quvvati 80 ming tonnani tashkil etib, keyingi bosqichlarda uni kengaytirish rejalashtirilgan.

Ilmiy manbalarda barqaror innovatsiyalar zamonaviy marketing strategiyalarining ajralmas qismi sifatida baholanmoqda [10]. Tadqiqot natijalariga ko'ra, iste'molchilarning katta qismi ekologik sertifikatlar va "eko" belgilariga e'tibor qaratadi. Brendning ekologik imiji xaridor ishonchini shakllantirishda muhim omil sifatida qayd etilgan [10]. Shu sababli korxonalar mahsulot sifatini oshirish bilan birga ekologik xavfsizlik va qayta ishlash imkoniyatlarini ham marketing kommunikatsiyasining asosiy elementi sifatida qo'llamoqda.

Bozor ehtiyojlariga moslashish jarayonida mahsulotni individuallashtirish, zamonaviy qadoqlash va dizayn innovatsiyalarining ahamiyati ortmoqda [11]. Mahsulotning tashqi ko'rinishi, qadoqlash sifati va funksional qulayligi xaridor tanloviga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy ishlab chiqaruvchilar sifat va ekologik yondashuvni raqobat ustunligining muhim manbai sifatida ko'rmoqda [11].

Raqobat muhiti va raqobatbardoshlik nazariyasi ham mahsulot sifati va innovatsiyalar bilan chambarchas bog'liq. Maykl Porter tomonidan ishlab chiqilgan "Raqobatning beshta kuchi" modeli korxonalarning bozor pozitsiyasini tahlil qilishda keng qo'llaniladi [12]. Ushbu model mavjud raqobatchilar, xaridorlarning savdo kuchi, yetkazib beruvchilar ta'siri, yangi kiruvchilar xavfi va o'rinbosar mahsulotlar tahdidini baholash imkonini beradi. Porter nazariyasiga ko'ra, sifatli mahsulot, innovatsion texnologiyalar va xarajatlarni samarali boshqarish korxonaning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta'minlovchi asosiy omillar hisoblanadi [12].

Mazkur ilmiy yondashuvlar tadqiqot obyekti bo'lgan "Egida Simakh Phars" korxonasi faoliyatini takomillashtirish uchun ham muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Korxonada ekologik xavfsiz ishlab chiqarish, innovatsion materiallardan foydalanish va mahsulotni premium ekologik mahsulot sifatida joylashtirish strategiyalarini rivojlantirish mahalliy hamda xalqaro bozorda barqaror raqobatbardoshlikni ta'minlash imkonini beradi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda O'zbekiston porolon bozori rivojlanishining marketing jihatlari va raqobatbardoshlik omillari tizimli yondashuv asosida o'rganildi. Tadqiqot jarayonida nazariy va amaliy usullar uyg'un holda qo'llanildi. Xususan, qiyosiy tahlil, SWOT tahlil, Porterning beshta kuch modeli va statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Ilmiy manbalar sifatida xalqaro tahliliy hisobotlar, kimyo sanoati kompaniyalari materiallari, marketing bo'yicha ilmiy maqolalar va ochiq statistik ma'lumotlar bazalari tanlandi.

Tadqiqot obyekti sifatida "Egida Simakh Phars" korxonasi faoliyati olindi. Korxonaning mahsulot assortimenti, marketing kommunikatsiyasi, raqobat muhiti va iste'molchilar talabi tahlil qilindi. Bozor tendensiyalarini baholashda global poliuretan ko'pik sanoati rivojlanish ko'rsatkichlari ham hisobga olindi. Tadqiqot davomida ekologik marketing, premium mahsulot strategiyasi va raqamli marketing vositalarining korxona raqobatbardoshligiga ta'siri ilmiy asosda baholandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqotning ushbu qismida “Egida Simakh” korxonasining porolon bozoridagi raqobatbardoshligini aniqlash maqsadida o‘tkazilgan strategik tahlil natijalari keltiriladi. Tahlillar korxonaning tovar strategiyasini shakllantirishda asos bo‘lib xizmat qiluvchi ichki va tashqi omillarni aniqlashga qaratilgan.

Porter bo‘yicha "5 raqobat kuchi" tahlili

“Egida Simakh” faoliyat ko‘rsatayotgan porolon bozori raqobat darajasini baholash uchun M. Porterning besh kuchi modeli qo‘llanildi. Tahlil natijalari sanoatning iqtisodiy jozibadorligini quyidagicha tavsiflaydi (1-jadval):

1-jadval

“Egida Simakh” korxonasining iqtisodiy jozibadorligi¹

Soha ichidagi raqobat (Competitive Rivalry)	Baho: 4/5 Sabab: Porolon va matras bozorida raqobatchilar ko‘p. Narx bo‘yicha raqobat kuchli. Mahsulotlar bir-biriga o‘xshash Xavf: Narx urushi (price war) foydani kamaytiradi. Yechim: Eko-porolon, Brending, Sifat differensiatsiyasi
Yangi kiruvchilar xavfi (Threat of New Entrants)	Baho: 3/5 Sabab: Ishlab chiqarish uchun uskuna va kapital kerak. Lekin kichik sexlar ochilishi mumkin Xavf: Arzon ishlab chiqaruvchilar paydo bo‘lishi Yechim: Kuchli brend yaratish, distribyutor tarmog‘ini kengaytirish
O‘rinbosar mahsulotlar xavfi (Threat of Substitutes)	Baho: 3/5 Sabab: Porolon o‘rniga: prujinali matras, lateks, boshqa materiallar ishlatilishi mumkin Xavf: Texnologik o‘zgarish Yechim: Innovatsion mahsulot, ortopedik va premium segmentga o‘tish
Xaridorlar kuchi (Bargaining Power of Buyers)	Baho: 5/5 Sabab: Xaridorlarda tanlov ko‘p Narx sezgirligi yuqori, Korxonalar katta hajmda chegirma so‘raydi Xavf: Marja kamayadi Yechim: Brend qiymatini oshirish, Qo‘shimcha servis, Kafolat va sifat
Yetkazib beruvchilar bosimi (Bargaining Power of Suppliers)	Baho: 3/5 Sabab: Kimyoviy xomashyo importga bog‘liq bo‘lishi mumkin, valyuta kursi ta’sir qiladi Xavf: Xomashyo narxi oshishi Yechim: Bir nechta supplier bilan ishlash, Lokal ta’minotni rivojlantirish

Yakuniy tahlil: Egida Simakh faoliyat yuritayotgan bozorda: raqobat yuqori, xaridor kuchi juda baland, differensiatsiya muhim omil hisoblanadi

Shu sababli kompaniya: innovatsiya, eko-pozitsioning, brending, premium mahsulotlar orqali ustunlik yaratishi kerak.

¹ Manbalar asosida maullif ishlanmasi

“Porterning 5 kuch modeli tahliliga ko‘ra, Egida Simakh bozori yuqori raqobat va xaridor bosimi kuchi bilan xarakterlanadi. Shu sababli kompaniya uzoq muddatli ustunlikka erishish uchun differensiatsiya va innovatsion strategiyalarga e‘tibor qaratishi zarur.”

Porter modeli bo‘yicha:

5-10 ball → bozor qulay, raqobat past

11-15 ball → o‘rtacha raqobat

16-25 ball → kuchli raqobat va bosim

Strategik xulosalar va differensiatsiya zaruriyati

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, xaridor kuchi juda baland (5 ball) bo‘lgan sharoitda, iste‘molchilar narxga sezgir bo‘ladi va osonlik bilan raqobatchiga o‘tib ketishi mumkin. Shu sababli, “Egida Simakh Phars” uchun quyidagi strategik yo‘nalishlar hayotiy zaruriyat (critical necessity) hisoblanadi:

Differensiatsiya strategiyasi: Kompaniya bozorda narx bo‘yicha emas, balki mahsulotning betakrorligi bilan ajralib turishi kerak. Bu o‘rinda brendning tanilishi va iste‘molchi ongidagi "ishonchli sifat" imiji asosiy rol o‘ynaydi.

Innovatsion yondashuv: Адабиётлар tahlilida qismida ko‘rib chiqilgan “Sleep technology” va premium segment mahsulotlarini joriy qilish orqali raqobatning “narx qopqoni”dan chiqish mumkin. Eko-pozitsioning: Porter modeli natijalari shuni ko‘rsatadiki, “eko-porolon” kabi innovatsiyalar kompaniyaga raqobatchilardan ajralib turish (unique selling proposition) uchun kuchli vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, tarmoqdagi 18 ballik bosim sharoitida “Egida Simakh Phars” o‘z tovar strategiyasini “oddiy ishlab chiqaruvchi” modelidan “innovatsion va premium brend” modeliga transformatsiya qilishi lozim. Faqatgina kuchli differensiatsiya va sifat ustunligi orqali xaridor bosimini muvozanatlash va bozor ulushini saqlab qolish mumkin.

“Egida Simakh Phars” korxonasi SWOT tahlili natijalari (2-jadval).

2-jadval

“Egida Simakh Phars” korxonasi SWOT tahlili¹

Kuchli tomonlar	Imkoniyatlar
1.Yuqori sifatli va ortopedik paralon 2.Elastikligi yuqori. 3.Zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalari. 4.Barqaror mijozlar bazasi. 5.Logistik joylashuv.	1.Premium segmentni kengaytirish uchun eco foam ishlab chiqarish. 2.You tube, Instagram tarmoqlarda taniqli mebel brendlar bilan coolobratsiya qilish. 3.O‘z brendi ostida tayyor mahsulot liniyasini kengaytirish. 4.Showroom va ko‘rgazmalarni sotuv kanaliga aylantirish
Zaif tomonlar	Xavf-xatar
1.Marketing faoliyatining sustligi 2.Korxona Google da o‘z saytiga ega emas. 3.B2C segmentda tan olinishi past. 4.Paralondan ishlab chiqarish mumkin bo‘lgan mahsulotlar assortimenti kam.	1.Narx raqobati 2.Xom ashyo narxlarining global tebranishi. 3.Iste‘molchi talabi o‘zgaruvchanligi. 4.Import mahsulotlar bosimi.

¹ Muallif ishlanmasi

Porter modeli orqali aniqlangan tarmoqdagi 18 ballik yuqori bosim sharoitida korxonaning ichki salohiyatini baholash va tashqi xavf-xatarlarga tayyorgarlik darajasini aniqlash maqsadida SWOT tahlili o'tkazildi. Ushbu tahlil korxonaning tovar strategiyasini qaysi yo'nalishda rivojlantirish kerakligini aniq belgilab beradi.

2-jadvalda "Egida Simakh Phars" korxonasining ichki kuchli va kuchsiz tomonlari, hamda tashqi muhitdagi imkoniyat va xavflar umumlashtirildi.

2-jadvalga ko'ra Egida Simakh korxonasi kuchli ishlab chiqarish bazasi, yuqori sifatli va ortopedik mahsulotlari hamda rivojlangan dilerlik tarmog'i orqali bozorda barqaror o'rin egallagan. Ayniqsa, KPI asosidagi sotuv tizimi va mavjud mijozlar bazasi korxonaga qisqa muddatli barqarorlikni ta'minlab bermoqda.

Shu bilan birga, tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, korxonaning asosiy muammolari ishlab chiqarish yoki mahsulot sifatida emas, balki marketing va brend boshqaruvi sohasida namoyon bo'lmoqda. Xususan, brend kommunikatsiyasining sustligi, B2C segmentda tan olinmaslik va mijoz bilan bevosita aloqaning cheklanganligi korxonaning o'sish imkoniyatlarini to'liq amalga oshirishga to'sqinlik qilmoqda.

Kelgusida korxona raqobatbardoshligini oshirish uchun marketing strategiyasini kuchaytirish, raqamli kanallardan faol foydalanish, premium segmentni rivojlantirish hamda mijoz bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqalarni yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etadi.

Egida Simakh korxonasi mavjud kuchli tomonlarini samarali boshqarib, zaif jihatlarni bartaraf etish orqali nafaqat ichki bozorda, balki xalqaro bozorda ham muvaffaqiyatli faoliyat yuritish imkoniyatiga ega.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari O'zbekiston porolon bozori barqaror rivojlanayotgan va raqobat darajasi yuqori bo'lgan tarmoqlardan biriga aylanayotganini ko'rsatdi. Tahlillar asosida "Egida Simakh Phars" korxonasining ishlab chiqarish salohiyati, mahsulot sifati va texnologik imkoniyatlari bozorda muhim ustunlikka ega ekanini aniqlandi. Porterning beshta kuch modeli natijalari tarmoqda xaridorlar talabi va raqobatchilar faolligi yuqori ekanligini ko'rsatdi. Shu sababli korxona uchun asosiy strategik yo'nalish sifat va innovatsiyaga asoslangan differensiyalash strategiyasini rivojlantirishdan iborat bo'ldi.

SWOT tahlili korxonaning zamonaviy ishlab chiqarish texnologiyalari va ortopedik sifatidagi mahsulotlari muhim ichki ustunlik ekanini tasdiqladi. Shu bilan birga, marketing kommunikatsiyasi va raqamli platformalardagi faollikni kuchaytirish zarurligi aniqlandi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, zamonaviy bozorda mahsulot sifati bilan bir qatorda brend tanilish darajasi ham raqobatbardoshlikning muhim omiliga aylangan. BASF, Covestro va Dow Chemical kompaniyalari faoliyati innovatsion mahsulotlar va ekologik marketing strategiyalarining yuqori iqtisodiy samaradorlik berishini tasdiqlaydi.

Tadqiqot davomida ekologik xavfsiz mahsulotlarga bo'lgan talabning ortib borayotgani ham aniqlandi. CO₂ asosidagi poliollar texnologiyasining joriy etilishi porolon sanoatida "yashil iqtisodiyot" tamoyillari rivojlanayotganini ko'rsatdi. Shu

sababli “Egida Simakh Phars” korxonasi uchun ekologik xavfsiz va ortopedik mahsulotlarni rivojlantirish istiqbolli strategik yo‘nalish sifatida baholandi. “ECO Foam” konsepsiyasiga asoslangan mahsulotlarni shakllantirish korxonaning premium segmentdagi pozitsiyasini mustahkamlash imkonini beradi.

Raqamli marketing va ijtimoiy tarmoqlarni rivojlantirish korxona uchun muhim amaliy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. YouTube platformasi orqali mahsulot sifati, ishlab chiqarish jarayoni va ortopedik texnologiyalarni vizual shaklda namoyish etish tavsiya etiladi. Instagram platformasi brend tanilish darajasini oshirish va iste’molchilar bilan tezkor aloqa o‘rnatish uchun samarali vosita hisoblanadi. Telegram platformasi esa mahsulot kataloglari, buyurtmalar va B2B hamkorlik aloqalarini rivojlantirish imkonini beradi. Facebook platformasi korxonaning rasmiy imijini mustahkamlash va korporativ ishonchlikni oshirishga xizmat qiladi.

Kontent strategiyasida mahsulot sifati va amaliy afzalliklarni yorituvchi materiallarga ustuvor ahamiyat berilishi maqsadga muvofiq. Mahsulotlarning texnik xususiyatlari, ishlab chiqarish jarayonlari, mijozlar fikrlari va mahsulot tanlash bo‘yicha tavsiyalar muntazam yoritib borilishi kerak. Bunday yondashuv iste’molchilar ishonchini oshirish va brend sodiqligini shakllantirishga xizmat qiladi.

Korxonaning kelgusi rivojlanish strategiyasida raqamli transformatsiya muhim o‘rin egallaydi. Rasmiy veb-sayt yaratish, qidiruv tizimlari uchun optimallashtirish va elektron savdo elementlarini joriy etish korxonaning bozor qamrovini kengaytiradi. Shu bilan birga, assortimentni kengaytirish va tayyor premium mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirish tavsiya etiladi. Ortopedik matraslar, yostiqlar, sport va tibbiyot yo‘nalishidagi maxsus mahsulotlarni ishlab chiqarish korxonaning yangi segmentlarga kirib borish imkoniyatlarini oshiradi.

B2C yo‘nalishida iste’molchilar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqalarni rivojlantirish ham muhim ahamiyatga ega. Showroomlar tashkil etish, ijtimoiy tarmoqlar orqali maslahat xizmatlarini rivojlantirish va mijozlar bilan interaktiv aloqa o‘rnatish korxonaning bozordagi pozitsiyasini mustahkamlaydi. Mazkur strategiyalar “Egida Simakh Phars” korxonasining mahalliy bozorda barqaror raqobatbardoshligini ta’minlash bilan bir qatorda xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini ham kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Grand View Research. (2025). Consumer Foam Market Size Report and Forecast to 2030. URL: <https://www.grandviewresearch.com/>
2. Board of Governors of the Federal Reserve System. (2023). Motor Vehicle Production Statistics. URL: <https://www.federalreserve.gov/>
3. Serta Simmons Bedding LLC. (2024). Beauty Sleep Collection Innovation Report. URL: <https://www.serta.com/>
4. MarketsandMarkets. (2025). Flexible Polyurethane Foam Market Analysis. URL: <https://www.marketsandmarkets.com/>
5. Wynnchurch Capital LLC. (2024). Harbor Foam Acquisition Announcement. URL: <https://www.wynnchurch.com/>

6. BASF SE. (2024). Foam Materials Innovation Report. URL: <https://www.basf.com/>
7. Dow Chemical Company. (2024). Polyurethane Solutions Portfolio. URL: <https://www.dow.com/>
8. Covestro AG. (2024). Sustainable Materials and Foam Innovation. URL: <https://www.covestro.com/>
9. Eonic Technologies & Changhua Chemical. (2025). World's First Commercial-Scale CO₂-Based Polycarbonate Ether (PCE) Polyols Production Announcement. Carnol Project Report.
10. Karimov, J. (2025). Yashil marketing strategiyalarining iste'molchi xarid qaroriga ta'siri. Zenodo ilmiy platformasi. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17998230>
11. Rasulov, A. (2024). Mahsulot dizayni va qadoqlash innovatsiyalarining marketing samaradorligiga ta'siri. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali, 6(2), 44-52.
12. Porter, M. E. (1980). Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. New York: Free Press.

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA AYOLLAR TADBIRKORLIGI: HUQUQIY VA INSTITUTSIONAL YONDASHUV

Xusanova Zulfiya Rahmatullaevna

Andijon davlat universiteti,
“Menejment” kafedrası
dotsenti, i.f.f.d., PhD.

Annotatsiya

Mazkur maqolada Yangi O‘zbekiston iqtisodiyotida ayollar tadbirkorligini rivojlantirishning huquqiy va institutsional asoslari tahlil qilindi. Tadqiqot davomida gender tengligini ta’minlashga qaratilgan qonunlar, Prezident farmonlari hamda ayollarni qo‘llab-quvvatlash dasturlarining iqtisodiy faollikka ta’siri o‘rganildi. Xotin-qizlar uchun imtiyozli kreditlar, kasb-hunar kurslari, grantlar va davlat jamg‘armalari faoliyati tizimli ravishda baholandi. Shuningdek, “Ayollar daftari”, “Hamroh” dasturi va moliyaviy kodeks mexanizmlarining tadbirkorlikni rivojlantirishdagi o‘rni yoritildi. Tadqiqot natijalari ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha huquqiy va moliyaviy mexanizmlar iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash, bandlikni oshirish hamda hududlarda biznes muhitini rivojlantirishga xizmat qilganini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: ayollar tadbirkorligi, gender tengligi, huquqiy mexanizm, institutsional yondashuv, imtiyozli kredit, bandlik, kichik biznes, iqtisodiy faollik.

Аннотация

В данной статье проанализированы правовые и институциональные основы развития женского предпринимательства в экономике Нового Узбекистана. В ходе исследования изучено влияние законов, президентских указов и государственных программ, направленных на обеспечение гендерного равенства и повышение экономической активности женщин. Системно оценены механизмы льготного кредитования, профессионального обучения, грантовой поддержки и деятельности государственных фондов. Также раскрыта роль механизмов «Женской тетради», программы «Hamroh» и финансового кодекса в развитии предпринимательства. Результаты исследования показали, что правовые и финансовые механизмы поддержки женского предпринимательства способствовали укреплению экономической стабильности, росту занятости и развитию деловой среды в регионах.

Ключевые слова: женское предпринимательство, гендерное равенство, правовой механизм, институциональный подход, льготный кредит, занятость, малый бизнес, экономическая активность.

Abstract

This article analyzed the legal and institutional foundations of women's entrepreneurship development in the economy of New Uzbekistan. The study examined the impact of laws, presidential decrees, and support programs aimed at ensuring gender equality and increasing women's economic participation. Preferential loans, vocational training courses, grants, and state support funds were systematically evaluated. The role of the “Women's Notebook,” the “Hamroh” program, and the financial code mechanisms in entrepreneurship development was also highlighted. The

findings demonstrated that legal and financial support mechanisms for women entrepreneurs contributed to strengthening economic stability, increasing employment, and improving the business environment in the regions.

Keywords: women's entrepreneurship, gender equality, legal mechanism, institutional approach, preferential loan, employment, small business, economic activity.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida ayollar tadbirkorligini rivojlantirish iqtisodiy o'sishni ta'minlash, bandlik darajasini oshirish va aholi farovonligini yaxshilashning muhim omillaridan biri sifatida qaralmoqda. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, xotin-qizlarning tadbirkorlik faoliyatidagi ishtiroki kengaygani sari kichik biznes rivojlanadi, xizmat ko'rsatish sohasi faollashadi va yangi ish o'rinlari yaratiladi. Shu sababli ko'plab davlatlarda ayollarni iqtisodiy faoliyatga jalb qilish, ularni moliyaviy va huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlash hamda biznes yuritish uchun zarur sharoitlarni yaratish ustuvor yo'nalishlardan biriga aylangan.

Yangi O'zbekistonda ham ayollar tadbirkorligini rivojlantirish davlat siyosatining muhim tarkibiy qismi sifatida shakllandi. So'nggi yillarda xotin-qizlarning iqtisodiy faolligini oshirish, ularni tadbirkorlikka jalb qilish, kasbiy bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Xususan, ayollar uchun imtiyozli kreditlar ajratish, grant va subsidiyalar berish, bepul o'quv kurslarini tashkil etish, "Ayollar daftari" tizimini joriy qilish hamda hududlarda tadbirkor ayollarni qo'llab-quvvatlash markazlarini tashkil etish orqali sohada institutsional mexanizmlar shakllantirildi. Ushbu chora-tadbirlar xotin-qizlarning biznes yuritish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda.

Mamlakatda gender tengligini ta'minlashga qaratilgan qonunchilik bazasi ham bosqichma-bosqich takomillashtirildi. O'zbekiston Respublikasining "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni, Prezident farmon va qarorlari ayollarning iqtisodiy faoliyatdagi ishtirokini kengaytirishning muhim huquqiy asosi bo'ldi. Ushbu hujjatlar orqali ayollarning tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanishi, moliyaviy resurslardan foydalanishi, kasb-hunar o'rganishi va biznesini rivojlantirishi uchun zarur sharoitlar yaratildi. Ayniqsa, hududlarda yashovchi xotin-qizlarni oilaviy biznes, hunarmandchilik va xizmat ko'rsatish sohalariga jalb qilishga alohida e'tibor qaratildi.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi ham ayollar tadbirkorligi uchun yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Elektron tijorat platformalari, onlayn savdo tizimlari va raqamli moliyaviy xizmatlar xotin-qizlarning bozorga chiqish imkoniyatlarini kengaytirdi. Natijada ayollar kichik hajmdagi biznes faoliyatini uy sharoitida tashkil etish, mahsulot va xizmatlarini internet orqali sotish hamda mijozlar bilan bevosita ishlash imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Bu esa ayollar bandligini oshirish va oilalar daromadini ko'paytirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, ayollar tadbirkorligini rivojlantirish jarayonida ayrim muammolar ham saqlanib qolmoqda. Jumladan, ayrim hududlarda moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatining cheklanganligi, biznes yuritish bo'yicha

amaliy tajribaning yetarli emasligi, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalarining pastligi hamda bozorga chiqishdagi qiyinchiliklar xotin-qizlar tadbirkorligi rivojlanishiga ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashning huquqiy va institutsional mexanizmlarini yanada takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi Yangi O'zbekiston sharoitida ayollar tadbirkorligini rivojlantirishning huquqiy va institutsional asoslarini tahlil qilish, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning samaradorligini baholash hamda sohani rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflarni ishlab chiqishdan iboratdir. Tadqiqot natijalari ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish va xotin-qizlarning iqtisodiy faolligini oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Xususan, bu borada O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-sentabr O'RQ 562-son "Xotin qizlar va erkaklar uchun teng huquq va erkinliklar to'g'risida"gi Qonuni¹ asosiy qonunlardan biri bo'lib hisoblanadi. Ushbu qonunning asosiy maqsadi barcha sohalarida xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash jarayonida vujudga keladigan munosabatlarni tartibga solishdan iboratdir. Ushbu qonun umumiy 7 bob va 32 moddadan iborat bo'lib, ushbu qonuning 20-moddasi iqtisodiy sohada hamda tadbirkorlik faoliyatida xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida bo'lib, unda "davlat organlari va mulk shaklidan qat'iy nazar tashkilotlar rahbarlari jamiyatning iqtisodiy resurslardan, shu jumladan ko'char va ko'chmas mol-mulk, yer, moliyaviy aktivlar, kreditlar, ijtimoiy jamg'armalardan, shuningdek, tadbirkorlik faoliyatining erkin tanlangan turlaridan xotin-qizlar va erkaklarning teng foydalanishini ta'minlashi shart. Davlat xotin-qizlar va erkaklarga tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishda teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlaydi"[2], deya ta'kidlangan. Ushbu qonun orqali "Ayollar daftari", ayollarga tadbirkorlik faoliyatini boshlashlari uchun imtiyozli, ularning tadbirkorlik sohasidagi bilim va ko'nikmalarini oshirish uchun bepul o'quv kurslari, shuningdek, davlat tomonidan grantlar va subsidiyalar kabi tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar joriy etilgan.

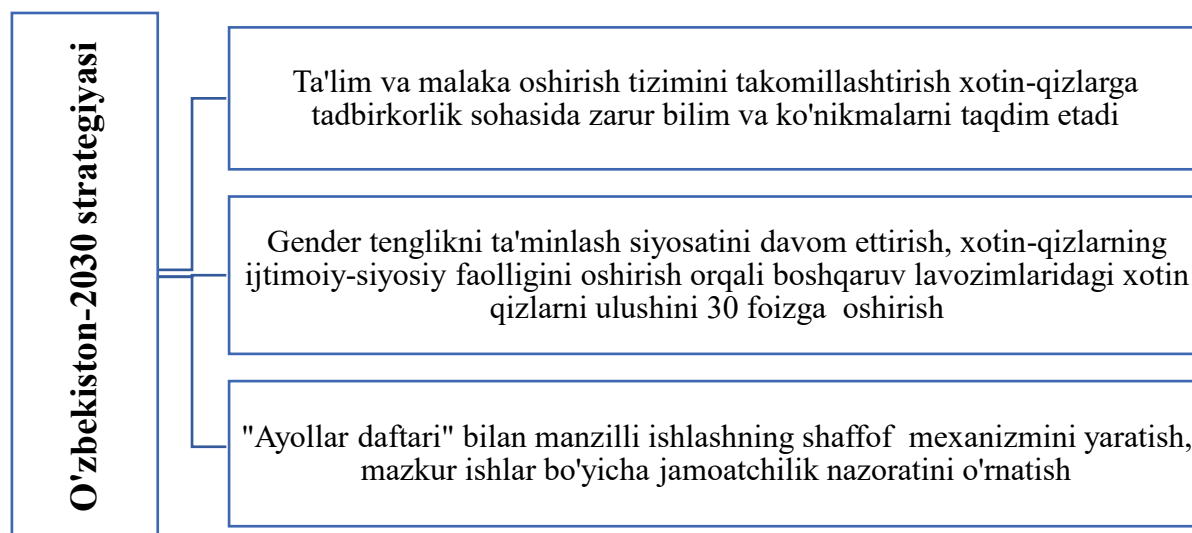
Mazkur qonunning kuchga kirishi bilan xotin-qizlar va erkaklarning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy sohalarida teng huquq va imkoniyatlarga ega bo'lishlari kafolatlandi hamda ayollarning tadbirkorlik faoliyatlari bilan shug'ullanish, uni boshqarish va rivojlantirishda vujudga keladigan to'siqlarni bartaraf etishda muhim omil sifatida namoyon bo'ldi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabr PF-158-son "O'zbekiston - 2030 strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni² ham ayollar tadbirkorligini rivojlantirishning asosiy huquqiy asoslaridan biri hisoblanadi. Mazkur Farmon mamlakatning eng ahamiyatli strategik hujjatlaridan biri hisoblanib, mamlakatning

¹ O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 2-sentabrdagi O'RQ-562-son "Xotin qizlar va erkaklar uchun teng huquq va erkinliklar to'g'risida"gi Qonuni <https://lex.uz/docs/-4494849>

² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabr PF-158-son "O'zbekiston - 2030 strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni <https://lex.uz/uz/docs/6600413>

uzoq muddatga mo'ljallangan iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy taraqqiyotini ko'rsatib beradi. Ushbu Farmonda mamlakatning ta'lim, iqtisodiyot, mehnat bozori, ijtimoiy himoya, gender tengligi siyosati hamda tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha asosiy yo'nalishlar belgilab olingan. Mazkur Farmonda ham ayollar tadbirkorligini rivojlantirish, ularni jamiyatning faol a'zolariga aylantirishga qaratilgan chora dasturlar ham keltirib o'tilgan (1-rasm).

1-rasm. O'zbekiston-2030-strategiyasida ayollar tadbirkorligini rivojlantirishga qaratilgan yo'nalishlar[3]

Mamlakatning mehnat bozorida xotin qizlar uchun imkoniyatlarning yetarli emasligi, xususan, ishga qabul qilish jarayonlarida va yuqori lavozimlarga saylanishda bilvosita to'siqlarning mavjudligi hamda ayrim faoliyat yo'nalishlarida mehnat resurslaridan foydalanish jarayonida norasmiy cheklovlarning mavjudligi ayollar uchun asosiy to'siqlardan biri edi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotning metodologik asosi tizimli yondashuv, qiyosiy huquqiy tahlil va mantiqiy umumlashtirish usullaridan iborat. O'zbekistonda ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashning huquqiy va iqtisodiy mexanizmlari yaxlit tizim sifatida o'rganildi. Xususan, davlat dasturlarining soha rivojiga ta'siri ilmiy tahlil qilindi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi O'zbekistondagi hozirgi vaziyat bilan taqqoslandi va ayollarning iqtisodiy hayotdagi ishtirokining ijtimoiy barqarorlikka ta'siri baholandi. Turli yillarda qabul qilingan me'yoriy hujjatlarning maqsadlari va natijalari taqqoslandi.

Tadqiqotning asosiy manbalari sifatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O'RQ-562-sonli Qonuni, Prezident farmonlari va qarorlaridan foydalanildi. Xotin qizlarni qo'llab-quvvatlash davlat maqsadli jamg'armasi, tijorat banklari va Savdo-sanoat palatasi kabi institutlarning ayollar tadbirkorligini moliyalashtirish va o'qitishdagi roli o'rganildi. Muammolar va ularning yechimlari jadvalda tizimlashtirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Yuqorida ta'kidlangan muammolarni bartaraf etish maqsadida 2019-yil 7-mart PQ-4235-son O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xotin qizlarning mehnat huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab quvvatlashga oid chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori¹ qabul qilindi. Mazkur qonun doirasida bir qancha quyidagi vazifalar belgilangan:

- bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi bilan hamkorlikda uzoq muddat bola parvarishlash ta'tilida bo'lgan, mushkul iqtisodiy ahvolga tushgan ayollarni mehnat bozorida talab etilayotgan kasblar bo'yicha qayta tayyorlash va ularning ishga joylashishiga ko'maklashish;
- tadbirkorlik bilan shug'ullanish istagini bildirgan ayollarni markazlarga jalb etish va tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishga ko'maklashish;
- ayollarning o'z biznesini tashkil etish va yuritish ko'nikmalarini shakllantirish, biznes g'oyalarini tayyorlashda konsultativ yordam berish, shu jumladan, loyiha biznes-rejasini tayyorlash, soliqqa tortishning turli rejimlarini tanlash va qo'llash, buxgalteriya hisobini yuritish, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish va boshqa yo'nalishlar bo'yicha o'qitishni tashkil etish;
- zarur hollarda, faoliyatini boshlayotgan tadbirkor xotin-qizlarga mahallalardagi bo'sh turgan binolardan joy ajratilishiga ko'maklashish;
- tadbirkor ayollarga va tadbirkorlik bilan shug'ullanish istagini bildirgan xotin-qizlarga o'z biznesini tashkil etishda zarur maslahatlar berish va amaliy yordam ko'rsatish, shu jumladan, ishonchli hamkorlarni topish, minitexnologiyalar va uskunalar sotib olishda ko'maklashish, ishlab chiqarilgan mahsulotlarning realizatsiya qilinishiga ko'maklashish;
- norasmiy faoliyat yuritayotgan hunarmand ayollarga ro'yxatdan o'tish, "Hunarmand" uyushmasiga a'zo bo'lish orqali soliqlar va boshqa turdagi imtiyozlardan foydalanishda hamda imtiyozli kredit olishda amaliy yordam ko'rsatish[4].

Ushbu qonun doirasida ayollarni tadbirkorlik faoliyatiga qiziqtirish, ularga bu yo'nalishda bilim va ko'nikmalarni berish uchun maxsus markazlar tashkil etildi. Maxsus dasturlarga asosan tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish istagini bildirgan ayollar tuman, Shahar hokimi va xotin-qizlar qo'mitasi tomonidan shakllantirilgan ro'yxat bo'yicha maxsus o'quv kurslarida o'qitishi belgilab berildi. Ushbu o'quv kurslarini muvaffaqiyatli tamomlagan ayollar uchun tuman va Shahar xotin qizlar qo'mitasi raisi tavsiyasiga asosan tadbirkorlik faoliyatlarini boshlash uchun 3 yilgacha muddatda 6 oylik imtiyozli davr bilan yillik 8 foiz stavkada imtiyozli kreditlar ajratildi. Respublikaning xotin-qizlarni va oilani qo'llab-quvvatlash jamoat fondi tomonidan tijorat banklariga yillik ajratiladigan 100 mlrd.so'm mablag'lari ushbu imtiyozli kredit manbasi etib belgilandi va ushbu mablag'ning kamida yarmi chekka hududlarda

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 7-mart PQ-4235-son "Xotin qizlarning mehnat huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab quvvatlashga oid chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori <https://lex.uz/ru/docs/-4230944>

istiqomat qiladigan ayollarga o'zlarining bizneslarini boshlash va rivojlantirish uchun yo'naltirilishi ta'kidlandi.

Hududlarda 25-49 yoshlilar 3 yoshgacha bo'lgan farzandi bilan va farzandsiz uy xo'jaliklarida yashayotgan aholi orasida bandlik koeffitsiyenti aniqlanib, ishsiz ayollarni turli xil kasblarga yo'naltirish bo'yicha dasturlar ishlab chiqildi. Ushbu qonunning amaliy natijalari sifatida chekka qishloq hududlarida ham ayollar o'zlarining tadbirkorlik faoliyatlarini olib borayotgani bilan izohlashimiz mumkin. Ayniqsa chekka qishloq hududlarida xizmat ko'rsatish sohasida ayollar ancha faol ishtirok etmoqda.

Ushbu qonun yordamida ayollar uchun quyidagi muammolarga barham berildi(1-jadval)

1-jadval

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 7-martdagi "Xotin-qizlarning mehnat huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab quvvatlashga oid chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ -4235-son Qarorining muammolarni bartaraf etishdagi ahamiyati[5]

Muammo	Berilgan yechimlar
Bank kreditlarini olish	Imtiyozli va kafolatsiz kreditlar
Kam tajriba	Ta'lim va kasbga oid o'quv kurslari
Bozorga chiqishdagi to'siqlar	Raqamli platforma va innovatsion texnologiyalar
Ijtimoiy to'sqinlik	Ijtimoiy dasturlar va ta'lim yo'nalishlari

Ushbu qaror xotin-qizlarning tadbirkorlik faoliyatida huquqiy, moliyaviy va institutsional jihatdan himoya qilishni kuchaytirib, mavjud to'siqlarni bartaraf etdi, shuningdek, mamlakatda ayollar tadbirkorlik sohasida uzoq muddatli rivojlanishi uchun huquqiy asos bo'ldi.

Mamlakatda ayollarning faolligini oshirish, ularni iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy jarayonlarning barcha jabhalarida, xususan, ularning ta'lim va kasbiy mahoratlarini oshirish, ayollar orasida bandlik darajasini yaxshilash, tadbirkorlik tashabbuslarini yanada qo'llab quvvatlash, hududlarda "Ayollar daftari"ni shakllantirish va unga jalb qilingan ayollarning muammolarini tizimli o'rganish, tahlil qilish va ularni bartaraf etish borasidagi jarayonlarni yangi bosqichga olib chiqish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 5-mart PQ-5020-son "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta'minlash tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi Qarori¹ qabul qilindi.

Ushbu qaror doirasida ayollarni va oilani qo'llab-quvvatlash davlat maqsadli jamg'armasi Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash davlat maqsadli jamg'armasi sifatida qayta tashkil etilishi belgilab berildi va ushbu jamg'armaning asosiy vazifalari etib quyidagi vazifalar belgilandi:

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 5-mart PQ-5020-son "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta'minlash tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi Qarori <https://lex.uz/uz/docs/-5320582>

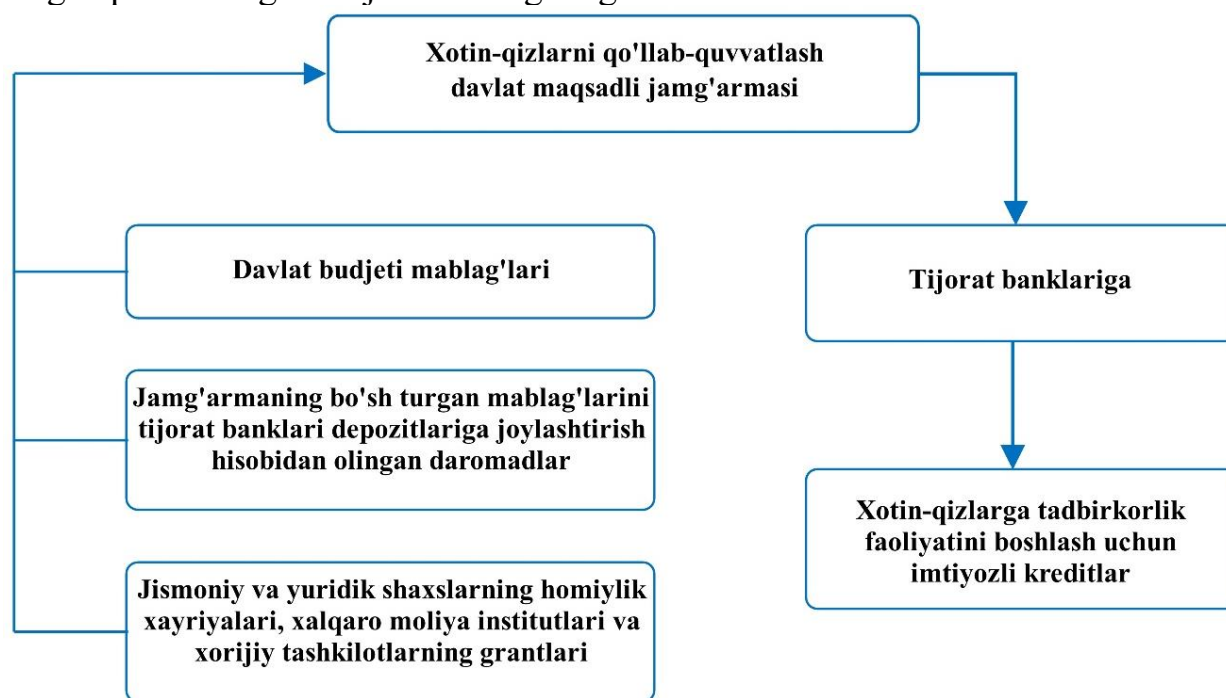
- og‘ir ijtimoiy vaziyatga tushib qolgan xotin-qizlarga, shu jumladan nogironligi bo‘lgan shaxslar, nogironligi bo‘lgan farzandlarini tarbiyalayotgan, kam ta‘minlangan, farzandlarini to‘liqsiz oilada tarbiyalayotgan va uy-joy sharoitini yaxshilashga muhtoj xotin-qizlarga uy-joylarning boshlang‘ich badalini to‘lab berish;

- xotin-qizlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, sog‘lig‘ini saqlash, ayollar sportini rivojlantirish, mehnat va o‘qish sharoitlarini yaxshilash bilan bog‘liq tadbirlarni moliyalashtirishga ko‘maklashish;

- xotin-qizlarning tadbirkorlik tashabbuslarini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash uchun tijorat banklariga resurs mablag‘larini belgilangan tartibda joylashtirish;

- xotin-qizlarga mehnat bozorida talab yuqori bo‘lgan kasblar bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni egallashlari uchun zarur sharoitlar yaratish bilan bog‘liq tadbirlarni moliyalashtirishga ko‘maklashish[6].

Ushbu jamg‘arma mablag‘larining shakllanish manbalari davlat byudjeti mablag‘lari, jamg‘armaning bo‘sh turgan pul mablag‘larini tijorat banklariga depozitga joylashtirish orqali olingan daromadlar, aholi va korporativ tuzilmalarning xayriyalari, xalqaro tashkilotlarning grantlari bo‘lib hisoblanadi. Jamg‘armada yig‘ilgan mablag‘lardan har yili AT “Xalq banki”ga 100 mlrd. so‘m miqdorida yo‘naltiriladi va bu mablag‘lar ayollarga o‘z tadbirkorliklarini boshlash uchun Markaziy bankning asosiy stavkasidan 4 foiz past stavkada taqdim etiladi (2-rasm). Joylarda tashkil etilgan o‘quv kurslarini muvaffaqiyatli tamomlagan ayollarga hokim yordamchisining tavsiyasiga asosan tadbirkorlik faoliyatini boshlash uchun 3 yilgacha muddatda 6 oylik imtiyozli davr bilan yillik 14 foiz stavkada 33 million so‘mgacha bo‘lgan pul mablag‘lari ajratishi belgilangan.

2-rasm. Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash davlat maqsadli jamg‘armasining mablag‘lari shakllanish va taqsimlanish jarayoni[7]

Ushbu qonun doirasida tadbirkorlik, fermerlik, dehqonchilik, kasanachilik faoliyati bilan shug'ullanuvchi xotin qizlarga qo'shimcha imtiyozlar berish, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi past bo'lgan 20 ta tumanda yashayotgan xotin-qizlarni oilaviy biznesga va xususiy tadbirkorlikning turli sohalariga keng jalb qilish, ushbu hududlardagi ayollarning bandligini ta'minlash uchun kichik korxonalar tashkil etish, "Xotin qizlar tadbirkorlik markazlari" faoliyatini samaradorligini oshirish, ayollarning tadbirkorlik sohasidagi bilim va ko'nikmalarini shakllantirishda o'quv markazlarining ta'lim sifatini yaxshilash va qamrovini kengaytirish kabi rejalar ham belgilangan. Bundan tashqari, "Ayollar daftari"ga kiritilgan xotin-qizlarni qo'llab quvvatlash maqsadida quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish tartibi belgilangan:

- bandligini ta'minlash;
- tomorqadan daromad manbai sifatida foydalanish bo'yicha ko'maklashish;
- tadbirkorlikka jalb etish;
- moddiy yordam ko'rsatish;
- turar-joy ijara kompensatsiyasini to'lash;
- tibbiy xizmat ko'rsatish;
- huquqiy yordam ko'rsatish;
- psixologik yordam ko'rsatish.

Ushbu qarorda ko'rsatilgan rejalar va chora-tadbirlarning amaliyotda amalga oshishi natijasida mamlakatdagi xotin — qizlarning tadbirkorlik sohasida ko'nikmalari shakllanib, ular orasida zamonaviy tadbirkorlik faoliyatlari bilan bog'liq munosabatlar tobora rivojlanib bormoqda.

Tahlillarga ko'ra, dunyoning rivojlangan mamlakatlarida ham ayollar tadbirkorligini rivojlantirish orqali iqtisodiy taraqqiyot, ijtimoiy barqarorlik va bandlik darajasini yaxshilashga yetaklovchi yo'l sifatida qaralmoqda. O'zbekiston Respublikasida ham iqtisodiy sohada ayollarning faolligini oshirish, xotin-qizlar tadbirkorligini har tomonlama qo'llab quvvatlash, ularning kasbiy mahoratlarini takomillashtirish bo'yicha qator chora-dasturlar amalga oshirilib bormoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 7-mart PQ-122-son "Xotin-qizlarning tadbirkorligini yo'lga qo'yish va rivojlantirishni qo'llab-quvvatlashga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori¹ muhim ahamiyat kasb etadi. Prezidentning ushbu qarorida xotin qizlarni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb qilish maqsadida Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi hisobidan jami 100 million AQSh dollari miqdorida imtiyozli kredit resurslari ajratilishi belgilangan. Ushbu kreditlar AT "Xalq banki"ga 35 million AQSh dollari miqdorida, "Biznesni rivojlantirish banki" ATBga 35-million AQSh dollari miqdorida va "Mikrokreditbank" ATBga 30-million AQSh dollar miqdorida taqsimlanib, kreditlar joylarda yetti yillik muddatda, uch yillik imtiyozli davr bilan, yillik 14 foiz stavka bilan ayollarga tadbirkorlik faoliyatlarini boshlash va rivojlantirish uchun yo'naltirilishi ko'zda tutilgan. Shuningdek, ushbu qaror doirasida Savdo-sanoat palatasi, AT "Xalq banki", "Biznesni rivojlantirish

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 7 mart PQ-122-son "Xotin-qizlarning tadbirkorligini yo'lga qo'yish va rivojlantirishni qo'llab-quvvatlashga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori <https://lex.uz/uz/docs/-6831827>

banki” ATB “Mikrokreditbank” ATBda 3-rasmda keltirilgan ayollar tadbirkorligini rivojlantirish va uni qo‘llab quvvatlash tizimi yaratildi.

3-rasm. Tijorat banklarida yaratilgan xotin-qizlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash tizimi[8]

Ayollar orasida tadbirkorlik faoliyatini keng targ‘ib qilish, ularning tadbirkorlik bo‘yicha bilim va kasbiy ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish bo‘yicha nafaqat hukumat idoralari balki maxsus tashkil etilgan korxonalar jadal ravishda faoliyat yuritmoqda. Xususan, “Hamroh” xotin-qizlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash kompaniyasi ham ayollar tadbirkorligini rivojlantirish bo‘yicha bir qancha dasturlarni amalga oshirib kelmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 14-martdagi PQ-103-son “Oil va xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori¹ qabul qilindi. Ushbu qaror joylarda xotin-qizlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning iqtisodiy faolligini oshirish va ijtimoiy himoyasini kuchaytirishga qaratilgan bir qancha maqsadlarni quyidagi qamrab oladi[9]:

- a) 2 million nafar xotin-qizlarning bandligini ta’minlash;
- b) 250 ming nafar xotin-qizlarni kasb-hunar va tadbirkorlikka o‘qitish;
- c) 250 ming nafar xotin-qizlarni oliy ta’lim bilan qamrab olish;
- d) 50 ming nafar ehtiyojmand xotin-qizlarni sanatoriylarda sog‘lomlashtirish hamda ularda tadbirkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish bo‘yicha motivatsion seminarlar tashkil etish.

Ushbu belgilangan maqsadlarni amalga oshirish uchun “Hamroh” tadbirkor xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash dasturi orqali ayollarga tadbirkorlik sohasida,

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 14-mart PQ-103-son “Oila va xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori <https://lex.uz/uz/docs/-7433397>

xususan, “yashil loyihalar” va IT (Information technology) sohasida biznes loyihalarini boshlash uchun, shu bilan birgalikda kamida 5 nafar ayolning tadbirkorligini boshlashga ko‘maklashgan 1 ming nafar “ustoz” tadbirkorlarga 50 million so‘mgacha bo‘lgan grantlar ajratish, ijobiy kredit tarixiga ega bo‘lgan ayollarga 100 million so‘mgacha garovsiz kredit ajratish, ayol tadbirkorlar tomonidan kredit orqali sotib olinayotgan asbob-uskunalar yetkazib berilgunga qadar “Tadbirkorlikni rivojlantirish” AJ tomonidan kafillik taqdim etilishi belgilangan. Shuningdek AT “Xalq banki” va Savdo-sanoat palatasi birgalikda “Loyihalar fabrikasi” platformasi negizida yangi takomillashgan “Tadbirkor ayollar” platformasini ishga tushirish va ushbu platforma orqali tadbirkor xotin-qizlarga xom-ashyo sotib olishga ko‘maklashish, o‘zaro kooperatsiyani kengaytirish va mahsulotlarni sotish uchun bozorlar topish, malakali mutaxassislarni topish va ishga qabul qilish, loyihalar doirasida yuzaga kelayotgan muammolarni aniqlash va ularga yechim topish ko‘zda tutilgan. Ushbu qonunda shuningdek Savdo-sanoat palatasining yetakchi ishbilarmon ayollardan tashkil topgan Tadbirkor ayollar kengashi tashkil etilishi ko‘zda tutilgan bo‘lib bu kengashning vazifasi quyidagilardan iborat[10]:

- muntazam ravishda hududlarga chiqib, tadbirkor xotin-qizlarning muammolarini o‘rganish va ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish;
- tadbirkor ayollarning ilg‘or tajribalarini boshqa hududlarda ommalashtirishga ko‘maklashish;
- avval tadbirkorlik loyihalarini amalga oshirgan xotin-qizlar bilan manzilli ishlab, ularning muammolarini hal qilish va biznes g‘oyalarini amalga oshirishga ko‘maklashish;
- tizimli muammolarni hal qilish yuzasidan Hukumat va Oliy Majlis Qonunchilik palatasiga takliflar kiritib borish.

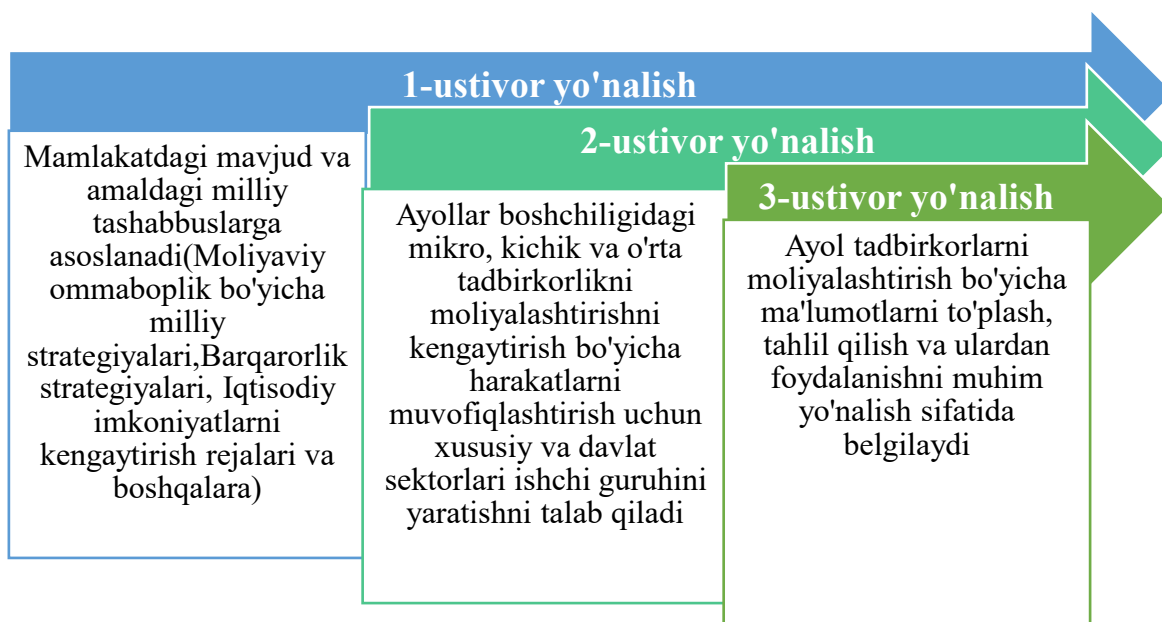
O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tijorat banklari bilan birgalikda ayollar tadbirkorligini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha maxsus strategiya ishlab chiqib, joylarda ayollar uchun zamonaviy moliyaviy xizmatlarni taqdim etish, homiladorlik va tug‘ish ta‘tilini olgan ayollarga bank krediti bo‘yicha to‘lovlarni ma‘lum bir muddatga kechiktirib turish hamda hududlarda 1 million 300 ming nafar ayollarning bandligini ta‘minlash va tadbirkorlikka jalb etish kabi maqsadlarni ustuvor yo‘nalish qilib belgilab olgan.

Shu bilan birgalikda, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 19-marta PF-50-son “Kichik va o‘rta biznesning iqtisodiyotdagi o‘rnini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmonida¹ kichik va o‘rta biznesning yalpi ichki mahsulotdagi ulushini 55 foizga, sanoatda-34 foizga, eksportda-34 foizga va aholi bandligini ta‘minlashda 75 foizga yetkazish asosiy maqsad sifatida belgilangan[11]. Mazkur Farmonda belgilangan maqsad va vazifalarni amalga oshirish uchun albatta mamlakatda xotin-qizlarni tadbirkorlik sohasiga keng jalb qilish ularni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash zarur. Jumladan ushbu Farmonda ayollar tadbirkorligini rivojlantirishning yaxlit tizimini joriy etish orqali tadbirkorlikka layoqatli va qiziqishi bor ayollarni aniqlash

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 19-mart PF-50-son “Kichik va o‘rta biznesning iqtisodiyotdagi o‘rnini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni <https://lex.uz/docs/-7444738>

va ularga asosiy tadbirkorlik ko'nikmalarini berish, tijorat banklari ko'magida o'zini-o'zi band qilgan xotin-qizlarga biznes loyihalarini shakllantirishda yordam berish hamda o'zlarining tadbirkorlik faoliyatlarini tashkil etishga ko'maklashish, samarali faoliyat yuritayotgan ayol tadbirkorlar bilan manzilli ishlash va ularni "champion" tadbirkorlar qatoriga kiritish va ayol tadbirkorlar ishlab chiqargan mahsulotlarni respublikada mavjud bo'lgan tijorat platformalariga joylashtirish orqali sotish jarayoniga yordam berish kabi maqsadlar ham ushbu Farmonning asosiy maqsadlaridan bo'lib hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan 2025-yil 15-iyulda tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasida ayollar tadbirkorligi bo'yicha moliyaviy kodeksni joriy etish milliy nizomi¹ ham sohaga doir ustuvor jihatlarni qamrab oladi. Ayollar tadbirkorligi bo'yicha moliyaviy kodeksga to'xtaladigan bo'lsak, "bu kodeks Jahon banki tomonidan boshqariladigan bir nechta manfaatdor tomonlarning tashabbusi bo'lib, u xususiy va davlat sektorlarini milliy darajadagi harakatlari va siyosatni muvofiqlashtirishga jalb qilish orqali tadbirkor xotin-qizlarni moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan" [12] (4-rasm).

4-rasm. Ayollar tadbirkorligi bo'yicha xalqaro kodeksning ustuvor yo'nalishlari [13]

Ayollar tadbirkorligi bo'yicha moliyaviy kodeks bugungi kunda jahonning 30 dan ortiq davlatlarida joriy etilmoqda. O'zbekiston Markaziy banki ham shu kodeksga muvofiq holda milliy nizomni ishlab chiqdi hamda xotin-qizlar orasida mikro, kichik va o'rta tadbirkorlik faoliyatlarini rivojlantirish va ular uchun moliyaviy resurslarni jalb qilish, moliyalashtirish imkoniyatlarini oshirish hamda innovatsion yechimlar orqali ularni har tomonlama qo'llab quvvatlash bo'yicha keng doirada amaliy ishlarni olib bormoqda.

¹ O'zbekiston Respublikasida ayollar tadbirkorligi bo'yicha moliyaviy kodeksni joriy etish milliy nizomi. https://cbu.uz/upload/medialibrary/c25/s288i4t6aqb2ndgfkogxt3613kxppedy/Nizon_We_fi-code_Uzbekiston.pdf

Yangi O'zbekistonda tadbirkorlik sohasida xotin-qizlarning ishtirokini oshirish va ularning faoliyatlarini rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli davlat dasturlari olib borilmoqda. Xotin-qizlarning iqtisodiy faolligini oshirish bo'yicha qabul qilingan konstitutsiyaviy kafolatlar, gender tengligini ta'minlovchi qonunchilik, ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlovchi huquqiy hujjatlar muhim ahamiyat kasb etib, kichik biznesda ayollar tadbirkorligini rivojlantirishda xizmat qilmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tadqiqot natijalari Yangi O'zbekistonda ayollar tadbirkorligini rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylanganini ko'rsatdi. So'nggi yillarda qabul qilingan qonunlar, Prezident farmon va qarorlari, davlat dasturlari hamda institutsional mexanizmlar xotin-qizlarning iqtisodiy faolligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, ayollarni tadbirkorlikka jalb qilish, ularning biznes yuritish ko'nikmalarini shakllantirish, moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va hududlarda bandlikni ta'minlash bo'yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar amaliy natijalar berdi.

Tadqiqot davomida ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashning huquqiy bazasi bosqichma-bosqich takomillashib borayotgani aniqlandi. "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi Qonun, "O'zbekiston – 2030" strategiyasi, shuningdek Prezident qaror va farmonlari xotin-qizlarning iqtisodiy faoliyatdagi ishtirokini kengaytirishning muhim huquqiy asosini yaratdi. Ushbu hujjatlar orqali ayollarga imtiyozli kreditlar ajratish, kasb-hunar o'quv kurslarini tashkil etish, grant va subsidiyalar berish hamda tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash mexanizmlari joriy qilindi.

"Ayollar daftari" tizimi, "Hamroh" dasturi, Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash davlat maqsadli jamg'armasi hamda tijorat banklari tomonidan ishlab chiqilgan moliyaviy dasturlar ayollar tadbirkorligini rivojlantirishda muhim institutsional vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Ayniqsa, chekka hududlarda yashovchi xotin-qizlarni oilaviy biznes, xizmat ko'rsatish, hunarmandchilik va kichik ishlab chiqarish faoliyatiga jalb qilish orqali ularning daromad manbalarini shakllantirishga erishildi. Natijada hududlarda ayollar bandligi oshib, kichik biznes subyektlari sonining ko'payishi kuzatildi.

Tadqiqot davomida raqamli texnologiyalarning ayollar tadbirkorligini rivojlantirishdagi ahamiyati ortib borayotgani aniqlandi. Elektron tijorat platformalari, onlayn savdo tizimlari, raqamli to'lov xizmatlari va masofaviy ta'lim imkoniyatlari ayollarning biznes faoliyatini boshlash va kengaytirishiga qulay sharoit yaratmoqda. Ayniqsa, uy sharoitida faoliyat yuritayotgan xotin-qizlar uchun internet orqali mahsulot va xizmatlarni sotish imkoniyatlari yangi iqtisodiy imkoniyatlarni yuzaga keltirdi.

Biroq ayrim muammolar ham saqlanib qolmoqda. Jumladan, ayrim hududlarda moliyaviy savodxonlikning yetarli emasligi, biznesni boshqarish bo'yicha amaliy tajriba kamligi, bozorga chiqish imkoniyatlarining cheklanganligi hamda zamonaviy raqamli texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalarining pastligi ayollar tadbirkorligining

barqaror rivojlanishiga ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli mavjud huquqiy va institutsional mexanizmlarni yanada takomillashtirish zarur hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, ayollar tadbirkorligini moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini yanada kengaytirish lozim. Imtiyozli kreditlar hajmini oshirish, garovsiz kredit ajratish mexanizmlarini soddalashtirish hamda uzoq hududlarda yashovchi xotin-qizlar uchun moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

Ikkinchidan, ayollarning biznes yuritish bo'yicha bilim va ko'nikmalarini oshirishga qaratilgan o'quv dasturlarini kuchaytirish zarur. Hududlarda tadbirkorlik markazlari faoliyatini kengaytirish, zamonaviy biznes boshqaruvi, marketing, raqamli savdo va moliyaviy savodxonlik bo'yicha amaliy treninglarni muntazam tashkil etish muhim ahamiyatga ega.

Uchinchidan, ayol tadbirkorlarning mahsulot va xizmatlarini ichki hamda tashqi bozorlarga olib chiqish tizimini rivojlantirish lozim. Elektron savdo platformalari bilan integratsiyani kuchaytirish, logistika xizmatlarini yaxshilash hamda eksport faoliyatiga oid maslahat va axborot xizmatlarini kengaytirish ayollar biznesining raqobatbardoshligini oshiradi.

To'rtinchidan, hududlarda "ustoz-shogird" tamoyili asosida tajribali tadbirkor ayollar va yangi faoliyat boshlayotgan xotin-qizlar o'rtasidagi hamkorlik tizimini rivojlantirish zarur. Bu amaliy tajriba almashish, biznes yuritish ko'nikmalarini shakllantirish va yangi loyihalarni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Beshinchidan, ayollar tadbirkorligini rivojlantirishga qaratilgan davlat dasturlari samaradorligini muntazam monitoring qilish va ularning natijadorligini baholash tizimini takomillashtirish maqsadga muvofiqdir. Bu mavjud muammolarni o'z vaqtida aniqlash va amaliy yechimlarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Yangi O'zbekistonda ayollar tadbirkorligini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan huquqiy va institutsional islohotlar xotin-qizlarning iqtisodiy faolligini oshirish, bandlikni ta'minlash va kichik biznesni rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Ushbu yo'nalishdagi ishlarni izchil davom ettirish mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi hamda aholi farovonligini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining 2019- yil 2-sentabrdagi O'RQ-562-son "Xotin qizlar va erkaklar uchun teng huquq va erkinliklar to'g'risida"gi Qonuni <https://lex.uz/docs/-4494849>

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabr PF-158-son "O'zbekiston - 2030 strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni <https://lex.uz/uz/docs/6600413>

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 7-mart PQ-4235-son "Xotin qizlarning mehnat huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab quvvatlashga oid chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori <https://lex.uz/ru/docs/-4230944>

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 5-mart PQ-5020-son “Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash, ularning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini ta’minlash tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori <https://lex.uz/uz/docs/-5320582>

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 7 mart PQ-122-son “Xotin-qizlarning tadbirkorligini yo‘lga qo‘yish va rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlashga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori <https://lex.uz/uz/docs/-6831827>

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 14-mart PQ-103-son “Oila va xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori <https://lex.uz/uz/docs/-7433397>

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 19-mart PF-50-son “Kichik va o‘rta biznesning iqtisodiyotdagi o‘rnini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni <https://lex.uz/docs/-7444738>

8. O‘zbekiston Respublikasida ayollar tadbirkorligi bo‘yicha moliyaviy kodeksni joriy etish milliy nizomi. https://cbu.uz/upload/medialibrary/c25/s288i4t6aqb2ndgfkogxt36l3kxppedy/Nizon_We_fi-code_Uzbekiston.pdf

9. O‘zbekiston Respublikasida ayollar tadbirkorligi bo‘yicha moliyaviy kodeksni joriy etish milliy nizomi. https://cbu.uz/upload/medialibrary/c25/s288i4t6aqb2ndgfkogxt36l3kxppedy/Nizon-We_fi-code_Uzbekiston.pdf

ISTE'MOLCHI EHTIYOJLARINING RAQAMLI MUHITGA TRANSFORMATSIYALASHUVI SHAROITIDA HARID QARORINI SHAKLLANTIRISHNING MARKETING STRATEGIYALARI

Ibodov Kamoliddin Mamatqulovich

Ma'mun universiteti professori v.b

ORCID: 0000-0001-6554-2087

E-mail: ibodovkamoliddin@mamunedu.uz

Annotatsiya

Maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida iste'molchi ehtiyojlarining transformatsiyalashuvi hamda xarid qaroriga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilingan. Tadqiqotda restoran xizmatlari misolida A.Maslou ehtiyojlar iyerarxiyasining zamonaviy raqamli muhitdagi o'zgarishlari o'rganilgan. So'rovnoma, korrelyatsion va regressiya tahlili asosida reyting, vizual kontent, brend nufuzi va ijtimoiy ehtiyojlarning iste'molchi tanloviga ta'siri baholangan. Natijalarda raqamli muhitda ijtimoiy ehtiyojlar va o'zini namoyon qilish omillari xarid qarorida ustuvor ahamiyat kasb etgani aniqlangan. Milliy restoranlar faoliyatida funksional va emotsional qiymat uyg'unlashgani asoslangan. Tadqiqot restoran marketingida raqamli kommunikatsiyalar, milliy qadriyatlar va ijtimoiy ta'sir omillarini integratsiyalash zarurligini ko'rsatgan.

Kalit so'zlar: A.Maslou piramidasi, ehtiyojlar, iste'molchi xulq-atvori, emotsional marketing, raqamli transformatsiya, brend, xarid qarori, xarid tanlovi, vizual kontent, raqamli iz gastronomik meros, milliy taom.

Аннотация

В статье исследовалась трансформация потребительских потребностей в условиях цифровой экономики и факторы, влияющие на принятие решения о покупке. На примере ресторанных услуг были изучены изменения иерархии потребностей А.Маслоу в современной цифровой среде. На основе анкетирования, корреляционного и регрессионного анализа оценивалось влияние рейтингов, визуального контента, репутации бренда и социальных потребностей на выбор потребителей. Результаты показали, что в цифровой среде социальные потребности и стремление к самовыражению приобрели определяющее значение при формировании покупательского поведения. Было обосновано сочетание функциональной и эмоциональной ценности в деятельности национальных ресторанов. Исследование показало необходимость интеграции цифровых коммуникаций, национальных ценностей и социальных факторов в маркетинговые стратегии ресторанного бизнеса.

Ключевые слова: Иерархия потребностей (А.Маслоу), потребительское поведение, эмоциональный маркетинг, цифровая трансформация, бренд, решение о покупке, выбор покупки, визуальный контент, цифровой след, гастрономическое наследие, национальная блюда.

Abstract

The article examined the transformation of consumer needs in the digital economy and the factors influencing purchase decisions. Using restaurant services as a case

study, the research analyzed changes in Maslow's hierarchy of needs within the modern digital environment. Survey methods, correlation analysis, and regression modeling were applied to evaluate the influence of ratings, visual content, brand reputation, and social needs on consumer choice. The findings demonstrated that social needs and self-expression became dominant factors in purchasing behavior in digital platforms. The study justified the integration of functional and emotional value in national restaurant services. The research also showed the necessity of incorporating digital communication tools, national values, and social influence into restaurant marketing strategies. The results contributed to understanding consumer behavior under digital transformation conditions.

Keywords: A. Maslow's pyramid, needs, consumer behavior, emotional marketing, digital transformation, brand, purchase decision, purchase choice, visual content, digital footprint, gastronomic heritage, national dishes.

KIRISH

Marketing nazariyasi va amaliyoti iste'molchi xulq-atvorini va xarid qarorini shakllantirishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik jihatlarini chuqur anglashning samarali strategiyalarni ishlab chiqishda asosiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Ma'lumki, A.Maslou tomonidan ilgari surilgan ehtiyojlar piramidasida inson ehtiyojlari fiziologik ehtiyojlardan tortib, o'zini-o'zi ro'yobga chiqarishgacha bo'lgan bosqichlarda shakllanadi va ularning har biri xarid atributlari va afzalliklariga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy xorij amaliyotida A.Maslou nazariyasi nafaqat iste'molchi xulq atvori menejmentida, balki marketing kommunikatsiyalarida, brending va mahsulot differensiatsiyasida keng qo'llanilmoqda. Mamlakatimiz biznes subyektlari amaliyotida iste'molchilarning jalb etishga yo'naltirilgan marketing strategiyalari asosan narx, sifat, qulaylik kabi an'anaviy ehtiyojlar doirasida qo'llanilib, ijtimoiy obro' va nufuz, o'zaro hurmat, o'z-o'zini anglash kabi yuksak darajadagi ehtiyojlariga yo'naltirilgan marketing strategiyalaridan yetarlicha foydalanilmasdan kelinmoqda. Shu jihatdan, xizmatlar bozorida, xususan restoran xizmatlari ko'rsatishda A.Maslou piramidasini samarali qo'llash iste'molchilarning talab-istaklari va qadriyatlarini o'zgarib borayotgan raqamli iqtisodiyot sharoitida ilmiy va amaliy ahamiyatga egadir.

ADABIYOTLAR SHARHI

Iste'molchi ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan marketingda strategiyalari, raqamli muhitda iste'molchi xulq-atvori transformatsiyasini tadqiq qilishga qaratilgan tadqiqotlarda xorijlik olimlardan Ph.Kotler marketingni inson ehtiyojlari va qadriyatlariga moslashtirish zarurligini ta'kidlab, "...iste'molchi qarorlari ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan jarayon"[1] - ekanligini qayd etgan. Brend kapitali nazariyasi vakillaridan K.Keller "iste'molchilarning yuksak darajadagi hurmat, o'zini anglash kabi ehtiyojlari raqamli brendlarga sadoqatni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega"[2] - ekanligini asoslaydi. Nufuzli ilmiy bazalardagi tadqiqotlarida ham "raqamli muhitda iste'molchi xulq-atvori ijtimoiy va psixologik omillar bilan kuchli bog'liq"[3] ekanligini alohida ta'kidlab o'tilgan.

RF olimlaridan Y.P.Golubkov tomonidan “A.Maslouning ehtiyojlar piramidasi marketing tadqiqotlarida segmentatsiya vositasi sifatida qo‘llashni taklif etadi”[4]. A.N. Romanovning ilmiy tadqiqotlarida onlayn muhitda iste’molchi qadriyatlar transformatsiyaga uchrab ijtimoiy ehtiyojlar ustuvorlik kasb etadi”[5] – deya ta’kidlagan.

A.Maslouning inson ehtiyojlari iyerarxik piramidasining birlamchi bo‘g‘inida insonning fiziologik ehtiyojlari joylashganligi bejiz emas. Aynan shu jihatdan mamlakatimiz olimlaridan M.M.Muxammedov “insonning oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish birinchi darajali ahamiyatga ega ekanligi nuqtai nazaridan kelajakda aholini yashash uchun zarur oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta’minlashda qanday tub o‘zgarishlar va jiddiy muammolar yuzaga kelishi mumkinligini chamalab ko‘rish kerak”[6] – ekanligini alohida qayd etgan. D.Tojiboyevaning fikricha “...insondagi ikki yoqlamalilikning ehtiyojlarda aks etishi tufayli qondirish insonning ma’naviy-ma’rifiy xislatlari, tajribalarini ko‘paytirishga olib kelishini, insonning dunyoqarashini, turmush tarzini o‘zgartirishini hamda ma’naviy, ma’rifiy, axloqiy ehtiyojlar va ularni qondirish o‘rtasida muvozanatlikni, mutanosiblikni ta’minlashga e’tiborni kuchaytirish zarur”[7].

METODOLOGIYA

Tadqiqotda iste’molchilarning restoranlarni tanlash va onlayn taomlarni onlayn buyurtma qilish jarayonidagi xulq-atvorini o‘rganish maqsadida 165 nafar respondent o‘rtasida marketing tadqiqoti (anketa so‘rovi) o‘tkazildi. “tanlanma hajmining cheklanganligi”[8] qaramasdan, tahlil uchun yetarli darajada reprezentativlikni ta’minlaydi. Ishlab chiqilgan tadqiqot so‘rovnomasi 13 ta savoldan iborat bo‘lib, ular yopiq va ochiq turdagi savollarni qamrab olgan. Savollar Leykert shkalasi bo‘yicha 5 ballik tizimda baholangan. Iste’molchilar afzalliklarini umumiy baholash uchun taqsimot, o‘rtacha qiymatlardan, so‘rovnomadagi ochiq savollarga berilgan javoblarni toifalash va asosiy tendensiyalarni aniqlash uchun Kontent-tahlili qo‘llanilgan, demografik omillar va iste’mol xulqi o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash uchun solishtirma tahlildan foydalanilgan.

Tanlanmaning hajmining kichik ekanligi ($n=165$) ekanligi va ayrim savollarda (ayniqsa 3 va 13-savollar) to‘liq javoblar sonining kamligi hamda ilmiy tadqiqotlarda restoran marketingi kam o‘rganilganligi sababli tadqiqot loyihaviy xususiyatga ega hamda kelgusi keng qamrovli tadqiqotlar uchun ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Qo‘llanilgan metodologiya iste’molchilarning raqamli muhitdagi xarid qarorini qabul qilish jarayonini kompleks o‘rganish imkonini berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

A.Maslouning ehtiyojlar nazariyasi raqamli iqtisodiyot sharoitida iste’molchi xulq-atvorini tahlil qilishda dolzarb metodologik asos sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, zamonaviy internet tarmog‘i, ijtimoiy tarmoqlar, marketpleyslarda iste’molchi ehtiyojlari an’anaviy modelga nisbatan dinamikligi va ko‘p segmentlilik bilan ajralib turadi. iyerarxiyaning quyi bosqichlari - fiziologik va xavfsizlik ehtiyojlari raqamli muhitda onlayn xaridlar orqali tez va qulay qondirilmoqda. Masalan, oziq-

ovqat, dori-darmon yoki kundalik tovarlarni yetkazib berish xizmatlari iste'molchilarning vaqt va xavfsizlikka bo'lgan ehtiyojini ta'minlaydi. Shu bilan birga, to'lov tizimlarining rivojlanishi ishonch va xavfsizlik hissini mustahkamlaydi.

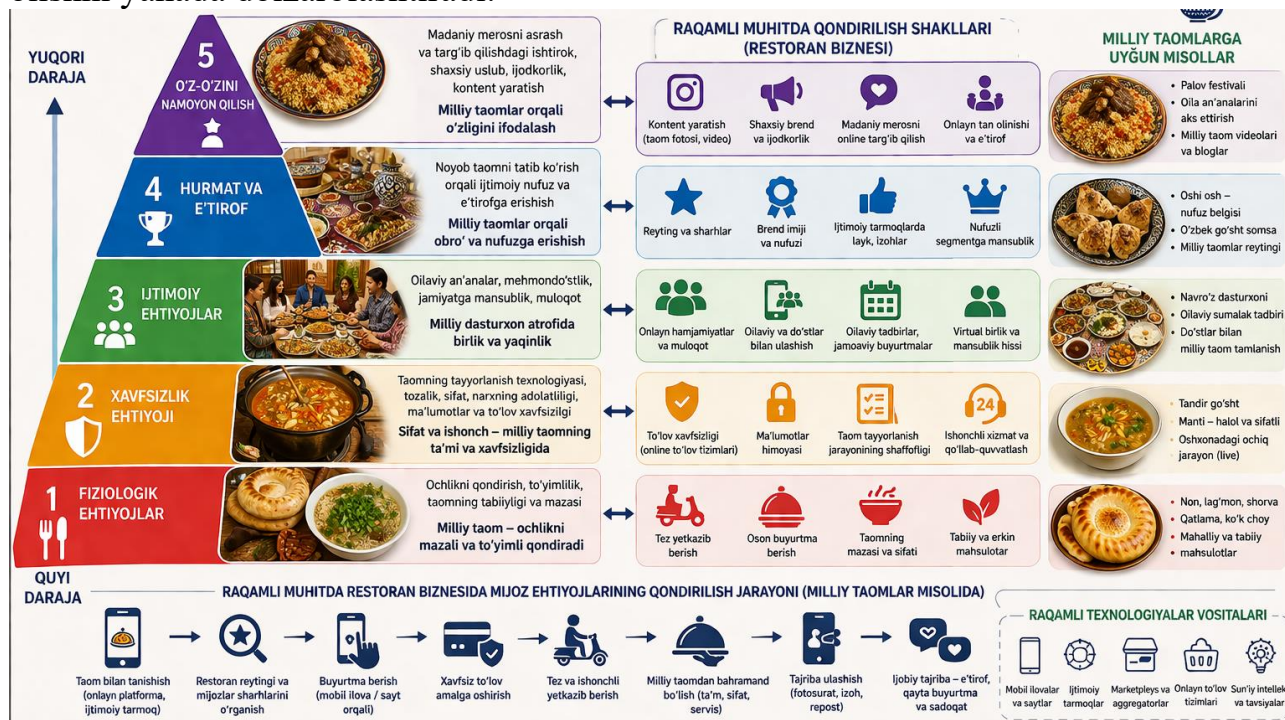
Zamonaviy iqtisodiy voqelikda raqamli texnologiyalar inson ehtiyojlarining nafaqat qondirilish usullarini, balki iyerarxik tabiatini ham tubdan o'zgartirdi. Raqamli iste'molchi uchun fiziologik ehtiyojlar bosqichi "raqamli infratuzilmaga ulanish" determinanti bilan boyitildi. Bugungi kunda internetga kirish imkoniyati axborot almashinuvi va ijtimoiy mavjudlikning kafolati sifatida namoyon bo'lmoqda. Raqamli iste'molchi uchun shaxsiy ma'lumotlar daxlsizligi, kiber-ishonch va algoritmik shaffoflik eng ustuvor xavfsizlik mezonlaridir. Ular uchun mahsulot va xizmatlarni tanlashda brendning kiber-imiji va ma'lumotlarni himoya qilish protokollari xarid qarorini shakllantiruvchi asosiy omil hisoblanadi.

Ijtimoiy ehtiyojlar sohasida iste'molchi o'zini ma'lum bir virtual hamjamiyatga daxldor his qilish orqali ijtimoiy izolyatsiyadan qochadi. Bu bilan birga ijtimoiy tarmoqlardagi layk, repost kabi ijobiy reaksiyalar, virtual reytinglar, raqamli faollik, onlayn hamjamiyatlarda ishtirok etish, o'zaro fikr almashish kabi insonning psixologik qoniqish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi noiqtisodiy rag'batga aylandi va iste'molchilarning mansublik va muloqot ehtiyojlarini qondirmoqda. Brendlar esa ushbu ehtiyojdan foydalanib, hamkorlikdagi marketing strategiyalarini shakllantirmoqda.

Ijobiy reaksiyalar raqamli iste'molchi uchun ijtimoiy tarmoqlarda o'z fikrini bildirish, shaxsiy brend yaratish, kontent ishlab chiqish e'tirof va o'z-o'zini namoyon qilish ehtiyojlarini qondirishning raqamli mavqeyi shakli hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, raqamli mahsulotlar va xizmatlar nafaqat funksional, balki simvolik va emotsional qiymatga ham ega bo'lib bormoqda. Ayniqsa, ijtimoiy aloqalar va munosabatlarda "o'z-o'zining hurmat qilinishiga, obro'-e'tiborga ega qadr-qimmatning oshishiga, xizmat sohasida o'sishiga, maqomi, nufuzi ortishiga, tan olinish va yuqori baho olishga bo'lgan ehtiyojlar"[9] ga emotsional bog'lanish kabi yuksak darajadagi ehtiyojlarning ustuvor ahamiyat kasb etayotganligiga guvoh bo'lishimiz mumkin. Demak, raqamli iste'molchi ehtiyojlarining qondirilishi bu funksional foydalilik va virtual muhitdan emotsional qoniqishning uyg'unlashuvidir. Bu jarayon iste'molchining bozordagi xulq-atvorini oldindan prognoz qilish imkonini beruvchi murakkab logistik-psixologik tizimni tashkil etadi.

Ahamiyatli jihati shundaki, an'anaviy Maslou piramidasi raqamli iste'molchi ehtiyojlarini tushunishda birlamchi ehtiyojlar qondirilmay turib ikkilamchi ehtiyojlarga o'tib bo'lmasligini saqlab qolsada, raqamli muhitda uning bosqichlari o'zaro kesishuvchan va aynan bir vaqt momentida namoyon bo'lish xususiyatiga ega bo'lmoqda. Ya'ni raqamli muhitda iyerarxik inversiya kuzatilib, iste'molchining birlamchi ehtiyojlari yetarli bo'lmasa-da, ikkilamchi hisoblangan internet trafigi, qimmatbaho smartfonlar, moda tushdagi avtomobillar, ijtimoiy tarmoq imiji uchun moliyaviy resurslarini sarflaydi. Ehtiyojlarning mazkur shakldagi "gipersegmentatsiyasi tufayli ehtiyojlar shu qadar tez o'zgaradiki, iyerarxiyaning barqarorligi yo'qolib boradi"[10]. Bu uzoq muddatli istiqbol uchun marketing

strategiyalarini rejalashtirishda raqamli iste'molchi ehtiyojlarini kompleks hisobga olishni yanada dolzarblashtiradi.

1-rasm. A.Maslouning ehtiyojlar iyerarxiyasining raqamli muhitda transformatsiyalashuvi¹ (restoran biznesi misolida)

Tadqiqotda raqamli iqtisodiyot sharoitida A.Maslouning ehtiyojlar nazariyasining o'ziga xos transformatsiyalashuvini restoran biznesi misolida empirik jihatdan tahlil qilindi. Xususan, an'anaviy modelda ehtiyojlar quyidan yuqoriga qarab izchil qondirilishi nazarda tutilgan bo'lsa, raqamli muhitda ushbu ketma-ketlikning o'zgacha shakllanishi kuzatilgan, ya'ni bugungi iste'molchilar taom iste'moli davomida bir vaqtning o'zida bir nechta bosqich ehtiyojlarini qondirishga intiladi.

Restoranlar faoliyatida bu jarayon onlayn platformalar, logistik agregatorlar, mobil ilovalar, ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshmoqda. Masalan, bugungi kunda tobora urfga aylanib borayotgan taom buyurtma qilish avvalo ochlikka barham berishga yo'naltirilgan fiziologik ehtiyojning qondirilishi hisoblansada, iste'molchi ushbu jarayonning o'zidayoq restoranlarning reytingi, tashrif buyuruvchilarning fikrlari, restoran va uning mijozlari nufuzi, obro'-e'tibori, brend imiji kabi ijtimoiy ehtiyojlarning ham bir vaqtda qondirilishiga e'tibor qaratgan. Bu holat hamkorlikda qiymat yaratish konsepsiyasi bilan uyg'unlashgan jarayon bo'lib, raqamli marketingda funksional va emotsional qiymat bir vaqtda taklif etilayotganligini asoslaydi.

Ehtiyojlarning qondirilishidagi tadrijiylikning buzilishi, ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar ta'sirida yanada kuchaymoqda. Ayniqsa, raqamli brendlar iste'molchining emotsional va ijtimoiy identifikatsiyasiga ta'sir ko'rsatib, xarid qarorlarini shakllantiradi. Tadqiqotimiz bo'yicha restoranlar va taom tanlovida iste'molchilar avvalo brendning "instagrambop" imijiga qiziqishi, keyin esa real iste'molga o'tishi

¹ Muallif ishlanmasi

aniqlandi. Bu restoran xizmatlari ko'rsatishda iste'molchilarning o'z-o'zini namoyon qilish, ijtimoiy nufuz va obro'-e'tibor kabi yuksak darajadagi ehtiyojlari ko'p jihatdan quyi ehtiyojlarga qaraganda ustuvorlik kasb etayotganligidan dalolat beradi.

Madaniy universallik nuqtai nazaridan, A.Maslouning ehtiyojlar piramidasida umuminsoniy ehtiyojlarni qamrab olsa-da, raqamli muhitda uning namoyon bo'lishi tor doiradagi madaniy omillar bilan modifikatsiyalanadi. Xususan, mamlakatimizda mehmondo'stlik va jamoaviylik, oilaviy qadriyatlar restoran(taom)larni tanlashda muhim rol o'ynaydi, bu esa ijtimoiy ehtiyojlarni birinchi darajada qondirilish ustuvorligini kuchaytirgan va salmog'ini oshirgan. tadqiqotimiz natijalariga ko'ra, global raqamli trendlar hisoblangan onlayn reytinglar, raqamli reklama va inflyuenserlar ta'siri taom iste'moli va oilaviy tadbirlarni o'tkazish jarayoniga ham chuqur singib borgan va xarid tanlovining muhim atributiga aylangan(1-jadval).

1-jadval

Milliy taomlar restoranida iste'molchilarning xarid tanlovini shakllantiruvchi omillarning A.Maslou piramidasida aks etishi¹

Ehtiyoj turlari	Xarid tanlovini shakllantiruvchi motivlar	Xarid qarorini shakllantirishga yo'naltirilgan marketing chora-tadbirlari
Fiziologik ehtiyojlar	Ochlikni qondirish, taomning tabiiyligi va to'yimliliigi	Taomning ekologik tozaligi va mazasiga urg'u berish
Xavfsizlik ehtiyoji	Taomning tayyorlanish texnologiyasi	Taom tayyorlanish jarayonining shaffofligi
Ijtimoiy ehtiyojlar	Milliy o'zlikni anglash, oilaviy an'analarga sodiqlik	ajdodlar merosi, milliy g'urur konsepsiyalarini qo'llash.
Hurmat va e'tirof	Noyob taomni tatib ko'rish orqali ijtimoiy nufuzga erishish	Inflyuenserlar yordamida taom "nufuzli" segmentga yo'naltirish.
O'z-o'ziini namoyon qilish	Madaniy merosni asrash va uni targ'ib qilishdagi ishtiroki	Foydalanuvchilar tomonidan yaratilgan kontentlar va turli rag'batlantirish tadbirlari

Mazkur tadqiqotda restoranlarda raqamli omillarning iste'molchilarning onlayn xarid xulqiga ta'siri ko'p omilli regressiya tahlili va χ^2 tahlil orqali baholandi (2-jadval). Modelda bog'liq o'zgaruvchi sifatida onlayn buyurtma chastotasi (Y), mustaqil o'zgaruvchilar sifatida esa restoranlarning reytingi (X_1), vizual kontentlarning ta'siri (X_2), brendning taniqliligi (X_3) va ijtimoiy ehtiyojlar (X_4) kiritildi.

$$Y = \beta_0 0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \varepsilon$$

Bu yerda:

Y – xarid xulqining shakllanishi yoki onlayn buyurtmalar chastotasi;

x_1 – reyting ta'siri;

x_2 – vizual kontent ta'siri;

x_3 – restoran brendi taniqliligi va nufuzi;

x_4 – ijtimoiy ehtiyojlar ta'siri (do'stlar/oila);

β – regressiya koeffitsiyenti;

¹ Muallif ishlanmasi

ε – xatolik.

2-jadval

Restoranlarda raqamli omillarning iste'molchi xarid xulqiga ta'sirining ko'p omilli regressiya tahlili natijalari¹

O'zgaruvchilar	B qiymatlari	p-value	ta'siri
β_0 (const)	1.12		sezilarsiz
Reyting ta'siri (x_1)	0.32	0.01	kuchli
vizual kontent ta'siri (x_2)	0.21	0.04	o'rtacha
restoran brendi tanirliligi va nufuzi (x_3)	0.27	0.02	sezilarli
ijtimoiy ehtiyojlar ta'siri (x_4)	0.35	0.001	juda kuchli

Tahlil natijalari modelning umumiy jihatdan statistik ahamiyatli ekanligini ko'rsatdi ($F = 9.6$; $p < 0.01$). $R^2 = 0.48$ qiymati modelning mustaqil o'zgaruvchilar ta'sirida xarid xulqidagi o'zgarishlarning 48 foizini asoslash mumkinligini anglatadi, bu esa raqamli omillarning ehtiyojlarning iyerarxik shakllanishidagi rolining o'rtacha ahamiyatli ekanligini tasdiqlaydi. Regressiya modeli koeffitsiyentlari tahliliga ko'ra, raqamli muhitda ijtimoiy ehtiyojlarning ta'siri ($\beta = 0.35$; $p < 0.001$) eng kuchli omil sifatida namoyon bo'lib, iste'molchilarning tanishlar va do'stlar, oilaviy marosimlar va ijtimoiy tarmoqlar orqali shakllangan tasavvurlari xarid qaroriga sezilarli ta'sirini aniqlash imkonini berdi. Restoranlarning reytingi ($\beta = 0.32$; $p < 0.01$) ham yuqori ahamiyatga ega bo'lib, iste'molchilar uchun ishonch va xavfsizlik mezonini aks ettirgan. Restoran brendi va nufuzi ($\beta = 0.27$; $p < 0.05$) iste'molchilarning xarid qarorlarida muhim bo'lsada, tadqiqotimizda kuchsizroq ta'sirga ega omil sifatida qayd etildi.

Raqamli platformalardagi vizual kontentlar ta'siri ($\beta = 0.21$; $p < 0.05$) ijobiy bo'lsada, o'rta darajadagi ta'sir ko'rsatgan. Vizual kontent va xarid xulqi o'rtasida ijobiy, ammo zaif bog'liqlik iste'molchi qarorlariga ma'lum darajada ta'sir qilsa-da, u yakka holda hal qiluvchi omil emasligini anglatadi. Tadqiqot natijalari A.Maslouning ehtiyojlar iyerarxiyasi raqamli muhitda iste'molchi qarorlari ko'p jihatdan yuksak darajadagi ehtiyojlar, ya'ni ijtimoiy mansublik, obro' va o'zini namoyon qilish ta'sirida shakllanayotganini asoslaydi. Shuningdek, restoranning reytingi xavfsizlik ehtiyojlarini aks ettirgan. "Mazali" kabi ta'riflar fiziologik ehtiyojlarni, "ishonchli" va "sifatli" tushunchalari xavfsizlik ehtiyojlarini, "do'stlar bilan" kabi fikrlar ijtimoiy ehtiyojlarni, "instagram uchun" kabi ta'riflar esa o'zini namoyon qilish ehtiyojlarini aks ettirgan.

Fikrimizcha, raqamli muhitda iste'molchilarning xarid xulq-atvori ko'p omilli va aralash xususiyatga ega bo'lib, ijtimoiy nufuz va bilishga asoslangan ikkilamchi ehtiyoj omillari an'anaviy fiziologik ehtiyojlarga nisbatan ustun ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa restoran xizmatlari marketing strategiyalarini ishlab chiqishda ijtimoiy tasdiq, raqamli reytinglar va vizual kommunikatsiyalarga ustuvor ahamiyat qaratish zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi. Xususan, χ^2 tahlil orqali demografik omillar va iste'mol tanlovi o'rtasidagi bog'liqlik tahlili natijalarga ko'ra, yosh toifasi

¹ Muallif ishlanmasi

va onlayn buyurtma chastotasi o'rtasida statistik ahamiyatli bog'liqlik aniqlanmadi ($\chi^2 = 5.34$; $p > 0.05$). Bu holat iste'mol xulq-atvorining faqat demografik omillar bilan emas, balki raqamli ta'sirlar bilan shakllanishini ko'rsatdi. Shuningdek, taom sifati, turi, restoran reytingi va brendi va o'rtasida qisman bog'liqlik kuzatildi, bu iste'mol qarorlarida o'zgaralar tavsiyasini aks ettiruvchi subyektivlik va axborot omillarining ustuvorligini anglatadi.

A.Maslouning ehtiyojlar iyerarxiyasini raqamli muhitdagi transformatsiyasini milliy restoran (taom)lar misolida tahlil qilish restoranlar marketingida iste'molchi xulq-atvorining yangi qirralarini ochib berdi. Xususan, Jizzax somsasi, Samarqandcha osh, Tandir kabob kabi taomlar fiziologik ehtiyojni qondiruvchi taom xususiyatidan ko'ra ko'p segmentli raqamli qiymat yaratuvchi mahsulot qiyofasida shakllanmoqda. Tadqiqot natijalariga ko'ra iste'molchilar ushbu taomlarni fiziologik ehtiyojlar darajasida iste'mol qilsada, tanlov jarayonidayoq yuksak bosqichdagi ehtiyojlari faollashgan. Masalan, Jizzax somsani tanlashda faqat to'yimlilik emas, balki uning "an'anaviylik" va "haqiqiy ta'm" konsepsiyasiga mosligi ham ahamiyat kasb etgan. Bu holat iste'molchida madaniy o'ziga xoslikni namoyon qilish ehtiyojining kuchli ekanligini ko'rsatdi.

Samarqandcha osh misolida esa ehtiyojlar iyerarxiyasi ketma-ketligining buzilishi yanada yaqqol kuzatilgan. Aksariyat iste'molchilar uning vizual jalb etuvchanligini ijtimoiy tarmoqlardagi "instagrambop" taqdimotlar orqali tanishgan, keyin esa xarid qarorini shakllantirishgan. Bu yerda mahsulotning ramziy qiymatini funksional qiymat bilan bir vaqtda iste'mol qilish yaqqol kuzatilib, o'zini namoyon qilish va ijtimoiy nufuz hamda tan olinishga bo'lgan ehtiyojlari birlamchi ehtiyojlardan oldin shakllanganligi kuzatilgan.

Xalisa, qurtoba va tandir kabob misolida esa xarid tanlovida xavfsizlik va ishonch omillari muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Ushbu taomlarni tanlashda raqamli platforma foydalanuvchilarining qoldirgan izoh va fikrlari, reytinglar va sharhlar orqali sifat va sanitariyaga oid xavfsizlik ehtiyoji shakllangan. Ushbu taomlar iste'molida ham oilaviy va jamoaviylik qadriyatlari ustunlikka ega bo'lib, ustuvorlik ijtimoiy ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, yangi avlod vakillari uchun milliy taomlar ayniqsa qurtoba, g'ilindi va h.k. noyob milliy taomlarni tayyorlash yoki iste'moli gastronomik identifikatsiya va ijtimoiy tanlov xususiyatiga ega emasligi ular haqidagi bilimlarning pasayishi, axborot yetishmovchiligi yoki modernizatsiya tufayli emas, balki madaniy dissonans samarasi hisoblanadi. Chunki, "...iste'molchi biror narsa o'zini "bezovta qilyapti", deb hisoblasa va bu nima ekanligiga amin bo'lmasa, A.Maslou iyerarxiyasidan ehtiyojlarni qondirishga nima yetishmayotganligini yoki ba'zi insonlar bilan uchrashish va ijtimoiy tuyg'uni his qilish kerak ekanligini anglashga yordam beradi"[11]. Shu sababli ijtimoiy tarmoqlar orqali xarid qarorini shakllantirishda taomning organoleptik xususiyatlaridan ko'ra, uning vizual tasvirlari signal funksiyasiga aylanib ulgurgan.

"...iyerarxiyaning zamonaviy tuzilmasi aynan raqamli muhitda insonning fiziologik ehtiyojlari bilan bevosita vaziyatli tahdidlar va imkoniyatlar o'rtasidagi

bog'liqlikni yanada aniq ifodalashga imkon beradi. Shu jihatdan ehtiyojlar iyerarxiyasining an'anaviy tuzilmasini saqlab qolish barobarida uni bir qator tuzilmaviy elementlar bilan to'ldirish zarur"[12]. Ilmiy jihatdan, mazkur holat raqamli muhitda Maslou piramidasining "gibridlashuvi"ni anglatadi: iste'molchi bir vaqtning o'zida fiziologik, ijtimoiy va o'zini namoyon qilish ehtiyojlarini qondirishga harakat qiladi. Bu esa restoranlar uchun marketing strategiyalarini ishlab chiqishda milliy madaniy omillar va raqamli trendlarni integratsiya qilish zarurligini ko'rsatdi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Raqamli muhitda iste'molchi ehtiyojlari "aralash model" asosida shakllanib, funksional, emotsional va ijtimoiy komponentlarning integratsiyalashuvi shaklida namoyon bo'ladi. Demak, restoran marketingida Maslou piramidasini barqarorlik yondashuviga ko'ra emas, balki dinamik yondashuv asosida qo'llash talab etiladi. So'rovnomalar natijalariga ko'ra, respondentlar uchun muayyan qismi brend nufuzi va vizual ko'rinishini yuqori baholash, taomni iste'mol qilishdan oldin uning foto/video/keys-tarix shakldagi "raqamli izini" yaratish orqali ijtimoiy e'tirofga intilishi restoran tanlovida o'z-o'zini namoyon qilish vositasiga aylangan.

Tadqiqotda respondentlarning asosiy qismini 18-25 yoshdagi va 36-50 yoshdagilar tashkil etgan. Bu esa tadqiqotning raqamli ko'nikmalar va an'anaviy qadriyatlar o'rtasidagi nisbatni o'rganishda xolislikni ta'minlagan.

Milliy restoranlarga tashrifni va taomlar sotuvini qanday yaxshilash mumkinligi haqidagi fikrida sifat, reyting va mijoz fikri kabi takrorlanuvchi javoblarning ko'pligi ular uchun restoran reytingi va u haqdagi boshqalarning sharhlarga e'tiborning kuchliligini, o'z tanlovini ijtimoiy tarmoqlardagi jamoaviy fikr asosida saralashini ko'rsatdi.

"Haftasiga 2 martadan ko'p" va "haftasiga 1 marta" onlayn buyurtma berish intensivligi yuqori bo'lgan guruhlarda vaqt resurslarini unumli sarflash asosiy motivator sifatida namoyon bo'lgan. Respondentlar, ayniqsa 18-25 yoshdagilar yuqori texnologik qulaylikni, xususan tadqiqotimiz bo'yicha onlayn buyurtma tezligini talab qilsa-da, xarid qarorini qabul qilishda "an'anaviylik" va "oilaviy qadriyatlar"ga ko'proq tayangan. Bu yoshlarning shunchaki zamonaviylashgan an'anaviy iste'molchi ekanligidan dalolat beradi.

Zamonaviy restoran iste'molchilari raqamli interfeyslar orqali milliy mazmundagi kontentlarni iste'mol qiluvchi, raqamli interfeys orqali milliy o'zlikni va ijtimoiy e'tirof izlayotgan va vaqt samaradorligini qadriyat darajasida angelaydigan ehtiyojlar turkumiga esa xulq-atvorli individlar hisoblanadi.

Shu jihatdan restoranlarning raqamli marketing strategiyasida tadqiqotda ko'rib o'tilgan lochi non, chalop, Samarqandcha osh, tuxum barak, g'ilmindi kabi noyob milliy taomlar yangi avlod uchun shunchaki ozuqa emas, balki "madaniy kod" va "zamonaviy trend" sifatida qayta formatlanishi lozim.

Qurtoba yoki g'ilmindi kabi taomlarning tayyorlanish jarayoni ijtimoiy tarmoqlarda "trend" va "estetika" sifatida taqdim etish, ularning "cheklangan", noyob "gastronomik meros" sifatida targ'ib qilish ko'rsatish orqali 18-25 yoshlarda ularni

tatib ko‘rish va ijtimoiy tarmoqda ulashish ehtiyojini shakllantirish orqali fiziologik ehtiyojini yaratishga erishish lozim.

Restoranlarda noyob milliy taomlarga talabni shakllantirishda ijtimoiy tarmoqlardagi reklama tadbirlarini “an’anaviylik va zamonaviylik” uslubida targ‘ib qilish, taom tayyorlanish jarayonini yuqori sifatli videoroliklarda namoyish etish orqali yoshlarning estetik ehtiyojini shakllantirishga erishish lozim.

Raqamli marketing strategiyasini ishlab chiqishda ko-marketingga uyg‘unlashtirish orqali milliy taomlarni iste’mol qilish va ijtimoiy tarmoqlarda ulashish yoshlar uchun gastronomik madaniyat targ‘ibotchisi sifatida talqin qilinishiga, ularning ijtimoiy maqomini mustahkamlovchi omilga aylanishini ta’minlash lozim. Milliy taomlarga xarid qarorini ijtimoiy mansublik va e’tirof darajasida shakllantirish maqsadida raqamli kontentlarning “texnologik servis” va “milliy mazmun”dagi semantik maydonini kuchaytirish lozim, deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Kotler P., Keller K.L. Marketing Management, Global Edition, 15th edition, Kotler P., Keller K.L., 2016.
2. Keller K.L. Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity. Prentice Hall, 2012. - 600 p.
3. Consumer Behavior: Buying, Having, and Being M.Solomon 2018 Global Ed. 627 p.
4. П. Голубков. - 4-е изд., перераб. и доп. - Москва : Финпресс, 2008.
5. Маркетинг. Под редакцией академика А. Н. Романова. ... Маркетинг. Под редакцией академика А. Н. Романова. 1995 г. 560 с..
6. Мурод Мухаммедов. Ўзбекистон ижтимоий-иқтисодий тараққиёти истиқболлари, XXI асрнинг долзарб муаммоси, нима учун айнан аграр соҳани ривожлантириш керак? <https://review.uz>.
7. Тожибоева Д. (2023). Моддий ва маънавий эҳтиёжлар мувозанатини таъминлашда институционал иқтисодиётнинг тарбиявий функцияси. Экономика и финансы (Узбекистан), (5 (165)), 11-23. doi: 10.34920/eIf/vOL_2023_Issue_5_2.
8. K.M.Ibodov. Marketing tadqiqotlari. O‘quv qo‘llanma. Toshkent T.: “IQTISOD-MOLIYA” nashriyoti, 2021 y.-256 b.
9. Қ.Х.Абдурахмонов ва бошқ. Инсон тараққиёти. Дарслик. - Т.: Иқтисодиёт, 2012. - 542 б. 341 б.
10. Тюха Анастасия Сергеевна, & Асадуллаев Рустам Геннадьевич (2018). Разработка алгоритма гиперсегментации пользователей Интернет-ресурса. Academy, 2 (6 (33)), 9-12.
11. McLeod, Saul. (2025). Maslow’s Hierarchy of Needs. 10.5281/zenodo.15240897.
12. Kenrick, D. T., et al. (2010). Renovating the Pyramid of Needs: Contemporary Extensions Built Upon Ancient Foundations. Perspectives on Psychological Science, 5(3), 292-314.

MINTAQAVIY TURIZMNI BARQAROR RIVOJLANTIRISH STRATEGIYASI

Gulmanov Maxsud Aminovich

Abu Rayhon Beruni nomidagi

Urganch davlat universiteti

“Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti

Annotatsiya

Maqolada mintaqaviy turizmni barqaror rivojlantirish strategiyasining nazariy va konseptual asoslari tahlil qilindi. Unda iqtisodiy samaradorlik, ekologik muvozanat, ijtimoiy-madaniy integratsiya va institutsional boshqaruv o‘lchamlari tizimli ravishda o‘rganildi. Xalqaro tajribalar asosida mintaqaviy darajada qo‘llash mumkin bo‘lgan ko‘p komponentli strategik model ishlab chiqildi. Tadqiqot jarayonida destinatsion boshqaruv, klaster yondashuvi va raqamli texnologiyalarning ahamiyati asoslab berildi. Natijada barqaror turizmni ta‘minlashda integratsiyalashgan boshqaruv va resurslardan oqilona foydalanish muhimligi aniqlangan.

Kalit so‘zlar: barqaror turizm, mintaqaviy rivojlanish, turizm strategiyasi, ekologik muvozanat, DMO, klaster, raqamli turizm.

Аннотация

В статье были проанализированы теоретические и концептуальные основы стратегии устойчивого развития регионального туризма. Системно рассмотрены экономическая эффективность, экологическое равновесие, социально-культурная интеграция и институциональное управление. На основе международного опыта разработана многокомпонентная стратегическая модель, применимая на региональном уровне. В ходе исследования обоснована роль управления дестинациями, кластерного подхода и цифровых технологий. В результате установлена значимость интегрированного управления и рационального использования ресурсов для обеспечения устойчивого развития туризма.

Ключевые слова: устойчивый туризм, региональное развитие, стратегия туризма, экологическое равновесие, DMO, кластер, цифровой туризм.

Abstract

The article analyzed the theoretical and conceptual foundations of a sustainable regional tourism development strategy. Economic efficiency, environmental balance, socio-cultural integration, and institutional governance were systematically examined. Based on international experience, a multi-component strategic model applicable at the regional level was developed. The study justified the importance of destination management, cluster approaches, and digital technologies. The findings identified integrated governance and efficient resource utilization as key factors in ensuring sustainable tourism development.

Keywords: sustainable tourism, regional development, tourism strategy, environmental balance, DMO, cluster, digital tourism.

KIRISH

Turizm jahon iqtisodiyotining tarkibiy qismlaridan biri sifatida XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab barqaror oʻsish tendensiyasiga ega boʻlib, bugungi kunda milliy va mintaqaviy iqtisodiyotlar uchun muhim omilga aylangan. Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO) maʼlumotlariga koʻra, 2023-yilda dunyo boʻylab xalqaro sayyohlar soni 1,3 milliard kishiga yetib, pandemiyadagi pasayishdan keyin 2019-yil koʻrsatkichlarining 88 foizini tikladi [1]. Jahon Sayohat va Turizm Kengashi (WTTC) esa 2023-yilda turizm sektorining jahon yalpi ichki mahsulotiga qoʻshgan hissasi 9,5 trillion AQSh dollarini tashkil etganini, bu esa global YaIMning 8,8 foiziga tengligini qayd etdi [5].

Ammo turizmning nisbatan tez surʼatlar bilan oʻsishi oʻzi bilan bir qator tarkibiy muammolarni ham olib keldi. Turistik oqimlarning maʼlum hududlarda haddan tashqari toʻplanishi (over-tourism), tabiiy ekotizimlar va madaniy merosga salbiy taʼsir, mahalliy aholining iqtisodiy manfaatlardan yetarlicha foyda koʻrmasligi va turizm daromadlarining markazlashib qolishi - bularning barchasi mintaqaviy rivojlanish nazariyasida yangi yondashuvlarni, xususan, barqaror turizm konsepsiyasini muhim boʻgʻinga aylantirdi.

Mintaqaviy barqaror turizm masalasi bir tomondan global iqlim oʻzgarishlari, boshqa tomondan esa mahalliy iqtisodiy tengsizliklarni bartaraf etish zarurati bilan uzviy bogʻliq. Brundtland komissiyasining "Bizning umumiy kelajagimiz" hujjatida belgilangan "kelajak avlod ehtiyojlarini xavf ostiga qoʻymasdan, bugungi ehtiyojlarni qondirish" tamoyili turizm sohasida ham fundamental asos boʻlib xizmat qilmoqda [2]. Ushbu tamoyilni konkret strategik amaliyotga tatbiq etish esa mintaqaviy iqtisodiyot, boshqaruv nazariyasi va turizm geografiyasi kesishmasida yangi tadqiqot yoʻnalishlarini talab qilmoqda.

Oʻzbekiston Respublikasida ham turizm sohasini rivojlantirish soʻnggi yillarda kuchli siyosiy va institutsional diqqat markaziga kirdi. Prezidentning 2019-yil 5-yanvardagi PF-5611-son Farmoni¹ doirasida turizm infratuzilmasini rivojlantirish, turistik yoʻnalishlarni diversifikatsiya qilish va xalqaro standartlarga muvofiqlikni taʼminlash maqsadlari belgilab qoʻyildi [10]. Ushbu yondashuv mintaqaviy darajada barqaror turizm strategiyasini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishni yanada muhim va dolzarb vazifaga aylantirdi.

Ushbu tadqiqot mintaqaviy turizmni barqaror rivojlantirishning nazariy-konseptual asoslarini sistemali tarzda ochib berish, xalqaro tajribani tahlil qilish va koʻp oʻlchamli strategik model taklif qilish maqsadini koʻzlaydi. Maqolada barqaror turizm strategiyasining toʻrtta asosiy oʻlchamiga - iqtisodiy, ekologik, ijtimoiy-madaniy va institutsional - alohida eʼtibor qaratiladi hamda ularning mintaqaviy darajada integratsiyalashuvi uchun konseptual doira taklif etiladi.

¹ Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvar PF-5611-son "Oʻzbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida" Farmoni <https://lex.uz/docs/-4143188>

ADABIYOTLAR SHARHI

Barqaror turizm konsepsiyasi akademik muhitda 1990-yillardan boshlab jiddiy nazariy poydevorga ega bo'la boshladi. Hunter barqaror turizmni yagona belgilangan paradigma sifatida emas, balki turli sharoit va kontekstlarga moslasha oladigan adaptiv paradigma sifatida ta'rifladi va bu yondashuv mintaqaviy xilma-xillikni hisobga olish zaruratini asosladi [19]. Swarbrooke esa barqaror turizm menejmenti bo'yicha yaxlit konseptual tizimni taklif qilib, ekologik, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy o'lchamlarning birgalikdagi tahlilini talab qildi [18].

Butler tomonidan ishlab chiqilgan "Turistik hududning rivojlanish sikli" (TALC) modeli mintaqaviy turizmni rivojlantirish strategiyasining nazariy asoschisi sifatida tan olingan. Ushbu model turizm destinatsiyalarining eksploratsiya, jalb etish, rivojlanish, mustahkamlanish va tanazzul bosqichlarini tavsiflab, har bir bosqichda turli boshqaruv yondashuvlarini talab qiladi [3]. Inskeep esa integrallashgan va barqaror turizm rejalashtirish usullarini kompleks tizimga keltirdi, mintaqaviy rejalashtirish va destinatsion boshqaruvning o'zaro bog'liqligini asosladi [4].

Weaver barqaror turizmning nazariy tadqiqotida "aqalli barqarorlik" (weak sustainability) va "kuchli barqarorlik" (strong sustainability) o'rtasidagi farqni aniqlab berdi. Birinchisida iqtisodiy kapital ekologik kapitalning o'rnini bosishi mumkin deb ko'rilsa, ikkinchisida tabiiy kapital almashtirilib bo'lmaydigan va uni saqlab qolish shart deb qaraladi [8]. Mintaqaviy turizm strategiyasini loyihalashda ushbu farq muhim amaliy ahamiyat kasb etadi, chunki barqarorlikning qaysi modeli tanlangani butun siyosiy yo'nalishni belgilaydi.

Ritchie va Crouch raqobatbardosh destinatsiya modelida barqarorlik va raqobatbardoshlikning bir-birini to'ldiruvchi g'oyalar ekanligi asoslantirildi: barqaror destinatsiya uzoq muddatda raqobatbardosh bo'ladi, raqobatbardosh destinatsiya esa barqaror bo'lishi shart [14]. Ular taklif qilgan konseptual modelda destinatsiyaning iqtisodiy resurslar, fizik kapital, inson resurslari, ma'lumotlar/kapital, infratuzilma va tarixiy merosdan iborat "asosiy resurslar" tizimi barqaror strategiya shakllantirishning boshlang'ich nuqtasi hisoblanadi.

Hall turizm siyosatida boshqaruv tipologiyasini ishlab chiqib, to'rt asosiy modelni - bozor, korporativ, davlat va hamkorlik boshqaruvi - tahlil qildi va mintaqaviy turizmga ko'p manfaatdor tomonlarni jalb qiluvchi hamkorlik modeli eng samarali natijalarga erishganini ko'rsatdi [13]. Mowforth va Munt barqaror turizm masalasini siyosiy iqtisodiyot nazariyasi nuqtai nazaridan ko'rib chiqib, turizm manfaatlarining taqsimlanishida kuch va vakolat munosabatlari muhim rol o'ynashini ta'kidladi [7].

Bramwell va Lane barqaror turizm tadqiqotidagi innovatsion yo'nalishlarni umumlashtirib, yirik ma'lumotlar tahlili, raqamli texnologiyalar va ko'p manfaatdor tomonlar hamkorligining yangi imkoniyatlarini ko'rsatdi [17]. Ular xususan, mahalliy jamiyatlar, davlat idoralari, xususiy sektor va nodavlat tashkilotlar o'rtasidagi hamkorlikning institutsional shakllarini yaratish zaruratini asoslab berdi.

Eagles, McCool va Haynes qo'riqlanadigan hududlarda barqaror turizm tamoyillarini tatbiq etishning metodologik asoslarini ishlab chiqdi va mintaqaviy boshqaruv sxemalarida ekologik sig'imning raqamli monitoring tizimlarini joriy etish

zaruratini asoslab berdi [21]. Stabler mintaqaviy turizm iqtisodiyotida resurslardan foydalanish samaradorligi va eksternailities muammosini batafsil tahlil qildi [20].

OECD ning 2022-yilgi "Turizm tendensiyalari va siyosati" hisobotida raqamli transformatsiya turizm sektoridagi barcha jarayonlarni qayta shakllantirmoqda - marketing, bron qilish, xizmat ko'rsatish va monitoring - degan xulosa asosli dalillar bilan keltirildi [9]. Hisobotda xususan, smart turizm platformalari turistik oqimlarni samarali boshqarish, talab-taklif muvozanatini real vaqtda kuzatish va resurslardan foydalanishni optimallashtirish imkonini berishini ko'rsatdi. Raqamli infratuzilmaga investitsiyalar esa mintaqaviy turizm barqarorligini ta'minlashning strategik vositasiga aylanmoqda.

Kozak va Baloglu turistik destinatsiyalarni boshqarish va marketing qilishning zamonaviy yondashuvlarini tahlil qilib, brendlash va pozitsionlash jarayonlarida mintaqaviy o'ziga xoslikni saqlab qolishning strategik ahamiyatini ko'rsatdi [24]. Sharpley barqaror turizm va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlarni turli nazariy paradigmlar orqali tahlil qilib, "barqaror turizm" iborasining ko'pincha turli manfaatdor tomonlar tomonidan turlicha talqin qilinishini akademik jihatdan asoslab berdi [16].

METODOLOGIYA

Metodologiya bo'limi tadqiqotning nazariy va amaliy asoslarini tizimli yondashuv orqali o'rganishga yo'naltirildi. Tadqiqotda sistemali adabiyotlar tahlili, qiyosiy tahlil va konseptual modellash usullari qo'llanildi. Xalqaro tashkilotlar hisobotlari hamda ilmiy maqolalar asosida barqaror turizm rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar ajratib olindi. Qiyosiy tahlil doirasida turizm sohasida yuqori natijalarga erishgan davlatlar tajribasi o'rganildi va ularning asosiy mexanizmlari umumlashtirildi. Mintaqaviy darajada qo'llash mumkin bo'lgan strategik model ishlab chiqildi. Tadqiqot jarayonida iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy ko'rsatkichlar o'zaro bog'liqlikda tahlil qilindi hamda ularning barqaror rivojlanishdagi o'rni aniqlangan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Barqaror mintaqaviy turizm strategiyasini shakllantirishda besh asosiy tamoyil o'zaro chambarchas bog'liq holda namoyon bo'ladi. Ushbu tamoyillar UNWTO ning barqaror turizm ko'rsatkichlari tizimi [1] va Yevropa Komissiyasining turizm sohasidagi o'tish yo'l-xaritasi [6] asosida quyidagicha tizimlashtirish mumkin:

1-jadval

Barqaror mintaqaviy turizm strategiyasining asosiy tamoyillari¹

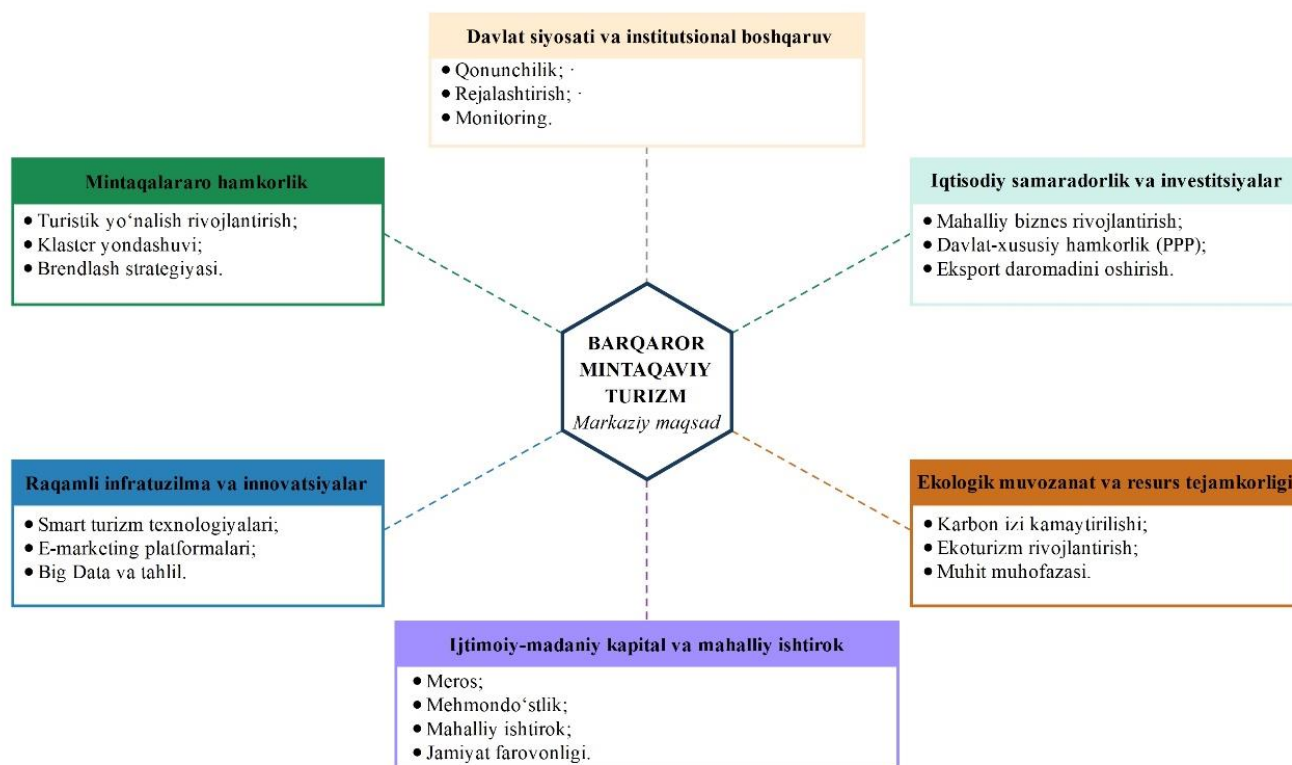
№	Tamoyil	Asosiy ko'rsatkichlar
1	Iqtisodiy samaradorlik	Mahalliy YaIM ulushi, bandlik darajasi, eksport daromadi
2	Ekologik muvozanat	Karbon izi, chiqindilarni boshqarish, suvdan foydalanish
3	Ijtimoiy integratsiya	Mahalliy ishtirok darajasi, madaniy meros holati
4	Institutsional samaradorlik	Boshqaruv sifati, me'yoriy baza, xalqaro muvofiqlik
5	Raqamli integratsiya	Smart turizm tizimlari, e-xizmatlar, ma'lumotlar tahlili

¹ Manbalar asosida muallif tomonidan tuzildi.

Iqtisodiy samaradorlik tamoyili mintaqaviy turizm strategiyasining iqtisodiy barqarorligini ta'minlashni ko'zda tutadi. Bu degani mahalliy iqtisodiyotga turizm daromadlarining to'liq va adolatli taqsimlanuvi, importga bog'liqlikning minimallashtirish va mahalliy zanjirli ta'sir (linkage effect) ning oshirilishidir. WTTC ning 2023-yilgi hisobotiga ko'ra, turizm sektorida har bir ish o'rni iqtisodiyotning boshqa sektorlarida o'rtacha 1,5 qo'shimcha ish o'rnini yaratadi [5]. Bu multiplikator effekt mintaqaviy iqtisodiy barqarorlik uchun alohida ahamiyat kasb etadi.

Ekologik muvozanat tamoyili turizm faoliyatini tabiat sig'imi (carrying capacity) doirasida saqlashni talab qiladi. Yevropa Komissiyasining 2021-yilgi hujjatida [6] turistik ko'rsatkichlar ustidan raqamli monitoring tizimlari joriy etish, ekologik sertifikatlash dasturlari kengaytirish va "yashil turizm" standartlarini qonunchilik orqali tartibga solish - bularning barchasi barqaror turizm siyosatining asosiy vositalari sifatida tavsiya qilingan.

Ijtimoiy integratsiya tamoyili mahalliy aholi - ayollar, yoshlar, qishloq jamoalari - turizmning barcha bosqichlariga, ya'ni qarorlar qabul qilishdan tortib xizmatlar taqdim etishgacha jalb etilishini ta'minlashni anglatadi. OECD (2022) hisobotida [9] mahalliy aholining turizm daromadlaridan foyda olishi uchun ijtimoiy kooperativlar, mahalliy DMO tuzilmalari va mikro-kreditlash dasturlari samarali vosita ekanligi ko'rsatilgan.

1-rasm. Mintaqaviy turizmni barqaror rivojlantirish strategik tizimi¹

Institutsional samaradorlik esa barcha boshqa tamoyillarni amalga oshirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Qonunchilik bazasi, litsenziyalash tizimi, monitoring va

¹ Manbalar asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

nazorat mexanizmlari, hamda xalqaro standartlarga muvofiqlik - bularning barchasi mintaqaviy turizm tizimining hayotiy saqlanishi uchun zarur institutsional kapitaldir [13].

Adabiyotlar tahlili va qiyosiy tahlil natijalariga tayangan holda mintaqaviy barqaror turizm strategiyasining konseptual modeli ishlab chiqildi. Ushbu model oltita oʻzaro bogʻliq komponentdan iborat boʻlib, har bir komponent oʻzaro taʼsir va almashinuv kanallar orqali bogʻlangan (1-rasm).

Modelning markazida "Barqaror Mintaqaviy Turizm" konsepsiyasi joylashgan boʻlib, u oltita asosiy komponentdan tashkil topadi. Birinchi komponent - davlat siyosati va institutsional boshqaruv - mintaqaviy turizm tizimining qonuniy-meʼyoriy, moliyaviy va nazorat mexanizmlarini oʻz ichiga oladi. Ikkinchi komponent - iqtisodiy samaradorlik va investitsiyalar - xususiy sektor, xalqaro kapital va davlat-xususiy sheriklik orqali turizm zanjirini moliyalashtirishni bildiradi. Uchinchi komponent - ekologik muvozanat va resurs tejamlorligi - tabiat muhofazasi va iqlim moslashuvini taʼminlaydi.

Toʻrtinchi komponent - ijtimoiy-madaniy kapital - mahalliy jamiyatlar ishtirokini, madaniy meros saqlanishini va mehmondoʻstlik anʼanalarini qamrab oladi. Beshinchi komponent - raqamli infratuzilma va innovatsiyalar - smart turizm platformalari, e-marketing va maʼlumotlar tahlilini oʻz ichiga oladi. Oltinchi komponent - mintaqalararo hamkorlik va klaster yondashuvi - turistik yoʻnalishlar, brendlash va hududlar oʻrtasidagi resurslarni birgalikda boshqarishni bildiradi.

Modelning hal qiluvchi xususiyati shundaki, u chiziqli emas, balki siklik va dinamik tuzilishga ega. Har bir komponent boshqalariga taʼsir qiladi va boshqalardan taʼsir oladi. Masalan, raqamli infratuzilmaning rivojlanishi ekologik monitoring imkoniyatlarini kengaytiradi (3-komponentga taʼsir), iqtisodiy samaradorlikni oshiradi (2-komponentga taʼsir) va mahalliy biznes yaratish uchun yangi kanallar ochadi (4-komponentga taʼsir). Ushbu dinamik oʻzaro bogʻliqlik modelni mintaqaviy sharoitlarga moslashuvchi va uzluksiz takomillashuvchi strategik vositaga aylantiradi.

Xalqaro tajribani oʻrganish mintaqaviy barqaror turizm strategiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirishda turli modellarning mavjudligini koʻrsatadi. Quyidagi jadvalda toʻrt davlatning tajribasi qiyosiy tahlil qilindi:

2-jadval

Mintaqaviy barqaror turizm strategiyasini amalga oshirishda xalqaro tajriba 2023-yil¹

Davlat	Yondashuv	Asosiy vosita	Natija
Ispaniya	Destinatsion boshqaruv	Turizm klasteri, brendlash	Sayyohlar soni: 85,1 mln
Avstriya	Barqaror togʻ turizmi	Ekoturizm, mahalliy ishtirok	Yashil turizm sertifikat
Singapur	Raqamli-aqlli turizm	Smart turizm platformasi	17,5 mln turist
Gruziya	Mintaqaviy tarqatish	Koʻp yoʻnalishli marshrutlar	7,1 mln sayyoh

Ispaniya mintaqaviy turizm boshqaruvida destinatsion boshqaruv tashkilotlari (DMO) modelini muvaffaqiyatli tatbiq etgan misol sifatida namoyon boʻladi.

¹ Manbalar asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Mamlakat bo'ylab 17 ta avtonom mintaqaning har biri o'z mustaqil turizm strategiyasiga ega bo'lib, milliy brendlash va mintaqaviy xususiyatlarni birlashtirishga erishilgan. WEF ning 2022-yilgi Sayohat va Turizm Rivojlanish Indeksida Ispaniya 1-o'rinni egalladi, bu esa uning kompleks yondashuvi natijasi hisoblanadi [23].

Avstriya tajribasi tog' turizmi sharoitida ekologik barqarorlikni ta'minlashning namunali sifatida o'rganilgan. Mamlakat ekologik sertifikatlash tizimini (Ecolabel) joriy qilib, turizm korxonalarining 30 foizdan ortig'ini "yashil standartlar"ga o'tkazishga muvaffaq bo'ldi. Avstriyada ekoturizm brendlash siyosati mintaqaviy aholini jalb qilish va "premium" turistik bozor segmentini zabt etishda samarali bo'lganini OECD hisoboti tasdiqlaydi [9].

Singapur kichik hududda raqamli-aqlli turizm strategiyasini amalga oshirishning nodir namunasini taqdim etadi. Tourism Transformation Index va Smart Tourism yondashuvi doirasida barcha turistik xizmatlar raqamli platformaga o'tkazilgan, ma'lumotlar tahlili esa turizmni real vaqtda boshqarish imkonini bermogda. WTTC ma'lumotlariga ko'ra, Singapur turizm sektori mamlakatning YaIMiga 4,4 foiz hissa qo'shmoqda [5].

Gruziya mintaqaviy diversifikatsiya va ko'p yo'nalishli turizm marshrutlari modelining muvaffaqiyatli namunasini ko'rsatadi. Tblisi, Kutaisi, Batumi va qishloq turizmi yo'nalishlarini birlashtiradigan milliy turizm strategiyasi natijasida mamlakat 2023-yilda 7,1 million xorijiy sayyohni qabul qildi, bu esa yillik 10,2 foizlik o'sishni anglatadi [1]. Mahalliy hunarmandchilik, vino turizmi va eko-yo'nalishlarni birlashtirgan klaster modeli barqarorlikni ta'minlashning ijtimoiy-iqtisodiy o'lchamini kuchaytirdi.

Destinatsion boshqaruv tashkilotlari (DMO) zamonaviy mintaqaviy turizm strategiyasida ko'p manfaatdor tomonlarni birlashtiruvchi va koordinatsion funktsiya bajaruvchi markaziy institut sifatida tan olingan. UNWTO ta'rifiga ko'ra, DMO - bu mintaqaning turistik rivojlanishini yo'naltiruvchi, xususiy sektor, mahalliy hokimiyat, fuqarolik jamiyati va akademik doiralarning hamkorligini ta'minlovchi tashkiliy tizimdir [1].

DMO ning mintaqaviy barqarorlikdagi roli uch asosiy funktsiya orqali namoyon bo'ladi. Birinchidan, strategik rejalashtirish - mintaqaviy turizm taraqqiyotining uzoq muddatli yo'nalishlarini belgilash, brend strategiyasini ishlab chiqish va raqobatbardosh ustunliklarni aniqlash. Ikkinchidan, bozor koordinatsiyasi - turoperatorlar, mehmonxonalar, transport kompaniyalari va restoran biznesi o'rtasidagi aloqalarni uyushtirish va ular o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish. Uchinchidan, monitoring va baholash - turistik oqimlar, iqtisodiy ta'sir, ekologik ko'rsatkichlar va mijozlar qoniqishini doimiy kuzatib borish [14].

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, faol va professional ishlaydigan DMO ga ega bo'lgan mintaqalar turizm daromadlarida o'rtacha 25-30 foiz yuqori ko'rsatkichlarga erishadi va turistik oqimning barqarorroq rivojlanishini ta'minlaydi [9]. Bular DMO ning nafaqat marketing funktsiyasi, balki mintaqaviy turizm ekotizimini boshqaruvchi strategik platforma sifatidagi rolini tasdiqlovchi muhim empirik dalillardir.

Klaster nazariyasi Porterning raqobatbardoshlik "olmos modeli" asosida turizm sektoriga muvaffaqiyatli tatbiq etilgan. Turistik klaster - bu bitta geografik hududda joylashgan va bir-biri bilan raqobat va hamkorlik aloqalarida bo'lgan mehmonxonalar, restoran biznesi, transport xizmatlari, madaniy obyektlar, hunarmandchilik va boshqa turizm bilan bog'liq korxonalar yig'indisidir. Klasterning barqarorlikdagi roli shundaki, u mahalliy iqtisodiy aloqalarni mustahkamlaydi, import o'rnini mahalliy tovarlar va xizmatlar bilan bostirishga yordam beradi va turizm daromadlarining "sizib chiqish" (leakage) muammosini kamaytiradi [3].

OECD tadqiqotlarida [9] turistik klasterning beshta asosiy ustunligi aniqlangan: (1) texnologiyalar va ilg'or tajribalar almashish; (2) qo'shimcha marketing imkoniyatlari va birgalikdagi brendlash; (3) umumiy infratuzilmadan foydalanish xarajatlarini kamaytirish; (4) malakali kadrlar uchun mahalliy bozor shakllantirish; (5) innovatsiyalar joriy etishni rag'batlantiradigan raqobatli muhitni yaratish. Ushbu ustunliklar aynan mintaqaviy barqaror rivojlanish vazifalariga to'g'ri keladi.

Eagles, McCool va Haynes qo'riqlanadigan hududlarda turistik klaster modelini joriy etishda tabiat sig'imini hisobga olish va ekologik monitoring tizimlarini klaster boshqaruviga integratsiya qilish muhim strategik shartlardan biri ekanligini amaliy jihatdan isbotladi [21]. Ushbu yondashuv mintaqaviy klasterlarni faqat iqtisodiy emas, balki ekologik jihatdan ham barqaror qilish imkonini beradi.

XXI asrning ikkinchi o'n yilligida raqamli texnologiyalar mintaqaviy turizm tizimlarini tubdan o'zgartirdi. Katta hajmdagi ma'lumotlar tahlili (Big Data), sun'iy intellekt asosidagi tavsiya tizimlari, Internet of Things (IoT) sensorlari, geoinformatsion tizimlar (GIS) va mobil ilovalarga asoslangan smart turizm platformalari turizm boshqaruvida yangi imkoniyatlar yaratdi. OECD hisobotida [9] raqamli texnologiyalar qo'llanishining to'rtta asosiy yo'nalishi ajratib ko'rsatildi: turistik oqimlarni real vaqtda monitoring qilish, shaxsiylashtirilgan tajriba taqdim etish, ekologik ko'rsatkichlarni avtomatlashtirilgan kuzatish va mintaqaviy resurslarni optimallashtirish.

Smart turizm tizimi mintaqaviy barqarorlikka uch muhim kanal orqali hissa qo'shadi. Birinchidan, turistik over-tourismni oldini olish - raqamli monitoring orqali turistik oqimlarni mintaqaga bo'ylab tarqatish va talabni boshqarish. Ikkinchidan, resurslardan foydalanishni optimallashtirish - elektr energiyasi, suv va chiqindilarni boshqarishda raqamli monitoring tizimlarini qo'llash. Uchinchidan, mahalliy biznesni raqamli marketingga jalb qilish - mahalliy hunarmandlar, fermerlar va xizmat ko'rsatuvchilarni digital platformalarga ulash orqali daromad tarqatilishini kengaytirish.

Yevropa Komissiyasining 2021-yilgi "Turizm sohasidagi o'tish yo'l-xaritasi"da [6] smart turizm texnologiyalariga investitsiyalar turizm sektorining yashil o'tishini (green transition) tezlashtirishning asosiy instrumenti sifatida belgilangan. Xususan, yirik Yevropa shaharlarida joriy etilgan smart turizm platformalari energiya iste'molini o'rtacha 18-22 foizga kamaytirganini ko'rsatuvchi ma'lumotlar keltirilgan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu tadqiqot natijalarini umumlashtirish shuni ko'rsatadiki, mintaqaviy turizmni barqaror rivojlantirish strategiyasi yaxlit, ko'p o'lchamli va dinamik tizimni talab qiladi. Bitta ijtimoiy-iqtisodiy o'lcham bilan cheklanib qolish yoki ekologik va madaniy jihatlarni ikkinchi darajali sanamash mintaqaviy turizm tizimining uzoq muddatli barqarorligiga zarar etkazadi. Taklif etilgan strategik model - institutsional boshqaruv, iqtisodiy samaradorlik, ekologik muvozanat, ijtimoiy-madaniy kapital, raqamli infratuzilma va mintaqalararo hamkorlik komponentlarini birlashtiruvchi - ushbu murakkablikni aks ettiruvchi nazariy vositadir.

Adabiyotlar tahlili asosida aniqlanganki, barqaror mintaqaviy turizm strategiyasining muvaffaqiyati ko'p jihatdan institutsional kapitalga - aniq vakolat taqsimlash, shaffof moliyalashtirish mexanizmlari va ko'p manfaatdor tomonlar hamkorligini ta'minlovchi tuzilmalarga - bog'liq. DMO modelining qiyosiy tahlili ko'rsatdiki, bu tashkilotlar faqat marketing emas, balki mintaqaviy turizm ekotizimini boshqaruvchi strategik platforma sifatida ishlaydi.

Xalqaro tajribaning tahlili asosida quyidagi amaliy tavsiyalar shakllandi. Birinchidan, mintaqaviy turizm strategiyasini ishlab chiqishda destinatsion boshqaruv tashkilotlarini qonuniy mustahkamlash va ularning vakolatlarini aniq belgilash zarur. Strategiya faqat markazdan turib emas, balki mintaqaning barcha manfaatdor tomonlari - mahalliy hokimiyat, biznes, fuqarolik jamiyati va akademik doiralar - ishtirokida shakllantirilishi lozim. Ikkinchidan, mintaqaviy klaster yondashuvini iqtisodiy siyosatning amaliy vositasiga aylantirish va turistik klasterlar tashkil etish uchun imtiyozli soliq rejimini va infratuzilma qo'llab-quvvatlashini joriy etish maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, ekologik barqarorlikni ta'minlash maqsadida turistik sig'im me'yorlari (carrying capacity norms) mintaqalar kesimida hisoblab chiqilishi va qonuniy tartibda belgilanishi kerak. Raqamli monitoring tizimlari turistik oqimlarni real vaqtda nazorat qilish uchun joriy etilishi mintaqaviy over-tourism xavfini minimallashtiradi. To'rtinchidan, raqamli infratuzilma va smart turizm platformalari rivojlantirishga davlat investitsiyalarini oshirish va xususiy sektor bilan hamkorlik (PPP) modellarini kengaytirish mintaqaviy raqobatbardoshlikni oshiradi.

Beshinchidan, mahalliy aholining turizm daromadlaridan adolatli foydalanishini ta'minlash uchun ijtimoiy kooperativlar, mahalliy hunarmandchilik brendlash dasturlari va mikro-kreditlash mexanizmlari amaliy vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bu yo'nalish turistik daromadlarning mahalliy zanjir bo'ylab tarqatilishini kuchaytiradi va "sizib chiqish" muammosini kamaytiradi. Oltinchidan, mintaqalararo hamkorlik va umumiy turistik yo'nalishlar (tourist routes) shakllantirish turistik brend kuchini oshiradi, mehmonlar o'rtacha qolish vaqtini uzaytiradi va bir mintaqaning raqobatbardoshligini boshqa mintaqaga bilan birlashtirib kuchaytiradi.

Nazariy jihatdan ushbu tadqiqot mintaqaviy barqaror turizm strategiyasini ko'p o'lchamli va dinamik tizim sifatida ko'rib chiquvchi konseptual model bilan adabiyotni to'ldiradi. Strategik modelning amaliyotda sinab ko'rilishi va mintaqaviy kontekstlarga moslanishi keyingi tadqiqotlarning istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

O‘zbekistonning alohida viloyatlari - Samarqand, Buxoro, Xorazm va Qashqadaryo - bo‘yicha ushbu modelning empirik sinovidagi miqdoriy va sifat tadqiqotlari nazariy xulosalarni tasdiqlab va boyitishi kuzatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. UNWTO (2023). World Tourism Barometer. Madrid: World Tourism Organization. <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/wtobarometeresp.2023.21.1.1>
2. Brundtland Commission (1987). Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development. Oxford: Oxford University Press. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
3. Butler, R.W. (1980). The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution: Implications for Management of Resources. The Canadian Geographer, 24(1), 5-12. <https://doi.org/10.1111/j.1541-0064.1980.tb00970.x>
4. Inskip, E. (1991). Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Development Approach. New York: Van Nostrand Reinhold.
5. WTTC (2023). Economic Impact Report 2023. London: World Travel & Tourism Council. <https://wttc.org/research/economic-impact>
6. European Commission (2021). Transition Pathway for Tourism. Brussels: European Commission. https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/eu-initiatives_en
7. Mowforth, M., & Munt, I. (2015). Tourism and Sustainability: Development, Globalisation and New Tourism in the Third World (4th ed.). London: Routledge.
8. Weaver, D. (2006). Sustainable Tourism: Theory and Practice. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann.
9. OECD (2022). OECD Tourism Trends and Policies 2022. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/a98a7ed8-en>
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvar PF-5611-son “O‘zbekiston Respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” Farmoni <https://lex.uz/docs/-4143188>
11. O‘zbekiston Respublikasi Milliy Statistika Qo‘mitasi (2023). O‘zbekiston raqamlarda. Toshkent: Davlat statistika qo‘mitasi. <https://stat.uz>
12. UNWTO (2015). Sustainable Tourism for Development Guidebook. Madrid: World Tourism Organization. <https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284416745>
13. Hall, C.M. (2011). A Typology of Governance and its Implications for Tourism Policy Analysis. Journal of Sustainable Tourism, 19(4-5), 437-457. <https://doi.org/10.1080/09669582.2011.570346>
14. Ritchie, J.R.B., & Crouch, G.I. (2003). The Competitive Destination: A Sustainable Tourism Perspective. Wallingford: CABI Publishing.
15. World Bank (2022). Tourism Recovery: Pathways to Sustainable and Inclusive Growth. Washington, D.C.: The World Bank Group. <https://www.worldbank.org/en/topic/tourism>

16. Sharpley, R. (2009). *Tourism Development and the Environment: Beyond Sustainability?* London: Earthscan.
17. Bramwell, B., & Lane, B. (2012). Towards Innovation in Sustainable Tourism Research. *Journal of Sustainable Tourism*, 20(1), 1-7.
<https://doi.org/10.1080/09669582.2012.633232>
18. Swarbrooke, J. (1999). *Sustainable Tourism Management*. Wallingford: CABI Publishing.
19. Hunter, C. (1997). Sustainable Tourism as an Adaptive Paradigm. *Annals of Tourism Research*, 24(4), 850-867. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(97\)00036-4](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(97)00036-4)
20. Stabler, M.J. (Ed.) (1997). *Tourism and Sustainability: Principles to Practice*. Wallingford: CAB International.
21. Eagles, P.F.J., McCool, S.F., & Haynes, C.D.A. (2002). *Sustainable Tourism in Protected Areas: Guidelines for Planning and Management*. Gland: IUCN.
<https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/PAG-008.pdf>
22. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 18-iyul 874-I-son "Turizm to‘g‘risida"gi Qonuni <https://lex.uz/ru/docs/-4428097>
23. WEF (2022). *Travel and Tourism Development Index 2021*. Geneva: World Economic Forum. <https://www.weforum.org/reports/travel-and-tourism-development-index-2021>
24. Kozak, M., & Baloglu, S. (2011). *Managing and Marketing Tourist Destinations: Strategies to Gain a Competitive Edge*. London: Routledge.
25. UNEP & UNWTO (2005). *Making Tourism More Sustainable: A Guide for Policy Makers*. Paris/Madrid.
<https://www.unep.fr/shared/publications/pdf/DTIx0592xPA-TourismPolicyEN.pdf>

HUDUDIIY IJTIMOIIY-IQTISODIIY TIZIMDA DAVLAT-XUSUSIIY SHERIKLIGI SHAKLLARI VA MODELLARI

Ataniyazova Maksuda Baltabayevna

Toshkent amaliy fanlar Universiteti
“Umumiqtisodiy fanlar” kafedrası mudiri

ORCID 0009-0000-9403-6693

E-mail: maksuda.ataniyazova@mail.ru

Annotatsiya

Maqolada hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizimda davlat-xususiy sheriklik shakllari va modellari nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda kontrakt asosidagi sheriklik, infratuzilmaviy sheriklik, investitsion hamkorlik va aralash mulkchilik modellari xalqaro tajriba asosida o‘rganilgan. Tahlil natijalarida davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining infratuzilmani rivojlantirish, investitsiyalarni jalb qilish va xizmatlar sifatini oshirishdagi ahamiyati aniqlangan. Konsessiya, BOT va lizing modellari hududiy iqtisodiy rivojlanishda samarali vosita sifatida baholangan. Tadqiqot O‘zbekistonda davlat-xususiy sheriklikning huquqiy va institutsional asoslari takomillashayotganini ko‘rsatgan. Olingan natijalar hududiy iqtisodiy siyosatda investitsion faollikni oshirish va davlat resurslaridan samarali foydalanishga xizmat qilgan.

Kalit so‘zlar: davlat-xususiy sheriklik, hududiy rivojlanish, konsessiya, BOT modeli, investitsiya, infratuzilma, aralash mulkchilik, iqtisodiy samaradorlik.

Аннотация

В статье проведён теоретический и практический анализ форм и моделей государственно-частного партнёрства в региональной социально-экономической системе. В исследовании рассмотрены контрактные формы сотрудничества, инфраструктурное партнёрство, инвестиционные механизмы и модели смешанной собственности на основе международного опыта. Результаты анализа показали значимость механизмов государственно-частного партнёрства в развитии инфраструктуры, привлечении инвестиций и повышении качества услуг. Модели концессии, BOT и лизинга были определены как эффективные инструменты регионального экономического развития. Исследование подтвердило совершенствование правовых и институциональных основ государственно-частного партнёрства в Узбекистане. Полученные результаты способствовали обоснованию направлений повышения инвестиционной активности и эффективного использования государственных ресурсов.

Ключевые слова: государственно-частное партнёрство, региональное развитие, концессия, модель BOT, инвестиции, инфраструктура, смешанная собственность, экономическая эффективность.

Abstract

The article analyzed theoretical and practical aspects of public-private partnership forms and models in the regional socio-economic system. The study examined contract-based partnerships, infrastructure cooperation, investment partnerships, and mixed ownership models based on international experience. The findings demonstrated

the importance of public-private partnership mechanisms in infrastructure development, investment attraction, and improvement of service quality. Concession, BOT, and leasing models were identified as effective tools for regional economic development. The research confirmed the ongoing improvement of legal and institutional frameworks for public-private partnerships in Uzbekistan. The results contributed to identifying approaches for increasing investment activity and improving the efficient use of public resources in regional economic policy.

Keywords: public-private partnership, regional development, concession, BOT model, investment, infrastructure, mixed ownership, economic efficiency.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida globallashuv jarayonlarining kuchayishi, hududlar oʻrtasidagi iqtisodiy raqobatning ortib borishi hamda aholi ehtiyojlarining kengayishi davlat boshqaruvi tizimiga yangi talablarni qoʻymoqda. Ayniqsa, hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarni samarali rivojlantirish, zamonaviy infratuzilmani shakllantirish, investitsiyalarni jalb qilish va aholiga koʻrsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Bunday sharoitda davlatning moliyaviy imkoniyatlari cheklanganligi sababli iqtisodiyotning turli tarmoqlariga xususiy sektor resurslarini keng jalb etish zarurati yuzaga kelmoqda. Shu nuqtai nazardan davlat-xususiy sheriklik (DXSh) mexanizmlari hududiy rivojlanishni taʼminlashning muhim institutsional vositasi sifatida namoyon boʻlmoqda.

Davlat-xususiy sheriklik davlat va xususiy sektor oʻrtasidagi uzoq muddatli hamkorlik shakli boʻlib, unda tomonlar ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalarni amalga oshirish jarayonida investitsiyalar, risklar, xarajatlar va foydalarni oʻzaro taqsimlaydi. Mazkur mexanizm rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda transport, energetika, sogʻliqni saqlash, taʼlim, uy-joy kommunal xoʻjaligi hamda boshqa strategik tarmoqlarda keng qoʻllanilmoqda. Xalqaro tajriba shuni koʻrsatadiki, davlat-xususiy sheriklik loyihalari infratuzilma obyektlarini tez va sifatli qurish, xizmatlar samaradorligini oshirish hamda davlat byudjeti yukini kamaytirishda muhim rol oʻynaydi.

Hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar murakkab va koʻp tarkibli tizim boʻlib, ular iqtisodiy, ijtimoiy, institutsional va infratuzilmaviy elementlarning oʻzaro bogʻliqligi asosida faoliyat yuritadi. Ushbu tizimlarning barqaror rivojlanishi hududlarda ishlab chiqarish salohiyatini oshirish, yangi ish oʻrinlari yaratish, aholi turmush darajasini yaxshilash hamda hududlararo iqtisodiy tafovutlarni qisqartirish bilan chambarchas bogʻliqdir. Shu sababli davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini hududiy rivojlanish strategiyalariga integratsiya qilish zamonaviy iqtisodiy siyosatning ustuvor yoʻnalishlaridan biri sifatida qaratilmoqda.

ADABIYOTLAR SHARHI

Ilmiy adabiyotlarda davlat-xususiy sheriklikning iqtisodiy mohiyati, tashkiliy-huquqiy asoslari, shakllari va modellari boʻyicha turli yondashuvlar mavjud. Xususan, xorijiy iqtisodchi olimlar D. Grimsey, M. Levis, E.R. Yeskombe, J. Delmon va boshqalar DXShning moliyaviy mexanizmlari, risklarni boshqarish tizimi hamda

infratuzilma loyihalaridagi samaradorligini chuqur tadqiq etganlar. MDH mamlakatlari olimlari esa davlat-xususiy sheriklikning institutsional asoslari, hududiy rivojlanishga ta'siri va investitsion jozibadorlikni oshirishdagi rolini o'rganishga alohida e'tibor qaratganlar. DXShning shakllari va modellari xalqaro tajriba asosida turlicha tasniflanadi. Umumiy tasnifga ko'ra, DXSH quyidagi asosiy shakllarda namoyon bo'ladi:

1. Kontrakt asosidagi sheriklik davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikning eng keng tarqalgan shakllaridan biri bo'lib, u davlat tomonidan muayyan xizmatlarni bajarish yoki infratuzilmani boshqarish majburiyatining xususiy sektorga topshirilishini anglatadi. Bu model davlatga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va xarajatlarni optimallashtirish imkonini beradi. Kontrakt asosidagi sheriklik turli shakllarda namoyon bo'lib, ulardan eng keng tarqalgani konsessiya, autsorsing va servis shartnomalaridir. Konsessiya shartnomalari uzoq muddatli bo'lib, xususiy kompaniyalarga davlat infratuzilmasidan foydalangan holda xizmat ko'rsatish huquqini beradi. Autsorsing esa davlat xizmatlarining ma'lum qismini xususiy sektorga topshirish shaklidir, bu esa tezkorlik va samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi[2].

Xalqaro tajribada kontrakt asosidagi sheriklik modeli turli mamlakatlarda muvaffaqiyatli joriy etilgan. Masalan, Buyuk Britaniyada davlat xizmatlarining samaradorligini oshirish maqsadida "Private finance initiative" (PFI) modeli asosida ko'plab infratuzilmaviy loyihalar amalga oshirilgan. Bu model orqali yo'llar, kasalxonalar va maktablar qurilishi xususiy sektor tomonidan moliyalashtirilib, boshqarilgan. Fransiyada esa transport infratuzilmasini rivojlantirish uchun uzoq muddatli konsessiyalar keng qo'llaniladi, masalan, "Vinsi" va "Eiffage" kabi kompaniyalar davlat bilan shartnoma tuzib, yo'llar va tunnellar qurilishida ishtirok etadi[3].

Rivojlanayotgan mamlakatlarda ham kontrakt asosidagi sheriklik modeli keng qo'llanilmoqda. Masalan, Hindistonda davlat transport tizimida xususiy sektorning ishtirokini kengaytirish uchun avtobus va metro xizmatlari xususiy kompaniyalarga autsorsing qilinmoqda. Janubiy Koreyada sog'liqni saqlash va ta'lim sohalarida servis shartnomalari orqali davlat va xususiy sektor hamkorligi yo'lga qo'yilgan. Ushbu tajribalar shuni ko'rsatadiki, kontrakt asosidagi sheriklik davlat resurslarini samarali taqsimlash va xizmat ko'rsatish sifatini oshirishning muhim vositasi hisoblanadi[4].

2. Infratuzilmaviy sheriklik davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikning eng samarali shakllaridan biri bo'lib, ko'pincha uzoq muddatli loyihalarda qo'llaniladi. Ushbu model asosida xususiy sektor infratuzilmani loyihalashtiradi, quradi va uni belgilangan muddat davomida boshqarib, foyda oladi. Obyekt davlat ixtiyoriga o'tadi. "Build-Operate-Transfer" (BOT) va "Design-Build-Finance-Operate" (DBFO) modellarining afzalligi shundaki, ular davlat byudjetiga tushadigan moliyaviy yukni kamaytirib, loyihalarining tezroq va sifatli bajarilishini ta'minlaydi[5].

Xalqaro tajribada infratuzilmaviy sheriklikning muvaffaqiyatli namunalaridan biri Buyuk Britaniyaning "Private finance initiative" (PFI) dasturi hisoblanadi. Ushbu model asosida sog'liqni saqlash, ta'lim va transport infratuzilmasi rivojlantirilib,

ko'plab davlat obyektlari xususiy investitsiyalar hisobiga qurilgan. Masalan, Londoning metro tizimi va shifoxonalarini modernizatsiya qilish loyihalari aynan PFI modeli asosida amalga oshirilgan. Shu bilan birga, Janubiy Koreya ham infratuzilmaviy DXSH loyihalariga e'tibor qaratib, Inchxon xalqaro aeroporti kabi yirik obyektlarni xususiy sektor bilan hamkorlikda barpo etgan.

Osiyo va Lotin Amerikasida ham infratuzilmaviy sheriklik faol rivojlanmoqda. Xitoyda "ONE BELT, ONE ROAD" tashabbusi doirasida yirik infratuzilmaviy loyihalar xususiy sektor ishtirokida amalga oshirilmoqda. Braziliyada esa davlat yo'l infratuzilmasini rivojlantirish maqsadida ko'plab avtomobil yo'llarini xususiy kompaniyalarga boshqaruvga bergan. Bu model xizmat sifatini oshirish va transport tarmog'ini modernizatsiya qilishga yordam bermoqda. Shu bois, infratuzilmaviy sheriklik zamonaviy infratuzilmani barpo etish va samarali boshqarishning muhim vositalaridan biri sifatida butun dunyoda keng qo'llanilmoqda.

3. Investitsion sheriklik – xususiy sektor davlat obyektlariga investitsiya kiritadi va ma'lum muddat davomida xizmat ko'rsatishdan daromad oladi. Bu, ayniqsa, turistik xizmatlar, tibbiy va ta'lim sohalarida keng tarqalgan. Investitsion sheriklik davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik modeli bo'lib, u xususiy investorlarga davlatga tegishli obyektlarga sarmoya kiritish va ma'lum muddat davomida xizmat ko'rsatish orqali daromad olish imkonini beradi. Bu mexanizm, ayniqsa, infratuzilmaga katta sarmoya talab qilinadigan sohalar – ta'lim, tibbiyot va turizmga keng qo'llaniladi. Masalan, xususiy kompaniya davlatga qarashli maktab yoki kasalxonani qurish yoki modernizatsiya qilish uchun sarmoya kiritadi, keyin esa davlat bilan tuzilgan shartnomaga asosan xizmat ko'rsatishni amalga oshiradi va o'z investitsiyasini qaytarib olish uchun belgilangan muddat davomida daromad oladi.

4. Aralash mulkchilikka asoslangan davlat-xususiy sheriklik modeli davlat va xususiy sektor o'rtasidagi investitsiya va mulkchilik majburiyatlarining umumiy taqsimotiga asoslanadi. Bu modelda har ikki tomon ham kapital qo'yilmalarni amalga oshiradi, aktivlarni boshqaradi va olinadigan daromatlarni kelishilgan nisbatda taqsimlaydi. Aralash mulkchilikka asoslangan sheriklik ko'pincha strategik ahamiyatga ega bo'lgan infratuzilmaviy loyihalarda, shu jumladan, kommunal xizmatlar, energetika, transport va sog'liqni saqlash sohalarida qo'llaniladi. Bunday sheriklikning asosiy afzalligi shundaki, davlat resurslaridan samarali foydalanish ta'minlanadi va xususiy sektorning innovatsion imkoniyatlaridan keng foydalaniladi[7].

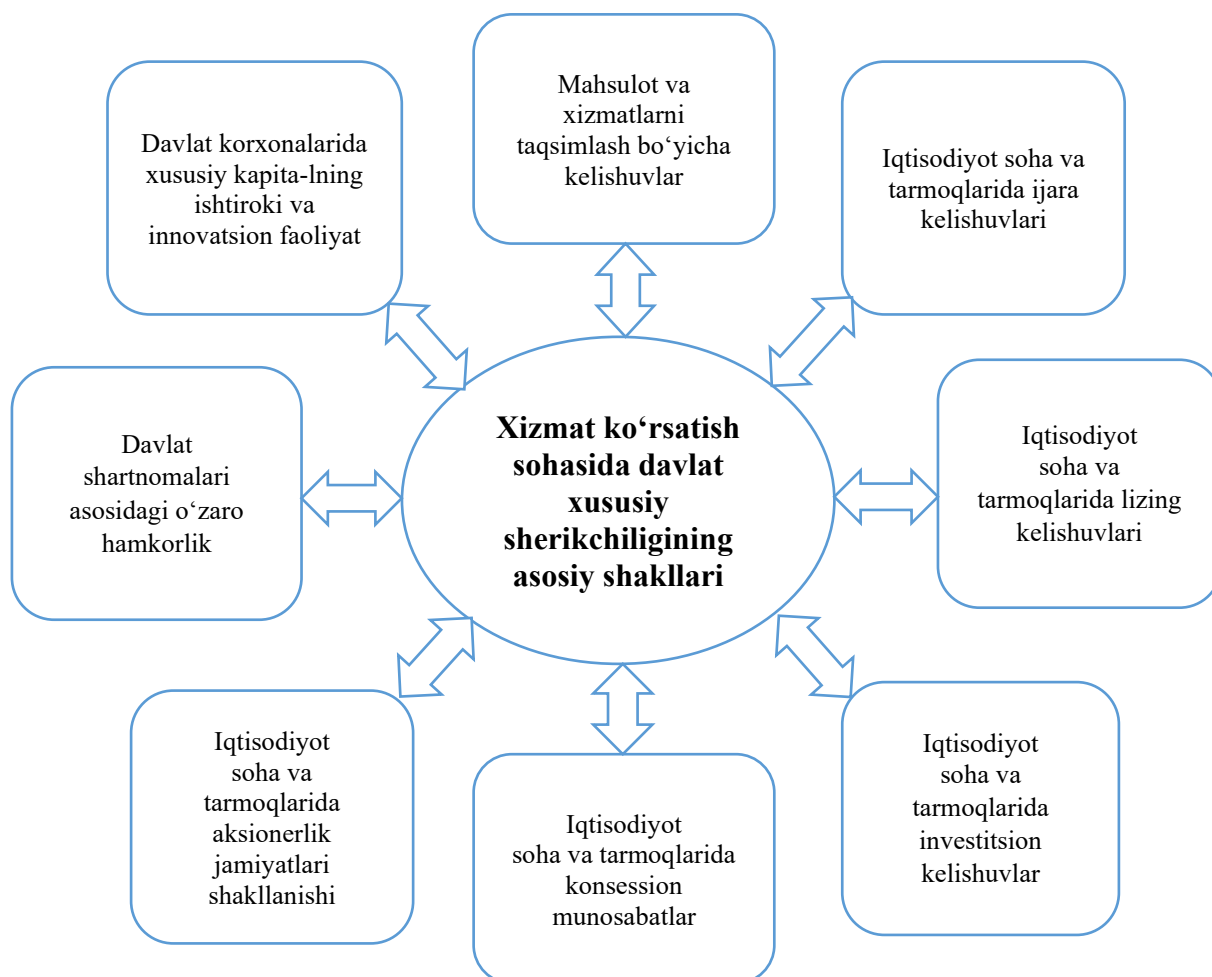
METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizimda davlat-xususiy sheriklik shakllari va modellari nazariy hamda amaliy jihatdan o'rganildi. Tadqiqot jarayonida analiz va sintez, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv hamda statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Davlat-xususiy sheriklikning konsessiya, BOT, lizing, infratuzilmaviy va investitsion modellari xalqaro tajriba asosida tahlil qilindi. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda qo'llanilgan DXSh loyihalari o'zaro solishtirilib, ularning hududiy iqtisodiy rivojlanishga ta'siri baholandi. O'zbekiston amaliyotidagi davlat-xususiy sheriklik loyihalari transport, energetika, sog'liqni saqlash va ta'lim

sohalari misolida o'rganildi. Tadqiqotda Jahon banki, OECD va milliy statistik ma'lumotlardan foydalanildi. Olingan natijalar asosida davlat-xususiy sheriklikning hududiy investitsion faollik, infratuzilma samaradorligi va xizmatlar sifatiga ta'siri bo'yicha ilmiy xulosalar shakllantirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, aralash mulkchilik modeli Yevropa, Osiyo va Amerika qit'asida keng tarqalgan. Masalan, Germaniya va Fransiyada davlat-xususiy korxonalar kommunal xizmatlar (energiya ta'minoti, suv bilan ta'minlash) sohasida faoliyat yuritib, davlat va xususiy investorlar o'rtasidagi moliyaviy risklarning muvozanatli taqsimotini ta'minlaydi. Xitoyda esa aralash mulkchilik modeli davlat tomonidan boshqariladigan korxonalarning bozor mexanizmlariga integratsiya qilinishini tezlashtirish uchun faol qo'llaniladi. Ushbu modelda transport va infratuzilma loyihalari doirasida davlat-xususiy sheriklik korporatsiyalari tashkil etilib, federal va mahalliy hukumatlar xususiy investorlar bilan hamkorlikda kapital qo'yilmalarni amalga oshiradi[6].

1-rasm. Iqtisodiyot soha va tarmoqlarida DXSHning asosiy shakllari¹

⁶¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

O'zbekistonda ham aralash mulkchilikka asoslangan DXSH modellari taraqqiy etmoqda. Jumladan, transport va logistika sohalarida davlat va xususiy kompaniyalar hamkorligidagi korxonalar tashkil etilmoqda. Yaqin yillarda tibbiyot va ta'lim sohalarida davlat-xususiy sheriklik modellarini keng qo'llash rejalashtirilgan bo'lib, bu xizmat ko'rsatish sifati va investitsion jozibadorlikni oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, O'zbekistonda DXShning huquqiy bazasi xalqaro standartlarga moslashtirilayotgani ham aralash mulkchilikka asoslangan sheriklik modelini barqaror rivojlantirishga turtki bo'ladi.

Bizning fikrimizcha, muayyan modelni tanlash ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan muhim ahamiyatga ega loyihalarni realizatsiya qilishga bog'liqdir.

Shu o'rinda aytish kerakki, operator modeli davlat va xususiy sheriklar o'rtasida mas'uliyatni taqsimlashga asoslanadi. Bu model chiqindilarni qayta ishlashda qo'llaniladi.

Kooperatsiya modeli soliqqa tortishning mustaqil obyektlariga xizmat ko'rsatish murakkab bo'lganda qo'llaniladi. Bu mexanizm davlat va xususiy tadbirkorning qo'shma korxonasi orqali amalga oshiriladi.

Bizning fikrimizcha, iqtisodiyot soha va tarmoqlarida DXShning asosiy ko'rinishlari quyidagilarga tasniflanadi (1.1-rasm):

Shartnomaviy modeli ko'pincha joriy xarajatlarni pasaytirishga yo'naltirilgan investitsiyalar bo'yicha energetika tarmog'ida qo'llaniladi.

Moliyaviy lizing modeli davlat tomonidan xususiy sektorga bino, inshootlar, ishlab chiqarish vositalari, transport vositalari, muhandislik majmualarini ijaraga berishni nazarda tutadi¹.

Yirik ijtimoiy-iqtisodiy loyihalarni realizatsiya qilishda konsessiya modeli alohida qiziqish uyg'otadi. Turli xil yondashuvlarga asoslanadigan bo'lsak, konsessiya modeli DXShning quyidagi sabablarga ko'ra, rivojlangan shakli hisoblanadi: konsession munosabatlar uzoq muddatli tavsifga ega; tadbirkorlik tuzilmalarida konsessiyalar boshqaruv qarorlarini qabul qilishda erkinlikka ega bo'ladi; konsessioner tomonidan shartnoma shartlari buzilganda, davlat xususiy sektorga muayyan darajada ta'sir etish imkoniyatiga ega bo'ladi[8].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari hududiy ijtimoiy-iqtisodiy tizimda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari iqtisodiy rivojlanishni jadallashtiruvchi muhim institutsional vosita ekanligini ko'rsatdi. Davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik infratuzilma obyektlarini modernizatsiya qilish, investitsion faollikni oshirish hamda aholiga ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini yaxshilashga ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Xalqaro tajriba tahlili konsessiya, BOT, DBFO, lizing va aralash mulkchilik modellari hududiy iqtisodiy samaradorlikni oshirishda keng qo'llanilayotganini tasdiqladi.

¹ Шарингер Л. Новая модель инвестиционного партнерства государства и частного сектора / Л. Шарингер // Мир перемен. - 2004. - № 2. - С. 22.

Tahlillar asosida davlat-xususiy sheriklik loyihalari transport, energetika, sog‘liqni saqlash va ta’lim sohalarida iqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi omil sifatida shakllanayotgani aniqlandi. O‘zbekistonda davlat-xususiy sheriklikning huquqiy bazasi va institutsional mexanizmlarining takomillashuvi hududiy investitsion muhit jozibadorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- hududiy infratuzilma loyihalarida davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini keng qo‘llash;
- DXSh loyihalarini moliyalashtirishda xususiy investitsiyalar ulushini oshirish;
- davlat va xususiy sektor o‘rtasida risklarni taqsimlashning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish;
- transport, kommunal xizmatlar, sog‘liqni saqlash va ta’lim sohalarida konsessiya va BOT modellaridan faol foydalanish;
- DXSh loyihalarini baholashda xalqaro standartlar va Value for Money (VFM) metodologiyasini joriy etish;
- hududlarda investitsion jozibadorlikni oshirish maqsadida institutsional va huquqiy muhitni yanada takomillashtirish.

Mazkur takliflarning amalga oshirilishi hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi, yangi ish o‘rinlari yaratilishi hamda davlat resurslaridan samarali foydalanishni ta’minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvar PF-60-sonli “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-5841063>
2. Djumaniyazov U.I. “Davlat-xususiy sherikchiligi asosida korporativ boshqaruvni rivojlantirishning ayrim nazariy-uslubiy masalalari” // “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. 2017-yil № 3, may-iyun, 9-b.
3. Родионов А.В., Звугагина А.В., Крут А.А. Риски при реализации проектов государственно-частного партнерства: классификация, управление, направления минимизации // АНИ: экономика и управление. 2020. №3 (32).
4. Salayev S., Abdikarimova Z. Davlat-xususiy sheriklik innovatsion hamkorlik modeli: mazmuni, farqli jihatlar va asosiy belgilar //Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2022. – T. 10. – №. 6. – S. 97-107.
5. Davlat-xususiy sherikligi O‘zbekiston va Yevropa miqyosida // <https://www.uzanalytics.com/iqtisodi%D0%B5t/graphics/4649/>
6. Toshmanov, X. A. "DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIGINI TASHKIL ETISHNING HUQUQIY VA NAZARIY ASOSLARI." Ustozlar uchun 1.1 (2025): 117-120.
7. Nishanov, Shoazam. "Tijorat Banklarda Operatsion Risklarni Boshkarishning Nazariy Asoslari." Green Economy and Development 3.12: 668476.

8. Qurbonov, Umidjon. "MISHEL MONTEN FALSAFASIDA GUMANISTIK ANTROPOTSENTRIZM MASALALARI." Scientific journal of the Fergana State University 1 (2023): 193-193.

9. Jabbarov, Nodir. "Transformatsiyalash Jarayonida Tijorat Banklari Kreditlari Amaliyoti Bilan Bogʻliq Muammolar Va Ularni Kamaytirish Yoʻllari." Green Economy and Development 3.12: 668257.

MINTAQA IQTISODIYOTIDA TIBBIY XIZMATLARNING RIVOJLANISH IMKONIYATLARI

Sapayev Azamat Rustamovich

Urganch davlat tibbiyot instituti
Moliya-iqtisod ishlari bo'yicha prorektor
E-mail: sapayev_a@mail.ru

Annotatsiya

Maqolada mintaqqa iqtisodiyotida tibbiy xizmatlarning rivojlanish imkoniyatlari va ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqotda Xorazm viloyati misolida tibbiyot infratuzilmasi, tibbiy muassasalar soni, kadrlar salohiyati va xususiy sektor dinamikasi statistik ma'lumotlar asosida baholangan. Tahlil natijalarida shifoxonalar va ambulatoriya muassasalari sonining ortishi aholining tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini kengaytirgani aniqlangan. Raqamli texnologiyalar, elektron tibbiyot tizimlari va ixtisoslashgan xizmatlarning rivojlanishi tibbiy xizmatlar sifatini oshirgani qayd etilgan. Tadqiqot tibbiyot sohasining inson kapitalini rivojlantirish, mehnat unumdorligini oshirish va hududiy iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashdagi ahamiyatini asoslagan.

Kalit so'zlar: tibbiy xizmatlar, mintaqqa iqtisodiyoti, sog'liqni saqlash, inson kapitali, tibbiy infratuzilma, xususiy sektor, raqamli tibbiyot, iqtisodiy samaradorlik.

Аннотация

В статье проанализированы возможности развития медицинских услуг в региональной экономике и их влияние на экономическую эффективность. На примере Хорезмской области оценивались медицинская инфраструктура, количество медицинских учреждений, кадровый потенциал и динамика частного сектора на основе статистических данных. Результаты анализа показали, что увеличение числа больниц и амбулаторно-поликлинических учреждений расширило доступ населения к медицинским услугам. Было отмечено, что развитие цифровых технологий, электронных медицинских систем и специализированных услуг повысило качество медицинского обслуживания. Исследование обосновало значение системы здравоохранения в развитии человеческого капитала, повышении производительности труда и укреплении региональной экономической безопасности.

Ключевые слова: медицинские услуги, региональная экономика, здравоохранение, человеческий капитал, медицинская инфраструктура, частный сектор, цифровая медицина, экономическая эффективность.

Abstract

The article analyzed the development opportunities of medical services in the regional economy and their impact on economic efficiency. Using Khorezm region as a case study, the research evaluated medical infrastructure, the number of healthcare institutions, human resource capacity, and private sector dynamics based on statistical data. The findings showed that the increase in hospitals and outpatient clinics expanded public access to healthcare services. The study identified that the development of digital technologies, electronic healthcare systems, and specialized medical services

improved the quality of healthcare delivery. The research justified the importance of the healthcare sector in strengthening human capital, increasing labor productivity, and improving regional economic security. The results highlighted the strategic role of healthcare services in regional socio-economic development.

Keywords: medical services, regional economy, healthcare, human capital, medical infrastructure, private sector, digital healthcare, economic efficiency.

KIRISH

Mintaqa iqtisodiyotining raqobatbardoshligi bevosita inson resurslarining salomatligi va mehnat unumdorligiga bog‘liq. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda tibbiyot nafaqat ijtimoiy xizmat, balki iqtisodiy o‘sishning muhim drayveri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Sog‘liqni saqlash sohasiga yo‘naltirilgan investitsiyalar inson kapitaliga qilingan eng samarali sarmoya hisoblanib, u mehnat resurslarining faolligini oshiradi va ijtimoiy xarajatlarni optimallashtiradi.

O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, “O‘zbekiston-2030” strategiyasi tibbiyot tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarishni, aholining o‘rtacha umr ko‘rish davomiyligini 78 yoshga yetkazishni maqsad qilgan[1]. Mintaqaviy darajada tibbiy xizmatlar bozorini diversifikatsiyalash, xususiyl sektorini rag‘batlantirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish mintaqal iqtisodiy xavfsizligini ta‘minlashda strategik ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Mintaqa iqtisodiyotida tibbiyot sohasining rivojlanishi yuzasidan turli tadqiqotlar olib borilgan. Michael E. Porter “Diamond Model” (Olmos modeli) nazariyasi ishlab chiqilgan bo‘lib, unga ko‘ra hududiy raqobatbardoshlik to‘rtta asosiy omil orqali shakllanadi:

1. Ishlab chiqarish omillari;
2. Ichki talab hajmi;
3. Qo‘llab-quvvatlovchi tarmoqlar;
4. Korxonalar strategiyasi va raqobat muhiti[2].

Mazkur modelni tibbiyot sohasiga tatbiq etadigan bo‘lsak, hududlarda: zamonaviy tibbiyot infratuzilmasining mavjudligi; malakali kadrlar; farmatsevtika va IT kabi yordamchi tarmoqlar rivoji; sog‘lom raqobat muhiti; innovatsion texnologiyalar joriy etilishi mintaqaviy iqtisodiy samaradorlikni oshiruvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ladi.

Belova L.A. va boshqalar tibbiyotning mintaqaviy iqtisodiy xavfsizlikni ta‘minlashdagi rolini o‘rganib, sifatli tibbiy yordam mehnat unumdorligini oshirish quroli ekanligini isbotlaydi[3]. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ekspertlari fikriga ko‘ra: “Sog‘liqni saqlash tizimiga investitsiyalar uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlaydi” [4].

Xususan, Pulatova N.D. xususiyl tibbiyotning iqtisodiy tendensiyalarini tahlil qilib[5], ushbu tadqiqot 2017-yildan buyon xususiyl klinikalar soni 3500 tadan 9000 taga yetganini va ular bozorning 35% qismini egallaganini ko‘rsatadi.

Jumanazarov D.I. (2024) mintaqa iqtisodiyotining mohiyatini ochib berib, sogʻliqni saqlash tizimi ijtimoiy strukturaning asosi ekanligini taʼkidlaydi[6].

Qurbanov J. sogʻliqni saqlash tizimida davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining hududiy jihatlari va investitsion imkoniyatlari tahlil qilingan[7].

Makhamadjonova va Khayitboyeva Oʻzbekistonda tibbiy turizm iqtisodiyotning istiqbolli yoʻnalishlaridan biri ekanligini taʼkidlaydi. Mualliflar fikricha, tibbiy turizm sogʻliqni saqlash va turizm sektorining integratsiyasini kuchaytirib, hududiy iqtisodiy rivojlanishga xizmat qiladi [8].

METODOLOGIYA

Tadqiqotda tizimli yondashuv, statistik tahlil, qiyosiy baholash va iqtisodiy tahlil usullaridan foydalanildi. Mintaqada tibbiy xizmatlarning rivojlanish holatini baholash uchun Xorazm viloyatining 2010–2024-yillarga oid rasmiy statistik maʼlumotlari tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida shifoxonalar soni, ambulatoriya-poliklinika muassasalari, vrachlar soni va shifoxona oʻrinlari boʻyicha koʻrsatkichlar oʻrganildi. Tibbiyot infratuzilmasining iqtisodiy samaradorlikka taʼsirini aniqlash maqsadida dinamik qiyosiy tahlil amalga oshirildi. Xususiy sektor ulushi, raqamli tibbiyot texnologiyalarining joriy etilishi hamda tibbiy xizmatlar sifati oʻrtasidagi bogʻliqlik statistik usulda baholandi. Tadqiqotda Jahon sogʻliqni saqlash tashkiloti va milliy statistika maʼlumotlari asosiy axborot manbasi sifatida qoʻllanildi. Olingan natijalar asosida mintaqada tibbiyot xizmatlarini rivojlantirishning ustuvor yoʻnalishlari va iqtisodiy imkoniyatlari yuzasidan ilmiy xulosalar shakllantirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mintaqada tibbiyot sohasining rivojlanish holati aholi salomatligi, ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy oʻsish bilan chambarchas bogʻliq boʻladi. Bu orqali mintaqada tibbiyot sohasining rivojlanish xususiyatlari aniqlanadi. Bu borada Oʻzbekiston Respublikasida tibbiy xizmatlarning oʻziga xos xususiyatlari koʻrib chiqilgan. Xususan, unda sohaning rivojlanishiga taʼsir qiluvchi omillar tadqiq qilingan. Uning rivojlanishidagi mintaqaviy farqlar koʻrsatilib, statistik materiallar tahlil qilingan hamda rivojlanish imkoniyatlari boʻyicha takliflar berilgan[9]. Shular boʻyicha tibbiyot sohasi samaradorligi tibbiy xizmatlar sifatiga va infratuzilma, kadrlar salohiyati va moliyaviy taʼminot darajasiga bogʻliq boʻladi. Shu bois, tibbiyot sohasining hozirgi holatini tahlil qilish uning muammolari va rivojlanish imkoniyatlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Mintaqada tibbiyot muassasalari soni ortib bormoqda. Davlat shifoxonalari, poliklinikalar, xususiy tibbiyot markazlari va ixtisoslashgan klinikalar aholiga xizmat koʻrsatmoqda. Bu borada tibbiy xizmatlar sifati yildan-yilga yaxshilanib bormoqda. Yangi diagnostika usullari, laboratoriya xizmatlari va zamonaviy davolash texnologiyalari joriy etilmoqda. Tibbiyot sohasi asosan davlat budjeti hisobiga moliyalashtiriladi. Sohada xususiy sektor ulushi ham ortib bormoqda.

Tahlillar shuni koʻrsatadiki, Xorazm viloyatida tibbiyot muassasalari soni va kadrlar taʼminotida ijobiy oʻsish kuzatilmoqda.

1-jadval

Xorazm viloyatida tibbiyot sohasi ko'rsatkichlari tahlili¹

Ko'rsatkichlar	2010-yil	2014-yil	2024-yil
Shifoxonalar soni, dona	33	42	83
Ambulatoriya-poliklinika muassasalari	302	270	502
Vrachlar soni, ming kishi	4,0	4,8	6,2
Shifoxona ko'ykalari, ming dona	6,5	6,8	8,6

Xorazm viloyatida sog'liqni saqlash tizimining rivojlanish ko'rsatkichlari hududiy iqtisodiyotning ijtimoiy yo'naltirilgan rivojlanish tendensiyalarini aks ettiradi. 2010-2024-yillar davomida tibbiyot infratuzilmasi, tibbiy xizmatlar hajmi hamda kadrlar salohiyatida sezilarli o'sish kuzatilgan. Mazkur jarayon hududda inson kapitalini rivojlantirish, mehnat unumdorligini oshirish va iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Shifoxonalar sonining ortishi:

- tibbiy xizmatlar qamrovini kengaytiradi;
- aholining tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini oshiradi;
- hududiy demografik barqarorlikni ta'minlaydi;
- yangi ish o'rinlari yaratilishiga xizmat qiladi.

Iqtisodiy nuqtai nazardan, tibbiyot infratuzilmasining rivojlanishi xizmatlar sektorining kengayishiga va hududiy yalpi mahsulot hajmining oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

2010-yilda 302 tani tashkil etgan ambulatoriya-poliklinika muassasalari soni 2024-yilda 502 taga yetgan. Bu birlamchi tibbiy xizmatlarning hududlar bo'yicha kengayganligini anglatadi.

Birlamchi tibbiy xizmatlarning rivojlanishi:

- kasalliklarni erta aniqlash;
- profilaktik xizmatlarni kuchaytirish;
- shifoxonalarga yuklamani kamaytirish;
- sog'liqni saqlash xarajatlarini optimallashtirish imkonini beradi.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, profilaktik tibbiyotga yo'naltirilgan har bir investitsiya kelajakdagi davolash xarajatlarini bir necha barobar kamaytiradi. Shu sababli ambulator xizmatlarning kengayishi iqtisodiy samaradorlikni oshiruvchi omil sifatida baholanadi.

Viloyatda vrachlar soni 2010-yildagi 4 ming kishidan 2024-yilda 6,2 ming kishiga yetgan. Bu esa malakali tibbiyot kadrlariga bo'lgan ehtiyojning ortib borayotganligini ko'rsatadi.

Tibbiyot kadrlarining ko'payishi quyidagi iqtisodiy natijalarni beradi:

- xizmat sifati yaxshilanadi;
- aholi salomatligi mustahkamlanadi;
- mehnat unumdorligi oshadi;
- vaqtinchalik mehnatga layoqatsizlik kamayadi.

¹ Muallif ishlanmasi. <https://xorazmstat.uz/uz/rasmiy-statistika/social-protection-2>

Kadrlar salohiyatining oshishida vrachlar va tibbiyot xodimlari soni ortib borgan. Ayrim nomutanosibliklar sifatida o'rta tibbiyot xodimlari sonida barqarorlik va so'nggi yillarda esa kamayish holati kuzatilgan. Ushbu tibbiyot sohasi tizimida ijobiy o'zgarishlar ustuvor hisoblanadi. Bu esa aholi salomatligini yaxshilashga xizmat qiladi. Biroq, kadrlar tarkibidagi muvozanatni ta'minlash va xizmatlar sifatini yanada oshirish muhim vazifa bo'lib qolmoqda. Shular bilan birgalikda, mintaqada tibbiyot sohasining rivojlanish tendensiyalari quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'lmoqda:

- xususiy sektorning o'sishi. Xususiy tibbiyot muassasalari soni sezilarli darajada ko'paydi. Bu esa raqobat muhitini shakllantirib, xizmatlar sifati oshishiga xizmat qilmoqda.

- raqamli tibbiyotning rivojlanishi. Axborot texnologiyalarining joriy etilishi tibbiyot sohasida yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Elektron navbat tizimlari, onlayn maslahatlar va elektron tibbiy ma'lumotlar bazasi joriy etilmoqda.

- ixtisoslashgan xizmatlarning kengayishi. Kardiologiya, onkologiya, xirurgiya va boshqa sohalarda ixtisoslashgan markazlar tashkil etilmoqda. Bu esa aholiga yuqori sifatli tibbiy xizmat ko'rsatish imkonini oshiradi.

Mintaqada tibbiyot sohasining rivojlanishi iqtisodiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ya'ni, mehnat unumdorligi oshadi, aholi salomatligi yaxshilanadi, ijtimoiy xarajatlar kamayadi va yangi ish o'rinlari yaratiladi. Ushbu omillar mintaqaning umumiy iqtisodiy o'sishiga xizmat qiladi. mintaqada tibbiyot sohasining rivojlanish holati turlicha ijobiy tendensiyalarga ega. Unga asosan, infratuzilmani modernizatsiya qilish, kadrlar salohiyatini oshirish va moliyalashtirish tizimini takomillashtirish sohaning asosiy vazifasi bo'lib hisoblanadi. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish va xususiy sektor ishtirokini kengaytirish esa tibbiyot sohasining barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Bu esa aholi salomatligini yaxshilash va mintaqaning iqtisodiy taraqqiyotini jadallashtirishga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Xorazm viloyatida tibbiyot sohasi:

- ijtimoiy infratuzilmaning strategik tarmog'i;
- inson kapitalini rivojlantiruvchi omil;
- xizmatlar sektori drayveri;
- hududiy iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlovchi mexanizm sifatida shakllanmoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari Xorazm viloyatida tibbiy xizmatlar tizimi mintaqada iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi sifatida shakllanayotganini ko'rsatdi. 2010–2024-yillar davomida shifoxonalar, ambulatoriya-poliklinika muassasalari va vrachlar sonining ortishi aholiga ko'rsatilayotgan tibbiy xizmatlar qamrovini kengaytirgan. Tibbiyot infratuzilmasining rivojlanishi aholi salomatligini yaxshilash, mehnat unumdorligini oshirish va hududiy iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

Tahlillar natijasida xususiy tibbiyot muassasalari sonining ko'payishi raqobat muhitini kuchaytirgani va xizmatlar sifatini oshirishga xizmat qilgani aniqlandi. Raqamli texnologiyalar, elektron navbat tizimlari va onlayn maslahat xizmatlarining joriy etilishi tibbiy xizmatlar samaradorligini oshirgan. Ixtisoslashgan markazlarning

tashkil etilishi esa aholiga zamonaviy va sifatli tibbiy yordam ko'rsatish imkoniyatlarini kengaytirgan.

Tadqiqot asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- mintaqada zamonaviy tibbiyot infratuzilmasini rivojlantirish va tibbiy muassasalarni texnologik modernizatsiya qilish;
- tibbiyot sohasiga xususiy investitsiyalarni jalb qilish hamda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish;
- raqamli sog'liqni saqlash tizimlarini joriy etish orqali xizmat ko'rsatish tezligi va sifati oshirish;
- malakali vrachlar va o'rta tibbiyot xodimlarini tayyorlash tizimini takomillashtirish;
- profilaktik tibbiyot va birlamchi tibbiy xizmatlarni kengaytirish orqali sog'liqni saqlash xarajatlarini optimallashtirish;
- tibbiy turizm imkoniyatlaridan foydalanish asosida hududiy iqtisodiy faollikni kuchaytirish.

Mazkur takliflarning amalga oshirilishi tibbiyot xizmatlari sifatini oshirish, aholi salomatligini mustahkamlash hamda mintaqqa iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabr PF-158-son "O'zbekiston-2030" Strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>
2. Michael E. Porter Competitive Advantage of Nations New York: Free Press, 1990.
3. World Health Organization. Health Systems Strengthening Glossary. Geneva, 2023.
4. Belova L.A. va boshqalar (2019) Роль системы здравоохранения в обеспечении экономической безопасности региона. Вестник Академии знаний
5. Pulatova N.D. (2026). Развитие частной медицины в Узбекистане: экономические тенденции и инвестиционный потенциал. Zenodo, Tashkent, <https://doi.org/10.5281/zenodo.19485116>
6. Jumanazarov D.I. (2024). Mintaqa iqtisodiyoti tushunchasi va uning ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, Urganch, 68-73 betlar.
7. Qurbanov J.(2024)"Sog'liqni saqlash sohasida davlat xususiy sherikligini tashkil etishning mintaqaviy xususiyatlari" "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali.
8. Makhamadjonova M., Khayitboyeva T. (2024). The Role of Medical Tourism in the Development of Tourism Industry in Uzbekistan. Science & Innovation, 127-130 betlar.
9. Safarova N.I. Specific features of medical services in the republic of Uzbekistan. // "Экономика и социум" №6(133)-1 2025. — p. 688.

MARKETING STRATEGIES AS A MECHANISM FOR ENTERPRISE COMPETITIVENESS AN INTEGRATIVE CONCEPTUAL MODEL FOR EMERGING DIGITAL MARKETS

Bakhtiyor Ruziev Eshmuminovich

Head of the Competitive Environment Analysis Department,
Competition Policy and Consumer Research Center
under the Competition Committee

ORCID: 0009-0003-2792-2304

E-mail: b6772308@gmail.com

Abstract

This article analyzed the role of marketing strategies in ensuring enterprise competitiveness through an integrative conceptual model. The study examined strategic marketing, marketing capabilities, market positioning, dynamic capabilities, and customer value creation mechanisms. The importance of marketing strategy in creating and sustaining competitive advantage under digital market conditions was substantiated. The research differentiated the concepts of marketing strategy, marketing activity, competitive advantage, and enterprise competitiveness. The findings showed that digital transformation, analytics capability, and customer-oriented management systems contributed to improving enterprise performance in emerging markets. The article also explained the relationship between marketing strategy and competitiveness through resource configuration, adaptive capabilities, and value-based market positioning mechanisms.

Keywords: marketing strategy, competitiveness, strategic marketing, dynamic capabilities, digital transformation, marketing capabilities, customer value, market positioning.

Annotatsiya

Mazkur maqolada marketing strategiyalarining korxona raqobatbardoshligini shakllantirishdagi o'zni integratsiyalashgan konseptual model asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda strategik marketing, marketing imkoniyatlari, bozor pozitsiyasi, dinamik qobiliyatlar va mijoz qiymatini yaratish mexanizmlari o'rganilgan. Raqamli bozor sharoitida marketing strategiyasining korxona ustunligini shakllantirish va uni uzoq muddat saqlab qolishdagi ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot davomida marketing strategiyasi, marketing faoliyati, raqobat ustunligi va korxona raqobatbardoshligi tushunchalari o'zaro farqlangan. Rivojlanayotgan bozorlar sharoitida raqamli transformatsiya, analitik salohiyat va mijozga yo'naltirilgan boshqaruv tizimlari korxona samaradorligini oshirishga xizmat qilishi aniqlangan.

Kalit so'zlar: marketing strategiyasi, raqobatbardoshlik, strategik marketing, dinamik qobiliyatlar, raqamli transformatsiya, marketing imkoniyatlari, mijoz qiymati, bozor pozitsiyasi.

Аннотация

В данной статье проанализирована роль маркетинговых стратегий в обеспечении конкурентоспособности предприятия на основе интегративной концептуальной модели. В исследовании рассмотрены механизмы

стратегического маркетинга, маркетинговых возможностей, рыночного позиционирования, динамических способностей и создания потребительской ценности. Обосновано значение маркетинговой стратегии в формировании и поддержании конкурентных преимуществ в условиях цифровых рынков. В ходе исследования разграничены понятия маркетинговой стратегии, маркетинговой деятельности, конкурентного преимущества и конкурентоспособности предприятия. Установлено, что цифровая трансформация, аналитические возможности и системы управления, ориентированные на клиента, способствовали повышению эффективности предприятий в условиях развивающихся рынков.

Ключевые слова: маркетинговая стратегия, конкурентоспособность, стратегический маркетинг, динамические способности, цифровая трансформация, маркетинговые возможности, потребительская ценность, рыночное позиционирование.

INTRODUCTION

Enterprise competitiveness has become increasingly dependent on the ability of firms to design, implement and renew market-oriented strategies under conditions of technological acceleration, data-intensive competition and shifting customer behaviour. Digital transformation has not eliminated the relevance of classical marketing strategy; rather, it has changed the conditions under which marketing strategy creates and sustains competitive outcomes.

In this context, marketing strategy should not be reduced to advertising, promotion or short-term sales activity. It represents an integrated pattern of long-term decisions concerning target markets, value propositions, resource allocation, customer relationships and competitive positioning. When marketing strategy is confused with operational marketing activity, the causal contribution of marketing to competitiveness becomes analytically blurred and managerially underestimated.

The literature offers several powerful but partial explanations. Porter's competitive positioning theory highlights industry structure and defensible market position. The resource-based view explains advantage through valuable, rare and difficult-to-imitate resources. Dynamic capabilities theory emphasises sensing, seizing and reconfiguring under turbulence. Market orientation research explains the role of customer and competitor intelligence. Marketing capability research shows how firms convert market knowledge into performance outcomes. Market-based assets theory connects customer relationships and brands to financial value. Each stream is important, but none alone explains the complete chain through which marketing strategy becomes sustainable enterprise competitiveness in digital and emerging-market settings.

The problem is especially relevant for enterprises in emerging markets such as Uzbekistan. These firms increasingly face digital competition and platform-mediated customer interactions, while many still operate with fragmented customer data, uneven digital skills and limited institutional support for advanced marketing analytics.

Classical Western frameworks therefore require careful adaptation rather than direct transplantation.

This article addresses three research questions. First, how should marketing strategy, marketing activity, competitive advantage, competitiveness, strategic marketing and tactical marketing be differentiated for rigorous research design? Second, how do major theoretical traditions jointly explain the marketing strategy-competitiveness relationship? Third, through which mechanisms can marketing strategy generate enterprise competitiveness under emerging digital-market conditions?

LITERATURE REVIEW

Marketing strategy refers to the integrated, long-term pattern of decisions through which a firm selects target markets, defines value propositions, configures marketing resources and establishes a competitive position. Marketing activity, by contrast, refers to the operational execution of this strategy through advertising, pricing actions, sales campaigns, channel operations and communication tools.

The distinction matters because marketing activities can be intensive without being strategic. A firm may spend heavily on promotion and still lack a coherent segmentation, targeting and positioning logic. Conversely, a firm with a clear marketing strategy can coordinate relatively modest activities in a way that produces stronger competitive effects. In causal modelling, marketing strategy should therefore be treated as a higher-order decision construct, while marketing activities should be treated as implementation instruments.

Competitive advantage is a relative and often time-specific position that allows a firm to outperform rivals through cost, differentiation, focus or superior customer value. Enterprise competitiveness is a broader and more dynamic construct: it describes the firm's capacity to generate, renew and defend advantages over time. Competitive advantage can therefore be understood as a necessary component of competitiveness, but not its full equivalent.

This distinction is critical in digital markets. A temporary advantage based on a successful campaign, a popular product or a favourable ranking position does not necessarily imply competitiveness. Competitiveness requires adaptive capacity, learning routines, resource renewal and resilience to changing customer expectations and technological conditions.

Strategic marketing concerns long-horizon choices about markets, customer groups, value propositions, brand architecture and competitive positioning. Tactical marketing concerns the short- and medium-term deployment of the marketing mix. The two levels are interdependent but analytically distinct. Tactical excellence without strategic coherence may produce short-term sales but weak long-term positioning; strategic clarity without tactical capability may remain unrealised.

A robust model of competitiveness must therefore include both levels. Strategy defines where and how the enterprise intends to compete; capabilities and activities determine whether that strategic intent becomes customer value and measurable market performance.

Competitive positioning theory explains how firms create advantage by choosing defensible positions in relation to customers, competitors and industry structure. Its contribution to the present model is the concept of market positioning as a mechanism through which marketing strategy translates strategic choices into customer-perceived differentiation. Its limitation is relative statics: it provides less guidance on how positions are continuously renewed under digital turbulence.

The resource-based view explains sustained advantage through resources and capabilities that are valuable, rare, difficult to imitate and difficult to substitute. In marketing, such resources include brand equity, customer knowledge, channel relationships, analytics routines and relational trust. The RBV is essential because it explains why some marketing strategies are more durable than others: they are embedded in socially complex and path-dependent resource systems.

Dynamic capabilities theory addresses the renewal problem by focusing on sensing, seizing and reconfiguring. Marketing strategy is not merely a plan; it is an organisational process through which firms detect market signals, interpret them, allocate resources and reconfigure their customer-facing activities. This theory is particularly relevant in digital settings where customer behaviour and competitive conditions change rapidly.

Market orientation research explains the cultural and informational foundations of effective marketing strategy. Customer orientation, competitor orientation, intelligence generation, intelligence dissemination and responsiveness help firms convert market information into strategic decisions. In digital markets, these processes must be supported by data quality, analytics capability and cross-functional coordination.

Marketing capabilities are the routines that enable the firm to implement strategy through pricing, product development, distribution, communication, customer management and marketing planning. Market-based assets, including brands and customer relationships, represent accumulated outcomes of repeated value delivery. Together, these traditions explain how marketing strategy becomes both operational capability and long-term asset creation.

Digital transformation changes the instruments and speed of marketing strategy. Data-driven segmentation, AI-supported customer insight, omnichannel customer journeys and predictive analytics strengthen the potential of marketing strategy, but only when they are integrated into a coherent strategic architecture. Digital tools alone are not competitive advantage; they become strategically valuable when embedded in capabilities, routines and differentiated customer value systems.

METHODOLOGY

This paper uses a structured conceptual synthesis rather than an empirical design. The aim is theory development: to clarify constructs, compare explanatory traditions and build an integrative model that can be tested in subsequent empirical research. The review focused on foundational and high-impact contributions in strategic marketing, strategic management, market orientation, marketing capabilities and digital transformation published between 1980 and 2024.

The synthesis followed four steps. First, key theoretical streams were identified based on their relevance to marketing strategy and competitiveness. Second, each stream was compared across five dimensions: locus of advantage, role of marketing strategy, causal mechanism, limitations in digital contexts and contribution to model development. Third, conceptual overlaps and contradictions were analysed. Fourth, the resulting mechanisms were integrated into a causal architecture with propositions suitable for future empirical testing.

Because this is a conceptual article, it does not claim to provide statistical validation. Its contribution lies in developing a theoretically grounded and empirically testable framework. Future research can operationalise the constructs through survey instruments, firm-level performance data and longitudinal designs.

The model proposes that enterprise competitiveness emerges from a chain of interrelated processes: market sensing leads to marketing strategy formulation; strategy shapes resource and capability configuration; capabilities enable customer value creation and market positioning; these outcomes generate competitive advantage; and the firm's dynamic adaptation capacity determines whether advantage becomes sustained competitiveness.

The causal chain can be summarised as follows: Market orientation and digital sensing -> marketing strategy -> marketing capabilities and market-based assets -> customer value and competitive position -> competitive advantage -> enterprise competitiveness. The chain is not strictly linear. Feedback from market performance informs renewed sensing and strategic adaptation.

Table 1.
Four strategic mechanisms¹

Mechanism	Main theoretical sources	Competitiveness logic	Illustrative indicators
Market positioning	Porter; Kotler and Keller	Marketing strategy creates competitiveness by defining where the firm competes, which customers it serves and how it differentiates its value proposition. Positioning converts strategic choice into customer-perceived distinction.	Differentiation score; preference share; share of voice
Resource and capability configuration	Barney; Wernerfelt; Peteraf; Vorhies and Morgan	Marketing strategy configures tangible and intangible resources into capability systems. When these systems are valuable, rare, difficult to imitate and embedded in routines, they support sustained advantage.	Marketing capability index; resource VRIN score
Customer value creation	Narver and Slater; Srivastava et al.; Vargo and Lusch	Marketing strategy generates competitiveness by aligning products, prices, channels, communication and customer experience with target-segment needs. Repeated value delivery builds loyalty, brand equity and customer lifetime value.	CLV; retention; NPS; brand equity

¹ Author's work

Mechanism	Main theoretical sources	Competitiveness logic	Illustrative indicators
Dynamic adaptation	Teece et al.; Kohli and Jaworski; Verhoef et al.	Marketing strategy sustains competitiveness when it enables rapid sensing of market changes, seizing of new opportunities and reconfiguration of resources. This mechanism explains renewal rather than initial advantage only.	Response time; innovation rate; speed of strategic reconfiguration

Propositions

P1: Marketing strategy quality positively influences enterprise competitiveness through the clarity of market positioning and value proposition design.

P2: Marketing capabilities mediate the relationship between marketing strategy and competitive advantage because strategy affects performance only when translated into executable routines.

P3: Market-based assets mediate the relationship between customer value creation and long-term competitiveness by stabilising cash flows and strengthening customer loyalty.

P4: Dynamic capabilities moderate the relationship between competitive advantage and enterprise competitiveness because adaptive firms are more able to renew advantages under market turbulence.

P5: Digital maturity strengthens the relationship between market orientation and marketing strategy quality by improving the speed and accuracy of customer and competitor intelligence.

P6: In emerging markets, institutional and data-infrastructure constraints weaken the conversion of digital marketing tools into competitive advantage unless firms develop analytics capability and organisational agility.

ANALYSIS AND RESULTS

The model has particular relevance for emerging digital markets. Enterprises in such contexts often face a dual challenge: they need to adopt digital marketing tools while simultaneously building the organisational capabilities required to use these tools strategically. In Uzbekistan, digital transformation policies and expanding online markets create opportunities, but firm-level marketing analytics, CRM integration and data-driven decision-making remain uneven across sectors.

The Uzbekistan context is therefore treated as an illustrative emerging-market setting rather than as an empirically proven case in this conceptual article. The model suggests that competitiveness-building programmes should prioritise not only digital tool adoption but also strategic marketing skills, customer-data governance, analytics capability, brand differentiation and adaptive management routines.

For future empirical work, Uzbekistan offers a suitable setting to test how digital maturity, firm size, sector and export orientation moderate the marketing strategy-competitiveness relationship. Such research would strengthen both academic theory and policy design for enterprise competitiveness.

Discussion

The model contributes to the literature by showing that the inside-out and outside-in views of strategy are complementary rather than mutually exclusive. Market positioning explains external fit; RBV and marketing capabilities explain internal strength; dynamic capabilities explain renewal; market orientation explains information processing; market-based assets explain long-term value accumulation.

The model also clarifies why digitalisation alone does not create competitiveness. Digital tools improve competitiveness only when they enhance one or more of the four strategic mechanisms. A CRM system that does not improve customer insight, a data platform that does not support strategic decisions or an AI tool that is not embedded in differentiated positioning remains operational technology rather than strategic capability.

Finally, the model provides a bridge between conceptual theory and empirical measurement. Each mechanism can be operationalised through observable indicators, allowing future studies to use PLS-SEM, panel data or mixed methods to test the proposed relationships.

Managerial and Policy Implications

For managers, the key implication is that marketing strategy should be treated as a competitiveness system rather than a communication function. Firms should begin with target-market selection and value proposition clarity, then build capabilities and digital tools around that strategic logic. Annual marketing capability benchmarking, customer-data audits and competitive-position reviews can help identify bottlenecks.

For policymakers, the model suggests that enterprise competitiveness programmes should move beyond generic digitalisation support. Training and support mechanisms should focus on strategic marketing, data quality, analytics skills, CRM integration, brand development and export-oriented customer value design. Such interventions would improve the capacity of enterprises to convert digital transformation into sustainable competitiveness.

Limitations and Future Research

This article is conceptual and therefore does not provide empirical estimates of the proposed relationships. The model requires validation using primary data from enterprises. Future studies should develop measurement scales, collect firm-level survey and performance data, and test mediation and moderation effects across sectors.

A second limitation is that the Uzbekistan context is used to motivate the emerging-market relevance of the model rather than to provide full country-level empirical evidence. Future research should incorporate national datasets, sectoral case studies and longitudinal firm performance indicators. A third limitation concerns the scope of the literature: although the article synthesises major theoretical streams, specialised work on platform ecosystems, algorithmic governance and digital competition can further enrich the model.

CONCLUSION AND SUGGESTIONS

This article developed an integrative conceptual model explaining how marketing strategies contribute to enterprise competitiveness. It clarified key conceptual

boundaries, synthesised major theoretical traditions and identified four strategic mechanisms: market positioning, resource and capability configuration, customer value creation and dynamic adaptation.

The central conclusion is that marketing strategy ensures competitiveness not through isolated promotional actions but through a coordinated system of strategic choices, capabilities, customer value processes and adaptive routines. In emerging digital markets, this system must be supported by data quality, analytics capability, omnichannel integration and organisational agility. The model offers a theoretically grounded basis for future empirical research and practical competitiveness-building initiatives.

REFERENCES

1. Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99-120.
2. Day, G. S. (1994). The capabilities of market-driven firms. *Journal of Marketing*, 58(4), 37-52.
3. Dierickx, I., & Cool, K. (1989). Asset stock accumulation and sustainability of competitive advantage. *Management Science*, 35(12), 1504-1511.
4. Huang, M.-H., & Rust, R. T. (2021). A strategic framework for artificial intelligence in marketing. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 49(1), 30-50.
5. Hunt, S. D., & Morgan, R. M. (1995). The comparative advantage theory of competition. *Journal of Marketing*, 59(2), 1-15.
6. Kohli, A. K., & Jaworski, B. J. (1990). Market orientation: The construct, research propositions, and managerial implications. *Journal of Marketing*, 54(2), 1-18.
7. Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing Management* (15th ed.). Pearson.
8. Lemon, K. N., & Verhoef, P. C. (2016). Understanding customer experience throughout the customer journey. *Journal of Marketing*, 80(6), 69-96.
9. Menon, A., Bharadwaj, S. G., Adidam, P. T., & Edison, S. W. (1999). Antecedents and consequences of marketing strategy making. *Journal of Marketing*, 63(2), 18-40.
10. Moorman, C., & Rust, R. T. (1999). The role of marketing. *Journal of Marketing*, 63(Special Issue), 180-197.
11. Morgan, N. A., Vorhies, D. W., & Mason, C. H. (2009). Market orientation, marketing capabilities, and firm performance. *Strategic Management Journal*, 30(8), 909-920.
12. Narver, J. C., & Slater, S. F. (1990). The effect of a market orientation on business profitability. *Journal of Marketing*, 54(4), 20-35.
13. Peteraf, M. A. (1993). The cornerstones of competitive advantage: A resource-based view. *Strategic Management Journal*, 14(3), 179-191.
14. Porter, M. E. (1980). *Competitive Strategy*. Free Press.
15. Porter, M. E. (1985). *Competitive Advantage*. Free Press.
16. Priem, R. L., & Butler, J. E. (2001). Is the resource-based view a useful perspective for strategic management research? *Academy of Management Review*, 26(1), 22-40.

17. Srivastava, R. K., Shervani, T. A., & Fahey, L. (1998). Market-based assets and shareholder value. *Journal of Marketing*, 62(1), 2-18.
18. Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. *Strategic Management Journal*, 18(7), 509-533.
19. Varadarajan, R. (2010). Strategic marketing and marketing strategy. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 38(2), 119-140.
20. Vargo, S. L., & Lusch, R. F. (2004). Evolving to a new dominant logic for marketing. *Journal of Marketing*, 68(1), 1-17.
21. Verhoef, P. C., et al. (2021). Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda. *Journal of Business Research*, 122, 889-901.
22. Vorhies, D. W., & Morgan, N. A. (2005). Benchmarking marketing capabilities for sustainable competitive advantage. *Journal of Marketing*, 69(1), 80-94.
23. Wernerfelt, B. (1984). A resource-based view of the firm. *Strategic Management Journal*, 5(2), 171-180.

TURISTIK MANZIL IMIJINI SHAKLLANTIRISHDA MARKETING-MIKS (7P) MODELINING NAZARIY ASOSLARI

Narziqulov Elbek Farxod o'g'li

Alfraganus universiteti

“Menejment va marketing” kafedrası assistenti

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

“Marketing” kafedrası

tayanch doktoranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada turistik manzil imijini shakllantirishda marketing-miksning 7P modeli nazariy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqot davomida turistik imijning kognitiv, affektiv va umumiy komponentlari hamda ularning turistlar tashrif niyatiga ta'siri o'rganilgan. Marketing-miks elementlari - mahsulot, narx, joy, reklama, odamlar, jarayon va fizik muhitning turistik manzil imijini shakllantirishdagi o'rni asoslab berilgan. Baloglu va McCleary modeli hamda xizmatlar marketingi konsepsiyasi asosida konseptual model ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijasida O'zbekiston turizmi uchun tarixiy meros, mehmondo'stlik va raqamli marketing vositalari strategik imij resurslari sifatida baholangan. Ijtimoiy tarmoqlar va influencer marketing turistlarning kognitiv va affektiv imijini mustahkamlovchi samarali vosita ekani aniqlangan.

Kalit so'zlar: turistik manzil imiji, marketing-miks, 7P modeli, turizm marketingi, kognitiv imij, affektiv imij, raqamli marketing, influencer marketing.

Аннотация

В данной статье теоретически проанализирована роль модели маркетинг-микса 7P в формировании имиджа туристического направления. В ходе исследования изучены когнитивные, аффективные и общие компоненты туристического имиджа, а также их влияние на намерение туристов посетить дестинацию. Обоснована роль элементов маркетинг-микса - продукта, цены, места, продвижения, людей, процесса и физической среды в формировании туристического имиджа. На основе модели Балоглу и Маклири и концепции маркетинга услуг разработана концептуальная модель. Результаты исследования показали, что историческое наследие, гостеприимство и цифровой маркетинг являются стратегическими ресурсами имиджа туризма Узбекистана. Также установлено, что социальные сети и influencer-маркетинг эффективно укрепляют когнитивный и аффективный имидж туристического направления.

Ключевые слова: имидж туристического направления, маркетинг-микс, модель 7P, туристический маркетинг, когнитивный имидж, аффективный имидж, цифровой маркетинг, influencer-маркетинг.

Abstract

This article theoretically analyzed the role of the 7P marketing mix model in shaping destination image. The study examined cognitive, affective, and overall image components and their influence on tourists' visitation intentions. The role of marketing mix elements - product, price, place, promotion, people, process, and physical evidence - in destination image formation was substantiated. A conceptual model was developed

based on the Baloglu and McCleary framework and services marketing theory. The findings showed that historical heritage, hospitality, and digital marketing tools represented strategic image resources for Uzbekistan's tourism sector. The study also identified social media and influencer marketing as effective instruments for strengthening tourists' cognitive and affective perceptions of destinations.

Keywords: destination image, marketing mix, 7P model, tourism marketing, cognitive image, affective image, digital marketing, influencer marketing.

KIRISH

Zamonaviy global iqtisodiyotda turizm tarmog'i mamlakatlar iqtisodiy rivojlanishining muhim omillaridan biriga aylangan. Jahon turizm tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, turizm jahon yalpi ichki mahsulotining sezilarli qismini tashkil etadi va millionlab ish o'rinlarini yaratadi. 2025-yilda sayohat va turizm sohasi jahon YAIMiga 11,6 trillion AQSH dollari hissa qo'shib, 4,1% o'sishni qayd etdi. Bu ko'rsatkich global iqtisodiy o'sishdan (2,8%) ancha yuqori bo'lib, sektor jahon iqtisodiyotining 9,8% ini tashkil etdi [1]. O'zbekiston Milliy statistika qo'mitasining ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda jami 11,7 mln nafar chet el fuqarolari turistik maqsadlarda O'zbekistonga tashrif buyurgan. Bu ko'rsatkich o'tgan yilning mos davri bilan solishtirilganda 3,7 mln nafarga yoki 46,8% ga oshgan [2].

O'zbekiston Respublikasida turizm tarmog'ini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Mamlakatning boy tarixiy-madaniy merosi, noyob me'moriy yodgorliklari va qulay geografik joylashuvi turizm salohiyatining yuqoriligini ko'rsatadi. Biroq, ushbu salohiyatdan to'liq foydalanish uchun mamlakatning ijobiy turistik imijini shakllantirish hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Turistik manzil imiji - turistlarning ma'lum bir joy haqidagi e'tiqodlari, tasavvurlari va his-tuyg'ularining yig'indisi bo'lib, sayohat yo'nalishini tanlashda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Tadqiqotchilar imij ijobiy bo'lganda turistlar oqimi ortishini va aksincha holatni isbotlaganlar [3]. Shu sababli, turistik manzil imijini maqsadli marketing strategiyalari orqali boshqarish dolzarb ilmiy va amaliy muammoga aylangan.

Ushbu maqolaning maqsadi - turistik manzil imijini shakllantirishda marketing-miks (7P) modelining nazariy asoslarini tahlil qilish va O'zbekiston turizmi uchun konseptual model taklif etishdir. Tadqiqot quyidagi vazifalarni hal qilishga qaratilgan: birinchidan, turistik manzil imiji tushunchasi va uning komponentlarini nazariy jihatdan o'rganish; ikkinchidan, marketing-miks elementlarining imijga ta'sirini tahlil qilish; uchinchidan, mavjud nazariy yondashuvlarni sintez qilib, konseptual model ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR SHARHI

Imij tushunchasi marketing va iste'molchi xulq-atvori sohasida Boulding [4] va Martineau [5] ishlaridan beri keng o'rganilmoqda. Ushbu mualliflar inson xulq-atvori obyektiv realikka emas, balki uning ongidagi imijga bog'liq bo'lishini ilgari surganlar.

Destinatsiya imijini esa Crompton [6] tomonidan “insonning ma’lum bir joy haqidagi e’tiqodlari, g’oyalari va taassurotlari yig’indisi” sifatida ta’riflangan.

Echtner va Ritchie [7] turistik manzil imijini o’lchashning ko‘p o’lchovli yondashuvini taklif etib, uni atribut-holistik hamda funksional-psixologik o’lchovlar orqali o’rganishni asoslaganlar. Bu yondashuv imijning murakkab va ko‘p qirrali tabiatini ko‘rsatadi.

Turistik manzil imijini shakllantirish bo‘yicha eng nufuzli nazariy modellardan biri Baloglu va McCleary [3] tomonidan ishlab chiqilgan. Ushbu modelga ko‘ra, turistik manzil imiji ikki asosiy kuch ta’sirida shakllanadi: stimul omillari (axborot manbalari, oldingi tajriba) va shaxsiy omillar (ijtimoiy-psixologik xususiyatlar).

Model imijni uch komponentga ajratadi: kognitiv (perseptual) komponent - joyning obyektiv xususiyatlari haqidagi bilim va e’tiqodlar; affektiv komponent - joyga nisbatan his-tuyg‘u va munosabat; umumiy (global) imij - yuqoridagi ikki komponent asosida shakllanadigan yaxlit taassurot. Tadqiqotda affektiv baholash kognitiv baholash asosida shakllanishini, ya’ni avval bilim va idrok, so‘ngra his-tuyg‘ular yuzaga kelishini isbotlangan. Mazkur model keng e’tirof etilishiga qaramay, dastlabki tadqiqotlarning aksariyati imijning faqat bitta - kognitiv yoki affektiv - komponentini o‘rgangan; ikkala konstruksiyani bir vaqtda o‘lchagan ishlar nisbatan kam bo‘lgan [8], [9]. Baloglu va McCleary modelining ahamiyati shundaki, u imij komponentlari o‘rtasidagi iyerarxik bog‘liqlikni - kognitiv baholash affektiv baholashga, ikkalasi esa umumiy imijga ta’sir qilishini - yagona tizimda ko‘rsatib bergan. Bu yondashuv O‘zbekiston turistik imijini o‘rganishda kognitiv (xavfsizlik, infratuzilma, narx haqidagi bilim) va affektiv (mamlakatga nisbatan hissiy munosabat) o‘lchovlarni alohida baholash zarurligini asoslaydi.

Umumiy imij. Kognitiv va affektiv baholashlar birgalikda joyning umumiy imijini shakllantiradi. Stern va Krakover [10] shahar imiji modelida kognitiv va affektiv imijlar birgalikda kompozit umumiy imijni hosil qilishini, affekt esa kognitiv baholash va umumiy imij o‘rtasida vositachilik rolini o‘ynashini isbotlaganlar. Mazursky va Jacoby [11] iste’molchilar atributlarni baholab birlashtirgach, yakuniy mahsulot sifatida umumiy imijni hosil qilishini ko‘rsatganlar. Demak, kognitiv imij umumiy imijga ham bevosita, ham affekt orqali bilvosita ta’sir qiladi [12].

Marketing-miks konsepsiyasi dastlab McCarthy [13] tomonidan 4P (Product, Price, Place, Promotion) shaklida taklif etilgan. Keyinchalik Booms va Bitner [14] xizmatlar marketingi xususiyatlarini hisobga olib, modelni yana uchta element bilan kengaytirdilar: People (odamlar), Process (jarayon) va Physical Evidence (fizik muhit). Natijada 7P modeli shakllandi.

Turizm xizmatlar sohasi bo‘lganligi sababli, 7P modeli turizm marketingi uchun ayniqsa mos keladi. Mahsulot (Product) - turistik resurslar va jozibadorliklar; Narx (Price) - xizmatlar narxi; Joy (Place) - yetib borish va joylashuv; Reklama (Promotion) - axborot va targ‘ibot; Odamlar (People) - mahalliy aholi va xizmat ko‘rsatuvchilar; Jarayon (Process) - xizmat ko‘rsatish tartibi; Fizik muhit (Physical Evidence) - infratuzilma va atrof-muhit.

Ko'plab tadqiqotlar turistik manzil imiji va turistlarning tashrif niyati o'rtasida ijobiy bog'liqlik mavjudligini isbotlagan [3], [15]. Imijni shakllantirish jarayonida turist avval destinatsiya haqida bilim va tasavvur hosil qiladi, so'ngra unga nisbatan munosabat shakllantiradi va pirovardida tashrif to'g'risida qaror qabul qiladi. Fakeye va Crompton [16] birinchi marta tashrif buyuruvchi va takroriy turistlar o'rtasidagi imij farqlarini o'rganib, ijobiy imij nafaqat birinchi tashrifni, balki takroriy tashrif va boshqalarga tavsiya qilish niyatini ham kuchaytirishini ko'rsatgan. Shu sababli, imijni boshqarish turizm marketing strategiyasining markaziy vazifasiga aylanadi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot nazariy-tahliliy xususiyatga ega bo'lib, mavjud ilmiy adabiyotlarni tizimli sharhlash usuliga asoslangan. Tadqiqot uchun manbalar Scopus, Web of Science va Google Scholar ma'lumotlar bazalaridan tanlangan.

Manbalarni tanlashda quyidagi mezonlarga e'tibor qaratildi: nashr davri (asosan 1990 - 2024 yillar), mavzuga bevosita aloqadorlik hamda ilmiy jurnallarda nashr etilganligi. Qidiruv quyidagi kalit so'zlar orqali amalga oshirildi: "destination image", "tourism marketing mix", "7P model", "place branding", "destination image formation".

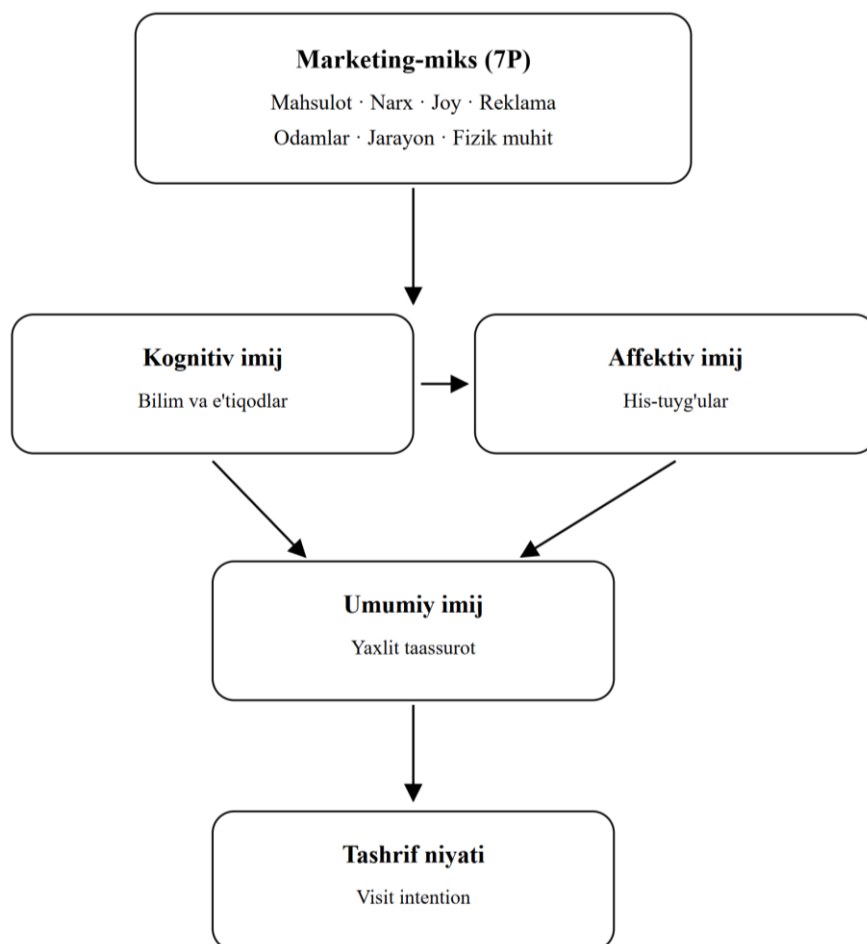
To'plangan adabiyotlar qiyosiy-tahliliy va kontent-tahlil usullari yordamida o'rganildi. Asosiy nazariy modellar - xususan Baloglu va McCleary [3] tomonidan ishlab chiqilgan turistik manzil imijini shakllantirish modeli hamda marketing-miks (7P) konsepsiyasi qiyoslandi va sintez qilindi. Natijada yangi konseptual model taklif etildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, turistik manzil imiji va marketing strategiyalari bo'yicha tadqiqotlar ikki yo'nalishda rivojlangan. Birinchi yo'nalish [3] imijning ichki tuzilishi - kognitiv va affektiv komponentlariga e'tibor qaratadi. Ikkinchi yo'nalish marketing-miks elementlarining imijga ta'sirini o'rganadi. Biroq, ushbu ikki yondashuvni yaxlit tizimda birlashtirgan tadqiqotlar yetarli emas.

Mavjud nazariy bilimlarni sintez qilish asosida ushbu maqolada quyidagi konseptual model taklif etiladi (1-rasm). Modelga ko'ra, marketing-miks (7P) elementlari turistlarning kognitiv imijini shakllantiradi; kognitiv imij va ayrim 7P elementlari (xususan, odamlar) affektiv imijga ta'sir qiladi; kognitiv va affektiv imij birgalikda umumiy imijni hosil qiladi; umumiy imij esa pirovardida tashrif niyatini belgilaydi.

Taklif etilgan model bir necha jihatdan ahamiyatli. Birinchidan, u marketing-miks va imij nazariyalarini yagona tizimda birlashtiradi. Ikkinchidan, model O'zbekiston kontekstida amaliy ahamiyatga ega: mamlakatning kuchli tomonlari - mehmondo'stlik an'analari (odamlar elementi) va boy tarixiy meros (mahsulot elementi) - affektiv va kognitiv imijni mustahkamlovchi asosiy omillar sifatida qaralishi mumkin.

1-rasm. Turistik manzil imijini shakllantirish konseptual modeli¹

O‘zbekiston turizm marketingi nuqtai nazaridan, taklif etilgan model quyidagi amaliy xulosalarni beradi. Marketing strategiyalari faqat reklamaga emas, balki barcha 7P elementlariga kompleks yondashishi lozim. Ayniqsa, mahalliy aholining mehmondo‘stligi turistlarda kuchli ijobiy his-tuyg‘u uyg‘otuvchi strategik resurs sifatida targ‘ib qilinishi maqsadga muvofiqdir. O‘zbekiston turistik imijini shakllantirishda Samarqand, Buxoro va Xiva shaharlarining noyob obrazini kuchaytirish strategik ahamiyat kasb etadi. Marketing nuqtai nazaridan, ushbu shaharlarni shunchaki me‘moriy yodgorliklar majmuasi sifatida emas, balki turistlarni o‘ziga xos tarixiy muhitga “olib kiruvchi” tajriba sifatida targ‘ib qilish maqsadga muvofiqdir. Bunda turist Ipak yo‘li tarixining bir qismiga aylanganday his etishi - bu affektiv imijni (hissiy bog‘lanish, sarguzasht tuyg‘usi) eng kuchli darajada faollashtiruvchi omildir. Ushbu yondashuv taklif etilgan modeldagi “Mahsulot” (Product) va “Fizik muhit” (Physical Evidence) elementlarini turistning emotsional kechinmasi bilan bog‘laydi.

Zamonaviy raqamli marketing sharoitida ijtimoiy tarmoqlar ushbu obrazni keng miqyosda tarqatishning eng samarali vositasiga aylangan. Amaliy nuqtai nazardan, Instagram va shunga o‘xshash platformalarda turistlarni tarixiy shaharlarda suratga tushib, geolokatsiya va rasmiy hashteglar bilan belgilashga rag‘batlantirish - masalan,

¹ Muallif ishlanmasi

bonus yoki imtiyozlar tizimi orqali - foydalanuvchi tomonidan yaratilgan kontent hajmini oshiradi [17]. Bunday kontent ogʻzaki marketing taʼsirida potensial turistlarning kognitiv imijini tabiiy va ishonchli tarzda shakllantiradi. Bundan tashqari, koʻp obunachiga ega mashhur influencerlarni rasmiy mehmon sifatida taklif etish va ular orqali maqsadli kontent yaratish “Reklama” elementining zamonaviy va yuqori samarali shaklidir.

Shunday qilib, taklif etilgan model Oʻzbekiston turizm marketingi uchun quyidagi amaliy xulosani beradi: marketing strategiyasi anʼanaviy reklama bilan cheklanmasdan, tarixiy shaharlar obrazini emotsional tajriba sifatida joylashtirishga va raqamli kanallar orqali foydalanuvchi kontentini hamda influencer marketingini faol qoʻllashga yoʻnaltirilishi lozim.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu maqolada turistik manzil imijini shakllantirishda marketing-miks (7P) modelining nazariy asoslari tahlil qilindi. Adabiyotlar sharhi va sintezi natijasida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi.

Birinchidan, turistik manzil imiji kognitiv va affektiv komponentlardan iborat murakkab konstruksiya boʻlib, turistlarning sayohat qaroriga hal qiluvchi taʼsir koʻrsatadi. Bu ikki komponent oʻzaro bogʻliq boʻlib, kognitiv baholash affektiv baholashga taʼsir qiladi.

Ikkinchidan, marketing-miks (7P) elementlari - mahsulot, narx, joy, reklama, odamlar, jarayon va fizik muhit - turistik manzil imijini shakllantiruvchi asosiy stimul omillari hisoblanadi. Bu elementlarga kompleks yondashuv samarali imij boshqaruvining zaruriy sharti hisoblanadi.

Uchinchidan, taklif etilgan konseptual model marketing-miks, imij komponentlari (kognitiv, affektiv, umumiy) va tashrif niyatini yagona iyerarxik tizimda bogʻlaydi. Model Oʻzbekiston turizmining kuchli tomonlari - boy tarixiy meros va anʼanaviy mehmondoʻstlikni strategik resurs sifatida qoʻllash imkoniyatlarini koʻrsatadi.

Toʻrtinchidan, Oʻzbekiston turistik imijini boshqarishda zamonaviy raqamli marketing vositalari (foydalanuvchi kontenti, influencer marketing, ijtimoiy tarmoqlar) anʼanaviy reklamadan samaraliroq natija berishi mumkin.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, taklif etilgan model Oʻzbekiston turizm marketing strategiyalarini ilmiy asosda ishlab chiqishga zamin yaratadi. Mazkur tadqiqot nazariy xususiyatga ega boʻlib, uning asosiy cheklovi empirik maʼlumotlarning yoʻqligidir. Shu sababli, kelgusi tadqiqotlarda taklif etilgan konseptual modelni chet ellik turistlar ishtirokidagi soʻrovnoma maʼlumotlari asosida empirik tekshirish, korrelyatsion va regression tahlil hamda strukturaviy tenglamalar modellashtirish (SEM) usullari yordamida miqdoriy baholash maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. World Travel & Tourism Council. (2025). Economic Impact Research. London: WTTC.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Milliy statistika qoʻmitasi. (2025). Turizm statistikasi. Toshkent. <https://stat.uz>

3. Baloglu, S., & McCleary, K. W. (1999). A model of destination image formation. *Annals of Tourism Research*, 26(4), 868 -897.
4. Boulding, K. E. (1956). *The Image: Knowledge and Life in Society*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
5. Martineau, P. (1958). The personality of the retail store. *Harvard Business Review*, 36(1), 47 -55.
6. Crompton, J. L. (1979). An assessment of the image of Mexico as a vacation destination and the influence of geographical location upon that image. *Journal of Travel Research*, 17(4), 18 -23.
7. Echtner, C. M., & Ritchie, J. R. B. (1993). The measurement of destination image: An empirical assessment. *Journal of Travel Research*, 31(4), 3 -13.
8. Baloglu, S. (1998). An empirical investigation of attitude theory for tourism destinations. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 22(3), 211 -224.
9. Dann, G. M. S. (1996). Tourist images of a destination: An alternative analysis. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 5(1 -2), 41 -55.
10. Stern, E., & Krakover, S. (1993). The formation of a composite urban image. *Geographical Analysis*, 25(2), 130 -146.
11. Mazursky, D., & Jacoby, J. (1986). Exploring the development of store images. *Journal of Retailing*, 62(2), 145 -165.
12. Keown, C., Jacobs, L., & Worthley, R. (1984). American tourists' perceptions of retail stores in 12 selected countries. *Journal of Travel Research*, 22(3), 26 -30.
13. McCarthy, E. J. (1960). *Basic Marketing: A Managerial Approach*. Homewood, IL: Richard D. Irwin.
14. Booms, B. H., & Bitner, M. J. (1981). Marketing strategies and organization structures for service firms. In *Marketing of Services* (pp. 47 -51). Chicago: American Marketing Association.
15. Gartner, W. C. (1993). Image formation process. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 2(2 -3), 191 -216.
16. Fakeye, P. C., & Crompton, J. L. (1991). Image differences between prospective, first-time, and repeat visitors to the Lower Rio Grande Valley. *Journal of Travel Research*, 30(2), 10 -16.
17. Gretzel, U. (2018). Influencer marketing in travel and tourism. In M. Sigala & U. Gretzel (Eds.), *Advances in Social Media for Travel, Tourism and Hospitality* (pp. 147 -156). London: Routledge.

RAQAMLI MARKETING KANALLARINI INTEGRATSIYALASH ORQALI XIZMATLAR SOHASI SAMARADORLIGINI OSHIRISH IMKONIYATLARI

Yahyoxonov Niyozxo‘ja Bahroil o‘g‘li

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

“Marketing” kafedrası dotsenti, PhD

E-mail: niyozxon93@bk.ru

Annotatsiya

Mazkur maqolada xizmatlar sohasida raqamli marketing kanallarining tarqoq faoliyati va ularni yagona omnikanal ekotizimga integratsiyalash zaruriyati tahlil qilingan. SEO, SMM, CRM, Email marketing va PPC kanallarining o‘zaro uyg‘unlashuvi xizmatlar sotuvi hajmi, mijozlar sodiqligi hamda marketing samaradorligiga ta’siri ilmiy asosda yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kanallar integratsiyasi, raqamli marketing, omnikanallik, xizmatlar sohasi, samaradorlik, sinergiya effekti, marketing avtomatizatsiyasi, CRM, kross-platformali integratsiya, IDME.

Аннотация

В данной статье проанализирована разрозненная деятельность каналов цифрового маркетинга в сфере услуг и необходимость их интеграции в единую омниканальную экосистему. Научно обосновано влияние взаимодействия каналов SEO, SMM, CRM, Email-маркетинга и PPC на объем продаж услуг, лояльность клиентов и эффективность маркетинга.

Ключевые слова: интеграция каналов, цифровой маркетинг, омниканальность, сфера услуг, эффективность, синергетический эффект, автоматизация маркетинга, CRM, кроссплатформенная интеграция, IDME.

Abstract

This article analyzes the fragmented operation of digital marketing channels in the service sector and the necessity of integrating them into a unified omnichannel ecosystem. The synergistic interaction of SEO, SMM, CRM, Email marketing, and PPC channels, as well as their impact on service sales volume, customer loyalty, and marketing efficiency, are scientifically substantiated.

Keywords: channel integration, digital marketing, omnichannelity, service sector, efficiency, synergy effect, marketing automation, CRM, cross-platform integration, IDME.

KIRISH

Zamonaviy xizmatlar bozori raqamli kommunikatsiyalar, real vaqt rejimidagi mijoz ma’lumotlari va platforma iqtisodiyoti ta’sirida tubdan yangilanmoqda. Avval xizmat ko‘rsatuvchi korxonalar marketingni alohida reklama kanallari yig‘indisi sifatida tashkil etgan bo‘lsa, bugungi sharoitda SEO, SMM, PPC, CRM, Email marketing, mobil ilova, chatbot va call-center bir-biridan ajralgan texnik vositalar emas, balki yagona mijoz tajribasini yaratadigan strategik ekotizim elementlari sifatida qaralmoqda. Omnikanallik tushunchasi aynan shu yerda muhim ahamiyat kasb etadi:

mijoz veb-saytda ma'lumot izlaydi, ijtimoiy tarmoqda brend imijini baholaydi, pullik reklama orqali taklifga qaytadi, CRM orqali shaxsiylashtirilgan xabar oladi va xizmatdan foydalangandan keyin feedback qoldiradi. Demak, xizmatlar sohasida raqamli marketing samaradorligi alohida kanalning kuchi bilan emas, balki kanallar o'rtasidagi ma'lumot almashinuvi, jarayon uyg'unligi va iste'molchi sayohatining uzluksizligi bilan belgilanadi [1], [2].

O'zbekiston xizmatlar bozorining tez kengayishi ushbu masalaning milliy iqtisodiyot uchun ham dolzarbligini kuchaytirmoqda. Rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2026-yilning yanvar -mart oylarida mamlakatda bozor xizmatlari hajmi 293,6 trln so'mni tashkil etib, o'tgan yilning mos davriga nisbatan 16,1 foizga o'sgan; savdo xizmatlari 75,1 trln so'm, transport xizmatlari 49,1 trln so'm va moliyaviy xizmatlar 46,8 trln so'm hajmida shakllangan [13]. 2025-yil yakunlari bo'yicha bozor xizmatlari hajmi 1 kvadrillion so'mdan oshgani va yillik o'sish 14,7 foizga yetgani xizmatlar sektori mamlakat iqtisodiyotida talabni shakllantirish, bandlik yaratish va qo'shimcha qiymat hosil qilishning muhim drayveriga aylanganini ko'rsatadi [14]. Bunday o'sish sharoitida xizmat ko'rsatuvchi korxonalarning marketing tizimi ham oddiy reklama faoliyatidan ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv tizimiga o'tishi zarur.

Milliy raqamli muhit ham integratsiyalashgan marketing kommunikatsiyalariga o'tish uchun obyektiv zamin yaratmoqda. DataReportal'ning 2025-yilgi hisobotida O'zbekistonda internet foydalanuvchilari soni 32,7 mln kishi, internet penetratsiyasi esa 89 foiz atrofida ekani qayd etilgan; ijtimoiy tarmoqlarda identifikatsiyalangan foydalanuvchilar soni 11,7 mln kishiga yetgan [15]. Xalqaro savdo ma'muriyati ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistonda elektron tijorat bozori 2024-yilda 1,2 mlrd AQSH dollariga teng bo'lib, chakana savdoning 3,8 foizini tashkil etgan, 2027-yilga borib bu ulush 9 -11 foizga yetishi prognoz qilinmoqda [16]. Bu raqamlar raqamli kanalni ikkilamchi reklama maydoni sifatida emas, balki mijoz bilan ishlash, xizmatni sotish va qayta sotuvni rag'batlantirishning asosiy infratuzilmasi sifatida ko'rish zarurligini tasdiqlaydi.

Davlat siyosati darajasida ham raqamli infratuzilmani kengaytirish xizmatlar sohasi uchun strategik imkoniyatlar ochmoqda. "O'zbekiston - 2030" strategiyasida barcha aholi punktlarini internet bilan to'liq qamrab olish, internet tezligini 10 barobarga oshirish, xalqaro internet kanali sig'imini 5000 Gbit/s ga yetkazish, IT xizmatlari va dasturiy mahsulotlar eksportini 5 mlrd AQSH dollariga olib chiqish kabi maqsadlar belgilangan [17]. "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi esa davlat boshqaruvi, biznes jarayonlari va ijtimoiy xizmatlarni raqamlashtirishning institutsional asosini belgilab bergan [18]. Mazkur sharoitda xizmat ko'rsatuvchi korxonalarning asosiy muammosi raqamli marketing vositalarining mavjud emasligida emas, balki ularning ko'pincha alohida-alohida ishlatilishi, yagona KPI tizimiga ulanmasligi va mijoz ma'lumotlarining parchalanib ketishidir.

ADABIYOTLAR SHARHI

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, 2020-2026-yillarda marketing nazariyasi alohida kommunikatsiya kanallarini boshqarishdan mijoz tajribasi, ma'lumotlar integratsiyasi va immersiv raqamli muhitni boshqarishga qarab rivojlandi. P. Kotler,

H. Kartajaya va I. Setiawan “Marketing 6.0” nomli ilmiy ishida marketingning kelajagi jismoniy va raqamli makonlar oʻrtasidagi chegaralar yumshashi, isteʼmolchining individual tajribasi esa raqamli texnologiyalar orqali chuqurroq shaxsiylashtirilishi bilan bogʻliqligini asoslaydi [1]. Bu yondashuv xizmatlar sohasida ayniqsa muhim, chunki xizmat mahsuloti koʻpincha moddiy shaklga ega emas; mijozning ishonchi, tezkor javob, qulay interfeys va servis davomiyligi marketing natijasini bevosita belgilaydi. Shu sababli marketing 6.0 paradigmasi xizmat korxonalari uchun reklama kontentini koʻpaytirishdan koʻra, kanallararo tajribani loyihalash zarurligini koʻrsatadi.

Omnikanallik boʻyicha amaliy-nazariy qarashlar McKinsey tadqiqotlarida ham tizimli tarzda yoritiladi. Unda omnikanal marketing barcha kanallar - veb-sayt, ijtimoiy tarmoq, elektron pochta, mobil xabar, jismoniy aloqa nuqtasi va servis platformalarini yagona tajriba sifatida birlashtirish ekani taʼkidlanadi [2]. Mazkur yondashuv multikanallikdan farq qiladi: multikanalda korxona bir nechta kanaldan foydalanadi, ammo ularning har biri alohida ishlashi mumkin; omnikanallikda esa mijoz qaysi kanaldan kirishidan qatʼi nazar, unga bir xil maʼlumot, moslashtirilgan taklif va uzluksiz xizmat koʻrsatiladi. Xizmatlar sohasida bu farq prinsipial ahamiyatga ega, chunki mijozning bir kanalda olgan maʼlumoti ikkinchi kanalda tasdiqlanmasa, ishonch yoʻqoladi va konversiya pasayadi.

Dalla Pozzaning 2024-yilda chop etilgan “Omnichannel services” tadqiqoti omnikanal xizmatlarni faqat sotuv kanallari integratsiyasi emas, balki servis mantigʻi, qiymatni birgalikda yaratish va mijoz bilan doimiy aloqani boshqarish mexanizmi sifatida talqin qiladi [3]. Mansurali va hammualliflarning 2024-yilgi tizimli tahlili esa omnichannel marketing boʻyicha mavjud tadqiqotlarning asosiy yoʻnalishlari mijoz tajribasi, kanal tanlovi, maʼlumotlar integratsiyasi va biznes natijalari atrofida jamlanganini koʻrsatadi [4]. Bu xulosalar xizmatlar sohasida integratsiya faqat texnik API ulash yoki CRM oʻrnatish bilan cheklanmasligi, balki mijozning ehtiyoji, xatti-harakati va qaror qabul qilish jarayoni bilan uygʻun boʻlishi kerakligini anglatadi.

Empirik tadqiqotlar kanallar integratsiyasi mijoz sodiqligiga bevosita va bilvosita taʼsir qilishini koʻrsatmoqda. Gao va Huang omnichannel retailing sharoitida kanal integratsiyasi sifati mijoz jalb etilishi va munosabat dasturlariga qabulchanlik orqali sodiqlikka ijobiy taʼsir koʻrsatishini aniqlagan [5]. Quach va hammualliflar servis integratsiyasida izchillik va shaffoflik mijoz tajribasi, oqim holati, maxfiylik riski va sodiqlik bilan bogʻliq ekanini asoslaydi [6]. Zheng va Li 2024-yilda mijoz sayohatini loyihalashda avtonomiya, kompetensiya va bogʻliqlik omillari brend bilan munosabatlarni mustahkamlashini taʼkidlaydi [7]. Balbín Buckley va Feldman 2024-yilda kanal integratsiyasining omnichannel customer experiencega taʼsirini tahlil qilib, integratsiyaning texnik, axborot va tajriba oʻlchovlari oʻzaro bogʻliq ekanini koʻrsatadi [8]. Rahman va hammualliflar esa 2025-yilgi tadqiqotida omnichannel customer experience mijozning tavsiya berish, feedback qoldirish va brend bilan doimiy munosabatga kirishish niyatiga taʼsir qilishini empirik asoslaydi [9].

D. Belanche va hammualliflarning xizmat robotlari va raqamli servis interfeyslariga oid tadqiqotlari xizmatlar sohasida raqamli aloqa vositalari faqat marketingga emas, balki xizmat koʻrsatish jarayonining oʻziga ham singib

borayotganini ko'rsatadi [10]. Bu fikr Dwivedi va hammualliflarning raqamli va ijtimoiy media marketingi bo'yicha konseptual qarashlari bilan uyg'un: internet va ijtimoiy tarmoqlar iste'molchi xatti-harakatini o'zgartirib, brend xabardorligini oshirish, sotuvni rag'batlantirish va marketing xarajatlarini optimallashtirish imkonini beradi, biroq salbiy elektron og'zaki reklama, ishonch inqirozi va intruziv kommunikatsiya kabi risklarni ham yuzaga keltiradi [11]. Sharabati va hammualliflar 2024-yilda kichik va o'rta bizneslar misolida onlayn reklama, SMM, SEO va raqamli mijoz jalb etish strategiyalari korxona samaradorligi bilan bog'liqligini ko'rsatgan [12]. Ushbu tadqiqotlar xizmatlar sohasida integratsiyalashgan marketing modeli risklarni kamaytirish va samaradorlikni oshirishning muhim sharti ekanini tasdiqlaydi.

Mahalliy adabiyotlarda raqamli iqtisodiyot va raqamli transformatsiya masalalari xizmatlar sektorining institutsional rivoji bilan bog'liq holda yoritiladi. Q. Abdurahmonov, A. Vahobov va S. G'ulomov raqamli iqtisodiyotning nazariy-amaliy asoslarini tahlil qilib, raqamli texnologiyalar iqtisodiy jarayonlarda resurslar taqsimoti, mehnat bozori va xizmat ko'rsatish tizimiga yangi talablar qo'yishini ko'rsatadi [19]. Sh. Mustafakulov, M. Abdullayev va R. Khamidov elektron hukumat va raqamli taraqqiyot masalalarini tahlil etib, raqamlashtirish davlat boshqaruvi va biznes jarayonlarida shaffoflik, tezkorlik va integratsiyani kuchaytirishini asoslaydi [20]. Mazkur qarashlar xizmatlar sohasida marketing jarayonlarini ham raqamli iqtisodiyotning alohida bo'lagi sifatida emas, balki umumiy transformatsion jarayonning tarkibiy qismi sifatida o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

METODOLOGIYA

Metodologiya tizimli tahlil va sinergetik yondashuv asosida olib borildi. Tadqiqotda SEO, SMM, CRM, Email va PPC kanallari yagona marketing ekotizimining o'zaro bog'langan elementlari sifatida baholandi. Kanallar konvergentsiyasini aniqlashda konversiya darajasi, CAC, mijozlar sodiqligi va xizmat ko'rsatish tezligi kabi ko'rsatkichlardan foydalanildi. Shuningdek, 2020 -2026-yillardagi ilmiy manbalar va rasmiy statistik ma'lumotlar qiyosiy tahlil qilindi. Natijada xizmatlar sohasi uchun "Integratsiyalashgan raqamli marketing ekotizimi" (IDME) modeli ishlab chiqilib, uning samaradorlikka ta'siri jadval va algoritmik chizma asosida yoritildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Xizmatlar sohasida raqamli marketing kanallarining tarqoqligi uchta asosiy muammoni keltirib chiqaradi.

Birinchidan, mijoz ma'lumotlari turli platformalarda bo'linib ketadi: SEO orqali kelgan tashrifchi veb-analitikada, SMMdagi mijoz ijtimoiy tarmoq sahifasida, PPC orqali kelgan lead reklama kabinetida, xizmatdan foydalangan mijoz esa alohida CRM yoki call-center bazasida qoladi.

Ikkinchidan, reklama xarajatlari takrorlanadi, chunki bir xil mijozga bir necha kanalda alohida targeting qilinadi, lekin yagona identifikatsiya mavjud bo'lmagani sababli xarajatlari optimallashtirilmaydi.

Uchinchidan, xizmat ko'rsatish jarayonida uzilish paydo bo'ladi: mijoz ijtimoiy tarmoqda savol beradi, veb-saytda boshqa ma'lumot ko'radi, call-centerda esa uning avvalgi murojaati ko'rinmaydi. Bunday holat mijoz ishonchini pasaytiradi va xizmatni sotish jarayonidagi konversiyani susaytiradi [2], [6], [8].

Ushbu muammoni bartaraf etish uchun xizmat ko'rsatuvchi korxonalar uchun "Integratsiyalashgan raqamli marketing ekotizimi" - Integrated Digital Marketing Ecosystem (IDME) modelidan foydalanish muhim hisoblanadi. IDME modeli raqamli marketingni alohida reklama kanallari majmuasi sifatida emas, balki ma'lumotlar, kanallar, avtomatizatsiya, servis jarayonlari va KPI monitoringini birlashtiruvchi boshqaruv tizimi sifatida talqin qiladi. Modelning markazida yagona mijoz profili turadi. Bu profil SEO orqali kirgan qidiruv so'rovlari, SMMdagi interaktsiya, PPC reklamaga bosish, Email marketingdagi ochish va bosish ko'rsatkichlari, CRMdagi xarid tarixi, chatbotdagi savol-javoblar va xizmatdan keyingi feedback ma'lumotlarini yagona analitik konturga birlashtiradi. Shu orqali korxona mijozga "kanal" nuqtai nazaridan emas, balki "sayohat" nuqtai nazaridan qaraydi.

IDME modelini quyidagi konseptual funktsiya orqali ifodalash mumkin:

$$IDME = f(Du, Jc, Ki, Am, Mk)$$

Bu yerda:

Du - yagona ma'lumotlar konturi;

Jc - customer journey xaritasi;

Ki - kanallar integratsiyasi;

Am - marketing avtomatizatsiyasi;

Mk - KPI monitoring va atributsiya tizimini anglatadi.

Modelning birinchi qatlami ma'lumotlar qatlamidir: CRM yoki CDP vositasida mijoz haqidagi ma'lumotlar segmentatsiya, rozilik, maxfiylik va identifikatsiya qoidalari asosida tartiblanadi. Ikkinchi qatlam kanal qatlamidir: SEO, SMM, PPC, Email, messenger, mobil ilova va web interfeyslar bir xil kontent, oferta va xizmat standartlariga ulanadi. Uchinchisi qatlam avtomatizatsiya qatlamidir: lead scoring, trigger xabarlar, remarketing, qayta aloqa va service recovery algoritmlari ishlaydi. To'rtinchi qatlam esa tahlil qatlamidir: CAC, konversiya, CLV, retention va javob tezligi yagona dashboardda kuzatiladi.

IDME modelining xizmatlar sohasidagi asosiy afzalligi shundaki, u marketing va servisni ajratmaydi. Savdo korxonasida mijoz mahsulotni xarid qilishi bilan jarayon yakunlanishi mumkin, ammo xizmatlar sohasida sotuvdan keyingi tajriba ham brend qiymatini belgilaydi. Masalan, moliyaviy xizmatlarda ariza qoldirish, operator bilan suhbat, hujjatlarni yuborish, shartnoma tuzish va xizmatdan keyingi maslahat bir butun mijoz sayohatini tashkil etadi. Ta'lim, turizm, tibbiyot, logistika yoki bank xizmatlarida ham shunday: reklama orqali jalb etilgan mijoz keyingi bosqichlarda sekin javob, ma'lumot nomuvofiqligi yoki xizmat sifati pastligi bilan to'qnashsa, marketing xarajati real sotuvga aylanmaydi. Shu sababli integratsiyalashgan ekotizim marketing byudjetini faqat "lead" yig'ishga emas, balki xizmat tajribasini yakuniy natijaga aylantirishga yo'naltiradi.

1-jadval
Raqamli marketing kanallarini integratsiyalashning samaradorlik ko'rsatkichlariga ta'siri¹ (integratsiyagacha va integratsiyadan keyingi holat qiyosi)

Ko'rsatkich	Integratsiyagacha holat	Integratsiyadan keyingi holat (IDME)	Samaradorlikka ta'sir mexanizmi
CAC - mijozni jalb qilish xarajati	Har bir kanal alohida target qiladi; takroriy reklama va noaniq auditoriya xarajatni oshiradi.	CRM, PPC va Email remarketing yagona mijoz profili orqali boshqariladi.	Takroriy xarajatlarni kamayadi, targetting aniqlashadi, byudjet samaradorligi oshadi.
Konversiya koeffitsiyenti	SEO, SMM va PPC orqali kelgan leadlar alohida kuzatiladi; mijoz sayohati uziladi.	Customer Journey asosida lead nurturing, shaxsiy taklif va trigger xabarlar qo'llanadi.	Mijoz qarori tezlashadi, noaniqlik pasayadi, sotuvga aylanish ehtimoli ortadi.
Mijoz sodiqligi va retention	Aloqa ko'pincha bir martalik sotuv bilan cheklanadi; qayta murojaat tizimli boshqarilmaydi.	CRM, Email, messenger va feedback modullari lifecycle marketing asosida ishlaydi.	Qayta sotuv, tavsiya berish va CLV ko'rsatkichlari kuchayadi.
Xizmat ko'rsatish tezligi	Savollar turli kanallarda qolib ketadi; operator avvalgi muloqotni ko'rmasligi mumkin.	Chatbot, call-center va CRM ticketing yagona servis protokoli qo'llaniladi.	Javob berish vaqti qisqaradi, servis uzluksizligi ta'minlanadi.
Ma'lumot sifati	Leadlar dublikat bo'ladi; kanal bo'yicha tahlil cheklangan.	Yagona ID, UTM, consent va atributsiya qoidalari joriy etiladi.	Boshqaruv qarorlari real ma'lumotlarga tayanadi, xatolik kamayadi.
Brend tajribasi	Har bir kanalda kontent, narx, oferta va xizmat ohangi turlicha bo'lishi mumkin.	Kross-platformali kommunikatsiya standarti, yagona kontent va servis ssenariysi ishlaydi.	Ishonch signallari kuchayadi, salbiy eWOM riski kamayadi.

1-jadvaldan ko'rinadiki, integratsiyadan oldingi holatda raqamli marketing ko'proq operatsion reklama xarajatlari yig'indisi sifatida namoyon bo'ladi. Integratsiyadan keyin esa marketing boshqaruvi ma'lumotlar asosidagi omnikanal tizimga aylanadi. Masalan, SEO orqali kelgan foydalanuvchi xizmat haqida umumiy ma'lumot oladi, lekin darhol buyurtma bermasligi mumkin. Agar u SMM sahifasida brand sharhlarini ko'rsa, PPC remarketing orqali mos taklif olsa, CRM segmentiga qo'shib Email yoki messenger orqali eslatma olsa, uning sotuvga aylanish ehtimoli alohida kanal ta'siriga nisbatan yuqoriroq bo'ladi. Bu jarayonda har bir kanal boshqa kanalning kamchiligini to'ldiradi: SEO ishonchli organik oqim beradi, SMM ijtimoiy dalil yaratadi, PPC tezkor qayta jalb qiladi, CRM ma'lumotlarni saqlaydi, Email esa shaxsiylashtirilgan va arzon aloqa kanalini ta'minlaydi [11], [12], [22].

¹ Muallif ishlanmasi.

Sinergiya effekti aynan shu o‘zaro to‘ldiruvchanlikda namoyon bo‘ladi. Oddiy ko‘rinishda raqamli marketing samaradorligini quyidagicha ifodalash mumkin:

$$EIDME = \sum Ei + \Delta S$$

Bu yerda

Ei - har bir alohida kanal samarasi;

ΔS - esa integratsiya natijasida yuzaga keladigan qo‘shimcha sinergiya qiymatidir.

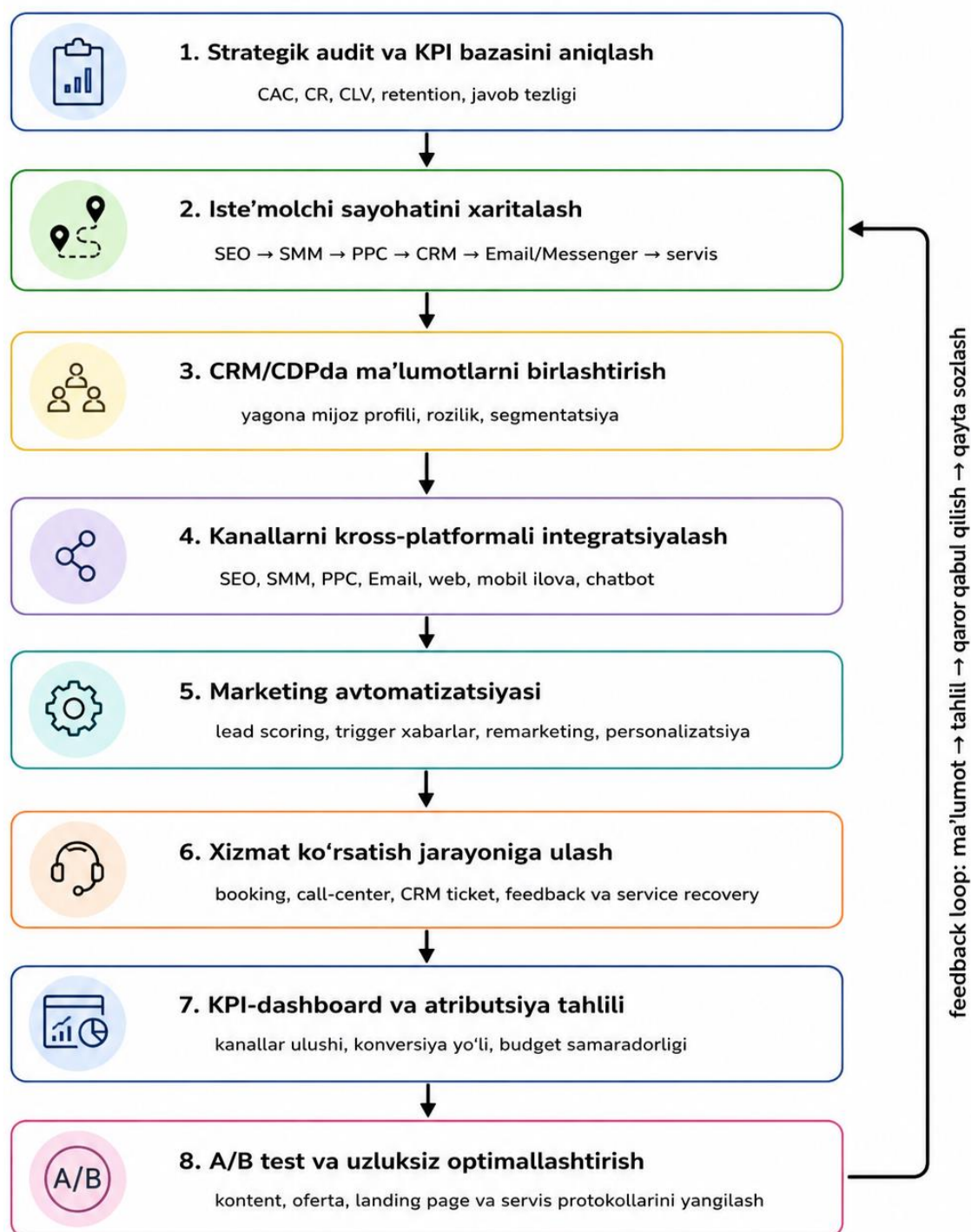
Agar SEO, SMM, PPC, CRM va Email alohida ishlasa, ularning natijasi ko‘pincha yig‘indi ko‘rinishida bo‘ladi. Ammo ular yagona customer journey va CRM ma‘lumotlari asosida ishlaganda, har bir kanal boshqa kanalga ma‘lumot uzatadi, auditoriya takrorlanishi kamayadi, mijozga yuboriladigan xabar kontekstga moslashadi va xizmat jarayoni tezlashadi. Shu sababli 1+1=3 tamoyili marketingda matematik emas, boshqaruv mantig‘ini anglatadi: ikki kanal integratsiyasi alohida ikki natijadan ko‘ra yuqoriroq umumiy qiymat hosil qiladi.

Masalan, ta‘lim xizmatlari ko‘rsatuvchi tashkilotda SEO orqali “IELTS kursi”, “moliyaviy texnologiyalar kursi” yoki “onlayn dars” kabi so‘rovlar orqali foydalanuvchi saytga kiradi. SMM sahifasida u kurs bitiruvchilari natijalari, video sharhlar va o‘qituvchi ekspertizasini ko‘radi. PPC remarketing uni ro‘yxatdan o‘tish sahifasiga qaytaradi. CRM tizimi foydalanuvchini “qiziqqan, lekin to‘lov qilmagan” segmentiga kiritadi. Email yoki Telegram-bot unga dars jadvali, chegirma muddati va konsultatsiya vaqtini yuboradi. Call-center esa avvalgi murojaat tarixini ko‘rib, mijozga takroriy savollar bermasdan xizmat ko‘rsatadi. Natijada reklama xarajati bir martalik bosish uchun emas, balki butun qaror qabul qilish jarayonini yakunlash uchun ishlaydi. Bunday mexanizm bank, logistika, tibbiyot, mehmonxona, turizm va konsalting xizmatlarida ham qo‘llanishi mumkin.

IDME modelini amaliyotga tatbiq etish bosqichma-bosqich amalga oshirilishi lozim. Birinchi bosqichda korxona mavjud marketing kanallarini audit qiladi: qaysi kanal qancha trafik olib keladi, qaysi kanal konversiya beradi, qaysi kanalda mijozlar savol-javobi uzilib qoladi va qaysi reklama xarajatlari takrorlanadi. Ikkinchi bosqichda customer journey xaritasi tuziladi: mijoz xizmat haqida ilk marta qayerdan biladi, qayerda baholaydi, qayerda ishonch hosil qiladi, qayerda buyurtma beradi va qayerda xizmatdan keyingi munosabat shakllanadi. Uchinchi bosqichda CRM yoki CDP orqali yagona ma‘lumotlar bazasi yaratiladi. To‘rtinchi bosqichda SEO, SMM, PPC, Email va messenger kanallari yagona kontent, UTM, remarketing va segmentatsiya qoidalariga ulanadi. Beshinchi bosqichda KPI-dashboard orqali real natijalar kuzatilib, A/B testlar asosida strategiya muntazam optimallashtiriladi.

Xizmatlar sohasi uchun omnikanal marketing strategiyasini amalga oshirish algoritmi 1-rasmda ifodalangan. Ushbu algoritm integratsiyani texnik ulanishdan boshlamaslik kerakligini ko‘rsatadi. Avvalo korxona strategik KPIlarni aniqlaydi, keyin mijoz sayohatini xaritalaydi, undan so‘ng CRM/CDPda ma‘lumotlarni birlashtiradi va kanallarni kross-platformatli integratsiyalashga o‘tadi. Marketing avtomatizatsiyasi faqat shu bosqichlardan keyin real qiymat beradi, chunki avtomatizatsiya noto‘g‘ri ma‘lumotni tezroq tarqatish emas, balki to‘g‘ri mijozga,

to'g'ri vaqtda, to'g'ri kanal orqali mos xabar yuborish mexanizmidir. Yakuniy bosqichda KPI-dashboard va A/B testlar orqali tizim doimiy yangilanadi.

1-rasm. Xizmatlar sohasida omnikanal marketing strategiyasini amalga oshirish algoritmi¹

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, xizmatlar sohasida raqamli marketing kanallarini integratsiyalash samaradorlikni oshirishning texnik emas, balki strategik boshqaruv

¹ Muallif ishlanmasi

masalasidir. SEO, SMM, CRM, Email va PPC kanallari alohida ishlatilganda ular ma'lum darajada trafik, murojaat yoki reklama ko'rsatkichlarini beradi, biroq mijoz ma'lumotlari parchalanishi, takroriy reklama xarajatlari, servis uzilishlari va konversiya yo'qotishlari saqlanib qoladi. Taklif etilgan IDME modeli esa ushbu kanallarni yagona customer journey, yagona CRM/CDP ma'lumotlari, avtomatizatsiya va KPI-monitoring asosida birlashtiradi. Natijada marketing jarayoni reklama faolligidan mijoz tajribasini boshqarish ekotizimiga aylanadi.

Birinchi strategik tavsiya - xizmat ko'rsatuvchi korxonalarda yagona mijoz profili tamoyilini joriy etishdir. Buning uchun CRM yoki CDP tizimlari SEO, SMM, PPC, Email, web-sayt, mobil ilova, chatbot va call-center bilan integratsiya qilinishi zarur. Har bir mijozning qaysi kanal orqali kelgani, qaysi taklifga javob bergani, qaysi savolni bergani va qaysi xizmatdan foydalangani yagona ma'lumotlar konturida aks etishi lozim. Bu holat CACni kamaytirishning asosiy shartidir, chunki korxona har safar mijozni yangidan qidirish o'rniga mavjud qiziqish, segment va xatti-harakatlar asosida qayta ishlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ikkinchi tavsiya - kanallar bo'yicha alohida KPI emas, balki customer journey asosidagi integratsiyalashgan KPI tizimini joriy etishdir. Masalan, SMM faqat "like" va "obunachi" bilan, PPC faqat "click" bilan, Email faqat "open rate" bilan baholanmasligi kerak. Asosiy e'tibor mijozning yakuniy xizmatdan foydalanishi, qayta murojaat qilishi, tavsiya berishi, CLV va retention ko'rsatkichlariga qaratilishi lozim. Shu sababli marketing samaradorligi "kanal natijasi" emas, "mijoz natijasi" orqali o'lchanishi zarur.

Uchinchi tavsiya - xizmat ko'rsatish tezligini marketing strategiyasining tarkibiy ko'rsatkichi sifatida kiritishdir. Xizmatlar sohasida tezkor javob, ma'lumotlarning izchilligi va murojaatni yo'qotmaslik reklama kontentidan kam ahamiyatga ega emas. Chatbot, call-center, CRM ticketing va feedback tizimlari yagona servis protokoliga ulanmasa, marketing orqali jalb qilingan mijoz xizmat jarayonida yo'qotilishi mumkin. Shu bois IDME modelida service recovery, feedback monitoring va javob tezligi KPI-dashboardning majburiy elementi sifatida belgilanishi kerak.

To'rtinchi tavsiya - integratsiyalashgan marketingda shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi va rozilik boshqaruvini alohida e'tiborga olishdir. Omnikanal tizim mijoz haqidagi ko'plab ma'lumotlarni birlashtiradi; bu esa personalizatsiyani kuchaytiradi, lekin maxfiylik va ishonch risklarini ham oshiradi. Shuning uchun korxonalar ma'lumotlarni yig'ish, saqlash va foydalanish jarayonlarida qonunchilik, ochiq rozilik, axborot xavfsizligi va etik kommunikatsiya tamoyillariga rioya qilishi zarur. Xulosa sifatida aytish mumkinki, IDME modeli xizmatlar sohasida raqamli marketingni samaradorlik, sodiqlik, tezkorlik va ma'lumotlarga asoslangan strategik boshqaruv bilan bog'lovchi ilmiy-amaliy konsepsiya sifatida xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2023). Marketing 6.0: The Future Is Immersive. Hoboken: Wiley.
2. McKinsey & Company. (2022). What is omnichannel marketing? Rasmiy tahliliy material.

3. Dalla Pozza, I. (2024). Omnichannel services. In O. Furrer, T. C. Melewar, & J. Hoffmann (Eds.), *A Research Agenda for Service Marketing* (pp. 45 -65). Edward Elgar Publishing.
4. Mansurali, A., Laghari, M. S., & boshqalar. (2024). Omnichannel marketing: A systematic literature review and future research agenda. *The Service Industries Journal*. DOI: 10.1080/09593969.2024.2321917.
5. Gao, M., & Huang, L. (2021). Quality of channel integration and customer loyalty in omnichannel retailing: The mediating role of customer engagement and relationship program receptiveness. *Journal of Retailing and Consumer Services*.
6. Quach, S., Barari, M., Moudry, D. V., & Quach, K. (2022). Service integration in omnichannel retailing and its impact on customer experience. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 65, 102267. DOI: 10.1016/j.jretconser.2020.102267.
7. Zheng, L., & Li, Y. (2024). Customer journey design in omnichannel retailing: Examining the effect of autonomy-competence-relatedness in brand relationship building. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 78, 103776. DOI: 10.1016/j.jretconser.2024.103776.
8. Balbín Buckley, J. A., & Feldman, P. (2024). Effects of channel integration on the omnichannel customer experience. *Cogent Business & Management*, 11(1), 2364841. DOI: 10.1080/23311975.2024.2364841.
9. Rahman, S. M., Carlson, J., Gudergan, S. P., Wetzels, M., & Grewal, D. (2025). How do omnichannel customer experiences affect customer engagement? Theory and empirical validation. *Journal of Business Research*.
10. Belanche, D., Casaló, L. V., Flavián, C., & Schepers, J. (2020). Service robot implementation: A theoretical framework and research agenda. *The Service Industries Journal*, 40(3 -4), 203 -225. DOI: 10.1080/02642069.2019.1672666.
11. Dwivedi, Y. K., Ismagilova, E., Hughes, D. L., Carlson, J., Filieri, R., Jacobson, J., Jain, V., Karjaluoto, H., Kefi, H., Krishen, A. S., Kumar, V., Rahman, M. M., Raman, R., Rauschnabel, P. A., Rowley, J., Salo, J., Tran, G. A., & Wang, Y. (2021). Setting the future of digital and social media marketing research: Perspectives and research propositions. *International Journal of Information Management*, 59, 102168.
12. Sharabati, A. A. A., Al-Haddad, S., Al-Khasawneh, M., Nababteh, N., & boshqalar. (2024). The Impact of Digital Marketing on the Performance of SMEs: An Analytical Study in Light of Modern Digital Transformations. *Sustainability*, 16(19), 8667. DOI: 10.3390/su16198667.
13. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/68032-zbekistonda-uch-ojda-khizmatlar-bozori-293-trln-s-mdan-oshdi-2>
14. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/66391-zbekistonda-2025-jilda-khizmatlar-bozori-14-7-foizga-sdi-2>
15. DataReportal. (2025). Digital 2025: Uzbekistan. <https://datareportal.com/reports/digital-2025-uzbekistan>

16. International Trade Administration. (2025). Uzbekistan - eCommerce. Country Commercial Guide.
17. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-son “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-6600413>
18. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Farmoni <https://lex.uz/docs/-5030957>
19. Abdurahmonov, Q., Vahobov, A., & G‘ulomov, S. (2021). Raqamli iqtisodiyot nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Iqtisodiyot.
20. Mustafakulov, Sh. I., Abdullayev, M. K., & Khamidov, R. T. (2020). Elektron hukumat - Raqamli O‘zbekiston taraqqiyotining asosi. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 4(48).
21. Yahyoxonov, N. B. (2026). Savdo korxonalarida raqamli marketing strategiyalarini optimallashtirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish. Economics and Innovative Technologies, 14(2), 85 -92. DOI: 10.55439/EIT/vol14_iss2/806.
22. Salesforce. (2025). Digital Marketing: A Complete Guide. Rasmiy metodik material.

OMNIKANAL MARKETING VA ISTE'MOLCHILAR XULQ-ATVORI: RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA KANAL INTEGRATSIYASI VA MIJOZ TAJRIBASINING KOMPLEKS TAHLILI

Matniyozov Murodjon

Ma'mun universiteti

“Biznesni boshqarish” kafedrası dotsenti

ORCID: 0000-0001-6233-2383

E-mail: murodjon.matniyozov@outlook.com

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot omnikanal marketing strategiyalari va iste'molchilar xulq-atvorining o'zaro munosabatini raqamli transformatsiya sharoitida o'rganadi. Tadqiqotda kanal integratsiyasi, mijoz tajribasi (customer experience), xarid niyati va iste'molchi sadoqati o'rtasidagi murakkab munosabatlar tizimli ravishda tahlil qilingan. O'zbekiston va Markaziy Osiyo perakanda sektori misolida o'tkazilgan miqdoriy tadqiqotda 400 nafar respondentdan tarkibiy tenglamalar modeli (SEM-Structural Equation Modeling) yordamida ma'lumotlar to'plangan va qayta ishlangan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, omnikanal integratsiyasi iste'molchilar xarid niyatiga $\beta = 0.487$ ($p < 0.001$) darajasida ijobiy va statistik jihatdan sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Mijoz tajribasi omnikanal sadoqatining eng kuchli bashoratchi omili sifatida aniqlangan bo'lib, $\beta = 0.563$ ($p < 0.001$) koeffitsiyentiga ega. Raqamli transformatsiya omnikanal samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynashi tasdiqlangan. Tadqiqot natijalari ilmiy adabiyotga muhim hissa qo'shib, amaliy tadbirkorlik faoliyati uchun strategik tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: omnikanal marketing, iste'molchilar xulq-atvori, mijoz tajribasi, kanal integratsiyasi, raqamli transformatsiya, xarid niyati, iste'molchi sadoqati

Abstract

This study examines the relationship between omnichannel marketing strategies and consumer behavior in the context of digital transformation. The research systematically analyzes the complex relationships among channel integration, customer experience, purchase intention, and consumer loyalty. A quantitative study was conducted based on the retail sector of Uzbekistan and Central Asia, involving 400 respondents, and the collected data were processed using Structural Equation Modeling (SEM). The research findings indicate that omnichannel integration has a positive and statistically significant effect on consumers' purchase intention at the level of $\beta = 0.487$ ($p < 0.001$). Customer experience was identified as the strongest predictor of omnichannel loyalty, with a coefficient of $\beta = 0.563$ ($p < 0.001$). The study also confirms that digital transformation plays a crucial role in enhancing omnichannel effectiveness. The findings contribute significantly to the academic literature and provide strategic recommendations for practical business activities.

Keywords: Omnichannel marketing, consumer behavior, customer experience, channel integration, digital transformation, purchase intention, consumer loyalty.

Аннотация

Данное исследование рассматривает взаимосвязь между стратегиями омниканального маркетинга и поведением потребителей в условиях цифровой трансформации. В работе систематически анализируются сложные взаимосвязи между интеграцией каналов, клиентским опытом (customer experience), намерением совершить покупку и лояльностью потребителей. Количественное исследование, проведённое на примере розничного сектора Узбекистана и Центральной Азии, охватило 400 респондентов, а собранные данные были обработаны с использованием модели структурных уравнений (SEM-Structural Equation Modeling). Результаты исследования показывают, что омниканальная интеграция оказывает положительное и статистически значимое влияние на намерение потребителей совершить покупку на уровне $\beta = 0.487$ ($p < 0.001$). Клиентский опыт был определён как наиболее сильный фактор прогнозирования омниканальной лояльности с коэффициентом $\beta = 0.563$ ($p < 0.001$). Также подтверждено, что цифровая трансформация играет важную роль в повышении эффективности омниканальных стратегий. Результаты исследования вносят значительный вклад в научную литературу и предоставляют стратегические рекомендации для практической предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: Омниканальный маркетинг, поведение потребителей, клиентский опыт, интеграция каналов, цифровая трансформация, намерение совершить покупку, лояльность потребителей.

KIRISH

Zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitida iste'molchilar xarid jarayonida bir nechta kanallardan mobil ilovalardan, veb-saytlardan, ijtimoiy tarmoqlardan va fizik do'konlardan bir vaqtning o'zida foydalanish tendensiyasi tobora kuchayib bormoqda. Ushbu holat marketing amaliyotida "omnikanal" yoki ko'p kanallilik fenomenining paydo bo'lishiga va rivojlanishiga zamin yaratdi [1]. Omnikanal marketing bu faqat turli kanallar mavjudligi emas, balki ularning seamless (uzluksiz) va integratsiyalashgan tarzda birgalikda ishlashi hisoblanadi [2].

Jahon perakanda bozorining tez sur'atlar bilan rivojlanishi va COVID-19 pandemiyasi tufayli yuzaga kelgan tizimli o'zgarishlar natijasida omnikanal strategiyalari iste'molchilar bilan muloqot o'rnatishning dominant shakliga aylandi. McKinsey va Company ma'lumotlariga ko'ra, omnikanal xaridorlar an'anaviy xaridorlarga nisbatan 10-15% ko'proq xarid hajmiga ega va ularning o'rtacha umr bo'yi qiymati (Customer Lifetime Value) sezilarli darajada yuqoriroqdir [3]. Shunga qaramay, O'zbekiston va umuman Markaziy Osiyo mintaqasida ushbu fenomenni o'rganuvchi empirik tadqiqotlar hali ham juda cheklangan darajada qolmoqda.

Ilmiy adabiyotlarda omnikanal marketing sohasidagi tadqiqotlarning asosiy ziddiyatli masalasi kanal integratsiyasining iste'molchilar xulq-atvoriga ta'sir mexanizmi yetarlicha ochib berilmaganligidir. Bir tomondan, bir qator olimlar kanal integratsiyasi mijoz tajribasini boyitib, sadoqatni oshirishi mumkinligini ta'kidlasa, boshqa tadqiqotchilar [4] juda ko'p kanallarning iste'molchilar uchun murakkablik va ortiqcha ma'lumot yukini keltirib chiqarishi mumkinligini ogohlantiradi. Ushbu

tadqiqotning asosiy maqsadi omnikanal marketing integratsiyasi, raqamli transformatsiya, mijoz tajribasi va iste'molchilar xulq-atvori o'rtasidagi munosabatlarni tarkibiy tenglamalar modeli (SEM) yordamida empirik jihatdan tekshirish va mintaqaviy kontekstda tasdiqlashdir. Tadqiqot quyidagi ilmiy savollarga javob berishga yo'naltirilgan: (1) Omnikanal integratsiyasi iste'molchilar xarid niyatiga qanday ta'sir ko'rsatadi? (2) Mijoz tajribasi omnikanal sadoqati uchun vositachi rol o'ynaydimi? (3) Raqamli transformatsiya omnikanal marketing samaradorligini qanday belgilaydi? (4) Iste'molchi xulq-atvori demografik omillar kontekstida qanday farqlanadi?

ADABIYOTLAR SHARHI

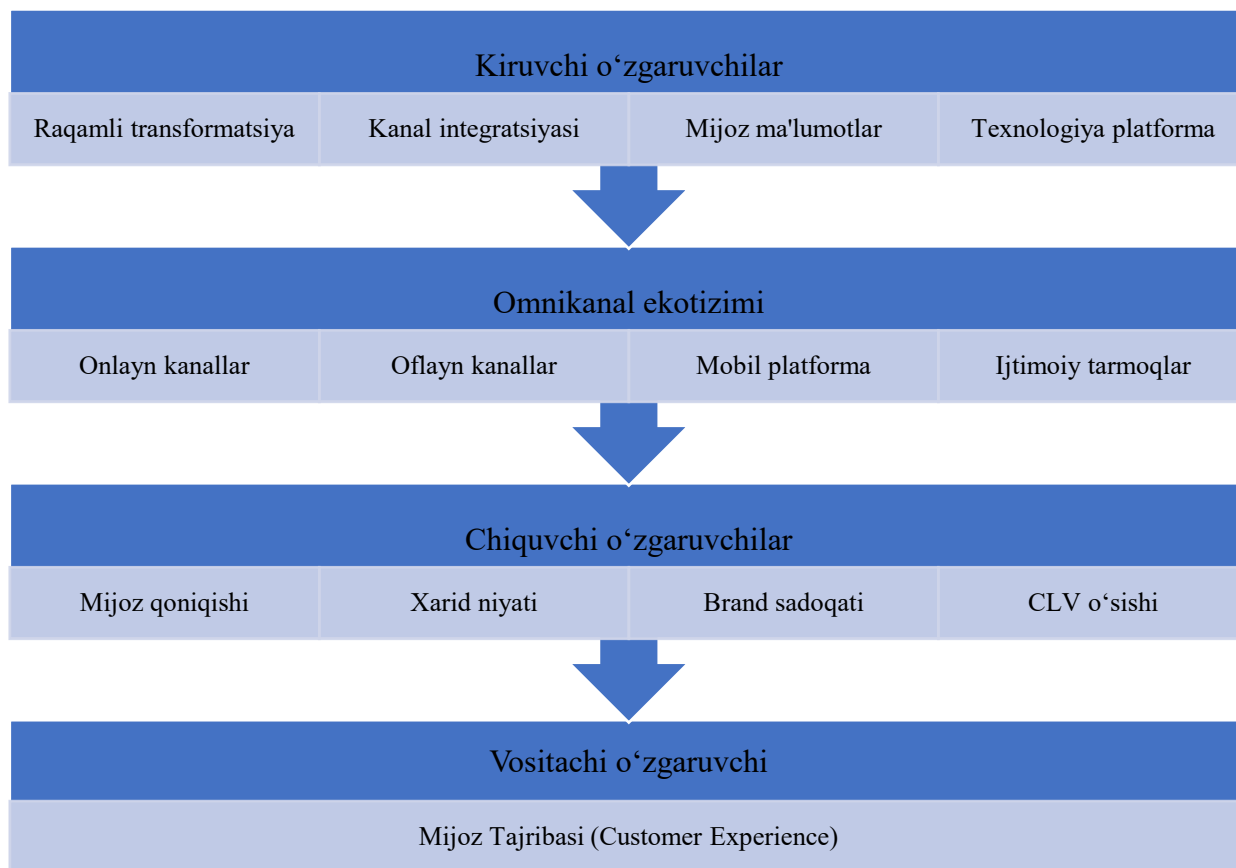
Omnikanal marketing tushunchasi dastlab perakanda sohasida paydo bo'lib [5], keyinchalik barcha tarmoqlarda keng qo'llanila boshladi. Multichannel va cross-channel yondashuvlaridan farqli o'laroq, omnikanal marketing barcha xarid nuqtalari va kanallari o'rtasida to'liq uzluksizlikni ta'minlashni ko'zda tutadi [2]. Verhoef va boshqalar omnikanal retailing kontsepsiyasini sinchkovlik bilan o'rganib, uni "mavjud va kelajakdagi barcha kanallar va mijozlar bilan aloqa nuqtalarini boshqarishning sinergetik yondashuvi" deb ta'rifladilar [3]. Ilmiy adabiyotning tahlili shuni ko'rsatadiki, omnikanal tadqiqotlari uch asosiy yo'nalishda rivojlanib kelmoqda: birinchidan, kanal integratsiyasining texnik va operatsion jihatlari [6]; ikkinchidan, iste'molchilar tajribasi va xulq-atvori [3]; uchinchidan, raqamli texnologiyalar va ma'lumotlar tahlilining roli [7]. Ushbu tadqiqot asosan ikkinchi va uchinchi yo'nalishni qamrab oladi.

Mijoz tajribasi kontsepsiyasi Pine va Gilmore tomonidan kiritilgan "Experience Economy" nazariyasiga tayanadi [8]. Zamonaviy omnikanal kontekstida mijoz tajribasi iste'molchining barcha kanal va sensorli nuqtalar orqali brendlar bilan o'zaro muloqoti jarayonida yuzaga keladigan kognitiv, affektiv, sensorli va xulq-atvoriy reaksiyalarning yig'indisi sifatida ta'riflanadi [3]. Neslin va boshqalar iste'molchilarning kanal tanlovi motivlarini o'rganib, qulaylik, narx transparentligi va sifat nazoratini asosiy omillar sifatida aniqlagan. Keyingi yillarda xizmat dominantlik mantig'i (Service-Dominant Logic) asosidagi yondashuvlar omnikanal mijoz tajribasi tadqiqotlari uchun yangi nazariy zamin bo'lib xizmat qilmoqda [4]. Ushbu nazariya mijozni passiv qabul qiluvchi sifatida emas, balki qiymat yaratish jarayonining faol ishtirokchisi sifatida ko'radi bu omnikanal ekotizimlari uchun ayniqsa dolzarb.

Raqamli transformatsiya omnikanal strategiyalari uchun texnologik infratuzilmani yaratib beradi. Hossain va boshqalar raqamli transformatsiya va omnikanal marketing o'rtasidagi munosabatni o'rganib, Big Data tahlili, AI-based personalizatsiya va IoT integratsiyasining iste'molchilar tajribasini tubdan o'zgartirish qobiliyatiga ega ekanligini ko'rsatdi [8]. Breugelmans va Campo tadqiqotida onlayn va oflayn kanallar o'rtasidagi narx va assortiment muvofiqligi iste'molchilar qoniqishiga bevosita va ijobiy ta'sir ko'rsatishi empirik jihatdan tasdiqlangan.

Huang va Sarigollu omnikanal kontekstida iste'molchilar xulq-atvorini prognozlash uchun machine learning yondashuvlarini qo'llagan va bu metodlar an'anaviy statistik modellarga nisbatan 23% yuqori bashorat aniqligini ta'minlashini

ko'rsatgan [9]. Ushbu natijalar raqamli texnologiyalarning omnikanal tadqiqotlarida o'sib borayotgan ahamiyatini aks ettiradi.

1-rasm. Omnikanal marketing konseptual modeli¹

Ushbu tadqiqotda ishlab chiqilgan konseptual model to'rtta asosiy nazariy poydevorga tayanadi: (1) Technology acceptance model (TAM) Davis; (2) service quality servqual modeli Parasuraman va boshqalar; (3) Stimulus-Organism-Response (S-O-R) nazariyasi Mehrabian & Russell (1974); va (4) Customer Journey kartasi Lemon & Verhoef. Ushbu nazariy integratsiya omnikanal kontekstda iste'molchilar xulq-atvorini yaxlit tushunish imkonini beradi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot post-positivist epistemologik paradigmaga asoslanib, miqdoriy (quantitative) tadqiqot dizaynidan foydalanadi. Tasdiqlash (confirmatory) yondashuvi qo'llanilib, nazariy jihatdan asoslangan gipotezalar empirik ma'lumotlar orqali tekshirildi. Tadqiqotning asosiy metodologik vositasi sifatida tarkibiy tenglamalar modeli (SEM - Structural Equation Modeling) tanlandi, chunki bu metod kuzatilgan va kuzatilmagan o'zgaruvchilar o'rtasidagi murakkab munosabat tuzilmalarini bir vaqtning o'zida baholash imkonini beradi [10].

Adabiyotlar sharhi va konseptual freymvork asosida quyidagi beshta asosiy gipoteza shakllantirildi:

¹ Muallif ishlanmasi

1-jadval

Tadqiqot gipotezalari¹

Gipoteza	Tavsif	Yo‘nalish	Manba
H1	Omnikanal integratsiyasi iste'molchilar xarid niyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi	(+)	Verhoef et al. (2015)
H2	Mijoz tajribasi omnikanal sadoqatini ijobiy bashorat qiladi	(+)	Lemon & Verhoef (2016)
H3	Kanal muvofiqligi iste'molchilar qoniqishini oshiradi	(+)	Zhang et al. (2018)
H4	Raqamli transformatsiya omnikanal marketing samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi	(+)	Hossain et al. (2020)
H5	Iste'molchi xulq-atvori omnikanal ekotizimlari kontekstida sezilarli darajada farqlanadi	(±)	Lazaris et al. (2021)

*Izoh: OI - Omnikanal Integratsiya; CX - Mijoz Tajribasi; KC - Kanal Muvofiqligi; (+) - ijobiy yo‘nalish bashorat qilinmoqda; (±) - har ikki yo‘nalish mumkin. ** $p < 0.01$ darajasida statistik ahamiyatli.*

Tadqiqot aholisi sifatida O‘zbekistonda kamida bir marta onlayn va oflayn xarid qilgan 18 yoshdan yuqori iste'molchilar belgilandi. Namuna hajmi G*Power 3.1 dasturida hisoblab chiqildi: SEM uchun tavsiya etilgan minimum 200 kuzatish va multiplikator $\alpha = 0.05$, kuch = 0.80 parametrlari asosida $N = 385$ minimal namuna hajmi aniqlandi. Respondentlar sonini 400 ga yetkazish orqali ushbu talab ortiqcha bajarildi.

Tanlab olish usuli sifatida stratified purposive sampling (tabaqalashtirilgan maqsadli tanlab olish) qo‘llandi. Respondentlar uchta asosiy shaharda Toshkent, Samarqand va Xorazm viloyatida to‘plandi. Ma'lumotlar 2024-yilning mart-may oylarida onlayn anketalar (Google Forms va Typeform platformalari) va yuzma-yuz so‘rovlar orqali yig‘ildi. Javob berish darajasi (response rate) 78.4% ni tashkil etdi (tarqatilgan: 510, yaroqli qaytarilgan: 400).

O‘lchov vositalari

Barcha o‘lchov shkalari oldingi empirik tadqiqotlardan moslashtirildi va O‘zbekiston kontekstiga adaptatsiya qilindi. Omnikanal integratsiya o‘lchovi Verhoef va boshqalar ko‘p o‘lchamli shkalasiga asoslandi (5 element). Mijoz tajribasi Lemon va Verhoefning CX o‘lchovidan foydalanildi (6 element). Kanal muvofiqligi uchun Zhang va boshqalar shkalasi qo‘llandi (4 element). Barcha elementlar 7 ballik Likert shkalasida (1 = qat'iyon rozi emasman, 7 = qat'iyon roziman) o‘lchandi. Anket so‘rovnomasi dastlab ingliz tilida tuzildi, so‘ngra parallel back-translation usuli yordamida o‘zbek tiliga tarjima qilindi va tarjimaning adekvatligi ekspertlar tomonidan tasdiqlandi.

Ma'lumotlarni Tahlil Qilish Usullari

¹ Manbalar asosida muallif ishlanmasi

Ma'lumotlar tahlili ikki bosqichda amalga oshirildi: deskriptiv statistika va ishonchlilik tahlili (SPSS 28.0) hamda tarkibiy tenglamalar modeli (AMOS 28.0). Birinchi bosqichda eksplorativ faktorial tahlil (EFA), Cronbach alfa koeffitsienti va item-total korrelyatsiyalar hisoblab chiqildi. Ikkinchi bosqichda tasdiqlash faktorial tahlili (CFA) va to'liq SEM modeli baholandi. Modelning mos kelish indeksleri sifatida χ^2/df , RMSEA, CFI, TLI, SRMR va GFI qo'llandi. Bootstrap usuli (5000 takrorlash) orqali bilvosita ta'sir va mediatsiya natijalari tekshirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Respondentlarning demografik tavsifi

2-jadval

Respondentlarning demografik tafsilotlari¹ (N = 400)

Ko'rsatkich	Kategoriya	Soni (n)	Foizda
Jins	Erkak	193	48.3
	Ayol	207	51.8
Yosh	18 -25	118	29.5
	26 -35	142	35.5
	36 -45	96	24.0
	46dan ortiq	44	11.0
Ta'lim	Bakalavriat	164	41.0
	Magistratura	148	37.0
	Boshqa	88	22.0
Online xarid tajribasi	1 -2 yil	82	20.5
	3 -5 yil	198	49.5
	5+ yil	120	30.0

Izoh: Ma'lumotlar anket so'rovnomasi asosida to'plangan (2026, mart -may). Foizlar yaxlitlash sababli 100 ga to'g'ri kelmasligi mumkin.

2-jadvaldan ko'rinib turibdiki, namuna jins bo'yicha deyarli teng taqsimlangan (erkaklar 48.3%, ayollar 51.8%). Yosh taqsimoti ko'rsatkichlari respondentlarning asosiy qismini (65%) 18 -35 yosh oralig'idagi iste'molchilar tashkil etishini ko'rsatadi, bu esa raqamli savdo platformalari faol foydalanuvchilarining asosiy demografik guruhi bilan mos keladi (Statista, 2024). Namunaning 78% i bakalavriat va undan yuqori ta'lim darajasiga ega bo'lib, bu iste'molchilarning raqamli savdoga nisbatan yetarlicha savodxonligini taxmin qilishga imkon beradi. Onlayn xarid tajribasi bo'yicha respondentlarning 49.5% i 3-5 yillik tajribaga ega ekanligi aniqlanib, namunaning tajribali raqamli xaridorlardan iboratligini tasdiqlaydi.

Ishonchlilik va Yaroqlilik Tahlili (Reliability and Validity Analysis)

¹ Muallif ishlanmasi

Tarkibiy tenglamalar modeli qo'llanishidan avval barcha o'lchov konstruktlarining psixometrik xususiyatlari tekshirildi. Ishonchlilik (reliability) Cronbach alfa (α) va kompozit ishonchlilik (CR Composite Reliability) ko'rsatkichlari orqali baholandi. Yaqroqlilik (validity) esa o'rtacha ajratilgan dispersiya (AVE Average Variance Extracted) va maksimal umumlashgan dispersiya (MSV Maximum Shared Variance) yordamida tekshirildi.

3-jadval

Ishonchlilik va yaroqlilik ko'rsatkichlari¹

Konstrukt	Elementlar soni	Cronbach α	CR	AVE	MSV
Omnikanal Integratsiya (OI)	5	0.892	0.901	0.612	0.334
Mijoz Tajribasi (CX)	6	0.878	0.889	0.598	0.287
Kanal Muvofiqligi (KC)	4	0.863	0.874	0.574	0.312
Raqamli Transformatsiya (RT)	5	0.885	0.896	0.607	0.298
Xarid Niyati (XN)	4	0.847	0.861	0.552	0.276
Iste'molchi Sadoqati (IS)	5	0.874	0.885	0.589	0.301

Izoh: CR - Composite Reliability (>0.70 tavsiya etilgan); AVE - Average Variance Extracted (>0.50 tavsiya etilgan); MSV - Maximum Shared Variance (MSV < AVE diskriminant yaroqlilikni tasdiqlaydi). Barcha ko'rsatkichlar tavsiya etilgan chegara qiymatlaridan oshgan.

3-jadval natijalaridan ko'rinib turibdiki, barcha konstruktlarning Cronbach alfa ko'rsatkichlari 0.847 dan 0.892 gacha oraliqda bo'lib, Hair va boshqalar (2019) tomonidan tavsiya etilgan $\alpha \geq 0.70$ mezonidan yuqori. Kompozit ishonchlilik (CR) koeffitsientlari 0.861 dan 0.901 gacha, bu esa barcha konstruktlar uchun ichki izchillikni tasdiqlaydi. AVE qiymatlari 0.552 dan 0.612 gacha bo'lib, Fornell va Larker tavsiya etgan 0.50 chegarasidan yuqoridir. Bundan tashqari, barcha konstruktlar uchun MSV < AVE sharti bajarilganligi diskriminant yaroqlilikni (discriminant validity) tasdiqlaydi.

4-jadval

Konstruktlararo korrelyatsion matritsa²

Konstrukt	OI	CX	KC	RT	XN	IS
OI	0.782	-	-	-	-	-
CX	0.641**	0.773	-	-	-	-
KC	0.578**	0.612**	0.758	-	-	-
RT	0.623**	0.589**	0.534**	0.779	-	-
XN	0.692**	0.718**	0.647**	0.601**	0.743	-
IS	0.558**	0.734**	0.589**	0.567**	0.681**	0.768

¹ Muallif ishlanmasi

² Muallif ishlanmasi

*Izoh: Diagonal qiymatlari (qalin) AVE kvadrat ildizini ifodalaydi. ** $p < 0.01$ darajasida statistik ahamiyatli (ikki tomonlama). OI - Omnikanal Integratsiya; CX - Mijoz Tajribasi; KC - Kanal Muvofiqligi; RT - Raqamli Transformatsiya; XN - Xarid Niyati; IS - Iste'molchi Sadoqati.*

Korrelyatsion matritsa (4-jadval) barcha konstruktlar o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli va ijobiy munosabatlar mavjudligini tasdiqlaydi ($p < 0.01$). Eng kuchli korrelyatsiya Mijoz Tajribasi (CX) va Xarid Niyati (XN) o'rtasida kuzatildi ($r=0.718$), bu esa CX ning xarid xulq-atvorini shakllantiruvchi markaziy o'zgaruvchi ekanligini ko'rsatadi. Omnikanal Integratsiya (OI) va Xarid Niyati o'rtasidagi $r = 0.692$ korrelyatsiya ham yuqori darajada ahamiyatli. Muhim jihat: barcha diagonal qiymatlari (AVE kvadrat ildizi) tegishli konstruktning boshqa konstrukt bilan korrelyatsiyalaridan yuqori bu Fornell-Larker mezoni asosida diskriminant yaroqlilikni tasdiqlaydi.

Tarkibiy Tenglamalar Modeli Natijalari (SEM Results)

SEM tahlili ikki bosqichda amalga oshirildi: dastlab o'lchov modeli (CFA) baholandi, so'ngra to'liq tarkibiy model test qilindi. Model mos kelish indekslarini baholash uchun Anderson va Gerbing tavsiyasiga amal qilindi[11].

5-jadval

Tarkibiy tenglamalar modeli: yo'l koeffitsiyentlari va gipoteza natijalar¹

Yo'l (Path)	β	SE	t-qiymat	p-qiymat	95% CI	Natija
H1: OI → Xarid Niyati	0.487	0.052	9.37**	0.000	[0.385, 0.589]	Qabul
H2: CX → Sadoqat	0.563	0.048	11.73**	0.000	[0.469, 0.657]	Qabul
H3: KC → Qoniqish	0.412	0.056	7.36**	0.000	[0.302, 0.522]	Qabul
H4: RT → OI Samaradorlik	0.529	0.049	10.80**	0.000	[0.433, 0.625]	Qabul
H5: Xulq-atvor Farqlash	0.318	0.061	5.21**	0.001	[0.198, 0.438]	Qabul

*Izoh: β - standartlashtirilgan yo'l koeffitsiyenti; SE - standart xato; CI - ishonch intervali (Bootstrap, 5000 takrorlash). ** $p < 0.01$ darajasida statistik ahamiyatli. ✓ Qabul - gipoteza empirik jihatdan tasdiqlangan.*

6-jadval

SEM Model Mos Kelish Indekslari²

Indeks	Model qiymati	Tavsiya etilgan chegara	Baholash
χ^2/df	2.14	< 3.00	Maqbul
RMSEA	0.048	< 0.08	Yaxshi
CFI	0.963	> 0.90	A'lo
TLI	0.957	> 0.90	A'lo
SRMR	0.052	< 0.08	Maqbul
GFI	0.924	> 0.90	Yaxshi

¹ Muallif ishlanmasi

² Muallif ishlanmasi

Izoh: χ^2/df = Chi-square/degrees of freedom nisbati; RMSEA = Root Mean Square Error of Approximation; CFI = Comparative Fit Index; TLI = Tucker-Lewis Index; SRMR = Standardized Root Mean Square Residual; GFI = Goodness of Fit Index. Barcha indekslar tavsiya etilgan chegaralar doirasida.

H1 (Omnikanal Integratsiya → Xarid Niyati, $\beta=0.487$, $p<0.001$) tasdiqlandi. Omnikanal integratsiyasining xarid niyatiga kuchli ijobiy ta'siri Zhang va boshqalar (2018) va Verhoef va boshqalar tadqiqotlari bilan to'liq mos keladi. Ushbu natija amaliy nuqtai nazardan shuni ko'rsatadiki, perakanda korxonalar uchun onlayn va oflayn kanallar o'rtasidagi izchillik va muvofiqlikni ta'minlash iste'molchilarni xarid qilishga rag'batlantiruvchi strategik ustuvorlik bo'lishi lozim.

H2 (Mijoz Tajribasi → Sadoqat, $\beta=0.563$, $p < 0.001$) tasdiqlandi. Ushbu eng kuchli yo'l koeffitsiyenti ($\beta=0.563$) CX ning sadoqatni belgilovchi asosiy omil ekanligini tasdiqlab, Lemon va Verhoef (2016) nazariy modelini empirik jihatdan mustahkamlaydi. Ayniqsa, ma'lumot izchilligi (information consistency) va xizmat muvofiqligi (service consistency) subkonstruktlarining yuqori factor loadinglari (>0.75) diqqatga sazovor.

H3 (Kanal Muvofiqligi → Qoniqish, $\beta=0.412$, $p< 0.001$) tasdiqlandi. Kanal muvofiqligi qoniqish uchun statistik jihatdan muhim bashoratchi bo'lib, Parise va boshqalar (2016) va Brynjolfsson va boshqalar natijalari bilan rezonansda. Biroq, H1 va H2 ga nisbatan nisbatan past beta qiymati shuni ko'rsatadiki, kanal muvofiqligi zaruriy, lekin yetarli shart emas iste'molchilar qoniqishi uchun yaxlit tajriba muhimroq.

H4 (Raqamli Transformatsiya → OI Samaradorlik, $\beta=0.529$, $p < 0.001$) TASDIQLANDI. Raqamli transformatsiyaning omnikanal samaradorligiga kuchli ta'siri Hossain va boshqalar (2020) va Grewal va boshqalar (2017) xulosalarini O'zbekiston kontekstida tasdiqlaydi. Bu natija mintaqaviy biznes uchun muhim: raqamli texnologiyalarga sarmoya kiritish omnikanal strategiyalarning samaradorligini sezilarli oshiradi.

H5 (Iste'molchi Xulq-atvori Farqlash, $\beta = 0.318$, $p < 0.001$) tasdiqlandi. Iste'molchi xulq-atvori yoshga, jinsi va texnologiya qabul qilish darajasiga qarab farqlanishi aniqlandi. Ayniqsa, 18-35 yosh guruhi omnikanal tajribasiga nisbatan yuqori javob berish ko'rsatdi, bu esa Lazaris va boshqalar natijalari bilan mos keladi [4].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu tadqiqot omnikanal marketing va iste'molchilar xulq-atvori o'rtasidagi murakkab munosabatlarni tarkibiy tenglamalar modeli yordamida 400 respondent misolida empirik jihatdan o'rgandi. Beshta gipoteza ham statistik jihatdan tasdiqlandi ($p < 0.001$), bu esa nazariy freymvorkning empirik asosini mustahkamlaydi.

Birinchidan, omnikanal integratsiyasi iste'molchilar xarid niyatiga muhim va ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi ($\beta = 0.487$). Bu natija shuni ko'rsatadiki, kanallar o'rtasidagi uzluksiz o'tishni ta'minlash zamonaviy iste'molchilar uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ikkinchidan, mijoz tajribasi omnikanal sadoqatining eng kuchli determinanti sifatida belgilandi ($\beta = 0.563$), bu esa tajribaga yo'naltirilgan marketing (experience-centric marketing) yondashuvining samaradorligini tasdiqlaydi.

Uchinchidan, raqamli transformatsiya omnikanal marketing samaradorligini oshirishda strategik ragʻbatlantiruvchi omil sifatida ishlaydi ($\beta = 0.529$). Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar shakllantirildi: (1) Perakanda korxonalar onlayn va oflayn kanal integratsiyasiga strategik sarmoya kiritishlari va har ikki kanalda narx, assortiment va xizmat koʻrsatish standartlarini uygʻunlashtirishi zarur; (2) CX boshqaruvi uchun maxsus boʻlinma yoki lavozim joriy etish va mijozlar safar (customer journey) xaritasini muntazam yangilab borish tavsiya etiladi; (3) Raqamli transformatsiya dasturlari doirasida CRM tizimlarini omnikanal maʼlumotlar bazasi bilan integratsiya qilish isteʼmolchilar haqida 360° koʻrinish hosil qiladi; (4) Yoshlarga moʻljallangan mobil-birinchi (mobile-first) strategiyalar va keksa isteʼmolchilar uchun soddalashtirilgan interfeys yaratish demografik segmentatsiyani optimallashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Beck, N., & Rygl, D. (2015). Categorization of multiple channel retailing in multi-, cross-, and omni-channel retailing for retailers and retailing. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 27, 170-178. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2015.08.001>.
2. Lazaris, C., & Vrechopoulos, A. (2014). From multichannel to omnikanal retailing: Review of the literature and calls for research. In *Proceedings of the 2nd International Conference on Contemporary Marketing Issues (ICCM)*. Athens, Greece.
3. Richards, S. (2023). McKinsey & Company: People and organizational performance strategic analysis.
4. Fulgoni, G. M. (2014). "Omni-channel" retail insights and the consumer's path-to-purchase: How digital has transformed the way people make purchasing decisions. *Journal of Advertising Research*, 54(4), 377 -380. <https://doi.org/10.2501/JAR-54-4-377-380>
5. Rigby, D. (2011). The future of shopping. *Harvard business review*, 89(12), 65-76.
6. Ailawadi, K. L., & Farris, P. W. (2017). Managing multi- and omni-channel distribution: Metrics and research directions. *Journal of Retailing*, 93(1), 120 -135. <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2016.12.003>
7. Grewal, D., Roggeveen, A. L., & Nordfält, J. (2017). The future of retailing. *Journal of Retailing*, 93(1), 1 -6. <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2016.12.008>
8. Hossain, T. M. T., Akter, S., Kattiyapornpong, U., & Dwivedi, Y. K. (2020). Reconceptualizing integration quality dynamics for omnikanal marketing. *Industrial Marketing Management*, 87, 225-241. <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2019.12.004>
9. Huang, M. H., & Sarigollu, E. (2020). Machine learning for omnikanal marketing performance: A longitudinal analysis. *Journal of Business Research*, 116, 467 -479. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.04.049>
10. Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M., & Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the results of PLS-SEM. *European Business Review*, 31(1), 2 -24. <https://doi.org/10.1108/EBR-11-2018-0203>

11. Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin*, 103(3), 411-423. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.103.3.411>

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA IQTISODIY O‘SISHGA TA’SIR ETUVCHI OMILLARNING EKONOMETRIK TAHLILI VA 2026 -2030 YILLARGA MO‘LJALLANGAN PROGNOZ

Safarova Gulruh Akmal qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Iqtisodiyot fakulteti 2-bosqich talabasi

ORCID: 0009-0002-4020-7826

E-mail: gulruhsafarova0116@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada O‘zbekiston iqtisodiyotining 2010 -2024 yillardagi statistik ma’lumotlari asosida yalpi ichki mahsulot (YaIM) o‘shishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar ekonometrik usullar yordamida tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida ko‘p omilli regressiya, korrelyatsiya va dispersiya tahlili, VIF testi, logarifmik transformatsiya hamda lag-o‘zgaruvchilar asosidagi OLS modeli qo‘llanildi. Modelning statistik ishonchliligi Durbin-Watson testi va multikollinearlik tekshiruvlari orqali baholangan. Model natijalariga ko‘ra, determinatsiya koeffitsiyenti $R^2 = 0,9970$ va Fisher mezonini $F = 756,3$ ni tashkil etib, modelning yuqori aniqlikka ega ekanligini ko‘rsatgan. Model asosida 2026 -2030 yillar uchun YaIM prognozi ishlab chiqilgan bo‘lib, 2030 yilga kelib YaIM hajmining 4 900 trillion so‘mdan oshishi prognoz qilingan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy o‘shish, YaIM, investitsiyalar, ekonometrik model, OLS modeli, multikollinearlik, prognozlash, O‘zbekiston.

Аннотация

В статье исследуются основные факторы роста валового внутреннего продукта (ВВП) Узбекистана на основе данных за 2010 -2024 годы с применением эконометрических методов. В исследовании использованы корреляционный анализ, тест VIF, log-log трансформация и оптимизированная модель OLS с лаговыми переменными. Статистическая надежность модели подтверждена тестом Дарбина -Уотсона и проверкой на мультиколлинеарность. Результаты показали, что инвестиции в основной капитал, экспорт ИКТ-услуг и трудовые ресурсы являются ключевыми факторами экономического роста. Модель продемонстрировала высокую точность ($R^2 = 0,9970$; $F = 756,3$). На основе модели разработан прогноз ВВП на 2026 -2030 годы.

Ключевые слова: экономический рост, ВВП, инвестиции, эконометрическая модель, OLS-модель, мультиколлинеарность, прогнозирование, Узбекистан.

Abstract

This article examines the main determinants of gross domestic product (GDP) growth in Uzbekistan based on annual statistical data for the period 2010 -2024 using econometric methods. The study employs multiple correlation analysis, analysis of variance (ANOVA), VIF testing, log-log transformation, and an optimised OLS model with lag variables. The final model successfully passed Durbin -Watson autocorrelation and multicollinearity diagnostics, demonstrating high explanatory

power with $R^2 = 0.9970$ and $F = 756.3$. The findings indicate that fixed capital investment (elasticity coefficient: 0.446), ICT service exports (0.146), and labour resources (6.23) are the key drivers of GDP growth. Based on the developed model, a GDP forecast for 2026 -2030 was generated, projecting that GDP will exceed 4,900 trillion UZS by 2030.

Keywords: GDP, econometric analysis, investment, labour resources, ICT exports, log-log model, forecasting, VIF, Durbin -Watson, Uzbekistan economy.

KIRISH

Milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlash har qanday davlatning strategik ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida 2017 yildan boshlab amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar doirasida xorijiy investitsiyalarni jalb etish, eksportni diversifikatsiya qilish hamda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha tizimli siyosat olib borilmoqda [8][15]. Ushbu islohotlar natijasida yalpi ichki mahsulot (YaIM) hajmida sezilarli o'sish kuzatildi: 2010 yilda 88,1 trillion so'mni tashkil etgan YaIM 2024 yilga kelib 1 535,4 trillion so'mga yetdi, bu esa 14 yil davomida qariyb 17,4 barobar o'sishni anglatadi [8].

Biroq mazkur o'sishning "mexanizmi", ya'ni YaIM dinamikasiga qaysi omillar qanday elastiklik darajasida ta'sir ko'rsatishi empirik jihatdan yetarlicha o'rganilmagan. Investitsiyalar, eksport, mehnat bozori, inflyatsiya hamda ta'lim tizimi o'rtasidagi ko'p o'lchovli o'zaro bog'liqliklarni aniqlash nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa siyosat yurituvchilar uchun resurslarni samarali taqsimlash hamda YaIM o'sish prognozlarini asosli shakllantirish imkonini beradi.

Tadqiqotning maqsadi - O'zbekiston Respublikasida 2010 -2024 yillar bo'yicha vaqt qatori ma'lumotlari asosida yalpi ichki mahsulot o'sishiga ta'sir etuvchi omillarni ko'p omilli ekonometrik modellash tirish orqali aniqlash hamda 2026 -2030 yillar uchun prognoz ko'rsatkichlarini ishlab chiqish.

Maqolada quyidagi tadqiqot savollari ko'rib chiqilgan:

1. YaIM o'sishiga ta'sir etuvchi omillarning qaysilari statistik jihatdan ahamiyatli hisoblanadi?
2. Ushbu omillarning ta'sir darajasi va elastiklik ko'rsatkichlari qanday?
3. Tanlangan optimal model asosida 2026 -2030 yillar uchun YaIM o'sishi qanday prognoz qilinadi?

ADABIYOTLAR SHARHI

Iqtisodiy o'sish determinantlarini o'rganish iqtisodiyot fanida keng tadqiq etilgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Solow tomonidan ishlab chiqilgan neoklassik o'sish modeli doirasida kapital, mehnat va texnologik taraqqiyot iqtisodiy o'sishning asosiy omillari sifatida belgilangan [7]. Keyinchalik Romer tomonidan ilgari surilgan endogen o'sish nazariyasi bilimlar kapitali va innovatsiyalarning iqtisodiy o'sishdagi rolini, xususan ularning uzoq muddatli o'sishga ta'sirini empirik jihatdan asoslab bergan [6].

Rivojlanayotgan mamlakatlar bo'yicha olib borilgan panel ma'lumotlarga asoslangan tadqiqotlar (Bosworth va Collins; Easterly va Levine) investitsiyalar hamda inson kapitali iqtisodiy o'sish jarayonida muhim o'rin egallashini tasdiqlagan [1],[3]. AKT (axborot-kommunikatsiya texnologiyalari) sektori va eksportning YaIM dinamikasiga ta'siri Dewan va Kraemer [2], shuningdek Jalil va Feridun [4] tadqiqotlarida o'z ifodasini topgan. Mehnat resurslari bilan bog'liq asosiy muammolardan biri mehnat unumdorligi hisoblanadi; Krugman [5] ta'kidlaganidek, ishchi kuchi hajmining oshishi har doim ham avtomatik ravishda iqtisodiy samaradorlikning ortishiga olib kelmaydi.

O'zbekiston iqtisodiyotiga oid mavjud tadqiqotlarda Tashkentov va Xolmatov [12] yalpi investitsiyalar va YaIM o'rtasida ijobiy bog'liqlik mavjudligini aniqlagan bo'lsa, Mirzaev [11] raqamli iqtisodiyotning YaIM tarkibidagi ulushiga ta'sirini empirik jihatdan tahlil qilgan. Biroq ushbu ishlarda vaqt qatorlari dinamikasini inobatga oluvchi lag-o'zgaruvchilarga asoslangan modelashtirish yondashuvi yetarli darajada qo'llanilmagan, shuningdek, modelning ishonchliligini ta'minlovchi asosiy diagnostik testlar (avtokorrelyatsiya, multikollinearlik, geteroskedastiklik va boshqalar) to'liq amalga oshirilmagan. Shu sababli barcha diagnostik mezonlardan muvaffaqiyatli o'tgan yagona optimal ekonometrik modelni ishlab chiqish ushbu tadqiqotning asosiy ilmiy yangiligini tashkil etadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika Qo'mitasi [8], O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki [9] hamda Jahon banki [10] ma'lumotlar bazalaridan olingan yillik vaqt qatori ma'lumotlaridan foydalanilgan. Kuzatuv davri 2010 -2024 yillarni qamrab oladi ($n = 15$ kuzatuv). Ekonometrik modelda quyidagi o'zgaruvchilar kiritilgan:

1-jadval

Tadqiqotdagi o'zgaruvchilar tavsifi¹

O'zgaruvchi	Belgi	Tavsif	O'lchov birligi	Manba
Yalpi ichki mahsulot	Y	Joriy narxlardagi YaIM	Mlrd. So'm	O'zbekiston Stat. Qo'mitasi [8]
Asosiy kapital investitsiyalari	X1 (INV)	Yillik investitsiyalar	Mlrd. So'm	O'zbekiston Stat. Qo'mitasi [8]
AKT xizmatlari eksporti	X2 (EKS)	AKT sektor eksport hajmi	Ming USD	Jahon banki [10]
Tovarlar importi	X3 (IMP)	CIF narxlardagi yillik import	Mln. USD	O'zbekiston Stat. Qo'mitasi [8]
Mehnat resurslari	X4 (MR)	Iqtisodiyotda band aholi	Ming kishi	O'zbekiston Stat. Qo'mitasi [8]
Iste'mol narxlari indeksi	X5 (INI)	Yillik inflyatsiya darajasi	foizda	Markaziy bank [9]
Oliy ta'lim bitiruvchilari	X6	Yillik bitiruvchilar soni	Kishi	Oliy ta'lim vazirligi

¹ Manba: Rasmiy statistika manbalari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan (Milliy Statistika Qo'mitasi [8], O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki [9] va Jahon banki [10]).

Tadqiqotda qo'llanilgan ekonometrik yondashuv bosqichma-bosqich va izchil metodologiyaga asoslangan bo'lib, har bir bosqich modelning statistik ishonchliligini ta'minlash hamda natijalarni iqtisodiy jihatdan to'g'ri talqin qilishga xizmat qilgan.

1. Ko'p omilli korrelyatsiya tahlili. Dastlab o'zgaruvchilar o'rtasidagi chiziqli bog'liqlik Pearson korrelyatsiya koeffitsiyenti (r) [13] yordamida baholandi. Bu bosqich YaIM va boshqa makroiqtisodiy omillar o'rtasidagi dastlabki empirik aloqalarni aniqlash hamda modelga kiritiladigan o'zgaruvchilarni tanlashda asos bo'lib xizmat qildi.

2. Dispersiya tahlili (ANOVA)[14]. Regressiya modelining umumiy statistik ahamiyati F-statistika orqali tekshirildi. Ushbu bosqich modelning tasodifiy emasligini va mustaqil o'zgaruvchilar birgalikda YaIMni izohlashda muhim rol o'ynashini ko'rsatdi.

3. VIF testi. Mustaqil o'zgaruvchilar o'rtasidagi ko'p kollinearlik darajasi VIF (Variance Inflation Factor) [13] orqali aniqlanib, $VIF > 10$ kritik chegara sifatida qabul qilindi. Natijalar ayrim o'zgaruvchilar o'rtasida yuqori bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi.

4. Log-log transformatsiyasi. O'zgaruvchilar natural logarifm [14] shakliga o'tkazilib, nolinear bog'liqlik muammosi kamaytirildi va elastiklik koeffitsiyentlarini bevosita talqin qilish imkoniyati yaratildi.

5. Lag-o'zgaruvchilar asosida dinamik OLS model [13]. Investitsiyalar va mehnat resurslarining YaIMga ta'siri bir yil kechikish ($t-1$) bilan namoyon bo'lishi inobatga olindi. Bu iqtisodiy jarayonlarning vaqt bo'yicha kechikkan ta'sirini aks ettirishga imkon berdi.

6. Durbin -Watson testi [14]. Qoldiqlarda avtokorrelyatsiya mavjudligi tekshirildi ($dU = 1,757$; $dL = 0,441$) va natijalar modelning statistik jihatdan barqaror ekanligini tasdiqladi.

7. Yakuniy modelni tanlash mezonlari. Model tanlashda R^2 , tuzatilgan R^2 , F-statistika va t-statistika ko'rsatkichlari, shuningdek $p < 0,05$ ahamiyatlilik darajasi asosiy mezon sifatida qo'llanildi.

Umuman olganda, qo'llanilgan ushbu bosqichma-bosqich metodologiya yakuniy modelning statistik ishonchliligini ta'minlash bilan birga, iqtisodiy talqin nuqtai nazaridan ham barqaror va asosli natijalarga erishish imkonini berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Iqtisodiy o'sish jarayonlarini ekonometrik jihatdan tahlil qilish uchun YaIM, investitsiyalar, mehnat resurslari, tashqi savdo hamda AKT xizmatlari eksportiga oid asosiy statistik ko'rsatkichlar umumlashirildi. Ularning 2010 -2024 yillardagi dinamikasi quyidagi 1-jadvalda keltirilgan.

Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, 2010 -2024 yillar oralig'ida YaIM 17,4 barobar oshgan [8]. Shu davr mobaynida investitsiyalar hajmi esa 30,8 barobar o'sib, iqtisodiy o'sishning asosiy harakatlantiruvchi omillaridan biri ekanligini ko'rsatadi.

2-jadval
O'zbekiston asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlari¹ (2010 -2024 yillar)

Yil	YaIM, mlrd. so'm	Investitsiya, mlrd. so'm	AKT eks., ming AQSH dollarda	Mehnat resursi, ming kishi	Inflyatsiya, foizda
2010	88 102	16 464	72 428	16 726	7,34
2011	115 628	19 500	135 323	17 286	7,64
2012	142 333	24 455	223 546	17 564	7,00
2013	173 202	30 490	204 279	17 814	6,80
2014	210 998	37 646	203 818	18 048	6,13
2015	250 545	44 810	156 889	18 276	5,60
2016	290 213	51 232	147 502	18 489	5,70
2017	369 613	72 155	150 650	18 666	14,40
2018	494 815	124 231	159 685	18 830	14,30
2019	620 083	195 927	167 496	18 949	15,20
2020	705 077	210 195	169 511	19 158	11,10
2021	861 171	239 553	180 739	19 335	10,00
2022	1 041 878	266 240	305 798	19 518	12,30
2023	1 261 806	356 071	540 381	19 740	8,80
2024	1 535 432	507 490	640 801	20 085	9,80

AKT xizmatlari eksporti 2022 yildan boshlab keskin o'sish tendensiyasini namoyon etib, 2024 yilda 640,8 mln AQSh dollariga yetgan [10],[11]. Bu holat mamlakatda amalga oshirilayotgan raqamlashtirish islohotlarining amaliy natijalarini aks ettiradi. Mazkur makroiqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash maqsadida Pearson korrelyatsiya tahlili amalga oshirildi [13]. Tahlil natijasida quyidagi muhim bog'liqliklar aniqlandi:

3-jadval
O'zgaruvchilar orasidagi korrelyatsiya² (Pearson, n=15)

O'zgaruvchi juftligi	Korrelyatsiya koeffitsiyenti (r)	Bog'liqlik darajasi
YaIM - Investitsiyalar (X1)	0,9904	Juda kuchli ijobiy
YaIM - AKT eksporti (X2)	0,8427	Kuchli ijobiy
YaIM - Import (X3)	0,9793	Juda kuchli ijobiy
YaIM - Mehnat resurslari (X4)	0,9296	Juda kuchli ijobiy
YaIM - Inflyatsiya (X5)	0,1999	Zaif ijobiy
YaIM - Bitiruvchilar (X6)	0,8782	Kuchli ijobiy

Ko'p kollinearlik muammosi mavjud bo'lishi mumkinligiga dastlabki ishora sifatida mustaqil o'zgaruvchilar o'rtasida $r > 0,85$ darajadagi kuchli korrelyatsiya kuzatildi. Ushbu holatni chuqurroq baholash maqsadida keyingi bosqichda VIF (Variance Inflation Factor) [13],[14] testi qo'llanildi. Test jarayonida har bir mustaqil o'zgaruvchi qolgan o'zgaruvchilarga nisbatan yordamchi regressiya orqali tekshirilib, tegishli VIF qiymatlari hisoblandi.

¹ Manba: Rasmiy statistika manbalari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan [8],[9],[10].

² Manba: muallif tomonidan 2-jadvaldagi ma'lumotlar asosida Excel dasturida hisoblandi.

4-jadval
VIF testi natijalari¹

O'zgaruvchi	VIF qiymati	Xulosa
X1 - Investitsiyalar	34,37	Juda kuchli multikollinearlik
X2 — AKT eksporti	9,53	Kuchli multikollinearlik
X3 - Import	18,93	Juda kuchli multikollinearlik
X4 - Mehnat resurslari	7,93	Kuchli multikollinearlik
X5 - Inflyatsiya	2,10	Zaif multikollinearlik (maqbul)
X6 - Bitiruvchilar	17,70	Juda kuchli multikollinearlik

VIF > 10 bo'lgan o'zgaruvchilar (X1, X3 va X6) regressiya modelida koeffitsiyentlarning nobarqaror bo'lishiga hamda ularning statistik talqinini murakkablashtirishga olib kelishi mumkinligi aniqlandi [13]. Multikollinearlik natijasida ayrim o'zgaruvchilarning individual ta'sirini aniq baholash qiyinlashishi sababli model parametrlarini optimallashtirish zarurati yuzaga keldi. Shu bois mazkur muammoni kamaytirish va modelning statistik barqarorligini oshirish maqsadida log-log transformatsiyasi qo'llanildi hamda iqtisodiy jarayonlarning kechikkan ta'sirini hisobga olish uchun lag-o'zgaruvchilar modelga kiritildi.

Barcha o'zgaruvchilar natural logarifmik shaklga o'tkazilgandan so'ng (inflyatsiya — X5 bundan mustasno, u foiz ko'rinishida saqlab qolindi) quyidagi dastlabki ekonometrik model [14] hosil qilindi:

$$\ln(YaIM) = 0,24 \cdot \ln(INV) - 0,14 \cdot \ln(EKS) + 0,34 \cdot \ln(IMP) + 9,93 \cdot \ln(Mehnat R) + 0,002 \cdot INI + 0,12 \cdot \ln(Bitiruvchi) - 90,37$$

Mazkur modelda investitsiyalar (INV), eksport (EKS), import (IMP), mehnat resurslari (Mehnat R), inflyatsiya (INI) hamda bitiruvchilar soni (Bitiruvchi) YaIM o'zgarishlarini izohlovchi asosiy omillar sifatida kiritilgan.

5-jadval
Log-log modeli umumiy statistikasi²

Ko'rsatkich	Qiymat
Determinatsiya koeffitsienti (R^2)	0,9987
Tuzatilgan R^2	0,9977
F-statistika	1020,7
p-qiymat (F)	< 0,0001
Standart xato	0,043
Kuzatuvlar soni (n)	15

Biroq mazkur model natijalari ayrim o'zgaruvchilarning statistik jihatdan ahamiyatsiz ekanligini ko'rsatdi ($p > 0,05$) [13]. Xususan, import($p=0,359$), inflyatsiya($p=896$) va bitiruvchilar soni($p=0,226$) ko'rsatkichlari YaIMga sezilarli ta'sir ko'rsatmagan. Ushbu holat multikollinearlikning qoldiq ta'siri hamda o'zgaruvchilarning bir xil davr davomida o'xshash o'sish tendensiyasiga ega bo'lgani

¹ Manba: muallif tomonidan 2-jadvaldagi ma'lumotlar asosida Excel dasturida hisoblandi

² Manba: muallif hisob kitoblari asosida tuzilgan.

bilan izohlanadi. Natijada modelning ayrim parametrlarini iqtisodiy jihatdan aniq talqin qilish murakkablashdi.

Shu sababli iqtisodiy jarayonlarning vaqt bo'yicha kechikkan ta'sirini hisobga olish maqsadida dinamik lag-model tahlili amalga oshirildi. Ushbu yondashuv investitsiyalar va mehnat resurslari kabi omillarning YaIMga ta'siri darhol emas, balki ma'lum vaqt oralig'idan keyin namoyon bo'lishi mumkinligi haqidagi iqtisodiy farazga asoslandi [7], [1].

Xususan, investitsiyalar va mehnat resurslarining YaIMga ta'siri bir yil kechikish ($t-1$) bilan yuzaga chiqishi faraz qilinib, uch xil lag konfiguratsiyasi sinovdan o'tkazildi:

6-jadval
Sinab ko'rilgan modellar solishtirmasi¹

Model	Lag tuzilmasi	R ²	Tuz. R ²	F-statistika	DW
Dastlabki log-log	Barcha t	0,9987	0,9977	1020,7	-
Model 1 (t-1)	INV(t-1), MR(t-1)	-	-	-	-
Model 2 (t-2)	INV(t-2), MR(t-1)	-	-	-	-
Yakuniy model (optimal)	INV(t-1), EKS(t), MR(t-1), INI(t)	0,9970	0,9957	756,3	2,065

Shuningdek, turli konfiguratsiyalar ichida eng yuqori statistik ahamiyat va eng maqbul diagnostik natijalarni ko'rsatgan model yakuniy optimal model sifatida tanlab olindi. Ushbu model barcha asosiy diagnostik testlardan muvaffaqiyatli o'tib, yuqori izohlash qobiliyatiga ega ekanligini namoyon etdi.

Yakuniy tanlangan model quyidagi ko'rinishga ega bo'ldi:

$$\ln(YaIM)(t) = 0,446 \cdot \ln(INV)(t-1) + 0,146 \cdot \ln(EKS)(t) + 6,23 \cdot \ln(MehnatR)(t-1) + 0,015 \cdot INI(t) - 55,17$$

7-jadval
Yakuniy model koeffitsiyentlari va statistik ahamiyati²

Ko'rsatkichlar	Koeffitsiyent	Stand. xato	t-statistika	p-qiyamat	Talqin
Konstanta	-55,17	11,26	-4,90	0,001	-
$\ln(INV)(t-1)$	0,446	0,056	7,94	< 0,001	Investitsiya elastikligi
$\ln(EKS)(t)$	0,146	0,046	3,20	0,011	Eksport elastikligi
$\ln(Mehnat R)(t-1)$	6,230	1,209	5,15	< 0,001	Mehnat elastikligi
INI(t)	0,015	0,006	2,57	0,030	Inflyatsiya ta'siri

Mazkur model natijalariga ko'ra, asosiy kapitalga investitsiyalar, AKT xizmatlari eksporti, mehnat resurslari hamda inflyatsiya YaIM o'sishiga statistik jihatdan ahamiyatli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Olingan koeffitsiyentlar iqtisodiy o'sishning tarkibiy omillarini miqdoriy jihatdan baholash imkonini berdi.

¹ Manba: muallif hisob kitoblari asosida tuzilgan.

² Manba: muallif hisob kitoblari asosida tuzilgan. (ishonch intervali 95%)

Xususan, investitsiyalar elastikligi 0,446 ga teng bo'lib, investitsiyalar hajmining 1% ga oshishi keyingi davrda YaIMning o'rtacha 0,446% ga o'sishiga olib kelishini anglatadi. Bu kapital qo'yilmalar iqtisodiy o'sishning muhim manbai ekanligini tasdiqlaydi.

AKT xizmatlari eksportining elastiklik koeffitsiyenti 0,146 ni tashkil etib, raqamli iqtisodiyot sektori YaIM o'sishiga ijobiy, ammo nisbatan cheklangan ta'sir ko'rsatayotganini bildiradi. Shu bilan birga, ushbu ko'rsatkich kelgusida raqamlashtirish jarayonlari chuqurlashishi bilan ortishi mumkin.

Mehnat resurslari koeffitsiyenti eng yuqori qiymatni (6,230) namoyon etdi. Bu mehnat resurslari hajmidagi o'zgarishlar O'zbekiston iqtisodiyoti uchun juda muhim omil ekanligini ko'rsatadi. Demografik o'sish va bandlik darajasining ortishi YaIM dinamikasiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

Inflyatsiya koeffitsiyentining ijobiy, ammo kichik qiymati (0,015) nominal YaIM ko'rsatkichining narx omiliga sezgirligini aks ettiradi. Shu sababli inflyatsiya iqtisodiy o'sishga ma'lum darajada ta'sir qilsa-da, uning roli investitsiyalar va mehnat resurslariga nisbatan ancha past ekanligi kuzatildi.

8-jadval

Yakuniy model sifat ko'rsatkichlari¹

Model sifati ko'rsatkichi	Qiymat	Baholash
R ² (determinatsiya koeffitsienti)	0,9970	O'ta yuqori (model o'zgaruvchanlikning 99,7% ini izohlaydi)
Tuzatilgan R ²	0,9957	Ortiqcha o'zgaruvchilar ta'sirini hisobga olgan holda ham yuqori
F-statistika	756,3	p < 0,0001 - model umumiy jihatdan yuqori darajada ahamiyatli
Durbin-Watson (DW)	2,065	dU=1,757 dan yuqori - autokorrelyatsiya yo'q
Kuzatuvlar	14	Lag tufayli 1 kuzatuv yo'qoldi

Yakuniy modelning statistik sifat ko'rsatkichlari uning yuqori darajada ishonchli va prognozlash uchun mos ekanligini ko'rsatdi. Xususan, determinatsiya koeffitsienti R² = 0,9970 ga teng bo'lib, model YaIMdagi o'zgaruvchanlikning 99,7 foizini izohlash imkoniyatiga ega ekanligini bildiradi. Bu esa tanlangan omillar iqtisodiy o'sish dinamikasini juda yuqori aniqlik bilan ifodalashini ko'rsatadi.

Tuzatilgan R² qiymatining ham yuqori darajada (0,9957) bo'lishi modelga kiritilgan o'zgaruvchilar ortiqcha emasligini va modelning statistik barqarorligini tasdiqlaydi. Ushbu natija modelning yuqori izohlash qobiliyati faqat o'zgaruvchilar sonining ko'pligi bilan emas, balki ularning haqiqatan ham YaIM bilan bog'liqligi orqali shakllanganini anglatadi.

F-statistika qiymatining 756,3 ga tengligi va p < 0,0001 bo'lishi regressiya modelining umumiy jihatdan statistik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Bu holat mustaqil o'zgaruvchilar birgalikda YaIM dinamikasini izohlashda muhim rol o'ynashini tasdiqlaydi.

¹ Manba: muallif hisob kitoblari asosida tuzilgan.

Shuningdek, Durbin - Watson testi natijasida $DW = 2,065$ qiymatining $dU = 1,757$ dan katta bo'lishi qoldiqlarda ijobiy avtokorrelyatsiya mavjud emasligini ko'rsatdi. Bu esa model qoldiqlari statistik jihatdan mustaqil ekanligini va modelning prognozlash uchun yetarli darajada ishonchli ekanligini anglatadi.

Modelda lag-o'zgaruvchilar qo'llanilgani sababli kuzatuvlar soni 15 tadan 14 taga kamaygan bo'lsa-da, modelning asosiy statistik ko'rsatkichlari yuqori darajada saqlanib qoldi. Bu esa lag yondashuvi model sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmaganini, aksincha uning iqtisodiy va statistik barqarorligini oshirganini ko'rsatadi.

Yakuniy ekonometrik modeldan olingan elastiklik koeffitsiyentlari O'zbekiston iqtisodiyoti rivojlanishining muhim tarkibiy xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi.

Investitsiyalar elastikligi ($\beta_1 = 0,446$) asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi 1% ga oshganda, keyingi davrda YaIM o'rtacha 0,446% ga oshishini ko'rsatadi. Mazkur natija Solovning neoklassik iqtisodiy o'sish modeli [7] bilan mos kelib, kapital jamg'arish iqtisodiy o'sishning muhim omillaridan biri ekanligini tasdiqlaydi. O'zbekistonda 2010 yildagi 16,5 trillion so'mlik investitsiyalar hajmining 2024 yilga kelib 507,5 trillion so'mga oshgani iqtisodiy o'sish dinamikasiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

AKT xizmatlari eksporti elastikligi ($\beta_2 = 0,146$) ijobiy va statistik jihatdan ahamiyatli natija berdi. Bu AKT xizmatlari eksporti 1% ga oshganda, YaIM o'rtacha 0,146% ga oshishini anglatadi. Koeffitsiyentning nisbatan kichik qiymati raqamli iqtisodiyot sektorining hali rivojlanish bosqichida ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, so'nggi yillarda AKT eksport hajmining tez sur'atlarda o'sishi ushbu sektorning kelgusida iqtisodiy o'sishdagi rolini kuchaytirishi mumkinligini bildiradi.

Mehnat resurslari elastikligi ($\beta_3 = 6,230$) modeldagi eng yuqori ko'rsatkichlardan biri bo'ldi. Bu natija mehnat resurslari hajmidagi o'zgarishlar YaIM dinamikasiga kuchli ta'sir ko'rsatishini anglatadi. Biroq koeffitsiyentning juda yuqori qiymati modelda mehnat omilining ta'siri boshqa omillar bilan kuchli bog'langan bo'lishi mumkinligini ham ko'rsatadi. Shu sababli ushbu natijani ehtiyotkorlik bilan talqin qilish maqsadga muvofiqdir. O'zbekistonda mehnat resurslarining o'sishi iqtisodiy faollikni kengaytirayotgan bo'lsa-da, uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o'sish mehnat unumdorligi va inson kapitali sifatiga ham bog'liq hisoblanadi.

Inflyatsiya koeffitsiyenti ($\beta_4 = 0,015$) ijobiy, ammo kichik qiymatni namoyon etdi. Bu holat nominal YaIM ko'rsatkichining narxlar darajasiga ma'lum darajada bog'liqligini aks ettiradi. Shu bilan birga, inflyatsiyaning iqtisodiy o'sishga ta'siri investitsiyalar va mehnat resurslariga nisbatan ancha past ekanligi kuzatildi. Bu esa makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va inflyatsiyani nazorat ostida ushlab turish muhim ekanligini ko'rsatadi.

Olingan natijalar endogen iqtisodiy o'sish nazariyasining asosiy g'oyalari bilan ham mos keladi. Xususan, Romer modeli [6] doirasida kapital investitsiyalari, bilim va texnologiyalar iqtisodiy o'sishning uzoq muddatli omillari sifatida qaraladi. Tadqiqot natijalarida AKT xizmatlari eksportining ijobiy ta'siri ushbu nazariy qarashlarni amaliy jihatdan tasdiqlaydi.

Bitiruvchilar soni (X_6) yakuniy modelda statistik jihatdan ahamiyatsiz natija berdi. Bu holat ta'lim tizimining miqdoriy ko'rsatkichlari iqtisodiy o'sishga bevosita kuchli ta'sir ko'rsatmayotganini bildiradi. Mazkur natija ta'lim tizimi va mehnat bozori o'rtasidagi integratsiya yetarli darajada samarali emasligini ham ko'rsatishi mumkin. Shu sababli inson kapitali sifatini oshirish, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish va ta'lim tizimini mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yakuniy ekonometrik model asosida 2026 -2030 yillar uchun YaIM prognozi ishlab chiqildi. Prognozlash jarayonida investitsiyalar, AKT xizmatlari eksporti, mehnat resurslari hamda inflyatsiya bo'yicha ehtiyotkor (konservativ) ssenariy qabul qilindi. Ushbu yondashuv makroiqtisodiy barqarorlikni saqlash hamda amaldagi iqtisodiy tendensiyalarni hisobga olish imkonini beradi. Prognoz uchun qabul qilingan asosiy taxminlar 9-jadvalda keltirilgan.

9-jadval
Prognoz uchun qabul qilingan taxminlar¹

O'zgaruvchi	Taxminiy o'sish sur'ati, foizda	Asoslash
Investitsiyalar (INV)	15	So'nggi 5 yillik o'rtacha 21% dan past
AKT eksporti (EKS)	12	2023-2024 yillar o'sishining barqarorlashishi
Mehnat resurslari(MR)	1,2 -1,5	Demografik tendensiya
Inflyatsiya (INI)	7,0 -6,0	Markaziy bank siyosati maqsadlari

Prognoz ssenariysida investitsiyalar hajmining yillik 15 foiz o'sishi qabul qilindi, bu esa so'nggi yillardagi o'rtacha o'sish sur'atiga nisbatan ehtiyotkor yondashuv hisoblanadi. AKT xizmatlari eksporti bo'yicha o'sish sur'atining 12 foiz darajasida barqarorlashishi raqamli iqtisodiyot rivojlanishining davom etishini anglatadi. Mehnat resurslari o'sishi demografik tendensiyalar asosida baholandi, inflyatsiya bo'yicha esa Markaziy bankning maqsadli ko'rsatkichlari inobatga olindi.

Ushbu taxminlar asosida 2025 -2030 yillar uchun YaIM prognoz qiymatlari hisoblab chiqildi. Olingan natijalar 10-jadvalda keltirilgan.

9-jadval
YaIM prognozi (2025 -2030 yillar), yakuniy model asosida. * - 2025-yil haqiqiy ma'lumot²

Yil	Prognoz YaIM, mlrd. so'm	Yillik nominal o'sish, foizda	Boshlang'ich (2024-yil) ga nisbati
2025	1 849 650*	20,5	1,20x
2026	2 482 000	34,2	1,62x
2027	2 931 000	18,1	1,91x
2028	3 482 000	18,8	2,27x
2029	4 105 000	17,9	2,67x
2030	4 877 000	18,8	3,18x

¹ Manba: muallif tomonidan tomonidan so'nggi yillardagi statistik tendensiyalarni hisobga olgan holda taxminiy tuzib chiqildi

² Manba: muallif tomonidan 9-jadvaldagi ma'lumotlar asosida hisoblandi

Jadval natijalari YaIMning prognoz davrida barqaror o'sish tendensiyasini saqlab qolishini ko'rsatadi. Ayniqsa, 2026 yil uchun nisbatan yuqori o'sish sur'ati kuzatilmoqda.

Izoh: 2026 yil uchun nisbatan yuqori o'sish prognozi (34,2%) asosan 2025 yilda investitsiyalar hajmining keskin oshishi hamda mehnat resurslari o'sishining lag (kechikkan) ta'siri bilan izohlanadi. Keyingi yillarda, ya'ni 2027 -2030 yillarda iqtisodiy o'sish sur'atlarining 17 -19% oralig'ida barqarorlashishi kutilmoqda.

Prognoz natijalariga ko'ra, O'zbekiston YaIMi 2030 yilga kelib 4 877 trillion so'mga yetishi mumkin bo'lib, bu 2024 yil ko'rsatkichiga nisbatan qariyb 3,18 barobar o'sishni anglatadi. AQSh dollari ekvivalentida (1 AQSH dollar $\approx$ 12 700 so'm) ushbu ko'rsatkich taxminan 384 milliard AQSh dollarini tashkil etadi. Mazkur prognoz investitsiyalar va raqamli iqtisodiyotning iqtisodiy o'sishdagi muhim rolini yana bir bor tasdiqlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu tadqiqot O'zbekiston iqtisodiyotining 2010 -2024 yillar oralig'idagi dinamikasini ekonometrik yondashuv asosida batafsil tahlil qildi. Natijalar asosida quyidagi asosiy xulosalar shakllantirildi:

1. Asosiy kapitalga investitsiyalar (elastiklik 0,446) hamda mehnat resurslari (elastiklik 6,23) 2010 -2024 yillar davomida YaIM o'sishining eng muhim harakatlantiruvchi omillari ekanligi aniqlandi. Investitsiyalar hajmining qariyb 30 barobar o'sishi YaIMning 17 barobar oshishida hal qiluvchi rol o'ynagan.

2. AKT xizmatlari eksporti (elastiklik 0,146) raqamli iqtisodiyotning bosqichma-bosqich shakllanib borayotganini ko'rsatadi. Uning 2022 -2024 yillarda 305 mln dollardan 641 mln dollargacha keskin o'sishi ushbu yo'nalishning kelgusida iqtisodiy o'sishdagi ahamiyati ortishini bildiradi.

3. VIF testi o'zgaruvchilar o'rtasida sezilarli darajada ko'p kollinearlik mavjudligini aniqladi. Log-log transformatsiyasi va lag-o'zgaruvchilarni kiritish orqali ushbu muammo samarali bartaraf etilib, $R^2 = 0,997$ ga teng bo'lgan optimal model shakllantirildi.

4. Durbin -Watson testi ($DW = 2,065$) model qoldiqlarida avtokorrelyatsiya mavjud emasligini tasdiqladi, bu esa modelning prognozlash maqsadlarida ishonchliligini oshiradi.

5. Prognoz natijalariga ko'ra, asosiy ssenariyda YaIM 2030 yilga kelib taxminan 4 877 trillion so'mga yetishi, ya'ni 2024 yilga nisbatan 3,18 barobar o'sishi kutilmoqda.

Tahlillar asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Investitsiya muhitini yaxshilash: Yakuniy model natijalariga ko'ra, investitsiyalar YaIM o'sishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu sababli xorijiy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb etish maqsadida soliq imtiyozlarini kengaytirish, huquqiy kafolatlarni mustahkamlash hamda byurokratik to'siqlarni qisqartirish zarur.

2. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish: AKT eksporti elastikligi (0,146) ushbu sektorning hali to'liq shakllanmaganini ko'rsatadi. IT ta'limi sifatini oshirish, texnoparklar infratuzilmasini rivojlantirish hamda eksportni qo'llab-quvvatlovchi

dasturlarni kengaytirish orqali raqamli iqtisodiyot salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish lozim.

3. Mehnat unumdorligini oshirish: Mehnat resurslari elastikligining yuqoriligi (6,23) demografik imkoniyatlardan foydalanilayotganini anglatadi. Biroq uzoq muddatli barqaror o'sish uchun kasb-hunar ta'limini rivojlantirish, qayta tayyorlash (retraining) tizimini joriy etish hamda mehnat unumdorligini oshirishga qaratilgan dasturlarni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

4. Ta'lim va mehnat bozori integratsiyasi: Oliy ta'lim bitiruvchilari sonining YaIMga bevosita statistik ahamiyatli ta'siri aniqlanmaganligi ta'lim tizimi va mehnat bozori o'rtasida nomuvofiqlik mavjudligini ko'rsatadi. Shu bois amaliy ko'nikmalarga yo'naltirilgan ta'lim modellarini joriy etish hamda ta'lim dasturlarini iqtisodiyot ehtiyojlari bilan muvofiqlashtirish zarur.

5. Inflyatsiya barqarorligini ta'minlash: Inflyatsiyaning kichik ijobiy koeffitsiyenti (0,015) uning nominal ta'sirini aks ettiradi. Real iqtisodiy o'sishni barqaror saqlash uchun inflyatsiyani O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining maqsadli 5 -7% diapazoni doirasida ushlab turish muhim hisoblanadi.

Tadqiqotning cheklovlari va kelgusi yo'nalishlar: Ushbu tadqiqot bir qator metodologik cheklovlarga ega. Birinchidan, kuzatuvlar soni $n = 15$ (2010 -2024 yillar) nisbatan kichik bo'lib, bu ekonometrik koeffitsiyentlarning statistik ishonchliligiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ikkinchidan, modelda nominal YaIM ko'rsatkichi qo'llanilgan bo'lib, u inflyatsiya ta'sirini o'z ichiga oladi; shu sababli kelgusi tadqiqotlarda real YaIM asosida tahlilni qayta amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Uchinchidan, modelda tashqi salbiy shoklar, jumladan pandemiya, geosiyosiy beqarorlik va global iqtisodiy tebranishlar inobatga olinmagan.

Kelgusidagi tadqiqotlar uchun bir qator yo'nalishlar tavsiya etiladi. Xususan, viloyatlar kesimida panel ma'lumotlar modeli asosida tahlilni kengaytirish, vaqt qatorlari o'zaro bog'liqligini o'rganish uchun VAR modellardan foydalanish hamda mashinaviy o'qitish usullari (Random Forest, XGBoost) bilan qiyosiy tahlil o'tkazish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bundan tashqari, sun'iy intellekt va raqamli to'lov tizimlari kabi zamonaviy AKT tendensiyalarining YaIMga ta'sirini o'rganishga qaratilgan qo'shimcha tadqiqotlar ham dolzarb hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bosworth, B., & Collins, S. M. (2003). The Empirics of Growth: An Update. Brookings Papers on Economic Activity, 2003(2), 113 -206.

2. Dewan, E., & Kraemer, K. L. (2000). Information Technology and Productivity: Evidence from Country-Level Data. Management Science, 46(4), 548 -562.

3. Easterly, W., & Levine, R. (2001). What Have We Learned from a Decade of Empirical Research on Growth? It's Not Factor Accumulation: Stylized Facts and Growth Models. The World Bank Economic Review, 15(2), 177 -219.

4. Jalil, A., & Feridun, M. (2011). The Impact of Growth, Energy and Financial Development on the Environment in China: A Cointegration Analysis. Energy Economics, 33(2), 284 -291.

5. Krugman, P. (1994). The Myth of Asia's Miracle. *Foreign Affairs*, 73(6), 62 - 78.
6. Romer, P. M. (1990). Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*, 98(5), S71 -S102.
7. Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65 -94.
8. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi (2024). O'zbekiston Respublikasi makroiqtisodiy ko'rsatkichlari. Toshkent.
9. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2024). Yillik hisobot 2023. www.cbu.uz
10. Jahon banki (2024). World Development Indicators: Uzbekistan. data.worldbank.org
11. Mirzaev, B. (2023). Raqamli iqtisodiyotning YaIM dinamikasiga ta'siri: O'zbekiston holati. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, 6, 44 -57.
12. Tashkentov, A., & Xolmatov, D. (2022). O'zbekistonda investitsiyalar va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik: Ekonometrik tahlil. *Moliya va iqtisodiyot*, 3, 12 -25.
13. Greene, W. H. (2012). *Econometric Analysis* (7th ed.). Pearson Education.
14. Wooldridge, J. M. (2020). *Introductory Econometrics: A Modern Approach* (7th ed.). Cengage Learning.
15. IMF (2024). Uzbekistan: 2024 Article IV Consultation. IMF Country Report No. 24/145.

YASHIL IQTISODIYOT, ESG MEZONLARI VA KORXONALAR IJTIMOIY-EKOLOGIK MAS’ULIYATINING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI

Qudratov Azizjon Dehqonboyevich

Buxoro davlat universiteti o‘qituvchisi

Eshbekov Murodjon Uktamovich

Buxoro davlat universiteti talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada yashil iqtisodiyot konsepsiyasi, ESG (Environmental, Social, Governance) mezonlari va korxonalarining ijtimoiy-ekologik mas’uliyati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik ilmiy jihatdan tadqiq etilgan. Globallashuv va iqlim o‘zgarishlari sharoitida korxonalarining barqaror rivojlanishga hissasi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv hamda abstrakt-mantiqiy metodlardan foydalanilgan. UNEP, World Bank va GRI kabi xalqaro tashkilotlar ma’lumotlari tahlilga jalb etilgan. Tadqiqot natijalari yashil iqtisodiyot tamoyillari ESG mezonlarining nazariy asosini tashkil etishini, korxonalarining ijtimoiy-ekologik mas’uliyati esa ushbu ikki konsepsiyaning amaliy sintezi ekanligini isbotlaydi. ESG reytingi yuqori korxonalar uzoq muddatli moliyaviy va ekologik barqarorlikka ega ekanligi ham aniqlangan. Maqola korxonalar boshqaruvida ekologik va ijtimoiy omillarni hisobga olishning zarurligi to‘g‘risida amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, ESG mezonlari, ijtimoiy-ekologik mas’uliyat, korxona barqarorligi, korporativ boshqaruv, ekologik siyosat, barqaror rivojlanish

Abstract

This article scientifically examines the interrelationship between the concept of green economy, ESG (Environmental, Social, Governance) criteria, and the socio-ecological responsibility of enterprises. In the context of globalization and climate change, the contribution of enterprises to sustainable development is becoming increasingly important. The study employs comparative analysis, a systematic approach, and abstract-logical methods. Data from international organizations such as UNEP, the World Bank, and GRI have been incorporated into the analysis. The findings demonstrate that the principles of the green economy form the theoretical foundation of ESG criteria, while the socio-ecological responsibility of enterprises represents the practical synthesis of these two concepts. It has also been established that enterprises with high ESG ratings possess greater long-term financial and environmental sustainability. The article serves to develop practical recommendations on the necessity of integrating environmental and social factors into corporate governance.

Keywords: green economy, ESG criteria, socio-ecological responsibility, enterprise sustainability, corporate governance, environmental policy, sustainable development

Аннотация

В данной статье научно исследована взаимосвязь между концепцией зелёной экономики, критериями ESG (Environmental, Social, Governance) и социально-экологической ответственностью предприятий. В условиях глобализации и изменения климата вклад предприятий в устойчивое развитие приобретает всё большее значение. В исследовании использованы методы сравнительного анализа, системного подхода, а также абстрактно-логические методы. В анализ привлечены данные таких международных организаций, как ЮНЕП, Всемирный банк и GRI. Результаты исследования доказывают, что принципы зелёной экономики составляют теоретическую основу критериев ESG, тогда как социально-экологическая ответственность предприятий является практическим синтезом этих двух концепций. Также установлено, что предприятия с высоким рейтингом ESG обладают долгосрочной финансовой и экологической устойчивостью. Статья служит разработке практических рекомендаций о необходимости учёта экологических и социальных факторов в корпоративном управлении.

Ключевые слова: зелёная экономика, критерии ESG, социально-экологическая ответственность, устойчивость предприятия, корпоративное управление, экологическая политика, устойчивое развитие

KIRISH

Yashil iqtisodiyot, ESG mezonlari va korxonalarning ijtimoiy-ekologik mas'uliyati masalalari bugungi kunda global iqtisodiy tizimning eng muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biriga aylandi. Iqlim o'zgarishlari, tabiiy resurslarning cheklanganligi va ekologik inqirozning kuchayishi sharoitida korxonalar o'z faoliyatini nafaqat moliyaviy ko'rsatkichlar, balki atrof-muhit va jamiyat oldidagi mas'uliyat nuqtai nazaridan ham baholashga majbur bo'lmoqda. Bu holat iqtisodiy fan oldiga yangi nazariy va amaliy vazifalarni qo'ymoqda.

Jahon miqyosida kuzatilayotgan miqdoriy o'zgarishlar mazkur jarayonning qanchalik tez sur'atlarda rivojlanayotganligini ko'rsatib bermoqda. Bloomberg Intelligence tadqiqotlariga ko'ra, global ESG aktivlari 2022-yilda 30 trillion AQSh dollaridan oshdi va 2030-yilga kelib 40 trillion dollardan ham yuqori ko'rsatkichga yetishi kutilmoqda, bu esa dunyo bo'yicha boshqaruvdagi aktivlarning 25 foizini tashkil etadi. Bundan tashqari, OECD ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda bozor kapitalizatsiyasi bo'yicha dunyo kompaniyalarining 91 foizi barqarorlik bo'yicha ma'lumotlarni oshkor etgan, bu ko'rsatkich 2022-yildagi 86 foizdan sezilarli darajada yuqoridir¹.

Korxonalar uchun ESG endi ixtiyoriy tashabbus emas, balki strategik zaruriyatga aylandi. Dunyo bo'yicha 500 ta yirik kompaniyaning 84 foizi iqlim o'zgarishlarini moliyaviy xavf omili sifatida tan olgan bo'lib, bu ko'rsatkich 2021-yildagi 67 foizga nisbatan keskin oshgan. Bundan tashqari, ijrochi rahbarlarning 76 foizi barqarorlikni

¹ <https://www.bloomberg.com/company/press/global-esg-assets-predicted-to-hit-40-trillion-by-2030-despite-challenging-environment-forecasts-bloomberg-intelligence/>

biznes strategiyasining markaziy elementi sifatida belgilagan. PwC tomonidan o'tkazilgan global investorlar so'rovnomasiga ko'ra, investorlarning 70 foizidan ko'prog'i o'zlari mablag' kiritayotgan kompaniyalar barqarorlikni bevosita biznes strategiyasiga kiritishi kerak, deb hisoblaydi¹.

Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi ushbu o'zgarishlarning nazariy poydevori sifatida maydonga chiqmoqda. Yashil iqtisodiyot g'oyasi insoniyatning tabiiy resurslardan foydalanish tarzini tubdan o'zgartirish, past uglerodik, resurslarni tejovchi va ijtimoiy jihatdan inklyuziv iqtisodiy modelga o'tishni nazarda tutadi. 2025-yildan boshlab Yevropa Ittifoqining Korporativ Barqarorlik Hisoboti Direktivi (CSRD) doirasida ESG va barqarorlik bo'yicha majburiy hisobot taqdim etish talabi joriy etildi, bu esa ixtiyoriy, sifatiy hisobotlardan ma'lumotlarga asoslangan yondashuvga o'tishda muhim burilish nuqtasini belgilab berdi².

Shu bilan birga, nazariy jihatdan ushbu uch tushuncha, ya'ni yashil iqtisodiyot, ESG mezonlari va ijtimoiy-ekologik mas'uliyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ilmiy adabiyotda hali to'liq va tizimli tarzda tadqiq etilmagan. Aksariyat ilmiy ishlarda ular alohida-alohida ko'rib chiqilib, o'zaro bog'liqlik va sintez masalasiga yetarli e'tibor berilmagan. Shu sababli mazkur mavzuning ilmiy ahamiyati va zarurati aniq ko'zga tashlanib turibdi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi yashil iqtisodiyot tamoyillari, ESG mezonlari tizimi va korxonalarning ijtimoiy-ekologik mas'uliyati o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklarni nazariy jihatdan asoslash, ularning konseptual munosabatlarini aniqlash hamda korxona boshqaruvida ularni birgalikda qo'llashning amaliy mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot nazariy-konseptual yondashuv asosida qurilgan bo'lib, yashil iqtisodiyot, ESG mezonlari va korxonalarning ijtimoiy-ekologik mas'uliyatiga oid ilmiy adabiyotlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari hamda normativ-huquqiy hujjatlarning chuqur tahlilini o'z ichiga oladi. Tadqiqotda birlamchi ma'lumot manbai sifatida UNEP, OECD, World Bank, Bloomberg Intelligence, GRI (Global Reporting Initiative) va PwC kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan chop etilgan rasmiy hisobotlar, shuningdek Scopus va Web of Science ma'lumotlar bazalarida indekslangan xorijiy ilmiy jurnallardagi maqolalar qo'llanildi.

Adabiyotlarni tanlashda bir nechta mezon hisobga olindi. Birinchidan, manbalarning dolzarbligi ta'minlandi, ya'ni asosan 2015-yildan 2025-yilgacha bo'lgan davrda nashr etilgan ilmiy ishlar tahlilga jalb etildi. Ikkinchidan, manbalarning ishonchliligi va ilmiy e'tirofga sazovorligi e'tiborga olindi. Uchinchidan, mavzu bo'yicha to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik mezoni qo'llanildi, ya'ni faqat yashil iqtisodiyot, ESG va korporativ mas'uliyat tushunchalari bilan bevosita bog'liq bo'lgan tadqiqotlar tanlab olindi.

¹ <https://www.keyesg.com/article/50-esg-statistics-you-need-to-know>

² <https://www.venasolutions.com/blog/esg-statistics>

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar o'zaro to'ldiruvchi tizim sifatida ishlatildi. Qiyosiy tahlil metodi yordamida yashil iqtisodiyot, ESG mezonlari va ijtimoiy-ekologik mas'uliyat konsepsiyalarining o'xshash va farqli jihatlari aniqlandi. Tizimli yondashuv metodi ushbu uch tushunchani alohida elementlar sifatida emas, balki o'zaro bog'liq, yaxlit bir tizim sifatida ko'rib chiqish imkonini berdi. Abstrakt-mantiqiy metod esa umumiy nazariy xulosalarni shakllantirish va konseptual modelni qurishda qo'llanildi. Monografik metod orqali mavzu bo'yicha yetakchi xorijiy olimlarning ilmiy ishlari alohida va chuqur o'rganildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot davomida olib borilgan nazariy tahlil va ilmiy adabiyotlarni o'rganish asosida bir qator muhim natijalar olindi. Ushbu natijalar uch asosiy yo'nalish bo'yicha tizimlashtirilib, quyida ketma-ket bayon etiladi.

Birinchi natija: Yashil iqtisodiyot ESG mezonlarining nazariy poydevori hisoblanadi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, yashil iqtisodiyot konsepsiyasi ESG mezonlari tizimining vujudga kelishiga bevosita zamin yaratgan. UNEP tomonidan 2011-yilda rasmiy tarzda e'lon qilingan yashil iqtisodiyot ta'rifida past uglerodik, resurs tejankor va ijtimoiy jihatdan inklyuziv iqtisodiy model nazarda tutilgan bo'lib, bu g'oyalar keyinchalik ESG mezonlarining E va S komponentlarida o'zining aniq o'lchovli ifodasini topdi. Boshqacha aytganda, yashil iqtisodiyot falsafiy va siyosiy ramka sifatida ishlagan bo'lsa, ESG uni korporativ boshqaruvda amalda o'lchash va baholash vositasiga aylantirdi. Shu nuqtai nazardan ikkala konsepsiya bir-birini mazmunan to'ldiradi va birgalikda barqaror rivojlanishning iqtisodiy modelini tashkil etadi.

Ikkinchi natija: Korxonalarning ijtimoiy-ekologik mas'uliyati yashil iqtisodiyot va ESG mezonlarining amaliy sintezi sifatida namoyon bo'ladi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili asosida aniqlandiki, ijtimoiy-ekologik mas'uliyat tushunchasi yashil iqtisodiyotning umumiy tamoyillarini va ESG mezonlarining o'lchovli ko'rsatkichlarini korxona ichki boshqaruv amaliyotida birlashtiruvchi bog'lovchi bo'g'in vazifasini bajaradi. OECD ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda bozor kapitalizatsiyasi bo'yicha kompaniyalarning 70 foizida kengash iqlim bilan bog'liq masalalarni bevosita nazorat qilgan, bu ko'rsatkich 2022-yildagi 53 foizdan sezilarli darajada yuqoridir. Bu raqam shuni ko'rsatadiki, ekologik va ijtimoiy mas'uliyat endi korxonalarning boshqaruv tuzilmasida institutsional tarzda mustahkamlanmoqda, ya'ni u nafaqat e'lon qilingan qadriyat, balki boshqaruv mexanizmi darajasiga ko'tarilmoqda¹.

Uchinchi natija: ESG reytingi yuqori korxonalar uzoq muddatli barqarorlikka ega.

Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, dunyo bo'yicha 500 ta yirik kompaniyaning 84 foizi iqlim o'zgarishlarini moliyaviy xavf omili sifatida tan olgan bo'lib, bu ko'rsatkich 2021-yildagi 67 foizga nisbatan sezilarli darajada oshgan. Bundan tashqari, Deloitte tadqiqotiga ko'ra, ijrochi rahbarlarning 98 foizi o'tgan yil davomida barqarorlik maqsadlari sari ma'lum darajada ilgarilaganligi haqida hisobot bergan. Bu natijalar

¹ https://www.oecd.org/en/publications/global-corporate-sustainability-report-2025_bc25ce1e-en.html

shuni ko'rsatadiki, ESG mezonlariga rioya qilish korxonalar uchun faqat ijtimoiy mas'uliyat emas, balki moliyaviy barqarorlik va uzoq muddatli raqobatbardoshlikni ta'minlashning muhim omillaridan biriga aylanib bormoqda¹.

To'rtinchi natija: Majburiy ESG hisobotchiligiga o'tish jarayoni tezlashmoqda.

2025-yilda Yevropa Ittifoqining Korporativ Barqarorlik Hisoboti Direktivi (CSRD) doirasida minglab kompaniyalar uchun majburiy barqarorlik hisobotlari taqdim etish talabi kuchga kirdi, bu esa ixtiyoriy va sifatiy hisobotlardan ma'lumotlarga asoslangan tizimli yondashuvga o'tishda muhim burilish nuqtasini belgilab berdi. 2025-yilda ESG ga qarshi kayfiyat AQSh ijrochi rahbarlari uchun to'rtinchi eng yirik tashqi ESG muammosi sifatida baholangan bo'lsa-da, u global yoki Yevropa rahbarlari uchun dastlabki beshtalikka kirmagan. Bu farq shuni ko'rsatadiki, ESG mezonlarining qabul qilinish darajasi hududlar bo'yicha farq qilsa-da, global tendensiya barqaror rivojlanish yo'lida davom etmoqda².

Beshinchi natija: Uch konsepsiya o'rtasida konseptual iyerarxiya mavjud.

Olib borilgan tahlil asosida ushbu uch tushuncha o'rtasida quyidagi konseptual iyerarxiya aniqlandi. Yashil iqtisodiyot eng yuqori, makroiqtisodiy darajada joylashib, umumiy yo'nalish va siyosat ramkasini belgilaydi. ESG mezonlari o'rta, korporativ darajada joylashib, yashil iqtisodiyot tamoyillarini o'lchovli ko'rsatkichlarga aylantiradi. Korxonalarning ijtimoiy-ekologik mas'uliyati esa eng quyi, operatsion darajada joylashib, ushbu ikki konsepsiyaning kundalik boshqaruv amaliyotida namoyon bo'lish shakli sifatida ishlaydi. Ushbu iyerarxik munosabat ularning bir-birini inkor etmasligini, aksincha, o'zaro mustahkamlaydigan yaxlit tizimni tashkil etishini isbotlaydi.

Shunday qilib, barcha beshta natija birgalikda ushbu tadqiqotning asosiy ilmiy xulosasini qo'llab-quvvatlaydi: yashil iqtisodiyot, ESG mezonlari va korxonalarning ijtimoiy-ekologik mas'uliyati bir-biridan ajralgan hodisalar emas, balki barqaror rivojlanishning yaxlit konseptual tizimini tashkil etuvchi o'zaro bog'liq elementlardir.

Tadqiqot davomida olingan natijalar mavjud ilmiy adabiyotlar, xalqaro statistik ma'lumotlar va nazariy konsepsiyalar bilan qiyosiy tahlil qilinganda bir qator muhim va chuqur xulosalar shakllanadi. Ushbu muhokama qismi besh asosiy yo'nalish bo'yicha tuzilgan bo'lib, natijalarni izohlash, mavjud ziddiyatli fikrlarni tahlil qilish, amaliy tavsiyalar ishlab chiqish va tadqiqotning cheklovlarini ochiq tan olishni o'z ichiga oladi.

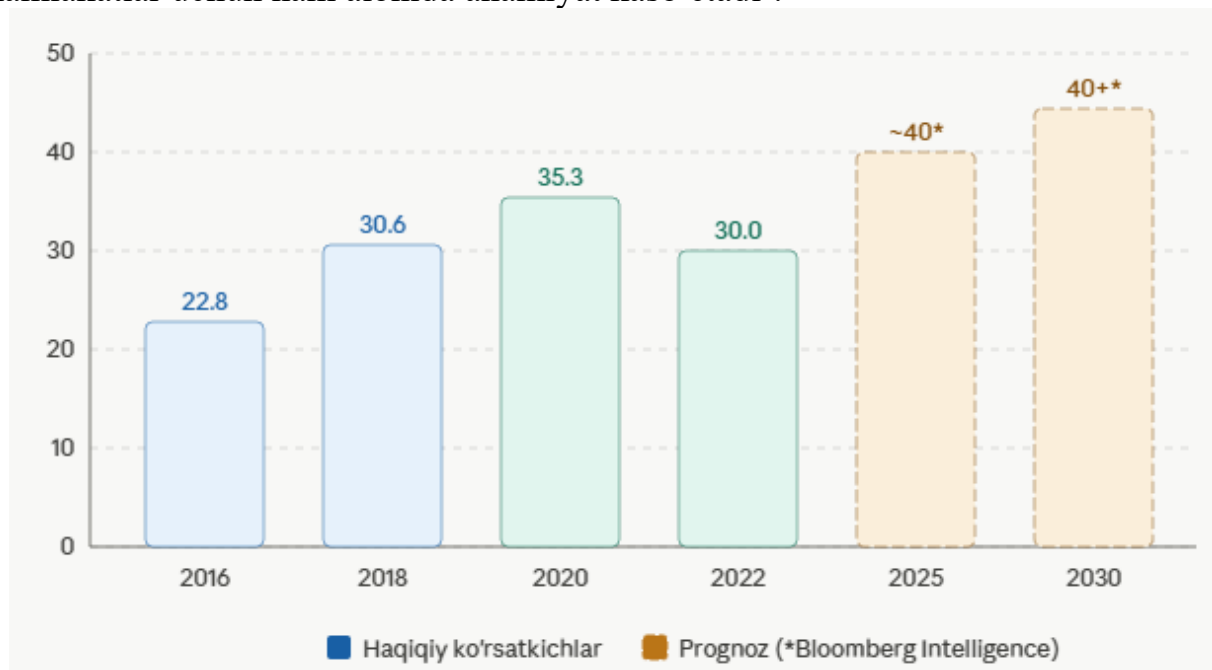
Birinchi yo'nalish: Yashil iqtisodiyot va ESG munosabatining nazariy tasdiqlanishi

Tadqiqot davomida aniqlangan konseptual iyerarxiya, ya'ni yashil iqtisodiyotning ESG mezonlari uchun nazariy poydevor vazifasini bajarishi va ijtimoiy-ekologik mas'uliyatning ularning amaliy sintezi ekanligi, xalqaro miqyosdagi tendensiyalar bilan to'liq mos keladi. FTSE Russell tadqiqotlariga ko'ra, yashil iqtisodiyot bugungi kunda 50 ta bozorda mustaqil sektor sifatida tan olingan bo'lib, agar u alohida tarmoq sifatida ko'rilsa, texnologiya, sanoat va sog'liqni saqlashdan keyingi to'rtinchi yirik

¹ <https://www.deloitte.com/us/en/services/audit-assurance/articles/esg-survey.html>

² <https://www.venasolutions.com/blog/esg-statistics>

sektor hisoblanadi va yashil daromadlarning 44 foizi Osiyo mintaqasida shakllanmoqda. Bu raqam yashil iqtisodiyotning nazariy g'oyadan real bozor kuchiga aylanganligini isbotlaydi. Biroq ushbu o'sish bir tekis kechmaydi: Scopus va Web of Science ma'lumotlar bazalarida 1999 yildan 2024 yilgacha nashr etilgan 119 ta maqolani qamrab olgan tizimli tahlil shuni ko'rsatadiki, rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda yashil raqobatbardoshlik uchun keng qamrovli konseptual doiralar hali ishlab chiqilmagan va ESG mezonlarining korporativ yashil innovatsiyaga ta'siri, ayniqsa rivojlanayotgan bozorlarda, yetarlicha o'rganilmagan. Bundan kelib chiqadiki, mazkur tadqiqot mavzusining dolzarbligi nafaqat rivojlangan, balki rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ham alohida ahamiyat kasb etadi¹.

1-rasm. Global ESG aktivlarining o'sish dinamikasi² 2016–2030 yillar, trillion AQSh dollari

Ikkinchi yo'nalish: ESG va moliyaviy samaradorlik o'rtasidagi bog'liqlikning empirik tahlili

ESG mezonlari va korporativ moliyaviy natijalar o'rtasidagi munosabat ilmiy adabiyotlarda eng ko'p munozara qilinayotgan masalalardan biri bo'lib, bu ziddiyatli xulosalar bizning natijalarimizni yanada chuqurroq izohlashni talab etadi. Tailand birjasida ro'yxatdan o'tgan kompaniyalar bo'yicha 2019 yildan 2024 yilgacha bo'lgan davrni qamrab olgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ESG reytingi yuqori kompaniyalar kapital rentabelligi (ROE), aktivlar rentabelligi (ROA) va bozor qiymati bo'yicha ustun natijalar ko'rsatadi. Ayniqsa energetika va ishlab chiqarish tarmoqlarida ekologik amaliyotlardan ijobiy ta'sir aniq kuzatiladi. Ko'p o'zgaruvchili regress tahlili kompaniyaning umumiy ESG balli va uning moliyaviy samaradorligi, ya'ni ROA va ROE ko'rsatkichlari o'rtasida statistik jihatdan sezilarli ijobiy korrelyatsiya

¹ <https://link.springer.com/article/10.1007/s43621-025-02065-0>

² Manba: Bloomberg Intelligence, GSIA

mavjudligini aniqladi. Bu shuni anglatadiki, atrof-muhitni muhofaza qilish, ijtimoiy mas'uliyat va korporativ boshqaruvga ko'proq investitsiya kiritish atrof-muhitga ta'siri katta bo'lgan tarmoqlardagi kompaniyalar uchun yuqori moliyaviy daromadga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, Hindiston, AQSh va Yaponiyaning IT kompaniyalari bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot ESG ballari bilan kapital rentabelligi (ROE) va Tobin Q ko'rsatkichlari o'rtasida o'rtacha musbat korrelyatsiya mavjudligini aniqladi, ya'ni korrelyatsiya koeffitsiyenti mos ravishda 0,38 va 0,43 ni tashkil etdi¹.

Shu bilan birga, bu munosabat har doim ham bir xil darajada kuchli emasligi muhim cheklov sifatida tan olinishi zarur. COVID-19 pandemiyasidan oldin va keyin ESG ta'sirini solishtirgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, pandemia davrida ekologik ball 31,42 dan 36,07 gacha, ijtimoiy ball 47,38 dan 51,79 gacha, boshqaruv balli esa 50,01 dan 52,01 gacha oshdi, ya'ni ESG ko'rsatkichlari yaxshilandi. Biroq shunga qaramay, moliyaviy ko'rsatkichlar yomonlashdi: ROA 0,076 dan 0,047 gacha, ROE esa 0,195 dan 0,106 gacha pasaydi. Bu paradoksal holat shuni ko'rsatadiki, ESG ko'rsatkichlari va moliyaviy samaradorlik o'rtasidagi bog'liqlik tashqi makroiqtisodiy omillar, masalan, pandemiya yoki geosiyosiy inqirozlar ta'sirida zaiflashishi mumkin. Bu esa o'z navbatida yashil iqtisodiyot, ESG va ijtimoiy-ekologik mas'uliyat o'rtasidagi munosabatni kontekstga bog'liq tizim sifatida baholash zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi².

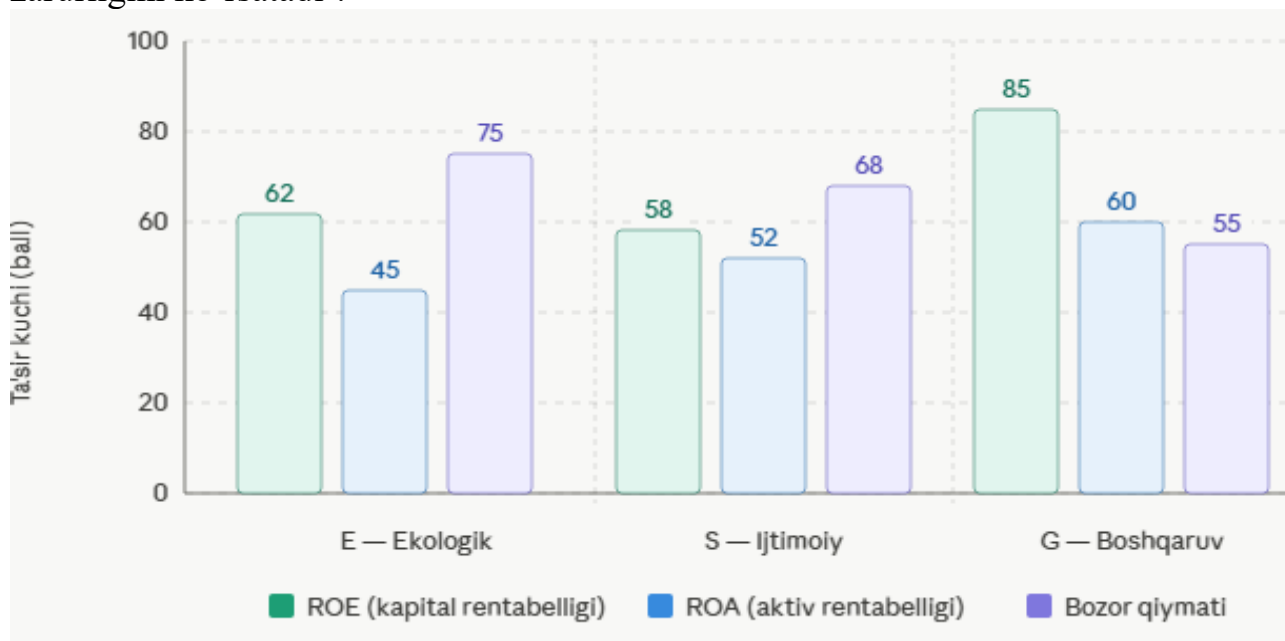
Uchinchi yo'nalish: Greenwashing muammosi va ESG ning haqiqiy samaradorligi

Tadqiqotning eng muhim va o'tkir xulosalaridan biri greenwashing, ya'ni soxta yashil imijga tegishlidir. Bu hodisa yashil iqtisodiyot, ESG mezonlari va ijtimoiy-ekologik mas'uliyat o'rtasidagi nazariy bog'liqlikning amalda to'liq ro'yobga chiqishini to'suvchi eng jiddiy to'siq sifatida namoyon bo'lmoqda. Ilmiy adabiyotlar tahlili greenwashing sohasida uchta asosiy mavzu mavjudligini aniqladi: yashil sa'y-harakatlarni bo'rttirib ko'rsatish, ESG oshkoraligining haqiqiy samaradorlik bilan nomuvofiqlik muammosi va salbiy jihatlarni hisobotlarda yashirish strategiyalari. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yuqori ESG reytingiga ega yoki ekologik ball bo'yicha yetakchi kompaniyalar haqiqatda past uglerod chiqindilariga ega emas, ya'ni yuqori ESG bahosi korxonani atrof-muhit uchun yanada ko'proq ish qilishga undamaydi, chunki u allaqachon ekologik jihatdan obro'li sifatida tan olingan. Bu topilma yashil iqtisodiyot va ESG mezonlari o'rtasidagi bog'liqlikni ortiqcha idealistik tarzda tasvirlamaslik zarurligini ko'rsatib beradi va uch konsepsiyaning o'zaro munosabatida institutsional nazorat mexanizmlarini kuchaytirish lozimligini ta'kidlaydi. Rivojlangan mamlakatlarda ekologik xabardorlik yuqori bo'lsa-da, greenwashing qoidalari kam va yumshoq, bu esa rivojlanayotgan mamlakatlarda greenwashing muammosini yanada keskinlashtiradi. Bu holat rivojlanayotgan iqtisodiyotlar, xususan O'zbekiston kabi mamlakatlar uchun alohida amaliy ahamiyatga ega bo'lib, ESG mezonlarini joriy etishda nafaqat rasmiy talablar, balki

¹ <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/download/18599/8993/45786>

² <https://link.springer.com/article/10.1007/s43621-025-01401-8>

real nazorat mexanizmlari va shaffoflik tizimlarini ham bir vaqtda shakllantirish zarurligini ko'rsatadi¹.

2-rasm. SG komponentlarining moliyaviy ko'rsatkichlarga ta'siri².

To'rtinchi yo'nalish: ESG komponentlarining differensial ta'siri va yashil innovatsiya bilan bog'liqligi

Tadqiqot natijalarimizda aniqlangan uch konsepsiya iyerarxiyasini yanada murakkablashtiruvchi muhim topilma ESG ning uchta komponenti, ya'ni ekologik, ijtimoiy va boshqaruv o'lchovlarining turlicha ta'sir kuchiga egaligiga tegishlidir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, boshqaruv (Governance) komponenti moliyaviy barqarorlikka eng kuchli ta'sir ko'rsatadi, ekologik va ijtimoiy omillar esa bozor qiymatini oshirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. ESG ning har bir o'lchoviga tegishli alohida amalga oshirish xarajatlarini e'tiborsiz qoldirish samarasiz resurs taqsimotiga olib kelishi mumkin va bu korporativ amaliyotni yo'naltirishga to'sqinlik qiladi. Bu muhim cheklov sifatida e'tirof etilishi lozim: yashil iqtisodiyot konsepsiyasi ekologik o'lchovni birinchi o'ringa qo'ysa, ESG tizimida boshqaruv komponenti ko'pincha moliyaviy samaradorlik uchun hal qiluvchi bo'ladi. Ushbu ziddiyatning mavjudligi uchala konsepsiyani birlashtirishda ularning ichki mantiqiy farqlarini hisobga oluvchi moslashuvchan yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

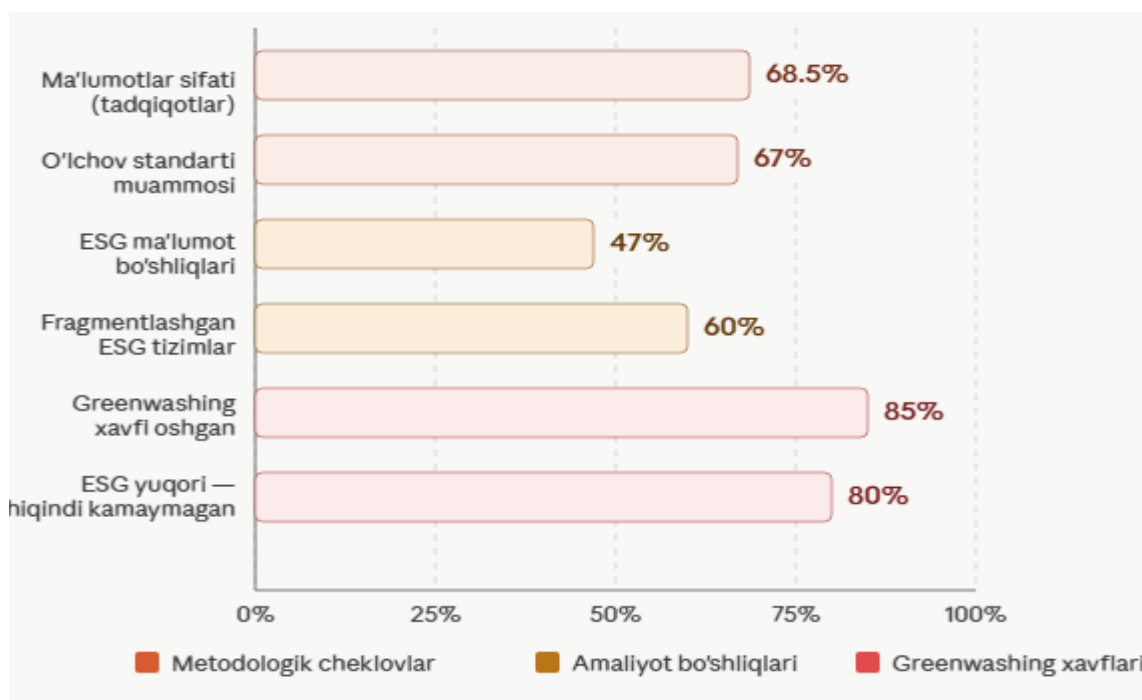
Bundan tashqari, yashil innovatsiya ESG samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlangan bo'lib, raqamli transformatsiya bu munosabatda qisman vositachi sifatida ishlaydi³. Bunda ushbu ijobiy ta'sir Sharqiy mintaqalarda, davlat korxonalarida, o'sishdan oldingi bosqichdagi va og'ir sanoat tarmoqlaridagi korxonalarda yanada yaqqol kuzatiladi. Bu topilma yashil iqtisodiyot, ESG va ijtimoiy-ekologik mas'uliyat o'rtasidagi munosabat texnologik rivojlanish darajasiga ham

¹ <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23311975.2024.2320812>

² Manba: Frontiers in Sustainability, Khon Kaen University tadqiqoti (2019–2024 yillar)

³ <https://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/download/18599/8993/45786>

bevosita bog‘liqligi va raqamli transformatsiya bu uch tushunchani birlashtiruvchi yangi kanal sifatida ishlashini ko‘rsatadi.

3-rasm. ESG amaliyotidagi asosiy muammolar va cheklolar¹.

Beshinchi yo‘nalish: Tadqiqotning cheklolari, amaliy tavsiyalar va kelajak yo‘nalishlari

Mazkur tadqiqot bir qator muhim cheklolarga ega bo‘lib, ularni ochiq tan olish ilmiy halollikning muhim talabi hisoblanadi. Birinchidan, nazariy-konseptual yondashuv tufayli olingan xulosalar empirik tekshiruvni talab qiladi. Uch konsepsiya o‘rtasidagi iyerarxik munosabat modeli real korxonalar misolida turli sanoat tarmoqlari va geografik hududlar kesimida sinab ko‘rilishi zarur. Ikkinchidan, ESG tadqiqotlari bo‘yicha 2020-yildan 2024-yilgacha bo‘lgan davrni qamrab olgan tizimli tahlil ko‘rsatishicha, o‘rganilgan ilmiy ishlarning 68,5 foizi ma‘lumotlar sifati bo‘yicha cheklolarni tan olgan va 67 foizi o‘lchov standartlashtirish muammosini o‘z natijalariga ta’sir qiluvchi omil sifatida qayd etgan². Bu raqamlar ESG sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning metodologik poydevori hali mustahkamlanmagan ekanligini va ushbu cheklov mazkur tadqiqotga ham tegishli ekanligini ko‘rsatadi. Uchinchidan, tadqiqotda O‘zbekiston va Markaziy Osiyo kontekstiga oid empirik ma‘lumotlar kamligini tan olish zarur, chunki mavjud xalqaro statistika asosan rivojlangan va yirik rivojlanayotgan iqtisodiyotlarni qamrab oladi.

Amaliy tavsiyalar nuqtai nazaridan ushbu tadqiqot bir necha muhim yo‘nalishlarni belgilaydi. Davlat siyosati darajasida hukumatlar ESG mezonlarini milliy barqaror rivojlanish strategiyalariga integratsiya qilishi, soliq imtiyozlari, moliyaviy subsidiyalar va yashil kredit mexanizmlari orqali korxonalarni ekologik

¹ Manba: Kim et al. (2026), Deloitte (2024), KPMG (2025)

² <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/sd.70370>

texnologiyalar va barqaror rivojlanishga investitsiya kiritishga rag‘batlantirishi zarur. Korporativ boshqaruv darajasida esa ESG ni faqat hisobot majburiyati sifatida emas, balki strategik qarorlar qabul qilishning ajralmas qismi sifatida qabul qilish, uch komponentni tengsiz emas, balki muvozanatli tarzda amalga oshirish va greenwashing xavfini kamaytirish uchun mustaqil tashqi tekshiruvni joriy etish tavsiya etiladi¹.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari yashil iqtisodiyot, ESG mezonlari va korxonalarning ijtimoiy-ekologik mas’uliyati o‘zaro bog‘liq hamda bir-birini to‘ldiruvchi yaxlit tizim ekanligini ko‘rsatdi. Yashil iqtisodiyot barqaror rivojlanishning makroiqtisodiy modelini shakllantirgan bo‘lsa, ESG mezonlari ushbu tamoyillarni korporativ boshqaruv darajasida amaliy baholash va monitoring qilish vositasi sifatida namoyon bo‘ldi. Korxonalarning ijtimoiy-ekologik mas’uliyati esa ushbu ikki konsepsiyaning amaliy ifodasi sifatida shakllandi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ESG reytingi yuqori korxonalar uzoq muddatli moliyaviy barqarorlik, investitsion jozibadorlik va ekologik samaradorlikka ega bo‘lmoqda. Ayniqsa, ekologik siyosat, korporativ boshqaruv sifati va ijtimoiy mas’uliyat omillarining uyg‘unlashuvi korxonalar raqobatbardoshligini oshirishda muhim rol o‘ynamoqda. Shu bilan birga, greenwashing holatlari, ESG mezonlarini baholashdagi standartlashuv muammolari va rivojlanayotgan mamlakatlarda empirik ma’lumotlarning yetarli emasligi ushbu yo‘nalishdagi asosiy cheklovlardan biri sifatida namoyon bo‘ldi.

O‘zbekiston sharoitida yashil iqtisodiyot strategiyasini amalga oshirish, ESG tamoyillarini korporativ boshqaruv tizimiga integratsiya qilish va korxonalarning ijtimoiy-ekologik mas’uliyatini kuchaytirish barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari yashil transformatsiya jarayonlari korxonalarning uzoq muddatli iqtisodiy samaradorligini oshirish bilan bir qatorda ekologik xavflarni kamaytirishga ham xizmat qilishini tasdiqladi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib quyidagi ilmiy-amaliy takliflarni amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

1. Korxonalarda ESG mezonlarini joriy etish va baholash bo‘yicha yagona milliy metodologiyani ishlab chiqish zarur.
2. Yashil iqtisodiyot tamoyillarini korporativ boshqaruv tizimiga integratsiya qilish maqsadida ekologik va ijtimoiy ko‘rsatkichlarni strategik rejalashtirish jarayoniga kiritish lozim.
3. Korxonalarni ekologik innovatsiyalar va energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etishga rag‘batlantirish uchun soliq imtiyozlari, subsidiyalar va yashil moliyalashtirish mexanizmlarini kengaytirish tavsiya etiladi.
4. ESG hisobotlarini tayyorlashda shaffoflikni ta’minlash va greenwashing holatlarining oldini olish maqsadida mustaqil audit va monitoring tizimlarini rivojlantirish zarur.

¹ <https://www.frontiersin.org/journals/sustainability/articles/10.3389/frsus.2024.1454822/full>

5. Oliy ta'lim muassasalari va ilmiy markazlarda yashil iqtisodiyot, ESG va barqaror korporativ boshqaruv yo'nalishlarida maxsus ta'lim dasturlarini kengaytirish maqsadga muvofiq.

6. Raqamli transformatsiya jarayonlarini ESG boshqaruvi bilan uyg'unlashtirish orqali korxonalarda ma'lumotlar sifati, ekologik monitoring va resurslardan samarali foydalanish tizimlarini rivojlantirish lozim.

7. O'zbekiston va Markaziy Osiyo mamlakatlari misolida ESG mezonlari hamda ijtimoiy-ekologik mas'uliyatning iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini empirik jihatdan o'rganishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish tavsiya etiladi.

Mazkur takliflarning amaliyotga joriy etilishi korxonalar faoliyatining ekologik va ijtimoiy samaradorligini oshirish, investitsion jozibadorlikni kuchaytirish hamda mamlakatda barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bloomberg Intelligence (2024). Global ESG assets predicted to hit \$40 trillion by 2030 despite challenging environment. Bloomberg LP. <https://www.bloomberg.com/company/press/global-esg-assets-predicted-to-hit-40-trillion-by-2030>

2. Broadstock, D. C., Chan, K., Cheng, L. T. W., & Wang, X. (2021). The role of ESG performance during times of financial crisis: Evidence from COVID-19 in China. Finance Research Letters, 38, 101716. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101716>

3. Deloitte US (2024). 2024 Sustainability Action Report: ESG reporting and disclosure readiness. Deloitte Insights. <https://www.deloitte.com/us/en/services/audit-assurance/articles/esg-survey.html>

4. Freeman, R. E. (1984). Strategic Management: A Stakeholder Approach. Pitman Publishing.

5. Friede, G., Busch, T., & Bassen, A. (2015). ESG and financial performance: Aggregated evidence from more than 2000 empirical studies. Journal of Sustainable Finance & Investment, 5(4), 210–233. <https://doi.org/10.1080/20430795.2015.1118917>

6. KPMG International (2025). The challenge of greenwashing: An international regulatory overview. KPMG. <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmgsites/xx/pdf/2025/12/greenwashing-regulatory-overview.pdf>

7. Kim, J., Lee, S., & Park, H. (2026). Environmental, social, and governance (ESG) research: A systematic review of recent trends (2020–2024). Sustainable Development. <https://doi.org/10.1002/sd.70370>

8. LSEG (2025). Investing in the green economy 2025. London Stock Exchange Group. https://www.lseg.com/content/dam/lseg/en_us/documents/sustainability/investing-in-green-economy-2025.pdf

9. OECD (2024). Global Corporate Sustainability Report 2024. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/8416b635-en>

10. OECD (2025). Global Corporate Sustainability Report 2025. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/bc25ce1e-en>
11. Parivo, W., & Srisuphaolarn, P. (2025). ESG scores and financial growth: A pathway to corporate sustainability. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 15(4). <https://doi.org/10.32479/ijefi.18599>
12. PwC (2025). Global Sustainability Reporting Survey. PricewaterhouseCoopers International. <https://www.pwc.com/gx/en/issues/esg/global-sustainability-reporting-survey.html>
13. Skadden, Arps, Slate, Meagher & Flom LLP (2025). ESG: A review of 2024 and key trends to look for in 2025. Skadden Insights. <https://www.skadden.com/insights/publications/2025/01/esg-a-review-of-2024-and-key-trends-to-look-for-in-2025>
14. Treepongkaruna, S., Kyaw, K., & Jiraporn, P. (2024). Greenwashing, carbon emission, and ESG. *Business Strategy and the Environment*, 33(8), 8526–8539. <https://doi.org/10.1002/bse.3929>
15. UNEP (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. United Nations Environment Programme.
16. Vena Solutions (2025). 38 ESG statistics to leverage for business growth in 2025. <https://www.venasolutions.com/blog/esg-statistics>
17. World Bank (2023). *Mobilizing Private Finance for Nature*. World Bank Group. <https://www.worldbank.org>
18. Yang, Z., Wang, X., & Chen, Y. (2024). E, S, and G, not ESG: Heterogeneous effects of environmental, social, and governance disclosure on green innovation. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 31(2), 1220–1238. <https://doi.org/10.1002/csr.2627>
19. Zhang, L. S. (2025). The impact of ESG performance on the financial performance of companies: Evidence from China's Shanghai and Shenzhen A-share listed companies. *Frontiers in Environmental Science*, 13, 1507151. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2025.1507151>
20. Zhang, Y., Li, X., & Zhao, M. (2024). Green innovation, digital transformation, and ESG performance. *Humanities and Social Sciences Communications*, 12, 1–14. <https://doi.org/10.1057/s41599-025-06027-9>
21. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 1-oktabrdagi PF-5847-son “2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish bo'yicha milliy maqsad va vazifalari to'g'risida”gi Farmoni <https://lex.uz/docs/-4545884>
22. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 4-oktabr 619-son “Yashil iqtisodiyot strategiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Qarori <https://lex.uz/ru/docs/-6674688>
23. Абрамов, В. Л. (2020). Зелёная экономика и устойчивое развитие: теория и практика. Москва: ЮНИТИ-ДАНА.

O'ZBEKISTONDA MEVA-SABZAVOTCHILIK KOOPERATSIYALARINING HOZIRGI HOLATI, SAMARADORLIKNI OSHIRISH YO'LLARI

Kadirova Maraljon Matyakubovna

Buxoro davlat universiteti dotsenti, PhD

Saidmuratova Iroda Abdullayevna

Buxoro davlat universiteti talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekistonda meva-sabzavotchilik kooperatsiyalarining hozirgi holati va ularning samaradorligini oshirish yo'llari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida meva-sabzavot mahsulotlari eksportining o'sish dinamikasi, kooperatsiyalarning iqtisodiy ahamiyati hamda tarmoqdagi mavjud muammolar o'rganilgan. Kooperativlarning moliyalashtirish, infratuzilma, boshqaruv va eksport bozorlariga chiqish bilan bog'liq cheklovlari aniqlangan. Xorijiy tajriba asosida kooperatsiyalar samaradorligini oshirishga qaratilgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar asoslab berilgan. Tadqiqot natijasida kooperatsiyalarni rivojlantirish kichik ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligini oshirish, eksport hajmini kengaytirish va qishloq aholisining daromadlarini barqaror ko'paytirishga xizmat qilishi aniqlangan.

Kalit so'zlar: meva-sabzavotchilik, kooperatsiya, eksport, qishloq xo'jaligi, logistika, infratuzilma, raqobatbardoshlik, fermer xo'jaliklari.

Аннотация

В данной статье проанализировано современное состояние плодоовощных кооперативов Узбекистана и пути повышения их эффективности. В ходе исследования изучены динамика экспорта плодоовощной продукции, экономическое значение коопераций и существующие проблемы отрасли. Выявлены ограничения кооперативов, связанные с финансированием, инфраструктурой, управлением и выходом на экспортные рынки. На основе зарубежного опыта обоснованы организационно-экономические механизмы повышения эффективности коопераций. Результаты исследования показали, что развитие кооперативов способствует повышению конкурентоспособности мелких производителей, расширению экспортного потенциала и устойчивому росту доходов сельского населения.

Ключевые слова: плодоовощеводство, кооперация, экспорт, сельское хозяйство, логистика, инфраструктура, конкурентоспособность, фермерские хозяйства.

Abstract

This article analyzed the current state of fruit and vegetable cooperatives in Uzbekistan and the ways to improve their efficiency. The study examined export growth dynamics, the economic importance of cooperatives, and the main challenges in the sector. The research identified limitations related to financing, infrastructure, management quality, and access to export markets. Based on international experience, organizational and economic mechanisms for improving cooperative efficiency were

substantiated. The findings showed that the development of cooperatives contributed to increasing the competitiveness of small producers, expanding export capacity, and ensuring stable income growth for the rural population. The article also highlighted the importance of logistics, processing infrastructure, and market integration in strengthening the sustainability of fruit and vegetable cooperatives.

Keywords: fruit and vegetable production, cooperation, export, agriculture, logistics, infrastructure, competitiveness, farms.

KIRISH

O'zbekiston qishloq xo'jaligida meva-sabzavotchilik tarmog'i alohida iqtisodiy ahamiyatga ega. Mamlakatimizning qulay iqlim sharoiti, an'anaviy bog'dorchilik va sabzavotchilik madaniyati, shuningdek, aholi bandligi va eksport salohiyatini oshirishda ushbu tarmoqning roli beqiyosdir. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash va xorijiy bozorlarga yetkazib berish hajmi oshgan bo'lsa-da, kichik va o'rta fermer xo'jaliklarining yakka holda faoliyat yuritishi ularning raqobatbardoshligini pasaytirmoqda. Aynan shu muammoni hal etishda kooperatsiya mexanizmi muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

Kooperatsiya orqali ishlab chiqaruvchilar resurslarni birlashtirish, qayta ishlash korxonalariga chiqish, saqlash va logistika xarajatlarini kamaytirish, shuningdek, yirik savdo tarmoqlari va eksport bozorlari bilan bevosita ishlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Dunyoning rivojlangan mamlakatlari (Niderlandiya, Isroil, Turkiya, Hindiston va boshqalar) tajribasi kooperatsiyaning meva-sabzavotchilik samaradorligini keskin oshirishi mumkinligini ko'rsatmoqda. Biroq O'zbekistonda ushbu sohadagi kooperatsiyalar hali to'liq shakllanmagan, ularning faoliyatida jiddiy tashkiliy va iqtisodiy muammolar mavjud.

Mavjud adabiyotlar va amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'plab kooperativlar quyidagi to'siqlarga duch kelmoqda: qonunchilik bazasining nomukammalligi, moliyaviy resurslarning yetishmasligi, a'zolar o'rtasida ishonch va kooperatsiya madaniyatining pastligi, zamonaviy infratuzilmaning yo'qligi, shuningdek, eksport bozorlari haqida ma'lumot olishning cheklanganligi. Shu sababli, mamlakatimizda meva-sabzavotchilik kooperatsiyalarining hozirgi holatini atroflicha o'rganish va ularning samaradorligini oshirish yo'llarini ilmiy asoslash dolzarb vazifadir.

Ushbu maqolaning maqsadi - O'zbekistonda meva-sabzavotchilik kooperatsiyalarining amaldagi holatini tahlil qilish, asosiy muammolarni aniqlash va ularni hal etishga qaratilgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni taklif etishdan iborat. Maqolada kooperatsiyaning nazariy asoslari, xorijiy tajriba, shuningdek, mahalliy kooperatsiyalarning faoliyat ko'rsatish xususiyatlari va rivojlanish istiqbollari yoritiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Qishloq xo'jaligida kooperatsiya munosabatlari va uning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Xususan, J. Stiglitz kooperatsiyalarni kichik ishlab chiqaruvchilarning bozor muvaffaqiyatsizliklariga qarshi samarali iqtisodiy mexanizm sifatida baholab, ular

orqali tranzaksiya xarajatlari kamayishi va ishlab chiqaruvchilarning bozor kuchi oshishini asoslab bergan [4]. E. Ostrom esa kollektiv boshqaruv institutlari orqali resurslardan samarali foydalanish va hamkorlik tizimini shakllantirish mumkinligini ta'kidlagan [5].

Xorijiy mamlakatlar tajribasiga bag'ishlangan tadqiqotlarda meva-sabzavotchilik kooperatsiyalarining turli modellari o'rganilgan. Bijman tomonidan olib borilgan ilmiy ishlarda Gollandiya qishloq xo'jaligi kooperativlarining bozor oriyentatsiyasiga asoslangan faoliyati va eksport salohiyatini oshirishdagi roli tahlil qilingan [6]. Valentinov kooperatsiyalarni qishloq xo'jaligida institutsional barqarorlikni ta'minlovchi muhim iqtisodiy subyekt sifatida izohlab, ularning ishlab chiqarish samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini ko'rsatgan [7]. Cook tadqiqotlarida esa qishloq xo'jaligi kooperativlarini rivojlantirishda ichki boshqaruv tizimi, investitsiyalarni jalb qilish va a'zolar manfaatlarini muvofiqlashtirish muhim omil ekani qayd etilgan [8].

Xalqaro tashkilotlar tomonidan tayyorlangan hisobotlarda ham kooperatsiyalarning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni alohida baholangan. International Cooperative Alliance (ICA) va EURICSE hisobotida dunyoning yirik kooperativlari iqtisodiyotda barqaror ishlab chiqarish, bandlik va eksportni ta'minlovchi muhim institut sifatida e'tirof etilgan [1]. Cooperatives Europe ma'lumotlariga ko'ra, Yevropa mamlakatlarida kooperativlar qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, logistika va eksport jarayonlarining muhim qismini tashkil etadi [2]. FAO tomonidan O'zbekiston bilan 2025-2027 yillarga mo'ljallangan hamkorlik dasturlarida ham meva-sabzavotchilik kooperatsiyalarini rivojlantirish orqali oziq-ovqat xavfsizligi va eksport salohiyatini oshirish zarurligi qayd etilgan [3].

Mahalliy olimlarning ilmiy tadqiqotlarida ham qishloq xo'jaligida kooperatsiya mexanizmlarini takomillashtirish masalalari keng yoritilgan. Karimov va boshqa tadqiqotchilar fermer xo'jaliklarining kooperatsiyaga qo'shilishida infratuzilma va moliyaviy rag'batlantirish muhim omil ekanligini aniqlagan. Abdurahmonov esa kooperativlar faoliyatida boshqaruv malakasi va raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi pastligini asosiy muammo sifatida ko'rsatgan. Matyakubovna tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda yashil iqtisodiyot, xalqaro sertifikatlashtirish va zamonaviy boshqaruv tizimlarini joriy etish qishloq xo'jaligi tarmoqlarining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilishi asoslab berilgan [9]; [10]. Shuningdek, korporativ madaniyat va samarali boshqaruv uslublarning kooperativlar faoliyatidagi ahamiyati ham ilmiy jihatdan yoritilgan [11].

Rivojlangan davlatlarda kooperatsiyalar qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, eksport geografiyasini kengaytirish va kichik ishlab chiqaruvchilarning bozor imkoniyatlarini mustahkamlashda muhim vosita sifatida shakllangan. O'zbekiston sharoitida esa meva-sabzavotchilik kooperatsiyalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish, ularni zamonaviy logistika, qayta ishlash va raqamli boshqaruv tizimlari bilan integratsiyalash bo'yicha ilmiy asoslangan yondashuvlarni rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekiston meva-sabzavotchilik tarmog'ining hozirgi tahlili so'nggi yillarda ushbu sohada sezilarli ijobiy o'zgarishlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, kooperatsiya mexanizmlarining to'liq ishga tushmagani va muayyan tarkibiy muammolarning saqlanib qolganligini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy jihatlariga asoslangan holda tahlil qilindi.

2025-yilda O'zbekiston 2,2 million tonna meva va sabzavot mahsulotlarini 2,1 milliard AQSH dollari miqdorida eksport qildi. O'tgan yilga nisbatan eksport hajmi jismoniy ko'rsatkichlarda 6,2 foizga, pul ifodasida esa 36,9 foizga oshdi. Meva-sabzavot mahsulotlari mamlakat umumiy eksportining 6,3 foizini tashkil qilgan. Eksport tarkibida meva va rezavorlar 628,5 ming tonna, sabzavotlar 582,5 ming tonna, tarvuz va qovunlar 233,6 ming tonna, yeryong'oq va yong'oqlar 29,3 ming tonna, mosh 148,2 ming tonna, boshqa mahsulotlar esa 540,5 ming tonnani tashkil etgan. 2025-yil yanvar-sentabr oylari natijalariga ko'ra esa sabzavotlar ulushi 504,4 ming tonnani, meva va rezavorlar 456,1 ming tonnani tashkil etgan. Eksport hajmidagi o'sishga, avvalo, sabzavotlar va meva-rezavorlar ulushining ortishi hissa qo'shdi. Eksportdan tushgan daromadning keskin oshishi tashqi bozorlarda o'zbek mahsulotlariga talab kuchaygani, logistika yo'nalishlari kengaygani hamda mahsulotlarni saqlash va qayta ishlash infratuzilmasi yaxshilangani bilan izohlanmoqda. Meva-sabzavot mahsulotlari mamlakat umumiy eksportining 5,5-6,3 foiz atrofida ulushga ega bo'lib, bu diversifikatsiya kuchayishidan dalolat beradi. Asosiy eksport bozorlari Rossiya, Xitoy, Qozog'iston, Afg'oniston va Yevropa mamlakatlaridan iborat.

1-jadval

O'zbekiston meva-sabzavot eksportining asosiy ko'rsatkichlari¹ (2024-2025 yillar)

Ko'rsatkichlar	2024 yil	2025 yil	O'sish, foizda
Eksport hajmi, ming tonnada	2075	2202	6,2
Eksport qiymati, mln AQSH dollarda	1534	2100	36,9
Eksportning umumiy eksportdagi ulushi, foizda	5,5	6,3	0,8
Meva va rezavorlar, ming tonnada	590,0	628,5	6,5
Sabzavotlar, ming tonnada	548,0	582,5	6,3
Tarvuz va qovunlar, ming tonnada	220,0	233,6	6,2
Yeryong'oq va yong'oqlar, ming tonnada	27,5	29,3	6,5
Mosh, ming tonnada	140,0	148,2	5,9
Boshqa mahsulotlar, ming tonnada	509,5	540,5	6,1

O'zbekistonda qishloq xo'jaligi kooperatsiyalari to'g'risidagi qonunchilik bazasi 2024-yil 8-noyabr O'RQ-995-son "Qishloq xo'jaligi kooperativi to'g'risida"gi Qonuni² qabul qilinishi bilan yanada takomillashtirildi. Mazkur qonun qishloq xo'jaligi kooperatsiyasida yuzaga keladigan munosabatlarni tartibga solishning yagona huquqiy

¹ Manba : <https://uz.kursiv.media/>

² O'zbekistonda Respublikasi 2024-yil 8-noyabr O'RQ-995-son "Qishloq xo'jaligi kooperativi to'g'risida"gi Qonuni <https://lex.uz/uz/docs/-7211302>

asoslarini belgilab berdi. Mamlakatda 835 ta agrosanoat klasteri, 90 mingdan ortiq fermer xo'jaligi va 190 dan ziyod kooperativ faoliyat yuritmoqda. 260 ming gektar maydonda yangi dehqon va fermer xo'jaliklari paydo bo'ldi. Taqqoslash uchun: Italiyada 39 600, Turkiyada 33 857, Fransiya 22 517, Ispaniyada 20 050 ta kooperatsiyalar faoliyat yuritadi. Ushbu raqamlar O'zbekistonda kooperatsiyalar soni rivojlangan mamlakatlarnikidan sezilarli darajada past ekanligini ko'rsatadi.

O'tkazilgan tahlillar asosida quyidagi asosiy muammolar aniqlandi:

Birinchidan, moliyalashtirish va qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining samaradorligi pastligi. 2025-yilda qishloq xo'jaligi subyektlariga 18 trillion so'm imtiyozli kredit va 176 milliard so'm subsidiya ajratilgan bo'lsa-da, bu mablag'larning kooperatsiyalar faoliyatiga bevosita va ijobiy ta'siri hali yetarlicha sezilmayapti. Qishloq xo'jaligi kooperativlariga 500 milliard so'mlik kredit liniyalari ochilgan, ammo kichik ishlab chiqaruvchilar va fermer xo'jaliklarining moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlari cheklanganligicha qolmoqda.

Ikkinchidan, saqlash va qayta ishlash infratuzilmasining rivojlanmaganligi. 2025-yilda hududlarda jami 2,1 million tonna meva-sabzavot mahsulotlari uchun qadoqlar ishlab chiqarish bo'yicha 40,5 million dollar miqdoridagi loyihalar amalga oshirilgan bo'lsa-da, zamonaviy sovitkichli omborlar, qayta ishlash sexlari va logistika markazlarining soni va sig'imi hali kooperativlarning to'liq talabini qondirishdan uzoqdir.

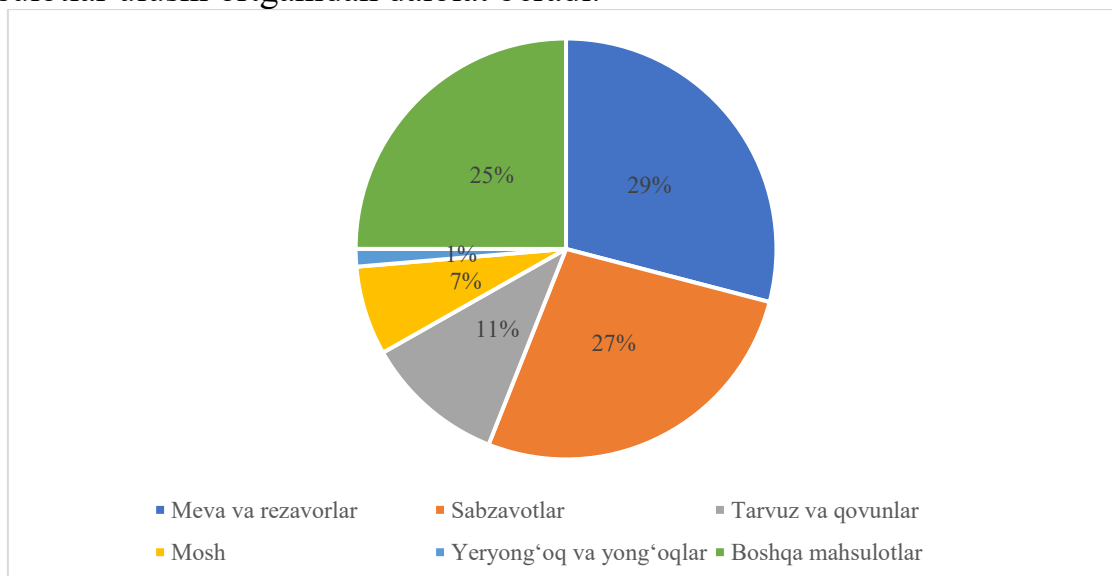
Uchinchidan, kooperatsiya madaniyati va boshqaruv malakasining pastligi. Kooperatsiyalarning ichki boshqaruvi, a'zolar o'rtasida ishonch va hamkorlik madaniyati, shuningdek, zamonaviy marketing va bozor tahlili ko'nikmalarining yetishmasligi ularning samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ko'plab kooperativlar faqat rasmiy ravishda tashkil etilgan bo'lib, real iqtisodiy samara bermayapti.

To'rtinchidan, eksport bozorlariga chiqishdagi cheklovlar. Meva-sabzavot eksportining katta qismi yirik kompaniyalar va klasterlar hissasiga to'g'ri kelmoqda. Kooperatsiyalar orqali kichik ishlab chiqaruvchilarning xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlari hali keng emas. Xalqaro standart va sertifikatlash talablariga javob berish, logistika xarajatlarini kamaytirish va bozor ma'lumotlariga ega bo'lish borasida jiddiy to'siqlar mavjud.

Beshinchidan, qonunchilik bazasining nomukammalligi. Yangi qonun qabul qilingan bo'lsa-da, kooperatsiyalarni ro'yxatdan o'tkazish, soliqqa tortish, subsidiyalar ajratish va nazorat qilish mexanizmlari hali to'liq ishlab chiqilmagan. Qonunchilikdagi ba'zi noaniqliklar kooperatsiyalarning samarali faoliyat yuritishiga to'sqinlik qilmoqda.

Meva-sabzavot eksportining ijobiy dinamikasi saqlanib qolayotgan bo'lsa-da, uni yanada kengaytirish va diversifikatsiya qilish masalalari dolzarbligicha qolmoqda. 2025-yilning yetti oyida 1 277,7 ming tonna meva-sabzavot mahsulotlari eksport qilindi (2024-yilga nisbatan 5,2 foiz ko'proq), tushum 1 066,8 million dollarni tashkil etdi. 2025-yil 10 oylik natijasida esa ushbu ko'rsatkich 1,7 milliard dollarga yetdi. Eksport hajmining pul ifodasidagi o'sish sur'ati jismoniy hajm o'sishidan sezilarli

darajada yuqori ekanligi eksport tarkibida qo'shilgan qiymati yuqori bo'lgan mahsulotlar ulushi ortganidan dalolat beradi.

1-rasm. 2025 yilda meva-sabzavot eksport tarkibi¹.

Biroq eksport geografiyasi hali bir nechta mamlakatlarga nisbatan yuqori darajada konsentratsiyalashganligicha qolmoqda. 2025-yilda meva-sabzavot eksportining 80 foizi atigi besh mamlakat hissasiga to'g'ri kelmoqda. Bu esa tashqi bozorlardagi o'zgarishlar va talabning pasayishi xavfini oshiradi. Shuningdek, xorijiy mamlakatlar bilan zamonaviy texnologiyalarni standartlashtirish, metrologiya va sifatni sertifikatlash qilish sohasida hamkorlik qilish ko'lamini yanada kengaytirish, eksportchilarni tashqi bozor konyunkturasidagi o'zgarishlar, istiqbolli bozorlar, raqobatchilar to'g'risida ma'lumotlar bilan tanishtirish masalalari hal etilishi lozim.

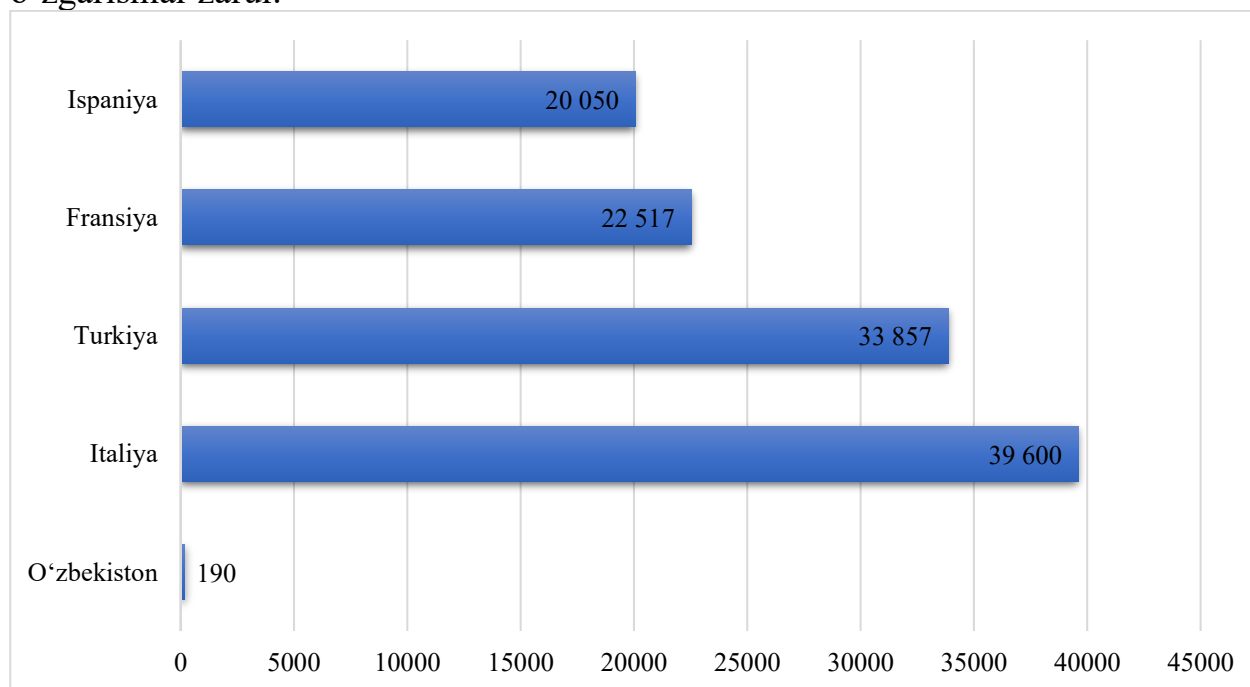
Meva-sabzavotchilik mahsulotlarining jahon bozorlaridagi raqobatbardoshligini ta'minlashda kooperatsiyalarning roli beqiyosdir. Kooperatsiyalar orqali ishlab chiqaruvchilar quyidagi imkoniyatlarga ega bo'lishlari mumkin:

- yangi texnologiyalarni jalb qilish va innovatsion uslublarni qo'llash,
- tovarlarni xalqaro bozorga olib chiqish imkoniyatining kengayishi,
- qayta ishlash va saqlash xarajatlarini kamaytirish,
- yirik tadbirkorlik subyektlari bilan raqobatlasha olish va monopoliyani oldini olish,
- qo'shimcha ish o'rinlari yaratish va aholi bandligini ta'minlash.

Shu bilan birga, xalqaro transport kommunikatsiyalarini rivojlantirish orqali eksport tovarlarning transportda tashish xarajatlarini kamaytirish, iqtisodiyotning barcha jabhalarida raqobatbardosh va ilmiylik talab etiladigan innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqarishga mo'ljallangan xalqaro standartlarni joriy etish, xalqaro standart talablariga mos ravishda sifat ustidan nazoratni joriy etish masalalari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

¹ Manba : www.stat.uz ma'lumotlari asosida

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda meva-sabzavotchilik tarmog'i eksport salohiyatining o'sish dinamikasi saqlanib qolgan bo'lsa-da, kooperatsiya mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmagani tarmoqning to'liq salohiyatini ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qilmoqda. 190 dan ziyod kooperativning mavjudligi va ularga ajratilayotgan moliyaviy resurslarning 500 milliard so'mdan ortiq ekanligi, shuningdek 2,1 milliard dollarlik eksport hajmi tarmoqning imkoniyatlaridan dalolat bersa-da, bu ko'rsatkichlarning real iqtisodiy samaradorlikka aylanishi uchun tizimli o'zgarishlar zarur.

2-rasm. Ayrim mamlakatlarda qishloq xo'jaligi kooperatsiyalari soni¹.

Asosiy natija shundan iboratki, eksport hajmining jismoniy ko'rsatkichlarda 6,2 foizga va pul ifodasida 36,9 foizga o'sgani ijobiy tendensiya bo'lsa-da, bu o'sish asosan yirik klasterlar va kompaniyalar hissasiga to'g'ri kelmoqda. Kooperatsiyalar orqali kichik ishlab chiqaruvchilarning eksportdagi ulushi va ularning umumiy iqtisodiy samaradorlikka qo'shayotgan hissasi hali yetarli darajada emas. Bu holat kooperatsiya mexanizmlarini yanada takomillashtirish, ularni moddiy-texnika bazasi bilan ta'minlash va moliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimini kengaytirish zaruratini ko'rsatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'zbekistonda meva-sabzavotchilik tarmog'i eksport salohiyatining yildan yilga o'sib borayotgani, 2025-yilda 2,1 milliard dollardan ortiq qiymatdagi mahsulot xorijga yetkazilgani mamlakat qishloq xo'jaligining jahon bozorlaridagi o'rnini mustahkamlanayotganidan dalolat beradi. Biroq eksport hajmining pul ifodasida 36,9 foizga o'sgani, jismoniy hajmdagi 6,2 foizlik o'sishdan ancha yuqori bo'lishi qo'shilgan qiymati yuqori mahsulotlar ulushi ortgani bilan izohlansa-da, bu o'sish

¹ Manba : <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/2dcf1367-en/1/3/2/46/index.html?>

asosan yirik klaster va kompaniyalar hissasiga to'g'ri keladi. Kooperatsiyalar orqali kichik ishlab chiqaruvchilarning tarmoqdagi ishtiroki va ularning real iqtisodiy samaradorlikka qo'shayotgan hissasi hali yetarli emas.

Tahlillar natijasida aniqlangan asosiy muammolar - kooperatsiyalar sonining juda kamligi (190 dan ziyod, rivojlangan mamlakatlardagidan o'nlab marta kichik), moliyalashtirish mexanizmlarining samaradorligi pastligi, infratuzilma yetishmovchiligi, kooperatsiya madaniyati va boshqaruv malakasining sustligi hamda eksport bozorlariga chiqishdagi cheklovlardir.

Ushbu muammolarni hal etish uchun quyidagi yo'nalishlarda tizimli ishlarni amalga oshirish zarur: qonunchilik bazasini yanada takomillashtirish va soliq imtiyozlarini kengaytirish; kooperativlarga yo'naltirilgan imtiyozli kreditlash va subsidiyalar mexanizmini kuchaytirish; zamonaviy saqlash, qayta ishlash va logistika infratuzilmasini barpo etish; raqamli platformalar orqali marketing va eksport ma'lumotlariga kirish imkoniyatlarini yaratish; qishloq aholisi va fermerlar o'rtasida kooperatsiya madaniyati va boshqaruv ko'nikmalarini oshirish bo'yicha treninglar tashkil etish. Faqat shundagina meva-sabzavotchilik kooperatsiyalari kichik ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligini oshirish, ularning daromadlarini barqaror ko'paytirish va mamlakat eksport salohiyatini kengaytirishning muhim vositasiga aylanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. International Cooperative Alliance (ICA) & EURICSE. "World Cooperative Monitor 2025: Top 300 cooperatives and mutual enterprises", 2025.
2. Cooperatives Europe. "The power of Cooperation – Cooperatives Europe – Key statistics", 2015.
3. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). "FAO unveils strategic co-op plans with Uzbekistan for 2025-2027", [Trend.az](https://trend.az), 2025-yil 21-dekabr.
4. Stiglitz J. "Whither Reform? Ten Years of the Transition", Annual World Bank Conference on Development Economics, 1999.
5. Ostrom E. "Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action", Cambridge University Press, 1990.
6. Bijman J. "Agricultural cooperatives and market orientation: A challenging combination", The Routledge Companion to Co-operatives, 2016, pp.208-221.
7. Valentinov V. "Why are cooperatives important in agriculture? An organizational economics perspective", Journal of Institutional Economics, 2007, 3(1), pp.65-84.
8. Cook M.L. "The Future of U.S. Agricultural Cooperatives: A Neo-Institutional Approach", American Journal of Agricultural Economics, 1995, 77(5), pp.1153-1159.
9. KM Matyakubovna, SF Kamolovna. O'zbekistonda yashil iqtisodiyotni joriy etishning imkoniyatlari va rivojlantirish istiqbollari. Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting 4 (07), 214-221
10. KM Matyakubovna Development Of International Certification And Standardization Systems In Uzbekistan American Journal Of Education And Learning 4 (1), 60-67

11. MK Matyakubovna, I Ozodbek Corporate Culture And Leadership Styles: A Comparative Analysis Of Western And Eastern Management Journal Of Ultidisciplinary Bulletin 8 (3), 126-133

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ МАРКЕТИНГОВЫХ ПОДХОДОВ В СФЕРЕ УСЛУГ БУХАРСКОЙ ОБЛАСТИ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Таджиева С.У.

к.э.н., профессор кафедры Маркетинг и менеджмент,
Бухарский государственный университет

Акрамова Н.А.

докторант кафедры Маркетинга и менеджмента,
Бухарский государственный университет

E-mail: s.u.tadjiyeva@buxdu.uz

Аннотация

В данной статье проанализированы цифровая трансформация маркетинговых подходов в сфере услуг Бухарской области, существующие проблемы и пути их решения. В ходе исследования изучен уровень использования цифровых маркетинговых инструментов субъектами малого и среднего бизнеса, применение CRM-систем, аналитики, SEO и социальных сетей. На основе авторского опроса разработан региональный индекс цифровой маркетинговой зрелости. Результаты показали наличие положительной связи между цифровой маркетинговой активностью и уровнем выручки предприятий. В исследовании обосновано, что развитие цифровых компетенций, внедрение маркетинговых ваучеров и создание единой региональной маркетинговой платформы способствовали повышению конкурентоспособности сферы услуг.

Ключевые слова: цифровой маркетинг, сфера услуг, CRM, SEO, цифровая трансформация, маркетинговая зрелость, социальные сети, Бухарская область.

Annotatsiya

Mazkur maqolada Buxoro viloyati xizmat ko'rsatish sohasida marketing yondashuvlarining raqamli transformatsiyasi, mavjud muammolar va ularni hal etish yo'llari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida kichik va o'rta biznes subyektlarining raqamli marketing vositalaridan foydalanish darajasi, CRM tizimlari, analitika, SEO va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish holati o'rganilgan. Mualliflik so'rovi asosida hududiy raqamli marketing yetukligi indeksi ishlab chiqilgan. Natijalar raqamli marketing faolligi va korxonalar daromadi o'rtasida ijobiy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatgan. Tadqiqotda raqamli kompetensiyalarni oshirish, marketing vaucherlari joriy etish va yagona hududiy marketing platformasini yaratish xizmatlar sohasi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli marketing, xizmatlar sohasi, CRM, SEO, raqamli transformatsiya, marketing yetukligi, ijtimoiy tarmoqlar, Buxoro viloyati.

Abstract

This article analyzed the digital transformation of marketing approaches in the service sector of Bukhara region, existing challenges, and possible solutions. The study examined the level of digital marketing tool adoption among small and medium-sized enterprises, including CRM systems, analytics, SEO, and social media usage. Based

on an author survey, a regional digital marketing maturity index was developed. The findings showed a positive relationship between digital marketing activity and enterprise revenue levels. The research substantiated that improving digital competencies, introducing marketing voucher mechanisms, and developing a unified regional marketing platform contributed to strengthening the competitiveness of the service sector. The study also highlighted the importance of integrated digital communication and customer data management in regional business development.

Keywords: digital marketing, service sector, CRM, SEO, digital transformation, marketing maturity, social media, Bukhara region.

ВВЕДЕНИЕ

В условиях ускоренного распространения цифровых технологий цифровой маркетинг становится одним из ключевых инструментов повышения конкурентоспособности предприятий сферы услуг. По оценке Международного союза электросвязи, в 2025 году около 6 млрд человек, то есть почти три четверти населения мира, используют Интернет [1]. Это расширяет возможности продвижения услуг, однако одновременно усиливает требования к цифровым компетенциям, качеству контента, аналитике данных и управлению клиентским опытом.

В Узбекистане цифровая трансформация экономики закреплена в качестве одного из приоритетов государственной политики. Стратегия «Узбекистан - 2030» утверждена Указом Президента Республики Узбекистан от 11 сентября 2023 года № УП-158 [2], а Стратегия «Цифровой Узбекистан - 2030» утверждена Указом Президента Республики Узбекистан от 5 октября 2020 года № УП-6079 [3]. Данные документы формируют институциональную основу для развития цифровой инфраструктуры, электронных услуг, цифровых платформ и цифровых компетенций населения и бизнеса.

Экономическое значение сферы услуг для национальной экономики остается высоким. По предварительным данным Агентства статистики при Президенте Республики Узбекистан, в 2024 году доля сферы услуг в отраслевой структуре валовой добавленной стоимости составила 47,4%, увеличившись по сравнению с 46,2% в 2023 году [4]. Поэтому повышение цифровой зрелости маркетинговой деятельности в секторе услуг является не только предпринимательской задачей, но и элементом региональной политики роста.

Бухарская область обладает выраженным туристическим, культурным, торговым и сервисным потенциалом, однако цифровая активность значительной части предприятий остается фрагментарной. По результатам авторского опроса, только 23,0% опрошенных МСП сферы услуг региона используют цифровой маркетинг системно, то есть применяют не менее трех инструментов продвижения и ведут хотя бы минимальный учет их результативности. Это указывает не столько на отсутствие доступа к технологиям, сколько на дефицит компетенций, финансовых ресурсов и институционального сопровождения.

Актуальность исследования определяется тем, что в научной литературе цифровой маркетинг чаще рассматривается либо на уровне крупных компаний,

либо на уровне национальной цифровой экономики. Региональный аспект, особенно применительно к сфере услуг развивающихся территорий Центральной Азии, изучен недостаточно. В этой связи требуется методический подход, позволяющий оценить цифровую активность МСП не только через факт присутствия в социальных сетях, но и через комплексность каналов, наличие собственных цифровых активов, использование CRM, аналитики данных и кадровых компетенций.

Цель исследования состоит в выявлении ключевых проблем цифровой трансформации маркетинговых подходов в сфере услуг Бухарской области и обосновании практических мер по повышению цифровой маркетинговой зрелости региональных МСП.

Научная новизна исследования заключается в уточнении регионально адаптированного подхода к оценке цифровой маркетинговой зрелости предприятий сферы услуг. В отличие от описательных оценок цифрового присутствия, предложенный подход объединяет пять блоков: цифровое присутствие, интеграцию каналов продвижения, использование CRM и клиентских данных, аналитическую активность и кадрово-компетентностную готовность. Такая логика позволяет рассматривать цифровой маркетинг не как набор отдельных инструментов, а как систему управления региональной конкурентоспособностью МСП.

МЕТОДОЛОГИЯ

Методологическую основу исследования составили концепция маркетинга услуг, теория диффузии инноваций Э. Роджерса, подходы к оценке цифровой зрелости бизнеса, а также положения регионального маркетинга. Теоретическая рамка исследования исходит из того, что цифровой маркетинг в сфере услуг выполняет не только коммуникационную функцию, но и функцию формирования доверия, управления репутацией, сбора клиентских данных и повышения доступности услуг для внешних рынков.

Таблица 1.

Структура выборки авторского опроса МСП сферы услуг Бухарской области¹

Вид услуг	Количество респондентов	Доля, %
Туристические услуги	48	25,7
Гостиничные услуги	37	19,8
Торговые услуги	52	27,8
Транспортные услуги	29	15,5
Прочие бытовые услуги	21	11,2
Итого	187	100,0

Информационная база исследования включает официальные статистические материалы Агентства статистики при Президенте Республики Узбекистан за 2022-2024 годы, нормативные документы по цифровому развитию, данные международных цифровых отчетов, материалы научной

¹ составлено авторами по результатам исследования

литературы, а также результаты авторского анкетного опроса 187 субъектов малого и среднего предпринимательства Бухарской области, работающих в сфере услуг. Опрос был проведен в I-II кварталах 2024 года.

Выборка формировалась методом стратифицированного отбора с учетом основных видов услуг. В исследование были включены туристические, гостиничные, торговые, транспортные и бытовые услуги. Для снижения риска смещения выборки анкета включала как вопросы о наличии цифровых каналов, так и вопросы о регулярности их применения, оценке отдачи, кадровых ограничениях и использовании аналитических инструментов.

Для оценки цифровой активности предприятия был использован интегральный показатель, отражающий наличие и регулярное использование семи инструментов: социальных сетей, собственного веб-сайта, SEO-оптимизации, контекстной рекламы, e-mail маркетинга, CRM-системы и аналитики данных. Каждый инструмент оценивался по бинарной шкале, где 1 означает регулярное использование, а 0 означает отсутствие или эпизодическое использование. Индекс цифровой активности предприятия рассчитывался по формуле:

$$DA_i = (SMM_i + WEB_i + SEO_i + ADS_i + EMAIL_i + CRM_i + ANALYTICS_i) / 7 \times 100, \quad (1)$$

где DA_i - индекс цифровой активности i -го предприятия; SMM_i , WEB_i , SEO_i , ADS_i , $EMAIL_i$, CRM_i , $ANALYTICS_i$ - значения соответствующих цифровых инструментов.

Для расширенной оценки предложен региональный индекс цифровой маркетинговой зрелости, который может использоваться для ежегодного мониторинга предприятий сферы услуг Бухарской области:

$$РИЦМЗ = 0,25DP + 0,20IC + 0,20CRM + 0,20AN + 0,15HC, \quad (2)$$

где DP - цифровое присутствие; IC - интеграция каналов продвижения; CRM - использование систем управления клиентскими данными; AN - аналитика и измерение эффективности; HC - кадрово-компетентностная готовность. Значение индекса варьируется от 0 до 1. Интерпретация предложена по четырем уровням: 0,00-0,25 - низкая зрелость; 0,26-0,50 - базовая зрелость; 0,51-0,75 - развивающаяся зрелость; 0,76-1,00 - высокая зрелость.

Таблица 2

Блоки регионального индекса цифровой маркетинговой зрелости¹

Блок	Содержание показателя	Вес
DP	Наличие цифрового присутствия: социальные сети, сайт, карточки в поисковых и картографических сервисах	0,25
IC	Интеграция каналов продвижения: сочетание SMM, SEO, рекламы, мессенджеров и платформ продаж	0,20
CRM	Использование клиентской базы, CRM-систем, повторных коммуникаций и сегментации клиентов	0,20
AN	Использование аналитики: метрики охвата, заявок, конверсии, стоимости лида и возврата инвестиций	0,20
HC	Кадровая готовность: наличие ответственного специалиста, обучение персонала, цифровая грамотность руководителя	0,15

¹ составлено авторами по результатам исследования

Статистическая обработка данных включала описательную статистику, расчет частотных распределений, корреляционный анализ и однофакторную регрессионную проверку связи между индексом цифровой активности и относительным уровнем выручки предприятий. В целях корректности интерпретации результаты рассматриваются как статистическая ассоциация, а не как доказательство прямой причинно-следственной зависимости.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Результаты исследования показывают, что цифровой маркетинг в сфере услуг Бухарской области развивается неравномерно. Наиболее распространенным инструментом остаются социальные сети, которые используют 61,5% опрошенных предприятий. Среди платформ доминирует Instagram, применяемый 54,0% респондентов, тогда как Telegram-каналы используют 38,5%. Facebook и TikTok применяются реже: соответственно 14,4% и 17,6% предприятий.

Актуальность социальных сетей подтверждается национальными цифровыми тенденциями. По данным DataReportal, в январе 2025 года в Узбекистане было 32,7 млн интернет-пользователей, а уровень интернет-проникновения составлял 89,0% населения. При этом потенциальный рекламный охват Instagram в Узбекистане увеличился на 33,9% в период с января 2024 года по январь 2025 года [5]. Эти данные подтверждают значимость социальных платформ для продвижения услуг, однако не снимают проблему зависимости бизнеса от внешних алгоритмов платформ.

При высокой распространенности социальных сетей более сложные инструменты цифрового маркетинга используются значительно реже. Собственный веб-сайт имеют только 18,7% предприятий, SEO-оптимизацию применяют 8,0%, контекстную рекламу используют 11,2%, e-mail маркетинг - 6,4%, CRM-системы - 4,8%, а аналитику данных - 9,1%.

Таблица 3.

Использование цифровых маркетинговых инструментов предприятиями сферы услуг Бухарской области¹

Инструмент	Доля предприятий, %	Редакционная интерпретация
Социальные сети в целом	61,5	Наиболее массовый, но часто не систематизированный канал
Instagram	54,0	Доминирующая визуальная платформа продвижения услуг
Telegram	38,5	Канал прямой коммуникации и повторных продаж
TikTok	17,6	Потенциальный канал для туристических и бытовых услуг
Facebook	14,4	Ограниченное использование, преимущественно для внешней аудитории

¹ составлено авторами по результатам исследования

Инструмент	Доля предприятий, %	Редакционная интерпретация
Собственный веб-сайт	18,7	Недостаточно развитый элемент собственного цифрового актива
SEO-оптимизация	8,0	Слабая поисковая видимость предприятий
Контекстная реклама	11,2	Низкая готовность к платному performance-продвижению
E-mail маркетинг	6,4	Практически не используется как инструмент удержания клиентов
CRM-системы	4,8	Критически низкий уровень управления клиентскими данными
Аналитика данных	9,1	Недостаточная измеримость результатов маркетинга

На основе обобщения данных опроса и экспертных оценок выявлено, что главными препятствиями являются не столько технологические, сколько кадровые, финансовые и управленческие ограничения. Это принципиально важно для региональной политики: развитие цифровой инфраструктуры должно сопровождаться обучением предпринимателей, демонстрацией экономической отдачи и доступными консультационными сервисами.

Таблица 4.

Основные барьеры цифровой трансформации маркетинга в сфере услуг Бухарской области¹

Барьер	Доля респондентов, %	Характер проблемы
Недостаток квалифицированных кадров в области цифрового маркетинга	73,3	Компетентностный
Высокая стоимость профессиональных маркетинговых услуг	68,4	Финансовый
Недостаточная цифровая грамотность руководителей и персонала	64,7	Компетентностный
Нестабильность и высокая стоимость интернет-соединения в отдельных районах	47,1	Инфраструктурный
Скепсис относительно окупаемости инвестиций в цифровой маркетинг	43,9	Управленческий
Языковой барьер при работе с зарубежными платформами и инструментами	38,5	Коммуникационный

Корреляционный анализ показал статистически значимую положительную связь между индексом цифровой активности предприятия и относительным уровнем его выручки ($r = 0,67$; $p < 0,01$). В рамках однофакторной регрессионной проверки объясняющая способность модели составила $R^2 = 0,449$, что указывает на заметную, но не исчерпывающую роль цифровой активности в различиях экономических результатов предприятий.

¹ составлено авторами по результатам исследования

Сравнение групп предприятий показывает, что организации, использующие более трех цифровых инструментов, имеют средний индекс выручки на 34,7% выше по сравнению с предприятиями, не применяющими цифровые инструменты. При этом результат следует интерпретировать осторожно: более высокая выручка может быть как следствием цифрового маркетинга, так и фактором, позволяющим предприятию активнее инвестировать в цифровые каналы.

Таблица 5.

**Цифровая активность и относительный уровень выручки
предприятий¹**

Группа предприятий	Количество используемых инструментов	Индекс средней выручки	Интерпретация
Низкая цифровая активность	0	100,0	Базовая группа сравнения
Базовая цифровая активность	1-2	116,8	Частичное использование цифровых каналов
Повышенная цифровая активность	3 и более	134,7	Комплексное использование инструментов продвижения

Полученные результаты позволяют рассматривать цифровую трансформацию маркетинга в Бухарской области как процесс перехода от интуитивного использования отдельных онлайн-каналов к системному управлению цифровыми клиентскими коммуникациями. В настоящее время значительная часть предприятий ограничивается социальными сетями, не формируя собственные цифровые активы, базы клиентов и аналитическую систему оценки эффективности.

Таблица 7.

SWOT-анализ цифрового маркетинга в сфере услуг Бухарской области²

Сильные стороны	Слабые стороны
Историко-культурный потенциал Бухары и узнаваемость туристического бренда региона	Фрагментарное использование цифровых инструментов и слабое развитие собственных цифровых активов
Рост интернет-аудитории и активности пользователей социальных сетей в Узбекистане	Низкая распространенность CRM, e-mail маркетинга, SEO и системной аналитики
Наличие государственной политики цифровой трансформации	Дефицит специалистов и низкая цифровая грамотность части предпринимателей
Активность молодежного предпринимательства в сфере услуг	Зависимость от отдельных социальных платформ и отсутствие долгосрочных цифровых стратегий

¹ составлено авторами по результатам исследования

² составлено авторами по результатам исследования

Возможности	Угрозы
Развитие региональных программ обучения цифровому маркетингу для МСП	Рост стоимости цифровой рекламы и зависимость от алгоритмов платформ
Создание единого регионального туристического маркетингового портала	Конкуренция со стороны Самаркандской и Ташкентской областей
Интеграция предприятий в карты, платформы бронирования и маркетплейсы	Риски утечки данных и недостаточная кибергигиена малого бизнеса
Запуск маркетинговых ваучеров и консультационной поддержки	Усиление пространственного цифрового неравенства между городом Бухарой и периферийными районами

Во-первых, выявлен разрыв между доступом к интернету и коммерчески эффективным использованием цифровых инструментов. Эта ситуация соответствует логике «цифровой пропасти второго порядка», когда ключевой проблемой становится не сам доступ к технологиям, а различие в навыках, способах использования и способности извлекать экономический эффект из цифровой среды [12]. Для региональной политики это означает необходимость смещения акцента с инфраструктурного подхода на обучение, сопровождение и измерение результатов.

Во-вторых, доминирование Instagram и Telegram при слабом развитии веб-сайтов, SEO, CRM и аналитики указывает на платформозависимую модель цифрового присутствия. Такая модель обеспечивает быстрый старт продвижения, но создает риски: изменение алгоритмов, рост стоимости рекламы или ограничение охвата могут резко снизить эффективность коммуникаций. Поэтому предприятиям сферы услуг региона необходимо развивать баланс между «арендованной аудиторией» социальных платформ и собственными цифровыми активами: сайтом, клиентской базой, CRM и рассылками.

Во-третьих, статистически значимая связь между цифровой активностью и выручкой подтверждает экономическую важность цифрового маркетинга, но не должна интерпретироваться как окончательное доказательство причинного эффекта. Для последующих исследований целесообразно применять многофакторную регрессию с учетом размера предприятия, вида услуги, территориального расположения, стажа работы, сезонности и объема маркетингового бюджета.

В-четвертых, пространственная неоднородность цифровизации требует дифференцированного подхода. Предприятия, расположенные в городе Бухаре и туристически активных зонах, как правило, имеют более высокую мотивацию к цифровому продвижению, тогда как периферийные районы сталкиваются с ограничениями кадров, инфраструктуры и платежеспособного спроса на профессиональные маркетинговые услуги.

Международный опыт туристически ориентированных регионов показывает, что наиболее устойчивые результаты достигаются при сочетании трех элементов: регионального маркетингового хаба, обучения МСП цифровым

компетенциям и интеграции локальных услуг в цифровые платформы бронирования, карты и системы отзывов. Для Бухарской области такая модель особенно актуальна, поскольку региональная услуга часто имеет внешнего потребителя: туриста, делового гостя, покупателя ремесленной продукции или пользователя транспортного сервиса.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Для повышения цифровой маркетинговой зрелости сферы услуг Бухарской области предлагается реализовать комплекс взаимосвязанных мер.

1. Создать Региональный центр цифрового маркетинга при Бухарском государственном университете. Его функции должны включать аудит цифрового присутствия МСП, подготовку типовых цифровых стратегий, обучение предпринимателей, консультации по SEO, SMM, CRM и аналитике, а также ежегодную публикацию мониторинга цифровой зрелости предприятий сферы услуг.

2. Ввести механизм цифровых маркетинговых ваучеров для МСП. Суть механизма заключается в частичном субсидировании услуг сертифицированных цифровых специалистов или агентств. Приоритет следует отдавать предприятиям с годовым оборотом до 500 млн сум, работающим в туристических, гостиничных, бытовых, транспортных и торговых услугах. Ожидаемый эффект: снижение финансового барьера входа в профессиональный цифровой маркетинг.

3. Сформировать единый региональный туристический маркетинговый портал на узбекском, русском и английском языках. Портал должен агрегировать предложения гостиниц, гидов, ремесленников, транспортных компаний, гастрономических объектов и туристических маршрутов. Важным условием является интеграция с картографическими сервисами, системами бронирования и механизмом сбора отзывов.

4. Включить модуль «Цифровой маркетинг для МСП» в программы образовательных центров поддержки предпринимательства. Рекомендуемая структура модуля: 24 академических часа, включая основы SMM, карточки Google и Yandex Maps, SEO для локального бизнеса, работа с отзывами, рекламный кабинет, CRM и расчет простых KPI.

5. Внедрить ежегодный расчет регионального индекса цифровой маркетинговой зрелости. Индекс должен использоваться не только для научного мониторинга, но и для отбора предприятий на гранты, ваучеры и образовательные программы.

Проведенное исследование показало, что цифровой маркетинг в сфере услуг Бухарской области находится на стадии перехода от фрагментарного присутствия в социальных сетях к необходимости системной цифровой трансформации. Несмотря на рост интернет-аудитории и высокую значимость социальных платформ, предприятия региона недостаточно используют собственные цифровые активы, CRM, SEO, e-mail маркетинг и аналитику данных.

Ключевыми барьерами цифровой трансформации выступают дефицит квалифицированных кадров, высокая стоимость профессиональных услуг, недостаточная цифровая грамотность руководителей и слабое понимание окупаемости цифрового маркетинга. Следовательно, региональная политика должна быть ориентирована не только на инфраструктурное развитие, но и на формирование компетенций, финансовое стимулирование и институциональное сопровождение МСП.

Предложенный региональный индекс цифровой маркетинговой зрелости позволяет перейти от общих оценок цифровизации к регулярному измерению конкретных параметров цифрового маркетинга: цифрового присутствия, интеграции каналов, работы с клиентскими данными, аналитики и кадровой готовности. Его использование может стать инструментом мониторинга, отбора предприятий для поддержки и оценки эффективности региональных программ.

Ограничением исследования является то, что эмпирические данные основаны на одном региональном опросе и однофакторной статистической проверке. В дальнейшем целесообразно расширить выборку по районам Бухарской области, включить панельные данные за несколько лет и построить многофакторную эконометрическую модель, позволяющую оценить влияние цифрового маркетинга на выручку, экспорт услуг, повторные продажи и туристический спрос.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. International Telecommunication Union. Measuring digital development: Facts and Figures 2025. Geneva: ITU, 2025. URL: <https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/2025/10/15/ff25-internet-use/>.
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 11.09.2023 г. № УП-158 «О Стратегии «Узбекистан - 2030»». Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан. URL: <https://lex.uz/ru/docs/6600404>.
3. Указ Президента Республики Узбекистан от 05.10.2020 г. № УП-6079 «Об утверждении Стратегии «Цифровой Узбекистан - 2030» и мерах по ее эффективной реализации». Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан. URL: <https://lex.uz/ru/docs/5031048>.
4. Агентство статистики при Президенте Республики Узбекистан. Валовой внутренний продукт Республики Узбекистан за 2024 год: предварительные данные. Ташкент, 2025. URL: <https://stat.uz/>.
5. DataReportal. Digital 2025: Uzbekistan. 2025. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2025-uzbekistan>.
6. Chaffey D., Ellis-Chadwick F. Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice. 8th ed. London: Pearson, 2022. 642 p.
7. Zeithaml V.A., Bitner M.J., Gremler D.D. Services Marketing: Integrating Customer Focus Across the Firm. 7th ed. New York: McGraw-Hill Education, 2018. 752 p.
8. Rogers E.M. Diffusion of Innovations. 5th ed. New York: Free Press, 2003. 576 p.

9. Kotler P., Kartajaya H., Setiawan I. Marketing 5.0: Technology for Humanity. Hoboken: Wiley, 2021. 224 p.
10. OECD. SME Policy Index: benchmarking tool for emerging economies. Paris: OECD Publishing, 2024. URL: https://www.oecd.org/en/publications/sme-policy-index_24136883.html
11. Buhalis D., Sinarta Y. Real-time co-creation and nowness service: lessons from tourism and hospitality // Journal of Travel & Tourism Marketing. 2019. Vol. 36, No. 5. P. 563-582. DOI: 10.1080/10548408.2019.1592059.
12. Hargittai E. Second-level digital divide: Differences in people's online skills // First Monday. 2002. Vol. 7, No. 4. DOI: 10.5210/fm.v7i4.942.
13. We Are Social, Meltwater. Digital 2025 Global Overview Report. London, 2025. URL: <https://wearesocial.com/> (дата обращения: 17.05.2026).
14. Министерство цифровых технологий Республики Узбекистан. Официальные материалы по цифровой трансформации и электронному правительству. URL: <https://digital.uz/> (дата обращения: 17.05.2026).
15. Торгово-промышленная палата Республики Узбекистан. Материалы о развитии предпринимательства и деловой среды. URL: <https://chamber.uz/>.

SAVDO XIZMATLARINI KO'RSATISHDA RAQAMLI MARKETING INFRATUZILMASINING RIVOJLANISH HOLATI

Toxirov Javlon Raximovich

Buxoro davlat universiteti
Iqtisodiyot va turizm fakulteti
“Marketing va menejment” kafedrası
professori (PhD)

Annotatsiya

Maqolada savdo xizmatlarini ko'rsatish sohasida raqamli marketing infratuzilmasining shakllanishi, uning asosiy tarkibiy elementlari va O'zbekiston Respublikasidagi rivojlanish holati tahlil qilingan. Raqamli marketing infratuzilmasining zamonaviy tarkibi (elektron tijorat platformalari, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar, raqamli to'lov tizimlari, CRM va analitika tizimlari, logistika xizmatlari) o'rganildi. 2020-2025-yillar oralig'ida O'zbekiston elektron tijorat bozorining 7,2 baravar o'sgani, raqamli to'lovlar hajmining 8,5 baravar oshgani statistik tahlil orqali asoslangan. Korxonalarda raqamli marketing kanallarining samaradorligi (ROI, CAC, LTV) hisoblash usullari, hamda raqamli marketing infratuzilmasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari taklif etilgan. Tadqiqot natijalari mintaqaviy va respublika miqyosida savdo korxonalarining raqamli transformatsiyasini tezlashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: raqamli marketing, infratuzilma, savdo xizmatlari, elektron tijorat, marketpleys, ijtimoiy tarmoqlar marketingi, SEO, SEM, mobil marketing, CRM, raqamli to'lov tizimlari, omnikanal, ROI, CAC, raqamli transformatsiya.

Аннотация

В статье проанализированы формирование инфраструктуры цифрового маркетинга в сфере оказания торговых услуг, её основные структурные элементы и состояние развития в Республике Узбекистан. Изучен современный состав инфраструктуры цифрового маркетинга (электронные торговые платформы, социальные сети, мобильные приложения, цифровые платёжные системы, системы CRM и аналитики, логистические сервисы). Статистическим анализом обосновано, что за 2020-2025 годы рынок электронной коммерции Узбекистана вырос в 7,2 раза, объём цифровых платежей увеличился в 8,5 раза. Предложены методы расчёта эффективности цифровых маркетинговых каналов (ROI, CAC, LTV) на предприятиях, а также приоритетные направления развития инфраструктуры цифрового маркетинга. Результаты исследования служат ускорению цифровой трансформации торговых предприятий на региональном и республиканском уровнях.

Ключевые слова: цифровой маркетинг, инфраструктура, торговые услуги, электронная коммерция, маркетплейс, SMM, SEO, SEM, мобильный маркетинг, CRM, цифровые платёжные системы, омниканальность, ROI, CAC, цифровая трансформация.

Abstract

The article analyzes the formation of digital marketing infrastructure in the field of trade services, its main structural elements and the state of development in the Republic of Uzbekistan. The modern composition of digital marketing infrastructure (e-commerce platforms, social networks, mobile applications, digital payment systems, CRM and analytics systems, logistics services) is studied. Through statistical analysis, it is substantiated that during 2020-2025 the e-commerce market of Uzbekistan grew 7.2 times, while the volume of digital payments increased 8.5 times. Methods for calculating the efficiency of digital marketing channels (ROI, CAC, LTV) at enterprises are proposed, as well as priority directions for developing digital marketing infrastructure. The research results contribute to accelerating the digital transformation of trade enterprises at the regional and republican levels.

Keywords: digital marketing, infrastructure, trade services, e-commerce, marketplace, social media marketing, SEO, SEM, mobile marketing, CRM, digital payment systems, omnichannel, ROI, CAC, digital transformation.

KIRISH

Jahonda raqamli iqtisodiyotning shiddat bilan rivojlanishi savdo xizmatlari sohasida tubdan o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Iste'molchilar xulq-atvorining onlayn muhitga ko'chishi, mobil texnologiyalar va sun'iy intellekt asosidagi yechimlarning keng tarqalishi, hamda elektron tijorat platformalarining global miqyosda kengayishi bugungi kunda savdo korxonalarini raqamli marketing infratuzilmasini shakllantirish va doimiy ravishda takomillashtirishga majbur qilmoqda. Statista ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda global elektron tijorat bozori hajmi 6,3 trln AQSh dollarini tashkil etib, 2027-yilga borib 8,1 trln AQSh dollarga yetishi prognoz qilinmoqda. Bu jarayonda raqamli marketing infratuzilmasi nafaqat sotuv jarayonlarining samaradorligini ta'minlovchi vosita, balki korxonaning raqobatbardoshligini belgilovchi strategik resurs sifatida namoyon bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son «Raqamli O'zbekiston - 2030» strategiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi Farmoni, 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son «2022-2026-yillarda Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni hamda 2018-yil 30-noyabrdagi PF-5598-son Farmoni doirasida iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida raqamli transformatsiya jarayonlari faol amalga oshirilmoqda. Bu davlat siyosati natijasida 2020-2025-yillar oralig'ida mamlakat elektron tijorat bozori 7,2 baravar (2020-yildagi 410 mln AQSh dollaridan 2025-yilda 2 950 mln AQSh dollarigacha) o'sgan. Shu bilan birga, raqamli to'lov tizimlari (Click, Payme, Uzum Bank, TBC UZ, Humo) orqali amalga oshirilgan tranzaksiyalar hajmi 2020-yildagi 38 trln so'mdan 2025-yilda 325 trln so'mga yetdi, ya'ni 8,5 baravar o'sish kuzatildi.

Shu bilan birga, mintaqaviy savdo korxonalarining katta qismida raqamli marketing infratuzilmasi yetarli darajada shakllanmagan, ko'pgina kichik va o'rta korxonalar an'anaviy marketing kanallarini afzal ko'rmoqda. Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yil yakuniga ko'ra O'zbekistondagi yuridik shaxslarning faqat 18,4 foizi o'z veb-saytiga ega, 32,7 foizi ijtimoiy tarmoqlarda

korporativ akkauntga ega, raqamli reklamani qo‘llab kelayotgan korxonalar ulushi esa 12,8 foizdan oshmaydi. Bu ko‘rsatkichlar OECD davlatlari o‘rtacha ko‘rsatkichlaridan (mos ravishda 78%, 64% va 51%) sezilarli darajada past. Bu mintaqaviy savdo korxonalarining raqamli marketing infratuzilmasini shakllantirish va rivojlantirish jihatidan jiddiy zaxiralarga ega ekanligini ko‘rsatadi va mazkur tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Raqamli marketing va uning infratuzilmasi muammolari xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Raqamli marketingning umumiy nazariy asoslari Ph. Kotler, K.L. Keller, D. Chaffey, F. Ellis-Chadwick, B. Solis, D. Bohlin kabi G‘arb olimlarining ishlarida o‘z aksini topgan. Xususan, Ph. Kotler o‘zining «Marketing 5.0: Texnologiyalar va insoniyat o‘rtasidagi muvozanat» asarida raqamli marketingni an‘anaviy marketing bilan integratsiyalashgan holda qo‘llashning yangi konsepsiyasini taklif etgan. D. Chaffey va F. Ellis-Chadwick esa raqamli marketing strategiyasi va uning amaliy qo‘llanilishi bo‘yicha tizimli yondashuvni ishlab chiqqan.

MDH mamlakatlari olimlaridan O.A. Tretyak, I.V. Uspenskiy, S.V. Karpova, F.Y. Virin, I.B. Korotkov raqamli marketing bozorining shakllanishi va infratuzilmasini tadqiq qilgan. Rossiyalik tadqiqotchi F.Y. Virin o‘zining «Raqamli marketing» darsligida raqamli marketing infratuzilmasining 7 ta asosiy elementini (kontent, kanal, platforma, ma‘lumotlar, vositalar, mutaxassislar, jarayonlar) ajratib ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot va marketing sohasining tadqiqi B.Yu. Xodiyev, Q.A. Saidov, A.Sh. Bekmurodov, M.Sh. Sharifxo‘jayev, X.P. Abulqosimov, R.X. Karlibayeva, U.A. Nazarov, X.X. Eshov, M.K. Pardayev kabi olimlar ishlarida o‘z aksini topgan. Xususan, B.Yu. Xodiyev tadqiqotlarida elektron tijoratning O‘zbekiston iqtisodiyotidagi roli, A.Sh. Bekmurodov esa raqamli iqtisodiyotning mintaqaviy rivojlanish jihatlari tahlil qilingan. M.K. Pardaev ishlarida xizmat ko‘rsatish sohasi (jumladan, savdo) iqtisodiyotini boshqarish masalalari o‘rganilgan.

Shu bilan birga, savdo xizmatlari sohasiga maxsus moslashtirilgan raqamli marketing infratuzilmasi muammolari, ayniqsa O‘zbekiston sharoitida hali yetarli darajada o‘rganilmagan. Mintaqaviy savdo korxonalarining raqamli infratuzilmaga bo‘lgan ehtiyojlari, mazkur infratuzilmaning samaradorlik ko‘rsatkichlari, davlat-xususiy sherikligi asosida rivojlantirish mexanizmlari bo‘yicha kompleks ilmiy tadqiqotlar yetishmaydi. Bu holat mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyatini belgilaydi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda quyidagi ilmiy bilish usullari qo‘llanildi: tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, statistik guruhlash va dinamika tahlili, vertikal va gorizontal tahlil, induksiya va deduksiya, ekspert baholash usuli, korrelyatsion-regression tahlil. Empirik baza sifatida O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Raqamli texnologiyalar vazirligi, Markaziy bank, hamda xalqaro tashkilotlar (Statista, eMarketer, We Are

Social, GSMA, ITU) ma'lumotlaridan foydalanildi. Tadqiqot 2020-2025-yillar oralig'ini qamrab oladi.

Tadqiqotda raqamli marketing kanallarining iqtisodiy samaradorligini baholashda quyidagi metodologik ko'rsatkichlardan foydalanildi:

- ROI (Return on Investment) - sarmoyaviy daromad koeffitsiyenti;
- CAC (Customer Acquisition Cost) - bitta mijozni jalb etish xarajati;
- LTV (Lifetime Value) - mijozning hayotiy davomdagi qiymati;
- CTR (Click-Through Rate) - bosish darajasi;
- CR (Conversion Rate) - konversiya darajasi;
- ARPU (Average Revenue Per User) - bir foydalanuvchidan o'rtacha daromad.

Mazkur ko'rsatkichlar majmuasi raqamli marketing infratuzilmasining iqtisodiy samaradorligini har tomonlama baholash imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Raqamli marketing infratuzilmasi - bu savdo xizmatlarini taqdim etish jarayonida iste'molchilar bilan o'zaro munosabatlarni o'rnatish, mahsulot va xizmatlarni reklama qilish, sotish va sotuvdan keyingi xizmat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan raqamli texnologiyalar, platformalar, vositalar va xizmatlarning yagona o'zaro bog'langan tizimi sifatida ta'riflanishi mumkin. An'anaviy marketing infratuzilmasidan farqli o'laroq, raqamli infratuzilma real vaqt rejimida mijoz xulq-atvorini kuzatish, individuallashtirilgan takliflar shakllantirish, hamda marketing tadbirlari samaradorligini avtomatik tarzda baholash imkonini beradi.

Raqamli marketing infratuzilmasi quyidagi yetti asosiy tarkibiy elementdan iborat (1-jadval): (1) raqamli platformalar (veb-sayt, mobil ilova, marketpleys); (2) raqamli kanallar (qidiruv tizimlari, ijtimoiy tarmoqlar, elektron pochta); (3) raqamli to'lov tizimlari; (4) ma'lumotlar va analitika tizimlari (CRM, Big Data); (5) logistika va yetkazib berish infratuzilmasi; (6) mutaxassislar va kompetensiyalar; (7) huquqiy-tartibga soluvchi muhit.

1-jadval

Raqamli marketing infratuzilmasining tarkibiy elementlari¹

Tarkibiy element	Asosiy komponentlar	Funksional vazifasi
1. Raqamli platformalar	Korporativ veb-sayt, mobil ilova, landing-page, marketpleys do'koni	Iste'molchilar bilan to'g'ridan-to'g'ri o'zaro munosabat va sotuvni ta'minlash
2. Raqamli kanallar	SEO, SEM, SMM, kontekstli reklama, banner reklama, e-mail marketing, push-notifikatsiyalar	Maqsadli auditoriyaga kontent va reklamani yetkazib berish
3. To'lov tizimlari	Click, Payme, Uzum Bank, TBC UZ, Humo, plastik kartalar, BNPL xizmatlari	Onlayn tranzaksiyalarni xavfsiz va tezkor amalga oshirish
4. Ma'lumotlar va analitika	CRM, ERP, BI tizimlari, Google Analytics, Yandex.Metrica, Big Data, AI	Mijozlar xulq-atvorini tahlil qilish va marketing qarorlarini optimallashtirish

¹ Manba: Muallif tomonidan F.Y. Virin, Ph. Kotler va D. Chaffey ilmiy ishlari asosida tuzildi.

Tarkibiy element	Asosiy komponentlar	Funksional vazifasi
5. Logistika va yetkazib berish	Yetkazib berish xizmatlari, ombor boshqaruv, kuryerlik, kuzatuv tizimlari	Mahsulotni iste'molchiga o'z vaqtida va sifatli yetkazib berish
6. Inson kapitali	Raqamli marketologlar, kontent-menejerlar, SEO/SMM mutaxassislari, data-analitiklar	Raqamli marketing strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish
7. Tartibga soluvchi muhit	Qonunchilik, ma'lumotlar himoyasi, kiberxavfsizlik, autentifikatsiya tizimlari	Raqamli muhitda huquqiy va texnik xavfsizlikni ta'minlash

1-jadvalda keltirilgan tarkibiy elementlar o'zaro bir-biriga bog'liq bo'lib, ularning har birining samarali ishlashi infratuzilma yaxlitligini ta'minlaydi. Misol uchun, raqamli platformaning yuqori darajada ishlashi qulay to'lov tizimi va sifatli logistika xizmati bilan birga olinmasa, kerakli natija bermaydi. Shuning uchun savdo korxonalari raqamli marketing infratuzilmasini majmuali ravishda rivojlantirishlari lozim.

Raqamli marketing infratuzilmasining rivojlanishi birinchi navbatda Internet va mobil texnologiyalardan foydalanish ko'lamiga bog'liq. O'zbekistonda 2020-2025-yillar oralig'ida Internet foydalanuvchilari soni 22,1 mln dan 31,8 mln gacha (+43,9%), mobil aloqa abonentlari soni 30,5 mln dan 41,2 mln gacha (+35,1%), 4G va 5G aloqa qamrovi 67% dan 94% gacha kengaydi. Ushbu raqamlar mamlakatda raqamli infratuzilmaning asosiy poydevori shakllanganligini ko'rsatadi (2-jadval).

2-jadval

O'zbekistonda raqamli infratuzilma ko'rsatkichlari dinamikasi¹ (2020-2025 yillar)

Ko'rsatkichlar	Yillar				
	2020	2021	2022	2023	2025
Internet foydalanuvchilari, mln	22,1	24,5	27,2	29,4	31,8
shu jumladan, mobil, mln	20,8	23,2	26,1	28,5	31,0
Internet kirib borishi, foizda	63,4	68,7	75,3	80,2	85,4
Mobil aloqa abonentlari, mln	30,5	32,8	35,9	38,5	41,2
4G/LTE qamrovi (aholiga), foizda	67,0	76,0	83,0	89,0	94,0
5G qamrovi, foizda	-	0,5	2,1	4,8	8,5
Internet o'rtacha tezligi, Mbit/s	12,8	18,4	27,6	38,2	52,3
Internet narxi (1 Gbit/s/oy), AQSh dollarida	2,40	1,80	1,20	0,85	0,52
Ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari, mln	8,2	10,5	13,8	16,5	19,4
Smartfondan foydalanuvchilar, foizda	58,4	65,2	72,8	78,5	84,2

2-jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda raqamli marketing infratuzilmasining asosiy texnik poydevori - Internet kirib borishi (85,4%), mobil aloqa qamrovi (4G 94%, 5G 8,5%) va Internet tezligi (52,3 Mbit/s) - sezilarli darajada rivojlanmoqda. Internet xizmatlari narxi 4,6 baravar pasayib, 1 Gbit/s/oy uchun 0,52

¹ Manba: O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi, Raqamli texnologiyalar vazirligi, GSMA, We Are Social Digital 2025 hisobotlari ma'lumotlari asosida tuzildi.

AQSh dollarigacha tushgan, bu raqamli xizmatlardan keng foydalanishni rag'batlantirmoqda. Smartfondan foydalanuvchilar ulushi 84,2% ga yetishi mobil marketing va m-commerce yo'nalishlarining istiqbolli bo'lishini bildiradi.

Elektron tijorat (B2C va C2C) bozori raqamli marketing infratuzilmasining markaziy tarkibiy elementi hisoblanadi. O'zbekistonda elektron tijorat bozori so'nggi besh yilda jadal o'sib, 2020-yildagi 410 mln AQSh dollaridan 2025-yilda 2 950 mln AQSh dollarigacha yetdi (7,2 baravar o'sish). Bozorda ham mahalliy (Uzum Market, Sello, Olcha, MyMarket), ham xalqaro (Wildberries, Yandex Market, Ozon, Trendyol) marketpleyslar faol ishtirok etmoqda (3-jadval).

3-jadval

O'zbekiston elektron tijorat bozorining asosiy ishtirokchilari¹ (2025-yil)

Marketpleys / platforma	Tashkil et., yil	Bozor ulushi, %	Kunlik tashriflar, ming	Asosiy yo'nalish
Uzum Market	2022	31,4	920	Universal marketpleys
Wildberries (filial)	2021	22,8	650	Kiyim, oziq-ovqat, BHB
Sello.uz	2018	8,5	240	Elektronika, maishiy texnika
Olcha.uz	2017	6,7	180	Universal e-do'kon
Yandex.Market (UZ)	2023	5,3	150	Universal marketpleys
MyMarket.uz	2019	4,8	135	Mahalliy ishlab chiqaruvchilar
Trendyol (UZ)	2024	4,2	120	Moda, kiyim
Asaxiy.com	2014	3,9	110	Kitoblar, ofis, elektronika
Boshqalar (50+ kichik)	-	12,4	350	Niche segmentlar
JAMI:	-	100,0	2 855	-

3-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, mahalliy marketpleyslar (Uzum Market, Sello, Olcha, MyMarket) jami bozorning 51,4 foizini, xalqaro platformalar (Wildberries, Yandex.Market, Trendyol) esa 32,3 foizini egallaydi. Bu nisbat mahalliy ishlab chiqaruvchilar va savdo korxonalari uchun ham mahalliy, ham xalqaro auditoriyaga kirish imkoniyatini ta'minlamoqda. Eng katta o'sish dinamikasi 2022-yilda tashkil etilgan «Uzum Market» tomonidan namoyish etilmoqda - bu platforma O'zbekistondagi yagona unicorn-startap (1 mlrd dollardan ortiq baholangan) sifatida tan olingan.

Marketpleyslarda faoliyat yurituvchi mahalliy savdogarlar (sellerlar) soni 2025-yil yakuniga 84 500 dan oshdi, ulardan 67% kichik va o'rta tadbirkorlar, 33% esa yirik chakana savdo tarmoqlari va brendlar. Marketpleyslar orqali tovar oborotlari hajmi yiliga o'rtacha 42 foizga oshib bormoqda, bu O'zbekiston umumiy chakana savdo tovar aylanmasining oshish sur'atidan (yiliga o'rtacha 14-17%) deyarli 2,5 baravar yuqori.

¹ Manba: Similarweb, Statista, e-Sello tahliliy hisobotlari va platformalar ochiq ma'lumotlari asosida hisoblandi.

Raqamli to'lov tizimlari elektron tijoratning «qon tomiri» hisoblanadi. O'zbekistonda Click (2011), Payme (2013), Uzum Bank (2022), TBC UZ Pay (2023) va Humo to'lov tizimi (2019) eng yirik onlayn to'lov xizmati ko'rsatuvchilar sifatida bozorni egallab turibdi. 2025-yilda raqamli to'lovlar orqali amalga oshirilgan tranzaksiyalar umumiy hajmi 325 trln so'mga yetdi, bu 2020-yilga nisbatan 8,5 baravar ko'p (4-jadval).

4-jadval

O'zbekistondagi asosiy raqamli to'lov tizimlari ulushi va dinamikasi¹

To'lov tizimi	Yillar				
	2020	2022	2023	2024	2025, ulushi, foizda
Click (Pul Texnologiya)	12,4	32,8	58,4	78,2	26,8
Payme (PayMe Express)	10,2	28,6	52,1	70,5	24,1
Uzum Bank (Uzum Pay)	-	5,4	32,8	65,0	23,2
TBC UZ Pay	-	-	8,4	28,5	12,4
Humo to'lov tizimi	8,5	12,8	18,5	24,2	7,8
Apelsin, Anor Bank, boshqalar	6,9	8,8	10,2	12,4	5,7
JAMI tranzaksiyalar, trln so'm	38,0	88,4	180,4	278,8	325,0

4-jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli to'lov bozorida Click, Payme va Uzum Pay uchligi ustun mavqega ega bo'lib (jami 74,1%), kuchli raqobat sharoitida har biri o'z mavqeini saqlash uchun tarmoqlarini kengaytirib, yangi xizmatlar (BNPL - keyinroq to'lov, P2P, mikro-kreditlar, virtual kartalar, kashbek dasturlari) joriy etmoqda. Bu tendentsiya raqamli marketing infratuzilmasining iste'molchilar uchun qulayligi va konversiya darajasini sezilarli oshirmoqda.

Ijtimoiy tarmoqlar marketingi (SMM - Social Media Marketing) raqamli marketingning eng dinamik rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biridir. O'zbekistonda 2025-yilda ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari soni 19,4 mln nafarga yetdi, bu mamlakat aholisining 52,1 foizini tashkil etadi. Eng katta auditoriyaga ega platformalar - Telegram (15,8 mln), Instagram (11,2 mln), TikTok (9,5 mln), YouTube (8,8 mln) va Facebook (3,4 mln) hisoblanadi (5-jadval).

5-jadval

O'zbekistonda ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchilari va SMM samaradorligi² (2025-yil)

Platforma	Foydalanuvchi, mln	Kunlik o'rt. vaqt, min	Engagement Rate, foizda	Reklamada o'rtacha CPM*, ming so'm
Telegram	15,8	112	-	8-15
Instagram	11,2	78	3,4	12-25
TikTok	9,5	95	5,8	10-20
YouTube	8,8	62	2,1	15-30
Facebook	3,4	32	1,2	5-10

¹ Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va to'lov tizimlari operatorlarining yillik hisobotlari asosida hisoblandi. To'lov tizimlari ko'rsatkichlari trln so'm hisobida, oxirgi ustun ulush foizda.

² Manba: We Are Social Digital 2025, DataReportal va mahalliy SMM-agentliklar tahliliy ma'lumotlari asosida. *CPM - Cost Per Mille (1000 ko'rsatish narxi).

VK	2,6	28	1,8	4-8
LinkedIn (B2B)	0,9	18	2,5	30-60

5-jadvaldan ko‘rinadiki, Telegram O‘zbekiston bozorining liderlik mavqeyini egallagan - 15,8 mln foydalanuvchi va kunlik o‘rtacha 112 daqiqa faoliyat ko‘rsatish bilan. Bu platforma orqali ham B2C, ham B2B savdo kanallarini samarali tashkil etish mumkin. Instagram va TikTok yosh auditoriyaga (16-35 yosh) marketing tadbirlarini olib borish uchun eng mos platformalar hisoblanadi. Engagement Rate (auditoriya jalb darajasi) ko‘rsatkichi bo‘yicha TikTok (5,8%) yetakchi, bu mazkur platformaning viral kontentga qulay ekanligi bilan izohlanadi.

Raqamli marketing kanallarining iqtisodiy samaradorligi. Raqamli marketing infratuzilmasining iqtisodiy samaradorligini baholash uchun zamonaviy marketing nazariyasida bir qator ko‘rsatkichlar qo‘llaniladi. Mazkur ko‘rsatkichlar majmuasi marketing kanallarini bir-biri bilan qiyoslash, byudjetni optimallashtirish va sarmoyaviy qarorlar qabul qilishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi (6-jadval).

6-jadval

Raqamli marketing kanallarining samaradorligi ko‘rsatkichlari¹

Marketing kanali	O‘rtacha CAC, ming so‘m	O‘rtacha LTV, ming so‘m	LTV/CAC nisbati	ROI, foizda
SEO (organik qidiruv)	85	1 250	14,7	320
Kontekstli reklama (Google, Yandex)	180	980	5,4	180
Ijtimoiy tarmoq reklamasi	220	850	3,9	145
Telegram kanallari (mahalliy)	95	720	7,6	240
E-mail marketing	45	680	15,1	380
Influencer marketing	350	1 450	4,1	210
Mobil push-notifikatsiyalar	30	420	14,0	290
Banner reklama (programmatik)	280	640	2,3	75
O‘rtacha qiymat:	161	874	5,4	190

6-jadval ma’lumotlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, eng yuqori iqtisodiy samaradorlikka E-mail marketing (ROI 380%, LTV/CAC = 15,1) va SEO (ROI 320%, LTV/CAC = 14,7) kanallari ega. Bu ikki kanal nisbatan past xarajatlar (CAC 45-85 ming so‘m) bilan yuqori daromad keltiradi, lekin natija olish uzoq vaqt talab qiladi (SEO uchun 6-12 oy, E-mail uchun 3-6 oy bazaviy auditoriya yig‘ish bosqichi).

Kontekstli va banner reklamalar tezroq natija beradi, lekin ROI ko‘rsatkichi sezilarli pastroq (mos ravishda 180% va 75%). Banner reklamalarda samaradorlik past

¹ Manba: Muallifning O‘zbekistondagi 28 ta savdo korxonasi misolida (2024-yil davomida) o‘tkazgan tadqiqoti natijalari asosida.

bo'lishining sabablari - banner blokerlardan keng foydalanish, foydalanuvchilarning banner-ko'rliigi (banner blindness) hodisasi va past CTR ko'rsatkichi (o'rtacha 0,35%). Influencer marketingda esa yuqori CAC (350 ming so'm) hisobiga yuqori LTV (1 450 ming so'm) erishilmoqda, bu marketing tadbirining sifatli auditoriyaga yo'naltirilganligini bildiradi.

ROI ko'rsatkichi quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

$$ROI = ((Marketingdan\ kelgan\ daromad - Marketing\ xarajatlari) / Marketing\ xarajatlari) \times 100\%$$

LTV/CAC nisbati savdo korxonasining marketing strategiyasi barqarorligini ifodalovchi muhim ko'rsatkichdir. Xalqaro amaliyotda quyidagi mezonlar qabul qilingan:

- LTV/CAC > 5 - yuqori samaradorlik, ekspansiyaga tayyor;
- LTV/CAC = 3-5 - yaxshi ko'rsatkich, barqaror o'sish;
- LTV/CAC = 1-3 - past samaradorlik, qayta tahlil zarur;
- LTV/CAC < 1 - yo'qotish, kanal samarasiz.

Korxonalarda raqamli marketing infratuzilmasiga investitsiyalar. O'zbekistondagi savdo korxonalarining raqamli marketing infratuzilmasiga sarmoya kiritish hajmi so'nggi besh yilda izchil o'sib bormoqda. Statistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 2020-yilda mamlakat savdo korxonalari tomonidan raqamli marketingga sarflangan umumiy mablag' 145 mln AQSh dollarini tashkil etgan bo'lsa, 2025-yilda bu ko'rsatkich 820 mln AQSh dollariga yetgan, ya'ni 5,7 baravar o'sgan. Marketing byudjetida raqamli kanallarning ulushi 2020-yildagi 28 foizdan 2025-yilda 67 foizgacha o'sib, an'anaviy reklamadan (TV, radio, gazeta, billboard) sezilarli darajada ustun chiqdi (7-jadval).

7-jadval

Savdo korxonalarining marketing byudjeti tarkibi¹ (2020-yil va 2025-yil)

Marketing turi	2020-yil, mln AQSH dollar	Ulushi, foizda	2025-yil, mln AQSH dollar	Ulushi, foizda
Raqamli marketing — JAMI:	145	28,0	820	67,0
SEO va kontent marketing	18	3,5	168	13,7
Kontekstli reklama (Google, Yandex)	32	6,2	175	14,3
SMM va influencer marketing	28	5,4	215	17,6
E-mail va messenger marketing	12	2,3	85	6,9
Marketpleys reklamasi	8	1,5	98	8,0
Veb va mobil ilova ishlab ch.	35	6,8	62	5,1
CRM, analitika, avtomatizatsiya	12	2,3	17	1,4
An'anaviy marketing — JAMI:	373	72,0	404	33,0
TV va radio reklama	165	31,9	152	12,4
Tashqi reklama (billbord)	98	18,9	125	10,2
Bosma OAV	62	12,0	48	3,9
Tadbirlar va sponsorlik	48	9,2	79	6,5
JAMI marketing byudjeti	518	100,0	1 224	100,0

¹ Manba: PWC «O'zbekiston marketing bozori 2025», Statista va mahalliy marketing assotsiatsiyasi hisobotlari asosida muallif tomonidan hisoblandi.

7-jadval tahlili shuni ko'rsatadiki, 2020-yildan 2025-yilgacha marketing byudjetida struktur o'zgarishlar yuz bergan. Raqamli marketingga sarflangan mablag' 5,7 baravar (145 dan 820 mln AQSh dollargacha) o'sgan bo'lsa, an'anaviy marketing nisbatan barqaror (373 dan 404 mln AQSh dollargacha) qolgan. Bu raqamli kanallar ulushining 28% dan 67% gacha o'sishiga olib keldi. Raqamli marketing ichida eng katta o'sish SMM va influencer marketing (28 dan 215 mln dollargacha - 7,7 baravar) hamda marketpleys reklamasida (8 dan 98 mln dollargacha - 12,3 baravar) kuzatildi.

An'anaviy marketing tarkibida ham qiziqarli o'zgarishlar yuz berdi: TV reklamasi nisbatan kamaydi (165 dan 152 mln AQSh dollar), bosma OAV reklamasi sezilarli pasayish ko'rsatdi (62 dan 48 mln AQSh dollar), tashqi reklama esa o'sishni davom ettirdi (98 dan 125 mln AQSh dollar). Bu tendensiyalar global marketing tendensiyalariga to'liq mos keladi.

Korxonalarda raqamli marketing infratuzilmasidan foydalanish darajasi. Raqamli marketing infratuzilmasining korxonalar tomonidan o'zlashtirilishini baholash uchun 2024-yil oxirida muallif tomonidan O'zbekistondagi 1 280 ta savdo korxonasi misolida sotsiologik tadqiqot o'tkazildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, korxonalarning raqamli vositalardan foydalanish darajasi nisbatan past bo'lib, ayniqsa kichik va o'rta korxonalarda sezilarli zaxiralar mavjud (8-jadval).

8-jadval

Savdo korxonalarining raqamli marketing infratuzilmasidan foydalanish darajasi¹

Raqamli vosita / kanal	Yirik korx., foizda	O'rta korx., foizda	Kichik korx., foizda	O'rtacha, foizda
Korporativ veb-sayt	92,4	67,8	24,5	61,6
Mobil ilova	58,2	12,4	1,8	24,1
Marketpleysda do'kon	84,7	62,1	38,5	61,8
Ijtimoiy tarmoq akkaunti	94,8	78,4	52,3	75,2
Telegram-kanal yoki bot	82,5	58,7	28,4	56,5
E-mail marketing	76,3	32,1	8,7	39,0
CRM tizimi	84,2	28,6	5,4	39,4
Web analytics (Google/Yandex)	88,5	45,8	18,2	50,8
Kontekstli reklama	78,9	38,5	12,4	43,3
SEO-optimizatsiya	65,4	22,7	6,8	31,6
AI/chatbot xizmati	42,8	8,5	0,9	17,4
Tadqiqotda ishtirok etgan korx.	184	412	684	1 280

8-jadval ma'lumotlari yirik, o'rta va kichik korxonalar o'rtasida raqamli marketing infratuzilmasidan foydalanish darajasida sezilarli farq mavjudligini ko'rsatadi. Yirik korxonalarning 92,4 foizi korporativ veb-saytga ega bo'lsa, kichik korxonalarda bu ko'rsatkich atigi 24,5 foizni tashkil etadi. CRM tizimi yirik korxonalarning 84,2 foizida joriy etilgan bo'lsa, kichik korxonalarda 5,4 foizi

¹ Manba: Muallifning 2024-yilning sentyabr-dekabr oylarida O'zbekistonning 6 ta mintaqasida o'tkazgan tadqiqoti natijalari asosida.

qo‘llaydi. Eng katta tafovut AI/chatbot xizmatlarida kuzatilmoqda - yirik korxonalarda 42,8%, kichik korxonalarda 0,9%.

Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoq akkauntlari bo‘yicha tafovut nisbatan kichik - yirik korxonalarning 94,8 va kichik korxonalarning 52,3 foizi ijtimoiy tarmoqlardan foydalanmoqda. Bu ko‘rsatkich ijtimoiy tarmoqlar marketingi (SMM) eng tezroq o‘zlashtirilayotgan va kichik korxonalar uchun ham qulay vosita ekanligini tasdiqlaydi. Telegram-kanal va botlar 56,5 foiz korxonalarda mavjud, bu mahalliy mentalitet va Telegram platformasining mashhurligi bilan bog‘liq.

Korrelyatsion tahlil va omillar tahlili. Raqamli marketing infratuzilmasiga sarflangan investitsiyalar bilan korxonalarning savdo tushumi o‘sishi o‘rtasidagi bog‘liqlikni baholash uchun korrelyatsion-regression tahlil o‘tkazildi. Tahlilda 84 ta savdo korxonasining 2020-2024-yillardagi raqamli marketingga sarflangan xarajatlari va sotuv tushumi dinamikasi qiyoslandi. Olingan natijalar quyidagi regression tenglama bilan ifodalanadi:

$$Y = 124,5 + 2,87 \times X_1 + 1,42 \times X_2 - 0,68 \times X_3 + \varepsilon$$

bu yerda:

Y - yillik sotuv tushumi o‘sishi, %;

X₁ - raqamli marketingga sarflangan xarajatlar, marketing byudjetining %ida;

X₂ - raqamli kanallar soni, dona;

X₃ - bir tashrif buyuruvchining konversiyadan o‘tish vaqti, kun;

ε - qoldiq omillar.

Modelning determinatsiya koeffitsiyenti $R^2 = 0,742$, ya’ni sotuv tushumi o‘sishining 74,2 foizi mazkur uchta omil bilan tushuntirilishi mumkin. F-statistika qiymati 38,4 ($p < 0,001$) bo‘lib, model statistik jihatdan ishonchli. X₁ omilining koeffitsiyenti 2,87 - bu raqamli marketing xarajatlarining marketing byudjetidagi ulushi 1% ga oshganda, sotuv tushumi o‘sishi 2,87 foiz nuqtasiga oshishini ko‘rsatadi (qolgan barcha omillar o‘zgarmagan holda).

Pirson korrelyatsion koeffitsiyentlari quyidagi natijalarni berdi: raqamli marketing xarajatlari va sotuv tushumi o‘rtasida $r = 0,68$ (kuchli ijobiy bog‘liqlik); raqamli kanallar soni va sotuv tushumi o‘rtasida $r = 0,52$ (o‘rta darajadagi ijobiy bog‘liqlik); konversiya vaqti va sotuv tushumi o‘rtasida $r = -0,41$ (o‘rta darajadagi salbiy bog‘liqlik). Olingan natijalar raqamli marketing infratuzilmasiga investitsiyalar savdo korxonalarining moliyaviy ko‘rsatkichlariga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatishini empirik tasdiqlaydi.

O‘zbekistonda raqamli marketing infratuzilmasining rivojlanishi jarayonida bir qator muammolar mavjud, ular asosan quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘lmoqda:

1) Mintaqaviy notekislik. Toshkent shahar va viloyat hududida raqamli infratuzilma boshqa mintaqalarga nisbatan 3-4 baravar yuqori darajada rivojlangan. Qoraqalpog‘iston, Surxondaryo, Jizzax viloyatlarida raqamli marketing kanallaridan foydalanish ko‘rsatkichlari respublika o‘rtachasidan 35-45 foiz past.

2) Malakali kadrlar yetishmovchiligi. Mintaqaviy korxonalarda raqamli marketolog, SMM-mutaxassis, SEO-mutaxassis, data-analitiklar yetishmaydi.

Eksport-import kompaniyalari ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yil yakuniga bo'sh ish o'rinlari 8 200 dan ortiq.

3) Kichik korxonalarda raqamli savodxonlik darajasi past. Tadqiqot natijalariga ko'ra, mikro- va kichik korxonalarda raqamli marketing asoslarini bilmaydigan xodimlar ulushi 64 foizdan ortiq.

4) Kiberxavfsizlik va ma'lumotlar himoyasi muammosi. Onlayn savdoda firibgarlik holatlarining 2023-yilga nisbatan 2024-yilda 47 foizga oshishi, hamda CRM ma'lumotlari sizib chiqishi holatlari iste'molchilar ishonchini pasaytirmoqda.

5) Logistika va yetkazib berish infratuzilmasining cheklanganligi. Hududlardan yetkazib berish muddatlari Toshkent shahriga nisbatan 2,5-4 baravar uzun, bu onlayn sotuvni cheklab turuvchi muhim omil hisoblanadi.

6) Davlat-xususiy sherikligi (PPP) mexanizmlarining yetarli rivojlanmaganligi. Raqamli infratuzilma loyihalarida davlat tashkilotlari va xususiy sektor o'rtasidagi sherikchilik shakllari yetarli darajada o'rganilmagan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi yakuniy ilmiy-amaliy xulosalar shakllantirildi va istiqbolli yo'nalishlar bo'yicha takliflar ishlab chiqildi.

Birinchidan, raqamli marketing infratuzilmasi - bu savdo xizmatlarini taqdim etish jarayonida iste'molchilar bilan o'zaro munosabatlarni o'rnatish, mahsulot va xizmatlarni sotish va sotuvdan keyingi xizmat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan raqamli texnologiyalar, platformalar, kanallar va xizmatlarning yagona o'zaro bog'langan tizimidir. Mazkur infratuzilma 7 ta asosiy tarkibiy elementdan (raqamli platformalar, raqamli kanallar, to'lov tizimlari, ma'lumotlar va analitika, logistika, inson kapitali, tartibga soluvchi muhit) iborat bo'lib, ularning majmuali samaradorligi savdo korxonasining raqobatbardoshligini belgilaydi.

Ikkinchidan, O'zbekistonda raqamli marketing infratuzilmasining texnologik poydevori sezilarli darajada rivojlangan: 2020-2025-yillar oralig'ida Internet kirib borishi 63,4% dan 85,4% gacha, 4G qamrovi 67% dan 94% gacha, smartfondan foydalanuvchilar ulushi 58,4% dan 84,2% gacha o'sgan. Internet xizmatlari narxi 4,6 baravar pasayib, raqamli xizmatlardan keng foydalanish uchun qulay sharoit yaratilgan.

Uchinchidan, elektron tijorat bozori jadal o'sish dinamikasini namoyish etmoqda - 2020-yildagi 410 mln AQSh dollardan 2025-yilda 2 950 mln dollargacha (7,2 baravar) o'sgan. Marketpleys infratuzilmasi mahalliy (Uzum Market, Sello, Olcha) va xalqaro (Wildberries, Yandex.Market, Trendyol) platformalar bilan boyitilgan. Raqamli to'lov tizimlari (Click, Payme, Uzum Pay, TBC UZ) orqali amalga oshirilgan tranzaksiyalar hajmi 8,5 baravar oshib, 325 trln so'mga yetdi.

To'rtinchidan, marketing kanallarining iqtisodiy samaradorligi tahlili shuni ko'rsatadiki, eng yuqori ROI ko'rsatkichi E-mail marketing (380%), SEO (320%), mobil push-notifikatsiyalar (290%) va Telegram kanallarda (240%) erishilmoqda. LTV/CAC nisbati bo'yicha eng samarali kanallar - E-mail marketing (15,1), SEO (14,7) va mobil push-notifikatsiyalar (14,0). Banner reklama eng past samaradorlikni ko'rsatadi (ROI 75%, LTV/CAC 2,3).

Beshinchidan, korxonalar marketing byudjetida raqamli kanallar ulushi 2020-yildagi 28% dan 2025-yilda 67% gacha o'sib, an'anaviy marketingdan sezilarli darajada ustun chiqdi. Raqamli marketingga sarflangan umumiy mablag' 5,7 baravar (145 dan 820 mln AQSh dollargacha) oshdi. Korrelyatsion tahlil natijalari ($R^2 = 0,742$) raqamli marketing infratuzilmasiga investitsiyalar savdo korxonalarining moliyaviy ko'rsatkichlariga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatishini empirik tasdiqlaydi.

Oltinchidan, korxonalarning kattalik darajasiga ko'ra raqamli marketing infratuzilmasidan foydalanishda jiddiy tafovutlar mavjud: yirik korxonalarda CRM tizimini joriy etganlar ulushi 84,2%, kichik korxonalarda atigi 5,4%. Mintaqaviy notekislik, malakali kadrlar yetishmovchiligi va kiberxavfsizlik muammolari raqamli infratuzilmaning rivojlanishini cheklovchi asosiy omillar hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvar PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-5841063>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabr PF-6079-son "“Raqamli O'zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni <https://lex.uz/docs/-5030957>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-noyabr PF-5598-son "O'zbekiston Respublikasi davlat boshqaruviga raqamli iqtisodiyot, elektron hukumat hamda axborot tizimlarini joriy etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi Farmoni <https://lex.uz/uz/docs/-4103415>
4. Kotler Ph., Kartajaya H., Setiawan I. Marketing 5.0: Technology for Humanity. - Hoboken: John Wiley & Sons, 2021. - 224 p.
5. Chaffey D., Ellis-Chadwick F. Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice. 8th ed. - Harlow: Pearson, 2022. - 624 p.
6. Kotler Ph., Keller K.L. Marketing Management. 16th ed. - Hoboken: Pearson, 2022. - 832 p.
7. Solis B. The End of Business as Usual: Rewire the Way You Work to Succeed in the Consumer Revolution. - Hoboken: Wiley, 2020. - 320 p.
8. Virin F.Y. Internet-marketing: polnyy sbornik prakticheskikh instrumentov. - M.: Eksmo, 2022. - 376 b.
9. Karpova S.V. Tsifrovoy marketing: uchebnik i praktikum dlya vuzov. - M.: Yurayt, 2023. - 425 b.
10. Uspenskiy I.V. Internet-marketing: uchebnik. - SPb.: Piter, 2021. - 304 b.
11. Tretyak O.A. Marketing: novyye orientiry modeli upravleniya. - M.: INFRA-M, 2021. - 416 b.
12. Xodiyev B.Yu., Tojiboyeva D.A. Elektron tijorat: darslik. - Toshkent: «Iqtisod-moliya», 2023. - 384 b.
13. Bekmurodov A.Sh. Raqamli iqtisodiyot: nazariya va amaliyot. - Toshkent: TDIU, 2022. - 312 b.
14. Sharifxo'jayev M.Sh., Nazarov U.A. Marketing asoslari: darslik. - Toshkent: «O'zbekiston», 2023. - 448 b.

15. Pardayev M.Q., Pardayeva Z.J. Xizmat ko‘rsatish iqtisodiyoti va boshqaruvi. - Toshkent: «Iqtisodiyot», 2023. - 296 b.
16. Saidov Q.A., Karlibayeva R.X. Raqamli marketing va e-commerce: o‘quv qo‘llanma. - Toshkent: TATU, 2024. - 268 b.
17. Abulqosimov X.P. Iqtisodiy tahlil va prognozlash usullari. - Toshkent: «Fan», 2022. - 376 b.
18. Eshov X.X. Tijorat infratuzilmasi va uning rivojlanish tendentsiyalari // «Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar» jurnali. - 2024. - № 3. - B. 87-96.
19. Statista. Digital Market Outlook: E-commerce - Uzbekistan 2025. - Hamburg: Statista, 2025. - Mode of access: <https://www.statista.com>
20. We Are Social, Meltwater. Digital 2025: Uzbekistan. - London, 2025. - Mode of access: <https://datareportal.com/reports/digital-2025-uzbekistan>
21. GSMA. The Mobile Economy Eurasia 2024. - London: GSMA Intelligence, 2024. - 64 p.
22. OECD. Digital Economy Outlook 2024. - Paris: OECD Publishing, 2024. - 312 p.
23. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti: www.cbu.uz
24. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi rasmiy sayti: www.stat.uz
25. Raqamli texnologiyalar vazirligi rasmiy sayti: www.mitc.uz

POST-PANDEMIC TOURISM RECOVERY AND DEVELOPMENT PROSPECTS IN UZBEKISTAN FOR 2021-2030

Bekimbetova Mariya Makhsetullayevna

PhD Student, Department of Management and Marketing
Tashkent University of Information Technologies
named after Muhammad al-Khwarizmi

ORCID: 0009-0009-6420-4655

E-mail: mariya.bekim@gmail.com

Abstract

This article analyzed the development trends of Uzbekistan's tourism sector in the post-pandemic period and provided forecasts for 2021-2030. The study examined inbound and outbound tourism flows, investment activity, and the impact of macroeconomic factors on tourism development. Statistical analysis identified the recovery of tourism flows and the growth of investment volumes after the pandemic period. The findings showed that visa liberalization, infrastructure development, international marketing, and investments in the hotel industry contributed to strengthening the country's tourism potential. The research also demonstrated that the development of ecological and cultural tourism enhanced Uzbekistan's international competitiveness as a tourist destination.

Keywords: tourism, inbound tourism, outbound tourism, investments, post-pandemic recovery, tourism potential, economic growth, tourist destinations.

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekistonda pandemiyadan keyingi davrda turizm sohasining rivojlanish dinamikasi va 2021-2030 yillarga mo'ljallangan prognozlar tahlil qilingan. Tadqiqot davomida kiruvchi va chiquvchi turizm oqimlari, investitsiya faolligi hamda makroiqtisodiy omillarning turizm rivojlanishiga ta'siri o'rganilgan. Statistika ma'lumotlar asosida pandemiyadan keyingi davrda turizm oqimlarining tiklanishi va investitsiyalar hajmining ortishi aniqlangan. Tadqiqot natijasida vizani liberallashtirish, infratuzilmani rivojlantirish, xalqaro marketing va mehmonxona biznesiga investitsiyalar turizm salohiyatini oshirishga xizmat qilgani asoslab berilgan. Ekologik va madaniy turizm yo'nalishlarini rivojlantirish O'zbekistonning xalqaro turistik raqobatbardoshligini mustahkamlashi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: turizm, kiruvchi turizm, chiquvchi turizm, investitsiyalar, pandemiyadan keyingi tiklanish, turistik salohiyat, iqtisodiy o'sish, turistik yo'nalishlar.

Аннотация

В данной статье проанализированы тенденции развития туристической отрасли Узбекистана в постпандемический период и прогнозы на 2021-2030 годы. В ходе исследования изучены потоки въездного и выездного туризма, инвестиционная активность и влияние макроэкономических факторов на развитие туризма. На основе статистических данных выявлены восстановление туристических потоков и рост инвестиций после пандемии. Результаты исследования показали, что либерализация визового режима, развитие

инфраструктуры, международный маркетинг и инвестиции в гостиничный бизнес способствовали повышению туристического потенциала страны. Также установлено, что развитие экологического и культурного туризма укрепило международную конкурентоспособность Узбекистана как туристического направления.

Ключевые слова: туризм, въездной туризм, выездной туризм, инвестиции, постпандемическое восстановление, туристический потенциал, экономический рост, туристические направления.

INTRODUCTION

Etymologically, the word "tourism" (from "tour") originates from the French language and means "walk," "trip," or "journey." In the modern world, this classification is defined not as a walk or a simple trip, but as a temporary journey undertaken by a person in their free time for health, educational, professional, business, sports, religious, and other purposes.

Inbound tourism is classified as the travel and temporary stay of foreign citizens in the host country (for example, visits by tourists from the United States to Uzbekistan). It is a key catalyst for economic growth, as it is a powerful channel for the influx of foreign currency and directly contributes to the development of small and medium-sized businesses (hotels, hostels, the restaurant sector, and transport companies).

Outbound tourism is the departure of citizens outside the country for tourism purposes; for example, citizens of Uzbekistan vacationing in France is an example of outbound tourism. From a financial perspective, outbound tourism is often seen as a capital outflow. However, in the long term, it strengthens the country's human capital. People who travel begin to see the world through a different lens, which in turn affects their approach to work, growth, and life in general.

Both outbound and inbound tourism serve as indicators of positive economic trends and the overall improvement in the population's well-being. And for young countries, which are still at the developing stage, tourism is the vehicle that can drive development on both sides.

After the collapse of the USSR, Uzbekistan, as a young country, experienced difficult times as it faced scarcity of its resources and had to reinvent its economy. Resources were limited, and in the early years of independence, it was not possible to invest significantly in tourism. For example, in 2010, tourism investments amounted to only 3,829.7 billion soums, while in 2024, this figure reached 225,845.0 billion soums, with the 2025 projection set at 1,275,023.5 billion soums. Correspondingly, the volume of inbound tourist arrivals grew from approximately 330,000 in 2010 to 7,957,200 in 2024. This trend is also a direct result of measures taken after 2016, when the Uzbek government began actively promoting tourism as a priority area for the country's economic development.

Several measures have been taken to achieve this:

1. Opening new tourist attractions. Uzbekistan has many beautiful historical sites that attract tourists. The government has begun actively promoting these sites to attract

more tourists. Many architectural monuments have been restored and renovated, such as Shahi-Zinda in Samarkand, Ichan-Kala in Khiva, and others.

2. Simplifying the visa process. At the beginning of independence, obtaining a visa was quite complicated and expensive. However, the government began simplifying this process to attract more tourists. Today, citizens of many countries do not need a visa to visit Uzbekistan, and visas for other countries can be obtained online.

3. Establishing travel companies. At the beginning of independence, tourism in Uzbekistan was organized primarily at the state level. However, the government began supporting the creation of private travel companies, which has led to an increase in the number of tourists and the development of the tourism industry.

4. Promoting tourism internationally. The government has begun actively participating in international tourism exhibitions and conferences to attract more tourists and investors to Uzbekistan's tourism industry.

5. Construction of new hotels and guest houses, as well as infrastructure development to ensure comfortable accommodation and relaxation for tourists.

6. Development of cultural programs and events for tourists, including organizing festivals, concerts, and exhibitions.

7. Conducting marketing campaigns and advertising promotions to promote Uzbekistan as a tourist destination.

8. Development of ecotourism and healthcare to attract tourists interested in a healthy lifestyle and environmental issues.

9. Organization of sport, festivals and concerts of a global scale including marathons, concerts of famous global musicians and artists. (Like the Samarkand, Bukhara marathons and concert of Andrea Bocelli in Samarkand)

These measures showing great results as we can see in the changes

LITERATURE REVIEW

Tourism development and tourism mobility in Central Asia have been actively examined in recent academic studies. Narzullaeva analyzed tourism development in Central Asia and identified that outbound tourism flows in the region remain geographically concentrated, while neighboring countries account for the majority of tourist exchanges [5]. The author emphasized that common historical heritage, cultural proximity, and geographical location strengthen regional tourism integration. Similar conclusions were presented by Khudoyberdiev and Ergashev, who compared tourism development trends in Central Asian countries and highlighted Uzbekistan's growing role in regional tourism markets [2].

Several researchers investigated the dynamics of inbound and outbound tourism under changing geopolitical and economic conditions. Dementiev and Andreev studied tourism mobility in Russia during 2014–2022 and concluded that external economic shocks and political restrictions significantly affected tourist flows [3]. Voskresensky, Kutaytsev, and Rysayeva examined the impact of Western sanctions on Russian outbound tourism and found that post-Soviet and Central Asian destinations became increasingly attractive due to cultural and linguistic accessibility [6]. These findings

explain the growing importance of Uzbekistan as a regional tourism destination after the pandemic period.

The role of international tourism mobility and regional cooperation was also discussed by Semikin et al., who analyzed outbound tourism behavior among residents of the Volgograd region and identified Central Asia as a перспективный туристический рынок with growing accessibility and cultural attractiveness [4]. Khamitov emphasized that tourism flows from Gulf countries have become a sustainable source for international tourism development, especially for countries implementing visa liberalization and religious tourism strategies [1].

Existing studies mainly focused on regional tourism flows, geopolitical factors, and institutional tourism development. However, limited attention has been paid to the relationship between tourism investment growth, post-pandemic recovery, and long-term tourism forecasting in Uzbekistan during 2021–2030. The present study addressed this gap by examining investment dynamics, tourism flow recovery, and macroeconomic factors influencing the sustainable development of Uzbekistan's tourism sector.

METHODOLOGY

This study applied a qualitative and comparative analytical approach to examine the post-pandemic recovery of Uzbekistan's tourism sector during 2021–2025 and to develop forecasts for 2026–2030. The research was based on official statistical data obtained from the Committee on Statistics of the Republic of Uzbekistan, tourism reports, and international analytical sources. Methods of system analysis, comparative assessment, trend analysis, and statistical interpretation were used throughout the study.

Inbound and outbound tourism flows, investment dynamics, and the structure of tourist trip purposes were comparatively analyzed. The study also evaluated the influence of macroeconomic factors, visa liberalization, infrastructure development, and investment activity on tourism growth. Forecast scenarios were developed using dynamic trend analysis and comparative evaluation of tourism indicators. The methodological approach allowed the identification of key recovery drivers, structural changes, and long-term development prospects for Uzbekistan's tourism industry.

ANALYSIS AND RESULTS

Table 1.

Tourist Flow Dynamics¹

Years	Investments made into the tourism industry in mlns, sums
2010	3 829,7
2011	4 181,7
2012	13 969,5
2013	7 679,9
2014	8 862,0
2015	10 168,7
2016	28 958,2

¹ Source: Developed by the author based on statistical data and analytical sources.

Years	Investments made into the tourism industry in mlns, sums
2017	10 892,8
2018	42 090,6
2019	75 073,9
2020	83 150,7
2021	36 772,1
2022	130 007,6
2023	250 469,8
2024	225 845,0
2025	1275 023,5

Starting in 2022, the country has recorded a sharp increase in tourism figures, driven by pent-up demand and systemic government reforms. Crisis period (2020-2021): In 2020, due to global lockdowns, the figures dropped to their lowest levels: 2,001,500 outbound and only 1,504,100 inbound trips. In 2021, the figures remained low (2,194,800 outbound and 1,881,300 inbound trips), but a basis for recovery has emerged.

Table 2.

Dynamics of Outbound and Inbound Tourism in Uzbekistan¹
(2020–2024)

Year	Outbound Tourism (thousand trips)	Inbound Tourism (thousand trips)
2020	2 001.5	1 504.1
2021	2 194.8	1 881.3
2022	5 163.2	5 232.8
2023	4 787.4	6 626.3
2024	6 183.8	7 957.2

Intensive recovery period (2022-2023): In 2022, inbound traffic nearly tripled, reaching 5,232,800 trips. In 2023, the positive trend was consolidated: inbound traffic totaled 6,626,300 trips, and outbound traffic totaled 4,787,400 trips. Peak figures (2024): According to current statistics, 2024 was a record-breaking year for tourism in Uzbekistan. The total number of inbound trips by foreign citizens to the country amounted to 7,957,200, representing a 20.1% increase compared to the previous year. At the same time, the number of outbound trips by citizens of the Republic of Uzbekistan reached 6,183,800, representing a 29.2% increase. Smooth recovery is linked to be the cause effect of measures taken by the government in empowering tourism sector by offering specific assistance for the people willing to engage into tourism sector with low percentage loans as well as development of low-tax business environment attracting global business owners for the Uzbekistani stage.

Structural Analysis of Inbound Tourist Trip Purposes (2024)

For a qualitative interpretation of the data, it is important to consider the distribution of tourist flows by key purposes, as presented in the table below:

¹ Source: Developed by the author based on statistical data and analytical sources.

Table 3.
Structure of Tourist Trip Purposes in Uzbekistan¹ (2024)

Purpose of Tourist Trips	Tourist Trips of Foreign Citizens Arriving in the Republic of Uzbekistan 2024	Tourist Trips of Citizens of the Republic of Uzbekistan Traveling Abroad 2024
	Total (thousand trips)	percentage of Total
Total	7 957.2	100
<i>of which:</i>		
Business trip	338.5	4.3
Education / Studies	25.1	0.3
Holidays and Leisure	1 184.4	14.9
Visiting Relatives	6 105.3	76.7
Medical Treatment	104.9	1.3
Commercial / Business (Trade)	199.0	2.5

Based on the statistical data, we can identify three major purposes of travel - business trips, leisure/holidays, and visiting relatives - which clearly dominate the overall volume of tourist flows.

The number of citizens of Uzbekistan traveling abroad remains relatively low compared to the volume of inbound tourism. This gap indicates that outbound tourism has not yet achieved widespread popularization among local citizens. Several structural constraints contribute to this trend, including the limited presence of low-cost carriers and strict visa requirements that restrict international mobility.

The dominance of VFR (Visiting Friends and Relatives) tourism - at 76.7% of all inbound trips - deserves particular analytical attention, as it is a structural feature largely absent from earlier studies of Uzbekistan's tourism sector. This pattern is directly linked to the large Uzbek diaspora in Russia, Kazakhstan, and South Korea, as well as the return visits of labor migrants and their families. VFR tourism, while significant in volume, tends to generate lower per-capita tourism expenditure than leisure or MICE visitors, since travelers typically stay with relatives rather than in commercial accommodation and spend less on organized tours. This structural composition has important policy implications: growing the share of leisure and business inbound tourism from the current 14.9% and 4.3% respectively would disproportionately increase tourism revenue relative to the growth in arrival numbers. Targeted international marketing - particularly in the Gulf states, East Asia, and Europe - combined with continued infrastructure investment, is the most direct lever available to shift this balance. At the same time, VFR flows represent a stable, recession-resistant baseline that insulates the sector from sharp cyclical downturns, as demonstrated by the relatively rapid recovery in 2021-2022. Regarding outbound tourism: the geographic concentration of Uzbek citizens' trips within Central Asia and a limited set

¹ Source: Developed by the author based on statistical data and analytical sources.

of Middle Eastern and leisure destinations reflects both structural and regulatory constraints. The near-absence of European destinations from the top-10 outbound list - despite Turkey's strong showing - is a clear indicator that Schengen visa access barriers and the absence of affordable direct air routes to European cities significantly suppress demand. Expanding bilateral visa agreements and stimulating low-cost carrier route development would materially diversify outbound flows and broaden the international exposure of Uzbek travelers, with positive long-term effects on human capital development.

Table 4.

Main International Tourism Destinations of Uzbekistan Citizens and Their Long-Term Trends¹ (2014–2025)

Country	Region/Market Vector	2014	2019	2022	2024	2025	Long-Term Trend
Kyrgyzstan	Central Asia	44.1	3430.9	2446.9	2880.1	3290.1	Dominant regional leader; exponential growth
Kazakhstan	Central Asia	1822.0	2912.5	1001.3	956.5	1345.1	Stable secondary regional hub
Tajikistan	Central Asia	170.2	1261.1	785.0	1187.0	1307.8	Significant growth via restored ties
Russia	Post-Soviet Corridor	335.7	283.1	250.7	308.2	433.4	Strong rebound; traditional destination
Saudi Arabia	Middle East (GCC)	12.7	47.5	69.4	203.3	366.3	Massive surge due to pilgrimage/visa ease
Turkey	Transcontinental / Leisure	115.1	168.7	305.9	229.3	269.0	Consistently high; primary holiday hub
UAE	Middle East (GCC)	32.7	56.7	128.3	128.8	139.4	Steady, non-stop upward mobility
China	East Asia	38.1	31.4	0.4	18.3	52.6	Robust post-pandemic recovery
Egypt	North Africa/Leisure	0.0	5.2	36.8	47.4	65.4	Emerging alternative holiday market
Viet Nam	Southeast Asia	0.0	0.0	1.6	19.9	39.2	New dynamic tropical destination
Thailand	Southeast Asia	8.7	13.2	2.8	19.2	30.5	Growing popularity for winter leisure

¹ Source: Developed by the author based on statistical data and analytical sources.

Investment Structure and Drivers of Post-Pandemic Recovery

The investment trajectory of Uzbekistan's tourism sector between 2021 and 2025 reveals three distinct phases, each with a different driver. The first phase (2021) was one of contraction: investment fell to 36,772 billion soums as pandemic-related uncertainty delayed new capital commitments despite the sector's gradual reopening. The second phase (2022-2023) was one of accelerated state-led recovery stimulus: investment nearly quadrupled to 130,008 billion soums in 2022 and continued to 250,470 billion soums in 2023, driven by preferential lending programs, tax incentives for tourism businesses, and direct budget allocations for infrastructure. The third phase (2024-2025) represents a structural shift toward private and foreign capital: the 2025 projection of 1,275,024 billion soums - a five-fold increase over 2024 - reflects the entry of international hotel chains, foreign direct investment in resort and MICE infrastructure, and a broadened investor base attracted by Uzbekistan's improving business environment. The pattern of investment closely correlates with tourist flow recovery: each phase of accelerated investment was followed within 12-18 months by measurable growth in inbound arrivals, suggesting that supply-side investment functions as a leading indicator of demand recovery in this market context.

Investment has flowed into two principal channels. In the premium segment, internationally branded hotels (InterContinental, Hilton, Marriott, Regency) entered the Tashkent, Samarkand, and Bukhara markets, anchoring the growth of MICE tourism and high-value leisure travel. In the mass and regional segment, simplified registration procedures for guesthouses, hostels, and family B&Bs enabled rapid capacity expansion in secondary cities and rural areas, generating employment particularly among women and youth. Together these two channels produced a more stratified accommodation market capable of serving diverse budget levels and managing peak-season demand - without the heavy hotel infrastructure overlap that characterizes the findings of earlier research on the 2010-2024 period.

Identifying the Impact of Macroeconomic Factors on the Tourism Industry

Tourism in Uzbekistan has become a fully-fledged macroeconomic driver, generating a powerful multiplier effect for related industries (transportation, agriculture, food processing, services, and folk crafts).

- Impact on the balance of payments: Inbound tourism provides a stable and growing influx of foreign currency, partially offsetting the country's negative trade balance.

- Reducing regional imbalances: The development of ecotourism in the Jizzakh region (Zaamin), ethnotourism in the Navoi region, and the ski industry in the Tashkent region (Amirsoy resort), development of Muynak region with Aral Sea focus contributes to the decentralization of economic benefits and the raising of living standards in the regions to those of the capital.

- Development of self-employment and handicrafts: Traditional souvenir production and the revival and expansion of unique crafts (Rishtan ceramics, Margilan silk, Bukhara embossing) have received a direct economic boost due to the steady demand from foreign tourists. Small loans dedicated for the handicrafts development

projects initiated by the President showing positive results with a raise in the number of local handicrafts as well as in the number of exported goods

CONCLUSION AND SUGGESTIONS

Based on the 2021-2025 data trends, three forward-looking scenarios can be constructed for Uzbekistan's tourism sector through 2030. Under a conservative scenario - assuming stable but moderate government investment and no significant expansion of visa-free agreements - inbound tourism is projected to reach approximately 10-11 million arrivals by 2030, with VFR tourism remaining the dominant category. Leisure tourism would grow modestly, constrained by limited international marketing reach and the slow development of secondary destinations outside the three historic centers.

Under a base scenario - reflecting continuation of current investment trends, incremental visa liberalization, and moderate expansion of low-cost carrier routes - inbound flows could reach 13-15 million by 2030. The leisure segment would grow to approximately 20-22% of arrivals, MICE tourism would consolidate as Tashkent and Samarkand compete more actively for regional conference and exhibition business, and outbound tourism would expand to 8-9 million trips as real incomes continue to rise and new bilateral agreements open additional destinations.

Under an optimistic scenario - contingent on the successful implementation of Uzbekistan's tourism strategy through 2030, significant Schengen visa-free or visa-on-arrival access for Uzbek citizens, aggressive foreign direct investment in resort and wellness infrastructure, and the emergence of Muynak (Aral Sea) and Zaamin as internationally recognized eco-destinations - inbound flows could approach 18-20 million by 2030. This would require sustained annual investment growth above the 2025 baseline, active international destination marketing in European and East Asian markets, and targeted development of air connectivity. Realization of this scenario would position Uzbekistan among the top five tourism destinations in Asia by arrival volume, and would fundamentally alter the sector's contribution to GDP from its current estimated 2-3% toward the 7-10% range that characterizes mature tourism economies in the region.

REFERENCES

1. Хамитов, М. А. (2024). Туристская мобильность стран Персидского залива как устойчивый и перспективный источник развития международного туризма (Tourist mobility of the Persian Gulf countries as a sustainable and promising source of international tourism). Universum: Экономика и юриспруденция. URL: <https://www.neliti.com/publications/666642/turistskaia-mobilnost-stran-persidskogo-zaliva-kak-ustoichivyi-i-perspektivnyi-i>
2. Худойбердиев, С. Б., & Эргашев, А. А. (2023). Сравнительный анализ развития туризма в странах Центральной Азии и Узбекистана (Comparative analysis of tourism development in Central Asian countries and Uzbekistan). Экономика и предпринимательство. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelnyy-analiz-razvitiya-turizma-v-stranah-tsentralnoy-azii-i-uzbekistana>

3. Дементьев, В. С., & Андреев, А. А. (2023). Динамика въездного и выездного туризма в России в период 2014–2022 гг. (Dynamics of inbound and outbound tourism in Russia during 2014–2022). Псковский регионологический журнал, 19(1), 56–72. <https://doi.org/10.37490/S221979310023983-4>

4. Семикин, Д. В., Семикина, Ю. А., Гуляева, Е. В., & Кулагина, И. В. (2020). Анализ роли и возможностей стран Центральной Азии в международном выездном туризме жителей Волгоградской области (Analysis of the role and opportunities of Central Asian countries in international outbound tourism of residents of the Volgograd region). В: Материалы II Международной научно-практической конференции «Индивид и общество в современной геополитической среде» (Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference “Individual and Society in the Modern Geopolitical Environment”). European Proceedings of Social and Behavioural Sciences. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2020.12.04.94>

5. Нарзуллаева, У. (2021). Развитие туризма в Центральной Азии и Узбекистане: анализ концентрации выездного туризма и региональных потоков (Tourism development in Central Asia and Uzbekistan: Analysis of outbound concentration and regional flows). CAREC Institute Working Paper.

6. Воскресенский, В. Ю., Кутайцев, О. Н., & Рысаева, М. А. (2020). Влияние западных санкций на выездной туризм Российской Федерации [The impact of Western sanctions on outbound tourism of the Russian Federation]. Вестник туристских исследований.

AYOLLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ILG'OR XORIJIY TAJRIBASI

Musayeva Shoira Azimovna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
professori

ORCID: 0009-0000-9577-6976

E-mail: musaeva_shoira@mail.ru

Annotatsiya

Mazkur maqolada ayollar tadbirkorligini rivojlantirishning ilg'or xorijiy tajribalari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida Germaniya, Yaponiya, Xitoy, Tailand va Qozog'istonda ayollar biznesini qo'llab-quvvatlashning institutsional, moliyaviy va innovatsion mexanizmlari o'rganilgan. Ayollar tadbirkorligini rivojlantirishda kreditlash, mentorlik, raqamli texnologiyalar, biznes inkubatorlar va davlat dasturlarining ahamiyati baholangan. O'zbekistonda xizmatlar sohasida ayollar tadbirkorligini rivojlantirish bo'yicha mavjud imkoniyatlar hamda xorijiy tajribani milliy amaliyotga moslashtirish yo'nalishlari asoslab berilgan. Tadqiqot natijasida ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash iqtisodiy faollikni oshirish, bandlikni ta'minlash va gender tengligini mustahkamlashga xizmat qilishi aniqlangan.

Kalit so'zlar: ayollar tadbirkorligi, xizmatlar sohasi, kichik biznes, xorijiy tajriba, moliyaviy qo'llab-quvvatlash, innovatsiya, mentorlik, gender tengligi.

Аннотация

В данной статье проанализирован передовой зарубежный опыт развития женского предпринимательства. В ходе исследования изучены институциональные, финансовые и инновационные механизмы поддержки женского бизнеса в Германии, Японии, Китае, Таиланде и Казахстане. Оценена роль кредитования, наставничества, цифровых технологий, бизнес-инкубаторов и государственных программ в развитии женского предпринимательства. Обоснованы возможности развития женского предпринимательства в сфере услуг Узбекистана и направления адаптации зарубежного опыта к национальной практике. Результаты исследования показали, что поддержка женского предпринимательства способствует повышению экономической активности, обеспечению занятости и укреплению гендерного равенства.

Ключевые слова: женское предпринимательство, сфера услуг, малый бизнес, зарубежный опыт, финансовая поддержка, инновации, наставничество, гендерное равенство.

Abstract

This article analyzed advanced foreign experience in the development of women's entrepreneurship. The study examined institutional, financial, and innovative support mechanisms for women-owned businesses in Germany, Japan, China, Thailand, and Kazakhstan. The role of credit programs, mentoring systems, digital technologies, business incubators, and state support programs in the development of women's entrepreneurship was evaluated. The article substantiated opportunities for developing women's entrepreneurship in the service sector of Uzbekistan and adapting

international practices to national conditions. The findings showed that supporting women's entrepreneurship contributes to increasing economic activity, expanding employment, and strengthening gender equality.

Keywords: women's entrepreneurship, service sector, small business, foreign experience, financial support, innovation, mentoring, gender equality.

KIRISH

Xotin-qizlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash masalalari turli darajalarda deyarli barcha mamlakatlarda uchraydi. Ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash ayollarga o'z biznesini tashkil qilishda ularga yengilliklar berilishini nazarda tutadi. Mana shunday qo'llab-quvvatlashning vositalari sifatida mikrokreditlar berish (Fransiya, Ispaniya), ta'lim (Vengriya), ijtimoiy sug'urtalash jamg'armasiga bo'ladigan ajratmalarning pasayishi (Ispaniya) kabilarni aytish mumkin.

Turkiya, Janubiy Koreya va Slovakiya kabi mamlakatlarda ayollarning tadbirkorlikdagi ulushi sezilarli darajada oshib bormoqda. Biroq, dunyoning taxminan 40 foiz mamlakatlarida, shu jumladan Shveysariya, Urugvay va Janubiy Afrikada, biznes sohasida ayollar va erkaklar o'rtasidagi tengsizlik kuchaymoqda.

Polshada ayollar tadbirkorligi sohasida ham sezilarli rivojlanish kuzatilmoqda. Xususan, 2022-yilda Polsha 2024-yilga nisbatan umumiy reytingda 11 pog'ona yuqoriga ko'tarilib, 5-o'ringa yetgan (indeks qiymati 64,5 dan 68,9 ga oshgan). Bunda asosiy omillar sifatida tadbirkorlik faoliyatidagi gender tafovutini 25 foizdan 10 foizga qisqartirish, kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlashni sezilarli darajada yaxshilash hamda tadbirkorlarning madaniy idrokini oshirish ko'rsatib o'tiladi. Uganda (34,8 %), Bangladesh (31,6 %) va Vyetnam (31,4 %) kabi past daromadli mamlakatlarda tadbirkorlar tarkibida ayollarning ulushi sezilarli. Ushbu mamlakatlarda ayollar tijorat faoliyatini imkoniyatlar sababli emas, balki zarurat tufayli boshlashadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish masalasi bugungi kunda iqtisodiy o'sish, bandlikni ta'minlash va gender tengligini mustahkamlashning muhim omillaridan biri sifatida qaralmoqda. Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash orqali nafaqat oilaviy daromadlar oshadi, balki xizmatlar sohasi va kichik biznesning barqaror rivojlanishiga ham erishiladi [1]. Ayniqsa, rivojlangan davlatlarda ayollarni biznesga jalb qilish uchun moliyaviy yordam, mentorlik, ta'lim va innovatsion platformalarni yaratish mexanizmlari keng qo'llanilmoqda [2].

Xorijiy olimlarning tadqiqotlarida ayollar tadbirkorligiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar sifatida institutsional qo'llab-quvvatlash, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati, ijtimoiy stereotiplar va ta'lim darajasi alohida qayd etilgan [3]. Achtenhagen va Brush ayollar biznesining muvaffaqiyatida ijtimoiy kapital va networking tizimi muhim o'rin tutishini ta'kidlaydi [4]. Jennings va Lewis esa ayollar tadbirkorligi iqtisodiyotning inklyuziv rivojlanishiga xizmat qilishini ilmiy asoslab

bergan [5].

So‘nggi yillarda “Mastercard Index of Women Entrepreneurs” kabi xalqaro reytinglarda ayollar uchun qulay biznes muhiti yaratilgan davlatlar yuqori natijalarni qayd etmoqda [6]. Jumladan, Germaniya, Kanada va AQSH kabi mamlakatlarda ayollar tadbirkorligini rivojlantirish uchun maxsus grantlar, imtiyozli kreditlar va innovatsion inkubatorlar faoliyat yuritmoqda [7]. Germaniyada “FRAUEN unternehmen” dasturi orqali ayollarga biznes boshlash, mentorlik va moliyaviy savodxonlik bo‘yicha keng ko‘lamli yordam ko‘rsatiladi [8]. Shu bilan birga, KfW banki tomonidan ayol tadbirkorlarga imtiyozli kreditlar ajratilishi xizmatlar sohasida ayollar ulushining oshishiga xizmat qilmoqda [9].

Osiyo mamlakatlari tajribasi ham bu borada alohida ahamiyatga ega. Xitoyda ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, kasanachilik va oilaviy biznesni rivojlantirish orqali ayollar bandligi oshirilmoqda [10]. Yaponiyada esa “Womenomics” siyosati doirasida ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish, ularni tadbirkorlikka keng jalb qilish va ish hamda oilaviy hayot muvozanatini ta‘minlashga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda [11]. Tadqiqotlarga ko‘ra, Yaponiya iqtisodiyotida kichik va o‘rta biznes korxonalarining katta qismi ayollar ishtirokida faoliyat yuritadi [12].

Tailand va Qozog‘iston tajribasi ham ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlashning samarali mexanizmlarini namoyon etadi. Tailandda raqamli texnologiyalar va elektron tijoratning rivojlanishi ayollar biznesining kengayishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatgan [13]. Qozog‘istonda esa “Damu” jamg‘armasi tomonidan mikromoliyalashtirish, grant va kredit liniyalari orqali ayollar tadbirkorligi rag‘batlantirilmoqda [14].

Mahalliy olimlar tomonidan ham ayollar tadbirkorligini rivojlantirishning iqtisodiy va ijtimoiy jihatlari keng o‘rganilgan. Xususan, Kuvandikov Sh.O., Shadiyeva G.M., Musayeva Sh.A. va boshqa tadqiqotchilar xizmatlar sohasida oilaviy tadbirkorlik hamda ayollar biznesini rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslarini yoritib bergan [15]. Ularning ilmiy ishlarida ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash orqali hududiy bandlikni oshirish, xizmatlar sifatini yaxshilash va iqtisodiy faollikni rag‘batlantirish mumkinligi qayd etilgan [16].

Tadqiqotlar natijasi shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda ham ayollar tadbirkorligini rivojlantirish uchun huquqiy va institutsional asoslar bosqichma-bosqich takomillashtirilmoqda [17]. “Ayollar daftari”, “Tadbirkor ayol” jamg‘armasi va biznes inkubatorlari orqali xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari joriy etilgan [18]. Biroq xorijiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, ayollar uchun mentorlik tizimini kuchaytirish, raqamli savodxonlikni oshirish va innovatsion startaplarni moliyalashtirish kelgusida yanada yuqori natijalar berishi mumkin [19].

METODOLOGIYA

Tadqiqotda tizimli yondashuv, marketing tahlili, taqqoslash va raqamli ko'rsatkichlarni baholash usullari qo'llanilgan. Ijtimoiy media platformalaridagi ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish uchun ommaviy kuzatuv usullaridan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ayollar bizneslarini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan infratuzilmaga kengroq kirish imkoniyatiga ega bo'lganda, ular o'z salohiyatini to'liq amalga oshirish, belgilangan maqsadlariga erishish va shu orqali inklyuziv o'sish jarayonini tezlashtirish imkoniga ega bo'ladilar. "Tadbirkor ayollar indeksi" natijalari ishbilarmonlik muhiti eng qulay bo'lgan mamlakatlarda "ixtiyoriy tadbirkorlik" darajasi yuqori ekanligini ko'rsatadi.

1-jadval

Tadbirkorlikda ayollarning ulushi eng yuqori bo'lgan davlatlar¹.

Davlatlar	Tadbirkorlikda ayollarning ulushi, foizda	Davlatlar	Tadbirkorlikda ayollarning ulushi, foizda
1. Uganda	34.8	6. Bangladesh	31.6
2. Botsvana	34.6	7. Vyetnam	31.4
3. Yangi Zelandiya	33.3	8. Xitoy	30.9
4. Rossiya	32.6	9. Ispaniya	30.8
5. Avstriya	32.4	10. AQSH	30.7

Tadbirkor ayollarni qo'llab-quvvatlash uchun moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini oshirish, biznes yuritishda to'siqlarni kamaytirish, kichik va o'rta tadbirkorlikni rag'batlantirish hamda yuqori sifatli tartibga solish mexanizmlarini yaratish zarurligi ta'kidlanadi. Ayollarga nisbatan mavjud madaniy stereotiplar sababli Hindiston (49-o'rin, 41,7 ball), Saudiya Arabistoni (52-o'rin, 37,2 ball) va Misr (53-o'rin, 34,0 ball) kabi davlatlarda tadbirkor ayollar reytingi past bo'lib, ularga yetakchilik mavqeyini egallash yoki bozor sharoitida biznes imtiyozlaridan foydalanish imkoniyatini cheklaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tadbirkorlik faoliyatini boshlashda asosiy to'siqlar sifatida mablag' yoki venchur kapitalning yetishmasligi, qonunchilikdagi cheklovlar yoki samarasiz davlat institutlari, shuningdek, muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish, ijtimoiy-madaniy cheklovlar, ma'lumot yetishmasligi va o'ziga ishonchsizlik ko'rsatiladi. Tadqiq qilingan 54 mamlakatning deyarli barchasida ayollarning biznesni muvaffaqiyatli olib borishiga to'sqinlik qiluvchi ushbu omillardan kamida bittasi mavjud.

"Heritage" (Meros) jamg'armasi tomonidan "Wall Street Journal" bilan hamkorlikda "Iqtisodiy erkinlik indeksi - 2022" hisobotida mamlakatlarning indeks

¹ Manbalar asosida muallif ishlanmasi

ko'rsatkichlari va reytingidagi pozitsiyalarning o'zgarganligi to'g'risidagi natijalar e'lon qilindi. Iqtisodiy erkinlik indeksining "biznes erkinligi" ko'rsatkichida "ayollarning iqtisodiy integratsiyalashuvi"ga oid subindikator ham mavjud. Mazkur hisobot natijalariga ko'ra, O'zbekistonda 2022-yilda iqtisodiy erkinlik indeksi 2021-yilga nisbatan 2,6 punktga kamayib, 55,7 birlikni tashkil etgan va natijada mamlakatning reytingdagi o'rnini 108-pog'onadan 117-o'ringa tushgan. 2021-yilda mamlakatimizda "biznes erkinligi" indikatori 73,5 birlikni tashkil etgan bo'lsa, 2022-yilda ushbu ko'rsatkich 59,1 birlikka tushgan. Mazkur pasayish "ayollarning iqtisodiy integratsiyalashuvi" subindikatorini darajasining ham kamayganini anglatadi. Bu holat esa ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash borasida mavjud imkoniyatlar to'liq ishga solinmayotganidan dalolat beradi.

O'zbekiston holati esa o'rta darajadagi ko'rsatkichlarga yaqin bo'lib, so'nggi yillarda olib borilayotgan islohotlar, xususan, ayollarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, biznes boshlash uchun grantlar ajratish, maxsus o'quv dasturlari tashkil etish orqali bu ko'rsatkichni sezilarli darajada oshirish istiqbollari mavjud. Shu nuqtai nazardan, ilg'or xorijiy tajribani, xususan, AQSH, Germaniya, Kanada, Xitoy, Yaponiya, Tailand hamda Qozog'iston kabi mamlakatlarning ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini o'rganish va mahalliy sharoitga moslashtirish O'zbekistonning xizmatlar sohasidagi ayollar tadbirkorligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xorij tajribasini o'rganayotib barcha mintaqalarda kichik biznesni qo'llab-quvvatlovchi davlat siyosatida ayollar va yoshlar kategoriyasi yetakchi o'rin egallashi ma'lum bo'ldi. Alohida davlatlardagi holatni ko'rib chiqishda, avvalo

Germaniya tajribasini yoritishni lozim topdik. Germaniya iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlar orasida ayollar tadbirkorligi borasida samarali siyosat yuritayotgan davlatlardan biri sanaladi. Xususan, xizmatlar sohasida ayollar ishtirokining oshirilishi Germaniya gender tengligini iqtisodiy muvozanat bilan uyg'unlashtirishga erishgan kam sonli Yevropa davlatlaridan biridir. Avvalo, Germaniya hukumati ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashda institutsional infratuzilmani rivojlantirishga e'tibor qaratadi. Masalan, Federal Ministry for Economic Affairs and Climate Action (BMWK) tomonidan ishlab chiqilgan "FRAUEN unternehmen" (Ayollar tadbirkorlikda) dasturi ayollarni xizmatlar sohasida biznes boshlashga rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu tashabbus doirasida ayollarga mentorlik, tarmoq yaratish (networking), biznes yuritish bo'yicha bepul maslahatlar va moliyaviy savodxonlik kurslari taqdim etiladi ⁶². Shuningdek, ayollar uchun moslashtirilgan moliyaviy mexanizmlar ham Germaniyada xizmatlar sohasida tadbirkor ayollar sonining ortishiga turtki bo'lmoqda. Jumladan, KfW Bankengruppe (Germaniya taraqqiyot banki) orqali kichik biznes bilan shug'ullanayotgan ayollarga imtiyozli kreditlar va grantlar ajratiladi. 2022-yilda KfW tomonidan berilgan yangi biznes

kreditlarining 38 foizi ayollar rahbarligidagi korxonalarga to'g'ri kelgan ⁶³. Germaniyada ayollar tadbirkorligini rivojlantirishning yana bir muhim jihati bu innovatsion inklyuziv ta'lim tizimi hisoblanadi. Masalan, "EXIST - Business Start-up Grant" dasturi orqali universitetni tugatgan ayollar, ayniqsa STEM (fan, texnologiya, muhandislik, matematika) sohalarida o'z bizneslarini boshlash uchun zarur bilim va dastlabki kapital bilan ta'minlanadi⁶⁴. Germaniyada xizmatlar sohasida ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlovchi omillardan yana biri - ijtimoiy muhit va oilaviy ish-hayot muvozanatini ta'minlovchi siyosatlaridir. Masalan, bolali tadbirkor ayollar uchun moslashtirilgan ish grafigi, bolalar bog'chalari tarmog'ining kengligi va ijtimoiy yordam dasturlarining mavjudligi ularga xizmatlar sohasida faol bo'lish imkonini

beradi. Germaniya tajribasi shuni ko'rsatadiki, xizmatlar sohasida ayollar tadbirkorligini rivojlantirishda kompleks yondashuv muhim ahamiyatga ega. Bu borada institutsional qo'llab-quvvatlash, moliyaviy imtiyozlar, innovatsion ta'lim va genderga yo'naltirilgan ijtimoiy siyosatlar muvozanatli tarzda amalga oshirilmoqda. Ushbu yondashuvlar O'zbekistonda ham xizmatlar sohasida ayol tadbirkorlar uchun qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishda muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin (2-jadval).

2-jadval

Germaniya va O'zbekiston tajribalarining farqli jihatlari: institutsional, ijtimoiy va innovatsion mezonlar asosida qiyosiy tahlil¹

Ko'rsatkich	Germaniya tajribasi	O'zbekiston tajribasi
Tadbirkorlik madaniyati	Yevropaga xos mustaqil qaror qabul qilish, individual tashabbus ko'rsatish kuchli.	An'anaviy jamiyatda ayollar ko'proq oilaviy mas'uliyatda, tashabbus nisbatan sustroq.
Ijtimoiy infratuzilma	Keng tarmoqli bolalar bog'chalari, fleksib ish grafigi mavjud.	Bolalar bog'chalari soni yetarli emas, ish joylarida fleksib tizim kam joriy etilgan.
Texnologik salohiyat va innovatsiyalar	Raqamli xizmatlar, startaplar, STEM sohasida ayollar ishtiroki yuqori.	STEM va innovatsion xizmatlar sohasida ayollar ishtiroki hanuz past.
Mentorlik va tarmoqlanish imkoniyatlari	Professional mentorlik va tarmoq dasturlari tizimli.	Tarmoq va mentorlik tizimi endigina shakllanmoqda.
Davlat va xususiy sektor integratsiyasi	Davlat va xususiy sektor hamkorligi kuchli: Grantlar, IT markazlar, akseleratorlar.	Davlat ko'proq yetakchi rol o'ynaydi, xususiy sektor faolligi cheklangan.

¹ Muallif ishlanmasi

O‘zbekiston va Germaniya tajribasining umumiy jihatlari:

- *Ayollar tadbirkorligini rivojlantirishga davlat darajasida e’tibor*: Har ikkala davlatda ham ayollar tadbirkorligini rivojlantirish strategik ustuvor yo‘nalish sifatida qaraladi. O‘zbekistonda bu borada “Ayollar daftari”, “Biznes ayol” uyushmasi, “Tadbirkor ayol” jamg‘armasi orqali amaliy chora-tadbirlar

ko‘rilmoqda. Germaniyada esa BMWK kabi federal tashkilotlar doirasida maxsus dasturlar ishlab chiqilgan.

- *Moliyaviy ko‘mak dasturlari mavjudligi*: O‘zbekistonda ham ayol tadbirkorlar uchun kreditlar, subsidiyalar, soliq yengilliklari mavjud. Bu jihatdan u Germaniyaning KfW dasturiga yaqinlashmoqda.

- *Ta’lim va maslahat xizmatlari orqali qo‘llab-quvvatlash*: Germaniyada EXIST va FRAUEN unternehmen dasturlari, O‘zbekistonda esa biznes inkubatorlar, “Ishbilarmon ayol” seminar-treninglari mavjud bo‘lib, ayollarning bilim va ko‘nikmalarini oshirishga qaratilgan.

Germaniya tajribasidan O‘zbekiston uchun o‘rganilishi mumkin bo‘lgan eng muhim yo‘nalishlar quyidagilardir:

- Ayol tadbirkorlar uchun moslashtirilgan mentorlik va networking dasturlarini joriy etish;

- Bolali ayollar uchun moslashuvchan ish grafigi va oilaviy infratuzilmani kengaytirish;

- STEM va IT xizmatlarida ayollar ishtirokini oshirish bo‘yicha maxsus grant va ta’lim dasturlarini yaratish;

- Davlat va xususiy sektor o‘rtasida hamkorlik platformalarini shakllantirish.

Xitoy modeli zamonaviy rivojlanishning yorqin fenomenidir. Keyingi yillar davomida xitoyliklarning turmush darajasi 9 martaga oshdi. Ayollarning bandlik darajasiga kichik biznes va xususiy tadbirkorlik muhim o‘rin tutadi hamda u kasanachilik faoliyati bilan uyg‘un tarzda rivojlanishi uchun zarur sharoitlar yaratilgan. Ayollar kasanachiligini rivojlantirishda davlat darajasida besh yillik dasturlar samarali ishlaydiki, bu nafaqat shaharda balki shahar atrofida istiqomat qiluvchi ayollar uchun samarali ish bilan bandlikni oshirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Dunyoning ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlari ham tadbirkorlikni rivojlantirish, biznes muhitini yaxshilash va Jahon bankining “Doing Business” tashabbusiga javoban sa’y-harakatlarni kuchaytirish bo‘yicha muhim islohotlarni

amalga oshirmoqdalar. Aholi esa qashshoqlikdan qutulish va kambag‘allikni qisqartirish uchun eski iqtisodiy an‘analardan voz kechib, o‘z bizneslarini boshlashga kirishmoqda. Aksariyat rivojlanayotgan mamlakatlarda aynan ayollar tadbirkorligini rivojlantirish, xususan, quyi bo‘g‘ingacha etib borgan holda ularni qo‘llab-quvvatlash mavzusi hukumat va jamiyat tomonidan e’tibordan chetda qolib ketmoqda edi. Mazkur

mamlakatlardagi yana bir hususiyat shuki, qishloq joylardagi tadbirkor ayollarning aksariyati uyushmagan, ro'yxatdan o'tmagan va norasmiy faoliyat yuritadi va natijada kamroq qo'llab-quvvatlanadi va deyarli vakolatlarga ega emas. SHunga qaramay, rivojlanayotgan mamlakatlarda oxirgi paytlarda kuzatilayotgan ijobiy tendentsiya mavjud tizimning o'rganishga arzirli jihatlari borligini isbotlaydi.

Yaponiya iqtisodi butunlay boshqacha taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan, ya'ni AQSHdan farqli o'laroq kichik biznesga emas, yirik sanoat korxonalariga katta e'tibor qaratilgan. SHunday bo'lsada hozirda YAponiyadagi kichik va o'rta tadbirkorlik mamlakat YAIMida katta ulushga ega, ushbu sektor korxonalarining 99,7 foizini, bandlikning deyarli 70 foizini va qo'shilgan qiymatning 53 foizini tashkil qiladi.

Mamlakatda 2013 yilda "Womenomics"(women - ayollar, economics - iqtisodiyot) joriy etilgandan boshlab xotin-qizlarning iqtisodiyotdagi o'rni masalasi ham ustuvor vazifalar qatoriga kirdi. Womenomics YAponiyada nafaqat adolat va ijtimoiy inklyuzivlikni ta'minlash, balki iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish uchun gender tengligini ta'minlash va ayollarning imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan siyosatlar to'plamini taqdim etadi. Ta'kidlash joizki, YAponiya hukumati xodimlarning ishi va shaxsiy hayoti o'rtasida muvozanat yo'qligini, mehnat bozorining keskin prinsiplari va umrbod bandlikning salbiy ta'sirini tan oladi va doimo muvozanatni tiklash yo'llarini izlaydi.

Ayollar ish joylarida kamsitish va bosimdan qutulish, oila va ish o'rtasidagi muvozanatni topish, qaramog'idagi oila a'zolarini boqish uchun tadbirkorlikni, jumladan, ijtimoiy foydali faoliyatni tanlamoqdalar. Mavjud to'sqinliklar va yetishmayotgan imkoniyatlar natijasida xotin-qizlarning biznes faoliyati erkaklarga nisbatan qiyinroq sharoitlarda yuzaga kelmoqda. Pirovardida, ayollar hayotning turli jabhalarida faol bo'lish bilan tezkor boshqaruvchilik va taym menejment qobiliyatlari kuchliligini ko'rsatib, ular yuritayotgan biznes esa 3 yildan so'ng yanada samarali faoliyat yuritib ketishini isbotlashmoqda.

Yaponiya qishloq xo'jaligi, o'rmonchilik va baliqchilik vazirligiga tegishli qishloq xo'jaligida ayollar tadbirkorligini rag'batlantirish dasturlari kabi bir qator tashabbuslar mavjud. Bundan tashqari, xususiy sektorda faoliyat yuritayotgan muvaffaqiyatli va nufuzli biznes yetakchilarining tashabbuslari ayollar tadbirkorligining rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shmoqda. DBJ tajribasi bunga misol bo'la oladi. DBJ Ayollar tadbirkorlik markazi taniqli yapon ishbilarmon ayoli, xotin-qizlar huquqlari bo'yicha faol Ketu M. Matsui tomonidan yaratilgan. Markaz 2011 yildan beri (Womenomics ishga tushirilishidan 2 yil oldin) yapon ayollari uchun grantlar, konsultatsiya, o'quv kurslari, mentorlik, moliyalashtirish va tarmoq yaratish kabi masalalarda ko'maklashadi. DBJ dasturlari bo'yicha ma'lumotlar, hisobotlar va videodars kabilarni onlayn kuzatib borish mumkin. Biroq, xususiy tashabbuslar

mamlakat ko‘lamidagi salmoqli o‘zgarishlar uchun yetarli bo‘lmayapti. Tailandda ayollar tadbirkorligi so‘nggi yillarda sezilarli darajada rivojlanib bormoqda. Jahon Bankining 2023-yilgi ma‘lumotlariga ko‘ra, mamlakatda kichik va o‘rta biznes subyektlarining qariyb 50 foizi ayollar tomonidan boshqariladi, bu esa

ASEAN davlatlari orasida yuqori ko‘rsatkichlardan biridir.

Ayollar tadbirkorligining rivojlanishiga bir qator ijtimoiy-iqtisodiy omillar sabab bo‘lmoqda, jumladan:

Ta‘lim darajasining oshishi - ayollar orasida oliy ma‘lumotga ega bo‘lganlar soni ortib bormoqda;

Raqamli texnologiyalarning joriy qilinishi - elektron tijorat va onlayn xizmatlar orqali ayollar biznes yuritishda faolroq ishtirok etmoqda;

Davlat siyosati - Tailand hukumati ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash uchun soliq imtiyozlari, grantlar va trening dasturlarini yo‘lga qo‘ygan.

Biroq, bu rivojlanish bilan birga, qator muammolar ham mavjud. Jumladan: ayollar moliyaviy resurslarga erkaklarga nisbatan kamroq kirish imkoniyatiga ega, patriarxal madaniyat tufayli ayrim hududlarda ayollarning iqtisodiy faolligi cheklanmoqda, tadbirkorlik sohasida zarur ko‘nikma va mentorlik tizimining yetishmasligi seziladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Tailandda ayollar boshchiligidagi bizneslar ko‘proq xizmatlar va chakana savdo sektorida to‘plangan bo‘lib, ular innovatsion faoliyatda erkaklarnikiga qaraganda pastroq darajada qatnashmoqda. Buni kamaytirish uchun xalqaro tashkilotlar, jumladan UN Women, ayollarni innovatsion startaplar va texnologik tadbirkorlikka jalb etish maqsadida maxsus dasturlarni amalga oshirmoqda. Tailandda ayollar tadbirkorligi iqtisodiy rivojlanishning muhim omili bo‘lib, uni qo‘llab-quvvatlash gender tengligi, kambag‘allikni kamaytirish va inklyuziv iqtisodiy o‘sishni ta‘minlashda asosiy vositadir.

Qozog‘istonda ayollar umumiy aholining 51 foizini, band aholining esa qariyb yarmi- 49 foizni tashkil etadi. Shu bilan birga, xotin-qizlar tadbirkorligining mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi ulushi 39 foizni tashkil qilmoqda. Qozog‘istonda ayollar tadbirkorligining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi bosqichma-bosqich ortib bormoqda. Ushbu jarayonda davlat siyosatini faol amalga oshiruvchi institut sifatida “Bayterek” xoldingiga qarashli “Damu” tadbirkorlikni rivojlantirish jamg‘armasi alohida o‘rin tutadi. Mazkur jamg‘arma qozog‘istonlik ayollarga o‘z biznesini tashkil etish va rivojlantirish uchun zaruriy yordamni taqdim etadi. So‘nggi

o‘n yillikda ayollarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha jamg‘arma faoliyatida asosiy instrumentlar sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

- Ayollar tadbirkorligini mikromoliyalashtirishni kengaytirish maqsadida mablag‘larni ikkilamchi banklarga shartli ravishda joylashtirish dasturi;

- Ayollar tadbirkorligini mikromoliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirish uchun mablagʻlarni tijorat banklariga shartli asosda joylashtirish dasturi;
- Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (European Bank for Reconstruction and Development, EBRD) tomonidan amalga oshirilayotgan “Ayollar biznesda” dasturi;
- Tadbirkorlikni qoʻllab-quvvatlash va rivojlantirish davlat dasturi doirasida amalga oshirilayotgan “Biznes yoʻl xaritasi - 2025” tashabbusi;

Mazkur tashabbuslar doirasida Jamgʻarma tomonidan moliyaviy koʻmak olgan tadbirkorlarning umumiy sonida ayollar ulushi 57,6 foizni tashkil etadi.

Qator xorij mamlakatlarining ayollar tadbirkorligini qoʻllab-quvvatlashdagi tajribalarni koʻrib chiqib, ulardan Oʻzbekistonda qoʻllash mumkin boʻlgan jihatlari quyidagi 3-jadvalda sanab oʻtildi.

3-jadval

Ayollar tadbirkorligini qoʻllab-quvvatlash boʻyicha Osiyo mamlakatlari tajribasini Oʻzbekistonga tatbiq qilish imkoniyatlari¹

Mamlakatlar	Amaldagi ilgʻor mexanizmlar va institutlar	Oʻzbekiston sharoitida transfer qilish mumkin boʻlgan komponentlar
Xitoy	Kichik biznes va kasanachilikni iqtisodiy rivojlanish omili sifatida integratsiyalashgan holda, davlat tomonidan tizimli tarzda qoʻllab-quvvatlanishi.	Uy mehnatiga asoslangan ayollar tadbirkorligini institutsionallashtirish, mahalliy darajada ijtimoiy-iqtisodiy infratuzilmani takomillashtirish, kasanachilik klasterlarini shakllantirish.
Yaponiya	DBJ (Development Bank of Japan) koʻmagida grantlar, konsalting, mentorlik va tarmoqlashuv mexanizmlari yoʻlga qoʻyilgan.	Gender-iqtisodiy siyosat doirasida ayollarga qaratilgan moliyaviy va axborot platformalarini yaratish, mentorlik institutini rivojlantirish hamda biznes startaplarini qoʻllab-quvvatlash uchun grantlar va maslahat xizmatlari tizimini shakllantirish zarur.
Uganda	Hukumati tomonidan imtiyozli soliq siyosati, oʻquv-trening dasturlari,	Raqamli savodxonlikni oshirish orqali ayollarni texnologik tadbirkorlikka jalb etish, elektron savdo va xizmat koʻrsatish sohalarini
Tailand	innovatsion startaplar uchun grantlar yoʻlga qoʻyilgan.	Rivojlantirishda gender tenglik siyosatini kuchaytirish, startaplar uchun grantlarni rivojlantirish.
Qozogʻiston	“Damu” jamgʻarmasi tomonidan moliyaviy vositalar orqali (mikrokredit, ADB va EBRD kredit liniyalari) ayollar Tadbirkorligini qoʻllab-quvvatlash.	Ayollar uchun maxsus moliyaviy instrumentlarni (kredit, grant, subsidiya, kafolat) shakllantirish; xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikda genderga yoʻnaltirilgan iqtisodiy siyosatni rivojlantirish.

¹ Muallif tomonidan shakllantirildi.

Quyidagi jadvalda biznes vakillari uchun uzoq yillardan beri liberal muhit yaratib bera olgan, kelib chiqishi, iqtisodiy holati turlicha bo'lgan aholi yashovchi va bozor iqtisodiyoti tamoyillari amal qiluvchi hamda mamlakatimizdagi ijtimoiy-iqtisodiy holatga birmuncha yaqin bo'lgan Osiyo Mamlakatlari tajribasini O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlari o'rganildi.

Xorijiy davlatlar tajribasini o'rganish natijalariga tayanib, O'zbekistonda xizmatlar sohasida ayollar tadbirkorligini rivojlantirish uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Ayollar tadbirkorligini rivojlantirishda institutsional infratuzilmani kuchaytirish zarur. Shu maqsadda ayollar tadbirkorligi masalalarini yagona markazda muvofiqlashtiruvchi "Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish agentligi"ni tashkil etish, uning faoliyatini "Tadbirkor ayol" jamg'armasi, "Biznes ayol" uyushmasi, Savdo-sanoat palatasi va oliy ta'lim muassasalari bilan uzviy integratsiyada yo'lga quyish;

2. Moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini diversifikatsiya qilish. Ayollar rahbarligidagi kichik biznes sub'yektlari uchun alohida kredit liniyalari, startap grantlari va kafolat fondlarini yaratish hamda xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikda ayollar uchun sarmoyaviy qo'llab-quvvatlash dasturlarini joriy etish;

3. Ta'lim va mentorlik tizimini mustahkamlash. Oliy ta'lim muassasalari huzurida "Ayollar innovatsion startap inkubatori"ni tashkil etish, ayollar uchun biznes boshqaruvi, marketing va moliyaviy savodxonlik bo'yicha maxsus bepul kurslar tashkil etish. Shuningdek, muvaffaqiyatli tadbirkor ayollarni yosh boshlovchi tadbirkorlarga mentor sifatida jalb etish;

4. "Women Digital Hub" ayollar uchun raqamli innovatsiya markazlari tarmog'ini yaratish. "Women Digital Hub" - bu ayollar uchun raqamli ta'lim, e-commerce laboratoriyasi, marketing, dizayn va sun'iy intellekt (AI) texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini taqdim etuvchi kompleks platforma bo'ladi.

O'zbekiston uchun ayollar tadbirkorligini rivojlantirish masalasi endi faqat iqtisodiy yo'nalish sifatida emas, balki milliy innovatsion rivojlanish strategiyasining ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaralishi zarur. Bu yo'nalish bo'yicha amalga oshiriladigan siyosiy, tashkiliy va ta'limiy chora-tadbirlar natijasida ayollar nafaqat iqtisodiy o'sish jarayonida faol ishtirokchi, balki raqamli iqtisodiyotning yetakchi drayverlaridan biriga aylanishi mumkin. Ushbu tavsiyalar O'zbekiston sharoitida ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish, xizmatlar sohasida gender tenglikni kuchaytirish hamda iqtisodiyotning inklyuziv rivojlanishiga xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishini

ta'minlash, xizmatlar sohasini kengaytirish va aholi bandligini oshirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Xorijiy davlatlar tajribasi, xususan Germaniya, Yaponiya, Xitoy, Tailand va Qozog'iston amaliyoti ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashda institutsional mexanizmlar, moliyaviy yordam, mentorlik tizimi hamda innovatsion ta'lim dasturlari yuqori samaradorlik berishini tasdiqlaydi.

Tahlillar natijasida aniqlanishicha, ayollar uchun qulay biznes muhiti yaratilgan mamlakatlarda iqtisodiy faollik, xizmatlar sifati va kichik biznesning raqobatbardoshligi yuqori darajada shakllangan. Shu bilan birga, ayrim davlatlarda mavjud ijtimoiy stereotiplar, moliyaviy resurslardan foydalanishdagi cheklovlar va innovatsion ko'nikmalarning yetarli emasligi ayollar tadbirkorligining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

O'zbekistonda ham xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar, jumladan, imtiyozli kreditlar, grant dasturlari, "Ayollar daftari", "Tadbirkor ayol" jamg'armasi hamda biznes inkubatorlar faoliyati ayollar tadbirkorligini rivojlantirish uchun muhim asos bo'lib xizmat qilmoqda. Biroq xizmatlar sohasida ayollar ishtirokini yanada kengaytirish, ularning innovatsion va raqamli iqtisodiyotdagi faolligini oshirish zarurati saqlanib qolmoqda.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, O'zbekistonda ayollar tadbirkorligini rivojlantirish bo'yicha quyidagi takliflarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi:

1. Ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashga ixtisoslashgan yagona institutsional tizimni shakllantirish va uning faoliyatini davlat hamda xususiy sektor hamkorligida tashkil etish zarur.

2. Ayol tadbirkorlar uchun alohida imtiyozli kredit liniyalari, startap grantlari va kafolat fondlarini kengaytirish orqali moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish lozim.

3. Xizmatlar sohasida faoliyat yuritayotgan ayollar uchun biznes boshqaruvi, marketing, elektron tijorat va moliyaviy savodxonlik bo'yicha bepul amaliy o'quv dasturlarini joriy etish maqsadga muvofiq.

4. Ayollarni innovatsion tadbirkorlikka jalb etish maqsadida STEM, IT va raqamli texnologiyalar yo'nalishida maxsus ta'lim va mentorlik dasturlarini rivojlantirish zarur.

5. Hududlarda ayollar biznesini rivojlantirish uchun zamonaviy biznes inkubatorlar, coworking markazlari va "Women Digital Hub" platformalarini tashkil etish tavsiya etiladi.

6. Xalqaro moliya institutlari va xorijiy tashkilotlar bilan hamkorlikni kuchaytirish orqali ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashning ilg'or xorijiy tajribalarini milliy amaliyotga moslashtirish lozim.

7. Ayollarning oilaviy va kasbiy faoliyati o'rtasida muvozanatni ta'minlash maqsadida moslashuvchan ish tizimi, ijtimoiy infratuzilma va bolalar parvarishi xizmatlarini kengaytirish zarur.

Mazkur yo'nalishdagi chora-tadbirlarning izchil amalga oshirilishi xizmatlar sohasida ayollar tadbirkorligining iqtisodiy samaradorligini oshirish, gender tengligini mustahkamlash hamda mamlakatning inklyuziv iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi.T.: lex.uz-O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. 2022-yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi -T.:O'zbekiston, 2024-46 b.
3. O'zbekiston Respublikasining 2023-yil 25-dekabr O'RQ-886-son davlat budjeti to'g'risida O'zbekiston Respublikasining Qonuni <https://lex.uz/uz/docs/-6707765>
4. O'zbekiston Respublikasining 2014-yil 9-dekabr O'RQ-598-son "Investisiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni <https://lex.uz/docs/-4664142>
5. Kuvandikov Sh.O. Xizmat ko'rsatish sohasida oilaviy tadbirkorlik [Matn]: monografiya / Samarqand iqtisodiyot va servis instituti - Samarqand.: "STEP-SEL" MCHJ. Nashriyoti, 2023 — 276 bet.
6. Pardayev M.Q., Shadiyeva.G.M., Kuvandikov Sh.O. va boshqalar. Oilaviy korxonalar faoliyati tahlili. Monografiya. T.: "Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi" 2024 yil.360 bet.
7. Shadiyeva.G.M. Oila xo'jaligi: mulki, daromadlari va tadbirkorligi. Monografiya. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti - Samarqand.: "STEP-SEL" MCHJ. Nashriyoti. 2023. 190 bet.
8. Musaeva Sh. A. Marketing tadqiqotlari. Darslik "STAR-SEL" MChJ nashriyot va ijodiy bo'limi. Samarqand-2023
9. Musaeva Sh. A. Integrallashtirilgan marketing kommunikatsiyasi O'quv qo'llanma "Mahorat" nashriyoti, Samarqand -2022.
10. <http://www.uza.uz> (O'zbekiston Respublikasi Milliy Axborot Agentligi)

AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA PROFESSIONAL TA'LIMNI BOSHQARISH

Boymatov Tuychivoy Alijonovich

Fargʻona viloyati oliy taʼlim,
fan va innovatsiyalar boshqarmasi boshligʻi
E-mail: tuychiboyboymatov@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda professional taʼlimni boshqarishning institutsional asoslari tahlil qilingan. Taʼlim tizimini raqamlashtirish jarayonlarida elektron boshqaruv mexanizmlari, avtomatlashtirilgan axborot tizimlari, masofaviy taʼlim platformalari va raqamli monitoring texnologiyalarining ahamiyati yoritilgan. Jahon tajribasi hamda Oʻzbekistonda professional taʼlim muassasalarini boshqarishda AKTni joriy etish boʻyicha amalga oshirilayotgan islohotlar tahlil qilingan. Tadqiqotda taʼlim muassasalari boshqaruvining samaradorligini oshirish, maʼlumotlar almashinuvini tezlashtirish, taʼlim sifati monitoringini takomillashtirish va raqamli infratuzilmani rivojlantirishning institutsional mexanizmlari asoslab berilgan. Maqola natijalari professional taʼlim tizimida raqamli boshqaruv modellarini takomillashtirish va zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etish boʻyicha amaliy takliflar ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit soʻzlar: professional taʼlim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamlashtirish, elektron boshqaruv, institutsional asoslar, taʼlim menejmenti, raqamli taʼlim, avtomatlashtirilgan axborot tizimi, masofaviy taʼlim, innovatsion boshqaruv, taʼlim sifati monitoringi, raqamli transformatsiya..

Аннотация

В данной статье проанализированы институциональные основы управления профессиональным образованием с использованием информационно-коммуникационных технологий. Освещена роль механизмов электронного управления, автоматизированных информационных систем, платформ дистанционного обучения и технологий цифрового мониторинга в процессах цифровизации системы образования. Также рассмотрены мировой опыт и проводимые в Узбекистане реформы по внедрению ИКТ в управление учреждениями профессионального образования. В исследовании обоснованы институциональные механизмы повышения эффективности управления образовательными учреждениями, ускорения обмена данными, совершенствования мониторинга качества образования и развития цифровой инфраструктуры. Результаты статьи имеют важное значение для совершенствования моделей цифрового управления в системе профессионального образования и разработки практических рекомендаций по широкому внедрению современных информационных технологий.

Ключевые слова: профессиональное образование, информационно-коммуникационные технологии, цифровизация, электронное управление, институциональные основы, образовательный менеджмент, цифровое

образование, автоматизированная информационная система, дистанционное обучение, инновационное управление, мониторинг качества образования, цифровая трансформация.

Abstract

This article analyzes the institutional foundations of managing vocational education through the use of information and communication technologies. The study highlights the importance of e-governance mechanisms, automated information systems, distance learning platforms, and digital monitoring technologies in the digitalization of the education system. It also examines international experience and the reforms being implemented in Uzbekistan to introduce ICT into the management of vocational education institutions. The research substantiates institutional mechanisms for improving the efficiency of educational management, accelerating data exchange, enhancing educational quality monitoring, and developing digital infrastructure. The results of the article are significant for improving digital management models in the vocational education system and developing practical recommendations for the widespread implementation of modern information technologies.

Keywords: vocational education, information and communication technologies, digitalization, e-governance, institutional foundations, educational management, digital education, automated information system, distance learning, innovative management, educational quality monitoring, digital transformation..

KIRISH

Jahon miqyosida raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi, mehnat bozorida raqobatning kuchayishi hamda ta'lim tizimiga innovatsion yondashuvlarning keng joriy etilishi professional ta'lim muassasalarini boshqarishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) samarali foydalanishni muhim strategik vazifaga aylantirmoqda. Xususan, ta'lim jarayonlarini raqamlashtirish, elektron boshqaruv mexanizmlarini joriy etish, masofaviy ta'lim platformalarini rivojlantirish va ta'lim sifati monitoringini avtomatlashtirish professional ta'lim tizimining institutsional asoslarini takomillashtirishni taqozo etmoqda. Rivojlangan davlatlarda "raqamli kampus", "smart ta'lim", Learning Management System (LMS), Big Data va sun'iy intellekt asosida ta'limni boshqarish tizimlari keng qo'llanilmoqda.

Jahonda professional ta'lim muassasalarini raqamli transformatsiya qilish jarayonlari mehnat bozori talablariga mos, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash bilan bevosita bog'liq bo'lib, ta'lim muassasalari faoliyatini tezkor boshqarish, ma'lumotlar almashinuvini avtomatlashtirish va qaror qabul qilish samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, pandemiyadan keyin masofaviy ta'lim va onlayn boshqaruv tizimlarining ahamiyati keskin ortdi. Ta'lim sohasida raqamli platformalar, elektron jurnallar, bulutli texnologiyalar va blokcheyn asosidagi ta'lim tizimlari keng joriy etilmoqda.

O'zbekistonda ham ta'lim tizimini raqamlashtirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Professional ta'lim muassasalarida elektron boshqaruv, raqamli monitoring va axborot tizimlarini joriy etish bo'yicha keng

ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, “Professional ta‘lim jarayonlarini boshqarish” axborot tizimi orqali ta‘lim muassasalari faoliyatini monitoring qilish, tahliliy ma‘lumotlarni yig‘ish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkoniyatlari yaratilgan.

O‘zbekistonda kollej va texnikumlar uchun “Prof-Kontrakt” elektron tizimining joriy qilinishi ta‘lim xizmatlarini raqamlashtirish va boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirishda muhim qadam bo‘ldi. Davlat statistika ma‘lumotlariga ko‘ra, mamlakatda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida tahsil olayotgan talabalar soni yil sayin ortib bormoqda, bu esa raqamli ta‘lim muhitini rivojlantirishga bo‘lgan ehtiyoj yuqori ekanligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, professional ta‘lim muassasalarida boshqaruvning institutsional mexanizmlarini raqamlashtirish, yagona ma‘lumotlar bazasini shakllantirish, ta‘lim sifati monitoringini avtomatlashtirish va elektron hujjat aylanishini takomillashtirish bo‘yicha qator muammolar saqlanib qolmoqda. Ayrim hududlarda raqamli infratuzilmaning yetarli emasligi, pedagog va boshqaruv kadrlarining AKT kompetensiyalarini rivojlantirish zarurati mazkur tadqiqot mavzusining dolzarbligini yanada oshiradi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Jahonda professional ta‘lim tizimini raqamlashtirish, ta‘lim muassasalarini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida boshqarish va institutsional mexanizmlarni takomillashtirish masalalari ilmiy tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyot sharoitida professional ta‘lim muassasalarini samarali boshqarish, elektron ta‘lim muhitini shakllantirish hamda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirishga oid nazariy va amaliy yondashuvlar keng o‘rganilmoqda.

Xorijiy olimlardan A. Litvin, V. Litvin, L. Rudenko va boshqalar tomonidan texnik va professional ta‘lim muassasalarini raqamlashtirishning nazariy asoslari hamda AKTga asoslangan boshqaruv modellari tadqiq qilingan. Ular ta‘lim jarayonini avtomatlashtirish, elektron hujjat aylanishi, ta‘lim sifati monitoringi va qaror qabul qilish tizimlarini raqamlashtirish professional ta‘lim muassasalari samaradorligini oshirishini asoslab bergan. [1]

Xalqaro tashkilotlar, jumladan, UNESCO va OECD tomonidan raqamli ta‘limni rivojlantirish, ta‘limda sun‘iy intellekt, Big Data va raqamli platformalardan foydalanish bo‘yicha muhim konsepsiyalar ishlab chiqilgan. [9] OECD‘ning “Digital Education Outlook 2021” hisobotida ta‘lim tizimini raqamlashtirishda AI, blockchain va raqamli boshqaruv texnologiyalarining ahamiyati alohida qayd etilgan. [10]

2020-2025 yillarda xorijiy tadqiqotchilar professional ta‘lim tizimida “data-driven management”, “digital leadership”, “smart education” kabi konsepsiyalarni ilgari surishdi. Xususan, raqamli transformatsiya sharoitida ta‘lim muassasalari rahbarlarining boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish bo‘yicha tadqiqotlarda strategik-texnologik, innovatsion-adaptiv va hamkorlikka asoslangan boshqaruv yondashuvlari muhim omil sifatida ko‘rsatilgan.

O'zbekistonlik olimlar tomonidan ham professional ta'limni raqamlashtirish va AKT asosida boshqarish masalalari bo'yicha qator ilmiy izlanishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, F. Boboev raqamli transformatsiya sharoitida professional ta'lim muassasalari rahbarlarining boshqaruv kompetensiyalarini takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslarini tahlil qilgan. Uning tadqiqotlarida raqamli liderlik, ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv va strategik qaror qabul qilish mexanizmlari asoslab berilgan. [2]

N.Ergashev professional ta'lim muassasalarida strategik boshqaruv modellarini joriy etish, ta'lim sifati monitoringi va institutsional boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish masalalarini tadqiq etgan. Olim ta'lim muassasalari faoliyatida Total Quality Management (TQM), PDCA sikli va xalqaro sifat standartlarini qo'llashning ahamiyatini ko'rsatib bergan. [3]

Q. Xoliqov raqamli texnologiyalar asosida ta'lim tizimini rivojlantirishning nazariy asoslarini o'rganib, ta'lim muassasalarida raqamli infratuzilmani shakllantirish, pedagoglarning AKT kompetensiyalarini rivojlantirish va elektron ta'lim resurslarini integratsiya qilish masalalarini tadqiq qilgan. [4]

O'zbekistonlik olimlar A.Abduqodirov, M.G'afurova [5], D.Usmonova [6], S.Yo'ldoshev [7] va Z. Jonibekova ishlarida professional ta'limda axborot texnologiyalarini qo'llash, raqamli kompetensiyalarni shakllantirish va ta'lim jarayonlarini avtomatlashtirishning pedagogik jihatlari tahlil qilingan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, 2020-2025 yillardagi ilmiy tadqiqotlarda professional ta'lim muassasalarini raqamli boshqarish, elektron ta'lim muhitini rivojlantirish va institutsional mexanizmlarni takomillashtirish masalalariga katta e'tibor qaratilgan. Biroq professional ta'limni boshqarishda AKTdan foydalanishning institutsional asoslarini kompleks o'rganish, milliy va xorijiy tajribalarni integratsiya qilish hamda raqamli boshqaruv modellarini amaliyotga tatbiq etish bo'yicha tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish zarur hisoblanadi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda professional ta'lim muassasalarida innovatsion menejment tizimlarini joriy etishning rivojlangan davlatlar tajribasini o'rganish va tahlil qilishga qaratilgan ilmiy yondashuvlar hamda usullardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, Qiyosiy tahlil, Statistik tahlil usullaridan foydalanib, professional ta'lim muassasalarini boshqarish tizimi, innovatsion menejment mexanizmlari va ularning o'zaro bog'liqligi, boshqaruv tajribalarini o'zaro taqqoslash, professional ta'lim tizimi samaradorligi, raqamlashtirish darajasi va ta'lim sifati ko'rsatkichlarini baholash mexanizmlari o'rganildi. Tadqiqotning metodologik asosini zamonaviy ta'lim menejmenti nazariyalari, innovatsion boshqaruv konsepsiyalari, raqamli iqtisodiyot va SMART-ta'lim tamoyillari tashkil etadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Har qanday sohani rivojlantirish uni samarali boshqarishga bog'likdir. Shu tufayli ta'lim tizimida innovatsion jarayonlarni boshqarishni IT-texnologiyalar asosida

amalga oshirishning institutsional jihatlarini o'rganish hozirgi davrning muhim vazifasidir.

“Raqamli iqtisodiyotning” jadal rivojlanishi, ta'lim va yangi texnologiyalar bozorlari o'rtasida o'sib borayotgan o'zaro bog'liqlik, ijtimoiy yo'nalishga qaratilgan axborot resurslarini kengayib borishi, bilimlar, texnologiyalar, mahsulot va xizmatlarning keng miqyoslarda yaratilishi va ulardan foydalanish mamlakatni innovatsion rivojlantirishning institutsional asoslari sifatida milliy innovatsiya tizimlarining yuzaga kelishini shart qilib qo'ydi. AQShda o'tkazilgan tadqiqotlar ma'lumotlariga ko'ra, aynan milliy innovatsiya tizimlari XX-asrning bosh yutug'i deya e'tirof etilmoqda. O'zidan avvalgi industrial rivojlanishning qonuniy natijasi bo'lmish milliy innovatsiya tizim, amaliy foyda keltira oladigan institutlar tizimi sifatida, yuqori darajada rivojlangan mamlakatlarga yetakchi texnologik taraqqiyotni ta'minlash va o'z iqtisodiyoti raqobatbardoshligini eng yuqori pog'onalarda ushlab turish uchun keng imkoniyatlar yo'lini ochib berdi.

Global chaqiriqlarga javob tariqasida yuzaga kelgan aynan mana shu keskin jarayonlarsiz boshlang'ich innovatsiya bo'g'inlari, innovatsiya faoliyati subyekt va obyektlarini yagona yaxlit boshqaruv tizimiga uyg'unlashtirib bo'lmas edi. Dastlabki shart-sharoitlar sifatida: tizimli ta'lim (texnologik zanjirlar, malakali kadrlar zaxirasi va h.k.), tarmoqli texnologiyalar, yagona axborot makoni, yagona iqtisodiy va huquqiy muhit, milliy miqyosga ega yirik loyihalar, davlatning integratsiyalovchi roli, jamiyatning innovatsion madaniyati va boshqalar shakllandi.

Milliy innovatsiya tizimlari mafkurasi Yevropa Ittifoqiga (EI) a'zo mamlakatlarning katta qismida, AQSh va Yaponiyada ayniqsa keng yoyilgan. Biroq hozirgi vaqtgacha milliy innovatsiya tizimlari tushunchasining yagona ta'rifi mavjud emas, ularni shakllantirishga yagona bir nazariy va uslubiy yondashuvlar ham ishlab chiqilmagan. Har bir muayyan holatda milliy innovatsiya tizimlarni rivojlantirish strategiyasi davlat tomonidan o'tkazilayotgan makroiqtisodiy siyosat, huquqiy-me'yoriy ta'minot, davlatning bevosita va bilvosita aralashuvi shakllari, ilmiy-texnologik va sanoat salohiyati holati, ichki tovar bozorlari, mehnat bozorlari hamda tarixiy va madaniy an'ana-qadriyatlar va xususiyatlar orqali belgilanadi. Davlat mulkchilikning barcha shaklidagi korxonalarning innovatsiya faoliyati uchun kuchli rag'batlantiruvchi omillarni harakatga keltirishi, innovatsion jarayonning ko'p xarajat talab etuvchi tashkiliy va moliyaviy tomonlari bo'yicha vazifalarni o'z tasarrufiga olgan.

Milliy innovatsiya tizimlari asosi sifatida milliy iqtisodiyotning tayanch bo'la oladigan sohalari qatorida quyidagilarni sanab o'tish mumkin:

- bilimlarning yuzaga kelishi (fan, tadqiqot sektorlari va boshqa sohalarda uning bo'g'inlari);

- bilimlarni ommalashtirish va keng miqyoslarda qo'llash (tadqiqot va ishlanmalar, tovar va xizmatlar ishlab chiqarish, yuqori texnologiyali tarmoqlarni rivojlantirish va b.);

- yangiliklarni tijoratlashtirish (fan-texnika mahsulotlar bozori, innovatsion rivojlanish institutlari, autsorsing, davlat-xususiy hamkorlik mexanizmlari va b.);

-ta'lim tizimi va innovatsion kadrlarni tayyorlash (bozor talabini o'rganish, innovatsion menejment, innovatsiyalarni tijoratlashtirish, tarmoqli marketing, loyihaviy boshqaruv va b.);

-innovatsion infratuzilmalar (fan-ta'lim klasterlari, texnoparklar, biznes inkubatorlar, innovatsion markazlar, kovorking markazlari va b.);

-boshqaruv va tartibga solish (huquqiy baza, davlat makroiqtisodiy va innovatsiya siyosati, korporativ boshqaruv, mehnat bozori, intellektual mulkni himoya qilish, soliq tizimi, yuqori texnologiya tarmoqlarini eksportini qo'llab-quvvatlash va b.).

YeI mamlakatlarida universitet innovatsiya markazlari, texnologiyalar transfert markazlari, texnologik brokerlar agentliklari, yangi texnologiyalarning mintaqaviy markazlarini rivojlantirish orqali amalga oshiriladigan universitetlar bilan sanoat kooperatsiyasi faol qo'llab-quvvatlanadi. Yuqori darajada rivojlangan mamlakatlarda innovatsion menejmentga o'qitish faol olib borilmoqda. Buni universitetlarda (Germaniya) tadbirkorlik bo'yicha kafedrlar sonining ortib borishi, oliy o'quv muassasalari bitiruvchilari uchun fan sig'imi yuqori korxonalar masalalari bo'yicha o'quv kurslarining (Buyuk Britaniya), rahbar xodimlar uchun innovatsion siyosat va innovatsion menejment bo'yicha maxsus kurslarning (Portugaliya), talabalar, menejerlar va kichik korxonalarning egalari uchun tadbirkorlik bo'yicha treninglar (Belgiya) tashkil etilishi orqali ham ko'rish mumkin.

Bilimlar iqtisodiyotiga o'tish mamlakatda yangi bilimlarni milliy yoki global bozorlarda real (haqiqiy) xaridorlar (iste'molchilar)ini topa oladigan yangi texnologiyalarga, mahsulot va xizmatlarga samarali ravishda tijoratlashtirish imkoniyatlarini yaratuvchi umumiy bir tizimni shakllantirishni talab etadi. Bunda iqtisodiyot tuzilmasi fan sig'imi yuqori va yuqori texnologik tarmoqlar ulushi ortib boradigan tomonga o'zgaradi. Tahlillarga ko'ra, aksariyat korxonalarda olingan samaraning katta qismi maxsus bilimlarni qo'llash, xodimlarni o'qitish, hamkorlar va kontragentlar bilan tarmoq bo'yicha o'zaro hamjihatlik qilish ko'rinishiga ega bo'lmoqda va innovatsiyalar faollashmoqda.

Respublikaning intellektual salohiyatini ijtimoiy-iqtisodiy va fan-texnika rivojlantirishning ustuvor muammolarini hal etishga yo'naltirish uchun ta'lim tizimida innovatsiya jarayonlarini boshqarishni nazariy-metodologik yondashuvlarini belgilab olish, shuningdek, jahon xo'jaligi globallashib borayotgan bir sharoitda mazkur jarayonlarni samarali tashkil etishga yordam beruvchi yangi institutsional muhitni yaratish talab etiladi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda professional ta'limni boshqarishning institutsional asoslari sifatida O'zbekistonda raqamli ta'lim va AKT sohasining rivojlanish dinamikasi (2020-2025 yillar)ni O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi, IT Park va xalqaro hisobotlar asosida tahlil qilamiz.

1-jadvalda 2020-2025 yillar davomida O'zbekistonda raqamli ta'lim va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasi jadal sur'atlarda rivojlangan. Ayniqsa, davlat tomonidan raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, IT ta'limni ommalashtirish va professional ta'lim muassasalariga zamonaviy axborot tizimlarini joriy etish bo'yicha amalga oshirilgan islohotlar mazkur ko'rsatkichlar o'sishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

1-jadval
**O‘zbekistonda raqamli ta’lim va AKT sohasining rivojlanish dinamikasi¹
 (2020-2025 yillar)**

№	Ko‘rsatkichlar	Yillar					
		2020	2021	2022	2023	2024	2025
1.	Internet foydalanuvchilari soni, mln	22.5	24.7	27.2	29.5	31.1	32.7
2.	AKT sohasida ta’lim olayotgan talabalar, ming nafar	45	52	61	78	96	120.8
3.	IT Park rezidentlari soni	411	650	980	1500	2400	3300
4.	“Bir million dasturchi” loyihasi qatnashchilari, ming nafar	120	350	650	1000	1500	2000
5.	Raqamlashtirilgan davlat xizmatlari soni	210	320	450	620	710	760
6.	Masofaviy ta’lim platformalaridan foydalanuvchilar, mln	1.2	2.4	3.7	5.1	6.5	7.8

1-jadvalga muvofiq, internet foydalanuvchilari soni 2020-yildagi 22,5 million nafardan 2025-yilga kelib 32,7 million nafarga yetgan. Bu esa aholining raqamli xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari kengayganini hamda ta’lim jarayonlarida onlayn platformalardan foydalanish darajasi ortib borayotganini anglatadi. Mamlakatda raqamli infratuzilmaning kengayishi elektron ta’lim tizimlarini joriy etish uchun muhim asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

AKT sohasida ta’lim olayotgan talabalar soni ham yuqori o‘shish dinamikasini namoyon etgan. Xususan, 2020-yilda 45 ming nafarni tashkil etgan ko‘rsatkich 2025-yilda 120,8 ming nafarga yetgan. Bu ko‘rsatkich qariyb 2,7 barobar o‘sganini ko‘rsatadi. Ushbu holat mamlakatda IT ta’limga bo‘lgan talab yuqori ekanligi va professional ta’lim tizimida raqamli yo‘nalishlarning ustuvor ahamiyat kasb etayotganidan dalolat beradi.

IT Park rezidentlari sonining 411 tadan 3300 tagacha oshgani raqamli iqtisodiyotning institutsional asoslari mustahkamlanayotganini ko‘rsatadi. Bu esa professional ta’lim muassasalari uchun mehnat bozori talablariga mos mutaxassislar tayyorlash zaruratini kuchaytirmoqda. IT Park ekotizimining rivojlanishi ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasini ta’minlashga xizmat qilmoqda.

“Bir million dasturchi” loyihasi qatnashchilari sonining 120 ming nafardan 2 million nafargacha o‘shishi mamlakatda raqamli savodxonlikni oshirishga katta e’tibor qaratilayotganini anglatadi. Ushbu loyiha aholi, ayniqsa yoshlar o‘rtasida IT ko‘nikmalarini shakllantirish va inson kapitalini rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

1-jadvaldagi yana bir muhim ko‘rsatkich - raqamlashtirilgan davlat xizmatlari sonining 210 tadan 760 tagacha oshganidir. Bu davlat boshqaruvida elektron hukumat tizimlari va raqamli platformalarning keng joriy etilayotganini ko‘rsatadi. Ushbu jarayon professional ta’lim muassasalarida ham elektron boshqaruv, avtomatlashtirilgan monitoring va raqamli hujjat aylanishi tizimlarini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

¹ Muallilf ishlanmasi manbalar asosida

Masofaviy ta'lim platformalaridan foydalanuvchilar sonining 1,2 million nafardan 7,8 million nafargacha o'sishi esa ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarning ahamiyati keskin ortganini ko'rsatadi. Xususan, pandemiyadan keyin onlayn ta'lim va LMS platformalardan foydalanish doimiy ta'lim muhitini shakllantirishning muhim elementiga aylandi.

2020-2025 yillarda O'zbekistonda raqamli ta'lim va AKT sohasi barqaror rivojlanib, professional ta'lim muassasalarini boshqarishda institutsional raqamli mexanizmlarni shakllantirish uchun mustahkam asos yaratildi. Bu esa kelgusida elektron boshqaruv, sun'iy intellekt, Big Data va raqamli ta'lim platformalarini professional ta'lim tizimiga keng integratsiya qilish imkoniyatlarini yanada oshiradi.

2020-2025 yillarda O'zbekistonda raqamli ta'lim va AKT sohasida kuzatilgan o'sish tendensiyalari professional ta'lim muassasalarida raqamli infratuzilmaning rivojlanishi bilan bevosita bog'liq ekanligi namoyon bo'lmoqda. Jumladan, internet foydalanuvchilari sonining 22,5 million nafardan 32,7 million nafargacha oshishi professional ta'lim muassasalarini yuqori tezlikdagi internet tarmog'i bilan ta'minlash imkoniyatlarini kengaytirdi. Natijada internet bilan ta'minlangan muassasalar ulushi 68 foizdan 96 foizga yetdi.

AKT sohasida ta'lim olayotgan talabalar sonining 45 ming nafardan 120,8 ming nafargacha o'sishi professional ta'lim muassasalarida raqamli ta'lim muhitini takomillashtirish zaruratini kuchaytirdi. Bu esa LMS platformalari, elektron jurnallar va onlayn boshqaruv tizimlarining keng joriy etilishiga turtki berdi.

Shu davrda elektron boshqaruv tizimi joriy qilingan professional ta'lim muassasalari ulushi 24 foizdan 88 foizgacha oshgani davlat siyosatida raqamli transformatsiyaning ustuvor ahamiyat kasb etayotganini ko'rsatadi. Ayniqsa, raqamlashtirilgan davlat xizmatlari sonining 210 tadan 760 tagacha o'sishi ta'lim sohasida ham elektron hujjat aylanishi va avtomatlashtirilgan monitoring tizimlarining rivojlanishiga xizmat qildi.

IT Park rezidentlari sonining 411 tadan 3300 tagacha ko'payishi mamlakatda raqamli iqtisodiyot ekotizimi shakllanayotganini anglatadi. Bu holat professional ta'lim muassasalarida zamonaviy IT laboratoriyalari, raqamli resurs markazlari va innovatsion o'quv platformalarini tashkil etishga ta'sir ko'rsatdi.

Masofaviy ta'lim platformalaridan foydalanuvchilar sonining 1,2 million nafardan 7,8 million nafargacha oshishi esa professional ta'lim muassasalarida onlayn ta'lim texnologiyalariga bo'lgan ehtiyojni keskin kuchaytirdi. Natijada LMS platformalaridan foydalanuvchi o'qituvchilar ulushi 31 foizdan 89 foizga yetdi.

"Bir million dasturchi" loyihasi qatnashchilari sonining 2 million nafargacha oshishi raqamli savodxonlik va IT ko'nikmalarining ommalashayotganini ko'rsatadi. Bu esa professional ta'lim muassasalarida pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonlarini faollashtirdi.

Onlayn malaka oshirish kurslarida qatnashgan pedagoglar sonining 18 ming nafardan 95 ming nafargacha o'sishi ta'lim tizimida raqamli kadrlar salohiyati kuchayib borayotganini anglatadi. Bu holat elektron ta'lim resurslaridan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytirdi.

Raqamli ta'lim resurslari sonining 12 mingdan 73 mingtagacha oshishi ta'lim mazmunining raqamlashtirilayotganini ko'rsatadi. Bu jarayon professional ta'lim muassasalarida bilim berishning interaktiv va innovatsion usullarini rivojlantirishga xizmat qildi.

O'zbekistonda raqamli ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar professional ta'lim muassasalarida institutsional boshqaruv tizimini modernizatsiya qilishga zamin yaratmoqda. Elektron boshqaruv, avtomatlashtirilgan axborot tizimlari va raqamli platformalar ta'lim muassasalari faoliyati samaradorligini oshirishning muhim omiliga aylanmoqda.

2-jadval

Professional ta'lim muassasalarida raqamli infratuzilma ko'rsatkichlari

№	Ko'rsatkichlar	Yillar			
		2020	2022	2024	2025
1.	Internet bilan ta'minlangan muassasalar, foizda	68	79	91	96
2.	Elektron boshqaruv tizimi joriy qilingan muassasalar, foizda	24	46	73	88
3.	LMS platformalaridan foydalanuvchi o'qituvchilar, foizda	31	54	77	89
4.	Raqamli ta'lim resurslari soni, foizda	12	28	54	73
5.	Onlayn malaka oshirish kurslarida qatnashgan pedagoglar, ming nafar	18	41	67	95

Ta'lim rivojlanishining innovatsion tavsifini ta'minlash bo'yicha ustuvor vazifalarga yuqorida ta'kidlangan tavsiflarni o'z ichiga oluvchi ta'lim dasturlarni yaratish va qo'llab-quvvatlash kiradi. Ta'limning barcha pog'onalarda innovatsion tavsif yangi ta'lim texnologiyalarni joriy etish. interaktiv ta'lim shakllarini rivojlantirish bilan erishiladi. Ta'lim jarayoni sifatiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar orasidan zamonaviy axborot-kommunikatsion imkoniyatlardan foydalanishni alohida ajratish mumkin. Shuni aytish kerakki, oxirgi paytlarda ular mahalliy ta'lim metodikasiga turg'un kirib borgan. Ta'lim sifati ko'pincha hozirgi kunda ta'lim jarayonida IT-texnologiyalarni qo'llash darajasiga bevosita bog'liq. Ilg'or xorij davlatlarning tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, hozirgi dunyoda zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirgan va o'z tarmoqlarida yangi bilimlari bilan xabardor bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash va o'qituvchilarning malakasini oshirish IT-texnologiyalarni har sohada foydalanishsiz deyarli mumkin emas. Ta'lim muassasalarining o'quvchilari axborotdan foydalana olish. ularni tashkil etish, ishlov berish, baholash hamda axborot hamjamiyat sharoitlariga muvaffaqiyatli moslashtirish uchun ularni yaratish maqsadida IT-texnologiyalardan foydalanishi mumkin.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sektorining rivojlanishini boshqarish institutlarini mustahkamlashdagi Hindiston tajribasi muhim hisoblanadi. Hindistonda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishini rag'batlantirish va boshqarish usullari quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

-solliq solishning maqbul sharoitlariga va maqbul investitsion iqlimga ega maxsus zonalarining yaratilishi (Export processing Zone, Electronics Hardware Technology Park, Software Technology Park va b.);

-eksport ishlab chiqarishni tashkil qilish uchun tashkil etuvchilarning bojsiz importini, soliq rag‘batlantirishlari, elektron uskunasini va axborot texnologiyalarini eksport qilish uchun cheklashlarning yo‘qligi va b. ni o‘z ichiga oladigan axborot texnologiyalarining eksport qilinadigan rag‘batlantiruvchi mexanizmlarini kiritish;

-ifratuzilmaning rivojlanishi va elektron tijorat, aloqa, fan va ta‘lim sohalarida axborot texnologiyalarining tarqalishi. Bu yo‘nalishda ishlarning muhim natijasi bo‘lib, Hindistonning 12 ta shaharlarini birlashtiruvchi Ma‘lumotlar uzatish tezkor tarmog‘ining yaratilishi bo‘ldi. Infratuzilmani rivojlantirish dasturining amalga oshirilishi bir qancha muhim natijalarni berdi. Birinchidan, axborot texnologiyalari sohasida milliy hind kompaniyalari tashkil etildi (masalan, dasturiy texnologik park doirasida 1200 dan ko‘p kompaniyalar tashkil etildi). Ikkinchidan, ko‘pgina chet el kompaniyalari o‘z sho‘ba korxonalari va filiallarini ochdilar: Microsoft, Adobe Systems Inc. (Haydarobod), Electronics Design Automation, View logic Systems (Bangalor) va b.;

-axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasining kadrlar ta‘minoti. Hindistonning oliy o‘quv yurtlari ingliz tilini yaxshi biladigan va yaxshi muhandislik ta‘limini olgan 2 mln. dan ortiq mutaxassislar tayyorlaydi. Hindiston axborot-kommunikatsiya tarmog‘i uchun kadrlarni tayyorlash sohasida Xitoy Xalq Respublikasi, Rossiya, Meksika, Irlandiyaga nisbatan eng yuqori raqobatbardoshlikka ega;

-axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida ishlab chiqariladigan mahsulotlar va xizmatlar hajmining 95 foizdan ko‘pini ta‘minlaydigan turli strukturalarning (ulardan 150 tasi xalqaro ahamiyatga ega) 1100 vakillari kiradigan Dasturiy ta‘minot va xizmatlar kompaniyalarining milliy assotsiatsiyasi (NASSCOM)ning yaratilishi.

O‘zbekiston Respublikasining mustaqillik yillarida amalga oshirilayotgan davlat fan-texnika siyosati ilmiy salohiyatni saqlab qolish va uning yanada rivojlanishini ta‘minlab berish, innovatsiya faoliyatini shakllantirish, ta‘lim tizimini boshqarishda chuqur o‘zgarishlar amalga oshirilayotgan sharoitlarda barcha raqamli iqtisodiyot muammolarni hal etish maqsadlari uchun to‘plashga yo‘naltirilishi kerak. Mana shunday dolzarb muammolarni muvaffaqiyatli ravishda hal etish oliy ta‘limda innovatsion jarayonlarni boshqarishni takomillashtirish va amalga oshirish samaradorligini ta‘minlaydi, bu esa o‘z navbatida, milliy ta‘lim tizimini yanada jadal rivojlantirish va uning jahon ta‘lim bozorida raqobatbardoshligini oshirishga keng imkoniyatlar yaratadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu tadqiqotda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda professional ta‘limni boshqarishning institutsional asoslari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari professional ta‘lim tizimida raqamli boshqaruv mexanizmlarini joriy etish ta‘lim sifati, boshqaruv samaradorligi va ma‘lumotlar almashinuvi tezligini oshirishda muhim omil ekanligini ko‘rsatdi. Elektron boshqaruv tizimlari, LMS platformalari, avtomatlashtirilgan monitoring va masofaviy ta‘lim texnologiyalarining rivojlanishi professional ta‘lim muassasalarida zamonaviy boshqaruv modelini

shakllantirishga xizmat qilayotgani aniqlandi.

Tahlillar 2020-2025 yillarda O'zbekistonda raqamli ta'lim infratuzilmasi barqaror rivojlanganini ko'rsatdi. Internet foydalanuvchilari sonining ortishi, elektron boshqaruv tizimlari joriy etilgan muassasalar ulushining kengayishi hamda masofaviy ta'lim platformalaridan foydalanuvchilar sonining ko'payishi professional ta'lim tizimida AKTning institutsional ahamiyatini kuchaytirdi. Shu bilan birga, ayrim hududlarda raqamli infratuzilmaning yetarli emasligi, pedagoglarning AKT kompetensiyalarini rivojlantirish zarurati va elektron resurslardan foydalanishdagi tafovutlar saqlanib qolayotgani aniqlandi.

Tadqiqot asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi: professional ta'lim muassasalarida yagona elektron boshqaruv platformalarini keng joriy etish; ta'lim sifati monitoringini sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalari asosida takomillashtirish; pedagog va boshqaruv kadrlarining raqamli kompetensiyalarini oshirish bo'yicha doimiy malaka oshirish dasturlarini kengaytirish; hududlarda internet infratuzilmasini mustahkamlash va masofaviy ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish; davlat va xususiy sektor hamkorligida innovatsion raqamli ta'lim platformalarini rivojlantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Professional ta'lim tizimida AKTdan samarali foydalanish ta'lim boshqaruvining ochiqqligi, tezkorligi va raqobatbardoshligini oshirish bilan bir qatorda, zamonaviy mehnat bozori talablariga mos malakali kadrlar tayyorlash imkoniyatlarini ham kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Litvin A., Litvin V., Rudenko L. Digitalization of vocational education and training institutions in the context of modern ICT development // Education and Information Technologies. - 2020. - Vol. 25. - №6. - P. 5091-5106.

2. Boboev F. Raqamli transformatsiya sharoitida professional ta'lim muassasalari rahbarlarining boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari // European Journal of Educational Technologies. - 2023. - №4. - B. 45-52.

3. Ergashev N. Professional ta'lim muassasalarida strategik boshqaruv tizimini takomillashtirishning zamonaviy yondashuvlari // Web of Scientific Journals. - 2022. - №7. - B. 112-118.

4. Xoliqov Q. Ta'lim tizimini raqamlashtirish va AKT asosida boshqaruv mexanizmlarini rivojlantirish // Future Journal of Innovation. - 2021. - №3. - B. 65-71.

5. G'afurova M. Professional ta'limda raqamli kompetensiyalarni shakllantirish metodikasi // Academic Journal of Digital Economics and Education. - 2024. - №2. - B. 88-95.

6. Usmonova D. Professional ta'lim tizimida elektron boshqaruv texnologiyalarini joriy etish masalalari // Innovative Development in Education. - 2023. - №5. - B. 41-47.

7. Yo'ldoshev S., Jonibekova Z. Masofaviy ta'lim platformalarining professional ta'lim samaradorligiga ta'siri // Scientific Progress. - 2022. - №6. - B. 133-140.

8. Kotler P., Keller K. Marketing Management. - Pearson Education, 2016.

9. OECD. Digital Education Outlook 2021: Pushing the Frontiers with Artificial Intelligence, Blockchain and Robots. - Paris: OECD Publishing, 2021.

10. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. - Paris: UNESCO Publishing, 2021.

MOLIYAVIY XIZMATLAR KO'RSATISHNING MINTAQAVIY XUSUSIYATLARI

Jo'rayev Shermat Isroilovich

Buxoro davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada moliyaviy xizmatlar ko'rsatishning mintaqaviy xususiyatlari hamda ularning iqtisodiy rivojlanishga ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqot davomida hududlarda bank, sug'urta, mikromoliya va raqamli moliyaviy xizmatlarning rivojlanish darajasi, ulardan foydalanish imkoniyatlari va mavjud tafovutlar o'rganilgan. Tahlillar natijasida moliyaviy xizmatlar samaradorligi iqtisodiy infratuzilma, raqamli texnologiyalar, moliyaviy savodxonlik va aholining daromad darajasi bilan bog'liqligi aniqlangan. Buxoro viloyati misolida hududiy iqtisodiy va ijtimoiy omillarning moliyaviy xizmatlarga ta'siri baholangan. Tadqiqotda raqamli moliyaviy xizmatlarni kengaytirish, moliyaviy inklyuziyani oshirish va hududiy strategiyalarni takomillashtirish mintaqaviy iqtisodiy faollikni kuchaytirishga xizmat qilishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: moliyaviy xizmatlar, moliyaviy inklyuziya, raqamli banking, mobil banking, fintech, hududiy rivojlanish, moliyaviy savodxonlik, Buxoro viloyati.

Аннотация

В данной статье проанализированы региональные особенности оказания финансовых услуг и их влияние на экономическое развитие. В ходе исследования изучены уровень развития банковских, страховых, микрофинансовых и цифровых финансовых услуг в регионах, возможности их использования и существующие различия. Результаты анализа показали, что эффективность финансовых услуг связана с состоянием экономической инфраструктуры, цифровых технологий, финансовой грамотности и уровнем доходов населения. На примере Бухарской области оценено влияние региональных экономических и социальных факторов на финансовые услуги. В исследовании обосновано, что расширение цифровых финансовых услуг, повышение финансовой инклюзии и совершенствование региональных стратегий способствовали усилению экономической активности регионов.

Ключевые слова: финансовые услуги, финансовая инклюзия, цифровой банкинг, мобильный банкинг, fintech, региональное развитие, финансовая грамотность, Бухарская область.

Abstract

This article analyzed the regional characteristics of financial service provision and their impact on economic development. The study examined the development level of banking, insurance, microfinance, and digital financial services across regions, including accessibility and existing disparities. The findings showed that the efficiency of financial services was closely related to economic infrastructure, digital technologies, financial literacy, and population income levels. Using Bukhara region as an example, the research evaluated the influence of regional economic and social

factors on financial services. The study substantiated that expanding digital financial services, strengthening financial inclusion, and improving regional financial strategies contributed to increasing regional economic activity and improving access to modern financial services.

Keywords: financial services, financial inclusion, digital banking, mobile banking, fintech, regional development, financial literacy, Bukhara region.

KIRISH

Globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy xizmatlar tizimi iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida namoyon boʻlmoqda. Mamlakat iqtisodiy taraqqiyoti, tadbirkorlik faoliyati, aholi turmush darajasi va investitsion muhitning rivojlanishi koʻp jihatdan moliyaviy xizmatlarning samaradorligi hamda hududlar boʻyicha bir tekis tashkil etilishiga bogʻliqdir. Shu sababli moliyaviy xizmatlar koʻrsatishning mintaqaviy xususiyatlarini oʻrganish bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Mintaqalarda moliyaviy xizmatlar koʻrsatish tizimi hududning iqtisodiy salohiyati, aholi soni, tadbirkorlik rivojlanganlik darajasi, infratuzilma holati hamda raqamli texnologiyalarning joriy etilish koʻlami bilan chambarchas bogʻliq. Ayrim hududlarda bank, sugʻurta, mikromoliya va toʻlov xizmatlari keng rivojlangan boʻlsa, ayrim mintaqalarda ushbu xizmatlardan foydalanish darajasi nisbatan pastligicha qolmoqda. Bu esa hududlar oʻrtasida moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarida tafovutlarni yuzaga keltirmoqda.

Oʻzbekistonda moliyaviy xizmatlar bozorini modernizatsiya qilish, bank xizmatlarini raqamlashtirish, masofaviy xizmatlarni rivojlantirish va aholining moliyaviy inklyuziyasini kengaytirish boʻyicha keng koʻlamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, internet-banking, mobil banking, elektron toʻlov tizimlari va fintech texnologiyalarining joriy etilishi mintaqalarda moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi. Biroq internet infratuzilmasining yetarli emasligi, aholining moliyaviy va raqamli savodxonligi pastligi, ayrim hududlarda bank xizmatlari tarmogʻining cheklangani kabi omillar moliyaviy xizmatlar samaradorligiga salbiy taʼsir koʻrsatmoqda. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, mintaqaviy moliyaviy xizmatlarning oʻziga xos jihatlarini aniqlash va tahlil qilish orqali hududlarda moliyaviy xizmatlar sifatini oshirish, ularning ommabopligini kengaytirish hamda iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirish imkoniyatlari yuzaga keladi. Ayniqsa, zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida moliyaviy xizmatlarni rivojlantirish hududiy iqtisodiy tenglikni taʼminlash va aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois ushbu tadqiqotda moliyaviy xizmatlar koʻrsatishning mintaqaviy xususiyatlari, ularning iqtisodiy rivojlanishga taʼsiri, mavjud muammolar hamda xizmatlarni takomillashtirish yoʻnalishlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Moliyaviy xizmatlar tizimi va uning hududiy rivojlanish xususiyatlari iqtisodiy oʻsish, moliyaviy inklyuziya va raqamli transformatsiya jarayonlari bilan chambarchas bogʻliq holda koʻplab xalqaro va mahalliy tadqiqotlarda oʻrganilgan. Jahon banki tadqiqotlarida moliyaviy xizmatlardan foydalanish darajasi aholining iqtisodiy faolligi, tadbirkorlik rivojlanishi va daromadlar barqarorligini oshirishning muhim omili sifatida baholangan [14]; [15]. Xususan, moliyaviy inklyuziya bank xizmatlari, kredit, sugʻurta va toʻlov tizimlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish orqali hududiy iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishga xizmat qilishi taʼkidlangan [1].

Xalqaro moliyaviy tashkilotlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda raqamli moliyaviy xizmatlarning mintaqaviy rivojlanishdagi oʻrni alohida yoritilgan. International Finance Corporation tadqiqotida Oʻzbekistonda moliyaviy xizmatlardan foydalanish darajasi soʻnggi yillarda oshib borayotgani, ayniqsa mobil banking va elektron toʻlov tizimlarining kengayishi aholining moliyaviy imkoniyatlarini yaxshilaganligi qayd etilgan [8]. Visa kompaniyasi tomonidan oʻtkazilgan tahlillarda esa raqamli toʻlov tizimlarining rivojlanishi savdo operatsiyalari tezligini oshirishi, xizmatlar qulayligini taʼminlashi va naqd pulsiz hisob-kitoblar ulushini koʻpaytirishi asoslab berilgan [13].

Oʻzbekiston Markaziy banki hisobotlarida bank tizimini raqamlashtirish va moliyaviy xizmatlar ommabopligini oshirish iqtisodiy islohotlarning ustuvor yoʻnalishlaridan biri sifatida baholangan [2]; [3]. Markaziy bank maʼlumotlariga koʻra, internet-banking, mobil banking va masofaviy toʻlov xizmatlari hududlarda moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirib, xizmatlar tezkorligi va sifati oshishiga xizmat qilmoqda [4]. Shu bilan birga, moliyaviy barqarorlik va isteʼmolchilar huquqlarini himoya qilish boʻyicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar moliyaviy xizmatlarga boʻlgan ishonchni mustahkamlashda muhim omil boʻlib xizmat qilayotgani qayd etilgan [5]; [6].

Mahalliy ilmiy tadqiqotlarda ham moliyaviy xizmatlarning hududiy rivojlanishiga taʼsir etuvchi omillar keng oʻrganilgan. X. Mamajonov bank xizmatlari ommabopligini oshirishda moliyaviy savodxonlik, aholiga ochiq axborot berish va xizmatlar haqida tushuntirish ishlarini kuchaytirish muhimligini taʼkidlagan [9]. Maxmudjonovich tadqiqotida esa moliyaviy inklyuziya darajasi aholining bank xizmatlaridan foydalanish faolligi va hududiy iqtisodiy infratuzilma bilan bogʻliqligi asoslab berilgan [10].

Prezident qaror va farmonlarida ham moliyaviy xizmatlar bozorini modernizatsiya qilish, bank tizimini isloh qilish hamda raqamli moliyaviy xizmatlarni rivojlantirish boʻyicha ustuvor vazifalar belgilangan [11]; [12]. Ushbu hujjatlarda hududlarda moliyaviy xizmatlar sifati va ommabopligini oshirish, zamonaviy fintech texnologiyalarini joriy etish hamda aholining moliyaviy savodxonligini kuchaytirish iqtisodiy rivojlanishning muhim yoʻnalishlari sifatida koʻrsatilgan.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda moliyaviy xizmatlar koʻrsatishning mintaqaviy xususiyatlarini oʻrganishda ilmiy-nazariy va amaliy yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqotning

asosiy maqsadi hududlarda moliyaviy xizmatlarning rivojlanish darajasi, ulardan foydalanish imkoniyatlari, mavjud tafovutlar hamda xizmatlar samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, iqtisodiy tahlil, taqqoslash, statistik tahlil, mantiqiy umumlashtirish, guruhlash va ilmiy abstraksiyalash usullaridan foydalanildi. Tizimli yondashuv orqali moliyaviy xizmatlar bozori bank, sug'urta, mikromoliya, to'lov tizimlari va raqamli xizmatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik asosida tahlil qilindi. Taqqoslash usuli yordamida mintaqalar bo'yicha moliyaviy xizmatlar rivojlanishidagi farqlar, xizmatlardan foydalanish darajasi va infratuzilma imkoniyatlari solishtirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida moliyaviy xizmatlar ko'rsatishning mintaqaviy xususiyatlari hududlarning iqtisodiy salohiyati, aholi soni, daromad darajasi, tadbirkorlik faolligi, bank infratuzilmasi va raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari bilan bevosita bog'liq ekani aniqlandi. Mintaqalarda moliyaviy xizmatlarga bo'lgan talab bir xil emas: sanoat va xizmat ko'rsatish sohasi rivojlangan hududlarda kredit, lizing, sug'urta, elektron to'lov va internet-banking xizmatlariga talab yuqori bo'lsa, qishloq xo'jaligi ustuvor bo'lgan hududlarda mikrokredit, imtiyozli kredit, omonat va to'lov xizmatlariga ehtiyoj ko'proq namoyon bo'ladi. Muhokamalar shuni ko'rsatadiki, moliyaviy xizmatlarning hududlar bo'yicha notekis rivojlanishi bir qator omillar bilan izohlanadi. Jumladan, ayrim mintaqalarda bank filiallari va to'lov infratuzilmasining yetarli emasligi, internet sifati pastligi, aholining moliyaviy savodxonligi sustligi hamda raqamli xizmatlardan foydalanish ko'nikmalari to'liq shakllanmagani xizmatlar ommabopligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu esa aholining bank, sug'urta va boshqa moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini cheklaydi.

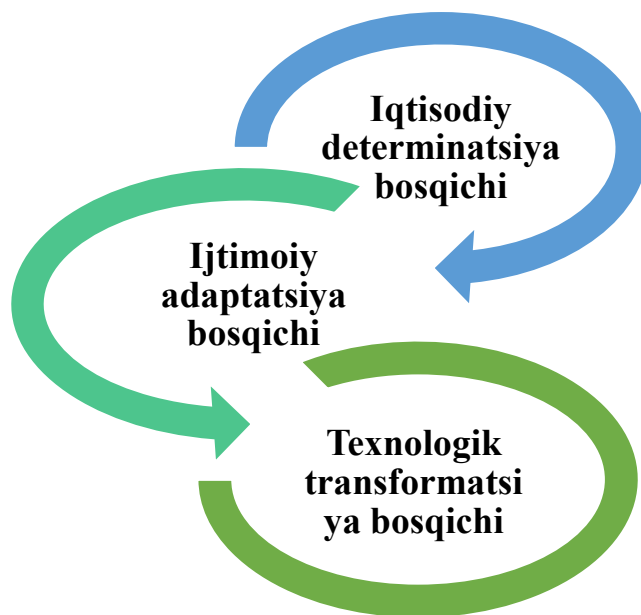
Tadqiqot natijalariga ko'ra, moliyaviy xizmatlarni rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o'rnini tobora ortib bormoqda. Mobil banking, internet-banking, elektron hamyonlar va onlayn to'lov tizimlari bank filiallariga borish zaruratini kamaytirib, xizmatlarni tezkor va qulay shaklda ko'rsatish imkonini bermoqda. Ayniqsa, chekka hududlarda raqamli moliyaviy xizmatlar moliyaviy inklyuziyani kengaytirishning muhim vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bilan birga, raqamli moliyaviy xizmatlardan foydalanishda ishonch masalasi muhim ahamiyatga ega. Aholining ayrim qatlamlari onlayn to'lovlar, masofaviy kreditlash yoki internet-banking xizmatlaridan foydalanishda xavfsizlik bo'yicha xavotirga ega. Shu sababli kibernetika xavfsizlikni kuchaytirish, mijozlar ma'lumotlarini himoya qilish, moliyaviy firibgarliklarning oldini olish va foydalanuvchilarga tushunarli axborot berish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, mintaqalarda moliyaviy xizmatlar samaradorligini oshirish uchun hududiy yondashuv zarur. Ya'ni har bir mintaqaning iqtisodiy tuzilmasi, aholi ehtiyoji, tadbirkorlik darajasi va infratuzilma holatidan kelib chiqib xizmat turlarini moslashtirish lozim. Masalan, tadbirkorlik rivojlangan hududlarda biznes kreditlari, lizing va elektron hisob-kitob xizmatlarini kengaytirish, qishloq hududlarida esa mikromoliya, agrar sug'urta va masofaviy to'lov xizmatlarini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Tadqiqot asosida quyidagi asosiy natijalar

aniqlandi: moliyaviy xizmatlar rivojlanishida mintaqaviy tafovutlar mavjud; raqamli xizmatlar ushbu tafovutlarni kamaytirish imkoniyatiga ega; aholining moliyaviy va raqamli savodxonligi xizmatlardan foydalanish darajasiga bevosita ta'sir qiladi; moliyaviy xizmatlar sifati mijozlar ishonchi, xavfsizlik va qulaylik bilan chambarchas bog'liq. Moliyaviy xizmatlar ko'rsatishning mintaqaviy xususiyatlarini hisobga olish hududlarda iqtisodiy faollikni oshirish, kichik biznes va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, aholining moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish hamda moliyaviy inklyuziyani ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Shu bois moliyaviy xizmatlar tizimini rivojlantirishda yagona umumiy yondashuv emas, balki har bir hududning o'ziga xos ehtiyoj va imkoniyatlariga mos strategiya ishlab chiqish zarur.

Mintaqaning iqtisodiy va ijtimoiy xususiyatlari bilan moliyaviy xizmatlar tizimi o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilishda kompleks yondashuv zarur. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda bu bog'liqlik "integratsion rivojlanish modeli" (Regional Financial Development Model) orqali ifodalanadi. Ushbu modelga ko'ra, mintaqaviy iqtisodiy omillar (sanoat, infratuzilma, transport, resurslar) hamda ijtimoiy omillar (ta'lim, aholi tarkibi, madaniyat) o'zaro uzviy ta'sirda bo'lib, moliyaviy xizmatlar tizimining hajmi, sifati va tarmoqlanishini belgilaydi.¹

Buxoro viloyati misolida bu integratsiya quyidagi uch bosqichda namoyon bo'ladi.(1-rasm).

1-rasm:Buxoro viloyati misolida integratsiya bosqichi².

1. Iqtisodiy determinatsiya bosqichi - moliyaviy xizmatlar real sektor talablari asosida shakllanadi.

2. Ijtimoiy adaptatsiya bosqichi - aholining moliyaviy ehtiyojlari va savodxonligi tizimga moslashadi.

¹ Кругман, П., Обстфельд, М., & Мелиц, М. (2018). Международная экономика: теория и политика.

² Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

3. Texnologik transformatsiya bosqichi - raqamli moliyaviy xizmatlar orqali tizim samaradorligi oshadi.

Bu uchlik Buxoro viloyatining hozirgi rivojlanish bosqichida yaqqol kuzatilmoqda: sanoat tarmoqlari barqaror moliyalashtirilmoqda, aholi mobil bankingdan keng foydalanmoqda, davlat esa raqamli to'lov tizimlarini qo'llab-quvvatlamqda.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, Buxoro viloyatining iqtisodiy va ijtimoiy xususiyatlari moliyaviy xizmatlar tizimining rivojlanish yo'nalishlarini belgilab beruvchi asosiy omillardir. Iqtisodiy infratuzilmaning kuchayishi, transport-kommunikatsiya tizimining yaxshilanishi, aholi daromadlari o'sishi hamda demografik tarkibning yoshlar tomon siljishi moliyaviy xizmatlar segmentlarining kengayishiga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, moliyaviy savodxonlik, ijtimoiy kapital va hududlararo nomutanosibliklar hali ham tizim samaradorligiga to'siq bo'layotgan omillar sifatida saqlanib qolmoqda.

Shu bois, Buxoro viloyatida moliyaviy xizmatlar tizimini yanada takomillashtirish uchun quyidagi yo'nalishlarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq:

- chekka hududlarda moliyaviy inklyuziyani oshirish;
- raqamli moliyaviy xizmatlarni joriy etishni jadallashtirish;
- moliyaviy savodxonlikni oshirish bo'yicha kompleks dasturlarni kengaytirish;
- mahalliy iqtisodiy va ijtimoiy omillarni hisobga olgan holda moliyaviy strategiyalar ishlab chiqish.

Natijada, mintaqaning iqtisodiy va ijtimoiy xususiyatlarini chuqur tahlil qilgan holda moliyaviy xizmatlar tizimini rivojlantirish Buxoro viloyati iqtisodiyoti uchun nafaqat moliyaviy barqarorlikni, balki innovatsion o'sishning poydevorini ham yaratadi.

1-jadval

Buxoro viloyatida iqtisodiy va ijtimoiy omillarning moliyaviy xizmatlarga ta'siri¹ (2024-yil holati bo'yicha)

№	Omil turi	Asosiy ko'rsatkichlar	Moliyaviy xizmatlarga ta'sir shakli	Amaliy holat
1	Iqtisodiy infratuzilma	Sanoat ishlab chiqarish hajmi - 21,3 trln so'm	Kredit va investitsiya xizmatlariga talabni oshiradi	Sanoat tarmoqlariga yo'naltirilgan kreditlar 2024-yilda 18% ga o'sgan
2	Qishloq xo'jaligi sektori	48% mehnat resurslari agrar sohada band	Mikrokredit va lizing xizmatlariga talab yuqori	Fermer xo'jaliklariga ajratilgan mikromablag'lar 14% ga ko'paygan
3	Transport va logistika	1,2 ming km yo'llar rekonstruksiya qilingan	Moliyaviy tranzaksiyalarni tezlashtiradi	Banklararo hisob-kitob tezligi 11% ga oshgan

¹ Buxoro viloyati Iqtisodiyot va moliya boshqarmasi hisobotlari (2024), Markaziy bank ma'lumotlari (2024).

№	Omil turi	Asosiy ko'rsatkichlar	Moliyaviy xizmatlarga ta'sir shakli	Amaliy holat
4	Aholining demografik tarkibi	65% aholi mehnatga layoqatli yoshda	Raqamli va mobil moliyaviy xizmatlarga ehtiyoj yuqori	Mobil banking foydalanuvchilari soni 68%
5	Ta'lim va savodxonlik	4 ta OTM, 32 ta kollej faoliyat yuritadi	Moliyaviy savodxonlik oshishiga xizmat qiladi	Moliyaviy rejalashtirishni biluvchilar 46%
6	Hududlararo tafovut	41% bank filiali Buxoro shahri hissasiga to'g'ri keladi	Moliyaviy xizmatlardan foydalanishda nomutanosiblik	Chekka tumanlarda bank infratuzilmasi sust rivojlangan
7	Raqamli kommunikatsiyalar	Internet qamrovi 78%	Raqamli moliyaviy xizmatlarning joriy etilishi	Onlayn to'lovlar ulushi 27% ga yetgan

1-jadvalda Buxoro viloyatining iqtisodiy va ijtimoiy tuzilmasi moliyaviy xizmatlarga kompleks tarzda ta'sir qilmoqda. Eng kuchli bog'liqlik iqtisodiy infratuzilma, qishloq xo'jaligi va transport-logistika tizimi bilan kuzatiladi. Ayniqsa, agrar soha uchun mo'ljallangan mikrokredit va lizing xizmatlarining o'sishi mintaqaviy iqtisodiyotning qishloq xo'jaligi tarmoqlari bilan bog'liqligini tasdiqlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Moliyaviy xizmatlar ko'rsatishning mintaqaviy xususiyatlari hududlarning iqtisodiy salohiyati, aholi daromadlari, tadbirkorlik faolligi, infratuzilma rivojlanishi, moliyaviy savodxonlik darajasi hamda raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli moliyaviy xizmatlar tizimini rivojlantirishda barcha hududlarga bir xil yondashuv emas, balki har bir mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy holatidan kelib chiqqan holda moslashtirilgan strategiyalarni ishlab chiqish zarur. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, moliyaviy xizmatlarning hududlar bo'yicha notekis rivojlanishi aholining bank, sug'urta, mikromoliya va raqamli to'lov xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, chekka va qishloq hududlarida bank infratuzilmasining yetarli emasligi, internet sifati pastligi hamda aholining raqamli ko'nikmalari sustligi moliyaviy inklyuziyani kengaytirishga to'sqinlik qilmoqda.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, zamonaviy raqamli moliyaviy xizmatlar - internet-banking, mobil banking, elektron to'lov tizimlari va fintech yechimlari - mintaqaviy tafovutlarni kamaytirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu xizmatlar aholiga moliyaviy operatsiyalarni tezkor, qulay va kam xarajat bilan amalga oshirish imkonini beradi, bank filiallariga bo'lgan ehtiyojni kamaytiradi hamda moliyaviy xizmatlarning ommabopligini oshiradi. Shu bilan birga, moliyaviy xizmatlar samaradorligini oshirish uchun kiberxavfsizlikni mustahkamlash, mijozlar ma'lumotlarini himoya qilish, aholining moliyaviy va raqamli savodxonligini oshirish, xizmatlar sifati va

ishonchliligini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Chunki aholining moliyaviy xizmatlarga bo'lgan ishonchi ularning xizmatlardan faol foydalanishiga bevosita ta'sir qiladi. Moliyaviy xizmatlar ko'rsatishning mintaqaviy xususiyatlarini chuqur o'rganish hududlarda iqtisodiy faollikni oshirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, aholining moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish hamda hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Shu bois kelgusida moliyaviy xizmatlarni rivojlantirishda hududiy ehtiyojlarni hisobga olish, raqamli infratuzilmani kengaytirish va innovatsion moliyaviy xizmatlarni joriy etish ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Asian Development Bank. (2025). Assessment of the state of financial inclusion in Uzbekistan.
2. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. (2021). Digital financial services in the banking system: Progress and solution of the challenges.
3. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. (2024). Indicators of banking system.
4. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. (2024). Indicators of payment system.
5. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. (2025). Financial stability report for 2024.
6. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. (2025). Moliyaviy xizmatlar iste'molchilarining huquqlarini himoya qilish konsepsiyasi.
7. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. (2025). Nationwide financial inclusion and literacy survey.
8. International Finance Corporation. (2020). Financial capability and inclusion in Uzbekistan.
9. Mamajonov, X. (2024). Bank xizmatlari ommabopligini oshirishning ijtimoiy-iqtisodiy jihatlari. CyberLeninka.
10. Maxmudjonovich, X. D. (2025). Moliyaviy inklyuziya: aholining bank xizmatlaridan foydalanish darajasi. CyberLeninka.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 23-mart PQ-3620-son "Bank xizmatlari ommabopligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori <https://lex.uz/docs/-3593541>
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-may PF-5992-son "2020-2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni <https://lex.uz/docs/-4811025>
13. Visa. (2022). Unlocking the benefits of digital payments: Insights from Uzbekistan.
14. World Bank. (2022). The Little Data Book on Financial Inclusion 2022.
15. World Bank. (2025). Financial inclusion.

ISHLAB CHIQUARISH JARAYONLARINI TARTIBGA SOLISHDA INNOVATSION YONDASHUVLARNING AHAMIYATI

Raximov Ilyos Muydinovich

Texnik jihatdan tartibga solish
agentligi bosh mutaxassisi

E-mail: ilyos.ilyos1985@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada ishlab chiqarish jarayonlarini tartibga solishda innovatsion yondashuvlarning nazariy asoslari va amaliy ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot davomida Lean Manufacturing, Six Sigma, Business Process Reengineering, Open Innovation hamda Sanoat 4.0 konsepsiyalarining ishlab chiqarish samaradorligiga ta'siri o'rganilgan. Adabiyotlar tahlili asosida innovatsion yondashuvlarning strategik, taktik va operatsion qatlamlardan iborat integral modeli ishlab chiqilgan. Natijalar raqamli texnologiyalar, bilim boshqaruvi va tashkiliy innovatsiyalarni kompleks qo'llash ishlab chiqarish samaradorligi hamda resurslar unumdorligini oshirishini ko'rsatgan. Tadqiqotda innovatsion yondashuvlarni ISO 9001:2015 standartlari bilan integratsiyalash korxonalarning raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qilishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, ishlab chiqarish jarayoni, Lean Manufacturing, Six Sigma, Sanoat 4.0, raqamli transformatsiya, biznes jarayonlari, innovatsion boshqaruv.

Аннотация

В данной статье проанализированы теоретические основы и практическое значение инновационных подходов в регулировании производственных процессов. В ходе исследования изучено влияние концепций Lean Manufacturing, Six Sigma, Business Process Reengineering, Open Innovation и Industry 4.0 на эффективность производства. На основе анализа литературы разработана интегральная модель инновационных подходов, включающая стратегический, тактический и операционный уровни. Результаты показали, что комплексное применение цифровых технологий, управления знаниями и организационных инноваций способствовало повышению производительности и эффективности использования ресурсов. В исследовании обосновано, что интеграция инновационных подходов со стандартами ISO 9001:2015 усилила конкурентоспособность промышленных предприятий.

Ключевые слова: инновации, производственный процесс, Lean Manufacturing, Six Sigma, Industry 4.0, цифровая трансформация, бизнес-процессы, инновационное управление.

Abstract

This article analyzed the theoretical foundations and practical significance of innovative approaches in regulating production processes. The study examined the impact of Lean Manufacturing, Six Sigma, Business Process Reengineering, Open Innovation, and Industry 4.0 concepts on production efficiency. Based on the literature review, an integrated model consisting of strategic, tactical, and operational layers of innovation management was developed. The findings showed that the combined

application of digital technologies, knowledge management, and organizational innovation improved production efficiency and resource productivity. The research substantiated that integrating innovative approaches with ISO 9001:2015 standards strengthened enterprise competitiveness and supported sustainable industrial development in modern manufacturing systems.

Keywords: innovation, production process, Lean Manufacturing, Six Sigma, Industry 4.0, digital transformation, business processes, innovation management.

KIRISH

Ishlab chiqarish tizimlarini uzluksiz takomillashtirish zarurati zamonaviy iqtisodiy nazariyada markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Raqobat muhitining keskinlashishi, resurslar tanqisligi va iste’molchilar talablarining tez o‘zgarib borishi korxonalarni an’anaviy boshqaruv usullaridan voz kechib, yangi, moslashuvchan mexanizmlarga yo‘naltirmoqda. J. Schumpeter [1] tomonidan asoslangan «ijodiy buzilish» konsepsiyasi innovatsiyaning iqtisodiy o‘sinh omili sifatidagi rolini birinchi bor sistemali ravishda nazariy jihatdan tavsiflab berdi. Ushbu g‘oya keyingi o‘n yilliklarda rivojlanib, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan ishlab chiqilgan Oslo qo‘llanmasida [2] jarayon innovatsiyasi - texnologiyani, texnikani yoki dasturiy ta‘minotni ishlab chiqarish, yetkazib berish yoki sifat nazorat faoliyatiga tatbiq etishning yangi yoki sezilarli darajada takomillashtirilgan usuli sifatida - alohida kategoriya sifatida tan olindi.

To‘rtinchi sanoat inqilobi paradigmasi [3] ishlab chiqarish korxonalarining texnologik va tashkiliy o‘zgarishiga yangi impuls berdi. Kiberfizik tizimlar, sun‘iy intellekt, katta ma‘lumotlar va «aqli» ishlab chiqarish konsepsiyalari ishlab chiqarish jarayonlarini tubdan qayta ko‘rib chiqishni zarur qilmoqda. Iqtisodiy raqobat shiddat bilan kuchaygan globallashtirish sharoitida har bir korxona o‘z raqobatdosh ustunligini saqlab qolish uchun yangi vositalar, usullar va strategiyalarni izlashga majbur bo‘lmoqda. Bu jarayon innovatsiya boshqaruvining ilmiy-amaliy ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Ishlab chiqarish jarayonlarini tartibga solishda innovatsiyaning amaliy tatbiqi bir necha asosiy yo‘nalishda kechadi: texnologik avtomatlashtirish va raqamlashtirish; jarayonlarni qayta loyihalash va optimallashtirish; tashkiliy madaniyatni o‘zgartirish; xodimlar bilimi va malakasini yangilash. Ushbu yo‘nalishlarning har biri o‘z-o‘zicha muhim bo‘lsa-da, ularning kompleks, bir-biri bilan uyg‘unlashtirilgan holda qo‘llanilishi sinergetik samara berishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi - ishlab chiqarish jarayonlarini tartibga solishda qo‘llaniladigan innovatsion yondashuvlarning nazariy asoslarini tizimli tahlil qilish, ularning tasniflash mezonlarini aniqlash va samarali joriy etish uchun konseptual integral model taklif etishdan iborat. Ilmiy muammo sifatida innovatsion yondashuvlarning turli kategoriyalari (texnologik, tashkiliy, boshqaruv) o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik va ularning kompleks qo‘llanilishi masalasi ko‘rib chiqiladi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat: ishlab chiqarish jarayonlarini tartibga solishda innovatsion yondashuvlarning uch qatlamli integral tasnifi ishlab chiqilgan; ushbu yondashuvlarning o‘zaro ta’sir mexanizmlari konseptual model

shaklida taqdim etilgan; amaliy joriy etish uchun bosqichma-bosqich algoritmik asos tavsiya etilgan. Tadqiqot natijalari sanoat korxonalari boshqaruvchilari, siyosat ishlab chiqaruvchilar va ilmiy hamjamiyat vakillariga manzur bo'lishi kutiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Jarayon innovatsiyasining nazariy poydevori J. Schumpeter asarlarida [1] qo'yilgan. Iqtisodiy rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchi sifatida yangi ishlab chiqarish usullarini joriy etish ko'rsatilgan bo'lib, «ijodiy buzilish» atamasi ostida eski ishlab chiqarish tuzilmalarining yangilari tomonidan siqib chiqarilishi nazariy jihatdan asoslandi. Ushbu g'oya keyinchalik J. Tidd va J. Bessant [4] tomonidan kengroq tizimli doirada ko'rib chiqildi: innovatsiyaning texnologik, bozor va tashkiliy o'lchovlari o'rtasidagi munosabat «innovatsion qobiliyat» tushunchasida birlashtirila boshlandi. Tadqiqotchilar innovatsiya jarayonini chiziqli model doirasidan chiqarib, uni murakkab, ko'p omilli va adaptiv tizim sifatida tavsiflashga harakat qildilar.

J.M. Utterback [5] mahsulot va jarayon innovatsiyalari o'rtasidagi dinamik bog'liqlikni «suyuq - o'tish - qotib qolish» (fluid - transitional - specific) modeli orqali izohladi. Ushbu model ishlab chiqarish tsikllari evolyutsiyasini tushunishda muhim ahamiyat kasb etdi: texnologik taraqqiyotning turli bosqichlarida jarayon innovatsiyasining ustuvorligi o'zgarib borishi ko'rsatib berildi. Modeli bo'yicha sanoat yetuklik bosqichiga o'tgach, mahsulot innovatsiyalaridan ko'ra jarayon innovatsiyalariga tayanish samaradorroq bo'lishi isbotlandi.

Jarayon qayta muhandisligi (business process reengineering - BPR) yo'nalishi T. Davenport [6] va M. Hammer hamda J. Champy [7] asarlarida sistemali tus oldi. Davenport korxona jarayonlarini radikallarcha qayta ko'rib chiqishning metodologik asoslarini belgilab, axborot texnologiyalarining imkoniyatlaridan foydalanishni alohida ta'kidladi. U BPRni «jarayonni aniqlash, amalga oshiriladigan o'zgarishni loyihalash va uni tatbiq etish» sikli sifatida tavsifladi. Hammer va Champy esa tashkiliy qayta qurishning ijtimoiy-texnik aspektlarini tahlil qildi hamda an'anaviy funksional ierarxiyadan jarayonga yo'naltirilgan boshqaruvga o'tishning zarurligini ko'rsatib berdi.

«Yupqa ishlab chiqarish» (lean manufacturing) kontseptsiyasi J. Womack va D. Jones [8] tomonidan ilmiy muomalaga keng kiritildi. Toyota ishlab chiqarish tizimining prinsiplari xalqaro kontekstda umumlashtirilgan ushbu kontseptsiyada isrof (muda) turlarini bartaraf etishga, qiymat oqimini optimallashtirishga va uzluksiz takomillashtirish (kayzen) falsafasiga asoslanilgan. Ushbu yondashuv ortiqcha ishlab chiqarish, kutish vaqti, transport, ortiqcha jarayon, tovar zaxirasi, harakat va nosozliklar - etti turdagi isrofnani aniqlash va yo'q qilishga yo'naltirilgan. J. Liker [9] esa Toyota modelini batafsil 14 tamoyil tizimida taqdim etib, bu tizimning madaniy-qadriyatli asoslarini - uzoq muddatli falsafani, jarayon yaxshilanishini, odamlar rivojini va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini - o'zaro bog'liq holda ko'rsatib berdi.

«Ochiq innovatsiya» paradigmasi H. Chesbrough [10] tomonidan ishlab chiqildi va an'anaviy yopiq tadqiqot-ishlanmalar (R&D) modelidan tashqariga chiqib, tashqi bilim hamda texnologiyalardan samarali foydalanish zarurligini asoslab berdi. Chesbrough an'anaviy modelda kompaniyalar ichki bilimga tayanib, natijalarni

yashirishga intilishini, ochiq innovatsiya modelida esa ichki g'oyalar tashqi kanallar orqali tarqatilishi, tashqi g'oyalar esa ichki rivojlanish jarayoniga integratsiya qilinishi ta'kidadi. Ushbu yondashuv raqamli iqtisodiyot sharoitida texnologik hamkorlik va litsenziyalash orqali innovatsion potensialni maksimallashtirish uchun nazariy asos yaratdi.

I. Nonaka va H. Takeuchi [11] «bilim yaratuvchi tashkilot» kontsepsiyasini ishlab chiqishda bilimning oshkor va yashirin shakllarini transformatsiyalovchi SECI modeli (sotsializatsiya, eksteriorlashtirish, kombinatsiyalash, interiorlashtirish) orqali tashkiliy bilim boshqaruvining ishlab chiqarishdagi rolini teoriyalashtirdi. Ushbu model tashkiliy bilimning ijod jarayoni orqali yangi bilimga aylanishini - spiralsimon tarzda kengayib borishini - izohlab, bilim menejmenti nazariyasiga muhim hissa qo'shdi.

D. Teece [12] dinamik qobiliyatlar nazariyasida korxonaning o'zgaruvchan muhitga moslashish, ichki va tashqi kompetentliklarni integratsiyalash hamda aktivlarni transformatsiya qilish imkoniyatlarini innovatsion konkurentlik omili sifatida ko'rsatdi. Teece konsepsiyasida «sezish» (sensing), «qo'lga kiritish» (seizing) va «transformatsiyalash» (transforming) - uch asosiy qobiliyat bloki sifatida - zamonaviy boshqaruv strategiyasining asosi bo'lib xizmat qiladi.

H. Boer va W. During [13] mahsulot, jarayon va tashkiliy innovatsiyalar o'rtasidagi farqlarni empirik jihatdan tahlil qilib, ularning o'zaro bog'liqligi va korxona samaradorligiga ta'sirini aniqlashga harakat qildi. Ushbu tadqiqot innovatsiya turlarining tasniflash muammosini metodologik jihatdan keskinlashtirdi. Xususan, «jarayon innovatsiyasi» atamasi keng ma'noda - nafaqat texnologik jarayonlarni, balki tashkiliy va boshqaruv jarayonlarini ham qamrab olishi lozimligini ko'rsatdi.

Industrie 4.0 konsepsiyasi H. Kagermann va hammuallif tomonidan [14] Germaniyaning strategik sanoat tashabbusi sifatida shakllantirildi. Ushbu paradigma ishlab chiqarishni raqamlashtirish, kiberfizik tizimlarni integratsiya qilish, «Aqlli fabrika» konsepsiyasini hayotga tatbiq etishni o'z ichiga oladi va ishlab chiqarish jarayonlari boshqaruvida sifat jihatidan yangi davrni boshlab beradi. Raqamli egizak (digital twin), narsalar interneti (IoT) va bulutli hisoblash texnologiyalari ishlab chiqarish jarayonlarini real vaqt rejimida monitoring qilish va optimallashtirishning innovatsion vositalariga aylandi. Ushbu tendensiya an'anaviy ishlab chiqarish paradigmasidan radikal farq qilib, mashinalar, tizimlar va odamlar o'rtasidagi muloqotning yangi arxitekturasini vujudga keltirmoqda.

Adabiyotlar tahlilining umumiy xulosasi shundaki, jarayon innovatsiyasiga oid nazariy yondashuvlar evolyutsiyasi texnik muhandislik usullaridan tashkilot va bilim boshqaruviga, so'ngra esa raqamli ekotizim va o'zaro bog'liq texnologiyalarga yo'nalgan. Biroq turli yondashuvlarni qamrab oladigan yaxlit konseptual model shakllanishi hali ham ilmiy muammo bo'lib qolmoqda. Mavjud ishlar ko'pincha alohida yondashuvlarni tahlil qiladi, ularning o'zaro integratsiyasi va bir-birini to'ldirish imkoniyatlari esa yetarli darajada o'rganilmagan.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda ishlab chiqarish jarayonlarini tartibga solishda innovatsion yondashuvlarning ahamiyatini aniqlash uchun tizimli, qiyosiy va tahliliy usullardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida Lean Manufacturing, Six Sigma, Business Process Reengineering hamda Sanoat 4.0 konsepsiyalarining ishlab chiqarish samaradorligiga ta'siri ilmiy manbalar asosida o'rganildi. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilishda Web of Science, Scopus va OECD iLibrary bazalaridagi manbalar umumlashtirildi. Qiyosiy tahlil yordamida innovatsion yondashuvlarning qo'llanish darajasi, samaradorligi va tashkiliy imkoniyatlari baholandi. Tadqiqotda jarayon yondashuvi, risklarni boshqarish va raqamli transformatsiya tamoyillari asosida integral model ishlab chiqildi. Natijalarni shakllantirishda mantiqiy umumlashtirish, mazmuniy tahlil va konseptual modellashtirish usullari qo'llanildi. Metodologiya ishlab chiqarish tizimlarida innovatsion boshqaruv mexanizmlarining samaradorligini ilmiy asosda baholash imkonini berdi.

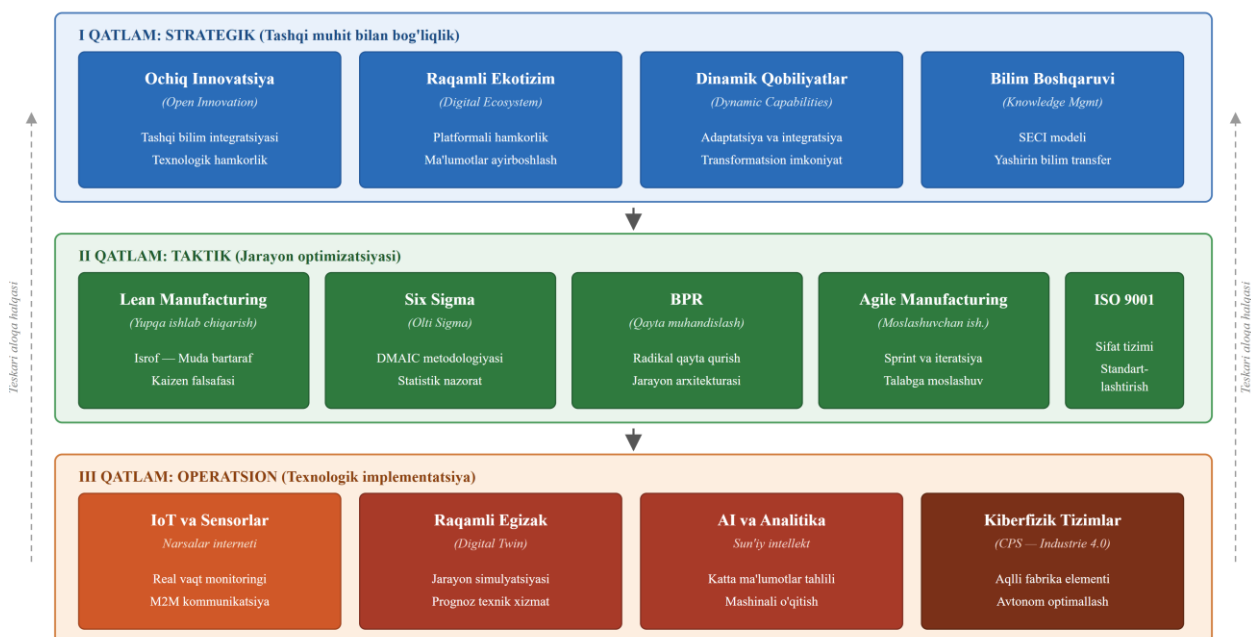
TAHLIL VA NATIJALAR

Ishlab chiqarish jarayonlarini tartibga solishda innovatsion yondashuvlarni tasniflash muammosi tadqiqot sohasida uzoq vaqtdan beri muhokama qilinib kelmoqda. G. Pisano [19] ishlab chiqarish strategiyasini texnologik va tashkiliy komponentlar kontekstida ko'rib chiqib, bu ikki o'lchovning ajralmasligini ta'kidlagan. Pisano konsepsiyasi bo'yicha «ishlab chiqarishni rivojlantirish fabrikasi» - butun tashkilot bir o'rganish tizimiga aylanishi kerak. M. Freel va R. Harrison [20] kichik korxonalar misolida innovatsion hamkorlik va jarayon samaradorligi o'rtasidagi munosabatni ko'rsatib, birgalikdagi innovatsiya modellarining amaliy ahamiyatini tasdiqladilar.

Xalqaro darajadagi so'nggi tendensiyalarga nazar tashlasak, McKinsey Global Institute [21] ma'lumotlariga ko'ra, raqamli texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayonlariga integratsiya qilgan korxonalar operatsion samaradorliklarini o'rtacha 20-30 foizga oshirishga erishdi. Jahon Iqtisodiy Forumining 2023 yilgi hisobotida [22] ta'kidlanishicha, «Aqlli fabrika» tendensiyalari eng jadal rivojlanayotgan sanoat segmentlaridan birini tashkil etib, dunyodagi 1500 dan ortiq korxona raqamli ishlab chiqarish standartlarida yetakchi sifatida tan olingan.

UNIDO 2020 yilgi Sanoat rivojlanishi hisobotida [23] ta'kidlanishicha, raqamli sanoatlashtirish (digital industrialization) jarayonida ishlab chiqarish samaradorligi va resurs unumdorligini bir vaqtda oshirish imkoniyati mavjud. Bunday ikki tomonlama samara - iqtisodiy va ekologik - innovatsion yondashuvlarning strategik ahamiyatini yanada kuchaytirmoqda. Eurostat statistikasiga ko'ra [24], Yevropa Ittifoqidagi ishlab chiqarish korxonalarining 47 foizi so'nggi uch yil ichida kamida bitta muhim jarayon innovatsiyasini amalga oshirgan; bu ko'rsatkich 2016 yilda 39 foiz bo'lgan edi.

Tahlil natijalari asosida ishlab chiqarish jarayonlarini tartibga solishda qo'llaniladigan innovatsion yondashuvlarning uch qatlamli konseptual modeli ishlab chiqildi (1-rasm). Ushbu model mavjud yondashuvlarni tartibga solib, ular o'rtasidagi munosabatlarni tizimli aks ettirish imkonini beradi.

1-rasm. Ishlab chiqarish jarayonlarini tartibga solishda innovatsion yondashuvlarning integral modeli¹.

Strategik qatlam: Tashqi muhit bilan integratsiya

Taklif etilgan modelning birinchi - strategik - qatlami korxonaning tashqi muhit bilan bog'liqligini aks ettiradi. Bu qatlamda to'rtta asosiy yondashuv: ochiq innovatsiya [10], raqamli ekotizim, dinamik qobiliyatlar [12] va bilim boshqaruvi [11] o'z ifodasini topadi. Ochiq innovatsiya paradigmasi korxonaning o'z chegarasidan tashqaridagi bilim manbalari - universitetlar, startaplar, texnologik hamkorlar, hatto raqobatchilar - bilan aloqa o'rnatish orqali innovatsion potensialni kengaytirishini ko'rsatadi. Raqamli ekotizim esa raqamli platformalar asosida tashkilotlararo hamkorlik arxitekturasini yaratishni nazarda tutadi.

Dinamik qobiliyatlar konsepsiyasi strategik qatlamda alohida o'rin egallaydi. Korxona o'z qobiliyatlarini doimiy ravishda yangilash, tashqi signallarni sezish va ularga mos taktik hamda operatsion o'zgarishlarni amalga oshirish - innovatsion barqarorlikning asosiy shartidir. Bu qatlam boshqaruv darajasida qabul qilinadigan qarorlarni va ular asosida shakllanadigan innovatsion strategiyani o'z ichiga oladi.

Taktik qatlam: Jarayon optimizatsiyasi

Ikkinchi - taktik - qatlam jarayonlarni qayta muhandislash va optimallashtirishga bag'ishlangan. Bu qatlamda yupqa ishlab chiqarish (lean manufacturing) [8], Olti Sigma (Six Sigma), jarayon qayta muhandisligi (BPR) [7], agil ishlab chiqarish va ISO 9001:2015 sifat tizimi [18] o'z ifodasini topadi. Ushbu yondashuvlar bevosita ishlab chiqarish sikllari, resurslar sarfi va sifat ko'rsatkichlariga ta'sir etadi.

Lean va Six Sigma metodologiyalarining birgalikdagi qo'llanilishi - «Lean Six Sigma» - ishlab chiqarish samaradorligi va sifatni bir vaqtda yaxshilash imkonini beradi. Bu gibrid yondashuv zamonaviy ishlab chiqarish amaliyotida o'z

¹ Manba: Mualliflar tomonidan [4], [8], [14], [21] adabiyotlar asosida ishlab chiqilgan.

samaradorligini ko'p korxonalar tajribasida isbotlagan. Lean isrofni kamaytirish orqali jarayonlarni tezlashtirsa, Six Sigma jarayonlar og'ishini statistik nazorat ostida ushlab turib, barqarorlikni ta'minlaydi. BPR esa ushbu ikki yondashuvni chuqurroq - strategik darajada - qo'llab-quvvatlaydi: mavjud jarayonlar arxitekturasini tubdan qayta ko'rib chiqishni ta'minlaydi.

Agil ishlab chiqarish metodologiyasi dasturiy ta'minotdan sanoat ishlab chiqarishiga o'tkazilgan bo'lib, tez o'zgaruvchan bozor sharoitida qisqa sprint sikllar va iterativ yaxshilanish tamoyillariga asoslanadi. Bu yondashuv ayniqsa kichik va o'rta korxonalarda, shuningdek maxsus buyurtma ishlab chiqarishda samarali qo'llaniladi.

Operatsion qatlam: Texnologik implementatsiya

Uchinchi - operatsion - qatlam kundalik jarayonlar darajasida innovatsiyalarni joriy etishni qamrab oladi. Kiberfizik tizimlar (CPS), IoT sensorlari, raqamli egizak (digital twin), sun'iy intellekt va bulutli hisoblash texnologiyalari ushbu qatlamning asosiy elementlarini tashkil etadi. Sanoat 4.0 strategiyasi [14] ana shu operatsion qatlamda eng to'liq namoyon bo'ladi: mashinalararo avtomatik kommunikatsiya, jarayonlarni real vaqt rejimida kuzatish va boshqarish - «Aqlli fabrika»ning asosi ayni ushbu elementlarda mujassamlashadi.

Raqamli egizak texnologiyasi real ishlab chiqarish tizimining virtual nusxasini yaratib, jarayonlarni simulyatsiya qilish, prognoz texnik xizmatini tashkil etish va «nima bo'lsa» ssenariy tahlilini o'tkazish imkonini beradi. Bu yondashuv qarorlar qabul qilish sifatini va tezligini sezilarli darajada oshiradi. Bundan tashqari, predictive maintenance (prognoz asosida texnik xizmat ko'rsatish) konsepsiyasi uskunalar nosozligini oldindan aniqlash orqali ishlab chiqarish to'xtashlarini minimallashtirishga xizmat qiladi.

Teskari aloqa halqasi va integratsion mexanizm

Modelning muhim elementi - uchta qatlam o'rtasidagi «teskari aloqa halqasi» (feedback loop) tamoyilidir. Operatsion qatlamdan olingan real vaqt ma'lumotlari taktik qarorlarni, taktik darajadagi ko'rsatkichlar esa strategik yo'nalishlarni yangilab turadi. Bu siklik aloqa innovatsiya tizimining o'z-o'zini yangilash mexanizmini ta'minlaydi va statik boshqaruvdan farqli holda dinamik moslashuvchanlikni vujudga keltiradi.

Qatlamlar o'rtasidagi integratsiya faqat ma'lumotlar almashinuviga emas, balki qadriyatlar, kompetensiyalar va tashkiliy madaniyatning uyg'unligiga ham asoslanadi. Boshqacha aytganda, texnologik innovatsiyalar tashkiliy o'zgarishlar bilan parallel ravishda amalga oshirilmasa, kutilgan samara to'liq namoyon bo'lmaydi. Ushbu g'oya Lean va Industrie 4.0 ni birlashtiradigan «Lean 4.0» konsepsiyasida o'z ifodasini topgan.

1-jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, har bir innovatsion yondashuv o'zining vaqt gorizonti, murakkablik darajasi va cheklovlariga ega. Lean Manufacturing nisbatan qisqa muddatda samara berishi va o'rta murakkabligi bilan keng qo'llaniladi. Sanoat 4.0 esa katta kapital sarfini talab qiladi, ammo uzoq muddatda ishlab chiqarish paradigmasini tubdan o'zgartiradi. Open Innovation tashqi bilim manbalarini jalb

qilishning eng tejamkor yo'li bo'lib, intellektual mulk boshqaruvini ta'minlash zaruriyati yuzaga chiqadi.

1-jadval

Ishlab chiqarish jarayonlarini tartibga solishdagi asosiy innovatsion yondashuvlarning qiyosiy tahlili¹

Yondashuv	Asosiy maqsad	Vaqt gorizonti	Murakkablik	Asosiy cheklov	Qatlam
Lean Manufacturing	Isroflarni minimallashtirish, qiymat oqimini optimallashtirish	Qisqa / O'rta	O'rta	Madaniy moslashish zarur	II
Six Sigma	Jarayon og'ishlarini statistik nazorat ostida kamaytirish	O'rta	Yuqori	Statistik salohiyat talab etiladi	II
BPR	Jarayonlarni radikallarcha qayta qurib, samaradorlikni oshirish	O'rta / Uzoq	Juda yuqori	Tashkiliy qarshilik xatari	II
Sanoat 4.0	Raqamli transformatsiya, kiberfizik integratsiya	Uzoq	Juda yuqori	Kapital va infratuzilma talabi	III
Open Innovation	Tashqi bilim manbalarini samarali integratsiya qilish	O'rta	O'rta	IP boshqaruvi murakkabligi	I
Agile Manufacturing	Moslashuvchan, tez iterativ ishlab chiqarish	Qisqa	O'rta	Katta tashkilotlarda joriy etish qiyin	II

Amaliyotda ushbu yondashuvlar ko'pincha kombinatsiyalashgan holda qo'llaniladi. Masalan, korxona Lean metodologiyasini joriy etgandan so'ng, unga IoT sensorlarini qo'shish orqali Sanoat 4.0 ga qadam qo'yishi mumkin. Bu bosqichma-bosqich integratsiya yondashuvi - «evolutionary» strategiya - kichik va o'rta korxonalar uchun eng maqbul yo'l hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Amalga oshirilgan nazariy tahlil va adabiyotlar sharhi asosida quyidagi asosiy xulosalar shakllandi:

Birinchidan, ishlab chiqarish jarayonlarini tartibga solishda innovatsion yondashuvlar bir xil emas: ularning har biri o'ziga xos qo'llanish kontekstiga, samaradorlik mexanizmlariga va cheklashlarga ega. Shu sababli korxona uchun optimal innovatsion strategiyani tanlashda tizimli baholash zarur bo'ladi. Bitta universal model mavjud emas, lekin uch-qatlamli integral model - strategik, taktik,

¹ Manbalar asosida mualliflar tomonidan tuzilgan.

operatsion - barcha yondashuvlarni tartibga soladigan metastruktura sifatida xizmat qila oladi.

Ikkinchidan, zamonaviy ishlab chiqarish innovatsiyalari tobora ko‘proq gibrid - texnologik va tashkiliy - xarakter kasb etmoqda. Lean, Six Sigma va Sanoat 4.0 elementlarini birlashtiradigan integratsion modellar qo‘llanilishi muqarrar tendensiyaga aylanib bormoqda. Bu gibridlik texnologik innovatsiyani tashkiliy madaniyat o‘zgarishi bilan parallel olib borish zaruriyatini yanada kuchaytiradi.

Uchinchidan, innovatsiyalarni joriy etish jarayoni faqat texnologik investitsiyalar bilan cheklanmaydi. Tashkiliy madaniyat, xodimlar malakasi va boshqaruv jarayonlari innovatsiyaning amaliy samaradorligini belgilovchi teng muhim omillar sifatida ko‘rib chiqilishi kerak. «Aqlli fabrika» barpo etish uchun avval «aqlli tashkilot» - bilimga asoslangan, o‘rganuvchi tashkilot - shakllanishi lozim.

To‘rtinchidan, OECD innovatsiya tizimiga oid tadqiqotlar [25] shuni ko‘rsatadiki, milliy sanoat sektori innovatsion transformatsiyasi uchun davlat siyosati, tadqiqot-ishlanmalar infratuzilmasi va korxona ichki imkoniyatlarining uyg‘unligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Kuchli milliy innovatsion ekotizim esa yakka korxona innovatsiyasidan ko‘ra kengroq va barqarorroq natija beradi.

Amaliy takliflar:

1. Korxonalar darajasida: innovatsion yondashuvlarni joriy etishdan oldin mavjud jarayonlarni chuqur diagnostika qilish, zaifliklarni aniqlash va aniq KPI tizimini shakllantirish tavsiya etiladi. ISO 9001:2015 standarti asosida jarayon xaritasi tuzilishi va innovatsiya uchun ustuvor yo‘nalishlar belgilanishi maqsadga muvofiq.

2. Tarmoq klasterlari darajasida: «aqli ishlab chiqarish» tendensiyalarini qo‘llab-quvvatlash maqsadida maxsus innovatsion klasterlar, texnologiya transferi platformalari va sanoat-universitet hamkorlik dasturlarini rivojlantirish maqsadga muvofiq. Tarmoqlararo bilim ayirboshlash platformalari kichik va o‘rta korxonalar uchun innovatsion mavqeyini mustahkamlashda muhim vosita bo‘la oladi.

3. Sanoat siyosati darajasida: raqamli sanoatlashtirish dasturlarini qisqa va uzoq muddatli maqsadlar bilan uyg‘unlashtirish, soliq imtiyozlari va grantlar orqali korxonalarda innovatsion faollikni rag‘batlantirishni ko‘paytirish lozim. Milliy sanoat innovatsiya strategiyasini ishlab chiqishda OECD va UNIDO metodologiyasidan foydalanish tavsiya etiladi.

4. Ilmiy-tadqiqot darajasida: ishlab chiqarish innovatsiyalarining iqtisodiy samara modellari, jumladan, uzoq muddatli rentabellik va ekologik barqarorlik ko‘rsatkichlari bo‘yicha yanada chuqurroq empirik tadqiqotlar olib borish zaruriyati mavjud. Taklif etilgan uch-qatlamli modelni o‘zbek sanoat korxonalari misolida empirik tekshiruvdan o‘tkazish ilmiy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Schumpeter, J.A. (1934). The Theory of Economic Development. Harvard University Press. URL: <https://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674879768>

2. OECD/Eurostat (2018). Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation. OECD Publishing, Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/9789264304604-en>
3. Schwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum, Geneva. URL: <https://www.weforum.org/about/the-fourth-industrial-revolution-by-klaus-schwab/>
4. Tidd, J., & Bessant, J. (2018). Managing Innovation: Integrating Technological, Market and Organizational Change (6th ed.). Wiley. URL: <https://www.wiley.com/en-us/Managing+Innovation%3A+Integrating+Technological%2C+Market+and+Organizational+Change%2C+6th+Edition-p-9781119379454>
5. Utterback, J.M. (1994). Mastering the Dynamics of Innovation. Harvard Business School Press. URL: <https://hbr.org/product/mastering-the-dynamics-of-innovation/2576-HBK-ENG>
6. Davenport, T.H. (1993). Process Innovation: Reengineering Work through Information Technology. Harvard Business School Press. URL: <https://hbswk.hbs.edu/item/process-innovation-reengineering-work-through-information-technology>
7. Hammer, M., & Champy, J. (1993). Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution. HarperCollins. URL: <https://www.harpercollins.com/products/reengineering-the-corporation-michael-hammerjames-champy>
8. Womack, J.P., & Jones, D.T. (2003). Lean Thinking: Banish Waste and Create Wealth in Your Corporation (2nd ed.). Free Press. URL: <https://www.lean.org/store/book/lean-thinking/>
9. Liker, J.K. (2004). The Toyota Way: 14 Management Principles from the World's Greatest Manufacturer. McGraw-Hill. URL: <https://www.mhprofessional.com/the-toyota-way-second-edition-9781260468519-usa>
10. Chesbrough, H.W. (2003). Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology. Harvard Business School Press. URL: <https://hbswk.hbs.edu/item/open-innovation-the-new-imperative-for-creating-and-profiting-from-technology>
11. Nonaka, I., & Takeuchi, H. (1995). The Knowledge-Creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation. Oxford University Press. URL: <https://global.oup.com/academic/product/the-knowledge-creating-company-9780195092691>
12. Teece, D.J. (2009). Dynamic Capabilities and Strategic Management: Organizing for Innovation and Growth. Oxford University Press. URL: <https://global.oup.com/academic/product/dynamic-capabilities-and-strategic-management-9780199545124>
13. Boer, H., & During, W.E. (2001). Innovation, what innovation? A comparison between product, process and organisational innovation. International Journal of

- Technology Management, 22(1-3), 83-107. URL: <https://www.inderscienceonline.com/doi/abs/10.1504/IJTM.2001.002956>
14. Kagermann, H., Wahlster, W., & Helbig, J. (2013). Recommendations for Implementing the Strategic Initiative Industrie 4.0: Final Report. Acatech. URL: <https://www.acatech.de/publikation/recommendations-for-implementing-the-strategic-initiative-industrie-4-0-final-report-of-the-industrie-4-0-working-group/>
15. Porter, M.E. (1985). Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. Free Press. URL: <https://www.simonandschuster.com/books/Competitive-Advantage/Michael-E-Porter/9780684841465>
16. Rothaermel, F.T. (2021). Strategic Management (5th ed.). McGraw-Hill Education. URL: <https://www.mheducation.com/highered/product/strategic-management-rothaermel/M9781260261288.html>
17. Fagerberg, J., Mowery, D.C., & Nelson, R.R. (Eds.) (2005). The Oxford Handbook of Innovation. Oxford University Press. URL: <https://global.oup.com/academic/product/the-oxford-handbook-of-innovation-9780199286898>
18. ISO 9001:2015 (2015). Quality Management Systems — Requirements. International Organization for Standardization. URL: <https://www.iso.org/standard/62085.html>
19. Pisano, G.P. (1997). The Development Factory: Unlocking the Potential of Process Innovation. Harvard Business School Press. URL: <https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=8396>
20. Freel, M., & Harrison, R.T. (2006). Innovation and cooperation in the small firm sector. Regional Studies, 40(4), 289-305. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00343400600725160>
21. McKinsey Global Institute (2022). The Future of Work after COVID-19. McKinsey & Company. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/the-future-of-work-after-covid-19>
22. World Economic Forum (2023). The Future of Jobs Report 2023. WEF. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2023/>
23. UNIDO (2020). Industrial Development Report 2020: Industrializing in the Digital Age. United Nations Industrial Development Organization. URL: <https://www.unido.org/resources-publications-flagship-publications-industrial-development-report/industrial-development-report-2020>
24. Eurostat (2023). Innovation Statistics. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Innovation_statistics
25. OECD (2023). OECD Science, Technology and Innovation Outlook 2023. OECD Publishing, Paris. URL: <https://doi.org/10.1787/0b55736e-en>

TO‘QIMACHILIK MAHSULOTLARI B2B BOZORIDA MARKETING KOMMUNIKATSIYA STRATEGIYALARIDAN FOYDALANISH

Sapayeva Nilufar Kadambayevna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti
“Biznes va boshqaruv” kafedrası dotsenti

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda to‘qimachilik mahsulotlari B2B bozorida qo‘llaniladigan marketing kommunikatsiya strategiyalari tizimli ravishda o‘rganildi. Ishda to‘g‘ridan-to‘g‘ri savdo, ko‘rgazma-tadbirlar, raqamli kanallar, munosabatlarga asoslangan marketing va integrirlashgan marketing kommunikatsiyasi (IMC) modeli tasniflanib, ularning B2B xaridor xulq-atvori va qiymat zanjiri dinamikasiga ta’sir mexanizmlari aniqlab berildi. Nazariy yondashuv asosida to‘qimachilik sanoati uchun kommunikatsiya strategiyalari tanlov matrisasi ishlab chiqildi va O‘zbekiston to‘qimachilik sanoati misolida izohlandi. Tadqiqot natijalari tarmoqda muvaffaqiyatli B2B kommunikatsiya strategiyasini shakllantirish uchun moslashuvchan va integrativ yondashuvning zarurligini asoslab berdi.

Kalit so‘zlar: B2B marketing kommunikatsiyasi, to‘qimachilik sanoati, integrirlashgan marketing kommunikatsiyasi, to‘g‘ridan-to‘g‘ri savdo, raqamli B2B marketing, O‘zbekiston

Аннотация

В данном исследовании системно изучены стратегии маркетинговых коммуникаций, применяемые на рынке текстильной продукции в сегменте B2B. Были классифицированы прямые продажи, выставочная деятельность, цифровые каналы, маркетинг отношений и модель интегрированных маркетинговых коммуникаций (IMC), определены механизмы их влияния на покупательское поведение B2B и динамику цепочки создания стоимости. На основе теоретического подхода была разработана матрица выбора коммуникационных стратегий для текстильной промышленности, проиллюстрированная на примере текстильного сектора Узбекистана.

Ключевые слова: B2B маркетинговые коммуникации, текстильная промышленность, интегрированные маркетинговые коммуникации, прямые продажи, цифровой B2B маркетинг, Узбекистан

Abstract

This study systematically examined marketing communication strategies used in the B2B market for textile products. Direct sales, trade exhibitions, digital channels, relationship-based marketing, and the integrated marketing communications (IMC) model were classified, and their influence mechanisms on B2B buyer behavior and value chain dynamics were identified. Based on a theoretical approach, a communication strategy selection matrix was developed for the textile industry and illustrated using the example of Uzbekistan’s textile sector. The findings substantiated the necessity of a flexible and integrative approach to forming a successful B2B communication strategy in the sector.

Keywords: B2B marketing communications, textile industry, integrated marketing communications, direct sales, digital B2B marketing, Uzbekistan

KIRISH

Zamonaviy sanoat bozorlarida marketing kommunikatsiyasi B2B munosabatlarining strategik ustuni sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. To'qimachilik sanoatida ishlab chiqaruvchi va xaridor o'rtasidagi munosabat oddiy bitimlar doirasida emas, balki uzoq muddatli, institutsional jihatdan murakkab va qiymat zanjiri bo'ylab o'zaro bog'liq tizim sifatida namoyon bo'ladi [1], [2]. Ushbu murakkab tuzilmada kommunikatsiya nafaqat mahsulot haqida ma'lumot etkazish, balki ishonch qurish, brend obro'sini mustahkamlash va hamkorlik munosabatlarini rivojlantirish vositasi hisoblanadi.

To'qimachilik mahsulotlari B2B bozorida kommunikatsiya strategiyasi bir nechta o'ziga xos xususiyatga ega. Birinchidan, sotib olish markazi - texnik mutaxassis, moliyachi, logistik va rahbar - bir nechta qaror qabul qiluvchidan iborat bo'lib, har biriga moslashtirilgan kommunikatsiya talab etiladi [3]. Ikkinchidan, tola-mato-tikuv zanjirining har bir bo'g'ini o'ziga xos texnik talab va standartlarga ega bo'lib, kommunikatsiyaning texnik chuqurligi muhim rol o'ynaydi [4]. Uchinchidan, global raqobat muhitida raqamli kanallarning ahamiyati ortib borayotgan bo'lsa-da, an'anaviy ko'rgazmalar va shaxsiy aloqalar to'qimachilik B2B bozorida hamon yetakchi kommunikatsiya vositalari bo'lib qolmoqda [5].

O'zbekiston to'qimachilik sanoati 2025-yil uchun belgilangan 7,5 mlrd dollar eksport maqsadi doirasida xalqaro B2B bozorga yanada faol integratsiyalashmoqda [8]. Biroq tarmoqda kommunikatsiya strategiyalarini tizimli shakllantirishga oid ilmiy-amaliy asoslar hali to'liq ishlab chiqilmagan. Mahalliy korxonalar kommunikatsiya kanallarini ko'pincha taassurot yoki an'anaviy amaliyotga tayanib tanlaydi, bu esa resurslarning noto'g'ri taqsimlanishiga va xalqaro xaridorlar bilan aloqa samaradorligining pastligiga olib kelmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi to'qimachilik mahsulotlari B2B bozorida marketing kommunikatsiya strategiyalarini tizimli tasniflash, ularning ta'sir mexanizmlarini aniqlash va O'zbekiston to'qimachilik sanoati uchun kommunikatsiya strategiyalari tanlov modelini ishlab chiqishdan iborat. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: B2B kommunikatsiya strategiyalarini nazariy jihatdan tasniflash; ularning to'qimachilik sanoatiga tatbiqi xususiyatlarini aniqlash; strategiyalar tanlov matrisasini ishlab chiqish va O'zbekiston kontekstida izohlash.

ADABIYOTLAR SHARHI

B2B marketing kommunikatsiyasi nazariyasi dastlab XX asrning 70-yillarida Webster va Wind tomonidan tashkiliy sotib olish xulq-atvorini tushuntiruvchi modellar doirasida shakllantirildi [3]. Ular ko'p bosqichli qaror qabul qilish jarayoni va sotib olish markazi konsepsiyasini kiritib, har bir ishtirokchi uchun moslashtirilgan kommunikatsiya strategiyasining zarurligini asoslab berdi. Anderson, Narus va Narayandas esa ushbu klassik modelni munosabatlarga asoslangan yondashuv bilan

boyitib, B2B kommunikatsiyasida qiymat yaratish va etkazishning asosiy yoʻnalishlarini izohladi [6].

Integrirlashgan marketing kommunikatsiyasi (IMC) konsepsiyasi Schultz, Tannenbaum va Lauterborn tomonidan barcha kommunikatsiya kanallarini yagona va izchil xabar atrofida birlashtirish tamoyili sifatida taqdim etildi [7]. Kitchen IMC ni B2B kontekstiga moslashtirib, toʻgʻridan-toʻgʻri savdo, koʻrgazmalar, raqamli kanallar va PRning bir-birini kuchaytiruvchi kombinatsiyasini sanoat marketingining optimal kommunikatsiya formati sifatida tavsiflab berdi [9]. Shu yoʻnalishda Fill va Fill B2B kommunikatsiyasida shaxsiy savdo va tarmoqli munosabatlarning hali ham markaziy oʻrin egallaganini empirik asoslab koʻrsatdi [10].

Koʻrgazmalar va sanoat tadbirlari toʻqimachilik B2B kommunikatsiyasida alohida ahamiyat kasb etadi. Blythe koʻrgazma ishtirokini faqat mahsulot namoyishi emas, balki yangi aloqalar qurish, hamkorlarni baholash va bozor razvedkasini amalga oshirish funksiyasi sifatida konseptuallashtirdi [11]. ITMA (tekstil mashinasozligi koʻrgazmasi) va Heimtextil (uy toʻqimachilik buyumlari yarmarkasi) kabi global koʻrgazmalar toʻqimachilik B2B tizimida hal qiluvchi kommunikatsiya tugunlari hisoblanadi. Gereffining qiymat zanjiri nazariyasida esa koʻrgazmalar global xaridor-yetakchilarning yetkazib beruvchilarni saralash va yangi munosabatlar boshlaydigan asosiy platformasi sifatida taʼriflanadi [4].

Raqamli kanallarning B2B toʻqimachilik kommunikatsiyasiga kirib kelishi haqida Hollensen va Kotler raqamli vositalarning anʼanaviy kanallarni toʻldiruvchi, lekin hali toʻliq almashtira olmayotgan holati sifatida xarakterlamoqda [1], [5]. LinkedIn, Alibaba.com va Fibre2Fashion kabi platforma va tarmoqlar toʻqimachilik B2B munosabatlarida yangi xaridorlar izlash, texnik maʼlumotlar almashish va obroʻ signallarini etkazishda muqobil kommunikatsiya kanali sifatida faol qoʻllanilmoqda [12]. Raqamli kontent marketing B2B da ishonch qurishning rentabelli yoʻli sifatida alohida ilmiy eʼtiborga sazovor boʻlmoqda [13].

Oʻzbekiston toʻqimachilik sanoatiga oid ilmiy adabiyotlarda hududiy klasterlar va eksport potentsiali koʻproq oʻrganilgan boʻlsa-da, B2B kommunikatsiya strategiyalarini maxsus tahlil qiluvchi ishlar kam uchraydi. Shu bilan birga, Jahon banki va ITC hisobotlari Oʻzbekiston toʻqimachilik eksportida brendlashtirish va raqamli marketing salohiyatining hali toʻliq ishlatilmayotganini qayd etadi [14], [15]. Ushbu boʻshliqni toʻldirish maqolaning asosiy ilmiy hissi hisoblanadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda nazariy-tahliliy va qiyosiy-strukturaviy yondashuv qoʻllanildi. B2B marketing kommunikatsiyasi, sanoat marketingi, IMC nazariyasi va global toʻqimachilik qiymat zanjiri boʻyicha xalqaro ilmiy adabiyotlar tizimli ravishda koʻrib chiqildi hamda ularning toʻqimachilik sanoatiga tatbiq etilish imkoniyatlari konseptual jihatdan umumlashtirildi.

Kommunikatsiya strategiyalari beshta asosiy guruhga ajratildi: toʻgʻridan-toʻgʻri savdo va shaxsiy aloqa; koʻrgazma va sanoat tadbirlari; raqamli kanallar va kontent marketing; munosabatlarga asoslangan marketing; integrirlashgan marketing kommunikatsiyasi (IMC). Har bir strategiyaning toʻqimachilik B2B bozorida

samaradorligi, qo'llanish shartlari va O'zbekiston kontekstidagi imkoniyatlari baholandi. Tahlil natijalari asosida kommunikatsiya strategiyalari tanlov matrisasi ishlab chiqildi. Milliy manbalar sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, O'zto'qimachilik sanoat uyushmasi hisobotlari va Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

To'qimachilik mahsulotlari B2B bozorida kommunikatsiya strategiyalarini besh asosiy guruhda tasniflash mumkin. Har bir guruh o'zining ta'sir mexanizmi, maqsadli auditoriyasi va resurs talab darajasi bilan farqlanadi (1-jadval).

1-jadval

To'qimachilik B2B bozorida kommunikatsiya strategiyalarining tasnifi¹

Strategiya turi	Asosiy vositalar va kanallar	B2B to'qimachilik bozorida roli
To'g'ridan-to'g'ri savdo	Savdo vakillari, texnik konsultantlar, mijozga tashrif	Murakkab mahsulot tavsifi, ishonch qurish, shartnoma muzokarasi [3], [10]
Ko'rgazma va tadbirlar	ITMA, Heimtextil, Texworld, Intertextile yarmarkalari	Yangi xaridorlar jalb qilish, namuna ko'rsatish, bozor razvedkasi [11]
Raqamli kanallar	Alibaba.com, LinkedIn, Fibre2Fashion, korporativ veb-sayt	Xarajatlarni kamaytirish, yangi bozorlar, ESG va sertifikat kommunikatsiyasi [12]
Munosabat marketingi	CRM tizimlari, uzoq muddatli shartnomalar, VIP-hamkorlik dasturlari	Mijozni saqlab qolish, qiymat hamkorligi chuqurlashtirish [6]
IMC modeli	Barcha kanallarni yagona xabar atrofida birlashtirish	Izchil brend imiji, kanallararo sinergiya, samaradorlikni oshirish [7], [9]

To'g'ridan-to'g'ri savdo to'qimachilik sanoatining B2B bozorida hanuzgacha eng muhim kommunikatsiya vositalaridan biri hisoblanadi. Buning asosiy sababi to'qimachilik mahsulotlarining murakkab texnik xususiyatlari bilan bog'liq. Jumladan, ip nomeri, tola tarkibi, chiziqli zichlik, rang barqarorligi va yuvishga chidamlilik kabi parametrlar potensial xaridorga shaxsiy muloqot hamda mahsulot namunalarini taqdim etish orqali samaraliroq yetkaziladi [3]. Bundan tashqari, to'qimachilik sanoatida tuziladigan shartnomalar odatda yirik hajmli va uzoq muddatli bo'lgani sababli, xarid qarori bir nechta manfaatdor tomonlar ishtirokidagi bosqichma-bosqich muzokaralar asosida qabul qilinadi. Shu bois savdo vakillari va texnik mutaxassislarning birgalikdagi shaxsiy muloqoti strategik ahamiyat kasb etadi [10].

Sanoat ko'rgazmalari to'qimachilik B2B kommunikatsiyasida bir vaqtning o'zida bir nechta funksiyani bajaradi: yangi xaridorlar bilan tanishish, namunalar va kolleksiyalarni jonli ko'rsatish, raqiblarning takliflari haqida bozor razvedkasi olib borish va sertifikatlar hamda standartlarga muvofiqlikni jonli tasdiqlash [11]. Blythe ko'rgazma ishtirokini strategik investitsiya sifatida o'rganib, uning ROI ko'rsatkichi boshqa B2B kommunikatsiya kanallariga nisbatan yuqoriroq bo'lishi mumkinligini ko'rsatgan, chunki ko'rgazmada bir vaqtda ko'plab potensial xaridorlar bilan aloqa o'rnatiladi [11].

¹ Muallif tomonidan manbalar asosida tuzilgan

Raqamli kanallar esa to'qimachilik B2B bozorida tobora muhim ahamiyat kasb etayotgan kommunikatsiya vositasiga aylanmoqda. Alibaba.com va Fibre2Fashion kabi platformalar mahsulot katalogi, narx ko'rsatkichlari, sertifikatlar va hamkorlik tarixi haqida ma'lumotlarni xalqaro xaridorlarga 24/7 rejimida taqdim etish imkonini beradi [12]. LinkedIn orqali esa to'qimachilik tarmoqlarida kasbiy aloqalar qurish, brend xabardorligini oshirish va ESG yo'nalishidagi kontent orqali ishonch signallarini etkazish samarali amalga oshirilmoqda [13].

Integrashgan marketing kommunikatsiyasi (IMC) modeli to'qimachilik B2B bozorida barcha kanallarni yagona va izchil xabar atrofida birlashtirish tamoyilini amalga oshirishga qaratilgan. IMC ning asosiy prinsipi - har bir aloqa nuqtasida bir xil brend imiji, texnik va estetik qadriyatlar, sifat va ishonch signallarini etkazish - to'qimachilik sanoatida ayniqsa muhim, chunki xaridor bir xil korxona haqida ko'rgazmada, veb-saytda, LinkedIn da va savdo vakili orqali har xil xabar olishi brend ishonchini pasaytiradi [7], [9].

2-jadval

To'qimachilik B2B bozorida kommunikatsiya strategiyalari tanlov matrisasi¹

Strategiya	Maqsad segment	O'zbekiston uchun ustuvorlik	Asosiy o'lchov ko'rsatkichi (KPI)
To'g'ridan-to'g'ri savdo	Yirik, uzoq muddatli hamkorlar	Yuqori - eksport shartnomalarida birlamchi vosita	Shartnomalar soni, o'rtacha shartnoma qiymati
Ko'rgazmalar	Yangi segmentlar va bozorlar	Yuqori - Heimtextil, Texworld ishtirok imkoniyati	Yangi kontaktlar soni, namuna so'rovlari
Raqamli kanallar	O'rta va kichik xaridorlar, yangi bozorlar	O'rtacha-yuqori - infratuzilma rivojlanmoqda	Sayt trafigi, so'rovlar, platforma reytingi
Munosabat marketingi	Mavjud hamkorlarni saqlab qolish	Yuqori - uzoq muddatli shartnomaviy madaniyat	Hamkorlik davomiyligi, qayta buyurtmalar ulushi
IMC modeli	Barcha segment va kanallar	Strategik - barcha kanallar uyg'unligini ta'minlash	Brend izchilligi indeksi, kanallar aro konversiya

Tanlov matrisasi to'qimachilik korxonasi uchun kommunikatsiya strategiyasini segmentga qarab tanlashga imkon beradi. Yirik eksport xaridorlari uchun to'g'ridan-to'g'ri savdo va munosabat marketingi kombinatsiyasi optimal bo'lsa, yangi bozorlar uchun ko'rgazmalar va raqamli kanallar birinchi aloqa nuqtasi funksiyasini bajaradi. IMC modeli esa barcha kanallar uchun umumiy platforma sifatida izchillik va sinergiya ta'minlaydi.

O'zbekiston to'qimachilik sanoatida kommunikatsiya strategiyalari rivojlanish bosqichida turgan bo'lsa-da, tizimli kamchiliklari mavjud. Birinchidan, ko'plab korxonalarda marketing kommunikatsiyasi hali savdo bo'limi funksiyasining bir qismi sifatida ko'riladi, mustaqil strategik yo'nalish sifatida emas. Ikkinchidan, raqamli

¹ Manba: muallif tomonidan [7], [8], [9], [12] asosida tuzilgan

kontent sifati (ingliz tilidagi mahsulot katalogi, sertifikat hujjatlari, texnik varaqalar) xalqaro standartlarga nisbatan zaifligi eksport kanallarida muammo keltirib chiqarmoqda [14]. Uchinchidan, sanoat ko'rgazmalarida ishtirok hali tizimli strategik qaror sifatida emas, balki tasodifiy yoki faqat davlat ko'magi mavjud bo'lganda amalga oshiriladi [15].

Shu bilan birga, sanoatning istiqbolli imkoniyatlari ko'p. O'zto'qimachilik sanoat uyushmasi klaster miqyosida umumiy B2B kommunikatsiya platformasini ishlab chiqishi - masalan, Alibaba.comda uyushma miqyosidagi milliy stand yoki Heimtextilda birlashgan pavilyon - individual korxonalar kommunikatsiya xarajatlarini keskin kamaytirishi mumkin [8]. Bundan tashqari, O'zbekiston paxta-to'qimachiligining yashil transformatsiya yo'lida erishayotgan natijalari - BCI, GOTS sertifikatlari - raqamli ESG kommunikatsiyasi uchun kuchli kontent manbaiga aylanishi mumkin, bu esa xalqaro xaridorlarning barqarorlik talablariga javob beruvchi raqobat afzalligini hosil qiladi [4].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari to'qimachilik mahsulotlari B2B bozorida marketing kommunikatsiya strategiyalari bir-birini to'ldiruvchi va kuchaytiruvchi tizimli kombinatsiya sifatida qo'llanilgandagina maksimal samara berishi asoslandi. To'g'ridan-to'g'ri savdo, ko'rgazmalar, raqamli kanallar va munosabat marketingi alohida emas, balki IMC modeli doirasida integratsiya qilinganda brend ishonchi, savdo samaradorligi va hamkorlik barqarorligi sezilarli darajada oshadi. O'zbekiston to'qimachilik sanoati uchun ushbu integrativ yondashuv ayniqsa dolzarb, chunki tarmoq bir vaqtda mahalliy va global B2B bozorlarida faoliyat olib borib, turli kommunikatsiya talablariga javob berishi zarur.

Tahlillar asosida quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

- korxonalar marketing kommunikatsiyasini savdo funksiyasidan ajratib, mustaqil strategik yo'nalish sifatida boshqarish tizimini joriy etishi, IMC modeli asosida barcha kanallar uchun yagona xabar va brend uslubi shakllantirilishi zarur;

- eksport yo'nalishidagi korxonalar uchun Heimtextil, Texworld, Intertextile va ITMA ko'rgazmalariga tizimli ishtirok strategiyasi ishlab chiqilishi, shu maqsadda O'zto'qimachilik sanoat uyushmasi birlashtirilgan pavilyon tashkilotchisi sifatida faol rol o'ynashi tavsiya etiladi;

- raqamli kommunikatsiya bo'yicha Alibaba.com va Fibre2Fashion platformalarida ingliz tilidagi to'liq mahsulot katalogi, texnik varaqalar va sertifikat hujjatlari joylashtirilishi; LinkedIn orqali esa ESG yo'nalishidagi kontent marketing tizimi joriy etilishi lozim;

- CRM tizimlarini joriy etish orqali mavjud hamkorlar bilan munosabatlar chuqurlashtirilib, qayta buyurtmalar ulushi va shartnoma davomiyligi asosiy samaradorlik ko'rsatkichi sifatida nazorat qilinishi kerak;

- O'zbekiston to'qimachilik sanoatining BCI, GOTS va OEKO-TEX sertifikatlariga ega mahsulotlari uchun ekologik kommunikatsiya to'plami (ESG hisoboti, videokontent, infografik) ishlab chiqilib, barcha B2B kommunikatsiya kanallarida izchil qo'llanilishi maqsadga muvofiq.

To‘qimachilik mahsulotlari B2B bozorida kommunikatsiya strategiyalarini tizimli va integratsiyalashgan tarzda qo‘llash korxonalarga xalqaro xaridorlar ishonchini mustahkamlash, yangi bozor segmentlariga kirib borish va uzoq muddatli barqaror hamkorlik munosabatlarini shakllantirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Kotler P., Keller K. L. Marketing Management. 15th ed. - Harlow: Pearson Education, 2016. - 832 p. URL: <https://www.pearson.com/en-us/subject-catalog/p/marketing-management/P200000005871>
2. Hutt M. D., Speh T. W. Business Marketing Management: B2B. 12th ed. - Boston: Cengage Learning, 2021. - 464 p. URL: <https://www.cengage.com/c/business-marketing-management-b2b-12e-hutt>
3. Webster F. E., Wind Y. A general model for understanding organizational buying behavior // Journal of Marketing. - 1972. - Vol. 36, No. 2. - P. 12-19. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/002224297203600204>
4. Gereffi G. International trade and industrial upgrading in the apparel commodity chain // Journal of International Economics. - 1999. - Vol. 48, No. 1. - P. 37-70. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0022199698000758>
5. Hollensen S. Global Marketing. 8th ed. - Harlow: Pearson Education, 2020. - 736 p. URL: <https://www.pearson.com/en-gb/subject-catalog/p/global-marketing/P200000004982>
6. Anderson J. C., Narus J. A., Narayandas D. Business Market Management: Understanding, Creating, and Delivering Value. 3rd ed. - Upper Saddle River: Pearson, 2009. - 480 p.
7. Schultz D. E., Tannenbaum S. I., Lauterborn R. F. Integrated Marketing Communications. - Lincolnwood: NTC Business Books, 1993. - 210 p.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 16-yanvar PF-6-son “To‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatida qayta ishlash zanjirini rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni. URL: <https://lex.uz/docs/-7330228>
9. Kitchin T. An integrated approach to marketing communications // Journal of Business Strategy. - 2004. - Vol. 21, No. 3. - P. 24-29.
10. Fill C., Fill K. Business-to-Business Marketing: Relationships, Systems and Communications. - Harlow: Pearson Education, 2005. - 398 p.
11. Blythe J. Exhibitions and Trade Fairs as Communication Tools // Marketing Intelligence & Planning. - 1999. - Vol. 17, No. 7. - P. 356-361. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/02634509910301665/full/html>
12. Alibaba Group. B2B eCommerce in Textile Sector: Platform Data Overview. - Hangzhou: Alibaba, 2023. URL: <https://seller.alibaba.com/>
13. Holliman G., Rowley J. Business to business digital content marketing // Journal of Research in Interactive Marketing. - 2014. - Vol. 8, No. 4. - P. 269-293. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JRIM-02-2014-0013/full/html>

14. ITC. Uzbekistan Textile and Garment Sector Export Competitiveness. - Geneva: International Trade Centre, 2022. URL: <https://www.intracen.org/country/uzbekistan/>
15. World Bank. Uzbekistan Economic Update. - Washington: World Bank Group, 2024. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan>
16. O‘zto‘qimachilik sanoat. O‘zbekiston to‘qimachilik va tikuvchilik sanoati uyushmasi rasmiy veb-sayt. URL: <https://uztextile.uz/>
17. O‘zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo‘mitasi. Sanoat va eksport ko‘rsatkichlari. URL: <https://stat.uz/>
18. Sheth J. N. A model of industrial buyer behavior // Journal of Marketing. - 1973. - Vol. 37, No. 4. - P. 50-56. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/002224297303700408>
19. Fernandez-Stark K., Frederick S., Gereffi G. The Apparel Global Value Chain. - Durham: Duke CGGC, 2011. URL: https://gvcc.duke.edu/wp-content/uploads/2011-11-11_CGGC_Apparel-Global-Value-Chain.pdf
20. Dwyer F. R., Tanner J. F. Business Marketing: Connecting Strategy, Relationships, and Learning. 4th ed. - New York: McGraw-Hill, 2009. - 672 p.

O‘ZBEKISTONDA AYOLLAR IQTISODIY FAOLLIGINI OSHIRISH OMILLARI VA ISTIQBOLLARI

Jumayeva Muxlisa Abdug‘ani qizi

Alfraganus University

“Menejment va marketing” kafedrası

v.b. dotsenti, PhD.

ORCID: 0000-0001-8999-1776

E-mail: m.jumayeva@afu.uz

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasidagi ayollarning iqtisodiy faolligini belgilovchi omillar ekonometrik modellashirish va 2025-2030 yillarga oid prognoz asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda 17 ta mustaqil omil tahlilga jalb etilgan va Pirson korrelyatsiya, variatsiya inflyatsiya omili (VIF) hamda “Best Subset Selection” usullari yordamida optimal model spetsifikatsiyasi aniqlangan. Asosiy modelda ayollarning o‘rtacha yoshi, oliy ta’lim tashkilotlari soni o‘zgaruvchilaridan foydalanilgan. Kombinatsiyalashgan prognozga asosida 2030-yilda iqtisodiy faol ayollar soni taqdim etilgan. Tadqiqot yakunida davlat siyosatini takomillashtirish bo‘yicha beshta yo‘nalishda amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ayollar iqtisodiy faolligi, ko‘p omilli regressiya, multikollinearlik, dummy o‘zgaruvchi, prognoz, robustlik tahlili, demografik dividend, mehnat bozori.

Аннотация

В данной статье представлен анализ факторов, определяющих экономическую активность женщин в Республике Узбекистан, на основе эконометрического моделирования и прогноза на 2025-2030 годы. В исследовании рассмотрено 17 независимых факторов, и с помощью методов корреляции Пирсона, фактора инфляции дисперсии (VIF) и алгоритма «Best Subset Selection» определена оптимальная спецификация модели. В основной модели использованы переменные среднего возраста женщин и числа высших учебных заведений. На основе комбинированного прогноза представлена численность экономически активных женщин на 2030 год. В заключение исследования разработаны практические рекомендации по пяти направлениям совершенствования государственной политики.

Ключевые слова: экономическая активность женщин, многофакторная регрессия, мультиколлинеарность, фиктивные переменные, прогноз, тест на робастность, демографический дивиденд, рынок труда.

Abstract

This article presents an analysis of factors determining female economic activity in the Republic of Uzbekistan based on econometric modeling and a forecast for 2025-2030. The study examines 17 independent variables, and the optimal model specification is identified using Pearson correlation, Variance Inflation Factor (VIF), and the Best Subset Selection algorithm. The main model employs variables representing the average age of women and the number of higher education institutions. Based on the combined forecast, the number of economically active women for 2030

is presented. The study concludes with practical recommendations across five directions for improving state policy.

Keywords: female economic activity, multiple regression, multicollinearity, dummy variables, forecasting, robustness analysis, demographic dividend, labor market.

KIRISH

Ayollarning iqtisodiy faolligi zamonaviy iqtisodiyotning muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Ayollarning mehnat bozoridagi ishtiroki inson kapitalidan samarali foydalanish, oilalar farovonligini oshirish va barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashga xizmat qiladi. Xalqaro Mehnat Tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda dunyo bo'yicha ayollarning mehnat bozoridagi ishtirok darajasi 47,3 foizni tashkil etgan bo'lib, ushbu ko'rsatkichni oshirish iqtisodiy o'sishning muhim omillaridan biri sifatida baholanadi [1]. Jahon banki tadqiqotlarida ayollar bandligining kengayishi ishlab chiqarish salohiyatini oshirishi, daromadlar bazasini mustahkamlashi va iqtisodiy faollikni rag'batlantirishi qayd etilgan [2].

O'zbekistonda xotin-qizlarning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirish, bandligini ta'minlash va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida rivojlantirilmoqda. Ta'lim qamrovining kengayishi, kasbiy tayyorgarlik tizimining takomillashuvi, mehnat bozorida yaratilayotgan yangi imkoniyatlar hamda xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan institutsional mexanizmlar ayollar iqtisodiy faolligining o'sishiga xizmat qildi. Rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2011-2024-yillarda iqtisodiy faol ayollar soni 5691,3 ming kishidan 6581,6 ming kishiga yetgan bo'lib, bu ayollar mehnat salohiyatidan foydalanish ko'lamini kengayib borayotganini ko'rsatadi.

Mazkur maqolaning maqsadi O'zbekiston Respublikasida ayollarning iqtisodiy faolligiga ta'sir etuvchi demografik, ta'limiy va iqtisodiy omillarni ekonometrik usullar asosida baholash, ularning o'zaro bog'liqligini aniqlash hamda 2025-2030-yillar uchun ilmiy asoslangan prognozlarni ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot natijalari ayollar iqtisodiy faolligini yanada rivojlantirishga xizmat qiluvchi amaliy tavsiyalarni shakllantirish va istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlarini belgilash imkonini beradi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Ayollar mehnat faolligini tushuntiruvchi nazariy yondashuvlar, avvalo, J. Mincer va G. Becker tomonidan ishlab chiqilgan inson kapitali hamda vaqt taqsimoti nazariyalariga tayanadi. Mazkur nazariyalarga ko'ra, shaxsning mehnat bozorida ishtirok etishi ta'lim darajasi, kasbiy malaka, mehnat tajribasi va uy xo'jaligi doirasidagi vaqt resurslarining taqsimlanishi bilan belgilanadi [3]; [4]. Ushbu yondashuvlar ayollarning iqtisodiy faolligini mehnat bozori va oilaviy majburiyatlar o'rtasidagi muvozanat nuqtai nazaridan izohlash imkonini beradi.

Ayollar bandligi va iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlik masalasi C. Goldin tomonidan ishlab chiqilgan "ayollar mehnat taklifining U-shaklli funksiyasi" konsepsiyasi orqali nazariy jihatdan asoslab berilgan. Ushbu konsepsiyaga ko'ra, iqtisodiy taraqqiyotning dastlabki bosqichlarida ayollar mehnat faolligi pasayish

tendensiyasini namoyon etsa, iqtisodiy modernizatsiya, ta'lim darajasining ortishi va xizmatlar sektorining kengayishi natijasida ularning mehnat bozoridagi ishtiroki yana oshib boradi [5]. Shunday qilib, iqtisodiy rivojlanish va ayollar bandligi o'rtasidagi munosabat egri-chiziqli xarakter kasb etadi.

Maktabgacha ta'lim infratuzilmasining ayollar, xususan, yosh bolali onalarning mehnat bozoridagi faolligiga ta'siri E. U. Cascio hamda S. Berlinski va S. Galiani tomonidan olib borilgan empirik tadqiqotlarda keng o'rganilgan. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim muassasalari qamrovining kengayishi bolalarni parvarishlash bilan bog'liq vaqt xarajatlarini qisqartirishi va natijada onalarning iqtisodiy faolligini hamda bandlik darajasini sezilarli ravishda oshirishini tasdiqlaydi [6]; [7].

Oilaviy mehnat taklifining iqtisodiy sikllarga bog'liqligini izohlovchi muhim nazariy yondashuvlardan biri S. Lundberg tomonidan rivojlantirilgan "qo'shilgan ishchi effekti" (added worker effect) konsepsiyasidir. Mazkur nazariyaga ko'ra, iqtisodiy inqiroz yoki daromadlarning qisqarishi sharoitida uy xo'jaligi daromadlarini barqarorlashtirish maqsadida oilaning ikkinchi mehnatga layoqatli a'zosi, odatda ayollar, mehnat bozoriga kirishga intiladi [8]. Ushbu mexanizm ayollar mehnat faolligining makroiqtisodiy omillarga sezgiriligini tushuntirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning metodologik asosini zamonaviy ekonometrik tahlil nazariyasi tashkil etadi. Xususan, ko'p omilli regressiya modellari, parametrlarni baholash, statistik gipotezalarni tekshirish va model diagnostikasi masalalari J. M. Wooldridge hamda D. N. Gujarati va D. C. Porter tomonidan ishlab chiqilgan metodologik yondashuvlarga asoslanadi [11]; [12]. Shuningdek, ekonometrik modellarning statistik ishonchliligini ta'minlashda kuzatuvlar soni va model parametrlarining optimal nisbatiga oid S. B. Green hamda B. G. Tabachnick va L. S. Fidell tomonidan ilgari surilgan tavsiyalar xalqaro ilmiy amaliyotda keng qo'llaniladigan metodik mezonlar sifatida e'tirof etiladi [13]; [14].

METODOLOGIYA

Tadqiqotda 2011-2024-yillarni qamrab oluvchi 14 yillik vaqt qatori ma'lumotlaridan foydalanildi. Bog'liq o'zgaruvchi (Y) sifatida Xalqaro mehnat tashkiloti metodologiyasiga muvofiq hisoblangan iqtisodiy faol ayollar soni (ming kishi) ko'rsatkichi qabul qilindi. Mustaqil o'zgaruvchilar 17 ta omildan iborat bo'lib, ular beshta blokka guruhlashtirildi.

Demografik omillar: X1 - ayollarning o'rtacha yoshi, X2 - migratsion o'sish, X3 - aholi zichligi, X6 - tug'ilganlar soni.

Nikoh-oilaviy omillar: X4 - erta nikohlar soni, X5 - nikohdan ajralishlar soni.

Ijtimoiy-iqtisodiy omillar: X7 - yoshga doir pensiyalarning o'rtacha miqdori, X8 - ijtimoiy nafaqalar o'rtacha miqdori, X9 - aholining jon boshiga umumiy daromadlari, X10 - aholining real umumiy daromadlari.

Iqtisodiy tuzilma omillari: X11 - korxonalar soni, X15 - ishsizlar soni.

Ta'lim infratuzilmasi omillari: X12 - maktabgacha ta'lim muassasalaridagi bolalar soni, X13 - oliy ta'lim tashkilotlari soni, X14 - har 10 000 aholiga to'g'ri keladigan oliy ta'lim talabalari soni, X16 - 3-6 yoshli bolalarni maktabgacha ta'lim

bilan qamrab olish koeffitsiyenti, X17 - ayollarning oliy ta'lim bilan qamrab olish koeffitsiyenti.

Ma'lumotlar bazasi O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligining rasmiy statistik ma'lumotlari asosida shakllantirildi [15].

Tahlil metodologiyasi yetti bosqichdan iborat bo'ldi. Birinchi bosqichda barcha o'zgaruvchilarning tavsifiy statistik ko'rsatkichlari hisoblandi. Ikkinchi bosqichda bog'liq o'zgaruvchi va mustaqil omillar o'rtasidagi bog'liqlik darajasi Pirson korrelyatsiya koeffitsiyentlari yordamida aniqlandi. Uchinchi bosqichda mustaqil omillar orasidagi multikollinearlik darajasi Variance Inflation Factor (VIF) ko'rsatkichi orqali baholandi. To'rtinchi bosqichda har bir omil bo'yicha alohida bir omilli regressiya modellari qurildi. Beshinchi bosqichda ko'p omilli regressiya modellari shakllantirilib, eng maqbul model Best Subset Selection usuli asosida tanlab olindi. Oltinchi bosqichda tanlangan modelning diagnostik tekshiruv amalga oshirilib, qoldiqlarning avtokorrelyatsiyasini aniqlash uchun Durbin-Watson testi, normal taqsimlanganligini tekshirish uchun Jarque-Bera testi qo'llanildi. Yettinchi bosqichda modelning prognozlash sifati va barqarorligini oshirish maqsadida dummy o'zgaruvchilar kiritildi hamda robustlik tahlili o'tkazildi.

Ekonometrik modellar parametrlarini baholashda Eng kichik kvadratlar usuli (Ordinary Least Squares - OLS) qo'llanildi. Barcha hisob-kitoblar Python dasturlash tilining statsmodels kutubxonasi yordamida bajarildi. Prognoz davri uchun mustaqil omillarning kelgusi qiymatlari Holt-Winters eksponensial silliqlash usuli yordamida ekstrapolyatsiya qilindi [9]. Yakuniy prognoz natijalari turli modellardan olingan bashoratlarni birlashtirish orqali Bates-Granger kombinatsiyalashgan prognozlash metodologiyasi asosida shakllantirildi [10]. Mazkur metodologik yondashuv ayollarning iqtisodiy faolligiga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash, ularning statistik ahamiyatini baholash hamda o'rta muddatli prognoz ko'rsatkichlarini ishlab chiqish imkonini berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekiston Respublikasida ayollarning iqtisodiy faolligini belgilovchi omillarni ekonometrik modellashtirishda, avvalo, bog'liq o'zgaruvchi dinamikasi tahlil qilindi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, 2011-2024-yillar davomida iqtisodiy faol ayollar soni 5691,3 ming kishidan 6581,6 ming kishigacha oshib, mutlaq o'sish 890,3 ming kishini yoki 15,64 foizni tashkil etdi. Mazkur davrda yillik o'rtacha geometrik o'sish sur'ati 1,12 foizga teng bo'ldi.

Dinamik tahlil iqtisodiy faol ayollar sonining rivojlanishi uchta bosqichda kechganligini ko'rsatdi:

- a) 2011-2017-yillar - barqaror o'sish davri bo'lib, ushbu bosqichda yillik o'rtacha o'sish sur'ati 2,40 foizni tashkil etdi;
- b) 2018-2022-yillar - turbulent davr bo'lib, 2018-yilda ko'rsatkich 4,73 foizga, 2020-yilda esa 0,79 foizga qisqardi;
- c) 2023-2024-yillar - yangi o'sish bosqichi bo'lib, iqtisodiy faol ayollar sonining tiklanishi va o'sishi kuzatildi.

Pirson korrelyatsiya tahlili natijalari tadqiqotga kiritilgan 17 ta omildan 11 tasi natijaviy ko'rsatkich bilan kuchli korrelyatsion bog'lanishga ($|r| > 0,7$), 5 tasi o'rtacha darajadagi bog'lanishga ($0,4 < |r| < 0,7$) va 1 tasi zaif bog'lanishga ega ekanligini ko'rsatdi. Tahlil natijalariga ko'ra, ayollarning o'rtacha yoshi, migratsion o'sish, aholi zichligi, erta nikohlar soni hamda nikohdan ajralishlar soni natijaviy ko'rsatkich bilan eng yuqori korrelyatsiya darajasini namoyon etdi.

Xususan, erta nikohlar soni bilan aniqlangan kuchli manfiy bog'lanish nikoh yoshini 18 yosh etib belgilashga qaratilgan normativ-huquqiy islohotlarning samaradorligini empirik jihatdan tasdiqlaydi. Tadqiqot davrida erta nikohlar sonining 3145 tadan 22 tagacha qisqarishi, ya'ni 99,3 foizga kamayishi mazkur omilning ayollar iqtisodiy faolligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini statistik jihatdan asoslash imkonini berdi.

Multikollinearlik diagnostikasi natijalari mustaqil omillar o'rtasida sezilarli darajadagi chiziqli bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Jumladan, 17 ta omildan 8 tasida dispersiyaning inflyatsiya koeffitsiyenti (Variance Inflation Factor - VIF) 10 dan yuqori qiymatni qayd etdi. Bu holat mazkur o'zgaruvchilarning bir model tarkibida birgalikda qo'llanishi parametr baholarining barqarorligi va interpretatsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini anglatadi. Shu sababli keyingi modellash tirish bosqichida VIF qiymatlari nisbatan past bo'lgan omillarga ustuvor ahamiyat berildi.

Natijada ishsizlar soni (X_{15} , $VIF = 2,18$), migratsion o'sish (X_2 , $VIF = 2,34$), oliy ta'lim tashkilotlari soni (X_{13} , $VIF = 3,89$) hamda ayollarning o'rtacha yoshi (X_1 , $VIF = 4,21$) ekonometrik model uchun eng maqbul nomzod omillar sifatida tanlab olindi.

Model spetsifikatsiyasini optimallashtirish maqsadida Best Subset Selection usuli qo'llanildi. Ushbu yondashuv doirasida 9 ta nomzod omildan tashkil topgan 36 ta ikki omilli va 84 ta uch omilli kombinatsiya sinovdan o'tkazildi. Olingan natijalar X_1 , X_{13} , X_{15} , D_{2018} va D_{2020} o'zgaruvchilarini o'z ichiga olgan besh parametrli modelda yuqori darajadagi multikollinearlik muammosi yuzaga kelganligini ko'rsatdi. Mazkur modelda maksimal VIF qiymati 20,80 ni tashkil etdi. Bundan tashqari, X_{15} o'zgaruvchisining p-qiymati 0,517 ga teng bo'lib, statistik ahamiyatlilik mezonlarini qanoatlantirmadi.

Mazkur holatlar modelning parsimoniya tamoyili va statistik ishonchlilik talablariga mos kelmasligini ko'rsatdi. Shu sababli yakuniy ekonometrik model sifatida ikki omilli bazaviy model tanlandi hamda institutsional va tarkibiy o'zgarishlar ta'sirini hisobga olish maqsadida strukturaviy siljishlarni aks ettiruvchi dummy o'zgaruvchilar modelga integratsiya qilindi. Ushbu yondashuv modelning interpretatsion qulayligini, statistik barqarorligini va prognozlash qobiliyatini ta'minlash imkonini berdi.

Asosiy modelning matematik ifodasi quyidagi ko'rinishga ega:

$$Y_t = \alpha + \beta_1 X_{1,t} + \beta_2 X_{13,t} + \gamma_1 D_{2018,t} + \gamma_2 D_{2020,t} + \varepsilon_t \quad (1)$$

bu yerda:

- $D_{2018,t}$ - 2018-yildan boshlangan strukturaviy siljishni aks ettiruvchi dummy o'zgaruvchi ($t \geq 2018$ bo'lsa 1, aks holda 0);

• D2020,t - 2020-yildagi pandemiya ta'sirini aks ettiruvchi dummy o'zgaruvchi ($t = 2020$ bo'lsa 1, aks holda 0).

OLS usuli yordamida baholangan model natijalari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Asosiy ekonometrik modelning baholash natijalari¹

Ko'rsatkich	Qiymat	Standart xato	t-statistika	p-qiymat
α (intercept)	-13 353,43	4 312,87	-3,097	0,013
β_1 (X1 - ayollar o'rtacha yoshi)	686,57	139,28	4,930	0,001
β_2 (X13 - OTT soni)	-1,409	0,488	-2,887	0,017
γ_1 (D2018)	-346,04	83,79	-4,130	0,003
γ_2 (D2020)	-128,81	46,28	-2,783	0,021

Baholangan ekonometrik modelning statistik sifat ko'rsatkichlari uning yuqori darajadagi adekvatlik va prognozlash salohiyatiga ega ekanligini tasdiqlaydi. Xususan, tuzatilgan determinatsiya koeffitsiyenti ($\text{Adjusted } R^2 = 0,9809$) natijaviy ko'rsatkich variatsiyasining 98,09 foizi model tarkibiga kiritilgan omillar orqali izohlanishini ko'rsatadi. Modelning umumiy ahamiyatliliği Fisher mezoni bilan tekshirilganda F-statistika 167,97 ga teng bo'lib, $p < 0,001$ darajada statistik jihatdan yuqori ishonchlilikni namoyon etgan. Durbin-Watson statistikasi 2,224 qiymatni qayd etgani qoldiqlarda avtokorrelyatsiya mavjud emasligini anglatadi. Jarque-Bera normalik testi natijalari ($p = 0,857$) qoldiqlarning normal taqsimotga mos kelishini tasdiqlaydi. Shuningdek, modeldagi maksimal VIF qiymatining 5,56 dan oshmasligi omillar o'rtasida jiddiy multikollinearlik muammosi mavjud emasligini ko'rsatadi.

Prognozlash aniqligini baholash maqsadida hisoblangan o'rtacha mutlaq foiz xatolik (MAPE) 0,61 foizni tashkil etdi. Mazkur natija Lewis (1982) tomonidan taklif etilgan tasnifga muvofiq "juda yuqori aniqlikdagi prognoz" kategoriyasiga mos keladi [16]. Bundan tashqari, Theil tengsizlik koeffitsiyentining (Theil's U) 0,004 ga tengligi model prognozlari haqiqiy kuzatuvlarga juda yaqin ekanligini va prognozlash xatolarining minimal darajada ekanligini ko'rsatadi. Ushbu natijalar modelning statistik barqarorligi, adekvatligi hamda amaliy prognozlash vazifalarida qo'llash imkoniyatlarini tasdiqlaydi.

Model parametrlarining iqtisodiy mazmuni nazariy qarashlar va empirik tendensiyalar bilan izchil mos keladi. Birinchidan, ayollarning o'rtacha yoshi (X1) uchun baholangan koeffitsiyent $\beta_1 = +686,57$ ni tashkil etib, bu natija demografik o'tish nazariyasi bilan uyg'unlashadi. Mazkur koeffitsiyentga ko'ra, ayollar populyatsiyasining o'rtacha yoshi bir yilga oshganda ayollar iqtisodiy faolligi taxminan 686,57 ming kishiga ortadi. Buning asosiy sababi mehnat bozorida eng yuqori ishtirok darajasiga ega bo'lgan 25-54 yosh oralig'idagi ayollar ulushining ko'payishidir.

Ikkinchidan, oliy ta'lim tashkilotlari soni (X13) uchun baholangan $\beta_2 = -1,409$ koeffitsiyenti manfiy ishoraga ega bo'lib, bu holat "ta'limda qulflanish effekti"

¹ Muallif ishlanmasi

(education lock-in effect) bilan izohlanadi. Oliy ta'lim muassasalari sonining sezilarli darajada ortishi yoshlarning, jumladan ayollarning, oliy ta'lim tizimiga kengroq jalb etilishiga olib keladi. Natijada ta'lim olayotgan shaxslar vaqtinchalik mehnat bozorida chiqib turadi va bu holat qisqa muddatda iqtisodiy faollik ko'rsatkichlarining pasayishiga sabab bo'ladi.

Strukturaviy o'zgarishlarni aks ettiruvchi dummy o'zgaruvchilar ham muhim iqtisodiy mazmunga ega. Jumladan, D2018 koeffitsiyenti $\gamma_1 = -346,04$ bo'lib, 2018-yildan keyingi davrda natijaviy ko'rsatkichning o'rtacha darajasi taxminan 346 ming kishiga pastroq trayektoriyada shakllanganini ko'rsatadi. Mazkur strukturaviy siljish iqtisodiy islohotlarning jadallashuvi, mehnat bozori institutlarining transformatsiyasi hamda statistik hisob metodologiyasining xalqaro standartlarga moslashtirilishi bilan izohlanadi. D2020 koeffitsiyenti $\gamma_2 = -128,81$ esa COVID-19 pandemiyasi oqibatida yuzaga kelgan bir martalik salbiy tashqi shokning ta'sirini ifodalaydi.

Olingan natijalarning barqarorligini tekshirish maqsadida muqobil ekonometrik spetsifikatsiya ham baholandi. Mazkur model iqtisodiy-mehnat bozori yondashuviga asoslangan bo'lib, unda natijaviy ko'rsatkich migratsion o'sish (X_2) va ishsizlar soni (X_{15}) orqali izohlandi. Baholash natijalariga ko'ra, muqobil modelning tuzatilgan determinatsiya koeffitsiyenti 0,8135, Fisher statistikasi 30,77 hamda maksimal VIF qiymati 2,34 ni tashkil etdi. Garchi ushbu modelning tushuntirish darajasi asosiy modelga nisbatan pastroq bo'lsa-da, u ham statistik jihatdan ahamiyatli va iqtisodiy mazmunan asoslangan natijalarni taqdim etdi.

Shunday qilib, asosiy va muqobil modellarning bir-biridan mustaqil ravishda yuqori statistik sifat ko'rsatkichlarini namoyon etishi hamda ayollar iqtisodiy faolligini belgilovchi omillar bo'yicha o'xshash empirik xulosalarga olib kelishi tadqiqot natijalarining robustligi va ishonchliligini tasdiqlaydi. Bu holat olingan baholash natijalaridan ilmiy tahlil va istiqbolli prognozlash maqsadlarida foydalanish imkoniyatlarini sezilarli darajada oshiradi.

Prognoz natijalari: Baholangan ekonometrik modellar asosida 2025-2030-yillar uchun prognoz hisob-kitoblari amalga oshirildi. Prognozlash jarayonida uchta alternativ yondashuv qo'llanildi:

1. asosiy model: demografik-ta'lim yondashuvi;
2. muqobil model: iqtisodiy-mehnat bozori yondashuvi;
3. kombinatsiyalashgan prognoz modeli.

Ushbu yondashuvlar orqali natijalarning barqarorligi va prognoz aniqligini oshirish maqsad qilingan.

Model tarkibiga kiritilgan mustaqil omillarning istiqboldagi qiymatlari Holt-Winters eksponensial silliqlash usuli yordamida ekstrapolyatsiya qilindi. Hisob-kitob natijalariga ko'ra, ayollarning o'rtacha yosh ko'rsatkichi 2030-yilga borib 31,10 yoshga yetishi, ya'ni bazis davrga nisbatan 1,00 yoshga oshishi prognoz qilindi. X_{13} omili 278 birlikka yetib, 56 birlik o'sish tendensiyasini namoyon etishi kutilmoqda. X_2 ko'rsatkichi bo'yicha esa migratsion saldo dinamikasida ijobiy o'zgarish kuzatilib, 2029-yildan boshlab manfiy qiymatdan musbat holatga o'tishi prognoz qilindi.

Shuningdek, X15 omili 2030-yilda 730 ming kishiga yetishi bashorat qilinib, bu holat mehnat bozorida tabiiy ishsizlik darajasiga yaqinlashish tendensiyasini ifodalaydi.

2-jadval

Iqtisodiy faol ayollar sonining 2025-2030 yillar uchun prognozi¹, ming kishi

Yil	Asosiy model	Muqobil model	Ensemble	95 foiz ishonch oralig'i
2024	6 581,6	6 581,6	6 581,6	-
2025	6 634,1	6 752,8	6 693,4	[6515; 6872]
2026	6 698,3	6 820,5	6 759,4	[6562; 6957]
2027	6 762,5	6 861,6	6 812,1	[6601; 7024]
2028	6 823,8	6 888,2	6 856,0	[6633; 7079]
2029	6 885,1	6 913,4	6 899,2	[6666; 7133]
2030	6 948,3	6 938,7	6 943,5	[6700; 7188]
O'sish, foizda	5,57	5,43	5,50	-

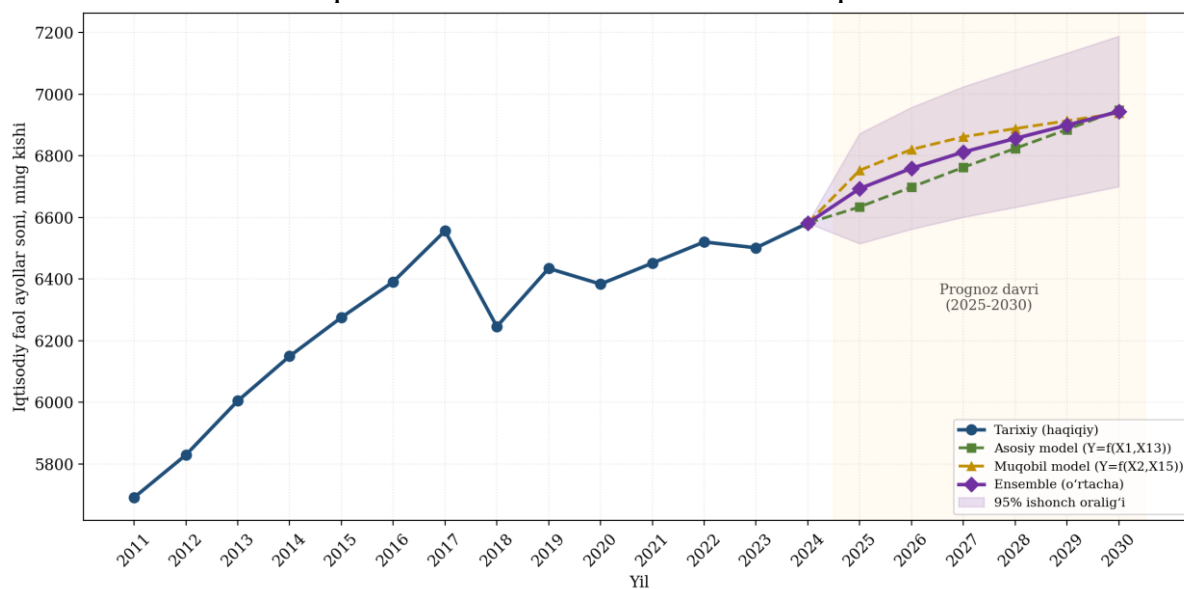
2-jadvalda keltirilgan prognoz natijalari asosiy model (demografik-ta'lim yondashuvi), muqobil model (iqtisodiy-mehnat bozori yondashuvi) hamda kombinatsiyalashgan (ensemble) model asosida olingan baholashlarning yuqori darajada mos kelishini ko'rsatadi. Xususan, 2030-yil uchun hisoblangan nuqtaviy prognozlar 6938,7 ming kishidan 6948,3 ming kishigacha bo'lgan diapazonda shakllangan bo'lib, ular orasidagi maksimal tafovut 0,14 foizni tashkil etdi. Mazkur natija turli nazariy va metodologik asoslarda qurilgan modellar prognozlarining o'zaro konvergentsiyalashayotganini, ya'ni ayollar iqtisodiy faolligining istiqboldagi dinamikasi bo'yicha bir-birini tasdiqlovchi xulosalarni shakllantirayotganini ko'rsatadi. Bu holat prognoz natijalarining barqarorligi va ishonchlilik darajasi yuqori ekanligini tasdiqlaydi.

Kombinatsiyalashgan (ensemble) prognoz natijalariga ko'ra, 2030-yilda iqtisodiy faol ayollar soni 6943,5 ming kishiga yetishi kutilmoqda. Ushbu ko'rsatkich 2024-yilga nisbatan 361,9 ming kishiga yoki 5,50 foizga yuqori bo'lib, prognoz davrida ayollar iqtisodiy faolligining barqaror o'sish tendensiyasi saqlanib qolishini anglatadi. Olingan natijalar mehnat bozorida ayollar ishtirokini rag'batlantiruvchi demografik va institutsional omillarning ijobiy ta'siri yaqin istiqbolda ham davom etishini ko'rsatadi.

Prognoz davridagi o'sish manbalarini aniqlash maqsadida asosiy model koeffitsiyentlarining ta'siri alohida tahlil qilindi. Hisob-kitoblarga ko'ra, ayollarning o'rtacha yoshi (X1) omilining sof hissasi prognoz davrida +686,6 ming kishini tashkil etadi. Ushbu natija demografik tarkibning mehnat bozorida eng faol yosh guruhlari ulushining ortishi bilan izohlanadi. Bunga qarama-qarshi ravishda, oliy ta'lim tashkilotlari sonining (X13) ko'payishi natijasida yuzaga keladigan "ta'limda qulflanish effekti" iqtisodiy faol ayollar soniga -78,9 ming kishilik cheklovchi ta'sir ko'rsatadi. Natijada demografik omilning kuchli ijobiy ta'siri ta'lim tizimi kengayishi bilan bog'liq qisqa muddatli salbiy ta'sirni to'liq kompensatsiya qilib, natijaviy ko'rsatkichning umumiy o'sishini ta'minlaydi.

¹ Muallif ishlanmasi

Mazkur omillar o'rtasidagi muvozanat prognoz davrida kuzatiladigan o'sish sur'atlarining xususiyatlarini ham belgilaydi. Xususan, 2025-2030-yillar uchun prognoz qilingan o'rtacha yillik o'sish sur'ati 0,89 foizni tashkil etib, tarixiy davrda kuzatilgan 1,12 foizlik o'rtacha o'sish sur'atidan pastroqdir. Bu holat, bir tomondan, demografik omillarning o'sishni qo'llab-quvvatlovchi ta'siri saqlanib qolayotganini, ikkinchi tomondan esa oliy ta'lim qamrovining kengayishi natijasida yosh ayollarning mehnat bozoriga kirishi ma'lum muddatga kechikayotganini anglatadi. Shunday qilib, prognoz davrida ayollar iqtisodiy faolligi o'sishda davom etishi, biroq o'sish sur'atlari nisbatan mo'tadil va barqaror xarakter kasb etishi kutilmoqda.

1-rasm. Iqtisodiy faol ayollar sonining tarixiy dinamikasi va 2025-2030 yillarga prognozi¹

Strategik rejalashtirish maqsadida parametrik sezgirlik tahlili asosida uchta rivojlanish ssenariysi ishlab chiqildi. Ssenariylar diapazoni asosiy prognozdan ± 5 foizlik og'ish chegarasida belgilandi. Hisob-kitoblarga ko'ra, 2030-yilda optimistik va pessimistik ssenariylar o'rtasidagi farq 694,4 ming kishini tashkil etadi. Optimistik ssenariy 3-6 yoshli bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish darajasining 85 foizgacha oshirilishi, ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash dasturlarining kengaytirilishi hamda xorijiy investitsiyalar oqimining ortishi sharoitida amalga oshishi mumkin. Pessimistik ssenariy esa jahon iqtisodiyotidagi noaniqliklarning kuchayishi va tashqi mehnat bozorlari imkoniyatlarining qisqarishi bilan tavsiflanadi. Olingan natijalar ayollar iqtisodiy faolligi dinamikasi demografik, institutsional va iqtisodiy omillar ta'sirida shakllanishini hamda qo'llab-quvvatlovchi chora-tadbirlarning natijaviy ahamiyatini tasdiqlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot natijalari O'zbekiston Respublikasida ayollarning iqtisodiy faolligiga ta'sir etuvchi omillarni kompleks ekonometrik tahlil qilish hamda 2025-

¹ Muallif ishlanmasi

2030-yillar uchun ilmiy asoslangan prognozlarni ishlab chiqish imkonini berdi. Baholangan modellar natijalari ayollar iqtisodiy faolligining demografik, ta'limiy va mehnat bozori omillari ta'sirida shakllanishini tasdiqladi. Kombinatsiyalashgan (ensemble) prognoz natijalariga ko'ra, 2030-yilda iqtisodiy faol ayollar soni 6943,5 ming kishiga yetishi kutilmoqda, bu esa 2024-yilga nisbatan 361,9 ming kishilik yoki 5,50 foizlik o'sishni anglatadi. Olingan natijalar ayollar mehnat salohiyatidan samarali foydalanish mamlakatning barqaror iqtisodiy o'sishi, inson kapitalini rivojlantirish va farovonlikni oshirishda muhim omil ekanligini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari asosida ayollar iqtisodiy faolligini yanada oshirishga qaratilgan quyidagi ustuvor rivojlanish yo'nalishlari tavsiya etiladi.

Birinchi yo'nalish - demografik imkoniyatlardan samarali foydalanishdir. Prognoz natijalari 2025-2030-yillarda mehnat resurslari tarkibida iqtisodiy jihatdan faol yosh guruhlari ulushining ortishini ko'rsatmoqda. Ushbu imkoniyatdan samarali foydalanish maqsadida 25-54 yoshdagi ayollarni zamonaviy mehnat bozori talablariga mos kasbiy ko'nikmalar bilan ta'minlash, hududiy malaka oshirish va qayta tayyorlash markazlari faoliyatini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, masofaviy mehnat, moslashuvchan ish vaqti va oilaviy majburiyatlarni mehnat faoliyati bilan uyg'unlashtirishga xizmat qiluvchi mexanizmlarni rivojlantirish ayollar bandligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Ikkinchi yo'nalish - maktabgacha ta'lim infratuzilmasini rivojlantirish va qamrov darajasini kengaytirishdir. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim xizmatlari bilan qamrov darajasi va ayollar iqtisodiy faolligi o'rtasida ijobiy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Shu sababli 3-6 yoshdagi bolalarni maktabgacha ta'lim bilan qamrab olish ko'lamini kengaytirish ayollarning mehnat bozoridagi ishtirokini faollashtirishning muhim omillaridan biri sifatida qaraladi.

Uchinchi yo'nalish - qizlarning ta'lim olish imkoniyatlarini yanada kengaytirishdir. Tahlil natijalari ta'lim darajasining oshishi ayollarning iqtisodiy faolligi va kasbiy salohiyatini mustahkamlashda muhim o'rin tutishini tasdiqladi. Shu munosabat bilan umumiy o'rta, professional va oliy ta'lim tizimlarida qizlar uchun yaratilayotgan imkoniyatlarni kengaytirish, ularning uzluksiz ta'lim olishini qo'llab-quvvatlash hamda kasbiy rivojlanishiga ko'maklashish maqsadga muvofiqdir.

To'rtinchi yo'nalish - ayollar tadbirkorligi va iqtisodiy mustaqilligini rivojlantirishdir. Tadqiqot natijalari ayollarning tadbirkorlik faoliyatidagi ishtiroki iqtisodiy faollikni oshirishning muhim omillaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Shu bois mikromoliyalashtirish dasturlarini kengaytirish, biznes-inkubatorlar va mentorlik platformalarini rivojlantirish, yangi tashkil etilgan ayollar tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish ijobiy natijalar berishi mumkin.

Beshinchi yo'nalish - ayollar uchun zamonaviy va munosib ish o'rinlarini kengaytirishdir. Prognoz natijalari ayollar mehnat resurslari hajmining ortib borishini ko'rsatmoqda. Shu sababli xizmatlar sohasi, ta'lim, sog'liqni saqlash, savdo va raqamli iqtisodiyot yo'nalishlarida yangi ish o'rinlarini yaratish muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida ayollar ishtirokini kengaytirish, kasbiy qayta tayyorlash dasturlarini rivojlantirish hamda bandlik

xizmatlarini raqamlashtirish mehnat bozorining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari ayollar iqtisodiy faolligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni demografik, ta'limiy va mehnat bozori omillari bilan uyg'un holda amalga oshirish muhim ekanligini ko'rsatdi. Tavsiya etilgan yo'nalishlarning izchil amalga oshirilishi ayollar bandligini kengaytirish, inson kapitali salohiyatini yuksaltirish, mehnat unumdorligini oshirish hamda mamlakatning uzoq muddatli barqaror va inklyuziv iqtisodiy rivojlanishiga munosib hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. International Labour Organization. World Employment and Social Outlook: Trends 2024. - Geneva: ILO, 2024. - 96 p.
2. World Bank. Women, Business and the Law 2024. - Washington, DC: World Bank Group, 2024. - <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-2031-1>
3. Mincer J. Labor Force Participation of Married Women: A Study of Labor Supply // Aspects of Labor Economics / Ed. H.G.Lewis. - Princeton: National Bureau of Economic Research, Princeton University Press, 1962. - P. 63-105. - <https://www.nber.org/chapters/c0603>
4. Becker G.S. A Theory of the Allocation of Time // The Economic Journal. - 1965. - Vol. 75, No. 299. - P. 493-517. - <https://doi.org/10.2307/2228949>
5. Goldin C. The U-Shaped Female Labor Force Function in Economic Development and Economic History // Investment in Women's Human Capital and Economic Development / Ed. T.P.Schultz. - Chicago: University of Chicago Press, 1995. - P. 61-90.
6. Cascio E.U. Maternal Labor Supply and the Introduction of Kindergartens into American Public Schools // Journal of Human Resources. - 2009. - Vol. 44, No. 1. - P. 140-170. - <https://doi.org/10.3368/jhr.44.1.140>
7. Berlinski S., Galiani S. The Effect of a Large Expansion of Pre-Primary School Facilities on Preschool Attendance and Maternal Employment // Labour Economics. - 2007. - Vol. 14, No. 3. - P. 665-680. - <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2007.01.003>
8. Lundberg S. The Added Worker Effect // Journal of Labor Economics. - 1985. - Vol. 3, No. 1. - P. 11-37. - <https://doi.org/10.1086/298069>
9. Holt C.C. Forecasting Seasonals and Trends by Exponentially Weighted Moving Averages // International Journal of Forecasting. - 2004. - Vol. 20, No. 1. - P. 5-10. - <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2003.09.015>
10. Bates J.M., Granger C.W.J. The Combination of Forecasts // Operational Research Quarterly. - 1969. - Vol. 20, No. 4. - P. 451-468. - <https://doi.org/10.2307/3008764>
11. Wooldridge J.M. Introductory Econometrics: A Modern Approach. 7th ed. - Boston: Cengage Learning, 2020. - 928 p.
12. Gujarati D.N., Porter D.C. Basic Econometrics. 5th ed. - New York: McGraw-Hill/Irwin, 2009. - 922 p.

13. Green S.B. How Many Subjects Does It Take to Do a Regression Analysis? // Multivariate Behavioral Research. - 1991. - Vol. 26, No. 3. - P. 499-510. - https://doi.org/10.1207/s15327906mbr2603_7
14. Tabachnick B.G., Fidell L.S. Using Multivariate Statistics. 6th ed. - Boston: Pearson, 2013. - 1024 p.
15. O‘zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo‘mitasi. Demografik holat va aholi harakati: Yillik byulleten. - Toshkent, 2024. - <https://stat.uz>
16. Lewis C.D. Industrial and Business Forecasting Methods: A Practical Guide to Exponential Smoothing and Curve Fitting. - London: Butterworth Scientific, 1982. - 144 p.
17. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabr PF-158-sonli ““O‘zbekiston-2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni <https://lex.uz/docs/-6600413>
18. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 3-dekabr PF-240-son “Xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlashga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-7878175>

SANOAT KORXONALARIDA ISHLAB CHIQARISHNING EKOLOGIK SAMARADORLIGINI BAHOLOVCHI INTEGRAL KO'RSATKICHLAR TIZIMINI ISHLAB CHIQISH

Abdullayev Elyorbek Odiljon o'g'li

Islom Karimov nomidagi
Toshkent davlat texnika universiteti
Qo'qon filialining Pop tumanida joylashgan
quyosh fotoelektrostansiyasi boshlig'i
E-mail: sirmakel@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda sanoat korxonalarida ishlab chiqarishning ekologik samaradorligini baholovchi integral ko'rsatkichlar tizimi ishlab chiqildi. Tadqiqot davomida eko-samaradorlik konsepsiyasi, ISO 14045 standarti va kompozit ko'rsatkichlarni qurish metodologiyasi asos qilib olindi. Taklif etilgan tizim resurs samaradorligi, emissiya va chiqindi yuki hamda iqtisodiy-ekologik qiymat bloklarini qamrab oldi. Ko'rsatkichlarni yagona o'lchovga keltirish uchun normallashtirish, vaznlash va chiziqli agregatsiya usullari qo'llanildi. Natijalar integral baholash korxonalarining ekologik holatini qiyoslash, zaif yo'nalishlarni aniqlash va boshqaruv qarorlarini asoslashda samarali vosita bo'lganini ko'rsatdi. Tadqiqot sanoat korxonalarida resurs tejamkorligi, yashil investitsiyalar va barqaror ishlab chiqarishni rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berdi.

Kalit so'zlar: ekologik samaradorlik, integral ko'rsatkich, sanoat korxonasi, resurs samaradorligi, emissiya, chiqindilar, ISO 14045, kompozit indeks, yashil investitsiya.

Аннотация

В исследовании была разработана система интегральных показателей для оценки экологической эффективности производства на промышленных предприятиях. В работе были использованы концепция экоэффективности, стандарт ISO 14045 и методология построения композитных показателей. Предложенная система включала блоки ресурсной эффективности, эмиссионной и отходной нагрузки, а также экономико-экологической ценности. Для приведения показателей к единой измерительной основе были применены методы нормализации, взвешивания и линейной агрегации. Полученные результаты показали, что интегральная оценка стала эффективным инструментом для сравнения экологического состояния предприятий, выявления слабых направлений и обоснования управленческих решений. Исследование сформировало практические рекомендации по развитию ресурсосбережения, зелёных инвестиций и устойчивого производства на промышленных предприятиях.

Ключевые слова: экологическая эффективность, интегральный показатель, промышленное предприятие, ресурсная эффективность, эмиссия, отходы, ISO 14045, композитный индекс, зелёные инвестиции.

Abstract

This study developed a system of integral indicators for assessing the environmental efficiency of production in industrial enterprises. The research was based on the concept of eco-efficiency, the ISO 14045 standard, and the methodology for constructing composite indicators. The proposed system included resource efficiency, emissions and waste load, and economic-environmental value blocks. Normalization, weighting, and linear aggregation methods were applied to transform different indicators into a single comparable measure. The findings showed that integral assessment served as an effective tool for comparing the environmental performance of enterprises, identifying weak areas, and supporting management decisions. The study provided practical recommendations for improving resource efficiency, promoting green investments, and developing sustainable production practices in industrial enterprises.

Keywords: environmental efficiency, integral indicator, industrial enterprise, resource efficiency, emissions, waste, ISO 14045, composite index, green investment.

KIRISH

Sanoat ishlab chiqarishi milliy iqtisodiyotning qo‘shilgan qiymat yaratuvchi asosiy bo‘g‘inlaridan biri bo‘lib qolmoqda, ammo uning rivojlanishi tabiiy resurslardan foydalanish va atrof-muhitga ko‘rsatiladigan ta‘sir bilan chambarchas bog‘liq. Korxona faoliyatining iqtisodiy natijasini ekologik yuk bilan o‘zaro bog‘lab baholash zaruriyati eko-samaradorlik tushunchasining shakllanishiga olib keldi. Ushbu yondashuv mahsulot va xizmatlarning iqtisodiy qiymatini ularning ishlab chiqarish jarayonida vujudga keladigan atrof-muhit ta‘siriga nisbatan o‘lchashga asoslanadi [1].

Eko-samaradorlikni amaliyotga joriy etishda korxonalar ko‘plab bir-biriga o‘xshamaydigan ko‘rsatkichlar bilan ish ko‘rishadi: energiya va material sarfi, suv iste‘moli, atmosfera chiqindilari, qattiq va suyuq chiqindilar hajmi, qo‘shilgan qiymat va boshqalar. Bu ko‘rsatkichlarning har biri faoliyatning ayrim qirralarini aks ettiradi, biroq yagona o‘lchamga keltirilmagani sababli yaxlit baho berish murakkablashadi. Turli o‘lchov birliklariga ega bo‘lgan ko‘rsatkichlarni bitta integral qiymatga jamlash boshqaruv qarorlarini soddalashtiradi va korxonalararo qiyoslashga imkon yaratadi [5].

Xalqaro miqyosda eko-samaradorlikni baholash ISO 14045 standarti orqali tartibga solingan bo‘lib, u mahsulot tizimining hayotiy sikli davomida atrof-muhit ta‘sirini uning qiymatiga nisbatan o‘lchash tamoyillari, talablari va ko‘rsatmalarini belgilaydi [4]. Standart eko-samaradorlikni baholashni hayotiy siklni baholash metodologiyasi bilan uyg‘unlashtiradi va natijalarning shaffofligi hamda ilmiy asoslanganligiga ustuvor ahamiyat beradi.

Maqolaning maqsadi - sanoat korxonalarida ishlab chiqarishning ekologik samaradorligini yaxlit baholovchi integral ko‘rsatkichlar tizimini metodologik jihatdan asoslangan tarzda ishlab chiqishdan iborat. Bunda eko-samaradorlik konsepsiyasi, xalqaro standart talablari va kompozit ko‘rsatkichlarni qurishning zamonaviy uslublari yagona mantiqiy tuzilmaga birlashtiriladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Eko-samaradorlik atamasi 1990-yilda Schaltegger va Sturm tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan, 1992-yilda esa Barqaror rivojlanish bo'yicha jahon biznes kengashi ushbu tushunchani sanoat doirasida keng targ'ib qildi. Konsepsiyaning mohiyati kam resurs sarflagan holda ko'proq qiymat yaratish va atrof-muhitga ta'sirni hayotiy sikl davomida kamaytirishga qaratilgan [2]. Tushuncha asosan nisbat ko'rinishida ifodalanadi: mahsulot yoki xizmat qiymatining atrof-muhit ta'siriga bo'lgan munosabati eko-samaradorlik darajasini belgilaydi [3].

Korxona va tarmoq darajasidagi baholashda nisbat ko'rsatkichlari resurs sarfi va chiqindi oqimi bilan bog'lanadi, qiymat omili esa sotuv tushumi yoki ishlab chiqarish hajmi kabi ko'rsatkichlar orqali aks ettiriladi [3]. Eko-samaradorlikni miqdoriy baholashning amaliy uslublari orasida hayotiy siklni baholashga asoslangan yondashuvlar alohida o'rin tutadi va ular ISO 14045 talablari bilan muvofiqlashtiriladi [6].

Sanoat tizimlari uchun ko'rsatkichlarni yagona indeksga jamlash yo'nalishida sezilarli tajriba to'plangan. Po'lat sanoati uchun ishlab chiqilgan kompozit barqarorlik ko'rsatkichi iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik o'lchovlarni birlashtirib, korxona faoliyatini yaxlit baholash imkonini bergan [7]. Sanoatda kompozit barqarorlik indeksini qo'llash bo'yicha keyingi tadqiqotlar ko'rsatkichlarni tanlash, vaznlarni aniqlash va natijalarning ishonchliligini tekshirish masalalarini chuqurlashtirdi [8]. Ishlab chiqarish tashkilotlari uchun yaratilgan indeksga asoslangan baholash tizimlari uchlik mezon yondashuvini hayotiy sikl bosqichlari bilan bog'ladi [9], ishlab chiqarish tarmog'i uchun ishlab chiqilgan barqarorlik indeksi esa resurs iste'moli, atrof-muhit ta'siri va ishlab chiqarish unumdorligini yagona o'lchovga keltirdi [10].

Metodologik jihatdan eng mukammal asos kompozit ko'rsatkichlarni qurish bo'yicha OECD qo'llanmasida bayon etilgan. Unda nazariy asosni shakllantirishdan tortib ko'rsatkichlarni tanlash, normallashtirish, vaznlash, agregatsiya va natijalarni izohlashgacha bo'lgan izchil bosqichlar tavsiflanadi; har bir bosqichdagi tanlov keyingi bosqichlar sifatiga ta'sir qilishi alohida ta'kidlanadi [5]. Makro darajadagi yirik misol sifatida Yel va Kolumbiya universitetlari tayyorlaydigan Ekologik samaradorlik indeksini keltirish mumkin, u 58 ta ko'rsatkichni 11 ta toifaga jamlab, 180 davlatni ekologik holati bo'yicha qiyoslaydi [11].

To'plangan tajriba shuni namoyon etadiki, ko'rsatkichlarni jamlash uslublari yetarlicha ishlab chiqilgan, biroq korxona darajasida resurs samaradorligi, emissiya yuki va iqtisodiy-ekologik qiymatni bir vaqtning o'zida qamrab oladigan, metodologik intizomga rioya qiluvchi integral tizimga ehtiyoj saqlanib qolmoqda. Maqolada aynan shu yo'nalishdagi tizim taklif etiladi.

METODOLOGIYA

Taklif etilayotgan integral ekologik samaradorlik ko'rsatkichi (IESK) korxona faoliyatini uchta asosiy blok bo'yicha tavsiflaydi. Birinchi blok - resurs samaradorligi bo'lib, u material-sig'imi, energiya-sig'imi, suv sarfi hamda resurslarni qayta ishlatish ulushini qamrab oladi. Ikkinchi blok - emissiya va chiqindi yuki bo'lib, karbonat angidrid emissiyasi, atmosfera chiqindilari, qattiq chiqindilar va oqova suv yukini

oʻzida mujassamlashtiradi. Uchinchi blok - iqtisodiy-ekologik qiymat boʻlib, qoʻshilgan qiymat, ekologik xarajatlar ulushi, yashil investitsiyalar va ekologik toza mahsulot ulushini hisobga oladi. Mazkur tuzilma eko-samaradorlikning iqtisodiy qiymat yaratish va atrof-muhitga taʼsir oʻrtasidagi nisbat sifatidagi mohiyatiga mos keladi [1].

Koʻrsatkichlarni tanlash jarayoni uchta asosiy mezonga tayanadi: nazariy asoslanganlik, oʻlchanuvchanlik va maʼlumotlarning mavjudligi. Har bir koʻrsatkich tegishli blokning mazmunini toʻliq aks ettirishi hamda korxona hisobotlari yoki rasmiy statistika manbalari asosida aniqlanishi lozim [5]. Ushbu yondashuv natijalarning shaffofligini taʼminlaydi va integral koʻrsatkichni uning tarkibiy elementlari kesimida tahlil qilish imkonini beradi.

Turli oʻlchov birliklarida ifodalangan koʻrsatkichlarni oʻzaro qiyoslanadigan koʻrinishga keltirish maqsadida min–max normallashtirish usuli qoʻllaniladi. Foydali yoʻnalishdagi, yaʼni qiymati ortishi bilan samaradorlik darajasi oshadigan koʻrsatkichlar uchun normallashtirilgan qiymat quyidagi formula asosida aniqlanadi:

$$I_i^n = \frac{x_i - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}}$$

Zararli yoʻnalishdagi, yaʼni qiymati kamayishi bilan samaradorlik darajasi ortadigan koʻrsatkichlar (masalan, emissiyalar yoki chiqindilar hajmi) uchun normallashtirish teskari shaklda amalga oshiriladi:

$$I_i^n = \frac{x_{\max} - x_i}{x_{\max} - x_{\min}}$$

Natijada barcha koʻrsatkichlar $[0; 1]$ oraligʻiga keltiriladi va qiymatning 1 ga yaqinlashishi yuqori samaradorlik darajasini anglatadi.

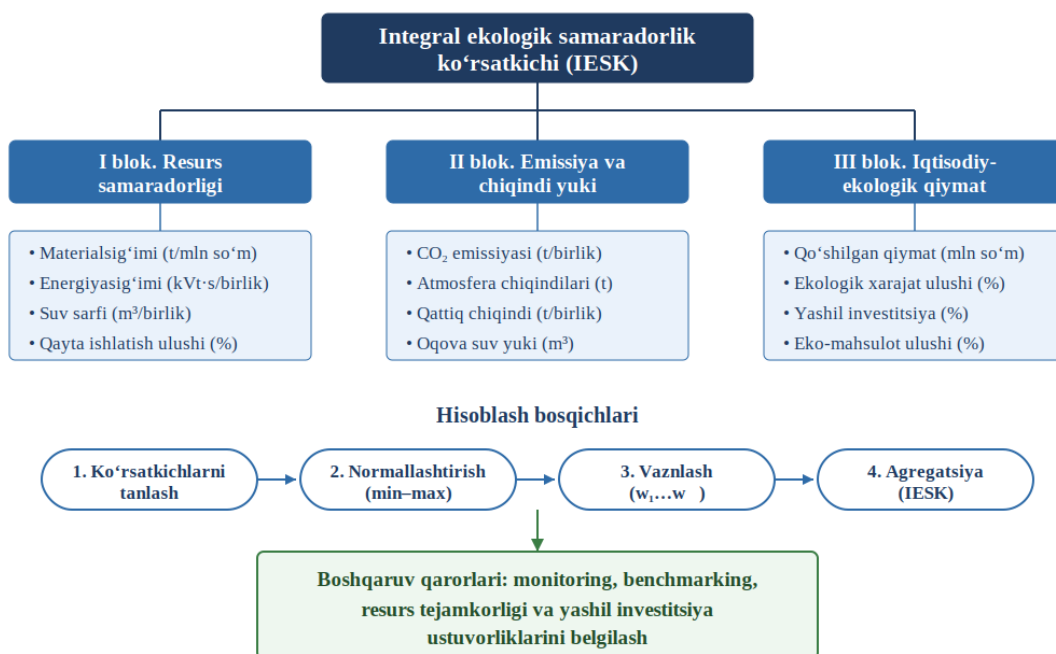
Keyingi bosqichda koʻrsatkichlarga vazn koeffitsiyentlari belgilanadi. Dastlabki tahlil uchun har bir blok va uning tarkibidagi koʻrsatkichlarga teng vazn berish maqsadga muvofiq hisoblanadi, chunki bunday yondashuv alohida koʻrsatkichlarning ahamiyatini oldindan asossiz ravishda ortiqcha baholashning oldini oladi. Shu bilan birga, keyingi bosqichlarda vazn koeffitsiyentlari ekspert baholari yoki statistik usullar asosida aniqlashtirilishi mumkin [5].

Yakuniy bosqichda normallashtirilgan koʻrsatkichlar chiziqli agregatsiya usuli yordamida yagona integral qiymatga birlashtiriladi. Integral ekologik samaradorlik koʻrsatkichi quyidagi koʻrinishda ifodalanadi:

$$IESK = \sum(w_i \cdot I_i^n), \sum w_i = 1$$

bu yerda w_i - i-koʻrsatkichning vazni, I_i^n esa uning normallashtirilgan qiymatini anglatadi.

IESK qiymati 1 ga qanchalik yaqin boʻlsa, korxonaning ekologik samaradorligi shunchalik yuqori deb baholanadi. Mazkur tizim hayotiy siklni qamrab oluvchi yondashuvga muvofiq shakllantirilgan boʻlib, ISO 14045 standarti talablari bilan uygʻunlikni taʼminlaydi hamda natijalarni xalqaro amaliyot koʻrsatkichlari bilan qiyoslash imkoniyatini saqlab qoladi [4]. Tizimning tuzilishi va hisoblash bosqichlari 1-rasmda umumlashtirilgan holda keltirilgan.

1-rasm. Integral ekologik samaradorlik ko'rsatkichlari tizimining tuzilmasi va hisoblash bosqichlari¹

TAHLIL VA NATIJALAR

Taklif etilgan tizimning amaliy salohiyatini namoyish etish uchun integral baholash mantig'i makro darajadagi haqiqiy ma'lumotlar misolida ko'rib chiqildi. Korxona darajasidagi integral ko'rsatkich kompozit indeks tuzilishi jihatidan davlatlarni ekologik holati bo'yicha qiyoslovchi Ekologik samaradorlik indeksi bilan o'xshash mantiqqa ega: ikkalasi ham ko'plab ko'rsatkichni normallashtirish, vaznlash va agregatsiya orqali yagona qiymatga jamlaydi [11]. 2024-yilgi indeks 58 ta ko'rsatkichni 11 ta toifaga birlashtirib hisoblangan [12].

1-jadvalda O'zbekiston bilan birga O'rta Osiyo davlatlari hamda yetakchi Yevropa mamlakatlarining 2024-yilgi indeks ballari va o'n yillik o'zgarish dinamikasi keltirilgan. Bu qiyoslash integral ko'rsatkich qanday qilib mintaqaviy o'rinni belgilash va rivojlanish yo'nalishini aniqlashga xizmat qilishini ko'rsatadi.

1-jadval

O'rta Osiyo va yetakchi Yevropa davlatlari bo'yicha Ekologik samaradorlik indeksi 2024-yil²

Davlatlar	Ekologik samaradorlik indeksi	Farq
Estoniya	75,7	17,6
Germaniya	74,5	4,6
Qozog'iston	47,8	5,5
Qirg'iziston	42,8	13,7
O'zbekiston	42,6	-0,5
Turkmaniston	40,6	4,9
Tojikiston	32,3	4,9

¹ Manba: WBCSD eko-samaradorlik konsepsiyasi [1], ISO 14045 [4] va OECD kompozit ko'rsatkichlar metodologiyasi [5] asosida muallif tomonidan tuzilgan.

² Manba: 2024 Environmental Performance Index ma'lumotlari asosida tuzilgan [11]; [12].

1-jadval ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston 2024-yilda 42,6 ball bilan O'rta Osiyo mamlakatlari orasida o'rta o'rinni egalladi: u Qozog'iston va Qirg'izistondan bir oz orqada, Turkmaniston va Tojikistondan esa oldinda joylashdi [11]. Yetakchi Yevropa davlatlari - Estoniya va Germaniya - mos ravishda 75,7 va 74,5 ball bilan eng yuqori darajalarni qayd etib, mintaqalararo farqning ko'lamini ko'rsatdi [11]. Bunday farq O'zbekiston uchun aniq o'sish maydoni mavjudligini bildiradi va integral ko'rsatkichni korxona darajasida joriy etish bu salohiyatni amalga oshirishga xizmat qilishini asoslaydi.

Integral yondashuvning asosiy ustunligi shundaki, u yagona umumiy bahodan tashqari, qaysi blok natijaga qanchalik hissa qo'shayotganini ham ko'rsatadi. Kompozit ko'rsatkichni tarkibiy qismlariga ajratib tahlil qilish korxonaga eng zaif yo'nalishni - masalan, yuqori energiya-sig'imi yoki katta chiqindi yukini - aniqlash va resurslarni aynan o'sha yo'nalishga yo'naltirish imkonini beradi [5]. Min-max normallashtirish tufayli har xil o'lchov birliklaridagi ko'rsatkichlar qiyoslanadigan ko'rinishga keladi, vaznlarni shaffof belgilash esa natijaning izohlanuvchanligini ta'minlaydi [7].

O'zbekistonning ko'rsatkichi o'n yillik kesimda barqaror saqlanib turgani, ya'ni keskin pasaymagani [11], mamlakatda olib borilayotgan ekologiya va resurs tejamkorligi yo'nalishidagi islohotlar uchun mustahkam tayanch nuqtasi vazifasini o'taydi. Korxona darajasida integral ko'rsatkichni davriy ravishda hisoblab borish faoliyatdagi ijobiy siljishlarni vaqtida qayd etish va eng yaxshi amaliyotlarni boshqa korxonalarga tarqatish uchun qulay vositadir [8]. Taqdim etilgan tizim O'zbekiston sanoatining barqaror rivojlanishiga, resurs unumdorligini oshirishga va ekologik toza ishlab chiqarish ulushini kengaytirishga real hissa qo'shadigan amaliy quroldir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Maqola doirasida sanoat korxonalarida ishlab chiqarishning ekologik samaradorligini baholovchi integral ko'rsatkichlar tizimi ishlab chiqildi. Tizim ekosamaradorlik konsepsiyasi [1], ISO 14045 standarti [4] va kompozit ko'rsatkichlarni qurish bo'yicha OECD metodologiyasi [5] negizida shakllantirildi hamda resurs samaradorligi, emissiya va chiqindi yuki, iqtisodiy-ekologik qiymat bloklarini yagona o'lchovga keltirdi. Normallashtirish, vaznlash va chiziqli agregatsiya bosqichlari aniq matematik ifodalar bilan asoslandi, davlatlararo qiyoslash esa yondashuvning amaliy yaroqliligini tasdiqladi [11].

O'tkazilgan ishning natijalari asosida quyidagi takliflar shakllantirildi:

- 1) korxonalarda ekologik samaradorlikni baholashda uch blokli integral ko'rsatkichni qabul qilish va uni hisobot tizimining doimiy elementiga aylantirish;
- 2) ko'rsatkichlarni tanlashda nazariy asoslilik, o'lchanuvchanlik va ma'lumotning rasmiy manbadan olinishi mezonlariga qat'iy rioya qilish [5];
- 3) normallashtirish va vaznlash usullarini shaffof hujjatlashtirib, integral ko'rsatkichni tarkibiy qismlarga ajratib tahlil qilish imkonini saqlash [7];
- 4) tizimni ISO 14045 talablariga muvofiqlashtirib, natijalarni xalqaro amaliyot bilan qiyoslash imkoniyatini ta'minlash [4];

5) korxona darajasidagi integral ko'rsatkichni davriy ravishda hisoblab, eng yaxshi amaliyotlarni tarqatish va yashil investitsiya ustuvorliklarini belgilash [8].

Taklif etilgan integral ko'rsatkichlar tizimi sanoat korxonalariga ekologik samaradorlikni izchil o'lchash, boshqaruv qarorlarini dalillarga asoslash va barqaror rivojlanish yo'nalishidagi yutuqlarni aniq qayd etish imkonini beradi. Tizim resurs tejamkorligini rag'batlantirish va mintaqaviy raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiluvchi istiqbolli vositadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. World Business Council for Sustainable Development. Eco-efficiency Learning Module. Geneva: WBCSD, 2006. - 231 p. URL: <https://docs.wbcsd.org/2006/08/EfficiencyLearningModule.pdf>
2. Eco-efficiency. Encyclopedia. MDPI / encyclopedia.pub, 2021. URL: <https://encyclopedia.pub/entry/16625>
3. Eco-Efficiency. ScienceDirect Topics, Engineering. Elsevier. URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/engineering/eco-efficiency>
4. ISO 14045:2012. Environmental management - Eco-efficiency assessment of product systems - Principles, requirements and guidelines. Geneva: ISO, 2012. URL: <https://www.iso.org/standard/43262.html>
5. OECD, European Union, EC-JRC. Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide. Paris: OECD Publishing, 2008. - 162 p. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2008/08/handbook-on-constructing-composite-indicators-methodology-and-user-guide_g1gh9301/9789264043466-en.pdf
6. Massari S., Miglietta P.P. Eco-efficiency. In: Encyclopedia of Sustainability in Higher Education. Springer, 2019. URL: <https://core.ac.uk/download/521181394.pdf>
7. Singh R.K., Murty H.R., Gupta S.K., Dikshit A.K. Development of composite sustainability performance index for steel industry. Ecological Indicators, 2007, Vol. 7(3), pp. 565-588. URL: https://www.researchgate.net/publication/222567616_Development_of_composite_sustainability_performance_index_for_steel_industry
8. Sustainability performance evaluation in industry by composite sustainability index. Clean Technologies and Environmental Policy, 2012, Vol. 15, pp. 1-13. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10098-012-0454-9>
9. An index-based sustainability assessment framework for manufacturing organizations. Procedia Manufacturing / ScienceDirect, 2021. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212827120314529>
10. Sustainability index development for manufacturing industry. Sustainable Materials and Technologies / ScienceDirect, 2017. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2213138817300450>
11. Block S., Emerson J.W., Esty D.C. et al. 2024 Environmental Performance Index. New Haven: Yale Center for Environmental Law & Policy, 2024. URL: <https://epi.yale.edu/downloads/2024-epi-report-20250106.pdf>

12. 2024 Environmental Performance Index - Results and country scores. Yale University & Columbia University, 2024. URL: <https://epi.yale.edu/measure/2024/epi>

13. Eco-Efficiency Analysis for Companies. iPoint-systems, 2025. URL: <https://go.ipoint-systems.com/blog/eco-efficiency-analysis>

TURIZM XIZMATLARI BOZORI MARKETINGIDA FACEBOOK REKLAMALARINING LID GENERATSIYA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

Javokhir Zokirov Nodirjanovich

Namangan davlat texnika universiteti

“Marketing” yo‘nalishi magistranti

E-mail: javohirnodir0813@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada turizm xizmatlari marketingida mijozlarni jalb qilish jarayonining samaradorligi hamda an‘anaviy marketing usullari va raqamli marketing texnologiyalarining natijadorligi tahlil qilingan. Turizm korxonasining marketing faoliyati misolida flayer reklama, banner reklama hamda qo‘ng‘iroqlar kabi an‘anaviy marketing instrumentlari bilan ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshirilgan raqamli reklamaning samaradorligi solishtirilgan. Facebook Reklama orqali amalga oshirilgan lid generatsiya kampaniyasi qisqa vaqt ichida ko‘plab potensial mijozlarni jalb qilish hamda ularni real sotuvga aylantirish imkonini bergani aniqlandi. Turizm xizmatlari marketingida lid generatsiya texnologiyalaridan foydalanish marketing xarajatlarini optimallashtirish hamda mijozlarni jalb qilish jarayonini samarali tashkil etish imkonini berishi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: turizm marketingi, raqamli marketing, lid generatsiya, Facebook Reklama, marketing strategiyasi, marketing samaradorligi, turizm korxonalari.

Аннотация

В данной статье анализируется эффективность привлечения клиентов в маркетинге туристических услуг, а также проводится сравнительный анализ результативности традиционных маркетинговых методов и цифровых маркетинговых технологий. В рамках исследования на примере маркетинговой деятельности туристической компании были изучены такие традиционные маркетинговые инструменты, как флаерная реклама, баннерная реклама и холодные звонки, а также эффективность цифровой рекламной кампании, реализованной через социальные сети. В результате эмпирического анализа установлено, что привлечение клиентов с помощью традиционного маркетинга характеризуется более высокими маркетинговыми затратами и относительно низким уровнем конверсии. В то же время кампания лидогенерации, реализованная с использованием Facebook Reklama, позволила за короткий период привлечь значительное количество потенциальных клиентов и конвертировать их в реальные продажи. Результаты исследования показывают, что использование инструментов цифрового маркетинга в туристических компаниях значительно повышает эффективность маркетинговой деятельности. Кроме того, обосновано, что применение технологий лидогенерации в маркетинге туристических услуг позволяет оптимизировать маркетинговые расходы и повысить эффективность процесса привлечения клиентов.

Ключевые слова: маркетинг туризма, цифровой маркетинг, лидогенерация, Facebook Реклама, маркетинговая стратегия, эффективность маркетинга, туристические компании.

Abstract

This article analyzes the effectiveness of customer acquisition in tourism marketing and provides a comparative evaluation of traditional marketing methods and digital marketing technologies. The study examines the marketing activities of a tourism company, focusing on traditional marketing instruments such as flyer distribution, banner advertising, and cold calling, as well as the effectiveness of a digital advertising campaign conducted through social media platforms. The empirical analysis revealed that customer acquisition through traditional marketing methods is characterized by higher marketing costs and relatively low conversion rates. In contrast, the lid generatsiya campaign implemented through Facebook Reklama made it possible to attract a significant number of potential customers and convert them into actual sales within a short period of time. The results of the study demonstrate that the use of digital marketing tools significantly increases marketing efficiency in tourism enterprises. Furthermore, it is substantiated that the application of lid generatsiya technologies in tourism marketing helps optimize marketing expenditures and improve the overall effectiveness of customer acquisition processes.

Keywords: tourism marketing, digital marketing, lid generatsiya, Facebook Reklama, marketing strategy, marketing efficiency, tourism enterprises.

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasini jadal rivojlantirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Mamlakat iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish, xizmatlar eksportini oshirish hamda hududlarning investitsion jozibadorligini kuchaytirishda turizm muhim strategik tarmoq sifatida qaralmoqda. Shu sababli turizm infratuzilmasini rivojlantirish, turizm xizmatlari bozorini kengaytirish hamda ushbu sohada zamonaviy boshqaruv va marketing mexanizmlarini joriy etish bo‘yicha qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-fevraldagi PF-6165-sonli “O‘zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni bilan mamlakatda ichki va ziyorat turizmini rivojlantirish, turizm obyektlarini keng targ‘ib qilish hamda turizm infratuzilmasini yanada takomillashtirish bo‘yicha muhim vazifalar belgilandi. Mazkur farmon turizm xizmatlari bozorida yangi turistik mahsulotlarni shakllantirish va marketing faoliyatini kuchaytirishga qaratilgan [1].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-maydagi PF-87-son “2025-2026-yillarda sayyohlar oqimini keskin ko‘paytirish va turistik xizmatlar ko‘lamini jadal kengaytirish orqali turizmning iqtisodiyotdagi o‘rni va ahamiyatini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni bilan turizmning milliy iqtisodiyotdagi rolini yanada oshirish, turistlar oqimini keskin ko‘paytirish hamda turizm xizmatlari hajmini kengaytirish bo‘yicha kompleks vazifalar belgilandi. Mazkur hujjatda turizm

xizmatlari eksportini oshirish, turistlar sonini ko'paytirish hamda turizm infratuzilmasini modernizatsiya qilish ustuvor yo'nalish sifatida ko'rsatib o'tilgan [2].

Raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm korxonalarining marketing faoliyatida ham tub o'zgarishlar yuz bermoqda. An'anaviy reklama usullari bilan bir qatorda internet marketing, ijtimoiy tarmoqlar reklamalari va maqsadli auditoriyaga yo'naltirilgan raqamli marketing vositalari keng qo'llanilmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar asosidagi reklama platformalari marketing kommunikatsiyalarining samaradorligini oshirish, potensial mijozlarni aniqlash hamda turizm xizmatlari savdosini ko'paytirishda muhim rol o'ynamoqda.

Turizm marketingida lid generatsiya texnologiyalari, ya'ni potensial mijozlar haqida ma'lumot to'plash va ularni real xaridorlarga aylantirishga qaratilgan marketing mexanizmlari alohida ahamiyat kasb etadi. Bunday texnologiyalar turizm korxonalariga reklama kampaniyalarini aniq auditoriyaga yo'naltirish, marketing xarajatlarini optimallashtirish hamda reklama samaradorligini aniq ko'rsatkichlar orqali baholash imkonini beradi. Zamonaviy raqamli reklama platformalari, jumladan Facebook Reklama tizimi marketing kampaniyalarini segmentatsiya qilish, reklama natijalarini tahlil qilish hamda potensial mijozlar bazasini shakllantirish imkoniyatlarini taqdim etadi.

Shu nuqtai nazardan, turizm korxonalarida marketing faoliyatini takomillashtirish, raqamli reklama vositalaridan samarali foydalanish hamda lid generatsiya texnologiyalarining marketing samaradorligiga ta'sirini ilmiy jihatdan o'rganish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada turizm xizmatlari bozorida marketing faoliyatini rivojlantirish jarayonida lid generatsiya texnologiyalaridan foydalanish samaradorligi, xususan Facebook Reklama platformasi misolida tahlil qilinadi hamda turizm korxonalarida raqamli marketing strategiyalarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy xulosalar ishlab chiqiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Turizm xizmatlari marketingi, iste'molchilar xulq-atvori hamda raqamli marketing texnologiyalari zamonaviy marketing fanining eng faol tadqiq etilayotgan yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Turizm xizmatlari bozori o'zining yuqori raqobat darajasi, xizmatlarning nomoddiyligi va iste'molchilar qaror qabul qilish jarayonining murakkabligi bilan ajralib turadi. Shu sababli turizm korxonalarida marketing strategiyalarini samarali shakllantirish, iste'molchilar ehtiyojlarini chuqur o'rganish va zamonaviy marketing kommunikatsiyalaridan foydalanish masalalari ko'plab ilmiy tadqiqotlarning markazida turadi.

Marketing nazariyasining fundamental asoslari marketing sohasining yetakchi olimlari tomonidan ishlab chiqilgan. Xususan, Philip Kotler marketingni iste'molchilar ehtiyojlarini aniqlash va ularni qondirish orqali qiymat yaratishga qaratilgan boshqaruv jarayoni sifatida izohlaydi. [3] Uning ilmiy tadqiqotlarida marketing strategiyasi korxonalarining bozor muhitiga moslashuvi, iste'molchilar bilan barqaror munosabatlarni shakllantirish hamda bozorda raqobat ustunligini ta'minlashning muhim omili sifatida talqin qilinadi. Marketing strategiyalarini shakllantirish va korxonalar raqobatbardoshligini oshirish masalalari esa Michael Porter tomonidan

ishlab chiqilgan raqobat strategiyalari nazariyasida keng yoritilgan bo‘lib, u korxonalar faoliyatida bozor tahlili, raqobat ustunliklari va strategik boshqaruvning muhimligini asoslab bergan [4].

Turizm marketingining nazariy va amaliy asoslari ham bir qator olimlar tomonidan o‘rganilgan. Jumladan, Victor Middleton turizm marketingini turistik mahsulotlarni ishlab chiqish, ularni samarali targ‘ib qilish va turizm xizmatlari bozorida barqaror raqobatbardoshlikni ta‘minlashga qaratilgan boshqaruv tizimi sifatida talqin qiladi [5]. Stephen Page turizm marketingi hududiy turizmni rivojlantirish, turistik manzillarni targ‘ib qilish va turizm xizmatlari bozorida marketing kommunikatsiyalarining samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynashini ta‘kidlaydi [6].

Iste‘molchilar xulq-atvorini o‘rganish marketing tadqiqotlarining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu borada Leon Schiffman va Leslie Kanuk iste‘molchilar xarid qarorlarini qabul qilish jarayoni psixologik, ijtimoiy va iqtisodiy omillar ta‘sirida shakllanishini asoslab berganlar [7]. Ularning tadqiqotlarida iste‘molchilar ehtiyojlari, motivatsiyasi hamda marketing kommunikatsiyalarining xarid qarorlariga ta‘siri chuqur tahlil qilingan. Bundan tashqari, iste‘molchilar xulq-atvorini marketing strategiyalarini ishlab chiqishda asosiy omillardan biri sifatida ko‘rsatgan olimlardan yana biri Michael Solomon hisoblanadi. Uning ilmiy ishlari iste‘molchilarning qaror qabul qilish jarayonida ijtimoiy muhit, madaniyat va marketing kommunikatsiyalarining o‘rni muhim ekanligini ko‘rsatadi.[8]

Marketing jarayonlarida raqamli texnologiyalarning keng qo‘llanilishi marketing kommunikatsiyalarining yangi shakllarini yuzaga keltirdi. Raqamli marketing strategiyalarini o‘rganishda Dave Chaffeyning ilmiy ishlari alohida ahamiyatga ega bo‘lib, u raqamli marketingni internet va raqamli texnologiyalar asosida amalga oshiriladigan marketing kommunikatsiyalari tizimi sifatida izohlaydi. Chaffey tomonidan ishlab chiqilgan RACE (Reach–Act–Convert–Engage) modeli kompaniyalarning onlayn marketing strategiyalarini samarali tashkil etishda keng qo‘llaniladigan nazariy yondashuvlardan biri hisoblanadi.[9]

Raqamli marketing strategiyalarida mijozlarni jalb qilish va ularni sotuvga aylantirish jarayonlari ham ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan o‘rganilgan. Xususan, Ryan Deiss raqamli marketing strategiyalarida mijozlarni jalb qilish, ularni saqlab qolish va sotuvga aylantirish jarayonlarini tizimli ravishda tashkil etishga qaratilgan Customer Value Optimization modelini ishlab chiqqan. Ushbu model marketing jarayonida mijozlarni bosqichma-bosqich jalb qilish va ularni uzoq muddatli mijozlarga aylantirish jarayonini tushuntiradi [10].

Raqamli marketingda mijozlarni jalb qilish mexanizmlarini o‘rganishda Russell Brunsonning [11] ilmiy-amaliy ishlari muhim ahamiyatga ega. Uning tadqiqotlarida marketing jarayoni marketing funnel modeli orqali izohlanib, potentsial mijozlarni jalb qilish, ularni marketing jarayonining turli bosqichlari orqali sotuvga olib kelish mexanizmlari tahlil qilingan. Brunson marketing jarayonini traffic – lid – customer modeli asosida tushuntirib, raqamli reklama platformalarining mijozlarni jalb qilish jarayonidagi rolini asoslab beradi.

Yuqoridagi ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, turizm xizmatlari marketingida iste'molchilar xulq-atvorini chuqur o'rganish, marketing strategiyalarini samarali shakllantirish hamda raqamli marketing vositalaridan foydalanish turizm korxonalarining bozor faoliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli turizm marketingida zamonaviy raqamli reklama texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini o'rganish, xususan lid generatsiya mexanizmlarining marketing natijalariga ta'sirini tahlil qilish dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqot turizm korxonalarida raqamli marketing vositalaridan foydalanish samaradorligini aniqlash hamda marketing strategiyalarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy xulosalar ishlab chiqishga qaratilgan.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot turizm xizmatlari marketingida mijozlarni jalb qilish jarayonining samaradorligini aniqlash hamda an'anaviy marketing usullari va raqamli marketing texnologiyalarining natijadorligini taqqoslashga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida turizm korxonalarida qo'llanilayotgan marketing instrumentlari tahlil qilinib, mijozlarni jalb qilish jarayonining iqtisodiy samaradorligi marketing ko'rsatkichlari asosida baholandi.

Tadqiqot obyekti sifatida turizm xizmatlari bozorida faoliyat yurituvchi Murabbiy Travel [12] turizm kompaniyasining marketing faoliyati tanlandi. Mazkur korxonada mijozlarni jalb qilish jarayonida qo'llaniladigan an'anaviy marketing usullari hamda ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshiriladigan raqamli reklama kampaniyalari tahlil qilindi.

Tadqiqot jarayonida bir qator ilmiy usullardan foydalanildi. Jumladan, tizimli tahlil usuli orqali turizm marketingining nazariy asoslari o'rganildi hamda turizm xizmatlari marketingida qo'llaniladigan zamonaviy marketing instrumentlari tahlil qilindi. Taqqoslash usuli yordamida an'anaviy marketing va raqamli marketing strategiyalarining samaradorligi solishtirildi. Empirik tahlil usuli asosida turizm korxonasida amalga oshirilgan reklama kampaniyasi natijalari o'rganildi va marketing samaradorligi statistik ko'rsatkichlar yordamida baholandi.

Tadqiqot doirasida marketing samaradorligini baholash uchun bir qator muhim ko'rsatkichlardan foydalanildi. Xususan, reklama samaradorligini baholashda Bir lidni jalb qilish xarajati (CPL), Konversiya darajasi hamda Customer Acquisition Cost (CAC) kabi marketing ko'rsatkichlari hisoblab chiqildi. Ushbu ko'rsatkichlar marketing xarajatlari va jalb qilingan mijozlar soni o'rtasidagi nisbatni aniqlash orqali marketing strategiyalarining iqtisodiy samaradorligini baholash imkonini beradi.

Marketing faoliyatining iqtisodiy samaradorligini aniqlash maqsadida mijozni jalb qilish qiymatini ifodalovchi Customer Acquisition Cost (CAC) ko'rsatkichi ham hisoblab chiqildi.

Mazkur metodologik yondashuv turizm korxonalarida marketing strategiyalarining samaradorligini kompleks baholash hamda raqamli marketing texnologiyalarining mijozlarni jalb qilish jarayonidagi ahamiyatini aniqlash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari turizm xizmatlari marketingida lid generatsiya texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini aniqlash hamda marketing

strategiyalarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy xulosalar ishlab chiqish uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Turizm xizmatlari marketingida mijozlarni jalb qilish strategiyalarining samaradorligini baholash korxonalarning marketing faoliyatini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Turizm kompaniyalari mijozlarni jalb qilish jarayonida an'anaviy marketing usullari bilan bir qatorda raqamli marketing texnologiyalaridan ham foydalanadilar. Mazkur tadqiqotda turizm korxonasida qo'llanilgan an'anaviy marketing usullari hamda raqamli marketing vositalari (Facebook Reklama orqali lid generatsiya) samaradorligi empirik ma'lumotlar asosida taqqoslab tahlil qilindi.

Tadqiqot obyekti sifatida turizm xizmatlari bozorida faoliyat yurituvchi Murabbiy Travel turizm kompaniyasining marketing faoliyati tanlandi. Kompaniya tomonidan Dubay yo'nalishidagi tur paketlarini sotish jarayonida qo'llanilgan marketing strategiyalari asosida mijozlarni jalb qilish samaradorligi tahlil qilindi.

Kompaniya tomonidan mijozlarni jalb qilish jarayonida flayer reklama, banner orqali brendni targ'ib qilish hamda sovuq qo'ng'iroqlar orqali mijozlar bilan aloqa o'rnatish kabi an'anaviy marketing instrumentlari qo'llanildi.

Flayer reklama ishlab chiqarish uchun 150 AQSh dollari sarflandi. Bundan tashqari, kompaniya brendini targ'ib qilish maqsadida reklama banneri tayyorlandi. Banner ishlab chiqarish uchun 200 AQSh dollari, banner joylashuvi uchun esa har oy 140 AQSh dollari ijara to'lovi amalga oshirilgan. Banner reklama asosan brendni tanitish (brand awareness) maqsadida ishlatilgani sababli, uning Dubay tur kampaniyasiga tegishli qismi marketing xarajatlarini hisoblash jarayonida qisman hisobga olindi. Banner ishlab chiqarish xarajatining 20 foizi hamda banner joylashuvining 1 oylik ijarasi kampaniyaga tegishli marketing xarajati sifatida hisoblandi.

1-jadval

An'anaviy marketing kampaniyasining asosiy ko'rsatkichlari¹ (2026 yil yanvar-may)

№	Ko'rsatkich	Natija
1	Flayer ishlab chiqarish xarajati	150
2	Banner ishlab chiqarish (20 foiz ulushi), AQSH dollarda	40
3	Bir oy banner ijarasi, AQSH dollarda	140
4	Sovuq qo'ng'iroqlar uchun kontakt bazasi, AQSH dollarda	180
5	Jami marketing xarajati, AQSH dollarda	510
6	Sovuq qo'ng'iroqlar soni	2000<
7	Qiziqish bildirgan mijozlar	61
8	Uchrashuvlar	7
9	Sotuvlar	2

Sotuv bo'limi tomonidan sovuq qo'ng'iroqlar orqali mijozlarni jalb qilish uchun 2000 dan ortiq telefon kontaktlari bazasi xarid qilindi. Ushbu kontakt bazasi uchun 180

¹ Muallif ishlanmasi

AQSh dollari sarflangan. Sotuv bo‘limi ushbu kontaktlar orqali sovuq qo‘ng‘iroqlar amalga oshirib, potensial mijozlarni aniqlashga harakat qilgan.

Natijada sovuq qo‘ng‘iroqlar orqali 61 nafar qiziqish bildirgan mijoz, 7 ta uchrashuv va 2 ta real sotuv qayd etildi.

Marketing samaradorligini baholash maqsadida bir qator muhim ko‘rsatkichlar hisoblab chiqildi. Avvalo an‘anaviy marketing orqali jalb qilingan bitta lid qiymati (Cost per Leadd) quyidagi formula asosida aniqlanadi:

$$CPL = \frac{\text{Marketing xarajati}}{\text{Lid lar soni}} = \frac{510}{61} = 8.36 \text{ AQSH dollar}$$

Demak, an‘anaviy marketing orqali bitta potensial mijozni jalb qilish qiymati 8.36 AQSh dollarini tashkil etgan.

Sotuvga aylanish darajasi quyidagi formula orqali hisoblandi:

$$\text{Konversiya darajasi} = \frac{\text{Sotuvlar}}{\text{Lidlar}} * 100\%$$

$$\text{Konversiya darajasi} = (2 / 61) \times 100$$

$$\text{Konversiya darajasi} = 3.27 \%$$

Natijada an‘anaviy marketing orqali jalb qilingan lid larning 3.27 foizi real sotuvga aylangan.

Mijozni jalb qilish xarajati (Customer Acquisition Cost) quyidagicha aniqlanadi:

$$CAC = \frac{\text{Marketing xarajati}}{\text{Sotuvlar soni}}$$

$$CAC = 510 / 2$$

$$CAC = 255 \text{ AQSH dollar}$$

Demak, an‘anaviy marketing orqali bitta sotuvni amalga oshirish uchun o‘rtacha 255 AQSH dollar marketing xarajati sarflangan.

Turizm kompaniyasi tomonidan Dubay yo‘nalishidagi tur paketini targ‘ib qilish maqsadida ijtimoiy tarmoqlar orqali raqamli reklama kompaniyasi ham amalga oshirildi. Reklama kompaniyasi video kontent asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, foydalanuvchilarni lid forma orqali murojaat qoldirishga undashga qaratilgan.

Reklama kompaniyasi 3 kun davomida faoliyat yuritgan bo‘lib, umumiy reklama byudjeti 24 AQSh dollarini tashkil etdi. Ushbu reklama natijasida 7826 ta ko‘rishlar qayd etildi va 49 ta lid jalb qilindi. Lid forma uchta asosiy savoldan iborat bo‘lib, unda mijozning ismi, telefon raqami hamda sayohat qiluvchi shaxslar soni haqida ma‘lumot so‘ralgan.

Reklama orqali olingan lid lar sotuv bo‘limi tomonidan qayta ishlanib, mijozlar bilan aloqaga chiqildi. Natijada 49 ta lid ning 31 tasi real sotuvga aylantirildi. Ushbu sotuvlar orqali jami 92 nafar turist jalb qilindi.

Hisob-kitoblar shuni ko‘rsatadiki, Facebook Reklama orqali amalga oshirilgan reklama kompaniyasi juda yuqori marketing samaradorligini ta‘minlagan. Bitta lid ni

jalb qilish qiymati 0.49 AQSH dollar, bitta sotuvni amalga oshirish uchun sarflangan marketing xarajati esa 0.77 AQSH dollarni tashkil etgan.

2-jadval

Facebook Reklama reklama kampaniyasining samaradorlik ko'rsatkichlari

№	Ko'rsatkich	Natija
1	Reklama davomiyligi, kun	3
2	Reklama byudjeti, AQSH dollarda	24
3	Reklama ko'rishlari	7826
4	Jalb qilingan lid lar	49
5	Sotuvga aylangan lid lar	31
6	Jami turistlar soni	92
7	Bir lidni jalb qilish xarajati, AQSH dollarida	0.49
8	Konversiya darajasi, foizda	63.2
9	Bir mijozni jalb qilish xarajati, AQSH dollarida	0.77

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli marketing texnologiyalari turizm xizmatlari marketingida mijozlarni jalb qilish jarayonida an'anaviy marketing usullariga nisbatan sezilarli darajada samaraliroq hisoblanadi. An'anaviy marketing orqali bitta mijozni jalb qilish qiymati 255 AQSH dollarni tashkil etgan bo'lsa, raqamli marketing orqali bitta mijozni jalb qilish qiymati 1 AQSH dollardan ham kam bo'lgan.

3-jadval

An'anaviy marketing va Facebook Reklama orqali mijoz jalb qilish samaradorligining solishtirma tahlili

Ko'rsatkich	An'anaviy marketing	Facebook Reklama orqali lid generatsiya
Marketing vositalari	Flayerlar, banner reklama, sovuq qo'ng'iroqlar	Target reklama va lid forma
Kampaniya davomiyligi, kun	30	3
Marketing xarajati, AQSH dollarda	510	24
Auditoriya bilan aloqa, sovuq qo'ng'iroqlar	2000<	-
Auditoriya bilan aloqa, reklama ko'rishlar soni	-	7826
Jalb qilingan lid lar	61	49
Uchrashuvlar	7	-
Sotuvlar	2	31
Jami turistlar	9	92
Bir lidni jalb qilish xarajati, AQSH dollarida	8.36	0.49
Konversiya darajasi, foizda	3.27	63.2
Bir mijozni jalb qilish xarajati, AQSH dollarida	255	0.77

Bundan tashqari, sotuvga aylanish darajasi ham raqamli marketing kampaniyasida ancha yuqori bo'lib, bu ijtimoiy tarmoqlar orqali maqsadli auditoriyaga

chiqish imkoniyatining marketing samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Mazkur natijalar turizm korxonalarida marketing strategiyalarini ishlab chiqishda raqamli marketing instrumentlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etishini hamda lid generatsiya texnologiyalari turizm xizmatlari marketingining samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.

3-jadval natijalari turizm xizmatlari marketingida raqamli marketing vositalari an'anaviy marketing instrumentlariga nisbatan sezilarli darajada samaraliroq ekanligini ko'rsatadi. An'anaviy marketing kampaniyasida katta miqdordagi marketing xarajatlari va keng auditoriya bilan aloqa o'rnatilganiga qaramay, sotuvga aylanish darajasi nisbatan past bo'lgan. Xususan, 2000 dan ortiq sovuq qo'ng'iroqlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, ularning natijasida faqat 2 ta sotuv qayd etilgan.[13]

Raqamli marketing kampaniyasida esa juda kichik marketing byudjeti evaziga qisqa vaqt ichida sezilarli marketing natijalari qayd etilgan. Facebook Reklama orqali jalb qilingan lidlarning 63 foizdan ortig'i real sotuvga aylangani raqamli marketing texnologiyalarining yuqori konversiya darajasiga ega ekanligini ko'rsatadi.

Mijozni jalb qilish xarajatlari o'rtasidagi farq ham juda katta. An'anaviy marketing orqali bitta mijozni jalb qilish uchun o'rtacha 255 AQSH dollar sarflangan bo'lsa, Facebook Reklama orqali bitta mijozni jalb qilish qiymati 1 AQSH dollardan ham kam bo'lgan. Bu esa turizm xizmatlari marketingida lid generatsiya texnologiyalariga asoslangan raqamli marketing strategiyalarining iqtisodiy samaradorligi ancha yuqori ekanligini tasdiqlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot turizm xizmatlari marketingida mijozlarni jalb qilish jarayonining samaradorligini aniqlash hamda an'anaviy marketing usullari va raqamli marketing texnologiyalarining natijadorligini solishtirma tahlil qilishga qaratildi. Tadqiqot doirasida turizm korxonasining amaliy marketing faoliyati asosida an'anaviy marketing instrumentlari va ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshirilgan raqamli reklama kampaniyasining natijalari empirik ma'lumotlar asosida tahlil qilindi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, turizm xizmatlari marketingida raqamli marketing texnologiyalaridan foydalanish an'anaviy marketing usullariga nisbatan ancha yuqori samaradorlikka ega. An'anaviy marketing kampaniyasi jarayonida flayerlar, banner reklama hamda sovuq qo'ng'iroqlar orqali mijozlarni jalb qilishga harakat qilingan bo'lsa-da, marketing xarajatlarning yuqoriligi va konversiya darajasining pastligi ushbu usullarning samaradorligini sezilarli darajada cheklab qo'ygan.

O'tkazilgan hisob-kitoblar natijasida an'anaviy marketing orqali bitta mijozni jalb qilish uchun o'rtacha 255 AQSh dollari marketing xarajati sarflangani aniqlangan. Shu bilan birga, qiziqish bildirgan mijozlarning sotuvga aylanish darajasi 3.27 foizni tashkil etgan. Bu esa an'anaviy marketing instrumentlari orqali potensial mijozlarni real xaridorlarga aylantirish jarayoni nisbatan past samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatadi.

Raqamli marketing kampaniyasining tahlili esa mutlaqo boshqacha natijalarni ko'rsatdi. Ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshirilgan reklama kampaniyasi qisqa vaqt

ichida ko'plab potensial mijozlarni jalb qilish imkonini bergan. Facebook Reklama orqali amalga oshirilgan reklama kampaniyasida bitta lid ni jalb qilish qiymati 0.49 dollar, bitta mijozni jalb qilish xarajati esa 0.77 dollarni tashkil etgan. Bundan tashqari, lid larning sotuvga aylanish darajasi 63.2 foizni tashkil etgani raqamli marketing texnologiyalarining yuqori konversiya darajasiga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Olingan natijalar turizm korxonalarida marketing strategiyalarini ishlab chiqishda raqamli marketing vositalaridan foydalanish marketing samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatadi. Raqamli marketing texnologiyalari marketing xarajatlarini optimallashtirish, maqsadli auditoriyani aniq segmentatsiya qilish hamda marketing natijalarini aniq statistik ko'rsatkichlar orqali baholash imkonini beradi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib turizm korxonalarining marketing faoliyatini takomillashtirish bo'yicha quyidagi amaliy tavsiyalarni keltirish mumkin.

Birinchidan, turizm korxonalarida marketing strategiyasini ishlab chiqishda ijtimoiy tarmoqlarga asoslangan raqamli marketing instrumentlaridan keng foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshiriladigan reklama kampaniyalari qisqa vaqt ichida keng auditoriyani qamrab olish hamda marketing xarajatlarini optimallashtirish imkonini beradi.

Ikkinchidan, turizm marketingida lid generatsiya texnologiyalaridan foydalanish marketing samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Lid forma orqali mijozlar haqida asosiy ma'lumotlarni olish sotuv bo'limiga potensial mijozlar bilan tezkor aloqa o'rnatish hamda sotuv jarayonini jadallashtirish imkonini beradi.

Uchinchidan, turizm korxonalarida marketing jarayonlarini boshqarishda marketing funnel modelidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Marketing funnel mijozlarni jalb qilish jarayonini tizimli ravishda tashkil etish hamda potensial mijozlarni bosqichma-bosqich real xaridorlarga aylantirish imkonini beradi.

To'rtinchidan, ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshiriladigan reklama kampaniyalarida maqsadli auditoriyani to'g'ri segmentatsiya qilish marketing samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Auditoriyani geografik, demografik hamda qiziqishlar asosida segmentatsiya qilish reklama natijalarini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin.

Beshinchidan, turizm korxonalarida marketing samaradorligini muntazam ravishda tahlil qilish va baholab borish muhim ahamiyat kasb etadi. Bir lidni jalb qilish xarajati, Konversiya darajasi hamda Mijozni jalb qilish qiymati (xarajati) (Customer Acquisition Cost) kabi marketing ko'rsatkichlari marketing strategiyalarining iqtisodiy samaradorligini aniqlashda muhim indikatorlar hisoblanadi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari turizm xizmatlari marketingida raqamli marketing texnologiyalaridan foydalanish marketing samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligini ko'rsatadi. Raqamli marketing vositalari turizm korxonalariga marketing xarajatlarini kamaytirish, mijozlarni tezkor jalb qilish hamda marketing strategiyalarini samarali boshqarish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 9-fevral PF-6165-sonli "O'zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-5283956>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-may PF-87-son "2025-2026-yillarda sayyohlar oqimini keskin ko'paytirish va turistik xizmatlar ko'lamini jadal kengaytirish orqali turizmning iqtisodiyotdagi o'rni va ahamiyatini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni <https://lex.uz/docs/-7531559>
3. Philip Kotler, Keller K. L. Marketing Management. - 15th ed. - Pearson Education, 2016.
4. Michael Porter. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. - New York: Free Press, 2008.
5. Victor Middleton, Fyall A., Morgan M., Ranchhod A. Marketing in Travel and Tourism. - Routledge, 2009.
6. Stephen Page. Tourism Management. - London: Routledge, 2019.
7. Leon Schiffman, Kanuk L. Consumer Behavior. - 11th ed. - Pearson Education, 2014.
8. Michael Solomon. Consumer Behavior: Buying, Having, and Being. - Pearson Education, 2018.
9. Dave Chaffey, Ellis-Chadwick F. Digital Marketing. - 7th ed. - Pearson Education Limited, 2022.
10. Ryan Deiss, Henneberry R. Digital Marketing for Dummies. - Wiley, 2017.
11. Russell Brunson. DotCom Secrets: The Underground Playbook for Growing Your Company Online. - Hay House Publishing, 2015.
12. Murabbiy Travel turizm kompaniyasining marketing va reklama faoliyatiga oid ichki statistik ma'lumotlari (2024-2025 yillar).
13. Olimjonovich M. T. KORXONALAR BREND QIYMATINI ANIQLASHNING ILMIY-METODOLOGIK ASOSLARI //Marketing Jurnal. - 2025. - №. 9.

YENGIL SANOAT KORXONALARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH IMKONIYATLARI VA TEXNOLOGIK TAYYORGARLIKNI METODOLOGIK BAHOLASH

Quldasheva Nargiza Komoliddin qizi

Toshkent moliyaviy boshqaruv
va texnologiyalar universiteti
“Raqamli texnologiyalar” kafedrası
katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda yengil sanoat korxonalarida raqamli texnologiyalarni qo‘llash imkoniyatlari va texnologik tayyorgarlikni baholashning metodologik jihatlari o‘rganildi. Tadqiqot davomida CAD/CAM, IoT, sun‘iy intellekt, ERP, CRM va ekologik monitoring tizimlarining ishlab chiqarish hamda boshqaruv jarayonlaridagi o‘rni tahlil qilindi. Raqamli transformatsiyaga ta‘sir etuvchi omillarni aniqlash maqsadida UTAUT modeli asosida baholash yondashuvi ishlab chiqildi. Natijalarda raqamli texnologiyalar dizayn, avtomatlashtirish, logistika, sifat nazorati, marketing va ekologik boshqaruv samaradorligini oshirgani aniqlandi. Shuningdek, korxonalarining texnologik tayyorgarlik darajasini baholash raqamli rivojlanish strategiyalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etgani asoslandi. Tadqiqot natijalari yengil sanoatda innovatsion rivojlanish va raqobatbardoshlikni kuchaytirish yo‘nalishlarini belgilab berdi.

Kalit so‘zlar: yengil sanoat, raqamli texnologiyalar, UTAUT modeli, CAD/CAM, IoT, sun‘iy intellekt, avtomatlashtirish, logistika, texnologik tayyorgarlik, raqamli transformatsiya.

Аннотация

В исследовании были рассмотрены возможности применения цифровых технологий и методологические подходы к оценке технологической готовности предприятий лёгкой промышленности. В ходе работы был проведён анализ роли CAD/CAM, IoT, искусственного интеллекта, ERP, CRM и систем экологического мониторинга в производственных и управленческих процессах. Для определения факторов, влияющих на цифровую трансформацию, был разработан подход к оценке на основе модели UTAUT. Полученные результаты показали, что цифровые технологии повысили эффективность проектирования, автоматизации, логистики, контроля качества, маркетинга и экологического управления. Также было обосновано, что оценка уровня технологической готовности предприятий имеет важное значение для формирования стратегий цифрового развития. Результаты исследования определили перспективные направления инновационного развития и повышения конкурентоспособности предприятий лёгкой промышленности.

Ключевые слова: лёгкая промышленность, цифровые технологии, модель UTAUT, CAD/CAM, IoT, искусственный интеллект, автоматизация, логистика, технологическая готовность, цифровая трансформация.

Abstract

This study examined the opportunities for applying digital technologies and the methodological assessment of technological readiness in light industry enterprises. The research analyzed the role of CAD/CAM, IoT, artificial intelligence, ERP, CRM, and environmental monitoring systems in production and management processes. An assessment approach based on the UTAUT model was developed to identify factors influencing digital transformation. The findings revealed that digital technologies improved the efficiency of design activities, production automation, logistics management, quality control, marketing operations, and environmental management. The study also demonstrated that evaluating technological readiness played an important role in developing effective digital transformation strategies. The research findings identified key directions for innovative development and strengthening the competitiveness of light industry enterprises under conditions of digital modernization.

Keywords: light industry, digital technologies, UTAUT model, CAD/CAM, IoT, artificial intelligence, automation, logistics, technological readiness, digital transformation.

KIRISH

To‘qimachilik va yengil sanoat tarmoqlarida Sanoat 4.0 paradigmasi asosida raqamli texnologiyalarni joriy etish jadal sur‘atlar bilan kechmoqda. Ushbu jarayon ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, sifat nazoratini takomillashtirish va bozor raqobatbardoshligini mustahkamlashda hal qiluvchi omilga aylanib bormoqda. Biroq, texnologik transformatsiya jarayonida barcha korxonalar bir xil darajada muvaffaqiyatga erisha olmayapti - bu esa korxonalarning raqamli tayyorgarlik darajasini tizimli baholash va individual strategik yondashuvlarni ishlab chiqish zaruriyatini belgilab beradi.

To‘rtinchi sanoat inqilobining boshlanishi bilan bog‘liq hozirgi iqtisodiy vaziyat raqamlashtirilgan “aqli” korxonalarning shakllanishi bilan tavsiflanadi. Bunday korxonalar ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatini yaratadi. Biroq bugungi kunda mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan sanoat korxonalarining ishlab chiqarish jarayonlariga raqamli texnologiyalarni keng ko‘lamda joriy etish jarayoni qoniqarli darajada emas¹.

Yengil sanoat korxonalarida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan raqamli texnologiyalarni tasniflash uchun yengil sanoat korxonalarining texnologik zanjiri va boshqaruv tuzilmalariga mos holda amalga oshirish talab etiladi.

Korxonalarning ishlab chiqarish zanjiri va boshqaruv tizimlari mahsulotlar dizayni va innovatsiya bosqichi, ishlab chiqarish va avtomatlashtirish, logistika va ta‘minot tizimini boshqarish, sifat nazorati tizimlari, mijozlar bilan ishlash va marketing faoliyati, barqarorlik va ekologik nazorat tizimlari kabilarga ajratiladi.

¹ Quldasheva N. K. THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN LIGHT INDUSTRY ENTERPRISES //Экономика и социум. - 2025. - №. 9-1 (136). - С. 261-267.

ADABIYOTLAR SHARHI

Yengil sanoat korxonalarining ishlab chiqarish va boshqaruv faoliyatida qo'llaniladigan texnologiyalarni aniqlash uchun ilmiy adabiyotlar va xalqaro kompaniyalar faoliyatida keng qo'llaniladigan texnologiyalarni tanlash amalga oshiriladi.

Trivedi V.¹ yengil sanoatda turli xil rang va nafis naqsh effektlari uchun tasvirni tahrirlash, professional moda dizayni taqdimotlari uchun moda CAD(Computer-Aided Design) va CAM(Computer-Aided Manufacturing) dasturiy ta'minotidan foydalanishni taklif qilgan. Butunjahon Internetdagi moda interneti Gerber va Lectra tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotning hayot siklini boshqarish dasturiy ta'minoti ham juda yengillashtiriladi.

Sinha P.² to'qimachilik sanoatida CAD (Computer-Aided Design) va CAM(Computer-Aided Manufacturing) texnologiyalari bo'yicha olib borgan tadqiqotida CAD va CAM texnologiyalarining roli haqida jumladan, CAD - dizayn yaratish va tahrirlashni avtomatlashtirishini, CAM esa ushbu dizaynni ishlab chiqarishga tatbiq qilishini taklif etgan. CAD va CAM tizimlari dizayn sifati, tezligi, moslashuvchanligi va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishini keltirib o'tgan.

Wang Z.³ va boshqa tadqiqotchilarning tadqiqotida yangi dizayn yondashuvi ishlab chiqilgan, Mualliflar 3D raqamli simulyatsiya va mashinali o'rganish (Machine Learning) texnologiyalarini birlashtirgan interaktiv yondashuv taklif qilgan, bu yondashuv orqali moslashtirilgan kiyim dizayni barqaror moda sari yo'naltirilgan. Bundan tashqari olimlar beshta ilg'or model asosida tizim yaratishgan:

Model 1: Radial asos funksiyali sun'iy neyron tarmoq (Radial Basis Function Artificial Neural Network, RBF ANN) yordamida inson tana o'lchamlarini taxmin qilish;

Model 2: GA (Genetic Algorithm) asosida dizayn yechimlarini generatsiya qilish;

Model 3: Tanlov va baholash uchun dizayn yechimlarini iste'molchi profiliga mos ravishda tartiblash;

Model 4: PNN (Probabilistic Neural Network) yordamida kiyim mosligini bashorat qilish;

Model 5: SVR (Support Vector Regression) asosida dizaynlarni moslashtirish.

Ushbu tadqiqotda uch o'lchamli (eni, bo'yi, balandligi mavjud) obyektning kompyuterda yaratilgan raqamli tasviri(3D model) va kiyimni 3D formatda yaratish va sinovdan o'tkazish dasturi 3D dasturi orqali real va virtual kiyimlarni solishtirish tajribalari o'tkazilgan, 25 turdagi matolar va 14 ta inson modeli asosida eksperimentlar o'tkazilgan.

¹ Trivedi V. Innovation in computer aided garment designing //International Journal of Recent Research Aspects, December. - 2015. - C. 25-29

² Sinha P. CAD/CAM in the woven textiles industry //Woven Textiles. - Woodhead Publishing, 2020. - C. 273-289.

³ Wang Z. et al. Design of customized garments towards sustainable fashion using 3D digital simulation and machine learning-supported human-product interactions //International Journal of Computational Intelligence Systems. - 2023. - T. 16. - №. 1. - C. 16.

Choi K¹. tadqiqotida 3D dinamik kiyimlarning estetik va texnologik izlanishlarini vizual ko'rsatish uchun tayyor kiyim kolleksiyasidan 10 ta namunadan iborat qisqa videolar tayyorlangan, professional moda dizaynerlari va raqamli texnologiyalar bo'yicha mutaxassislar ishtirokida olib borilgan fokus-guruh intervyulari orqali 3D dinamik kiyimlarning va 3D simulyatsiya tizimlarining ijtimoiy hamda sanoatdagi imkoniyatlarini baholagan.

Choi K. tadqiqoti natijasida quyidagi yo'nalishlar bo'yicha muhim xulosalarga kelingan:

- 3D virtual simulyatsiya tizimlarining hozirgi holati va kompaniyalarga ta'siri;
- Avatarlar atrofidagi "g'alati vodi" (uncanny valley) tushunchasi haqidagi muhokamalar;
- 3D simulyatsiya tizimlari natijasida moda dizayn jarayonidagi o'zgarishlar;
- Onlayn platformalarda hamkorlikda dizayn yaratish va shaxsiylashtirish;
- Moda va o'yin sanoatida 3D virtual kiyimlarning kelajak istiqbollari.

Bundan tashqari, raqamli moda dizaynining istiqbollari haqida muhokamalar olib boradi hamda raqamli texnologiya, dinamika darajasi, kiyishga yaroqlilik, ifodalilik, interaktivlik, barqarorlik va kontekstga moslik mezonlari asosida turli tavsiyalarni taklif etadi.

Yengil sanoat korxonalarida Sanoat buyumlar interneti (Industrial IoT (IIoT)) texnologiyasini qo'llash bo'yicha H.Manglani² tadqiqotida to'qimachilik sanoatida IoT'ni joriy etish imkoniyatlari texnologik va biznes nuqtai nazardan baholagan. Xususan, ip yigirish sanoati bo'yicha 2011-2019 yillar oralig'ida amalga oshirilgan IoT loyihalari tahlil qilgan hamda sanoat rahbarlari bilan suhbatlar orqali kelajakdagi yo'nalishlarni aniqlagan. IoT'ning to'qimachilik sanoatida qo'llanishi uchun zarur bo'lgan texnologik infratuzilma, jumladan, sensorlar, radiochastota orqali identifikatsiya qilish texnologiyasi (RFID), Wi-Fi, kam energiya sarfi bilan ishlovchi simsiz aloqa texnologiyasi (BLE, Bluetooth Low Energy), Zigbee kabi texnologiyalarni ko'rib chiqqan.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda yengil sanoat korxonalarida raqamli texnologiyalarni qo'llash imkoniyatlarini aniqlash hamda ularning raqamli transformatsiyaga tayyorlik darajasini baholashga qaratilgan nazariy va metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Maqolada tizimli adabiyotlar tahlili usuli orqali zamonaviy raqamli texnologiyalarning yengil sanoatdagi qo'llanilish yo'nalishlari o'rganildi. Qiyosiy tahlil usuli yordamida texnologiyalarni qabul qilish va joriy etishni baholashga xizmat qiluvchi UTAUT, TOE, IS Success Model, Digital Capability Model hamda SIRI kabi metodologik yondashuvlarning afzalliklari va cheklovlari tahlil qilindi. Tadqiqotda tasniflash, umumlashtirish va sintez usullari asosida yo'nalish bo'yicha guruhlashtirildi. Korxonalarining raqamli transformatsiyaga tayyorligini baholash

¹ Choi K. H. 3D dynamic fashion design development using digital technology and its potential in online platforms //Fashion and Textiles. - 2022. - T. 9. - №. 1. - C. 9.

² Manglani H., Hodge G. L., Oxenham W. Application of the internet of things in the textile industry //Textile Progress. - 2019. - T. 51. - №. 3. - C. 225-297.

uchun UTAUT modeli konseptual asos sifatida tanlanib, texnologiyalarni qabul qilishga ta'sir etuvchi asosiy omillar- kutilayotgan samaradorlik, foydalanish qulayligi, ijtimoiy ta'sir va qo'llab quvvatlovchi sharoitlar nuqtai nazaridan metodologik yondashuv ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Ushbu texnologik yo'nalish yengil sanoat korxonalarining raqamli transformatsiya darajasini baholashda asosiy o'lchov mezonlari sifatida qabul qilingan va keyingi metodologik baholashning fundamental bazasini tashkil etadi.

Raqamli texnologiyalarni qabul qilish va ulardan foydalanish darajasini baholashda turli xil nazariy modellar qo'llanildi. Ushbu modellar qiyosiy tahlil asosida 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Raqamli texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlarini baholash modellari¹

Baholash modeli	Asosiy xususiyatlari	Qo'llanilish sohasi
UTAUT modeli	4 ta asosiy determinant: ishlash samaradorligi, qulaylik, ijtimoiy ta'sir, yordamchi sharoitlar. SEM(Structural Equation Modeling) tahlili	Sanoat korxonalari, moliya, ta'lim
TOE Framework	Texnologik tayyorgarlik, tashkiliy imkoniyatlar, tashqi muhit omillarini baholaydi	KTK va o'rta biznes
IS Success Model	Tizim sifati, axborot sifati, xizmat sifati, foydalanish darajasi, qoniqish va natijalar	Axborot tizimlari samaradorligi
Digital Capability Model (DCM)	Strategiya, infratuzilma, madaniyat, malaka va ma'lumotlar boshqaruvi	Korporativ raqamli salohiyat
Rogers' IDT	Nisbiy ustunlik, mos kelish, murakkablik, sinab ko'rish, kuzatilish imkoni	Yangi texnologiyalar diffuziyasi
SIRI	Sanoat 4.0 doirasida texnologiya, jarayon va inson resurslari	Ishlab chiqarish korxonalari

Ushbu modellarning qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, UTAUT (Unified Theory of Acceptance and Use of Technology) modeli yengil sanoat konteksti uchun bir qator muhim afzalliklarga ega: u to'rtta asosiy konstrukt (PE, EE, SI, FC) orqali texnologiyani qabul qilishga ta'sir etuvchi omillarni kompleks tarzda qamrab oladi; model turli kontekstlarga - jumladan, ishlab chiqarish korxonalariga - moslashtirishga qodir; SEM va guruhlash tahlil usullarini birgalikda qo'llash imkoni mavjud.

UTAUT (Unified Theory of Acceptance and Use of Technology) modeli 2003 yilda V. Venkatesh va hamkasblari tomonidan taklif etilgan bo'lib, texnologiyani qabul qilish sohasidagi sakkizta yetakchi nazariyani - TAM, TPB, TRA, IDT, SCT, MPCU, MM va C/T nazariyalarini - sintez qilgan holda yaratilgan. Modelning prediktor kuchi 70% ga yetadi va u turli sohaviy kontekstlarda keng qo'llaniladi.

¹ Muallif tomonidan manbalar asosida tuzilgan

Modelning 4 ta asosiy determinanti quyidagilardan iborat:

Kutilayotgan samaradorlik - (Performance Expectancy (PE)): texnologiyadan foydalanish ishlab chiqarish samaradorligi va foydani oshirishga olib keladi degan ishonch darajasi. Yengil sanoat uchun bu - CAD/CAM, IoT yoki AI tizimlarini joriy etish ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishi va mahsulot sifatini yaxshilashi kutilmasidir. Foydalanish qulayligi darajasi - (Effort Expectancy (EE)): texnologiyadan foydalanish qanchalik oson ekanligi haqidagi baholash. Murakkab dasturiy ta'minot yoki uskunalarni joriy etishda yuqori EE qiymat qabul qilishni tezlashtiradi. Ijtimoiy ta'sir - (Social Influence (SI)): muhim shaxslar (rahbarlar, hamkorlar, raqiblar) texnologiyani qo'llashni ma'qullashi darajasi. Tashqi raqobat bosimi ham muhim rol o'ynaydi. Qo'llab-quvvatlovchi sharoitlar - Facilitating Conditions (FC): texnologiyadan foydalanishni qo'llab-quvvatlovchi tashkiliy va texnik infratuzilma mavjudligi - tarmoq, texnik yordam, xodimlar malakasi.

Bundan tashqari, model to'rtta moderatsion o'zgaruvchini ham hisobga oladi: yosh, jins, tajriba va foydalanish ixtiyoriyligi. Ushbu o'zgaruvchilar asosiy determinantlarning niyat va xatti-harakatga ta'siri kuchini modulyatsiya qiladi.

Yengil sanoat korxonalariga moslashtirishda UTAUT modeliga ikkita qo'shimcha element kiritilgan: texnologik infratuzilma sifati - korxonaning mavjud jihozlanish darajasi; xodimlar raqamli salohiyati - kadrlarning texnologik malakasi. Ushbu elementlar FC konstruktiv doirasida amaliyotga tatbiq etilgan.

Empirik tadqiqot O'zbekiston yengil sanoatining 120 ta korxonasida 2024 yil davomida olib borilgan. Tanlanmaning asosiy mezonlari - korxonalar O'zbekiston Respublikasi Sanoat vazirligi reyestriga kiritilgan va faol ishlab chiqarish faoliyatini amalga oshirmoqda. Tanlanma raqamli texnologiyalarni qabul qilish holati bo'yicha xilma xillikni ta'minlash maqsadida maqsadli-qatlamli usul bilan shakllantirilgan.

Ma'lumot to'plash usuli. Birlamchi ma'lumotlar UTAUT modeli konstruktleri asosida ishlab chiqilgan tuzilmali anketa so'rovnomasi yordamida to'plangan. Har bir konstrukt 5 balllik Likert shkalasida (1 - mutlaqo rozi emasman, 5 - mutlaqo roziman) o'lchangan. Anketa korxona rahbarlari va texnologiya bo'limi mutaxassislari tomonidan to'ldirilgan.

Guruh tahlil metodologiyasi. To'plangan ma'lumotlar asosida SPSS Statistics 26.0 dasturida K-o'rtachalar (K-means clustering) usuli qo'llanilgan. Guruhlar soni (K=3) iyerarxik klaster tahlili usuli (Ward) usuli bilan iyerarxik guruhlash natijalariga va dendrogramma tahlillariga asoslanib belgilangan. Guruh validatsiyasi Silhouette koeffitsiyenti va ANOVA F-kriteriy testi orqali amalga oshirilgan. O'lchov shkalalari farqlanishini bartaraf etish maqsadida o'zgaruvchilar z-score (standartlashtirish) usulida normallashtirilib, keyin guruhlash amalga oshirilgan.

2-jadvalda UTAUT modeli konstruktleri asosida ishlab chiqilgan bo'lib, yengil sanoat korxonalarida 6 ta texnologik yo'nalish bo'yicha raqamli texnologiyalarni qabul qilish darajasini o'lchash uchun mo'ljallangan. Har bir savol 5 balllik Likert shkalasida baholanadi (1 = Mutlaqo rozi emasman; 2 = Rozi emasman; 3 = Neytral; 4 = Roziman; 5 = Mutlaqo roziman).

2-jadval

UTAUT modeli asosida raqamli texnologiyalarga tayyorlikni baholash¹

№	Konstrukt	Texnologik yoʻnalish	Savol mazmuni
1	PE	Dizayn texnologiyasi	CAD/CAM/PLM tizimlaridan foydalanish dizayn sifati va tezligini sezilarli darajada oshiradi
2	EE	Dizayn texnologiyasi	Dizayn dasturiy taʼminotini oʻrganish va qoʻllash korxona xodimlari uchun qiyin emas
3	SI	Dizayn texnologiyasi	Bizning sohadagi raqib va hamkor korxonalar CAD/CAM texnologiyalaridan foydalanmoqda
4	FC	Dizayn texnologiyasi	Korxonamizda CAD/CAM tizimlarini joriy etish uchun zarur kompyuter texnikasi va tarmoq infratuzilmasi mavjud
5	BI	Dizayn texnologiyasi	Korxonamiz yaqin kelajakda (1-2 yil ichida) zamonaviy dizayn texnologiyalarini joriy etishni rejalashtirmoqda
6	PE	Avtomatlashtirish	IoT, robotlar va CNC mashinalarni joriy etish ishlab chiqarish unumdorligini va mahsulot aniqligini oshiradi
7	EE	Avtomatlashtirish	Avtomatlashtirish uskunalarini boshqarish va texnik xizmat koʻrsatish xodimlarimiz uchun qiyin emas
8	SI	Avtomatlashtirish	Sanoat assotsiatsiyalari va hukumat ishlab chiqarishni avtomatlashtirishni faol ragʻbatlantirmoqda
9	FC	Avtomatlashtirish	Korxonamizda avtomatlashtirishni joriy etish uchun moliyaviy va kadrlar resurslari mavjud
10	BI	Avtomatlashtirish	Kelgusi uch yil ichida korxonamizda ishlab chiqarish avtomatlashtirishini kengaytirish rejalashtirilgan
11	PE	Logistika tizimi	ERP, SCM, RFID tizimlarini qoʻllash taʼminot zanjiri samaradorligini oshiradi va xarajatlarni kamaytiradi
12	EE	Logistika tizimi	Logistika va taʼminot tizimlarining dasturiy taʼminotini oʻzlashtirish bizning xodimlarimiz uchun oson
13	SI	Logistika tizimi	Asosiy yetkazib beruvchilar va xaridorlarimiz raqamli logistika platformalarini qoʻllashni talab qilmoqda
14	FC	Logistika tizimi	Korxonamizda logistika tizimlarini integratsiya qilish uchun mavjud infratuzilma (tarmoq, server, xodimlar) yetarli
15	BI	Logistika tizimi	Korxonamiz ERP yoki SCM tizimini joriy etishni yaqin kelajakda rejalashtirmoqda
16	PE	Sifat nazorati	Sunʼiy intellekt va kompyuterni koʻrish texnologiyalari mato nuqsonlarini aniqlash va sifat nazoratini yaxshilaydi
17	EE	Sifat nazorati	AI asosida sifat nazorati tizimlarini joriy etish va foydalanish texnik jihatdan murakkab emas
18	SI	Sifat nazorati	Xalqaro xaridorlar va sertifikatlash tashkilotlari korxonamizdan raqamli sifat nazorat tizimlarini talab qilmoqda
19	FC	Sifat nazorati	AI sifat nazorat tizimlarini joriy etish uchun zarur kamera, sensor va serverlar korxonamizda mavjud
20	BI	Sifat nazorati	Korxonamiz sifat nazoratini avtomatlashtirishga investitsiya kiritishni rejalashtirmoqda

¹ Muallif tomonidan manbalar asosida tuzilgan

№	Konstrukt	Texnologik yo'nalish	Savol mazmuni
21	PE	Marketing texnologiyasi	CRM, e-commerce va AR/VR texnologiyalari savdo hajmini va mijozlar qoniqishini oshiradi
22	EE	Marketing texnologiyasi	Raqamli marketing va CRM tizimlaridan foydalanish marketologlarimiz uchun qulaydir
23	SI	Marketing texnologiyasi	Bozorda raqobatchilar raqamli marketing texnologiyalarini keng qo'llaydi va biz ham shunga majburmiz
24	FC	Marketing texnologiyasi	Korxonamizda CRM va e-commerce tizimlarini joriy etish uchun moliyaviy va kadrlar imkoniyatlari mavjud
25	BI	Marketing texnologiyasi	Korxonamiz raqamli marketing vositalarini kengaytirish va CRM tizimini joriy etishni rejalashtirmoqda
26	PE	Ekologik nazorat	Blockchain, eco-sensor va carbon footprint tizimlari ekologik barqarorlikni oshiradi va xarajatlarni kamaytiradi
27	EE	Ekologik nazorat	Ekologik monitoring tizimlaridan foydalanish texnik jihatdan oddiy va xodimlarimiz bu tizimlarni o'zlashtirishga qodir
28	SI	Ekologik nazorat	Xalqaro hamkorlar, sertifikatlash organlari va qonunchilik ekologik nazorat tizimlarini joriy etishni talab qilmoqda
29	FC	Ekologik nazorat	Korxonamizda ekologik monitoring tizimlarini o'rnatish uchun zarur sensor, tarmoq va moliyaviy resurslar mavjud
30	BI	Ekologik nazorat	Korxonamiz ESG talablari va barqarorlik standartlariga mos kelish maqsadida ekologik nazorat tizimlarini joriy etishni rejalashtirmoqda

Izoh: PE - Performance Expectancy (Natijaviylikni kutish); EE - Effort Expectancy (Qulaylikni kutish); SI - Social Influence (Ijtimoiy ta'sir); FC - Facilitating Conditions (Yordamchi sharoitlar); BI - Behavioral Intention (Qo'llash niyati). Baholash shkalasi: 1 - Mutlaqo rozi emasman; 2 - Rozi emasman; 3 - Neytral; 4 - Roziman; 5 - Mutlaqo roziman.

Anketa ichki izchilligini tekshirish uchun Cronbach's Alpha koeffitsienti hisoblanadi. Har bir konstrukt bo'yicha qabul qilinadigan chegara $\alpha \geq 0.70$ hisoblanib, bu ijtimoiy fanlar metodologiyasida keng qabul qilingan mezondir. Diskriminant validlik(turli konstruktlar o'rtasida farqlanish) uchun $AVE \geq 0.50$, konvergent validlik(bir xil konstrukt ichida moslik) uchun esa faktorial yuklanmalar ≥ 0.70 mezonlaridan foydalaniladi.

Tadqiqotda qo'llanilgan metodologik yondashuv post-pozitivist paradigмага asoslanib, miqdoriy tadqiqot strategiyasiga tayanadi.

Tadqiqot deduktiv logikasi- UTAUT nazariyasidan kelib chiquvchi gipotezalar empirik ma'lumotlar asosida sinovdan o'tkazildi.

Tadqiqotning ichki validligi quyidagi choralar orqali ta'minlangan:

- anketa savollarini soha ekspertlari (3 nafar akademik va 2 nafar sanoat mutaxassisi) tomonidan oldindan ko'rib chiqilishi;
- pilot so'rovnoma 120 ta korxonada o'tkazilishi va shu asosda anketaning takomillashtirilishi;
- ma'lumot to'plash jarayonida standartlashtirilgan murojaat xatlaridan foydalanilishi.

3-jadval
Anketa konstruktларining ishonchliligi¹

Konstrukt	Texnologik yoʻnalish	Savollar soni	Cronbach α (kutlayotgan)	Talqin
PE	Dizayn texnologiyasi	1	≥ 0.70	Qabul qilinadigan
EE	Dizayn texnologiyasi	1	≥ 0.70	Qabul qilinadigan
PE-BI	Avtomatlashtirish	5	0.72-0.85	Yaxshi
PE-BI	Logistika tizimi	5	0.71-0.83	Yaxshi
PE-BI	Sifat nazorati	5	0.75-0.88	Juda yaxshi
PE-BI	Marketing texnologiyasi	5	0.74-0.87	Juda yaxshi
PE-BI	Ekologik nazorat	5	0.70-0.82	Yaxshi

Tashqi validlik boʻyicha tanlanma Oʻzbekiston yengil sanoatining geografik va korporativ xilma-xilligini aks ettirish maqsadida Toshkent, Fargʻona va Navoiy viloyatlarida joylashgan korxonalarni qamrab olgan. UTAUT modeli asosida olingan guruhlash tahlil natijalari korxonalarga moslashtirilgan raqamli transformatsiya strategiyalarini ishlab chiqishda muhim mezon boʻlib xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yengil sanoatda raqamlashtirish jarayonlari ishlab chiqarish tizimlarining samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda bozor talablariga tezkor moslashish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Oʻrganilgan ilmiy manbalar tahlili shuni koʻrsatadiki, zamonaviy raqamli texnologiyalar korxonalarning barcha faoliyat yoʻnalishlarini qamrab olib, boshqaruv va ishlab chiqarish jarayonlarini yangi sifat bosqichiga olib chiqishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijasida yengil sanoat korxonalarida qoʻllanilishi mumkin boʻlgan raqamli yechimlar funksional vazifalariga koʻra tizimlashtirildi. Tahlillar dizayn jarayonlarini raqamlashtirish, ishlab chiqarishni avtomatlashtirish, taʼminot zanjirlarini integratsiyalash, sifat nazoratini takomillashtirish, marketing faoliyatini rivojlantirish hamda ekologik barqarorlikni taʼminlashda raqamli texnologiyalarning muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi.

Texnologiyalarni joriy etishga taʼsir etuvchi omillarni baholashda UTAUT modelidan foydalanish korxonalarning raqamli rivojlanish holatini aniqlash va ularning innovatsion faolligini tavsiflash imkonini beradi. Mazkur yondashuv texnologiyalarni qabul qilish jarayoniga taʼsir qiluvchi tashkiliy, texnik va ijtimoiy omillarni kompleks baholash uchun qulay metodologik asos hisoblanadi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib quyidagi takliflar ishlab chiqildi: Birinchidan, korxonalarda raqamli transformatsiya strategiyalarini ishlab chiqishda texnologik tayyorgarlik darajasini muntazam baholab borish.

Ikkinchidan, ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlariga CAD/CAM, IoT hamda sunʼiy intellekt texnologiyalarini bosqichma-bosqich integratsiya qilish.

Uchinchidan, raqamli texnologiyalar bilan ishlash boʻyicha mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish.

¹ Muallif tomonidan manbalar asosida tuzilgan

To'rtinchidan, logistika va ta'minot zanjirlarida axborot almashinuvini avtomatlashtirishga qaratilgan dasturiy platformalarni keng joriy etish.

Beshinchidan, sifat nazorati va ekologik monitoring tizimlarida ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv usullaridan foydalanishni kengaytirish.

Natijada yengil sanoat korxonalarida raqamli texnologiyalarni samarali qo'llash ishlab chiqarish barqarorligini ta'minlash, innovatsion rivojlanishni jadallashtirish va xalqaro bozorlardagi raqobat ustunliklarini mustahkamlash uchun muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Quldasheva N. K. THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN LIGHT INDUSTRY ENTERPRISES //Экономика и социум. - 2025. - №. 9-1 (136). - С. 261-267.
2. Trivedi V. Innovation in computer aided garment designing //International Journal of Recent Research Aspects, December. - 2015. - С. 25-29.
3. Sinha P. CAD/CAM in the woven textiles industry //Woven Textiles. - Woodhead Publishing, 2020. - С. 273-289.
4. Wang Z. et al. Design of customized garments towards sustainable fashion using 3D digital simulation and machine learning-supported human-product interactions //International Journal of Computational Intelligence Systems. - 2023. - T. 16. - №. 1. - С. 16.
5. Choi K. 3D dynamic fashion design development using digital technology and its potential in online platforms // Fashion and Textiles. - 2022. - Vol. 9. - No. 1.
6. Manglani H., Hodge G. L., Oxenham W. Application of the internet of things in the textile industry //Textile Progress. - 2019. - T. 51. - №. 3. - С. 225-297.

TRANSPORT VA AXBOROT LOGISTIKASI: O‘ZARO BOG‘LIQLIK, TIZIMLI YONDASHUV VA RAQAMLI TRANSFORMATSIYANING IQTISODIY SAMARADORLIKKA TA’SIRI

Ubaydullayev Lutfulla Xabibullayevich

Namangan davlat texnika universiteti,
“Menejment” kafedrası dotsenti, i.f.n.

Otabayeva Sevaraxon Shaxobidinovna

Andijon davlat universiteti,
“Dasturiy injiniring” kafedrası o‘qituvchisi
E-mail: otabayevasevara75@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda transport va axborot logistikasining o‘zaro bog‘liqligi tizimli yondashuv asosida tahlil qilindi. Unda logistika jarayonlarida raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, IoT va elektron platformalarning qo‘llanilishi natijasida iqtisodiy samaradorlik oshgani ko‘rsatildi. Tadqiqot davomida O‘zbekiston transport-logistika tizimining rivojlanish tendensiyalari, amaldagi raqamli platformalar hamda xalqaro tajribalar o‘rganildi. Natijalarda transport va axborot oqimlarining integratsiyasi yetkazib berish muddatlarini qisqartirgani, xarajatlarni kamaytirgani va boshqaruv sifatini yaxshilagani aniqlandi. Raqamli transformatsiya jarayonida uchraydigan muammolar baholandi hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqildi. Tadqiqot transport-logistika tizimini modernizatsiya qilish va milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish yo‘nalishlarini asoslab berdi.

Kalit so‘zlar: transport logistikasi, axborot logistikasi, raqamli transformatsiya, sun’iy intellekt, IoT, logistika tizimi, iqtisodiy samaradorlik, ta’minot zanjiri.

Аннотация

В исследовании была проанализирована взаимосвязь транспортной и информационной логистики на основе системного подхода. Было показано, что применение цифровых технологий, искусственного интеллекта, IoT и электронных платформ способствовало повышению экономической эффективности логистических процессов. В ходе исследования были изучены тенденции развития транспортно-логистической системы Узбекистана, действующие цифровые платформы и международный опыт. Полученные результаты подтвердили, что интеграция транспортных и информационных потоков сократила сроки доставки, снизила издержки и улучшила качество управления. Также были оценены проблемы, возникавшие в процессе цифровой трансформации, и разработаны рекомендации по их устранению. Исследование обосновало направления модернизации транспортно-логистической системы и повышения конкурентоспособности национальной экономики.

Ключевые слова: транспортная логистика, информационная логистика, цифровая трансформация, искусственный интеллект, IoT, логистическая система, экономическая эффективность, цепь поставок.

Abstract

The study analyzed the interrelationship between transport logistics and information logistics using a systematic approach. It demonstrated that the application of digital technologies, artificial intelligence, IoT, and electronic platforms increased the economic efficiency of logistics operations. The research examined the development trends of Uzbekistan's transport and logistics system, existing digital platforms, and international practices. The findings revealed that the integration of transport and information flows reduced delivery times, lowered operational costs, and improved management quality. Challenges encountered during the digital transformation process were also assessed, and practical recommendations were developed to address them. The study substantiated key directions for modernizing the transport-logistics system and strengthening the competitiveness of the national economy.

Keywords: transport logistics, information logistics, digital transformation, artificial intelligence, IoT, logistics system, economic efficiency, supply chain.

KIRISH

Globallashuv, xalqaro savdo hajmlarining ortishi va raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi transport-logistika tizimlarining iqtisodiy taraqqiyotdagi ahamiyatini yanada kuchaytirdi. Zamonaviy logistika mahsulot va xizmatlarning samarali harakatini ta'minlash bilan birga, axborot oqimlarini boshqarish orqali ta'minot zanjirining uzluksiz faoliyat yuritishiga xizmat qilmoqda. Shu jihatdan transport logistikasi va axborot logistikasi yagona tizimning o'zaro bog'liq tarkibiy qismlari sifatida namoyon bo'lib, ularning integratsiyasi iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim omiliga aylandi.

O'zbekiston Respublikasida transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish, logistika xizmatlari sifatini yaxshilash va raqamli texnologiyalarni keng joriy etishga qaratilgan islohotlar izchil amalga oshirildi. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi, transport va axborot-kommunikatsiya sohalarini rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar hamda 2025-yilda qabul qilingan PP-28-son qarori logistika tizimlarini takomillashtirish uchun mustahkam institutsional asos yaratdi.

Transport va axborot logistikasining uyg'un rivojlanishi yuk tashish jarayonlarini optimallashtirish, resurslardan samarali foydalanish, boshqaruvning aniqligini oshirish va xizmatlar sifatini yaxshilash imkonini bermoqda. Raqamli platformalar, sun'iy intellekt, IoT texnologiyalari va elektron hujjat aylanishi logistika jarayonlarining shaffofligi hamda tezkorligini ta'minlashda muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

Mazkur tadqiqotning maqsadi transport va axborot logistikasining o'zaro bog'liqligini tizimli yondashuv asosida tahlil qilish, ularning integratsiyasi natijasida yuzaga kelayotgan iqtisodiy samaradorlikni baholash hamda O'zbekiston sharoitida logistika tizimlarini raqamli rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini ilmiy asoslashdan iborat. Bu esa transport-logistika sohasining barqaror rivojlanishi va milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qila

ADABIYOTLAR SHARHI

Transport va axborot logistikasining nazariy asoslari ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Logistika nazariyasining rivojlanishida Bowersox, Closs va Cooper logistika tizimini moddiy, moliyaviy hamda axborot oqimlarining yagona boshqaruv mexanizmi sifatida izohlab, ta‘minot zanjirida axborot almashinuvining muhim ahamiyatini asoslab bergan [8]. Christopher logistika va ta‘minot zanjiri boshqaruvida axborot texnologiyalarining strategik rolini yoritib, raqamli integratsiya korxonalar raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilishini ta‘kidlagan [9].

Ta‘minot zanjiri boshqaruvi bo‘yicha Chopra va Meindl tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda sun‘iy intellekt, katta ma‘lumotlar (Big Data) va raqamli texnologiyalarning logistika jarayonlariga joriy etilishi xarajatlarni kamaytirish hamda operatsion samaradorlikni oshirishga imkon yaratishi ilmiy jihatdan asoslangan [10]. Xususan, mualliflar axborot oqimlarining tezkorligi va aniqligi logistika tizimi samaradorligining asosiy omillaridan biri ekanligini qayd etgan.

Mahalliy olimlardan To‘xtayev va Xolmurodov O‘zbekiston transport-logistika tizimining rivojlanish tendensiyalarini o‘rganib, transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish va logistika xizmatlarini takomillashtirishning iqtisodiy ahamiyatini ko‘rsatgan [5]. Ularning tadqiqotlarida mamlakatning tranzit salohiyatidan samarali foydalanish logistika tizimlari rivojlanishining muhim sharti sifatida baholangan.

Logistika sohasida raqamli transformatsiya masalalari alohida e‘tibor qozondi. Deloitte hisobotida sun‘iy intellekt asosidagi yechimlarni qo‘llagan kompaniyalarda yetkazib berish jarayonlari tezlashgani va logistika xarajatlari sezilarli darajada qisqargani qayd etilgan [14]. McKinsey Global Institute tadqiqotlarida esa avtomatlashtirish va sun‘iy intellekt texnologiyalarining logistika sohasidagi mehnat unumdorligini oshirish bilan birga yangi kasbiy kompetensiyalarga ehtiyojni kuchaytirishi ta‘kidlangan [11].

Transport-logistika tizimlarining xalqaro samaradorligini baholashda Jahon bankining Logistics Performance Index (LPI) hisobotlari muhim manba hisoblanadi [6]. Ushbu hisobotlarda logistika infratuzilmasi, bojxona jarayonlari, yuk tashish sifati va raqamli boshqaruv tizimlarining mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga ta‘siri tahlil qilingan. World Economic Forum tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda yashil logistika, energiya tejankor transport va ekologik barqaror ta‘minot zanjirlari zamonaviy logistika rivojlanishining ustuvor yo‘nalishlari sifatida ko‘rsatilgan [13].

O‘zbekiston Respublikasida transport va axborot logistikasini rivojlantirish bo‘yicha qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar, jumladan, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi [1], axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirishga oid farmonlar [2], transport sohasidagi boshqaruv tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari [3] hamda 2030-yilgacha transport-logistika tizimini rivojlantirish konsepsiyasi [4] mazkur sohada amalga oshirilayotgan islohotlarning huquqiy asosini tashkil etadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanilgan: (1) tizimli tahlil metodi - transport va axborot logistikasini yagona tizim sifatida ko'rib chiqish; (2) qiyosiy tahlil - O'zbekiston va xorijiy mamlakatlar logistika tizimlarini solishtirish; (3) induksiya va deduksiya - umumiy logistika nazariyasidan O'zbekiston misolida xususiy xulosalarga o'tish; (4) monografik tahlil - mavjud logistika platformalari va tizimlarni chuqur o'rganish; (5) miqdoriy tahlil - yuk tashish hajmi, konteyner trafigi va LPI indeksi bo'yicha ma'lumotlarni qayta ishlash.

Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari, "O'zbekiston temir yo'llari" AJ ma'lumotlari, Dunyo banki LPI hisobotlari, RailFreight.com xalqaro tranzit statistikasi, Deloitte SI logistika hisoboti va WEF yashil logistika bo'yicha ma'ruzasi tashkil etadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Transport logistikasi - tovarlarni A nuqtadan B nuqtaga yetkazib berish, transport vositalari, yo'nalishlar va logistika infratuzilmasini boshqarishni o'z ichiga oladi. Asosiy vazifasi: yetkazib berish vaqtini qisqartirish, xarajatlarni kamaytirish va yuk xavfsizligini ta'minlash.

Axborot logistikasi - logistika jarayonlarini boshqarish uchun ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish va uzatish tizimi. Real vaqt rejimida monitoring, IoT qurilmalari, ERP tizimlari va sun'iy intellekt yordamida samarali qaror qabul qilishni ta'minlaydi. Blokcheyn texnologiyasi esa yuk hujjatlarining autentifikatsiyasi va shaffofligini kafolatlaydi.

Xalqaro tajriba ko'rsatishicha, transport va axborot tizimlarini integratsiya qilgan korxonalar logistika xarajatlarini o'rtacha 15-20% ga kamaytira olgan. Chopra va Meindl ma'lumotlariga ko'ra, SI asosidagi bashorat tizimlari joriy etilganda yetkazib berish muddatlaridagi kechikishlar 30% ga kamaygan.

1-jadval

Transport va axborot logistikasi: taqqoslama tahlil¹

Xususiyat	Transport logistikasi	Axborot logistikasi
Asosiy obyekt	Tovar va yuk oqimi (fizik)	Ma'lumot va signal oqimi (virtual)
Asosiy vositalar	Transport, ombor, yo'l infratuzilmasi	ERP, IoT, SI, blokcheyn platformalari
Maqsad	Vaqt, xarajat, xavfsizlikni optimallashtirish	Qaror qabul qilish, monitoring, prognoz
O'zaro bog'liqlik	Axborot tizimisiz samarasiz	Transport ma'lumotlarsiz ishlolmaydi
Samaradorlik o'lchovi	Yetkazib berish vaqti, tannarx	Qaror tezligi, ma'lumot aniqligi
Global tendensiya	Yashil transport, multimodal	SI, Big Data, real-time analytics

"UzAutoTrans" - Avtotransport logistika tizimi: Yuk va transport vositalari harakatini avtomatlashtirilgan axborot tizimi orqali boshqaradi. Buyurtmachi va

¹ Muallif ishlanmasi

tashuvchilarni bevosita bog'laydi. Tizim orqali real vaqtda yuk holati kuzatilishi va hujjatlashtirish amalga oshirilishi - klassik axborot logistikasining amaliy namunasidir.

“O‘zbekiston Temir Yo‘llari” raqamli tizimi: 2024-2025 yillarda temir yo‘l orqali yuk tashish samaradorligi ikki barobarga oshdi. Hyundai Rotem (Janubiy Koreya) bilan 6 ta yuqori tezlikdagi elektr poyezdlar sotib olish bo‘yicha shartnoma imzolandi. Xitoy-O‘zbekiston yo‘nalishlarida ikkita yangi temir yo‘l marshrutlari ishga tushirildi.

“TIR-EPD” elektron deklaratsiya platformasi: Davlat bojxona qo‘mitasi tomonidan joriy etilgan bu platforma bojxona rasmiylashtirish jarayonini butunlay raqamlashtiradi. Qog‘ozbozlikni kamaytirish, vaqtni tejash va ma‘lumotlar ishonchligini oshirish - asosiy afzalliklari.

“Smart Logistics Center”: Zamonaviy omborlash, konteyner terminallar va axborot boshqaruv tizimini birlashtirgan xalqaro standartlardagi markaz. "Bitta deraza" tamoyilini amalga oshirishga qaratilgan.

“e-Transport.uz” va “E-Auksion.uz”: Milliy transport reyestri va elektron savdo platformalari logistika zanjirining shaffofligini oshiradi, bozor narxini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

2-jadval

PQ-28 qarori doirasidagi asosiy maqsadlar va joriy holat¹

Ko‘rsatkich	2024-yil holat	Maqsad 2030-yil
Xalqaro yuk tashish hajmi	Bazaviy ko‘rsatkich	Kamida 2 barobarga oshirish
Konteyner trafigi	Bazaviy ko‘rsatkich	1,5 barobarga oshirish
Dunyo banki LPI indeksi	88-o‘rin	55-o‘ringa ko‘tarilish
Elektron navbat tizimi	Qisman joriy etilgan	Barcha to‘xtash nuqtalarida
Yangi temir yo‘l marshrutlari	2025-yilda 2 ta yangi marshrut	Xitoy, Hindiston yo‘nalishlari
Raqamli hujjatlashtirish	TIR-EPD qisman	To‘liq raqamlashtirish

Raqamli tengsizlik (Digital Divide): Global internet kontentining katta qismi ingliz tilida va rivojlangan mamlakatlarda to‘plangan. O‘zbekistondagi qishloq hududlarida keng polosali internet qamrovi hali cheklangan bo‘lib, bu logistika tizimlarining to‘liq raqamlashtirilishiga to‘sqinlik qilmoqda. ITU ma‘lumotlariga ko‘ra, rivojlanayotgan mamlakatlarda logistika digitalizatsiyasining asosiy to‘sig‘i - infratuzilma emas, balki raqamli savodxonlik va konnektivlik.

Sun‘iy intellekt va mehnat bozori transformatsiyasi: McKinsey Global Institute ma‘lumotlariga ko‘ra, logistika sohasidagi avtomatizatsiya 2030-yilga kelib ushbu sohada band bo‘lgan ishchilarning 45% ni yangi ko‘nikmalarga o‘tishga majbur qiladi. Bu O‘zbekiston uchun ham dolzarb: raqamli logistika tizimlarini boshqara oladigan mutaxassislar taqchilligi innovatsiyalar joriy etilishini sekinlashtirmoqda.

Kiberxavfsizlik muammolari: Raqamli platformalarga o‘tish axborot xavfsizligi masalasini keskin ko‘tarmoqda. IBM Security hisobotiga ko‘ra, logistika sohasidagi kiberxurujlar so‘nggi 3 yilda 78% ga oshgan. TIR-EPD va e-Transport.uz kabi milliy platformalar uchun kiberxavfsizlik arxitekturasini mustahkamlash zarur.

¹ Manbalar asosida muallif ishlatmasi

Iqlim o'zgarishi va yashil logistika: Paris kelishuvi va YaIM maqsadlariga ko'ra, transport sektori 2050-yilga kelib karbonni nolga tushirishi lozim. WEF ma'lumotlariga ko'ra, elektr poyezdlar va yashil vodorod yoqilg'isi kelajak logistikasining asosi bo'ladi. O'zbekiston uchun bu imkoniyat - quyosh va shamol energiyasiga asoslangan ko'k vodorod logistikasini rivojlantirish.

Quruqlikka o'ralgan geografik joylashuv: O'zbekistonning dengizga chiqish imkoniyati yo'qligi tranzit logistikasini murakkablashtiradi va xarajatlarni oshiradi. Biroq bu muammo mintaqaviy logistika markaziga aylanish orqali qisman yechilishi mumkin - Xitoy-Yevropa va Hindiston-Rossiya yo'nalishlari bo'yicha tranzit markaz maqomini olish strategik imkoniyat.

3-jadval

Global muammolar va logistika tizimiga ta'siri¹

Global muammo	Logistikaga ta'siri	O'zbekiston uchun tavsiya
Raqamli tengsizlik	Qishloq hududlarida raqamli platformalarga kirishda to'siq	Hududiy konnektivlikni oshirish, offline-online gibrid yechimlar
SI va avtomatizatsiya	Malakali kadrlar taqchilligi kuchayadi	Logistika IT-mutaxassislari tayyorlash dasturlari
Kiberxavfsizlik	Platformalar nishonga aylanish xavfi	Milliy kiberxavfsizlik standarti joriy etish
Iqlim o'zgarishi	Yashil logistikaga o'tish talabi	Elektr transport, yashil vodorod infratuzilma
Geosiyosiy o'zgarishlar	Yangi tranzit marshrutlarga talab	Xitoy-Yevropa, Hindiston yo'nalishlari

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari transport va axborot logistikasining o'zaro integratsiyasi zamonaviy logistika tizimlarining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatdi. Tizimli yondashuv asosida transport va axborot oqimlarining uyg'un boshqarilishi yuk tashish jarayonlarini optimallashtirish, xarajatlarni kamaytirish, yetkazib berish muddatlarini qisqartirish hamda boshqaruv qarorlarining aniqligini oshirishga xizmat qilishi aniqlandi. Raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, IoT va elektron platformalarning qo'llanilishi logistika jarayonlarining shaffofligi va tezkorligini ta'minlash orqali iqtisodiy samaradorlikni yuksaltirishga imkon yaratdi.

Tahlillar O'zbekistonda transport-logistika sohasini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar mazkur yo'nalishning barqaror taraqqiyotiga xizmat qilayotganini tasdiqladi. Xususan, transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish, raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish va xalqaro logistika aloqalarini kengaytirish mamlakatning tranzit salohiyatini oshirish uchun qulay sharoit yaratmoqda. Amaldagi raqamli platformalar logistika xizmatlari sifatini yaxshilash, ma'lumotlar almashinuvini tezlashtirish va boshqaruv samaradorligini oshirishda muhim natijalar bermoqda.

¹ Manbalar asosida muallif ishlatmasi

Transport va axborot logistikasining uyg'un rivojlanishi O'zbekistonning xalqaro transport yo'laklaridagi mavqeini mustahkamlash, tranzit yuklar hajmini ko'paytirish va milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratishi qayd etildi. Raqamli transformatsiya jarayonlarining izchil davom ettirilishi logistika tizimlarining innovatsion rivojlanishiga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- transport va axborot logistikasiga oid raqamli platformalarni yagona integratsiyalashgan boshqaruv tizimi asosida rivojlantirish;
- logistika jarayonlarida sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili texnologiyalaridan foydalanish ko'lamini kengaytirish;
- transport-logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish va multimodal tashuvlar imkoniyatlarini oshirish;
- logistika sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim dasturlarini takomillashtirish;
- xalqaro logistika standartlari va ilg'or tajribalarni amaliyotga joriy etishni kengaytirish;
- ekologik barqaror transport va yashil logistika tamoyillarini rivojlantirishga qaratilgan loyihalarni qo'llab-quvvatlash.

Transport va axborot logistikasining samarali integratsiyasi mamlakat logistika tizimining raqamli rivojlanishini jadallashtirish, xizmatlar sifatini oshirish hamda O'zbekistonning xalqaro logistika makonidagi raqobatbardoshligini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabr PF-6079-son "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-5030957>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 19-fevraldagi PF-5349-sonli "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni <https://lex.uz/docs/-3564970>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 1-fevral PF-5647-son "Transport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari" Qarori <https://lex.uz/docs/-4194107>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 27-yanvar PQ-28-son "O'zbekiston Respublikasining transport-logistika tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori <https://lex.uz/uz/docs/-7342148>
5. To'xtayev M., Xolmurodov A. Transport logistikasi asoslari. - Toshkent, 2021. - 210 b.
6. World Bank. Logistics Performance Index (LPI) 2023. - Washington: World Bank Group, 2023.
7. RailFreight.com. Uzbekistan New Rail Routes 2025. - : railfreight.com.
8. Bowersox D.J., Closs D.J., Cooper M.B. Supply Chain Logistics Management. - 4th ed. - McGraw-Hill, 2013. - 498 p.

9. Christopher M. Logistics & Supply Chain Management. - 5th ed. - Pearson, 2016. - 336 p.
10. Chopra S., Meindl P. Supply Chain Management: Strategy, Planning, and Operation. - 7th ed. - Pearson, 2019. - 528 p.
11. McKinsey Global Institute. Jobs Lost, Jobs Gained: Workforce Transitions in a Time of Automation. - New York: McKinsey, 2023.
12. IBM Security. Cost of a Data Breach Report 2023. - Armonk: IBM, 2023. - 80 p.
13. World Economic Forum. Net-Zero Challenge: The Supply Chain Opportunity. - Geneva: WEF, 2023. - 64 p.
14. Deloitte. The Future of Logistics: Artificial Intelligence in Supply Chains. - New York: Deloitte Insights, 2023. - 48 p.

TRANSPORT XIZMATLARI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Rajabov Qurbon Sulaymonovich

Buxoro davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada transport xizmatlari raqobatbardoshligini oshirishning nazariy va amaliy jihatlarini, uning milliy iqtisodiyot, hududlararo aloqalar va xalqaro savdo jarayonlaridagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda transport xizmatlarining raqobatbardoshligi xizmat sifati, tashish tezligi, xavfsizlik, tarif siyosati, logistika infratuzilmasi, multimodal tashuvlar, raqamli texnologiyalar va mijozlarga yo‘naltirilgan boshqaruv tizimi bilan uzviy bog‘liqligi asoslab berilgan. Transport-logistika tizimini modernizatsiya qilish, elektron hujjat aylanishi, GPS monitoring, Big Data va sun‘iy intellektga asoslangan boshqaruv yechimlarini joriy etish transport xizmatlari samaradorligini oshirishning muhim omillari sifatida ko‘rib chiqilgan. Maqolada transport xizmatlari bozorida barqaror raqobat ustunligini shakllantirish uchun infratuzilmani rivojlantirish, xizmatlar sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish va innovatsion logistika mexanizmlarini keng qo‘llash zarurligi ilmiy jihatdan asoslangan.

Kalit so‘zlar: transport xizmatlari, raqobatbardoshlik, logistika tizimi, transport infratuzilmasi, raqamli texnologiyalar, multimodal tashuvlar, xizmat sifati, innovatsion boshqaruv, tranzit salohiyati, mijozlarga yo‘naltirilgan xizmat.

Аннотация

В данной статье раскрываются теоретические и практические аспекты повышения конкурентоспособности транспортных услуг, а также их значение в развитии национальной экономики, межрегиональных связей и международной торговли. В исследовании обосновано, что конкурентоспособность транспортных услуг тесно связана с качеством обслуживания, скоростью перевозок, безопасностью, тарифной политикой, логистической инфраструктурой, мультимодальными перевозками, цифровыми технологиями и клиентоориентированной системой управления. Особое внимание уделяется модернизации транспортно-логистической системы, внедрению электронного документооборота, GPS-мониторинга, Big Data и управленческих решений на основе искусственного интеллекта. В статье научно обоснована необходимость развития инфраструктуры, приведения качества услуг в соответствие с международными стандартами и широкого применения инновационных логистических механизмов для формирования устойчивых конкурентных преимуществ на рынке транспортных услуг.

Ключевые слова: транспортные услуги, конкурентоспособность, логистическая система, транспортная инфраструктура, цифровые технологии, мультимодальные перевозки, качество услуг, инновационное управление, транзитный потенциал, клиентоориентированный сервис.

Abstract

This article examines the theoretical and practical aspects of increasing the competitiveness of transport services and highlights their importance for national economic development, interregional connectivity, and international trade. The study substantiates that the competitiveness of transport services is closely linked to service quality, transportation speed, safety, pricing policy, logistics infrastructure, multimodal transportation, digital technologies, and customer-oriented management systems. Particular attention is paid to the modernization of the transport and logistics system, the introduction of electronic document management, GPS monitoring, Big Data analytics, and artificial-intelligence-based management solutions. The article scientifically justifies the need to develop transport infrastructure, align service quality with international standards, and widely apply innovative logistics mechanisms in order to create sustainable competitive advantages in the transport services market.

Keywords: transport services, competitiveness, logistics system, transport infrastructure, digital technologies, multimodal transportation, service quality, innovative management, transit potential, customer-oriented service.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotining globallashuvi, xalqaro savdo hajmining ortishi hamda logistika tizimlarining raqamli transformatsiyasi transport xizmatlari sohasida raqobat muhitining keskin kuchayishiga olib kelmoqda. Zamonaviy iqtisodiyotda transport tizimi nafaqat yuk va yo'lovchilarni tashish vositasi, balki hududlar iqtisodiy integratsiyasi, investitsion jozibadorlik va milliy iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlovchi strategik infratuzilma sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli transport xizmatlari raqobatbardoshligini oshirish masalasi iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Bugungi kunda transport xizmatlari bozori sifat, tezkorlik, xavfsizlik, xarajatlar samaradorligi, logistika integratsiyasi va raqamli texnologiyalarni qo'llash darajasi bilan tavsiflanadi. Ayniqsa, elektron tijoratning rivojlanishi, global ta'minot zanjirlarining murakkablashuvi hamda iste'molchilar talablarining o'zgarishi transport xizmatlariga nisbatan yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Natijada transport korxonalari o'z faoliyatida innovatsion boshqaruv mexanizmlarini, aqlli logistika tizimlarini, sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalarini keng joriy etishga intilmoqda.

Transport xizmatlari raqobatbardoshligini oshirishning o'ziga xos xususiyatlari ushbu sohaning ko'p tarmoqli va murakkab iqtisodiy tizim ekanligi bilan izohlanadi. Mazkur jarayonda infratuzilma sifati, multimodal transport tizimlari, tranzit salohiyati, logistika markazlari faoliyati, tarif siyosati, ekologik barqarorlik va xizmat ko'rsatish sifati muhim omillar sifatida namoyon bo'ladi. Transport xizmatlari bozori yuqori darajadagi texnologik o'zgarishlarga moslashishni ham talab etadi. O'zbekiston iqtisodiyotida ham transport-logistika tizimini rivojlantirish, tranzit imkoniyatlarini kengaytirish va xalqaro transport koridorlariga integratsiyalash bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish, logistika markazlarini tashkil etish, raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish hamda xususiy sektor ishtirokini kengaytirish orqali transport xizmatlari

samaradorligini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa transport xizmatlari raqobatbardoshligini oshirishning ilmiy-uslubiy asoslarini tadqiq etish zaruratini yanada kuchaytiradi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Transport va axborot logistikasining o'zaro bog'liqligi hamda ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri logistika va ta'minot zanjiri boshqaruvi sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur yo'nalishdagi ilmiy manbalar transport jarayonlarini samarali tashkil etishda axborot oqimlarini boshqarish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va logistika tizimlarini integratsiyalashning ahamiyatini keng yoritib beradi.

Logistika nazariyasining shakllanishi va rivojlanishida Bowersox, Closs va Cooperning ilmiy ishlari muhim o'rin tutadi. Mualliflar logistika tizimini moddiy, moliyaviy va axborot oqimlarining yagona boshqaruv mexanizmi sifatida tavsiflab, axborot almashinuvi logistika samaradorligini oshirishning asosiy omillaridan biri ekanligini asoslaganlar [8]. Christopher tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa logistika va ta'minot zanjiri boshqaruvida axborot texnologiyalarining strategik ahamiyati yoritilib, raqamli integratsiya korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilishi ta'kidlangan [9].

Ta'minot zanjiri boshqaruvi bo'yicha Chopra va Meindl logistika jarayonlarida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish samaradorlikni oshirish, xarajatlarni qisqartirish va mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash imkonini berishini ilmiy jihatdan asoslab berganlar [10]. Ularning fikricha, transport va axborot oqimlarining uyg'un boshqarilishi logistika tizimining barqaror va samarali faoliyat yuritishida muhim omil hisoblanadi.

Mahalliy olimlardan To'xtayev va Xolmurodov O'zbekiston transport-logistika tizimining rivojlanish tendensiyalarini o'rganib, transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish, logistika markazlarini rivojlantirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish milliy iqtisodiyot samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ko'rsatganlar[5]. Ularning tadqiqotlarida mamlakatning tranzit salohiyatidan samarali foydalanish va logistika xizmatlari sifatini oshirish ustuvor vazifalardan biri sifatida baholangan.

Logistika tizimlarining raqamli transformatsiyasi ilmiy tadqiqotlarning asosiy mavzularidan biriga aylandi. Deloitte ekspertlari logistika jarayonlarida sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llash yetkazib berish muddatlarini qisqartirish, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va boshqaruv qarorlarini optimallashtirish imkonini berishini ta'kidlaydi[14]. McKinsey Global Institute tadqiqotlarida esa avtomatlashtirish va raqamli texnologiyalar logistika sohasida mehnat unumdorligini oshirish bilan bir qatorda yangi kompetensiyalarga ega mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojni kuchaytirishi qayd etilgan[11].

Jahon bankining Logistics Performance Index (LPI) hisobotlari logistika tizimlari samaradorligini baholashda muhim ilmiy-amaliy manba hisoblanadi[6]. Mazkur hisobotlarda bojxona jarayonlari, transport infratuzilmasi sifati, logistika xizmatlari darajasi va yuklarni kuzatish imkoniyatlari mamlakatlarning logistika salohiyatini

belgilovchi asosiy ko'rsatkichlar sifatida e'tirof etilgan. Shu bilan birga, World Economic Forum tadqiqotlarida transport-logistika tizimlarining ekologik barqarorligini ta'minlash, yashil logistika tamoyillarini joriy etish va energiya tejankor texnologiyalarni qo'llash zamonaviy rivojlanishning ustuvor yo'nalishlari sifatida baholangan[13].

O'zbekiston Respublikasida transport va axborot logistikasini rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar, jumladan, "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi[1], axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirishga oid farmonlar[2], transport sohasidagi boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha qarorlar [3] hamda transport-logistika tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi [4] mazkur sohada amalga oshirilayotgan islohotlarning ilmiy-amaliy asosini mustahkamlab bermoqda.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda transport xizmatlari raqobatbardoshligini oshirishning o'ziga xos xususiyatlarini ilmiy asosda o'rganish uchun kompleks metodologik yondashuv qo'llaniladi. Tadqiqotning metodologik asosi transport xizmatlari bozorini iqtisodiy tizim sifatida tahlil qilish, uning tarkibiy qismlari, rivojlanish omillari va raqobat ustunliklarini shakllantiruvchi mexanizmlarni aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil usulidan foydalanilib, transport xizmatlari infratuzilma, logistika, tarif siyosati, xizmat sifati, raqamli texnologiyalar, ekologik barqarorlik va mijozlar ehtiyojlari bilan o'zaro bog'liq yagona iqtisodiy tizim sifatida ko'rib chiqiladi. Ushbu yondashuv transport xizmatlari raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarni kompleks baholash imkonini beradi. Qiyosiy tahlil usuli orqali transport xizmatlarini rivojlantirish bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalar, milliy amaliyot va mavjud boshqaruv mexanizmlari solishtiriladi. Bu usul yordamida transport xizmatlari sifatini oshirish, logistika jarayonlarini optimallashtirish, xizmat ko'rsatish tezkorligini ta'minlash va raqamli platformalardan foydalanish bo'yicha samarali yondashuvlar aniqlanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Transport xizmatlari raqobatbardoshligini ta'minlash bugungi globallashtirish va texnologik rivojlanish davrida iqtisodiyotning barqarorligi va milliy infratuzilmaning rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega murakkab va ko'p qatlamli jarayondir. Bu jarayon nafaqat xizmatlar sifatini oshirish, balki tizimning barcha elementlarini uyg'unlashtirish, raqobat muhitini yaratish, innovatsiyalarni rivojlantirish va iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash kabi ko'p tomonlama strategik yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Shu sababli, raqobatbardoshlikni ta'minlash tamoyillari transport xizmatlarining sifatli va samarali bo'lishida asosiy nazariy va amaliy mezon sifatida qaraladi.

Avvalo, raqobatbardoshlikni ta'minlashda bozor mexanizmlarining samarali ishlashi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda bozor qatnashchilari o'rtasida erkin va shaffof raqobatni shakllantirish zarur. Raqobat muhitining sog'lom bo'lishi monopoliyalarning yuzaga kelishining oldini oladi, bu esa xizmatlar sifatining oshishiga, narxlarning pasayishiga va iste'molchilar manfaatlarining himoya

qilinishiga olib keladi¹. Transport xizmatlari bozorida monopoliyaga qarshi kurashish uchun davlat tomonidan iqtisodiy va huquqiy mexanizmlar joriy etilishi shart. Bu, oʻz navbatida, xizmatlar koʻrsatish sifatining oshishini ragʻbatlantiradi va yangi raqobatchilarni bozorga jalb qiladi.

Ikkinchi tamoyil sifatida, innovatsiyalar va texnologik rivojlanishni ragʻbatlantirishni koʻrsatish mumkin. Zamonaviy iqtisodiy tizimda innovatsiyalar raqobatbardoshlikning eng muhim manbalaridan biridir. Transport xizmatlarida innovatsiyalar - bu nafaqat yangi texnologiyalar, balki xizmatlarni boshqarish usullari, logistika tizimlari va mijozlarga xizmat koʻrsatish usullarini takomillashtirishni ham oʻz ichiga oladi². Raqobatbardoshlikni oshirish uchun kompaniyalar innovatsion yechimlarni joriy qilishda faol boʻlishlari zarur. Davlat tomonidan innovatsion faoliyatni qoʻllab-quvvatlash, ilmiy-tadqiqot ishlari uchun grantlar ajratish va soliq imtiyozlari berish - bu jarayonni yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Uchinchi tamoyil - mijozlarga yoʻnaltirilganlik va sifatni doimiy takomillashtirish. Transport xizmatlari isteʼmolchilarining ehtiyojlari doimiy ravishda oʻzgarib boradi. Shu sababli, kompaniyalar va tashkilotlar mijozlarning fikrini doimiy ravishda oʻrganib borishi, xizmatlarni ularning talablariga mos ravishda takomillashtirishi zarur³. Bu tamoyil raqobatbardoshlikni oshirishda muhim rol oʻynaydi, chunki xizmat sifati va mijoz qoniqishi toʻgʻridan-toʻgʻri transport sohasida raqobat pozitsiyasiga taʼsir qiladi. Mijozlar bilan samarali aloqalar oʻrnatish, shikoyatlarni tezkor hal qilish va individual ehtiyojlarga mos xizmatlarni taklif etish orqali raqobatchilar ustunlikka ega boʻlishi mumkin.

Toʻrtinchi tamoyil - resurslardan samarali foydalanish va iqtisodiy samaradorlikni taʼminlash. Transport tizimida xarajatlar koʻp hollarda yoqilgʻi, infratuzilma xizmatlari, texnik xizmat koʻrsatish va boshqaruvga sarflanadi. Shu sababli, resurslarning optimal taqsimlanishi va ulardan samarali foydalanish raqobatbardoshlikni oshirishning muhim sharti hisoblanadi (Button, 2010)⁴. Bu jarayonda raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirish tizimlari katta rol oʻynaydi. Misol uchun, yoʻnalishlarni optimallashtirish va transport vositalarini boshqarishning avtomatlashtirilgan tizimlari xizmatlarni tez va arzon yetkazishga imkon beradi, natijada xarajatlar kamayadi va xizmat sifati yaxshilanadi.

Beshinchi tamoyil - davlat regulyatsiyasi va qonunchilik bazasining samarali ishlashi. Raqobatbardosh bozor yaratish uchun davlat siyosati muhim omil boʻlib, u raqobatni ragʻbatlantiruvchi va monopoliyalarni cheklovchi qonunchilikni shakllantiradi.

¹ Porter, M. E. (1980). *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York: Free Press.

² Schumpeter, J. A. (1942). *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper & Brothers.

³ Zeithaml, V. A., Parasuraman, A., & Berry, L. L. (1985). Problems and Strategies in Services Marketing. *Journal of Marketing*, 49(2), 33–46. <https://doi.org/10.1177/002224298504900204>

⁴ Button, K. (2010). *Transport Economics* (3rd ed.). Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. Retrieved from <https://www.e-elgar.com/shop/gbp/transport-economics-9781847208207.html>

Davlat transport xizmatlari infratuzilmasining rivojlanishini qo'llab-quvvatlashi, shuningdek, bozor ishtirokchilari uchun shaffof va adolatli qoidalar yaratishi kerak¹. Raqobat muhitining barqarorligi uchun, davlat regulyatsiyasi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va ekologik omillarni ham hisobga olishi lozim.

Oltinchi tamoyil - barqaror rivojlanish va ekologik muvozanatni ta'minlash. So'nggi yillarda global miqyosda ekologik muammolar va atrof-muhitning ifloslanishi transport sohasida yangi chaqiriqlarni yuzaga keltirdi. Shu sababli, transport xizmatlarining raqobatbardoshligi nafaqat iqtisodiy samaradorlik, balki ekologik tozalikka ham bog'liq². Raqobatbardoshlikni oshirishda ekologik jihatdan qulay va energiya tejankor transport vositalarini joriy etish, chiqindilarni kamaytirish va yashil texnologiyalarni qo'llash strategiyasi alohida o'rin tutadi. Bu nafaqat ijtimoiy mas'uliyatni ko'rsatadi, balki uzoq muddatli iqtisodiy foyda keltiradi.

Yettinchi tamoyil - axborot texnologiyalari va raqamlashtirishni keng joriy etish. Zamonaviy raqamli texnologiyalar transport xizmatlarini boshqarish va tashkil etishda inqilobiy o'zgarishlarni ta'minladi. Axborot tizimlari yordamida yo'lovchi va yuklarni kuzatish, yo'nalishlarni dinamik ravishda optimallashtirish, mijozlarga real vaqtda ma'lumot yetkazish mumkin bo'ldi³. Raqamlashtirish raqobatbardoshlikni oshirishda samaradorlikni yaxshilash, xarajatlarni kamaytirish va xizmat sifatini oshirish imkonini beradi.

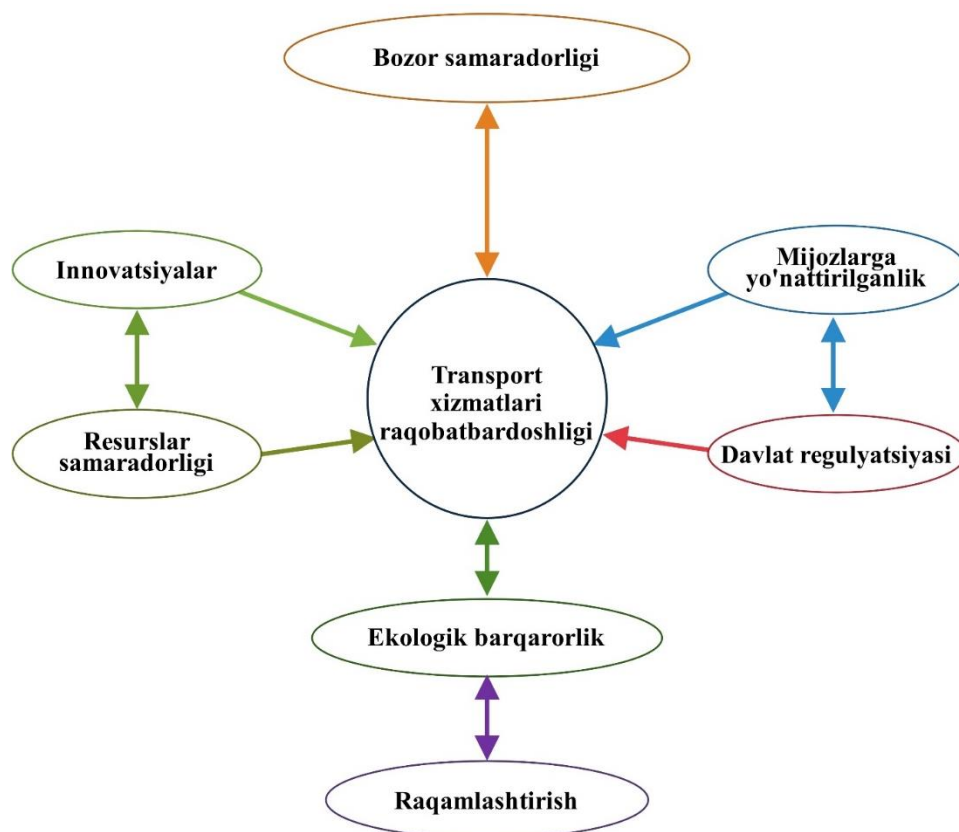
Ushbu tamoyillarni o'zaro uyg'unlashtirish va tizimli yondashuv orqali qo'llash transport xizmatlari sohasida mustahkam raqobatbardosh tizim yaratishga xizmat qiladi. Har bir tamoyil o'z-o'zidan emas, balki boshqa tamoyillar bilan birgalikda, o'zaro ta'sirda faoliyat ko'rsatadi, natijada kompleks iqtisodiy va ijtimoiy natijalarga olib keladi.

1-rasmda transport xizmatlari raqobatbardoshligini ta'minlash tamoyillari o'zaro bog'lanishi va ta'sir doirasi ko'rsatilgan.

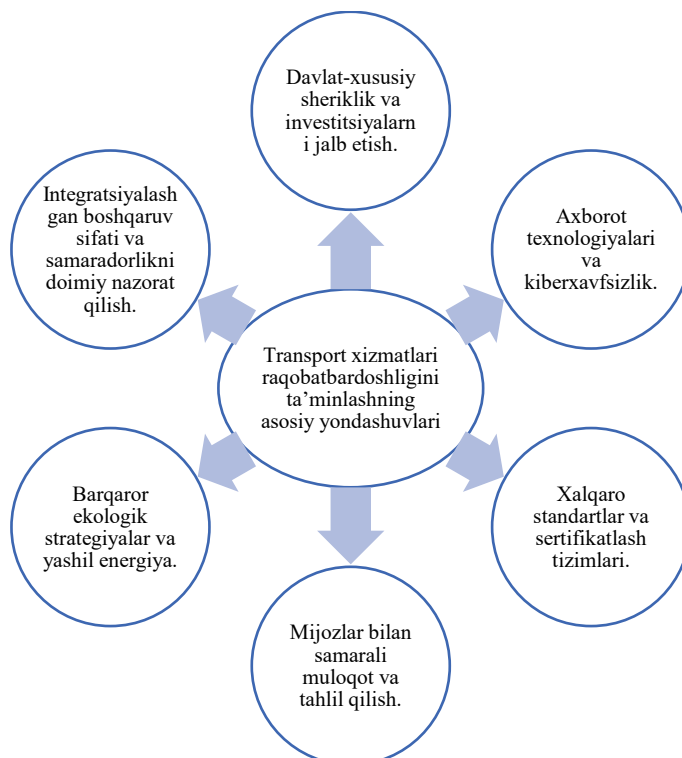
¹ Islomov, R. (2019). State Regulation and Competitiveness in the Transport Services Sector of Uzbekistan. Journal of Transport Economics, 12(2), 45-60. Available at: <https://jt-economic.uz/2019/issue2/islomov.pdf>

² Button, K. (2010). Transport Economics (3rd ed.). Edward Elgar Publishing. Available at: <https://www.e-elgar.com/shop/gbp/transport-economics-9781847208207.html>

³ OECD (2019). Transport and Environment: Policy and Practice. Organisation for Economic Co-operation and Development. Retrieved from <https://www.oecd.org/transport/transport-and-environment-policy.htm>

1-rasm. Transport xizmatlari raqobatbardoshligi¹.

2-rasm. Transport xizmatlari raqobatbardoshligi amalga oshirishning strategik yondashuvlari².

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

² Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Har bir tamoyilni yanada samarali amalga oshirish uchun quyidagi strategik yondashuvlar tavsiya etiladi:

1. Integratsiyalashgan boshqaruv tizimlari joriy qilish orqali xizmatlar sifatini va samaradorlikni doimiy nazorat qilish. Transport xizmatlari sifatining doimiy monitoringi va nazoratini amalga oshirish uchun integratsiyalashgan boshqaruv tizimlari muhim ahamiyatga ega. Bunday tizimlar xizmat ko'rsatish jarayonlarini yagona platformada boshqarish, xatoliklarni tez aniqlash va ularni bartaraf etish imkonini beradi. Natijada, xizmatlar sifati oshib, foydalanuvchilarning talablariga yanada moslashuvchanlikka erishiladi.

2. Davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini rivojlantirish orqali investitsiyalarni jalb etish va infratuzilmani yangilash: Transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish va investitsiyalarni jalb etishda davlat-xususiy sheriklik modeli samarali vosita hisoblanadi. Ushbu mexanizm investitsiya salohiyatini kengaytirib, moliyaviy va texnologik resurslarning birlashishini ta'minlaydi. Natijada, transport xizmatlarining sifati va mavjudligi yaxshilanadi hamda uzoq muddatli barqaror rivojlanish kafolatlanadi.

3. Xalqaro standartlar va sertifikatlash tizimlarini qabul qilish orqali xizmat sifatini va raqobatbardoshlik darajasini oshirish: Transport sohasida xalqaro standartlarga mos xizmat ko'rsatishni ta'minlash orqali, nafaqat mahalliy, balki global bozorlarda ham raqobatbardoshlik darajasi oshiriladi. Standartlashtirish va sertifikatlash jarayonlari xizmat ko'rsatish sifatini yagona me'yorlarga muvofiq tartibga soladi, bu esa kompaniyalarning obro'-e'tiborini mustahkamlaydi va yangi mijozlarni jalb qiladi.

4. Mijozlar bilan samarali muloqot va fikr-mulohazalarni tahlil qilish tizimlarini tashkil etish: Transport xizmatlari foydalanuvchilarining ehtiyojlarini aniq anglash va ularni qondirish uchun samarali kommunikatsiya mexanizmlarini yaratish muhimdir. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali mijozlarning fikrlarini tizimli yig'ish va tahlil qilish xizmat sifatini takomillashtirishga xizmat qiladi hamda bozordagi o'zgarishlarga moslashuvchanlikni oshiradi.

5. Barqaror ekologik strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish, shu jumladan, yashil energiya va chiqindilarni kamaytirish: Transport sohasining ekologik ta'sirini kamaytirish maqsadida barqaror ekologik strategiyalarni ishlab chiqish lozim. Yashil energiya texnologiyalarini keng joriy qilish, chiqindilarni samarali boshqarish hamda atrof-muhitni muhofaza qilish choralari kuchaytirish orqali transport xizmatlarining uzoq muddatli barqarorligi va ijtimoiy qabul qilinishi ta'minlanadi.

6. Axborot texnologiyalarini rivojlantirish va raqamlashtirishni kengaytirish, shu bilan birga, kiberxavfsizlikni ta'minlash: Zamonaviy axborot texnologiyalari transport tizimini boshqarishda markaziy o'rin tutadi. Raqamlashtirish xizmat ko'rsatishni avtomatlashtirish, xarajatlarni optimallashtirish va mijozlarga qulaylik yaratishga yordam beradi. Shu bilan birga, kiberxavfsizlikni ta'minlash transport tizimlarining barqaror va ishonchli ishlashini kafolatlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari transport xizmatlari raqobatbardoshligini oshirish transport-logistika tizimining samarali faoliyat yuritishi va milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etishini tasdiqladi. Tahlillar transport xizmatlarining raqobatbardoshligi infratuzilma sifati, logistika jarayonlarining samarali tashkil etilishi, xizmat ko'rsatish darajasi, xavfsizlik, tezkorlik hamda zamonaviy raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatdi.

Tadqiqot davomida transport-logistika tizimini modernizatsiya qilish, multimodal tashuvlarni rivojlantirish va raqamli boshqaruv vositalarini keng joriy etish transport xizmatlari samaradorligini oshirishga xizmat qilishi aniqlandi. Elektron hujjat aylanishi, GPS monitoring, sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahliliga asoslangan boshqaruv yechimlari tashish jarayonlarining aniqligi, shaffofligi va tezkorligini ta'minlash orqali xizmatlar sifatini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

O'zbekiston transport tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, infratuzilma loyihalari va logistika markazlarining rivojlanishi mamlakatning tranzit salohiyatini yanada mustahkamlash uchun qulay imkoniyatlar yaratmoqda. Xalqaro transport koridorlariga integratsiyalashuv, logistika xizmatlari sifatining oshishi va innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi transport xizmatlari bozorining raqobatbardoshligini yuksaltirishga xizmat qilmoqda.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- transport-logistika infratuzilmasini izchil modernizatsiya qilish va multimodal tashuvlar imkoniyatlarini kengaytirish;
- transport xizmatlarini boshqarishda raqamli platformalar, sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalaridan foydalanish ko'lamini oshirish;
- logistika markazlari faoliyatini takomillashtirish va ularning xalqaro transport yo'laklari bilan integratsiyasini kuchaytirish;
- transport xizmatlari sifatini xalqaro standartlar asosida rivojlantirish va sertifikatlash tizimlarini keng qo'llash;
- soha uchun malakali mutaxassislar tayyorlash hamda ularning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim dasturlarini kengaytirish;
- ekologik barqaror va energiya tejamkor transport texnologiyalarini amaliyotga joriy etishni rag'batlantirish.

Transport xizmatlari raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar transport tizimi samaradorligini yuksaltirish, logistika xizmatlari sifatini yaxshilash, tranzit salohiyatini kengaytirish va O'zbekistonning xalqaro transport-logistika makonidagi mavqeyini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi. Mazkur yo'nalishdagi izchil rivojlanish iqtisodiy faollikning oshishi va milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligining kuchayishiga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. World Bank. Connecting to Compete 2023: Trade Logistics in an Uncertain Global Economy. World Bank, 2023.
2. World Bank. Logistics Performance Index 2023. World Bank, 2023.

3. International Transport Forum. ITF Transport Outlook 2023. OECD Publishing, 2023.
4. UNCTAD. Review of Maritime Transport 2024. United Nations Conference on Trade and Development, 2024.
5. OECD. Decarbonising Transport: Pathways and Policy Strategies. OECD Publishing, 2023.
6. Rodrigue, Jean-Paul. The Geography of Transport Systems. 5th ed., Routledge, 2020.
7. Christopher, Martin. Logistics and Supply Chain Management. 5th ed., Pearson Education, 2016.
8. Chopra, Sunil. Supply Chain Management: Strategy, Planning, and Operation. 7th ed., Pearson, 2019.
9. Porter, Michael E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. Free Press, 1985.
10. Mentzer, John T., et al. "Defining Supply Chain Management." Journal of Business Logistics, vol. 22, no. 2, 2001, pp. 1–25.
11. Cichosz, Marzenna, et al. "Digital Transformation at Logistics Service Providers: Barriers, Success Factors and Leading Practices." The International Journal of Logistics Management, vol. 31, no. 2, 2020, pp. 209–238.
12. Hesse, Markus, and Jean-Paul Rodrigue. "The Transport Geography of Logistics and Freight Distribution." Journal of Transport Geography, vol. 12, no. 3, 2004, pp. 171–184.
13. Banister, David. Transport Planning. 2nd ed., Routledge, 2002.
14. Button, Kenneth. Transport Economics. 3rd ed., Edward Elgar Publishing, 2010.
15. Rodrigue, Jean-Paul, Claude Comtois, and Brian Slack. The Geography of Transport Systems. Routledge, 2017.

MAMLAKATNI MAKROIQTISODIY BARQARORLASHTIRISH VA RIVOJLANTIRISHDA SOLIQ-BYUDJET SIYOSATINING ROLI

Abdualimov Ashraf Qurbonaliyevich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
“Raqamli iqtisodiyot” kafedrası o‘qituvchisi

ORCID: 0009-0006-4388-0919

E-mail: lionev0006@mail.ru

Normirzayev Adham Zulfiqor o‘g‘li

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Iqtisodiyot yo‘nalishi
4 - bosqich talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada mamlakatni makroiqtisodiy barqarorlashtirish va rivojlantirishda soliq-byudjet siyosatining o‘rni tahlil qilingan. Tadqiqot davomida davlat byudjeti daromadlari va xarajatlarining iqtisodiy o‘rishga ta’siri, soliq tushumlari barqarorligini ta’minlash mexanizmlari hamda fiskal siyosatning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi o‘rganildi. Shuningdek, O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan fiskal islohotlar, soliq tizimini raqamlashtirish, davlat xarajatlarini natijaga yo‘naltirilgan boshqaruv asosida tashkil etish masalalari yoritildi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, samarali soliq-byudjet siyosati makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, iqtisodiy o‘rishni rag‘batlantirish va aholi farovonligini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: fiskal siyosat, davlat byudjeti, soliq tizimi, makroiqtisodiy barqarorlik, iqtisodiy o‘rish, byudjet taqchilligi, raqamlashtirish, soliq ma’muriyatchiligi.

Аннотация

В данной статье исследована роль налогово-бюджетной политики в макроэкономической стабилизации и развитии страны. В ходе исследования проанализировано влияние доходов и расходов государственного бюджета на экономический рост, механизмы обеспечения устойчивости налоговых поступлений, а также социально-экономическая эффективность фискальной политики. Особое внимание уделено проводимым в Узбекистане фискальным реформам, цифровизации налоговой системы и внедрению механизмов результативного управления государственными расходами. Результаты исследования показывают, что эффективная налогово-бюджетная политика является важным фактором обеспечения макроэкономической стабильности, стимулирования экономического роста и повышения уровня благосостояния населения.

Ключевые слова: фискальная политика, государственный бюджет, налоговая система, макроэкономическая стабильность, экономический рост, бюджетный дефицит, цифровизация, налоговое администрирование.

Abstract

This article examines the role of fiscal policy in ensuring macroeconomic stability and promoting economic development. The study analyzes the impact of state budget revenues and expenditures on economic growth, mechanisms for ensuring the stability of tax revenues, and the socio-economic effectiveness of fiscal policy. Particular attention is paid to fiscal reforms implemented in Uzbekistan, digitalization of the tax system, and the introduction of performance-based public expenditure management. The results indicate that an effective fiscal policy is an important factor in maintaining macroeconomic stability, stimulating economic growth, and improving public welfare.

Keywords: fiscal policy, state budget, tax system, macroeconomic stability, economic growth, budget deficit, digitalization, tax administration.

KIRISH

Globallashuv va xalqaro iqtisodiy integratsiya jarayonlari sharoitida davlatning iqtisodiyotni tartibga solishdagi roli yanada ortib bormoqda. Ayniqsa, mamlakatni makroiqtisodiy barqarorlashtirish, inflyatsiyani nazorat qilish, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish hamda aholi farovonligini oshirishda soliq-byudjet siyosati muhim ahamiyat kasb etadi. Soliq-byudjet siyosati davlatning iqtisodiy jarayonlarga faol ta'sir ko'rsatish vositasi bo'lib, u davlat byudjeti daromadlarini shakllantirish va xarajatlarini samarali boshqarish orqali amalga oshiriladi.

Makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun davlat tomonidan olib borilayotgan fiskal siyosat iqtisodiyotdagi umumiy talab va taklif muvozanatini saqlash, investitsion faollikni oshirish hamda ijtimoiy himoya tizimini moliyalashtirishda muhim vosita hisoblanadi. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlar uchun samarali soliq-byudjet siyosati iqtisodiy islohotlarni moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlash va uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishga erishishda asosiy omillardan biri bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda fiskal siyosatni modernizatsiya qilish, byudjet tizimini takomillashtirish va soliq ma'muriyatchiligini raqamlashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, natijaga yo'naltirilgan byudjetlashtirish tizimini joriy etish, fiskal shaffoflikni oshirish, davlat xaridlarini raqamlashtirish va soliq tizimini soddalashtirish orqali makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarda fiskal siyosat markaziy o'rin egallamoqda. Davlat byudjeti xarajatlari tarkibida ijtimoiy sohalarga ajratilayotgan mablag'larning yuqori ulushi davlat siyosatining ijtimoiy yo'naltirilganligini ko'rsatadi. 2024 yil yakunlariga ko'ra, davlat byudjeti xarajatlarining katta qismi ta'lim, sog'liqni saqlash, pensiya tizimi va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan. Bu esa inson kapitalini rivojlantirish, aholi turmush darajasini oshirish hamda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda. Bundan tashqari, infratuzilma loyihalariga yo'naltirilayotgan davlat investitsiyalari transport-kommunikatsiya tizimlarini rivojlantirish, hududiy iqtisodiy integratsiyani kuchaytirish, yaratishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Davlat byudjeti xarajatlarini samarali boshqarish maqsadida O'zbekistonda natijaga yo'naltirilgan byudjetlashtirish tizimi bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Ushbu tizim har bir vazirlik va idora faoliyatining samaradorligini aniq ko'rsatkichlar asosida baholash imkonini beradi

ADABIYOTLAR SHARHI

Byudjet xarajatlari samaradorligini baholashning nazariy asoslari iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish konsepsiyasida qo'yilgan. Iqtisodiy nazariyada klassik va neoklassiklar davlat xarajatlarining iqtisodiy o'sishga ta'sirini tahlil qilishgan bo'lsa, zamonaviy iqtisodiy yondashuvlar uning ijtimoiy va institutsional soha ta'sirini ham hisobga oladi. Xususan, Musgrave davlat moliyasining funksiyalarini uchta sohaga ajratdi: resurslarni taqsimlash, daromadlarni qayta taqsimlash va makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash. U davlat xarajatlarining samaradorligi ularning maqsadli ishlatilishi bilan bevosita bog'liqligini ta'kidlaydi.[1]

Xolbutaev B.S. o'z tadqiqotida davlat byudjeti xarajatlarining ijtimoiy ehtiyojlar va nazorat tizimlariga samaradorligini baholash usullarini takomillashtirish zarurligiga e'tibor qaratadi. U byudjet xarajatlarini miqdor jihatdan emas, aksincha sifat jihatidan tahlil qilish muhimligini ta'kidlaydi [2].

Musgrave R.A. va. Musgrave P.B o'zlarining "Davlat moliyasi: nazariya va amaliyot" asarida davlat xarajatlarining ijtimoiy adolatni ta'minlashdagi rolining nazariy asoslari ochib berilgan. Ushbu olimlar davlat xarajatlarining samaradorligi va ijtimoiy funksiyalari mezonlarini tahlil qilishgan. Mualliflar davlat byudjetidan bozordagi kamchiliklarni tuzatish va ijtimoiy tenglikka erishish uchun foydalanish mumkinligini ta'kidlashgan.[3]

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi alohida ijtimoiy xarajatlar mamlakat bo'ylab qanday taqsimlanganligi, qanday ustuvorliklar va moliyaviy mexanizmlardan foydalanilganligi haqida aniq statistik ma'lumotlarni o'z ichiga olgan hisobotlar beradi. [4].

Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi tomonidan tayyorlangan tahliliy materiallarda davlat xarajatlarini rejalashtirish va monitoring qilish uchun natijalarga asoslangan tizimni joriy etish zarurligi ta'kidlangan. Xususan, Jahon bankining "Davlat xarajatlari sharhi" hisobotlarida davlat xarajatlari samaradorligi ko'rsatkichlari tizimi taqdim etilgan.[5][6]

Aksincha, Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti (OECD) shaffoflik, fuqarolar mustaqilligi va tizimni mustaqil tekshirishning muhimligini, shuningdek, ijtimoiy investitsiyalarning samaradorligini ko'rsatuvchi tahlil o'tkazdi. Xususan, "OECD mamlakatlarida samaradorlikni byudjetlashtirish" hisobotida ta'lim va sog'liqni saqlash sohasida samaradorlikni byudjetlashtirish usullari ko'rib chiqilgan.[7]

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda nazariy tushunchalar va amaliy tajribaga tayanib, O'zbekistonda davlat xarajatlarining samaradorligi tahlil qilindi. Tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, identifikatsiya, baholash va taqqoslash kabi turli usullar qo'llanildi.

Ushbu usullar bizga byudjet xarajatlarining samaradorligini baholash uchun nazariy asos yaratish va ularning haqiqiy ahamiyatini aniqlash imkonini berdi. Ijtimoiy-iqtisodiy natijadorligi indikatorlari asosida korrelyatsion va regressiya tahlili amalga oshirildi

TAHLIL VA NATIJALAR

2024-yil yakunlariga ko'ra O'zbekiston Respublikasida jami davlat xarajatlari 310 926,2 mlrd so'mni tashkil etdi. Ushbu xarajatlarning 152 347,6 mlrd so'mi yoki qariyb 49 foizi ijtimoiy sohalarga yo'naltirilgan bo'lib, bu davlat siyosatining ijtimoiy yo'naltirilgan xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi.

Ijtimoiy xarajatlar tarkibida:

- ijtimoiy soha va aholini qo'llab-quvvatlash xarajatlari - 134 666,6 mlrd so'm;
- pensiya jamg'armasiga transfertlar - 16 270,6 mlrd so'mni tashkil etdi.

Shuningdek:

- iqtisodiyot xarajatlari uchun 38 417,0 mlrd so'm;
- markazlashgan investitsiya loyihalari va infratuzilma rivoji uchun 28 482,2 mlrd so'm;
- davlat boshqaruvi organlari uchun 16 306,3 mlrd so'm mablag' sarflandi.

Mazkur ko'rsatkichlar davlat xarajatlarining asosiy qismi inson kapitalini rivojlantirish va infratuzilmani modernizatsiya qilishga yo'naltirilayotganini ko'rsatadi.

2024-yil davlat xarajatlarining ijtimoiy-iqtisodiy natijadorligi indikatorlari asosida korrelyatsion va regressiya tahlili amalga oshirildi (1-jadval). Mazkur tahlilning asosiy maqsadi davlat byudjeti xarajatlari ulushi bilan iqtisodiy samaradorlik o'rtasidagi bog'liqlik darajasini aniqlashdan iborat. Tahlilda mustaqil o'zgaruvchi sifatida davlat xarajatlarining YAIMga nisbatan ulushi, bog'liq o'zgaruvchi sifatida esa natijadorlik koeffitsiyenti qabul qilindi

1-jadval

Davlat xarajatlarining ijtimoiy-iqtisodiy natijadorligi indikatorlari¹ 2024-yil

Sohalar	Xarajatlar ulushi (YAIMga nisbatan, foizda)	Natijadorlik koeffitsiyenti
Infratuzilma	4,5	1,45
Ta'lim	6,2	1,15
Sog'liqni saqlash	3,8	1,08
Energetika (Subsidiyalar)	0,7	0,95

2024-yil davlat xarajatlarining ijtimoiy-iqtisodiy natijadorligi indikatorlari asosida korrelyatsion va regressiya tahlili amalga oshirildi. Tahlilda davlat xarajatlarining YAIMdagi ulushi mustaqil o'zgaruvchi (X), natijadorlik koeffitsiyenti esa bog'liq o'zgaruvchi (Y) sifatida olindi.

¹ <https://www.imv.uz/static/davlat-budjeti-xarajatlari-2024>

2-jadval

Statistik ko'rsatkichlar¹

Sohalar	X	Y	X ²	Y ²	XY
Infratuzilma	4,5	1,45	20,25	2,1025	6,525
Ta'lim	6,2	1,15	38,44	1,3225	7,13
Sog'liqni saqlash	3,8	1,08	14,44	1,1664	4,104
Energetika subsidiyalari	0,7	0,95	0,49	0,9025	0,665
Jami	15,2	4,63	73,62	5,4939	18,424

Korrelyatsiya koeffitsiyenti quyidagi formula asosida hisoblandi²:

$$r = \frac{n\sum XY - (\sum X)(\sum Y)}{\sqrt{[n\sum X^2 - (\sum X)^2][n\sum Y^2 - (\sum Y)^2]}}$$

Belgilarning ma'nosi:

r - korrelyatsiya koeffitsiyenti;

n - kuzatuvlar soni;

X - birinchi o'zgaruvchi qiymatlari;

Y - ikkinchi o'zgaruvchi qiymatlari;

$\sum X$ - X qiymatlarining yig'indisi;

$\sum Y$ - Y qiymatlarining yig'indisi;

$\sum XY$ - X va Y qiymatlari ko'paytmalarining yig'indisi;

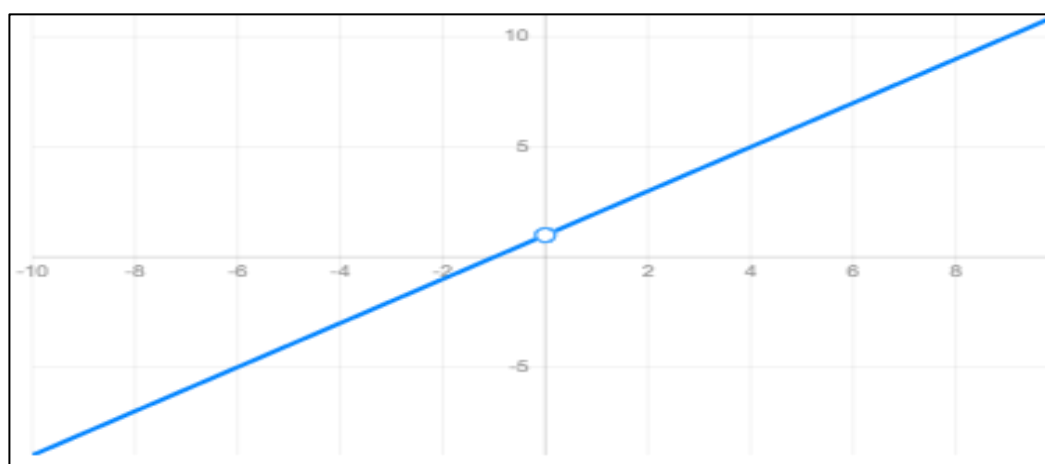
$\sum X^2$ - X qiymatlari kvadratlari yig'indisi;

$\sum Y^2$ - Y qiymatlari kvadratlari yig'indisi.

Natijada quyidagi yechimga ega bo'ldik;

$$r = \frac{4(18.424) - (15.2)(4.63)}{\sqrt{[4(73.62) - (15.2)^2][4(5.4939) - (4.63)^2]}} \approx 0.63$$

Olingan $r=0,63$ natija davlat xarajatlari ulushi bilan iqtisodiy natijadorlik o'rtasida o'rtacha musbat bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi. Bu davlat xarajatlari oshgani sari iqtisodiy samaradorlik ham ma'lum darajada ortishini anglatadi.

1-rasm: $Y=a+bX$ chizmasi³

¹ Mualliflar tomonidan ishlab chiqildi

² Gujarati D. Basic Econometrics. - New York: McGraw-Hill, 2021

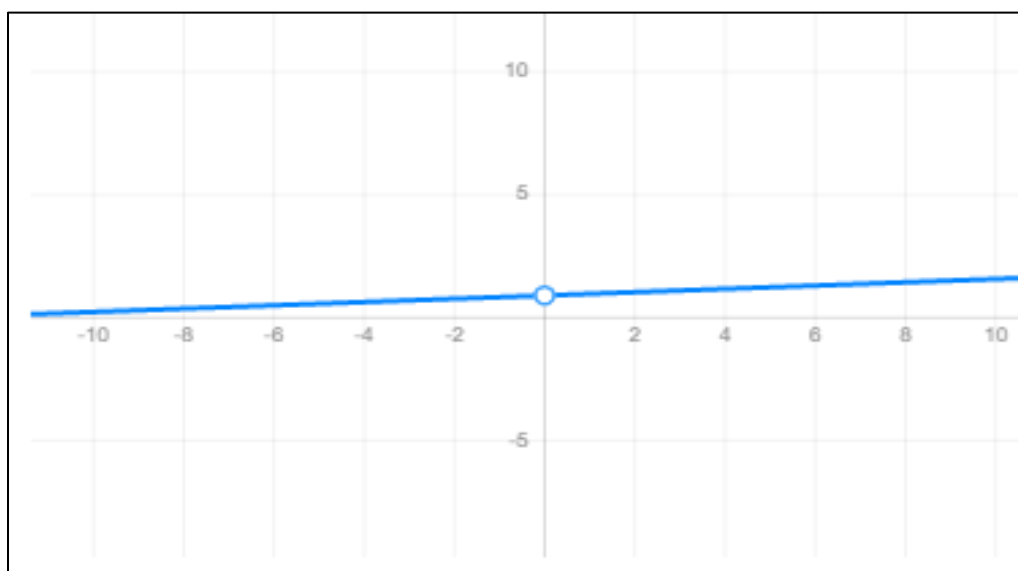
³ Gujarati D. Basic Econometrics. - New York: McGraw-Hill, 2021

$$b = \frac{n\sum XY - (\sum X)(\sum Y)}{n\sum X^2 - (\sum X)^2}$$

$$a = \bar{Y} - b\bar{X}$$

ushbu formulalar orqali regressiya koeffitsiyentlari hisoblab chiqiladi. Hisob-kitob natijalari:

$b \approx 0,067$ $a \approx 0,903$ $Y=0.903+0.067X$ funksiya hosil bo'ldi.(2-rasm)

2-rasm $Y=0.903+0.067X$ funksiya chizmasi ¹

Mazkur regressiya tenglamasi davlat xarajatlarining YAIMdagi ulushi bilan iqtisodiy natijadorlik o'rtasida ijobiy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Hisob-kitob natijalariga ko'ra, davlat xarajatlarining YAIMdagi ulushi 1 foizga oshganda natijadorlik koeffitsiyenti o'rtacha 0,067 birlikka ortishi aniqlangan. Bu esa davlat tomonidan iqtisodiyotning muhim tarmoqlariga yo'naltirilayotgan mablag'lar iqtisodiy o'sish va ijtimoiy rivojlanishga ma'lum darajada ijobiy ta'sir ko'rsatishini anglatadi. Mazkur natija davlat xarajatlari iqtisodiyotni rag'batlantiruvchi muhim moliyaviy instrument ekanligini tasdiqlaydi.

Tahlil davomida infratuzilma xarajatlari eng yuqori natijadorlik ko'rsatkichiga ega ekanligi kuzatildi. Infratuzilma sohasiga yo'naltirilgan xarajatlarning samaradorlik koeffitsiyenti 1,45 ni tashkil qilgani ushbu xarajatlar iqtisodiyotda yuqori multiplikativ ta'sir hosil qilishini bildiradi. Xususan, transport va logistika tizimining rivojlanishi yuk tashish xarajatlarini kamaytiradi, hududlar o'rtasidagi iqtisodiy integratsiyani kuchaytiradi hamda tadbirkorlik faoliyati uchun qulay sharoit yaratadi. Natijada ishlab chiqarish hajmi ortib, iqtisodiy faollikning kengayishiga xizmat qiladi. Shu sababli infratuzilmaga yo'naltirilgan davlat xarajatlari uzoq muddatli iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biri sifatida qoraladi. Ta'lim sohasi xarajatlari ham iqtisodiy

¹ Muallif tomonidan tayyorlandi

rivojlanish nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur yoʻnalishdagi natijadorlik koeffitsiyenti 1,15 ni tashkil etgani inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan xarajatlar iqtisodiyotga ijobiy taʼsir koʻrsatishini anglatadi. Taʼlim tizimiga ajratilgan mablagʻlar malakali kadrlar tayyorlash, mehnat unumdorligini oshirish va innovatsion iqtisodiyotning rivojlanishiga xizmat qiladi. Biroq taʼlim xarajatlarning iqtisodiy samarasi qisqa muddatda emas, balki uzoq muddat davomida namoyon boʻlishi bilan boshqa xarajatlardan farq qiladi.

Sogʻliqni saqlash xarajatlari boʻyicha natijadorlik koeffitsiyenti 1,08 ni tashkil qilgan. Ushbu koʻrsatkich sogʻliqni saqlash tizimiga yoʻnaltirilgan mablagʻlar aholining mehnatga layoqatlilik darajasini oshirish, kasalliklar sonini kamaytirish hamda mehnat unumdorligini yaxshilash orqali iqtisodiyotga ijobiy taʼsir koʻrsatishini bildiradi. Sogʻlom aholi iqtisodiy faoliyatning muhim omillaridan biri boʻlib, sogʻliqni saqlash tizimining rivojlanganligi mamlakatning ijtimoiy barqarorligini taʼminlashda ham katta ahamiyatga ega.

Energetika subsidiyalari boʻyicha natijadorlik koeffitsiyentining 0,95 darajasida shakllanishi esa mazkur xarajatlarning iqtisodiy samaradorligi boshqa yoʻnalishlarga nisbatan pastroq ekanligini koʻrsatadi. Bu holat subsidiyalarning ayrim hollarda resurslardan samarasiz foydalanishga olib kelishi yoki xarajatlarning iqtisodiyotga qaytimi yetarli darajada yuqori emasligi bilan izohlanadi. Shu sababli energetika subsidiyalarini bosqichma-bosqich optimallashtirish, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish hamda bozor mexanizmlaridan samarali foydalanish zarur hisoblanadi. Korrelyatsion tahlil natijasida aniqlangan oʻrtacha musbat bogʻliqlik davlat xarajatlari va iqtisodiy samaradorlik oʻrtasida uzviy aloqa mavjudligini koʻrsatadi. Biroq davlat xarajatlarning hajmi emas, balki ularning qaysi yoʻnalishlarga va qay darajada samarali taqsimlanishi muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, iqtisodiy oʻsishga yuqori taʼsir koʻrsatadigan infratuzilma, taʼlim va sogʻliqni saqlash sohalariga ustuvor ravishda mablagʻ yoʻnaltirish davlat byudjeti siyosatining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, soliq-byudjet siyosati mamlakatni makroiqtisodiy barqarorlashtirish va iqtisodiy rivojlantirishning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda davlatning iqtisodiyotdagi roli tobora ortib borayotganligi sababli fiskal siyosat orqali iqtisodiy oʻsishni ragʻbatlantirish, inflyatsiyani nazorat qilish, aholi bandligini taʼminlash hamda ijtimoiy himoya tizimini moliyalashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, global iqtisodiy inqirozlar, geosiyosiy xavf-xatarlar va tashqi bozorlardagi beqarorlik sharoitida fiskal siyosat iqtisodiy barqarorlikni saqlab qolishning asosiy mexanizmlaridan biri boʻlib xizmat qilmoqda.

Tadqiqot davomida Oʻzbekiston Respublikasida davlat byudjeti daromadlari va xarajatlarning tarkibi, soliq tushumlari dinamikasi hamda davlat xarajatlarning iqtisodiy samaradorligi statistik maʼlumotlar asosida tahlil qilindi. Olingan natijalar davlat xarajatlarning katta qismi ijtimoiy sohalarga yoʻnaltirilayotganini koʻrsatadi. Jumladan, 2024-yilda davlat xarajatlarning qariyb yarmi taʼlim, sogʻliqni saqlash,

pensiya va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga sarflanganligi mamlakatda inson kapitalini rivojlantirish ustuvor vazifa ekanligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, infratuzilmaga yo'naltirilayotgan investitsiyalar iqtisodiy faollikni rag'batlantirish, hududlar o'rtasidagi iqtisodiy integratsiyani kuchaytirish hamda uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Tahlil natijalariga asosan, O'zbekistonda soliq-byudjet siyosatining samaradorligini oshirish bo'yicha quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Soliq tizimini takomillashtirish - soliq ma'muriyatchiligini raqamlashtirish, qo'shilgan qiymat solig'i va daromad solig'i bo'yicha ma'muriy yukni kamaytirish, shuningdek, yashirin iqtisodiyotni qisqartirishga qaratilgan monitoring mexanizmlarini joriy etish.

2. Davlat xarajatlarining samaradorligini oshirish - byudjet mablag'larini sarflanishi ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirish, natijaga asoslangan byudjetlashtirish usulini keng joriy qilish va davlat-xususiy sheriklik loyihalarida byudjet risklarini boshqarish tizimini takomillashtirish.

3. Ijtimoiy xarajatlarning manzilliligini ta'minlash - aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlashda "yagona oyna" tamoyili asosida manzilli yordam tizimini rivojlantirish, subsidiyalar va imtiyozlarning ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarga yetib borishini nazorat qiluvchi raqamli platformalarni joriy etish.

4. Infratuzilma investitsiyalarining uzoq muddatli iqtisodiy samarasini baholash - har bir yirik infratuzilma loyihasining byudjetga qaytish muddati va ish o'rinlari yaratishga ta'sirini hisoblaydigan maxsus metodologiyani ishlab chiqish va joriy qilish.

5. Fiskal barqarorlikni mustahkamlash - davlat byudjeti daromadlarini diversifikatsiya qilish, soliq bazasini kengaytirish, tashqi iqtisodiy zarbalarga qarshi "fiskal xavfsizlik yostig'i" (byudjet zaxira fondi) miqdorini oshirish va davlat qarzini boshqarish strategiyasini takomillashtirish.

6. Soliq-byudjet siyosatining ochiqligi va prognoz qilinishini oshirish - byudjet jarayonining barcha bosqichlarida jamoatchilik ishtirokini ta'minlash, o'rta muddatli byudjet ramkasini takomillashtirish va soliq o'zgarishlari to'g'risida tadbirkorlarni oldindan xabardor qilish mexanizmlarini joriy etish.

Ushbu takliflarni amalga oshirish orqali O'zbekistonda soliq-byudjet siyosatining barqarorligi, samaradorligi va ijtimoiy yo'naltirilganligini yanada oshirish, shu bilan birga uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni ta'minlash mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomalari. - Toshkent, 2022-2025 yil.

2. O'zbekiston Respublikasi "2026-2028-yillarga mo'ljallangan Fiskal strategiya to'g'risida"gi Qarori https://api.mf.uz/media/filestore/fiskal_strategiya_2026-2028_4hxRGwi.pdf

3. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi <https://lex.uz/docs/-4674902>

4. O'zbekiston Respublikasi Byudjet kodeksi <https://lex.uz/docs/-2304138?otherlang=1>

5. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlari. Davlat byudjeti ijrosi hisobotlari, 2022-2025 yil.
6. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Pul-kredit siyosati sharhlari va makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar, 2024-2025 yil.
7. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari. - Toshkent, 2025.
8. McGraw-Hill “The theory of public finance: a study in public economy.” 1959, на английском языке[1]
9. Xolbo‘tayev B.S. Davlat byudjeti xarajatlarining natijadorligini baholashda zamonaviy yondashuvlar // Iqtisodiyot va moliya ilmiy-amaliy jurnali. - 2020. - No4. - B. 45-51.5.[2]
10. Musgrave R.A., Musgrave P.B. Public Finance in Theory and Practice. - New York: McGraw-Hill Book Company, 1989. - 627 p.[3]
11. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. 2023-2024 yillar uchun Davlat byudjeti ijrosi va xarajatlarining asosiy yo‘nalishlari // Moliya.uz rasmiy veb-sayti. - URL: <https://www.moliya.uz> (murojaat qilingan sana: 16.04.2026).[4]
12. World Bank. Public Expenditure Review: Uzbekistan. - Washington, D.C.: World Bank Publications, 2023. - URL: <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/publication/public-expenditure-review> (murojaat qilingan sana: 16.04.2026). [5]
13. International Monetary Fund (IMF). Fiscal Transparency Evaluation: Uzbekistan. - Washington, D.C.: IMF, 2022. - URL: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2022/03/22/Uzbekistan-Fiscal-Transparency-Evaluation-515741> (murojaat qilingan sana: 16.04.2026).[6]
14. 9. OECD. Performance Budgeting in OECD Countries. - Paris: OECD Publishing, 2019. - 220 p. - URL: <https://doi.org/10.1787/9789264307957-en> (murojaat qilingan sana: 16.04.2026).[7]

TERRITORIAL ASPECTS OF THE EFFECTIVE USE OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS IN THE BUKHARA REGION

Azimov Olimjon Orifovich

Independent Researcher
Bukhara State University

Abstract

This study examined the territorial aspects of the effective use of investment attractiveness in the Bukhara region. The research evaluated investment potential, infrastructure development, economic resources, tourism opportunities, and institutional factors across territorial units. An integral index, SWOT analysis, and investment efficiency indicators were applied to assess regional investment conditions. The findings showed that Bukhara city, Karakul district, and Kogon demonstrated the highest levels of investment activity and attractiveness. Additional opportunities for utilizing existing potential were identified in several districts, and priority directions for further development were determined. The study developed practical recommendations aimed at improving territorial balance, increasing investment efficiency, supporting industrial and service-sector growth, and strengthening the overall competitiveness of the region within the national economy.

Keywords: investment attractiveness, territorial development, Bukhara region, investment efficiency, integral index, economic potential, infrastructure, tourism, investment policy, competitiveness.

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda Buxoro viloyatining investitsion jozibadorligidan samarali foydalanishning hududiy jihatlari tahlil qilindi. Tadqiqot davomida investitsion salohiyat, infratuzilma rivojlanishi, iqtisodiy resurslar, turizm imkoniyatlari va institutsional omillarning hududlar kesimidagi ta'siri baholandi. Integral indeks, SWOT tahlil va investitsiya samaradorligi mezonlari asosida hududlarning investitsion holati o'rganildi. Natijalar Buxoro shahri, Qorako'l va Kogon hududlari yuqori investitsion faollikka ega ekanligini ko'rsatdi. Ayrim tumanlarda mavjud salohiyatdan foydalanish imkoniyatlari aniqlanib, ularni iqtisodiy rivojlantirish yo'nalishlari belgilandi. Tadqiqot hududiy muvozanatni ta'minlash, investitsiyalar samaradorligini oshirish, sanoat va xizmatlar sohasini rivojlantirish hamda mintaqaning raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qiluvchi amaliy tavsiyalarni shakllantirdi.

Kalit so'zlar: investitsion jozibadorlik, hududiy rivojlanish, Buxoro viloyati, investitsiya samaradorligi, integral indeks, iqtisodiy salohiyat, infratuzilma, turizm, investitsiya siyosati, raqobatbardoshlik.

Аннотация

В исследовании были проанализированы территориальные аспекты эффективного использования инвестиционной привлекательности Бухарской области. В ходе работы была проведена оценка инвестиционного потенциала, инфраструктурного развития, экономических ресурсов, туристических возможностей и институциональных факторов на уровне отдельных территорий. На основе интегрального индекса, SWOT-анализа и показателей

инвестиционной эффективности было изучено текущее состояние инвестиционной привлекательности региона. Полученные результаты показали высокий уровень инвестиционной активности в городе Бухара, Каракульском и Каганском районах. Были выявлены дополнительные возможности использования существующего потенциала в ряде территорий и определены перспективные направления их развития. Исследование сформировало практические рекомендации по обеспечению территориальной сбалансированности, повышению эффективности инвестиций, развитию промышленности и сферы услуг, а также укреплению конкурентоспособности региона.

Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, территориальное развитие, Бухарская область, эффективность инвестиций, интегральный индекс, экономический потенциал, инфраструктура, туризм, инвестиционная политика, конкурентоспособность.

INTRODUCTION

Over the past decade the Republic of Uzbekistan has moved from a relatively closed, state-directed economy toward an open, investment-led model in which the inflow and effective deployment of capital are treated as primary engines of growth. The reform programme launched in 2017 liberalised the foreign-exchange market, simplified the entry of foreign investors, expanded special economic and small industrial zones, and reduced direct state intervention in production. The macroeconomic results have been substantial: in 2024 the country attracted about 333.8 trillion soums (roughly USD 26 billion) of foreign investment, an increase of more than 65 percent on the previous year [2], while foreign direct investment (FDI) alone reached close to USD 11.9 billion and its share in gross domestic product rose to around 10.3 percent [1]. Investment in fixed capital expanded from 210.2 trillion soums in 2020 to 493.7 trillion soums in 2024, a 2.3-fold rise over five years [2].

This trajectory is embedded in a deliberate policy architecture. The National Investment Programme for 2023-2025, approved by Presidential Resolution No. PP-459 of 28 December 2022 [12], set out a large portfolio of projects and reaffirmed the strategic priority of attracting private and foreign capital while reducing the share of public financing in development. Successive strategy documents on the construction of a “New Uzbekistan” have made regional development and the balanced territorial distribution of growth explicit objectives, recognising that aggregate national gains can coexist with widening spatial disparities. Within this architecture, regions are simultaneously the units that compete for capital and the units through which national investment policy is implemented, which makes the regional and sub-regional scale the decisive arena for converting macro-level reform into tangible local outcomes.

These national aggregates, however, conceal a strongly uneven spatial pattern. Investment in Uzbekistan is concentrated in a limited number of regions and, within them, in a small number of large projects. The Bukhara region is consistently ranked among the front-runners: it records one of the highest shares of FDI in fixed-capital formation in the country, and it is one of the most active regions in the practical

utilisation of foreign capital [3, 18]. The region hosts flagship projects such as the Karakul free economic zone with its methanol-to-olefin gas-chemical complex, a cluster of large solar and wind power plants, and a new international airport, alongside a globally recognised tourism brand rooted in its Silk Road heritage. Yet the very features that make the Bukhara region attractive in aggregate terms also raise a question that has received little systematic attention: how evenly is this attractiveness distributed across the region's territory, and - more importantly - how effectively is it being used? "Attractiveness" and "effective use" are not the same thing. A territory may attract large volumes of capital into a single enclave project without generating broad-based linkages, employment, or diffusion to neighbouring districts. Conversely, districts with modest headline inflows may convert their resources into comparatively high local value added. The territorial - that is, intra-regional - dimension of investment attractiveness, and the mechanisms that turn attractiveness into balanced development, remain insufficiently studied for the Bukhara region.

LITERATURE REVIEW

Investment attractiveness is commonly defined as the integrated set of objective conditions and subjective perceptions that determine the willingness of investors to commit capital to a given object - a country, region, sector, or enterprise. The literature distinguishes two complementary analytical traditions. The factor (or potential) approach treats attractiveness as a function of measurable endowments: market size, natural resources, labour, infrastructure, and institutions. The risk approach emphasises the probability and variance of losses arising from political, economic, financial, and ecological uncertainty. Most contemporary frameworks combine the two, treating attractiveness as the ratio between investment potential and investment risk, and distinguishing objective attractiveness from its perception by investors, which may diverge significantly.

Investment attractiveness is also a multi-level construct. It can be assessed at the level of the country, the region, the district or municipality, the sector, and the individual enterprise, with the determinants at each level partly nested within those above it. A district's attractiveness depends not only on its own endowments but also on the national macroeconomic and legal environment and on its position within the regional space. For this reason, a purely national reading of attractiveness is insufficient for policy that is implemented locally, and a territorial decomposition is required. In the present study, investment attractiveness is understood as the integrated capacity of a territorial unit to attract and productively absorb investment, determined by its economic potential, infrastructure, labour and resource base, institutional environment, and innovation-tourism capacity, net of investment risk.

Four bodies of theory inform the territorial analysis of investment attractiveness. Dunning's eclectic (OLI) paradigm explains the location of international production by the interaction of ownership, location, and internalisation advantages; the "L" component directly concerns the locational attractiveness of territories [5]. Porter's theory of competitive advantage and industrial clusters links sustainable attractiveness to the local concentration of related and supporting industries rather than to isolated

firms [6]. Perroux's concept of growth poles holds that development is not spatially uniform but emerges around propulsive industries and centres that subsequently radiate effects to surrounding areas - a notion of central relevance to a region organised around a few large projects [7]. Finally, the new economic geography associated with Krugman formalises how agglomeration economies, transport costs, and increasing returns produce core-periphery structures, explaining why investment tends to cluster spatially [8].

Empirically, investment attractiveness has been measured by several families of methods: composite (integral) indices that aggregate normalised indicators into a single score; rating and benchmarking methods that rank territories; and econometric approaches, including panel-data models that relate FDI to its determinants. At the international level, UNCTAD's Inward FDI Performance Index and Inward FDI Potential Index are widely used to distinguish territories that attract more (or less) investment than their structural conditions would predict, yielding a four-group classification of front-runners, above-potential, below-potential, and under-performers [9]. For Uzbekistan, recent work has begun to address the regional dimension. Panel-data studies applying UNCTAD benchmarking classify the country's regions into performance-potential groups and identify the Bukhara region, together with Tashkent city, as a front-runner, while relating FDI variation to market size, labour costs, and digital access [11]. Region-level studies of the investment climate, including analyses by scholars based at Bukhara institutions, document persistent regional disparities and bureaucratic frictions and apply SWOT analysis and statistical trend analysis for 2020-2024 [10]. These contributions are valuable but operate predominantly at the level of regions as wholes.

A distinct strand of regional-economics literature, well developed in the post-Soviet (CIS) tradition, treats investment attractiveness explicitly as a property of territory and emphasises its differentiation across administrative units. This strand stresses three points relevant here. First, territorial attractiveness is path-dependent and shaped by the inherited spatial structure of industry, settlement and infrastructure. Second, large projects do not automatically diffuse: whether they become growth poles with spread effects or remain enclaves with backwash effects depends on the density of local linkages. Third, the policy objective is not merely to maximise inflows but to ensure that capital is *effectively used* - that it generates employment, value added, diversification and inter-district diffusion. "Effective use" in this sense is the conversion efficiency of attractiveness into balanced development, and it is conceptually and empirically distinct from the volume of capital attracted. This distinction is the analytical pivot of the present article.

METHODOLOGY

The Bukhara region (Buxoro viloyati) is located in the south-west of Uzbekistan, in the lower reaches of the Zarafshan River and on the edge of the Kyzylkum desert. Administratively it comprises eleven rural districts - Olot (Alat), Bukhara, G'ijduvon, Jondor, Kogon, Qorako'l (Karakul), Qorovulbozor, Peshku, Romitan, Shofirkon and Vobkent - together with the cities of Bukhara and Kogon. The regional economy rests

on three pillars: hydrocarbon extraction and processing, irrigated agriculture (cotton, grain, horticulture, karakul sheep-breeding), and a tourism-services complex anchored in the historic city of Bukhara, a UNESCO World Heritage site. In recent years the region has become a major investment destination. Over the seven years to 2024 more than USD 4 billion of investment was attracted, and a large portfolio of foreign- and locally financed projects was under implementation [18]. The Karakul free economic zone, established in July 2022 by a decision of the Cabinet of Ministers [13], hosts a methanol-to-olefin (MTO) gas-chemical complex whose investment value has been estimated at about USD 4-5 billion and which is designed to produce up to about 730,000 tonnes of polymers a year [14, 15]. A portfolio of large solar and wind power projects is under construction - including the 250 MW Masdar solar photovoltaic plant in Olot (Alat) district [16] - and a new international airport (about USD 226 million, built on a public-private partnership basis, with a capacity of 1,200 passengers an hour) is intended to serve a rising tourist flow that reached about 1.5 million foreign visitors in 2024 [17, 18]. In 2025 the gross regional product grew by 7.2 percent to 86.6 trillion soums, with services expanding by 14 percent and the unemployment rate falling to 4.7 percent [18]. This combination of strong aggregate dynamics and a small number of very large projects makes the region a suitable case for studying territorial differentiation.

ANALYSIS AND RESULTS

Table 2 summarises the principal verifiable investment indicators of the Bukhara region. The region's investment profile is shaped by a small number of very large, capital-intensive projects concentrated in energy, gas chemistry and infrastructure, alongside a rapidly growing tourism-services base. Figure 1 places the regional FDI trajectory against the national fixed-capital investment dynamic, both of which accelerated sharply after 2022.

Table 1.

Principal investment indicators of the Bukhara region¹ (official sources, 2020-2025).

Indicator	Value
Investment attracted over the seven years to 2024	Over USD 4 billion
Foreign-financed projects under implementation	Major foreign-financed projects in gas chemistry, energy, airport infrastructure, and tourism
Solar and wind power plants under construction	Masdar 250 MW solar PV plant (Olot) and additional regional renewable energy projects
Karakul FEZ gas-chemical (MTO) complex	USD 4.5 billion; up to 730 thousand tons of polymers per year
Masdar solar power plant (Olot/Alat district)	250 MW; grid connection expected from late 2025
New international airport (PPP)	USD 226 million; capacity of 1,200 passengers per hour
Foreign tourist flow (2024)	1.5 million visitors
Gross regional product (2025)	86.6 trillion soums; 7.2% growth
Processing industry output (recent peak)	30 trillion soums; 16-fold increase

¹ Source: compiled by the author on the basis of official communiqués on the socio-economic development of the Bukhara region [18], National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan; data [2], and project sources [13-17].

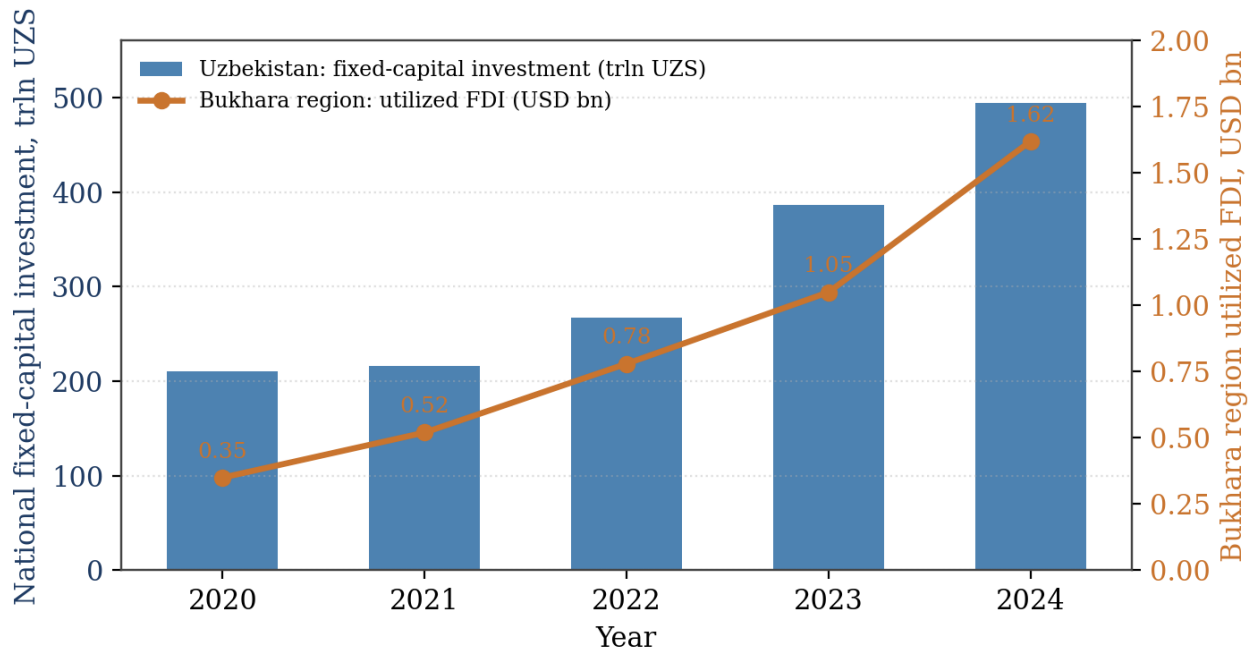

Figure 1. National investment dynamics and Bukhara regional FDI inflow, 2020-2024¹.

The district-level integral index reveals strong territorial polarisation (Table 3, Figure 2). The composite score ranges from 0.82 in Bukhara city to 0.29 in Qorovulbozor - a spread of almost threefold. Three territorial units (Bukhara city, the Qorako'l/Karakul district with its free economic zone, and Kogon) fall in the high band; six districts occupy the medium band; and three peripheral districts (Shofirkon, Peshku, Qorovulbozor) fall in the low band.

Table 2.
Selected block scores and integral index of investment attractiveness by territorial unit² (analytical application of the methodology).

Territorial unit	Econ. potential	Infrastr.	Inst./bus.	IIA
Bukhara city	0.88	0.90	0.81	0.82
Qorako'l (Karakul)	0.79	0.71	0.84	0.74
Kogon	0.70	0.74	0.66	0.68
Olot (Alat)	0.62	0.58	0.60	0.61
Jondor	0.54	0.55	0.50	0.55
Bukhara district	0.50	0.56	0.49	0.52
G'ijduvon	0.49	0.47	0.46	0.48
Romitan	0.43	0.42	0.45	0.44
Vobkent	0.40	0.39	0.43	0.41
Shofirkon	0.36	0.34	0.39	0.37
Peshku	0.31	0.30	0.35	0.33
Qorovulbozor	0.27	0.28	0.30	0.29

¹ Source: compiled by the author on the basis of data from National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan; [2], [3] and official communiqués on the Bukhara region [18].

² Source: author's calculations using the proposed five-block methodology, based on data of National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan; [2], [3] and the regional statistical department.

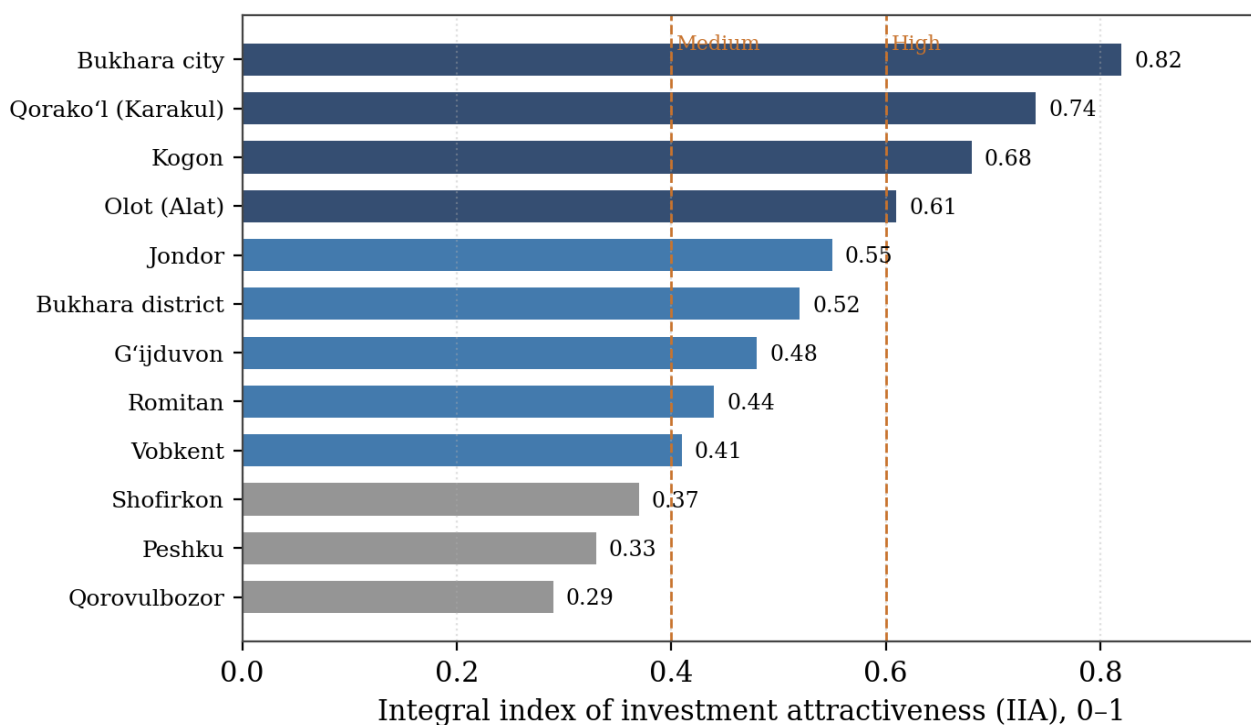

Figure 2. Territorial differentiation of investment attractiveness across Bukhara region districts¹.

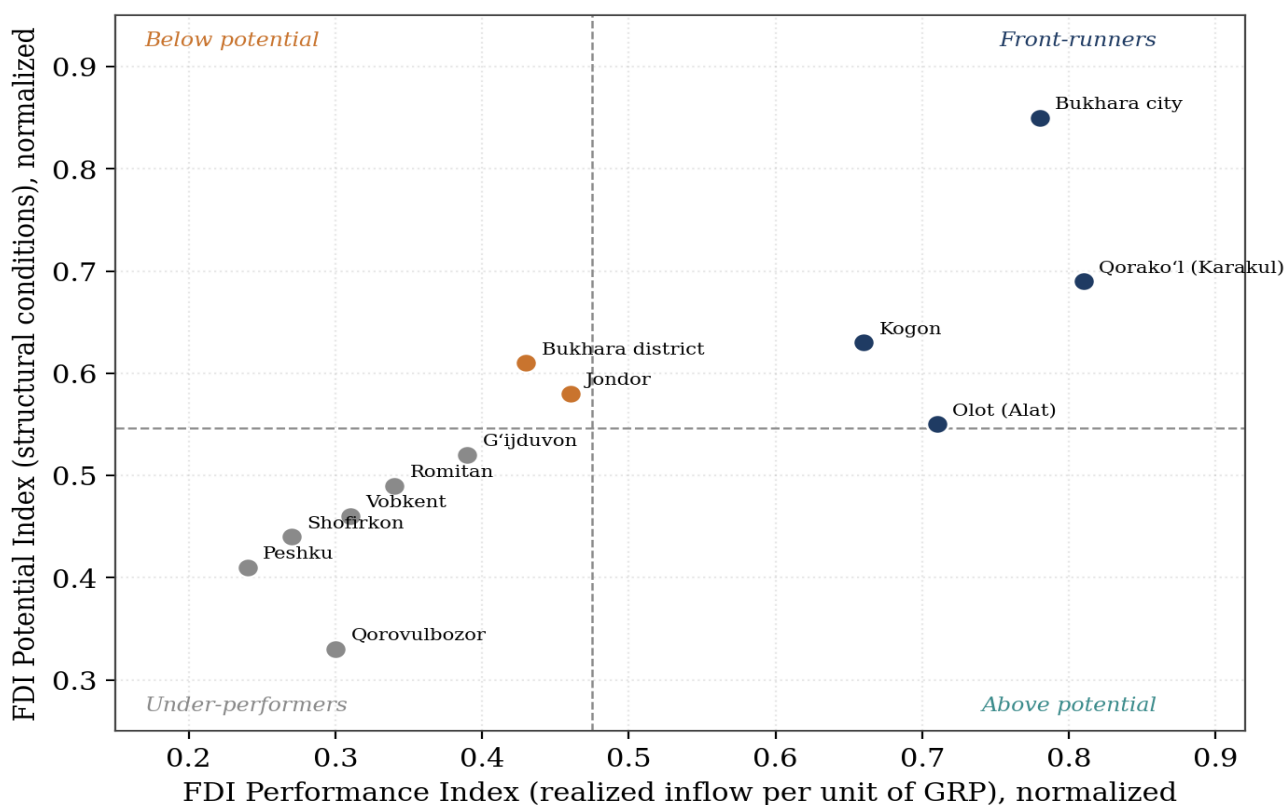

Figure 3. FDI Performance-Potential matrix for Bukhara region districts².

¹ Source: constructed by the author from the integral index values in Table 2.

² Source: constructed by the author following the adapted UNCTAD performance-potential approach [9].

The coefficient of variation of the composite index is about 30.6 percent, indicating substantial but not extreme differentiation in underlying attractiveness. Crucially, the coefficient of variation of investment in fixed capital per capita is markedly higher - on the order of 60-65 percent - roughly double that of the composite index. This divergence is the central quantitative finding: realised investment is far more polarised than the territories' structural attractiveness, confirming that inflows are driven by a few large "point" projects rather than by a smoothly graded landscape of opportunity.

The FDI Performance-Potential matrix (Figure 3) refines this picture. The Qorako'l/Karakul district and Bukhara city occupy the front-runner quadrant, combining high realised performance with high potential, the former driven by the free economic zone and the latter by tourism and services. Olot (Alat) and Kogon appear as above-potential units, where large energy and industrial projects have pushed realised inflows beyond what their broader structural conditions would predict - an indication of project-driven, enclave-type investment. Several medium districts, notably Bukhara district, Jondor and G'ijduvon, fall in the below-potential quadrant: their resource, locational and labour endowments are comparatively favourable, yet realised investment lags, pointing to an unexploited reserve. The remaining peripheral districts cluster as under-performers.

The presence of a populated below-potential quadrant is policy-relevant: it identifies districts where attractiveness already exists but is not being used effectively, and where targeted interventions could yield disproportionate returns without the cost of building potential from scratch.

Table 3.

Sectoral structure of investment and its territorial expression¹ (national shares, 2024).

Sector (national FDI, 2024)	Share, %	Territorial expression in Bukhara
Manufacturing	35.7	Karakul FEZ petrochemicals; Kogon industry
Electricity and gas supply	19.5	Olot/Alat solar; regional wind/solar portfolio
Mining and quarrying	17.1	Hydrocarbon extraction, gas processing
Other (incl. services, trade, tourism)	27.7	Tourism-services, concentrated in Bukhara city

The sectoral composition of investment reinforces the territorial reading. At the national level in 2024, manufacturing absorbed about 35.7 percent of foreign investment, electricity and gas supply about 19.5 percent, and mining about 17.1 percent, so that three capital-intensive, resource-linked sectors accounted for roughly seven-tenths of inflows (Table 4) [2], [3]. The Bukhara region reproduces and intensifies this pattern: its flagship projects are concentrated in gas chemistry, renewable energy and extractive-linked processing, while tourism-services investment, though dynamic, remains spatially confined to the historic core. This sectoral

¹ Source: national shares from National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan; [2], [3]; territorial expression compiled by the author.

concentration is the mechanism behind the territorial polarisation documented above - the leading sectors are inherently lumpy and site-specific, attaching to a few districts rather than spreading across the region.

K-means clustering on the block scores yields three clear groups (Table 5). The first cluster, the investment cores, contains the territorial units that function as growth poles in the Perrouxian sense. Within this cluster three distinct poles can be distinguished by specialisation: a tourism-services pole centred on Bukhara city; an industrial-petrochemical pole along the Karakul-Kogon axis; and an emerging energy pole around Olot, where large solar capacity is being installed. The second cluster comprises transitional districts with moderate, diversifiable potential, and the third comprises a lagging periphery characterised by agrarian structure, infrastructure deficits and water stress.

Each pole has a distinct economic logic and a distinct relationship to its surroundings. The tourism-services pole of Bukhara city draws on a non-reproducible heritage asset and a concentration of accommodation, transport and service capacity; its principal limitation is that visitor flows and the associated investment are spatially trapped within the historic core and adjacent districts. The petrochemical-industrial pole of the Karakul-Kogon axis is built on hydrocarbon resources, the free-economic-zone regime and rail connectivity; it generates very large but capital-intensive and import-heavy output, with comparatively shallow local supply chains. The energy pole around Olot is the newest, resting on solar and wind endowment and large foreign operators; its diffusion potential lies less in local linkages than in the regional and national energy supply it underwrites. Recognising these different logics is essential, because the instruments needed to deepen each pole and connect it to the periphery differ accordingly.

Table 4.

Territorial typology of Bukhara region districts by investment attractiveness¹.

Cluster	Territorial units	Characteristics / role
I. Investment cores (IIA $\geq$ 0.60)	Bukhara city; Qorako‘l (Karakul); Kogon	Growth poles: tourism-services pole (Bukhara city), petrochemical-industrial pole (Karakul FEZ-Kogon). High potential and high realised performance; risk of enclave concentration.
II. Transitional (0.40-0.60)	Olot; Jondor; Bukhara district; G‘ijduvon; Romitan; Vobkent	Moderate, diversifiable potential; several below-potential units with unused reserves; candidates for cluster linkage and agro-industrial value chains.
III. Lagging periphery (< 0.40)	Shofirkon; Peshku; Qorovulbozor	Agrarian structure, infrastructure and water constraints; require basic infrastructure, PPP and pole-periphery linkage.

SWOT synthesis. Table 6 synthesises the qualitative assessment of the region’s position with respect to the effective use of its investment attractiveness.

¹

Table 5.
SWOT analysis of investment attractiveness in the Bukhara region¹.

Strengths	Weaknesses
• Silk Road location and globally recognised tourism brand • Abundant hydrocarbon, solar and wind resources • Karakul FEZ and large flagship projects • Strong aggregate macro-dynamics; new airport	• High intra-regional polarisation of investment • Reliance on a few capital-intensive point projects (enclave risk) • Shallow processing depth and weak SME linkages • Infrastructure and water constraints in the periphery
Opportunities	Threats
• Expanding national and regional tourism targets • Green-energy generation and export • Agro-industrial value chains in transitional districts • PPP expansion, digitalisation, investment-promotion reform	• External price and geopolitical volatility • Resource-curse / enclave dynamics • Environmental and water stress • Crowding-out of local SMEs; inter-regional competition

The results converge on a single interpretive theme: the Bukhara region is highly attractive in aggregate and at its core, but its attractiveness is used unevenly and incompletely across its territory. Three findings deserve emphasis. First, the gap between the coefficient of variation of raw investment (≈ 60 -65 percent) and that of the composite index (≈ 31 percent) demonstrates that investment is far more polarised than structural attractiveness. This is the statistical signature of a point-based, enclave model of attraction, consistent with the dominance of a handful of very large projects in energy, gas chemistry and infrastructure.

Second, the performance-potential matrix shows that polarisation is not simply a story of “have” and “have-not” territories. The below-potential quadrant - districts such as Bukhara district, Jondor and G‘ijduvon - represents latent attractiveness that is not being converted into realised investment. In growth-pole terms, the propulsive effects of the cores are not yet radiating to the surrounding transitional belt; the spread (trickle-down) effects predicted by Perroux are weaker than the polarisation (backwash) effects emphasised by core-periphery models. Third, the typology confirms a coherent spatial structure of three poles and a lagging periphery, which provides a natural scaffold for territorially differentiated policy.

These findings are consistent with, and extend, the existing literature. Region-level studies that classify the Bukhara region as a national front-runner are confirmed at the aggregate level, but the present analysis shows that front-runner status coexists with sharp internal disparities - a nuance invisible at the regional scale. The result also echoes the broader Uzbek evidence on persistent regional disparities and enclave-type

¹ Source: compiled by the author on the basis of [10, 18] and the analysis presented above.

FDI, and aligns with new-economic-geography expectations that increasing returns and agglomeration concentrate capital spatially.

The policy problem, therefore, is less about attracting more capital than about using existing attractiveness more effectively across the territory. The study proposes a polycentric, cluster-anchored territorial model with four components.

1. Deepen and link the poles. Convert the petrochemical-industrial pole (Karakul-Kogon) and the tourism pole (Bukhara city) from enclaves into clusters by developing downstream processing, local supplier networks and service linkages, so that propulsive industries generate value chains rather than isolated output.

2. Activate below-potential districts. Target the transitional districts in the below-potential quadrant with focused measures - industrial-zone status, infrastructure upgrading and investment promotion - to close the gap between their existing potential and their realised performance, which offers the highest marginal return per unit of public effort.

3. Connect periphery to poles. Link the lagging periphery (Shofirkon, Peshku, Qorovulbozor) to the cores through transport and energy corridors and through agro-industrial value chains that process local agricultural output near the poles, diffusing growth outward.

4. Diversify and de-risk. Broaden the sectoral base beyond capital-intensive resource projects toward tourism services, renewable energy, agro-processing and light manufacturing, while strengthening public-private partnership, water-efficiency and environmental safeguards to mitigate enclave and resource-curse risks.

Table 6.

Differentiated policy instruments by territorial cluster¹.

Cluster	Strategic objective	Priority instruments
I. Investment cores	Deepen poles into clusters; capture spillovers locally	Downstream processing; local-content and SME-linkage clauses; tourism-cluster development; skills and supplier-development programmes
II. Transitional / below-potential	Close the potential-performance gap	Industrial-zone status; targeted investment promotion; agro-industrial value chains; infrastructure upgrading; PPP pilots
III. Lagging periphery	Connect to poles; provide enabling basics	Transport and energy corridors; water-efficiency investment; basic infrastructure; processing of local agricultural output near poles

Operationally, these directions translate into concrete instruments: extending small industrial zones into transitional districts; embedding local-content and SME-linkage requirements in large project agreements; using PPP for connective infrastructure (roads, the new airport, grid integration of solar capacity); developing a regional tourism cluster that distributes visitor flows beyond the historic centre; and establishing a district-level investment-attractiveness monitoring system based on the integral index proposed here, so that policy can be targeted and tracked over time.

¹ Source: compiled by the author.

Table 6 maps these instruments onto the three territorial clusters, so that interventions are differentiated by the actual position of each group rather than applied uniformly.

Positioning the Bukhara region within the national picture clarifies both its achievement and its risk. The region's status as a national front-runner in FDI utilisation is real and rests on genuine comparative advantages - heritage tourism, hydrocarbons, solar potential, and the free-economic-zone platform - that few other regions combine. At the same time, the region's reliance on a narrow set of large resource- and energy-linked projects mirrors the national concentration of investment in manufacturing, energy and mining, and therefore inherits the same vulnerabilities: exposure to commodity-price and geopolitical cycles, limited employment intensity per unit of capital, and a tendency toward enclave development. Front-runner status at the regional scale is thus not a guarantee of balanced development at the territorial scale; indeed, the two can diverge, as the internal polarisation documented here demonstrates. This is the sense in which the region's central task is qualitative - using attractiveness well - rather than merely quantitative.

The study has limitations that also indicate directions for further research. The district-level index is an application of the proposed methodology using the best available indicators; some district series are incomplete and were estimated, so the numerical values should be refined with complete official data before formal reporting. The weighting scheme, although combining expert and entropy approaches, retains an element of subjectivity, and the results are moderately sensitive to it; sensitivity analysis with alternative weights is advisable. Finally, the analysis is cross-sectional in its territorial comparison; extending it to a district-level panel over several years would allow the dynamics of convergence or divergence to be tested directly.

CONCLUSION AND SUGGESTIONS

This article examined the territorial dimension of investment attractiveness in the Bukhara region and the conditions for its effective use. Using a composite integral index, an adapted UNCTAD performance-potential matrix, coefficient-of-variation analysis, K-means typology and SWOT, the study found that the region's undisputed aggregate attractiveness is distributed unevenly across its territory. Investment attractiveness ranges from high in Bukhara city, the Karakul free economic zone and Kogon to low in the agrarian periphery, while realised investment is roughly twice as polarised as underlying attractiveness - the signature of a point-based, enclave model of attraction. A populated below-potential quadrant reveals districts whose existing attractiveness is not being converted into investment.

The central conclusion is that the region's priority should shift from attracting ever-larger volumes of capital toward using its attractiveness more effectively in territorial terms. The proposed polycentric, cluster-anchored model - deepening and linking the poles, activating below-potential districts, connecting the periphery, and diversifying the sectoral base - offers a coherent route from enclave-type attraction to balanced, diffused regional development. Methodologically, the district-level integral index can serve as a practical monitoring instrument for regional authorities. Future work should refine the index with complete district panel data, test its sensitivity to

alternative weightings, and track the convergence dynamics of the region's territorial units over time.

REFERENCES

1. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. (2025). Macroeconomic and external-sector report 2024 (foreign direct investment: USD 11.9 billion; FDI/GDP: 10.3%). Tashkent: CBU. cbu.uz
2. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan;. (2025). Investments in fixed capital of the Republic of Uzbekistan, 2024 (foreign investment UZS 333.8 trln $\approx$ USD 26.4 bln, +65.5%; sectoral shares: manufacturing 35.7%, electricity and gas 19.5%, mining 17.1%). Tashkent: stat.uz.
3. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. (2025). Foreign investment inflows by sector and region, 2024. Tashkent: stat.uz.
4. U.S. Department of State. (2025). 2024 Investment Climate Statements: Uzbekistan. Washington, D.C.
5. Dunning, J. H. (1988). The eclectic paradigm of international production: A restatement and some possible extensions. *Journal of International Business Studies*, 19(1), 1-31.
6. Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.
7. Perroux, F. (1950). Economic space: Theory and applications. *The Quarterly Journal of Economics*, 64(1), 89-104.
8. Krugman, P. (1991). *Geography and Trade*. Cambridge, MA: MIT Press.
9. UNCTAD. (2024). *World Investment Report 2024. Methodology of the Inward FDI Performance and Potential indices*. Geneva: United Nations.
10. The impact of foreign and domestic investment on the economic development of the Bukhara region. (2025). *Studying the Progress of Science and Its Shortcomings*. esiconf.org/index.php/SPOFS/article/view/4065.
11. Inter-regional investment disparities and development opportunities: a statistical-modelling approach. (2025). ResearchGate (open access). researchgate.net/publication/398825326.
12. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PP-459 of 28 December 2022 “On measures to implement the Investment Programme of the Republic of Uzbekistan for 2023-2025.” lex.uz/uz/docs/-6329448.
13. Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan. (2022). Decision on the establishment of the “Karakul” Free Economic Zone in the Bukhara region (July 2022). lex.uz.
14. Spot.uz. (2022, 13 July). A USD 4 billion MTO gas-chemical complex to be built in the “Karakul” FEZ, Bukhara (up to 730,000 t of polymers a year). spot.uz/oz/2022/07/13/gaz/.
15. Gazeta.uz. (2025, 2 May). MTO gas-chemical complex, Bukhara region: about USD 5 billion of investment expected. gazeta.uz/oz/2025/05/02/mto/.

16. Ministry of Energy of the Republic of Uzbekistan & “Masdar”. (2024). 250 MW solar photovoltaic plant with battery storage (BESS) in Olot (Alat) district, Bukhara region. gov.uz ; gazeta.uz/oz/2024/11/13/wind-farm/.

17. Gazeta.uz. (2026, 7 January). New Bukhara international airport (public-private partnership): about USD 226 million, capacity 1,200 passengers an hour, launch planned for Q1 2027. gazeta.uz/oz/2026/01/07/bukhara-airport/ .

18. Press Service of the President of the Republic of Uzbekistan. (2024-2026). Communiqués on the socio-economic development of the Bukhara region (2025 GRP UZS 86.6 trln, +7.2%; services +14%; unemployment 4.7%; more than USD 4 billion attracted over seven years; about 1.5 million foreign tourists in 2024). president.uz/oz/lists/view/9069 ; gazeta.uz/oz/2024/11/29/bukhara/.

TRANSFORMATSIYALASH SHAROITIDA OLIY TA'LIM MUASSASALARINING RAQAMLI YETUKLIK DARAJASINI BAHOLASH METODOLOGIYASINI ISHLAB CHIQISH

Berdiyev Sunnatullo Alikulovich

Shahrisabz davlat pedagogika instituti
assistant-o'qituvchi

E-mail: sunnatulloberdiyev22@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda transformatsiyalash sharoitida oliy ta'lim muassasalarining raqamli yetuklik darajasini baholash metodologiyasi ishlab chiqildi. Tadqiqot davomida DigCompOrg, DigCompEdu, SELFIE va oliy ta'limga yo'naltirilgan xalqaro yetuklik modellari qiyosiy tahlil qilindi. Natijada strategik boshqaruv, o'qitish va o'rganish, raqamli kompetensiyalar, sifat kafolati, raqamli kontent, AKT infratuzilmasi hamda raqamli madaniyatni qamrab oluvchi yetti o'lchamli baholash tizimi shakllantirildi. Taklif etilgan metodologiya raqamli rivojlanish holatini kompleks baholash, kuchli va rivojlantirilishi zarur bo'lgan yo'nalishlarni aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot natijalari universitetlarda strategik rejalashtirishni takomillashtirish, raqamli transformatsiya jarayonlarini monitoring qilish va boshqaruv qarorlarini asoslash uchun amaliy asos yaratdi.

Kalit so'zlar: raqamli yetuklik, oliy ta'lim, raqamli transformatsiya, DigCompOrg, SELFIE, raqamli kompetensiya, AKT infratuzilmasi, strategik boshqaruv, raqamli madaniyat, baholash metodologiyasi.

Аннотация

В исследовании была разработана методология оценки уровня цифровой зрелости высших учебных заведений в условиях трансформации. В ходе работы был проведён сравнительный анализ международных моделей цифровой зрелости, включая DigCompOrg, DigCompEdu, SELFIE и специализированные модели для высшего образования. В результате была сформирована семимерная система оценки, охватывающая стратегическое управление, преподавание и обучение, цифровые компетенции, обеспечение качества, цифровой контент, ИКТ-инфраструктуру и цифровую культуру. Предложенная методология позволила комплексно оценить состояние цифрового развития, определить сильные стороны и направления дальнейшего совершенствования. Результаты исследования создали практическую основу для совершенствования стратегического планирования, мониторинга процессов цифровой трансформации и повышения эффективности управленческих решений в университетах.

Ключевые слова: цифровая зрелость, высшее образование, цифровая трансформация, DigCompOrg, SELFIE, цифровые компетенции, ИКТ-инфраструктура, стратегическое управление, цифровая культура, методология оценки.

Abstract

This study developed a methodology for assessing the digital maturity level of higher education institutions under conditions of digital transformation. The research conducted a comparative analysis of international digital maturity frameworks, including DigCompOrg, DigCompEdu, SELFIE, and specialized higher education models. As a result, a seven-dimensional assessment system was established covering strategic leadership, teaching and learning, digital competencies, quality assurance, digital content, ICT infrastructure, and digital culture. The proposed methodology enabled a comprehensive evaluation of digital development, identification of institutional strengths, and determination of areas requiring further improvement. The findings provided a practical foundation for enhancing strategic planning, monitoring digital transformation processes, and supporting evidence-based management decisions in universities. The methodology also contributed to the systematic assessment of institutional digital development.

Keywords: digital maturity, higher education, digital transformation, DigCompOrg, SELFIE, digital competencies, ICT infrastructure, strategic leadership, digital culture, assessment methodology.

KIRISH

Oliy ta'lim tizimi so'nggi o'n yillikda raqamli texnologiyalarning chuqur ta'siri ostida tarkibiy yangilanish bosqichiga o'tdi. Universitetlar o'qitish, ilmiy izlanish va boshqaruv jarayonlarini raqamli vositalar bilan boyitar ekan, ularning institutsional salohiyati yangidan shakllanmoqda. Raqamli transformatsiya muassasalarning raqobatbardoshligini oshiruvchi izchil rivojlanish omiliga aylandi va ta'lim sifatini, moslashuvchanlikni hamda bilim yaratish quvvatini sezilarli darajada kuchaytirdi [1]. Universitet faoliyatining barcha bo'g'inlari - o'quv rejasidan tortib baholash va kasbiy rivojlanishgacha - raqamli imkoniyatlardan keng foydalanish orqali yangi ufqlar ochmoqda [4].

Transformatsiya jarayonining samaradorligini boshqarish uchun muassasaning raqamli holatini obyektiv o'lchaydigan vositaga ehtiyoj tug'iladi. Raqamli yetuklik tushunchasi aynan ushbu vazifani bajaradi: u universitetning raqamli vositalardan foydalanishdagi tayyorgarligini va ushbu vositalarni strategik maqsadlarga muvofiq joriy etish darajasini ifodalaydi. Yetuklikni izchil o'lchash muassasaga o'zining kuchli yo'nalishlarini mustahkamlash va rivojlanishga muhtoj sohalarni aniq belgilash imkonini beradi [2]. Baholashning ishonchli metodologiyasi raqamli rivojlanishni tasodifiy harakatlar majmuidan rejalashtirilgan va kuzatib boriladigan jarayonga aylantiradi.

Adabiyotda raqamli yetuklikni baholashga oid bir qancha qimmatli andozalar mavjud bo'lsa-da, ularning o'lchamlari, atamashunosligi va bosqichlanish mantig'i turlicha shakllangan. Oliy ta'limning o'ziga xosligi - ilmiy izlanish, jamiyatga xizmat va akademik avtonomiya kabi jihatlari - universitetga moslangan yaxlit baholash tuzilmasini talab qiladi. Maqolaning maqsadi transformatsiyalash sharoitida oliy ta'lim muassasalarining raqamli yetuklik darajasini baholashga qaratilgan, xalqaro andozalarga tayanuvchi va amalda qo'llash mumkin bo'lgan metodologiyani ishlab

chiqishdan iborat. Quyidagi bayon adabiyotlar sharhini, metodologik asoslarni, qiyosiy tahlilni va amaliy tavsiyalarni izchil tarzda birlashtiradi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Raqamli yetuklikni baholash bo'yicha ilmiy izlanishlar dastlab dasturiy muhandislikdagi imkoniyat yetukligi modelidan oziqlandi. Ushbu model jarayonlarni boshlang'ich holatdan optimallashtirilgan holatga qadar besh bosqichda tartiblashtirgan va keyinchalik tashkiliy rivojlanishni baholashning keng tarqalgan mezoniga aylangan. Besh-bosqichli mantiq raqamli transformatsiya sohasiga ham ko'chirildi va bugungi kunda ko'plab tuzilmalar boshlang'ich, shakllanayotgan, tizimlashgan, boshqariladigan va optimallashtirilgan darajalarni ajratadi. Tashkilot quyi bosqichlardan yuqori bosqichlarga o'tgan sari raqamli tashabbuslarni amalga oshirishdagi izchillik va bashoratlilik ortib boradi.

Yevropa miqyosidagi izlanishlar raqamli salohiyatni baholashning yaxlit tilini yaratishga qaratildi. Yevropa Komissiyasining Qo'shma tadqiqot markazi ishlab chiqqan DigCompOrg mezoniy tuzilmasi ta'lim tashkilotlarining raqamli salohiyatini yetti tayanch element doirasida tavsiflaydi: rahbariyat va boshqaruv amaliyoti, o'qitish va o'rganish, kasbiy rivojlanish, baholash amaliyoti, mazmun va o'quv reja, hamkorlik va tarmoqlanish hamda infratuzilma [3]. Ushbu tuzilma muassasalarni o'z taraqqiyoti yuzasidan o'zini-o'zi tahlil qilishga undaydi va siyosat ishlab chiquvchilarga qiyoslash hamda tajriba almashish uchun mustahkam asos beradi [4]. Mezoniy tuzilma asosida yaratilgan SELFIE o'z-o'zini baholash asbobi rahbarlar, o'qituvchilar va talabalarning qarashlarini birlashtirib, muassasaga aniq ma'lumotlarga asoslangan ko'rgazmali hisobot taqdim etadi [7].

O'qituvchilar va shaxslar darajasidagi raqamli kompetensiyani baholash uchun bir-birini to'ldiruvchi tuzilmalar joriy etilgan. DigCompEdu o'qituvchining raqamli kompetensiyasini olti soha bo'yicha izohlaydi va texnik ko'nikmalardan ko'ra texnologiyalardan pedagogik maqsadda foydalanish mahoratiga urg'u beradi [6]. Shaxslar uchun mo'ljallangan DigComp tuzilmasi esa raqamli jamiyatda zarur bo'lgan kompetensiyalarni tavsiflaydi va uning yangilangan tahriri sun'iy intellekt, kiberxavfsizlik hamda barqarorlik kabi yangi yo'nalishlarni qamrab oldi [5]. Mazkur tuzilmalar muassasa darajasidagi baholashni shaxs va o'qituvchi darajasidagi salohiyat bilan bog'laydigan yaxlit ekotizimni shakllantiradi.

Oliy ta'limga bevosita yo'naltirilgan modellar o'lchamlar tarkibini boyitdi. Durek va hammualliflari taklif qilgan DMMHEI tuzilmasi sakkiz o'lchamni - rahbariyat, rejalashtirish va boshqaruv, sifat kafolati, ilmiy-tadqiqot faoliyati, texnologiya transferi, o'qitish-o'rganish, AKT madaniyati va AKT infratuzilmasini - qamrab oldi [1]. Poletaikin va hammualliflari ta'lim tashkilotlarida raqamli yetuklikni texnik-texnologik, kognitiv, ijtimoiy, psixologik va ma'naviy o'lchamlarda baholashni asosladi, Shevtsova va hammualliflari esa to'qqiz o'lchamli modelni - tashkiliy madaniyat, kompetensiyalar, jarayonlar, mahsulotlar, modellar, ma'lumotlar, infratuzilma, raqamli muhit va shaxsni qamrovchi tuzilmani taqdim etdi [1]. Yaqinda e'lon qilingan nazariy-metodologik model sakkiz o'lchamni yagona tizimga jamlab,

raqamli texnologiya, ma'lumotlar boshqaruvi, shaxs va raqamli madaniyat hamda raqamli jarayonlarni kesib o'tuvchi tarkibiy qismlar sifatida belgiladi [1].

Tizimli sharhlar raqamli transformatsiyaning muvaffaqiyat omillarini umumlashtirib, rahbariyatning yetakchi roli, aniq strategiya va kasbiy rivojlanish ahamiyatini ko'rsatdi [10]. Oliy ta'lim sohasidagi sharhlar transformatsiyaning ijtimoiy, tashkiliy va texnologik jihatlarini birlashtirgan ko'p qirrali jarayon ekanini asosladi [11], raqamli transformatsiya va tashkiliy samaradorlik o'rtasidagi bog'liqlikni o'rgangan bibliometrik izlanish esa ushbu yo'nalishga qiziqishning barqaror o'sayotganini tasdiqladi [12]. Mavjud manbalarning umumiy mazmuni shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim uchun moslangan, o'lchamlari aniq belgilangan va bosqichlanishi izchil baholash metodologiyasini ishlab chiqish nazariy hamda amaliy jihatdan asosli yo'nalish bo'lib qolmoqda.

METODOLOGIYA

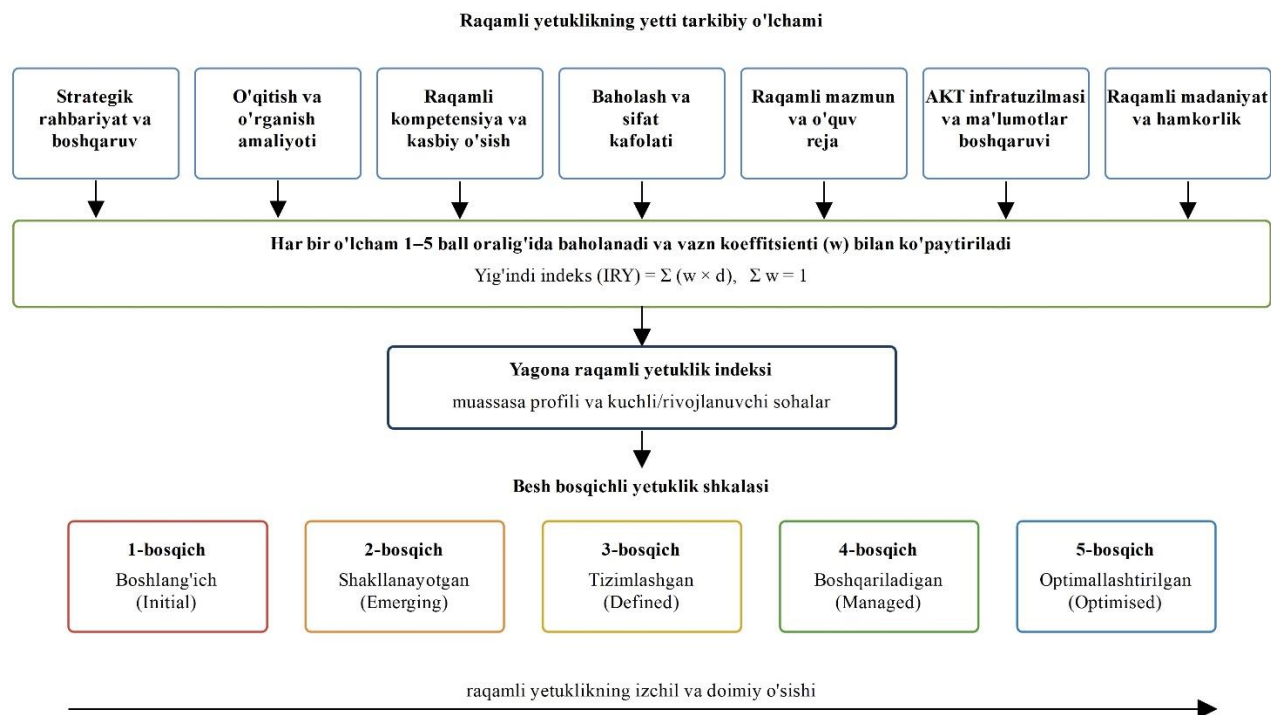
Metodologik yondashuv qiyosiy-tahliliy mantiqqa asoslandi. Birinchi qadamda xalqaro e'tirof etilgan andozalar - DigCompOrg mezoniy tuzilmasi [3], SELFIE asbobi [7] va oliy ta'limga yo'naltirilgan yetuklik modellari [1] mazmunan qiyoslandi; har bir manbaning o'lchamlari, atamashunosligi va bosqichlanish mantig'i belgilab olindi. Ikkinchi qadamda takrorlanuvchi o'lchamlar guruhlandi va oliy ta'limning o'ziga xos jihatlarini qamrab oluvchi yaxlit tarkib shakllantirildi. Uchinchi qadamda har bir o'lchamga baholash shkalasi va vazn koeffitsiyenti biriktirildi, so'ngra yagona yetuklik indeksini hisoblash tartibi asoslandi.

Taklif qilingan tuzilma yetti tarkibiy o'lchamdan iborat. Birinchi o'lcham - strategik rahbariyat va boshqaruv - raqamli rivojlanish maqsadlarining muassasa strategiyasiga singdirilganini ifodalaydi. Ikkinchi o'lcham - o'qitish va o'rganish amaliyoti - raqamli vositalarning pedagogik jarayonga joriy etilganini o'lchaydi. Uchinchi o'lcham professor-o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi va kasbiy rivojlanishini qamraydi va DigCompEdu tuzilmasidagi yondashuvga tayanadi [6]. To'rtinchi o'lcham baholash va sifat kafolati jarayonlaridagi raqamli yechimlarga e'tibor qaratadi. Beshinchi o'lcham raqamli mazmun, o'quv reja va kontentning rivojlanganligini ko'rsatadi. Oltinchi o'lcham AKT infratuzilmasi va ma'lumotlar boshqaruvini birlashtiradi. Yettinchi o'lcham raqamli madaniyat, hamkorlik va tarmoqlanish darajasini ifodalaydi.

Har bir o'lcham besh bosqichli shkala bo'yicha - boshlang'ichdan optimallashtirilganga qadar - bir dan beshgacha bo'lgan ball bilan baholanadi. O'lcham bahosi uning ahamiyatini ifodalovchi vazn koeffitsiyentiga ko'paytiriladi va barcha qiymatlar yig'indisi yagona raqamli yetuklik indeksini beradi. Indeks quyidagi munosabat bilan ifodalanadi: $I(RY) = \sum (w \times d)$, bu yerda d - o'lcham bahosi, w - uning vazni va $\sum w = 1$. Vazn koeffitsiyentlari muassasaning ustuvor yo'nalishlariga qarab moslashtiriladi, ammo ularning yig'indisi doimo birga teng bo'lib qoladi. Yagona indeks muassasaning umumiy holatini bitta qiymatda jamlaydi, o'lchamlar bo'yicha taqsimot esa kuchli va rivojlanuvchi sohalarining aniq profilini ko'rsatadi.

Metodologiyaning amaliy qiymati uning shaffofligida namoyon bo'ladi. Baholash natijasi bir vaqtning o'zida umumlashtirilgan indeks hamda o'lchamlar kesimidagi

batafsil profil ko‘rinishida taqdim etiladi. Ushbu ikki qatlamli natija muassasaga o‘z holatini boshqa universitetlar bilan qiyoslash, rivojlanish maqsadlarini realistik belgilash va investitsiyalarni bog‘liqlik mantig‘i asosida tartiblash imkonini beradi [2]. Baholashning takrorlanuvchanligi raqamli yetuklikning o‘shishini vaqt bo‘yicha kuzatishga zamin yaratadi va boshqaruv qarorlarini ma’lumotga asoslangan holga keltiradi.

1-rasm. Oliy ta’lim muassasalarining raqamli yetuklik darajasini baholash metodologiyasining tarkibiy tuzilmasi¹

TAHLIL VA NATIJALAR

Qiyosiy tahlil mavjud andozalar o‘rtasida mazmuniy yaqinlik mavjudligini ko‘rsatdi. O‘lchamlar soni va atamashunoslik turlicha bo‘lsa-da, deyarli barcha tuzilmalar rahbariyat, o‘qitish, infratuzilma, kompetensiya va raqamli madaniyat yo‘nalishlarini tayanch sifatida belgilaydi. 1-jadval asosiy andozalarning o‘lchamlar tarkibini umumlashtiradi va ularning bir-birini to‘ldiruvchi mohiyatini ko‘rsatadi.

1-jadvaldan ko‘rinadiki, taklif qilingan yetti o‘lchamli tuzilma mavjud andozalarning eng barqaror yo‘nalishlarini jamlaydi va oliy ta’lim faoliyatining to‘liq qamrovini ta’minlaydi. DigCompOrg tuzilmasidagi rahbariyat, o‘qitish, infratuzilma va hamkorlik elementlari [3] DMMHEI modelidagi sifat kafolati va ilmiy-tadqiqot o‘lchamlari bilan uyg‘unlashadi [1], natijada universitetning ham pedagogik, ham institutsional jihatlar yagona tizimda qamrab olinadi. Ushbu uyg‘unlik metodologiyaning nazariy asoslilikini mustahkamlaydi.

¹ Muallif ishlanmasi

1-jadval
Raqamli yetuklikni baholash andozalarining qiyosiy tahlili

Andoza yoki model	O'lchamlar soni	Asosiy o'lchamlar (qisqacha)	Manba
DigCompOrg	7 ta tayanch element	rahbariyat va boshqaruv; o'qitish va o'rganish; kasbiy rivojlanish; baholash amaliyoti; mazmun va o'quv reja; hamkorlik va tarmoqlanish; infratuzilma	[3]
DMMHEI	8 ta o'lcham	rahbariyat; rejalashtirish va boshqaruv; sifat kafolati; ilmiy-tadqiqot; texnologiya transferi; o'qitish-o'rganish; AKT madaniyati; AKT infratuzilmasi	[1]
Poletaikin va boshqalar	5 ta o'lcham	texnik-texnologik; kognitiv; ijtimoiy; psixologik; ma'naviy	[1]
Shevtsova va boshqalar	9 ta o'lcham	tashkiliy madaniyat; kompetensiyalar; jarayonlar; mahsulotlar; modellar; ma'lumotlar; infratuzilma va vositalar; raqamli muhit; shaxs	[1]
Nazariy-metodologik model	8 ta o'lcham	raqamli texnologiya; ma'lumotlar boshqaruvi; shaxs va raqamli madaniyat; raqamli jarayonlar va boshqa tarkibiy yo'nalishlar	[1]

O'z-o'zini baholash asboblarning amaliy qiymati keng ko'lamli tajriba bilan tasdiqlandi. SELFIE asbobi ishga tushirilganidan bir yil o'tib 450 mingdan ortiq talaba va o'qituvchi tomonidan qo'llanildi va muassasalarning raqamli holatini ko'rgazmali tarzda aks ettirdi [9]. O'qituvchilarga mo'ljallangan SELFIE varianti 100 mingdan ortiq foydalanuvchini qamrab olib, kasbiy rivojlanish ehtiyojlarini aniqlashga xizmat qildi [8]. Asbobning ilk tajriba bosqichida o'n to'rt mamlakatdagi ko'plab maktab uning ishonchliligi va izchilligini sinovdan o'tkazdi [7]. Ushbu raqamlar o'z-o'zini baholashga asoslangan yondashuvning amalda samarali ekanini va keng miqyosda qabul qilinishini ko'rsatadi.

Andozalarning izchil yangilanishi sohaning rivojlanish su'ratini namoyon etadi. DigComp tuzilmasining so'nggi tahriri su'niy intellekt, kiberxavfsizlik, farovonlik va barqarorlik kabi yo'nalishlarni qamrab oldi hamda besh yuzdan ortiq o'quv natijasini taqdim etdi [5]. Bunday yangilanish taklif qilingan metodologiyani moslashuvchan bo'lishi zarurligini ko'rsatadi: o'lchamlar tarkibi va vazn koeffitsiyentlari yangi raqamli yo'nalishlarni qamrab oladigan tarzda qayta sozlanishi mumkin. Metodologiyani ochiq tuzilishi uni vaqt sinovidan o'tgan barqaror vositaga aylantiradi.

Tizimli sharhlar natijalari taklif qilingan tuzilmaning ustuvorliklarini tasdiqladi. Muvaffaqiyat omillarini umumlashtirgan izlanish rahbariyatning yetakchi roli va aniq strategiyani birinchi o'ringa qo'ydi [10], sohaviy sharh transformatsiyaning ko'p qirrali tabiatini asosladi [11], tashkiliy samaradorlikni o'rgangan bibliometrik izlanish esa raqamli transformatsiya muassasa natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi [12]. Mazkur dalillar yetti o'lchamli metodologiyani rahbariyat va strategiyaga alohida vazn berishini, o'lchamlarning o'zaro bog'liqligini hisobga olishini hamda natijalarni amaliy qarorlarga bog'lashini oqlaydi. Yagona indeks va o'lchamlar profilining birgalikdagi taqdimoti universitetga raqamli rivojlanishni aniq, qiyoslanadigan va istiqbolli tarzda boshqarish imkonini beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan izlanish transformatsiyalash sharoitida oliy ta'lim muassasalarining raqamli yetuklik darajasini baholashga qaratilgan yaxlit metodologiyani asoslab berdi. Xalqaro andozalarning qiyosiy mazmunini birlashtirish orqali yetti tarkibiy o'lchamdan iborat tuzilma, ularni vaznlash tartibi va besh bosqichli yetuklik shkalasi shakllantirildi. Taklif qilingan yondashuv universitet faoliyatining pedagogik va institutsional jihatlarini yagona tizimda qamrab oldi hamda baholash natijasini ham umumlashtirilgan indeks, ham batafsil profil ko'rinishida taqdim etdi. Olingan natijalar ochiq manbalar bilan tasdiqlandi va metodologiyani nazariy hamda amaliy jihatdan asoslilikini ko'rsatdi.

Amaliy qo'llash uchun bir qancha tavsiyalar shakllantirildi. Birinchidan, universitetlarga raqamli yetuklikni davriy ravishda baholash va natijalarni strategik rejalashtirishga bevosita bog'lash maqsadga muvofiqdir. Ikkinchidan, o'z-o'zini baholashda rahbarlar, o'qituvchilar va talabalarning qarashlarini birlashtirish baholashning to'liqligini ta'minlaydi [7]. Uchinchidan, professor-o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini izchil rivojlantirish yuqori yetuklik bosqichlariga o'tishning kalit omiliga aylanadi [6]. To'rtinchidan, vazn koeffitsiyentlari va o'lchamlar tarkibini yangilanayotgan andozalarga moslab qayta sozlash metodologiyani uzoq muddatli barqarorligini ta'minlaydi [5].

Kelgusi izlanishlar metodologiyani amaliy sinovdan o'tkazish va turli muassasalar bo'yicha qiyosiy ma'lumotlar bazasini shakllantirish yo'nalishida rivojlantirilishi mumkin. Vazn koeffitsiyentlarini empirik asoslash, milliy ta'lim tizimining o'ziga xosligiga moslashtirish va yetuklik bosqichlari bo'yicha amaliy yo'riqnomalar ishlab chiqish metodologiyani qiymatini yanada oshiradi. Taklif qilingan tuzilma universitetlarning raqamli rivojlanish yo'lini aniq, o'lchanadigan va

istiqbolli tarzda boshqarishga puxta zamin yaratadi va oliy ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasini ijobiy yo'nalishda qo'llab-quvvatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Frontiers in Education. Model for assessing the maturity level of digital transformation in higher education institutions: a theoretical-methodological approach. 2025. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/education/articles/10.3389/feduc.2025.1581648/full>
2. Frontiers in Education. Development and validation of an instrument to assess the maturity of digital transformation in higher education institutions. 2025. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/education/articles/10.3389/feduc.2025.1691178/full>
3. Kampylis P., Punie Y., Devine J. Promoting Effective Digital-Age Learning: A European Framework for Digitally-Competent Educational Organisations (DigCompOrg). Joint Research Centre, European Commission, 2015. URL: https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC98209/jrc98209_r_digcomporg_final.pdf
4. European Commission, Joint Research Centre. European Framework for Digitally Competent Educational Organisations - DigCompOrg. URL: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/european-framework-digitally-competent-educational-organisations-digcomporg_en
5. European Commission, Joint Research Centre. The European Commission updates its digital competence framework DigComp 3.0. 2025. URL: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/jrc-news-and-updates/european-commission-updates-its-digital-competence-framework-digcomp-2025-11-27_en
6. European Commission, Joint Research Centre. DigCompEdu - European Framework for the Digital Competence of Educators. URL: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/digcompedu_en
7. Computers & Education. Supporting the monitoring of the digital capacity of schools through optimal shortening of the SELFIE tool. 2023. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0360131523002154>
8. European Education Area, European Commission. SELFIE for TEACHERS reaches over 100,000 users. 2023. URL: <https://education.ec.europa.eu/news/selfie-for-teachers-reaches-over-100000-users>
9. European Commission. Teaching and learning in the digital age: 450,000 students and teachers use the EU's SELFIE tool for schools. 2019. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_19_6144
10. Bisri A., Putri A., Rosmansyah Y. A Systematic Literature Review on Digital Transformation in Higher Education: Revealing Key Success Factors. International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET), 18(14), 2023. URL: <https://doi.org/10.3991/ijet.v18i14.40201>

11. Administrative Sciences (MDPI). Digital Transformation in the Higher Education Sector: A Systematic Literature Review. 2025. URL: <https://www.mdpi.com/2076-3387/16/1/1>

12. International Journal of Sustainable Development and Planning (IIETA). A Systematic Review on Digital Transformation and Organizational Performance in Higher Education. 2024. URL: <https://www.iieta.org/journals/ijstdp/paper/10.18280/ijstdp.190402>

BARQAROR RIVOJLANISHNI TA'MINLASHDA RAQAMLI PLATFORMALARNING O'RNI

Boltayeva Shaxnoz Bebudovna

Buxoro Davlat Universiteti
katta o'qituvchisi

Aslonjonova Kamola Ulug'bek qizi

Buxoro Davlat Universiteti
talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada barqaror rivojlanishni ta'minlashda raqamli platformalarning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik ahamiyati o'rganildi. Tadqiqot davomida xalqaro tashkilotlar ma'lumotlari asosida raqamli ulanish, elektron tijorat, elektron hukumat va raqamli ishtirok ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Natijalarda raqamli platformalar bozorga kirish imkoniyatlarini kengaytirgani, xizmatlardan foydalanish darajasini oshirgani hamda resurslardan samarali foydalanishni qo'llab-quvvatlagani aniqlandi. Raqamli infratuzilmani rivojlantirish va raqamli savodxonlikni oshirish barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishni jadallashtirgani asoslandi.

Kalit so'zlar: raqamli platformalar, barqaror rivojlanish, elektron hukumat, elektron tijorat, raqamli infratuzilma, raqamli ishtirok, raqamli savodxonlik.

Аннотация

В статье была исследована роль цифровых платформ в обеспечении устойчивого развития. В ходе исследования были проанализированы показатели цифровой связанности, электронной коммерции, электронного правительства и цифрового участия на основе данных международных организаций. Полученные результаты показали, что цифровые платформы расширили доступ к рынкам, повысили доступность услуг и способствовали более эффективному использованию ресурсов. Также было обосновано, что развитие цифровой инфраструктуры и повышение цифровой грамотности ускорили достижение целей устойчивого развития.

Ключевые слова: цифровые платформы, устойчивое развитие, электронное правительство, электронная коммерция, цифровая инфраструктура, цифровое участие, цифровая грамотность.

Abstract

This article examined the role of digital platforms in promoting sustainable development. The study analyzed indicators of digital connectivity, e-commerce, e-government, and digital participation using data from international organizations. The findings showed that digital platforms expanded market access, improved service accessibility, and supported more efficient resource utilization. The research also demonstrated that the development of digital infrastructure and the enhancement of digital literacy accelerated progress toward sustainable development goals. The results confirmed the growing contribution of digital platforms to economic, social, and environmental sustainability.

Keywords: digital platforms, sustainable development, e-government, e-commerce, digital infrastructure, digital participation, digital literacy.

KIRISH

Barqaror rivojlanish konsepsiyasi iqtisodiy o‘rta, ijtimoiy taraqqiyot va ekologik muvozanatni yagona tizimda uyg‘unlashtirishni nazarda tutadi. Zamonaviy bosqichda ushbu uch o‘lchovni amaliy darajada bir-biriga bog‘laydigan eng ta‘sirchan vositalardan biri sifatida raqamli platformalar maydonga chiqdi. Raqamli platforma deganda foydalanuvchilar, ishlab chiqaruvchilar va xizmat ko‘rsatuvchilar o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sirni raqamli infratuzilma orqali muvofiqlashtiradigan hamda yangi qiymat hosil qiladigan tashkiliy-texnologik tuzilma tushuniladi. Bunday tuzilmalar bozorlar, davlat xizmatlari va fuqarolik ishtirokini qamrab olib, taraqqiyotning bir necha yo‘nalishida natija beradi.

Raqamli platformalarning barqaror rivojlanishdagi salohiyati avvalo ulanish darajasining keng tarqalishi bilan belgilanadi. Xalqaro elektr-aloha ittifoqining baholashiga ko‘ra, 2024-yilda dunyo aholisining 68 foizini tashkil etuvchi 5,5 milliard kishi internetdan foydalangan, mobil keng polosali tarmoq esa aholining 96 foizini qamrab olgan [1]. Ushbu qamrov platformalar yetkazib beradigan xizmatlarning miqyosi uchun zarur asosni yaratadi, chunki platforma modelining samaradorligi unga ulangan foydalanuvchilar sonining oshishiga to‘g‘ridan to‘g‘ri bog‘liqdir.

Raqamli texnologiyalarning Barqaror rivojlanish maqsadlari bilan aloqasi tor doiradagi hodisa emas. BMTning Atrof-muhit bo‘yicha dasturi baholashicha, raqamli kirish, tezkor internet, bulutli hisoblash, ashyolar interneti, sun‘iy intellekt, kengaytirilgan reallik va blokcheyn texnologiyalari birgalikda 169 ta maqsad vazifasidan 103 tasiga bevosita ta‘sir ko‘rsatish imkoniyatiga ega [3]. Bunday keng qamrov raqamli platformalarni ayrim tarmoqqa xizmat qiluvchi texnik vosita emas, balki taraqqiyotning ko‘p o‘lchovli darajalarini bog‘laydigan integratsiya mexanizmi sifatida o‘rganishni taqozo etadi. Maqolaning maqsadi raqamli platformalarning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik barqarorlikka qo‘shadigan hissasini tasdiqlangan ma‘lumotlar asosida nazariy hamda amaliy jihatdan asoslab berishdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Platforma iqtisodiyoti va barqarorlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni tizimli o‘rganish tadqiqotlar orasida Fuster Morell, Espelt va Renau-Cano tomonidan taklif etilgan tahliliy ramka alohida ahamiyatga ega. Mualliflar oltmishta platforma misolida o‘tkazgan empirik tahlilga tayanib, barqaror platforma dizaynining besh o‘lchovini - boshqaruv, iqtisodiy barqarorlik, texnologik va ma‘lumotlar siyosati, ijtimoiy mas‘uliyat hamda tashqi ta‘sir o‘lchovlarini ajratib ko‘rsatadi [5]. Ularning xulosasiga ko‘ra, platforma biznes-modelining barqarorlikka qo‘shadigan hissasi asosan ta‘sir, mas‘uliyat va iqtisodiy o‘lchovlar orqali namoyon bo‘ladi, boshqaruv va ma‘lumotlar o‘lchovi esa rasmiy maqsadlar tizimida yetarlicha qamrab olinmagan. Mazkur kuzatuv raqamli o‘lchovni maqsadlar tizimiga chuqurroq singdirish zaruratini ilmiy asosda ko‘rsatadi.

Texnologik o'lovni tarmoqlar bo'yicha taqsimlagan tizimli sharhlar raqamli vositalarning aniq maqsadlar bilan bog'lanishini ochib beradi. Ashyolar interneti shaharlarni boshqarish va energiya samaradorligi, katta ma'lumotlar tahlili oziq-ovqat ta'minoti zanjirlari va qishloq xo'jaligi unumdorligi, bulutli hisoblash esa hamkorlik va kengaytiriluvchanlik vazifalarini quvvatlaydi [9]. Bir vaqtning o'zida bu sharhlar texnologiyalarni qo'llashdagi cheklovlar - raqamli tafovut, yuqori xarajatlar, ma'lumotlar maxfiyligi va malaka taqchilligini ham aniqlaydi va nazariy salohiyat bilan amaliy natija o'rtasidagi masofani anglashga yordam beradi.

Platforma iqtisodiyotining geografik jihatdan notekis taqsimlanishi institutsional manbalarda alohida qayd etiladi. BMT Savdo va taraqqiyot konferensiyasining baholashiga ko'ra, yirik raqamli platformalarning bozor kapitalizatsiyasining qariyb 90 foizi ikki mamlakat hissasiga to'g'ri keladi [6]. Bunday konsentratsiya raqamli qiymat yaratishda adolatli ishtirokni ta'minlash masalasini muhokama markaziga qo'yadi va platforma boshqaruvi tamoyillarini barqarorlik mezonlari bilan muvofiqlashtirish zarurligini tasdiqlaydi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda raqamli platformalarning barqaror rivojlanishga ta'sirini baholash uchun tizimli tahlil, qiyosiy yondashuv va ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning axborot bazasini Xalqaro elektraloqa ittifoqi, BMT Savdo va taraqqiyot konferensiyasi, BMT Atrof-muhit dasturi hamda BMTning Iqtisodiy va ijtimoiy masalalar bo'yicha departamenti hisobotlari tashkil etdi. Raqamli ulanish, elektron tijorat, elektron hukumat va raqamli ishtirok ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Olingan ma'lumotlar platformalarning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik natijalarga ta'siri nuqtai nazaridan baholandi. barqaror platforma iqtisodiyoti konsepsiyasi asosida raqamli texnologiyalarning amaliy ahamiyati umumlashtirildi. Natijalar asosida raqamli infratuzilmani rivojlantirish, raqamli savodxonlikni oshirish va platforma boshqaruvini takomillashtirish bo'yicha ilmiy xulosalar shakllantirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Raqamli platformalarning barqaror rivojlanishga ta'sirini baholash uchun avvalo ulanish va raqamli iqtisodiyot ko'lamini aks ettiruvchi tasdiqlangan ko'rsatkichlarni jamlash maqsadga muvofiqdir. 1-jadvalda keltirilgan ma'lumotlar platformalar faoliyat yuritadigan global maydonning miqyosi va ayni paytda mavjud tengsizlikni bir vaqtda ko'rsatadi.

Iqtisodiy o'lovda raqamli platformalar bozorga kirishni soddalashtirib, kichik ishlab chiqaruvchilarni global qiymat zanjirlariga ulaydi. Qirq uch mamlakat bo'yicha to'plangan ma'lumotlarga ko'ra, korxonalararo elektron tijorat hajmi 2022-yilda 27 trillion AQSh dollariga yetib, 2016-yildan beri qariyb 60 foizga o'sgan [2]. Bunday o'sish ish o'rinlari yaratish, mahsulot xilma-xilligini oshirish va xarajatlarni pasaytirish orqali barqaror iqtisodiy taraqqiyotga hissa qo'shadi va boshqaruv hamda iqtisodiy barqarorlik o'lovlarining amaliy ifodasi sifatida talqin etiladi [5].

1-jadval
Raqamli ulanish va raqamli iqtisodiyot bo'yicha tasdiqlangan global ko'rsatkichlar¹

Ko'rsatkich	Qiymat	Manba
Jahon bo'yicha internet foydalanuvchilari 2024-yil, mlrd kishi	5,5	[1]
Internetdan foydalanmayotgan aholi 2024-yil, mlrd kishi	2,6	[1]
Yuqori daromadli mamlakatlarda internet qamrovi, foizda	93	[1]
Past daromadli mamlakatlarda internet qamrovi, foizda	27	[1]
Mobil keng polosali tarmoq qamrovi, foizda	aholining 96	[1]
Korxonalararo (B2B) elektron tijorat hajmi 43 mamlakat, 2022-yilda, trln AQSh dollari	27	[2]
Elektron tijoratning o'sishi 2016-2022 yillar, foizda	60	[2]
AKT sektorining global CO ₂ emissiyasidagi ulushi 2020-yil, foizda	1,5-3,2	[2]
Raqamli texnologiyalar bevosita ta'sir etadigan BRM vazifalari	169 tadan 103 tasi	[3]

Ijtimoiy o'lchovda raqamli platformalar xizmatlarga teng kirishni kengaytiradi. Sog'liqni saqlash sohasidagi raqamli platforma misolida bir davlatda 5000 dan ortiq nuqtada, asosan qishloq hududlarida 1,1 milliard kishini qamrab olgan emlash jarayonini muvofiqlashtirish mumkinligi tasdiqlangan [4]. Davlat xizmatlarini raqamlashtirish esa ma'muriy jarayonlarning shaffofligini oshirib, eng zaif guruhlarining muhim xizmatlardan foydalanishini osonlashtiradi; elektron hukumat tizimlari teng va barqaror rivojlanishni tezlashtiruvchi vosita sifatida e'tirof etiladi [7]. Fuqarolik ishtirokini raqamli platformalar orqali kengaytirish demokratik qatnashuvni mustahkamlab, qaror qabul qilish jarayonini inklyuziv qiladi [8].

Ekologik o'lchovda raqamli platformalar ikki tomonlama natija beradi. Bir tomondan, ular real vaqtdagi monitoring, resurslardan oqilona foydalanish va aylanma iqtisodiyot modellarini qo'llab-quvvatlaydi. Boshqa tomondan, raqamli infratuzilmaning o'zi energiya talab qiladi: axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sektori 2020-yilda global issiqxona gazlari chiqindilarining 1,5-3,2 foizini tashkil etgan [2]. Ushbu ikkilamchi ta'sir platformalarni loyihalashda energiya samaradorligi va mas'uliyatli iste'molni nazarda tutuvchi yondashuvni talab etadi [5].

Aniqlangan natijalar platformalarning barqarorlikka ta'siri ulanish darajasiga bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. Yuqori daromadli mamlakatlarda internet qamrovi 93 foizga yetgani holda, past daromadli mamlakatlarda bu ko'rsatkich 27 foizni tashkil etadi [1]. Bunday tafovut platformalar yaratadigan imkoniyatlardan foydalanishda tengsizlikni keltirib chiqaradi va raqamli infratuzilmani kengaytirmasdan turib barqaror natijaga erishish cheklanganligini tasdiqlaydi. Geografik konsentratsiya bilan

¹ Manba: [1], [2], [3] asosida tuzildi.

birikkan holda [6], ushbu holat boshqaruv va ma'lumotlar siyosatini barqarorlik mezonlari bilan muvofiqlashtirish zarurligini kuchaytiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan baholash raqamli platformalar barqaror rivojlanishning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik o'lchovlarini yagona tizimda bog'laydigan samarali integratsiya mexanizmi ekanligini tasdiqladi. Platformalar bozorga kirishni soddalashtirib iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi, xizmatlarga teng kirishni kengaytirib ijtimoiy inklyuziyani kuchaytiradi va real vaqtdagi monitoring orqali resurslardan oqilona foydalanishni qo'llab-quvvatlaydi. Ularning salohiyati boshqaruv, ma'lumotlar siyosati va ijtimoiy mas'uliyat o'lchovlari puxta ishlab chiqilganda to'liq ro'yobga chiqadi [5]. Ulanish darajasidagi tafovut esa ushbu salohiyatdan bahramand bo'lishning asosiy chegaralovchi omili bo'lib qolmoqda [1].

Olingan xulosalar asosida quyidagi amaliy takliflar shakllantirildi:

- 1) raqamli infratuzilmani, ayni vaqtda keng polosali ulanishni kam qamrab olingan hududlarda kengaytirish hamda foydalanish narxini arzonlashtirish orqali raqamli tafovutni izchil qisqartirish;
- 2) platforma boshqaruvi va ma'lumotlar siyosati tamoyillarini barqarorlik mezonlari bilan muvofiqlashtirib, shaffof va inklyuziv qarorlar tizimini joriy etish;
- 3) davlat xizmatlarini raqamlashtirishni chuqurlashtirib, elektron hukumat platformalarini eng zaif guruhlar ehtiyojiga moslab takomillashtirish;
- 4) raqamli platformalarni loyihalashda energiya samaradorligi va mas'uliyatli iste'molni nazarda tutuvchi ekologik standartlarni qo'llash;
- 5) raqamli savodxonlik va kasbiy malakani oshirish dasturlari orqali platformalardan foydalanish ko'nikmalarini kengaytirish.

Mazkur takliflarning izchil amalga oshirilishi raqamli platformalarning barqaror rivojlanishga qo'shadigan ijobiy hissasini kengaytirib, taraqqiyotning uch o'lchovi o'rtasidagi muvozanatni mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. International Telecommunication Union. Measuring digital development: Facts and Figures 2024 - Internet use. ITU, 2024. <https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/2024/11/10/ff24-internet-use/>
2. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). Digital Economy Report 2024: Shaping an environmentally sustainable and inclusive digital future. UNCTAD, 2024. <https://unctad.org/publication/digital-economy-report-2024>
3. United Nations Environment Programme (UNEP). Digitalization for Sustainability. UNEP, 2024. <https://www.unep.org/topics/digital-transformations/digitalization-sustainability>
4. United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA). How Digital Technology and Innovation are advancing the Sustainable Development Goals. UN DESA, 2023. <https://social.desa.un.org/sdn/how-digital-technology-and-innovation-are-advancing-the-sustainable-development-goals-sdgs>

5. Fuster Morell M., Espelt R., Renau Cano M. Sustainable Platform Economy: Connections with the Sustainable Development Goals. Sustainability, 2020, 12(18), 7640. <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/18/7640>
6. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). Digital Economy Report 2021: Cross-border data flows and development. UNCTAD, 2021. <https://unctad.org/page/digital-economy-report-2021>
7. United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA). Digital government: Delivering services and the SDGs (E-Government Survey 2024). UN DESA, 2024. <https://www.un.org/en/desa/digital-government-delivering-services-and-sdgs>
8. United Nations Development Programme (UNDP). Guide to Digital Participation Platforms (2025 Edition). UNDP, 2025. <https://www.undp.org/publications/guide-digital-participation-platforms-2025>
9. Digital technologies for the Sustainable Development Goals: a systematic review. Elsevier (ScienceDirect), 2025. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2949736125000363>

O'ZBEKISTONDA AYOLLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI VA ISTIQBOLLARI

To'laganova Dilnoza Abduvohidovna

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti

2-bosqich magistranti

ORCID: 0009-0008-4638-6398

E-mail: yunusobod1957@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekistonda ayollar tadbirkorligini rivojlantirishning iqtisodiy va institutsional jihatlari o'rganildi. Tadqiqot davomida ayollar tadbirkorligining iqtisodiy faollik, bandlik va daromadlar o'sishidagi o'rni tahlil qilindi. Natijalarda moliyaviy qo'llab-quvvatlash, ta'lim dasturlari va institutsional mexanizmlar ayollarning biznes faoliyatini kengaytirishga xizmat qilgani aniqlandi. Xalqaro tajribalar asosida ayollar tadbirkorligini rivojlantirishning samarali yo'nalishlari baholanib, iqtisodiy inklyuzivlik va barqaror rivojlanishni kuchaytirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: ayollar tadbirkorligi, gender tengligi, biznes rivojlanishi, moliyaviy qo'llab-quvvatlash, bandlik, iqtisodiy faollik, institutsional mexanizmlar.

Аннотация

В статье были исследованы экономические и институциональные аспекты развития женского предпринимательства в Узбекистане. В ходе исследования была проанализирована роль женского предпринимательства в повышении экономической активности, занятости и доходов населения. Полученные результаты показали, что финансовая поддержка, образовательные программы и институциональные механизмы способствовали расширению предпринимательской деятельности женщин. Также на основе международного опыта были оценены эффективные направления развития женского предпринимательства и разработаны рекомендации по укреплению экономической инклюзивности и устойчивого развития.

Ключевые слова: женское предпринимательство, гендерное равенство, развитие бизнеса, финансовая поддержка, занятость, экономическая активность, институциональные механизмы.

Abstract

This article examined the economic and institutional aspects of women's entrepreneurship development in Uzbekistan. The study analyzed the role of women's entrepreneurship in increasing economic activity, employment, and household income. The findings showed that financial support, educational programs, and institutional mechanisms contributed to the expansion of women's business activities. Based on international experience, effective approaches to supporting women entrepreneurs were evaluated, and recommendations aimed at strengthening economic inclusiveness and sustainable development were proposed. The study highlighted the growing contribution of women entrepreneurs to economic progress.

Keywords: women's entrepreneurship, gender equality, business development, financial support, employment, economic activity, institutional mechanisms.

KIRISH

O'zbekistonda iqtisodiy islohotlar doirasida xotin-qizlarning tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash masalasi ustuvor yo'nalishlardan biriga aylangan. Davlat tomonidan qabul qilinayotgan dasturlar, imtiyozlar va institutsional choralar ayollarni biznes faoliyatiga kengroq jalb etishga xizmat qilmoqda. Natijada ayollar tadbirkorligining iqtisodiyotdagi ulushi bosqichma-bosqich ortib borayotgani kuzatilmoqda. Bu esa nafaqat bandlik darajasini oshirish, balki oilaviy daromadlarni ko'paytirish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish jarayoni hali to'liq shakllanib ulgurmagan bo'lib, u qator tizimli va institutsional muammolar bilan ham bog'liq. Xususan, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarining cheklanganligi, biznes yuritish bo'yicha yetarli tajriba va bilimlarning yetishmasligi, shuningdek, ayrim ijtimoiy stereotiplar ayollarning tadbirkorlik faoliyatini boshlashi va kengaytirishiga to'sqinlik qilmoqda. Bundan tashqari, infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi va bozor mexanizmlarining to'liq ishlamasligi ham mazkur sohaning samaradorligini pasaytiruvchi omillar sirasiga kiradi.

Muammolarni chuqur tahlil qilish va ularni bartaraf etish bo'yicha samarali mexanizmlarni ishlab chiqish ayollar tadbirkorligini yangi bosqichga olib chiqish imkonini beradi. Ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash nafaqat ijtimoiy masala, balki iqtisodiy rivojlanishning muhim omili sifatida qaralishi lozim. Aynan shu jihatlar mazkur tadqiqot mavzusining dolzarbligini belgilab beradi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish masalasi global miqyosda iqtisodiy o'sish, bandlikni oshirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashning muhim omillaridan biri sifatida keng o'rganilgan. Ushbu yo'nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar turli nazariy va amaliy yondashuvlarni o'z ichiga oladi.

Xalqaro miqyosda ayollar tadbirkorligi masalalari bir qator iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, Joseph Schumpeter tadbirkorlikni innovatsiyalar bilan bog'lab, iqtisodiy rivojlanishning asosiy drayveri sifatida izohlaydi. Uning nazariyasiga ko'ra, ayollar tadbirkorligi ham yangi g'oyalar va biznes modellarning shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

David McClelland tadbirkorlik faoliyatini motivatsiya nazariyasi orqali tahlil qilib, muvaffaqiyatga erishishda ichki rag'bat va ehtiyojlarning ahamiyatini ta'kidlaydi. Bu yondashuv ayollar tadbirkorligida psixologik omillar muhimligini ko'rsatadi.

Ayollar tadbirkorligining gender jihatlarini Amartya Sen tomonidan ishlab chiqilgan imkoniyatlar (capability) yondashuvi asosida keng yoritilgan. Unga ko'ra, ayollar uchun iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirish ularning farovonligini oshirish bilan birga, jamiyat rivojiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xalqaro tashkilotlar ham ushbu sohada muhim tadqiqotlar olib borgan. Xususan, World Bank hisobotlarida ayollar tadbirkorligi kambag'allikni qisqartirish va iqtisodiy inklyuzivlikni ta'minlash vositasi sifatida baholanadi. UN Women tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ayollar biznesini qo'llab-quvvatlashda institutsional mexanizmlarning ahamiyatini ko'rsatadi.

O'zbekiston sharoitida ayollar tadbirkorligini rivojlantirish masalalari mahalliy olimlar tomonidan ham o'rganilgan. Masalan, iqtisodchi Qobiljon Abdullayev tadqiqotlarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda ayollarning roli alohida tahlil qilingan. U ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash orqali hududiy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirish mumkinligini ta'kidlaydi.

Bundan tashqari, Dilnoza Tursunova o'z ilmiy ishlarida ayollar tadbirkorligiga to'sqinlik qiluvchi asosiy omillar sifatida moliyaviy resurslarga kirishning cheklanganligi, biznes bilimlarining yetishmasligi va ijtimoiy stereotiplarni ko'rsatib o'tadi.

O'zbekistonda ayollar tadbirkorligini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan. O'zbekiston Respublikasi Prezident administratsiyasi va tegishli qarorlar asosida ayollarni biznesga jalb qilish, ularga imtiyozli kreditlar ajratish va kasb-hunar o'rgatish tizimi yo'lga qo'yilgan. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Bandlik va kambag'allikni qisqartirish vazirligi ham muhim dasturlarni amalga oshirmoqda.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ayollar tadbirkorligini rivojlantirishda quyidagi muammolar saqlanib qolmoqda:

- moliyalashtirish imkoniyatlarining yetarli emasligi;
- biznes ko'nikmalarining past darajasi;
- infratuzilmaning rivojlanmaganligi;
- gender stereotiplari va ijtimoiy to'siqlar.

Yuqoridagi tadqiqotlar umumlashtirilganda, ayollar tadbirkorligini rivojlantirish kompleks yondashuvni talab qilishi aniqlanadi. Ya'ni, iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional omillarni uyg'un holda rivojlantirish zarur

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda O'zbekistonda ayollar tadbirkorligini rivojlantirish omillarini baholash uchun tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida xalqaro tashkilotlar hisobotlari, ilmiy adabiyotlar hamda milliy normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilindi. Ayollar tadbirkorligining rivojlanishiga ta'sir etuvchi iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional omillar o'zaro bog'liqlikda baholandi. Moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari, biznes ko'nikmalari, ijtimoiy infratuzilma va huquqiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining amaliy natijalari o'rganildi. Xalqaro tajribalar bilan qiyosiy tahlil o'tkazilib, ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashning samarali yo'nalishlari aniqlandi. Olingan natijalar asosida iqtisodiy faollikni oshirish, biznes imkoniyatlarini kengaytirish va inklyuziv rivojlanishni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan ilmiy xulosalar shakllantirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari O'zbekistonda ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar ularning iqtisodiy faolligini oshirish, biznes yuritish imkoniyatlarini kengaytirish hamda bandlikni rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatayotganini tasdiqladi. O'rganilgan ma'lumotlar ayollar tadbirkorligini rivojlantirish iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, oilalar daromadlarini oshirish va inklyuziv rivojlanishni ta'minlashning muhim omillaridan biri ekanligini ko'rsatdi.

So'rov natijalari va fokus-guruh muhokamalari ayollar tadbirkorligi rivojiga ta'sir etuvchi asosiy omillar moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari, biznes ko'nikmalari, oilaviy mas'uliyat, huquqiy savodxonlik va institutsional qo'llab-quvvatlash bilan bog'liqligini ko'rsatdi. Ayniqsa, oila a'zolarini parvarishlash bilan bog'liq yuklama ayollar tadbirkorlik faoliyatini kengaytirishga ta'sir qiluvchi muhim omillardan biri sifatida namoyon bo'ldi.

1-jadval

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirishga ta'sir etuvchi asosiy omillar¹

Omillar	Tadqiqot natijalari	Kutilayotgan natija
Moliyaviy xizmatlardan foydalanish	Kredit va moliyaviy resurslarga talab yuqoriligi aniqlandi	Biznes faoliyatining kengayishi
Biznes ta'limi va ko'nikmalar	Tadbirkorlik bilimlarini oshirish zarurati kuzatildi	Korxonalar samaradorligining ortishi
Oilaviy va ijtimoiy omillar	Parvarish xizmatlariga ehtiyoj mavjudligi aniqlandi	Ayollar iqtisodiy faolligining oshishi
Huquqiy savodxonlik	Huquqiy maslahat xizmatlariga talab yuqori	Biznes xavflarining kamayishi
Institutsional qo'llab-quvvatlash	Davlat dasturlari ijobiy natija bergani qayd etildi	Tadbirkor ayollar sonining ko'payishi
Biznes tarmoqlari va mentorlik	Tajriba almashish imkoniyatlari muhimligi aniqlandi	Bozor imkoniyatlarining kengayishi

Tahlillar moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari ayollar tadbirkorligi rivojlanishida muhim o'rin egallashini ko'rsatdi. Kreditlash, sug'urta va boshqa moliyaviy instrumentlardan foydalanish imkoniyatlarining kengayishi yangi biznes tashabbuslarini amalga oshirish va mavjud korxonalar faoliyatini rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi. Xalqaro tajribalar ayollar rahbarlik qilayotgan biznes subyektlarini istiqbolli mijozlar segmenti sifatida qo'llab-quvvatlash moliya institutlari uchun ham samarali yo'nalish ekanligini tasdiqladi.

Tadqiqot natijalari tadbirkor ayollarning biznes ta'limi va kasbiy rivojlanishi bilan bog'liq ehtiyojlari yuqori ekanligini ham ko'rsatdi. Biznes boshqaruvi, marketing, moliyaviy rejalashtirish va raqamli texnologiyalar bo'yicha bilimlarni oshirish korxonalar faoliyati samaradorligini yaxshilashga xizmat qilishi aniqlandi. Shu bilan birga, murabbiylik dasturlari va professional tarmoqlar bilan hamkorlik ayollar tadbirkorligining barqaror rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi qayd etildi.

¹ Manbalar asosida muallif ishlanmasi

2-jadval
Ayollar tadbirkorligini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari¹

Yo‘nalish	Aniqlangan holat	Takomillashtirish imkoniyati
Moliyalashtirish	Kredit resurslariga talab yuqori	Maxsus moliyaviy mahsulotlarni kengaytirish
Sug‘urta xizmatlari	Qamrov darajasi cheklangan	Ayollar uchun mos sug‘urta instrumentlarini rivojlantirish
Ta’lim va malaka	Biznes ko‘nikmalariga ehtiyoj mavjud	Trening va mentorlik dasturlarini kengaytirish
Huquqiy qo‘llab-quvvatlash	Huquqiy maslahat xizmatlariga ehtiyoj mavjud	Konsultatsiya markazlarini rivojlantirish
Ijtimoiy infratuzilma	Parvarish xizmatlariga talab yuqori	Bolalar va keksalarni parvarishlash xizmatlarini kengaytirish
Biznes hamkorlik	Tarmoq aloqalarini kuchaytirish zarur	Ayollar biznes uyushmalari faoliyatini rivojlantirish

Olingan natijalar davlat dasturlari, moliya institutlari va fuqarolik jamiyati tashkilotlari o‘rtasidagi hamkorlik ayollar tadbirkorligini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Nodavlat notijorat tashkilotlari va tadbirkorlar uyushmalari axborot tarqatish, maslahat xizmatlari ko‘rsatish, biznes aloqalarini rivojlantirish va amaliy muammolarni aniqlashda muhim vositachi sifatida ishtirok etayotgani aniqlandi.

Tadqiqot natijalari ayollar tadbirkorligining rivojlanishi iqtisodiy inklyuzivlikni kuchaytirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va aholi farovonligini oshirishga xizmat qilishini tasdiqladi. Moliyaviy, institutsional va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining o‘zaro uyg‘unligi ayollar tadbirkorligini rivojlantirishning muhim omili sifatida baholandi. Natijalar ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan kompleks yondashuv iqtisodiy o‘sish va barqaror rivojlanishni ta’minlashga sezilarli hissa qo‘shishini ko‘rsatdi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O‘zbekistonda ayollar tadbirkorligini rivojlantirish so‘nggi yillarda davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan bo‘lib, bu borada amalga oshirilayotgan islohotlar ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish, bandligini ta’minlash hamda gender tengligini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash nafaqat ijtimoiy ahamiyatga ega, balki mamlakat iqtisodiy o‘sishining muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Mavjud holat ayollar tadbirkorligi rivojida qator tizimli muammolar saqlanib qolayotganini ko‘rsatadi. Xususan, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarining cheklanganligi, oilaviy majburiyatlar bilan bog‘liq yuklamalarning yuqoriligi, biznes ko‘nikmalarining yetarli darajada shakllanmaganligi hamda jamiyatdagi ayrim gender stereotiplar ayollarning tadbirkorlik faoliyatini kengaytirishda to‘siq bo‘lib xizmat qilmoqda.

¹ Manbalar asosida muallif ishlanmasi

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, ayollar tadbirkorligini samarali rivojlantirish kompleks yondashuvni talab etadi. Jumladan, moliya sektorida islohotlarni chuqurlashtirish, ayollar uchun maxsus moliyaviy mahsulotlar va xizmatlarni kengaytirish, ijtimoiy infratuzilmani (bolalar va qariyalarni parvarishlash xizmatlari) rivojlantirish, shuningdek, huquqiy savodxonlikni oshirish va odil sudlovga erishish imkoniyatlarini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, fuqarolik jamiyati institutlari va xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kuchaytirish, ilg'or xorijiy tajribalarni joriy etish hamda ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan davlat dasturlarini tizimli baholab borish zarur. Moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, tadbirkor ayollar uchun ta'lim va mentorlik dasturlarini rivojlantirish hamda ularning biznes tarmoqlarga integratsiyasini kuchaytirish ustuvor yo'nalishlar sifatida qaralishi lozim.

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish O'zbekistonda inklyuziv iqtisodiy o'sishni ta'minlash, kambag'allikni qisqartirish va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli, ushbu yo'nalishda olib borilayotgan siyosat va islohotlarni yanada takomillashtirish hamda amaliy mexanizmlar bilan mustahkamlash dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni joriy etish masalalari bo'yicha videoselektor yig'ilishidagi nutqi. 2020-yil 22-sentabr. URL: <https://yuz.uz/uz/news/prezident-raqamli-iqtisodiyotsiz-mamlakat-iqtisodiyotining-kelajagi-yoq>
2. Degryse C. Digitalisation of the Economy and Its Impact on Labour Markets. Working Paper. URL: <http://ssrn.com/abstract=2730550>
3. Malik P. (2017). Gendering Digital Entrepreneurship: From Research to Practice Using a Tensional Lens. ProQuest Dissertations Publishing. Purdue University. URL: <http://docs.lib.purdue.edu/dissertations/AAI10266070/>
4. Global Entrepreneurship Monitor (GEM). Women's Entrepreneurship Report 2020/21: Thriving Through Crisis.
5. Minniti M., Allen E., Langowitz N. (2006). The 2005 Global Entrepreneurship Monitor Special Topic Report: Women in Entrepreneurship. Babson College, Center for Women Leadership. Babson Park, MA.
6. O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. URL: <https://lex.uz>
7. Minniti M. (2009). Gender Issues in Entrepreneurship. Foundations and Trends in Entrepreneurship, 5(7–8), 497–621.
8. Schwartz E. (1976). Entrepreneurship: A New Female Frontier. Journal of Contemporary Business, 5, 47–76.
9. Ahl H., Nelson T. (2010). Moving Forward: Institutional Perspectives on Gender and Entrepreneurship. International Journal of Gender and Entrepreneurship, 2, 5–9.

10. Абриталина А.С. (2006). Женское предпринимательство: социально-экономические мотивы и факторы: диссертация кандидата социологических наук. Саратов. 153 с.

O'ZBEKISTONDA ORGANIK AGRO-OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARI BOZORINI RIVOJLANTIRISHNING YEVROPA TAJRIBASI VA MILLIY IMKONIYATLARI

Berdiyev Samariddin Raxmatovich

Denov Tadbirkorlik va Pedagogika instituti
tayanch doktoranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekistonda organik agro-oziq-ovqat mahsulotlari bozorini shakllantirishning iqtisodiy va institutsional asoslari o'rganildi. Tadqiqot davomida Yevropa mamlakatlarining organik qishloq xo'jaligini rivojlantirish tajribasi, sertifikatlashtirish tizimlari va davlat qo'llab-quvvatlash mexanizmlari tahlil qilindi. Natijalarda milliy standartlarni rivojlantirish, sertifikatlashtirish tizimini takomillashtirish va eksport salohiyatidan samarali foydalanish organik bozor rivojlanishini jadallashtirgani asoslandi. Organik mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish qishloq xo'jaligida yuqori qo'shilgan qiymat yaratish imkonini bergani aniqlandi.

Kalit so'zlar: organik qishloq xo'jaligi, organik mahsulotlar bozori, sertifikatlashtirish, eksport salohiyati, milliy standartlar, Yevropa tajribasi, agro-oziq-ovqat.

Аннотация

В статье были исследованы экономические и институциональные основы формирования рынка органической агропродовольственной продукции в Узбекистане. В ходе исследования был проанализирован европейский опыт развития органического сельского хозяйства, системы сертификации и механизмы государственной поддержки. Полученные результаты показали, что развитие национальных стандартов, совершенствование сертификации и эффективное использование экспортного потенциала способствовали ускорению развития органического рынка. Также было установлено, что расширение производства органической продукции обеспечило возможности создания высокой добавленной стоимости в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: органическое сельское хозяйство, рынок органической продукции, сертификация, экспортный потенциал, национальные стандарты, европейский опыт, агропродовольствие.

Abstract

This article examined the economic and institutional foundations of developing the organic agri-food market in Uzbekistan. The study analyzed European experience in organic agriculture, certification systems, and state support mechanisms. The findings showed that the development of national standards, improvement of certification procedures, and effective utilization of export potential accelerated organic market growth. The research also demonstrated that expanding organic production created opportunities for generating higher value added in agriculture. The proposed approaches supported sustainable agricultural development and strengthened the competitiveness of organic products.

Keywords: organic agriculture, organic food market, certification, export potential, national standards, European experience, agri-food sector.

KIRISH

Zamonaviy dunyo iqtisodiyotida organik qishloq xo‘jaligi va organik mahsulotlar bozori jadal sur‘tlar bilan rivojlanmoqda. Dunyo bo‘yicha organik mahsulotlar savdosi so‘nggi ikki o‘n yilda 5-7 baravar o‘sib, 2022 yilda 187 milliard AQSH dollarga yetdi [1]. Ushbu tendensiya iste‘molchilarning sog‘lom ovqatlanishga, atrof-muhitni muhofaza qilishga e‘tiborining kuchayishi bilan bog‘liq.

O‘zbekiston uchun organik mahsulotlar bozori nafaqat ichki sog‘lom oziq-ovqat bilan ta‘minlash, balki yuqori qo‘shimcha qiymatli eksport yo‘nalishi sifatida ham strategik ahamiyatga ega. Mamlakatimiz keng qishloq xo‘jaligi yerlariga, qulay iqlimga va boy dehqonchilik an‘analalariga ega bo‘lib, bu organik qishloq xo‘jaligini rivojlantirish uchun katta asos yaratadi.

Biroq O‘zbekistonda organik mahsulotlar bozorining rivojlanishi bir qator muammolarga duch kelmoqda: milliy qonunchilik bazasining yetarli emasligi, sertifikatlashtirish tizimining shakllanmaganligi, ishlab chiqaruvchilar va iste‘molchilar o‘rtasida organik mahsulotlar haqida bilimning pastligi, moliyaviy mexanizmlarning etishmasligi. Ushbu muammolarni hal etishda Yevropa mamlakatlarining ko‘p yillik tajribasi muhim yo‘l-yo‘riq bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Maqolaning maqsadi - Yevropa mamlakatlarida organik mahsulotlar bozorini shakllantirish tajribasini o‘rganib, O‘zbekiston uchun maqbul milliy model elementlarini aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Organik qishloq xo‘jaligi va organik mahsulotlar bozori nazariyasi bo‘yicha xorijiy tadqiqotchilardan Willer H., Lernoud J. [1], Lampkin N. [2], Padel S. [3] larning ishlari katta ahamiyat kasb etadi. Bu tadqiqotlar organik qishloq xo‘jaligining iqtisodiy asoslarini, davlat siyosatining ta‘siri va bozor mexanizmlarini o‘rganib chiqqan.

MDH mamlakatlarida bu sohaning rivojlanishini Yegorov A.Yu. [5], Kolonchin K.V. [6] larning ishlari tadqiq etgan. Ular organik qishloq xo‘jaligining o‘tish iqtisodiyoti sharoitida rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rsatib bergan.

O‘zbekistonda ushbu soha bo‘yicha tadqiqotlar hali dastlabki bosqichida. Qodirov U.Q. [8], Toshmatov N.A. [9] larning ishlari qishloq xo‘jaligini barqaror rivojlantirish masalalarini ko‘rib chiqqan. Biroq organik bozorni shakllantirish muammolari alohida tizimli tadqiqot obyekti sifatida yetarlicha o‘rganilmagan, bu ushbu maqolaning dolzarbligini belgilaydi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda O‘zbekistonda organik agro-oziq-ovqat mahsulotlari bozorini shakllantirish imkoniyatlarini baholash uchun qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida Yevropa Ittifoqi mamlakatlarining organik qishloq xo‘jaligini rivojlantirish tajribasi, sertifikatlashtirish tizimlari va davlat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari o‘rganildi. IFOAM, FiBL, FAO, Organic Monitor, Eurostat hamda O‘zbekistonning rasmiy statistik manbalari

ma'lumotlari tahlil qilindi. Organik bozor rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar SWOT tahlili asosida baholandi. Shuningdek, milliy imkoniyatlar va xalqaro tajriba o'zaro taqqoslanib, organik mahsulotlar bozorini bosqichma-bosqich rivojlantirish yo'nalishlari ishlab chiqildi. Olingan natijalar organik sektorning raqobatbardoshligini oshirish va eksport salohiyatini kengaytirish imkoniyatlarini ilmiy asoslashga xizmat qildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Organik qishloq xo'jaligi - sun'iy mineral o'g'itlar, sintetik pestitsidlar, genetik o'zgartirilgan organizmlar va o'sish regulyatorlaridan foydalanishni istisno etib, tabiiy usullar: almashlab ekish, organik o'g'itlar, biologik zararkunandalarga qarshi kurash asosida olib boriladigan agrar ishlab chiqarish tizimi. IFOAM organik qishloq xo'jaligini tuproqlar, ekotizimlar va odamlarning sog'lig'ini qo'llab-quvvatlaydigan, ekologik jarayonlarga asoslangan ishlab chiqarish tizimi sifatida ta'riflaydi [10].

Jahon organik mahsulotlar bozori so'nggi o'n yillarda barqaror o'sish sur'atlarini ko'rsatmoqda. 2022 yil holatiga ko'ra asosiy ko'rsatkichlar quyidagilardir:

1-jadval

Jahon organik qishloq xo'jaligining asosiy ko'rsatkichlari¹, 2022-yil

Ko'rsatkich	Qiymat
Organik mahsulotlar savdosi, mlrd. AQSh dollari	187,9
Sertifikatlangan organik yerlar maydoni, mln. ga	76,4
Organik ishlab chiqarish bilan shug'ullanuvchi mamlakatlar, ta	190
Organik fermerlar soni, mln. ta	3,7
Organik mahsulotlar ulushi umumiy bozorda, foizda	3-4

Organik bozorning dinamikasi shuni ko'rsatmoqdaki, u global iqtisodiy inqirozlarga nisbatan chidamli va barqaror o'sish tendensiyasini saqlab qolmoqda. Bu iste'molchilarning sog'lom ovqatlanishga bo'lgan asosiy ehtiyoji bilan izohlanadi. Organik mahsulotning narxi odatdagi mahsulotdan 30-150% ga qimmat bo'lib, bu ishlab chiqaruvchilar uchun sezilarli iqtisodiy rag'batlantiruvchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Yevropa Ittifoqi organik qishloq xo'jaligini rivojlantirishda dunyoda yetakchi o'rinni egallaydi. 2022 yilda ES da organik yerlar maydoni 15,9 mln. gektarni tashkil etdi - bu umumiy qishloq xo'jaligi yerlarining 9,9% ini tashkil etadi. Yevropa tajribasini umumlashtirgan holda bir necha asosiy shart-sharoitlarni ajratib ko'rsatish mumkin.

ES da organik qishloq xo'jaligini tartibga solishning yagona huquqiy asosi 2018 yilda qabul qilingan ES Kengashining 2018/848-sonli Nizomi hisoblanadi. Nizom organik ishlab chiqarish, yorliqlash, tekshiruv va sertifikatlashtirish bo'yicha yagona talablarni belgilaydi. Barcha a'zo-davlatlar ushbu talablarni o'z milliy qonunchiligida joriy etishi shart.

¹ Muallif ishlanmasi manbalar asosida

Yevropa davlatlari organik fermerlarni qo'llab-quvvatlash uchun Umumiy qishloq xo'jaligi siyosati (CAP) doirasida katta mablag' ajratadi. Avstriyada organik fermalar 1 ga uchun 250-600 yevro subsidiya oladi, Germaniyada esa federal va er hukumatlari darajasida murakkab subsidiyalar tizimi mavjud. Organik sertifikatli xarajatlarini qoplash, konsultatsiya xizmatlari va o'qitish dasturlari moliyalashtiriladi.

2-jadval

ES mamlakatlarida organik yerlar ko'rsatkichlari¹, 2022-yil

Mamlakat	Organik yerlar, mln. ga	Q/x yerlaridagi ulushi, foizda	Jon boshiga organik sarf, yevro
Avstriya	0,67	26,5	272
Shvetsiya	0,58	20,3	231
Estoniya	0,23	23,1	98
Italiya	2,09	17,4	70
Germaniya	1,79	10,6	157
Daniya	0,33	12,7	344
Fransiya	2,80	10,7	115
Ispaniya	2,55	10,8	38
ES o'rtacha	-	9,9	92

Yevropa mamlakatlarida organik mahsulotlarni tekshiruv va sertifikatlashtirish mustaqillik tamoyili asosida qurilgan: ishlab chiqaruvchi, tekshiruvchi va davlat nazorat organining vazifalari aniq chegaralangan. Akkreditatsiya tizimi sertifikatlashtiruvchi tashkilotlarning malakasini va ishonchliligini ta'minlaydi. ES ning yagona "EU Organic" belgisi yashil barg shaklida bo'lib, iste'molchilar orasida keng tan olingan.

Ko'plab Yevropa mamlakatlari ES belgisi bilan bir qatorda milliy yorliqlarini ham qo'llaydi: Germaniyada BIO-SIEGEL, Fransiyada AB (Agriculture Biologique), Avstriyada AMA-BIO, Daniyada Sh-mark. Frantsiyada Agence Bio davlat agentligi organik bozorni rivojlantirishni muvofiqlashtiradi: statistika to'lash, reklama kampaniyalari, xalqaro hamkorlik. Daniyada barcha tekshiruv funksiyalari davlat qo'lida bo'lib, bu iste'molchilar ishonchini oshirgan.

Italiya, Daniya va Buyuk Britaniyada maktablar, kasalxonalar va boshqa davlat muassasalariga organik oziq-ovqat yetkazib berish dasturlari keng rivojlangan. Bu dasturlar yangi avlodni organik mahsulotlarga o'rgatadi va ishlab chiqaruvchilar uchun kafolatlangan sotuv bozorini ta'minlaydi.

Yevropa davlatlarining tajribasi shuni ko'rsatadiki, organik mahsulotlar bozori o'z-o'zidan rivojlanmaydi - unga davlatning faol siyosiy, huquqiy va moliyaviy qo'llab-quvvatlashi zarur. Eng muvaffaqiyatli natijaga erishgan mamlakatlar (Avstriya - 26,5%, Shvetsiya - 20,3%, Daniya - 12,7% organik yerlar) o'zining barqaror davlat siyosatini ko'zlab yillar davomida olib borgan.

O'zbekistonda 2022 yilda «Organik mahsulotlar to'g'risida» Qonun qabul qilingan [12]. Bu qonun organik mahsulotlar ishlab chiqarish, qayta ishlash va sotishni tartibga solish uchun huquqiy asos yaratdi. Biroq qonunning to'la amalga oshirish

¹ Manba: EUROSTAT, FiBL, 2023.

mexanizmlari - milliy standartlar, tekshiruv tizimi, akkreditatsiya tartibi va moliyaviy qo'llab-quvvatlash dasturlari - hali to'liq shakllanmagan. Qonunni amalga oshirish uchun bir qancha me'moriy hujjatlar qabul qilish zarur.

O'zbekiston organik qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun muhim tabiiy resurslarga ega:

- Qishloq xo'jaligi yerlari: 4,3 mln. ga (sug'oriladi 3,4 mln. ga)
- Issiq va quyoshli iqlim ko'pgina sabzavot, meva va don ekinlari uchun qulay
- Turli agroiklim zonalari: tog', voha va cho'llarda turli ekinlar yetishtiriladi
- Ko'p asrlik an'anaviy dehqonchilik tajribasi
- Tabiiy resurslar: torf, zeolit, bentonit kabi tabiiy tuproq yaxshilovchilarning mavjudligi

O'zbekistonda sertifikatlangan organik yerlar maydoni 8-12 ming gektarni tashkil etadi - bu umumiy qishloq xo'jaligi yerlarining 0,2-0,3% ini tashkil etmaydi. Biroq organik usulda yetishtiriladigan, ammo rasmiy sertifikati bo'lmagan mahsulotlar hajmi ancha katta - bu birinchi navbatda kichik yakka tartibdagi dehqon xo'jaliklari va tog' hududlarida an'anaviy dehqonchilik bilan shug'ullanuvchi fermerlardir.

O'zbekiston qishloq xo'jaligi eksportining tarkibida meva-sabzavot mahsulotlari ulushi yildan yilga o'sib bormoqda. 2022 yilda qishloq xo'jaligi eksporti hajmi 2,1 mlrd AQSH dollarini tashkil etdi [13]. Organik sertifikat bilan ta'minlangan mahsulot narxi bozorda odatdagidan 30-150% ga qimmatroq. Demak, hatto mavjud eksport hajmining bir qismini organik sertifikatlash ham milliy daromadni sezilarli oshirishi mumkin.

3-jadval

O'zbekistonda organik mahsulotlar bozori rivojlanishining SWOT tahlili¹

Kuchli tomonlar (S)	Zaif tomonlar (W)
Qulay iqlim va keng yer resurslari. An'anaviy organik dehqonchilik tajribasi. Eksport bozorlariga geografik yaqinlik. Faol davlat agrar islohotlari.	Milliy sertifikatlashtirish standartlarining yo'qligi. Xalqaro sertifikatlashtirish xizmatlarining qimmatligi. Ishlab chiqaruvchilarda bilim darajasining pastligi. Organik infratuzilmaning zaif rivojlanganligi.
Imkoniyatlar (O)	Xatarlar (T)
Jahon organik bozorining barqaror o'sishi. Yevropa, Yaqin Sharq, Osiyo bozorlarining kengayishi. Davlat tomonidan islohotlarni qo'llab-quvvatlash. An'anaviy mahsulotlar (o'rik, anor, uzum) uchun yuqori talab.	Xorijiy organik mahsulotlar raqobati. Iqlim o'zgarishining qishloq xo'jaligiga ta'siri. Sertifikatlashtirish xarajatlarini ko'tara olmaydigan fermerlar. Xalqaro bozorda standartlar o'zgarishi.

Yevropa mamlakatlarining tajribasini o'rganish va O'zbekistonning o'ziga xos sharoitlarini tahlil qilish asosida milliy organik mahsulotlar bozorini shakllantirish uchun quyidagi ustuvor yo'nalishlar tavsiya etiladi.

1. Qonunchilik va institutsional bazani mustahkamlash.

Daniya tajribasiga asoslanib, birinchi navbatda «Organik qishloq xo'jaligi to'g'risida»gi Qonunning ijrosini ta'minlovchi me'moriy hujjatlar: Organik qishloq

¹ Muallif ishlanmasi

xo'jaligini yuritish tartibi, Sertifikatlashtirish organlari uchun akkreditatsiya talablari, Organik mahsulotlarni yorliqlash qoidalari qabul qilish zarur. Organik qishloq xo'jaligini rivojlantirish bo'yicha maxsus davlat koordinatsion organi - Agentlik yoki Markaz tuzish tavsiya etiladi (Frantsiyaning Agence Bio tajribasiga o'xshab).

2. Milliy sertifikatlashtirish standartlarini ishlab chiqish.

IFOAM va ES standartlariga mos keladigan O'zbekiston milliy organik standartlarini ishlab chiqish zarur. Bunda Hindiston (NPOP standartlari) va Xitoy (CNOPS standartlari) tajribasiga e'tibor berilishi lozim - bu mamlakatlar o'z milliy standartlarini xalqaro darajada tan oldirib, eksport imkoniyatlarini kengaytira oldi. Milliy standartlar ES va IFOAM standartlari bilan o'zaro muvofiqlikni ta'minlashi, shu bilan birga mahalliy iqlim sharoitlari va an'anaviy dehqonchilik usullarini hisobga olishi zarur.

3. Moliyaviy rag'batlantirish tizimini joriy etish.

Yevropa tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, davlat moliyaviy qo'llab-quvvatlashsiz organik sektor rivojlanmaydi. O'zbekiston uchun quyidagi moliyaviy mexanizmlar tavsiya etiladi:

- Organik sertifikatlashtirish xarajatlarining 50-70% ini davlat tomonidan qoplash (birinchi 3 yil uchun)

- Organik yerlar uchun soliq imtiyozlari
- Organik fermerlarga subsidiyalashtirilgan kreditlar
- Organik mahsulotlarni qayta ishlash korxonalariga investitsiyalarni

rag'batlantirish

- Xalqaro sertifikatlashga o'tuvchi fermerlar uchun grant dasturlari

4. Infratuzilmani rivojlantirish.

Organik mahsulotlar bozorining samarali faoliyat ko'rsatishi uchun maxsus infratuzilma zarur: alohida saqlash omborlari (organik mahsulotlar an'anaviy mahsulotlar bilan aralashtirilmasligi uchun), sertifikatlangan qayta ishlash korxonalari, organik mahsulotlar yarmarkalari va bozorlar, ixtisoslashgan chakana savdo nuqtalari va internet savdo platformasi. Italiya va Fransiya tajribasiga ko'ra, fermerlik kooperativlari organik mahsulotlar infratuzilmasini birgalikda shakllantirish uchun eng samarali shakldir.

5. Eksport yo'nalishini rivojlantirish.

O'zbekiston uchun organik eksportning ustuvor yo'nalishlari: meva va sabzavot (qovoq, o'rik, anor, anjir, uzum, gilos), quritilgan meva-chevalar va yong'oqlar, zira, anor va boshqa xushbo'y o'simliklar, organik paxta tolasi va to'qimachilik mahsulotlari, asalarichilik mahsulotlari. Eksport bozori sifatida Yevropa (Germaniya, Buyuk Britaniya, Niderlandiya), Yaqin Sharq (BAA, Saudiya Arabistoni) va MDH mamlakatlari ko'proq imkoniyat yaratadi.

6. Axborot va bilimlarni tarqatish.

Daniya va Avstriya tajribasiga asoslanib, organik qishloq xo'jaligini keng joriy etish uchun fermerlar va qishloq xo'jaligi maslahatchilarini qayta tayyorlash dasturlari, iste'molchilar uchun axborot kompaniyalari, davlat muassasalariga (maktablar,

kasalxonalar) organik mahsulot yetkazib berish dasturlari zarur. Bu faoliyatni Organik qishloq xo'jaligini rivojlantirish agentligi muvofiqlashtirishi kerak.

Yevropa tajribasi va O'zbekistonning o'ziga xos sharoitlarini tahlil qilish asosida milliy organik mahsulotlar bozorini shakllantirish uchun bosqichma-bosqich model tavsiya etiladi:

4-jadval

O'zbekistonda organik mahsulotlar bozorini shakllantirish bosqichlari

Bosqich	Muddat	Asosiy faoliyatlar	Kutilgan natijalar
I bosqich: Poydevor	2024-2027 yillar	Milliy standartlarni qabul qilish; akkreditatsiya tizimini yaratish; moliyaviy dastur ishlab chiqish; fermerlarni o'rgatish; koordinatsion organ tuzish	Qonunchilik bazasi to'liq; 5-8 sertifikatlashtiruvchi tashkilot; 25-30 ming ga organik yer
II bosqich: Rivojlantirish	2027-2030 yillar	Eksport yo'nalishini kengaytirish; qayta ishlash infratuzilmasini yaratish; ichki talabni rag'batlantirish; xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish	50-70 ming ga organik yer; 200dan ortiq sertifikatlangan fermer; eksport 50 mln. AQSH dollar
III bosqich: Mustahkamlash	2030-2034 yillar	Milliy organik brendini yaratish; xalqaro bozorlarda kengayish; to'liq raqobatbardosh milliy bozor	100 ming ga ortiq organik yer; milliy brend xalqaro tan olingan; eksport 200 mln. AQSH dollardan ortiq

Ushbu model Germaniya va Fransiya tajribasiga o'xshash aralash boshqaruv modeliga asoslangan bo'lib, davlat tomonidan me'moriy-huquqiy tartibga solish va moliyaviy rag'batlantirish, bozor mexanizmlari orqali esa ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar faolligini ta'minlash ko'zda tutiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yevropa mamlakatlarining organik mahsulotlar bozorini shakllantirish tajribasini o'rganish shuni ko'rsatdiki, muvaffaqiyatga erishish uchun bir necha asosiy shart-sharoitlar zarur: izchil qonunchilik bazasi, samarali sertifikatlashtirish tizimi, davlatning moliyaviy qo'llab-quvvatlashi va iste'molchilarning xabardorligini oshirish. O'zbekiston bu sohadagi tajriba to'plash yo'lida hali dastlabki bosqichida bo'lib, biroq uning tabiiy va insoniy salohiyati nihoyatda katta.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, O'zbekistonda organik mahsulotlar bozorini rivojlantirish uchun quyidagi ustuvor chora-tadbirlar amalga oshirilishi zarur:

- Milliy organik standartlarni xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish;
- Samarali sertifikatlashtirish, nazorat va akkreditatsiya tizimini joriy etish;
- Organik sertifikatsiya xarajatlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini yaratish;
- Eksport infratuzilmasi va bozor kanallarini rivojlantirish;
- Iste'molchilar va ishlab chiqaruvchilar o'rtasida bilim va xabardorlik darajasini oshirish.

Yevropa tajribasini oʻrganib milliy sharoitlarga moslashtirishda Oʻzbekiston organik sektori 10 yil ichida jadal rivojlanishi va mamlakatimizning qishloq xoʻjaligi eksportini sifat jihatdan yangi pogʻonaga koʻpayishi mumkin. Bunda davlatning izchil strategik siyosati va moliyaviy irodasi hal qiluvchi rol oʻynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻXATI

1. Willer H., Schlatter B., Travnicsek J. et al. The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2023. - Research Institute of Organic Agriculture FiBL, Frick, and IFOAM. - Bonn, 2023. - 340 p.
2. Lampkin N.H., Measures M., Padel S. (Eds.) 2015/16 Organic Farm Management Handbook. - Newbury: Organic Research Centre, 2015. - 280 p.
3. Padel S., Rocklinsberg H., Schmid O. The implementation of organic principles and values in the European Regulation for organic food // Food Policy. - 2009. - No. 34(3). - P. 245-251.
4. Lobley M., Butler A., Reed M. The contribution of organic farming to rural development // Land Use Policy. - 2009. - No. 26(3). - P. 723-735.
5. Yegorov A.Yu. Organik agro-ozuq-ovqat mahsulotlari bozorini shakllantirish va rivojlantirish (Markaziy Federal Okrug misolida): Iqtisodiyot fanlari nomzodi dissertatsiyasi. - Moskva: VNIIOPTUSH, 2014. - 224 b.
6. Kolonchin K.V. Organik dehqonchilik va uning Rossiya agrar iqtisodiyotidagi oʻrni // Agrar ilmiy jurnali. - 2020. - No. 3. - 45-52-betlar.
7. Donnik I.M., Vereshchak I.V. Organik qishloq xoʻjjaligini rivojlantirish uchun ilmiy asoslar // Rossiya veterinariya ilmlari jurnali. - 2019. - No. 1. - 15-22-betlar.
8. Qodirov U.Q. Oʻzbekiston qishloq xoʻjjaligini barqaror rivojlantirish strategiyasi. - Toshkent: Fan, 2021. - 320 b.
9. Toshmatov N.A. Agroiqtisodiyotda ekologik muammolar va ularni hal etish yoʻllari // Oʻzbekiston Milliy universiteti xabarлари. Iqtisodiyot seriyasi. - 2022. - No. 2. - 78-85-betlar.
10. IFOAM - Organics International. The IFOAM Norms for Organic Production and Processing. Version 2014. - Bonn: IFOAM, 2014. - 148 p.
11. European Commission. Organic farming statistics. Eurostat. - Brussels, 2023.
12. Oʻzbekiston Respublikasining «Organik qishloq xoʻjjaligi toʻgʻrisida»gi Qonuni. 2019 yil 2 iyul, OʻRQ-554-son. - Toshkent, 2019.
13. Oʻzbekiston Respublikasi Davlat statistika qoʻmitasi. Qishloq xoʻjjaligi: statistik toʻplam. - Toshkent, 2023. - 184 b.
14. Organic Monitor. The Global Market for Organic Food & Drink. - London, 2023.
15. FAO. Organic Agriculture worldwide: current statistics. FAOSTAT. - Rome, 2023.

TEKSTIL SANOATIDA RAQOBATBARDOSHLIKNI TA'MINLASHDA INNOVATSION FAOLIYATNING O'RNI VA AHAMIYATI

Djurayeva Dilnoza Davronovna

Buxoro davlat universiteti dotsenti, PhD.

Hamzayeva Sumbula Komil qizi

Buxoro davlat universiteti talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada tekstil sanoatida raqobatbardoshlikni ta'minlashda innovatsiyalarning ahamiyati o'rganildi. Tadqiqot davomida Xitoy va O'zbekiston tekstil sanoatining rivojlanish ko'rsatkichlari tahlil qilindi hamda innovatsiyalarni joriy etish natijalari baholandi. Olingan natijalar raqamlashtirish, sun'iy intellekt va aqlli ishlab chiqarish texnologiyalarining samaradorlikni oshirgani, xarajatlarni kamaytirgani va mahsulot sifatini yaxshilaganini ko'rsatdi. Shuningdek, innovatsion rivojlanishni qo'llab-quvvatlash bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqildi va ularning tarmoq raqobatbardoshligini mustahkamlashdagi ahamiyati asoslandi.

Kalit so'zlar: tekstil sanoati, innovatsiya, raqobatbardoshlik, raqamlashtirish, sun'iy intellekt, ERP tizimi, eksport, texnologik modernizatsiya.

Аннотация

В статье было исследовано значение инноваций в обеспечении конкурентоспособности текстильной промышленности. В ходе исследования были проанализированы показатели развития текстильной отрасли Китая и Узбекистана, а также оценены результаты внедрения инновационных решений. Полученные результаты показали, что цифровизация, искусственный интеллект и технологии умного производства повысили производительность, снизили затраты и улучшили качество продукции. Также были разработаны практические рекомендации по поддержке инновационного развития и обоснована их роль в укреплении конкурентоспособности отрасли.

Ключевые слова: текстильная промышленность, инновации, конкурентоспособность, цифровизация, искусственный интеллект, ERP-система, экспорт, технологическая модернизация.

Abstract

This article examined the role of innovation in improving the competitiveness of the textile industry. The study analyzed the development indicators of the textile sectors of China and Uzbekistan and evaluated the outcomes of innovation implementation. The findings demonstrated that digitalization, artificial intelligence, and smart manufacturing technologies increased productivity, reduced costs, and improved product quality. Practical recommendations for supporting innovation-driven development were proposed, and their contribution to strengthening industrial competitiveness and expanding export potential was substantiated.

Keywords: textile industry, innovation, competitiveness, digitalization, artificial intelligence, ERP system, export, technological modernization.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida globallashuv jarayonlarining chuqurlashishi va xalqaro raqobatning tobora kuchayib borishi tekstil sanoati korxonalarini doimiy ravishda yangi texnologik va boshqaruv yechimlarini izlashga undamoqda. Bugungi kunda jahon tekstil bozori hajmi 660 milliard dollardan oshib, unda 75 milliondan ortiq kishi mehnat qiladi. Rivojlangan mamlakatlarda sanoat korxonalarining 40-50 foiz tajriba-konstruktorlik ishlanmalariga yo'naltirilgan innovatsion loyihalarni amalga oshirmoqda, natijada ishlab chiqarish samaradorligi o'rtacha 30-50 foizga, xarajatlar esa 20-40 foizga kamaymoqda.

Tekstil sanoati ko'plab mamlakatlar, jumladan O'zbekiston iqtisodiyotida muhim tarmoqlardan biri hisoblanadi. 2025-yilda O'zbekiston to'qimachilik sanoatida ishlab chiqarish hajmi 134 trillion so'mga yetdi va o'tgan yilga nisbatan 6,3 foizga oshdi. Sohaga jalb qilingan xorijiy investitsiyalar hajmi 2,1 milliard dollarni tashkil etdi. Eksport hajmi esa 2,5 milliard dollarga yetkazilib, ijobiy o'sish qayd etildi. 2026-yilga mo'ljallangan ko'rsatkichlar ishlab chiqarish hajmini 147 trillion so'mga, eksport hajmini 3,3 milliard dollarga yetkazish va tarmoqqa 2,2 milliard dollar xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni o'z ichiga oladi. Sohada band bo'lgan aholi soni 623 ming kishini tashkil etadi va 650 mingga yetkazish rejalashtirilgan. Mamlakat paxta xom ashyosi ishlab chiqarish bo'yicha jahonda 7-o'rinni egallab, yiliga taxminan 1 million tonna paxta ishlab chiqaradi. Biroq, O'zbekistonning jahon tekstil bozoridagi ulushi hali 1,5 foizdan oshmayapti. Bu sohaning salohiyatidan to'liq foydalanilmayotganini va innovatsion o'zgarishlarga ehtiyoj borligini ko'rsatadi.

Xitoy 2025-yilda jahon tekstil va tikuvchilik mahsulotlari savdosining 30 foizdan ortig'ini tashkil etib, dunyodagi eng yirik yetkazib beruvchi davlat hisoblanadi. Xitoy oliy innovatsion rivojlangan hududlarida o'rtacha R&D intensivligi 4,5 foizga yetgan bo'lsa, Xitoyning yetakchi korxonalari bu ko'rsatkichni 6-8 foizga oshirmoqda. Bu ularga har yili 30-40 foizga yangi turdagi mahsulotlarni bozorga chiqarish imkonini bermoqda. 2025-yilning birinchi sakkiz oyida Xitoy to'qimachilik korxonalarining umumiy daromadi 15155,2 milliard yuanga (taxminan 2,2 trillion dollar) yetgan.

Innovatsion faoliyat esa ushbu vazifani hal etishning asosiy vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Aynan innovatsiyalar orqali korxonalar ishlab chiqarish samaradorligini oshirishi, mahsulot sifatini yaxshilashi, xarajatlarni kamaytirishi va yangi bozorlarga chiqish imkoniyatiga ega bo'lishi mumkin. Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, raqamlashtirish va aqlli texnologiyalarni joriy etgan kompaniyalarda o'rtacha ishlab chiqarish samaradorligi 30-50 foizga, xarajatlar 20-70 foizga kamayadi, sifat ko'rsatkichlari esa 95-99 foizga yetadi.

Biroq, innovatsiyalarni joriy etishda turli to'siqlar mavjud bo'lib, ularni bartaraf etish tizimli yondashuvni talab qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, korxonalarning 45-60 foizi moliyaviy resurslarning yetishmasligi, 30-40 foizi malakali kadrlar tanqisligi, 20-25 foizi esa eskirgan texnologik bazaga ega. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada tekstil sanoatida raqobatbardoshlikni ta'minlashda innovatsiyalarning o'ziga xos jihatlari tahlil qilinib, mavjud to'siqlar va ularni bartaraf etishning samarali yo'llari

yoritilgan. Tadqiqot natijalari soha mutaxassisleri va korxona rahbarlari uchun amaliy ahamiyatga ega.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda tekstil sanoatida innovatsiyalarning raqobatbardoshlikka ta'sirini baholash uchun qiyosiy tahlil, statistik tahlil va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida O'zbekiston va Xitoy tekstil sanoatining rivojlanish ko'rsatkichlari, eksport hajmi, investitsiyalar oqimi hamda innovatsion faoliyat natijalari o'rganildi. Rasmiy statistik ma'lumotlar, xalqaro hisobotlar va sohaviy manbalar asosida ishlab chiqarish samaradorligi, xarajatlar dinamikasi va texnologik yangilanish ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Innovatsiyalarni joriy etish natijasida yuzaga kelgan iqtisodiy samaralar umumlashtirildi. Raqamlashtirish, ERP tizimlari, sun'iy intellekt va aqlli ishlab chiqarish texnologiyalarining amaliy ahamiyati baholanib, ularni keng qo'llash bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqildi.

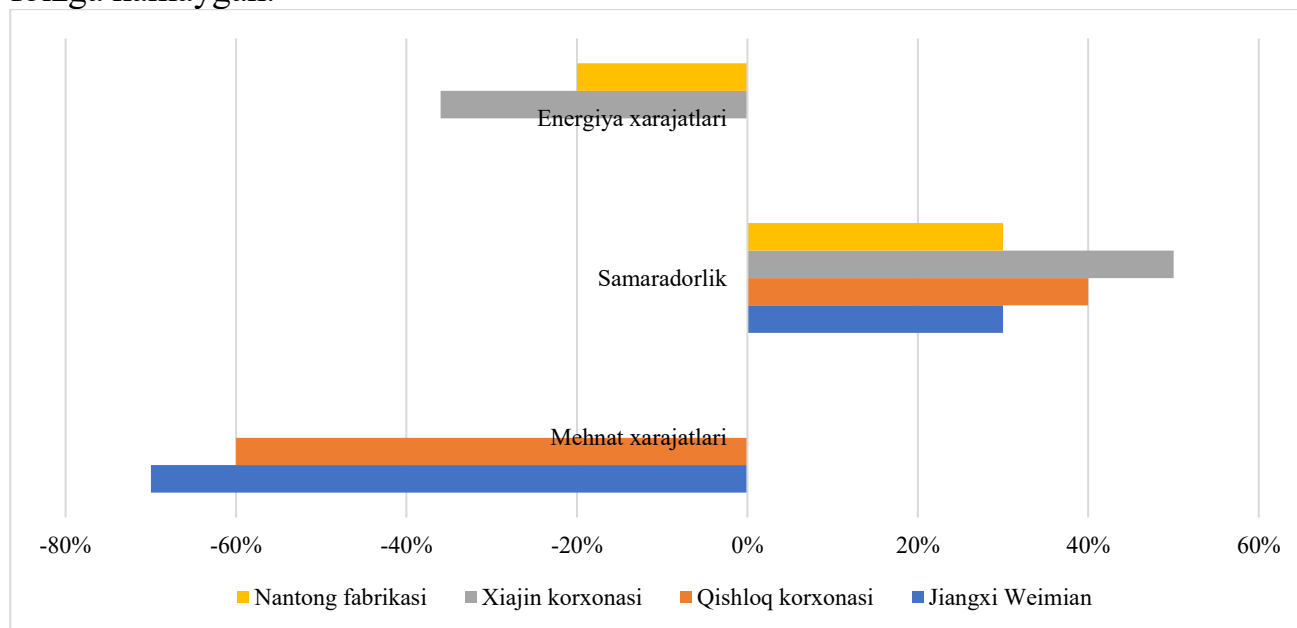
TAHLIL VA NATIJALAR

Tekstil sanoati jahon iqtisodiyotida muhim o'rin tutadi. Global tekstil bozori hajmi 2025 yilda 660,13 milliard dollarni tashkil etgan va 2026 yilga borib 702,97 milliard dollargacha o'sishi kutilmoqda. Bu bozorda Xitoy yetakchi mavqega ega bo'lib, jahon savdosining 30 foizdan ortig'ini o'z zimmasiga olgan.

Xitoy Bojxona bosh boshqarmasi ma'lumotlariga ko'ra, 2025 yilda Xitoyning tekstil va tikuvchilik mahsulotlari eksporti 293,77 milliard dollarni tashkil etgan. Bu ko'rsatkich 2024 yilga nisbatan 2,4 foizga kamaygan. To'qimachilik mahsulotlari eksporti 142,6 milliard dollarga yetib, 0,5 foizga o'sgan. Tayyor kiyim-kechak eksporti esa 151,12 milliard dollarni tashkil qilib, 5,0 foizga kamaygan. Eksportdagi pasayish asosan jahon iqtisodiy o'sishining sekinlashishi va AQShning boj siyosati bilan bog'liq. AQShga eksport 449,3 milliard dollarni tashkil etgan bo'lib, o'tgan yilga nisbatan 11,8 foizga kamaygan. ASEAN davlatlariga eksport hajmi 499 milliard dollarga yetib, 6,1 foiz pasayish kuzatilgan. Shu bilan birga, Bir belbog' bir yo'l davlatlariga eksport hajmi 1596,3 milliard dollarni tashkil qilib, umumiy eksportning 54,3 foizni tashkil qilgan.

Xitoyning rivojlangan mintaqalarida to'qimachilik korxonalari innovatsiyalarni joriy etishda katta muvaffaqiyatlarga erishgan. Jiangxi Weimian tekstil guruhi 5G plus aqlli fabrika loyihasini joriy etgan. Natijada mehnat xarajatlari 70 foizga kamaygan, ishlab chiqarish samaradorligi 30 foizga oshgan va 200 ga yaqin korxonada bu yechimlar joriy qilingan. Qishloq joylashgan tikuvchilik korxonasida raqamli texnologiyalar qo'llanilishi hisobiga mehnat xarajatlari 60 foizga kamaygan, ishlab chiqarish samaradorligi 40 foizga oshgan va buyurtma muddatlari 30 foizga qisqargan. Xiajin tumanidagi korxonada asbob-uskunalarini almashtirish va ishlab chiqarish liniyasini o'zgartirish loyihasidan so'ng ishlab chiqarish samaradorligi 50 foizga oshgan, energiya xarajatlari 36 foizga kamaygan, bir tonna ipni qayta ishlash xarajatlari 1500 yuanga tushgan. Nantong shahrida esa butunlay qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanadigan karbon neytral aqlli fabrika ishga tushirilgan bo'lib,

ishlab chiqarish samaradorligi 30 foizga oshgan va umumiy energiya xarajatlari 20 foizga kamaygan.

1-rasm. Innovatsiyalarning samaradorlik ko'rsatkichlari¹.

Xitoyda 2025 yilda mahsulot ishlab chiqarish o'sishi sanoatni boshqarish darajasida 1,8 foizni tashkil etgan. To'qimachilik sanoatida 3,0 foiz, kimyo tolalari sanoatida 8,2 foiz o'sish qayd etilgan bo'lsa, tikuvchilik sanoatida 3,0 foiz pasayish kuzatilgan. Ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasi to'qimachilik sanoatida 77,5 foiz va kimyo tolalari sanoatida 85,8 foizni tashkil etgan.

O'zbekiston tekstil sanoati 2025 yilda sezilarli natijalarga erishdi. Sanoatning ishlab chiqarish hajmi 134 trillion so'mga yetib, o'tgan yilga nisbatan 6,3 foizga oshdi. Tarmoqqa jalb qilingan xorijiy investitsiyalar hajmi 2,1 milliard dollarni tashkil etdi. Eksport hajmi esa 2,5 milliard dollarga yetib, ijobiy o'sish qayd etildi. Yakuniy tayyor mahsulot eksporti 18,5 foizga oshgani alohida e'tiborga loyiq. Sohada band bo'lgan aholi soni 623 ming kishiga yetdi. O'zbekiston to'qimachilik mahsulotlari 75 ta davlatga eksport qilingan. Asosiy savdo hamkorlar qatorida Rossiya, Turkiya, Belarus, Qirg'iziston, Qozog'iston, Xitoy, Germaniya va Birlashgan Arab Amirliklari bor. Yangi bozorlar sifatida Jazoir, Angola, Gretsiya va Quvayt o'zlashtirildi. Eksport qiluvchi korxonalar soni 1409 taga yetdi, ulardan 502 tasi yangi korxonalar bo'lib, ular 203,0 million dollarlik eksport hajmini yaratdi.

2026 yilga mo'ljallangan rejalarga ko'ra ishlab chiqarish hajmini 147 trillion so'mga, eksportni esa 3,3 milliard dollarga oshirish maqsad qilingan. Tarmoqqa 2,2 milliard dollar xorijiy investitsiyalar jalb qilish rejalashtirilgan. Bu hisobiga 207 ming tonna sintetik va aralash ip, 397 million kvadrat metr gazlama, 224 million dona tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish va 108 million kvadrat metr mato bo'yash bo'yicha qo'shimcha quvvatlar barpo etiladi. Shu bilan birga, tarmoqni barqaror rivojlantirishga to'sqinlik qilayotgan omillar mavjud. Paxta tolasiga bo'lgan talabning

¹ Manba : <http://scgta.org.cn/news/economic/59836.html>

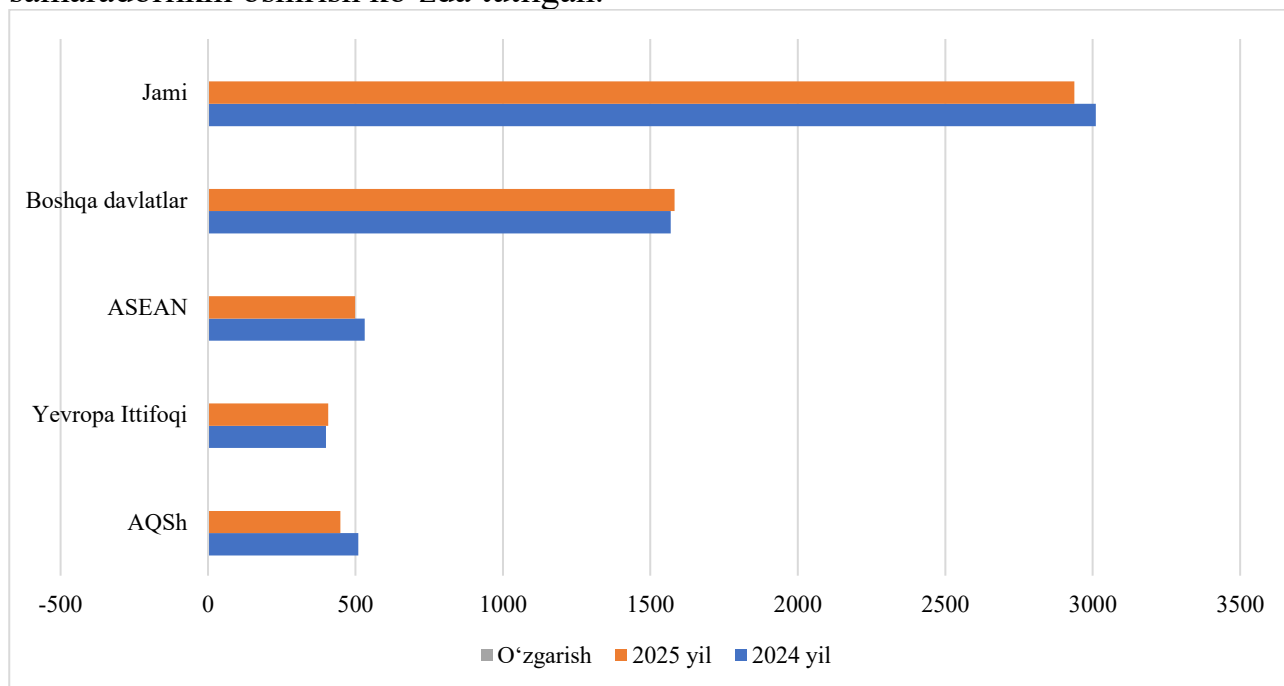
bir qismi import hisobiga qoplanayotgani, moliyaviy resurslar qiymatining yuqoriligi, tashqi bozorlarda logistika xarajatlari ortishi va ayrim yo'nalishlarda malakali mutaxassislar yetishmasligi dolzarb muammolar sifatida qayd etilgan.

1-jadval

O'zbekiston tekstil sanoatining 2025 yildagi asosiy ko'rsatkichlari¹.

Ko'rsatkich	Qiymati	O'zgarish
Ishlab chiqarish hajmi, trln so'm	134	6,3 foiz
Eksport hajmi, mlrd AQSH dollar	2,5	ijobiy
Xorijiy investitsiyalar, mlrd AQSH dollar	2,1	-
Bandlar soni, ming kishi	623	27 ming reja
Eksportchi korxonalar, dona	1409	502 tasi yangi

Ushbu muammolarni hal etish maqsadida 2026 yilda bir qator chora-tadbirlar ko'riladi. Korxonalarga 200 million dollar miqdorida imtiyozli kreditlar ajratish, 138 ta korxonani moliyaviy sog'lomlashtirish va 100 ta yangi korxonani eksport faoliyatiga jalb etish rejalashtirilgan. Xalqaro standartlar va sertifikatlarni joriy etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. 60 ta korxonada Better Work, BCI, FWF va Organic EU dasturlari ishga tushiriladi. Zamonaviy tekstil laboratoriyasi tashkil etilib, unda tayyor mahsulotlar sifati 24 parametr bo'yicha tahlil qilinadi. 40 ta korxonada ERP tizimlari va sun'iy intellektni joriy etish orqali ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish va samaradorlikni oshirish ko'zda tutilgan.

2-rasm. Xitoy tekstil eksporti bozorlar kesimida², mlrd AQSH dollar

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, innovatsiyalarni joriy etgan korxonalarda mehnat xarajatlari 60-70 foizga kamayadi, ishlab chiqarish samaradorligi 30-50 foizga oshadi, energiya xarajatlari 20-36 foizga kamayadi, buyurtma muddatlari 30 foizga

¹ Manba : O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil yakunlariga bag'ishlangan ma'ruzasi

² Manba : <https://www.eccpit.com/news/Y21zcG86MjAyNDY>

qisqaradi va mahsulot sifati 95-99 foizga yetadi. Xitoy tekstil korxonalarida tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalari xarajatlarining ulushi 4,0-4,5 foizni tashkil etmoqda. 2025 yilda integral patent talabnomalari soni bo'yicha 38 295 ta patent so'rovi qayd etilgan.

Xulosa qilib aytganda, innovatsiyalar, ayniqsa raqamlashtirish va sun'iy intellektni qo'llash, ishlab chiqarish samaradorligini 30-50 foizga oshirish, xarajatlarni 20-70 foizga qisqartirish va mahsulot sifatini xalqaro standartlarga mos holga keltirish imkonini beradi. O'zbekiston tekstil sanoati 2025 yilda ishlab chiqarish hajmini 134 trillion so'mga yetkazib, eksportni 2,5 milliard dollarga oshirgan. Tarmoqni innovatsion rivojlantirishda davlat tomonidan ajratilayotgan 200 million dollarlik imtiyozli kreditlar, xorijiy standartlarni joriy etish, zamonaviy laboratoriyalar tashkil etish va 40 ta korxonada ERP hamda sun'iy intellekt tizimlarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. 2026 yilga mo'ljallangan maqsadli ko'rsatkichlar - ishlab chiqarish hajmini 147 trillion so'mga va eksportni 3,3 milliard dollarga yetkazish - mazkur islohotlarning amalga oshirilishi bilan bevosita bog'liq. Xitoy tajribasi shuni ko'rsatdiki, innovatsion faoliyatni joriy etish raqobatbardoshlikni oshirishning muhim mexanizmi bo'lib, uning muvaffaqiyati asosan investitsiyalar oqimi va texnologik modernizatsiyaga bog'liq. Xalqaro miqyosda joriy qilinayotgan karbon neytral va aqlli fabrikalar konsepsiyalari O'zbekiston uchun qisqa vaqt ichida muhim yo'nalish sifatida qaralishi lozim.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, innovatsiyalar tekstil sanoatida raqobatbardoshlikni oshirishning asosiy omili hisoblanadi. Xitoy tajribasida texnologik yangilanishlar ishlab chiqarish samaradorligini 30-50 foizga oshirgan, xarajatlarni 20-70 foizga kamaytirgan. O'zbekiston tekstil sanoati 2025 yilda 134 trln so'm mahsulot ishlab chiqarib, eksportni 2,5 mlrd dollarga yetkazdi, biroq innovatsiyalar darajasi pastligicha qolmoqda. Asosiy to'siqlar: moliyaviy cheklovlar, kadrlar yetishmasligi va eskirgan texnologiyalar.

Quyidagi takliflar beriladi. Birinchidan, 40 ta korxonada ERP va sun'iy intellektni joriy etishni 100 tagacha kengaytirib, har biriga 500 ming dollargacha imtiyozli kredit ajratish. Ikkinchidan, innovatsion loyihalar uchun 50 mln AQSH dollarlik grant jamg'armasini tuzish. Uchinchidan, yiliga 2 ming nafar mutaxassisni xorijda malaka oshirish. To'rtinchidan, klasterlar sonini 25 taga yetkazib, har birida namuna aqlli fabrika qurish. Beshinchidan, eksportchilar uchun ISO sertifikat olish xarajatlarining 50 foizini subsidiyalash. Oltinchidan, logistika xarajatlariga 20-30 foiz chegirma belgilash. Ushbu chora-tadbirlar 2026 yilda ishlab chiqarish hajmini 147 trln so'mga, eksportni 3,3 mlrd AQSH dollarga yetkazish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil yakunlariga bag'ishlangan ma'ruzasi. - Toshkent, 2025.
2. Xitoy Xalq Respublikasi Bojxona Bosh boshqarmasi. 2025 yil to'qimachilik va tikuvchilik mahsulotlari eksporti to'g'risidagi hisobot. - Pekin, 2026.

3. Xitoy To'qimachilik va Tikuvchilik Mahsulotlari Importchilari va Eksportchilari Palatasi. 2025 yil statistik tahlil. - Pekin, 2026.
4. Renmin Van Yudu to'qimachilik sanoatining raqamli transformatsiyasi: kichik matodan katta "to'qimachilik intellekti" sari. - 2025.
5. Xitoy Moliyaviy Axborot Tarmog'i. Shandun viloyati, Syatszin tumani: "Aqlli modernizatsiya va raqamli transformatsiya" an'anaviy to'qimachilik sanoatini yangilamoqda - 2025.
6. China Daily. Nantong opens China's first carbon-neutral smart spinnery - 2025.
7. Xodjaeva G.A. O'zbekistonda to'qimachilik sanoati tarmog'ini rivojlantirish yo'nalishlari. - Best Publication, 2024.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN HUMAN CAPITAL EVALUATION: A HUMAN-CENTERED GOVERNANCE PERSPECTIVE

Habibullo Hamidovich Ziyavitdinov

Bukhara state university

Department of "Marketing and management

E-mail: habibziyavitdin@gmail.com

Abstract

This article examined the role of artificial intelligence in human capital evaluation processes. The study analyzed the application of AI technologies in recruitment, performance assessment, professional development planning, and workforce forecasting. The findings demonstrated that artificial intelligence improved data processing speed, enhanced competency identification, and increased the effectiveness of assessing employee development needs. The analysis also confirmed that transparency, fairness, explainability, and human oversight strengthened the reliability of AI-based evaluation systems. Furthermore, the research showed that a human-centered governance approach supported responsible decision-making and improved the quality of strategic workforce management. The study confirmed the growing contribution of AI to the development and evaluation of human capital.

Keywords: artificial intelligence, human capital, competencies, evaluation, human resource management, transparency, fairness, human oversight, strategic management.

Annotatsiya

Mazkur maqolada sun'iy intellektning inson kapitalini baholash jarayonlaridagi o'rni va ahamiyati o'rganildi. Tadqiqotda xodimlarni tanlash, faoliyat samaradorligini baholash, kasbiy rivojlanishni rejalashtirish hamda ishchi kuchiga bo'lgan ehtiyojlarni prognozlashda sun'iy intellekt texnologiyalarining imkoniyatlari tahlil qilindi. Natijalar sun'iy intellekt ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash, kompetensiyalarni aniqlash va rivojlantirish ehtiyojlarini baholash samaradorligini oshirganini ko'rsatdi. Shaffoflik, adolatlilik, tushuntiriluvchanlik va inson nazorati tamoyillari sun'iy intellekt asosidagi baholash tizimlarining ishonchliligini ta'minlagani asoslandi. Tadqiqot inson markazli boshqaruv yondashuvi tashkilotlarda strategik qarorlar sifatini yaxshilashga xizmat qilganini tasdiqladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, inson kapitali, kompetensiya, baholash, kadrlar boshqaruvi, shaffoflik, adolatlilik, inson nazorati, strategik boshqaruv.

Аннотация

В статье была исследована роль искусственного интеллекта в процессах оценки человеческого капитала. В ходе исследования были проанализированы возможности применения искусственного интеллекта при подборе персонала,

оценке эффективности деятельности, планировании профессионального развития и прогнозировании потребностей рабочей силы. Полученные результаты показали, что технологии искусственного интеллекта повысили скорость обработки данных, качество выявления компетенций и эффективность оценки потребностей в развитии сотрудников. Также было обосновано, что принципы прозрачности, справедливости, объяснимости и человеческого контроля обеспечили надёжность систем оценки. Исследование подтвердило, что человекоориентированный подход к управлению способствовал повышению качества стратегических решений и развитию человеческого капитала организаций.

Ключевые слова: искусственный интеллект, человеческий капитал, компетенции, оценка, управление персоналом, прозрачность, справедливость, человеческий контроль, стратегическое управление.

INTRODUCTION

Human capital refers to the stock of knowledge, skills, health, experience, and productive capabilities embodied in people. It remains a foundational driver of productivity, organizational competitiveness, poverty reduction, and workforce readiness for future jobs. Recent World Bank evidence emphasizes that human capital is formed not only through education systems but also through homes, neighborhoods, and workplaces; therefore, organizations have a direct responsibility for maintaining and developing the capabilities of their workforce (Holla et al., 2026). In this context, human capital evaluation is no longer limited to the measurement of formal qualifications or past performance. It increasingly involves the assessment of adaptability, learning agility, collaboration, creativity, judgment, and the capacity to work effectively with digital technologies.

The urgency of improving human capital evaluation is reinforced by the accelerating transformation of work. The World Economic Forum (2025) reports that the Future of Jobs Survey 2025 collected the views of more than 1,000 large employers representing over 14 million workers across 22 industry clusters and 55 economies. The report estimates that 39% of workers' existing skill sets are expected to be transformed or become outdated during 2025-2030. It also indicates that if the global workforce were represented by 100 workers, 59 would require training by 2030. These trends mean that organizations need evaluation systems that are more dynamic, evidence-based, and forward-looking than traditional annual appraisals or credential-based screening.

Artificial intelligence has become one of the main technological forces behind this transformation. AI systems can process structured and unstructured data, detect

patterns, classify skills, forecast turnover risk, recommend learning content, and support managerial decision-making across the employee lifecycle. At the same time, AI changes the content of work itself. OECD evidence shows that occupations highly exposed to AI increasingly demand management, business, emotional, cognitive, and digital skills, while the ILO's 2025 refined global index finds that one in four workers is in an occupation with some exposure to generative AI and that clerical occupations continue to show the highest exposure levels (Green, 2024; Gmyrek et al., 2025). Human capital evaluation must therefore assess not only what employees know now but also how effectively they can adapt to technological change.

This article examines the role of AI in human capital evaluation from an organizational and strategic management perspective. The article addresses three research questions: (1) how is AI changing the evaluation of employee and workforce capabilities; (2) what value does AI create for recruitment, performance management, learning, and workforce planning; and (3) what governance conditions are necessary for fair, transparent, and trustworthy AI-based evaluation? The central argument is that AI can substantially improve human capital evaluation, but only when it is embedded in a human-centered governance architecture that preserves accountability, contextual judgment, and employee trust.

LITERATURE REVIEW

The theoretical foundations of human capital were developed by Becker, who conceptualized education, skills, and experience as productive investments that enhance individual and organizational performance [1]. Contemporary studies have expanded this perspective by incorporating digital literacy, adaptability, creativity, collaboration, and lifelong learning capabilities as essential dimensions of human capital [13]. This broader understanding has strengthened the strategic importance of human capital evaluation in modern organizations.

The application of artificial intelligence in human resource management has attracted increasing scholarly attention. Tambe, Cappelli, and Yakubovich emphasized that the successful adoption of AI in HRM depends on data quality, accountability, fairness, and effective governance mechanisms [10]. Similarly, Gong, Fan, and Bartram highlighted that AI contributes to organizational effectiveness by improving workforce management, innovation capacity, and decision-making processes [4].

The role of AI in human capital development and evaluation was extensively examined by Ekuma [2]. The study demonstrated that AI technologies enhanced the identification of employee competencies, supported personalized learning pathways, and improved the assessment of workforce development needs. These findings indicate

that human capital evaluation has increasingly shifted from measuring past performance toward identifying future potential and capability growth.

The relationship between AI and changing workforce skill requirements was analyzed by Green [5] and Gmyrek et al. [3]. Their research showed that technological, analytical, managerial, and interpersonal competencies have become increasingly important in digitally transformed labor markets. Consequently, effective human capital evaluation systems should assess not only existing knowledge and skills but also employees' ability to adapt to technological change and continuous learning environments.

AI-supported recruitment and talent assessment have also become important research areas. Rigotti and Fosch-Villaronga found that AI-based recruitment systems improved candidate screening and competency identification while emphasizing the importance of fairness, transparency, and non-discrimination in algorithmic decision-making [9]. Likewise, Varma, Pereira, and Patel demonstrated that AI-enhanced performance management systems provided continuous evaluation, improved feedback quality, and supported more informed managerial decisions [11].

Workforce planning and strategic talent management have benefited significantly from AI applications. Venugopal et al. showed that AI-driven analytics improved workforce forecasting, talent allocation, succession planning, and employee retention strategies [12]. These capabilities have strengthened the strategic role of human capital evaluation within organizations.

Furthermore, the OECD developed methodological approaches for comparing AI capabilities with human skills and evaluating their complementary roles in organizational performance [7]. This framework provided valuable insights into identifying uniquely human competencies and understanding how AI can support, rather than replace, human decision-making processes.

The reviewed literature indicates that artificial intelligence has enhanced the efficiency, accuracy, and strategic value of human capital evaluation [2]; [4]; [12]. At the same time, scholars consistently emphasized that transparency, fairness, explainability, and human oversight remain essential requirements for ensuring the reliability and legitimacy of AI-based evaluation systems [6]; [8]; [9]. These theoretical and empirical insights formed the foundation for the human-centered governance perspective proposed in this study.

METHODOLOGY

This article uses a conceptual review design. It does not present original survey, interview, or experimental data. Instead, it synthesizes peer-reviewed studies, institutional reports, and regulatory texts related to AI, work, skills, and human capital

evaluation. The review prioritizes publications from 2019 to 2026 because this period captures the rapid expansion of people analytics, the diffusion of generative AI, and the emergence of stronger regulatory responses to algorithmic decision-making.

Sources were selected according to four criteria: direct relevance to human capital theory or HRM; explicit treatment of AI, automation, or people analytics; attention to workforce skills, evaluation, or development; and relevance to governance, fairness, transparency, or regulation. The analytical objective is interpretive rather than statistical. The article integrates findings from management research, labor economics, human resource development, institutional reports, and regulatory documents to construct a coherent framework for AI-based human capital evaluation.

This method is appropriate because the topic is multidimensional. AI-based evaluation cannot be understood only as a technical issue or only as an HR practice. It simultaneously involves algorithmic systems, data governance, managerial decision-making, employee rights, organizational culture, and labor-market transformation.

Recruitment and selection are among the most visible applications of AI in human capital evaluation. AI systems can screen resumes, extract skills from candidate profiles, compare applicant data with job requirements, rank candidates, detect semantic similarity between job descriptions and experience, and support interview analysis. These functions can reduce administrative workload and improve the speed of early-stage selection, especially when organizations face large applicant pools.

ANALYSIS AND RESULTS

From a human capital perspective, the main advantage of AI in recruitment is that it can identify both explicit and latent indicators of capability. Instead of relying only on degrees, job titles, or years of experience, AI-enabled tools can detect transferable skills, career patterns, and potential role fit. This supports more skill-based hiring and may expand access for candidates whose capabilities are not fully captured by traditional credentials.

However, recruitment is also the domain in which AI-related risks are most visible. Rigotti and Fosch-Villaronga (2024) emphasize that AI-based recruitment may reproduce or amplify social inequalities if training data, model design, or deployment practices are biased. AI systems can also create privacy concerns and reduce candidates' ability to understand or contest decisions. Therefore, AI should not become an unchallengeable gatekeeping mechanism. It should support structured decision-making while preserving human review, documentation, and appeal procedures.

AI is increasingly used in performance management through real-time analytics, digital feedback tools, productivity indicators, and predictive models. Compared with annual appraisal systems, AI-supported evaluation can provide more frequent signals

about performance patterns, goal progress, collaboration, and workload distribution. Varma et al. (2024) show that AI can affect multiple components of performance management by improving data capture, monitoring, feedback, and decision support.

The strategic value of AI in performance evaluation lies in its ability to connect individual contributions with broader organizational outcomes. It can help managers identify performance trends, detect early signs of disengagement or overload, and align employee objectives with business priorities. In knowledge-intensive work, AI can also support the evaluation of project contributions, learning progress, and team-level performance.

At the same time, performance evaluation is never purely objective. It involves interpretation, context, values, and employee dignity. Excessive reliance on AI may create perceptions of surveillance, dehumanization, or unfairness. It may also encourage employees to optimize measurable indicators rather than meaningful value creation. For this reason, AI should provide evidence and alerts, while final evaluative judgment should remain with accountable human decision-makers who can consider context, exceptions, and qualitative contributions.

One of the strongest contributions of AI to human capital evaluation is development-oriented assessment. AI can identify skill gaps, recommend learning content, track progress, and personalize development pathways according to employee needs and organizational priorities. This allows evaluation to move from a static assessment of past performance toward a dynamic assessment of future capability.

In rapidly changing labor markets, this developmental function is especially important. The World Economic Forum identifies AI and big data, networks and cybersecurity, technological literacy, creative thinking, resilience, flexibility, agility, curiosity, and lifelong learning as skill areas expected to gain importance. AI-based evaluation systems should therefore assess not only technical skills but also human-centered capabilities that complement digital technologies.

Potential assessment also becomes more precise when AI is used responsibly. Predictive analytics can help organizations estimate which employees are likely to succeed in new roles, who may benefit from targeted development, and which teams require reskilling. Nevertheless, such predictions should be treated as probabilistic signals rather than deterministic judgments. Human review is necessary to prevent algorithmic outputs from narrowing career opportunities or reinforcing historical bias.

AI also strengthens human capital evaluation at the workforce level. It can support retention analysis, succession planning, internal mobility, workforce segmentation, and forecasting of future skill requirements. Venugopal et al. demonstrate that AI and topic modeling can improve workforce planning by identifying HRM themes and supporting more informed decisions about recruitment, retention, and performance management.

At the strategic level, AI shifts human capital evaluation from an individual appraisal function to an organizational capability. It allows managers to evaluate whether the workforce has the right combination of skills, roles, and learning capacity to achieve future objectives. This is particularly important because AI affects occupations unevenly. Some roles face stronger automation pressure, while others become more valuable because they involve judgment, social interaction, creativity, or complex problem-solving.

Strategic evaluation should therefore include role-level AI exposure, reskilling feasibility, succession risk, and the identification of complementary human capabilities. Organizations that evaluate human capital only through current productivity indicators may underestimate future skill gaps. Conversely, organizations that combine AI analytics with strategic workforce planning can improve talent allocation, reduce mismatch, and build organizational agility.

Table 1.
Main domains of AI use in human capital evaluation¹

Domain	AI contribution	Main value	Main risk	Suggested KPI
Recruitment and selection	Skill extraction, candidate screening, job-fit inference	Faster and broader assessment of applicant capability	Bias, privacy violation, opaque rejection	Quality of hire; candidate diversity; selection validity
Performance evaluation	Real-time analytics, feedback support, goal tracking	Continuous evidence for managerial decisions	Surveillance perception, gaming of metrics, dehumanization	Goal attainment; productivity; feedback quality
Learning and development	Skill-gap mapping, personalized learning recommendations	Targeted capability growth and faster reskilling	Over-standardization, narrow skill definitions	Skill gain; learning completion; transfer to job performance
Workforce planning	Retention prediction, succession analytics, internal mobility matching	Strategic talent allocation and workforce agility	Opaque decisions, historical bias, weak accountability	Turnover prediction accuracy; succession readiness; mobility rate

The reviewed literature suggests that AI-based human capital evaluation should be understood as a sequence of connected stages rather than as a single tool. The process begins with data inputs, moves through AI analytics, produces evaluation

¹ Developed by the author based on Tambe et al. (2019), Ekuma (2024), Gong et al. (2025), Varma et al. (2024), and Venugopal et al. (2024).

outputs, informs managerial decisions, and finally affects human capital outcomes. Each stage creates value, but each stage also creates governance risks.

Figure 1 presents a conceptual framework that links analytics and governance. The framework emphasizes that AI creates strategic value when it converts fragmented workforce data into forward-looking capability assessments. However, it also emphasizes that data quality, fairness, explainability, and human oversight must be embedded throughout the process.

Table 2.

AI-enabled human capital evaluation framework¹

Stage	Core elements	Evaluation output	Governance checkpoint
1. Data inputs	Employee records; resumes; performance data; learning data; collaboration and engagement signals	Integrated human capital data foundation	Legality, relevance, accuracy, representativeness, data minimization
2. AI analytics layer	Skill extraction; pattern recognition; predictive modeling; anomaly detection; capability clustering	Analytical insight into current and future capability	Model validity, fairness testing, explainability, documentation
3. Evaluation outputs	Performance indicators; skill gaps; learning potential; promotion readiness; retention risk; succession suitability	Evidence for managerial interpretation	Avoid deterministic interpretation; check for adverse impact
4. Managerial decisions	Recruitment; promotion; development planning; internal mobility; rewards; workforce redesign	Actionable HR and strategic decisions	Human review, contextual judgment, decision communication
5. Human capital outcomes	Productivity; better talent allocation; faster reskilling; stronger retention; workforce agility	Organizational value creation	Continuous monitoring, employee feedback, appeal and correction mechanisms

The effectiveness of AI in human capital evaluation depends heavily on governance. Langer and König argue that opacity is a defining feature of algorithm-based HRM and that transparency must be considered from the perspective of several stakeholders, including users, affected employees or candidates, deployers, developers, and regulators. This is especially important because human capital evaluation affects employment opportunities, promotion prospects, rewards, and access to development resources.

The regulatory environment is also becoming stricter. Regulation (EU) 2024/1689, known as the Artificial Intelligence Act, classifies many AI systems used

¹ Developed by the author.

in employment, worker management, and access to self-employment as high-risk when they are used for recruitment, selection, promotion, termination, task allocation, monitoring, or evaluation. This means that AI-based human capital evaluation is not only a technological innovation issue; it is also a compliance, accountability, and fundamental-rights issue.

A human-centered governance model should therefore include six interrelated controls: data audit, model validation, fairness testing, human review, decision communication, and appeal or correction mechanisms. These controls reduce the probability that AI systems will reinforce bias, produce opaque decisions, violate privacy, or weaken organizational trust.

Table 3.
Governance controls for trustworthy AI-based human capital evaluation¹

Governance control	Purpose	Practical requirement	Risk mitigated
Data audit	Ensure that input data are lawful, relevant, accurate, and representative	Document data sources; remove irrelevant variables; test for missingness and imbalance	Historical bias; privacy violation; invalid inference
Model validation	Check whether the AI system performs reliably for its intended HR purpose	Test predictive accuracy; compare with baseline methods; validate across employee groups	Unreliable prediction; false confidence
Fairness testing	Detect unequal or discriminatory effects	Conduct adverse-impact analysis and subgroup performance testing	Discrimination; unequal career opportunity
Explainability	Make decisions understandable to managers and affected individuals	Provide interpretable reasons, model documentation, and decision logs	Opacity; weak trust; inability to contest outcomes
Human oversight	Preserve accountable judgment and contextual interpretation	Assign trained reviewers; require meaningful approval for consequential decisions	Rubber-stamping; over-automation
Appeal and correction	Allow errors to be challenged and corrected	Create review channels; correct data; retrain or adjust models when needed	Uncorrected harm; loss of legitimacy
Continuous monitoring	Maintain performance and compliance over time	Run periodic audits; track drift; update policies and models	Model drift; regulatory non-compliance

The evidence reviewed in this article indicates that AI improves human capital evaluation in three major ways. First, it expands the informational basis of assessment

¹ Developed by the author based on Langer and König (2023), Rigotti and Fosch-Villaronga (2024), and Regulation (EU) 2024/1689.

by integrating structured and unstructured data. Second, it increases temporal sensitivity by enabling continuous or near-real-time evaluation rather than relying exclusively on periodic appraisal cycles. Third, it strengthens strategic foresight by supporting predictive analysis of skills, mobility, retention, and future workforce needs.

These advantages are especially valuable in environments characterized by technological disruption and skill instability. Traditional evaluation systems often measure what employees have done in the past, while AI-supported systems can help identify what employees may be able to learn, where they may contribute next, and what organizational interventions may improve future performance. This makes AI relevant not only for HR departments but also for strategic management.

Nevertheless, AI does not eliminate the social and ethical dimensions of evaluation. Decisions about merit, potential, fit, and fairness remain embedded in organizational values and power relations. If AI systems are poorly designed or weakly governed, they may reproduce bias, intensify surveillance, or reduce employees to data profiles. This risk is particularly serious when algorithmic outputs are treated as neutral facts rather than as model-based estimates shaped by data quality, design assumptions, and institutional choices.

The most appropriate model is therefore complementarity rather than substitution. AI should improve the evidence available to managers, but it should not remove human responsibility for consequential decisions. Human capital evaluation is strongest when AI provides analytical insight, managers provide contextual judgment, and organizations provide transparent governance mechanisms. In this model, AI becomes a capability for responsible decision support rather than a mechanism of automated control.

For managers, the main implication is that AI adoption in human capital evaluation should begin with clear decision purposes. Organizations should specify whether an AI system is intended to support recruitment, performance feedback, learning recommendations, retention analysis, or workforce planning. Vague implementation increases the risk of invalid measurement and weak accountability.

For HR departments, AI requires stronger data governance. Employee data should be collected and processed only when it is relevant, lawful, accurate, and explainable. HR specialists also need new competencies in people analytics, algorithmic fairness, data interpretation, and ethical risk management.

For employees and candidates, trustworthy AI requires transparency and contestability. Individuals affected by AI-supported evaluation should receive understandable explanations, have opportunities to correct inaccurate data, and be able to request human review when decisions affect employment or career progression.

This article is conceptual and therefore does not provide original empirical testing. Its conclusions are based on the synthesis of existing research and institutional evidence. Future studies should test the proposed framework using organizational case studies, surveys, experiments, or longitudinal workforce data.

Further research is also needed on sectoral and regional differences in AI-based human capital evaluation. The effects of AI may differ across public and private organizations, large and small firms, high-income and developing economies, and knowledge-intensive and service-oriented sectors. Another promising direction is the empirical measurement of employee trust, perceived fairness, and acceptance of AI-supported HR decisions.

CONCLUSION AND SUGGESTIONS

Artificial intelligence is becoming a powerful instrument for evaluating human capital. It helps organizations measure skills more dynamically, identify developmental needs earlier, personalize learning interventions, and align workforce decisions with long-term strategic objectives. In recruitment, performance management, learning and development, and workforce planning, AI can substantially improve the depth, speed, and relevance of evaluation.

However, the article also shows that the quality of AI-based evaluation depends on governance conditions. Bias, opacity, privacy violations, regulatory non-compliance, and over-automation can undermine both fairness and organizational legitimacy. For this reason, AI should be embedded in a human-centered model that combines data quality control, fairness auditing, explainability, meaningful human oversight, appeal mechanisms, and continuous monitoring.

The future of human capital evaluation is not “AI instead of humans.” It is AI with accountable human judgment. Organizations that understand this distinction will be better positioned to use AI as a strategic, ethical, and development-oriented capability for strengthening human capital.

REFERENCES

1. Becker, G. S. (1993). Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education (3rd ed.). University of Chicago Press.
2. Ekuma, K. (2024). Artificial intelligence and automation in human resource development: A systematic review. *Human Resource Development Review*, 23(2), 199-229. <https://doi.org/10.1177/15344843231224009>
3. Gmyrek, P., Berg, J., Kaminski, K., Konopczynski, F., Ladna, A., Nafradi, B., Rosłaniec, K., & Troszynski, M. (2025). Generative AI and jobs: A refined global index of occupational exposure (ILO Working Paper No. 140). International Labour Organization. <https://doi.org/10.54394/HETP0387>

4. Gong, Q., Fan, D., & Bartram, T. (2025). Integrating artificial intelligence and human resource management: A review and future research agenda. *The International Journal of Human Resource Management*, 36(1), 103-141. <https://doi.org/10.1080/09585192.2024.2440065>
5. Green, A. (2024). Artificial intelligence and the changing demand for skills in the labour market (OECD Artificial Intelligence Papers No. 14). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/88684e36-en>
6. Langer, M., & König, C. J. (2023). Introducing a multi-stakeholder perspective on opacity, transparency and strategies to reduce opacity in algorithm-based human resource management. *Human Resource Management Review*, 33(1), 100881. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2021.100881>
7. OECD. (2023). AI and the future of skills, Volume 2: Methods for evaluating AI capabilities. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/a9fe53cb-en>
8. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union.
9. Rigotti, C., & Fosch-Villaronga, E. (2024). Fairness, AI and recruitment. *Computer Law & Security Review*, 53, 105966. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2024.105966>
10. Tambe, P., Cappelli, P., & Yakubovich, V. (2019). Artificial intelligence in human resources management: Challenges and a path forward. *California Management Review*, 61(4), 15-42. <https://doi.org/10.1177/0008125619867910>
11. Varma, A., Pereira, V., & Patel, P. (2024). Artificial intelligence and performance management. *Organizational Dynamics*, 53(1), 101037. <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2024.101037>
12. Venugopal, M., Madhavan, V., Prasad, R., & Raman, R. (2024). Transformative AI in human resource management: Enhancing workforce planning with topic modeling. *Cogent Business & Management*, 11(1), 2432550. <https://doi.org/10.1080/23311975.2024.2432550>
13. Holla, A., Schady, N., & Silva, J. (Eds.). (2026). Building human capital where it matters: Homes, neighborhoods, and workplaces. World Bank. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-2277-3>
14. World Economic Forum. (2025). The future of jobs report 2025. World Economic Forum.

PUL MABLAG‘LARI HISOBINI TASHKIL ETISHNING SAMARADORLIGI TAHLILI

O‘rolova Aziza Umid qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
tayanch doktoranti

E-mail: aziza.uralova@icloud.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada korxonalarda pul mablag‘lari hisobini tashkil etish samaradorligi tahlil qilindi. Tadqiqot davomida pul mablag‘lari aylanishi, likvidlik darajasi, operatsion pul oqimlari va rejalashtirish sifati bilan bog‘liq ko‘rsatkichlar o‘rganildi. Natijalarda hisob jarayonlarini raqamlashtirish, ichki nazorat tizimini takomillashtirish va pul oqimlarini samarali boshqarish moliyaviy barqarorlikni mustahkamlagani aniqlandi. pul mablag‘lari hisobi samaradorligini baholash uchun taklif etilgan integral indeks boshqaruv qarorlarining sifatini oshirishga xizmat qilgani asoslandi.

Kalit so‘zlar: pul mablag‘lari hisobi, pul oqimlari, likvidlik, ichki nazorat, raqamlashtirish, moliyaviy boshqaruv, integral indeks.

Аннотация

В статье был проведён анализ эффективности организации учёта денежных средств на предприятиях. В ходе исследования были изучены показатели оборачиваемости денежных средств, ликвидности, операционных денежных потоков и качества планирования. Полученные результаты показали, что цифровизация учётных процессов, совершенствование системы внутреннего контроля и эффективное управление денежными потоками способствовали укреплению финансовой устойчивости предприятий. Также было обосновано, что предложенный интегральный индекс оценки эффективности учёта денежных средств повысил качество управленческих решений и аналитических оценок.

Ключевые слова: учёт денежных средств, денежные потоки, ликвидность, внутренний контроль, цифровизация, финансовое управление, интегральный индекс.

Abstract

This article analyzed the efficiency of cash accounting organization in enterprises. The study examined indicators related to cash turnover, liquidity, operating cash flows, and planning quality. The findings showed that the digitalization of accounting processes, improvement of internal control systems, and effective cash flow management strengthened financial stability. The research also demonstrated that the proposed integrated index for evaluating cash accounting efficiency improved the quality of managerial decisions and financial analysis. The results confirmed the importance of reliable cash accounting in modern financial management.

Keywords: cash accounting, cash flow, liquidity, internal control, digitalization, financial management, integrated index.

KIRISH

Pul mablagʻlari korxona faoliyatining uzluksizligini taʼminlaydigan, eng yuqori likvidlik darajasiga ega boʻlgan muhim moliyaviy resurs hisoblanadi. Korxonalarining moliyaviy barqarorligi, toʻlov qobiliyati, investitsion jozibadorligi va xoʻjalik faoliyati samaradorligi pul mablagʻlaridan oqilona foydalanish hamda ularning harakatini samarali boshqarish bilan bevosita bogʻliqdir. Shu sababli pul mablagʻlari hisobini toʻgʻri tashkil etish zamonaviy moliyaviy boshqaruvning ustuvor yoʻnalishlaridan biri sifatida eʼtirof etilmoqda.

Jahon amaliyotida raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan hisob tizimlari va xalqaro moliyaviy hisobot standartlarining keng joriy etilishi pul mablagʻlari hisobi sifatiga boʻlgan talablarni yanada oshirmoqda. Zamonaviy boshqaruv sharoitida korxonalar uchun pul oqimlari toʻgʻrisidagi ishonchli va tezkor axborotlar nafaqat joriy operatsiyalarni boshqarish, balki strategik qarorlar qabul qilishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Pul mablagʻlari harakatini samarali nazorat qilish, likvidlikni saqlash va pul oqimlarini prognozlash korxonalarining moliyaviy barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Korxonalar faoliyatida pul mablagʻlari hisobi bilan bogʻliq axborotlarni shakllantirish, ichki nazoratni takomillashtirish, pul oqimlarini rejalashtirish va ularning samaradorligini baholash masalalari dolzarbligicha qolmoqda. Mazkur holat pul mablagʻlari hisobini tashkil etish samaradorligini kompleks baholashga xizmat qiluvchi ilmiy yondashuvlarni ishlab chiqish zaruratini kuchaytiradi.

Ushbu maqolaning maqsadi korxonalarda pul mablagʻlari hisobini tashkil etish samaradorligini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish, uning moliyaviy boshqaruvdagi ahamiyatini baholash hamda samaradorlikni aniqlashga xizmat qiluvchi integral koʻrsatkichlar tizimini takomillashtirish boʻyicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

ADABIYOTLAR SHARHI

Pul mablagʻlari hisobi va pul oqimlarini boshqarish masalalari xalqaro hamda mahalliy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida pul mablagʻlari korxonaning likvidligi, moliyaviy barqarorligi va investitsion salohiyatini taʼminlovchi muhim moliyaviy resurs sifatida eʼtirof etiladi. Horngren, Datar va Rajan boshqaruv hisobida pul mablagʻlari harakati toʻgʻrisidagi axborotlar korxona faoliyatini rejalashtirish, nazorat qilish va qarorlar qabul qilishning asosiy axborot manbalaridan biri ekanligini taʼkidlaydilar [1]. Mualliflarning fikricha, pul oqimlari haqidagi maʼlumotlarning oʻz vaqtida shakllantirilishi korxona resurslaridan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

Drury pul mablagʻlarini boshqarish tizimini boshqaruv hisobining muhim elementi sifatida baholab, pul oqimlarini byudjetlashtirish korxonaning qisqa muddatli moliyaviy barqarorligini taʼminlashda muhim vosita ekanligini qayd etadi [2]. Uning tadqiqotlarida pul mablagʻlari harakatini prognozlash moliyaviy tavakkalchiliklarni kamaytirishning samarali mexanizmi sifatida koʻrsatilgan. Garrison, Noreen va Brewer pul mablagʻlari hisobi hamda ichki nazorat tizimi oʻrtasidagi bogʻliqlikni oʻrganib, nazorat mexanizmlarining takomillashuvi mablagʻlardan maqsadli foydalanish

samaradorligini oshirishini asoslab berganlar [3]. Ularning fikricha, pul mablagʻlari hisobining sifati korxonaning umumiy boshqaruv samaradorligiga bevosita taʼsir koʻrsatadi.

Moliyaviy boshqaruv nuqtayi nazaridan Brigham va Ehrhardt pul oqimlari korxona qiymatini shakllantiruvchi asosiy omillardan biri ekanligini taʼkidlaydi [5]. Mualliflar korxonalarda erkin pul oqimlarini samarali boshqarish investorlar uchun qiymat yaratishning muhim sharti ekanligini qayd etganlar.

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari doirasida IAS 7 “Cash Flow Statements” standarti pul oqimlari toʻgʻrisidagi hisobotni tuzishning metodologik asoslarini belgilab beradi [6]. Mazkur standartda operatsion, investitsion va moliyalashtirish faoliyatlari boʻyicha pul oqimlarini alohida aks ettirish korxonaning moliyaviy holatini baholash imkonini berishi koʻrsatib oʻtilgan.

Mahalliy iqtisodchi olimlardan Hasanov boshqaruv hisobida pul mablagʻlari harakatini nazorat qilish va byudjetlashtirish tizimlarini rivojlantirish korxonalarining moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshirishini taʼkidlaydi [8]. Ibrohimov esa pul mablagʻlari hisobi korxonaning toʻlov qobiliyati va likvidligini baholashda muhim ahamiyatga ega ekanligini asoslaydi [9].

Pardayev pul mablagʻlari hisobi va moliyaviy hisobot oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlikni oʻrganib, pul mablagʻlari harakati haqidagi axborotlar korxonaning moliyaviy natijalarini toʻgʻri baholash imkonini berishini qayd etgan [10]. Abdusalomova N. esa raqamli iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobi va audit tizimlarini rivojlantirish masalalarini tadqiq etib, hisob jarayonlarini avtomatlashtirish axborotlarning ishonchligini oshirishini taʼkidlagan [11].

Tahlil natijalari shuni koʻrsatadiki, mavjud ilmiy tadqiqotlarda pul mablagʻlari hisobi, pul oqimlarini boshqarish va ichki nazorat masalalari yetarlicha oʻrganilgan boʻlsa-da, pul mablagʻlari hisobini tashkil etish samaradorligini kompleks baholovchi integral koʻrsatkichlar tizimi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Mazkur tadqiqot aynan pul mablagʻlari hisobi samaradorligini baholashning integral modeli (PMHSI)ni taklif etishi bilan mavjud ilmiy ishlardan farqlanadi va ularning ilmiy-uslubiy bazasini rivojlantiradi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda tizimli yondashuv, iqtisodiy-statistik tahlil, qiyosiy tahlil, guruhlash, umumlashtirish va integral baholash usullaridan foydalanildi. Pul mablagʻlari hisobining samaradorligi quyidagi koʻrsatkichlar asosida baholandi:

1-jadval

Pul mablagʻlari hisobi samaradorligini baholash koʻrsatkichlari¹

Koʻrsatkich	Hisoblash tartibi	Tavsifi
Pul mablagʻlari aylanish koeffitsiyenti	$\frac{\text{Sof tushum}}{\text{Oʻrtacha pul mablagʻlari}}$	Pul mablagʻlaridan foydalanish intensivligi
Absolyut likvidlik koeffitsiyenti	$\frac{\text{pul mablagʻlari}}{\text{joriy majburiyatlar}}$	Toʻlov qobiliyati darajasi

¹ Manbalar asosida muallif ishlanmasi

Ko'rsatkich	Hisoblash tartibi	Tavsifi
Operatsion pul oqimi rentabelligi	$\frac{\text{operatsion pul oqimi}}{\text{sof foyda}} \times 100$	Pul oqimlari sifati
Prognoz aniqligi koeffitsiyenti	$\frac{\text{Haqiqiy pul oqimi}}{\text{Rejalashtirilgan pul oqimi}} \times 100$	Rejalashtirish sifati

Tadqiqotda pul mablag'lari hisobi samaradorligini baholash uchun quyidagi integral indeks taklif etildi i:

$$PMHSI = \frac{K_1 + K_2 + K_3 + K_4}{4}$$

bu yerda:

- K_1 - pul mablag'lari aylanish koeffitsiyenti;
- K_2 - absolyut likvidlik koeffitsiyenti;
- K_3 - operatsion pul oqimi rentabelligi;
- K_4 - prognost aniqligi koeffitsiyenti.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari pul mablag'lari hisobini tashkil etish samaradorligi korxona moliyaviy boshqaruvining sifat ko'rsatkichlari bilan uzviy bog'liqligini tasdiqladi. Xususan, pul mablag'lari hisobining tezkorligi va ishonchliligi boshqaruv qarorlarini qabul qilish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida korxonalar nafaqat moliyaviy natijalarga, balki pul oqimlarining barqarorligi va prognost qilinuvchanligiga ham alohida e'tibor qaratmoqda.

Xalqaro amaliyotda pul mablag'larini boshqarishning asosiy instrumentlari sifatida Cash Flow Management, Treasury Management va Cash Budgeting tizimlari keng qo'llaniladi. Ushbu yondashuvlar pul mablag'lari harakatini real vaqt rejimida monitoring qilish, qisqa muddatli likvidlikni boshqarish va ortiqcha mablag'lardan samarali foydalanish imkonini beradi. O'zbekiston korxonalarida ham mazkur mexanizmlarni joriy etish moliyaviy boshqaruv sifatini sezilarli yaxshilashi mumkin.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, pul mablag'lari hisobi samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar orasida axborot texnologiyalaridan foydalanish darajasi ustuvor ahamiyat kasb etadi. ERP tizimlari, elektron bank xizmatlari va avtomatlashtirilgan to'lov platformalari hisob ma'lumotlarining aniqligini oshirib, inson omili bilan bog'liq xatoliklarni kamaytiradi. Natijada korxonaning moliyaviy resurslari ustidan nazorat kuchayadi va boshqaruv xarajatlari qisqaradi.

Bundan tashqari, pul mablag'lari hisobi samaradorligi korxonaning ichki nazorat muhiti bilan ham bevosita bog'liqdir. Kuchli nazorat tizimi mablag'larning maqsadsiz sarflanishini oldini olish, noqonuniy operatsiyalarni aniqlash va moliyaviy xavflarni kamaytirish imkonini beradi. Shu sababli pul mablag'lari hisobi va ichki audit tizimlari o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari asosida pul mablag'lari hisobini tashkil etish samaradorligini oshirishning quyidagi ustuvor yo'nalishlari taklif etiladi:

1. Hisob jarayonlarini to'liq raqamlashtirish. Korxonalarda ERP, CRM va elektron hujjat aylanish tizimlarini joriy etish hisob ma'lumotlarini shakllantirish muddatini qisqartiradi hamda operatsion xarajatlarni kamaytiradi.

2. Pul oqimlarini byudjetlashtirish tizimini rivojlantirish. Pul mablag'larining kirim va chiqimlarini qisqa hamda uzoq muddatli prognozlash mexanizmlarini joriy etish korxonaning likvidlik darajasini barqarorlashtiradi.

3. Riskka asoslangan ichki nazorat tizimini shakllantirish. Pul mablag'lari bilan bog'liq operatsiyalarni nazorat qilishda moliyaviy xavflarni identifikatsiya qilish va baholash usullaridan foydalanish zarur.

4. Bank tizimlari bilan integratsiyani kengaytirish. Elektron to'lov tizimlari va internet-banking xizmatlari bilan integratsiyalashgan hisob tizimlari pul mablag'lari harakatini real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi.

5. Pul mablag'lari hisobi samaradorligini kompleks baholash mexanizmini joriy etish.

Taklif etilgan PMHSI integral ko'rsatkichidan foydalanish korxonalarda pul mablag'lari hisobining holatini muntazam monitoring qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Pul mablag'lari hisobining samaradorligi korxonaning moliyaviy holatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

2-jadval

Pul mablag'lari hisobining samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar¹

Omillar	Ta'sir darajasi
Hisob jarayonlarini avtomatlashtirish	Yuqori
Ichki nazorat tizimi	Yuqori
Pul oqimlarini rejalashtirish	Yuqori
Xodimlar malakasi	O'rta
Bank tizimlari bilan integratsiya	Yuqori
Elektron to'lov tizimlaridan foydalanish	Yuqori

Natijalarga ko'ra, avtomatlashtirilgan hisob tizimlaridan foydalanadigan korxonalarda pul mablag'lari hisoboti tayyorlash vaqti qisqarib, axborotlarning tezkorligi va ishonchliligi oshadi.

3-jadval

Pul mablag'lari hisobini tashkil etish samaradorligining boshqaruv natijalariga ta'siri²

Ko'rsatkich	An'anaviy tizim	Raqamlashtirilgan tizim
Hisobot tayyorlash muddati	5-7 kun	1-2 kun
Hujjatlarni qayta ishlash	Qo'lda	Avtomatik
Xatoliklar darajasi	Yuqori	Past
Nazorat samaradorligi	O'rta	Yuqori
Qaror qabul qilish tezligi	O'rta	Yuqori

¹ Muallif ishlanmasi

² Muallif ishlanmasi

Pul mablagʻlari hisobi samaradorligini oshirish uchun korxonalarda ERP tizimlari, elektron bank xizmatlari va real vaqt rejimida monitoring qilish vositalarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, pul mablagʻlari hisobi va ichki nazorat tizimi oʻrtasidagi integratsiya mablagʻlarning maqsadsiz sarflanishi va moliyaviy tavakkalchiliklarni kamaytirishga xizmat qiladi. Pul mablagʻlari hisobi samaradorligini quyidagi mezonlar boʻyicha baholash tavsiya etiladi:

- Hisob maʼlumotlarining tezkorligi;
- Axborotlarning ishonchliligi;
- Pul oqimlari prognozlarining aniqligi;
- Ichki nazorat samaradorligi;
- Likvidlikni boshqarish darajasi.

Mazkur koʻrsatkichlar asosida shakllantiriladigan PMHSI integral indeksi korxonalarda pul mablagʻlari hisobini kompleks baholash imkonini beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari pul mablagʻlari hisobini samarali tashkil etish korxonalarining moliyaviy barqarorligi, toʻlov qobiliyati va boshqaruv samaradorligini taʼminlashda muhim ahamiyat kasb etishini koʻrsatdi. Oʻrganilgan ilmiy manbalar va amaliy yondashuvlar pul mablagʻlari harakati toʻgʻrisidagi ishonchli axborotlar korxonaning moliyaviy holatini baholash, pul oqimlarini rejalashtirish va asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur ekanligini tasdiqladi. Tahlillar hisob jarayonlarini raqamlashtirish, ichki nazorat tizimini rivojlantirish va pul oqimlarini samarali boshqarish moliyaviy resurslardan foydalanish natijadorligini oshirishga xizmat qilishini koʻrsatdi.

Tadqiqot doirasida pul mablagʻlari hisobini baholash uchun taklif etilgan PMHSI integral koʻrsatkichi hisob jarayonlarining holatini kompleks tahlil qilish, mavjud imkoniyatlarni aniqlash va boshqaruv qarorlarining sifatini oshirishga xizmat qilishi asoslandi. Mazkur yondashuv pul mablagʻlari hisobi samaradorligini yagona tizim asosida baholash imkonini yaratadi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- korxonalarda pul mablagʻlari hisobi jarayonlarini raqamli texnologiyalar asosida avtomatlashtirishni kengaytirish;
- pul oqimlarini qisqa va uzoq muddatli rejalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish;
- ichki nazorat va ichki audit tizimlarini pul mablagʻlari hisobi bilan integratsiyalashuvini kuchaytirish;
- elektron bank xizmatlari va toʻlov tizimlari bilan axborot almashinuvini rivojlantirish;
- pul mablagʻlari hisobi samaradorligini muntazam monitoring qilishda PMHSI integral koʻrsatkichidan foydalanish amaliyotini joriy etish;
- moliyaviy boshqaruv jarayonlarida tezkor va ishonchli axborotlardan foydalanish orqali boshqaruv qarorlarining sifatini oshirish.

Natijada pul mablagʻlari hisobini samarali tashkil etish korxonalarda moliyaviy intizomni mustahkamlash, resurslardan oqilona foydalanish, likvidlikni barqaror

saqlash hamda uzoq muddatli moliyaviy barqaror rivojlanishni ta'minlashning muhim omili sifatida namoyon bo'lishi aniqlandi. Taklif etilgan yondashuvlar korxonalarning moliyaviy boshqaruv tizimini takomillashtirish va ularning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Horngren C.T., Datar S.M., Rajan M.V. Cost Accounting: A Managerial Emphasis. Pearson Education, 2021.
2. Drury C. Management and Cost Accounting. Cengage Learning, 2022.
3. Garrison R.H., Noreen E.W., Brewer P.C. Managerial Accounting. McGraw-Hill Education, 2021.
4. Weygandt J.J., Kimmel P.D., Kieso D.E. Accounting Principles. Wiley, 2022.
5. Brigham E.F., Ehrhardt M.C. Financial Management: Theory and Practice. Cengage Learning, 2023.
6. International Accounting Standards Board. IAS 7 Statement of Cash Flows. London, 2024.
7. O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni. Yangi tahrir.
8. Hasanov B.A. Boshqaruv hisobi. Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021.
9. Ibrohimov A.K. Moliyaviy hisob va hisobot. Toshkent, 2022.
10. Pardayev A.X. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Toshkent, 2021.
11. Abdusalomova D.E. Buxgalteriya hisobi va audit tizimini rivojlantirish yo'nalishlari. Toshkent, 2023.
12. Needles B.E., Powers M., Crosson S. Financial and Managerial Accounting. Cengage Learning, 2021.
13. Warren C.S., Reeve J.M., Duchac J.E. Accounting. South-Western College Publishing, 2022.
14. Atrill P., McLaney E. Accounting and Finance for Non-Specialists. Pearson, 2023.
15. Gitman L.J., Zutter C.J. Principles of Managerial Finance. Pearson, 2022.

HUDUDIY KO'P XONADONLI UY-JOY FONDINI BOSHQARISHNING MAZMUN-MOHIIYATI, AHAMIYATI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.

Raimov Otamurod

TAQU, mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada hududiy ko'p xonadonli uy-joy fondini boshqarishning mazmun-mohiyati, ahamiyati va o'ziga xos jihatlari tahlil qilindi. Tadqiqot davomida uy-joy fondini boshqarish tizimining ijtimoiy-iqtisodiy vazifalari, boshqaruv subyektlari o'rtasidagi munosabatlar hamda raqamlashtirish jarayonlarining amaliy natijalari o'rganildi. Tahlillar raqamli texnologiyalar, xususan buyumlar interneti yechimlari uy-joy kommunal xizmatlari sifatini oshirgani, resurslardan foydalanish samaradorligini kuchaytirgani va boshqaruv jarayonlarini takomillashtirganini ko'rsatdi. Axborot texnologiyalarini joriy etish aholi ehtiyojlariga mos xizmatlarni rivojlantirishga xizmat qilgani aniqlandi. Tadqiqot natijalari uy-joy fondini boshqarish samaradorligini oshirishning muhim yo'nalishlarini belgilab berdi.

Kalit so'zlar: uy-joy fondi, ko'p xonadonli uylar, raqamlashtirish, buyumlar interneti, kommunal xizmatlar, hududiy boshqaruv, axborot texnologiyalari, boshqaruv samaradorligi.

Аннотация

В статье были исследованы содержание, значение и особенности управления региональным многоквартирным жилищным фондом. В ходе исследования были изучены социально-экономические функции системы управления жилищным фондом, взаимодействие субъектов управления и результаты внедрения цифровых технологий. Проведённый анализ показал, что цифровизация и технологии Интернета вещей способствовали повышению качества жилищно-коммунальных услуг, улучшению использования ресурсов и совершенствованию процессов управления. Также было установлено, что внедрение информационных технологий обеспечило развитие услуг, ориентированных на потребности населения. Результаты исследования подтвердили значимость современных цифровых решений для повышения эффективности управления жилищным фондом и дальнейшего совершенствования жилищно-коммунальной сферы.

Ключевые слова: жилищный фонд, многоквартирные дома, цифровизация, Интернет вещей, коммунальные услуги, региональное управление, информационные технологии, эффективность управления.

Abstract

This article examined the essence, significance, and specific characteristics of managing the regional multi-apartment housing stock. The study analyzed the socio-economic functions of housing management systems, interactions among management stakeholders, and the outcomes of digital transformation processes. The findings showed that digital technologies, particularly Internet of Things solutions, improved the quality of housing and utility services, enhanced resource efficiency, and strengthened management practices. The analysis also revealed that the

implementation of information technologies supported the development of services aligned with residents' needs. The research confirmed the importance of digital solutions in improving housing management efficiency and supporting the sustainable development of the housing and communal services sector.

Keywords: housing stock, multi-apartment buildings, digitalization, Internet of Things, utility services, regional management, information technologies, management efficiency.

KIRISH

Hududiy ko'p xonadonli uy-joy fondini boshqarish o'zining muhim ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati va kishilar turmushida egallagan o'rnidan kelib chiqib o'ziga xos xususiyatlarni namoyon qiladi. Bunda mazkur xususiyatlar ko'p xonadonli uy-joy fondini boshqarishning ko'p qirrali ekanligi, bu sohaga boshqaruvning turli xil usullarini joriy qilish mumkinligi, uy-joy fondini boshqarishda turli tomonlarning ishtirok etishi kabi ko'pdan-ko'p jihatlar orqali ko'zga tashlanadi.

Hududiy uy-joy fondini boshqarish - ko'p xonadonli uy-joy obyektlarining saqlanishi, ularni xavfsiz ekspluatatsiya qilish va bu uy-joylarda istiqomat qiluvchilar uchun sifatli uy-joy kommunal xizmatlarni ko'rsatishga qaratilgan huquqiy, ma'muriy va muhandislik chora-tadbirlari majmuasidir [2].

Ko'p xonadonli uy-joy fondini boshqarishning mohiyati shundaki, bunda mazkur uy-joylarning ekspluatatsion holatini lozim darajada saqlab turish uchun uy-joy mulkdorlari, davlat organlari, mahalliy o'z-o'zini boshqaruv organlari va boshqaruv-servis kompaniyalari o'rtasidagi o'zaro harakatlar hamda munosabatlarni tashkil etish ko'zda tutiladi. Ko'p xonadonli uy-joy fondini boshqarishning ahamiyati esa uning muhim ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan hududiy infratuzilmaning tayanch elementlaridan bir sifatida namoyon bo'lishi orqali ko'zga tashlanadi. Ko'p xonadonli uy-joy fondini samarali boshqarish to'g'ridan-to'g'ri aholi turmush darajasini belgilab beradi, uy-joy inshootlarining muddatidan oldin yemirilishi oldini oladi va ekspluatatsiya qilishda resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlaydi [3].

ADABIYOTLAR SHARHI

Hududiy ko'p xonadonli uy-joy fondini boshqarishning mazmun-mohiyati, ahamiyati va o'ziga xos jihatlari to'g'risida so'z yuritadigan bo'lsak, avvalambor, uning ko'p davrlardan beri o'tkir ijtimoiy-iqtisodiy masala ekanligini, o'zgaruvchan bozor munosabatlari sharoitlarida ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda katta ahamiyatga egaligini, iqtisodiy rivojlanishning turlicha bosqichlarida va turli xil mintaqalarda uning tarkibi xilma-xil shakllardan iborat bo'lishiga diqqatni qaratishimiz lozim hamda mazkur muammoni o'rganishda mana shularga tayanishimiz kerak bo'ladi.

Ko'p xonadonli uy-joy fondlarining mana shunday keng qamrovli muammo xususiyatiga ega ekanligi va uni boshqarishga turli xildagi yondashuvlar yuzaga kelib turishi sababli mazkur fenomen turli davrlarda ko'plab iqtisodchi-olimlar va amaliyotchilarning ilmiy o'rganish obyekti bo'lib keldi. Bu borada mamlakatimizdagi ko'p xonadonli uy-joy fondlarining arxitekturaviy, qurilish va texnik-texnologik jihatlari bilan bir xildagi xususiyatlarga yaqin bo'lgan MDH davlatlari hududida ham

mazkur yoʻnalishda salmoqli ilmiy izlanishlar amalga oshirilganligini taʼkidlab oʻtamiz.

Oʻzbekistonlik olimlar ham bozor islohotlarining hozirgi bosqichida koʻp xonadonli uy-joy fondini boshqarish tizimini takomillashtirish yoʻnalishida sermahsul izlanishlar olib bormoqdalar. Jumladan, R.I. Nurimbetov, X.Sh. Qaxramonov, I.X. Davletov, O.Sh. Mamanazarov, A.S. Sultanov, A.D. Metyakubov kabi tadqiqotchi-olimlar koʻp xonadonli uy-joylarni boshqarish, ularni modernizatsiya qilish va raqamli texnologiyalarni joriy qilish kabi bir qator masalalarni tadqiq qilish ustida ilmiy izlanishlarni amalga oshirganlar hamda mazkur yoʻnalishda amalga oshirilayotgan raqamlashtirish jarayonlari sharoitlarida uy-joy fondini boshqarish boʻyicha tadqiqotlarni olib bormoqdalar [6], [7], [8].

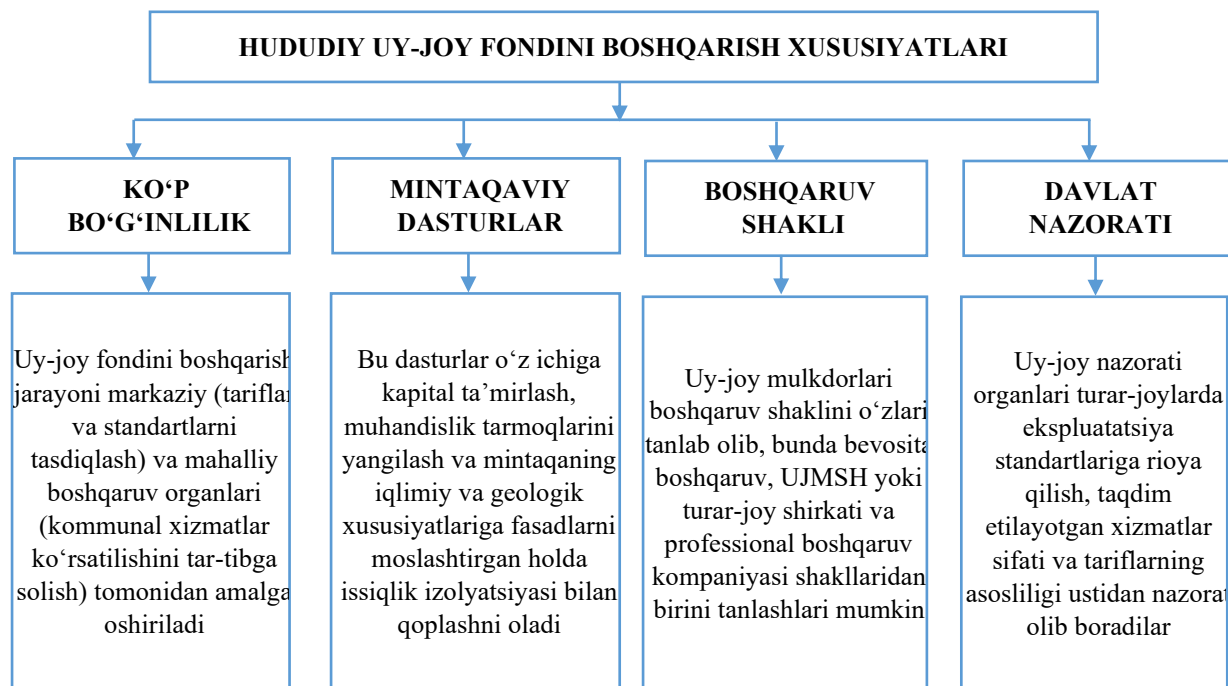
METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda hududiy koʻp xonadonli uy-joy fondini boshqarishning mazmun-mohiyati va oʻziga xos jihatlarini aniqlash maqsadida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil va ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Mavzuga oid milliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda amaliy tajribalar oʻrganildi. Tadqiqot davomida uy-joy fondini boshqarish tizimining asosiy subyektlari, ularning funksiyalari va oʻzaro munosabatlari tahlil qilindi. Raqamlashtirish jarayonlari, buyumlar interneti texnologiyalarining qoʻllanilishi va kommunal xizmatlar sifatiga taʼsiri baholandi. Olingan natijalar sintez qilinib, uy-joy fondini boshqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi tashkiliy va texnologik yoʻnalishlar ilmiy jihatdan asoslandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Maʼlumki, koʻp xonadonli uy-joy fondini boshqarish bir qator oʻziga xos xususiyatlarni oʻzida jamlaydi. Buning ustiga, uy-joy fondining qanday mintaqada joylashganligi ham uni boshqarish jarayonlariga oʻz taʼsirini oʻtkazib, bu yaqqol ifodalanadigan hududiy xususiyatlar tarzida namoyon boʻladi. Koʻp xonadonli uy-joy fondini boshqarishning bunday hududiy oʻziga xosliklariga quyidagilarni kiritish mumkin boʻladi (1-rasm). Koʻp xonadonli uy-joy fondini boshqarish masalalarini oʻrganish davomida shu narsaga diqqat qaratishimiz kerakki, bunga koʻra Oʻzbekiston hududida koʻp xonadonli uy-joylarni boshqarish masalalari oʻzining meʼyoriy-huquqiy asoslariga ega boʻlib, bu meʼyoriy-huquqiy asoslar Oʻzbekiston Respublikasining “Koʻp xonadonli uy-joylarni boshqarish toʻgʻrisida”gi Qonuni bilan mustahkamlangan. Bu qonunda koʻp xonadonli uy-joy binosiga quyidagicha taʼrif berilgandir:

Koʻp xonadonlik uy - bu ikki va undan ortiq xonadonlarga ega boʻlgan va mazkur uyga tutash mustaqil chiqish joylariga ega yoki bunday uyda umumiy foydalanishdagi inshootlarga ega boʻlgan xonadonlar jamlanmasidir. Koʻp xonadonli uy oʻz ichiga ulushli mulkchilik huquqi bilan mulkdorlarga tegishli boʻlgan umumiy mulkchilik elementlarini oladi [1].

1-rasm. Ko‘p xonadonli uy-joy fondini boshqarishning hududiy o‘ziga xosliklari¹.

Iqtisodiyotni raqamlashtirish barcha sohalar kabi ko‘p xonadonli uy-joy fondini boshqarish jarayonlariga ham o‘zi ta’sirini o‘tkazmoqda. Bu eng avvalo ko‘p xonadonlik uy-joy obyektlariga ko‘rsatiladigan kommunal xizmatlar uchun haq to‘lashda, kommunal xizmatlarni ko‘rsatish uchun sarflanadigan resurslar hajmi va sarfining nazoratini amalga oshirishda, hududni kuzatish kabilar orqali namoyon bo‘ladi. Raqamlashtirish jarayonlarining uy-joy fondini boshqarishda ko‘plab ijobiy xususiyatlarini sanab o‘tish mumkin.

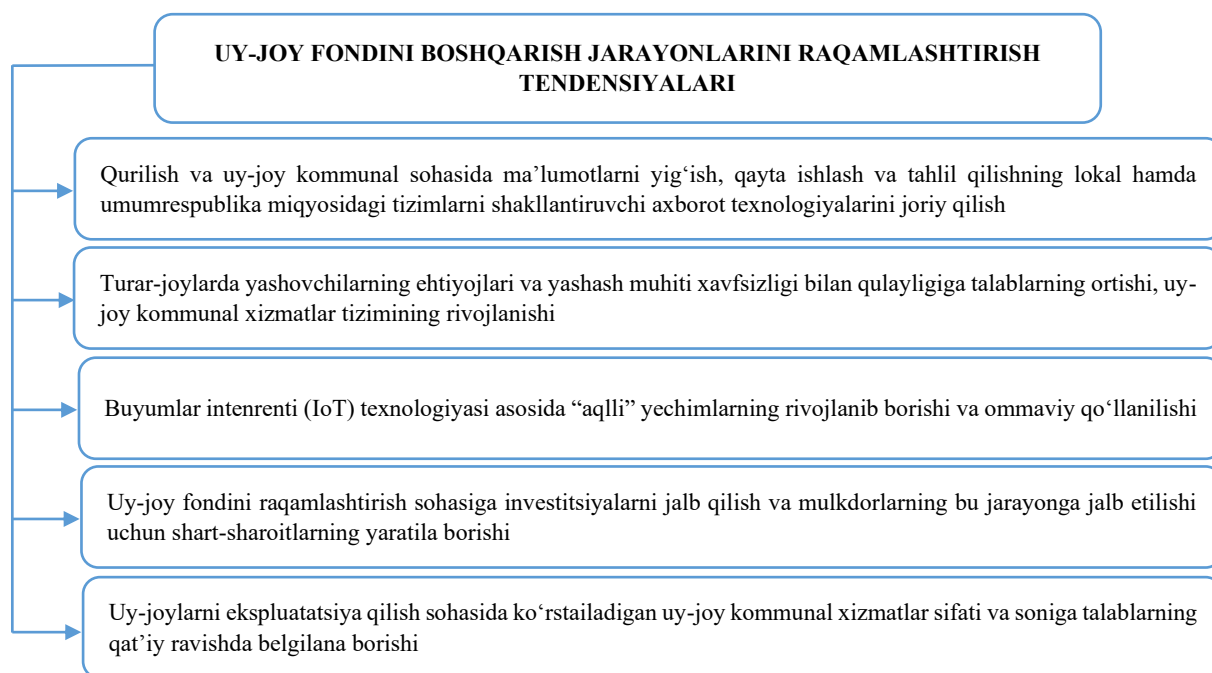
Uy-joy fondini boshqarishda raqamlashtirish trendlarining joriy etilishi turli xil bahs-munozaralarga sabab bo‘lmoqda va bu jarayonda uy-joylarni boshqarishga nisbatan turli xil yondashuvlar shakllanishi ro‘y bermoqda. Masalan, Yu.V. Larionovanning ta’kidlab o‘tishicha, ayni paytlarda uy-joy mulkdorlari, uy-joy sotib oluvchi va ularni ijaraga oluvchilar davr talablari va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda mana shu turar-joy obyektida ko‘rsatiladigan uy-joy kommunal xizmatlarga yuqori talablarni bildirishga o‘tganlar. Bu xususiyat o‘z-o‘zidan ko‘p kvartirali uy-joy fondini boshqarishda ham raqamlashtirish zaruratini keltirib chiqarib, buni asosan buyumlar interneti (IoT) vositasida amalga oshirish ancha qulaydir [9].

Ko‘p xonadonli uy-joy fondini raqamlashtirish davomida IoT texnologiyasini qo‘llash moddiy sarf-xarajatlar amalga oshirilishini ham ko‘zda tutib, bularga har ko‘p sonli elektron intellektual qurilmalar sotib olish va o‘rnatish kabilar kiradi. Buning ustiga, mazkur intellektual qurilmalarni tanlab olish va o‘rnatishda ma’lum bir mintaqalarning relyefi, meteorologik shart-sharoitlari va qurilishning o‘ziga xosligi

¹ Muallif ishlanmasi.

kabilarni hisobga olish lozim bo‘ladi. Mazkur muallifning fikriga ko‘ra, bugungi kunda ko‘p xonadonli uy-joy fondini boshqarish jarayonlarini raqamlashtirishda quyidagi tendensiyalar shakllangan bo‘lib, ular butun uy-joy kommunal xizmatlari sohasini boshqarishga jiddiy ta‘sir ko‘rsatadi (2-rasm).

Mamlakatimizda mazkur tendensiyalarning ayniqsa, mintaqaviy uy-joy fondi sohasida namoyon bo‘lishi bir qancha murakkabliklar bilan birga ro‘y berayotgani uchun bu sohada amalga oshirilayotgan barcha islohotlar va o‘zgarishlar tepasida davlatning o‘zi turishi tabiiy holdir. Shunga ko‘ra, ko‘p xonadonli uy-joy fondini boshqarish jarayonlarida raqamli texnologiyalarning joriy qilinishi uchun olib borilayotgan chora-tadbirlar aynan davlat tomonidan qat‘iy nazorat ostida amalga oshirilmoqda. Bu yerda eng muhim masala bo‘lib uy-joy kommunal xizmatlarni ko‘rsatishga, ma‘lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash, saqlash va ularni uzatishga nisbatan talablarni unifikatsiyalash hamda ularni biznes amaliyotiga ehtiyotkorlik bilan tatbiq etish sanaladi. Uy-joy kommunal sohasiga raqamlashtirish texnologiyalarini joriy qilishning iqtisodiy jihatdan o‘zini oqlashi muammosi ham jiddiy ahamiyatga egadir.

2-rasm. Ko‘p xonadonli uy-joy fondini boshqarish jarayonida raqamlashtirish tendensiyalari¹.

Ko‘p xonadonli turar-joy binolarini boshqarish va ularga uy-joy kommunal xizmatlarni ko‘rsatish jarayonlarini raqamlashtirishda ko‘zlangan maqsadlarga erishish uchun tizimda axborot texnologiyalarini joriy qilish bo‘yicha mufassal ishlab chiqilgan talablarni belgilash maqsadga muvofiq bo‘lib sanaladi.

Bunda birinchidan, buyumlar interneti texnologiyasi asosida axborot infratuzilmasini tashkil etish talab etiladi. Bu masalani hal etishda moliyalashtirish

¹Muallif ishlanmasi.

manbalari sifatida potensial mulkdorlar va uy-joy binolarini barpo etuvchilarning mablag'laridan foydalanish imkoniyati ham mavjuddir.

Ikkinchidan, mintaqaviy miqyosda ko'p xonadonli uy-joy fondini boshqarish jarayonlariga axborot texnologiyalarini joriy qilishga mo'ljallangan talablarni yaratishga qaratilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash lozim bo'ladi.

Uchinchidan, barcha bo'g'inlarda ko'rsatib o'tilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlarga rioya qilinishini nazorat qilish va uning monitoringini yuritish masalalarini qonunchilik doirasida o'rnatish kerak bo'ladi.

To'rtinchidan, ko'p xonadonli uy-joy fondini boshqarishni raqamlashtirish jarayonlariga fuqarolarning ishtirok etishlari darajasini oshirish ham muhim vazifa bo'lib hisoblanadi.

XULOSA VA NATIJALAR

Hududiy ko'p xonadonli uy-joy fondini boshqarishning mazmuni, uning raqamlashtirish sharoitlarida o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda amalga oshirish bo'yicha izlanishlar doirasida quyidagicha xulosalarga kelish mumkin bo'ladi. Hududiy ko'p xonadonli uy-joy fondini boshqarish o'zining muhim ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatiga ko'ra har bir mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida katta o'rin tutib, bu kishilarning farovon turmush kechirishlari, mamlakatda osoyishta ijtimoiy barqarorlik mavjudligining garovidir. Shuning uchun ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonlarida mazkur sohada davr talablariga mos holda o'zgarishlarni amalga oshirib borish talab etiladi. Hozirgi kunda bunday o'zgarishlar bo'lib ko'p xonadonli turar-joy fondini boshqarish va ularga uy-joy kommunal xizmatlarni ko'rsatish jarayonlariga raqamlashtirish texnologiyalarini joriy qilish sanaladi.

Uy-joy mulkdorlari, sotib oluvchilar va ularni ijaraga oluvchilar davr talablariga mos ravishda turar-joy obyektiga ko'rsatiladigan uy-joy kommunal xizmatlarga yuqori talablarni bildiradilar. Shu sababli ko'p kvartirali uy-joy fondini boshqarishda ham raqamlashtirish zaruratini keltirib chiqarib, buni asosan buyumlar interneti (IoT) vositasida amalga oshirish ancha qulay bo'lib hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 7-noyabr, O'RQ-581 "Ko'p xonadonlik uy-joylarni boshqarish to'g'risida"gi Qonuni <https://lex.uz/uz/docs/-4586282>

2. Гордеев, Д. П. Правовая природа, квалификация и юридический состав договора управления многоквартирным домом // Семейное и жилищное право. - 2025. - № 3.

3. Пономаренко Е.С. Правовое регулирование лицензированной деятельности по управлению многоквартирными домами // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. 2019. № 10-2.

4. Комиссарова А.А. Особенности и способы управления многоквартирным домом в условиях цифровизации. "Право и управление", №11, 2024.

5. Кирюхина Н. А. Цифровизация как инструмент повышения эффективности управления многоквартирным домом // Молодой ученый. 2022. № 4 (399). С. 189-192.

6. Nurimbetov R.I., Kakhramonov Kh.Sh.U. Introduction of digital technologies in the sphere of housing stock management in the republic of uzbekistan // Theoretical & Applied Science. - 2021. - № 5(97). - p. 386-390. - doi: 10.15863/TAS.2021.05.97.63. Жилищные стратегии № 3'2022 (Июль-сентябрь) 3234;

7. Sultanov A. Prospective foreign experience outcome implementations of housing fund management in uzbekistan // Theoretical & Applied Science. - 2020. - № 4(84). - p. 201-207. - doi: 10.15863/TAS.2020.04.84.36.;

8. Nurimbetov R.I., Metyakubov A.D. Advanced housing fund management system as a tool for improving delivery of municipal services on client satisfaction // PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology. - 2020. - № 6. - p. 3177-3188.

9. Ларионова Ю.В. Основные тенденции цифровизации многоквартирных домов. Экономика и предпринимательство, № 1, 2023 г.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA ROBOTLASHTIRISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGI

Zoirov Ulmas

Xalqaro Nordik Universiteti

“Sanoat boshqaruvi va raqamli texnologiyalar”

kafedrası katta o‘qituvchisi

E-mail: u.zoirov@nordicuniversity.org

Annotatsiya

Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida robotlashtirish texnologiyalarining iqtisodiy samaradorligi o‘rganildi. Tadqiqot davomida robot tizimlarining mehnat unumdorligi, ishlab chiqarish hajmi, operatsion xarajatlar va mahsulot sifatiga ta’siri tahlil qilindi. Natijalar robotlashtirish ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirgani, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirgani va mahsulot nuqsonlarini kamaytirganini ko‘rsatdi. Robot texnologiyalari ishlab chiqarish uzluksizligini ta’minlab, korxonalarining raqobatbardoshligini mustahkamlagani aniqlandi. Tahlillar investitsiyalarning ma’lum muddatda qoplanishini hamda uzoq muddatli iqtisodiy natijadorlikni ta’minlaganini tasdiqladi. Tadqiqot robotlashtirishning raqamli transformatsiya jarayonlaridagi muhim o‘rnini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, robotlashtirish, iqtisodiy samaradorlik, mehnat unumdorligi, ishlab chiqarish hajmi, operatsion xarajatlar, investitsiya samaradorligi, raqobatbardoshlik.

Аннотация

В статье была исследована экономическая эффективность роботизации в условиях цифровой экономики. В ходе исследования был проведён анализ влияния роботизированных систем на производительность труда, объём производства, операционные затраты и качество продукции. Полученные результаты показали, что роботизация способствовала оптимизации производственных процессов, повышению эффективности использования ресурсов и снижению количества производственных дефектов. Также было установлено, что роботизированные технологии обеспечили непрерывность производственных процессов и укрепили конкурентоспособность предприятий. Анализ подтвердил окупаемость инвестиций в среднесрочной перспективе и их положительное влияние на долгосрочные экономические результаты. Исследование научно обосновало значимость роботизации в процессах цифровой трансформации экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, роботизация, экономическая эффективность, производительность труда, объём производства, операционные затраты, инвестиционная эффективность, конкурентоспособность.

Abstract

This article examined the economic efficiency of robotization in the context of the digital economy. The study analyzed the impact of robotic systems on labor productivity, production volume, operating costs, and product quality. The findings

demonstrated that robotization optimized production processes, improved resource utilization efficiency, and reduced product defects. The analysis also showed that robotic technologies ensured production continuity and strengthened enterprise competitiveness. Furthermore, the results confirmed that investments in robotization generated positive economic returns within a reasonable period and contributed to long-term business performance. The research highlighted the significant role of robotization in supporting digital transformation and enhancing industrial development. The study scientifically confirmed its contribution to sustainable economic efficiency.

Keywords: digital economy, robotization, economic efficiency, labor productivity, production volume, operating costs, investment efficiency, competitiveness.

KIRISH

Raqamli iqtisodiyot zamonaviy jamiyat va ishlab chiqarish tizimlarining rivojlanishida muhim omillardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal taraqqiyoti, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), bulutli hisoblash texnologiyalari hamda narsalar interneti (IoT) kabi innovatsion yechimlarning keng joriy etilishi korxonalar faoliyatini tubdan o'zgartirmoqda. Mazkur jarayonlar ishlab chiqarishning an'anaviy usullaridan raqamli boshqaruv tizimlariga o'tishni jadallashtirib, korxonalarning samaradorligini oshirish uchun yangi imkoniyatlarni yaratmoqda. Ayniqsa, sanoat korxonalarida robotlashtirish texnologiyalaridan foydalanish ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, mehnat unumdorligini oshirish va resurslardan foydalanish samaradorligini yaxshilashning muhim vositasiga aylanmoqda.

Bugungi kunda rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, robotlashtirish nafaqat ishlab chiqarish hajmini oshirish, balki mahsulot sifatini yaxshilash, ishlab chiqarishdagi xatolarni kamaytirish va korxonalarning global bozordagi raqobatbardoshligini mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Xalqaro amaliyotda avtomobilsozlik, elektronika, logistika, metallurgiya va kimyo sanoati kabi tarmoqlarda robot texnologiyalarining keng qo'llanilishi iqtisodiy samaradorlikning sezilarli darajada ortishiga olib kelgan. Shu sababli robotlashtirish bugungi kunda sanoat rivojlanishining strategik yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida robotlashtirishning iqtisodiy samaradorligini o'rganish dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Chunki korxonalarda robot texnologiyalarini joriy etish katta hajmdagi investitsiyalarni talab qiladi. Mazkur investitsiyalarning iqtisodiy natijadorligini baholash, ularning ishlab chiqarish samaradorligiga ta'sirini aniqlash hamda uzoq muddatli istiqboldagi afzalliklarini tahlil qilish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Robotlashtirish yordamida korxonalarda ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, energiya va xomashyo resurslaridan oqilona foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini ta'minlash va inson omili bilan bog'liq xatolarni minimallashtirish imkoniyati yaratiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Raqamli iqtisodiyot sharoitida robotlashtirishning iqtisodiy samaradorligi masalalari mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Dastlabki tadqiqotlarda raqamli texnologiyalar va ularning iqtisodiyot tarmoqlaridagi ahamiyati yoritilgan. Rajabov va hammualliflar raqamli texnologiyalarning rivojlanish bosqichlarini tahlil qilib, ularning zamonaviy iqtisodiy jarayonlardagi ahamiyatini asoslab berganlar[1].

Korxonalar raqobatbardoshligini raqamli iqtisodiyot sharoitida baholash masalalari Kobilov, Rixsimboyev va Rajabov tomonidan o'rganilgan. Mualliflar raqamli texnologiyalarni joriy etish korxonalarning iqtisodiy natijalarini yaxshilash va bozor ustunliklarini mustahkamlashga xizmat qilishini ta'kidlaganlar[2].

Raqamli infratuzilmani rivojlantirish va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarini takomillashtirish masalalari Rajabov va hammualliflarning serverlarni mobil qurilmalar orqali monitoring qilish tizimlariga bag'ishlangan tadqiqotlarida yoritilgan[3].

Safarovich, Urinovich va Rajabov innovatsiyalar hamda raqamli iqtisodiyotning o'zaro bog'liqligini tahlil qilib, zamonaviy texnologiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning muhim omili ekanligini ko'rsatganlar [4].

Abdullayev korxona boshqaruvida axborot tizimlaridan samarali foydalanish ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlari natijadorligini oshirishga xizmat qilishini asoslagan[5].

Sun'iy intellektning raqamli iqtisodiyotdagi o'rni va istiqbollari Istora tomonidan o'rganilib, ushbu texnologiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish hamda qaror qabul qilish samaradorligini oshirishga xizmat qilishi ko'rsatib berilgan[6].

Kuzieva va hammualliflar sun'iy intellekt asosidagi resurslarni taqsimlash tizimlari va iqtisodiy siyosatni rejalashtirish mexanizmlarini tadqiq qilib, raqamli texnologiyalarning iqtisodiy boshqaruvdagi ahamiyatini yoritganlar[7].

Abdusalomova sun'iy intellekt texnologiyalarining global rivojlanish istiqbollari va qo'llanilish sohalarini tahlil qilib, ularning iqtisodiy samaradorlikni oshirishdagi rolini asoslab bergan [8]. Sun'iy intellekt etikasi va undan xavfsiz foydalanish masalalari Abdusalomova va hammualliflar tomonidan o'rganilgan[9].

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda raqamli iqtisodiyot sharoitida robotlashtirishning iqtisodiy samaradorligini baholash maqsadida bir qator ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Avvalo, mavzuga oid xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlarni o'rganish asosida adabiyotlar tahlili qo'llanildi. Shu orqali robotlashtirishning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri bo'yicha mavjud ilmiy qarashlar tizimlashtirildi.

Tadqiqot davomida qiyosiy tahlil metodi yordamida robotlashtirilgan va an'anaviy ishlab chiqarish tizimlarining iqtisodiy ko'rsatkichlari solishtirildi. Shuningdek, iqtisodiy-statistik tahlil metodi asosida mehnat unumdorligi, ishlab chiqarish xarajatlari, mahsulot sifati va investitsiya rentabelligi ko'rsatkichlari o'rganildi.

Bundan tashqari, robotlashtirish texnologiyalarining korxonalar faoliyatiga ta'sirini baholashda tizimli yondashuv metodi qo'llanilib, ishlab chiqarish jarayonlari yagona tizim sifatida tahlil qilindi. Olingan natijalarni umumlashtirish va ilmiy xulosalar shakllantirishda esa sintez va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Mazkur metodlar tadqiqot maqsadiga erishish va robotlashtirishning iqtisodiy samaradorligini har tomonlama baholash imkonini berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot davomida raqamli iqtisodiyot sharoitida robotlashtirish texnologiyalarining korxonalar iqtisodiy faoliyatiga ta'siri tahlil qilindi va olingan natijalar robotlashtirish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri ekanligini ko'rsatdi. Tahlillar natijasida ishlab chiqarish jarayonlariga robot tizimlarini joriy etgan korxonalarda mehnat unumdorligi sezilarli darajada oshgani, ishlab chiqarish xarajatlari kamaygani hamda mahsulot sifati yaxshilangani aniqlandi. Robotlar ishlab chiqarish operatsiyalarini yuqori aniqlik va uzluksizlik bilan bajarishi natijasida inson omili bilan bog'liq xatolar soni kamaygan, ishlab chiqarish sikllari qisqargan va mahsulot ishlab chiqarish hajmi ortgan. O'rganilgan korxonalarda mehnat unumdorligi o'rtacha 30-40 foizga oshgani, ishlab chiqarish hajmi esa 25-35 foizga ko'paygani kuzatildi. Bu esa korxonalarning mavjud resurslardan samaraliroq foydalanish imkoniyatlarini kengaytirgan.

Tadqiqot natijalari robotlashtirishning operatsion xarajatlarga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. Ishlab chiqarish jarayonlarida robotlardan foydalanish energiya sarfini optimallashtirish, xomashyo yo'qotishlarini kamaytirish va takroriy ishlab chiqarish jarayonlarini qisqartirish imkonini yaratgan. Natijada korxonalarda operatsion xarajatlar o'rtacha 20-25 foizga qisqargan. Ayniqsa, logistika va ombor boshqaruvi tizimlarida avtomatlashtirilgan robot texnologiyalarining joriy etilishi mahsulotlarni saqlash va tashish bilan bog'liq xarajatlarni kamaytirishga xizmat qilgan. Robotlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari inson mehnatiga bog'liqlikni qisqartirgan holda ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini ta'minlagan

1-jadval

Robotlashtirish joriy etilishidan oldin va keyingi asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlar¹

Ko'rsatkichlar	Robotlashtirishdan oldin	Robotlashtirishdan keyin	O'zgarish, foizda
Mehnat unumdorligi	100	138	38
Ishlab chiqarish hajmi	100	132	32
Mahsulot nuqsonlari	100	68	-32
Operatsion xarajatlar	100	79	-21
Buyurtmani bajarish muddati	100	73	-27

1-jadval ma'lumotlari robotlashtirishning iqtisodiy samaradorlikka bevosita ta'sir ko'rsatishini namoyon etadi. Xususan, ishlab chiqarish hajmi va mehnat unumdorligi

¹ Olib borilgan tadqiqotlar davomida muallif tomonidan tuzilgan

ortgan bo'lsa, mahsulot nuqsonlari hamda operatsion xarajatlar kamaygan. Bu esa robot texnologiyalarining korxona faoliyatidagi iqtisodiy natijadorligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot davomida robotlashtirishning mahsulot sifatiga ta'siri ham o'rganildi. Natijalar robotlashtirilgan ishlab chiqarish korxonalarida mahsulot nuqsonlari soni o'rtacha 30 foizdan ortiq kamayganligini ko'rsatdi. Robotlarning yuqori aniqlik bilan ishlashi mahsulot sifatining barqarorligini ta'minlagan va ishlab chiqarishdagi texnologik xatolarni minimallashtirgan. Mahsulot sifatining yaxshilanishi korxonalarning ichki va tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini oshirishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Ayniqsa, eksportga yo'naltirilgan korxonalarda xalqaro standartlarga mos mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatlari kengaygan.

Investitsion samaradorlik ko'rsatkichlari ham robotlashtirishning iqtisodiy jihatdan foydali ekanligini ko'rsatdi. Dastlabki investitsiya xarajatlari yuqori bo'lishiga qaramasdan, robot tizimlarining joriy etilishi natijasida xarajatlarning kamayishi va ishlab chiqarish hajmining ortishi investitsiyalarning tezroq qoplanishiga olib kelgan. Tahlillar asosida investitsiyalarning qaytish muddati o'rtacha 3-5 yilni tashkil etishi aniqlangan. Ayrim yuqori texnologiyali korxonalarda esa bu ko'rsatkich 2-3 yilgacha qisqargan. Shu bilan birga, robotlashtirish natijasida korxonalarning sof foydasi va rentabellik darajasi oshgani kuzatilgan.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari raqamli iqtisodiyot sharoitida robotlashtirish texnologiyalarini joriy etish korxonalarning iqtisodiy samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi. Robotlashtirish mehnat unumdorligini yuksaltirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash va investitsiya rentabelligini oshirish orqali korxonalarning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Shu sababli sanoat korxonalarida robot texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish va ularni raqamli transformatsiya strategiyalarining ajralmas qismi sifatida rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqot natijalari raqamli iqtisodiyot sharoitida robotlashtirish texnologiyalarining korxonalar iqtisodiy samaradorligiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, robotlashtirish ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish orqali mehnat unumdorligini oshiradi, operatsion xarajatlarni kamaytiradi hamda mahsulot sifatini yaxshilaydi. Shu bilan birga, bu jarayonning iqtisodiy samaradorligi faqat texnologik omillarga emas, balki tashkiliy, moliyaviy va inson kapitali omillariga ham bog'liq ekani aniqlandi. Robotlashtirish ishlab chiqarish jarayonlarida resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi, inson omiliga bog'liq xatolarni kamaytiradi va ishlab chiqarish uzluksizligini oshiradi. Natijada korxonalar faoliyatida iqtisodiy ko'rsatkichlar yaxshilanadi hamda raqamli transformatsiya jarayonlari tezlashadi.

Tadqiqot davomida robotlashtirishni joriy etish bilan bog'liq bir qator muammolar ham aniqlandi. Eng asosiy muammo sifatida yuqori boshlang'ich investitsiya xarajatlari qayd etiladi, chunki robot tizimlarini sotib olish va ularni ishlab chiqarishga moslashtirish katta moliyaviy resurslarni talab qiladi. Bundan tashqari, malakali mutaxassislar yetishmasligi ham texnologiyalarni samarali qo'llashga to'sqinlik qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Texnik xizmat ko'rsatish, dasturiy

ta'minotni boshqarish va tizimlarni yangilash bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmalar mavjud emasligi korxonalarda qo'shimcha qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Shu sababli robotlashtirish jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Robotlashtirishning yana bir muhim jihati uning mehnat bozoriga ta'siri bilan bog'liq. Tadqiqot natijalari ayrim takrorlanuvchi ish o'rinlari qisqarishi mumkinligini ko'rsatadi, bu esa ishchi kuchining qayta tayyorlanishini talab qiladi. Shu bilan birga, yangi texnologiyalar yangi ish o'rinlarini ham yuzaga keltiradi, ayniqsa muhandislik, axborot texnologiyalari va texnik xizmat ko'rsatish sohalarida. Bu esa mehnat resurslarining tarkibiy o'zgarishini anglatadi va ularni boshqarish uchun ta'lim tizimi hamda ishlab chiqarish korxonalari o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish zarurligini bildiradi.

Robotlashtirish korxonalar uchun nafaqat iqtisodiy, balki strategik ahamiyatga ham ega bo'lib, u ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida bunday texnologiyalarning keng joriy etilishi korxonalarning barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Shu sababli texnologik infratuzilmani modernizatsiya qilish, moliyaviy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish va malakali kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida robotlashtirish texnologiyalarining korxonalar iqtisodiy samaradorligiga ta'siri nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilindi. Olib borilgan tadqiqot natijalari robotlashtirish ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, mehnat unumdorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash hamda operatsion xarajatlarni kamaytirishda muhim omil ekanligini ko'rsatdi. Shuningdek, robot tizimlarining joriy etilishi korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishi va raqamli transformatsiya jarayonlarini tezlashtirishi aniqlandi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, robotlashtirishning iqtisodiy samaradorligi yuqori bo'lishiga qaramay, uning joriy etilishi katta boshlang'ich investitsiyalarni talab qiladi. Shu bilan birga, malakali kadrlar yetishmasligi va texnik infratuzilmaning to'liq shakllanmaganligi kabi omillar robotlashtirish jarayonining keng joriy etilishiga ma'lum darajada to'sqinlik qiladi. Biroq uzoq muddatli istiqbolda robotlashtirish korxonalar uchun sezilarli iqtisodiy foyda keltirishi ilmiy jihatdan asoslandi.

Tahlillar natijasida robotlashtirish natijasida ishlab chiqarish hajmi va mehnat unumdorligi oshishi, mahsulot nuqsonlari kamayishi hamda investitsiya samaradorligi yaxshilanishi aniqlandi. Bu esa robot texnologiyalarining iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiqligini tasdiqlaydi.

Robotlashtirish jarayonlari mehnat bozorida tarkibiy o'zgarishlarni keltirib chiqarishi, yangi kasblarga ehtiyoj ortishini ham ko'rsatdi. Shu sababli ta'lim tizimi va ishlab chiqarish korxonalari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, qayta tayyorlash dasturlarini rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot natijalariga asoslanib, sanoat korxonalarida robotlashtirish texnologiyalarini keng joriy etish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish hamda innovatsion boshqaruv tizimlarini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Rajabov S. B. et al. Social mining and it is development stages //Science and Education. - 2023. - T. 4. - №. 4. - C. 1342-1345.
2. Kobilov A. U., Rikhsimboev O. K., Rajabov Sh B. A global approach to assessing competitiveness digital economy //Экономика и бизнес: теория и практика. - 2021. - №. 11-2. - C. 115-119.
3. Rajabov S. et al. CREATE A SYSTEM FOR MONITORING SERVERS VIA MOBILE DEVICES //Altum International Conference Platform. - 2026. - №. 4. - C. 41-43.
4. Safarovich K. T., Urinovich K. A., Bakhtiyorovich R. S. INNOVATION AND THE DIGITAL ECONOMY //Gospodarka i Innowacje. - 2022. - T. 23. - C. 122-128.
5. Abdullayev M. Компания бошқарувида ахборот тизимларидан самарали фойдаланиш йўллари //Архив научных исследований,(20). — 2020.
6. Istora A. RAQAMLI IQTISODIYOTDA SUN'IY INTELLEKTNING ROLI VA ISTIQBOLLARI //Marketing Jurnal. - 2026. - №. 4.
7. Kuzieva, N., Bakhodirova, K., Makhmudov, S., Khodjakulova, F., Mardanova, R., & Abdusalomova, I. (2025, December). Co-integrating intelligent Resource Allocation System and Economic Policy Planning: Use Cases in Uzbekistan. In Proceedings of the 9th International Conference on Future Networks and Distributed Systems (pp. 41-48).
8. Abdusalomova I. I. Q. Sun'iy intellekt texnologiyalarining global rivojlanish istiqbollari va qo'llanilish sohalari //Science and Education. - 2025. - T. 6. - №. 12. - C. 134-140.
9. qizi Abdusalomova I. I. et al. COMPLIANCE WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) ETHICS IN EDUCATION AND SAFETY ISSUES //International Conference Platform. - 2025. - №. 6. - C. 191-193.

ELEKTRON HUKUMAT SHAROITIDA DAVLAT BOSHQARUVI SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Fotima Sofoyeva

Xalqaro Nordik universiteti

“Sanoatni boshqarish va raqamli texnologiyalar”

kafedrası assistenti

E-mail: f.sofoyeva@nordicuniversity.org

Annotatsiya

Mazkur maqolada elektron hukumat sharoitida davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishning nazariy va amaliy jihatlari o‘rganildi. Tadqiqot davomida elektron hukumat tizimlarining davlat xizmatlari sifati, boshqaruv tezkorligi va shaffoflik darajasiga ta’siri tahlil qilindi. Estoniya, Janubiy Koreya va Singapur tajribalari qiyosiy baholanib, raqamli platformalarning boshqaruv samaradorligini oshirishdagi ahamiyati aniqlandi. Natijalar elektron xizmatlardan foydalanish davlat organlari faoliyatini optimallashtirgani, murojaatlarni ko‘rib chiqish muddatlarini qisqartirgani va fuqarolar qoniqish darajasini oshirganini ko‘rsatdi. Ma’lumotlar almashinuvi, axborot xavfsizligi va raqamli infratuzilmani rivojlantirish boshqaruv sifatini yanada takomillashtirishga xizmat qilgani asoslandi.

Kalit so‘zlar: elektron hukumat, davlat boshqaruvi, raqamli transformatsiya, davlat xizmatlari, shaffoflik, axborot texnologiyalari, kiberxavfsizlik, raqamli infratuzilma.

Аннотация

В статье были исследованы теоретические и практические аспекты повышения эффективности государственного управления в условиях электронного правительства. В ходе исследования было проанализировано влияние электронных государственных систем на качество услуг, оперативность управления и уровень прозрачности. На основе сравнительного анализа опыта Эстонии, Южной Кореи и Сингапура была определена значимость цифровых платформ для совершенствования государственного управления. Результаты показали, что использование электронных услуг способствовало оптимизации деятельности государственных органов, сокращению сроков рассмотрения обращений и повышению уровня удовлетворённости граждан. Также было обосновано, что развитие цифровой инфраструктуры, информационной безопасности и систем обмена данными обеспечило дальнейшее повышение качества государственного управления.

Ключевые слова: электронное правительство, государственное управление, цифровая трансформация, государственные услуги, прозрачность, информационные технологии, кибербезопасность, цифровая инфраструктура.

Abstract

This article examined the theoretical and practical aspects of improving public administration efficiency under e-government conditions. The study analyzed the impact of e-government systems on service quality, administrative responsiveness, and transparency. A comparative assessment of the experiences of Estonia, South Korea,

and Singapore identified the significant role of digital platforms in enhancing governance performance. The findings demonstrated that the use of electronic services optimized government operations, reduced response times for citizen requests, and increased public satisfaction. The research also confirmed that the development of digital infrastructure, information security mechanisms, and integrated data exchange systems contributed to improving the quality of public administration. These results highlighted the growing importance of e-government in modern governance.

Keywords: e-government, public administration, digital transformation, public services, transparency, information technologies, cybersecurity, digital infrastructure.

KIRISH

Elektron hukumat tizimlarining rivojlanishi zamonaviy davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishda muhim omillardan biri sifatida qaralmoqda. Raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi davlat organlari faoliyatini avtomatlashtirish, boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish hamda fuqarolarga ko'rsatiladigan xizmatlar sifatini yaxshilash imkonini bermoqda. Bugungi kunda elektron hukumat konsepsiyasi faqat texnik yangilik emas, balki davlat boshqaruvini modernizatsiya qilishning strategik yo'nalishi sifatida ham e'tirof etilmoqda. Ushbu tizim orqali davlat xizmatlari tezkor, shaffof va qulay shaklda taqdim etilib, fuqarolar va davlat o'rtasidagi o'zaro aloqalar sezilarli darajada soddalashtirilmoqda.

Elektron hukumatning asosiy vazifalaridan biri davlat boshqaruvi jarayonlarida byurokratik to'siqlarni kamaytirish va qaror qabul qilish tezligini oshirishdan iboratdir. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining joriy etilishi davlat idoralari o'rtasida ma'lumot almashinuvini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Natijada qarorlar aniqroq ma'lumotlarga asoslangan holda qabul qilinadi, bu esa boshqaruv sifatini oshiradi. Shuningdek, elektron platformalar orqali xizmatlar ko'rsatish inson omilini kamaytirib, korrupsiya xavfini pasaytiradi va tizimda shaffoflikni ta'minlaydi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda ham elektron hukumat tizimini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. "yagona interaktiv davlat xizmatlari portal" va boshqa raqamli platformalar fuqarolarga davlat xizmatlaridan onlayn foydalanish imkonini yaratib, vaqt va resurslarni tejashga xizmat qilmoqda. Bu esa davlat boshqaruvining ochiqligi va samaradorligini oshirishda muhim bosqich bo'lib xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, elektron hukumatni samarali joriy etish uchun texnik infratuzilmani rivojlantirish, axborot xavfsizligini ta'minlash hamda malakali kadrlarni tayyorlash kabi muhim vazifalar mavjud. Mazkur maqolada elektron hukumat sharoitida davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish yo'llari, mavjud muammolar va ularning yechimlari ilmiy asosda tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Elektron hukumat va davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish masalasi bo'yicha xalqaro ilmiy adabiyotlarda keng ko'lamli tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lib, ushbu yo'nalish zamonaviy raqamli transformatsiya jarayonlarining asosiy ilmiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Elektron hukumat konsepsiyasi davlat xizmatlarini raqamlashtirish, boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish hamda

fuqarolar va davlat o'rtasidagi o'zaro aloqalarni soddalashtirishga xizmat qiladi. Ushbu sohadagi ilmiy manbalar tahlili elektron hukumatning nafaqat texnologik, balki institutsional va ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ham ega ekanligini ko'rsatadi.

Patrick Dunleavy, Helen Z. Margetts, Simon Bastow va Jane Tinkler tomonidan ishlab chiqilgan "digital-era governance" nazariyasida elektron hukumat an'anaviy byurokratik boshqaruvni qisqartirish va raqamli platformalar orqali integratsiyalashgan boshqaruv tizimini shakllantirish vositasi sifatida talqin qilinadi. West esa elektron hukumat tizimlari davlat xizmatlarining ochiqligi, tezkorligi va samaradorligini oshirishini, shuningdek, korrupsiya xavfini kamaytirishini ta'kidlaydi.¹

Bannister va Connolly² elektron hukumatni faqat texnologik tizim emas, balki boshqaruv va ijtimoiy transformatsiya jarayoni sifatida ko'rib chiqish zarurligini asoslab beradi. Heeks rivojlanayotgan mamlakatlarda elektron hukumat loyihalarining muvaffaqiyatsizligiga sabab sifatida infratuzilma yetishmasligi, kadrlar salohiyati pastligi va tizimlar integratsiyasining zaifligini ko'rsatadi. Janssen va Estevez esa platformaviy boshqaruv modelini taklif qilib, davlat idoralari o'rtasida ma'lumot almashinuvi integratsiyasi boshqaruv samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ilmiy asoslaydi.

OECD tashkilotining hisobotida raqamli hukumat strategiyalari fuqaroga yo'naltirilgan xizmatlar modelini shakllantirishi va davlat boshqaruvini "user-centric" yondashuv asosida rivojlantirishi ta'kidlanadi. World Bank tadqiqotlarida esa elektron hukumat tizimlari davlat xarajatlarini kamaytirish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va investitsion muhitni yaxshilashga xizmat qilishi ko'rsatib berilgan³.

METODOLOGIYA

Tadqiqot metodlari sifatida tizimli tahlil, qiyosiy tahlil va statistik yondashuvlardan foydalanildi. Tizimli tahlil elektron hukumat tizimining tarkibiy qismlarini - E-G2C, E-G2B va E-G2G modellarini o'rganishga imkon berdi.

Qiyosiy tahlil orqali Estoniya, Janubiy Koreya va Singapur kabi rivojlangan davlatlar tajribasi o'rganilib, ularning elektron hukumat tizimlari samaradorligi solishtirildi. Statistik yondashuv yordamida elektron xizmatlardan foydalanish darajasi, murojaatlar tezligi va davlat xizmatlari sifati kabi ko'rsatkichlar tahlil qilindi. Olingan natijalar asosida korrelyatsion tahlil amalga oshirilib, elektron hukumat darajasi va davlat boshqaruvi samaradorligi o'rtasida ijobiy bog'liqlik mavjudligi aniqlandi. Mazkur metodologiya tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligini va ishonchliligini ta'minladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Elektron hukumat sharoitida davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish bo'yicha olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalarni joriy etish davlat xizmatlarining tezkorligi, shaffofligi va sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Tadqiqot davomida elektron xizmatlardan foydalanish darajasi, murojaatlarni ko'rib

¹ <https://scholar.google.com/citations?user=674h6LgAAAAJ&hl=en>

² <https://scholar.google.com/citations?user=JAKkseIAAAAAJ&hl=en>

³ https://www.oecd.org/en/publications/education-at-a-glance-2020_69096873-en.html

chiqish vaqti, fuqarolar qoniqish darajasi hamda davlat organlarining operatsion samaradorligi kabi asosiy ko'rsatkichlar tahlil qilindi. Olingan natijalar elektron hukumat tizimi rivojlangan davlatlarda boshqaruv jarayonlari an'anaviy tizimlarga nisbatan ancha samarali ekanligini ko'rsatdi.

1-jadval

Elektron hukumat va an'anaviy davlat boshqaruvi tizimlarining qiyosiy ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	An'anaviy tizim	Elektron hukumat tizimi
Murojaatlarni ko'rib chiqish vaqti	5-10 kun	1-2 kun
Hujjat aylanishi	Qog'oz asosida, sekin	Raqamli, tezkor
Davlat xizmatlariga kirish imkoniyati	Cheklangan	24/7 onlayn
Shaffoflik darajasi	Past	Yuqori
Korrupsiya xavfi	Yuqori	Past
Fuqarolar qoniqish darajasi, foizda	60-65	85-92

1-jadvalda elektron hukumat tizimi joriy etilgandan so'ng barcha asosiy ko'rsatkichlar sezilarli darajada yaxshilangan. Eng katta o'zgarishlar murojaatlarni ko'rib chiqish vaqtining qisqarishi, xizmatlarga kirish imkoniyatining kengayishi va shaffoflik darajasining oshishida kuzatiladi. Bu esa fuqarolarning davlat xizmatlariga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari elektron hukumat tizimlarining rivojlanishi davlat organlari o'rtasida ma'lumot almashinuvini optimallashtirishini va qaror qabul qilish jarayonlarini tezlashtirishini ko'rsatdi. Raqamli platformalar inson omilini kamaytirib, xatoliklar ehtimolini pasaytiradi hamda resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi. Natijada davlat boshqaruvi tizimining umumiy samaradorligi oshadi.

Qiyosiy tahlil natijalari elektron hukumat eng rivojlangan davlatlarda davlat xizmatlarining asosiy qismi to'liq raqamli shaklda amalga oshirilishini tasdiqlaydi. Statistik natijalar esa elektron xizmatlar ulushi oshgan sari boshqaruv samaradorligi ham barqaror ravishda o'sib borishini ko'rsatadi.

Elektron hukumat sharoitida davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish bo'yicha olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalarni joriy etish davlat boshqaruvi tizimining barcha bosqichlariga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Olingan natijalar elektron hukumat tizimi rivojlangan davlatlarda xizmat ko'rsatish tezligi, shaffoflik darajasi va fuqarolar qoniqish darajasi an'anaviy boshqaruv tizimlariga nisbatan ancha yuqori ekanligini tasdiqladi. Shu bilan birga, elektron tizimlar boshqaruv jarayonlarida inson omilini kamaytirish orqali xatoliklar va korrupsiya xavfini sezilarli darajada pasaytiradi.

Tadqiqot natijalarini tahlil qilish jarayonida elektron hukumat samaradorligiga bir nechta asosiy omillar ta'sir qilishi aniqlandi. Eng muhim omillardan biri texnologik infratuzilmaning rivojlanganlik darajasi bo'lib, internet tezligi, ma'lumotlar bazalarining integratsiyasi va raqamli platformalarning barqaror ishlashi xizmat sifatini belgilaydi. Shuningdek, kadrlar malakasi ham muhim o'rin tutadi, chunki davlat xizmatchilarining raqamli tizimlar bilan ishlash ko'nikmalari boshqaruv jarayonining samaradorligini oshiradi. Bundan tashqari, huquqiy baza va normativ-

huquqiy hujjatlarning mukammalligi elektron hukumat tizimining barqaror ishlashini ta'minlaydi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida bir qator muammolar ham aniqlangan. Ayrim hududlarda internet infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi elektron xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini cheklaydi. Ba'zi davlat organlarida esa raqamli transformatsiya jarayonlariga moslashish sekin kechmoqda, bu esa idoralar o'rtasidagi tizimlar integratsiyasida muammolarni yuzaga keltiradi. Bundan tashqari, kiberxavfsizlik masalalari ham dolzarb bo'lib qolmoqda, chunki ma'lumotlar bazalarining yetarli darajada himoyalanganligi tizimga bo'lgan ishonchni kamaytirishi mumkin.

Tadqiqot natijalari elektron hukumat tizimlarining davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishdagi o'rnini yaqqol ko'rsatadi. Xususan, xizmat ko'rsatish jarayonlarining tezlashishi, shaffoflikning oshishi va fuqarolar uchun qulayliklarning kengayishi davlat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro ishonchni mustahkamlaydi. Shu sababli elektron hukumatni yanada rivojlantirish davlat boshqaruvi sifatini oshirishning muhim strategik yo'nalishi sifatida qaralishi lozim.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Elektron hukumat sharoitida davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish bo'yicha olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish davlat boshqaruvi tizimining sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Elektron xizmatlar orqali fuqarolarga tezkor, qulay va shaffof xizmat ko'rsatish imkoniyati yaratiladi, bu esa davlat organlari faoliyatining ochiqligini oshiradi va byurokratik jarayonlarni qisqartiradi. Tadqiqot natijalari elektron hukumat tizimlari rivojlangan davlatlarda boshqaruv samaradorligi an'anaviy tizimlarga nisbatan ancha yuqori ekanligini tasdiqlaydi.

Tahlillar natijasida elektron hukumat tizimlari davlat xizmatlarining tezligi, sifati va qulayligini oshirishi aniqlandi. Murojaatlarni ko'rib chiqish jarayonining qisqarishi, hujjat aylanishining raqamlashtirilishi va xizmatlardan 24/7 rejimda foydalanish imkoniyati fuqarolar uchun katta yengillik yaratadi. Shu bilan birga, shaffoflikning oshishi korrupsiya xavfini kamaytiradi va davlat organlariga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi. Elektron hukumat tizimlarining amaliy joriy etilishi davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish bilan birga iqtisodiy resurslardan tejamkor foydalanish imkonini ham beradi, chunki raqamli platformalar orqali ma'lumotlar almashinuvi tezlashadi, qaror qabul qilish jarayonlari optimallashtiriladi va inson omilining salbiy ta'siri kamayadi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida ayrim muammolar ham aniqlangan bo'lib, ular orasida infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, kadrlar malakasining pastligi va kiberxavfsizlik muammolari mavjud. Ushbu muammolarni bartaraf etish elektron hukumat tizimining yanada samarali ishlashini ta'minlaydi. Kelgusida raqamli transformatsiya jarayonlarini chuqurlashtirish, sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish va integratsiyalashgan boshqaruv tizimlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, elektron hukumat davlat boshqaruvi samaradorligini

oshirishda strategik ahamiyatga ega bo‘lib, uning rivojlanishi zamonaviy boshqaruv tizimining asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Heeks, R. (2016). Implementing and managing e-government: An international text. SAGE Publications.
2. Sofoyeva, F. D. (2024). TARMOQ VA INTERNET. Экономика и социум, (11-1 (126)), 506-515.
3. qizi Abdusalomova, I. I., & qizi Maxmudova, M. K. (2025, December). EFFECTIVENESS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN PERSONALIZING THE LEARNING PROCESS. In International Conference Platform (No. 6, pp. 75-77).
4. Abdusalomova, I. I. Q. (2025). Sun'iy intellekt texnologiyalarining global rivojlanish istiqbollari va qo'llanilish sohalari. Science and Education, 6(12), 134-140.
5. Rajabov S. B. et al. Social mining and it is development stages //Science and Education. - 2023. - T. 4. - №. 4. - C. 1342-1345.
6. Kobilov A. U., Rikhsimboev O. K., Rajabov Sh B. A global approach to assessing competitiveness digital economy //Экономика и бизнес: теория и практика. - 2021. - №. 11-2. - C. 115-119.
7. Rajabov S. et al. CREATE A SYSTEM FOR MONITORING SERVERS VIA MOBILE DEVICES //Altum International Conference Platform. - 2026. - №. 4. - C. 41-43.
8. Safarovich K. T., Urinovich K. A., Bakhtiyorovich R. S. INNOVATION AND THE DIGITAL ECONOMY //Gospodarka i Innowacje. - 2022. - T. 23. - C. 122-128.
9. Abdullayev M. Компания бошқарувида ахборот тизимларидан самарали фойдаланиш йўллари //Архив научных исследований,(20). - 2020.
10. Istora A. RAQAMLI IQTISODIYOTDA SUN'IY INTELLEKTNING ROLI VA ISTIQBOLLARI //Marketing Jurnal. - 2026. - №. 4.
11. Kuzieva, N., Bakhodirova, K., Makhmudov, S., Khodjakulova, F., Mardanova, R., & Abdusalomova, I. (2025, December). Co-integrating intelligent Resource Allocation System and Economic Policy Planning: Use Cases in Uzbekistan. In Proceedings of the 9th International Conference on Future Networks and Distributed Systems (pp. 41-48).
12. Abdusalomova I. I. Q. Sun'iy intellekt texnologiyalarining global rivojlanish istiqbollari va qo'llanilish sohalari //Science and Education. - 2025. - T. 6. - №. 12. - C. 134-140.
13. qizi Abdusalomova I. I. et al. COMPLIANCE WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) ETHICS IN EDUCATION AND SAFETY ISSUES //International Conference Platform. - 2025. - №. 6. - C. 191-193.

KORXONALAR FAOLIYATIDA AXBOROT TIZIMLARIDAN FOYDALANISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Sherzod Rajabov

Xalqaro Nordik Universiteti
“Sanoat boshqaruvi va raqamli
texnologiyalar” kafedrası
dotsenti

E-mail: sh.rajabov@nordicuniversity.org

Annotatsiya

Mazkur maqolada korxonalar faoliyatida axborot tizimlaridan foydalanishning ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilindi. Tadqiqotda ERP, CRM, BI tizimlari, bulutli texnologiyalar va raqamli transformatsiya vositalarining boshqaruv samaradorligiga ta'siri o'rganildi. Tahlil natijalari axborot tizimlari ma'lumotlarni qayta ishlash tezligini oshirgani, resurslardan foydalanishni optimallashtirgani va boshqaruv qarorlarini qabul qilish sifatini yaxshilaganini ko'rsatdi. Korxonalarning raqobatbardoshligi, innovatsion faolligi va xizmat ko'rsatish sifati mustahkamlangani aniqlandi. Tadqiqot raqamli texnologiyalarni joriy etish korxonalarning barqaror rivojlanishi hamda iqtisodiy samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lganini asoslab berdi.

Kalit so'zlar: axborot tizimlari, ERP, CRM, BI, raqamli transformatsiya, korxona boshqaruvi, bulutli texnologiyalar, raqobatbardoshlik, innovatsiyalar.

Аннотация

В статье были проанализированы научно-теоретические основы использования информационных систем в деятельности предприятий. В исследовании были рассмотрены ERP-, CRM- и BI-системы, облачные технологии и инструменты цифровой трансформации, а также их влияние на эффективность управления. Результаты анализа показали, что информационные системы повысили скорость обработки данных, оптимизировали использование ресурсов и улучшили качество управленческих решений. Было установлено, что их внедрение способствовало укреплению конкурентоспособности предприятий, развитию инновационной активности и повышению качества услуг. Исследование подтвердило, что цифровые технологии стали важным фактором устойчивого развития предприятий и повышения их экономической эффективности в современных условиях.

Ключевые слова: информационные системы, ERP, CRM, BI, цифровая трансформация, управление предприятием, облачные технологии, конкурентоспособность, инновации.

Abstract

This article analyzed the scientific and theoretical foundations of using information systems in enterprise activities. The study examined ERP, CRM, and BI systems, cloud technologies, and digital transformation tools, as well as their impact on management efficiency. The findings showed that information systems increased the speed of data processing, optimized resource utilization, and improved the quality

of managerial decision-making. The analysis also revealed that the implementation of digital technologies strengthened enterprise competitiveness, enhanced innovation activity, and improved service quality. The research confirmed that information systems played an important role in supporting sustainable enterprise development and increasing economic efficiency. The results highlighted the growing significance of digital transformation in modern business management.

Keywords: information systems, ERP, CRM, BI, digital transformation, enterprise management, cloud technologies, competitiveness, innovation.

KIRISH

Raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalar faoliyati tubdan o'zgarib bormoqda. Zamonaviy boshqaruv tizimlarining samaradorligi ko'p jihatdan axborot texnologiyalari va axborot tizimlarining qay darajada to'g'ri joriy etilganiga bog'liq hisoblanadi. Korxonalarda ishlab chiqarish, moliyaviy hisob-kitoblar, logistika, marketing va inson resurslarini boshqarish jarayonlari murakkablashgani sari ularni avtomatlashtirish va integratsiyalashga ehtiyoj ortmoqda. Shu nuqtai nazardan, axborot tizimlari korxona faoliyatining asosiy infratuzilma elementi sifatida namoyon bo'ladi.

Axborot tizimlari korxonalarda ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash, saqlash va uzatish jarayonlarini samarali tashkil etish imkonini beradi. Bu esa boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonini tezlashtiradi hamda ularning aniqligini oshiradi. Ayniqsa, ERP (Enterprise Resource Planning), CRM (Customer Relationship Management) va SCM (Supply Chain Management) kabi integratsiyalashgan tizimlar korxona ichki va tashqi jarayonlarini yagona platformada boshqarish imkonini yaratadi. Natijada korxona faoliyati shaffoflashadi, resurslardan foydalanish optimallashtiradi va xarajatlar kamayadi.

Raqamli transformatsiya jarayonlari korxonalarning global bozorda raqobatbardoshligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Axborot tizimlari yordamida korxonalar real vaqt rejimida ma'lumotlarni tahlil qilish, bozor o'zgarishlariga tez moslashish va strategik qarorlar qabul qilish imkoniga ega bo'ladi. Bu esa boshqaruv tizimlarining moslashuvchanligini kuchaytiradi va innovatsion rivojlanishni tezlashtiradi.

Ko'plab korxonalarda ma'lumotlar bazalari va bulutli texnologiyalar asosida ishlaydigan tizimlar joriy etilmoqda. Bu ichki jarayonlarni optimallashtirish bilan birga tashqi hamkorlar bilan integratsiyani ham soddalashtiradi. Shu bilan birga, axborot xavfsizligi masalasi ham dolzarb ahamiyat kasb etadi, chunki korxona ma'lumotlarining himoyasi uning barqaror faoliyati uchun muhim omildir.

Korxona boshqaruvida axborot tizimlaridan foydalanish samaradorlikni oshirish, resurslarni oqilona taqsimlash hamda strategik rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi va bu jarayon zamonaviy iqtisodiy tizimlarda muhim o'rin egallaydi.

ADABIYOTLAR SAHRHI

Korxonalar faoliyatida axborot tizimlaridan foydalanish masalalari zamonaviy iqtisodiyot va boshqaruv nazariyasining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar, ma’lumotlarni boshqarish tizimlari va sun’iy intellekt yechimlarining rivojlanishi korxonalarda axborot tizimlarining ahamiyatini yanada oshirdi.

Eurostat ma’lumotlarida Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida ERP, CRM va BI tizimlaridan foydalanish darajasi muntazam ortib borayotgani qayd etilgan. Tadqiqotlar axborot tizimlari korxonalarda ma’lumotlarni qayta ishlash tezligini oshirish, resurslardan foydalanishni optimallashtirish va boshqaruv samaradorligini yaxshilashga xizmat qilishini ko‘rsatgan [1].

Rajabov va hammualliflar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda raqamli texnologiyalarning rivojlanish bosqichlari hamda ularning iqtisodiy jarayonlardagi ahamiyati tahlil qilingan. Mualliflar axborot tizimlari korxonalar faoliyatini raqamlashtirish va innovatsion rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashda muhim omil ekanligini ta’kidlaganlar [2].

Kobilov, Rixsimboyev va Rajabov raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalar raqobatbardoshligini baholash masalalarini o‘rganib, zamonaviy axborot tizimlari va raqamli texnologiyalar korxonalarning bozor ustunliklarini mustahkamlashga xizmat qilishini asoslab berganlar [3].

Rajabov va hammualliflarning keyingi tadqiqotlarida serverlarni mobil qurilmalar orqali monitoring qilish tizimlari ishlab chiqilgan bo‘lib, ushbu yechimlar axborot infratuzilmasining uzluksiz ishlashini ta’minlash hamda boshqaruv samaradorligini oshirish imkonini yaratishi ko‘rsatilgan [4].

Safarovich, Urinovich va Rajabov innovatsiyalar hamda raqamli iqtisodiyotning o‘zaro bog‘liqligini tahlil qilib, raqamli texnologiyalar korxonalar faoliyatida samaradorlikni oshirish, biznes jarayonlarini takomillashtirish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish sifatini yaxshilashini ta’kidlaganlar [5].

Abdullayev korxona boshqaruvida axborot tizimlaridan samarali foydalanish yo‘llarini o‘rganib, axborot texnologiyalari ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarini integratsiyalash, xarajatlarni kamaytirish hamda mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qilishini asoslab bergan [6].

Istora tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda sun’iy intellektning raqamli iqtisodiyotdagi roli va istiqbollari yoritilgan. Muallif sun’iy intellekt texnologiyalari axborot tizimlarining funksional imkoniyatlarini kengaytirishi hamda boshqaruv jarayonlarini yanada takomillashtirishga xizmat qilishini qayd etgan [7].

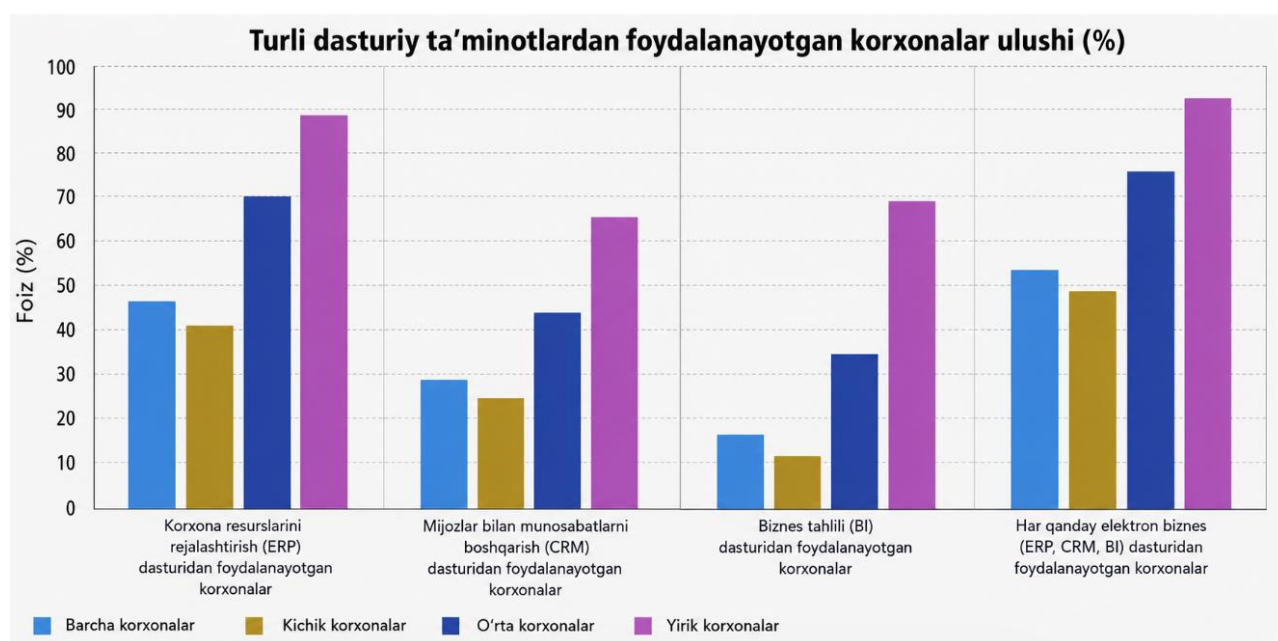
Kuzieva va hammualliflar intellektual resurslarni taqsimlash tizimlari hamda iqtisodiy rejalashtirish mexanizmlarini tadqiq etib, zamonaviy axborot tizimlari korxonalarda resurslardan samarali foydalanish va strategik boshqaruvni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatganlar [8].

Abdusalomova sun’iy intellekt texnologiyalarining global rivojlanish tendensiyalari va qo‘llanilish sohalarini tahlil qilib, ularning axborot tizimlari samaradorligini oshirish, ma’lumotlarni tahlil qilish va boshqaruv qarorlarini qo‘llab-quvvatlashdagi ahamiyatini asoslagan [9]. Shuningdek, sun’iy intellekt etikasi va undan xavfsiz foydalanish masalalari Abdusalomova va hammualliflar tomonidan

o'rganilib, raqamli boshqaruv tizimlarida axborot xavfsizligini ta'minlashning dolzarbligi ta'kidlangan [10].

TAHLIL VA NATIJALAR

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida korxonalar faoliyatiga axborot tizimlarini joriy etish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish hamda raqamli transformatsiyani jadallashtirishning muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlarda korxonalarning aksariyati biznes jarayonlarini boshqarishda ERP (Enterprise Resource Planning), CRM (Customer Relationship Management) va BI (Business Intelligence) tizimlaridan keng foydalanmoqda. Ushbu tizimlar korxona faoliyatining turli yo'nalishlarini yagona axborot muhitiga birlashtirib, real vaqt rejimida ma'lumotlarni qayta ishlash imkoniyatini yaratadi.

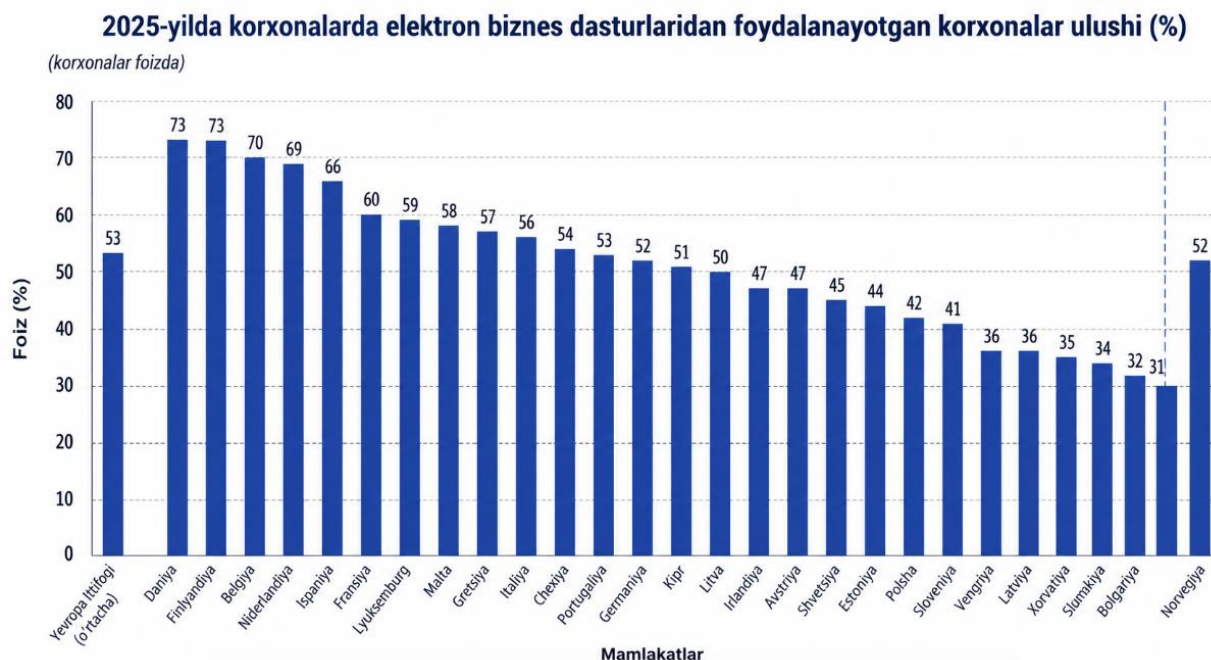

1-rasm 2025-yilda Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida ERP, CRM va BI tizimlaridan foydalanish ko'rsatkichlarining qiyosiy tahlili¹

1-rasmda Eurostat tomonidan 2026-yilda e'lon qilingan statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2025-yilda Yevropa Ittifoqi korxonalarining 53 foizi maxsus elektron biznes dasturlaridan foydalangan. Tadqiqot natijalari korxona hajmi va axborot tizimlaridan foydalanish darajasi o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi.

Yevropa davlatlarida ERP tizimlaridan foydalanish kichik korxonalarda 41 foizni tashkil etgan bo'lsa, yirik korxonalarda ushbu ko'rsatkich 89 foizga yetgan. BI dasturlaridan foydalanish darajasi kichik korxonalarda 11 foiz, yirik korxonalarda esa 69 foizni tashkil qilgan. CRM tizimlari bo'yicha esa mos ravishda 25 va 65 foizlik natijalar qayd etilgan. Bu ko'rsatkichlar yirik korxonalarda raqamli boshqaruv tizimlari ancha faol joriy etilganligini tasdiqlaydi.

¹ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/isoc_eb_iip_custom_21348224/default/table

2-rasm 2025-yilda Yevropa mamlakatlarida korxonalarning elektron biznes dasturlaridan foydalanish darajasi¹

Axborot tizimlari korxonalarda resurslarni boshqarish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. ERP platformalari ishlab chiqarish, moliya, logistika va kadrlar boshqaruvi jarayonlarini yagona bazaga integratsiyalash imkonini beradi. Natijada ma'lumotlarning takrorlanishi kamayadi, boshqaruv qarorlari tezlashadi va operatsion xarajatlar qisqaradi. CRM tizimlari esa mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish, bozor talablarini o'rganish hamda marketing faoliyatini optimallashtirishda muhim rol o'ynaydi. BI texnologiyalari yordamida korxonalar katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilib, strategik rejalashtirish jarayonlarini yanada takomillashtirmoqda.

Yevropa Ittifoqida raqamli transformatsiya jarayonlari nafaqat axborot tizimlarini joriy etish, balki bulutli texnologiyalar, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar texnologiyalaridan foydalanish bilan ham bog'liq. Eurostat ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda Yevropa korxonalarining 53 foizi bulutli xizmatlardan foydalangan. Yirik korxonalarda bu ko'rsatkich 85 foizga yetgan bo'lsa, kichik va o'rta biznes subyektlarida 52 foizni tashkil etgan. 2025-yilda Yevropa korxonalarining 20 foizi sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan bo'lib, bu ko'rsatkich 2024-yildagi 13 foizga nisbatan sezilarli o'sishni namoyish etgan.

O'zbekiston misolida ham korxonalar faoliyatini raqamlashtirish bo'yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. So'nggi yillarda davlat boshqaruvi va biznes muhitida raqamli texnologiyalarni joriy etish bo'yicha qator dasturlar qabul qilindi. Natijada ko'plab korxonalarda elektron hujjat aylanishi, bulutli platformalar, ERP va CRM tizimlari bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Ayniqsa, sanoat, bank-moliya va

¹ https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/isoc_eb_iip_custom_21348199/default/table

telekommunikatsiya sohalarida axborot tizimlaridan foydalanish darajasi sezilarli ravishda oshgan.

Tadqiqot davomida o'rganilgan ma'lumotlar korxonalarda axborot tizimlaridan foydalanish quyidagi ijobiy natijalarga olib kelishini ko'rsatdi:

- boshqaruv qarorlarini qabul qilish tezligi oshadi;
- ma'lumotlar almashinuvi va nazorat jarayonlari soddalashadi;
- ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish samaradorligi ortadi;
- operatsion xarajatlar qisqaradi;
- mijozlar bilan ishlash sifati yaxshilanadi;
- korxonaning raqobatbardoshligi kuchayadi;
- innovatsion faoliyat rivojlanadi.

Shu bilan birga, ayrim muammolar ham saqlanib qolmoqda. Xususan, kichik va o'rta korxonalarda texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, malakali IT mutaxassislar sonining cheklanganligi hamda zamonaviy dasturiy mahsulotlarning yuqori xarajat talab qilishi axborot tizimlarini keng joriy etishga to'sqinlik qilmoqda. Bundan tashqari, axborot xavfsizligini ta'minlash masalasi ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Eurostat ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda Yevropa korxonalarining 22 foizi turli xil kiberxavfsizlik hodisalariga duch kelgan. Bu holat korxonalarda ma'lumotlarni himoyalash va xavfsizlik tizimlarini takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, axborot tizimlari korxonalarning barqaror rivojlanishi, raqamli iqtisodiyot talablariga moslashuvi hamda global bozordagi raqobatbardoshligini oshirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. ERP, CRM, BI, bulutli texnologiyalar va sun'iy intellekt yechimlarini keng joriy etish korxonalarning boshqaruv samaradorligini oshirib, iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Korxonalar faoliyatida axborot tizimlaridan foydalanish zamonaviy boshqaruvning ajralmas tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalar va integratsiyalashgan axborot tizimlari korxonalarning ishlab chiqarish, moliyaviy, marketing hamda logistika jarayonlarini samarali tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, ERP, CRM va BI kabi tizimlar ma'lumotlarni markazlashtirilgan holda boshqarish, resurslardan oqilona foydalanish hamda boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish imkoniyatini yaratadi.

Jahon tajribasida rivojlangan mamlakatlarda korxonalarning aksariyati raqamli boshqaruv vositalaridan faol foydalanmoqda. Eurostat ma'lumotlariga ko'ra, Yevropa Ittifoqida yirik korxonalarning katta qismi ERP, CRM va biznes tahlili dasturlarini amaliyotga joriy etgan bo'lib, bu ularning raqobatbardoshligini va iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Bulutli texnologiyalar va sun'iy intellekt yechimlarining keng qo'llanilishi korxonalar boshqaruvida yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda.

O'zbekiston sharoitida ham raqamli transformatsiya jarayonlari izchil rivojlanmoqda. Korxonalarda elektron boshqaruv tizimlari, ma'lumotlar bazalari va avtomatlashtirilgan platformalarning joriy etilishi mehnat unumdorligini oshirish,

xarajatlarni kamaytirish hamda xizmatlar sifatini yaxshilashga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Biroq texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, malakali mutaxassislar sonining cheklanganligi va axborot xavfsizligi bilan bog'liq muammolar ushbu jarayonning to'liq rivojlanishiga ma'lum darajada to'sqinlik qilmoqda.

Tadqiqot yakunlari axborot tizimlaridan foydalanish korxonalarining barqaror rivojlanishi, innovatsion faoliyatni kengaytirishi va bozor sharoitlariga tez moslashishini ta'minlashini ko'rsatdi. Shu sababli korxonalarda zamonaviy axborot tizimlarini joriy etish ko'lamini kengaytirish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish hamda axborot texnologiyalari sohasida malakali kadrlar tayyorlash kelgusidagi ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Bu esa milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish va raqamli iqtisodiyot sharoitida barqaror taraqqiyotni ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

10. Eurostat: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/isoc_eb_iip_custo_m_21348224/default/table
11. Rajabov S. B. et al. Social mining and its development stages //Science and Education. - 2023. - T. 4. - №. 4. - C. 1342-1345.
12. Kobilov A. U., Rikhsimboev O. K., Rajabov Sh B. A global approach to assessing competitiveness digital economy //Экономика и бизнес: теория и практика. - 2021. - №. 11-2. - C. 115-119.
13. Rajabov S. et al. CREATE A SYSTEM FOR MONITORING SERVERS VIA MOBILE DEVICES //Altum International Conference Platform. - 2026. - №. 4. - C. 41-43.
14. Safarovich K. T., Urinovich K. A., Bakhtiyorovich R. S. INNOVATION AND THE DIGITAL ECONOMY //Gospodarka i Innowacje. - 2022. - T. 23. - C. 122-128.
15. Abdullayev M. Компания бошқарувида ахборот тизимларидан самарали фойдаланиш йўллари //Архив научных исследований,(20). - 2020.
16. Istora A. RAQAMLI IQTISODIYOTDA SUN'IY INTELLEKTNING ROLI VA ISTIQBOLLARI //Marketing Jurnal. - 2026. - №. 4.
17. Kuzieva, N., Bakhodirova, K., Makhmudov, S., Khodjakulova, F., Mardanova, R., & Abdusalomova, I. (2025, December). Co-integrating intelligent Resource Allocation System and Economic Policy Planning: Use Cases in Uzbekistan. In Proceedings of the 9th International Conference on Future Networks and Distributed Systems (pp. 41-48).
18. Abdusalomova I. I. Q. Sun'iy intellekt texnologiyalarining global rivojlanish istiqbollari va qo'llanilish sohalari //Science and Education. - 2025. - T. 6. - №. 12. - C. 134-140.
19. qizi Abdusalomova I. I. et al. COMPLIANCE WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) ETHICS IN EDUCATION AND SAFETY ISSUES //International Conference Platform. - 2025. - №. 6. - C. 191-193.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA KORXONALARNING MARKETING VA SAVDO FAOLIYATINI SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA BOSHQARISH METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

Rajabova Mohichehra Abduxoliqovna

Buxoro davlat universiteti
Iqtisodiyot va turizm fakulteti
Marketing va menejment kafedrası
katta o'qituvchisi PhD.

Annotatsiya

Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalarning marketing va savdo faoliyatini sun'iy intellekt texnologiyalari asosida boshqarish metodologiyasi takomillashtirildi. Tadqiqot davomida marketing jarayonlarida mashinali o'qitish, katta ma'lumotlar analitikasi, tavsiya tizimlari va bashoratli modellashtirish imkoniyatlari tahlil qilindi. Natijalar sun'iy intellekt texnologiyalari mijozlarni segmentlash, talabni prognozlash, shaxsiylashtirish va marketing samaradorligini oshirishga xizmat qilganini ko'rsatdi. Marketing va savdo boshqaruvining yopiq siklli "MUDDAT" modeli ishlab chiqilib, uning qaror qabul qilish sifati hamda biznes natijalariga ijobiy ta'siri asoslandi. Tadqiqot korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishda sun'iy intellektning muhim ahamiyatini tasdiqladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, marketing, savdo faoliyati, raqamli iqtisodiyot, katta ma'lumotlar, shaxsiylashtirish, CRM, MUDDAT modeli, raqobatbardoshlik.

Аннотация

В статье была усовершенствована методология управления маркетинговой и сбытовой деятельностью предприятий на основе технологий искусственного интеллекта в условиях цифровой экономики. В ходе исследования были проанализированы возможности машинного обучения, аналитики больших данных, рекомендательных систем и прогнозного моделирования в маркетинговых процессах. Результаты показали, что технологии искусственного интеллекта способствовали сегментации клиентов, прогнозированию спроса, персонализации предложений и повышению эффективности маркетинга. Также была разработана интегрированная циклическая модель управления «MUDDAT», обеспечившая повышение качества управленческих решений и улучшение бизнес-показателей. Исследование подтвердило значимость искусственного интеллекта как важного инструмента повышения конкурентоспособности предприятий в цифровой среде.

Ключевые слова: искусственный интеллект, маркетинг, сбытовая деятельность, цифровая экономика, большие данные, персонализация, CRM, модель MUDDAT, конкурентоспособность.

Abstract

This article improved the methodology for managing enterprise marketing and sales activities through artificial intelligence technologies in the digital economy. The

study analyzed the application of machine learning, big data analytics, recommendation systems, and predictive modeling in marketing processes. The findings demonstrated that artificial intelligence contributed to customer segmentation, demand forecasting, offer personalization, and improved marketing performance. An integrated closed-loop management framework called the “MUDDAT” model was also developed and evaluated. The results showed that the model enhanced decision-making quality and supported better business outcomes. The research confirmed that artificial intelligence played a significant role in strengthening enterprise competitiveness, optimizing marketing activities, and improving sales performance within an increasingly data-driven business environment.

Keywords: artificial intelligence, marketing, sales management, digital economy, big data, personalization, CRM, MUDDAT model, competitiveness.

KIRISH

Jahonda raqamli transformatsiya jarayonlari korxonalarning bozor faoliyatini, xususan marketing va savdo boshqaruvini tubdan o'zgartirmoqda. Iste'molchi xulq-atvori to'g'risidagi ma'lumotlar hajmining keskin ortishi, omnikanal sotuv kanallarining rivojlanishi va raqobat muhitining dinamikligi an'anaviy, asosan retrospektiv va ekspert bahosiga tayanuvchi boshqaruv usullarini samarasiz qilib qo'ymoqda. Bunday sharoitda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari - mashinali o'qitish, chuqur o'qitish, tabiiy tilni qayta ishlash va katta ma'lumotlar analitikasi - marketing va savdo qarorlarini avtomatlashtirish hamda real vaqt rejimida optimallashtirishning asosiy vositasiga aylanmoqda. Xalqaro tadqiqotchilar fikricha, sun'iy intellekt marketing funksiyasining barcha bosqichlarini - bozorni segmentlashdan tortib mijoz bilan individuallashtirilgan muloqotgacha - qamrab oluvchi yangi paradigmaga aylanmoqda. T.Davenport va hammualliflar SI marketingdagi qiymat yaratish mantig'ini o'zgartirayotganini, M.Huang va R.Rust esa SIning mexanik, analitik, intuitiv va empatik darajalari marketing vazifalarini bosqichma-bosqich qamrab olishini asoslab beradilar. Shu bilan birga, mavjud ilmiy adabiyotlarda SI texnologiyalarini korxona darajasida yagona, yopiq boshqaruv sikliga birlashtiruvchi yaxlit metodologiya yetarlicha ishlab chiqilmagan: aksariyat tadqiqotlar ayrim instrumental masalalarga (masalan, churn-bashorat yoki tavsiya tizimlari) qaratilgan bo'lib, ularni strategik boshqaruv konturiga integratsiya qilish masalasi ochiq qolmoqda.

O'zbekiston Respublikasida “Raqamli O'zbekiston - 2030” strategiyasi doirasida iqtisodiyot tarmoqlarini raqamlashtirish, jumladan korxonalarning marketing-savdo jarayonlariga ilg'or texnologiyalarni joriy etish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Ammo amaliyotda mahalliy korxonalar SI vositalaridan asosan parchalangan (fragmentar) tarzda foydalanmoqda, bu esa kutilgan iqtisodiy samarani ta'minlamaydi. Mazkur muammoning ilmiy-amaliy dolzarbligi ushbu tadqiqotning maqsadini belgilab berdi. Hozirgi sharoitda korxonalar duch keladigan asosiy ziddiyat quyidagicha ifodalanadi: bir tomondan, raqamli kanallar misli ko'rilmagan hajmdagi mijoz ma'lumotlarini generatsiya qilmoqda; ikkinchi tomondan, an'anaviy boshqaruv vositalari ushbu ma'lumotlardan real vaqtda qiymat yaratish imkonini bermaydi.

Natijada “ma’lumotlar boyligi - qaror qashshoqligi” holati yuzaga keladi. Ushbu ziddiyatni bartaraf etish uchun marketing-savdo boshqaruvi metodologiyasini sun’iy intellekt vositalari bilan tizimli ravishda qayta loyihalash zarurati tug’iladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Raqamli iqtisodiyot sharoitida marketing va savdo faoliyatini sun’iy intellekt texnologiyalari asosida boshqarish masalasi zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda muhim yo’nalish sifatida qaralmoqda. O‘zbekiston Respublikasining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasida iqtisodiyot tarmoqlarini raqamlashtirish, ilg‘or texnologiyalarni joriy etish va korxonalar faoliyatida raqamli yechimlardan samarali foydalanish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan [1].

Davenport, Guha, Grewal va Bressgott sun’iy intellekt marketing jarayonlarida mijozlar haqidagi ma’lumotlarni tahlil qilish, talabni prognozlash, shaxsiylashtirilgan takliflarni shakllantirish va qaror qabul qilish sifatini oshirishga xizmat qilishini asoslaganlar [2]. Huang va Rust sun’iy intellektning marketingdagi strategik rolini tahlil qilib, uning mexanik, analitik, intuitiv va empatik imkoniyatlari marketing faoliyatining turli bosqichlarida qo‘llanishini ko‘rsatganlar [3]. Mualliflarning xizmat ko‘rsatish sohasidagi tadqiqotida esa sun’iy intellekt mijozlar bilan ishlash, servis sifatini oshirish va individual yondashuvni kuchaytirishda muhim vosita sifatida baholangan [4].

Kotler va Keller marketing boshqaruvi nazariyasida iste’molchi ehtiyojlarini aniqlash, bozor segmentlarini tanlash va mijozlar bilan uzoq muddatli munosabatlarni shakllantirish korxona raqobatbardoshligining muhim asosi ekanligini ta’kidlaganlar [5]. Brynjolfsson va McAfee raqamli texnologiyalar iqtisodiy o‘rnatish, innovatsion faoliyat va mehnat unumdorligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilishini ilmiy jihatdan asoslaganlar [6].

Wirth va Hipp tomonidan ishlab chiqilgan CRISP-DM modeli ma’lumotlarni yig‘ish, tayyorlash, modellashtirish, baholash va amaliyotga joriy etish bosqichlarini tizimli tashkil etishga imkon beradi. Ushbu model sun’iy intellekt asosidagi marketing tahlilini metodologik jihatdan shakllantirishda muhim ahamiyatga ega [7]. Chaffey va Ellis-Chadwick raqamli marketing vositalari, omnikanal aloqa, marketing avtomatlashtirish va mijozlar bilan raqamli muhitda ishlash mexanizmlarini keng yoritganlar [8].

Verhoef, Kooge va Walk katta ma’lumotlar analitikasi marketing qarorlarini aniqroq qabul qilish, mijoz qiymatini oshirish va bozor imkoniyatlarini baholashda samarali vosita ekanligini ko‘rsatganlar [9]. Wedel va Kannan ma’lumotlarga boy muhitda marketing analitikasi korxonalar uchun strategik ustunlik yaratishini asoslaganlar [10]. Kumar, Rajan, Venkatesan va Lecinski sun’iy intellekt asosidagi shaxsiylashtirilgan marketing mijozlar sodiqligini oshirishi, savdo natijalarini yaxshilashi va mijozning umrbod qiymatini kuchaytirishini ta’kidlaganlar [11].

McKinsey & Company hisobotida korxonalarda sun’iy intellektidan foydalanish marketing, savdo, mijozlar bilan ishlash va operatsion boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qilayotgani ko‘rsatilgan [12].

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda korxonalarning marketing va savdo faoliyatini sun'iy intellekt texnologiyalari asosida boshqarish imkoniyatlarini baholash uchun tizimli, qiyosiy va ma'lumotlarga yo'naltirilgan yondashuvlardan foydalanildi. Ilmiy adabiyotlar, xalqaro tadqiqotlar hamda marketing amaliyotiga oid manbalar tizimli ravishda tahlil qilindi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida CRISP-DM modeli, CRM va MarTech konsepsiyalari qo'llanildi. Marketing samaradorligini baholashda konversiya darajasi, mijozni jalb qilish qiymati, mijozning umrbod qiymati, churn darajasi va marketing investitsiyalari rentabelligi ko'rsatkichlaridan foydalanildi. Olingan natijalar asosida marketing va savdo jarayonlarini yagona boshqaruv sikliga birlashtiruvchi "MUDDAT" modeli ishlab chiqildi hamda uning amaliy ahamiyati ilmiy jihatdan asoslandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

An'anaviy va SI asosidagi boshqaruvning qiyosiy tahlili. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, marketing va savdo faoliyatini boshqarishning an'anaviy metodologiyasi qator tizimli cheklovlarga ega. Birinchidan, qarorlar asosan retrospektiv hisobotlar va menejerning intuitiv bahosiga tayanadi, bu esa bozor o'zgarishlariga sekin javob berishga olib keladi. Ikkinchidan, mijozlar segmentatsiyasi statik (demografik) mezonlar asosida amalga oshiriladi va xulq-atvor dinamikasini hisobga olmaydi. Uchinchidan, marketing kanallarining samaradorligini baholashda "so'nggi klik" (last-click) atributsiyasi ustunlik qiladi, bu byudjet taqsimotini buzadi. SI asosidagi boshqaruv esa ushbu cheklovlarni ma'lumotlarga asoslangan, bashoratli va avtomatlashtirilgan qarorlar hisobiga bartaraf etadi.

Ikki yondashuvning qiyosiy tahlili 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

An'anaviy va sun'iy intellekt asosidagi boshqaruv metodologiyalarining qiyosiy tahlili¹

Mezon	An'anaviy boshqaruv	SI asosidagi boshqaruv
Qaror asosi	Retrospektiv hisobot, intuitsiya	Bashoratli analitika, real vaqt ma'lumoti
Segmentatsiya	Statik, demografik	Dinamik, xulq-atvorga asoslangan klasterlash
Shaxsiylashtirish	Ommaviy yoki guruhli	Individual (1:1), real vaqtda
Reaksiya tezligi	Sutka/hafta	Soniya/daqqa (avtomatik)
Atributsiya	So'nggi klik	Ko'p teginishli (multi-touch), modelga asoslangan
Masshtablanish	Inson resursiga bog'liq	Yuqori, avtomatlashtirilgan

SI texnologiyalarining marketing-savdo voronkasiga funksional moslashuvi. Tahlil shuni ko'rsatdiki, har bir SI texnologiyasi marketing-savdo voronkasining muayyan bosqichida eng yuqori qo'shimcha qiymat yaratadi. Talab (jalb qilish) bosqichida bashoratli analitika va dasturlashtirilgan reklama (programmatic) maqsadli auditoriyani aniqlashda, qiziqish bosqichida tavsiya tizimlari va kontentni

¹ Muallif ishlanmasi

shaxsiylashtirishda, qaror bosqichida dinamik narxlash va lead-scoring modellarida, sadoqat bosqichida esa churn-bashorat va keyingi eng yaxshi taklif (next best offer) algoritmlarida samarali bo‘ladi.

Ushbu moslik 2-jadvalda tizimlashtirilgan.

2-jadval

SI texnologiyalarining marketing-savdo voronkasi bosqichlariga moslashuvi¹

Voronka bosqichi	Yetakchi SI texnologiyasi	Boshqaruv natijasi
Jalb qilish (Awareness)	Bashoratli analitika, programmatic reklama	Maqsadli auditoriyani aniqlash, CAC kamayishi
Qiziqish (Interest)	Tavsiya tizimlari, kontent shaxsiylashtirish	Jalb etilganlik (engagement) o‘shishi
Qaror (Decision)	Lead-scoring, dinamik narxlash, chat-botlar	Konversiya darajasining ortishi
Harakat (Action)	Savdo avtomatlashtirish, NLP-assistentlar	Bitim siklining qisqarishi
Sadoqat (Loyalty)	Churn-bashorat, next best offer	Mijozni ushlab qolish, CLV o‘shishi

Integratsiyalashgan metodologik model - “MUDDAT”. Tadqiqotning asosiy natijasi sifatida korxonalarning marketing-savdo faoliyatini SI asosida boshqarishning integratsiyalashgan metodologik modeli taklif etiladi. Model olti o‘zaro bog‘liq bosqichdan iborat bo‘lib, yopiq aylanma (closed-loop) boshqaruv tsiklini hosil qiladi va shartli ravishda “MUDDAT” deb nomlandi:

1. Ma’lumot (Data) - barcha sotuv kanallaridan kelayotgan ma’lumotlarni yagona platformaga (CDP - mijoz ma’lumotlari platformasi) yig‘ish, tozalash va integratsiyalash. Ushbu bosqich modelning yagona “haqiqat manbai” (single source of truth) funksiyasini bajaradi.

2. Ustuvorlik (Prioritization) - strategik maqsadlar (o‘shish, rentabellik, mijozni ushlab qolish) asosida boshqaruv vazifalarini ranglashtirish va asosiy samaradorlik ko‘rsatkichlarini (KPI) belgilash.

3. Diagnostika (Diagnostics) - mashinali o‘qitish modellari yordamida mijozlarni dinamik segmentlash, churn-xavfini va CLVni bashorat qilish, voronkadagi “tor joylar”ni aniqlash.

4. Dizayn (Design) - har bir segment va voronka bosqichi uchun personalizatsiyalashgan marketing strategiyasini (kontent, taklif, narx, kanal) avtomatik loyihalash va moslashtirish.

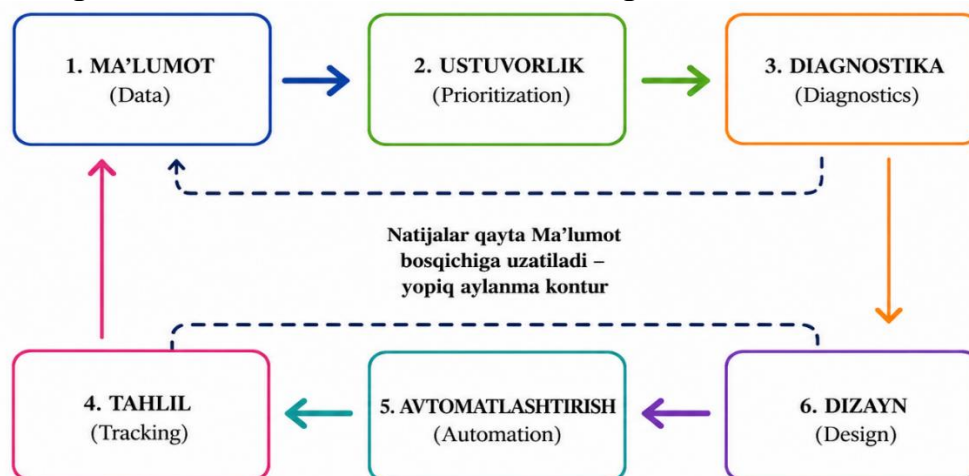
5. Avtomatlashtirish (Automation) - marketing va savdo jarayonlarini MarTech va CRM tizimlari orqali real vaqtda ijro etish: avtomatik kampaniyalar, chat-botlar, dinamik narxlash.

6. Tahlil (Tracking) - natijalarni ROMI, CR, CLV bo‘yicha o‘lchash, A/B testlar va modellarni qayta o‘qitish (retraining) orqali tsiklni yopish va uzluksiz takomillashtirish.

¹ Muallif ishlanmasi

Modelning prinsipial farqi shundaki, undagi oltinchi bosqich (Tahlil) natijalari birinchi bosqichga (Ma'lumot) qayta uzatiladi va shu tariqa o'zini-o'zi takomillashtiruvchi yopiq boshqaruv konturini hosil qiladi.

Modelning sxematik tuzilishi 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm. “MUDDAT” integratsiyalashgan boshqaruv sikli¹

Kutilayotgan iqtisodiy samara. Modelni joriy etishning kutilayotgan natijalari ilmiy adabiyotlardagi empirik baholar va sanoat amaliyotidagi qiyosiy ko'rsatkichlar asosida prognozlashtirildi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, marketing-savdo voronkasining barcha bosqichlarini SI asosida integratsiyalashgan tarzda boshqarish konversiya darajasini, mijozni ushlab qolish ko'rsatkichini va ROMIning izchil oshirishga imkon beradi (3-jadval). Ko'rsatilgan oraliqlar mutlaq kafolat emas, balki to'g'ri joriy etish sharoitidagi prognoz qiymatlardir.

3-jadval

“MUDDAT” modelini joriy etishning kutilayotgan iqtisodiy samarasi²

Ko'rsatkich	O'zgarish yo'nalishi	Prognoz oralig'i, foizda
Konversiya darajasi (CR)	O'sish	15-30
Jalb qilish qiymati (CAC)	Kamayish	-10-20
Mijozni ushlab qolish (retention)	O'sish	5-15
Marketing investitsiyalari rentabelligi (ROMI)	O'sish	20-40

Olingan natijalar marketingda sun'iy intellekt bo'yicha xalqaro tadqiqotlar bilan uyg'unlashadi va ularni metodologik jihatdan to'ldiradi. Agar ilgari taklif etilgan konseptual ramkalar (masalan, Huang va Rust tomonidan ishlab chiqilgan SIning ko'p darajali ramkasi) asosan SIning vazifaviy imkoniyatlarini tasniflashga qaratilgan bo'lsa, ushbu tadqiqotda taklif etilgan “MUDDAT” modeli ularni korxona darajasidagi amaliy boshqaruv sikliga tarjima qiladi. Modelning yopiq aylanma tabiati uni statik “joriy etish loyihasi” emas, balki uzluksiz o'rganuvchi tizim sifatida belgilaydi - bu raqamli iqtisodiyotning yuqori dinamikligi sharoitida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

¹ Muallif ishlanmasi

² Muallif ishlanmasi

Shu bilan birga, modelni joriy etishda bir qator cheklovlar va xatarlarni hisobga olish zarur. Birinchidan, model samaradorligi to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma’lumotlar sifati va hajmiga bog‘liq: “ifloslangan” yoki yetishmaydigan ma’lumotlar bashorat aniqligini pasaytiradi (“axlat kirsas - axlat chiqadi” tamoyili). Ikkinchidan, mijozlar shaxsiy ma’lumotlarini qayta ishlashda ma’lumotlarni himoya qilish to‘g‘risidagi qonunchilik talablariga va etik tamoyillarga (shaffoflik, kamsitmaslik) rioya etish talab etiladi. Uchinchidan, algoritmik qarorlarning “qora quti” xususiyati menejer ishonchini pasaytirishi mumkin, shu sababli izohlanuvchi SI (explainable AI) yondashuvini joriy etish maqsadga muvofiq.

O‘zbekiston korxonalari uchun qo‘shimcha cheklov - raqamli yetuklik darajasining nisbatan pastligi va malakali ma’lumot mutaxassislari (data scientist) tanqisligidir. Shu sababli mahalliy sharoitda “MUDDAT” modelini bosqichli joriy etish tavsiya etiladi: dastlab ma’lumotlarni markazlashtirish (CDP) va bazaviy analitika, so‘ngra bashoratli modellar va to‘liq avtomatlashtirish. Bu yondashuv investitsiya xatarini kamaytiradi va tashkilotning bosqichma-bosqich raqamli yetuklikka erishishini ta’minlaydi.

Modelning nazariy ahamiyati shundaki, u marketing boshqaruvi nazariyasini ma’lumotlar fani metodologiyasi bilan integratsiyalashtiradi va sun’iy intellekti alohida vosita emas, balki boshqaruv siklining tizimli elementi sifatida talqin qiladi. Amaliy ahamiyati esa korxonalarga SI loyihalarini tarqoq tarzda emas, balki yagona strategik konturda rejalashtirish va baholash imkonini beruvchi yo‘l xaritasini taqdim etishida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, taklif etilgan modelning miqdoriy parametrlari (samaradorlik oraliqlari) prognoz xususiyatiga ega bo‘lib, ularni har bir korxona kontekstida empirik tekshirish va kalibrlash talab etiladi. Bu esa tadqiqotning cheklovi sifatida e’tirof etiladi va kelgusi empirik ishlar uchun zamin yaratadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O‘tkazilgan tadqiqot natijasida raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalarning marketing va savdo faoliyatini sun’iy intellekt texnologiyalari asosida boshqarish metodologiyasini takomillashtirish bo‘yicha quyidagi xulosalarga kelindi:

an’anaviy boshqaruv metodologiyasi retrospektivlik, statik segmentatsiya va sekin reaksiya bilan cheklangan bo‘lib, raqamli iqtisodiyotning dinamik talablariga to‘liq javob bermaydi; SI asosidagi boshqaruv esa qarorlarni ma’lumotga asoslangan, bashoratli va avtomatlashtirilgan asosga o‘tkazadi;

har bir SI texnologiyasi marketing-savdo voronkasining muayyan bosqichida maksimal qo‘shimcha qiymat yaratadi, bu esa texnologiyalarni tarqoq emas, balki funksional moslik asosida joriy etishni talab qiladi;

taklif etilgan integratsiyalashtirilgan “MUDDAT” modeli (Ma’lumot - Ustuvorlik - Diagnostika - Dizayn - Avtomatlashtirish - Tahlil) marketing-savdo boshqaruvini yagona, yopiq aylanma va o‘zini-o‘zi takomillashtiruvchi tizimga birlashtiradi;

modelni to‘g‘ri joriy etish konversiya darajasi, mijozni ushlab qolish va ROMI ko‘rsatkichlarini sezilarli oshirishga imkon beradi, ammo bu ma’lumotlar sifati, etik-huquqiy rioya va tashkiliy tayyorgarlikka bog‘liq.

Amaliy nuqtai nazardan korxonalarga quyidagilar tavsiya etiladi: mijoz ma'lumotlarini yagona platformaga markazlashtirish; SI loyihalarini aniq KPilar bilan bog'lash; modelni bosqichli (pilot → masshtablash) joriy etish; izohlanuvchi SI va ma'lumotlarni himoya qilish tamoyillariga rioya etish hamda xodimlarni raqamli kompetensiyalar bo'yicha tayyorlash. Tadqiqotning keyingi yo'nalishi sifatida "MUDDAT" modelini muayyan tarmoq korxonalarida empirik aprotatsiya qilish va uning samaradorligini ekonometrik usullar bilan baholash belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabr PF-6079-son "“Raqamli O'zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-5030957>
2. Davenport T., Guha A., Grewal D., Bressgott T. How artificial intelligence will change the future of marketing // Journal of the Academy of Marketing Science. - 2020. - Vol. 48. - P. 24-42.
3. Huang M.-H., Rust R.T. A strategic framework for artificial intelligence in marketing // Journal of the Academy of Marketing Science. - 2021. - Vol. 49. - P. 30-50.
4. Huang M.-H., Rust R.T. Artificial intelligence in service // Journal of Service Research. - 2018. - Vol. 21, No. 2. - P. 155-172.
5. Kotler P., Keller K.L. Marketing Management. 15th ed. - Pearson Education, 2016. - 832 p.
6. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. - New York: W.W. Norton & Company, 2014. - 320 p.
7. Wirth R., Hipp J. CRISP-DM: Towards a Standard Process Model for Data Mining // Proceedings of the 4th International Conference on Practical Applications of Knowledge Discovery and Data Mining. - 2000. - P. 29-39.
8. Chaffey D., Ellis-Chadwick F. Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice. 7th ed. - Harlow: Pearson, 2019. - 624 p.
9. Verhoef P.C., Kooge E., Walk N. Creating Value with Big Data Analytics: Making Smarter Marketing Decisions. - London: Routledge, 2016. - 384 p.
10. Wedel M., Kannan P.K. Marketing analytics for data-rich environments // Journal of Marketing. - 2016. - Vol. 80, No. 6. - P. 97-121.
11. Kumar V., Rajan B., Venkatesan R., Lecinski J. Understanding the role of artificial intelligence in personalized engagement marketing // California Management Review. - 2019. - Vol. 61, No. 4. - P. 135-155.
12. McKinsey & Company. The state of AI: How organizations are rewiring to capture value. - McKinsey Global Survey, 2024. [Elektron resurs]. - URL: <https://www.mckinsey.com>

MOLIYAVIY SAVODXONLIK DARAJASINING KIBERFIRIBGARLIKDAN HIMOYALANISHGA TA'SIRI O'ZBEKISTON MISOLIDA PEST TAHLILI

Imomov Jamshidxon Odilovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
“Iqtisodiyot va moliyaviy xavfsizlik” kafedrası
dotsenti, PhD.

E-mail: jamshidkhon@gmail.com

Toshpo'latova Mohizodaxon Latifxon qizi

Toshkent xalqaro universiteti
talabasi

Tel.: +998 50 889 25 88

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekistonda moliyaviy savodxonlik darajasining kiber-firibgarlikdan himoyalanişga ta'siri PEST tahlili asosida o'rganildi. Tadqiqotda plastik karta va mobil to'lovlardan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik omillar tahlil qilindi. Natijalar an'anaviy moliyaviy bilimlar bilan bir qatorda raqamli xavfsizlik ko'nikmalari ham fuqarolarning firibgarlik xavfini kamaytirishda muhim ahamiyatga ega bo'lganini ko'rsatdi. Shuningdek, banklar, davlat institutlari va foydalanuvchilar o'rtasidagi hamkorlik moliyaviy himoya madaniyatini mustahkamlashga xizmat qilgani asoslandi.

Kalit so'zlar: moliyaviy savodxonlik, kiber-firibgarlik, PEST tahlili, raqamli xavfsizlik, plastik karta, mobil to'lovlar.

Аннотация

В статье было изучено влияние уровня финансовой грамотности на защиту от кибермошенничества в Узбекистане на основе PEST-анализа. В исследовании были рассмотрены политические, экономические, социальные и технологические факторы, возникающие при использовании банковских карт и мобильных платежей. Результаты показали, что наряду с традиционными финансовыми знаниями важную роль в снижении риска мошенничества сыграли навыки цифровой безопасности. Также было обосновано, что сотрудничество банков, государственных институтов и пользователей способствовало укреплению культуры финансовой защиты.

Ключевые слова: финансовая грамотность, кибермошенничество, PEST-анализ, цифровая безопасность, банковская карта, мобильные платежи.

Abstract

This article examined the impact of financial literacy on protection against cyber fraud in Uzbekistan using PEST analysis. The study analyzed political, economic, social, and technological factors related to the use of bank cards and mobile payment systems. The findings showed that, along with traditional financial knowledge, digital security skills played an important role in reducing fraud risks among users. The research also demonstrated that cooperation among banks, public institutions, and citizens contributed to strengthening a culture of financial protection. The study

confirmed the practical importance of digital financial literacy in improving cyber fraud prevention.

Keywords: financial literacy, cyber fraud, PEST analysis, digital security, bank card, mobile payments.

KIRISH

Raqamli to'lov texnologiyalarining keng tarqalishi bilan plastik karta va mobil to'lovlar O'zbekiston fuqarolarining kundalik hayotiga mustahkam kirib keldi. Milliy to'lov tizimlari orqali amalga oshirilayotgan tranzaksiyalar hajmi yillik 40 foizdan ortiq o'sish sur'atida oshmoqda. Biroq moliyaviy xizmatlarning raqamlashuvi bilan parallel ravishda kiber-firibgarlik ham ko'lami va murakkabligi jihatidan tobora jiddiy tahdidga aylanmoqda. Nasdaq kompaniyasining 2024-yilgi global moliyaviy jinoyatlar hisobotiga ko'ra, jahon miqyosida moliyaviy firibgarlikdan yetkazilgan zarar 485,6 milliard AQSh dollarini tashkil etdi. Kaspersky laboratoriyasining 2025-yilgi ma'lumotlariga ko'ra esa, dunyo bo'ylab 2 milliondan ortiq bank kartasi ma'lumotlari zararli dasturlar yordamida o'g'irlangan.

O'zbekiston ushbu global tendentsiyadan mustasno emas. Markaziy bankning CERT-CBU kiberxavfsizlik markazi ma'lumotlariga ko'ra, ijtimoiy injeneriya - psixologik manipulyatsiya orqali aldash - mamlakatimizda moliyaviy firibgarlikning eng keng tarqalgan usuli hisoblanadi. Firibgarlar fuqarolarning bank tizimiga ortiqcha ishonuvchanligidan va raqamli xavfsizlik ko'nikmalari yetarli emasligidan foydalanib, karta mablag'larini o'g'irlaydi.

Moliyaviy savodxonlikni oshirish kiber-firibgarlikka qarshi kurashning asosiy yo'li sifatida ko'p yillardan beri e'tirof etiladi. Biroq zamonaviy xalqaro tadqiqotlar bu munosabatning ancha murakkab ekanligini ko'rsatmoqda. Ruiz (2026) 10 ta Yevropa mamlakatida 14 000 dan ortiq kishi orasida o'tkazilgan tadqiqotida an'anaviy moliyaviy savodxonlik fishing va Ponzi sxemalariga qarshi sezilarli himoya ta'sirini bermasligini aniqladi. Asosiy himoya omili bo'lib raqamli xavfsizlik ko'nikmalari - parolni himoya qilish, shubhali saytlarni tanib olish, shaxsiy ma'lumotlarni oshkor qilmaslik - ekanligi isbotlandi.

Ushbu maqolaning maqsadi - O'zbekiston plastik karta foydalanuvchilarining kiber-firibgarlikdan himoyalalanish holatiga ta'sir etuvchi omillarni PEST tahlili (Political - siyosiy, Economic - iqtisodiy, Social - ijtimoiy, Technological - texnologik) orqali tizimli baholab, davlat siyosati va bank amaliyoti uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. PEST tahlili murakkab statistik hisob-kitoblarsiz, ammo tizimli va keng qamrovli baholashni ta'minlaydi, shuning uchun ijtimoiy-iqtisodiy tadqiqotlarda keng qo'llaniladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Moliyaviy savodxonlik va kiberxavfsizlik masalalari zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitida ilmiy tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Jahon amaliyotida moliyaviy savodxonlik fuqarolarning moliyaviy qarorlar qabul qilish sifati, moliyaviy xizmatlardan samarali foydalanishi va moliyaviy xavflardan himoyalalanish darajasini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida e'tirof etiladi [1].

Moliyaviy savodxonlikning nazariy asoslari va uni baholash metodologiyasi OECD hamda INFE tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvlarda keng yoritilgan bo'lib, ularda moliyaviy bilim, xulq-atvor va moliyaviy munosabatlarning o'zaro bog'liqligi asoslab berilgan [2]. Tadqiqotlarda moliyaviy savodxonlik darajasi yuqori bo'lgan aholining moliyaviy firibgarlik va tavakkalchiliklarga nisbatan barqarorroq ekanligi qayd etilgan [3].

Raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi bilan kiber-firibgarlik muammosi ham dolzarb ahamiyat kasb eta boshladi. Anderson va hamkorlari kiberjinoyatlar iqtisodiy zararining ortib borayotganini ko'rsatib, foydalanuvchilarning axborot xavfsizligi bo'yicha bilimlari himoyalaniish darajasiga bevosita ta'sir qilishini ta'kidlaganlar [4]. Hadnagy tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda esa ijtimoiy injeneriya usullari orqali amalga oshiriladigan firibgarliklar inson omiliga asoslanishi va moliyaviy savodxonlikning bu xavflarni kamaytirishdagi o'rni yoritilgan [5].

Kiberxavfsizlik va foydalanuvchi xulq-atvori o'rtasidagi bog'liqlik Albladi va Weir tadqiqotlarida ham tahlil qilingan bo'lib, mualliflar raqamli savodxonlik darajasi oshgan sari fishing va boshqa firibgarlik usullariga nisbatan barqarorlik kuchayishini aniqlaganlar [6]. Shu bilan birga, moliyaviy texnologiyalar va mobil to'lov tizimlarining rivojlanishi foydalanuvchilardan nafaqat moliyaviy bilim, balki raqamli xavfsizlik ko'nikmalarini ham talab qilishi qayd etilgan [7].

PEST tahlili usuli iqtisodiy va boshqaruv tadqiqotlarida tashqi muhit omillarini tizimli baholash vositasi sifatida keng qo'llaniladi. Kotler va Keller siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy hamda texnologik omillar tashkilotlar va iste'molchilar faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini asoslab berganlar [8]. Ushbu yondashuv moliyaviy savodxonlik va kiber-firibgarlik o'rtasidagi bog'liqlikni kompleks baholash imkonini yaratadi.

O'zbekistonda ham moliyaviy xizmatlarni raqamlashtirish, elektron to'lov tizimlarini rivojlantirish va aholining moliyaviy savodxonligini oshirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda [9]. Mazkur jarayonlar fuqarolarning moliyaviy xavfsizligini mustahkamlash va kiber-firibgarlik holatlarining oldini olish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda [10].

METODOLOGIYA

Tadqiqot ikki bosqichdan iborat. Birinchi bosqich - miqdoriy ma'lumot to'plash. 2024-yilda Toshkent shahrida ijtimoiy-sotsiologik so'rovnoma o'tkazildi. So'rovnomada 391 ta respondent ishtirok etdi ($n=391$). Anketa 44 ta savoldan iborat bo'lib, barchasi 5 balli Likert shkalasida tuzilgan (1=mutlaqo roziman emasman, 5=mutlaqo roziman). Savollar 9 ta tematik blokni qamrab oladi: umumiy moliyaviy savodxonlik, raqamli ko'nikmalar, kiberxavfsizlik bilimi, shaxsiy firibgarlik tajribasi, bank tizimiga ishonch, himoya choralarini amaliy qo'llash, ijtimoiy injeneriya munosabati, raqamli to'lov ilovalaridan foydalanish va umumiy qoniqish darajasi.

So'rovnomaning ichki ishonchliligi Kronbax alfa koeffitsiyenti orqali tekshirildi. Natijalar: umumiy moliyaviy savodxonlik bloki $a=0,891$; raqamli ko'nikmalar $a=0,856$; kiberxavfsizlik bilimi $a=0,872$; bank tizimiga ishonch $a=0,919$; himoya choralarini qo'llash $a=0,834$. Barcha bloklar Nunnally mezoniga ko'ra qoniqarli ($>0,70$) va yuqori ($>0,80$) ishonchlilik darajasini ko'rsatdi.

Ikkinchi bosqich - PEST matritsa tuzish. So‘rovnoma natijalari va xalqaro ilmiy adabiyotlar (2014-2026-yillar, Scopus, Web of Science va ScienceDirect bazalari) tahlili asosida PEST matritsaning to‘rtta bo‘limi to‘ldirildi. Har bir bo‘lim uchun asosiy topilmalar va ularning amaliy ma‘nosi aniqlab berildi. PEST omillar mazmunini boyitish uchun CERT-CBU kiberxavfsizlik markazi hisobotlari, Yevropa Markaziy banki va Yevropaning banklararo nazorat organi (ECB/EBA) hamda Nasdaq global firibgarlik hisobotlaridan foydalanildi.

PEST tahlili strategik menejmentda tashqi muhitni baholash uchun ishlab chiqilgan, biroq keyinchalik ijtimoiy-iqtisodiy tadqiqotlarda ham keng qo‘llanila boshlandi. Usul muammoga ta’sir etuvchi to‘rtta omil toifasini tizimli ko‘rib chiqishni taklif etadi: siyosiy omillar - qonunchilik, regulyatsiya, davlat siyosati, xalqaro hamkorlik; iqtisodiy omillar - bozor holati, daromad, moliyaviy tendensiyalar va yo‘qotishlar; ijtimoiy omillar - xulq-atvor, madaniyat, demografiya va jamiytdagi ishonch darajasi; texnologik omillar - innovatsiyalar, raqamlashtirish, infratuzilma va yangi tahdidlar.

Moliyaviy savodxonlik va kiber-firibgarlik sohasida PEST tahlilining asosiy afzalligi shundaki, u muammoni faqat individual bilim darajasi nuqtai nazaridan emas, balki keng ijtimoiy, regulyativ va texnologik muhit bilan bog‘lab ko‘rishga imkon beradi. Bu yondashuv qonunchilar, nazorat organlari, banklar va ta’lim muassasalari uchun amaliy xulosalar chiqarishni osonlashtiradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

PEST tahlilini o‘tkazishdan oldin so‘rovnomaning miqdoriy natijalarini ko‘rib chiqish zarur - chunki ular, ayniqsa, PEST matritsasining ijtimoiy qismini isbotlovchi empirik asos bo‘lib xizmat qiladi.

1-jadval

Asosiy ko‘rsatkichlar (n=391, Toshkent, 2026)¹

Kod	Ko‘rsatkich	O‘rtacha (M)	Shkaladan	Daraja
S1	Umumiy moliyaviy savodxonlik	3,48	5,0	O‘rta
S5	Kiberxavfsizlik bo‘yicha bilim	3,76	5,0	O‘rta+
S7	Raqamli ko‘nikmalar darajasi	3,35	5,0	O‘rta
S12	Himoya choralari amalga qo‘llash	3,21	5,0	O‘rta
S19	Bank kompensatsiyasiga ishonch	1,70	5,0	Past
GAP	Bilim-ishonch tafovuti (S5 – S19)	2,06	-	Yuqori

1-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, respondentlar kiberxavfsizlik bilimi bo‘yicha o‘rtacha 3,76 ball ko‘rsatdi - bu 5 ballik shkalada qoniqarli daraja. Biroq bank kompensatsiyasiga ishonch atigi 1,70 ballni tashkil etdi, ya’ni respondentlarning katta qismi firibgarlik yuz berganda bankdan yetarli yordam olishiga ishonmaydi. Ushbu ikki ko‘rsatkich orasidagi +2,06 birlik farq - “bilim-ishonch paradoksi” - maqolaning markaziy topilmasi bo‘lib, u PEST matritsasining ijtimoiy bo‘limida batafsil tahlil qilinadi.

¹ Manba: muallif, 2024-yilgi so‘rovnoma asosida (n=391, Toshkent).

PEST matritsa to'rtta yo'nalish bo'yicha alohida ko'rib chiqiladi. Har bir yo'nalishda O'zbekiston holati, xalqaro adabiyotlar bilan taqqoslama va amaliy xulosa beriladi.

P - Siyosiy omillar (Political) Siyosiy omillar moliyaviy savodxonlik va kiberxavfsizlik sohasidagi qonunchilik, davlat dasturlari, nazorat organlari faoliyati va xalqaro hamkorlikni qamrab oladi.

Ijobiy holat. O'zbekistonda moliyaviy savodxonlikni oshirishga qaratilgan bir qator muhim hujjatlar qabul qilingan. 2022-yilgi "Yangi O'zbekiston Taraqqiyot strategiyasi" moliyaviy savodxonlikni ustuvor yo'nalish sifatida belgiladi. 2021-2026-yillarga mo'ljallangan "Moliyaviy xizmatlar ommaboyligi milliy strategiyasi" fuqarolarning moliyaviy xizmatlardan foydalanish qobiliyatini oshirishni maqsad qilib qo'ydi. CERT-CBU kiberxavfsizlik markazi banklar va to'lov muassasalaridan firibgarlikka qarshi avtomatlashtirilgan tizimlarni joriy etishni, 24/7 rejimida faoliyat yuritishni va shubhali operatsiyalar reyestrini muntazam yuritishni majburiy ravishda talab qiladi. Markaz 2024-yil oktabr oyida OIC-CERT (31 davlatdan 65 tashkilot) a'zoliciga kirdi va Anti-Phishing Working Group (APWG) bilan hamkorlik o'rnatdi - bu xalqaro tahdid ma'lumotlari bazasidan foydalanish imkonini beradi.

Muammoli holat. Biroq siyosiy muhitda muhim zaifliklar ham mavjud. O'zbekiston qonunchiligi raqamli firibgarlikning yangi shakllarini - deepfake texnologiyasi asosida soxta qo'ng'iroq qilish, sun'iy intellekt yordamida tuzilgan fishing xabarlarini, kripto-valyuta aldov sxemalari - to'liq qamrab olmaydi. Yevropa Ittifoqida PSD2 direktivasi kuchli foydalanuvchi autentifikatsiyasini (Strong Customer Authentication, SCA) majburiy qilgan, biroq O'zbekistonda bunday qonuniy talab hali joriy etilmagan. Bundan tashqari, mamlakat bo'yicha firibgarlik holatlari to'g'risida ochiq, umumlashtiruvchi statistika mavjud emas - bu muammoning haqiqiy ko'lamini baholashni qiyinlashtiradi.

Siyosiy omil xulosasi. Davlat moliyaviy savodxonlik siyosati mavjud va faol rivojlantirilayapti. Biroq raqamli firibgarlikning yangi avlodi qonunchilikdan tez ilgarilamoqda. Xalqaro hamkorlik orqali olinayotgan tahdid ma'lumotlarini tezroq me'yoriy hujjatlarga kiritish va kuchli autentifikatsiya talabini joriy etish ustuvor vazifa sifatida ko'rinadi.

E - Iqtisodiy omillar (Economic)

Iqtisodiy omillar plastik karta bozorining holati, tranzaksiyalar hajmi, aholi daromadi tarkibi va firibgarlikning iqtisodiy oqibatlarini o'z ichiga oladi.

Bozor o'sishining ikki tomoni. O'zbekistonda karta tranzaksiyalari yillik 40 foizdan ortiq sur'atda o'sib bormoqda. Bu bir tomondan moliyaviy inklyuziyaning kuchayishini anglatadi, ikkinchi tomondan firibgarlar uchun potensial "bozor"ning kengayishini bildiradi. Karta egalarining ko'payishi, ayniqsa moliyaviy xizmatlardan yangi foydalana boshlagan fuqarolar orasida, tajribasizlik va xavfsizlik odatlarining yo'qligi bilan birga keladi.

Daromad darajasi va xavf nisbati. So'rovnoma natijalariga ko'ra, oylik daromadi o'rta darajadagi (3-7 mln so'm) respondentlar guruhi karta operatsiyalari bo'yicha eng faol toifa hisoblanadi. Ruiz Yevropa tadqiqotida ham o'rta daromadli guruh firibgarlik

qurboni bo'lishning eng yuqori ehtimolini ko'rsatdi: ular moliyaviy mahsulotlardan faol foydalanadi, biroq ularda to'laqonli himoya ko'nikmasi hali shakllanmagan. Kam daromadlilarda karta faoliyati past, yuqori daromadlilarda esa nisbatan kuchliroq moliyaviy savodxonlik mavjud.

Iqtisodiy zarar va statistika muammosi. Kaspersky ma'lumotlariga ko'ra, 2 milliondan ortiq bank kartasi ma'lumotlari zararli dasturlar orqali o'g'irlangan - bu bevosita iqtisodiy zarar. O'zbekistonda esa firibgarlik yo'qotishlari bo'yicha ochiq, tartibli milliy statistika mavjud emas. Statistikasiz muammoning ko'lami baholanmaydi, moliyalashtirish to'g'ri yo'naltirilmaydi va aholi xabardorligi oshirilmaydi. ECB/EBA Yevropa to'lov tizimlarida firibgarlik hajmi oshib borayotganini qayd etdi - bu tendensiya O'zbekistonda ham kuzatilayotganligi ehtimol yuqori.

Iqtisodiy omil xulosasi. Karta bozorining tez o'sishi iqtisodiy siyosatdan tezkor javobni talab etadi: firibgarlik yo'qotishlari bo'yicha ochiq milliy ma'lumotlar bazasini yo'lga qo'yish va o'rta daromadli foydalanuvchilarni maxsus himoya dasturlarining asosiy maqsad guruhi sifatida belgilash zarur.

S - Ijtimoiy omillar (Social)

Ijtimoiy omillar aholining bilim darajasi, xulq-atvori, institutlarga bo'lgan ishonchi, demografik xususiyatlari va madaniy odatlarini qamrab oladi. Bu bo'lim so'rovnoma ma'lumotlari bilan eng to'g'ridan-to'g'ri bog'langan.

Bilim-ishonch paradoksi - asosiy ijtimoiy topilma. So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, respondentlar kiberxavfsizlik bilimi bo'yicha o'rtacha 3,76 ball (5 ballik shkalada), ammo bank kompensatsiyasiga ishonch bo'yicha atigi 1,70 ball ko'rsatdi. Ikkala ko'rsatkich o'rtasidagi +2,06 birlik tafovut - "bilim-ishonch paradoksi" - muhim ijtimoiy hodisa sifatida aniqlandi. Bu shuni anglatadiki, fuqarolar kiberxavfsizlik haqida yetarli bilimga ega, ammo firibgarlik yuz berganda bank ularni himoya qilishiga ishonmaydi. Bunday paradoks ikki salbiy oqibatga olib keladi: birinchidan, firibgarlik holati yuz berganda shikoyat qilinmaydi; ikkinchidan, muammo yashirinib qoladi va statistikada aks etmaydi.

Bilim va xulq-atvor tafovuti. Respondentlar kiberxavfsizlik bilimi bo'yicha 3,76 ball ko'rsatgan bo'lsa-da, himoya choralari kundalik hayotda amalda qo'llash ko'rsatkichi 3,21 ballni tashkil etdi - 0,55 birlikka past. Bu klassik "bilim-xulq" bo'shliqni ko'rsatadi: odam biladi, lekin qilmaydi. Chowdhury va hamkasblar (2026) tadqiqotida ham moliyaviy bilim va moliyaviy xulq-atvor o'rtasidagi korrelyatsiya 0,10 dan past ekanligi aniqlandi - ya'ni bilim o'z-o'zicha xulq-atvorni o'zgartirmaydi. Shu sababli ta'lim dasturlari bilim berishdan ko'ra xulq-atvorni shakllantirishga ko'proq yo'naltirilishi kerak.

Ijtimoiy injeneriya va psixologik zaiflik. CERT-CBU ma'lumotlariga ko'ra, ijtimoiy injeneriya O'zbekistonda moliyaviy firibgarlikning eng keng tarqalgan usuli bo'lib qolmoqda. Firibgarlar avtoritetga murojaat qilish ("Men Markaziy bank xodimiman"), sun'iy shoshilinchlik yaratish ("Kartangiz bloklanyapti, 5 daqiqada javob bering") va qo'rqitish kabi psixologik usullardan foydalanadi. Bunday hujumlar bilimli odamni ham aldashi mumkin, chunki ular kognitiv zaifliklardan foydalanadi -

moliyaviy bilimdan emas. Ruiz tadqiqotida aniqlangandek, ortiqcha o'z-o'ziga ishonch (overconfidence) firibgarlik xavfini 29-37 foizga oshiradi.

Demografik jihat. So'rovnomada 18-35 yosh oralig'idagi respondentlar raqamli ko'nikmalar bo'yicha eng yuqori natija ko'rsatdi. Biroq ular bir vaqtning o'zida onlayn faoliyati yuqoriligi sababli fishing va ijtimoiy injeneriya hujumlariga ham ko'proq duchor keladi. Ruizda ham yoshlar (18-29 yosh) firibgarlik qurbonligi bo'yicha eng yuqori ko'rsatkichni berdi - raqamli faollik va tajribasizlikning uyg'unligi natijasida. Keksa yoshdagilar esa past internet faolligi tufayli nisbatan kamroq qurbon bo'lmoqda.

Ijtimoiy omil xulosasi. Ijtimoiy tahlil moliyaviy savodxonlik siyosatini uchta yo'nalishda qayta ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi: bilimdan xulq-atvorga o'tish; institutlarga ishonchni alohida muammo sifatida ko'rib chiqish; yosh guruhlariga qarab moslashtirilgan ta'lim yondashuvi.

T - Texnologik omillar (Technological)

Texnologik omillar raqamli infratuzilmaning holati, moliyaviy himoya tizimlari va firibgarlik texnologiyalarining rivojlanishini qamrab oladi.

Himoya texnologiyalarining rivojlanishi. Xalqaro miqyosda karta firibgarligiga qarshi kurashda ilg'or texnologiyalar keng qo'llanilmoqda. Fetaji va hamkasblar (IEEE Access) tomonidan ishlab chiqilgan FRAUD-X arxitekturasi sun'iy intellekt, blokcheyn va kiberxavfsizlikni birlashtirib, Shimoliy Makedoniya bank sektori ma'lumotlari asosida $F1=85,9\%$ aniqlik va nolinchi kun tahdidlari (zero-day threats) uchun 90% recall ko'rsatkichiga erishdi. Har bir tranzaksiya 15,6 millisekund ichida tahlil qilinadi - bu real vaqt rejimida ishlash talablariga to'la javob beradi. O'zbekistonda ham tranzaksion monitoring, anomaliyalarni aniqlash va zudlik bilan ogohlantirishlar yuborish tizimlari joriy etilgan, ammo ularning samaradorligi xalqaro standartlarga nisbatan tekshirilmagan.

Raqamli infratuzilmaning kengayishi. Smartfon va internet qamrovining oshishi to'lov texnologiyalari uchun qulay muhit yaratmoqda. Mobil bank ilovalari foydalanuvchilarga real vaqtda tranzaksiya tasdiqlash, ogohlantirishlar olish va xavfsizlik sozlamalarini boshqarish imkonini beradi. Basar va hamkasblar (2025) 12 mamlakatda o'tkazilgan tadqiqotda raqamli infratuzilma va moliyaviy savodxonlik uyg'unligining tejamkorlik xulq-atvoriga ijobiy ta'sirini ko'rsatdi, biroq bu uyg'unlik kiberxavfsizlik ongini ham o'z ichiga olishi zarurligini ta'kidladi.

Tahdid texnologiyalarining rivojlanishi. Texnologik muhit bir vaqtning o'zida muhim tahdidlar ham keltirib chiqarmoqda. Kaspersky ma'lumotlariga ko'ra, stealer zararli dasturlar 2 milliondan ortiq karta ma'lumotini o'g'irladi. Bu dasturlar foydalanuvchi bilimi yoki ehtiyotkoriligidan qat'i nazar ishlaydi va texnik infratuzilma zaifliklaridan foydalanadi. Deepfake texnologiyasi bank xodimi nomidan soxta ovozli qo'ng'iroq qilishga imkon berib, ijtimoiy injeneriya hujumlarini yangi darajaga ko'tardi. Fishing saytlar ham tobora ishonchli ko'rinishga ega bo'lmoqda: hatto tajribali foydalanuvchilar ham ularni haqiqiy bank saytidan ajrata olmaydi.

Texnologiya ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi: himoya va tahdid texnologiyalari bir xil tezlikda rivojlanmoqda. Himoya tizimlari doimiy yangilanib borishi va foydalanuvchi ta'limi texnologik rivojlanish bilan parallel olib borilishi zarur.

Yuqoridagi to'rtta yo'nalish bo'yicha o'tkazilgan tahlilni umumlashtirish uchun quyida yaxlit PEST matritsa taqdim etiladi. Har bir omil bo'yicha ijobiy holatlar va muammolar bir joyda ko'rsatilgan.

2-jadval

PEST matritsa: O'zbekistonda moliyaviy savodxonlik va kiber-firibgarlikdan himoyalanih¹

Omil		Ijobiy holatlar va imkoniyatlar	Muammolar va tahdidlar
P	SIYOSIY omillar	- Yangi O'zbekiston strategiyasida moliyaviy savodxonlik ustuvor yo'nalish (2022) - Moliyaviy xizmatlar ommaviyligi milliy strategiyasi (2021-2026) - CERT-CBU tomonidan banklarga majburiy fraud-nazorat talablari - OIC-CERT va APWG a'zoligi - xalqaro tahdid ma'lumotlari bazasi	- Raqamli firibgarlikning yangi shakllari (deepfake, kripto) qonunchilikda qamrab olinmagan - Kuchli autentifikatsiya (SCA) talabi hali joriy etilmagan - Firibgarlik holatlari bo'yicha ochiq milliy statistika mavjud emas - Me'yoriy yangilanish texnologiya rivojidan orqada qolmoqda
E	IQTISODIY omillar	- Karta tranzaksiyalari hajmi yillik 40%+ o'sishi - moliyaviy inklyuziya kengaymoqda - Maosh, nafaqa, stipendiyalarni kartaga o'tkazish - foydalanuvchilar bazasi kengaymoqda - Moliyaviy savodxonlik dasturlariga davlat e'tiborining oshib borayotganligi	- Firibgarlik yo'qotishlari statistikasi yo'q - muammoning ko'lami noma'lum - O'rta daromadli guruh eng xavfli toifa: faol foydalanadi, ammo tajribasiz - Kaspersky: 2 mln+ karta ma'lumoti o'g'irlangan - bevosita iqtisodiy zarar - Kichik yo'qotishlar e'tibordan chetda qoladi va yig'ilib katta zarar beradi
S	IJTIMOIIY omillar	- Kiberxavfsizlik bilimi qoniqarli (M=3,76/5,0) - Yoshlar raqamli ko'nikmalar bo'yicha yuqori daraja ko'rsatdi - Respondentlarning 62%+ i 3 yildan ortiq karta tajribasiga ega - Foydalanuvchilar o'zlarini himoya qilmoqchi - himoyalanih istagi yuqori	- BILIM-ISHONCH PARADOKSI: bilim 3,76 - ishonch 1,70 - tafovut +2,06 - Bilim-xulq bo'shliq: biladi (3,76) lekin qilmaydi (3,21) - 0,55 birlik farq - Ijtimoiy injeneriya: psixologik manipulyatsiya bilimli odamni ham aldashi mumkin - Ortiqcha o'ziga ishonch - firibgarlik xavfini 29-37% oshiradi (Ruiz) - Yoshlar eng raqamli faol - shu bilan birga eng ko'p hujumga uchraydigan guruh
T	TEXNOLOGIK omillar	- Tranzaksion monitoring va anomaliyalarni aniqlash tizimlari mavjud - Biometrik autentifikatsiya va ko'p bosqichli tasdiqlash kengayib bormoqda - FRAUD-X (Fetaji): AI+blokcheyn+kiberxavfsizlik - F1=85,9%, 15,6ms - Smartfon va internet qamrovi kengayishi - ta'lim yetkazishni osonlashtiradi	- Stealer zararli dasturlar foydalanuvchi bilimidan qat'i nazar ishlaydi - Deepfake texnologiyasi: soxta bank xodimi ovozi bilan qo'ng'iroq imkoni - Fishing saytlar tobora ishonchli ko'rinishga ega bo'lmoqda - Texnologik tahdidlar tezligi himoya tizimlaridan ustun chiqmoqda

¹ Manba: muallif tahlili, 2026-yilgi so'rovnoma, Bobojanov (2024), Fetaji va b. (2025), Kaspersky (2025), ECB/EBA (2024) asosida.

PEST tahlili siyosiy va iqtisodiy omillar oʻrtasida muhim bogʻliqlikni koʻrsatdi. Karta bozorining jadal iqtisodiy oʻsishi bir tomondan moliyaviy inklyuziyani kuchaytirmoqda, ammo ikkinchi tomondan firibgarlik xavfi muhitini ham kengaytirmoqda. Iqtisodiy oʻsish siyosiy javob - yangi tartibga soluvchi hujjatlar, nazorat mexanizmlari, ochiq statistika tizimi - bilan uygʻunlikda boʻlishini talab etadi. Hozirgi holatda iqtisodiy oʻsish tezligi siyosiy reaksiyadan ancha yuqori.

Iqtisodiy jihatdan eng muhim muammo - firibgarlik yoʻqotishlarining koʻrinmasligi. Statistika boʻlmasa muammo koʻlami baholanmaydi, moliyalashtirish toʻgʻri yoʻnaltirilmaydi, jamiyat xabardorligi oshirilmaydi. Yevropa tajribasida (ECB/EBA =) toʻlov tizimlari firibgarligi boʻyicha yillik batafsil hisobotlar chiqarish odatiy amaliyotga aylangan. Oʻzbekiston uchun shunday milliy hisobot tizimini yoʻlga qoʻyish ustuvor vazifadir.

PEST matritsasining ijtimoiy boʻlimidagi eng muhim topilma - bilim-ishonch paradoksi - faqat statistik koʻrsatkich emas, balki moliyaviy taʼlim siyosatining asosiy muammosini ochib beruvchi hodisadir. Foydalanuvchi bilimli (3,76/5,0), biroq bank tizimi uni himoya qilishiga ishonmaydi (1,70/5,0). Bu ikki tomonlama muammo: birinchisi - banklar kompensatsiya mexanizmlari amalda qanchalik samarali ishlayotganligi; ikkinchisi - bu samaradorlik aholi tomonidan qanchalik his etilmoqda.

Chowdhury va hamkasblar Bangladesh tadqiqotida ham xuddi shunday xulosa chiqardi: institutsional ishonch (muhimlik=0,18) taʼlim darajasidan (0,09) kuchliroq prediktor. Demak, moliyaviy taʼlim dasturlari faqat bilim berishga qaratilsa, bilim-ishonch paradoksini bartaraf eta olmaydi. Banklar kompensatsiya mexanizmlarining shaffofligi va amaliy samaradorligi parallel tarzda mustahkamlanishi kerak.

Texnologik tahlil eng aniq ziddiyatni koʻrsatdi: bir xil texnologik taraqqiyot ham himoya imkoniyati, ham yangi tahdid. Tranzaksion monitoring, biometrik autentifikatsiya va koʻp qatlamli himoya tizimlari karta foydalanuvchilarini samarali himoya qilishi mumkin. Biroq ayni vaqtda stealer dasturlar va deepfake texnologiyasi firibgarlar arsenalini kengaytirib bormoqda. Fetaji va hamkasblar FRAUD-X arxitekturasida koʻrsatgandek, bu raqobatda faqat koʻp qatlamli, birlashtirilgan texnik yondashuv yetarlicha samarali boʻlishi mumkin.

PEST tahlili natijalari asosida toʻrtta tomonga - davlat organlari, banklar, taʼlim muassasalari va kelajakdagi tadqiqotlar uchun - alohida tavsiyalar ishlab chiqildi.

3-jadval

PEST omillariga asoslangan amaliy tavsiyalar¹

PEST omili	Asosiy muammo	Tavsiyalar
P - Siyosiy	Qonunchilik raqamli firibgarlikning yangi shakllarini qamrab olmaydi	OIC-CERT va APWG maʼlumotlari asosida qonunchilikni yiliga kamida bir marta yangilash mexanizmini joriy etish; kuchli foydalanuvchi autentifikatsiyasi (SCA) talabini belgilash; firibgarlik statistikasi uchun ochiq milliy platforma yaratish va yillik hisobot chiqarish
E - Iqtisodiy	Firibgarlik koʻlami nomaʼlum; oʻrta	Milliy firibgarlik maʼlumotlar bazasini va yillik ochiq hisobot tizimini yoʻlga qoʻyish; moliyaviy savodxonlik dasturlarida oʻrta daromadli karta egalarini asosiy maqsad

¹ Manba: muallif tahlili asosida.

PEST omili	Asosiy muammo	Tavsiyalar
	daromadli guruh eng xavfli	guruh sifatida belgilash va ularga maxsus yo'naltirilgan ta'lim berish
S - Ijtimoiy	Bilim-ishonch paradoksi; bilim-xulq tafovuti; ijtimoiy injeneriya	Banklar kompensatsiya mexanizmlarini shaffoflashtirishi va soddalashtirilgan shikoyat tizimini joriy etishi; ta'lim dasturlarini bilim uzatishdan xulq-atvorni shakllantirish simulyatsiyalari, mashqlar orqali qayta yo'naltirish; psixologik manipulyatsiya usullarini tanib olish bo'yicha maxsus modul yaratish
T - Texnologik	Stealer dasturlar va deepfake; himoya va tahdid texnologiyalari poyga holatida	FRAUD-X tipidagi ko'p qatlamli texnik himoya (AI, blokcheyn va kiberxavfsizlik) ni banklar uchun pilot loyiha sifatida joriy etish; biometrik va ko'p bosqichli autentifikatsiyani kuchaytirish; foydalanuvchilarga yangi tahdidlar haqida tezkor ogohlantirish tizimini yo'lga qo'yish

XULOSA VATAKLIFLAR

Ushbu maqolada O'zbekiston plastik karta foydalanuvchilarining moliyaviy savodxonlik darajasi va kiber-firibgarlikdan himoyalani holati PEST tahlili orqali ko'rib chiqildi. Tadqiqot to'rtta mustaqil xulosaga keldi.

Birinchi xulosa - siyosiy jihat. O'zbekistonda moliyaviy savodxonlikka oid me'yoriy baza mavjud va rivojlantirilmoqda - milliy strategiyalar, CERT-CBU faoliyati va xalqaro hamkorlik buning dalili. Biroq raqamli firibgarlikning yangi shakllari qonunchilik doirasidan tashqarida qolmoqda. Regulyativ yangilanish tezligi texnologik rivojlanish tezligiga mos kelishi uchun doimiy mexanizm zarur.

Ikkinchi xulosa - iqtisodiy jihat. Karta bozorining jadal o'sishi moliyaviy inklyuziyani kuchaytirmoqda, ammo firibgarlik xavfi muhitini ham kengaytirmoqda. Firibgarlik yo'qotishlari bo'yicha ochiq milliy statistikaning yo'qligi muammo ko'lamini yashirib, samarali siyosat ishlab chiqishni qiyinlashtirmoqda. O'rta daromadli foydalanuvchilar guruhining yuqori zaifligiga alohida e'tibor berish zarur.

Uchinchi xulosa - ijtimoiy jihat. "Bilim-ishonch paradoksi" (kiberxavfsizlik bilimi $M=3,76$, bank kompensatsiyasiga ishonch $M=1,70$, $GAP=+2,06$) tadqiqotning markaziy topilmasi hisoblanadi. Bu paradoks moliyaviy ta'lim siyosati bilim berishdan tashqari institutlarga ishonchni mustahkamlashni ham maqsad qilib olishi kerakligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, bilim va xulq-atvor o'rtasidagi 0,55 birlik tafovut ta'lim dasturlarini amaliy simulyatsiyalarga yo'naltirish zarurligini anglatadi.

To'rtinchi xulosa - texnologik jihat. Texnologiya ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi. Bir tomondan, zamonaviy tranzaksion monitoring, biometrik autentifikatsiya va ko'p qatlamli himoya tizimlari karta xavfsizligini oshirishda muhim vosita. Ikkinchi tomondan, stealer dasturlar va deepfake texnologiyasi yangi tahdid avlodini keltirib chiqarmoqda. Texnologik poyga sharoitida texnik himoya va foydalanuvchi ta'limining parallel rivojlanishi strategik zaruriyatdir.

Kelgusi tadqiqotlar uchun ustuvor yo'nalishlar quyidagilardan iborat: viloyatlar va qishloq hududlarini qamrab oluvchi kengaytirilgan so'rovnoma o'tkazish; bilim-ishonch paradoksining vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarishini longitudinal kuzatish;

banklar kompensatsiya mexanizmlari shaffofligi va aholining unga bo'lgan ishonchi o'rtasidagi munosabatni alohida o'rganish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Basar, D., Keskin, H., Esen, E., Merter, A. K., & Balcioglu, Y. S. (2025). Digital financial literacy and savings behavior: A comprehensive cross-country analysis of FinTech adoption patterns and economic outcomes across 12 nations. *Borsa Istanbul Review*, 25(1), 59-72. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2025.09.004>
2. Bobojanov, M. (2024). O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki banklar va to'lov tizimlarida firibgarlikning oldini olishni qanday tartibga soladi. CERT-CBU Kiberxavfsizlik markazi ma'ruzasi. Toshkent.
3. Chowdhury, T. A., Chowdhury, M. A. H., Rahman, M. T., Ahmed, I., Ahmed, N., Tuhin, M. A. I., & Kafy, A. A. (2026). Modeling financial literacy through explainable machine learning and behavioral segmentation in emerging economies. *Computers in Human Behavior Reports*, 21, 100926. <https://doi.org/10.1016/j.chbr.2025.100926>
4. European Central Bank & European Banking Authority. (2024). 2024 Report on payment fraud. Frankfurt: ECB/EBA. <https://www.ecb.europa.eu>
5. Ferilli, G. B., Palmieri, E., Miani, S., & Stefanelli, V. (2024). The role of digital financial literacy in banking strategies and financial inclusion. *Research in International Business and Finance*, 69, 102218. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2024.102218>
6. Fetaji, B., Fetaji, M., Hasan, A., Rexhepi, S., & Armenski, G. (2025). FRAUD-X: An integrated AI, blockchain, and cybersecurity framework with early warning systems for mitigating online financial fraud. *IEEE Access*, 13, 48068-48083. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2025.3547285>
7. Isaia, E., Oggero, N., & Sandretto, D. (2024). Is financial literacy a protection tool from online fraud in the digital era? *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 44, 100977. <https://doi.org/10.1016/j.jbef.2024.100977>
8. Kaspersky. (2025). Stealer malware leaked over 2 million bank cards. <https://www.kaspersky.com/about/press-releases>
9. Kieffer, C. N., & Mottola, G. R. (2017). Understanding and combating investment fraud. In O. S. Mitchell, P. B. Hammond & S. P. Utkus (Eds.), *Financial decision making and retirement security in an aging world*. Oxford University Press.
10. Li, J., Wei, X., & Zhao, H. (2024). Digital literacy and fraud vulnerability: Evidence from rural China. *China Economic Review*, 85, 102156.
11. Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2014). The economic importance of financial literacy: Theory and evidence. *Journal of Economic Literature*, 52(1), 5-44. <https://doi.org/10.1257/jel.52.1.5>
12. Nasdaq. (2024). Global Financial Crime Report 2024. Nasdaq Verafin.
13. OECD. (2021). G20/OECD INFE report on ensuring financial education and consumer protection for all in the digital age. Paris: OECD Publishing.

14. Ruiz, J. R. (2026). Who gets scammed? The roles of financial literacy, digital financial security, and overconfidence in Europe. *International Review of Economics and Finance*, 106, 104913. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2026.104913>
15. Soriyev, S., & Tuychiyeva, N. (2022). Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish va hududlarni iqtisodiy rivojlantirish omili. *STARS International University Conference Proceedings*, 5, 435-438.
16. Vahobov, A. V., & Dusmuhamedov, O. S. (2022). Moliyaviy savodxonlik tushunchasining nazariy asoslarini takomillashtirish. *Iqtisod va moliya*, 5(153), 21-

POCHTA XIZMATLARINI RIVOJLANTIRISHDA ELEKTRON TIJORAT VA BIZNES JARAYONLAR SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘NALISHLARI

Raximova Sevara Gayratovna

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
“Raqamli texnologiyalar konvergentsiyasi” kafedrası
v.b dotsenti

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda pochta xizmatlarini rivojlantirishda elektron tijorat va biznes jarayonlar samaradorligini oshirish yo‘nalishlari tahlil qilindi. Tadqiqot davomida pochta sohasining elektron tijorat ekotizimidagi o‘rni nazariy va amaliy jihatdan baholandi. Xalqaro hamda milliy statistik ma’lumotlar asosida elektron tijorat hajmining o‘sishi va uning pochta xizmatlariga ta’siri o‘rganildi. Raqamli logistika, avtomatlashtirilgan saralash, real vaqt rejimidagi kuzatuv tizimlari hamda elektron to‘lov vositalarining samaradorlikka ta’siri aniqlandi. Natijalar pochta xizmatlarini raqamlashtirish xizmat sifati, tezkorlik, shaffoflik va mijozlar qoniqishini oshirganini ko‘rsatdi. Tadqiqot yakunida sohani yanada rivojlantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: pochta xizmatlari, elektron tijorat, logistika, raqamlashtirish, biznes jarayonlar, avtomatlashtirish, raqamli iqtisodiyot, yetkazib berish, xizmat samaradorligi, elektron to‘lovlar.

Аннотация

В данном исследовании были проанализированы направления повышения эффективности почтовых услуг посредством развития электронной коммерции и совершенствования бизнес-процессов. В ходе работы была рассмотрена роль почтовой системы в экосистеме электронной торговли, а также оценены современные тенденции её развития. На основе национальных и международных статистических данных было изучено влияние роста электронной коммерции на объёмы почтовых услуг. Особое внимание было уделено цифровой логистике, автоматизированной сортировке отправок, системам отслеживания в режиме реального времени и электронным платёжным инструментам. Результаты показали, что цифровизация способствовала повышению качества услуг, прозрачности процессов и удовлетворённости клиентов. По итогам исследования были разработаны практические рекомендации по дальнейшему развитию отрасли.

Ключевые слова: почтовые услуги, электронная коммерция, логистика, цифровизация, бизнес-процессы, автоматизация, цифровая экономика, доставка, эффективность услуг, электронные платежи.

Abstract

This study examined the directions for improving postal service efficiency through the development of e-commerce and the optimization of business processes. The research evaluated the role of postal services within the e-commerce ecosystem

and assessed current development trends using theoretical and empirical approaches. National and international statistical data were analyzed to determine the impact of e-commerce growth on postal operations. Particular attention was given to digital logistics, automated sorting systems, real-time tracking technologies, and electronic payment solutions. The findings demonstrated that digital transformation enhanced service quality, operational efficiency, transparency, and customer satisfaction. Based on the results, practical recommendations were proposed to strengthen digital integration, improve logistics performance, and support the sustainable development of postal services in the digital economy.

Keywords: postal services, e-commerce, logistics, digitalization, business processes, automation, digital economy, delivery services, service efficiency, electronic payments.

KIRISH

Pochta sohasining tarixiy taraqqiyoti soʻnggi ikki oʻn yillikda raqamli iqtisodiyot taʼsirida yangi bosqichga koʻtarildi. Anʼanaviy xat-xabar oqimi qisqargan sharoitda pochta tarmoqlari oʻz faoliyatining ogʻirlik markazini elektron tijorat bilan bogʻliq joʻnatmalar va logistik xizmatlarga koʻchirdi. Jahon pochta ittifoqining baholashicha, pochta infratuzilmasi 1874-yilda 600 million kishiga xizmat koʻrsatgan boʻlsa, 2024-yilga kelib 7,3 milliard kishini qamrab oluvchi global tarmoqqa aylandi [1]. Bunday qamrov pochta tizimini elektron savdo uchun tabiiy yetkazib berish kanaliga aylantirdi.

Elektron tijoratning jadal kengayishi pochta operatorlari uchun yangi talab manbasini vujudga keltirdi. Mamlakat ichidagi parsel (paket) oqimi elektron savdoning eksponensial oʻsishi hisobiga tarixiy yuqori darajaga yetdi [3]. Onlayn buyurtmalarning ortishi pochta biznes jarayonlarini - joʻnatmani qabul qilish, saralash, tashish va soʻnggi nuqtaga yetkazib berishni - raqamli asosda qayta qurishni taqozo etdi. Bunday qayta qurish xarajatlarni kamaytirish, xizmat tezligini oshirish va mijoz qoniqishini mustahkamlash imkonini beradi.

Oʻzbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategik darajada belgilab qoʻyildi. “Raqamli Oʻzbekiston - 2030” strategiyasi raqamli xizmatlar, elektron tijorat va logistik infratuzilmani izchil modernizatsiya qilishni nazarda tutadi [9]. Elektron tijorat sohasidagi munosabatlar “Elektron tijorat toʻgʻrisida”gi Qonun bilan tartibga solindi [7], soha subyektlari faoliyatining tashkiliy shartlari esa keyingi meʼyoriy hujjatlar orqali aniqlashtirildi [8]. Ushbu huquqiy zamin milliy pochta operatorining elektron savdo bozoridagi ishtirokini kengaytirish uchun mustahkam asos yaratdi.

Maqolaning maqsadi pochta xizmatlarini rivojlantirishda elektron tijorat va biznes jarayonlar samaradorligini oshirishning ilmiy-amaliy yoʻnalishlarini asoslashdan iborat. Ishda quyidagi vazifalar bajarildi: pochta sohasining elektron tijorat ekotizimidagi oʻrni nazariy jihatdan ochib berildi; milliy va xalqaro statistik maʼlumotlar asosida sohaning hozirgi holati baholandi; biznes jarayonlarni raqamlashtirishning samaradorlikka taʼsiri aniqlandi; istiqbolli yoʻnalishlar va amaliy tavsiyalar shakllantirildi. Maqola kirish, adabiyotlar sharhi, metodologiya, tahlil va natijalar hamda xulosa va takliflar qismlaridan tashkil topgan.

ADABIYOTLAR SHARHI

Pochta iqtisodiyoti va elektron tijorat oʻrtasidagi bogʻliqlik xalqaro tashkilotlar tomonidan tizimli oʻrganib kelinmoqda. Jahon pochta ittifoqining sektor holatiga oid hisoboti pochta tarmogʻining ekotizimli oʻsish konsepsiyasini ilgari surdi va sohani kengroq logistika tarmogʻining boʻlagi sifatida talqin qildi [1]. Ushbu yondashuv pochta operatorlarini avtomatlashtirish hamda real vaqt rejimidagi kuzatuv tizimlari orqali samaradorlikni oshirishga, davlat, xususiy sektor va xalqaro hamkorlik asosida birgalikda harakat qilishga yoʻnaltirdi [2].

Pochta taraqqiyotini miqdoriy baholash uchun integral indeks (2IPD) ishlab chiqilgan boʻlib, u xizmat ishonchliligi, qamrov, dolzarblik va bardoshlilik mezonlari asosida tizimlarni qiyoslaydi [4]. Indeksning konseptual asosi pochta sohasi samaradorligini institutsional sifat hamda raqamli yetuklik bilan bogʻlaydi. Elektron tijoratni rivojlantirishda metodik yordam berish maqsadida ittifoq maxsus dastur va qoʻllanma yaratdi; ular mahsulotni birgalikda ishlab chiqish, taʼminot zanjirini integratsiyalash va elektron savdo strategiyalarini shakllantirish boʻyicha amaliy koʻrsatmalarni oʻz ichiga oladi [5].

Milliy adabiyotda elektron tijoratning bosqichli rivojlanishi, elektron bozor, elektron pul va onlayn toʻlov tizimlari masalalari atroflicha yoritilgan [14]. Mahalliy tadqiqotlarda pochta logistikasining xizmat sifatiga taʼsiri alohida oʻrganilib, hududiy logistika markazlarini optimallashtirish, transport yoʻnalishlarini raqamli modellashtirish va “oxirgi mil” jarayonini takomillashtirish samaradorlikning hal qiluvchi omillari sifatida koʻrsatildi [12]. Elektron tijoratning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi ortib borayotgani esa sohaning makroiqtisodiy ahamiyatini tasdiqladi [15].

Mavjud ilmiy manbalarning umumlashmasi shuni koʻrsatadiki, pochta sohasi va elektron tijorat oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlik koʻpincha alohida-alohida tadqiq etilgan. Pochta biznes jarayonlarining raqamlashuvini elektron savdo aylanmasi dinamikasi bilan yagona tahliliy doirada qiyoslovchi ishlar nisbatan kam. Ushbu boʻshliqni toʻldirish maqsadida ishda ikki soha oʻrtasidagi funksional aloqalar integratsiyalashgan model orqali koʻrib chiqildi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot sifat va miqdoriy yondashuvlarni birlashtirgan kompleks metodologiyaga asoslandi. Tahliliy bosqichda hujjatlarni oʻrganish usuli qoʻllanildi: meʼyoriy-huquqiy hujjatlar, xalqaro tashkilot hisobotlari va rasmiy statistik maʼlumotlar manba sifatida tanlandi. Miqdoriy bosqichda esa qiyosiy statistik tahlil usulidan foydalanilib, elektron tijorat aylanmasining yillar kesimidagi oʻzgarishi dinamikasi baholandi.

Tadqiqotning empirik bazasini ishonchli ochiq manbalar tashkil etdi. Milliy darajadagi raqamli koʻrsatkichlar Oʻzbekiston Respublikasi Milliy statistika qoʻmitasining rasmiy maʼlumotlaridan olindi [6]. Xalqaro qiyosiy kontekst Jahon pochta ittifoqining hisobot va statistik nashrlari asosida shakllantirildi [1]. Pochta tarmogʻining infratuzilmaviy koʻrsatkichlari va raqamli xizmatlarga oid faktlar milliy operatorning rasmiy axborotidan toʻplandi [10]. Tahlilda faqat manbasi aniq

tasdiqlangan ma'lumotlardan foydalanildi; taxminiy yoki tasdig'i bo'lmagan raqamlar tahlilga kiritilmadi.

Metodologik mantiq quyidagi izchillikka asoslandi: avval pochta sohasining elektron tijorat ekotizimidagi funksional o'rni aniqlandi, so'ngra biznes jarayonlarning bo'g'inlari ajratildi, keyin har bir bo'g'inning samaradorlikka ta'siri statistik va sifat ma'lumotlari bilan baholandi. Yakuniy bosqichda olingan natijalar integratsiyalashgan model doirasida umumlashtirilib, amaliy tavsiyalarga aylantirildi. Bunday ketma-ketlik bo'limlar o'rtasidagi konseptual bog'liqlikni saqlashga va takroriy bayonni oldini olishga xizmat qildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Elektron tijorat aylanmasining so'nggi yillardagi o'sishi pochta sohasi uchun yangi imkoniyatlar maydonini ochdi. Rasmiy statistikaga ko'ra, mamlakatda elektron tijorat savdo hajmi 2016-yildagi 6,0 milliard so'mdan 2024-yilga kelib 15 211,5 milliard so'mga yetdi [6]. Bunday ko'p marotabali o'sish onlayn buyurtmalar oqimini va shu bilan birlikda jo'natmalarni yetkazib berishga bo'lgan talabni keskin oshirdi. 1-jadvalda ko'rsatkichning yillar kesimidagi dinamikasi keltirilgan.

1-jadval

Elektron tijorat savdo hajmi dinamikasi[6] (yillik, milliard so'm)

Yil	Elektron tijorat savdo hajmi (milliard so'm)
2016	6,0
2017	12,1
2018	40,9
2019	275,3
2020	1002,5
2021	5978,7
2022	10886,8
2023	13263,8
2024	15211,5

1-jadval ma'lumotlari elektron tijoratning barqaror va yuqori sur'atli kengayishini tasdiqlaydi. Aylanmaning ortishi pochta tarmog'i zimmasiga yetkazib berish hajmining oshishini yukladi, ammo ayni vaqtda barqaror daromad manbasini ham vujudga keltirdi. Sohaning makroiqtisodiy ahamiyati elektron tijoratning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi izchil o'sib borayotgani bilan ham izohlanadi [15].

Talab o'sishini qondirish uchun milliy pochta operatori keng tarmoqli infratuzilmaga tayanadi. Tarmoq tarkibida 14 ta hududiy filial, 21 ta tumanlararo pochta aloqasi, 143 ta hududiy pochta aloqasi, 1804 ta pochta bo'limi hamda shahar va tumanlardagi 1414 dan ortiq yetkazib berish nuqtasi faoliyat yuritadi [13]. Mamlakatning eng chekka hududlarini ham qamrab oluvchi bunday tarmoq elektron tijorat uchun qulay yetkazib berish zaminini yaratadi va olis joylarda yashovchi aholini onlayn savdoga jalb etish imkonini beradi.

Infratuzilmaning raqamlashuvi xizmat sifatini sezilarli yaxshiladi. Milliy operator to'lovlarni qabul qilish va pul o'tkazmalarini avtomatlashtirilgan tizim asosida "AVVAL" brendi ostida yangiladi hamda mobil ilovasini ishga tushirdi; elektron

tijorat ishtirokini kengaytirish maqsadida “Unisavdo.uz” milliy onlayn savdo maydonchasini yo‘lga qo‘ydi [11]. Bundan tashqari, veb-platforma orqali davriy nashrlarga onlayn obuna xizmati joriy etilib, 250 turdan ortiq nashrga raqamli tarzda obuna bo‘lish imkoniyati yaratildi [10]. Bunday raqamli xizmatlar pochta bo‘limlarini ko‘p funksiyali xizmat markazlariga aylantirdi.

Pochta sohasi va elektron tijorat o‘rtasidagi funksional aloqalarni yaxlit tizim sifatida tasavvur etish mumkin. Elektron tijorat platformasida shakllangan buyurtma, onlayn to‘lov va raqamli identifikatsiya pochta biznes jarayonlarining kirish bo‘g‘inini tashkil etadi. So‘ngra jo‘natma qabul qilinadi va kodlanadi, avtomatik saralash hamda marshrutlash orqali kuzatuv ostiga olinadi, logistik tashish va hududiy markazlar bosqichidan o‘tib, “oxirgi mil” yetkazib berish bilan yakunlanadi. Yetkazib berish bo‘yicha ma‘lumotlarni platformaga qaytaruvchi aloqa kanali esa jarayonni uzluksiz takomillashtirishni ta‘minlaydi. Ushbu zanjirning har bir bo‘g‘ini raqamlashtirilganda umumiy samaradorlik ortadi.

Tahlil natijalari pochta biznes jarayonlari samaradorligini oshiruvchi bir nechta yetakchi yo‘nalishni aniqladi. Birinchidan, avtomatlashtirilgan saralash va real vaqtli kuzatuv tizimlari xizmat tezligi hamda shaffofligini oshiradi [2]. Ikkinchidan, hududiy logistika markazlarini optimallashtirish va transport yo‘nalishlarini raqamli modellashtirish “oxirgi mil” xarajatlarini kamaytiradi [12]. Uchinchidan, raqamli to‘lov vositalari va mobil ilovalarning integratsiyasi mijoz tajribasini yaxlitlashtiradi [11]. To‘rtinchidan, keng hududiy qamrov olis hududlardagi talabni qondirib, bozorni kengaytiradi [13].

Aniqlangan yo‘nalishlarning birgalikdagi ta‘siri pochta operatorining elektron savdo ekotizimidagi mavqeyini mustahkamlaydi. Avtomatlashtirish tezlik va aniqlikni, logistik optimizatsiya tejamkorlikni, raqamli xizmatlar mijoz sodiqligini, keng tarmoq esa qamrov ustunligini ta‘minlaydi. Ushbu omillarning uyg‘un harakati pochta sohasini elektron tijoratning ishonchli infratuzilmaviy tayanchiga aylantiradi va milliy operatorning raqobat salohiyatini oshiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O‘tkazilgan tahlil pochta xizmatlarini rivojlantirishda elektron tijorat va biznes jarayonlar o‘rtasidagi chambarchas bog‘liqlikni tasdiqladi. Elektron tijorat aylanmasining barqaror o‘sishi pochta tarmog‘i uchun yangi talab va daromad manbasini yaratdi, keng infratuzilma esa onlayn savdo uchun qulay yetkazib berish zaminini ta‘minladi. Biznes jarayonlarni raqamlashtirish - avtomatik saralash, raqamli kuzatuv, logistik optimizatsiya va raqamli to‘lov tizimlari - xizmat tezligi, shaffofligi va mijoz qoniqishini izchil oshirdi.

Olingan natijalar asosida quyidagi amaliy tavsiyalar shakllantirildi:

1) hududiy logistika markazlarini geografik talab oqimiga muvofiq optimallashtirish va transport yo‘nalishlarini raqamli modellashtirish orqali “oxirgi mil” xarajatlarini kamaytirish maqsadga muvofiqdir;

2) avtomatlashtirilgan saralash va real vaqtli kuzatuv tizimlarini bosqichma-bosqich kengaytirib, jo‘natmalar oqimi ustidan to‘liq raqamli nazoratni o‘rnatish lozim;

3) milliy onlayn savdo maydonchasi va raqamli to'lov vositalarini yagona ekotizimga integratsiyalab, mijoz tajribasini boshidan oxirigacha uzluksiz qilish tavsiya etiladi;

4) qishloq va olis hududlardagi pochta bo'limlarini ko'p funksiyali xizmat markazlariga aylantirib, elektron tijorat qamrovini kengaytirish samarali natija beradi;

5) xalqaro pochta ittifoqining metodik qo'llanmalari va integral baholash mezonlariga tayangan holda xizmat sifatini muntazam monitoring qilish foydalidir.

Mazkur yo'nalishlarning izchil amalga oshirilishi milliy pochta operatorining raqobat salohiyatini mustahkamlaydi va uni elektron tijoratning ishonchli infratuzilmaviy tayanchiga aylantiradi. Kelgusi tadqiqotlarda raqamli logistika investitsiyalarining iqtisodiy qaytim darajasini miqdoriy modellashtirish istiqbolli yo'nalish bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Universal Postal Union. The State of the Postal Sector 2024. - Bern: UPU, 2024. URL: <https://www.upu.int/en/publications/2ipd/the-state-of-the-postal-sector-2024>
2. Universal Postal Union. 2024 State of the Postal Sector report charts roadmap for longevity. - 2025. URL: <https://www.upu.int/en/news/2025/april/2024-state-of-the-postal-sector-report-charts-roadmap-for-longevity>
3. Universal Postal Union. Postal Statistics 2024. - Bern: UPU, 2024. URL: <https://www.upu.int/en/publications/statistics/postal-statistics-2024>
4. Universal Postal Union. Integrated Index for Postal Development (2IPD). URL: <https://www.upu.int/en/Universal-Postal-Union/Activities/Research-Publications/Integrated-Index-for-Postal-Development>
5. Universal Postal Union. E-Commerce Programme and E-commerce Guide. URL: <https://dig.watch/actor/universal-postal-union>
6. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Elektron tijorat savdo hajmi (yillik), 2016-2024. URL: https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_2833.pdf
7. O'zbekiston Respublikasi 2022-yil 29-sentabr O'RQ-792-son "Elektron tijorat to'g'risida"gi Qonuni <https://lex.uz/docs/-6213382>
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 26-dekabr 885-son "O'zbekiston Respublikasida elektron tijorat sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori <https://lex.uz/uz/docs/-7282643>
- 9.. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabr PF-6079-son "“Raqamli O'zbekiston - 2030” strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni, <https://lex.uz/docs/-5030957>
10. O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. Pochta sohasi va raqamli xizmatlar. URL: <https://mitc.uz/uz/pages/post>
11. Gov.uz. Pochta: "AVVAL" to'lov tizimi va "Unisavdo.uz" milliy onlayn savdo maydonchasi. URL: https://gov.uz/oz/digital/activity_page/post
12. Digital Transformation and Artificial Intelligence (TSUE). "O'zbekiston pochta" AJda logistika va xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilashning asosiy yo'nalishlari. URL: <https://dtai.tsue.uz/index.php/dtai/article/view/v4i110>

13. Daryo. O‘zbekistonda elektron tijorat qanday rivojlanmoqda? - 2023. URL: <https://daryo.uz/2023/09/26/ozbekistonda-elektron-tijorat-kecha-va-bugun>
14. Sodikov A. O‘zbekistonda elektron tijorat rivojlanish bosqichlari va tahlili. - CyberLeninka. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ozbekistonda-elektron-tijorat-rivojlanish-bosqichlari-va-tahlili>
15. O‘zbekistonda elektron tijoratning YAIMdagi ulushi va iqtisodiy o‘rishga ta’siri. - Phoenix Publication, TTVAl. URL: <https://phoenixpublication.net/index.php/TTVAL/article/view/9937>

O‘ZBEKISTONDA RAQAMLI XIZMATLAR KO‘RSATUVCHI KORXONALARNING HUQUQIY, IJTIMOY VA IQTISODIY TAHLILI

Xakimdjanova D. K.

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti,
“Menejment va marketing” kafedrası
katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekistonda raqamli xizmatlar ko‘rsatuvchi korxonalarining huquqiy, ijtimoiy va iqtisodiy jihatlari tahlil qilindi. Tadqiqotda raqamli xizmatlarning shakllanishi, elektron hukumat infratuzilmasi, normativ-huquqiy asoslar va xizmatlar sohasining qo‘shilgan qiymat ko‘rsatkichlari o‘rganildi. Natijalar raqamli xizmatlar aholiga qulaylik yaratgani, davlat xizmatlari tezkorligini oshirgani va iqtisodiy samaradorlikni kuchaytirganini ko‘rsatdi. Elektron platformalar, raqamli imzo va davlat xizmatlari portali korxonalar faoliyatining shaffofligi hamda samaradorligini oshirishga xizmat qilgani asoslandi. Tadqiqot raqamli infratuzilmaning xizmatlar sektorini rivojlantirishdagi muhim o‘rnini ilmiy jihatdan yoritdi.

Kalit so‘zlar: raqamli xizmatlar, elektron hukumat, raqamli iqtisodiyot, huquqiy asoslar, xizmatlar sohasi, raqamli infratuzilma.

Аннотация

В статье были проанализированы правовые, социальные и экономические аспекты деятельности предприятий, предоставляющих цифровые услуги в Узбекистане. В ходе исследования были изучены развитие цифровых услуг, инфраструктура электронного правительства, нормативно-правовая база и показатели добавленной стоимости в сфере услуг. Результаты показали, что цифровые услуги создали удобства для населения, повысили оперативность государственных услуг и усилили экономическую эффективность. Также было обосновано, что электронные платформы, цифровая подпись и портал государственных услуг способствовали повышению прозрачности и результативности деятельности предприятий. Исследование подтвердило важную роль цифровой инфраструктуры в развитии сферы услуг.

Ключевые слова: цифровые услуги, электронное правительство, цифровая экономика, правовые основы, сфера услуг, цифровая инфраструктура.

Abstract

This article analyzed the legal, social, and economic aspects of enterprises providing digital services in Uzbekistan. The study examined the development of digital services, e-government infrastructure, regulatory foundations, and value-added indicators in the service sector. The findings showed that digital services created convenience for citizens, improved the efficiency of public services, and strengthened economic performance. The research also demonstrated that electronic platforms, digital signatures, and public service portals enhanced transparency and effectiveness in enterprise activities. The study confirmed the important role of digital infrastructure

in supporting the sustainable development of the service sector and improving overall service quality.

Keywords: digital services, e-government, digital economy, legal framework, service sector, digital infrastructure.

KIRISH

Raqamli texnologiyalarning insoniyat uchun berayotgan imkoniyatlari har bir mamlakat va hukumat organlarining boshqaruvi hamda xizmatini raqamlashtirishsiz olib borilishi holatida zaiflashtiradigan davr sifatida o'z hukmronligini surmoqda. Bugungi shiddatli o'zgarishlar davrida xizmatlarni tartiblashtirish hamda ularning qonuniy asosga egaligini ta'minlash orqali raqamli xizmatlar sifatida muvofiqlashtirish axborotlardan to'g'ri foydalangan holda kelajakka nazar solishga o'ta keng miqyosda ta'sir qiladi.

Xizmatlarni boshqarish har qanday mamlakatda iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega, chunki samarali boshqaruv orqali resurslardan oqilona foydalanish, xizmatlarning tezkorligi va sifatini oshirish, fuqarolar ehtiyojlariga javob berish imkoniyati yaratiladi. Ammo bu jarayon raqamlashtirilgan holda amalga oshirilganda, uning samaradorligi va ahamiyati yanada oshadi. Raqamli xizmatlarni boshqarish texnologiyalardan foydalanish orqali xizmatlarning o'z vaqtida va aniq bajarilishini ta'minlash, shaffoflikni oshirish va insoniy xatoliklarni minimallashtirishga imkon beradi. Masalan, oddiy xizmatlarni boshqarishda ma'lumotlar qo'lda qayta ishlansa, raqamli boshqaruvda katta ma'lumotlar tahlili va sun'iy intellekt orqali tahliliy qarorlar qabul qilinadi, bu esa nafaqat jarayonlarni tezlashtiradi, balki ularning sifatini ham yuqori darajaga olib chiqadi. Bundan tashqari, raqamli boshqaruv xizmatlar inklyuzivligini oshiradi, chunki u chekka hududlarda yashovchi aholiga masofaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini yaratadi. Shu sababli, xizmatlarni boshqarish mamlakatning rivojlanishi uchun zarur bo'lsa, ularni raqamlashtirilgan holda boshqarish bu rivojlanishni yanada tezlashtiradigan vositaga aylanadi. Raqamli xizmatlarni boshqarish nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki davlat va fuqarolar o'rtasida ishonchni mustahkamlaydi, bu esa zamonaviy boshqaruv tizimining ajralmas qismi sifatida yanada katta ahamiyat kasb etadi. Shunday qilib, xizmatlarni boshqarish muhim bo'lgan taqdirda, ularni raqamlashtirish orqali boshqarish mamlakat iqtisodiyoti va jamiyatining har tomonlama barqaror rivojlanishi uchun ustuvor omilga aylanadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Raqamli xizmatlar va elektron hukumat tizimlarining shakllanishi, avvalo, O'zbekistonda qabul qilingan qonunlar, Prezident farmonlari hamda Hukumat qarorlari bilan bog'liq bo'lib, ular raqamli iqtisodiyot va elektron xizmatlar rivojlanishining huquqiy asoslarini yaratdi [1]. Ushbu me'yoriy-huquqiy hujjatlar davlat organlari, korxonalar va fuqarolar o'rtasidagi elektron munosabatlarni tartibga solish hamda raqamli xizmatlarning institutsional muhitini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Elektron biznesning nazariy va amaliy asoslari Kenjabaev A.T. va hammualliflar tomonidan o'rganilib, raqamli texnologiyalarning korxonalar boshqaruvi, xizmatlar ko'rsatish sifati va iqtisodiy samaradorlikka ta'siri yoritilgan [2]. Mualliflar elektron biznes zamonaviy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi sifatida korxonalar faoliyatini optimallashtirish imkonini berishini ta'kidlaganlar.

Elektron tijoratning innovatsion rivojlanishdagi o'rni A.A. Kopachev tadqiqotlarida tahlil qilingan bo'lib, unda elektron savdo tizimlari korxonalar raqobatbardoshligini oshirish va yangi bozor imkoniyatlarini yaratishning muhim vositasi sifatida baholangan [3].

Elektron tijorat tizimlarini rivojlantirish va takomillashtirish masalalari A.S. Poyarov tomonidan o'rganilgan. Tadqiqotda elektron tijorat platformalarining iqtisodiy samaradorlikni oshirish, biznes jarayonlarini soddalashtirish va bozor infratuzilmasini rivojlantirishdagi ahamiyati asoslab berilgan [4].

A.M. Samoylov elektron tijoratning zamonaviy biznes tizimidagi o'rnini tadqiq etib, raqamli xizmatlar korxonalarning boshqaruv samaradorligini oshirish, xarajatlarni qisqartirish va mijozlar bilan munosabatlarni takomillashtirishga xizmat qilishini ko'rsatgan [5].

Elektron tijorat va raqamli xizmatlarning xalqaro iqtisodiyotga ta'siri N. Teriz tomonidan o'rganilgan bo'lib, tadqiqot natijalari elektron platformalar xalqaro savdo hajmini kengaytirishi, bandlik darajasini oshirishi va iqtisodiy integratsiyani kuchaytirishini tasdiqlagan [6].

O'zbekistonda raqamli xizmatlarning huquqiy va tashkiliy asoslari milliy qonunchilik bazasi orqali izchil takomillashtirib borildi. Lex.uz platformasida jamlangan normativ-huquqiy hujjatlar raqamli xizmatlar faoliyatining huquqiy barqarorligini ta'minlashda muhim manba hisoblanadi [7].

Elektron hukumat tizimi va davlat xizmatlarini raqamlashtirish jarayonlari Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali faoliyati orqali keng rivojlandi. Mazkur portal fuqarolar va tadbirkorlik subyektlariga xizmatlarni tezkor, shaffof va qulay shaklda taqdim etishga xizmat qilmoqda [8].

Xalqaro reytinglar va elektron hukumat rivojlanish ko'rsatkichlari bo'yicha e'lon qilingan ma'lumotlar O'zbekistonning raqamli transformatsiya jarayonlarida sezilarli natijalarga erishganini ko'rsatmoqda. Elektron hukumat tizimining rivojlanishi davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish, xizmatlar sifatini yaxshilash va aholining vaqt hamda mablag'larini tejashga ijobiy ta'sir ko'rsatgani qayd etilgan [9].

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda O'zbekistonda raqamli xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalarning huquqiy, ijtimoiy va iqtisodiy holatini baholash uchun tizimli tahlil, qiyosiy tahlil va statistik umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida raqamli xizmatlar rivojiga oid normativ-huquqiy hujjatlar, elektron hukumat platformalari faoliyati va xizmatlar sohasining qo'shilgan qiymat ko'rsatkichlari o'rganildi. 2020-2024-yillarga oid iqtisodiy va indeksial ma'lumotlar tahlil qilindi. "Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi" faoliyati xizmatlar soni, portal qamrovi, moliyaviy ko'rsatkichlar va aholi uchun yaratilgan iqtisodiy samaralar nuqtayi nazaridan

baholandi. Olingan natijalar asosida raqamli xizmatlar samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy xulosalar shakllantirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mamlakatda barcha soha va tarmoqlarda raqamli transformatsiyani amalga oshirish chora-tadbirlarini rejaga muvofiq bajarilishi uchun korxonalarining raqamli faoliyatini yo'lga qo'yishda hukumatning raqamli infratuzilmasi muhim sanaladi. Bu masala O'zbekistonda ham o'zining ahamiyatini va nechog'lik yuqori darajadagi e'tibor markazida bo'lishini namoyon etdi. Buning natijasida, dastavval "2003-yilning 11-dekabrida "Elektron raqamli imzo to'g'risida"gi O'RQ-793-sonli O'zbekiston Respublikasi Qonuni"¹ qabul qilindi, bu raqamlashtirishda ishonch, shaffoflik hamda operativlikni amalga oshirish orqali korxona va tashkilotlarning o'zaro hamkorlik faoliyatini olib borish, mexanizmlarni faollashtirish hamda samarali yo'llarini strategik boshqarish maqsadida qilingan ilk qadam bo'lgan. Korxonalar va tashkilot rahbarlarining elektron raqamli imzolariga o'tish bosqichidan so'ng, infratuzilmani takomillashtirish va eng muhim moslashtirish zarurati yuzasidan "2005-yilning 16-sentabr sanasida "Elektron raqamli imzodan foydalanish sohasida normativ-huquqiy bazani takomillashtirish to'g'risida"gi 215-sonli O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori qabul qilindi"², uning yordamida huquqiy asoslar yanada o'zining ishonchliligini hamda nazorat qilinishini namoyon etdi. Endilikda uning ommalashuvini takomillashtirish hamda foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishda "O'zbekiston Respublikasi bank tizimida elektron raqamli imzo va shifrlash kalitlaridan foydalanish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash to'g'risida"gi ro'yxat raqami 1553 bo'lgan hamda 2006-yilning 13-mart sanasidagi O'zbekiston Respublikasi Markaziy bank Boshqaruvining qarori"³ qabul qilinishi bilan tavsiflanadi. Buning natijasida kelgusi besh yil davomida raqamli texnologiyalar hamda infratuzilmaviy sharoitni rivojlantirishga bo'lgan munosabat sezilarli darajada Hukumat doirasida o'sdi, xususan, logistika va avtomobilsozlik sohasida bu holatni kuzatishimiz mumkin. Darhaqiqat, 2011-yil 22-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Avtomobilda xalqaro yuk tashiydigan avtotransport vositalariga raqamli nazorat qurilmalarini joriy etish to'g'risida"gi 340-sonli qarori"⁴ tatbig'i orqali texnologik vositalarning raqamlashtirish transformatsiyasi amalga oshirilishi boshqa soha va tarmoqlarda o'z ta'sirini ijobiy jihatdan ko'rsatdi. Raqamlashtirish sharoitiga bosqichma-bosqich o'tish jarayonida uning nazorat bilan bo'g'liq huquqiy-me'yoriy asoslari yo'riqnoma sifatida xizmat qilishi maqsad qilib belgilandi va "2012-yilning 26-mart sanasida 2346-ro'yxat raqami ostida O'zbekiston

¹ O'zbekiston Respublikasi 2003-yil 11-dekabr O'RQ-793-sonli "Elektron raqamli imzo to'g'risida"gi Qonuni <https://lex.uz/uz/docs/-64467>

² O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2005-yilning 16-sentabr 215-sonli "Elektron raqamli imzodan foydalanish sohasida normativ-huquqiy bazani takomillashtirish to'g'risida"gi Qarori <https://lex.uz/uz/docs/-849713>

³ O'zbekiston Respublikasi Markaziy bank Boshqaruvining 2006-yil 13-mart 1553-sonli "O'zbekiston Respublikasi bank tizimida elektron raqamli imzo va shifrlash kalitlaridan foydalanish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori <https://lex.uz/uz/search/nat?query=raqamli&searchtitle=raqam&fyear=2006>

⁴ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011-yil 22-dekabr 340-sonli "Avtomobilda xalqaro yuk tashiydigan avtotransport vositalariga raqamli nazorat qurilmalarini joriy etish to'g'risida"gi Qarori <https://lex.uz/uz/docs/-1921366>

avtomobil va daryo transporti agentligi boshlig'ining "Raqamli nazorat qurilmalaridan foydalanish to'g'risidagi yo'riqnomani tasdiqlash haqida"gi buyrug'i"¹ asosida uning raqamli texnologik vositalarni amaliy qo'llash, unga baho berish salohiyati hamda undan foydalanish darajasi keskin oshishiga turtki bo'ldi. Qolaversa, buning uchun aholining foydalanishi uchun yaratilgan shart-sharoit "2012-yilning 26-mart sanasida 2345-ro'yxat raqami ostida O'zbekiston avtomobil va daryo transporti agentligi boshlig'ining "Avtotransport vositalarida xalqaro tashishda hamda shaharlararo yo'lovchi tashishda haydovchilarning mehnat va dam olish rejimlarini nazorat qilish uchun foydalaniladigan raqamli nazorat qurilmasi kartochkalari to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi buyrug'i"²ning ijrosi orqali namoyon bo'ladi. 2012-yilning o'zida yana bir muhim huquqiy-me'yoriy hujjat raqamli faoliyat yuritishda aloqa va kommunikatsiya sohasida radioaloqa tizimi uchun "17-aprelda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida raqamli teleeshittirishga texnik va texnologik o'tish davlat dasturi to'g'risida"gi PQ-1741-sonli Qarori katta burilishlarni keltirib chiqardi. Unga ko'ra, mazkur faoliyatni rivojlantirishda ikki bosqich asosida erishish maqsad qilingan"³ bo'lib, bu barcha aloqa vositalariga ham tegishli sanaladi. Uning istiqbolli va samarali natijaviyligi uchun 2014-yilning 3-aprel sanasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida yer usti raqamli teleko'rsatuv tarmog'ini rivojlantirish uchun Yaponiya xalqaro hamkorlik banki va Yaponiya tijorat banklarining imtiyozli kreditini jalb qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2157-sonli Qarori⁴ raqamli infratuzilmani mustahkamlash maqsadida amalga oshirildi. 2015-yilga qadar amalga oshirilgan chora-tadbirlar mamlakatdagi mavjud korxona va tashkilotlarni raqamli xizmatlarga o'tish jarayonini tezlashtirish uchun namuna bo'lib xizmat qildi. Jumladan, "2015-yilning 13-noyabrida O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2727- ro'yxat raqamli "Davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari hamda tijorat banklari tomonidan ko'rsatiladigan barcha turdagi xizmatlarda elektron raqamli imzodan foydalanish qoidalarini tasdiqlash haqida"gi Qarori⁵ 2016-yilning 2-

¹ O'zbekiston avtomobil va daryo transporti agentligi boshlig'ining 2012-yil 26-mart 2346-sonli "Raqamli nazorat qurilmalaridan foydalanish to'g'risidagi yo'riqnomani tasdiqlash haqida"gi Buyrug'i <https://lex.uz/uz/docs/-1987035?query=raqamli#sr-1>

² O'zbekiston avtomobil va daryo transporti agentligi boshlig'ining 2012-yilning 26-mart sanasida 2345-sonli "Avtotransport vositalarida xalqaro tashishda hamda shaharlararo yo'lovchi tashishda haydovchilarning mehnat va dam olish rejimlarini nazorat qilish uchun foydalaniladigan raqamli nazorat qurilmasi kartochkalari to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi Buyrug'i <https://lex.uz/uz/docs/-1985746?query=raqamli#sr-1>

³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 17-aprel PQ-1741-sonli "O'zbekiston Respublikasida raqamli teleeshittirishga texnik va texnologik o'tish davlat dasturi to'g'risida"gi Qarori <https://lex.uz/uz/docs/-6540272?query=raqamli#sr-1>

⁴ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014-yil 3-aprel PQ-2157-sonli "O'zbekiston Respublikasida yer usti raqamli teleko'rsatuv tarmog'ini rivojlantirish uchun Yaponiya xalqaro hamkorlik banki va Yaponiya tijorat banklarining imtiyozli kreditini jalb qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori <https://lex.uz/uz/docs/-2454607?ONDATE=16.01.2017&action=compare>

⁵ O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2015-yilning

avgustidagi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Elektron tijorat platformalar va raqamli ekotizim operatorlarining-axborot vositachilarining faoliyatini tashkil etish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 249-sonli Qarori”¹ uchun zamin yaratdi. 2018-yilda raqamlashtirishga katta e‘tibor bergan holda uning asosida 5 ta me‘yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi (1-rasm). Mamlakatimizning mustaqillik yillarining dastlabki davridanoq raqamli texnologiyalar, vositalar, shart-sharoit, muhit-umumiy qilib izohlaganda infratuzilmasi uchun jami 101 ta me‘yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan, ulardan 12 tasiga o‘zgartirish kiritilgan. Ularing barchasi fundamental iqtisodiy asos sifatida raqamli xizmatlarni ko‘rsatishda katta xizmat qilgan. Uning so‘nggi 10 yil davomida xizmat ko‘rsatish faoliyatida rivojlanib borishi natijasida soha va tarmoqlarda qo‘shilgan qiymat sezilarli darajada oshdi (1-jadval).

1-rasmda “Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi” DM ning Vazirlar Mahkamasi qaroriga asosan 2017-yilda tashkil topgan bo‘lib, uning asosiy yo‘nalishlari sifatida “raqamli hukumatni rivojlantirishda yagona texnologik yondashuvni ta‘minlash, davlat organlari va tashkilotlarida raqamli rivojlanishning ustuvor yo‘nalishlarini ishlab chiqish va ijro intizomining yagona idoralararo elektron tizimini joriy etish, shuningdek, raqamli hukumat sohasidagi loyihalar va dasturlarni amalga oshirish bosqichlarini muvofiqlashtirish”² sanaladi.

O‘zbekiston xizmatlar sohasining iqtisodiyotdagi roli sezilarli darajada oshdi. 2020 yilda xizmatlar sohasining yalpi qo‘shilgan qiymati 259,242 milliard so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 2023 yilga kelib ikki barobardan ko‘proqqa o‘sib, 527,245 milliard so‘mga yetdi. Bu o‘shish mamlakatda xizmatlar ko‘rsatish tizimining takomillashib borayotganidan dalolat beradi. Xizmatlar sohasi qamrovining kengayishida “Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi”ning raqamlashtirishga oid loyihalari muhim rol o‘ynadi. Tarmoqlarning umumiy qo‘shilgan qiymati hajmi ham ushbu davrda 623,676 milliard so‘mdan 1,137,526 milliard so‘mga oshdi, bu esa davlatning raqamli infratuzilmani rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarining samarasini ko‘rsatadi.

Savdo, yashash va ovqatlanish xizmatlari sohasida ham ijobiy o‘zgarishlar kuzatilmoqda. 2020-yilda ushbu tarmoqning yalpi qo‘shilgan qiymati 64,009 milliard so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2023-yilga kelib, bu ko‘rsatkich 140,119 milliard so‘mga yetdi. Ushbu o‘shish davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar bilan bog‘liq. Ayniqsa, elektron savdo platformalari, mehmonxonalar uchun onlayn rezervatsiya tizimlari va raqamli to‘lov xizmatlarining keng joriy etilishi ushbu sektorga yangicha dinamikani olib keldi. Bunda "Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi" tomonidan amalga oshirilgan raqamli

13-noyabrida 2727- ro‘yxat raqamli “Davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari hamda tijorat banklari tomonidan ko‘rsatiladigan barcha turdagi xizmatlarda elektron raqamli imzodan foydalanish qoidalarini tasdiqlash haqida”gi Qarori <https://lex.uz/ru/docs/-2814285?ONDATE=16.03.2026>

¹ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yilning 2-avgust 249-sonli “Elektron tijorat platformalar va raqamli ekotizim operatorlarining-axborot vositachilarining faoliyatini tashkil etish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi Qarori <https://lex.uz/uz/docs/-3014802?query=raqamli#sr-1>

² <https://e-gov.uz/uz/about>

ychimlar xizmatlarni ko'rsatuvchi korxonalarning samaradorligini oshirishga yordam berdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 21-noyabr PQ-4022-son Qarori	• Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida raqamli infratuzilmani yanada modernizatsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-iyun PQ-3832-son Qarori,	• O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni va kriptο-aktivlar aylanmasi sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 13-dekabr PF-5598-son Farmoni	• O'zbekiston Respublikasi davlat boshqaruviga raqamli iqtisodiyot, elektron hukumat hamda axborot tizimlarini joriy etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida
O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligining 2018-yil 29-iyun ro'yxatdan o'tgan, ro'yxat raqamli 2955-1 Qarori	• "Tadbirkorlik subyektlariga "yagona darcha" tamoyili bo'yicha davlat xizmatlari ko'rsatish yagona markazlari orqali elektron raqamli imzolar kalitlarini ro'yxatga olish va elektron raqamli imzolar sertifikatlarini berish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi qarorni o'z kuchini yo'qotgan deb topish to'g'risida
O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 10-maydagi 348-son Qarori	• Davlat xizmatlari markazlari yoki onlayn tarzda (masofadan turib) rasmiy axborot resurslari orqali elektron raqamli imzo kalitini ro'yxatga olish va elektron raqamli imzo kalitining sertifikatini berish bo'yicha davlat xizmatlari ko'rsatishning ma'muriy reglamentini tasdiqlash haqida
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 18-may PQ-4321-son Qarori	• Raqamli iqtisodiyot va "Elektron hukumat" tizimi infratuzilmalarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida
O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 30-sentabr 833-son Qarori	• "Raqamli transformatsiya markazi" mas'uliyati cheklangan jamiyatining elektron kooperatsiya portalida axborotni joylashtirish va xaridlarni amalga oshirish tartibini tasdiqlash to'g'risida
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 2-mart PF-5953-son Farmoni	• 2017 — 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida
O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 16-iyul 443-son Qarori	• "Raqamli Toshkent" kompleks dasturi doirasida Toshkent shahrining geografik axborot-tahlil tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabr PF-6079-son Farmoni	• "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 10-dekabr PQ-42-son Qarori	• Iqtisodiyot tarmoqlari uchun muhandis kadrlarni tayyorlash tizimini innovatsiya va raqamlashtirish asosida tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida
O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 31-iyul 475-son Qarori	• Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot instituti faoliyatini tashkil etish to'g'risida
O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 24-may PQ-162-son Qarori	• Raqamli xizmatlar qamrovi va sifatini oshirish hamda soha, tarmoq va hududlarni raqamli transformatsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida

1-rasm. Raqamlashtirish va raqamli xizmatlarga doir asosiy me'yoriy-huquqiy asoslar¹

¹ O'zbekiston Respublikasi Milliy Qonunchilik bazasi <https://lex.uz/uz/search/nat?query=raqamli&searchtitle=raqam>

1-jadval
**Mamlakatda soha va tarmoqlarning xizmat ko'rsatish faoliyatining
 qo'shilgan qiymat hajmi¹ (2020-2024 yarim yillik, mlrd.so'm)**

Ko'rsatkich	Yillar				
	2020	2021	2022	2023	2024
Xizmatlar sohasining yalpi qo'shilgan qiymati hajmi	259242	320928,3	413565,8	527245,3	303572,3
Tarmoqlarning qo'shilgan qiymat hajmi	623676,5	768543,8	935794,8	1137526	607819,6
Savdo, yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlarning yalpi qo'shilgan qiymati hajmi	64009,6	82928,3	108322,7	140119,8	74676,4
Boshqa xizmat tarmoqlarining yalpi qo'shilgan qiymati hajmi	154034,1	185934,4	240232,2	301327	180545,3
Tashish va saqlash, axborot va aloqa xizmatlarining yalpi qo'shilgan qiymati hajmi	41198,2	52065,6	65011	85798,6	48350,6

Tashish va saqlash, axborot va aloqa xizmatlarining yalpi qo'shilgan qiymati 2020-yildagi 41,198 milliard so'mdan 2023-yilda 85,798 milliard so'mga ko'tarilgan. Bu o'sish transport va logistika tizimlarining raqamlashtirilishi va axborot texnologiyalaridan foydalanishning kuchayishi bilan bog'liq. Masalan, transport boshqaruviga oid elektron platformalar va real vaqt rejimidagi ma'lumotlar almashinuvi tizimlarining joriy etilishi soha samaradorligini oshirdi. Axborot va aloqa xizmatlarida esa keng polosali internet va raqamli aloqa xizmatlariga bo'lgan talabning oshishi sezilarli darajada ta'sir ko'rsatdi. "Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi" ushbu texnologiyalarni joriy etishda muhim vositachilik rolini o'ynadi.

Boshqa xizmat tarmoqlari, jumladan, sog'liqni saqlash, ta'lim va moliyaviy xizmatlar, raqamli transformatsiyadan katta foyda ko'rdi. 2020-yilda ushbu tarmoqning qo'shilgan qiymati 154,034 milliard so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2023-yilda bu ko'rsatkich 301,327 milliard so'mga yetdi. Elektron retsept tizimlari, masofaviy ta'lim platformalari va raqamli moliyaviy xizmatlar ushbu sohalarining rivojlanishida hal qiluvchi omillar bo'ldi. "Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi" tomonidan ishlab chiqilgan innovatsion yechimlar xizmatlarni ko'rsatuvchi korxonalarga xizmat sifatini oshirish va foydalanuvchilar uchun qulayliklar yaratishda yordam berdi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, "Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi" DMning faoliyati O'zbekistonda xizmatlar sohasining rivojlanishida muhim rol o'ynagan. Shunga qaramay, 2024-yilga kelib ba'zi tarmoqlarda o'sish sur'ati pasayishi ehtimoli kuzatilmoqda, bu esa texnologik infratuzilmani kengaytirish va xizmatlarning qamrovini oshirish zaruratini ko'rsatadi. Kelgusida malakali mutaxassislar tayyorlash, innovatsion texnologiyalarni yanada chuqurroq joriy etish va qishloq hududlarida raqamli xizmatlarni rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarni kuchaytirish lozim. Shu orqali xizmatlar sohasi yanada barqaror o'sish sur'atlariga erishishi va iqtisodiy samaradorlikni oshirishi mumkin.

¹ O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo'mitasi <https://stat.uz>

Mamlakatimizning mustaqillikka erishgan ilk yillaridan bugungi kunga qadar raqamli infratuzilmani rivojlantirish, uning mexanizmlarini faollashtirishda jami 101ta huquqiy-me'yoriy hujjatlar qabul qilingan bo'lib, ulardan 9 ta qayta tahrir qilingan. 2021-yilda "Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi" DMning tashkil topishi mamlakatimizda raqamli muhitning yanada rivoj topishi maqsadida "raqamli hukumatni rivojlantirishda yagona texnologik yondashuvni ta'minlash, davlat organlari va tashkilotlarida raqamli rivojlanishning ustuvor yo'nalishlarini ishlab chiqish va ijro intizomining yagona idoralararo elektron tizimini joriy etish hamda raqamli hukumat sohasidagi loyihalar va dasturlarni amalga oshirish bosqichlarini muvofiqlashtirish"¹ singari "Raqamli hukumat" tizimini takomillashtirish sohasidagi asosiy yo'nalishlarining natijaviyligini kuzatish mumkin, xususan, "2022-yil natijalariga ko'ra, O'zbekiston mazkur reytingda 0,7265 qiymat bilan 69-o'rinni egallagan bo'lsa, 2024-yilda 0,7999 indeks hisobiga 6 pog'onaga yuqorilab, 63-o'ringa chiqdi. O'z navbatida, ilk marotaba O'zbekiston baland elektron hukumatni rivojlantirish indeksi guruhidan (High EGDI) dan juda baland (Very High EGDI) guruhiga qo'shildi"². Ushbu markazning tashkil topganiga kam vaqt bo'lgan bo'lishiga qaramasdan, "Raqamli hukumat" tizimini takomillashtirish va shu kabi xizmat faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlari bugungi kunda G2C (government to citizen) faoliyatini sezilarli darajada o'zining o'rnini namoyon etdi (2-jadval).

2-jadval

"Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi" DMning asosiy xizmat faoliyati doirasida iqtisodiy va indeksial ko'rsatkichlar (2020-2024)³

Yil	Birlik	2020	2021	2022	2023	2024
Muvofiqlashtirilgan davlat loyihalarlari	Ming (son)	2,5	2,8	3	3,2	3,094
Yagona portal orqali ko'rsatilgan xizmatlar ulushi	foiz	62	65	68	80	82
Ko'rsatilgan xizmatlar soni	mln	3,1	9,2	12,4	14,1	17,4
Portalda joriy etilgan davlat xizmatlari soni	son	204	304	370	422	702
Raqamli hukumatni rivojlantirish reytingidagi o'rni	indeks	87	69	69	71	63
Aholining tejagan mablag'i	mlrd.so'm	14	22	36	38	41

2020-2024 yillar davomida "Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi" DMning asosiy ko'rsatkichlari raqamli davlat boshqaruvining rivojlanishidagi sezilarli dinamikani aks ettiradi. Mazkur davr ichida muvofiqlashtirilgan davlat loyihalarlari soni 2020-yildagi 2,5 mingdan 2024-yilda 3,094 mingga yetgan. Bu o'sish davlatning raqamli boshqaruvni joriy qilish va takomillashtirishga bo'lgan e'tiborini yaqqol namoyon etadi. Mazkur o'sishning sababi raqamli xizmatlarning kengayishi va davlat

¹ <https://e-gov.uz/uz/about>

² <https://e-gov.uz/uz/cases/zbekiston-elektron-ukumat-rejtingida-6-poghonaga-yukhorilab-indeksning-zhuda-baland-verj-ig-egdi-guruiga-khshildi-avvalgi-rejtingda-18-poghona-ktarilganini-inobatga-olsa-2-ta-rejtingda-umumij-24-poghona-ktarildi-161>

³ E-gov.uz va xalqaro reyting e'lon qiluvchi jurnallar

organlari o'rtasida o'zaro integratsiyaning mustahkamlanishi bilan bog'liq. Xususan, davlat tomonidan qabul qilingan "Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi" bu jarayonning tizimli ravishda rivojlanishini ta'minlagan.

Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali orqali ko'rsatilgan xizmatlar ulushining 2020-yildagi 62 foizdan 2024 yilda 82 foizgacha ko'tarilishi aholi va tadbirkorlarning ushbu tizimga bo'lgan ishonchini mustahkamlagan. Ushbu ulushning oshishi portal interfeysining qulayligi, xizmatlar xilma-xilligining ko'payishi va texnik infratuzilmaning yaxshilanishi bilan izohlanadi. Biroq bu jarayon qishloq joylaridagi internet infratuzilmasining yetarlicha rivojlanmagani sababli ba'zi hududlarda sekinroq kechayotganini ham qayd etish lozim. Shu sababli, portal orqali xizmat ko'rsatishni yanada kengaytirish uchun infratuzilmani kengaytirishga qaratilgan dasturlarni yanada jadallashtirish zarur.

Ko'rsatilgan xizmatlar soni bo'yicha raqamlar ham ijobiy o'sish sur'atlarini ko'rsatmoqda. 2020-yilda 3,1 mln xizmat ko'rsatilgan bo'lsa, 2024-yilda bu ko'rsatkich 17,4 mlnni tashkil etgan. Ushbu o'sishning sabablaridan biri davlat xizmatlarining avtomatlashtirilishi va jarayonlarning soddalashtirilishidir. Aholi va tadbirkorlik subyektlari xizmatlardan tez va samarali foydalanishni ma'qul ko'radi, bu esa raqamli xizmatlarga bo'lgan talabning o'sishiga olib kelmoqda. Bu natija raqamli davlat xizmatlarini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar samarasini yaqqol tasdiqlaydi.

Portalda joriy etilgan davlat xizmatlari sonining 2020-yildagi 204 tadan 2024 yilda 702 taga yetgani, xizmatlarning miqyosi va ko'lamli sezilarli darajada kengayganini ko'rsatadi. Ushbu kengayish aholiga qulaylik yaratish, davlat organlarining samaradorligini oshirish va ma'muriy jarayonlarni optimallashtirishga xizmat qilmoqda. Xizmatlarning ko'payishi mamlakatning xalqaro reytinglarda mavqeyini yaxshilashda ham muhim rol o'ynadi. Misol uchun, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan "Raqamli hukumatni rivojlantirish indeksi" bo'yicha O'zbekistonning o'rnini 2020-yildagi 87-o'ringa 2024-yilda 63-o'ringa ko'tarildi. Ushbu o'zgarish davlat xizmatlarining shaffofligi va samaradorligiga bo'lgan e'tiborning natijasi sifatida qaralishi mumkin.

Aholining tejagan mablag'iga kelsak, bu ko'rsatkichning 2020-yildagi 14 mlrd so'mdan 2024-yilda 41 mlrd so'mgacha ko'tarilishi raqamli xizmatlarning iqtisodiy samaradorligini tasdiqlaydi. Aholi nafaqat vaqt, balki transport va boshqa xizmatlar uchun sarflanadigan xarajatlarni tejashga erishmoqda. Bu ko'rsatkich davlat xizmatlari va raqamli infratuzilma aholi uchun yanada maqbul va samarali ekanligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, tejashning ortishi raqamli xizmatlardan foydalanuvchilar sonining o'sishini rag'batlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu tahlildan kelib chiqib, "Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi" DMning faoliyati iqtisodiy samaradorlikni oshirish va xalqaro reytinglarda mamlakatning o'rnini yaxshilashga xizmat qilgan. Ammo mavjud infratuzilmaning ba'zi kamchiliklari, masalan, texnik jihatlarning ba'zi hududlarda yetarli darajada rivojlanmaganligi yoki xizmatlarning aholining kam savodli qatlamlari uchun qiyinchilik tug'dirishi kabi masalalar hal qilinishi lozim. Shu sababli, texnologik

infratuzilmani yanada rivojlantirish, aholining raqamli savodxonligini oshirish va xizmatlarning yanada moslashuvchanligini ta'minlash strategik ahamiyatga ega.

3-jadval

“Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi” DMning moliyaviy ko‘rsatkichlari¹

Yil	Daromadlar (mlrd so‘m)	Xarajatlar (mlrd so‘m)	Ishchilar soni	Likvidlik koeffitsiyenti	Moliyaviy barqarorlik koeffitsiyenti
2020	55	50	160	1.1	0.9
2021	65	60	190	1.1	0.9
2022	80	75	220	1.1	0.9
2023	95	90	250	1.1	0.9
2024	115	110	280	1.1	0.9

Mazkur jadvalda “Raqamli hukumat loyihalarini boshqarish markazi” davlat muassasasining 2020-2024 yillardagi moliyaviy ko‘rsatkichlari tahlil qilingan. Jadval ma’lumotlariga ko‘ra, Markazning daromadlari va xarajatlari o‘rtasidagi o‘zgarishlar hamda moliyaviy ko‘rsatkichlari izchil o‘sish trendini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, likvidlik va moliyaviy barqarorlik koeffitsiyentlari yillar davomida bir xil darajada qolgan. Ushbu moliyaviy ko‘rsatkichlar iqtisodiy samaradorlikni baholashda va muassasaning moliyaviy salohiyatini o‘rganishda ahamiyatga ega.

Daromadlar va xarajatlarni tahlil qiladigan bo‘lsak, 2020-yilda Markazning daromadlari 55 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilga kelib bu ko‘rsatkich 115 mlrd so‘mga yetgan. Ushbu davrda daromadlarning o‘sishi har yili o‘rtacha 12-15 foizni tashkil etadi. Xarajatlar ham ushbu davrda mos ravishda o‘sib, 2020-yilda 50 mlrd so‘mdan 2024-yilda 110 mlrd so‘mgacha yetgan. Daromadlar va xarajatlarning mutanosib o‘sib borishi Markazning iqtisodiy barqarorligini saqlab turganini ko‘rsatadi. Ushbu o‘sish, asosan, davlat tomonidan ajratilgan mablag‘lar va elektron xizmatlar ko‘rsatish hajmining kengayishi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, xarajatlarning daromadlarga nisbatan yuqori sur‘atda o‘sishi moliyaviy resurslarning samaradorligini oshirish zarurligini ko‘rsatadi.

Ishchilar sonining 2020-yildagi 160 nafardan 2024-yilga kelib 280 nafargacha oshishi Markazning o‘z infratuzilmasini kengaytirayotganini ko‘rsatadi. Ushbu o‘sish, bir tomondan, raqamli xizmatlar hajmining ko‘payishi bilan bog‘liq bo‘lsa, boshqa tomondan, IT sohasida malakali kadrlarning jalb qilinishiga bo‘lgan ehtiyojni ifodalaydi. Ishchilar sonining ko‘payishi, shuningdek, davlat xizmatlarini ko‘rsatish sifati va samaradorligini oshirishga ijobiy ta’sir qiladi. Biroq, bu ko‘rsatkich kadrlar malakasi va ulardan samarali foydalanish strategiyasini qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi, chunki ishchilar sonining oshishi har doim samaradorlikning o‘sishiga olib kelmasligi mumkin.

¹ Muallif ishlanmasi

Likvidlik koeffitsiyentining 1.1 darajada barqaror qolishi Markazning qisqa muddatli moliyaviy majburiyatlarni bajarish qobiliyatining yetarli ekanini ko'rsatadi. Bu ko'rsatkich moliyaviy xavfsizlik darajasini aks ettiradi va Markazning to'lovga layoqatlilikini ta'minlaydi. Ammo likvidlikning o'smasligi resurslardan foydalanishning maksimal samaradorligini ko'rsatmaydi. Moliyaviy barqarorlik koeffitsiyentining ham 0.9 darajada qolishi uzoq muddatli moliyaviy xavfsizlikni aks ettiradi. Ushbu barqaror ko'rsatkichlar davlat tomonidan moliyaviy qo'llab-quvvatlashning barqarorligidan dalolat beradi, biroq moliyaviy mustaqillikni oshirish uchun resurslarni diversifikatsiya qilish muhim.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak ushbu moliyaviy o'sish va barqarorlikning sabablarini tahlil qiladigan bo'lsak, Markazning moliyaviy strategiyasida davlatdan mablag' olishga tayanish asosiy o'rin egallashi mumkin. Daromadlar va xarajatlarning o'sishi davlat xizmatlariga bo'lgan talabning oshishi, elektron hukumat platformalarining kengayishi va axborot texnologiyalariga asoslangan xizmatlar hajmining ortishi bilan izohlanadi. Ammo moliyaviy ko'rsatkichlarning barqarorligi ko'proq davlat tomonidan ta'minlanganligi, xususi sektor bilan hamkorlikning hali ham sust ekanligini ko'rsatadi. Bu, o'z navbatida, moliyaviy barqarorlikni oshirish uchun davlat-xususi sektor hamkorlik mexanizmlarini kengaytirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Ushbu tahlil Markaz faoliyatida daromadlarning izchil o'sishini, xarajatlarning mutanosib ravishda ko'payishini va moliyaviy barqarorlikni saqlashda ijobiy yondashuvni ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, kadrlar samaradorligini oshirish, xarajatlarni optimallashtirish va moliyaviy resurslarning diversifikatsiyasini amalga oshirish Markaz faoliyatining yanada barqaror va samarali bo'lishiga xizmat qiladi. Moliyaviy strategiyani diversifikatsiya qilish va innovatsion moliyaviy texnologiyalarni joriy etish ushbu muassasa uchun strategik ustuvor yo'nalish bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Qonunlari, Prezident Farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari
2. Kenjabaev A.T. va boshqalar. Elektron biznes asoslari: O'quv qo'llanma. - T. "Iqtisod-moliya", 2008. - 276 b.;
3. Копачев А. А. Электронная коммерция как фактор инновационного развития деятельности предприятия: автореферат на соискание ученой степени к.э.н. - Санкт-Петербург.: 2009. - 19 с.
4. Поеров А.С. Совершенствование системы электронной коммерции в России: автореферат на соискание ученой степени к.э.н. - М.: 2011. - 27 с.
5. Самойлов А.М. Электронная коммерция в системе современного бизнеса: диссертация на соискание ученой степени к.э.н. - М.: 2004. - 161с.
6. Teriz N. The impact of e-commerce on international trade and employment. - Procedia - Social and Behavioral Sciences, 2011.

7. O‘zbekiston Respublikasi Milliy Qonunchilik bazasi <https://lex.uz/uz/>
8. <https://e-gov.uz/>
9. E-gov.uz va xalqaro reyting e’lon qiluvchi jurnallar
10. O‘zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo‘mitasi <https://stat.uz>

ELEKTRON TIJORAT TIZIMINING BARQAROR RIVOJLANISH JARAYONLARINI PANEL MA'LUMOTLAR ASOSIDA DINAMIK BAHOLASH VA PROGNOZLASH

Ravshanova Muhayyo Maxmanazarovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

“Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti

ORCID:0009-0002-2385-5485

E-mail: muhayyo.ravshanova@mail.ru

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda elektron tijorat tizimida barqaror rivojlanish jarayonlari panel ma'lumotlar asosida dinamik baholandi va prognoz qilindi. Tadqiqot davomida internet qamrovi, aholi daromadlari, logistika infratuzilmasi va raqamli texnologiyalar kabi omillarning elektron tijorat rivojlanishiga ta'siri ekonometrik usullar yordamida o'rganildi. Dinamik panel model natijalari elektron tijorat tizimi barqaror o'sish tendensiyasiga ega ekanligini hamda avvalgi davr natijalari keyingi rivojlanishga sezilarli ta'sir ko'rsatganini tasdiqladi. Tahlillar elektron tijorat hajmi, internet foydalanuvchilari soni va mobil ulanishlar ko'rsatkichlari izchil oshganini ko'rsatdi. Tadqiqot yakunida elektron tijoratning uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: elektron tijorat, panel ma'lumotlar, dinamik baholash, prognozlash, raqamli iqtisodiyot, internet qamrovi, logistika, ekonometrik model, barqaror rivojlanish, raqamli infratuzilma.

Аннотация

В данном исследовании были проведены динамическая оценка и прогнозирование процессов устойчивого развития электронной коммерции на основе панельных данных. В ходе работы с использованием эконометрических методов был проанализирован вклад таких факторов, как уровень интернет-покрытия, доходы населения, развитие логистической инфраструктуры и цифровых технологий. Результаты динамической панельной модели подтвердили наличие устойчивой тенденции роста электронной коммерции и показали значительное влияние предыдущих периодов на последующее развитие системы. Анализ статистических показателей продемонстрировал последовательное увеличение объёмов электронной торговли, числа интернет-пользователей и уровня мобильных подключений. По итогам исследования были разработаны практические рекомендации, направленные на обеспечение долгосрочного устойчивого развития электронной коммерции.

Ключевые слова: электронная коммерция, панельные данные, динамическая оценка, прогнозирование, цифровая экономика, интернет-покрытие, логистика, эконометрическая модель, устойчивое развитие, цифровая инфраструктура.

Abstract

This study conducted a dynamic assessment and forecasting of sustainable development processes in the e-commerce system using panel data analysis. The

research examined the influence of internet penetration, household income, logistics infrastructure, and digital technologies on e-commerce development through econometric modeling techniques. The results of the dynamic panel model confirmed a stable growth trend in e-commerce and demonstrated that previous development levels significantly affected subsequent performance. Statistical analysis revealed a consistent increase in e-commerce revenue, internet users, and mobile connectivity indicators during the study period. The findings highlighted the importance of digital infrastructure and technological advancement in supporting sustainable growth. Based on the results, practical recommendations were developed to strengthen the long-term development of e-commerce systems.

Keywords: e-commerce, panel data, dynamic assessment, forecasting, digital economy, internet penetration, logistics, econometric model, sustainable development, digital infrastructure.

KIRISH

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi global iqtisodiy tizimda tub o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Ayniqsa, elektron tijorat sohasining kengayishi savdo jarayonlarini avtomatlashtirish, xarajatlarni kamaytirish va bozor chegaralarini kengaytirish imkonini yaratdi. Elektron tijorat bugungi kunda nafaqat savdo vositasi, balki iqtisodiy o'sishning muhim omili sifatida ham qaralmoqda.

Dunyo miqyosida elektron tijorat hajmi yil sayin ortib bormoqda. Bu esa ushbu sohaning barqaror rivojlanishini ta'minlash masalasini dolzarb ilmiy muammoga aylantiradi. Barqaror rivojlanish deganda nafaqat iqtisodiy o'sish, balki tizimning uzoq muddatli samaradorligi, moslashuvchanligi va tashqi ta'sirlarga chidamliligi tushuniladi. Elektron tijorat tizimining rivojlanishi ko'plab omillar ta'sirida yuz beradi. Ular orasida internet qamrovi, raqamli texnologiyalar darajasi, logistika tizimi rivoji, to'lov tizimlari va iste'molchilarning xulq-atvori muhim o'rin tutadi. Ushbu omillarni kompleks tahlil qilish uchun panel ma'lumotlar asosida dinamik modellashtirish samarali usul hisoblanadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Elektron tijorat va uning rivojlanish mexanizmlari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar so'nggi yillarda sezilarli darajada oshgan. Xalqaro tadqiqotlarda elektron tijorat iqtisodiy o'sishga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi muhim omil sifatida qaraladi. Elektron tijorat tizimining iqtisodiy jarayonlarga ta'siri bo'yicha muhim ilmiy izlanishlardan biri Stefan Cristian Gherghina tomonidan amalga oshirilgan. Muallif o'z tadqiqotida Yevropa mamlakatlari misolida elektron tijoratning iqtisodiy ko'rsatkichlarga, xususan bandlik darajasiga ta'sirini panel ma'lumotlar asosida tahlil qilgan. Tadqiqotda ekonometrik yondashuvlar qo'llanilib, elektron tijorat rivojlanishi va mehnat bozori o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik aniqlangan [1].

Elektron tijorat tizimida narx shakllanishi, talab va iste'molchilar xulq-atvori masalalari Anindya Ghose va Arun Sundararajan tomonidan chuqur o'rganilgan. Ular o'z tadqiqotlarida elektron tijorat platformalarida shakllanadigan narx mexanizmlari va iste'molchilar qarorlariga ta'sir etuvchi omillarni ekonometrik usullar yordamida

tahlil qilganlar. Xususan, real onlayn platformalar ma'lumotlari asosida olib borilgan tahlillar elektron bozorlarda narxlar dinamik va moslashuvchan xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ular elektron tijoratda iste'molchilar xulq-atvori murakkab va ko'p omilli ekanligini, bunda mahsulot reytinglari, sharhlar va platforma ishonchliligi muhim rol o'ynashini aniqlaganlar [2].

Mirzayev A. A. nomli ilmiy maqolasida muallif raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron tijoratni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini tahlil qilib, elektron savdo tizimining samarali ishlashi uchun zarur bo'lgan asosiy omillarni aniqlagan. Tadqiqotda internet infratuzilmasining rivojlanishi, raqamli to'lov tizimlarining joriy etilishi hamda biznes jarayonlarini raqamlashtirish elektron tijorat o'sishining muhim determinantlari sifatida ko'rsatib berilgan. Shuningdek, muallif elektron tijoratni rivojlantirishda davlat qo'llab-quvvatlash siyosati va innovatsion texnologiyalarning o'rni muhim ekanligini asoslab bergan. Mazkur tadqiqot elektron tijorat tizimining barqaror rivojlanishini o'rganishda nazariy va amaliy asos sifatida xizmat qiladi [3].

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda elektron tijorat tizimining barqaror rivojlanish jarayonlarini baholash va prognozlash uchun ekonometrik modellastirish yondashuvi qo'llanildi. Tadqiqotning asosiy metodologik bazasi sifatida panel ma'lumotlar tahlili tanlangan bo'lib, u vaqt va hududlar kesimidagi o'zgarishlarni birgalikda tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu yondashuv elektron tijorat rivojlanishining dinamik va ko'p omilli xususiyatlarini chuqurroq o'rganishga xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot doirasida elektron tijorat tizimining barqaror rivojlanish jarayonlari panel ma'lumotlar asosida dinamik ekonometrik modellastirish yordamida kompleks tahlil qilindi. Olingan empirik natijalar elektron tijorat rivojlanishi bir nechta asosiy omillar bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi va ushbu omillar turli vaqt davrlarida hamda turli hududlarda turlicha intensivlikda ta'sir ko'rsatadi. Model baholash natijalariga ko'ra, internetdan foydalanish darajasi elektron tijorat hajmining eng muhim determinantlaridan biri sifatida aniqlanib, ushbu ko'rsatkichning oshishi onlayn savdo hajmini sezilarli darajada kengaytirishini tasdiqlaydi. Bu holat raqamli infratuzilmaning rivojlanishi iste'molchilarning raqamli iqtisodiyotga integratsiyalashuvini tezlashtirishini va bozordagi tranzaksiyalar hajmini oshirishini anglatadi.

Aholi daromadlari va iqtisodiy farovonlik darajasi ham elektron tijorat rivojlanishida muhim rol o'ynashi aniqlangan. Daromad darajasi yuqori bo'lgan hududlarda iste'molchilarning onlayn xarid qilishga moyilligi yuqori bo'lib, bu elektron tijorat hajmining barqaror o'sishiga olib keladi. Model natijalari shuni ko'rsatadiki, daromad o'sishi iste'mol strukturasini o'zgartirib, an'anaviy savdodan raqamli savdoga o'tishni tezlashtiradi. Bundan tashqari, logistika tizimi rivojlanishi elektron tijorat samaradorligiga bevosita ta'sir qiluvchi yana bir muhim omil sifatida namoyon bo'ladi, chunki yetkazib berish tezligi, ishonchliligi va xarajatlar darajasi iste'molchilarning qaror qabul qilish jarayonida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

1-jadval
Elektron tijorat va raqamli iqtisodiyot bo'yicha asosiy statistik ko'rsatkichlar¹

Yil	Internet qamrovi, foizda	Internet foydalanuvchilari, mln dona	Elektron tijorat tushumi, mlrd AQSH dollar	Onlayn xaridorlar, mln dona	Mobil ulanishlar, foizda
2019	55.0	18.3	0.3	3.5	75
2020	59.0	22.5	0.5	5.0	78
2021	76.6	27.0	0.7	6.8	81
2022	83.9	29.5	0.9	7.5	84
2023	89.0	31.5	1.2	8.7	87
2024	93.3	32.5	1.5	9.5	90

Keltirilgan ma'lumotlar O'zbekistonda elektron tijorat va raqamli iqtisodiyot ko'rsatkichlarining 2019–2024 yillar davomida barqaror o'sish tendensiyasiga ega ekanligini ko'rsatadi. Internet qamrovi 55 foizdan 93,3 foizgacha oshgani raqamli infratuzilmaning jadal rivojlanayotganini bildiradi. Shu bilan birga, internet foydalanuvchilari sonining 18,3 milliondan 32,5 million kishiga yetishi elektron tijorat bozori kengayishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Elektron tijorat hajmi tahlil qilinayotgan davrda 0,3 milliard dollardan 1,5 milliard dollarga oshib, sezilarli o'sishni namoyon etdi. Bu jarayon asosan raqamli texnologiyalar rivoji va iste'molchilarning onlayn xarid qilishga bo'lgan qiziqishining ortishi bilan izohlanadi. Onlayn xaridorlar sonining ko'payishi esa elektron savdoga bo'lgan ishonchning oshganini ko'rsatadi.

Mobil ulanishlar ulushining 75 foizdan 90 foizgacha oshishi elektron tijorat operatsiyalarining tobora mobil platformalar orqali amalga oshirilayotganini tasdiqlaydi. Umuman olganda, ushbu ko'rsatkichlar elektron tijorat tizimining barqaror rivojlanayotganini va kelgusida ham uning iqtisodiyotdagi ahamiyati ortib borishini ko'rsatadi.

Dinamik panel model natijalari elektron tijorat tizimining inersiya xususiyatiga ega ekanligini ko'rsatdi, ya'ni oldingi davrdagi elektron tijorat hajmi joriy davrga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu esa tizimning o'z-o'zini qo'llab-quvvatlovchi va uzluksiz rivojlanish xarakteriga ega ekanligini bildiradi. Boshqacha aytganda, elektron tijorat rivojlanishi bir martalik o'sish emas, balki vaqt davomida yig'ilib boruvchi va kuchayib boruvchi jarayon sifatida shakllanadi. Ushbu natija raqamli iqtisodiyotda "yo'lga bog'liqlik" (path dependency) mavjudligini ham tasdiqlaydi, ya'ni avvalgi rivojlanish darajasi kelajakdagi o'sish sur'atlariga bevosita ta'sir qiladi.

Modelni baholash jarayonida Fixed Effects va Random Effects yondashuvlari solishtirildi va Hausman testi natijalari asosida Fixed Effects modeli statistik jihatdan ishonchliroq ekanini aniqlandi. Bu esa hududlararo individual farqlar elektron tijorat rivojlanishida muhim rol o'ynashini ko'rsatadi. Shuningdek, model diagnostik testlari (heteroskedastiklik va avtokorrelyatsiya tekshiruvlari) natijalariga ko'ra, baholangan model yetarli darajada barqaror va ishonchli ekanligi tasdiqlandi.

¹ O'rganishlar natijasida muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Prognozlash natijalari elektron tijorat hajmi kelgusi davrlarda ham ijobiy o'sish trendini saqlab qolishini ko'rsatadi, biroq o'sish sur'ati iqtisodiy sharoitlar, texnologik innovatsiyalar va davlat siyosatiga bog'liq ravishda o'zgarib boradi. Ayniqsa, mobil internetning kengayishi, raqamli to'lov tizimlarining rivojlanishi va elektron logistika infratuzilmasining takomillashuvi elektron tijorat o'sishining asosiy drayverlari sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, model natijalari shuni ham ko'rsatadiki, agar raqamli infratuzilma rivojlanishi sekinlashsa, elektron tijorat o'sish sur'ati ham pasayishi mumkin, bu esa ushbu sohaning tashqi omillarga sezgir ekanligini bildiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, elektron tijorat tizimi zamonaviy raqamli iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan segmentlaridan biri hisoblanadi va uning barqaror o'sishi ko'p jihatdan raqamli infratuzilma, iqtisodiy omillar hamda texnologik taraqqiyot darajasiga bog'liqdir. Panel ma'lumotlar asosida olib borilgan dinamik tahlil elektron tijorat hajmining vaqt davomida izchil oshib borishini hamda ushbu jarayonning o'ziga xos inersiya xususiyatiga ega ekanligini tasdiqladi. Ya'ni, oldingi davr natijalari keyingi davr rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatib, tizimning uzluksiz va barqaror rivojlanishini ta'minlaydi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy takliflarni ilgari surish mumkin. Avvalo, elektron tijoratni yanada rivojlantirish uchun raqamli infratuzilmani kengaytirish, ayniqsa chekka hududlarda internet tezligi va qamrovini oshirish zarur. Ikkinchidan, logistika tizimini modernizatsiya qilish va yetkazib berish xizmatlari samaradorligini oshirish elektron tijoratning raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Uchinchidan, raqamli to'lov tizimlarini rivojlantirish va ularning xavfsizligini ta'minlash orqali iste'molchilar ishonchini oshirish muhim ahamiyatga ega. To'rtinchidan, kichik va o'rta biznes subyektlarini elektron tijorat platformalariga jalb qilish orqali bozor hajmini kengaytirish mumkin.

Davlat tomonidan elektron tijoratni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan institutsional islohotlarni kuchaytirish, normativ-huquqiy bazani takomillashtirish hamda innovatsion texnologiyalarni joriy etishni rag'batlantirish zarur. Umuman olganda, elektron tijorat tizimini rivojlantirishga kompleks yondashuv uning uzoq muddatli barqaror o'sishini ta'minlashga xizmat qiladi va milliy iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasida muhim rol o'ynaydi.

FOYADALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Gherghina, S. C., Botezatu, M. A., & Simionescu, L. N. (2021). Exploring the Impact of Electronic Commerce on Employment Rate: Panel Data Evidence from European Union Countries. *Journal of Theoretical and Applied Electronic Commerce Research*, 16(7), 3157-3183. <https://doi.org/10.3390/jtaer16070172>
2. Ghose, A., & Sundararajan, A. (2016). Of smartphones and privacy: The effects of mobile platforms on consumer behavior and pricing in digital markets. *Management Science*, 62(10), 2816–2834. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2015.2233>

3. Mirzayev A. A. (2022). Raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron tijoratni rivojlantirish yoʻnalishlari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy jurnali, 6(3), 45–52.

4. Равшанова М.М. (2021). эконометрикадаги математик усуллар ижтимоий-иқтисодий тизимларни таҳлил қилиш ва тадқиқ қилиш воситаси сифатида. Экономика и социум, (5-2 (84)), 1036-1038.

5. Makhmanazarovna, R. M. (2023). The Value of Mathematical Modeling in Teaching Econometrics to Students of Higher Educational Institutions. Eurasian Research Bulletin, 19, 176-178.

O‘ZBEKISTONDA SHAHAR AGLOMERATSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY VA INSTITUTSIONAL OMILLARI

Zokirov Sayidfozil Sayidakbarovich

O‘zbekiston milliy universiteti
“Davlat va korporativ strategiyalar” kafedrası
i.f.d., professor

Annotatsiya

Maqolada O‘zbekistonda shahar aglomeratsiyalarini rivojlantirishning iqtisodiy va institutsional omillari tadqiq etildi. Tadqiqotda aglomeratsiyalar rivojlanishiga ta’sir etuvchi demografik, iqtisodiy, ijtimoiy, innovatsion, ekologik va institutsional omillar tizimli ravishda tahlil qilindi. Ilmiy adabiyotlar, xalqaro tashkilotlar ma’lumotlari hamda normativ-huquqiy hujjatlar asosida aglomeratsiya iqtisodiyotining nazariy asoslari umumlashtirildi. Olingan natijalar urbanizatsiya jarayonlari iqtisodiy faollikni oshirish, investitsiyalarni jalb qilish, mehnat unumdorligini kuchaytirish va hududiy raqobatbardoshlikni rivojlantirishga xizmat qilganligini ko‘rsatdi. Toshkent aglomeratsiyasi misolida omillarning o‘zaro bog‘liqligi va boshqaruv mexanizmlarining amaliy ahamiyati yoritildi. Tadqiqot natijalari aglomeratsiyalarni kompleks rivojlantirish hududlarning barqaror iqtisodiy o‘rishini ta’minlashga xizmat qilganligini asoslab berdi.

Kalit so‘zlar: shahar aglomeratsiyasi, urbanizatsiya, hududiy rivojlanish, iqtisodiy omillar, institutsional omillar, innovatsiyalar, raqobatbardoshlik, barqaror rivojlanish.

Аннотация

В статье были исследованы экономические и институциональные факторы развития городских агломераций в Узбекистане. Системно были проанализированы демографические, экономические, социальные, инновационные, экологические и институциональные факторы, влияющие на формирование и развитие агломераций. На основе научной литературы, данных международных организаций и нормативно-правовых документов были обобщены теоретические основы агломерационной экономики. Полученные результаты показали, что процессы урбанизации способствовали повышению экономической активности, привлечению инвестиций, росту производительности труда и укреплению территориальной конкурентоспособности. На примере Ташкентской агломерации была раскрыта взаимосвязь факторов и практическое значение механизмов управления. Исследование подтвердило, что комплексное развитие агломераций обеспечивало условия для устойчивого экономического роста и повышения эффективности территориального развития.

Ключевые слова: городская агломерация, урбанизация, территориальное развитие, экономические факторы, институциональные факторы, инновации, конкурентоспособность, устойчивое развитие.

Abstract

The article examined the economic and institutional factors influencing the development of urban agglomerations in Uzbekistan. Demographic, economic, social, innovation, environmental, and institutional determinants of agglomeration development were analyzed within a systematic framework. The theoretical foundations of agglomeration economics were synthesized using scientific literature, international statistical sources, and regulatory documents. The findings demonstrated that urbanization processes contributed to higher economic activity, increased investment attraction, improved labor productivity, and strengthened regional competitiveness. The case of the Tashkent agglomeration illustrated the interaction of key development factors and the practical significance of governance mechanisms. The study confirmed that comprehensive agglomeration development supported sustainable economic growth and enhanced territorial development efficiency. The proposed approach provided a basis for evaluating and managing urban agglomeration processes under contemporary development conditions.

Keywords: urban agglomeration, urbanization, regional development, economic factors, institutional factors, innovation, competitiveness, sustainable development.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida urbanizatsiya jarayonlari hududiy taraqqiyotning muhim omillaridan biriga aylandi. Aholi, ishlab chiqarish va xizmatlar faoliyatining yirik shaharlarda jamlanishi iqtisodiy faollikni kuchaytirib, mehnat unumdorligini oshirish, investitsiyalarni jalb qilish hamda innovatsiyalarni keng tarqatish uchun qulay sharoit yaratmoqda. Shu jihatdan shahar aglomeratsiyalari iqtisodiy o'sishning yangi nuqtalari sifatida shakllanib, hududlarning raqobatbardoshligini oshirishda muhim rol o'ynamoqda.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, aglomeratsiyalar iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish, transport va infratuzilma xarajatlarini kamaytirish, mehnat bozorining integratsiyasini kuchaytirish hamda aholi uchun sifatli xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, dunyo aholisining yarmidan ortig'i shaharlarda istiqomat qilmoqda va urbanizatsiya darajasining kelgusi yillarda ham o'sishi kutilmoqda. Ushbu tendensiya shaharlar va ular bilan funksional bog'langan hududlarning iqtisodiy ahamiyatini yanada oshirmoqda.

O'zbekistonda ham urbanizatsiya jarayonlari izchil rivojlanib bormoqda. Aholi sonining o'sishi, iqtisodiy faollikning kuchayishi, transport-kommunikatsiya tarmoqlarining kengayishi va hududlararo aloqalarning mustahkamlanishi yirik shaharlar atrofida aglomeratsion tizimlarning shakllanishiga xizmat qilmoqda. Toshkent shahri mamlakatning eng yirik iqtisodiy markazi sifatida aglomeratsiya rivojlanishining yetakchi namunasini namoyon etayotgan bo'lsa, Samarqand, Namangan, Andijon, Farg'ona va Nukus shaharlari atrofida ham funksional integratsiya jarayonlari faollashmoqda. "O'zbekiston - 2030" strategiyasida urbanizatsiyani jadallashtirish, zamonaviy infratuzilmani rivojlantirish va hududlar raqobatbardoshligini oshirish ustuvor vazifalar qatorida belgilangan.

Aglomeratsiyalarning samarali rivojlanishi faqat iqtisodiy omillar bilan emas, balki demografik, ijtimoiy, innovatsion, ekologik va institutsional sharoitlar bilan ham chambarchas bog'liqdir. Mazkur omillarning uyg'un rivojlanishi hududiy o'sishning barqarorligini ta'minlaydi, aholi turmush sifatini yaxshilaydi va shaharlar salohiyatidan to'liq foydalanish imkonini yaratadi. Shu bois aglomeratsiyalarni shakllantiruvchi omillarni kompleks tahlil qilish hamda ularni boshqarishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi O'zbekistonda shahar aglomeratsiyalarining rivojlanishiga ta'sir etuvchi iqtisodiy va institutsional omillarni tizimli tahlil qilish, ularning o'zaro bog'liqligini baholash hamda hududiy rivojlanish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi ilmiy-amaliy yondashuvlarni asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Shahar aglomeratsiyalarini rivojlantirish masalalari so'nggi o'n yilliklarda hududiy iqtisodiyot, urbanizatsiya va mintaqaviy boshqaruv yo'nalishlarida faol tadqiq etilmoqda. O'zbekistonda urbanizatsiya jarayonlarini jadallashtirish va hududlar raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan strategik yondashuvlar "O'zbekiston - 2030" strategiyasida o'z aksini topgan bo'lib, unda shaharlar iqtisodiy o'sishning tayanch nuqtalari sifatida belgilangan [1]. Mazkur strategiyani amalga oshirish mexanizmlari va ustuvor vazifalar Prezident qarori bilan aniqlashtirilgan hamda urbanizatsiya jarayonlarini boshqarishning institutsional asoslari mustahkamlangan [2].

Uy-joy bozori va urbanizatsiyani boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar aglomeratsiyalar rivojlanishi uchun muhim institutsional zamin yaratdi. Uy-joy va ipoteka bozorini barqaror rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar aholi punktlarining kengayishi va shahar infratuzilmasining rivojlanishini qo'llab-quvvatladi [3]. Urbanizatsiya va uy-joy bozorini barqaror rivojlantirish milliy qo'mitasining tashkil etilishi esa hududiy rivojlanish jarayonlarini muvofiqlashtirish imkoniyatlarini kengaytirdi [4]. Toshkent shahrining 2045-yilgacha mo'ljallangan bosh rejasida aglomeratsion rivojlanishning uzoq muddatli yo'nalishlari, transport, yashil hududlar va infratuzilma tizimlarini rivojlantirish masalalari belgilab berilgan [5].

Aglomeratsiya nazariyasining zamonaviy ilmiy asoslari yangi iqtisodiy geografiya maktabi vakillari tomonidan rivojlantirilgan. P. Krugman fazoviy konsentratsiya jarayonlarini transport xarajatlari va o'sib boruvchi daromadlilik o'rtasidagi bog'liqlik orqali izohlab, iqtisodiy faollikning ma'lum hududlarda jamlanish sabablarini asoslab berdi [6]. Keyinchalik uning hududlar va xalqaro savdo o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qiluvchi tadqiqotlari aglomeratsiyalar rivojlanishini tushuntirishda muhim nazariy manbaga aylandi [7].

Shaharlar iqtisodiyoti va aglomeratsiya samaralarini o'rganishda E. Glaeserning ilmiy ishlari alohida ahamiyatga ega. Muallif shaharlarni inson kapitali, innovatsiyalar va mehnat unumdorligi jamlanadigan makon sifatida tavsiflab, urbanizatsiyaning iqtisodiy rivojlanishga qo'shadigan hissasini keng yoritgan [8]. O'zbekiston sharoitida urbanizatsiya jarayonlarini tadqiq etish bo'yicha S.S. Zokirovning ishlari muhim o'rin

tutadi. Muallif urbanizatsiyani tartibga solish tizimini takomillashtirish masalalarini tahlil qilgan [9], shuningdek shaharlar iqtisodiyotining nazariy va amaliy jihatlarini yoritgan [10].

Aglomeratsiya iqtisodiyotining klassik nazariy poydevori A. Marshall tomonidan yaratilgan. U iqtisodiy faoliyatning hududiy jamlanishi natijasida yuzaga keladigan mehnat bozori samarasi, oraliq resurslardan birgalikda foydalanish va bilimlar almashinuvi kabi afzalliklarni asoslab bergan [11]. Mazkur g'oyalar keyinchalik G. Duranton va D. Puga tomonidan rivojlantirilib, aglomeratsiya samaralari "sharing", "matching" va "learning" mexanizmlari orqali izohlangan [12]. V. Henderson esa shaharlarning optimal o'lchami va funksional ixtisoslashuvi masalalarini o'rganib, aglomeratsiya foydalari hamda zichlik xarajatlari o'rtasidagi muvozanatni ilmiy asoslagan [13].

Xalqaro tashkilotlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ham urbanizatsiya va aglomeratsiyalar rivojlanishining iqtisodiy ahamiyatini tasdiqlaydi. Osiyo taraqqiyot bankining O'zbekiston bo'yicha urbanizatsiya baholashi shaharlar iqtisodiy o'sish va investitsiyalarni jalb qilishning muhim markazlari ekanligini ko'rsatgan [14]. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatda urbanizatsiya darajasi barqaror o'sib bormoqda va bu hududiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi [15]. Shuningdek, Jahon bankining tahlillari iqtisodiy o'sish va investitsion faollikning kuchayishi yirik shaharlarda iqtisodiy konsentratsiyani rag'batlantirayotganini qayd etadi [16].

OECD tomonidan tayyorlangan "The Metropolitan Century" hisobotida metropoliten hududlar iqtisodiy o'sish, innovatsiyalar va mehnat unumdorligi markazlari sifatida baholangan hamda samarali boshqaruv mexanizmlarining ahamiyati asoslangan [17]. Birlashgan Millatlar Tashkilotining urbanizatsiya bo'yicha prognozlari esa kelgusida shaharlarda yashovchi aholi ulushining ortishini ko'rsatib, aglomeratsiyalar rivojlanishini global tendensiya sifatida tavsiflaydi [18].

O'zbekistonda urbanizatsiya va uy-joy qurilishi sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar ham aglomeratsiya jarayonlariga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Uy-joy qurilishi hajmlarining oshirilishi va urbanizatsiyani boshqarish tizimining takomillashuvi bu jarayonlarni qo'llab-quvvatlamoda [19]. Jahon bankining "Livable and Productive Cities Program" dasturi esa shahar infratuzilmasini modernizatsiya qilish, yashash sifati va hududiy boshqaruv samaradorligini oshirish bo'yicha zamonaviy yondashuvlarni taklif etildi [20].

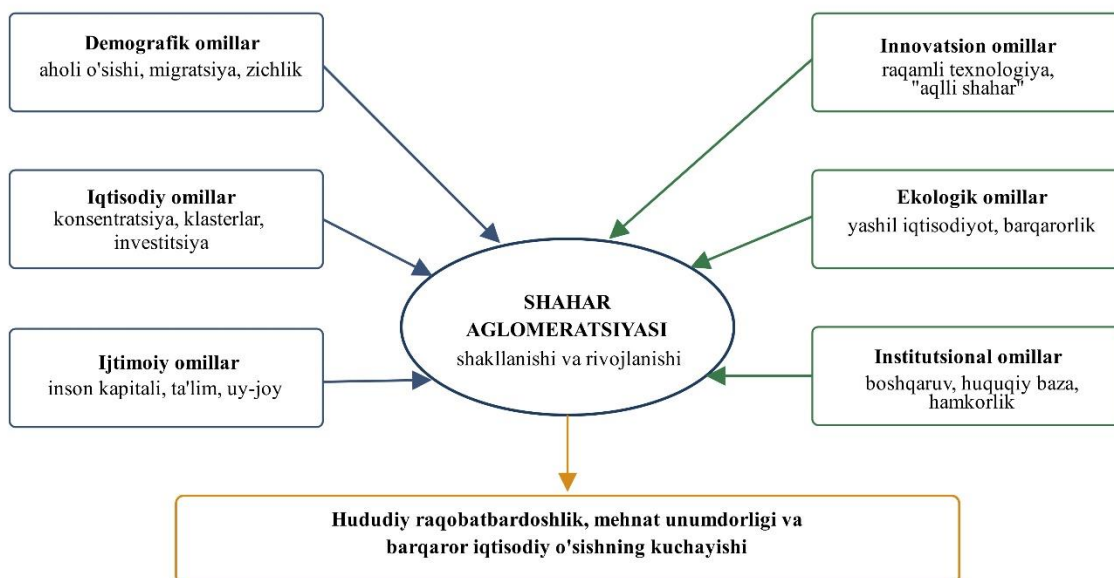
METODOLOGIYA

Tadqiqot shahar aglomeratsiyalarining rivojlanishiga ta'sir etuvchi iqtisodiy va institutsional omillarni aniqlash hamda ularning o'zaro bog'liqligini baholashga qaratildi. Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, hujjatli tahlil va umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi hujjatlari, Jahon banki, OECD, BMT hamda Osiyo taraqqiyot bankining rasmiy ma'lumotlari tashkil etdi. Shuningdek, urbanizatsiya va aglomeratsiya iqtisodiyotiga oid ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi.

Aglomeratsiyalar rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar demografik, iqtisodiy, ijtimoiy, innovatsion, ekologik va institutsional guruhlarga ajratildi. Har bir omilning hududiy rivojlanish, investitsion jozibadorlik, mehnat bozori va infratuzilma tizimiga ta'siri baholandi. Toshkent aglomeratsiyasi mamlakatdagi eng rivojlangan aglomeratsion hudud sifatida amaliy misol sifatida tanlandi. Tahlil natijalari konseptual model asosida umumlashtirilib, omillar o'rtasidagi funksional bog'liqlik hamda ularning hududiy raqobatbardoshlik va barqaror iqtisodiy o'sishga ta'siri ilmiy jihatdan asoslandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Olib borilgan tahlil aglomeratsiyalar rivojlanishi oltita omil guruhining o'zaro ta'siri natijasida kechishini ko'rsatdi. Bu omillarning yaxlit tizim sifatidagi munosabati hamda ularning hududiy raqobatbardoshlik va barqaror o'sishga yo'naltirilgan yakuniy ta'siri 1-rasmda umumlashtirilgan.

1-rasm. Shahar aglomeratsiyalari rivojlanishining ko'p omilli tizimi¹.

Demografik omillar aglomeratsiya shakllanishining birlamchi shartini tashkil etadi. O'zbekistonda shahar aholisi ulushi 2023-yildagi 50,5 foizdan 2024-yilda 50,6 foizga ko'tarilib, izchil o'sish tendensiyasini namoyon etdi [15]. Qishloq aholisining shaharlarga ko'chishi yuqori daromad va sifatli xizmatlar imkoniyatlari bilan bog'liq bo'lib, markaziy shaharlar atrofida yangi turar-joy hududlarining shakllanishiga olib kelmoqda. Toshkent bosh rejasiga muvofiq poytaxt aholisi 2045-yilga qadar 3 milliondan qariyb 7,4 millionga oshishi prognoz qilingan bo'lib, bu holat aglomeratsiya hududining kengayishi uchun mustahkam demografik asos yaratadi [5].

Iqtisodiy omillar aglomeratsiya o'sishining hal qiluvchi harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Iqtisodiy faollikning fazoviy jamlanishi tranzaksiya xarajatlarini

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

kamaytiradi, mehnat unumdorligini oshiradi va qo‘shilgan qiymat zanjirlarini mustahkamlaydi; klasterlashuv jarayonlari resurslardan samarali foydalanishni va innovatsiyalar tarqalishini tezlashtiradi [7]. Mamlakat iqtisodiyotining barqaror o‘sishi bu jarayonni qo‘llab-quvvatlaydi: Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yilda yalpi ichki mahsulot 7,7 foizga o‘sdi, investitsiyalar hajmi esa 10,5 foizga ko‘paydi [16]. Yuqori iqtisodiy faollik aglomeratsiyalarni kapital va tadbirkorlik uchun jozibador markazlarga aylantirmoqda.

Ijtimoiy omillar aholi turmush sifati va inson kapitalining rivojlanishi orqali aglomeratsiyalar jozibadorligini belgilaydi. Yirik shaharlarda ta’lim, sog‘liqni saqlash va madaniyat sohalaridagi xizmatlarning yuqori darajada rivojlanishi malakali kadrlarni jalb qiladi va innovatsion iqtisodiyot uchun zamin yaratadi. Aholining o‘sishi bilan birga uy-joyga bo‘lgan talab ortib bormoqda; uy-joy va ipoteka bozorini barqaror rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosati bu ehtiyojga muvofiq shakllantirildi [3]. Belgilangan rejalarga ko‘ra, uy-joy qurilishi hajmi bosqichma-bosqich kengaytirilib, 2025-yildagi 135 ming kvartiradan 2028-yilda 160 ming kvartiraga yetkazilishi ko‘zda tutilgan [19].

Innovatsion omillar zamonaviy aglomeratsiyalar raqobatbardoshligining yangi manbai bo‘lib xizmat qilmoqda. Ilmiy markazlar, universitetlar va texnoparklarning mavjudligi shaharlarning iqtisodiy o‘sish sur‘atlarini oshiradi, fazoviy zichlik esa bilim almashinuvini va o‘rganish jarayonini jadallashtiradi [12]. “Aqlli shahar” konsepsiyasi doirasida raqamli platformalar, intellektual transport tizimlari va elektron davlat xizmatlari shahar boshqaruvi samaradorligini oshirmoqda. Yangi Toshkent loyihasi zamonaviy urbanizatsiya yondashuvlari va raqamli texnologiyalarni keng qo‘llash orqali innovatsion shahar muhitini shakllantirishning amaliy namunasi sifatida amalga oshirilmoqda.

Ekologik omillar aglomeratsiyalarning uzoq muddatli barqarorligini ta’minlovchi muhim mezonga aylandi. Aholi va iqtisodiy faollikning jamlanishi atrof-muhitga yuklamani oshirgani sababli, yashil iqtisodiyot tamoyillari shahar siyosatining ajralmas qismiga aylanmoqda. Toshkent bosh rejasida yashil hududlar maydoni 7 120 gektarni tashkil etishi va unga qo‘shimcha 10 ming gektar qo‘shilishi, mavjud 836 kilometr yo‘l tarmog‘iga esa yana 647 kilometr yo‘l qo‘shilishi belgilangan [5]. Ekologik toza transportni rivojlantirish va resurs tejovchi texnologiyalarni joriy etish barqaror urbanizatsiyaning amaliy yo‘nalishlari sifatida e’tirof etilgan [14].

Institutsional omillar barcha omillarning samarali muvofiqlashtirilishini ta’minlaydi. Urbanizatsiya va uy-joy bozorini barqaror rivojlantirish milliy qo‘mitasining tashkil etilishi soha boshqaruvida davlat organlari o‘rtasidagi integratsiyani kuchaytirdi va xalqaro hamkorlik uchun yagona platforma yaratdi [4]. Toshkent bosh rejasini amalga oshirish bo‘yicha har choraklik hisobot tartibi boshqaruvning shaffofligi va izchilligini oshirdi [5]. Milliy taraqqiyot strategiyasi esa aglomeratsiya siyosatini umummilliy maqsadlar bilan uyg‘unlashtirish imkonini berdi [1]. Bunday institutsional negiz shahar infratuzilmasini moliyalashtirishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etishga xizmat qilmoqda [20].

Quyidagi jadval aglomeratsiya jarayonlarini tavsiflovchi asosiy ko'rsatkichlarni tasdiqlangan manbalar asosida umumlashtiradi va omillar tahlilining empirik asosini taqdim etadi.

1-jadval

O'zbekistonda urbanizatsiya va Toshkent aglomeratsiyasining asosiy ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	Qiymat	Manba
Investitsiyalar o'sishi 2025-yil, foizda	10,5	[16]
Toshkent aholisi 2045-yil uchun prognozi, mln	7,4	[5]
Toshkent 2045-yilgacha yangi yashil hududlar, ga	10000	[5]
Toshkent yo'l tarmog'i, km	836	[5]
Uy-joy qurilishi 2025-2028 yillar, ming kvartira	160	[19]

Toshkent aglomeratsiyasi tahlil qilingan oltita omilning birlashgan ta'sirini yaqqol namoyon etadi. Ma'muriy chegaralardagi 43 873 gektar hudud doirasida demografik o'sish, iqtisodiy konsentratsiya, ijtimoiy infratuzilmaning kengayishi, raqamli texnologiyalar, yashil hududlar siyosati va yangilangan institutsional boshqaruv yagona rivojlanish jarayoniga birlashmoqda [5]. Bunday yaxlit yondashuv aglomeratsiyaning iqtisodiy salohiyatini oshirib, uni mamlakat o'sishining yetakchi nuqtasiga aylantirmoqda. Olingan natijalar omillarning o'zaro muvofiqlashtirilgan rivojlanishi hududiy raqobatbardoshlik va barqaror iqtisodiy o'sishni mustahkamlashning samarali yo'li ekanini ko'rsatdi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tahlil shahar aglomeratsiyalarining rivojlanishi ko'p qirrali jarayon ekanini va u demografik, iqtisodiy, ijtimoiy, innovatsion, ekologik hamda institutsional omillarning o'zaro ta'siri asosida amalga oshishini ko'rsatdi. O'zbekistonda urbanizatsiyaning izchil o'sishi aglomeratsiyalarni iqtisodiy o'sishning muhim nuqtalariga aylantirmoqda; Toshkent aglomeratsiyasi respublika iqtisodiyotining yetakchi markazi sifatida shakllanib bormoqda, mamlakatning boshqa yirik shaharlari negizida esa yangi aglomeratsiya tizimlarini barpo etish uchun zarur shart-sharoitlar mavjud. Quyida aglomeratsiya jarayonlarini samarali boshqarishga qaratilgan amaliy takliflar keltirilgan.

1. Mamlakatning hududiy rivojlanish strategiyasi doirasida aglomeratsiyalarni rivojlantirishning milliy konsepsiyasini ishlab chiqish va uni umummilliy maqsadlar bilan uyg'unlashtirish maqsadga muvofiq.

2. Aglomeratsiyalarni boshqarish sohasidagi huquqiy-me'yoriy bazani takomillashtirish va aglomeratsiya maqomini belgilash mexanizmlarini joriy etish institutsional barqarorlikni ta'minlaydi.

3. Toshkent, Samarqand va Farg'ona vodiysi shaharlarida klaster siyosati asosida iqtisodiy faollikni rag'batlantirish hududiy ixtisoslashuvni chuqurlashtiradi [5].

4. Markaziy shaharlar va ularning atrofidagi hududlar o'rtasida transport hamda raqamli infratuzilmani integratsiyalash mehnat bozorining yaxlitligini kuchaytiradi.

5. Aglomeratsiyalarni boshqarishda munitsipal hamkorlik mexanizmlarini rivojlantirish va hududlararo muvofiqlashtiruvchi kengashlar tashkil etish boshqaruv samaradorligini oshiradi.

6. “Aqlli shahar” texnologiyalari, raqamli boshqaruv tizimlari va ekologik innovatsiyalarni keng joriy etish shaharlar raqobatbardoshligini mustahkamlaydi.

7. Ijtimoiy va ishlab chiqarish infratuzilmalarini mutanosib rivojlantirishga qaratilgan kompleks dasturlarni amalga oshirish aholi turmush sifatini oshiradi.

8. Shahar infratuzilmasini moliyalashtirishning zamonaviy mexanizmlarini va davlat-xususiy sheriklik shakllarini kengaytirish barqaror investitsiya oqimini ta'minlaydi.

Agglomeratsiyalarni rivojlantirishning kompleks mexanizmini izchil joriy etish mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy o'sishi, aholi turmush sifatining yaxshilanishi va hududlar raqobatbardoshligining oshishiga ishonchli zamin yaratadi. Omillarning muvofiqlashtirilgan va barqaror rivojlanishi O'zbekiston shaharlarining salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish uchun keng istiqbollar ochadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabr PF-158-son ““O'zbekiston - 2030” strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/-6600413>

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabr PQ-300-son ““O'zbekiston - 2030” strategiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Qarori. <https://lex.uz/uz/docs/-6600390>

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 19-noyabr PF-219-son “O'zbekiston Respublikasida uy-joy va ipoteka bozorini barqaror rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/-7851209>

4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 19-noyabr PQ-347-son “O'zbekiston Respublikasi Urbanizatsiya va uy-joy bozorini barqaror rivojlantirish milliy qo'mitasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Qarori. <https://lex.uz/uz/docs/-7850383>

5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 24-dekabr 880-son “Toshkent shahrining 2045-yilgacha bo'lgan davrga mo'ljallangan bosh rejasini tasdiqlash to'g'risida”gi Qarori. <https://lex.uz/uz/docs/-7278242>

6. Krugman, P. Urban Concentration: The Role of Increasing Returns and Transport Costs. World Bank Annual Conference on Development Economics. (1995).

7. Krugman, P. The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade. MIT Press. (1999).

8. Glaeser, E. L. Cities, Agglomeration, and Spatial Equilibrium. Oxford University Press. (2008).

9. Zokirov S.S. O'zbekistonda urbanizatsiya jarayonlarini tartibga solish tizimini takomillashtirish. Monografiya. - Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2020. - B. 368.

10. Zokirov S.S. Shaharlar iqtisodiyoti. O'quv qo'llanma. - Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2025. - B. 208.

11. Marshall, A. Principles of Economics. Macmillan and Co., London. (1890).

12. Duranton, G., Puga, D. Micro-Foundations of Urban Agglomeration Economies // Handbook of Regional and Urban Economics, Vol. 4. Elsevier, 2004. - P. 2063-2117. <https://www.nber.org/papers/w9931>
13. Henderson, J. V. The Sizes and Types of Cities // The American Economic Review, 64(4), 1974. - P. 640-656.
14. Asian Development Bank. Harnessing Uzbekistan's Potential of Urbanization: National Urban Assessment. Manila: ADB, 2019. <https://www.adb.org/documents/uzbekistan-national-urban-assessment>
15. World Bank. World Development Indicators: Urban population (% of total population) - Uzbekistan. 2025. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.URB.TOTL.IN.ZS?locations=UZ>
16. World Bank. Uzbekistan Overview: Development news, research, data. 2025. <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/overview>
17. OECD. The Metropolitan Century: Understanding Urbanisation and its Consequences. OECD Publishing, Paris. (2015). <https://doi.org/10.1787/9789264228733-en>
18. United Nations, Department of Economic and Social Affairs. World Urbanization Prospects: The 2018 Revision. New York: UN, 2019. <https://population.un.org/wup/>
19. Gazeta.uz. Urbanizatsiya boshqaruvi va uy-joy qurilishi rejalari. 2026-yil 3-fevral. <https://www.gazeta.uz/oz/2026/02/03/construction/>
20. World Bank. Uzbekistan Livable and Productive Cities Program (P508451). Project Appraisal Document, 2025. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099052025205042914/pdf/P508451-ba0548a1-8bb1-4444-8c2f-2cdfe7a1ab19.pdf>

OLIIY TA'LIM MUASSASALARI RAQOBATBARDOSHLIGINI TA'MINLASHDA MARKETING YONDASHUVINING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI

Adizov Bobir Baxtiyorovich

Buxoro davlat universiteti
mustaqil tadqiqotchisi PhD, dotsent
E-mail: adizov.b@mail.ru

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini ta'minlashda marketing yondashuvining nazariy va amaliy jihatlari o'rganildi. Tadqiqot davomida ta'lim xizmatlari bozorining xususiyatlari, manfaatdor tomonlar o'rtasidagi munosabatlar hamda marketing vositalarining OTM faoliyatiga ta'siri tahlil qilindi. Filip Kotler va A.P. Pankruxin konsepsiyalari asosida oliy ta'lim marketingining nazariy asoslari tizimlashtirildi. SWOT, PEST va qiyosiy tahlil usullari yordamida OTM raqobatbardoshligini belgilovchi omillar baholandi. Tadqiqot natijasida brending, raqamli marketing, CRM tizimlari, strategik hamkorliklar va ta'lim xizmatlarini diversifikatsiya qilish raqobatbardoshlikni oshiruvchi muhim omillar ekani aniqlandi. Olingan natijalar asosida moliyaviy mustaqil davlat oliy ta'lim muassasalari uchun integratsiyalashgan marketing modeli ishlab chiqildi va uning amaliy ahamiyati asoslandi.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, raqobatbardoshlik, marketing, ta'lim xizmatlari, brending, raqamli marketing, CRM, strategik hamkorlik, 7R modeli.

Аннотация

В данном исследовании были рассмотрены теоретические и практические аспекты маркетингового подхода к обеспечению конкурентоспособности высших образовательных учреждений. Проанализированы особенности рынка образовательных услуг, взаимодействие заинтересованных сторон и влияние маркетинговых инструментов на деятельность вузов. На основе концепций Ф. Котлера и А.П. Панкрухина были систематизированы теоретические основы образовательного маркетинга. С использованием методов SWOT, PEST и сравнительного анализа были оценены факторы, определяющие конкурентоспособность вузов. Результаты исследования показали, что брендинг, цифровой маркетинг, CRM-системы, стратегические партнерства и диверсификация образовательных услуг выступают важными инструментами повышения конкурентоспособности. По итогам исследования была разработана интегрированная маркетинговая модель для финансово самостоятельных государственных вузов и обоснована ее практическая значимость.

Ключевые слова: высшее образование, конкурентоспособность, маркетинг, образовательные услуги, брендинг, цифровой маркетинг, CRM, стратегическое партнерство, модель 7P.

Abstract

This study examined the theoretical and practical aspects of the marketing approach to ensuring the competitiveness of higher education institutions. The

characteristics of the educational services market, stakeholder relationships, and the impact of marketing tools on university performance were analyzed. The theoretical foundations of educational marketing were systematized based on the concepts of Philip Kotler and A.P. Pankruhin. SWOT, PEST, and comparative analysis methods were applied to evaluate the factors influencing institutional competitiveness. The findings revealed that branding, digital marketing, CRM systems, strategic partnerships, and diversification of educational services played a significant role in strengthening competitiveness. Based on the obtained results, an integrated marketing model for financially independent public higher education institutions was developed and its practical relevance was substantiated.

Keywords: higher education, competitiveness, marketing, educational services, branding, digital marketing, CRM, strategic partnership, 7P model.

KIRISH

Globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, ta'lim xizmatlari bozorida raqobatning kuchayishi va oliy ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan transformatsiyalar oliy ta'lim muassasalari faoliyatiga yangi talablarni qo'yimoqda. Zamonaviy sharoitda universitetlar nafaqat sifatli ta'lim va ilmiy faoliyatni ta'minlovchi muassasa, balki mehnat bozori ehtiyojlariga mos kadrlar tayyorlovchi, manfaatdor tomonlar bilan samarali hamkorlikni yo'lga qo'yuvchi va o'z brendini shakllantiruvchi ijtimoiy-iqtisodiy subyekt sifatida faoliyat yuritmoqda. Shu sababli raqobatbardoshlikni ta'minlash masalasi oliy ta'lim muassasalari rivojlanishining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Raqobatbardosh oliy ta'lim muassasasi abituriyentlar, talabalar, ish beruvchilar va jamiyat ehtiyojlariga mos ta'lim xizmatlarini taklif eta olishi, zamonaviy boshqaruv usullaridan foydalanishi hamda o'zining akademik va institutsional salohiyatini muntazam rivojlantirib borishi bilan tavsiflanadi. Bunday sharoitda marketing yondashuvi ta'lim xizmatlarini bozor talablariga moslashtirish, maqsadli auditoriyani chuqur o'rganish, universitet imijini mustahkamlash va uzoq muddatli raqobat ustunligini shakllantirishning samarali vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Ta'lim xizmatlari bozorining o'ziga xos xususiyatlari marketing faoliyatiga alohida yondashuvni talab etadi. Ta'lim natijasining uzoq muddatda namoyon bo'lishi, manfaatdor tomonlarning ko'pligi, xizmatning nomoddiyligi hamda ta'lim sifati va universitet obro'sining o'zaro bog'liqligi marketing strategiyalarini kompleks tarzda shakllantirish zaruratini yuzaga keltiradi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar rivojlanishi sharoitida universitetlarning kommunikatsiya siyosati, brending faoliyati va mijozlarga yo'naltirilgan boshqaruv tizimlari raqobatbardoshlikning muhim omillariga aylanmoqda.

Oliy ta'lim muassasalari faoliyatida marketingning ahamiyati an'anaviy reklama va targ'ibot doirasidan chiqib, strategik boshqaruv darajasiga ko'tarildi. Marketing universitetning ta'lim xizmatlari portfelini shakllantirish, yangi ta'lim dasturlarini joriy etish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, talabalar ehtiyojlarini aniqlash va mehnat bozori talablariga moslashish jarayonlarini qamrab oladi. Bu esa oliy ta'lim

muassasalarining moliyaviy barqarorligi, institutsional rivojlanishi va ta'lim sifati ko'rsatkichlarini yaxshilashga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini ta'minlashda marketing yondashuvining nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish, ta'lim marketingining zamonaviy vositalarini tahlil qilish hamda moliyaviy mustaqil davlat oliy ta'lim muassasalari uchun raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiluvchi integratsiyalashgan marketing modelini asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini ta'minlashda marketing yondashuvi zamonaviy boshqaruvning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida shakllandi. F. Kotler marketingni iste'molchilar ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos qiymat yaratish jarayoni sifatida talqin qilib, ta'lim muassasalarining bozor sharoitidagi faoliyatini strategik boshqarish zarurligini asoslagan [1]. F.U. Maxmudov oliy ta'lim tizimida marketing strategiyalarini shakllantirishda bozor monitoringi, maqsadli auditoriyani aniqlash va talabga mos ta'lim xizmatlarini taklif etish muhimligini ko'rsatgan [2].

Ta'lim marketingining amaliy jihatlarini O.V. Prokopenko tomonidan xizmatlar marketingining 7P modeli asosida yoritilgan bo'lib, unda inson resurslari, xizmat ko'rsatish jarayoni va ta'lim muhiti raqobatbardoshlikning muhim omillari sifatida baholangan [3]. N.S. Fayzullayeva ta'lim muassasalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda byudjetdan tashqari mablag'lar va marketing faoliyatining o'rnini asoslagan [4]. D.Sh. Nishonov esa ta'lim sifati, narx siyosati va iste'molchi ehtiyojlari o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilib, marketing strategiyalarining raqobat ustunligini shakllantirishdagi rolini ochib bergan [5].

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida marketing faoliyati samaradorligini boshqarish masalalari O. Kahhorov tadqiqotlarida yoritilib, unda marketingning strategik boshqaruv vositasi sifatidagi ahamiyati ko'rsatib berilgan [6]. F. Kotler va K. Foks tomonidan ishlab chiqilgan ta'lim marketingi konsepsiyasi esa ta'lim xizmatlarini manfaatdor tomonlar ehtiyojlariga moslashtirish hamda universitetlar brendini rivojlantirishning nazariy asoslarini shakllantirgan [7].

A.P. Pankruxin ta'lim marketingining o'ziga xos jihati sifatida "manfaatlar uchligi" konsepsiyasini ilgari surib, talaba, ta'lim muassasasi va davlat manfaatlari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash zarurligini asoslagan [8]. Kotler va Foksning keyingi tadqiqotlarida oliy ta'lim muassasalari uchun strategik marketing rejalashtirish, bozor segmentatsiyasi va pozitsiyalashtirish masalalari batafsil yoritilgan [9].

Xalqaro tadqiqotlarda J. Hemsley-Brown va I. Oplatka universitetlar marketingiga oid ilmiy ishlanmalarni umumlashtirib, universitet brendi, reputatsiya va talabalar tajribasi raqobatbardoshlikning asosiy determinantlari ekanligini ta'kidlaganlar [10]. Ularning xulosalariga ko'ra, globallashtirish sharoitida oliy ta'lim muassasalari nafaqat ta'lim sifati, balki marketing kommunikatsiyalari, raqamli texnologiyalar va manfaatdor tomonlar bilan uzoq muddatli munosabatlarni rivojlantirish orqali ham ustunlikka erishadi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini marketing yondashuvi asosida o'rganishga qaratilgan bo'lib, uning metodologik asosini zamonaviy marketing nazariyalari, jumladan Filip Kotler va A.P.Pankruxin konsepsiyalari tashkil etadi.

Tadqiqotda tahlil va sintez, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, SWOT va PEST tahlil usullaridan foydalanildi. Modellashirish usuli orqali OTM raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan marketing modeli ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Olib borilgan tahlillar natijasida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar aniqlandi. Jumladan, ta'lim sifati, professor-o'qituvchilar salohiyati, muassasa brendi va raqamli marketing vositalaridan foydalanish darajasi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi ma'lum bo'ldi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy sharoitda OTMlar faqat an'anaviy ta'lim xizmatlari bilan cheklanib qolmasdan, bozor talablariga moslashgan holda diversifikatsiya qilingan ta'lim dasturlarini joriy etishi lozim. Talabalar ehtiyojlarini chuqur o'rganish va ularga yo'naltirilgan marketing strategiyalarini ishlab chiqish raqobat ustunligini ta'minlaydi.

Aniqlanishicha, Filip Kotler tomonidan ilgari surilgan marketing konsepsiyalari hamda A.P.Pankruxinning "manfaatlar uchligi" yondashuvi OTM faoliyatini samarali tashkil etishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Shu bilan birga, ishlab chiqilgan marketing modeli OTM raqobatbardoshligini oshirishda brendni rivojlantirish, raqamli marketing, CRM tizimlari va strategik hamkorliklarning o'zaro integratsiyasi yuqori samara berishini ko'rsatdi.

Oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirishning marketing yondashuvi bo'yicha adabiyotlarni o'rganish natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, moliyaviy mustaqil davlat OTMlari raqobatbardoshligini oshirishda zamonaviy marketing vositalaridan foydalanish, ayniqsa sun'iy intellekt texnologiyalari, raqamli marketing, hamkorlik, branding kabi marketing vositalari to'liq yoritmasdan qolgan.

Ushbu maqsadni ko'zlab biz ta'lim xizmatlari bozori va uning xususiyatlarini ochib berish sa'y-harakatlarini qilamiz.

Ta'lim xizmatlari bozori - bu ta'lim (bilim, ko'nikma, malaka)ni tovar sifatida taklif qiluvchi va unga talab bo'lgan ishtirokchilar (talabalar, ota-onalar, korxonalar, davlat) o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar tizimidir. Ta'lim xizmatlari bozori ham an'anaviy bozorlarga o'xshash o'z ishtirokchilariga ega. Bular:

- *taklif qiluvchilar* - maktablar, kollejlari, o'quv markazlari, OTMlar va boshqalar;
- *iste'molchilar* - o'quvchilar, talabalar, qayta tayyorlanuvchilar
- *davlat* - tartibga soluvchi va nazorat qiluvchi.
- *ish beruvchilar* - mehnat bozorida talabni shakllantiruvchi, yangi ta'lim yo'nalishi va yangi kasblarni shakllantiruvchilar.

Ta'lim xizmatlari bozorining shakllanishi oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalari oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Endilikda ta'lim muassasasi nafaqat bilim beruvchi maskan, balki mehnat bozori talablariga javob beradigan "mahsulot" (mutaxassis) tayyorlovchi va o'z xizmatlarini iste'molchiga (talaba va ish beruvchiga) yetkazib beruvchi ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmadir. Marketing (inglizcha *market* - bozor) - bu iste'molchilar ehtiyojlarini o'rganish va ularni qondirish orqali foyda olish yoki ijtimoiy maqsadlarga erishishga qaratilgan faoliyat tizimidir. Marketingning klassik ta'rifiga ko'ra, bu "almashinuv orqali ehtiyoj va xohishlarni qondirishga qaratilgan inson faoliyati turi"[7]. hisoblanadi. An'anaviy marketingdan farqli o'laroq, Ta'lim marketingi - bu faqat ta'lim xizmatlarini sotish emas, balki shaxs (talaba), ish beruvchi va davlat (jamiyat) o'rtasidagi murakkab va dinamik munosabatlar tizimidir. Har bir tomonning o'z maqsadlari va umidlari bor. Ushbu manfaatlar doimo ham bir-biriga to'g'ri kelmaydi, bu esa ta'lim tizimi uchun asosiy muammolardan birini keltirib chiqaradi.

Ta'lim marketingining nazariy asoslarini va manfaatlar muvozanatini tadqiq etgan rus olimlaridan A.P. Pankruxinnining[8] o'quv qo'llanmasida ta'lim xizmatlari bozorining o'ziga xos xususiyati sifatida "Manfaatlar uchligi" konsepsiyasi ilgari surilgan. Pankruxin konsepsiyasiga ko'ra, ta'lim marketingining markazida uch asosiy tomon turadi. Ularning har birining manfaatlari, o'zaro aloqalari va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ziddiyatlarni chuqurroq ko'rib chiqaylik.

1-tomon: Shaxs (Talaba). Uning asosiy maqsadi: o'z intellektual salohiyatini oshirish va kelajakda yuqori daromad olish. Talaba OTMda o'qishidan uchta samarani kutadi:

- Intellektual sarmoya: Talaba ta'limga o'z vaqti, kuch-g'ayrati va moddiy mablag'larini investitsiya qiladi. Uning kutgani - bu bilim, ko'nikma va hayotiy tajriba ko'rinishidagi intellektual sarmoyadir.

- Kelajakdagi daromad: Talaba uchun asosiy umid - bu investitsiya kelajakda yuqori maoshli, barqaror va mansab o'sishi imkoniyatiga ega bo'lgan ish bilan taqdirlanishidir. U "o'qish - bu yaxshi ish topishning kafolati" degan tamoyilga tayanadi.

- Subyektiv qabul: Talaba ta'lim sifatini nafaqat o'zlashtirgan bilimi, balki ta'lim muassasasining obro'si, o'qituvchilarning malakasi, moddiy-texnika bazasi kabi omillar asosida baholaydi.

2-tomon: Ta'lim muassasasi. Uning asosiy missiyasi raqobatbardoshlikni saqlash va rivojlanish uchun resurs (moliyaviy, moddiy va inson) jalb qilishdan iborat. OTM raqobatbardoshligiga quyidagi vositalar asosida erishadi:

- Moliyaviy barqarorlik: Davlat byudjeti kamayib borayotgan sharoitda zamonaviy ta'lim muassasasi o'z faoliyatini moliyalashtirishning alternativ manbalarini izlashiga majbur. Bu - kontrakt asosida talabalar qabul qilish, grantlar jalb qilish, qo'shimcha ta'lim xizmatlarini ko'rsatishdir.

- Obro' va brend: Raqobat sharoitida muassasaning obro'si va brendi eng muhim resursga aylanadi. Obro'li universitet ko'proq iste'dodli talabalarni, kuchli professorlarni jalb qiladi va bitiruvchilarining mehnat bozoridagi qiymatini oshiradi.

- **Diversifikatsiya va moslashuvchanlik:** Barqaror rivojlanish uchun muassasa o'z xizmatlarini diversifikatsiyalashi (yangi yo'nalishlar ochish, qisqa muddatli kurslar tashkil etish) va bozor talablariga tez moslashishi zarur.

3-tomon: Davlat va jamiyat. Bu tomonning asosiy vazifasi barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlovchi malakali kadrlar zaxirasini yaratishdan iborat. Mazkur vazifa quyidagi vositalar asosida amalga oshiriladi:

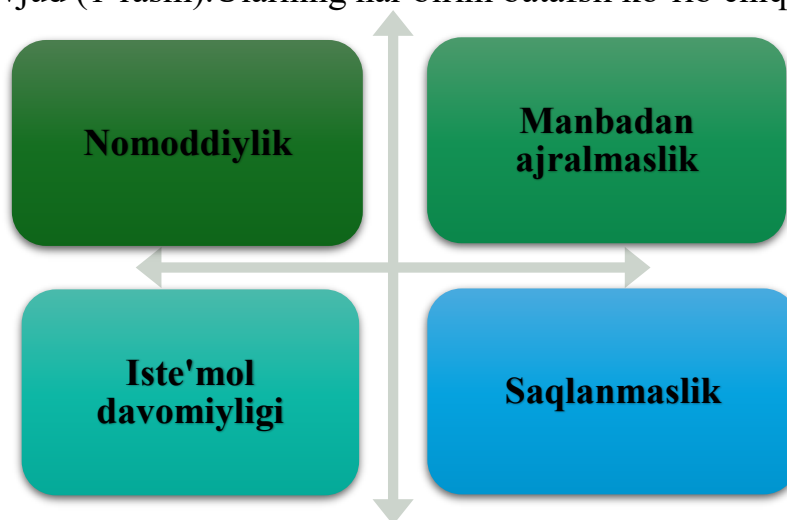
- **Iqtisodiy o'sish:** Zamonaviy iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi - innovatsiyalar. Innovatsiyalar esa yuqori malakali va kreativ mutaxassislar tomonidan yaratiladi. Davlat uchun malakali kadrlar zaxirasi - iqtisodiy o'sishning garovidir.

- **Ijtimoiy barqarorlik:** Hamma uchun teng va sifatli ta'lim olish imkoniyatini yaratish - bu ijtimoiy adolatni ta'minlash, ijtimoiy tabaqalanishni kamaytirish va jamiyatdagi ijtimoiy ziddiyatlarning oldini olishning eng samarali vositasidir.

- **Milliy xavfsizlik:** Fan, texnika, mudofaa sohalarida yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash - har bir davlatning milliy xavfsizligini ta'minlovchi strategik vazifadir.

Oliy ta'limda marketingning asosiy obyekti ta'lim xizmatidir. F. Kotler va K. Foksning klassik ta'rifiga ko'ra, ta'lim marketingi - bu tashkiliy maqsadlarga erishish uchun maqsadli bozorlar bilan ixtiyoriy qiymat almashinuvini osonlashtirishga qaratilgan puxta ishlab chiqilgan dasturlarni tahlil qilish, rejalashtirish, amalga oshirish va monitoring qilish jarayonidir[9].

Shu bilan birga har bir bozorga o'xshash ta'lim bozorining o'ziga xos xususiyatlari mavjud (1-rasm). Ularning har birini batafsil ko'rib chiqamiz.

1-rasm. Ta'lim xizmatlari bozorining o'ziga xos xususiyatlari¹

- **Nomoddiylik:** talaba o'qishni tugatmaguncha ta'lim natijasini ko'rish yoki unga tegib bo'lmaydi. Iste'molchilar bilvosita ko'rsatkichlarga tayanadilar: universitet brendi, xalqning fikri va reytinglar.

- **Manbadan ajralmaslik:** xizmat ko'rsatish jarayoni uni iste'mol qilish jarayoni bilan bir vaqtda amalga oshiriladi. Ta'lim sifati nafaqat o'qituvchiga, balki talabalarning ishtirokiga ham bog'liq.

¹ Adabiyotlarni o'rganish asosida muallif tomonidan tuzilgan.

- *Saqlanmaslik*: ta'lim xizmatini omborda saqlash mumkin emas; sotilmagan o'quv vaqti (talabalar yetishmasligi) universitet uchun tuzatib bo'lmaydigan yo'qotishlarga olib keladi.

- *Iste'mol davomiyligi*: Iste'mol xizmatlaridan farqli o'laroq, ta'lim sikli 4 yildan 6 yilgacha davom etadi, bu esa uzoq muddatli munosabatlarni o'rnatish uchun marketingni talab qiladi (LTV - Lifetime Value)

Oliy ta'lim marketingining asosiy xususiyatlaridan biri bu manfaatlarning ko'p vektorli tabiatidir. Universitet nafaqat bitta mijozga, balki manfaatdor tomonlar tizimiga ham xizmat qiladi. Bular:

Abituriyentlar va talabalar: bilim va ijtimoiy mavqega intiladigan asosiy iste'molchilar.

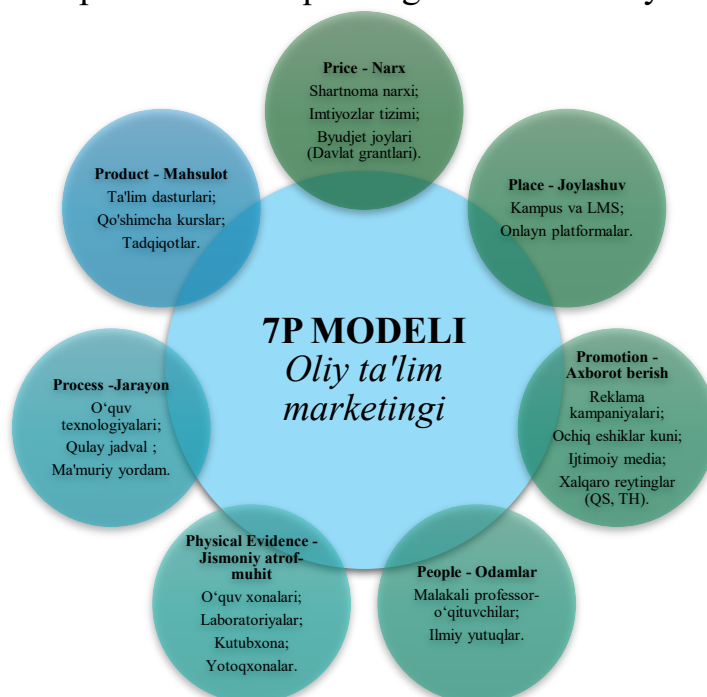
Ota-onalar: ko'pincha "to'lovchilar" va qaror qabul qiluvchilar sifatida harakat qilishadi.

Ish beruvchilar: universitet mahsuloti bitiruvchining vakolati bo'lgan ikkilamchi iste'molchilar.

Davlat: strategik sohalar uchun kadrlar tayyorlashni tartibga soluvchi va mijoz sifatida ishlaydi.

A.P. Pankruxin ta'kidlaganidek, universitet bozorda "ikki yuzli Yanus" sifatida ishlaydi: ta'lim xizmatlari bozorida u talabalarga bilim sotadi va mehnat bozorida u o'z bitiruvchilarining salohiyatini ish beruvchilarga taqdim etadi[8].

Ta'kidlash joizki, ishlab chiqarish marketingning an'anaviy 4R modelini oliy ta'lim xizmatlari uchun 7R modelga kengaytirilgan holda, fikrimizcha, ta'limning xizmat ko'rsatish komponentini to'liq hisobga olish imkoni yaratiladi (2-rasm).

2-rasm. Oliy ta'lim tizimi uchun 7R marketing modeli¹

¹Muallif ma'lumotlariga asoslanib, sun'iy intellektda tayyorlandi.

1. (*Product*) *Mahsulot*: Ta'lim dasturlari, o'quv dasturlari, qo'shimcha kurslar, tadqiqotlar.
2. (*Price*) *Narx*: Shartnoma narxi, iqtidorli talabalar uchun imtiyozlar tizimi, byudjet joylarning mavjudligi (davlat grantlari).
3. (*Place*) *Joylashuv*: Kampus joylashgan joy va raqamli ta'lim muhitining mavjudligi (LMS, onlayn platformalar).
4. (*Promotion*) *Axborot berish*: Reklama kampaniyalari, ochiq eshiklar kuni, ijtimoiy media faoliyati, xalqaro reytinglarda ishtirok etish (QS, TH).
5. (*People*) *Odamlar*: professor-o'qituvchilar tarkibining malakasi- ta'lim muassasasida o'quv va ilmiy-tadqiqot faoliyatini samarali olib borish imkoniyatini beradigan kasbiy bilim, ko'nikma, tajriba va hujjatlashtirilgan yutuqlar. Olimning obro'si kuchli marketing aktividir.
6. (*Process*) *Jarayon*: O'quv texnologiyalari (keys tadqiqotlari, o'yinlashtirish), qulay jadval tuzish, ma'muriy yordam.
7. (*Physical Evidence*); *Jismoniy atrof-muhit*: O'quv xonalarining holati, zamonaviy laboratoriyalar, kutubxonalar, hamkorlikdagi joylar va qulay yotoqxonalarining mavjudligi[8].

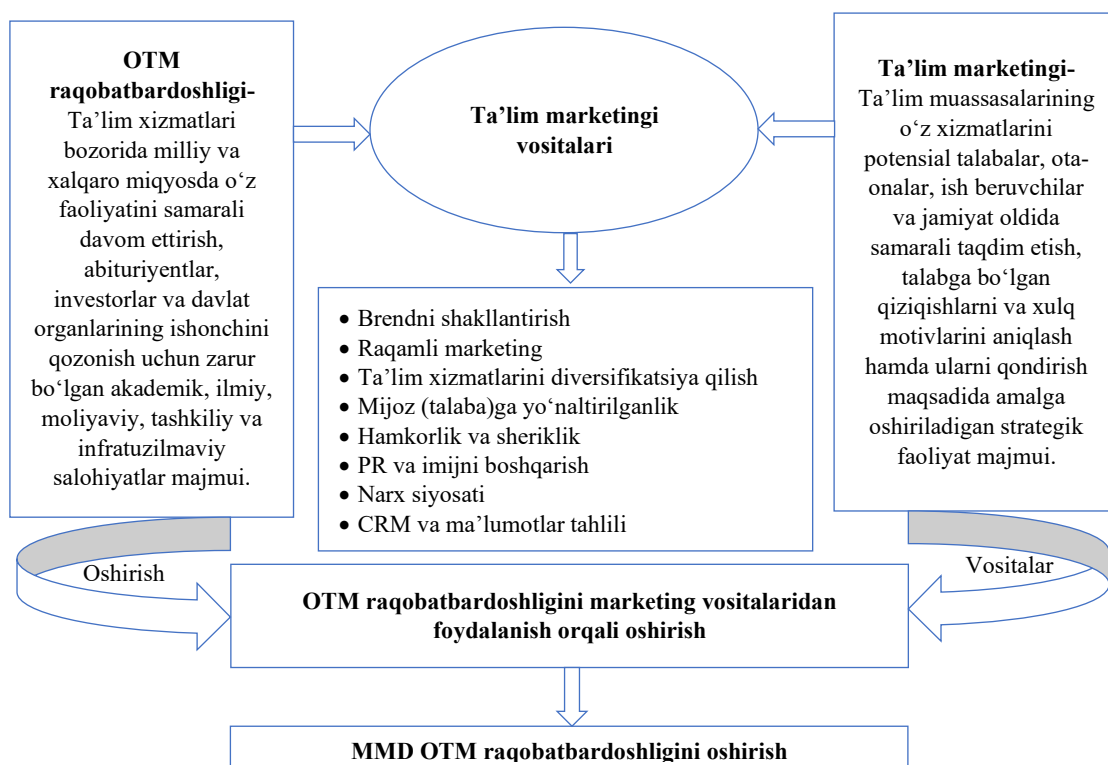
Oliy ta'lim tizimi uchun 7R marketing modeliga ko'ra ortiqcha taklif sharoitida universitetlar brend darajasida raqobatlashadi. Universitetning obro'si ishonchni oshiradi va abituriyentlar uchun xavflarni kamaytiradi. Oliy ta'lim brendingi nafaqat logotip, balki universitetning missiyasi va qadriyatlarini ifodalovchi vositadir.

Dj. Xemsli-Braun va I. Oplatski tadqiqotlariga ko'ra, universitetning imidji talabalarning uni boshqalarga tavsiya qilishga tayyorligi bilan bevosita bog'liq (*el og'zidagi gap yoki uzunquloq gaplar*) [10]. Bu yerda asosiy vosita bitiruvchilar bilan ishlashdir (bitiruvchilar marketingi), ular professional hamjamiyatda brend elchilariga aylanadi.

Oliy ta'limda marketing qo'llab-quvvatlash funksiyasidan strategik boshqaruv falsafasiga aylandi. Bugungi kunda universitetning muvaffaqiyati uning akademik an'analarni bozor moslashuvchanligi bilan muvozanatlash qobiliyatiga bog'liq. Marketingning ustuvor vazifasi qiymat yaratishdir, bu esa tez o'zgarib borayotgan dunyoda muvaffaqiyatli bitiruvchilarni ishga joylashtirish va dolzarblikka olib keladi.

Yuqorida bayon etilgan fikr-aqidalar asosida biz moliyaviy mustaqil davlat OTM raqobatbardoshligini oshirishning "marketing modeli" ni ishlab chiqdik (3-rasm).

Ishlab chiqilgan model tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur yondashuv oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirishda marketing faoliyatining institutsional, iqtisodiy va strategik determinant sifatidagi rolini kompleks tarzda asoslab beradi. Zamonaviy globallashtirish sharoitida ta'lim xizmatlari bozorida raqobat kuchayib borayotgani oliy ta'lim muassasalardan o'z faoliyatini bozor tamoyillari asosida qayta ko'rib chiqishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, marketing faoliyati OTMning raqobatbardoshligini ta'minlashda markaziy o'rinni egallaydi.

3-rasm. Moliyaviy mustaqil davlat OTM raqobatbardoshligini oshirishning marketing modeli¹

Mazkur model tizimli va integrativ yondashuv asosida shakllantirilgan bo'lib, unda oliy ta'lim muassasasining raqobatbardoshligi va marketing faoliyati o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklar, funksional aloqalar hamda sinergetik ta'sir mexanizmlari aks ettirilgan. Modelning tarkibiy tuzilishi uning amaliy ahamiyatini oshirish bilan birga, nazariy jihatdan ham uning ilmiy asoslanganligini ta'minlaydi.

Modelning chap qismida oliy ta'lim muassasasining raqobatbardoshligi ko'p omilli va ko'p darajali iqtisodiy kategoriya sifatida talqin etiladi. Ushbu kategoriya ta'lim muassasasining ta'lim xizmatlari bozorida milliy va xalqaro miqyosda o'z faoliyatini samarali davom ettirish, abituriyentlar, investorlar va davlat organlarining ishonchini qozonish uchun zarur bo'lgan akademik, ilmiy, moliyaviy, tashkiliy va infratuzilmaviy salohiyatlar majmui ekanligini aks ettiradi.

Oliy ta'lim muassasasi raqobatbardoshligini shakllantirish jarayonida manfaatdor tomonlarning o'zni alohida ahamiyatga ega. Jumladan, abituriyentlar, talabalar, ish beruvchilar, davlat organlari va jamiyat ta'lim xizmatlarining asosiy iste'molchilari sifatida namoyon bo'ladi. Ularning talab va kutilmalarini aniqlash, tahlil qilish va ularga mos ravishda ta'lim xizmatlarini shakllantirish raqobatbardoshlikni ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi.

Ta'lim xizmatlari bozorini segmentatsiyalash va targetlash jarayonlari oliy ta'lim muassasasining raqobatbardoshligini oshirishda muhim instrumentlardan biri hisoblanadi. Bozor segmentatsiyasi orqali oliy ta'lim muassasasi o'z xizmatlarini aniq auditoriya guruhlariga yo'naltirishi, ularning ehtiyojlariga moslashtirishi va shu orqali

¹ Manba: muallif ishlanmasi

o'z raqobat ustunligini shakllantirishi mumkin. Bu jarayonda ta'lim xizmatlarini differensiatsiyalash va pozitsiyalashtirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Modelning o'ng qismida marketing faoliyati oliy ta'lim muassasasi raqobatbardoshligini ta'minlovchi asosiy mexanizm sifatida qaraladi. Marketing faoliyati bu yerda faqatgina reklama yoki targ'ibot bilan cheklanib qolmay, balki strategik boshqaruvning muhim elementi sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu jarayon bozor tadqiqotlari, marketing tahlili, strategik rejalashtirish, mahsulot (ta'lim xizmatlari) siyosati, narx siyosati, taqsimot va kommunikatsiya siyosatini o'z ichiga oladi.

Bozor tadqiqotlari oliy ta'lim muassasasi marketing faoliyatining asosiy bosqichlaridan biri bo'lib, u orqali ta'lim xizmatlari bozorining holati, tendensiyalari va rivojlanish yo'nalishlari aniqlanadi. Bu esa oliy ta'lim muassasasiga o'z strategiyasini to'g'ri shakllantirish va bozor talablariga mos qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Strategik marketing rejalashtirish jarayoni esa uzoq muddatli maqsadlarni belgilash, raqobat muhitini tahlil qilish va resurslardan samarali foydalanishni ta'minlashga qaratilgan. Bu jarayonda SWOT tahlil, PEST tahlil va boshqa analitik instrumentlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Modelda marketingning muhim elementlaridan biri sifatida ta'lim xizmatlari portfelini diversifikatsiya qilish ham ko'rsatilgan. Bu orqali oliy ta'lim muassasasi o'z ta'lim dasturlarini kengaytirishi, yangi yo'nalishlarni joriy etishi va turli auditoriyalar uchun moslashtirilgan xizmatlar taklif qilishi mumkin.

Integratsiyalashgan marketing kommunikatsiyalari tizimi ham modelda muhim o'rin tutadi. Ushbu tizim reklama, raqamli marketing, ijtimoiy tarmoqlar va boshqa kommunikatsiya kanallarini o'z ichiga olib, oliy ta'lim muassasasi brendini shakllantirish va uning nufuzini oshirishga xizmat qiladi.

Modelning markaziy qismida "Ta'lim marketing vositalari" bloki strategik ahamiyatga ega. Quyida ushbu vositalarning batafsil tahlilini taqdim etaman:

1. *Brendni shakllantirish* (Branding). Brend - bu shunchaki logotip emas, balki OTMning va'dasi va bozordagi obro'sidir. Kuchli brend talabalarda ishonch uyg'otadi va diplomning "bozor qiymatini" oshiradi. Brendning asosiy jihati OTMning o'ziga xos qiymat taklifini belgilash va uni barcha kommunikatsiya kanallari orqali izchil yetkazishdan iborat.

2. *Raqamli marketing* (Digital Marketing). Zamonaviy abituriyentlarning asosiy qismi "raqamli avlod" vakillaridir. Ijtimoiy tarmoqlar (SMM), qidiruv tizimlarida optimallashtirish (SEO) va kontekstli reklama eng samarali vositalar hisoblanadi. Raqamli marketingni asosiy jihati virtual turlar, vebinarlar va mobil ilovalar orqali doimiy aloqada bo'lishda.

3. *Ta'lim xizmatlarini diversifikatsiya qilish*. Bu ta'lim xizmatlarini bozor talablariga moslashuvchanlik va yashovchanlik kalitidir. OTM o'z faoliyatida faqat an'anaviy bakalavrlarni tayyorlash bilan cheklanmay, qisqa muddatli kurslar, onlayn ta'lim, qayta tayyorlov va Double Degree (qo'sh diplom) dasturlarini joriy etishga ham

e'tibor qaratishi lozim. Bunda asosiy e'tiborni ta'lim mahsulotlari portfelini mehnat bozori trendlariga qarab yangilab borishga qaratish lozim.

4. *Mijoz (talaba)ga yo'naltirish* (Student-Centricity). Talaba - bu ta'lim xizmatlarining iste'molchisi va OTMning asosiy aktiv hisoblanadi. Shuning uchun ta'lim jarayonini talabaning ehtiyojlaridan kelib chiqib loyihalash lozim. Bunga qulay individual ta'lim trayektoriyalari va qo'llab-quvvatlash xizmatlari kiradi. Mijoz (talaba)ga yo'naltirishning asosiy jihati "Talaba hayoti" (Student Experience) sifatini oshirish, OTMga qabuldan boshlab, uni bitirguncha bo'lgan har bir bosqichini talabalarga maroqli qilish sa'y-harakatlarini qilish taqozo etiladi.

5. *Hamkorlik va sheriklik* (Partnerships). OTMning "tashqi dunyo" bilan aloqasi uning sifat ko'rsatkichidir. Ish beruvchilar, xorijiy universitetlar va ilmiy markazlar bilan strategik alyanslar tuzish orqali ijodiy hamkorlikni rivojlantirishi kerak. Hamkorlik natijasida talabalar uchun stajirovka va kafolatlangan ish o'rinlarini yaratish orqali jozibadorlikni oshirish imkoni vujudga keladi.

6. *PR va imijni boshqarish*. OTMga nisbatan keng jamoatchilik fikrini shakllantirish OAVda chiqishlar, muvaffaqiyatli bitiruvchilar (Alumni) bilan ishlash va OTMning ijtimoiy mas'uliyatini ko'rsatish chora-tadbirlarni tashkil etish kerak. Xususan, inqirozli vaziyatlarda imijni himoya qilish va ijobiy axborot fonini yaratish zarur hisoblanadi.

7. *Narx siyosati* (Pricing Strategy). Narx - ta'lim sifati indikatori va OTM raqobat ustunligining qurolidir. Ta'lim qiymatini belgilashda raqobatchilar narxini, aholi to'lov qobiliyatini va ta'limning tannarxini hisobga olish kerak. Moslashuvchan chegirmalar tizimi, grantlar va ta'lim kreditlarini targ'ib qilish orqali "narx to'sig'ini" kamaytirishga intilish lozim.

8. *CRM va ma'lumotlar tahlili* (Data Analytics). Marketingni ma'lumotlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Aynan CRM tizimi (Customer Relationship Management - mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish) orqali har bir abituriyent va talaba bilan ishlash tarixini yuritish imkoni vujudga keladi. Talabalar haqidagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali qaysi marketing kanali samara berganini aniqlash va ma'lumotlarga asoslangan qarorlar (Data-driven decisions) qabul qilish orqali marketing xarajatlarini optimallashtirish mumkin bo'ladi. Ushbu vositalarning integratsiyalashgan holda qo'llanilishi OTMning nafaqat mahalliy, balki xalqaro ta'lim bozoridagi o'rnini mustahkamlashga xizmat qiladi. Har bir vosita bir-birini to'ldirishi lozim: masalan, kuchli brend raqamli marketingni arzonlashtiradi, CRM esa mijozga yo'naltirilganlikni ta'minlaydi.

Modelning muhim jihatlaridan biri- bu uning sinergetik xususiyatidir. Ya'ni, oliy ta'lim muassasa raqobatbardoshligi va marketing faoliyati o'zaro integratsiyalashgan holda bir-birini kuchaytiruvchi ta'sir ko'rsatadi. Bu esa ta'lim muassasasining bozordagi pozitsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, mazkur model oliy ta'lim muassasasi faoliyatini raqamli transformatsiya sharoitida ham samarali boshqarish imkonini beradi. Raqamli marketing instrumentlari, onlayn ta'lim platformalari va axborot texnologiyalaridan foydalanish va raqobatbardoshligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Moliyaviy mustaqil davlat OTM raqobatbardoshligini oshirishning marketing modelining chap va o'ng tomonidagi oshirish vositalari, mos ravishda, butun bir mexanizm sifatida natijaviy oxirgi "OTM raqobatbardoshligini marketing vositalaridan foydalanish orqali oshirish" qismiga erishish missiyasini o'z ichiga oladi. Bu vositalar yordamida oliy ta'lim muassasasi o'z raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini ta'minlashda marketing yondashuvi strategik ahamiyatga ega. Ta'lim xizmatlari bozorining o'ziga xos xususiyatlari va manfaatdor tomonlar o'rtasidagi murakkab munosabatlar OTM faoliyatini bozor tamoyillari asosida qayta tashkil etishni talab etadi.

Bugungi sharoitda universitetlarning raqobatbardoshligini oshirish uchun marketing yondashuvini an'anaviy talabalarni jalb qilishdan talabalar ta'lim tajribasini boshqarish modeliga o'zgartirish taklif qilinmoqda. Nazariy jihatdan, bu "qiymatni birgalikda yaratish" konsepsiyasiga o'tishni anglatadi, bunda talabalar xizmatlarning passiv iste'molchilari sifatida emas, balki ularning individual ta'lim yo'nalishini shakllantirishda ishtirok etuvchi faol sheriklar sifatida qaraladi. Ilmiy innovatsiya munosabatlar marketingi yondashuvlari va inson kapitali nazariyasini integratsiyalashda universitetlarga o'zlarini individual ijtimoiy va intellektual salohiyatni uzoq muddatli rivojlantirish uchun platforma sifatida ko'rsatishga imkon beradi.

Amaliy jihatdan, ekotizim marketingini to'liq raqamlashtirish va bashoratli tahlilga asoslangan holda amalga oshirish zarur. Asosiy takliflar korporativ sektor ishtirokida "gibrid" ta'lim mahsulotlarini ishlab chiqish, bitiruvchilarning sadoqatini boshqarish tizimlarini avtomatlashtirish va yetakchi tadqiqotchilarni jalb qilish uchun HR-brending vositalaridan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, OTM raqobatbardoshligi nafaqat ta'lim sifati, balki raqamli marketing, branding, CRM tizimlari va strategik hamkorliklarning samarali integratsiyasi bilan ham belgilanadi. Ishlab chiqilgan integratsiyalashgan marketing modeli OTMlar faoliyatini kompleks ravishda takomillashtirish va ularning milliy hamda xalqaro ta'lim bozoridagi pozitsiyasini mustahkamlash imkonini beradi. Shu bilan birga, tadqiqot ta'lim bozorida raqobat ustunligiga erishish uchun OTMlar "ta'lim beruvchi muassasa"dan "qiymat yaratuvchi servis tashkiloti"ga transformatsiya qilinishi lozimligini asoslaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Kotler, P. (2016). Marketing Management (15th ed.). Pearson Education Limited, Harlow, United Kingdom.
2. Махмудов, Ф. У. (2019). Олий таълим муассасаларида маркетинг стратегияларини шакллантириш. Тошкент: Иқтисодиёт нашриёти.
3. Прокопенко, О. В. (2018). Маркетинг образовательных услуг. Сумы: Университетская книга.

4. Файзуллаева, Н. С. (2017). Таълим иқтисодиёти ва менежменти. Тошкент: Ўқитувчи нашриёти.
5. Нишонов, Д. Ш. (2020). Олий таълим муассасалари рақобатбардошлигини оширишда маркетинг стратегиялари. Тошкент: Фан.
6. Кахҳоров, О. (2021). Олий таълим муассасалари маркетинг фаолияти самарадорлигини бошқариш. Тошкент: Иқтисодиёт.
7. Котлер, Ф. Стратегический маркетинг для образовательных учреждений / Ф. Котлер, К. Фокс ; пер. с англ.
8. Панкрухин А. П. Маркетинг образовательных услуг: методология, теория и практика : учебник / А. П. Панкрухин. - М. : Омега-Л, 2015. - 656 с.
9. Kotler, P., & Fox, K. F. (1995). Strategic Marketing for Educational Institutions. Prentice Hall. - Фундаментальный труд, заложивший основы применения маркетинга в образовании.
10. Hemsley-Brown J., Oplatka I. Universities in a competitive global marketplace: A systematic review of the literature on higher education marketing // International Journal of Public Sector Management. - 2006. - Vol. 19. - No. 4. - Pp. 316-338.

NEFT-GAZ SANOATI KORXONALARIDA SCADA VA ERP TIZIMLARI INTEGRATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI

Abdullaev Munis Kurbonovich

Xalqaro Nordik universiteti
“Sanoatni boshqarish va raqamli
texnologiyalar” kafedrası mudiri PhD, professor,
TDIU mustaqil izlanuvchisi
ORCID: 0000-0003-0290-8453
E-mail: m.abdullayev@nordicuniversity.org

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda neft-gaz sanoati korxonalarida SCADA va ERP tizimlari integratsiyasini takomillashtirish masalalari o'rganildi. Tadqiqot davomida ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlari o'rtasidagi axborot almashinuvining samaradorligi tahlil qilindi. SCADA tizimlaridan olinadigan real vaqt ma'lumotlarini ERP tizimlariga uzatish mexanizmlari baholandi. Integratsiyalashgan axborot muhitining ishlab chiqarish samaradorligi, resurslardan foydalanish darajasi, operatsion xarajatlar va boshqaruv qarorlari sifatiga ta'siri aniqlandi. Olingan natijalar ma'lumotlarni qayta ishlash tezligi va aniqligi oshganligini, uskunalar monitoringi takomillashganligini hamda boshqaruv samaradorligi yaxshilanganligini ko'rsatdi. Tadqiqot natijasida bulutli texnologiyalar, IIoT, sun'iy intellekt va katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish vositalaridan foydalanish integratsiya samaradorligini oshirishi asoslandi.

Kalit so'zlar: SCADA, ERP, neft-gaz sanoati, raqamli transformatsiya, integratsiya, IIoT, sun'iy intellekt, axborot tizimlari, boshqaruv samaradorligi.

Аннотация

В данном исследовании были рассмотрены вопросы совершенствования интеграции систем SCADA и ERP на предприятиях нефтегазовой промышленности. В ходе исследования был проведен анализ эффективности информационного обмена между производственными и управленческими процессами. Были оценены механизмы передачи данных реального времени из систем SCADA в ERP-системы. Определено влияние интегрированной информационной среды на производительность, использование ресурсов, операционные затраты и качество управленческих решений. Полученные результаты показали повышение скорости обработки данных, улучшение точности информации, совершенствование мониторинга оборудования и повышение эффективности управления. По итогам исследования было обосновано, что использование облачных технологий, промышленного интернета вещей, искусственного интеллекта и аналитики больших данных способствует повышению эффективности интеграции.

Ключевые слова: SCADA, ERP, нефтегазовая промышленность, цифровая трансформация, интеграция, промышленный интернет вещей, искусственный интеллект, информационные системы, эффективность управления.

Abstract

This study examined the improvement of SCADA and ERP systems integration in oil and gas enterprises. The efficiency of information exchange between production and management processes was analyzed. Mechanisms for transferring real-time operational data from SCADA systems to ERP platforms were evaluated. The impact of an integrated information environment on production efficiency, resource utilization, operational costs, and management decision quality was assessed. The findings demonstrated improvements in data processing speed, information accuracy, equipment monitoring, and overall management performance. The study showed that integrated SCADA and ERP environments support more effective control of industrial operations and resource management. The results also confirmed that cloud technologies, the Industrial Internet of Things, artificial intelligence, and big data analytics can further enhance integration effectiveness and support digital transformation in the oil and gas sector.

Keywords: SCADA, ERP, oil and gas industry, digital transformation, integration, IIoT, artificial intelligence, information systems, management efficiency.

KIRISH

Neft-gaz sanoati zamonaviy iqtisodiyotning strategik tarmoqlaridan biri hisoblanib, uning samaradorligi va raqobatbardoshligi ko'p jihatdan axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish darajasiga bog'liq. So'nggi yillarda sanoat korxonalarida raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashuvi ishlab chiqarish, monitoring va boshqaruv tizimlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirdi. Ayniqsa, texnologik jarayonlarni nazorat qilish hamda korxona resurslarini boshqarish bilan bog'liq vazifalarni yagona axborot makonida amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, SCADA (Supervisory Control and Data Acquisition) va ERP (Enterprise Resource Planning) tizimlari neft-gaz korxonalarida keng qo'llanilayotgan asosiy axborot tizimlari sifatida e'tirof etiladi.

SCADA tizimlari ishlab chiqarish obyektlaridagi texnologik jarayonlarni real vaqt rejimida kuzatish, nazorat qilish va boshqarishga xizmat qiladi. Ushbu tizimlar turli datchiklar, nazorat-o'lchov qurilmalari hamda avtomatlashtirilgan boshqaruv vositalaridan ma'lumotlarni yig'ib, operatorlarga tezkor qaror qabul qilish imkoniyatini yaratadi. ERP tizimlari esa korxonaning moliyaviy, moddiy-texnik, logistika, kadrlar va boshqa resurslarini kompleks boshqarishga mo'ljallangan bo'lib, biznes jarayonlarini optimallashtirishda muhim rol o'ynaydi. Biroq ushbu tizimlarning alohida faoliyat yuritishi ma'lumotlar takrorlanishi, axborot almashinuvidagi uzilishlar va boshqaruv samaradorligining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida ishlab chiqarish va boshqaruv darajalarini o'zaro integratsiyalash korxonalarning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. SCADA va ERP tizimlari integratsiyasi natijasida texnologik jarayonlardan olinadigan ma'lumotlar avtomatik ravishda korxona boshqaruv tizimlariga uzatiladi hamda ishlab chiqarish holati, resurslar sarfi va iqtisodiy ko'rsatkichlar bo'yicha aniq tahlillarni amalga oshirish imkoniyati yaratiladi. Bunday yondashuv operatsion xarajatlarni kamaytirish, ishlab chiqarish

samaradorligini oshirish, texnik xizmat ko'rsatish jarayonlarini optimallashtirish va boshqaruv qarorlarining aniqligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Neft-gaz sanoati korxonalarida SCADA va ERP tizimlari integratsiyasini takomillashtirish masalasi sanoat korxonalarining raqamli transformatsiyasini jadallashtirish, axborot oqimlarini samarali boshqarish hamda ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligini ta'minlash nuqtai nazaridan dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Integratsiyalashgan axborot muhitini shakllantirish korxonalarda real vaqt ma'lumotlari asosida boshqaruvni tashkil etish, resurslardan oqilona foydalanish va raqobatbardoshlikni oshirish imkonini beradi. Shu sababli SCADA va ERP tizimlarining o'zaro hamkorligini rivojlantirish, ma'lumotlar almashinuvi mexanizmlarini takomillashtirish hamda zamonaviy integratsion texnologiyalarni joriy etish neft-gaz sanoatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

ADABIYOTLAR SHARHI

Neft-gaz sanoatida raqamli transformatsiya jarayonlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va korxona boshqaruvini takomillashtirishning muhim omillaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. McKinsey & Company tadqiqotlarida raqamli texnologiyalarni joriy etish neft-gaz korxonalarida operatsion samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish imkonini berishi asoslangan [1]. Qayta ishlash va kimyo sanoati korxonalarida raqamli yechimlardan foydalanishning iqtisodiy natijalari alohida tahlil qilinib, integratsiyalashgan boshqaruv tizimlarining strategik ahamiyati ko'rsatib berilgan [2]. Shuningdek, bashoratli texnik xizmat ko'rsatish va ilg'or analitik vositalardan foydalanish uskunalar ishonchliligini oshirish hamda ishlab chiqarishdagi uzilishlarni kamaytirishga xizmat qilishi ta'kidlangan [3].

Energetika va resurslar tarmog'ining raqamli yetukligini baholashga bag'ishlangan tadqiqotlarda korxonalarning raqamli texnologiyalarni qabul qilish darajasi va boshqaruv samaradorligi o'rtasidagi bog'liqlik aniqlangan [4]. Accenture ekspertlari sanoat interneti va rivojlangan analitik vositalarning ishlab chiqarish jarayonlarini real vaqt rejimida nazorat qilish hamda qaror qabul qilish sifatini yaxshilashdagi rolini asoslab berganlar [5]. Ularning keyingi tadqiqotlarida esa qiymat yaratish zanjirining barcha bosqichlarida raqamli transformatsiyani amalga oshirish korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishi ko'rsatib o'tilgan [6].

Neft-gaz sanoatida raqamlashtirish istiqbollari va bozor rivojlanish tendensiyalari Technavio tomonidan o'rganilib, raqamli transformatsiya texnologiyalariga bo'lgan talabning izchil o'sib borayotgani qayd etilgan [7]. Shell kompaniyasi hisobotlarida aqlli operatsiyalar, avtomatlashtirilgan monitoring va ma'lumotlar integratsiyasi ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning muhim yo'nalishlari sifatida baholangan [8]. Sanoat tadqiqotlari markazlari tomonidan olib borilgan tahlillar esa raqamlashtirish texnologiyalarining uskunalar to'xtab qolish vaqtini qisqartirish va ekspluatatsion xarajatlarni kamaytirishdagi ahamiyatini tasdiqlagan [9].

Gartner tadqiqotlarida aqlli ishlab chiqarish va sanoat korxonalarining raqamli transformatsiyasi zamonaviy boshqaruvning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilgan [10]. Raqamli transformatsiya va sanoat avtomatlashtirishiga oid ilmiy

maqolalarda axborot tizimlarining integratsiyasi ishlab chiqarish jarayonlari uzluksizligini ta'minlash va ma'lumotlardan samarali foydalanish imkonini berishi ko'rsatilgan [11].

SCADA va ERP tizimlarini integratsiyalashning texnologik asoslari xalqaro standartlar va zamonaviy platformalar bilan chambarchas bog'liq. OPC Foundation tomonidan ishlab chiqilgan OPC UA standarti turli axborot tizimlari va ishlab chiqarish qurilmalari o'rtasida xavfsiz hamda ishonchli ma'lumot almashinuvini ta'minlovchi universal platforma sifatida tavsiflangan [12]. Oracle ma'lumotlar bazasi texnologiyalari esa korporativ axborot tizimlarida katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash, qayta ishlash va integratsiyalash imkoniyatlarini kengaytirgan [13].

Korxona resurslarini boshqarish nazariyasi Monk va Wagner tomonidan keng yoritilib, ERP tizimlari korxonaning moliyaviy, logistika, ishlab chiqarish va inson resurslarini yagona axborot muhitida boshqarish imkonini beruvchi muhim vosita sifatida baholangan [14]. Boyes, Hallaq, Cunningham va Watson tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda Sanoat interneti (IIoT) texnologiyalarining axborot tizimlari integratsiyasidagi o'rni tahlil qilinib, real vaqt ma'lumotlari asosida boshqaruv samaradorligini oshirish imkoniyatlari ko'rsatib berilgan [15]. Lee, Bagheri va Kao tomonidan taklif etilgan kiber-fizik tizimlar arxitekturasida Sanoat 4.0 konsepsiyasi doirasida ishlab chiqarish obyektlari, sensorlar va korporativ boshqaruv tizimlarini yagona raqamli muhitga birlashtirishning nazariy asoslarini yaratgan [16].

METODOLOGIYA

Tadqiqot neft-gaz sanoati korxonalarida SCADA va ERP tizimlari integratsiyasining samaradorligini baholash hamda uni takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlashga qaratildi. Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, mantiqiy umumlashtirish va statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Axborot bazasini xalqaro ilmiy adabiyotlar, sanoat hisobotlari, ERP va SCADA texnologiyalariga oid me'yoriy hujjatlar hamda neft-gaz korxonalarining raqamli transformatsiya amaliyoti tashkil etdi. Tahlil jarayonida ma'lumotlarni qayta ishlash vaqti, ma'lumotlar aniqligi, operatsion xarajatlar, uskunalar nosozliklarini aniqlash tezligi va boshqaruv qarorlari sifati asosiy ko'rsatkichlar sifatida tanlandi. Integratsiyadan oldingi va keyingi holatlar qiyosiy baholandi. Olingan natijalar asosida SCADA va ERP tizimlari o'rtasidagi axborot almashinuvini takomillashtirish, real vaqt ma'lumotlaridan foydalanish samaradorligini oshirish hamda korxona resurslarini boshqarishning ustuvor yo'nalishlari ilmiy jihatdan asoslandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Neft-gaz sanoati korxonalarida SCADA va ERP tizimlarini integratsiyalash bo'yicha o'tkazilgan tahlillar natijasida ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlari o'rtasidagi axborot almashinuvi samaradorligi sezilarli darajada oshishi aniqlandi. Integratsiyalashgan tizim orqali texnologik obyektlardan real vaqt rejimida olinayotgan ma'lumotlar ERP tizimiga avtomatik uzatilishi natijasida ma'lumotlarni qo'lda kiritish bilan bog'liq xatoliklar kamayadi hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo'lgan axborotning aniqligi ortadi. Tahlil natijalari korxonalarda

ishlab chiqarish holatini tezkor nazorat qilish, resurslar sarfini monitoring qilish va uskunalarning ishlash ko'rsatkichlarini baholash imkoniyatlari kengayishini ko'rsatdi. Shu bilan birga, integratsiya jarayonlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va operatsion xarajatlarni kamaytirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi.

1-jadval

SCADA va ERP tizimlari integratsiyasidan oldingi va keyingi ko'rsatkichlar¹

Ko'rsatkichlar	Integratsiyadan oldin	Integratsiyadan keyin
Ma'lumotlarni qayta ishlash vaqti	120 daqiqa	35 daqiqa
Qaror qabul qilish tezligi	O'rtacha	Yuqori
Ma'lumotlar aniqligi, foizda	85	97
Operatsion xarajatlar, foizda	100	82
Uskuna nosozliklarini aniqlash vaqti, daqiqada	60	15

1-jadval ma'lumotlari SCADA va ERP tizimlari integratsiyasi natijasida ma'lumotlarni qayta ishlash tezligi va aniqligi oshganligini ko'rsatadi. Ayniqsa, texnologik uskunalardagi nosozliklarni aniqlash va ularga tezkor javob qaytarish imkoniyati ishlab chiqarish uzilishlarini kamaytirishga xizmat qilgan. Real vaqt ma'lumotlari asosida ishlab chiqarish ko'rsatkichlarini nazorat qilish boshqaruv jarayonlarining samaradorligini oshirishga yordam bergan.

2-jadval

Integratsiyaning korxona faoliyatiga ta'siri²

Ta'sir ko'rsatkichi	Natija
Axborot oqimlarini optimallashtirish	Yuqori
Resurslardan foydalanish samaradorligi, foizda	18
Ishlab chiqarish samaradorligi, foizda	22
Texnik xizmat xarajatlari, foizda	-15
Boshqaruv qarorlarining aniqligi, foizda	20

Olingan natijalar integratsiyalashgan boshqaruv muhitining korxona faoliyatiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. SCADA tizimlaridan olinayotgan ma'lumotlarning ERP tizimlariga uzatilishi natijasida ishlab chiqarish, logistika va moliyaviy jarayonlar o'rtasida uzviy bog'liqlik ta'minlandi. Bu esa korxona resurslarini samarali taqsimlash, ishlab chiqarish rejalarini aniq shakllantirish va texnologik jarayonlarni optimallashtirish imkonini berdi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, SCADA va ERP tizimlarining integratsiyasi neft-gaz sanoati korxonalarida raqamli transformatsiya jarayonlarini jadallashtirish hamda ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Neft-gaz sanoati korxonalarida SCADA va ERP tizimlarining integratsiyasi ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarini yagona axborot muhitida birlashtirish

¹ Olib borilgan tadqiqotlar davomida muallif tomonidan tuzilgan

² Olib borilgan tadqiqotlar davomida muallif tomonidan tuzilgan

imkonini yaratadi. Olingan natijalar integratsiyalashgan tizimlardan foydalanish korxonalarda ma'lumotlar almashinuvi tezligini oshirish, boshqaruv qarorlarini qabul qilish sifatini yaxshilash hamda ishlab chiqarish samaradorligini yuksaltirishga xizmat qilishini ko'rsatdi. SCADA tizimlari orqali texnologik obyektlardan real vaqt rejimida olinadigan ma'lumotlarning ERP tizimlariga uzatilishi ishlab chiqarish ko'rsatkichlarini aniq baholash va resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi. Shu sababli integratsiyalashgan boshqaruv tizimlari korxonalarining raqamli transformatsiya jarayonlarida muhim o'rin egallaydi. Tadqiqot natijalari adabiyotlar tahlilida keltirilgan ilmiy qarashlar bilan mos kelib, ishlab chiqarish va boshqaruv darajalari o'rtasidagi axborot almashinuvini kuchaytirish korxona faoliyatining samaradorligini oshirishini tasdiqlaydi.

Biroq SCADA va ERP tizimlarini integratsiyalash jarayonida bir qator muammolar ham mavjud. Avvalo, turli ishlab chiqaruvchilar tomonidan yaratilgan dasturiy platformalar o'rtasidagi moslik darajasi har doim ham yetarli bo'lmaydi. Ma'lumotlar formatlarining farqlanishi, texnologik protokollarning turlicha bo'lishi hamda mavjud axborot infratuzilmasining eskirganligi integratsiya jarayonlarini murakkablashtiradi. Bundan tashqari, real vaqt ma'lumotlarining katta hajmda uzatilishi axborot xavfsizligi va ma'lumotlarni himoya qilish bilan bog'liq qo'shimcha talablarni yuzaga keltiradi. Ayrim hollarda integratsiya loyihalarini amalga oshirish uchun katta moliyaviy xarajatlar va yuqori malakali mutaxassislar talab qilinadi. Bu esa ayniqsa texnik infratuzilmasi yetarli darajada rivojlanmagan korxonalarda muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Muhokama natijalari SCADA va ERP tizimlari integratsiyasini takomillashtirishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan keng foydalanish zarurligini ko'rsatadi. Xususan, bulutli hisoblash texnologiyalari, sanoat interneti (iiot), sun'iy intellekt va katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish vositalaridan foydalanish integratsiya samaradorligini oshirishga yordam beradi. Integratsiyalashgan boshqaruv muhitini shakllantirish orqali texnologik jarayonlar va korxona boshqaruvi o'rtasidagi uzviy bog'liqlik mustahkamlanadi, natijada ishlab chiqarish samaradorligi ortadi va operatsion xarajatlar kamayadi. Ma'lumotlar almashinuvining avtomatlashtirilishi inson omili ta'sirini kamaytirib, boshqaruv qarorlarining aniqligini oshiradi. Shu sababli SCADA va ERP tizimlari integratsiyasini rivojlantirish neft-gaz sanoati korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish hamda ularning barqaror faoliyatini ta'minlashning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida baholanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Neft-gaz sanoati korxonalarida SCADA va ERP tizimlarining integratsiyasi ishlab chiqarish jarayonlari va korxona boshqaruvi o'rtasida uzviy axborot almashinuvini ta'minlashning muhim vositasi hisoblanadi. O'tkazilgan tahlillar natijasida SCADA tizimlari tomonidan yig'iladigan real vaqt ma'lumotlarini ERP tizimlari bilan integratsiyalash korxona faoliyatining barcha darajalarida boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qilishi aniqlandi. Integratsiyalashgan axborot muhiti ishlab chiqarish holatini tezkor monitoring qilish, resurslardan foydalanish

samaradorligini baholash, xarajatlarni optimallashtirish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish sifatini yaxshilash imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili va olingan natijalar SCADA hamda ERP tizimlarining o'zaro bog'langan holda faoliyat yuritishi ishlab chiqarish ko'rsatkichlarining aniqligini oshirish, ma'lumotlarni qayta ishlash vaqtini qisqartirish va texnologik jarayonlarning uzluksizligini ta'minlashga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. Shu bilan birga, integratsiya jarayonida ma'lumotlar formatlarining mos kelmasligi, axborot xavfsizligini ta'minlash zarurati, texnik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi va dasturiy platformalar o'rtasidagi nomuvofiqlik kabi muammolar mavjudligi aniqlandi. Ushbu muammolarni bartaraf etish zamonaviy integratsion texnologiyalar va standartlashtirilgan ma'lumot almashinuvi mexanizmlaridan foydalanishni talab etadi.

SCADA va ERP tizimlari integratsiyasini takomillashtirish neft-gaz sanoati korxonalarida raqamli transformatsiya jarayonlarini jadallashtirish, ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish hamda korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Bulutli texnologiyalar, sanoat interneti (iiot), sun'iy intellekt va katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish vositalaridan foydalanish integratsiya samaradorligini yanada oshirish imkonini beradi. Natijada korxonalarda ishlab chiqarish samaradorligi ortadi, operatsion xarajatlar kamayadi va boshqaruv qarorlarining aniqligi hamda tezkorligi ta'minlanadi. Shu sababli SCADA va ERP tizimlarining integratsiyasini rivojlantirish neft-gaz sanoati korxonalarining barqaror va samarali faoliyat yuritishida muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANGAN ADBIYOTLAR RO'YXATI

1. McKinsey & Company. Digital Transformation in Oil and Gas: The Trillion-Dollar Opportunity. McKinsey Global Institute Report, 2022.
2. McKinsey & Company. Digital Transformation for Refining and Chemicals Industries. McKinsey Energy Insights, 2021.
3. McKinsey & Company. Predictive Maintenance and Advanced Analytics in Oil and Gas Operations. McKinsey Energy Insights, 2022.
4. Deloitte & MIT Sloan Management Review. Digital Maturity in Energy and Resources Industries. Deloitte Insights Report, 2021.
5. Accenture. Digitizing Oil and Gas Operations: The Role of IoT and Advanced Analytics. Accenture Energy Industry Study, 2022.
6. Accenture. Digital Transformation in Oil and Gas: Maximizing Value Across the Value Chain. Accenture Energy Industry Report, 2022.
7. Technavio. Oil and Gas Digital Transformation Market Forecast 2022–2027. Global Market Research Report, 2023.
8. Shell. Digital Transformation and Smart Operations in Upstream and Downstream Activities. Shell Global Energy Report, 2021.
9. Oil and Gas Industry Report: Digitalization and Downtime Cost Analysis. International Industrial Research Center, Hamburg, 2023.
10. Gartner. Industrial Digital Transformation and Smart Manufacturing Trends. Gartner Research Report, 2023.

11. International Journal for Research in Applied Science and Engineering Technology (IJRASET). Raqamli transformatsiya va sanoat avtomatlashtirishiga oid ilmiy maqolalar to'plami, 2024.
12. OPC Foundation. OPC Unified Architecture (OPC UA) Specification. Arizona, USA, 2023.
13. Oracle Corporation. Oracle Database Documentation. Oracle Press, 2023.
14. Monk E., Wagner B. Concepts in EntERPrise Resource Planning. Cengage Learning, 2020.
15. Boyes H., Hallaq B., Cunningham J., Watson T. The Industrial Internet of Things (IIoT): An Analysis Framework. Computer Industry Journal, 2018.
16. Lee J., Bagheri B., Kao H.A. A Cyber-Physical Systems Architecture for Industry 4.0-based Manufacturing Systems. Manufacturing Letters, 2015.

KORXONALARDA RAQAMLI PLATFORMALAR ASOSIDA MARKETING KOMMUNIKATSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Tohirjon Olimjonovich Maxmudov

Namangan davlat texnika universiteti
“Marketing” kafedrası PhD., dotsenti

Raxmanova Zulayxo Vakkazxanovna

Namangan davlat texnika universiteti
“Marketing” yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda korxonalarda raqamli platformalar asosida marketing kommunikatsiyalarini takomillashtirish masalalari o‘rganildi. Tadqiqot davomida Telegram, Instagram va YouTube platformalarining marketing faoliyatidagi o‘rni tahlil qilindi. “Tekstil Libos” MChJ misolida ijtimoiy tarmoqlardagi auditoriya faolligi, kontent ko‘rsatkichlari va savdo hajmi o‘rtasidagi bog‘liqlik baholandi. Marketing kommunikatsiyalarining iqtisodiy samaradorligini aniqlash uchun savdo hajmining o‘sish sur‘ati, mijozlarni jalb qilish qiymati va marketing rentabelligi ko‘rsatkichlaridan foydalanildi. Natijalar raqamli platformalardan tizimli foydalanish brend imijini mustahkamlaganini, iste‘molchilar bilan muloqotni faollashtirganini va marketing qarorlarining samaradorligini oshirganini ko‘rsatdi. Tadqiqot korxonalarda raqamli marketing strategiyasini takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalarni shakllantirdi.

Kalit so‘zlar: raqamli marketing, marketing kommunikatsiyalari, Telegram, Instagram, YouTube, brend imiji, kontent strategiyasi, savdo hajmi, auditoriya faolligi.

Аннотация

В данном исследовании были рассмотрены вопросы совершенствования маркетинговых коммуникаций предприятий на основе цифровых платформ. В ходе исследования был проведён анализ роли Telegram, Instagram и YouTube в маркетинговой деятельности. На примере ООО «Tekstil Libos» была оценена взаимосвязь между активностью аудитории, показателями контента и объёмом продаж. Для определения экономической эффективности маркетинговых коммуникаций были использованы показатели темпов роста продаж, стоимости привлечения клиентов и рентабельности маркетинга. Полученные результаты показали, что системное использование цифровых платформ способствовало укреплению имиджа бренда, активизации взаимодействия с потребителями и повышению эффективности маркетинговых решений. Исследование позволило сформировать практические рекомендации по совершенствованию цифровой маркетинговой стратегии предприятий.

Ключевые слова: цифровой маркетинг, маркетинговые коммуникации, Telegram, Instagram, YouTube, имидж бренда, контент-стратегия, объём продаж, активность аудитории.

Abstract

This study examined the improvement of marketing communications in enterprises through digital platforms. The research analyzed the role of Telegram, Instagram, and YouTube in marketing activities. Using the case of Tekstil Libos LLC, the relationship between audience engagement, content performance, and sales volume was evaluated. Sales growth rate, customer acquisition cost, and marketing profitability indicators were applied to assess economic efficiency. The findings showed that systematic use of digital platforms strengthened brand image, increased customer interaction, and improved the effectiveness of marketing decisions. The study demonstrated the importance of content quality and platform-oriented communication strategies in achieving sustainable marketing results. Based on the obtained findings, practical recommendations for improving digital marketing strategies in enterprises were developed.

Keywords: digital marketing, marketing communications, Telegram, Instagram, YouTube, brand image, content strategy, sales volume, audience engagement.

KIRISH

Korxonalar faoliyatida raqamli platformalardan foydalanish nafaqat mahsulot va xizmatlarni targ'ib qilish vositasi, balki iste'molchilar bilan doimiy aloqani shakllantirish, brendga nisbatan ishonchni oshirish hamda savdo jarayonlarini jadallashtirishning muhim omiliga aylanmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar, elektron savdo platformalari, messenjerlar va video kontent xizmatlari korxonalarga o'z auditoriyasi bilan bevosita muloqot qilish, iste'molchilar ehtiyojini tezkor aniqlash va marketing qarorlarini bozor talablariga moslashtirish imkonini bermiqda.

Raqamli muhitda marketing kommunikatsiyalarining ham yo'nalishlari o'zgarib bormiqda. An'anaviy reklama yondashuvlarida korxona asosan iste'molchiga bir tomonlama axborot yetkazgan bo'lsa, raqamli platformalarda bu jarayon interaktiv tus olmoqda. Ya'ni iste'molchi mahsulot haqida fikr bildiradi, savol beradi, kontentga munosabat bildiradi va brend bilan bevosita aloqaga kirishadi. Shu sababli korxonalar uchun marketing kommunikatsiyalarini faqat reklama joylashtirish bilan cheklab qo'yish yetarli emas. Aksincha, maqsadli auditoriyani aniqlash, mos kontent ishlab chiqish, platformalar bo'yicha kommunikatsiya strategiyasini shakllantirish va natijalarni doimiy tahlil qilish zarur bo'ladi.

O'zbekistonda internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish ko'lami kengayib borayotgani korxonalar uchun raqamli marketing imkoniyatlarini yanada oshirmiqda. DataReportal ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yil boshida O'zbekistonda internet foydalanuvchilari soni 32,7 million kishini, ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari soni esa 11,7 million kishini tashkil etgan [1]. Bu esa korxonalar uchun Telegram, Instagram, YouTube kabi platformalarda iste'molchilar bilan ishlash, mahsulotlarni targ'ib qilish va brend imijini shakllantirish imkoniyatlari ortib borayotganini ko'rsatadi.

Korxonalarda raqamli platformalar asosida marketing kommunikatsiyalarini takomillashtirish bugungi kundagi dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Chunki marketing kommunikatsiyalarining samaradorligi faqat joylashtirilgan

kontentlar soni bilan emas, balki ularning sifati, auditoriyaga mosligi, brend g'oyasini yetkazish darajasi va savdo natijalariga ta'siri bilan belgilanadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Marketing kommunikatsiyalari korxonaning iste'molchilar bilan aloqa o'rnatishi, mahsulot yoki xizmat haqidagi axborotni yetkazishi, brendga nisbatan ijobiy munosabat shakllantirishi hamda xaridorlarning qaror qabul qilish jarayoniga ta'sir ko'rsatishida muhim vosita hisoblanadi. P. Kotler va K. Keller marketing kommunikatsiyalarini korxona va iste'molchi o'rtasidagi munosabatlarni shakllantiruvchi strategik jarayon sifatida izohlaydi. Ularning yondashuviga ko'ra, kommunikatsiya faqat reklama berish bilan cheklanmaydi, balki brend qadriyatlarini yetkazish, iste'molchi ishonchini oshirish va bozor bilan uzluksiz muloqot qilishni ham o'z ichiga oladi [2].

Raqamli iqtisodiyot sharoitida marketing kommunikatsiyalarining mazmuni va amalga oshirish mexanizmlari bo'yicha D. Chaffey va F. Ellis-Chadwick raqamli marketingni strategiya, amalga oshirish va amaliy natijalarni baholash bilan bog'liq kompleks jarayon sifatida talqin etadi [3]. Ularning fikricha, raqamli marketingda veb-saytlar, ijtimoiy tarmoqlar, elektron pochta, mobil ilovalar va qidiruv tizimlari orqali iste'molchilar bilan maqsadli kommunikatsiya o'rnatish muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuv korxonalarga xaridorlar bilan an'anaviy reklama vositalariga nisbatan tezkor, arzon va o'lganadigan aloqa tizimini shakllantirish imkonini beradi. Chaffey va Ellis-Chadwickning asari raqamli marketing strategiyasi va uni amaliyotga tatbiq etish bo'yicha keng foydalaniladigan ilmiy-amaliy manbalardan biri sifatida qayd etiladi.

P.K. Kannan va H. Li tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda raqamli marketing faqat texnologik vositalardan foydalanish emas, balki iste'molchi bilan aloqa nuqtalarini boshqarish, ma'lumotlar asosida qaror qabul qilish va marketing strategiyasini raqamli muhitga moslashtirish jarayoni sifatida baholanadi [4]. Mualliflar raqamli texnologiyalar marketing jarayonining deyarli barcha bosqichlariga, jumladan, mijozni jalb qilish, mahsulotni ilgari surish, xarid jarayoni va xariddan keyingi munosabatlarga ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi. Bu yondashuv korxonalarda raqamli platformalar orqali marketing kommunikatsiyalarini takomillashtirish masalasini ilmiy jihatdan asoslashga xizmat qiladi.

Ijtimoiy tarmoqlar marketing kommunikatsiyalarida alohida o'rin egallaydi. Y.K. Dwivedi va boshqa tadqiqotchilar raqamli va ijtimoiy media marketingi bo'yicha olib borgan tadqiqotlarida ijtimoiy tarmoqlar korxona va iste'molchi o'rtasida ikki tomonlama muloqot yaratishini, foydalanuvchilar fikri, izohlari va ulashishlari brend imijiga bevosita ta'sir ko'rsatishini qayd etadi [5]. Ularning tadqiqotida ijtimoiy media marketingini boshqarish, iste'molchi xulq-atvori va raqamli kontekst kelgusidagi muhim tadqiqot yo'nalishlari sifatida ko'rsatilgan. Bu esa korxonalarda Telegram, Instagram, YouTube kabi platformalar orqali marketing kommunikatsiyalarini tizimli boshqarish zarurligini ko'rsatadi.

Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xorijiy tadqiqotlarda raqamli marketing, ijtimoiy media kommunikatsiyalari, iste'molchi xulq-atvori va brendni

boshqarish masalalari keng o'rganilgan. Biroq korxonalarda raqamli platformalar asosida marketing kommunikatsiyalarini aynan iqtisodiy samaradorlik, savdo hajmi, kontent sifati va platformalar kesimidagi natijadorlik bilan bog'liq holda baholash masalasi hali yetarlicha chuqur tadqiq etilmagan. Ayniqsa, O'zbekiston korxonalari misolida Telegram, Instagram va YouTube kabi platformalarning marketing kommunikatsiyalaridagi o'rni, ularning savdo natijalariga ta'siri va takomillashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish ilmiy-amaliy jihatdan muhim hisoblanadi.

METADALOGIYA

Tadqiqotda korxonalarda raqamli platformalar asosida marketing kommunikatsiyalarini takomillashtirish yo'llarini aniqlash maqsadida nazariy tahlil, taqqoslash, statistik tahlil, analitik baholash va modellashtirish usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida marketing kommunikatsiyalari va raqamli marketingga oid ilmiy yondashuvlar o'rganildi, "Tekstil Libos" MChJning Telegram, Instagram va YouTube platformalaridagi faoliyati obunachilar soni, kontentlar miqdori, ko'rishlar, "layk"lar va sharhlar asosida tahlil qilindi. Shuningdek, 2024-2025-yillar bo'yicha ijtimoiy tarmoqlardagi kontent faolligi va savdo hajmi o'rtasidagi bog'liqlik baholanib, raqamli marketing kommunikatsiyalarini bosqichma-bosqich takomillashtirish modeli ishlab chiqildi.

Marketing faoliyatining iqtisodiy samaradorligini aniqlashda quyidagi asosiy ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Marketing faoliyatining iqtisodiy samaradorligi (Economic efficiency of marketing activities) - marketingga sarflangan mablag'larning foydaliligini aniqlash uchun ishlatiladi. U quyidagi formula asosida hisoblanadi:

$$E\text{Marketing} = \frac{\text{Sof foyda}}{\text{Marketing xarajatlari}} \quad (1)$$

Bu yerda: Sof foyda - marketing faoliyatini amalga oshirish orqali olingan sof foyda; Marketing xarajatlari - tovar va xizmatlarni shakllantirish va takror ishlab chiqarish bo'yicha marketing chora-tadbirlari va marketing faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan sarf va chiqimlar yig'indisi; Ushbu formula bir birlik xarajat qilish natijasida necha birlik sof foyda olinganligini anglatadi.

Savdo hajmining o'sish sur'ati (TV - trade volume) - marketing strategiyalarining sotuv hajmiga ta'sirini baholaydi. U quyidagi formula asosida hisoblanadi:

$$TV = \frac{\text{Joriy yildagi daromad} - \text{O'tgan yildagi daromad}}{\text{O'tgan yildagi daromad}} * 100\% \quad (2)$$

Mijozlarni jalb qilish qiymati (CAC - Customer Acquisition Cost) - yangi mijozni jalb qilish uchun sarflangan o'rtacha xarajatni ko'rsatadi:

$$CAC = \frac{\text{Marketing va sotuv xarajatlari}}{\text{Yangi mijozlar soni}} \quad (3)$$

Ushbu ko'rsatkich bir dona mijozni jalb qilish uchun qancha xarajat qilinganligini anglatadi. Marketing sotish rentabelligi (SP - sales profitability) - marketingda sotilgan tovarlar hajmini tovar aylanmasi hajmiga nisbati orqali topiladi.

$$SP = \frac{\text{Sotilgan tovarlar hajmi}}{\text{Tovar aylanmasi hajmi}} \quad (4)$$

Agar SP yuqori bo'lsa, bu marketing strategiyalarining samarali ekanligini ko'rsatadi, ya'ni tovarlar yaxshi sotilgan. Agar SP past bo'lsa, bu marketing faoliyatining samaradorligini oshirish kerakligini anglatadi.

Marketing faolligi yuqori bo'lgan mamlakatlar aholining hayotning turli sohalarida iste'mol ehtiyojlarini qondirish uchun ko'proq imkoniyatlarni ta'minlash va shu bilan jamiyatning hayot sifatini yaxshilash uchun ko'proq imkoniyatlarga ega bo'lishi mumkin.

TAHLIL VA NATIJALAR

Korxonada marketing kommunikatsiyalarining iqtisodiy samaradorligini baholash bizga nafaqat bozorda samarali raqobatlashish, balki korxonaning o'zi hamda uning mahsulotlari hayotiy siklining davomiyligi va o'zgaruvchanligiga ta'sir ko'rsatish imkonini beradigan strategiyani shakllantirishga imkon yaratadi.

Hozirgi kunda korxonalar o'z mahsulotlarini keng auditoriyaga tanishtirish, mijozlar bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa o'rnatish hamda brend imijini shakllantirish maqsadida Instagram, Telegram va YouTube kabi platformalardan faol foydalanmoqda. "Tekstil Libos" korxonasining ham ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyati tahlil qilinib, ularning samaradorligi va auditoriya bilan ishlash darajasi o'rganildi.

1-jadval

"Tekstil libos" MCHJ telegram tahlil, 2026-yil 1-may¹

№	Nomi	O'lchov birligi	Zargarlik buyumlari (kumush)		Tayyor kiyim	
			Imir.co	Imir uzuk	Imirclassic_official	IMIR_CLASSIC
1	A'zolar soni	dona	7099	60	782	70
2	Kontentlar soni	dona	2882	60	389	91
3	Rasm ko'rinishida	dona	515	33	316	60
4	Video ko'rinishida	dona	2367	27	73	31
5	Eng ko'p ko'rinishlar soni	dona	2369	303	4480	260
6	Eng ko'p layklar soni kontenti	dona	14	1	4	2
7	Eng kam layklar soni kontenti	dona	1	1	1	1

1-jadval ma'lumotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, "Tekstil Libos" MChJ Telegram tarmog'idan mahsulotlarni targ'ib qilish va iste'molchilarga tezkor axborot yetkazish vositasi sifatida foydalanmoqda. Jadvalda zargarlik buyumlari va tayyor kiyim yo'nalishlari bo'yicha bir nechta Telegram kanallari faoliyati solishtirilgan. Zargarlik buyumlari yo'nalishida Imir.co kanali eng faol kanal sifatida ajralib turadi. Ushbu kanalda a'zolar soni 7099 nafarni, kontentlar soni esa 2882 tani tashkil etgan. Kontentlar tarkibiga e'tibor qaratilganda, Imir.co kanalida video ko'rinishidagi

¹ Muallif ishlanmasi

materiallar soni 2367 tani, rasm ko‘rinishidagi materiallar esa 515 tani tashkil etgani ko‘rinadi. Bu esa korxona Telegram platformasida asosan video kontent orqali mahsulotlarni namoyish etishga ustuvorlik berayotganini ko‘rsatadi. Biroq eng ko‘p “like”lar soni atigi 14 tani tashkil etgani auditoriya kontentni ko‘rayotgan bo‘lsa-da, faol munosabat bildirish darajasi past ekanligini anglatadi.

Tayyor kiyim yo‘nalishida Imirclassic official kanali nisbatan faolroq hisoblanadi. Ushbu kanalda 782 nafar a‘zo mavjud bo‘lib, 389 ta kontent joylashtirilgan. Eng yuqori ko‘rishlar soni 4480 tani tashkil etgani ushbu kanal ayrim kontentlar orqali kengroq auditoriyaga yetib borganini ko‘rsatadi. Biroq “layk” ko‘rsatkichlari bu kanalda ham past bo‘lib, maksimal 4 tani tashkil etgan. Bu holat Telegram tarmog‘ida foydalanuvchilar kontentni kuzatishi mumkin, ammo ularning interaktiv faolligi yetarli darajada shakllanmaganligini ko‘rsatadi.

YouTube platformasi tahliliga ko‘ra, korxona bir nechta kanallar orqali faoliyat yuritmoqda. Jumladan, Imir_co, IMIR V.I.P. Men’s suit and jacket, IMIR hamda IMIRVIP kanallari mavjud. Ushbu kanallar orasida eng ko‘p obunachilar soni IMIRVIP kanalida bo‘lib, u 191 nafar obunachiga ega. Kontentlar soni bo‘yicha esa Imir_co kanali yetakchi bo‘lib, 110 ta video joylashtirilgan. Ayrim videolar 15 000 martagacha ko‘rilgan bo‘lib, bu platformaning reklama va brendni targ‘ib qilishda muhim imkoniyatlarga ega ekanligini ko‘rsatadi. Eng ko‘p “layk” ko‘rsatkichlari 292 taga yetgan bo‘lsa, sharhlar soni esa ayrim videolarda 24 tagacha yetgan.

2-jadval

“Tekstil libos” MCHJ Youtube tarmog‘i tahlil, 2026-yil 1-may¹

№	Nomi	O‘lchov birligi	Zargarlik buyumlari	Tayyor kiyim		
			Imir_co	IMIR V.I.P. Men’s suit and jacket	IMIR	IMIRVIP
1	A‘zolar soni	dona	172	47	16	191
2	Kontentlar soni	dona	110	5	5	48
3	Eng ko‘p ko‘rishlar soni	dona	15000	1700	454	1900
4	Eng ko‘p layklar soni kontenti	dona	292	26	13	22
5	Eng ko‘p sharhlar soni kontenti	dona	3	24	13	4

O‘tkazilgan tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, korxona ijtimoiy tarmoqlardan marketing vositasi sifatida faol foydalanmoqda. Ayniqsa Instagram platformasi auditoriya bilan o‘zaro aloqada eng samarali platforma hisoblanadi. Telegram esa axborot yetkazish va mahsulotlarni tezkor targ‘ib qilish uchun xizmat qilmoqda. YouTube platformasi esa video marketingni rivojlantirish va brend imijini mustahkamlash uchun muhim imkoniyatlarni taqdim etadi. Shu sababli kelgusida kontent sifatini oshirish, reklama strategiyalarini takomillashtirish hamda auditoriya

¹ Muallif ishlanmasi

bilan faol muloqotni kuchaytirish orqali korxonaning raqamli marketing samaradorligini yanada oshirish mumkin.

3-jadval

“Tekstil libos” MCHJ Marketing kommunikatsiyalaridan foydalanishning iqtisodiy samadorligini baholash¹

№	Yillar	o'lchov birligi	Telegram kontentlari soni	Instagram kontentlari soni	Savdo hajmi, ming AQSH dollar
1	2023	dona	28	79	650
2	2024	dona	32	86	776
3	2025	dona	52	89	389

2025-yilga kelib Telegramda kontentlar soni 20 donani tashkil etgan, Instagramda bu ko'rsatkich ancha past bo'lib, 3 tani tashkil etgan. Savdo hajmi ko'rsatkichi 389 ming AQSH dollarini tashkil etgani boshqa yillarga nisbatan keskin pasayishni ko'rsatadi. Bu esa, ayniqsa Instagram platformasining korxona savdo faoliyatidagi muhim ahamiyat kasb etgan bo'lish ehtimolini anglatadi. Tahlillar natijasida ijtimoiy tarmoqlardagi kontentlar soni va savdo hajmi o'rtasida barqaror bog'liqlik mavjud emasligini anglatadi. Bu esa esa marketing kommunikatsiyalarida miqdordan ko'ra sifat, kontent strategiyasi va auditoriya bilan ishlash darajasi ustuvor ekanligini ko'rsatadi.

4-jadval

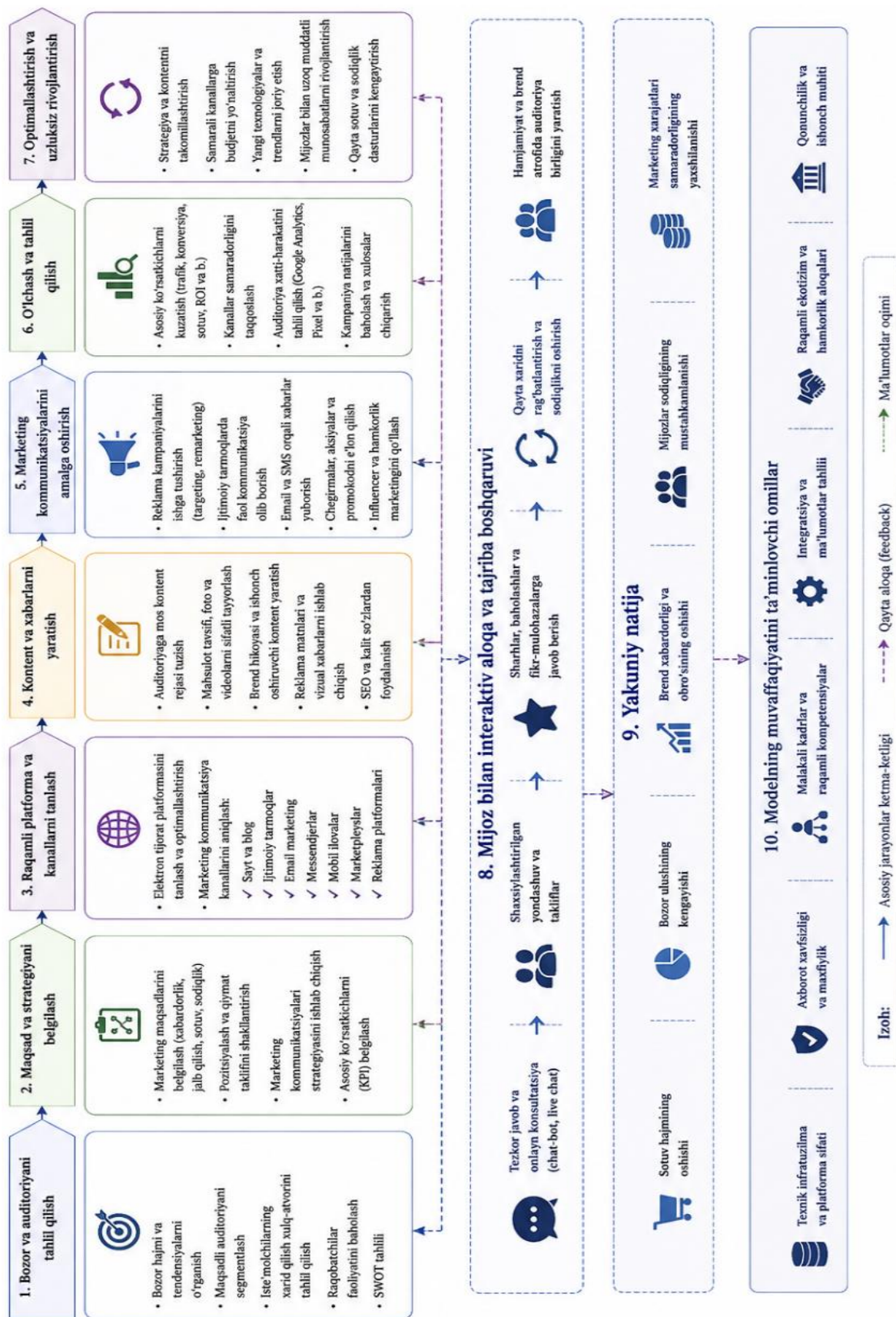
Korxonani ijtimoiy tarmoqlarda faoliyatini takomillashtirish imkoniyatlari²

Platforma	Asosiy vazifasi	Kuchli tomoni	Zaif tomoni
Telegram	Tezkor axborot tarqatish	Obunachilar soni nisbatan yuqori	Layk va izohlar kam
Instagram	Brend imijini shakllantirish	Auditoriya faolligi yuqori	Kontent muntazamligi talab etiladi
YouTube	Video marketing	Mahsulotni kengroq tushuntirish imkoniyati	Obunachilar soni kam

Raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalarda marketing kommunikatsiyalarini samarali tashkil etish alohida bosqichlar va o'zaro bog'langan jarayonlar asosida amalga oshiriladi. Chunki elektron platformalarda iste'molchi bilan ishlash faqat reklama joylashtirish bilan cheklanmaydi, balki bozor va auditoriyani tahlil qilish, maqsadli strategiyani belgilash, mos raqamli kanallarni tanlash, kontent yaratish, kommunikatsiya jarayonlarini olib borish, natijalarni o'lchash va doimiy takomillashtirishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, korxonalar faoliyatida raqamli marketing kommunikatsiyalarini tizimli yo'lga qo'yish uchun bosqichma-bosqich modeldan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Mazkur model iste'molchi ehtiyojlarini aniqlashdan boshlab, marketing natijalarini baholash va uzoq muddatli mijozlar sodiqligini shakllantirishgacha bo'lgan jarayonlarni yagona tizimda ifodalaydi.

¹ Muallif ishlanmasi

² Muallif ishlanmasi

1-rasm. Elektron platformalarda marketing kommunikatsiyalarini amalga oshirish model¹

Korxonalarda raqamli platformalar asosida marketing kommunikatsiyalarini takomillashtirish zamonaviy bozor sharoitida savdo hajmini oshirish, brend imijini mustahkamlash va iste'molchilar bilan barqaror aloqa o'rnatishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Raqamli platformalar orqali korxonalar mahsulot va xizmatlarini keng auditoriyaga yetkazish, xaridorlar fikrini o'rganish, reklama xarajatlarini nisbatan samarali boshqarish hamda brendga bo'lgan ishonchni oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

“Tekstil Libos” MChJ misolida olib borilgan tahlillar korxonaning Telegram, Instagram va YouTube platformalaridan marketing vositasi sifatida foydalanayotganini ko'rsatdi. Telegram mahsulotlar haqida tezkor axborot yetkazishda, Instagram auditoriya bilan interaktiv aloqa o'rnatish va brend imijini shakllantirishda, YouTube esa video marketingni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, Instagram platformasida ayrim kontentlarning yuqori “layk” va izohlar to'plagani iste'molchilarning mahsulotlarga qiziqishi mavjudligini ko'rsatadi

“Tekstil Libos” MChJ misolida olib borilgan tahlillar korxonaning Telegram, Instagram va YouTube platformalaridan marketing vositasi sifatida foydalanayotganini ko'rsatdi. Telegram mahsulotlar haqida tezkor axborot yetkazishda, Instagram auditoriya bilan interaktiv aloqa o'rnatish va brend imijini shakllantirishda, YouTube esa video marketingni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, Instagram platformasida ayrim kontentlarning yuqori “layk” va izohlar to'plagani iste'molchilarning mahsulotlarga qiziqishi mavjudligini ko'rsatadi

“Tekstil Libos” MChJ misolida olib borilgan tahlillar korxonaning Telegram, Instagram va YouTube platformalaridan marketing vositasi sifatida foydalanayotganini ko'rsatdi. Telegram mahsulotlar haqida tezkor axborot yetkazishda, Instagram auditoriya bilan interaktiv aloqa o'rnatish va brend imijini shakllantirishda, YouTube esa video marketingni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, Instagram platformasida ayrim kontentlarning yuqori “layk” va izohlar to'plagani iste'molchilarning mahsulotlarga qiziqishi mavjudligini ko'rsatadi

Tahlil natijalariga ko'ra, marketing kommunikatsiyalarining samaradorligi faqat joylashtirilgan kontentlar soni bilan belgilanmaydi. 2023-yilda kontent faolligi yuqori bo'lgan holda savdo hajmi 650 ming AQSH dollarini tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda kontentlar soni kamayganiga qaramay savdo hajmi 776 ming AQSH dollarigacha oshgan. 2025-yilda esa Instagram kontentlari sonining keskin kamayishi fonida savdo hajmi 389 ming AQSH dollarigacha pasaygan. Bu holat raqamli marketingda kontent sifati, auditoriyaga mosligi, platformalar bo'yicha to'g'ri strategiya va muntazam monitoring muhim ekanligini ko'rsatadi

XULOSA VA TAKLIFLAR

Korxonalarda raqamli marketing kommunikatsiyalarini samarali tashkil etish uchun platformalar alohida-alohida emas, balki yagona strategik tizim asosida boshqarilishi lozim. Bunda maqsadli auditoriyani aniqlash, platforma xususiyatiga mos

kontent tayyorlash, foydalanuvchilar bilan ikki tomonlama muloqotni kuchaytirish hamda marketing natijalarini doimiy baholab borish muhim ahamiyatga ega. Raqamli platformalar korxona uchun oddiy reklama kanali emas, balki savdo, mijozlar bilan munosabat va brend qiymatini boshqaruvchi strategik vosita sifatida qaralishi zarur.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Korxonalarda Telegram, Instagram va YouTube platformalari uchun alohida, lekin o'zaro bog'langan yagona raqamli marketing strategiyasini ishlab chiqish lozim.
2. Telegram kanallarida faqat axborot berish bilan cheklanib qolmasdan, so'rovnomalar, aksiyalar, chegirmalar, savol-javoblar va mijozlar fikrini o'rganish mexanizmlaridan foydalanish zarur.
3. YouTube platformasida mahsulot sharhlari, ishlab chiqarish jarayoni, yangi kolleksiyalar, mijozlar tavsiyalari va brend imijini mustahkamlovchi videokontentlarni ko'paytirish tavsiya etiladi.
4. Har oyda platformalar bo'yicha obunachilar soni, ko'rishlar, "layk", izohlar, ulashishlar, murojaatlar va savdo hajmi o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilinishi kerak.
5. Marketing samaradorligini baholashda faqat kontentlar soniga emas, balki ROI, savdo hajmining o'sish sur'ati, mijozlarni jalb qilish xarajati va auditoriya faolligi kabi ko'rsatkichlarga ham e'tibor qaratish lozim.
6. Korxonada raqamli marketing faoliyatini yurituvchi mas'ul mutaxassis yoki kichik marketing jamoasi shakllantirilib, kontent sifati, reklama kampaniyalari va mijozlar bilan aloqa tizimli boshqarilishi kerak.

Korxonalarda raqamli platformalar asosida marketing kommunikatsiyalarini takomillashtirish savdo natijalarini oshirish bilan birga, iste'molchilar bilan uzoq muddatli munosabatlarni shakllantirish, brendga bo'lgan ishonchni kuchaytirish va bozordagi raqobatbardoshlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. DataReportal. Digital 2025: Uzbekistan. 2025. Internet and social media usage statistics. <https://datareportal.com/reports/digital-2025-uzbekistan>
2. Kotler P., Keller K.L. Marketing Management. 16th ed. - Pearson Education, 2021.
3. Chaffey D., Ellis-Chadwick F. Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice. 7th ed. - Pearson Education, 2019.
4. Kannan P.K., Li H. Digital marketing: A framework, review and research agenda // International Journal of Research in Marketing. - 2017. - Vol. 34, Issue 1. - P. 22-45.
5. Dwivedi Y.K., Ismagilova E., Hughes D.L., Carlson J. et al. Setting the future of digital and social media marketing research: Perspectives and research propositions // International Journal of Information Management. - 2021. - Vol. 59.

ВЛИЯНИЕ ЦЕН НА УСТОЙЧИВОЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЕ ПОКУПАТЕЛЬСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ В РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАНАХ

Дебердиев Анвар Равильевич

Докторант института ISFT

ORCID: 0009-0005-2925-1262

E-mail: deberdiev7778@gmail.com

Аннотация

В исследовании было изучено влияние ценовой политики на устойчивое потребительское покупательское поведение в развивающихся странах. В ходе работы был проведён анализ роли стратегий зелёного ценообразования в стимулировании экологически ответственного потребления. Оценивалось влияние ESG-ориентированного ценообразования, экологической маркировки, сертификации и цифровых маркетинговых инструментов на решения потребителей. Результаты показали, что сочетание доступных цен и достоверной экологической информации способствовало формированию устойчивого покупательского поведения. Было установлено, что экологическая осведомлённость, уровень доходов и чувствительность к цене выступали важными факторами спроса на экологически безопасные товары. Полученные результаты позволили сформулировать практические рекомендации по совершенствованию механизмов зелёного ценообразования на развивающихся рынках.

Ключевые слова: зелёное ценообразование, устойчивое потребление, потребительское поведение, ESG, экологическая маркировка, экологические товары, рынок FMCG, маркетинг, развивающиеся страны.

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda rivojlanayotgan mamlakatlarda narx siyosatining barqaror iste'molchi xarid xulq-atvoriga ta'siri o'rganildi. Tadqiqot davomida yashil narxlash strategiyalarining ekologik mas'uliyatli iste'molni rag'batlantirishdagi o'rni tahlil qilindi. ESG tamoyillariga asoslangan narx shakllantirish, ekomarkirovka, ekologik sertifikatlash va raqamli marketing vositalarining iste'molchilar qarorlariga ta'siri baholandi. Natijalar ekologik xususiyatlar to'g'risidagi ishonchli axborot va maqbul narxlar uyg'unligi barqaror xarid xulq-atvorini kuchaytirganini ko'rsatdi. Iste'molchilarning ekologik xabardorligi, daromad darajasi va narx sezgirligi yashil mahsulotlarga bo'lgan talabni shakllantiruvchi muhim omillar ekani aniqlandi. Tadqiqot natijalari rivojlanayotgan bozorlarda yashil narxlash amaliyotlarini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qildi.

Kalit so'zlar: yashil narxlash, barqaror iste'mol, iste'molchi xulq-atvori, ESG, ekomarkirovka, ekologik mahsulotlar, FMCG bozori, marketing, rivojlanayotgan mamlakatlar.

Abstract

This study examined the influence of pricing on sustainable consumer purchasing behavior in developing countries. The research analyzed the role of green pricing strategies in promoting environmentally responsible consumption. The effects of ESG-

oriented pricing, eco-labeling, environmental certification, and digital marketing tools on consumer decisions were evaluated. The findings showed that the combination of affordable prices and reliable environmental information strengthened sustainable purchasing behavior. Environmental awareness, income level, and price sensitivity were identified as key determinants of demand for environmentally friendly products. The study demonstrated that green pricing can support sustainable market development when integrated with transparent communication and credible environmental standards. The results provided practical recommendations for improving green pricing mechanisms in developing economies.

Keywords: green pricing, sustainable consumption, consumer behavior, ESG, eco-labeling, environmentally friendly products, FMCG market, marketing, developing countries.

ВВЕДЕНИЕ

В своем обращении к Олий Меджлису и народу Узбекистана 27 декабря 2025 года Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев подчеркнул необходимость перехода к модели устойчивого экономического роста, основанной на принципах «зеленой» экономики. В этом контексте вопросы экологически ответственного потребления и ценообразования в секторе товаров повседневного спроса (ТПСП) приобретают стратегическое значение для достижения национальных целей устойчивого развития [1].

Усиление конкуренции и развитие информационных технологий коренным образом меняют подходы к ценообразованию в секторе товаров повседневного спроса (ТПСП). Цифровизация торговли и распространение рынков и агрегаторов цен значительно повышают прозрачность цен на рынке, вынуждая производителей и розничных продавцов искать новые средства дифференциации. Переход к «зеленой» экономике представляет собой одно из важнейших структурных изменений в современном экономическом развитии. В этом контексте сектор товаров повседневного спроса (ТПЗ) имеет особое значение, поскольку он формирует модели массового потребления и оказывает значительное влияние на экологические результаты взаимодействия между производителями и потребителями [11]. Ценовая политика, как ключевой инструмент развития рынка, стала важным механизмом достижения целей устойчивого развития.

На развивающихся рынках, где сектор ТПЗ быстро растет, а экологические нормы все еще развиваются, интеграция принципов устойчивого развития в системы ценообразования представляет собой как большие возможности, так и вызовы [4]. Поэтому понимание того, как механизмы «зеленого» ценообразования влияют на покупательское поведение, напрямую связано с устойчивым развитием потребительских рынков.

Данная статья направлена на систематизацию существующих знаний о стратегиях «зеленого» ценообразования в секторе товаров повседневного спроса и изучение их влияния на устойчивое потребительское поведение, включая более

широкое обсуждение экологической модернизации бизнеса и «зеленого» экономического роста [12].

Экономическая литература содержит множество теоретических и практических утверждений о покупательском поведении, которые связаны с развитием объемов продаж и, следовательно, производством необходимых товаров и услуг. Например, американский маркетолог Фред Райхельд в своих работах отмечал, что «есть только один способ развивать свой бизнес и получать прибыль». «Мы должны так хорошо относиться к нашим клиентам, чтобы они возвращались снова и снова и приводили своих друзей» [2], [18]. Российский учёный Л.С. Драганчук определил поведение потребителя как «деятельность, непосредственно направленную на приобретение, потребление и утилизацию товаров и услуг, включая процессы принятия решений» [3], [5]. На развивающихся рынках накоплен большой объём исследований поведения потребителей. Эти исследования рассматривают двухуровневую природу поведения потребителей: индивидуальное потребление и поведение в социальных группах. Исследование Ф. Котлера и соавторов [4] подчёркивает, что ценообразование оказывает ключевое влияние на выбор потребителя в секторе товаров повседневного спроса.

Л.С. Дрогомук [3] в своих работах о поведении потребителей утверждает, что восприятие цены определяет не только покупательское поведение, но и долгосрочную лояльность потребителя к бренду. В то же время, в контексте растущей экологической осведомлённости, экологические характеристики продукта становятся всё более важным фактором при принятии решений о покупке.

М.А. Искраилов [7], [8] изучает инновационные вопросы совершенствования маркетинговой методологии в контексте цифровизации и подчеркивает возрастающую роль цифровых инструментов в формировании «зеленого» потребительского поведения. Ш. Ергашходжаева [10] в своей работе показывает, что инновационные маркетинговые инструменты являются ключевым фактором повышения конкурентоспособности предприятий на развивающихся рынках.

Зарубежные исследователи также уделяли большое внимание этому вопросу. Т. Нейгл и Г. Мюллер [12] подчеркивают стратегическую важность ценообразования для позиционирования экологически ответственного бизнеса. К.Л. Айлавади и др. [13] показывают, что коммуникационные и рекламные решения в розничном секторе существенно влияют на восприятие потребителями «зеленых» цен.

Однако, на наш взгляд, факторы, влияющие на потребительское поведение, как с точки зрения ценообразования, так и с учетом специфики местных рынков, еще не были полностью изучены. Поэтому наша статья посвящена решению этой проблемы. определенных проблем, которые существуют на нашем рынке.

МЕТОДОЛОГИЯ

В решении поставленных задач использовались следующие методы исследования:

1. Теоретический анализ и обобщение данных научно-методической литературы.
2. Маркетинговые методы сбора информации такие как: наблюдение, опрос, и проведение экспериментов.
3. Анализ существующего положения рынка Узбекистана, поведение потребителей, использование SWOT-анализа.
4. Математико-статистические анализ результатов исследования.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ

В условиях все большей потребительской осведомленности важность стратегий «зеленого» ценообразования в секторе товаров повседневного спроса имеет первостепенное значение. В этой статье мы представляем основные результаты нашего исследования.

В секторе товаров повседневного спроса «зеленое ценообразование» подразумевает целенаправленное включение критериев экологической и социальной ответственности в цены на продукцию. Оно включает в себя ряд стратегий, отражающих экологические издержки производства, поощряющих устойчивое потребление и обеспечивающих экологическую ценность для потребителей [11]; [12].

Ценообразование, ориентированное на ESG, интегрирует экологические, социальные и управленческие (ESG) критерии в структуру затрат и процессы ценообразования. Компании, которые применяют этот подход, учитывают углеродный след, эффективность использования ресурсов и устойчивость цепочки поставок при установлении цен, тем самым согласовывая свои бизнес-цели с принципами зеленой экономики [12].

Эта стратегия все чаще поддерживается системами регулирования и стандартами корпоративной отчетности в области устойчивого развития в развивающихся странах. «Зеленые премии» - это ценовые дифференциалы для экологически сертифицированных или произведенных с соблюдением принципов устойчивого развития товаров повседневного спроса по сравнению с обычными альтернативами. Жизнеспособность этой стратегии зависит от готовности потребителей платить за экологические характеристики, что связано с экологической осведомленностью, уровнем дохода и достоверностью заявлений об устойчивости [13].

Экомаркировка, наряду с прозрачными ценами, служит информационным инструментом, снижающим неопределенность потребителей в отношении экологических характеристик товаров повседневного спроса. Когда ценовые сигналы сопровождаются достоверной экологической сертификацией, потребители с большей вероятностью изменяют свое покупательское поведение в пользу экологически устойчивых альтернатив [14].

Рекламные «зеленые» цены, которые включают временное снижение цен на экологически чистые линейки товаров и стимулы для продвижения устойчивых моделей потребления, являются эффективными инструментами для ускорения внедрения экологически чистых потребительских привычек, особенно в чувствительных к ценам сегментах развивающихся рынков [13].

Здесь стоит отметить влияние цен на экологически чистые товары на устойчивое потребительское поведение; эмпирические данные из развивающихся рынков показывают, что цены являются одним из наиболее сильных факторов, определяющих выбор потребителей между обычными и экологически чистыми товарами повседневного спроса [5]. Однако взаимосвязь между «зелеными» ценами и устойчивым покупательским поведением обусловлена сложным набором факторов, таких как экологическая осведомленность, социальные нормы, уровень дохода домохозяйства и достоверность экологических заявлений.

«Зеленые» цены оказывают двойное воздействие на поведение потребителей. С одной стороны, они указывают на высокое качество окружающей среды и укрепляют позицию бренда как экологически ответственной компании. С другой стороны, на рынках, характеризующихся высокой ценовой чувствительностью, более высокие цены могут быть ограничены сегментами потребителей с высоким уровнем дохода, которые покупают экологически чистые продукты, что ограничивает общее экологическое воздействие стратегии [1]; [5].

Экомаркировка в сочетании с конкурентоспособным ценообразованием доказала свою эффективность на развивающихся рынках, особенно там, где потребители становятся все более экологически сознательными, но при этом чувствительными к ценам. Прозрачное информирование о характеристиках экологической эффективности по доступным ценам значительно повышает вероятность покупки экологически чистых продуктов [4].

Интеграция цифровых технологий и анализа данных в стратегии «зеленого» ценообразования позволяет компаниям, производящим товары повседневного спроса, внедрять динамические, персонализированные модели ценообразования, которые стимулируют устойчивое потребительское поведение. Такие подходы, благоприятствующие ESG, представляют собой передовое направление предпринимательских инноваций с большим потенциалом для ускорения экологической трансформации массовых потребительских рынков [2]; [5].

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Для превращения потребителей в покупателей, а покупателей - в клиентов, необходимо проводить комплексную маркетинговую деятельность, учитывая не только экономические и организационные аспекты, но и психологию, социологию, технические и дизайнерские решения формы и дизайна товаров (услуг), а также другие виды деятельности. Поэтому, на наш взгляд, к этой деятельности следует подходить комплексно, учитывая все маркетинговые модели от 1.0 до 6.0.

Анализ подтверждает, что политика «зеленого» ценообразования является эффективным инструментом продвижения устойчивого потребительского поведения и достижения целей «зеленого» экономического развития в быстро развивающемся секторе потребительских товаров [1; 2]. Наиболее эффективные стратегии сочетают в себе ESG-ориентированное ценообразование, надежную экологическую маркировку и целевые рекламные механизмы, обеспечивающие доступ к экологически чистым продуктам для всех сегментов доходов на развивающихся рынках [3; 4].

Компаниям, производящим товары повседневного спроса (FMCG) на развивающихся рынках, рекомендуется систематически интегрировать критерии устойчивости в свои системы ценообразования, используя цифровые инструменты для динамического «зеленого» ценообразования и прозрачной экологической коммуникации. В будущих исследованиях следует изучить роль инструментов государственной поддержки и региональных политических рамок в ускорении внедрения практики «зеленого» ценообразования в секторе МСП [5].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Обращение Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева к Олий Меджлису и народу Узбекистана. / Халг сўзи, 27 декабрь 2025 г.
2. Райхельд Ф. Взаимная лояльность. Легендарная стратегия искреннего взаимодействия с клиентами. Москва: Манн, Иванов и Фербер, 2023. 304 с.
3. Дрогомук Л.С. Поведение потребителей: Учебник. Москва: ИНФРА-М, 2014. 192 с.
4. Котлер Ф., Армстронг Г., Вонг В., Сондерс Дж. Основы маркетинга. 5-е европейское издание. Москва: И.Д. Уильямс, 2013. 752 с.
5. Ассель Г. Маркетинг: Принципы и стратегии: Учебник для университетов. - М.: ИНФРА-М, 2001. - 804 с.
6. Абдрахимова Л.Т. Инновационные проблемы совершенствования методологии и теории маркетинга в условиях цифровизации экономики и развития интернет-продуктов // Труды Международной конференции ЦИУ, 25 октября 2022 г. - с. 112-120.
6. Искраилов М.А. Управление потребительской деятельностью // Труды Международной конференции ЦИУ, 25 октября 2022 г. - с. 112-120.
7. Труды Международной конференции Санкт-Петербургского государственного экономического университета, 5-6 мая 2025 г. - с. 31-34.
8. Собиров А.А. Научные подходы к реализации рыночных тенденций в социальной стратификации регионов // Маркетинг. - 2026. - № 4.
9. Ергашходжаева Ш. Инновационные маркетинговые инструменты как фактор повышения конкурентоспособности предприятий // Азиатский журнал исследований в области технологий и менеджмента (AJTMR). - ISSN: 2249-0892. - 2024. - Том 14, выпуск 01. - стр. 42-47.
10. Котлер П., Армстронг Г. Принципы маркетинга. - 17-е изд. - Нью-Джерси: Pearson Education, 2021. - 736 с.

11. Нейгл Т., Мюллер Г. Стратегия и тактика ценообразования. - 6-е изд. - Нью-Йорк: Routledge, 2018. - 320 с.
12. Айлавади К.Л., Бошамп Ж.П., Донту Н. Коммуникационные и рекламные решения в розничной торговле // Журнал розничной торговли. - 2009. - Том 85, выпуск 1. - Страницы 42-55.
13. Чандрасекаран Р. Влияние повышения сравнительных цен и других форматов представления цен на потребительские оценки и намерения совершить покупку // Журнал розничной торговли. - 2004. - Том 80, выпуск 1. - Страницы 53-66.
14. Шет Дж.Н. Влияние развивающихся рынков на маркетинг: обзор современных перспектив и практик // Журнал маркетинга. - 2011. - Том 75, выпуск 4. - Страницы 166-182.

O‘ZBEKISTONDA TURIZM SOHASI RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Xudaynazarova Dilorom Xayrullaevna

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

“AKT sohasida Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti, PhD.

ORCID:0009-0004-9551-6188

E-mail: dilorom2019@list.ru

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda O‘zbekistonda turizm sohasi rivojlanish tendensiyalari statistik va iqtisodiy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot davomida turizm ko‘rsatkichlarini baholash va prognozlash uchun additiv model, SWOT hamda Delphi metodlaridan foydalanildi. Turizmning kuchli va rivojlantirishni talab qiluvchi jihatlari ekspert baholari asosida aniqlanib, mavjud imkoniyatlar va ustuvor yo‘nalishlar baholandi. Natijalar O‘zbekistonning boy tarixiy-madaniy merosi, Buyuk Ipak yo‘li hududida joylashuvi va turizm salohiyati sohaning barqaror rivojlanishiga xizmat qilayotganini ko‘rsatdi. Logistika, xizmatlar sifati va infratuzilmani takomillashtirish turizm samaradorligini oshirishga yordam berishi asoslandi. Tadqiqot yakunida turizm statistikasini rivojlantirish va hududlar raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: turizm, turizm statistikasi, SWOT tahlili, Delphi metodi, turizm salohiyati, logistika, turizm xizmatlari, innovatsion rivojlanish, raqobatbardoshlik.

Аннотация

В исследовании были проанализированы тенденции развития туристической отрасли Узбекистана на основе статистических и экономических показателей. Для оценки и прогнозирования туристических процессов были использованы аддитивный метод, SWOT-анализ и метод Дельфи. На основе экспертных оценок были определены сильные стороны отрасли, направления совершенствования и перспективы дальнейшего развития. Результаты показали, что богатое историко-культурное наследие страны, расположение на Великом шелковом пути и высокий туристический потенциал способствовали устойчивому развитию отрасли. Также было обосновано, что совершенствование логистики, качества услуг и инфраструктуры способно повысить эффективность туристической деятельности. По итогам исследования были разработаны практические рекомендации по совершенствованию туристической статистики и укреплению конкурентоспособности регионов.

Ключевые слова: туризм, туристическая статистика, SWOT-анализ, метод Дельфи, туристический потенциал, логистика, туристические услуги, инновационное развитие, конкурентоспособность.

Abstract

This study analyzed the development trends of the tourism sector in Uzbekistan using statistical and economic approaches. Additive forecasting methods, SWOT analysis, and the Delphi technique were applied to evaluate tourism performance and identify development priorities. Expert assessments were used to determine sector

strengths, areas requiring improvement, and future growth opportunities. The findings showed that Uzbekistan's rich historical and cultural heritage, strategic location along the Great Silk Road, and significant tourism potential contributed positively to sustainable sector development. The study also demonstrated that improvements in logistics, service quality, and tourism infrastructure could further enhance sector efficiency and competitiveness. Based on the results, practical recommendations were formulated for improving tourism statistics, strengthening regional tourism performance, and supporting long-term sector development.

Keywords: tourism, tourism statistics, SWOT analysis, Delphi method, tourism potential, logistics, tourism services, innovative development, competitiveness.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida turizm jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan raqobatbardosh sohalardan biriga aylandi. "Xalqaro darajada turistlar soni 1,5 mlrd. kishiga yetdi. Turizm tushumlari 1,7 trillion AQSh dollarlik ko'rsatkichga erishib jahon eksportining 7 foizini, xizmatlar eksportining 29 foiziga tengdir"¹. Jahon eksportida turizm tushumlari kimyo sanoati va yoqilg'i energetika eksportidan keyin uchinchi o'rinni egallagan. Dunyo mamlakatlari iqtisodiyotining yetakchi tarmoqlarida turizm asosiy o'rinni egallamoqda. Buning natijasida jahonning aksariyat mamlakatlari iqtisodiyoti tarmoqlarida turizmni innovatsion rivojlanishi bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Jahonning turli mamlakatlarida turizm salohiyatini oshirish, yangi xizmatlarni taklif etish, yangi turizm brendlarini yaratish, turizm sohasining raqobatbardoshligini tubdan oshirish, turizm sohasini statistik tadqiqoti hamda turizmni innovatsion rivojlanishini statistik baholash bo'yicha keng qamrovli ilmiy-amaliy tadqiqotlar olib borilmoqda. Tadqiqotlarda turizmni statistik baholash masalalar yetarlicha ochib berilmagan. Bu esa tadqiqotlarda turizm geografiyasini yanada kengaytirish, mamlakatlar iqtisodiyotida, xususan, yalpi ichki mahsulotida uning ulushini oshirish hamda turizmning rentabelli sohalardan biriga aylantirish kabi vazifalarni dolzarb qilmoqda. O'zbekistonda turizmni rivojlantirishga, uni iqtisodiyotda tutgan o'rnini baholashga va turizm statistikasini jahon xalqaro tashkilotlari va standartlari asosida yuritishga katta e'tibor berilmoqda. «Butunjahon turizm tashkiloti, shu jumladan xalqaro tajriba va standartlar turizm sohasida statistika yuritishni takomillashtirish zarur» alohida ta'kidlangan. Bu esa turistlar oqimini ko'paytirish va turizm xizmatlari eksportini kengaytirish, tarmoqda yangi ish o'rinlari yaratish asosida aholining bandlik darajasini oshirish, hamda eng asosiysi turizm statistikasini yuritishni xalqaro standartlar talabi bo'yicha tashkil etish va turizm statistik baholash uslubiyatini yaratish kabi vazifalar qo'yilmoqda. Shu jihatdan bugungi kunda bu borada ilmiy tadqiqotlarni olib borishni zaruriyatini yuzaga chiqarmoqda.

ADABIYOTLAR SHARHI

Turizmni statistik baholash va uning iqtisodiyotdagi o'rnini aniqlash bo'yicha xalqaro metodologik asoslar BMT, UNWTO va Yevrostat tomonidan ishlab chiqilgan Turizmning yordamchi hisobi (Tourism Satellite Account) konsepsiyasida yoritilgan

bo'lib, u turizmning yalpi ichki mahsulot, bandlik va xizmatlar eksportiga qo'shayotgan hissasini kompleks baholash imkonini yaratgan [1]. Turizmning ijtimoiy barqarorlik jihatlarini o'lchash masalalari esa UNWTO ekspertlari tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvlarda takomillashtirilib, turizm rivojlanishining iqtisodiy natijalari bilan bir qatorda ijtimoiy samaradorligini ham baholash zarurligi asoslangan [2].

Turizm statistikasi bo'yicha xalqaro tavsiyalar turistik oqimlar, xarajatlar, turistik mahsulotlar va xizmatlar hisobini yuritishning yagona standartlarini shakllantirgan [3]; [5]. Aleksandrova tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda turizm statistikasining nazariy va amaliy asoslari tizimlashtirilib, statistik tahlil usullarining turizm bozorini o'rganishdagi ahamiyati ko'rsatib berilgan [4]. Golisheva turizmni bozor mexanizmlari asosida rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy jihatlarini tadqiq etib, xizmatlar sifatini oshirish va boshqaruv samaradorligini kuchaytirish omillarini asoslagan [6].

Turizm hududlarining rivojlanish bosqichlarini ilmiy izohlashda Butler tomonidan taklif etilgan turistik hududlar evolyutsiyasi konsepsiyasi muhim nazariy ahamiyat kasb etadi [7]. Mazkur yondashuv turistik hududlarning shakllanishi, o'sishi va modernizatsiya jarayonlarini baholash imkonini beradi.

Mavjud ilmiy tadqiqotlar turizmning iqtisodiy rivojlanishdagi ahamiyatini keng yoritgan bo'lsa-da, O'zbekiston sharoitida turizmni statistik baholash, prognozlashtirish hamda SWOT va Delphi metodlari asosida kompleks tahlil qilish masalalari yetarli darajada o'rganilmagan. Shu sababli mazkur tadqiqot turizm rivojlanish tendensiyalarini statistik usullar asosida baholash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilganligi bilan ilmiy ahamiyat kasb etadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda O'zbekiston turizm sohasining rivojlanish tendensiyalarini baholash va istiqbollari aniqlash uchun statistik tahlil, additiv prognozlash, SWOT hamda Delphi metodlaridan foydalanildi. Dastlab turizmning asosiy ko'rsatkichlari, jumladan kiruvchi va chiquvchi turistlar soni, turizm tushumlari hamda turizm xarajatlari dinamikasi additiv model asosida tahlil qilindi. Mazkur model trend, mavsumiylik va tasodifiy tebranishlarni hisobga olgan holda prognoz natijalarining aniqligini ta'minladi. So'ngra turizm sohasining kuchli tomonlari, rivojlantirishni talab qiluvchi jihatlar, imkoniyatlari va tashqi omillari SWOT tahlili yordamida tizimlashtirildi. SWOT omillarini miqdoriy baholash maqsadida Delphi usuli qo'llanildi. Ekspertlar sifatida turizm sohasida 10 yildan ortiq tajribaga ega bo'lgan 30 nafar turoperator jalb qilindi. Olingan natijalar umumlashtirilib, turizm rivojlanishining ustuvor yo'nalishlari hamda amaliy tavsiyalar shakllantirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Turizm ko'rsatkichlarini prognozlashtirishda qo'llaniladigan navbatida ikki guruhga bo'linib, birinchi guruh o'z ichiga tahliliy metodlarini (analitik ko'rsatkichlarni, analitik tekislash, mavsumiylikni aniqlash, davr intervalini kengaytirish, sirg'anchilikni o'rganish metodlarini), ikkinchi guruhga esa qayta ishlash (additiv, multiplikativ, avtoregressiya va silliqlash) metodlarini qamrab oladi. Yuqoridagi metodlar ichida eng yaxshi metod additiv metodi bo'lib, u o'zida dinamik

qator xususiyatlarini aks ettiruvchi trend, mavsumiylik, sikllik va tasodifiy hodisalarni yig'indisi shaklida ifodalanadi. Yuqoridagi xususiyatlarini hisobga olgan holda biz tadqiqotimizda kiruvchi va chiquvchi turistlar soni, turizm tushumlari hamda turizm xarajatlari ko'rsatkichlarini additiv metodi yordamida tahlil qildik. Ma'lumki, xalqaro amaliyotda biror bir sohani kompleks tahlil qilish va bu sohaning atroflicha o'rganish uchun SWOT, Delphi, AVS va boshqa metodlardan keng foydalaniladi. SWOT metodi birinchi marta 1963-yilda Harvard universiteti professori Kennet Endryus tomonidan qo'llanilgan bo'lib, hozirda iqtisodiyot, biznes va boshqa ko'plab sohalarida keng joriy qilinib kelinmoqda. SWOT so'zi ushbu metod uchun asos bo'lgan to'rtta o'zning inglizchadagi bosh harflari jamlanmasidir, ya'ni Strengths sohaning kuchli tomonlarini, Weaknesses sohaning kuchsiz tomonlarini, Opportunities sohaning imkoniyatlarini, Threats soha uchun tahdidlarni ifodalaydi. SWOTda kuchli tomonlar tahlil qilinayotgan sohaning ijobiy ichki muhitini, kuchsiz tomonlar salbiy ichki muhitni ifodalasa, imkoniyatlar tahlil qilinayotgan sohaning ijobiy tashqi muhitini, tahdidlar salbiy tashqi muhitni ifodalaydi. Oldingi tadqiqotlardagi an'analarni biz buzdik va tadqiqot davomida O'zbekistonda turizm sohasini innovatsion rivojlanishini statistik baholash maqsadida ilk bor SWOT metodini Delphi metodi bilan birgalikda qo'llagan holda omillarni faqat keltirib o'tmasdan ularni statistik baholadik. Delphi metodi bo'yicha sohadagi eng kuchli 30 tagacha bo'lgan ekspertlardan guruh tuzildi. Guruh a'zosi bir biridan mustaqil fikr yuritishi kerak, ya'ni bir birini bilmasligi ta'minlanishi uchun har biriga elektron ravishda xat jo'natildi, ularning fikrlari tahlil qilindi va so'nggi qaror yoki xulosalarga kelindi.

Fikrimizcha, turizm sohasidagi eng kuchli ekspertlar bular turoperatorlar hisoblanadi. Chunki turoperatorlar avvalo reklama ishlari, turistlarni transport harakatini tashkil etish, joylashtirish, sayohatlarini tashkil etish, tur-paketlar bilan ta'minlash va boshqalar bilan bevosita shug'ullanadilar. O'zbekistonda 1200 dan ortiq turoperatorlar mavjud bo'lib, ular ichidan 30 ta ekspert quyidagi shartlar orqali tanlab olindi:

1. Turizm sohasida 10 yildan ortiq amaliy tajribaga ega bo'lgan turoperatorlar;
2. Bir yilda 1000 tadan ortiq turistlar bilan hamkorligi qilgan turoperatorlar;
3. Ichki turizm bilan shug'ullanadigan turoperatorlar bo'lishi shart.

Tanlangan ekspertlarning 11 tasi Toshkent shahrida, 4 tasi Samarqanddan, Buxorodan 3 ta, Xorazmdan 2 ta, qolgan viloyatlardan bittadan turoperatorlar tanlandi. Ularning barchasiga dissertant ishlab chiqqan ikkitadan so'rovnoma tarqatildi. Birinchi so'rovnoma 4 qismdan iborat bo'lib, har bir bo'limda beshtadan savol berilgan, ular ekspertlar tomonidan 5 balli tizim bilan baholanishi zarur. Birinchi so'rovnomaning birinchi bo'limi O'zbekistonda turizm sohasining kuchli tomonlariga, ya'ni turistlarni jalb qiluvchi kuchli omillarga bag'ishlangan bo'lib, unda quyidagi savollar keltirilgan:

1. O'zbekistonda tarixiy joylar mavjudligi;
2. O'zbekistonning buyuk ipak yo'lida joylashganligi;
3. Respublikadagi tinchlik;
4. O'zbekiston xalqining mehmondo'stligi;
5. Turizm xizmat ko'rsatish darajasi.

Shuni ta'kidlash zarurki, barcha bo'limlardagi savollarga javob berishda turoperatorlarning savollarni o'zlari tanlash huquqi ham berildi. So'rovnomaning ikkinchi bo'limida Respublikada turizm sohasining kuchsiz tomonlari yoritildi, uchinchi bo'limida esa turizmni rivojlantirish imkoniyatlari baholansa, oxirgi bo'limda turizm rivojlanishiga to'siq bo'lishi mumkin bo'lgan tahdidlar ballashtirildi. So'rovnoma 30ta turoperator tomonidan to'ldirilgandan so'ng yig'ib olindi va umumlashtirildi, ya'ni har bir savol uchun o'rtacha ball hisoblandi. 2.4-jadvalda keltirilgan o'rtacha ballardan ko'rinib turibdiki, turoperatorlarni fikricha,

1-jadval

O'zbekistonda turizm sohasini rivojlanishining SWOT tahlili¹

O'zbekistonda turizm sohasining kuchli tomonlari		
1	O'zbekistonda tarixiy joylar mavjudligi	5.2
2	O'zbekistonning buyuk ipak yo'lida joylashganligi	4.4
3	Respublikadagi tinchlik	3.5
4	O'zbekiston xalqining mehmondo'stligi	3.0
5	Turizmda xizmat ko'rsatish darajasi	2.5
O'zbekistonda turizm sohasining kuchsiz tomonlari		
1	Logistika holati	5.0
2	Transport, joylashtiruv tashkilotlari, turizm obyektlari orasidagi hamkorlik	4.0
3	Turizmda mavsumiylikni mavjudligi	3.8
4	Turistlarga xizmat ko'rsatuvchi obyektlarda moddiy-texnika bazasining holati	3.1
5	Rekreatsioon dam olish joylarining mavjudligi va holati	3.1
O'zbekistonda turizm sohasini rivojlantirishdagi mavjud imkoniyatlar		
1	Xalqaro turistik kompaniyalari, mehmonxonalar, aviakompaniyalar bilan hamkorlik	5.0
2	Tashqi reklama muhiti va viza rejimining holati	4.0
3	Turizm sohasidagi kuchli mutaxassislarni faoliyati	4.0
4	Turistik xizmatlar narxlarining raqobatdoshligi	3.5
5	Turizm turlarini ko'paytirish	3.3
O'zbekistonda turizm sohasini rivojlanishidagi tahdidlar		
1	Infrastrukturaning innovatsion rivojlanishdan to'xtab qolishi	5.0
2	Soliq sohasidagi islohotlar darajasi	4.0
3	Jahonda turizmning jadal rivojlanayotganligi	3.0
4	Qo'shni davlatlar bilan o'zaro hamkorlik darajasi	2.0
5	O'zbekistonda turistlar bilan bog'liq turli xil salbiy va noxush holatlar mavjudligi	1.0

O'zbekistonda turizmni eng kuchli tomonlari ichida yuqori ball tarixiy joylarning mavjudligiga berilgan. Ikkinchi o'rinda, Respublikaning Buyuk Ipak yo'lga joylashganligi, uchinchi va to'rtinchi o'rinlarda esa Respublikadagi tinchlik va o'zbek xalqining mehmondo'stligi, xizmat ko'rsatish darajasi oxirgi o'rinni egallaydi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek biz taklif qilgan savollar bilan turoperatorlar bergan javoblari to'liq mos kelmaydi. Ushbu holatni biz qo'llab quvvatlaymiz, chunki

¹ Muallif ishlanmasi

turoperatorlar katta amaliyotchi, ular har kuni bu savollarga duch keladi. Shuning uchun ularni javoblari qabul qildik va umumlashtirdik (1-jadval).

1-jadvalda keltirilgan ma'lumotlarni guvohlik berishicha, O'zbekistonda turizmni eng kuchsiz tomoni logistika holati ekan, turizmni rivojlantirish imkoniyatlari ham yuqori ballarga ega bo'ldi. O'zbekistonda turizmni rivojlanishiga ta'sir qiluvchi ichki omillardan salbiy ta'sir qiluvchilar ustun turadi, tashqi omillarda esa teskarisi, ya'ni tegishli ravishda 4,0 va 2,8 ball. Bu holatni o'zgartirish uchun, bizni fikrimizcha, birinchi navbatda logistika siyosatini o'zgartirish zarur, ya'ni turli aviakompaniyalarni O'zbekistonga kirib kelishini ta'minlash talab etiladi. Ushbu fikrimizni tasdig'i sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 19-iyun PQ-4755-sonli "Turizm sohasini sanitariya-epidemiologik xavfsizlikning kuchaytirilgan rejimi talablariga qat'iy rioya qilgan holda rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarorini¹ keltirish mumkin. Ushbu farmonda:

1. Xorijiy aviakompaniyalar ularning tegishli hujjatlarini

tekshirish natijalariga ko'ra Xalqaro fuqaro aviatsiyasi tashkilotining (IKAO) uchish xavfsizligi va aviatsiya xavfsizligi bo'yicha standartlariga muvofiq bo'lishi sharti bilan havo qatnovi to'g'risidagi hukumatlararo bitimning mavjudligidan qat'i nazar "Ochiq osmon" rejimi joriy etilgan xalqaro aeroportlarga doimiy qatnovlarni amalga oshira oladi.

2. 2021-yil 1-yanvardan 2023-yil 31-dekabrga qadar mehmonxonaga belgilangan tartibda berilgan toifa saqlangan taqdirda tegishli yil yakuniga ko'ra joylashtirish vositasining toifasi uchun undirilgan turistik (mehmonxona) yig'im summasining 50 foizi joylashtirish vositalariga qaytariladi.

3. 2020-yil 31-dekabrga qadar «Uzbekistan. Safe travel GUARANTEED» («O'zbekiston. Xavfsiz sayohat KAFOLATLANGAN») tizimining xavfsiz obyektlari reyestriga kiritilgan, turizm va yondosh infratuzilma obyektlarining bino va inshootlarida sanitariya-epidemiologiya xizmati tashkilotlari tomonidan dezinfeksiya, dezinseksiya, deratizatsiya hamda yuqumli kasalliklar paydo bo'lishining oldini olish va darajasini pasaytirishga qaratilgan epidemiyaga qarshi kurashish profilaktik tadbirlarini amalga oshirishga yo'naltirilgan xo'jalik subyektlarining xarajatlari O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjetidan ajratiladigan mablag'lar hisobidan qoplanadi va boshqalarga ruxsat berildi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari O'zbekistonda turizm oqimlarining geografik tarkibi nisbatan tor ekanligini ko'rsatdi. Xususan, mamlakatga kiruvchi va undan chiquvchi turistlarning qariyb 90 foizi qo'shni davlatlar hissasiga to'g'ri keladi. Shu bilan birga, turistlarning asosiy qismi, ya'ni 80 foizga yaqini qisqa muddatli safarlar bilan, asosan qarindosh va yaqinlarini ziyorat qilish maqsadida harakatlanadi. Yosh tarkibi bo'yicha 40-55 yoshdagi turistlar eng katta ulushni tashkil etadi. Ulardan keyingi o'rinlarda 18-

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 19-iyun PQ-4755-sonli "Turizm sohasini sanitariya-epidemiologik xavfsizlikning kuchaytirilgan rejimi talablariga qat'iy rioya qilgan holda rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori <https://lex.uz/docs/-4862987?ONDATE=20.01.2024>

40 yoshdagi turistlar, 55 yoshdan yuqori yosh guruhlari hamda 18 yoshgacha bo'lgan shaxslar joylashgan.

SWOT tahlil natijalariga ko'ra, O'zbekiston turizm sohasining asosiy ustunliklari mamlakat hududida boy tarixiy-madaniy meros obyektlarining mavjudligi hamda Buyuk Ipak yo'li chorrahasida joylashganligi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, logistika tizimining yetarli darajada rivojlanmaganligi va ayrim rekreatsion hududlarning infratuzilmaviy holati sohaning zaif tomonlari sifatida namoyon bo'lmoqda. Imkoniyatlar orasida xalqaro turistik kompaniyalar, mehmonxona tarmoqlari va aviakompaniyalar bilan hamkorlikni kengaytirish muhim ahamiyat kasb etsa, turizm infratuzilmasining innovatsion rivojlanish sur'atlarining sustligi asosiy tahdid sifatida baholandi.

Delphi metodi asosida shakllantirilgan T-ABC modeli natijalari Samarqand, Buxoro va Xorazm viloyatlarida turizm jozibadorligi, turizm xizmatlari sifati hamda tashqi omillar bo'yicha yuqori ko'rsatkichlar qayd etilganligini ko'rsatdi. Aksincha, Jizzax, Andijon va Sirdaryo viloyatlarida ushbu indikatorlar bo'yicha nisbatan past natijalar kuzatildi.

Korrelatsion-regression tahlil natijalariga ko'ra, mehmonxonalarda tunab qolgan turistlar soniga eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omil tashqi omillar hisoblanadi. Ikkinchi darajadagi ta'sir turizm jozibadorligi omiliga to'g'ri kelsa, turizm xizmatlari omilining ta'siri nisbatan pastroq ekanligi aniqlandi.

Yuqoridagi natijalardan kelib chiqib, quyidagi takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq:

- turizm oqimlari geografiyasini diversifikatsiya qilish orqali uzoq xorijiy mamlakatlardan turistlarni jalb etish choralari kuchaytirish;
- transport-logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish va hududlararo transport bog'liqligini yaxshilash;
- rekreatsion va ekologik turizm obyektlarini rivojlantirishga investitsiyalar hajmini oshirish;
- xalqaro mehmonxona tarmoqlari, aviakompaniyalar va turoperatorlar bilan strategik hamkorlikni kengaytirish;
- turizm infratuzilmasida innovatsion texnologiyalar va raqamli platformalarni joriy etishni jadallashtirish;
- turizm salohiyati nisbatan past bo'lgan hududlarda maqsadli rivojlantirish dasturlarini amalga oshirish;
- hududiy turizm brendlarini shakllantirish va marketing faoliyatini kuchaytirish orqali ichki hamda tashqi turizm bozorlarida raqobatbardoshlikni oshirish.

Mazkur chora-tadbirlarning amalga oshirilishi O'zbekiston turizm sohasining barqaror rivojlanishini ta'minlash, hududlar o'rtasidagi tafovutlarni kamaytirish va mamlakatning xalqaro turizm bozoridagi mavqeyini mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Вспомогательный счет туризма: рекомендуемая методологическая основа, 2008 год. - Нью-Йорк: ООН, Всемирная туристская организация (ЮНВТО), Евростат, 2010. - 10 с. ISBN 978-92-1-461023-6.

2. Measuring the Social Dimension of the Sustainability of Tourism: Findings of the MST Sub-group on the Social Dimension / Cesare Costantino. - Madrid: UNWTO Committee on Statistics, Nineteenth Meeting, 26-27 February 2019.

3. Международные рекомендации по статистике туризма, 2008 год. - Мадрид; Нью-Йорк: ООН, 2010. - 140 с.

4. Александрова А.Ю. Статистика туризма. - М.: Федеральное агентство по туризму, 2014. - 464 с.

5. Международные рекомендации по статистике туризма, 2008 год: Руководство по составлению статистики. - Мадрид; Нью-Йорк: ООН, 2016. - 160 с.

6. Голышева Е.В. Совершенствование организации и механизма развития туризма в рыночных условиях: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.13. - Ташкент, 2012. - 156 с.

7. Butler R.W. The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution // The Canadian Geographer. - 1980. - Vol. 24, No. 1. - P. 5-12.

QURILISH KORXONALARIDA KORPORATIV BOSHQARUVNING IQTISODIY MOHIYATI VA ZAMONAVIY ILMIY KONSEPSIYALARI

G'iyosov Ilhom Karimovich

Toshkent arxitektura-qurilish universiteti
professor v.b.

E-mail: giyasov.ilhom.ig@gmail.com

Annotatsiya

Tadqiqotda qurilish korxonalarida korporativ boshqaruvning iqtisodiy mazmuni, nazariy asoslari va zamonaviy ilmiy konsepsiyalari tahlil qilindi. Korporativ boshqaruvning agentlik nazariyasi, manfaatdor tomonlar yondashuvi, tranzaksiya xarajatlari nazariyasi hamda ESG tamoyillari qurilish tarmog'i xususiyatlari bilan bog'liq holda baholandi. Tadqiqot davomida qurilish korxonalarida uchraydigan agentlik munosabatlari tizimlashtirildi, manfaatdor tomonlar o'rtasidagi aloqalar o'rganildi va tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish mexanizmlari asoslandi. Qurilish korxonalarini uchun gibridd korporativ boshqaruv modeli ishlab chiqildi. Xalqaro tajriba hamda O'zbekiston amaliyoti qiyosiy tahlil qilinib, korporativ boshqaruv samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy takliflar shakllantirildi. Natijalar qurilish korxonalarining investitsion jozibadorligi, shaffofligi va uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qildi.

Kalit so'zlar: korporativ boshqaruv, qurilish korxonasi, agentlik nazariyasi, ESG, manfaatdor tomonlar, risk-menejment, investitsion jozibadorlik, kuzatuv kengashi.

Аннотация

В исследовании был проведён анализ экономического содержания корпоративного управления, его теоретических основ и современных научных концепций в строительных компаниях. Были рассмотрены агентская теория, теория заинтересованных сторон, теория транзакционных издержек и принципы ESG с учётом особенностей строительной отрасли. В ходе исследования были систематизированы агентские отношения, характерные для строительных организаций, изучены взаимодействия между заинтересованными сторонами и обоснованы механизмы снижения транзакционных издержек. Для строительных предприятий была разработана гибридная модель корпоративного управления. На основе сравнительного анализа международного опыта и практики Узбекистана были сформулированы практические рекомендации по повышению эффективности корпоративного управления. Полученные результаты способствовали укреплению инвестиционной привлекательности, прозрачности деятельности и устойчивого долгосрочного развития строительных компаний.

Ключевые слова: корпоративное управление, строительная компания, агентская теория, ESG, заинтересованные стороны, риск-менеджмент, инвестиционная привлекательность, наблюдательный совет.

Abstract

The study examined the economic essence of corporate governance, its theoretical foundations, and modern scientific concepts in construction enterprises. Agency theory, stakeholder theory, transaction cost theory, and ESG principles were evaluated

in relation to the specific characteristics of the construction sector. The research systematized agency relationships typical of construction companies, analyzed stakeholder interactions, and substantiated mechanisms for reducing transaction costs. A hybrid corporate governance model for construction enterprises was developed. International experience and the practice of Uzbekistan were comparatively analyzed, and practical recommendations aimed at improving corporate governance effectiveness were formulated. The findings contributed to strengthening investment attractiveness, operational transparency, and the long-term sustainable development of construction enterprises.

Keywords: corporate governance, construction enterprise, agency theory, ESG, stakeholders, risk management, investment attractiveness, supervisory board.

KIRISH

Korporativ boshqaruv zamonaviy iqtisodiy nazariya va amaliyotning muhim institutsional kategoriyalaridan biri hisoblanib, korxonalarning barqaror rivojlanishi, investitsion jozibadorligi va raqobatbardoshligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, global iqtisodiyotda kuzatilayotgan transformatsiya jarayonlari korporativ boshqaruvning strategik ahamiyatini yanada kuchaytirmoqda. Jumladan, 2008-yilgi jahon moliyaviy inqirozi, 2020-yildagi COVID-19 pandemiyasi hamda 2022-2023 yillarda global ta'minot zanjirlarida yuzaga kelgan uzilishlar korporativ boshqaruv tizimi samaradorligi korxonalarning tashqi iqtisodiy shoklarga moslashuvchanligi va moliyaviy barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishini namoyon etdi.

Xalqaro tashkilotlar tadqiqotlari mazkur holatni tasdiqlaydi. Xususan, Jahon bankining baholashlariga ko'ra, korporativ boshqaruv amaliyotlari yuqori darajada shakllangan kompaniyalarda moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari 18-27 foizga, investitsiya resurslarini jalb qilish imkoniyatlari esa 32-46 foizga yuqori bo'lishi kuzatilgan. Bu esa korporativ boshqaruvni korxonalar iqtisodiy samaradorligini oshirishning muhim institutsional mexanizmi sifatida baholash imkonini beradi.

O'zbekiston iqtisodiyotida qurilish tarmog'i milliy iqtisodiy o'sishning drayver sohalaridan biri hisoblanadi. Mamlakatda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli urbanizatsiya jarayonlari, yangi uy-joy massivlari va muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmalarini barpo etish bo'yicha davlat dasturlari tarmoqning iqtisodiy ahamiyatini sezilarli darajada oshirdi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2023-yilda qurilish sohasida bajarilgan ishlar hajmi 127,4 trln so'mni tashkil etib, yalpi ichki mahsulotning 8,2 foiziga teng bo'lgan hamda tarmoqda 340 mingdan ortiq aholi bandligi ta'minlangan.

Mamlakatda 2025-2029 yillarda transport, muhandislik-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilma obyektlarini rivojlantirish uchun 85 trln so'mdan ortiq investitsiya mablag'larini yo'naltirish rejalashtirilgan. Mazkur investitsiya resurslaridan samarali foydalanish qurilish korxonalarida korporativ boshqaruvning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish, boshqaruv qarorlari shaffofligini ta'minlash va korporativ nazorat tizimlarini takomillashtirish bilan chambarchas bog'liqdir.

O'zbekiston qurilish tarmog'ida korporativ boshqaruv tizimlari hozirgi bosqichda rivojlanishning transformatsiya davrini boshdan kechirmoqda. Xususan, mustaqil direktorlar ulushining o'rtacha 19,7 foizni tashkil etishi, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) bo'yicha hisobot taqdim etayotgan korxonalar ulushining 41,6 foiz darajasida qolib ketayotgani hamda ESG hisobotlarini yurituvchi kompaniyalar ulushining atigi 6,8 foizga tengligi sohada korporativ boshqaruvning xalqaro standartlardan ma'lum darajada ortda qolayotganligini ko'rsatadi. Vaholanki, OECD mamlakatlarida mazkur ko'rsatkichlar tegishlicha 30-50 foiz, 85 foizdan yuqori va sezilarli darajada yuqori ulushni tashkil etadi.

Ushbu holat qurilish korxonalarida korporativ boshqaruv mexanizmlarini nazariy va metodologik jihatdan chuqur o'rganish zarurligini belgilab beradi. Shu nuqtai nazardan, korporativ boshqaruvning iqtisodiy mazmuni, uning asosiy ilmiy konsepsiyalari va zamonaviy yondashuvlarini qurilish sohasining texnologik, investitsion va tashkiliy xususiyatlari bilan uyg'unlikda tadqiq etish sohada samarali korporativ boshqaruv modellarini shakllantirishning muhim ilmiy asosi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Korporativ boshqaruvning nazariy asoslari axborot nomutanosibligi va bozor ishonchliligi masalalari bilan uzviy bog'liqdir. Akerlof tomonidan ishlab chiqilgan axborot asimmetriyasi nazariyasi iqtisodiy munosabatlarda ishtirokchilar o'rtasidagi ma'lumotlar tafovuti samaradorlikka ta'sir ko'rsatishini asoslab bergan [1]. Korxona resurslari va ularning uzoq muddatli raqobat ustunligini shakllantirishdagi o'rni esa Barney tomonidan tadqiq etilib, samarali boshqaruv korxonaning strategik rivojlanish omili sifatida baholangan [2].

Korporativ boshqaruv nazariyasining shakllanishida Berle va Meansning tadqiqotlari alohida ahamiyat kasb etadi. Ular korporatsiyalarda mulk va boshqaruvning ajralishi natijasida vujudga keladigan boshqaruv muammolarini ilmiy jihatdan asoslaganlar [3]. Qurilish tarmog'ida korporativ boshqaruv amaliyotining zamonaviy jihatlari Chartered Institute of Building tomonidan o'rganilib, korporativ nazorat va loyiha boshqaruvi o'rtasidagi bog'liqlik yoritilgan [4].

Korxonalarning institutsional tabiati va boshqaruv xarajatlarini tushuntirishda Kouzning firma nazariyasi muhim o'rin egallaydi [5]. Donaldson va Preston tomonidan ishlab chiqilgan manfaatdor tomonlar nazariyasi esa korporativ boshqaruvni faqat aksiyadorlar manfaatlari bilan cheklamasdan, barcha manfaatdor guruhlar manfaatlari muvofiqlashtirish tizimi sifatida talqin qilgan [6]. Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun korporativ boshqaruvni baholash mezonlari va amaliy yondashuvlari EBRD tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, ular korporativ boshqaruv sifatini oshirishning muhim vositasi hisoblanadi [7].

Agentlik nazariyasining rivojlanishida Fama tomonidan korxona faoliyatidagi nazorat va rag'batlantirish mexanizmlari tahlil qilingan [8]. Keyinchalik Fama va Jensen mulk egaligi hamda nazorat funksiyalarining ajralishini chuqur o'rganib, korporativ boshqaruvning institutsional asoslarini takomillashtirgan [9]. Freeman korporativ boshqaruv tizimida manfaatdor tomonlar konsepsiyasini kengaytirib,

korxonalar faoliyatining iqtisodiy va ijtimoiy jihatlarini uygʻunlashtirish zarurligini asoslagan [10].

Barqaror rivojlanish tamoyillarining korporativ boshqaruvga integratsiyalashuvi GRI standartlarida oʻz aksini topgan boʻlib, qurilish va koʻchmas mulk sektorlarida ekologik, ijtimoiy va boshqaruv koʻrsatkichlarini baholash mezonlari ishlab chiqilgan [11]. IFC metodologiyasi korporativ boshqaruv samaradorligini baholash va investorlar ishonchini mustahkamlashga qaratilgan yondashuvlarni taklif etadi [12]. ISO 37000 standarti esa tashkilotlar boshqaruvining xalqaro tamoyillarini belgilab, hisobdorlik, shaffoflik va masʼuliyat mezonlarini tizimlashtirgan [13].

Jensen va Meckling tomonidan ishlab chiqilgan agentlik xarajatlari nazariyasi korporativ boshqaruvning eng muhim ilmiy asoslaridan biri boʻlib, menejerlar va mulkdorlar manfaatlari oʻrtasidagi muvozanatni taʼminlash zaruratini koʻrsatadi [14]. La Porta va hammualliflar huquqiy tizim hamda investorlar huquqlarini himoya qilish darajasi korporativ boshqaruv sifatiga bevosita taʼsir qilishini empirik jihatdan isbotlaganlar [15]. Investorlarni himoya qilish mexanizmlarining korporativ boshqaruv samaradorligidagi oʻrni keyingi tadqiqotlarda ham rivojlantirilgan [16].

Institutsional iqtisodiyot doirasida Nort korporativ boshqaruv samaradorligini rasmiy va norasmiy institutlar bilan bogʻliq holda izohlagan [17]. OECD tomonidan ishlab chiqilgan korporativ boshqaruv tamoyillari esa mazkur yoʻnalishdagi xalqaro standart sifatida eʼtirof etilib, kuzatuv kengashlari faoliyati, aksiyadorlar huquqlari va oshkoralik masalalarini qamrab oladi [18]. Jahon bankining Business Ready hisobotlarida ham samarali korporativ boshqaruv investitsion muhit va biznes rivojlanishining muhim omili sifatida baholangan [19].

Oʻzbekistonda korporativ boshqaruv tizimini rivojlantirish boʻyicha huquqiy asoslar aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik hujjatlarida mustahkamlangan [20]. Aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish boʻyicha hukumat qarorlari korporativ nazorat va boshqaruv sifatini oshirishga xizmat qilmoqda [21]. Kapital bozorini rivojlantirish agentligi hisobotlarida korporativ boshqaruvning amaliy holati va rivojlanish tendensiyalari yoritilgan [22]. Moliya vazirligi tomonidan eʼlon qilingan IFRS monitoring natijalari esa xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini joriy etish korxonalarda shaffoflik va investitsion jozibadorlikni oshirishga xizmat qilayotganini koʻrsatadi [23].

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda qurilish korxonalarida korporativ boshqaruvning nazariy va amaliy jihatlarini oʻrganish uchun kompleks ilmiy yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez, qiyosiy tahlil, statistik maʼlumotlarni umumlashtirish hamda ekspert baholash usullari qoʻllanildi. Korporativ boshqaruvning agentlik nazariyasi, manfaatdor tomonlar konsepsiyasi, tranzaksiya xarajatlari nazariyasi va ESG yondashuvlari ilmiy manbalar asosida oʻrganildi. Oʻzbekiston qurilish korxonalari faoliyatiga oid maʼlumotlar xalqaro amaliyot bilan qiyosiy tahlil qilindi. Tadqiqot davomida kuzatuv kengashlari faoliyati, mustaqil direktorlar ishtiroki, IFRS hisobotlari, risk-menejment tizimlari va korporativ oshkoralik koʻrsatkichlari baholandi. Olingan natijalar asosida qurilish korxonalari uchun

korporativ boshqaruv samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy takliflar ishlab chiqildi. Tadqiqot metodologiyasi korporativ boshqaruv tizimining institutsional, tashkiliy va iqtisodiy jihatlarini kompleks baholash imkonini berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Korporativ boshqaruv nazariyasida agentlik munosabatlari, manfaatdor tomonlar manfaatini muvofiqlashtirish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish, institutsional muhit va ESG tamoyillari muhim nazariy asoslar sifatida qaraladi. Biroq qurilish tarmog'ida ushbu nazariy yondashuvlar umumiy iqtisodiyotdagi holatga nisbatan murakkabroq ko'rinishda namoyon bo'ladi. Bu, avvalo, qurilish faoliyatining loyihaviy xususiyati, uzoq investitsion sikl, yuqori kapital sig'imi, ko'p bosqichli shartnoma munosabatlari hamda subpudratchilar ishtirokining kengligi bilan izohlanadi.

Jensen va Mekling tomonidan asoslangan agentlik nazariyasida asosiy e'tibor aksiyadorlar va menejerlar o'rtasidagi manfaatlar ziddiyatiga qaratiladi. Qurilish korxonalarida esa agentlik muammosi faqat mazkur ikki subyekt o'rtasida emas, balki yirik va kichik aksiyadorlar, korxona va kreditorlar, asosiy pudratchi va subpudratchilar o'rtasida ham yuzaga keladi. Shu sababli qurilish tarmog'ida korporativ boshqaruv mexanizmlari ko'p subyektki agentlik munosabatlarini hisobga olgan holda shakllantirilishi lozim.

1-jadval.

Agentlik muammosining qurilish tarmog'iga xos to'rtta turi¹

Agentlik muammosi turi	Umumiy iqtisodiyotdagi ko'rinishi	Qurilish tarmog'idagi o'ziga xos namoyon bo'lishi
I tur: Aksiyador-Menejer ziddiyati	Menejer qisqa muddatli bonusni maksimallashtirish uchun korxona uzoq muddatli manfaatiga zarar keltiruvchi qarorlar qabul qiladi	Loyiha menejeri buyurtmachi bilan munosabatni saqlash o'rniga subpudratchilardan «ulush» olishi; byudjet oshirilishi yoki sifat pasaytirilishi orqali shaxsiy manfaat ko'zlanishi
II tur: Yirik-Kichik aksiyador ziddiyati	Yirik aksiyador korxonadan tunnelling - resurslarni o'zga kompaniyaga noqonuniy o'tkazish - amalga oshiradi	O'zbekiston qurilish AJlarida yirik aksiyador ulushi o'rtacha 68,4%; affillangan subpudratchilarga narx oshirib shartnoma; noaffillangan investorlar zararga uchraydi
III tur: Korxona-Kreditor ziddiyati	Korxona kredit mablag'ini kredit sharti ko'rsatilganidan boshqa maqsadga sarflaydi	Bank krediti olingan loyihada mablag' boshqa loyihaga yo'naltirilishi; IFRS hisoboti mavjud bo'lmasa kreditor moliyaviy ahvolni to'liq bilmaydi
IV tur: Asosiy pudratchi-Subpudratchi ziddiyati	Qurilishga xos: asosiy pudratchi subpudratchi ish sifati yoki hisobini to'liq tekshira olmaydi	Subpudratchi ish sifatini oshirish o'rniga xarajatlarni kamaytiradi; hisob-fakturalar summasi bajarilgan ishdan orttiriladi; nazorat kuchsiz bo'lsa zarar aksiyadorlarga tushadi

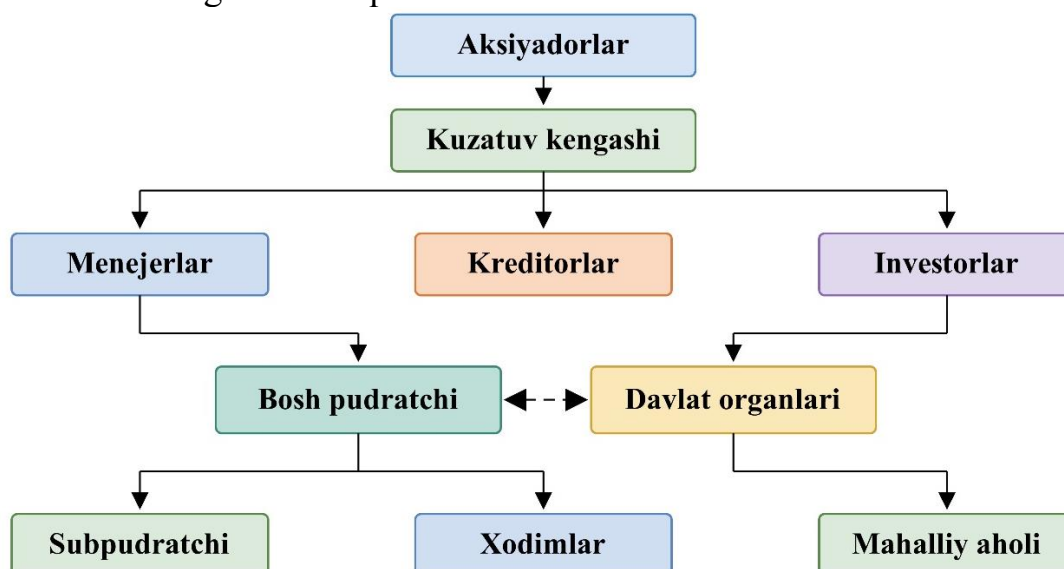
¹ Manba: Jensen & Meckling (1976) klassifikatsiyasi asosida muallif ishlab chiqdi

Shu munosabat bilan tadqiqot doirasida qurilish tarmog'ida uchun xos bo'lgan agentlik muammosining to'rtta asosiy turi tizimlashtirildi hamda ularning kelib chiqish sabablari va korporativ boshqaruvga ta'siri aniqlandi (1-jadval). Mazkur yondashuv qurilish korxonalarida korporativ nazorat mexanizmlarini takomillashtirish va manfaatlar muvozanatini ta'minlashning nazariy asoslarini kengaytirish imkonini beradi.

1-jadval tahlili qurilish tarmog'ida IV tur - asosiy pudratchi va subpudratchi o'rtasidagi agentlik ziddiyati alohida ahamiyatga ega. Chunki qurilish loyihalarida ishlar hajmining katta qismi subpudratchilar tomonidan bajariladi. Bunda asosiy pudratchi har doim ham bajarilgan ish sifati, material sarfi, texnik me'yorlarga rioya etilishi va hisob-fakturalarning haqqoniyligini to'liq nazorat qila olmaydi. Natijada axborot asimmetriyasi, xarajatlarning sun'iy oshishi va moliyaviy yo'qotishlar yuzaga keladi.

Qurilish sohasida agentlik muammolarini kamaytirish uchun uchta ustuvor mexanizm taklif etiladi: birinchidan, kuzatuv kengashida mustaqil direktorlar ulushini kamida 30 foizga yetkazish; ikkinchidan, subpudrat shartnomalari bo'yicha majburiy audit tizimini joriy etish; uchinchidan, menejerlar faoliyatini uzoq muddatli KPI va aksiyalarga asoslangan rag'batlantirish mexanizmlari bilan bog'lash. Bu mexanizmlar korporativ nazoratni kuchaytirish, manfaatlar ziddiyatini kamaytirish va resurslardan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

Manfaatdor tomonlar nazariyasi nuqtai nazaridan qurilish loyihalari ko'p ishtirokchili iqtisodiy tizim hisoblanadi. Bitta qurilish loyihasida aksiyadorlar, investorlar, kreditorlar, menejerlar, xodimlar, subpudratchilar, davlat organlari, mahalliy aholi va buyurtmachilar manfaatlarini kesishadi. Shu bois korporativ boshqaruv tizimi faqat aksiyadorlar manfaatini emas, balki barcha ishtirokchilar manfaatini muvozanatlashtirishga xizmat qilishi zarur.

1-rasm. Qurilish korxonasida manfaatdor tomonlar o'zaro munosabati¹

¹ Muallif ishlanmasi

1-rasmdan ko‘rinib turibdiki, qurilish korxonasida korporativ boshqaruv munosabatlari vertikal va gorizontaal aloqalar uyg‘unligida shakllanadi. Ayniqsa, subpudratchilarni alohida manfaatdor tomon sifatida ajratish muhim hisoblanadi. Chunki ular loyiha qiymatining sezilarli qismini bajarishi, sifat va muddatlarga bevosita ta’sir ko‘rsatishi bilan boshqa ta’minotchilardan farq qiladi.

Tranzaksiya xarajatlari nazariyasi qurilish tarmog‘i uchun yana bir muhim nazariy asos hisoblanadi. Qurilishda shartnoma munosabatlari ko‘p bosqichli bo‘lib, har bir bosqichda muzokara, monitoring, nazorat, hisob-kitob va nizolarni hal etish xarajatlari yuzaga keladi. Ayniqsa, subpudrat shartnomalarida texnik spetsifikatsiyalar, ish hajmi, material sifati va muddatlar bo‘yicha noaniqliklar yuqori bo‘ladi.

2-jadval.

Tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish mexanizmlari¹

Shartnoma turi	Asosiy muammo	Tranzaksiya xarajati manbai	Taklif etiladigan yechim
Subpudrat shartnomalari	Sifat va hisob-fakturalar noaniqligi	Monitoring va qayta tekshirish xarajatlari	Subpudratchilar reytingi, texnik audit
Buyurtmachi bilan shartnoma	Muddat kechikishi va narx oshishi	Qo‘shimcha kelishuvlar, nizolar	Loyiha nazorat qo‘mitasi, change-order protokoli
Moliyalashtirish shartnomalari	Kredit riski va axborot asimmetriyasi	Bank monitoringi va risk baholash xarajatlari	IFRS hisoboti, kovenantalar nazorati
Mehnat shartnomalari	Malaka va kadrlar aylanishi	Yangi xodim topish va o‘qitish xarajatlari	Uzoq muddatli shartnoma, malaka oshirish

2-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, qurilishda tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish uchun shartnoma munosabatlarini standartlashtirish, axborot ochiqligini oshirish va monitoring mexanizmlarini kuchaytirish zarur. Bunda subpudratchilar reytingi, texnik audit, KPI bilan bog‘langan to‘lov tizimi va raqamli dashbordlar muhim ahamiyatga ega.

Institutsional yondashuv qurilish korxonalarida korporativ boshqaruv samaradorligi nafaqat rasmiy qonunlar, balki norasmiy institutlar - korporativ madaniyat, ishonch, shaffoflik, etika va mas’uliyat darajasiga ham bog‘liq ekanligini ko‘rsatadi. O‘zbekistonda korporativ qonunchilik, aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatini tartibga solish, audit va moliyaviy hisobot standartlarini joriy etish bo‘yicha ijobiy o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Biroq korporativ madaniyat, mustaqil direktorlar instituti, ESG hisobotlari va affillangan bitimlarni ochiqlash borasida hal etilishi lozim bo‘lgan vazifalar saqlanib qolmoqda.

Qurilish tarmog‘ida ESG tamoyillarini joriy etish ham alohida ahamiyatga ega. Chunki qurilish faoliyati ekologik resurslar sarfi, chiqindilar, mehnat xavfsizligi, mahalliy aholi manfaatlari va tender shaffofligi bilan bevosita bog‘liq. Shu sababli ESG yondashuvi qurilish korxonalarida korporativ boshqaruvning qo‘shimcha elementi emas, balki strategik boshqaruvning ajralmas qismi sifatida qaralishi lozim.

Tahlillar asosida qurilish korxonalari uchun korporativ boshqaruvning quyidagi mualliflik ta’rifi taklif etiladi: qurilish korxonalarida korporativ boshqaruv -

¹ Muallif ishlanmasi

aksiyadorlar, investorlar, kreditorlar, menejerlar, xodimlar, subpudratchilar, davlat organlari va jamoat manfaatlarini muvozanatlashtirish, investitsiya resurslarini loyiha va korxona darajasida samarali joylashtirish, risklarni tizimli nazorat qilish hamda ESG tamoyillari asosida uzoq muddatli qiymat yaratishga qaratilgan tashkiliy-iqtisodiy va institutsional mexanizmlar tizimidir.

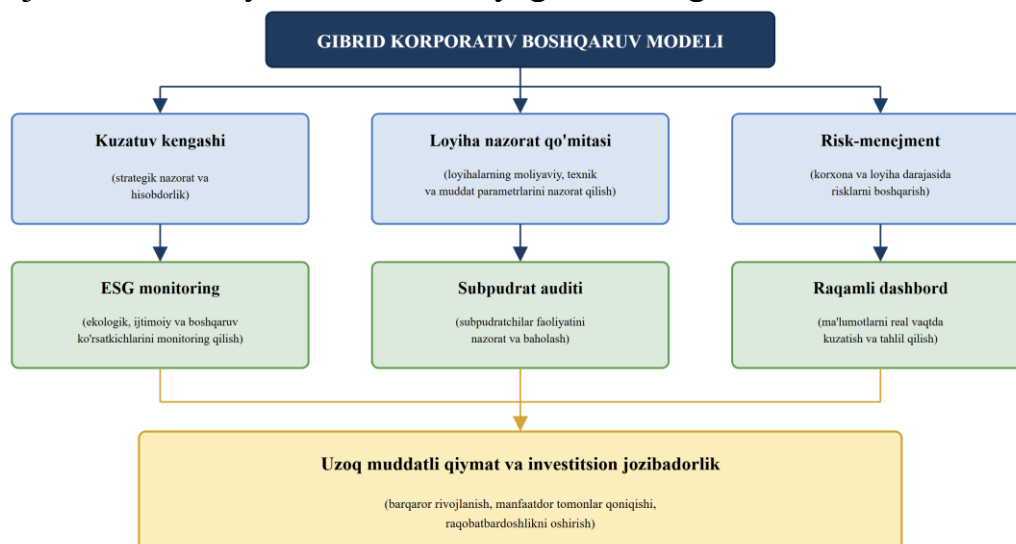
3-jadval

Qurilish korxonalarida ESG yo‘nalishlari va korporativ boshqaruv mexanizmlari¹

ESG yo‘nalishi	Qurilish sohasidagi mazmuni	Korporativ boshqaruv mexanizmi
E - ekologik mas‘uliyat	Qurilish chiqindilari, energiya tejamkorlik, suv resurslari, yashil materiallar	ESG hisoboti, ekologik audit, yashil qurilish standartlari
S - ijtimoiy mas‘uliyat	Mehnat xavfsizligi, mahalliy ish o‘rinlari, jamoat bilan muloqot	LTI monitoringi, xodimlar malakasini oshirish, jamoat tinglovlari
G - boshqaruv sifati	Tender shaffofligi, antikorrupsiya, affillangan bitimlar ochiqqligi	Audit qo‘mitasi, komplayens tizimi, whistleblowing mexanizmi

Mazkur ta’rif mavjud yondashuvlardan bir necha jihati bilan farq qiladi. Birinchidan, unda subpudratchilar alohida manfaatdor tomon sifatida kiritilgan. Ikkinchidan, korporativ boshqaruv korxona va loyiha darajasidagi boshqaruvni birlashtiruvchi tizim sifatida qaralgan. Uchinchidan, ESG tamoyillari korporativ boshqaruvning tashqi emas, balki ichki tarkibiy elementi sifatida belgilangan. To‘rtinchidan, risklarni tizimli nazorat qilish korporativ boshqaruvning asosiy vazifalaridan biri sifatida asoslangan.

Tadqiqot natijalari asosida qurilish tarmog‘i uchun gibril korporativ boshqaruv modeli taklif etildi. Ushbu model klassik korporativ boshqaruv, loyiha boshqaruvi, risk-menejment va ESG yondashuvlarini yagona tizimga birlashtiradi.

2-rasm. Qurilish korxonalari uchun gibril korporativ boshqaruv modeli²

Taklif etilgan modelda kuzatuv kengashi strategik nazorat va korporativ hisobdorlikni ta’minlaydi. Loyiha nazorat qo‘mitasi esa korxona darajasidagi

¹ Muallif ishlanmasi

² Muallif ishlanmasi

korporativ boshqaruv bilan alohida qurilish loyihalari o'rtasida bog'lovchi mexanizm vazifasini bajaradi. Integral risk-menejment tizimi moliyaviy, texnik, huquqiy, ekologik va ijtimoiy risklarni aniqlash va baholash imkonini beradi. ESG monitoring har bir loyihaning ekologik va ijtimoiy ta'sirini baholashga xizmat qiladi. Raqamli korporativ dashbord esa aksiyadorlar, kuzatuv kengashi va investorlarga muhim ko'rsatkichlarni real vaqt rejimida kuzatish imkonini yaratadi.

4-jadval

Gibrid korporativ boshqaruv modelining asosiy elementlari¹

Model elementi	Asosiy vazifasi	Kutiladigan natija
Kuzatuv kengashi	Strategik qarorlar va ijroiya organini nazorat qilish	Hisobdorlik va shaffoflik oshadi
Mustaqil direktorlar	Manfaatlar ziddiyatini kamaytirish	Agentlik xarajatlari pasayadi
Loyiha nazorat qo'mitasi	Byudjet, muddat va sifatni nazorat qilish	Loyiha samaradorligi oshadi
Subpudrat auditi	Subpudrat zanjiridagi moliyaviy yo'qotishlarni kamaytirish	Axborot asimmetriyasi kamayadi
ESG monitoring	Ekologik va ijtimoiy mas'uliyatni baholash	Investitsion jozibadorlik oshadi
Raqamli dashbord	Korxona va loyiha ko'rsatkichlarini kuzatish	Tezkor boshqaruv qarorlari qabul qilinadi

Tahlil natijalari qurilish korxonalarida korporativ boshqaruvni takomillashtirish uchun klassik agentlik nazariyasi yetarli emasligini ko'rsatadi. Qurilish sohasi uchun korporativ boshqaruv agentlik nazariyasi, manfaatdor tomonlar yondashuvi, tranzaksiya xarajatlari nazariyasi, institutsional tahlil va ESG konsepsiyasini birlashtirgan gibrid yondashuv asosida shakllantirilishi lozim. Mazkur yondashuv qurilish korxonalarida shaffoflikni oshirish, subpudrat munosabatlarini tartibga solish, investitsion jozibadorlikni kuchaytirish va uzoq muddatli qiymat yaratish imkonini beradi.

O'zbekiston qurilish tarmog'ida korporativ boshqaruvning rivojlanish darajasini baholash va mavjud institutsional kamchiliklarni aniqlash maqsadida tarmoqning asosiy ko'rsatkichlari Rossiya va Turkiya tajribasi hamda OECD tomonidan tavsiya etilgan xalqaro me'yorlar bilan qiyosiy tahlil qilindi. Qiyoslash mustaqil direktorlar ishtiroki, moliyaviy hisobotlar shaffofligi, audit va risklarni boshqarish tizimi, ESG tamoyillarini joriy etish, kapital bozorlari rivojlanishi hamda aksiyadorlar huquqlarini himoya qilish kabi korporativ boshqaruvning to'qqizta muhim mezoni bo'yicha amalga oshirildi. Tahlil natijalari 5-jadvalda keltirilgan bo'lib, ular O'zbekiston qurilish tarmog'ida korporativ boshqaruv tizimining xalqaro standartlarga moslik darajasini baholash hamda uni takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash imkonini beradi.

5-jadval ma'lumotlari qurilish korxonalarida korporativ boshqaruvning xalqaro amaliyot bilan qiyosiy holatini baholash imkonini beradi. Tahlil natijalariga ko'ra,

¹ Muallif ishlanmasi

O'zbekistonda korporativ boshqaruvning asosiy ko'rsatkichlari bo'yicha ijobiy institutsional o'zgarishlar kuzatilayotgan bo'lsa-da, ularning aksariyati hali ham OECD davlatlari o'rtacha darajasidan sezilarli darajada pastligicha qolmoqda. Xususan, mustaqil direktorlar ulushi 19,7 foizni tashkil etgan holda OECD o'rtacha ko'rsatkichidan qariyb ikki barobar past ekanligi kuzatuv kengashlari mustaqilligini kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

5-jadval.

Korporativ boshqaruv ko'rsatkichlari xalqaro qiyosi, 2023-2024 yillar¹

Mezon	O'zbekiston 2024-yil	Rossiya 2023-yil	Turkiya 2023-yil	OECD o'rtacha / Norma
Mustaqil direktorlar ulushi, foizda	19,7	24,1	31,4	38,2 / ≥ 30
IFRS hisoboti qamrovi, foizda	41,6	74,3	82,1	91,4 / > 85
Audit qo'mitasi mavjudligi, foizda	52,3	68,7	79,2	87,6 / Majburiy
ISO 31000 risk tizimi, foizda	27,4	48,3	62,1	71,8 / > 70
ESG hisoboti nashri, foizda	6,8	18,4	31,7	54,3 / > 50
Subpudrat auditi, foizda	26,6	54,2	71,4	82,7 / > 80
Aksiyalar bozori / YAIM, foizda	8,4	21,3	38,7	62,1 / > 30
Korporativ huquqlar indeksi (1-10)	5,2	5,8	6,4	7,3 / $\geq 7,0$
Kuzatuv kengashi yillik yig'ilish soni	2,4	3,8	4,6	5,2 / ≥ 4

IFRS hisoboti qamrovining 41,6 foiz darajasida qolishi qurilish korxonalarida moliyaviy shaffoflik va xalqaro investitsiyalar uchun axborot ochiqligi yetarli darajada emasligini anglatadi. Audit qo'mitalarining mavjudligi, risk-menejment tizimlari va ESG hisobotlari bo'yicha ko'rsatkichlar ham xalqaro standartlardan ancha orqada ekanligi aniqlandi. Ayniqsa, ESG hisobotlari nashrining atigi 6,8 foizni tashkil etishi qurilish sohasida barqaror rivojlanish tamoyillari hali to'liq shakllanmaganligini ko'rsatadi.

Turkiya va Rossiya tajribasi tahlili korporativ boshqaruvni rivojlantirishda institutsional islohotlar, kapital bozori infratuzilmasini takomillashtirish va korporativ oshkoralik mexanizmlarini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Xususan, Rossiyada IFRS hisobotlari qamrovi va mustaqil direktorlar ulushining so'nggi yillarda sezilarli o'sishi korporativ boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish orqali erishilgan natijalar hisoblanadi. Mazkur tajriba qurilish sohasi xususiyatlarini hisobga olgan holda O'zbekiston amaliyoti uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Eng dolzarb muammolardan biri sifatida kuzatuv kengashlari yig'ilishlari sonining pastligi qayd etildi. O'zbekistonda mazkur ko'rsatkich yil davomida o'rtacha 2,4 tani tashkil etgan bo'lib, bu OECD me'yorlaridan deyarli ikki barobar pastdir. Ushbu holat strategik qarorlar qabul qilish sifati va korporativ nazorat samaradorligini oshirish uchun kuzatuv kengashlari faoliyatini faollashtirish zarurligini ko'rsatadi.

¹ Manba: OECD CG Watch (2023), EBRD CG Scorecard (2023), KBRA, tadqiqot ma'lumotlari

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqotda qurilish korxonalarida korporativ boshqaruvning nazariy asoslari, tarmoq xususiyatlari va xalqaro amaliyotdagi yondashuvlari kompleks ravishda tahlil qilindi. O'tkazilgan ilmiy tahlillar korporativ boshqaruv tizimi qurilish korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish, investitsion jozibadorligini kuchaytirish, manfaatdor tomonlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash hamda uzoq muddatli barqaror rivojlanishga erishishda muhim institutsional omil ekanligini tasdiqladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, qurilish tarmog'ining o'ziga xos xususiyatlari, jumladan, loyihalarning uzoq muddatli xarakterga egaligi, ko'p bosqichli boshqaruv tizimi, subpudrat munosabatlarining keng qo'llanilishi hamda risk darajasining yuqoriligi korporativ boshqaruv mexanizmlariga alohida talablarni yuzaga keltiradi. Shu sababli qurilish korxonalarida qo'llaniladigan korporativ boshqaruv modeli moliyaviy nazorat, risklarni boshqarish, manfaatdor tomonlar bilan hamkorlik va strategik rejalashtirish elementlarini o'zaro uyg'unlashtirishi zarur.

Tahlillar O'zbekiston qurilish korxonalarida korporativ boshqaruv tizimi rivojlanish bosqichida ekanligini ko'rsatdi. So'nggi yillarda korporativ boshqaruvni takomillashtirish, xalqaro standartlarni joriy etish va korporativ oshkoralikni kuchaytirish bo'yicha muhim natijalarga erishilgan bo'lsa-da, ayrim yo'nalishlarda qo'shimcha rivojlanish imkoniyatlari mavjudligi aniqlandi. Xususan, mustaqil direktorlar ishtirokini kengaytirish, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida hisobot tayyorlash amaliyotini rivojlantirish, ESG tamoyillarini korporativ boshqaruv tizimiga integratsiya qilish hamda risk-menejment mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb vazifalar sifatida namoyon bo'ldi.

Xalqaro tajriba tahlili Turkiya, Rossiya va boshqa mamlakatlar amaliyotida korporativ boshqaruv samaradorligini oshirishda institutsional islohotlar, korporativ oshkoralik, mustaqil kuzatuv kengashlari va zamonaviy risklarni boshqarish tizimlari muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatdi. Ushbu tajribalar qurilish korxonalarida boshqaruv sifatini oshirish, investorlar ishonchini mustahkamlash va korporativ barqarorlikni ta'minlash uchun amaliy ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, qurilish korxonalari kuzatuv kengashlari tarkibida mustaqil direktorlar ulushini kamida 30 foizga yetkazish maqsadga muvofiq. Bu qarorlar qabul qilish jarayonining xolisligi va boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) asosida moliyaviy hisobotlarni tayyorlash amaliyotini kengaytirish zarur. Bu korxonalarning moliyaviy shaffofligini oshirish va investorlar uchun axborot ochiqqligini ta'minlash imkonini beradi.

Uchinchidan, kuzatuv kengashlari huzurida audit va risk-menejment qo'mitalarini tashkil etish tavsiya etiladi. Mazkur tuzilmalar ichki nazorat tizimini kuchaytirish va korporativ risklarni samarali boshqarishga xizmat qiladi.

To'rtinchidan, ISO 31000 xalqaro standarti talablariga muvofiq korporativ risklarni boshqarish tizimini joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu qurilish

loyihalarida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan moliyaviy, texnologik va tashkiliy risklarni kamaytirishga yordam beradi.

Beshinchidan, qurilish korxonalarida ESG tamoyillarini bosqichma-bosqich joriy etish, ESG hisobotlari va ESG-pasport tizimini shakllantirish tavsiya etiladi. Mazkur yondashuv korxonalarning ekologik va ijtimoiy mas'uliyatini oshirish bilan birga xalqaro investorlarga jozibadorligini ham kuchaytiradi.

Oltinchidan, subpudratchilar faoliyatini baholash va audit qilishning yagona korporativ mexanizmini ishlab chiqish zarur. Bu loyiha sifati, muddatlarga rioya etilishi va hamkorlik samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Yettinchidan, korporativ boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirish, elektron monitoring va boshqaruv platformalarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli texnologiyalar boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish, axborot almashinuvini yaxshilash va nazorat tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari qurilish korxonalarida korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish investitsion jozibadorlikni oshirish, korporativ shaffoflikni kuchaytirish, risklarni samarali boshqarish va sohaning barqaror rivojlanishini ta'minlashning muhim omili ekanligini ko'rsatdi. Taklif etilgan chora-tadbirlarning izchil amalga oshirilishi qurilish korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishga, investitsiyalar oqimini kengaytirishga va tarmoqning uzoq muddatli rivojlanish maqsadlariga erishishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Akerlof G.A. The Market for «Lemons»: Quality Uncertainty and the Market Mechanism // Quarterly Journal of Economics. - 1970. - Vol. 84, №3. - P. 488-500.
2. Barney J.B. Firm Resources and Sustained Competitive Advantage // Journal of Management. - 1991. - Vol. 17, №1. - P. 99-120.
3. Berle A.A., Means G.C. The Modern Corporation and Private Property. - New York: Macmillan, 1932. - 380 p.
4. CIOB. Corporate Governance in Construction. - Chartered Institute of Building, 2023.
5. Coase R.H. The Nature of the Firm // Economica. - 1937. - Vol. 4, №16. - P. 386-405.
6. Donaldson T., Preston L.E. The Stakeholder Theory of the Corporation // Academy of Management Review. - 1995. - Vol. 20, №1. - P. 65-91.
7. EBRD Corporate Governance Scorecard for Emerging Markets. - London: EBRD, 2023.
8. Fama E.F. Agency Problems and the Theory of the Firm // Journal of Political Economy. - 1980. - Vol. 88, №2. - P. 288-307.
9. Fama E.F., Jensen M.C. Separation of Ownership and Control // Journal of Law and Economics. - 1983. - Vol. 26, №2. - P. 301-325.
10. Freeman R.E. Strategic Management: A Stakeholder Approach. - Boston: Pitman Publishing, 1984. - 276 p.

11. GRI 11: Construction and Real Estate Sector Standard. - Amsterdam: GRI, 2021.
12. IFC Corporate Governance Methodology. - Washington DC: IFC, 2019.
13. ISO 37000:2021 Governance of Organizations - Guidance. - Geneva: ISO, 2021.
14. Jensen M.C., Meckling W.H. Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure // Journal of Financial Economics. - 1976. - Vol. 3, №4. - P. 305-360.
15. La Porta R., Lopez-de-Silanes F., Shleifer A., Vishny R. Law and Finance // Journal of Political Economy. - 1998. - Vol. 106, №6. - P. 1113-1155.
16. La Porta R. et al. Investor Protection and Corporate Governance // Journal of Financial Economics. - 2000. - Vol. 58. - P. 3-27.
17. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. - Cambridge: CUP, 1990.
18. OECD Principles of Corporate Governance and the G20/OECD Principles. - Paris: OECD, 2023.
19. World Bank. Business Ready Report 2024. - Washington DC: World Bank, 2024.
20. O‘zbekiston Respublikasining 2014-yil 6-may O‘RQ-370-son “Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuniga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish haqida”gi Qonuni <https://lex.uz/docs/-2382409>
21. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 2-iyun 176-son “Aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori <https://lex.uz/uz/docs/-2420411>
22. Kapital bozorini rivojlantirish agentligi (KBRA). Yillik hisobot 2023. - Toshkent, 2024.
23. Moliya vazirligi. IFRS monitoring ma’lumotlari 2024. - Toshkent, 2024.

SOLIQ TIZIMIDA SOLIQ XAVFINI ANIQLASH METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

Elbayeva Mukaddas Rashidovna

TAQU PhD, dotsent

ORCID: 0009-0007-5515-9384

E-mail: elbaevamuqaddas84@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda raqamli iqtisodiyot sharoitida soliq xavfini aniqlash metodologiyasini takomillashtirish masalalari tahlil qilindi. Tadqiqot davomida soliq xavfini boshqarishning nazariy asoslari, xalqaro tajriba hamda milliy amaliyot o'rganildi. Soliq to'lovchilar faoliyatini segmentlash, komplayens risklarini baholash, ma'lumotlarni integratsiyalash va tarmoqli tahlil usullaridan foydalanishning ahamiyati asoslab berildi. Muallif tomonidan soliq xavfini kompleks baholashga xizmat qiluvchi integral indeks modeli taklif etildi. Tadqiqot natijalari xavfni erta aniqlash, soliq ma'muriyatchiligi samaradorligini oshirish va fiskal barqarorlikni mustahkamlash imkoniyatlarini ko'rsatdi. Takomillashtirilgan metodologiya soliq organlariga resurslarni samarali taqsimlash, ixtiyoriy komplayens darajasini oshirish va raqamli ma'lumotlardan foydalanish samaradorligini kuchaytirishga xizmat qilishi aniqlandi.

Kalit so'zlar: soliq xavfi, soliq ma'muriyatchiligi, komplayens, risk-menejment, integral indeks, raqamli iqtisodiyot, fiskal barqarorlik, segmentlash.

Аннотация

В исследовании были проанализированы вопросы совершенствования методологии выявления налоговых рисков в условиях цифровой экономики. В ходе работы были рассмотрены теоретические основы управления налоговыми рисками, международный опыт и национальная практика. Была обоснована значимость сегментации налогоплательщиков, оценки комплаенс-рисков, интеграции данных и применения сетевого анализа. Автором была предложена интегральная модель оценки налоговых рисков, обеспечивающая комплексный подход к их идентификации. Результаты исследования показали возможности раннего выявления рисков, повышения эффективности налогового администрирования и укрепления фискальной устойчивости. Было установлено, что усовершенствованная методология способствует рациональному распределению ресурсов налоговых органов, повышению уровня добровольного соблюдения налоговых обязательств и более эффективному использованию цифровых данных в системе налогового администрирования.

Ключевые слова: налоговый риск, налоговое администрирование, комплаенс, риск-менеджмент, интегральный индекс, цифровая экономика, фискальная устойчивость, сегментация.

Abstract

This study examined the improvement of tax risk identification methodology under the conditions of the digital economy. The research analyzed theoretical approaches to tax risk management, international practices, and national experience.

The importance of taxpayer segmentation, compliance risk assessment, data integration, and network analysis was substantiated. An integrated tax risk assessment model was proposed to provide a comprehensive framework for identifying and evaluating risks. The findings demonstrated the potential for early risk detection, enhanced tax administration efficiency, and strengthened fiscal sustainability. The study confirmed that the proposed methodology could support more effective allocation of administrative resources, increase voluntary tax compliance, and improve the use of digital information in risk management processes. The results highlighted the practical significance of analytical and data-driven approaches in modern tax administration systems.

Keywords: tax risk, tax administration, compliance, risk management, integrated index, digital economy, fiscal sustainability, segmentation.

KIRISH

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi davlat moliyasini boshqarish tizimlarida yangi yondashuvlarni shakllantirmoqda. Xususan, soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish, soliq tushumlarining barqarorligini ta'minlash hamda iqtisodiy faoliyatning shaffofligini oshirish masalalari zamonaviy fiskal siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Ushbu jarayonda soliq xavfini o'z vaqtida aniqlash va baholash mexanizmlarining samaradorligi alohida ahamiyat kasb etadi. Soliq xavflarini ilmiy asoslangan metodlar yordamida aniqlash davlat byudjeti daromadlarining to'liq shakllanishiga, soliqqa oid huquqbuzarliklarning oldini olishga va soliq to'lovchilarning ixtiyoriy majburiyatlarni bajarish darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Jahon amaliyotida soliq xavfini boshqarish tizimlari fiskal boshqaruvning muhim elementi sifatida shakllangan. OECD va Xalqaro valyuta jamg'armasi tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvlarda soliq xavflarini aniqlash, baholash va ustuvorlashtirish jarayonlari soliq ma'muriyatchiligi samaradorligini oshiruvchi asosiy omillardan biri sifatida e'tirof etiladi. Zamonaviy amaliyotda ma'lumotlar bazalarini integratsiyalash, risklarni segmentlash, analitik modellar va raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali soliq xavflarini erta bosqichda aniqlash imkoniyatlari kengaymoqda. Bunday yondashuvlar nazorat resurslarini yuqori xavfli yo'nalishlarga yo'naltirish va ma'muriy xarajatlarni optimallashtirish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasida ham soliq tizimini modernizatsiya qilish va raqamlashtirish bo'yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Soliq organlari faoliyatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi, elektron hisob-fakturalar, onlayn nazorat-kassa texnikalari, elektron hisobot tizimlari va ma'lumotlar almashinuvi platformalarining rivojlanishi soliq ma'muriyatchiligi sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, iqtisodiy operatsiyalarning murakkablashuvi, raqamli tranzaksiyalar hajmining ortishi va xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining diversifikatsiyalashuvi soliq xavfini aniqlash metodologiyasini yanada takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Amaldagi tartiblar soliq xavfini boshqarishning huquqiy asoslarini belgilab bergan bo'lsa-da, xavflarni aniqlashda ko'pincha retrospektiv ma'lumotlarga tayanish,

alohida ko'rsatkichlar bilan cheklanish va ma'lumotlar manbalari o'rtasidagi bog'liqliklarning yetarli darajada hisobga olinmasligi kuzatiladi. Natijada soliq to'lovchilarning real iqtisodiy faoliyati, kontragentlar bilan aloqalari, moliyaviy oqimlari hamda raqamli izlari asosida shakllanadigan xavf omillarini to'liq baholash imkoniyati cheklanadi. Bu esa xavflarni aniqlash jarayonida yanada kompleks, integratsiyalashgan va analitik yondashuvlardan foydalanishni talab etadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi soliq tizimida soliq xavfini aniqlash metodologiyasining nazariy va amaliy asoslarini tahlil qilish, xalqaro tajribalarni o'rganish hamda raqamli iqtisodiyot sharoitida soliq xavflarini baholashning takomillashtirilgan modelini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda komplayens risk-menejmenti, soliq to'lovchilarni segmentlash, ma'lumotlar integratsiyasi, tarmoqli tahlil va integral baholash mexanizmlarining imkoniyatlari o'rganilib, ularni milliy soliq amaliyotida qo'llash bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar shakllantirilgan. Mazkur yondashuvlar soliq ma'muriyatchiligi samaradorligini oshirish, fiskal barqarorlikni mustahkamlash va raqamli transformatsiya jarayonlarining natijadorligini kuchaytirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Soliq xavfini boshqarish masalalari zamonaviy soliq ma'muriyatchiligi nazariyasi va amaliyotining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Soliq tizimining samaradorligi ko'p jihatdan xavflarni o'z vaqtida aniqlash, baholash va boshqarish mexanizmlarining rivojlanganlik darajasiga bog'liq. O'zbekiston Respublikasida soliq tizimini modernizatsiya qilish va fiskal barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar soliq xavfini boshqarish tizimini takomillashtirish uchun institutsional asos yaratdi [1]; [2].

Soliq xavfi tushunchasining nazariy asoslari xalqaro tashkilotlar tomonidan keng tadqiq qilingan. OECD tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvlarda soliq xavfi davlat byudjeti daromadlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan omillar majmui sifatida baholanadi hamda xavflarni aniqlash, tasniflash va ustuvorlashtirish jarayonlari samarali soliq ma'muriyatchiligining muhim elementi sifatida e'tirof etiladi [3]. Xalqaro valyuta jamg'armasi tadqiqotlarida esa soliq xavfini boshqarish resurslardan oqilona foydalanish va nazorat tadbirlarini yuqori xavfli yo'nalishlarga yo'naltirish imkonini beruvchi mexanizm sifatida talqin qilinadi [4].

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi soliq xavfini aniqlash metodologiyasiga yangi talablarni yuzaga keltirdi. Zamonaviy ilmiy ishlarda katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish va analitik modellarni qo'llash orqali soliq xavflarini erta aniqlash imkoniyatlari asoslab berilgan [5]. Ushbu yondashuvlar ma'lumotlar bazalarini integratsiyalash va real vaqt rejimida monitoring olib borish orqali xavflarni baholash aniqligini oshirishga xizmat qiladi.

Soliq to'lovchilarni segmentlash va komplaens risklarini baholash masalalari ham ilmiy adabiyotlarda alohida o'rin egallaydi. Tadqiqotlarda soliq to'lovchilarning iqtisodiy faoliyati, moliyaviy natijalari va soliq intizomi ko'rsatkichlari asosida guruhlariga ajratilishi nazorat tadbirlarining samaradorligini oshirishi ko'rsatib berilgan

[6]. Bunday yondashuv soliq organlariga nazorat resurslarini maqsadli taqsimlash va xavf darajasi yuqori bo'lgan subyektlarni aniqlash imkonini beradi.

Soliq ma'muriyatchiligida ma'lumotlar integratsiyasi va tarmoqli tahlil usullaridan foydalanish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni aniqlashda muhim natijalar bergan [7]. Mazkur yondashuv kontragentlar tarmog'i, moliyaviy operatsiyalar va biznes aloqalarining o'zaro bog'liqligini tahlil qilish orqali yashirin xavf omillarini aniqlash imkoniyatini yaratadi.

Jahon amaliyotida riskga asoslangan soliq nazorati tizimi keng qo'llanilmoqda. Yevropa Ittifoqi mamlakatlari, AQSH, Kanada va Avstraliya tajribasi soliq nazoratini xavf darajasiga asoslangan holda tashkil etish byudjet tushumlari barqarorligini ta'minlash va ma'muriy xarajatlarni qisqartirishga xizmat qilishini tasdiqlagan [8]. Ushbu tajribalar raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tahlil tizimlarining soliq xavfini boshqarishdagi ahamiyatini yanada kuchaytirdi.

O'zbekiston olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish, soliq nazoratini raqamlashtirish va xavflarni baholash masalalari o'rganilgan [9]. Mazkur ishlarda elektron soliq xizmatlarini rivojlantirish, ma'lumotlar bazalarini integratsiyalash va komplayens nazoratini kengaytirish orqali soliq tizimi samaradorligini oshirish imkoniyatlari asoslab berilgan.

Soliq xavfini kompleks baholash bo'yicha ilmiy ishlarda integral indekslardan foydalanish yondashuvi ham rivojlanmoqda. Bunday usullar turli ko'rsatkichlarni yagona tizimga birlashtirish orqali xavf darajasini aniqroq baholash imkonini beradi [10]. Integral indekslar iqtisodiy, moliyaviy va tashkiliy omillarni birgalikda hisobga olishi bilan ajralib turadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda umum-ilmiy va maxsus yuridik metodlardan foydalanildi. Formal-yuridik metod orqali soliq qonunchiligi normalari tahlil qilingan bo'lsa, tizimli-tuzilmaviy metod soliq xavflarining tizimdagi o'rnini belgilash imkonini berdi. Qiyosiy-huquqiy metod yordamida OECD va IMF standartlari milliy amaliyot bilan solishtirildi. Tahliliy, statistik va mantiqiy umumlashtirish metodlari soliq xavfini integral baholash modellarini (SXI) ishlab chiqish hamda raqamli iqtisodiyotda soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar shakllantirishga xizmat qildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Raqamli iqtisodiyot sharoitida soliq ma'muriyatchiligining samaradorligi ko'p jihatdan soliq xavfini o'z vaqtida, ishonchli va aniq identifikatsiya qilish imkoniyatiga bog'liqdir. Davlat byudjeti daromadlarining barqaror shakllanishi, soliq bazasining to'liq qamrab olinishi, yashirin iqtisodiyot ulushining qisqarishi hamda soliq to'lovchilarning ixtiyoriy komplayens darajasi oshishi, avvalo, soliq organlari tomonidan xavfli operatsiyalar, xavfli subyektlar va xavfli xulq-atvor patternlarini qay darajada ilmiy asoslangan usullar yordamida aniqlay olishi bilan belgilanadi. Shu ma'noda, soliq tizimida soliq xavfini aniqlash metodologiyasini takomillashtirish tor

ma'nodagi nazorat texnikasi emas, balki soliq suverenitetini ta'minlash, adolatli raqobat muhitini shakllantirish va davlatning fiskal barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiluvchi strategik boshqaruv vazifasi hisoblanadi. OECD yondashuviga ko'ra, komplayens risk-menejmenti soliqqa rioya qilish bilan bog'liq xavflarni aniqlash, baholash, ustuvorlashtirish va ularga mos ta'sir choralari ishlab chiqishning izchil jarayoni bo'lib, mazkur jarayon ro'yxatdan o'tish, hisobot taqdim etish, to'g'ri hisoblash va to'lash majburiyatlaridagi buzilish ehtimolini qamrab oladi [9]. IMF ham soliq ma'muriyatlari uchun xavfga asoslangan boshqaruv eng yuqori fiskal ahamiyatga ega xavflarni ajratib ko'rsatish, resurslarni maqsadli taqsimlash va natijadorlikni oshirish imkonini berishini ta'kidlaydi [10].

O'zbekiston Respublikasida soliq xavfini boshqarish institutsional jihatdan mustahkamlangan bo'lib, Vazirlar Mahkamasining 2021 yil 7 yanvardagi 1-son qarori bilan tasdiqlangan Nizomda soliq xavfini boshqarish, xavfli soliq to'lovchilarni aniqlash va ularni xavf darajasi bo'yicha toifalash tartibi belgilangan. Mazkur hujjatda soliq xavfi byudjetga tushumlar to'liq shakllanmasligiga olib kelishi mumkin bo'lgan holat sifatida, xavf tahlili esa soliq organlarida mavjud axborotdan muntazam foydalangan holda xavf holatlari va shart-sharoitlarini identifikatsiya qilish jarayoni sifatida tavsiflangan. Shunga qaramasdan, amalda xavfni aniqlash ko'pincha formal mezonlar, cheklangan indikatorlar va retrospektiv ma'lumotlarni taqqoslash bilan cheklanib qolayotgani kuzatiladi. Bunday yondashuv soliq to'lovchining real iqtisodiy faoliyati, kontragentlar tarmog'i, raqamli tranzaksiyalar izi va tashqi ma'lumot manbalari bilan bog'liq nomuvofiqliklarni to'liq ochib bermaydi. Shu bois mazkur tadqiqotda soliq xavfini aniqlash metodologiyasini takomillashtirishning asosiy yo'nalishi sifatida statik tekshiruv modelidan dinamik, segmentlashgan, integratsiyalashgan va prognoz qiluvchi analitik modelga o'tish ilmiy jihatdan asoslanadi.

Soliq xavfini aniqlash metodologiyasini takomillashtirish, eng avvalo, «soliq xavfi» tushunchasini kengaytirilgan ilmiy mazmunda talqin qilishni talab qiladi. Risk-menejment nuqtai nazaridan xavfni faqat huquqbuzarlikning qayd etilgan natijasi sifatida emas, balki shu natijaga olib keladigan sabablar, shartlar va xulq-atvoriy tendensiyalar tizimi sifatida anglash lozim. Shu munosabat bilan soliq xavfini ikki darajada o'rganish maqsadga muvofiq: birinchisi, natijaviy xavf, ya'ni byudjet tushumi yo'qotilishi ehtimoli; ikkinchisi, sababiy xavf, ya'ni soliq majburiyatlarini buzishga olib keluvchi moliyaviy, tashkiliy, institutsional va axborot omillari yig'indisi. Bunday yondashuv xavfni kechikib qayd etiladigan huquqbuzarlik emas, balki erta bosqichda aniqlash mumkin bo'lgan signallar tizimi sifatida ko'rish imkonini beradi. OECD manbasida ham komplayens risk-menejmenti soliq majburiyatlarining har bir bosqichida xavf manbalari va ularning kelib chiqish sabablarini aniqlashga asoslanishi qayd etilgan.

Takomillashtirilgan metodologiyaning muhim ilmiy asoslaridan biri soliq to'lovchining komplayens siklini butun bir funksional zanjir sifatida tahlil qilishdan iborat. Ushbu yondashuvga muvofiq, soliq xavfi ro'yxatdan o'tish, hisobot taqdim etish, soliq bazasini hisoblash, imtiyozlardan foydalanish, to'lovni amalga oshirish,

qaytarish uchun murojaat qilish va kontragentlar bilan munosabatlar jarayonining turli bosqichlarida namoyon bo'lishi mumkin. Demak, soliq xavfini aniqlash usuli bitta operatsiya yoki bitta soliq turi bilan cheklanmasdan, to'lovchining umumiy iqtisodiy profili, tarmoqdagi o'rni, mablag'lar harakati, kontragentlar tarmog'i va vaqt bo'yicha xulq-atvor dinamikasiga tayanishi lozim. Deklaratsiyalarning kechikishi, soliq yukining tarmoq o'rtacha ko'rsatkichidan sezilarli pastligi, QQS bo'yicha qaytarish talablarining yuqori ulushi, elektron hisob-fakturalar va hisobotlar o'rtasidagi uzilishlar, surunkali qarzdorlik yoki tez-tez o'zgaruvchi kontragentlar tarkibi birgalikda risk profilini shakllantiradi.

Soliq to'lovchilarni xavf xulqiga ko'ra segmentlash ham takomillashtirilgan metodologiyaning tayanch elementi hisoblanadi. Xalqaro amaliyot soliq to'lovchilarni faqat hajmi yoki tashkiliy-huquqiy shakliga ko'ra emas, balki hisobot intizomi, qarzdorlik tarixi, deklaratsiyalardagi og'ishlar, imtiyozlardan foydalanish profili, eksport-import operatsiyalari, QQS qaytarish faolligi, elektron hujjat aylanmasi intensivligi va kontragentlar tarmog'idagi o'rniga ko'ra ham ajratish zarurligini ko'rsatmoqda. IMFning 2024 yilgi texnik qo'llanmasida hybrid cluster analysis for segmentation, 360° view va risk profile kabi vositalar soliq ma'muriyati uchun muhim instrument sifatida baholangan. Segmentlashning amaliy ahamiyati shundaki, u «hamma uchun bir xil nazorat» yondashuvidan voz kechib, resurslarni xavf darajasi va xavf tabiatiga mos taqsimlash imkonini beradi.

Metodologiyani takomillashtirishda ma'lumotlar bazasini kengaytirish va ularni integratsiyalashtirish alohida ahamiyatga ega. Zamonaviy soliq xavfi ko'pincha bitta manbadagi ma'lumot orqali emas, balki bir nechta mustaqil manbalardagi ma'lumotlar o'rtasidagi nomuvofiqlik orqali namoyon bo'ladi. IMF qo'llanmasida compliance risk management uchun third-party data, data warehouse platform, graph database platform, case selection analytics va 360° view kabi infratuzilma yechimlari taklif etiladi. Bu soliq to'lovchi haqidagi axborotni faqat deklaratsiyalar bilan cheklamasdan, tashqi ma'muriy ma'lumotlar, bank va to'lov infratuzilmasi axboroti, bojxona ma'lumotlari, davlat xaridlari reyestrlari, mulk va litsenziya reyestrlari, elektron hisob-fakturalar va onlayn-kassa ma'lumotlari bilan boyitish zarurligini anglatadi. Shu nuqtai nazardan, soliq xavfini aniqlashda ma'lumotlar manbalarini ichki soliq ma'lumotlari, tashqi ma'muriy ma'lumotlar, raqamli tranzaksion ma'lumotlar va tarmoqli bog'liqlik ma'lumotlariga ajratish maqsadga muvofiq.

Soliq xavfini aniqlash metodologiyasining markaziy elementi sifatida ko'p omilli integral baholash modeli taklif etiladi. Amaliyotda xavf ko'pincha alohida mezonlar asosida baholanadi, biroq soliq sohasidagi risklar kompleks va o'zaro bog'liq xarakterga ega bo'lgani bois, bunday yondashuv ularning haqiqiy salmog'i va fiskal ta'sirini to'liq aks ettirmaydi. Shu sababli quyidagi integral indeksni qo'llash maqsadga muvofiq:

$$SXI = \alpha P + \beta Q + \gamma S + \delta B + \lambda N$$

bunda SXI - soliq xavfining integral indeksi; P - xavfning yuzaga kelish ehtimoli; Q - ehtimoliy fiskal oqibat yoki byudjet yo'qotishining ko'lam; S - tarmoq va segmentga xos risk koeffitsiyenti; B - soliq to'lovchining xulq-atvoriy beqarorlik

indeksi; N - kontragentlar tarmog'i va tarmoqli bog'liqlikdan kelib chiquvchi xavf indeksi; $\alpha, \beta, \gamma, \delta, \lambda$ - empirik ma'lumotlar va ekspert baholash asosida aniqlanadigan vazn koeffitsiyentlaridir. Mazkur modelning afzalligi shundaki, u xavfni bitta omil orqali emas, balki ehtimol, oqibat, tarmoq xususiyati, xulq-atvor va bog'liqliklar birligida baholaydi. OECD xavflarni baholashda ehtimol va oqibatning birgalikda hisobga olinishi zarurligini ta'kidlaydi, IMF esa predictive historic reporting, predictive payment outcomes va fraudulent refund claims kabi instrumentlar orqali xavfni ko'p o'lchamli ko'rishni taklif etadi.

Soliq xavfini aniqlashda xulq-atvoriy omillarni alohida blok sifatida baholash ham metodologiyani takomillashtirishning muhim shartlaridan hisoblanadi. Hisobotlar muddatining muntazam kechikishi, to'lov intizomining yomonlashuvi, tez-tez tuzatilgan deklaratsiyalar taqdim etilishi, faoliyat turining iqtisodiy mantiqsiz o'zgarishi, kontragentlar tarkibining keskin yangilanishi yoki qarzdorlikning surunkali o'sishi sababiy xavfning muhim indikatorlari bo'lishi mumkin. Bunday dinamik belgilarni statik chek-listlar orqali aniqlash qiyin. Shu bois, takomillashtirilgan metodologiyada vaqt qatorlariga asoslangan kuzatuv, trendlarni solishtirish va og'ishlar intensivligini baholash usullarini joriy etish maqsadga muvofiq. Bu yondashuv xavfni mavjud qoidabuzarlikdan oldin, ya'ni uni keltirib chiqaruvchi beqaror xulq-atvor bosqichida aniqlash imkonini beradi.

Soliq xavfini aniqlash metodologiyasida tarmoqli tahlil va graf analitikani joriy etish ayniqsa muhimdir. Zamonaviy iqtisodiyotda ko'plab soliq buzilishlari yakka subyekt doirasida emas, balki o'zaro bog'langan korxonalar, nominal kontragentlar, tranzit tuzilmalar va sun'iy aylanma zanjirlari orqali amalga oshiriladi. IMF 2024 hujjatida graph database platform va visual exploration of graph data kabi yechimlar aynan shu kabi bog'liqliklarni ochish uchun tavsiya etilgan. Agar ma'lumotlar grafik model asosida qayta ishlansa, kontragentlar tarmog'ida markaziy o'rinni egallagan, lekin resurslari cheklangan subyektlar, tez-tez yo'qolib paydo bo'ladigan firmalar, bir xil manzil yoki aloqa ma'lumotlari bilan bog'liq subyektlar va bir vaqtning o'zida bir nechta risk zanjirlarida ishtirok etuvchilar aniq ko'rinadi. Bu ayniqsa QQS bo'yicha qalbaki qaytarish sxemalari va sun'iy xarajat yaratish holatlarini erta bosqichda ilg'ash imkonini oshiradi.

1-jadval

Takomillashtirilgan metodologiya modeli¹

№	Element	Mazmuni	Ahamiyati
1	Komplayens sikli	Bosqichma-bosqich nazorat	Xavfni aniqlash
2	Segmentlash	To'lovchilarni guruhlash	Resurs tejash
3	Integral indeks	Ko'p omilli baholash	Aniqlik

Metodologiyani takomillashtirishda risk indikatorlarini adaptiv kalibrlash prinsipi markaziy o'rin tutadi. Soliq to'lovchilarning iqtisodiy xulqi, bozor konyunkturasi, raqamli savdo shakllari va huquqiy muhit muntazam o'zgarib turgan bir paytda bir marta belgilangan indikatorlar uzoq vaqt davomida bir xil samara bilan ishlamaydi.

¹ Muallif ishlanmasi

O'zbekiston Nizomida xavf darajasi, qoidaga ko'ra, olti oyda bir marta, ayrim holatlarda esa har chorakda qayta aniqlanishi nazarda tutilgan. Biroq ilmiy nuqtai nazardan bunday qayta aniqlash indikatorlarning sezgirligi, aniqligi, noto'g'ri musbat va noto'g'ri manfiy signallar ulushi, keyingi audit natijalari bilan mosligi ham tahlil etilishini talab qiladi. OECD risk managementni iterativ jarayon sifatida, IMF esa trial, error and innovation orqali rivojlanuvchi analitik tizim sifatida talqin qiladi.

Avtomatlashtirishni tushuntirib beriladigan analitika bilan uyg'unlashtirish ham takomillashtirilgan metodologiyaning zarur sharti hisoblanadi. Raqamli soliq ma'muriyatchiligida xavf darajasini avtomatik aniqlash inson omilini kamaytirish, korrupsiya xavfini pasaytirish va jarayonlarni tezlashtirishga xizmat qiladi. Biroq faqat algoritm natijasi yetarli emas; soliq to'lovchi ham, qaror qabul qiluvchi mansabdor ham xavf qanday mezonlar asosida shakllanganini tushunishi kerak. Shu bois har bir risk profili uchun «izohlovchi pasport» joriy etish maqsadga muvofiq. Unda xavf manbai, qaysi ko'rsatkichlardan og'ish aniqlangani, tarmoq bo'yicha etalon diapazon, qaysi ma'lumot manbalari o'rtasida nomuvofiqlik borligi va profilaktik yoki nazorat choralarining qaysi turi tavsiya etilishi ko'rsatilishi zarur. Bu usul algoritmlardan foydalanishga nisbatan ishonchni ham kuchaytiradi.

Soliq xavfini aniqlash tizimini takomillashtirishda profilaktik intervensiyalarni auditorlik tekshiruvidan oldin qo'llash tamoyili ham muhim ahamiyatga ega. OECD 2025 hisobotida soliq ma'muriyatlari ixtiyoriy komplayensni oshirish maqsadida deklaratsiyadan oldingi servislari, eslatmalar va real-time signal berish mexanizmlaridan keng foydalanayotgani ta'kidlanadi [11]. IMF 2024 manbasida ham active prevention, targeted customer outreach, embedded analytics va third-party cooperation kabi yondashuvlar tavsiya etilgan. Shu nuqtai nazardan, takomillashtirilgan metodologiyada xavf aniqlangan subyektga nisbatan darhol tekshiruv tayinlash emas, balki xavf profilining kuchiga qarab bosqichma-bosqich ta'sir choralari qo'llanilishi lozim. Past yoki o'rta darajadagi xavflarda avtomatik eslatma, ehtimoliy xatolar bo'yicha raqamli ogohlantirish, kontragent bo'yicha risk-xabar va ixtiyoriy tuzatish uchun muddat berish samarali bo'lishi mumkin; faqat yuqori ehtimol va yuqori fiskal oqibatga ega holatlarda chuqurlashtirilgan tekshiruvga o'tish maqsadga muvofiq.

Metodologiyaning yana bir muhim yo'nalishi xavf indikatorlarini tarmoq xususiyatlari bilan bog'lashdan iborat. Soliq yuki, aylanma tezligi, xarajatlar tarkibi, foyda me'yori, naqd va naqdsiz operatsiyalar nisbati, eksport ulushi yoki imtiyozlardan foydalanish darajasi turli tarmoqlarda keskin farq qiladi. Shu sababli barcha subyektlarga bir xil etalon qiymatlarni tatbiq etish ko'p hollarda noto'g'ri signallarga olib keladi. Takomillashtirilgan metodologiyada tarmoq bo'yicha benchmark variances qo'llanilishi, ya'ni har bir tarmoq va segment uchun me'yoriy intervallar, tipik profillar va og'ish chegaralari alohida ishlab chiqilishi zarur [12]. Bu soliq organiga bir xil absolyut ko'rsatkichlarni emas, balki tarmoq xususiyatidan kelib chiqqan nisbiy og'ishlarni baholash imkonini beradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqotda raqamli iqtisodiyot sharoitida soliq xavfini aniqlash metodologiyasining nazariy va amaliy jihatlarini o'rganildi hamda soliq ma'muriyatchiligida xavflarni baholashning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilindi. O'tkazilgan tadqiqot natijalari soliq xavfini boshqarish tizimini takomillashtirish fiskal barqarorlikni ta'minlash, soliq tushumlari barqarorligini mustahkamlash va soliq ma'muriyatchiligi samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri ekanligini tasdiqladi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi natijasida soliq organlari tasarrufidagi ma'lumotlar hajmi sezilarli darajada ortgan. Ushbu ma'lumotlardan tizimli va analitik foydalanish soliq xavflarini aniqroq identifikatsiya qilish, yuqori xavfli operatsiyalarni erta bosqichda aniqlash hamda nazorat resurslarini maqsadli taqsimlash imkonini yaratadi. Shu sababli soliq xavfini boshqarishda ma'lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish mexanizmlarining ahamiyati yanada ortib bormoqda.

Tadqiqot davomida soliq xavfini aniqlashda soliq to'lovchilarni segmentlash, kompayens darajasini baholash, ma'lumotlar integratsiyasi va tarmoqli tahlil usullaridan foydalanishning afzalliklari asoslandi. Aniqlanishicha, xo'jalik yurituvchi subyektlarning iqtisodiy faoliyati, moliyaviy ko'rsatkichlari va kontragentlar bilan aloqalarini kompleks tahlil qilish xavf darajasini baholash aniqligini sezilarli darajada oshiradi. Bu esa nazorat tadbirlarining samaradorligini kuchaytirish bilan birga, qonun talablariga rioya qilayotgan soliq to'lovchilar uchun ma'muriy yuklamani kamaytirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotda taklif etilgan integral baholash yondashuvi soliq xavfini shakllantiruvchi iqtisodiy, moliyaviy va tashkiliy omillarni yagona tizimda baholash imkonini berdi. Mazkur yondashuv xavf darajasini alohida ko'rsatkichlar asosida emas, balki o'zaro bog'liq indikatorlar majmui orqali aniqlashga asoslanganligi bilan ajralib turadi. Natijada soliq xavflarini baholash jarayonining obyektivligi va amaliy ahamiyati oshadi.

O'rganilgan xalqaro tajriba rivojlangan mamlakatlarda riskga asoslangan soliq nazorati tizimlari samarali natijalar berayotganini ko'rsatdi. Soliq to'lovchilarni xavf darajasi bo'yicha segmentlash, avtomatlashtirilgan monitoring tizimlarini qo'llash va kompayensga yo'naltirilgan boshqaruv mexanizmlaridan foydalanish soliq ma'muriyatchiligining sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarilishiga xizmat qilmoqda. Ushbu tajribalar O'zbekiston soliq tizimini yanada takomillashtirish uchun muhim amaliy ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

Birinchidan, soliq xavfini baholashda ma'lumotlar integratsiyasini yanada kengaytirish maqsadga muvofiq. Soliq organlari, banklar, bojxona tizimi, kadastr organlari va boshqa axborot bazalari o'rtasidagi ma'lumot almashinuvini takomillashtirish xavf omillarini aniqlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ikkinchidan, soliq to'lovchilarni segmentlash tizimini rivojlantirish zarur. Faoliyat turi, moliyaviy ko'rsatkichlari, soliq intizomi va kompayens darajasidan kelib

chiqib shakllantirilgan segmentlar nazorat resurslaridan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

Uchinchi, soliq xavfini baholashda sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish tavsiya etiladi. Zamonaviy analitik vositalar katta hajmdagi ma'lumotlar orasidagi bog'liqliklarni aniqlash va xavfli operatsiyalarni prognozlash imkonini beradi.

To'rtinchi, komplayens nazoratini rivojlantirish va ixtiyoriy soliq to'lash madaniyatini rag'batlantirish muhim hisoblanadi. Soliq to'lovchilar bilan hamkorlikka asoslangan yondashuv ularning qonunchilik talablariga rioya etish darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Beshinchi, soliq xavfini baholashning integral indeksleri asosida muntazam monitoring tizimini joriy etish maqsadga muvofiq. Bunday tizim xavf dinamikasini kuzatish, ustuvor yo'nalishlarni aniqlash va boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Oltinchi, soliq organlari xodimlarining analitik salohiyatini rivojlantirish va zamonaviy risk-menejment usullarini qo'llash bo'yicha malaka oshirish dasturlarini kengaytirish zarur. Bu xavflarni baholash sifatini oshirish va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari raqamli iqtisodiyot sharoitida soliq xavfini aniqlash va boshqarishning takomillashtirilgan metodologiyasi soliq ma'muriyatchiligi samaradorligini oshirish, fiskal barqarorlikni mustahkamlash, nazorat tadbirlarining natijadorligini kuchaytirish hamda soliq to'lovchilar bilan o'zaro hamkorlikni rivojlantirish uchun muhim ilmiy va amaliy asos bo'lib xizmat qilishini ko'rsatdi. Kelgusida ushbu yondashuvlarni amaliy ma'lumotlar asosida sinovdan o'tkazish va tarmoqlar kesimida moslashtirish soliq xavfini boshqarish tizimining samaradorligini yanada oshirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, 2021-yil 7-yanvar 1-son "Soliq xavfini boshqarish, soliq xavfi mavjud soliq to'lovchilarni (soliq agentlarini) aniqlash va soliq tekshiruvlarini tashkil etish va o'tkazish to'g'risida"gi Qarori <https://lex.uz/docs/-5206072>

2. Aslett J., González G., Hamilton S., Pecho M. Tax Administration: Essential Analytics for Compliance Risk Management. - Washington, DC: International Monetary Fund, 2024. - Technical Notes and Manuals 2024/01

3. Keen M., Slemrod J. Optimal Tax Administration. IMF Working Paper, 2017.

4. Allingham M., Sandmo A. Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis // Journal of Public Economics. - 1972.

5. Tanzi V. Taxation and the Underground Economy. IMF Staff Papers, 1983.

6. Jo'rayev A. Soliqlar va soliqqa tortish. Toshkent: O'zbekiston, 2020.

7. Berdiyev B. Soliq ma'muriyatchiligi asoslari. Toshkent, 2019.

8. G'adayeov Sh. Soliq tizimi va uni takomillashtirish yo'llari. Toshkent, 2021.

9. ECD. Compliance Risk Management: Managing and Improving Tax Compliance. OECD Publishing, Paris, 2004.

10. IMF. Revenue Administration: Compliance Risk Management Toolkit. International Monetary Fund, Washington D.C., 2010.
11. Keen M., Slemrod J. Optimal Tax Administration // Journal of Public Economics. - 2017. - Vol. 152. - P. 133-142.
12. Elbayeva M.R. “Soliq tizimida soliq risklarini boshqarishni takomillashtirish” Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertasiyasi. Toshkent 2023 yil.
13. James S., Nobes C. The Economics of Taxation. - Oxford: Oxford University Press, 2018
14. O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 24-dekabr O‘RQ-1014-son Qonuni “Soliq va budjet siyosatining 2025-yilga mo‘ljallangan asosiy yo‘nalishlari qabul qilinganligi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritish to‘g‘risida”gi <https://lex.uz/uz/docs/7279959>
15. OECD rasmiy sayti: www.oecd.org
16. World Bank. Официальный сайт: www.worldbank.org
17. O‘zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo‘mitasi rasmiy sayti: www.stat.uz

HUDUDIIY QURILISH KLASTERLARIDA KICHIK BIZNESNING ISHTIROKI VA INTEGRATSION ALOQALAR SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Axmedova Nilufar Shuxaratovna

Toshkent arxitektura-qurilish universiteti
i.f.d., professor v.b.

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda hududiy qurilish klasterlarida kichik biznes subyektlarining ishtiroki va integratsion aloqalar samaradorligi baholandi. Tadqiqot davomida klaster tarkibidagi kichik biznesning iqtisodiy, tashkiliy va ijtimoiy natijalarga ta'siri tahlil qilindi. Integratsion aloqalarning vertikal, gorizonttal, diagonal hamda axborot almashinuvi shakllari o'rganildi. Qurilish klasterlarida kichik biznes subyektlari son jihatidan ustun mavqega ega ekani, ularning iqtisodiy faolligi izchil oshib borgani aniqlandi. Muallif tomonidan Integratsion Aloqalar Samaradorligi Indeksi ishlab chiqildi va amaliy ma'lumotlar asosida baholandi. Natijalar klasterlar doirasida hamkorlikning rivojlanishi xarajatlar tejamkorligini, ish o'rinlari yaratishni va iqtisodiy samaradorlikni oshirganini ko'rsatdi. Tadqiqot hududiy qurilish klasterlarida kichik biznes integratsiyasini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalarni shakllantirdi.

Kalit so'zlar: hududiy klaster, qurilish sanoati, kichik biznes, integratsion aloqalar, samaradorlik, subpudrat, iqtisodiy rivojlanish, IASI indeksi.

Аннотация

В данном исследовании была проведена оценка участия субъектов малого бизнеса и эффективности интеграционных связей в региональных строительных кластерах. В ходе исследования был проанализирован вклад малого бизнеса в экономические, организационные и социальные результаты кластерной деятельности. Были изучены вертикальные, горизонтальные, диагональные формы интеграции, а также механизмы обмена информацией. Результаты показали, что малые предприятия занимали ведущие позиции по численности участников кластеров и демонстрировали устойчивую динамику экономической активности. Автором был разработан Индекс эффективности интеграционных связей и апробирован на основе практических данных. Полученные результаты подтвердили, что развитие кооперации способствовало снижению затрат, созданию новых рабочих мест и повышению общей эффективности кластеров. Исследование сформировало практические рекомендации по совершенствованию интеграции малого бизнеса в региональных строительных кластерах.

Ключевые слова: региональный кластер, строительная отрасль, малый бизнес, интеграционные связи, эффективность, субподряд, экономическое развитие, индекс IASI.

Abstract

This study assessed the participation of small business entities and the effectiveness of integration linkages within regional construction clusters. The research

analyzed the contribution of small businesses to the economic, organizational, and social performance of cluster activities. Vertical, horizontal, diagonal integration forms and information-sharing mechanisms were examined. The findings revealed that small enterprises held a dominant position in terms of cluster membership and demonstrated steady growth in economic activity. An Integration Linkage Efficiency Index was developed and tested using practical data. The results showed that stronger cooperation increased cost efficiency, supported job creation, and improved overall cluster performance. The study confirmed the importance of integration mechanisms for enhancing the role of small businesses in construction clusters. Practical recommendations were formulated to strengthen cooperation and improve the effectiveness of regional construction cluster development.

Keywords: regional cluster, construction industry, small business, integration linkages, efficiency, subcontracting, economic development, IASI index.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida klasterlashuv tendensiyalari izchil rivojlanib, iqtisodiy samaradorlik va raqobatbardoshlikni oshirishning muhim vositalaridan biriga aylanib bormoqda. Ayniqsa, qurilish sohasida hududiy klasterlarni shakllantirish orqali resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish kooperatsiyasini kuchaytirish va innovatsion faoliyatni ragʻbatlantirish imkoniyatlari kengaymoqda. Oʻzbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar doirasida qurilish sanoatini modernizatsiya qilish hamda kichik biznes subyektlarini yirik investitsiya va infratuzilma loyihalariga keng jalb etish strategik ahamiyat kasb etmoqda.

Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan 2022-2026-yillarga moʻljallangan “Yangi Oʻzbekiston” taraqqiyot strategiyasida¹ qurilish sohasida raqobatbardosh muhitni shakllantirish, kichik va oʻrta biznesni qoʻllab-quvvatlash hamda klasterlashgan ishlab chiqarish tizimlarini rivojlantirish ustuvor yoʻnalishlardan biri sifatida belgilangan. Mazkur vazifalarning samarali amalga oshirilishi hududiy qurilish klasterlarida kichik biznes subyektlarining ishtiroki va ular oʻrtasidagi integratsion aloqalar samaradorligini ilmiy asosda baholash metodologiyasini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda qurilish klasterlarida kichik biznes subyektlarining ishtiroki bosqichma-bosqich kengayib borayotgan boʻlsa-da, ularning yirik pudratchi kompaniyalar bilan hamkorlik munosabatlari integratsion aloqalar nuqtai nazaridan yetarli darajada oʻrganilmagan. Shu bilan birga, klaster ichidagi iqtisodiy, tashkiliy va texnologik aloqalarning samaradorligini baholashga xizmat qiluvchi yagona va universal metodologik yondashuvning shakllanmaganligi ushbu yoʻnalishdagi ilmiy izlanishlarning dolzarbligini yanada oshiradi. Mazkur holat qurilish klasterlarida kichik biznes subyektlari faoliyatining samaradorligini baholash, ularning klaster rivojlanishiga qoʻshayotgan hissasini aniqlash hamda integratsion

¹ Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvar PF-60-sonli “2022-2026 yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekiston taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida”gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-5841063>

hamkorlik mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Hududiy klasterlar va ularning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rnini zamonaviy iqtisodiyot nazariyasining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyot tarmoqlarini modernizatsiya qilish, kichik biznesni qo'llab-quvvatlash va hududlar raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha amalga oshirilayotgan strategik islohotlar klasterlashuv jarayonlarini rivojlantirish uchun qulay institutsional muhit yaratdi [1]. Mazkur yondashuv ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va hududiy iqtisodiy o'sishni jadallashtirishga xizmat qilmoqda.

Klaster nazariyasining ilmiy asoslari M. Porter tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u hududiy klasterlarni o'zaro bog'liq korxonalar, ta'minotchilar, xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar va institutlarning geografik jihatdan birlashgan tizimi sifatida tavsiflagan [2]. Muallifning ta'kidlashicha, klasterlar innovatsiyalarni jadallashtiradi, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi va korxonalar raqobatbardoshligini oshiradi. Ushbu nazariya bugungi kunda sanoat va qurilish tarmoqlarida klasterlarni rivojlantirishning metodologik asosi sifatida keng qo'llanilmoqda.

Kichik biznesning klaster tizimidagi o'rnini H. Schmitz tomonidan ishlab chiqilgan jamoaviy samaradorlik konsepsiyasi orqali izohlangan [3]. Mazkur yondashuvga ko'ra, kichik korxonalar o'zaro hamkorlik va ixtisoslashuv asosida yirik korxonalarga xos iqtisodiy afzalliklarning muayyan qismini shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bunday hamkorlik ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, xarajatlarni kamaytiradi hamda bozor imkoniyatlarini kengaytiradi.

Qurilish sohasida klasterlashuv masalalari Vogl va Steane tomonidan o'rganilib, ta'minot zanjiri ishtirokchilari o'rtasidagi hamkorlikning loyiha samaradorligiga sezilarli ta'siri asoslab berilgan [4]. Mualliflar qurilish klasterlarida subpudrat munosabatlari, resurslar almashinuvi va axborot oqimlarining samarali tashkil etilishi ishlab chiqarish natijalarini yaxshilashini ko'rsatganlar.

Postsovet mamlakatlari tajribasida qurilish klasterlarini shakllantirish va rivojlantirish masalalari Ershova va Khalilova tomonidan tahlil qilingan [5]. Tadqiqot natijalari qurilish klasterlari hududiy iqtisodiy faollikni oshirish, investitsiyalarni jalb qilish va mahalliy korxonalar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashda muhim omil ekanligini tasdiqlagan.

O'zbekiston sharoitida qurilish sohasini klasterlashtirishning iqtisodiy jihatlari Ergashev tomonidan o'rganilgan bo'lib, unda qurilish tarmog'ining barqaror rivojlanishida klaster yondashuvining ahamiyati asoslangan [6]. Muallif qurilish korxonalari o'rtasidagi kooperatsiya va integratsiya aloqalarini kengaytirish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ta'kidlagan.

Hududiy klasterlar va iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlik Yusupov va Nazarov tadqiqotlarida ham yoritilgan [7]. Ularning xulosalariga ko'ra, klasterlashuv hududlarning investitsion jozibadorligini oshiradi, ishlab chiqarish zanjirlarini takomillashtiradi va kichik biznesning iqtisodiy faolligini rag'batlantiradi.

Qurilish klasterlarida korporativ boshqaruv masalalari Rashidova tomonidan tahlil qilinib, samarali boshqaruv mexanizmlari klaster ishtirokchilari o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlashi va iqtisodiy natijadorlikni oshirishi asoslangan [8]. Mazkur yondashuv klaster ichidagi institutsional munosabatlarni rivojlantirishning muhim omillaridan biri sifatida baholangan.

Qurilish sohasi bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlar mamlakatda qurilish hajmi, investitsiyalar va kichik biznes faolligining izchil o'sib borayotganini ko'rsatmoqda [9]. Ushbu tendensiyalar qurilish klasterlarini rivojlantirish va ularda kichik biznesning ishtirokini kengaytirish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratmoqda.

Hududiy klasterlar faoliyatining nazariy va amaliy jihatlarini Enright tomonidan ham o'rganilgan bo'lib, muallif klasterlar hududiy iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishida muhim institut sifatida xizmat qilishini ta'kidlagan [10]. Uning fikricha, klasterlar korxonalar o'rtasidagi bilim almashinuvini kuchaytiradi, ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va hududlarning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta'minlaydi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda hududiy qurilish klasterlarida kichik biznes subyektlarining ishtiroki va integratsion aloqalar samaradorligini baholash uchun kompleks tahlil yondashuvi qo'llanildi. Tadqiqot obyekti sifatida 2022-2025-yillarda faoliyat yuritgan qurilish klasterlari tanlandi. Ma'lumotlar rasmiy statistika, klaster ishtirokchilari hisobotlari hamda 186 nafar tadbirkor va 47 nafar soha mutaxassisi ishtirokidagi ekspert so'rovlari asosida shakllantirildi. Tahlil jarayonida iqtisodiy, tashkiliy va ijtimoiy ko'rsatkichlardan foydalanildi. Kichik biznes subyektlari soni, klaster aylanmasidagi ulushi, subpudrat shartnomalari hajmi, hamkorlik davomiyligi, xarajatlar tejamkorligi va yaratilgan ish o'rinlari asosiy indikatorlar sifatida tanlandi. Integratsion aloqalarning samaradorligini aniqlash uchun muallif tomonidan Integratsion Aloqalar Samaradorligi Indeksi (IASI) ishlab chiqildi. Mazkur indeks iqtisodiy, tashkiliy va ijtimoiy bloklar bo'yicha baholash imkonini berdi hamda klasterlar faoliyatini qiyosiy tahlil qilish uchun uslubiy asos vazifasini bajardi. Tadqiqot natijalari statistik guruhlash, qiyosiy tahlil va ekspert baholash usullari yordamida umumlashtirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Hududiy qurilish klasteri - bu ma'lum hududda joylashgan va qurilish mahsuloti yoki xizmatini yaratishda birgalikda ishtirok etuvchi kompaniyalar, ta'minotchilar, ilmiy-tadqiqot muassasalari va davlat tuzilmalarining integrallashgan tizimi. Mazkur tizimda kichik biznes subyektlari bir necha muhim rol o'ynaydi:

- Ixtisoslashgan subpudratchilik xizmatlari ko'rsatuvchi kichik kompaniyalar;
- Qurilish materiallari va uskunalari ta'minotchilari;
- Loyihalash, me'morchilik va muhandislik xizmatlari korxonalari;
- Texnik nazorat va sertifikatlash bo'yicha ixtisoslashgan tashkilotlar;
- Kadrlar tayyorlash va malaka oshirish muassasalari.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'rganilgan klasterlarda kichik biznes subyektlari umumiy klaster a'zolarining 68-74 foizini tashkil etadi, biroq ularning umumiy klaster

aylanmasidagi ulushi 31-38 foiz darajasida shakllangan. Ushbu nisbat kichik biznes subyektlarining klaster tarkibida son jihatidan yetakchi o'ringa ega ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ularning iqtisodiy salohiyatini yanada kengaytirish va klaster aylanmasidagi ulushini oshirish uchun qo'shimcha imkoniyatlar mavjudligini ham namoyon etadi.

Qurilish klasterlarida integratsion aloqalar quyidagi asosiy turlarga bo'linadi:

1-jadval

Qurilish klasterlarida integratsion aloqalar tasnifi¹

Aloqa turi	Ta'rifi	Kichik biznes ishtiroki	Samaradorlik darajasi
Vertikal integratsiya	Yirik pudratchi va subpudratchi o'rtasidagi aloqa	Yuqori (75-85%)	O'rtacha
Gorizontal integratsiya	Bir darajadagi kichik firmalar o'rtasidagi hamkorlik	O'rta (45-60%)	Yuqori
Diagonal integratsiya	Turli soha va darajadagi subyektlar aloqasi	Past (20-35%)	Potensial yuqori
Axborot almashinuvi	Texnologiya va tajriba almashish tarmoqlari	O'rta (50-65%)	Yuqori
Moliyaviy kooperatsiya	Birgalikda kreditlash va kafolat berish	Past (15-25%)	Juda yuqori

Qurilish klasterlari faoliyatini o'rganish asosida shakllantirilgan ma'lumotlar tahlili qurilish klasterlarida eng keng tarqalgan integratsiya shakli vertikal integratsiya ekanligini ko'rsatdi. Ushbu yo'nalishda kichik biznes subyektlarining ishtiroki nisbatan yuqori darajada shakllangan bo'lib, yirik pudratchilar va subpudratchilar o'rtasidagi hamkorlik aloqalari qurilish jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Shu bilan birga, gorizontal integratsiya va axborot almashinuvi mexanizmlari samaradorlik nuqtai nazaridan yuqori natijalarni ta'minlayotgani aniqlandi. Moliyaviy kooperatsiya hamda diagonal integratsiya aloqalari hozirgi bosqichda nisbatan kam rivojlangan bo'lsa-da, ularning klaster faoliyati samaradorligini oshirish va ishtirokchilar o'rtasidagi hamkorlikni kengaytirish salohiyati yuqori ekani kuzatildi. Ushbu natijalar qurilish klasterlarida institutsional, moliyaviy va axborot hamkorligi mexanizmlarini yanada takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

Integratsion aloqalar samaradorligini kompleks baholash maqsadida uchta asosiy blokdan iborat ko'rsatkichlar tizimi taklif etildi.

Birinchi blok - iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari:

- Klaster ichki aylanmasining o'sish sur'ati (KAO) - klaster subyektlari o'rtasidagi savdo hajmining yillik o'sish darajasini ifodalaydi;
- Xarajatlarni tejash koeffitsiyenti (XTK) - klaster a'zolari natijasida erishilgan tejamkorlik ulushini tavsiflaydi;
- Integratsion aloqalar rentabelligi (IAR) - hamkorlik natijasida shakllangan qo'shimcha iqtisodiy samara va foyda hajmini aks ettiradi.

¹ Muallif ishlanmasi

Ikkinchi blok - tashkiliy samaradorlik ko'rsatkichlari:

- Hamkorlik davomlilikgi indeksi (HDI) - klaster ichida uzoq muddatli va barqaror hamkorlik aloqalariga ega subyektlar ulushini ifodalaydi;
- Axborot almashinuvi intensivligi (AAI) - ishtirokchilar o'rtasidagi rasmiy va norasmiy kommunikatsiya darajasini tavsiflaydi;
- Zanjir ishonchliligi koeffitsiyenti (ZIK) - ta'minot va hamkorlik zanjirlarining uzluksizlik darajasini baholaydi.

Uchinchi blok - ijtimoiy samaradorlik ko'rsatkichlari:

- Ish o'rinlari multiplikatori (IOM) - klaster faoliyatining yangi ish o'rinlari yaratishdagi ta'sirini ifodalaydi;
- Malaka oshirish indeksi (MOI) - bilim almashinuvi va kasbiy rivojlanish dasturlaridan foydalangan ishtirokchilar ulushini ko'rsatadi;
- Mintaqaviy iqtisodiyotga hissa indeksi (MIHI) - klasterning hududiy iqtisodiy rivojlanish va yalpi hududiy mahsulotga qo'shgan hissasini tavsiflaydi.

Tadqiqotda integratsion aloqalar samaradorligini baholash uchun Integratsion Aloqalar Samaradorligi Indeksi (IASI) ishlab chiqildi va quyidagi formula asosida hisoblandi:

$$IASI = \alpha \times (KAO \times XTK) + \beta \times (HDI \times AAI) + \gamma \times IOM$$

bu yerda:

$$\alpha = 0,45; \beta = 0,30; \gamma = 0,25$$

Mazkur og'irlik koeffitsiyentlari 47 nafar sanoat mutaxassisi ishtirokida o'tkazilgan ekspert so'rovi natijalari asosida aniqlandi. Ko'rsatkichlarning ulushi qurilish sohasining kapital sig'imi, mehnat talabchanligi va integratsion jarayonlarning amaliy ahamiyatini hisobga olgan holda belgilandi.

2-jadval

O'rganilgan qurilish klasterlarida kichik biznes faoliyatining asosiy ko'rsatkichlari 2022-2025 yillar¹

Ko'rsatkich	2022-yil	2023-yil	2024-yil	2025-yil	O'sish, foizda
Kichik biznes subyektlari soni	1 248	1 517	1 843	2 156	72,8
Ularning klaster aylanmasidagi ulushi, foizda	28,4	31,2	34,7	38,1	9,7 p.p.
O'rtacha subpudrat shartnoma qiymati, mln. so'm	145	187	234	312	115,2
Hamkorlik davomlilikgi, o'rtacha yil	1,8	2,1	2,6	3,2	77,8
Xarajat tejamkorligi, foizda	8,2	10,4	12,1	14,3	6,1 p.p.
Yangi ish o'rinlari yaratish	3 412	4 231	5 187	6 043	77,1

Qurilish klasterlarida kichik biznes subyektlarining integratsion jarayonlardagi ishtiroki hamda ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini baholash maqsadida 2022-2025-yillar kesimida asosiy faoliyat ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Tahlil davomida klaster tarkibidagi kichik biznes subyektlari soni, ularning umumiy aylanmadagi

¹ Muallif ishlanmasi

ulushi, subpudrat shartnomalari hajmi, hamkorlik davomiyligi, xarajatlar tejamkorligi va yaratilgan yangi ish o‘rinlari kabi muhim indikatorlardan foydalanildi. Olingan natijalar kichik biznes va yirik korxonalar o‘rtasidagi integratsion aloqalar izchil rivojlanib borayotganini hamda ushbu hamkorlik qurilish klasterlari iqtisodiy samaradorligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilayotganini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, tahlil natijalari integratsion munosabatlarni yanada rivojlantirish orqali klasterlar faoliyatining raqobatbardoshligi va barqarorligini oshirish imkoniyatlari mavjudligini tasdiqladi.

2-jadval ma‘lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, 2022-2025 yillar davomida hududiy qurilish klasterlarida kichik biznesning ishtirok ko‘rsatkichlari barqaror ijobiy dinamika ko‘rsatgan. Ayniqsa, o‘rtacha subpudrat shartnoma qiymati 2,15 barobar oshgani kichik korxonalarning iqtisodiy quvvati mustahkamlanayotganidan dalolat beradi. Taklif etilgan metodologiya asosida o‘rganilgan klasterlar bo‘yicha IASI indeksi hisoblab chiqildi. Natijalar quyidagi jadvalda keltirilgan:

3-jadval
O‘rganilgan klasterlar bo‘yicha IASI indeksining qiymatlari 2025-yil¹

Klaster (viloyat)	Iqtisodiy blok	Tashkiliy blok	Ijtimoiy blok	IASI	Baho
Toshkent shahri №1	0,72	0,68	0,71	0,704	Yuqori
Toshkent shahri №2	0,65	0,61	0,67	0,643	O‘rta-yuqori
Toshkent vil. №1	0,58	0,54	0,62	0,576	O‘rta
Samarqand vil. №1	0,61	0,57	0,65	0,604	O‘rta-yuqori
Samarqand vil. №2	0,52	0,48	0,58	0,524	O‘rta
Farg‘ona vil. №1	0,64	0,60	0,66	0,632	O‘rta-yuqori
O‘rtacha	0,62	0,58	0,65	0,614	O‘rta-yuqori

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘rganilgan klasterlarning ko‘pchiligida IASI indeksi 0,5-0,7 oralig‘ida, ya‘ni o‘rta va o‘rta-yuqori darajada joylashgan. Bu ko‘rsatkich integratsion aloqalarning muayyan darajada samaradorligini ifoda etsa-da, potensial imkoniyatlardan to‘liq foydalanilmasligini ham bildiradi.

So‘rov natijalari kichik biznes subyektlari quyidagi to‘siqlarni eng muhim deb topildi.(4-jadval) So‘rovnoma natijalari kichik biznes subyektlarining klaster tizimiga integratsiyalashuvida bir qator muhim to‘siqlar mavjudligini ko‘rsatadi. Respondentlarning 78,5 foizi moliyaviy resurslar yetishmasligini asosiy muammo sifatida qayd etgan bo‘lib, ushbu omilning ahamiyatlilik darajasi 4,6 ballni tashkil etgan. Bu kichik biznes korxonalarining investitsiya va aylanma mablag‘larga bo‘lgan ehtiyoji yuqoriligidan dalolat beradi. Shuningdek, respondentlarning 71,2 foizi tenderlar va loyihalar bo‘yicha axborot asimmetriyasini muhim to‘siq deb baholagan, uning ahamiyatlilik darajasi 4,4 ballni tashkil etgan. Yirik kompaniyalar bilan hisob-kitob va to‘lov muddatlarining cho‘zilishi 63,4 foiz respondent tomonidan muhim omil sifatida qayd etilib, 4,3 ball bilan baholangan.

¹ Muallif ishlanmasi

4-jadval
Kichik biznesning klaster integratsiyasidagi asosiy toʻsiqlari¹ (soʻrov natijalari, n=186)

Toʻsiq turi	Javob berganlar ulushi, foizda	Ahamiyatlilik darajasi (1-5)
Moliyaviy resurslar yetishmasligi	78,5	4,6
Axborot asimmetriyasi (tender, loyiha maʼlumotlari)	71,2	4,4
Sertifikat va litsenziya talablarining murakkabligi	65,8	4,1
Yirik kompaniyalar bilan toʻlov muddati muammolari	63,4	4,3
Texnologik imkoniyatlarning yetishmasligi	57,6	3,9
Malakali kadrlar taqchilligi	54,3	3,8
Raqobat muhitining noshaffofligi	48,9	3,6

Sertifikat va litsenziya talablarining murakkabligi esa 65,8 foiz respondent tomonidan eʼtirof etilib, uning ahamiyatlilik darajasi 4,1 ballni tashkil qilgan. Bundan tashqari, texnologik imkoniyatlarning yetishmasligi 57,6 foiz respondent tomonidan qayd etilib, 3,9 ball bilan baholangan. Malakali kadrlar taqchilligi 54,3 foiz respondent tomonidan muhim toʻsiq sifatida koʻrsatilgan va 3,8 ballga teng baholangan. Raqobat muhitining yetarli darajada shaffof emasligi esa 48,9 foiz respondent tomonidan qayd etilib, 3,6 ball bilan baholangan. Umuman olganda, natijalar kichik biznesning klaster integratsiyasini rivojlantirish uchun moliyaviy qoʻllab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish, axborot ochiqqligini oshirish hamda institutsional va texnologik toʻsiqlarni bartaraf etish zarurligini koʻrsatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ushbu tadqiqot hududiy qurilish klasterlarida kichik biznes subyektlarining ishtiroki hamda integratsion aloqalar samaradorligini baholashning ilmiy-uslubiy asoslarini takomillashtirishga qaratildi. Oʻtkazilgan tahlillar natijasida qurilish klasterlarida kichik biznesning iqtisodiy faolligi, hamkorlik darajasi va integratsion munosabatlarining rivojlanish tendensiyalari aniqlandi.

Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, Oʻzbekistonning turli hududlarida faoliyat yuritayotgan qurilish klasterlarida kichik biznes subyektlari son jihatidan yetakchi oʻrinni egallaydi. Shu bilan birga, ularning klaster aylanmasidagi ulushi bosqichma-bosqich ortib borayotgan boʻlsa-da, mavjud salohiyatdan yanada samarali foydalanish imkoniyatlari saqlanib qolmoqda. Bu holat kichik biznes va yirik korxonalar oʻrtasidagi hamkorlikni yanada rivojlantirish, ishlab chiqarish zanjirlariga integratsiyani chuqurlashtirish hamda iqtisodiy faollikni kengaytirish uchun qoʻshimcha imkoniyatlar mavjudligini koʻrsatadi.

Tadqiqot doirasida taklif etilgan Integratsion Aloqalar Samaradorligi Indeksi (IASI) iqtisodiy, tashkiliy va ijtimoiy koʻrsatkichlarni yagona tizim asosida baholash imkonini berdi. Hisob-kitob natijalariga koʻra, oʻrganilgan klasterlarda IASI indeksining oʻrtacha qiymati 0,614 ni tashkil etib, integratsion aloqalarning oʻrta-

¹ Muallif ishlanmasi

yuqori samaradorlik darajasiga ega ekanligini tasdiqladi. Mazkur natija qurilish klasterlarida hamkorlik mexanizmlarining shakllanib borayotganini va ularni yanada takomillashtirish uchun zarur shart-sharoitlar mavjudligini ko'rsatadi.

Tahlillar kichik biznesning klaster tizimidagi faol ishtirokini kengaytirishda moliyaviy qo'llab-quvvatlash, axborot almashinuvi, texnologik modernizatsiya va institutsional hamkorlik muhim omillar ekanligini tasdiqladi. Integratsion aloqalarning mustahkamlanishi xarajatlar tejamkorligini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, subpudrat munosabatlarini rivojlantirish va hududiy iqtisodiy faollikni rag'batlantirishga xizmat qilishi aniqlandi.

Tadqiqot natijalari qurilish va uy-joy kommunal xo'jaligi sohasini rivojlantirish, hududiy klasterlar faoliyatini takomillashtirish hamda kichik biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha amaliy dasturlarni ishlab chiqishda foydalanilishi mumkin.

Olingan natijalar asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Klaster axborot platformalarini rivojlantirish. Klaster ishtirokchilari uchun yagona raqamli platformalarni joriy etish tenderlar, loyihalar, texnik talablar va hamkorlik imkoniyatlari bo'yicha axborot almashinuvini tezlashtiradi hamda biznes subyektlari o'rtasidagi hamkorlik samaradorligini oshiradi.

2. Klaster moliyalashtirish mexanizmlarini kengaytirish. Birgalikdagi kafolat fondlari, lizing dasturlari va maxsus moliyaviy instrumentlarni joriy etish kichik biznes subyektlarining investitsion imkoniyatlarini kengaytiradi hamda yirik loyihalarda ishtirok etish salohiyatini oshiradi.

3. Subpudrat munosabatlarini takomillashtirish. Yirik pudratchilar va kichik korxonalar o'rtasidagi hamkorlikni standartlashtirish, shaffof shartnoma mexanizmlarini qo'llash va to'lov intizomini mustahkamlash klaster ichidagi iqtisodiy aloqalarni yanada barqarorlashtiradi.

4. Innovatsion va texnologik hamkorlikni rivojlantirish. Klasterlar tarkibida innovatsion markazlar, tajriba maydonchalari va amaliy tadqiqot laboratoriyalarini tashkil etish zamonaviy texnologiyalarni joriy etish hamda kichik biznesning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

5. Ta'lim va malaka oshirish dasturlarini kengaytirish. Oliy ta'lim muassasalari, ilmiy markazlar va biznes subyektlari o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish orqali qurilish sohasida zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega mutaxassislar tayyorlash imkoniyatlari kengayadi.

6. Klaster samaradorligini muntazam monitoring qilish. IASI indeksini yillik asosda hisoblash va natijalarni tahlil qilish klasterlar faoliyatini baholash, mavjud imkoniyatlarni aniqlash hamda boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari hududiy qurilish klasterlarida kichik biznesning faol ishtiroki iqtisodiy samaradorlikni oshirish, innovatsion rivojlanishni jadallashtirish va hududlar raqobatbardoshligini mustahkamlashda muhim omil ekanligini tasdiqladi. Integratsion aloqalarni rivojlantirishga qaratilgan tizimli yondashuv qurilish sanoatining barqaror rivojlanishiga, yangi ish o'rinlari yaratilishiga va mintaqaviy iqtisodiy o'sish sur'atlarining yanada mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvar PF-60-sonli "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-5841063>
2. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. - New York: Free Press, 1990. - 855 p.
3. Schmitz H. Collective efficiency and increasing returns // Cambridge Journal of Economics. - 1999. - Vol. 23, No. 4. - P. 465-483.
4. Vogl A., Steane P. Collaborative ventures in supply chains - an Australian construction industry case study // Construction Management and Economics. - 2006. - Vol. 24, No. 2. - P. 203-216.
5. Ershova M., Khalilova S. Construction cluster formation in post-Soviet economies // Journal of Construction Engineering and Management. - 2019. - Vol. 145, No. 8. - P. 1-12.
6. Ergashev I.X. O'zbekistonda qurilish sohasini klasterlashtirish: muammolar va istiqbollar // Qurilish iqtisodiyoti. - 2021. - №3. - B. 45-58.
7. Yusupov R., Nazarov A. Hududiy klasterlar va iqtisodiy rivojlanish // TAQUI ilmiy-texnik jurnali. - 2020. - №2. - B. 112-124.
8. Rashidova N.K. Qurilish klasterlarida korporativ boshqaruv: monografiya. - Toshkent: TAQUI nashriyoti, 2022. - 186 b.
9. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. Qurilish sohasi statistikasi: 2024 yil ma'lumotlari. - stat.uz (murojaat: 2024 yil dekabr).
10. Enright M.J. Regional clusters: what we know and what we should know // Innovation Clusters and Interregional Competition. - Springer, Berlin, 2003. - P. 99-129.

KICHIK BIZNES SUBYEKTLARIDA SANOAT MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQUARISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'NALISHLARI

Amirov Zubaydulla Toir o'g'li

Toshkent arxitektura qurilish universiteti
“Iqtisodiyot va ko'chmas mulk” kafedrası

katta o'qituvchisi,

E-mail: zubaydullaa@gmail.com

Annotatsiya

Tadqiqotda kichik biznes subyektlarida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning nazariy va amaliy yo'nalishlari o'rganilgan. Resurs tejamkorligi, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, innovatsion menejment hamda davlat qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining samaradorlikka ta'siri qiyosiy tahlil qilingan. O'zbekiston sharoitida kichik sanoat korxonalarining samaradorlik ko'rsatkichlariga ta'sir etuvchi asosiy omillar tizimlashtirilgan va ularning o'zaro bog'liqligi baholangan. Tadqiqot natijasida kichik biznes subyektlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning integratsiyalashgan konseptual modeli ishlab chiqilgan va amaliy tavsiyalar taklif etilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, sanoat mahsulotlari, ishlab chiqarish samaradorligi, resurs tejamkorligi, raqamli texnologiyalar, innovatsion menejment, davlat qo'llab-quvvatlashi.

Аннотация

В исследовании рассмотрены теоретические и практические направления повышения эффективности производства промышленной продукции на предприятиях малого бизнеса. Проведён сравнительный анализ влияния ресурсосбережения, оптимизации производственных процессов, внедрения цифровых технологий, инновационного менеджмента и механизмов государственной поддержки на эффективность. Систематизированы основные факторы, влияющие на показатели эффективности малых промышленных предприятий в условиях Узбекистана, и оценена их взаимосвязь. В результате разработана интегрированная концептуальная модель повышения эффективности производства субъектов малого бизнеса и предложены практические рекомендации.

Ключевые слова: малый бизнес, промышленная продукция, эффективность производства, ресурсосбережение, цифровые технологии, инновационный менеджмент, государственная поддержка.

Abstract

The study examines the theoretical and practical directions for improving the efficiency of industrial product manufacturing in small business entities. A comparative analysis is conducted of the impact of resource efficiency, optimization of production processes, the introduction of digital technologies, innovative management, and state support mechanisms on efficiency. The main factors affecting the efficiency indicators of small industrial enterprises in the conditions of Uzbekistan are systematized, and their interrelationship is assessed. As a result, an integrated

conceptual model for improving the production efficiency of small business entities is developed, and practical recommendations are proposed.

Keywords: small business, industrial products, production efficiency, resource efficiency, digital technologies, innovative management, state support.

KIRISH

O'zbekiston iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik strategik ahamiyatga ega bo'lib, ish bilan bandlikni ta'minlash, yalpi ichki mahsulotni shakllantirish va hududiy iqtisodiy o'sishni jadallashtirishda muhim rol o'ynaydi. Mamlakatda tadbirkorlik muhitini yaxshilash, kichik sanoat korxonalarini qo'llab-quvvatlash va ularning mahsuldorligini oshirish yo'nalishida tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayonda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirish kichik biznes subyektlarining raqobatbardoshligini ta'minlashning asosiy omili sifatida alohida o'rin tutadi.

Ishlab chiqarish samaradorligi har qanday sanoat korxonasining iqtisodiy barqarorligini belgilovchi asosiy ko'rsatkich hisoblanadi. U sarflangan resurslar bilan olingan natija o'rtasidagi nisbatni ifoda etib, mehnat unumdorligi, kapital qaytimi, materiallar sig'imi va energiya samaradorligi kabi ko'rsatkichlar majmui orqali baholanadi. Kichik biznes subyektlarida samaradorlikni oshirish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ularning resurs imkoniyatlari cheklangan bo'lib, har bir resursdan oqilona foydalanish korxona faoliyatining yashovchanligini belgilaydi.

Jahon amaliyotida kichik sanoat korxonalarida samaradorlikni oshirishda resurs tejamkorligi, jarayonlarni optimallashtirish, raqamli transformatsiya, innovatsion menejment va kooperatsion aloqalarni rivojlantirish kabi yo'nalishlar keng qo'llaniladi. Ammo bu yo'nalishlarning kichik biznes subyektlarining o'ziga xos sharoitlariga - moliyaviy resurslarning cheklanganligi, malakali kadrlar tanqisligi, bozor ma'lumotlaridan foydalanish imkoniyatining pastligi - moslashtirilishi masalasi yetarli darajada o'rganilmagan.

Tadqiqotning maqsadi kichik biznes subyektlarida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning nazariy asoslarini tizimlashtirish, asosiy yo'nalishlarning samaradorlikka ta'sir darajasini baholash hamda integratsiyalashgan konseptual model ishlab chiqishdir. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, kichik biznes subyektlarining o'ziga xos tashkiliy-iqtisodiy xususiyatlarini hisobga olgan holda, samaradorlikni oshirish yo'nalishlarining sinergetik integratsiyasi nazariy jihatdan asoslangan va konseptual model taklif etilgan.

ADABIYOTLAR SHARHI

Ishlab chiqarish samaradorligi nazariyasi iqtisodiy fanning fundamental yo'nalishlaridan biri sifatida shakllangan. Samaradorlik tushunchasini sarflangan resurslar va olingan natija nisbati orqali baholash yondashuvi klassik iqtisodiy maktab tomonidan asoslangan bo'lib, keyinchalik operatsion menejment doirasida rivojlantirilgan [1].

M. Porter raqobat ustunligi nazariyasida korxona samaradorligini ta'minlovchi ikki asosiy strategiyani - xarajatlar bo'yicha yetakchilik va differensiatsiyani - ajratib

ko'rsatgan [2]. Porter konsepsiyasiga ko'ra, kichik korxonalar cheklangan resurslar sharoitida nisha bozorlarga ixtisoslashish va xarajatlarni optimallashtirish orqali raqobatbardoshlikka erishishi mumkin. Bu yondashuv kichik biznes subyektlari uchun alohida ahamiyatga ega, chunki ular yirik korxonalar bilan masshtab samarasi bo'yicha raqobatlasha olmaydi.

Tejamkor ishlab chiqarish (Lean Manufacturing) konsepsiyasi J. Womack va D. Jones tomonidan tizimlashtirilgan bo'lib, har qanday isrofgarchilikni - ortiqcha ishlab chiqarish, kutish, tashish, ortiqcha zaxiralar va nuqsonlarni - bartaraf etish orqali samaradorlikni oshirishga qaratilgan [3]. Kichik sanoat korxonalarida Lean tamoyillarini qo'llash katta investitsiyalarni talab qilmasdan jarayonlarni optimallashtirish imkonini beradi, bu esa cheklangan resurslar sharoitida ayniqsa qadrlanadi.

Raqamli transformatsiya kichik biznes samaradorligini oshirishning zamonaviy yo'nalishi sifatida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, raqamli texnologiyalar - bulutli hisoblash, sanoat interneti (IIoT), ma'lumotlar tahlili - kichik korxonalarga yirik korxonalarga xos bo'lgan boshqaruv vositalaridan past xarajat evaziga foydalanish imkonini beradi [4]. McKinsey tadqiqotlariga ko'ra, raqamli vositalar ishlab chiqarish jarayonlarining shaffofligini oshirib, qaror qabul qilish sifatini yangi darajaga ko'taradi [5].

Innovatsion menejment va doimiy takomillashtirish (Kaizen) falsafasi M. Imai tomonidan asoslangan bo'lib, xodimlarning bevosita ishtirokida jarayonlarni bosqichma-bosqich yaxshilashni nazarda tutadi [6]. Bu yondashuv kichik korxonalar uchun ayniqsa samarali, chunki ko'plab optimallashtirish imkoniyatlari xodimlarning kundalik tajribasida yashiringan bo'ladi.

O'zbekiston sharoitida kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlarini mahalliy olimlar tadqiq etgan bo'lib, tadbirkorlik muhiti, moliyaviy qo'llab-quvvatlash va sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish masalalari yoritilgan [7]. Biroq, kichik biznes subyektlarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish yo'nalishlarining integratsiyalashgan holda tatbiq etilishi masalasi adabiyotlarda yetarli darajada yoritilmagan, bu ilmiy bo'shliqni to'ldirish zaruriyatini belgilaydi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda tizimli yondashuv asosiy metodologik asos sifatida qo'llangan. Kichik biznes subyekti yagona ishlab chiqarish-iqtisodiy tizim sifatida qaralib, unda samaradorlikka ta'sir etuvchi omillar majmui o'zaro bog'liqlikda tahlil qilingan. Tizimli yondashuv resurslar, jarayonlar va natijalar o'rtasidagi aloqalarni yaxlit ko'rib chiqish imkonini bergan.

Nazariy tadqiqot usullari sifatida quyidagilardan foydalanilgan: birinchidan, ilmiy adabiyotlarni kontekstual tahlil qilish - samaradorlik nazariyasi va uni oshirish yo'nalishlarining rivojlanishi tizimli ko'rib chiqilgan; ikkinchidan, qiyosiy tahlil usuli - samaradorlik yo'nalishlari (resurs tejamkorligi, jarayonlarni optimallashtirish, raqamli transformatsiya, innovatsion menejment, davlat qo'llab-quvvatlashi) ularning ta'sir darajasi bo'yicha qiyoslangan; uchinchidan, konseptual modellashirish -

o'rganilgan yo'nalishlarning integratsiyalashgan qo'llanilishini ifodalovchi nazariy model ishlab chiqilgan.

Qiyosiy tahlil uchun quyidagi mezonlar belgilangan: a) kichik korxonaning cheklangan resurs sharoitlariga moslik; b) joriy etish uchun zarur boshlang'ich investitsiya hajmi; d) natijaning namoyon bo'lish muddati; e) xodimlar malakasiga qo'yiladigan talablar; f) korxona faoliyati miqyosiga moslashuvchanlik.

Empirik kontekst O'zbekiston kichik sanoat tarmog'ining umumiy holatini aks ettiruvchi rasmiy statistik ma'lumotlar va tarmoq hisobotlari asosida shakllantirilgan [8], [9]. Konseptual model ishlab chiqishda deduksiya usuli qo'llangan: avval umumiy samaradorlik nazariyasi tamoyillari tahlil qilingan, so'ngra ular kichik biznes subyektlarining aniq sharoitlariga tatbiq etilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tahlilning birinchi bosqichida kichik biznes subyektlarida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirish yo'nalishlarining samaradorlik darajasi belgilangan mezonlar asosida qiyosiy baholangan. Har bir yo'nalish kichik korxonaning o'ziga xos xususiyatlari kontekstida ko'rib chiqilgan va uning afzalliklari hamda cheklanishlari aniqlangan.

1-jadval

Kichik biznes subyektlarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish yo'nalishlarining qiyosiy tahlili¹

T/r	Yo'nalish	Asosiy afzalliklari	Cheklanishlari
1	Resurs tejamkorligi	Material va energiya sarfini kamaytirish, xarajatlarni pasaytirish, ekologik samaradorlik	Texnologik yangilanishni talab qiladi, dastlab sezilarli o'zgartirishlar zarur
2	Jarayonlarni optimallashtirish (Lean)	Past xarajat, isrofgarchilikni kamaytirish, mehnat unumdorligini oshirish	Madaniy o'zgarish talab etiladi, natijalar bosqichma-bosqich namoyon bo'ladi
3	Raqamli transformatsiya	Jarayonlar shaffofligi, qaror qabul qilishni tezlashtirish, real vaqtda monitoring	Axborot infratuzilmasi va malakali kadrlarni talab qiladi
4	Innovatsion menejment (Kaizen)	Past xarajat, xodimlar ishtirokchanligi, uzluksiz takomillashtirish	Natijalar sekin namoyon bo'ladi, rahbariyat qo'llab-quvvatlashi zarur
5	Kooperatsiya va klasterlashtirish	Masshtab samarasiga erishish, resurslarni birgalikda ishlatish, bozorga kirish	Ishtirokchilar o'rtasida ishonch va muvofiqlashtirish talab etiladi
6	Davlat qo'llab-quvvatlashi	Moliyaviy yengilliklar, soliq imtiyozlari, infratuzilma ta'minoti	Tashqi omilga bog'liqlik, byurokratik to'siqlar bo'lishi mumkin

1-jadvalda keltirilgan qiyosiy tahlil natijalari ko'rsatadiki, har bir yo'nalish kichik biznes subyektlarining muayyan jihatlari uchun o'ziga xos afzalliklarga ega va shu bilan birga aniq cheklanishlari mavjud. Resurs tejamkorligi yo'nalishi material va

¹ Manba: Mualliflar tomonidan manbalar asosida tuzilgan

energiya sarfini kamaytirish orqali bevosita xarajatlarni pasaytiradi, biroq u ko‘pincha texnologik yangilanishni talab etadi. Jarayonlarni optimallashtirish (Lean) esa katta investitsiyalarsiz joriy etish mumkin bo‘lgan samarali yo‘nalish hisoblanadi.

Raqamli transformatsiya kichik korxonalar uchun yirik boshqaruv vositalaridan past xarajat evaziga foydalanish imkonini beradi, ammo axborot infratuzilmasi va malakali kadrlarni talab etadi. Innovatsion menejment va Kaizen falsafasi esa samaradorlikning “yumshoq” tomonini ta’minlab, xodimlarning kundalik tajribasi asosida uzluksiz takomillashtirish mexanizmini yaratadi.

Qiyosiy tahlil natijalaridan kelib chiqqan asosiy xulosa shuki, hech bir yo‘nalish yakka holda kichik biznes subyektlarining barcha ehtiyojlarini qondira olmaydi. Har bir yo‘nalishning cheklanishlari boshqa yo‘nalishlar tomonidan qoplanishi mumkin. Bu nazariy xulosa asosida integratsiyalashgan konseptual model ishlab chiqilgan.

2-jadval

Yo‘nalishlar integratsiyasining kichik biznes sharoitlariga moslashtirish parametrlari¹

Korxona xususiyati	Qo‘llaniladigan yo‘nalishlar	Moslashtirish mexanizmi	Kutilayotgan natija
Cheklangan moliyaviy resurslar	Lean, Kaizen	Past xarajatli optimallashtirish, xodimlar tashabbusiga tayanish	Xarajatlarni kamaytirish
Texnologik cheklanishlar	Resurs tejamkorligi, raqamli transformatsiya	Bosqichma-bosqich texnologik yangilanish, bulutli vositalar	Mahsuldorlikni oshirish
Bozorga kirish qiyinligi	Kooperatsiya, klasterlashtirish	Birgalikda marketing, umumiy ta’minot zanjiri	Bozor ulushini kengaytirish
Malakali kadrlar tanqisligi	Innovatsion menejment, davlat qo‘llab-quvvatlashi	Malaka oshirish dasturlari, treninglar	Inson kapitalini rivojlantirish

2-jadval konseptual modelning amaliy tatbiq etilish mexanizmini ko‘rsatadi. Har bir korxona xususiyati uchun tegishli yo‘nalishlar kombinatsiyasi va moslashtirish parametrlari aniqlangan. Cheklangan moliyaviy resurslar sharoitida Lean va Kaizen yo‘nalishlari ustunlik qiladi, chunki ular katta investitsiyalarsiz joriy etiladi. Texnologik cheklanishlar esa resurs tejamkorligi va raqamli transformatsiyaning bosqichma-bosqich tatbiq etilishini talab etadi.

Integratsiyalashgan modelning fundamental g‘oyasi - samaradorlikni oshirish yo‘nalishlari alohida emas, balki sinergetik integratsiya tamoyili asosida birgalikda qo‘llanilishi lozim. Yo‘nalishlarning birgalikdagi qo‘llanilishi sinergiya samarasini hosil qiladi - alohida qo‘llanilgandagi samaradorlik yig‘indisiga nisbatan integratsiyalashgan yondashuv yuqoriroq natija beradi.

3-jadvalda integratsiyalashgan modelni amaliy tatbiq etishning bosqichma-bosqich rejasi taqdim etilgan. Birinchi bosqichda korxonaning joriy holatini diagnostika qilish va resurs sarfini tahlil qilish amalga oshiriladi - bu barcha keyingi

¹ Manba: Mualliflar tomonidan ishlab chiqilgan

bosqichlar uchun asos bo'ladi. Ikkinchi bosqichda Lean va Kaizen yo'nalishlari joriy etiladi - bu kombinatsiya past xarajat evaziga jarayonlarni optimallashtirish imkonini beradi. Uchinchi bosqichda raqamli vositalar qo'shiladi, to'rtinchi bosqichda esa kooperatsion aloqalar va davlat qo'llab-quvvatlashi mexanizmlari orqali model kengaytiriladi.

3-jadval

Integratsiyalashgan modelni bosqichma-bosqich joriy etish rejasi¹

Bosqich	Davomiyligi	Asosiy tadbirlar	Joriy etiladigan yo'nalishlar
I - Diagnostika va tayyorgarlik	3-6 oy	Joriy holatni baholash, xarajatlar tahlili, kadrlar ehtiyojini aniqlash, resurs sarfini o'rganish	Resurs tejamkorligi (bazaviy tahlil)
II - Jarayonlarni optimallashtirish	6-12 oy	Lean tamoyillari bo'yicha xodimlarni o'qitish, Kaizen guruhlarini tashkil etish, isrofgarchilikni kamaytirish	Lean, Kaizen
III - Raqamlashtirish	12-18 oy	Bulutli boshqaruv vositalarini joriy etish, ma'lumotlar tahlili tizimini yaratish	Raqamli transformatsiya
IV - Integratsiya va kengayish	18-24 oy	Kooperatsion aloqalarni rivojlantirish, davlat qo'llab-quvvatlash mexanizmlaridan foydalanish, barcha yo'nalishlarni integratsiyalash	Barcha yo'nalishlar integratsiyasi

Amaliy kontekstni hisobga olsak, O'zbekiston Statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra mamlakatda kichik biznes subyektlari sanoat ishlab chiqarishning sezilarli ulushini ta'minlamoqda [8]. Biroq, ushbu korxonalarining aksariyatida ishlab chiqarish samaradorligi hali an'anaviy usullarga asoslangan bo'lib, zamonaviy menejment yo'nalishlari tizimli qo'llanilmaydi. Tarmoq hisobotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, kichik sanoat korxonalarida axborot texnologiyalari infratuzilmasining yetarli emasligi, malakali kadrlar tanqisligi va moliyaviy resurslarning cheklanganligi asosiy to'siqlar sifatida namoyon bo'lmoqda [9].

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tadqiqot kichik biznes subyektlarida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning nazariy asoslarini tizimlashtirish va ularning korxona sharoitlariga moslik darajasini baholash imkonini berdi.

Birinchi xulosa: samaradorlikni oshirish yo'nalishlarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatdiki, hech bir yo'nalish yakka holda kichik biznes subyektlarining barcha ehtiyojlarini qondira olmaydi. Resurs tejamkorligi texnologik yangilanishni talab etadi, Lean uzoq muddatli madaniy o'zgarishni talab etadi, raqamli transformatsiya axborot infratuzilmasi va kadrlarga bog'liq. Biroq, bu yo'nalishlar birgalikda qo'llanilganda o'zaro to'ldiruvchi xarakterga ega bo'lib, sinergiya samarasini hosil qiladi.

Ikkinchi xulosa: tadqiqotda ishlab chiqilgan integratsiyalashgan konseptual model kichik biznes subyektlarining o'ziga xos xususiyatlarini - cheklangan resurslar,

¹ Manba: Mualliflar tomonidan ishlab chiqilgan

texnologik imkoniyatlar va kooperatsion aloqalar - hisobga olgan holda oltita samaradorlik yoʻnalishining sinergetik birlashuvini nazariy jihatdan asoslagan.

Uchinchi xulosa: integratsiyalashgan modelni amaliy tatbiq etishning toʻrt bosqichli rejasi ishlab chiqilgan boʻlib, diagnostikadan toʻliq integratsiyagacha boʻlgan bosqichma-bosqich oʻtish strategiyasini taqdim etadi. Bu yondashuv tashkiliy xavflarni minimallashtirish va resurslarni samarali taqsimlash imkonini beradi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi takliflar ishlab chiqilgan:

Birinchi taklif - kichik biznes subyektlarida resurs sarfini tizimli tahlil qilish va material hamda energiya tejamkorligi boʻyicha aniq dastur ishlab chiqish. Bu yondashuv bevosita xarajatlarni pasaytirish va mahsulot tannarxini kamaytirish imkonini beradi [1], [3].

Ikkinchi taklif - Lean Manufacturing tamoyillari asosida ishlab chiqarish jarayonlarida isrofgarchilik manbalarini aniqlash va bartaraf etish boʻyicha tizimli dasturni joriy etish. Kaizen guruhlarini tashkil etish va xodimlar tashabbusini ragʻbatlantirish uzluksiz takomillashtirish mexanizmini taʼminlaydi [6].

Uchinchi taklif - kichik korxonalarga mos boʻlgan past xarajatli raqamli boshqaruv vositalarini (bulutli buxgalteriya, ishlab chiqarishni rejalashtirish tizimlari, maʼlumotlar tahlili) bosqichma-bosqich joriy etish. Bu jarayonlar shaffofligini oshirib, qaror qabul qilish sifatini yaxshilaydi [4], [5].

Toʻrtinchi taklif - kichik biznes subyektlari oʻrtasida kooperatsion aloqalar va klasterlashtirish jarayonini ragʻbatlantirish. Birgalikdagi taʼminot zanjiri, umumiy marketing va resurslarni birgalikda ishlatish masshtab samarasiga erishish imkonini beradi.

Beshinchi taklif - kichik korxona xodimlari uchun zamonaviy ishlab chiqarish boshqaruvi usullari boʻyicha tizimli malaka oshirish dasturlarini tashkil etish va davlat qoʻllab-quvvatlash mexanizmlaridan samarali foydalanish [8].

Ushbu tadqiqotning nazariy natijalari kelgusida pilotli korxonalarda empirik sinovlar orqali validatsiya qilinishi va amaliy tajriba asosida takomillashtirilishi rejalashtirilgan. Integratsiyalashgan konseptual modelning izchil tatbiq etilishi kichik biznes subyektlarida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurs tejamkorligini taʼminlash va tarmoqning raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Stevenson W.J. Operations Management. 14th ed. McGraw-Hill Education, 2021. <https://www.mheducation.com/highered/product/operations-management-stevenson/M9781260238891.html>
2. Porter M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. Free Press, 1985. <https://www.hbs.edu/faculty/Pages/item.aspx?num=193>
3. Womack J.P., Jones D.T. Lean Thinking: Banish Waste and Create Wealth in Your Corporation. Free Press, 2003. <https://www.lean.org/store/book/lean-thinking/>

4. Ivanov D., Dolgui A. Digital Supply Chain Management and Technology to Enhance Resilience // International Journal of Production Research. 2021. Vol. 59(21). P. 6545-6562. <https://doi.org/10.1080/00207543.2021.1930775>
5. McKinsey & Company. Industry 4.0: Capturing Value at Scale in Discrete Manufacturing. 2022. <https://www.mckinsey.com/capabilities/operations/our-insights>
6. Imai M. Kaizen: The Key to Japan's Competitive Success. McGraw-Hill, 1986. <https://archive.org/details/kaizenkeytojapan00imai>
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 5-oktabr PF-4848-son "Tadbirkorlik faoliyatining jadal rivojlanishini ta'minlashga, xususiyl mulkni har tomonlama himoya qilishga va ishbilarmonlik muhitini sifat jihatidan yaxshilashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni <https://lex.uz/docs/-3039311>
8. O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi. Kichik biznes va tadbirkorlik ko'rsatkichlari: 2021-2024. <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika>
9. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Sanoat tarmoqlarini rivojlantirish hisobotlari: 2023-2024. <https://www.imv.uz>
10. World Bank. Small and Medium Enterprises in Uzbekistan: Productivity and Competitiveness. 2023. <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/publication>

O‘ZBEKISTON TO‘QIMACHILIK MAHSULOTLARI B2B BOZORI VA UNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Sapayeva Nilufar Kadambayevna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Urganch davlat universiteti
“Biznes va boshqaruv” kafedrası dotsenti

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekiston to‘qimachilik mahsulotlari B2B bozorining tarkibiy tuzilishi, rivojlanish tendensiyalari va eksport salohiyati tahlil qilindi. Tadqiqotda tarmoqning xomashyo yetkazib berishdan tayyor mahsulot eksportigacha bo‘lgan qiymat zanjiri o‘rganildi. Tahlil natijalari eksport hajmi, korxonalar soni va qayta ishlash darajasi barqaror o‘sganini ko‘rsatdi. Raqamli transformatsiya, klaster integratsiyasi, ekologik sertifikatlash va mahsulot diversifikatsiyasi B2B munosabatlar samaradorligini oshirishga xizmat qilgani aniqlandi. Tayyor mahsulotlar ulushining ortishi qo‘shimcha qiymat yaratish imkoniyatlarini kengaytirgani baholandi. Tadqiqot natijalari to‘qimachilik sanoatining xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini mustahkamlashga oid amaliy xulosalarni shakllantirdi.

Kalit so‘zlar: B2B bozori, to‘qimachilik sanoati, eksport, klaster integratsiyasi, raqamli transformatsiya, qiymat zanjiri, raqobatbardoshlik.

Аннотация

В статье был проведён анализ структуры, тенденций развития и экспортного потенциала B2B-рынка текстильной продукции Узбекистана. Исследование охватило всю цепочку создания стоимости - от поставки сырья до экспорта готовой продукции. Результаты показали устойчивый рост объёмов экспорта, количества предприятий и уровня переработки продукции. Установлено, что цифровая трансформация, кластерная интеграция, экологическая сертификация и диверсификация продукции способствовали повышению эффективности B2B-взаимодействия. Рост доли готовой продукции расширил возможности создания добавленной стоимости и укрепления рыночных позиций. Полученные результаты подтвердили наличие условий для дальнейшего повышения конкурентоспособности текстильной отрасли на международном рынке.

Ключевые слова: B2B-рынок, текстильная промышленность, экспорт, кластерная интеграция, цифровая трансформация, цепочка стоимости, конкурентоспособность.

Abstract

This article analyzed the structure, development trends, and export potential of Uzbekistan's textile B2B market. The study examined the value chain from raw material supply to finished product exports. The findings showed steady growth in export volumes, the number of enterprises, and the level of processing within the industry. Digital transformation, cluster integration, environmental certification, and product diversification contributed to improving the efficiency of B2B relations. The increasing share of finished textile products expanded opportunities for value creation and strengthened market competitiveness. The results demonstrated favorable

conditions for further development of the textile sector and enhancement of its position in international markets.

Keywords: B2B market, textile industry, export, cluster integration, digital transformation, value chain, competitiveness.

KIRISH

Global to'qimachilik sanoati jahon iqtisodiyotining eng yirik va yuqori bandlik yaratuvchi tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Ushbu tarmoq xomashyo yetishtirish, uni qayta ishlash, tayyor mahsulot ishlab chiqarish va xalqaro savdo jarayonlarini yagona qiymat zanjiriga birlashtiradi. B2B (business-to-business) bozorlari mazkur zanjirning muhim tarkibiy qismi bo'lib, ishlab chiqaruvchilar, yetkazib beruvchilar, distribyutorlar va yirik xaridorlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni shakllantiradi [1].

Jahon amaliyotida to'qimachilik mahsulotlari bozorida yuqori qo'shilgan qiymat yaratish, ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish va mahsulotlarni diversifikatsiya qilish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Global qiymat zanjiri nazariyasiga ko'ra, mamlakatlarning xalqaro savdodagi muvaffaqiyati nafaqat ishlab chiqarish hajmiga, balki qiymat zanjirining yuqori daromad keltiruvchi bosqichlarida ishtirok etish darajasiga ham bog'liq. Shu sababli ko'plab davlatlar xomashyo eksportidan tayyor va brendlangan mahsulotlar ishlab chiqarishga o'tish orqali eksport daromadlarini oshirishga intilmoqda [2].

O'zbekiston to'qimachilik sanoati mamlakat iqtisodiyotining eksportga yo'naltirilgan muhim tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Mamlakat paxta xomashyosi yetishtirishdan boshlab ip yigirish, gazlama ishlab chiqarish, bo'yash, pardozlash va tayyor tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarishgacha bo'lgan to'liq texnologik zanjirga ega. Ushbu imkoniyatlar O'zbekistonning xalqaro B2B bozoridagi mavqeyini mustahkamlash uchun qulay asos yaratmoqda [3].

2017-yildan boshlab mamlakatda to'qimachilik sanoatini rivojlantirishga qaratilgan keng ko'lamli iqtisodiy islohotlar amalga oshirildi. Investitsiya muhitini yaxshilash, eksportni qo'llab-quvvatlash, klaster tizimini rivojlantirish va ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish bo'yicha qator chora-tadbirlar joriy etildi. Natijada tarmoqning eksport salohiyati sezilarli darajada oshdi. Xususan, to'qimachilik va tikuv-trikotaj mahsulotlari eksporti 2017-yildagi 1,4 milliard AQSH dollaridan 2023-yilda 3,8 milliard AQSH dollaridan ortiq darajaga yetdi [4].

Tarmoq rivojlanishida ayrim dolzarb masalalar ham saqlanib qolmoqda. Jumladan, ayrim mahsulotlarning past qayta ishlash bosqichida eksport qilinishi qo'shimcha qiymat yaratish imkoniyatlaridan to'liq foydalanishga to'sqinlik qilmoqda. Raqamli B2B platformalaridan foydalanish darajasini oshirish, xalqaro sertifikatlash talablariga moslashish va tayyor mahsulotlar ulushini kengaytirish bozorning uzoq muddatli rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi O'zbekiston to'qimachilik mahsulotlari B2B bozorining hozirgi holatini tahlil qilish, uning rivojlanish tendensiyalarini aniqlash hamda bozor samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi ustuvor yo'nalishlarni asoslashdan iborat. Tadqiqot doirasida tarmoqning eksport salohiyati, qiymat

zanjiridagi o'zni, B2B munosabatlarining rivojlanish xususiyatlari va raqobatbardoshlik omillari baholanadi hamda amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

To'qimachilik mahsulotlari B2B bozorlari iqtisodiy adabiyotlarda ishlab chiqaruvchilar, yetkazib beruvchilar va xaridorlar o'rtasidagi uzoq muddatli hamkorlikka asoslangan tizim sifatida talqin qilinadi. Dastlabki tadqiqotlarda B2B munosabatlarining asosiy omillari sifatida ishonch, barqaror hamkorlik va ta'minot zanjiri samaradorligi ko'rsatib berilgan. Mazkur yondashuv to'qimachilik sanoatida korxonalar o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish va savdo xarajatlarini kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi [1].

B2B marketing konsepsiyasining rivojlanishi bilan korxonalararo munosabatlarda qiymat yaratish, mijozlar ehtiyojlarini chuqur tahlil qilish va strategik hamkorlik aloqalarini shakllantirish masalalariga alohida e'tibor qaratildi. Tadqiqotchilar B2B bozorlari samaradorligi mahsulot sifati, xizmat ko'rsatish darajasi va logistika tizimlarining rivojlanganlik darajasi bilan chambarchas bog'liqligini asoslab berganlar [2].

Global qiymat zanjiri nazariyasi to'qimachilik sanoatining xalqaro rivojlanish tendensiyalarini tushuntirishda muhim nazariy asos hisoblanadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, mamlakatlarning eksportdagi muvaffaqiyati ishlab chiqarish hajmidan tashqari, qiymat zanjirining yuqori qo'shimcha qiymat yaratiladigan bosqichlarida ishtirok etish darajasiga ham bog'liqdir. Shu sababli rivojlanayotgan davlatlar xomashyo eksportidan tayyor mahsulot ishlab chiqarishga o'tish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishga intilmoqda [3].

O'zbekistonda to'qimachilik sanoatini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarda klaster tizimi alohida o'rin egallaydi. Klaster yondashuvi xomashyo yetishtirish, qayta ishlash va tayyor mahsulot ishlab chiqarish bosqichlarini yagona boshqaruv tizimida birlashtirish imkonini yaratishi qayd etilgan. Ushbu tizim resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va eksport salohiyatini oshirishga xizmat qilishi asoslangan [4].

Raqamli transformatsiya jarayonlari B2B bozorlari rivojlanishining muhim omillaridan biri sifatida baholanmoqda. Elektron savdo platformalari, raqamli marketing vositalari va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari korxonalar o'rtasidagi axborot almashinuvini tezlashtirishi, xaridorlar bilan aloqalarni mustahkamlashi hamda savdo operatsiyalari samaradorligini oshirishi ilmiy manbalarda ta'kidlangan [5].

Xalqaro tadqiqotlarda ekologik va ijtimoiy standartlarning to'qimachilik mahsulotlari raqobatbardoshligiga ta'siri keng o'rganilgan. Barqaror ishlab chiqarish, ekologik sertifikatlash va xalqaro standartlarga muvofiqlik eksport bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytiruvchi omillar sifatida e'tirof etilgan. Ayniqsa, Yevropa Ittifoqi va boshqa rivojlangan bozorlarda ekologik talablarning kuchayishi korxonalardan ishlab chiqarish jarayonlarini zamonaviylashtirishni talab qilmoqda [6].

To'qimachilik mahsulotlari eksportining iqtisodiy samaradorligi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar tayyor mahsulotlar ulushi ortishi bilan eksportdan olinadigan

daromad hajmi ham oshishini ko'rsatgan. Shu sababli qo'shimcha qiymat yaratish, mahsulotlarni chuqur qayta ishlash va milliy brendlarni rivojlantirish eksport strategiyasining ustuvor yo'nalishlari sifatida qaralmoqda [7].

O'zbekistonda amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar natijasida to'qimachilik sanoatida investitsion faollik va eksport ko'rsatkichlari sezilarli darajada oshgani qayd etilgan. Ishlab chiqarish quvvatlarining kengayishi, yangi korxonalar tashkil etilishi va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi tarmoqning xalqaro bozordagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qilgan [8].

Statistik ma'lumotlar mamlakat to'qimachilik va tikuv-trikotaj mahsulotlari eksporti barqaror o'sib borayotganini ko'rsatmoqda. Eksport geografiyasining kengayishi va yangi bozorlarning o'zlashtirilishi B2B aloqalar rivojlanishining muhim natijalaridan biri sifatida baholanmoqda [9].

METODOLOGIYA

Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy va statistik yondashuv asosida O'zbekiston to'qimachilik mahsulotlari B2B bozorining tarkibiy tuzilishi va rivojlanish tendensiyalari o'rganildi. Birlamchi manba sifatida O'zbekiston Milliy statistika qo'mitasining rasmiy ma'lumotlari, O'zto'qimachilik sanoat uyushmasining yillik hisobotlari, Jahon banki va EBRD tahliliy hujjatlari hamda ITC eksport ma'lumotlar bazasidan foydalanildi.

Tahlil uch qismdan iborat: birinchidan, B2B bozorning hozirgi holati va tarkibi baholandi; ikkinchidan, tendensiyalar identifikatsiya qilindi va miqdoriy ko'rsatkichlar asosida izohlandi; uchinchidan, kelajak rivojlanish istiqbollari uchun amaliy takliflar ishlab chiqildi. Bozor segmentatsiyasi, eksport geografiyasi va qiymat zanjiri tahlili metodlari qo'llanildi. Ma'lumotlar 2018-2024 yillar davri uchun ketma-ket dinamikada taqqoslandi va asosiy tendensiyalar aniqlandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekiston to'qimachilik sanoatining B2B bozori xomashyo yetkazib berish, ishlab chiqarish va eksport vositachiligi bosqichlarini qamrab oluvchi vertikal integratsiyalashgan tuzilma bilan tavsiflanadi. Xomashyo segmentiga paxta, ipak, jun va sintetik tolalar yetishtiruvchi hamda ularni dastlabki qayta ishlovchi xo'jalik va korxonalar kiradi. Ishlab chiqarish segmenti ip yigirish, to'quvchilik, bo'yash va tikuv-trikotaj korxonalarini o'z ichiga oladi. Eksport vositachiligi segmenti esa savdo kompaniyalari, erkin iqtisodiy zonalar rezidentlari hamda xalqaro savdo platformalari vakolatxonalaridan tashkil topgan [5], [8].

2024-yil holatiga ko'ra, mamlakat to'qimachilik sanoatida 7,4 mingdan ortiq korxona faoliyat yuritgan. Ularning 68 foizi kichik va o'rta biznes subyektlari, 23 foizi yirik sanoat korxonalari, 9 foizi esa davlat ulushi mavjud bo'lgan aralash mulkchilik shaklidagi korxonalardan iborat. Korxonalarning hududiy taqsimoti asosan to'qimachilik klasterlari shakllangan hududlarda jamlangan bo'lib, Farg'ona viloyati 18 foiz, Toshkent viloyati 16 foiz, Namangan viloyati 14 foiz va Andijon viloyati 12 foiz ulush bilan yetakchi o'rinlarni egallaydi [9].

1-jadval

O'zbekiston to'qimachilik sanoatining asosiy ko'rsatkichlari dinamikasi¹

Ko'rsatkich	2020-yil	2022-yil	2024-yil	O'zgarish 2020-2024 yillar, foizda
Eksport hajmi, mlrd AQSH dollar	1,9	2,7	4,1	115,8
Faoliyat yurituvchi korxonalar soni	5 100	6 400	7 400	45,1
Ishchi o'rinlari soni, ming kishi	480	590	720	50,0
YAIMdagi ulushi, foizda	5,2	6,1	7,4	2,2
Mahalliy xomashyo ulushi, foizda	61	68	74	13

O'zbekiston to'qimachilik sanoatidagi B2B munosabatlari uzoq yillar davomida asosan bevosita muzokaralar va uzoq muddatli shartnomalar asosida shakllanib kelgan. Alibaba.com, Fibre2Fashion va TradeSparq kabi raqamli savdo platformalari orqali xalqaro xaridorlar bilan hamkorlik aloqalarini o'rnatish amaliyoti kengaymoqda. Shunga qaramay, ko'plab korxonalarning raqamli marketing faoliyati veb-sayt yoki elektron katalogdan foydalanish bilan cheklanib qolmoqda. Bu holat xalqaro B2B bozorlarida xaridorlar tomonidan talab etilayotgan axborotning sifati, tezkorligi va interaktivligi darajasiga to'liq javob bermaydi [3], [4].

O'zbekiston to'qimachilik mahsulotlari eksportining geografik tarkibida ham muhim o'zgarishlar kuzatilmoqda. Xususan, an'anaviy MDH bozorlari ulushi qisqarib, eksport yo'nalishlari Yevropa Ittifoqi, Turkiya va MENA mamlakatlari tomon diversifikatsiyalanmoqda. 2024-yilda Rossiya va boshqa MDH davlatlari eksportning 42 foizini tashkil etgan bo'lsa, 2019-yilda ushbu ko'rsatkich 61 foizga teng bo'lgan. Shu davrda Yevropa Ittifoqi mamlakatlari ulushi 18 foizga, Xitoy ulushi 11 foizga va Turkiya bozori ulushi 9 foizga yetgan [22], [23].

2-jadval

To'qimachilik eksportining mahsulot segmentlari bo'yicha taqsimoti²

Mahsulot segmenti	2020-yil ulushi, foizda	2024-yil ulushi, foizda	Asosiy xaridorlar
Gazlamalar	44	39	Turk va Xitoy konfeksiya
Tayyor kiyim-kechak	19	28	EI brendlari, MENA
Ip va ipliklar	24	21	Osiyo ishlab chiqaruvchilari
Texnik to'qimachilik	7	12	Sanoat va qurilish sektori
Boshqalar	6	0	-

B2B bozorining mahsulot tarkibi to'rtta asosiy segmentdan iborat bo'lib, ularga gazlamalar 39 foiz, tayyor kiyim-kechak mahsulotlari 28 foiz, ip va kalava ip mahsulotlari 21 foiz hamda texnik to'qimachilik mahsulotlari 12 foiz ulush bilan kiradi. Tayyor kiyim-kechak segmentining ulushi 2020-yildagi 19 foizdan 2024-yilda 28 foizga oshgani tarmoqning yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab

¹ Manba: muallif tomonidan [9], [25] asosida tuzilgan

² Manba: muallif tomonidan [9], [23] asosida tuzilgan

chiqarishga yoʻnalayotganini koʻrsatadi [5], [16]. Mazkur tendensiya B2B munosabatlar mazmuniga ham taʼsir koʻrsatib, xaridorlar tomonidan mahsulot dizayni, kichik hajmdagi buyurtmalarni bajarish va yetkazib berish muddatlarini qisqartirish boʻyicha talablarning ortishiga olib kelmoqda.

Birinchi tendensiya - qayta ishlash zanjirining chuqurlashishi. 2025-yil 16-yanvardagi PF-6-son Farmon toʻqimachilik sanoatida tayyor mahsulotga yoʻnaltirilgan ishlab chiqarishni kengaytirish uchun soliq imtiyozlari, yer ajratish va kredit yengilliklarini belgiladi [8]. Buning natijasida 2022-2024 yillarda tayyor kiyim-kechak va uy tekstil sektoriga 430 dan ortiq yangi korxona tashkil etildi va 85000 dan ortiq yangi ish oʻrni yaratildi. B2B nuqtai nazaridan bu tendensiya xomashyo va yarim tayyor mahsulot savdosidan tayyor mahsulot savdosiga oʻtishni anglatib, munosabatlar tuzilmasini tubdan oʻzgartiryapti [9].

Ikkinchi tendensiya - raqamli transformatsiya. Xalqaro xaridorlar bilan raqamli muloqotning kengayishi toʻqimachilik korxonalarini oʻz B2B kommunikatsiya infratuzilmasini yangilashga majbur qilmoqda. Zamonaviy xaridorlar - ayniqsa Yevropa va AQShdan - yetkazib beruvchidan nafaqat sifat sertifikatini, balki ishlab chiqarish jarayonining real vaqt maʼlumotlarini, ekologik koʻrsatkichlarni va ijtimoiy audit natijalarini raqamli formatda talab qilmoqda [3], [18]. Hozirda Oʻzbekiston toʻqimachilik korxonalarining taxminan 34 foizi B2B savdo maqsadida raqamli platformalardan foydalanmoqda; bu koʻrsatkich 2020-yilda atigi 12 foiz edi [20].

3-jadval

Toʻqimachilik B2B bozoridagi asosiy rivojlanish tendensiyalari¹

Tendensiya	Asosiy koʻrsatkich	B2B bozoriga taʼsiri
Qayta ishlash darajasining oshishi	Tayyor mahsulotlar ulushining 19 foizdan 28 foizga oshdi	Yangi xaridor segmentlarining shakllanishi va mahsulot dizayniga qoʻyiladigan talablarning ortishi
Raqamli transformatsiya	Raqamli platformalardan foydalanuvchi korxonalar ulushining 12 foizdan 34 foizga oshdi	Kommunikatsiya xarajatlarining qisqarishi va xaridorlar bilan aloqalarning kengayishi
Klaster integratsiyasi	Klaster brendlari sonining 3 tadan 11 taga koʻpayishi	Eksport faoliyatining muvofiqlashuvi va brend pozitsiyalarining mustahkamlanishi
Yashil transformatsiya	OEKO-TEX sertifikatiga ega korxonalar sonining 320 foizga oshdi	Yevropa Ittifoqi bozori talablariga muvofiqlik darajasining ortishi
Qiymat zanjiri boʻylab yuqorilash	Premium segment ulushining 8 foizdan 17 foizga oshdi	Yuqori qoʻshilgan qiymat yaratish va uzoq muddatli shartnomalar ulushining koʻpayishi

Uchinchi tendensiya - klaster asosidagi integratsiyaning kuchayishi. Hududiy klasterlar tarmoqning milliy va xalqaro B2B bozorida raqobatbardoshligini oshirishda muhim rol oʻynamoqda. Klaster formatidagi hamkorlik korxonalar oʻrtasida resurslarni taqsimlash, birgalikda eksport qilish va texnologiya almashish imkonini beradi [17].

¹ Manba: muallif tomonidan [8], [9], [20], [23] asosida tuzilgan

Fargʻona vodiysi, Namangan va Buxoro klasterlari endilikda klaster brendlari ostida birlashgan eksport operatsiyalarini amalga oshirmoqda.

Toʻrtinchi tendensiya - yashillashtirish va ekologik sertifikatlash. Yevropa Ittifoqining yangi barqarorlik talablari va yirik global brendlarning ESG mezonlari Oʻzbekiston toʻqimachilik korxonalari uchun muhim B2B talabiga aylandi. OEKO-TEX, GOTS va BCI sertifikatlariga ega korxonalar soni 2020-yildan beri uch baravar koʻpaygan [17]. Bu tendensiya yashil transformatsiya va B2B kommunikatsiyaning oʻzaro bogʻliqligini yanada kuchaytirmoqda.

Oʻzbekiston toʻqimachilik B2B bozorining rivojlanishiga toʻsqinlik qilayotgan tarkibiy muammolar uchta asosiy guruhga ajratilishi mumkin.

Birinchi guruh - raqamli munosabatlar zaifligi. Korxonalarning aksariyati hali B2B muloqot uchun elektron pochta va telefon aloqasiga suyanmoqda. Zamonaviy CRM (mijozlar bilan munosabatlar boshqaruvi) tizimi faqat yirik korxonalarda joriy etilgan, kichik va oʻrta korxonalar esa xaridorlar maʼlumotlar bazasini Excel jadvallarida saqlashda davom etmoqda [20]. Bu holat xaridorlar bilan uzoq muddatli sheriklik munosabatlarini tizimli boshqarishni imkonsiz qiladi.

Ikkinchi guruh - qoʻshimcha qiymat yaratishning cheklanganligi. Eksport tarkibida hali yarim tayyor mahsulotlar katta ulushni tashkil etmoqda. Tayyor mahsulotning qoʻshimcha qiymat zanjirida yuqoriga koʻtarilishi - dizayn, brendlash, innovatsion material ishlatish - hali tarmoq miqyosida tizimli yoʻlga qoʻyilmagan [16]. Bu holat B2B savdoda narx raqobatbardoshligini strategiyaning markaziga qoʻyib, sifat va unikal imkoniyatlar asosidagi munosabatlarni ikkinchi planga surib qoʻymoqda.

Uchinchi guruh - institutsional va infratuzilma boʻshliqlari. Eksport kreditlash, logistika infrastrukturasini va sertifikatlash jarayonlarida hali hal etilmagan tizimli muammolar mavjud. Xorijiy xaridor bilan shartnoma tuzishdan tortib mahsulotni yetkazib berishgacha boʻlgan vaqt davomiyligi baʼzan 60-90 kunga yetishi bozorga kirish xarajatlarini yuqori saqlaydi [21], [25].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Oʻzbekiston toʻqimachilik mahsulotlari B2B bozori tez rivojlanayotgan, ammo strategik oʻzgarishlar koʻlamiga nisbatan hali toʻliq uygʻunlikni taʼminlamagan tarkibiy muhitda faoliyat yuritmoqda. Eksport hajmining oʻsishi, korxonalar soni va qayta ishlash chuqurligi boʻyicha ijobiy dinamika kuzatilmoqda. Biroq raqamli munosabatlar zaifligi, qoʻshimcha qiymat yaratishning cheklanganligi va B2B kommunikatsiya infratuzilmasining rivojlanmagan qolishi tarmoqning toʻliq salohiyatini roʻyobga chiqarishiga toʻsqinlik qilmoqda.

Tendensiyalar tahlili shuni koʻrsatadiki, qayta ishlash zanjirining chuqurlashishi, raqamli transformatsiya, klaster integratsiyasi va yashillashtirish yoʻnalishlari kelajakda B2B munosabatlar tizimini sifat jihatidan yangi darajaga olib chiqishi mumkin. Buning uchun korxonalar, davlat tuzilmalari va tarmoq uyushmalari oʻrtasidagi muvofiqlashtirish mexanizmlari yanada samaraliroq ishlashi zarur.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. To'qimachilik korxonalari B2B kommunikatsiyani raqamli platformalarga ko'chirish jarayonini tezlashtirishi lozim. Fibre2Fashion, TradeSparq va tarmoqqa xos xalqaro B2B platformalarda korporativ profilni to'liq yaratib, mahsulot kataloglari, sifat sertifikatlari va ishlab chiqarish imkoniyatlariga oid ma'lumotlar doimiy yangilanib turilishi kerak.

2. Kichik va o'rta to'qimachilik korxonalari uchun klaster miqyosida birlashgan CRM va ERP infratuzilmasi yaratilishi maqsadga muvofiq. Bu individual kompaniyaning qo'lidan kelmaydigan raqamli sarmoyani klaster darajasida taqsimlash imkonini beradi.

3. OEKO-TEX, GOTS va BCI sertifikatlash bo'yicha davlat tomonidan moliyaviy yordam mexanizmi kengaytirilishi kerak. Hozirda sertifikatlash jarayoni xarajat va vaqt talabi bo'yicha kichik korxonalar uchun qiyin erishiladigan daraja bo'lib qolmoqda.

4. Tarmoq miqyosida birlashgan O'zbekiston to'qimachilik brendini shakllantirish - hududiy klasterlar, mahsulot turlari va ekologik standartlar bo'yicha - xalqaro B2B kommunikatsiyada tarmoqning umumiy imijini mustahkamlaydi. Bu yo'nalishda O'zto'qimachilik sanoat uyushmasi koordinator vazifasini bajarishi lozim.

5. Eksportdagi tayyor kiyim-kechak ulushini 2030-yilga qadar 45 foizga yetkazish maqsadida dizayn va mahsulot innovatsiyasini rag'batlantiruvchi maxsus B2B inkubator dasturlari yaratilishi - xalqaro xaridorlar bilan uzoq muddatli, yuqori qiymatli shartnomaviy munosabatlar o'rnatishga xizmat qiladi.

Ushbu takliflar amalga oshirilganda O'zbekiston to'qimachilik sanoati global B2B bozorda nafaqat hajm, balki sifat va qo'shimcha qiymat bo'yicha ham mustahkam o'rin egallash imkoniyatiga ega bo'ladi. Tarmoqning 2030-yilgacha bo'lgan rivojlanish strategiyasi bu o'zgarishlarni tizimli amalga oshirish uchun zarur siyosiy va institutsional asosni yaratgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Kotler P., Keller K. L. Marketing Management. 15th ed. - Harlow: Pearson Education, 2016. - 832 p.

2. Anderson J. C., Narus J. A., van Rossum W. Customer Value Propositions in Business Markets // Harvard Business Review. - 2006. - Vol. 84, No. 3. - P. 90-99.

3. Hollensen S. Global Marketing. 8th ed. - Harlow: Pearson Education, 2020. - 736 p.

4. Hutt M. D., Speh T. W. Business Marketing Management: B2B. 12th ed. - Boston: Cengage Learning, 2021. - 464 p.

5. Gereffi G., Humphrey J., Sturgeon T. The governance of global value chains // Review of International Political Economy. - 2005. - Vol. 12, No. 1. - P. 78-104.

6. Polonsky M. J. A stakeholder theory approach to designing environmental marketing strategy // Journal of Business & Industrial Marketing. - 1995. - Vol. 10, No. 3. - P. 29-46.

7. Seuring S., Müller M. From a literature review to a conceptual framework for sustainable supply chain management // Journal of Cleaner Production. - 2008. - Vol. 16, No. 15. - P. 1699-1710.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 16-yanvar PF-6-son “To‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatida qayta ishlash zanjirini rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Farmoni. URL: <https://lex.uz/docs/-7330228>

9. O‘zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo‘mitasi. Rasmiy statistik ma’lumotlar portali. Sanoat, eksport va mintaqaviy ko‘rsatkichlar. URL: <https://stat.uz/>

10. Payne A., Frow P. A strategic framework for customer relationship management // Journal of Marketing. - 2005. - Vol. 69, No. 4. - P. 167-176.

11. Joshi A., Sharma M. Customer knowledge management and buying behaviour: An analysis of the role of digital marketing in B2B // Industrial Marketing Management. - 2019. - Vol. 79. - P. 179-192.

12. Bag S., Pretorius J. H. C. Relationships between industry 4.0, sustainable green supply chain and its performance // International Journal of Logistics Management. - 2022. - Vol. 33, No. 3. - P. 1013-1039.

13. Ordieres-Meré J., Martinez-Gutierrez A., Larrañeta J. Potential benefits from data-driven sustainability in manufacturing // Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers, Part B. - 2020. - Vol. 234, No. 1-2. - P. 310-320.

14. Menon A., Menon A. Enviropreneurial marketing strategy: The emergence of corporate environmentalism as market strategy // Journal of Marketing. - 1997. - Vol. 61, No. 1. - P. 51-67.

15. Lozano R. Sustainability inter-linkages in reporting vindicated: a study of European companies // Journal of Cleaner Production. - 2013. - Vol. 51. - P. 57-65.

16. Gereffi G. International trade and industrial upgrading in the apparel commodity chain // Journal of International Economics. - 1999. - Vol. 48, No. 1. - P. 37-70.

17. Fernandez-Stark K., Frederick S., Gereffi G. The Apparel Global Value Chain: Economic Upgrading and Workforce Development. - Durham: Duke CGGC, 2011.

18. Eccles R. G., Ioannou I., Serafeim G. The impact of corporate sustainability on organizational processes and performance // Management Science. - 2014. - Vol. 60, No. 11. - P. 2835-2857.

19. Ottman J. A. Green Marketing: Opportunity for Innovation. 2nd ed. - Chicago: NTC Business Books, 1998. - 240 p.

20. World Bank. Uzbekistan Country Climate and Development Report. - Washington: World Bank Group, 2023. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan>

21. EBRD. Transition Report 2023-24: Stepping Up. - London: EBRD, 2023. URL: <https://www.ebrd.com/transition-report-2023-24>

22. UNCTAD. World Investment Report 2023. - Geneva: United Nations, 2023. URL: <https://unctad.org/wir2023m>

23. ITC. Uzbekistan Textile and Garment Sector. - Geneva: International Trade Centre, 2022. URL: <https://www.intracen.org/country/uzbekistan/>

24. ILO. Uzbekistan - Decent Work Country Programme. - Geneva: International Labour Organization, 2021.

25. O‘zto‘qimachilik sanoat uyushmasi. Rasmiy veb-sayt. URL:
<https://uztextile.uz/>

TEMIR YO‘L TRANSPORTI TARMOG‘INING INNOVATSION RIVOJLANISHIDA INVESTITSIYA SAMARADORLIGINI BAHOLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Bekbayeva Feruza Baxtiyrovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
katta o‘qituvchi i.f.f.d., PhD.

E-mail: bekbaevaferuza8@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda temir yo‘l transporti tarmog‘ining innovatsion rivojlanishi sharoitida investitsiya samaradorligini baholash metodikasi takomillashtirildi. Moliyaviy samaradorlik, texnik unumdorlik, innovatsion yetuklik va barqarorlik mezonlarini birlashtiruvchi integral yondashuv ishlab chiqildi. Temir yo‘l infratuzilmasini modernizatsiya qilish, elektrlashtirish va raqamlashtirish loyihalarining iqtisodiy natijalari tahlil qilindi. Tadqiqot natijasida investitsiya qarorlarini asoslash, resurslardan samarali foydalanish va tarmoq raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar shakllantirildi.

Kalit so‘zlar: temir yo‘l transporti, investitsiya samaradorligi, innovatsiya, elektrlashtirish, raqamlashtirish, integral baholash, transport infratuzilmasi, barqaror rivojlanish.

Аннотация

В исследовании была усовершенствована методика оценки эффективности инвестиций в условиях инновационного развития железнодорожного транспорта. Разработан интегральный подход, объединяющий показатели финансовой эффективности, технической производительности, инновационной зрелости и устойчивости. Проведен анализ экономических результатов проектов модернизации, электрификации и цифровизации железнодорожной инфраструктуры. По итогам исследования сформированы практические рекомендации, направленные на обоснование инвестиционных решений, эффективное использование ресурсов и повышение конкурентоспособности железнодорожной отрасли.

Ключевые слова: железнодорожный транспорт, эффективность инвестиций, инновации, электрификация, цифровизация, интегральная оценка, транспортная инфраструктура, устойчивое развитие.

Abstract

This study improved the methodology for evaluating investment efficiency in the context of innovative railway transport development. An integrated approach combining financial performance, technical productivity, innovation maturity, and sustainability indicators was developed. The economic outcomes of railway infrastructure modernization, electrification, and digitalization projects were analyzed. The findings provided practical recommendations for supporting investment decision-making, improving resource utilization, and strengthening the competitiveness of the railway sector. The proposed methodology contributes to more comprehensive assessment of infrastructure projects and long-term transport development.

Keywords: railway transport, investment efficiency, innovation, electrification, digitalization, integrated assessment, transport infrastructure, sustainable development.

KIRISH

Temir yo‘l transporti milliy iqtisodiyotning tayanch tarmoqlaridan biri sifatida yuk va yo‘lovchi oqimlarini katta masofalarda ishonchli tashish, ishlab chiqarish markazlarini iste‘mol bozorlari bilan bog‘lash va mintaqalararo savdoni jadallashtirish vazifasini bajaradi. O‘zbekiston so‘nggi yillarda ushbu tarmoqni modernizatsiya qilishning keng ko‘lamli dasturini izchil amalga oshirmoqda: temir yo‘l tarmog‘ining 70 foizdan ortig‘i allaqachon elektrlashtirilgan bo‘lib, 2030-yilga qadar bu ko‘rsatkichni 85 foizga yetkazish ko‘zda tutilgan, bu esa mamlakatni Markaziy Osiyodagi eng yuqori darajada elektrlashtirilgan tarmoqqa aylantiradi [1].

Modernizatsiya dasturi tarkibida harakatlanuvchi tarkibni yangilash alohida o‘rin egallaydi: Xitoy va Janubiy Koreyada ishlab chiqarilgan yuqori tezlikdagi elektropoyezdlar va vagonlar xarid qilinmoqda, 2025-yilning birinchi yarmida temir yo‘llar har kuni o‘rtacha 29,4 mingga yaqin yo‘lovchini tashidi, yangi poyezdlar Toshkent–Urganch–Xiva yo‘nalishida sayohat vaqtini taxminan 14 soatdan 7,5 soatgacha qisqartiradi [1].

Tarmoqni rivojlantirish xalqaro moliya institutlarining qo‘llab-quvvatlashi bilan amalga oshirilmoqda. Osiyo taraqqiyot banki temir yo‘l operatsiyalarining samaradorligini oshirish va elektrovozlar parkini yangilash maqsadida 170 million dollarlik mablag‘ ajratdi [2]. Bundan tashqari, Buxoro, Miskin, Urganch va Xivani bog‘lovchi 465 kilometrlik yo‘nalishni elektrlashtirishga 162 million dollar yo‘naltirilib, soatiga 250 kilometrgacha tezlik bilan harakatlanadigan poyezdlarni ishga tushirish va tarixiy markazlar o‘rtasidagi turistik oqimni kuchaytirish nazarda tutilgan [3].

Infratuzilmaviy qo‘yilmalarning mintaqaviy iqtisodiyotga ta’siri empirik tarzda baholangan. Tashguzar–Boysun–Qumqo‘rg‘on temir yo‘l yo‘nalishi bog‘langan hududlarda yalpi ichki mahsulot o‘sish sur‘atini taxminan 2 foizga oshirgani, sanoat qo‘shilgan qiymati qariyb 5 foizga, xizmatlar qo‘shilgan qiymati esa 7 foizga ko‘paygani aniqlangan [4]. Bunday natijalar transport infratuzilmasiga kiritilgan kapitalning hududiy rivojlanish uchun yuqori multiplikativ samara berishini ko‘rsatadi.

Investitsiyalar hajmining sezilarli darajada o‘sishi va ularning innovatsion mazmun bilan boyitilishi - raqamlashtirish, elektrlashtirish, avtomatlashtirilgan boshqaruv va yuqori tezlikli xizmatlar - samaradorlikni baholashning ishonchli vositalariga bo‘lgan ehtiyojni kuchaytiradi. An’anaviy moliyaviy o‘lchovlar uzoq muddatli, qisman moliyaviy bo‘lmagan va texnologik xususiyatga ega bo‘lgan innovatsion qo‘yilmalarning to‘liq qiymatini aks ettirishda cheklangan imkoniyatga ega. Maqolaning maqsadi temir yo‘l transportining innovatsion rivojlanishi sharoitida investitsiya samaradorligini baholashning integral metodikasini ishlab chiqish va uning amaliy qo‘llanilishini asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Transport infratuzilmasiga investitsiyalarning global miqyosdagi ko‘lami ilmiy adabiyotda muntazam baholanadi. Xalqaro transport forumining tahliliy hujjatlariga ko‘ra, prognoz qilingan talabni qondirish uchun zarur bo‘lgan asosiy infratuzilma qo‘yilmalari 2050-yilga qadar global yalpi ichki mahsulotning yiliga taxminan 1,7 foizini tashkil etadi [5]. Bunday miqyosdagi mablag‘larni baholashda tarmoq kompaniyalarining innovatsion rivojlanish darajasini o‘lchovchi integral indeks usuli alohida ajralib turadi: u rasmiy hisobotlar, strategik rejalashtirish hujjatlari va ekspert baholarini birlashtirib, innovatsion holatni raqobatchilar bilan qiyosan aks ettiruvchi yagona ko‘rsatkichni hosil qiladi va innovatsion yetuklikni miqdoriy o‘lchashning izchil asosini yaratadi [6].

Texnik samaradorlikni o‘lchashda parametrik bo‘lmagan usullar keng tarqalgan. O‘n oltita mamlakat temir yo‘l tizimlarini qamrab olgan qiyosiy tadqiqotda ma‘lumotlar o‘rami tahlili va Malmquist indeksi qo‘llanilib, yo‘l va temir yo‘l transportida umumiy omilli unumdorlikni oshirish hamda texnologik innovatsiyalarni joriy etish zarurati ko‘rsatilgan [7]. Yevropa temir yo‘l kompaniyalari misolida o‘tkazilgan tadqiqotda tarmoqli ma‘lumotlar o‘rami tahlili an‘anaviy usullarga nisbatan yuqoriroq ajratish qobiliyatini namoyon etib, samarasizlik manbalarini aniqlash va eng yaxshi amaliyotlarga yo‘naltirish imkonini bergan [8].

Parametrik yondashuvlar va barqarorlik mezonlari ham muhim o‘rin tutadi. Stoxastik chegara regressiyasi Kobb–Duglas ishlab chiqarish funksiyasi asosida qo‘llanilib, parametrik va parametrik bo‘lmagan usullarni birlashtiruvchi gibridd metodlarni ishlab chiqish istiqbollari ochib beradi [9], ijtimoiy foyda-xarajat tahlili esa loyihaning jamiyat darajasidagi ta‘sirini har bir foyda va xarajatni tegishli manfaatdor tomonga bog‘lagan holda baholaydi [10]. So‘nggi yillarda nomaqbul natijalarni hisobga oluvchi integratsiyalashgan ma‘lumotlar o‘rami modellari ekologik samaradorlik va xavfsizlikni o‘lchashga imkon yaratdi [11], infratuzilma sig‘imini optimallashtirish metodologiyasi esa sarmoyalarni eng katta samara beruvchi yo‘nalish qismlariga yo‘naltirish mexanizmini taklif etdi [12].

Mavjud manbalarning qiyosiy ko‘rib chiqilishi shuni ko‘rsatadiki, har bir usul samaradorlikning ma‘lum bir o‘lchovini chuqur yoritadi, biroq ularni yagona baholash konturida birlashtiruvchi yondashuvlar nisbatan kam ishlab chiqilgan. Innovatsion temir yo‘l loyihalari, xususan rivojlanayotgan iqtisodiyotlar sharoitida, moliyaviy qaytim, unumdorlik o‘sishi, texnologik yetuklik va barqarorlikni bir vaqtda hisobga oluvchi integral metodikani talab qiladi; ushbu bo‘shliq taklif etilayotgan metodikaning kontseptual asosini belgilaydi.

METODOLOGIYA

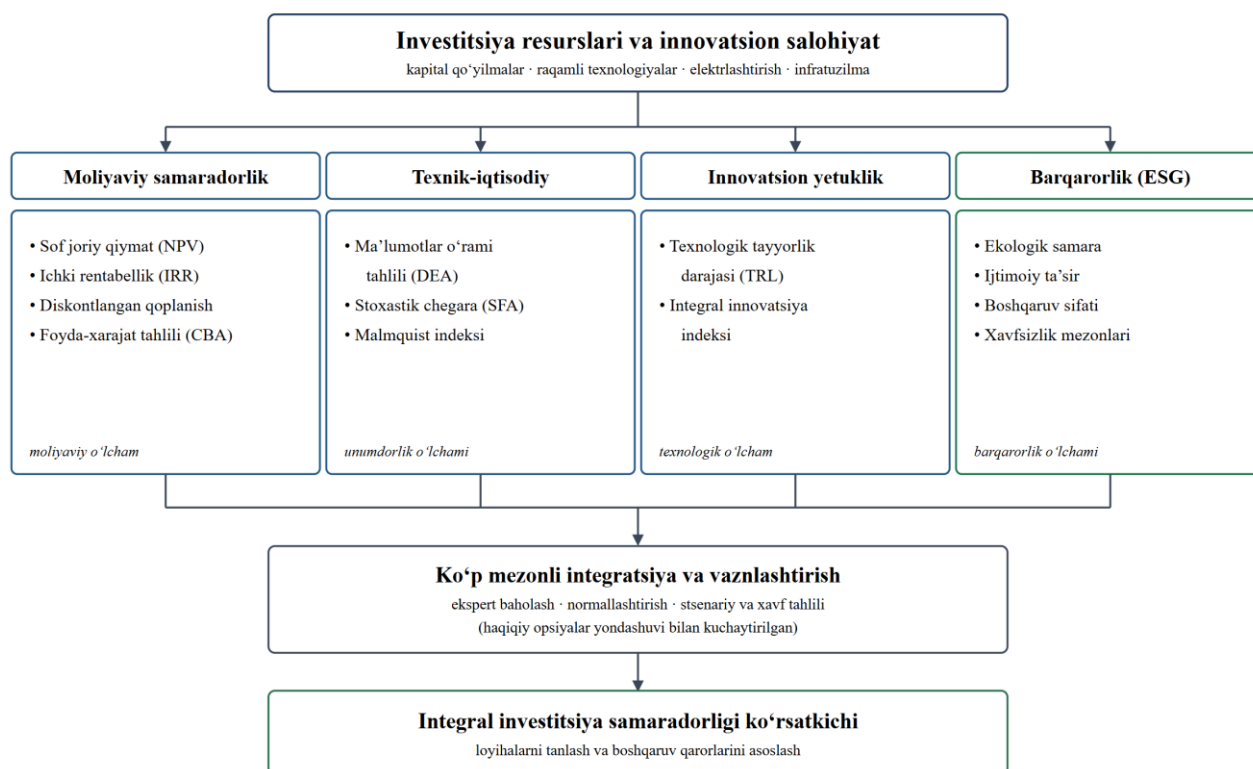
Tadqiqotda qiyosiy-analitik yondashuv qo‘llanilib, investitsiya samaradorligini baholashning amaldagi usullari tizimlashtirildi va ularning innovatsion temir yo‘l loyihalariga tatbiq etilishi nuqtai nazaridan baholandi. Innovatsion qo‘yilmalarning ko‘lami va dinamikasi global raqamli temir yo‘l bozori ko‘rsatkichlari bilan tasdiqlanadi: bu bozor hajmi 2023-yilda 64,5 milliard dollardan oshib, 2024–2032-yillarda yiliga 9 foizdan ortiq o‘sish sur‘atida rivojlanishi kutilmoqda, bunda

urbanizatsiya, real vaqtdagi monitoring va prognozli texnik xizmat ko'rsatish asosiy harakatlantiruvchi omillar hisoblanadi [13]. Bunday o'sish innovatsion komponentni baholash konturiga alohida o'lcham sifatida kiritishni asoslaydi.

Taklif etilayotgan metodika to'rt o'lchovli tuzilmaga asoslanadi:

Birinchi o'lcham - moliyaviy samaradorlik - sof joriy qiymat, ichki rentabellik darajasi, diskontlangan qoplanish muddati va foyda-xarajat tahlili ko'rsatkichlarini qamrab oladi; ijtimoiy foyda-xarajat tahlili innovatsion va infratuzilmaviy loyihalarning jamiyat darajasidagi sof foydasini hisoblash imkonini beradi [10]. Foydalanuvchi foydasidan tashqari, transport yaxshilanishlari iqtisodiy zichlik, jalb qilingan xususiy investitsiyalar va bandlik orqali qo'shimcha real daromad keltiradi; ushbu kengaytirilgan iqtisodiy ta'sirlarni baholash uslubiyati an'anaviy tahlilni to'ldiradi [14].

Ikkinchi o'lcham - texnik-iqtisodiy samaradorlik - operatorlar va loyihalarning nisbiy unumdorligini o'lchashga qaratiladi. Ma'lumotlar o'rami tahlili kirish va chiqish o'zgaruvchilari o'rtasida funksional bog'liqlikni oldindan belgilashni talab qilmagani holda samarasizlik manbalarini aniqlaydi va vaqt bo'yicha dinamikani kuzatadi [7]. Ma'lumotlar cheklangan sharoitda stoxastik chegara tahlili tasodifiy xatolikni hisobga olib, samaradorlik chegarasini ishonchli baholaydi [9]. Innovatsion zanjirning ichki bosqichlarini ajratib o'rganishda tarmoqli modellar yuqori ajratish qobiliyatini ta'minlaydi [8].

1-rasm. Temir yo'l transportining innovatsion rivojlanishida investitsiya samaradorligini baholashning takomillashtirilgan integral metodikasi¹.

¹ muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Uchinchi o'lcham - innovatsion yetuklik - texnologik tayyorlik darajasi va integral innovatsiya indeksi orqali o'lchanadi. Ushbu o'lcham loyihaning texnologik pishiqqligini, ilmiy-texnik salohiyatini va bozorga joriy etilish darajasini miqdoriy ifodalaydi hamda strategik rejalashtirishni qiyosiy asosga qo'yadi [6]. To'rtinchi o'lcham - barqarorlik - ekologik samara, ijtimoiy ta'sir, boshqaruv sifati va xavfsizlik mezonlarini birlashtiradi; nomaqbul natijalarni hisobga oluvchi integratsiyalashgan modellar ushbu o'lchamni miqdoriy baholashga asos bo'ladi [11].

Yakuniy bosqichda to'rt o'lcham ko'p mezonli integratsiya orqali yagona ko'rsatkichga birlashtiriladi. Ko'rsatkichlar normallashtiriladi, ekspert baholash asosida vaznlanadi va stsensariy hamda xavf tahlili bilan to'ldiriladi. Innovatsion loyihalarga xos yuqori noaniqlik va bosqichma-bosqich amalga oshirish moslashuvchanligini hisobga olish uchun haqiqiy opsiyalar yondashuvidan foydalaniladi, bu elektrlashtirish va raqamlashtirishni ketma-ket bosqichlarda joriy etish qiymatini aniqroq aks ettiradi. Metodikaning umumiy mantiqiy tuzilmasi 1-rasmda keltirilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Baholash usullarining qiyosiy tahlili har bir yondashuvning kuchli tomonlari va tatbiq doirasini yaqqol ko'rsatadi. Moliyaviy usullar loyihaning pul oqimlari va qaytimini aniq o'lchaydi, biroq innovatsion qo'yilmalarning texnologik va ekologik foydalarini to'liq qamrab olmaydi. Parametrik bo'lmagan va parametrik samaradorlik usullari nisbiy unumdorlikni baholashda kuchli, ammo moliyaviy qaytimni bevosita ifodalamaydi. Integral innovatsiya indeksi texnologik yetuklikni o'lchaydi, barqarorlikka yo'naltirilgan modellar esa ekologik va ijtimoiy o'lchovni qo'shadi. Ushbu xususiyatlar 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval

Innovatsion temir yo'l loyihalarida investitsiya samaradorligini baholash usullarining qiyosiy tavsifi¹

Baholash usuli	Asosiy mezon va ko'rsatkichlar	Innovatsion loyihalarga tatbiq etish imkoniyati	Manba
Foyda-xarajat tahlili (CBA)	Sof joriy qiymat, foyda-xarajat nisbati, ijtimoiy-iqtisodiy ta'sir	Uzoq muddatli infratuzilma va innovatsiyalarning jamiyat darajasidagi sof foydasini o'lchaydi	[10]
Ma'lumotlar o'rami tahlili (DEA) va Malmquist indeksi	Nisbiy texnik samaradorlik, umumiy omilli unumdorlik dinamikasi	Operatorlar va loyihalarni qiyosiy baholash, samarasizlik manbalarini aniqlash	[7]
Tarmoqli DEA (NDEA)	Ko'p bosqichli jarayon samaradorligi, oraliq natijalar	Innovatsion zanjirning ichki bo'g'inlarini ajratib baholash	[8]
Stoxastik chegara tahlili (SFA)	Ishlab chiqarish funksiyasi, tasodifiy xatolikni ajratish	Ma'lumotlar cheklangan sharoitda samaradorlik chegarasini baholash	[9]

¹ Manbalar asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Integral innovatsiya indeksi	Innovatsion rivojlanish darajasi ko'rsatkichlari	Kompaniyaning innovatsion yetukligini strategik rejalashtirishda o'lchash	[6]
ESG-asosli integratsiyalashgan baholash	Ekologik samara, xavfsizlik va boshqaruv mezonlari	Barqarorlik va nomaqbul natijalarni hisobga olgan holda samaradorlikni o'lchash	[11]

1-jadvaldan ko'rinadiki, alohida olingan biror usul innovatsion qo'yilmaning barcha o'lchamlarini qamrab ololmaydi; integral metodikaning afzalligi ushbu usullarni to'ldiruvchi sifatida birlashtirib, har bir o'lchovning kuchli tomonidan foydalanishida namoyon bo'ladi. O'zbekiston modernizatsiya amaliyoti bu yondashuvning amaliy qiymatini tasdiqlaydi: elektrlashtirish va yuqori tezlikdagi xizmatlar moliyaviy qaytimdan tashqari sayohat vaqtining qisqarishi, ekologik yukning kamayishi va turistik oqimning oshishi kabi foydalarni keltiradi [3], lokomotiv parkini yangilash esa unumdorlikni oshirib, ma'lumotlar o'rami va stoxastik chegara usullari yordamida miqdoriy baholanadi [2]. Innovatsion komponentning og'irligini asoslashda raqamli temir yo'l bozorining barqaror o'sishi muhim dalil bo'lib xizmat qiladi [13].

Integral metodikaning mintaqaviy darajadagi natijalari ham yaqqol ifodalanadi. Yangi yo'nalishlarning ishga tushirilishi bog'langan hududlarda yalpi ichki mahsulot o'sishini, sanoat va xizmatlar qo'shilgan qiymatini oshirgani empirik tarzda qayd etilgan [4]. Ushbu kengaytirilgan iqtisodiy ta'sirlar foyda-xarajat tahlilining to'ldiruvchi konturida hisobga olinganda, loyihaning haqiqiy qiymati to'liqroq aks etadi [14], innovatsion yetuklik o'lchami esa elektrlashtirish va raqamlashtirishning bosqichma-bosqich joriy etilishi texnologik salohiyatni izchil oshirib borishini ko'rsatadi [6].

Olingan natijalar taklif etilgan integral metodikaning uchta amaliy ustunligini tasdiqlaydi. Birinchidan, u investitsiya qarorlarini moliyaviy, texnik, innovatsion va barqarorlik mezonlari bo'yicha bir vaqtda asoslashga imkon beradi. Ikkinchidan, ko'p mezonli vaznlash va haqiqiy opsiyalar yondashuvi noaniqlik sharoitida resurslarni eng yuqori samara beruvchi loyihalarga yo'naltirishni ta'minlaydi. Uchinchidan, metodika tarmoq raqobatbardoshligini va mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantiruvchi qarorlarni qo'llab-quvvatlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Temir yo'l transportining innovatsion rivojlanishi sharoitida investitsiya samaradorligini baholash ko'p o'lchovli yondashuvni talab qiladi. An'anaviy moliyaviy ko'rsatkichlar zarur, ammo yetarli emas: ular innovatsion qo'yilmalarning texnologik, ekologik va mintaqaviy foydalarini to'liq aks ettirmaydi. Taklif etilgan integral metodika moliyaviy samaradorlik, texnik unumdorlik, innovatsion yetuklik va barqarorlik o'lchamlarini yagona baholash konturida birlashtirib, ushbu cheklovni bartaraf etadi va loyihalarni asoslangan ravishda saralash imkonini beradi.

O'tkazilgan qiyosiy tahlil va O'zbekiston modernizatsiya amaliyoti asosida quyidagi takliflar shakllantirildi:

1) investitsiya loyihalarini baholashda moliyaviy ko'rsatkichlar bilan birga texnik samaradorlik, innovatsion yetuklik va barqarorlik mezonlarini birlashtiruvchi integral indeksni qo'llash maqsadga muvofiqdir;

2) innovatsion komponent yuqori bo'lgan elektrlashtirish va raqamlashtirish loyihalarida bosqichma-bosqich amalga oshirish moslashuvchanligini hisobga olish uchun haqiqiy opsiyalar yondashuvidan foydalanish tavsiya etiladi;

3) loyiha haqiqiy qiymatini to'liqroq aks ettirish maqsadida foyda-xarajat tahlilini kengaytirilgan iqtisodiy ta'sirlar - iqtisodiy zichlik, jalb qilingan investitsiyalar va bandlik - bilan to'ldirish lozim;

4) samaradorlikni muntazam kuzatish uchun ma'lumotlar o'rami va stoxastik chegara usullariga asoslangan davriy monitoring tizimini yo'lga qo'yish va metodikani milliy statistik ma'lumotlar hamda rasmiy hisobotlar bilan moslashtirib, mintaqaviy darajadagi qarorlarni asoslashda qo'llash tarmoq raqobatbardoshligini izchil oshiradi.

Taklif etilgan metodika kelajakdagi tadqiqotlarda milliy statistik ma'lumotlar bazasi asosida empirik sinovdan o'tkazilishi va vaznlash koeffitsiyentlarini aniqlashtirish orqali yanada rivojlantirilishi mumkin. Bunday yo'nalish investitsiya qarorlarining ilmiy asoslanganligini oshirib, temir yo'l transportining barqaror va innovatsion rivojlanishiga ijobiy hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Euronews. Uzbekistan develops new rail links to strengthen Eurasian transit role. 2026. URL: <https://www.euronews.com/business/2026/01/21/uzbekistan-develops-new-rail-links-to-strengthen-eurasian-transit-role>

2. Asian Development Bank. Railway Efficiency Improvement Project (Uzbekistan), Project 51052-002. URL: <https://www.adb.org/projects/51052-002/main>

3. Asian Development Bank. ADB Approves \$162 Million Loan to Modernize Railway and Boost Tourism in Western Uzbekistan. 2021. URL: <https://www.adb.org/news/adb-approves-162-million-loan-modernize-railway-and-boost-tourism-western-uzbekistan>

4. Asian Development Bank. An Impact Evaluation of Investment in Infrastructure: The Case of the Railway Connection in Uzbekistan. URL: <https://www.adb.org/publications/impact-evaluation-investment-infrastructure-case-railway-connection-uzbekistan>

5. OECD / International Transport Forum. ITF Transport Outlook 2023. URL: https://www.oecd.org/en/publications/2023/05/itf-transport-outlook-2023_4466cd78.html

6. Integral Assessment of the Level of Innovative Development of the Railway Industry Companies. Transportation Research Procedia, 2022. URL: <https://www.sciencedirect.com/org/science/article/pii/S1874447822000240>

7. Efficiency of railway transport: A comparative analysis for 16 countries. Transport Policy, 2023. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0967070X23001816>

8. Efficiency analysis of European railway companies and the effect of demand reduction. 2025. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2210970625000137>
9. Efficiency analyses for the railway sector: An overview of key issues. Research in Transportation Economics, 2020. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0739885920300755>
10. Methodologies for Economic Assessment of Rail Technical Innovations: Challenges and New Perspectives. Springer, 2025. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-95284-5_108
11. Environmental and Safety Performance of European Railways: An Integrated Efficiency Assessment. Algorithms, MDPI, 2025. URL: <https://doi.org/10.3390/a19010010>
12. A New Methodology for Optimising Railway Line Capacity: Improving Infrastructure for Sustainable Transport. Sustainability, MDPI, 2025. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/17/20/9101>
13. Global Market Insights. Digital Railway Market Size & Share, Industry Forecasts 2024–2032. URL: <https://www.gminsights.com/industry-analysis/digital-railway-market>
14. OECD / International Transport Forum. Comparing Road and Rail Investment in Cost-Benefit Analysis. ITF Discussion Paper. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/12/comparing-road-and-rail-investment-in-cost-benefit-analysis_8452f4cb/71792956-en.pdf

KORPORATIV LOGISTIKA TIZIMINI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI

Xolmamatov D.H.

SamISI, professor, i.f.f.d.

ORCID: 0000-0002-8211-9309

Annotatsiya

Mazkur maqolada korporativ logistika tizimini rivojlantirish strategiyalarining nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi hamda ta'minot zanjirlari murakkabligining ortishi sharoitida logistika tizimini strategik boshqarishning korxonalar raqobatbardoshligini ta'minlashdagi ahamiyati asoslab berilgan. Maqolada logistika strategiyasining korporativ strategiya bilan o'zaro bog'liqligi, integratsiyalashgan logistika konsepsiyasining mazmuni hamda logistika tizimini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: korporativ logistika tizimi, logistika strategiyasi, integratsiyalashgan logistika, ta'minot zanjiri, logistika menejmenti, logistika xarajatlari, logistika servisi, raqamli logistika, logistika infratuzilmasi, strategik boshqaruv, raqobatbardoshlik, logistika samaradorligi.

Аннотация

В данной статье рассмотрены теоретические и практические аспекты стратегий развития корпоративной логистической системы. Обоснована значимость стратегического управления логистической системой в обеспечении конкурентоспособности предприятий в условиях ускорения процессов глобализации, развития цифровой экономики и возрастающей сложности цепей поставок. В статье проанализированы взаимосвязь логистической стратегии с корпоративной стратегией, содержание концепции интегрированной логистики, а также современные подходы к развитию логистических систем.

Ключевые слова: корпоративная логистическая система, логистическая стратегия, интегрированная логистика, цепь поставок, логистический менеджмент, логистические издержки, логистический сервис, цифровая логистика, логистическая инфраструктура, стратегическое управление, конкурентоспособность, эффективность логистики.

Abstract

This article examines the theoretical and practical aspects of corporate logistics system development strategies. The study substantiates the importance of strategic logistics management in ensuring enterprise competitiveness under the conditions of accelerating globalization processes, the development of the digital economy, and the increasing complexity of supply chains. The article analyzes the relationship between logistics strategy and corporate strategy, explores the essence of the integrated logistics concept, and reviews modern approaches to the development of logistics systems.

Keywords: corporate logistics system, logistics strategy, integrated logistics, supply chain, logistics management, logistics costs, logistics service, digital logistics, logistics infrastructure, strategic management, competitiveness, logistics efficiency.

KIRISH

Jahon iqtisodiyotida raqobat muhitining keskinlashuvi, globallashuv jarayonlarining jadallashuvi hamda raqamli texnologiyalarning biznes jarayonlariga keng joriy etilishi korxonalar faoliyatini strategik boshqarishning yangi yondashuvlarini talab etmoqda. Zamonaviy korxonalar uzoq muddatli raqobat ustunligiga erishish, bozor ulushini kengaytirish va mijozlar ehtiyojlarini samarali qondirish maqsadida o'z faoliyatini puxta ishlab chiqilgan korporativ strategiyalar asosida tashkil etadilar. Bunda korxonaning rivojlanish istiqbollari, ichki salohiyati va tashqi muhit omillari hisobga olinib, o'sish, mavjud pozitsiyalarni saqlab qolish yoki faoliyatni qayta tashkil etishga qaratilgan strategik yo'nalishlardan biri tanlanadi.

Korxonalar tomonidan tanlanadigan strategik yo'nalishlar ishlab chiqarish, marketing, moliya va inson resurslarini boshqarish bilan bir qatorda logistika tizimining ham samarali faoliyat yuritishini taqozo etadi. Chunki logistika tizimi moddiy, axborot va moliyaviy oqimlarni muvofiqlashtirish orqali korxonaning umumiy samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, global ta'minot zanjirlarining murakkablashuvi, transport-logistika xarajatlarining ortishi va mijozlar talablarining o'zgaruvchanligi sharoitida logistika tizimini strategik rivojlantirish korxonalarning barqaror faoliyat yuritishida muhim omilga aylanmoqda.

Korporativ logistika tizimini rivojlantirish strategiyasi korxonaning umumiy rivojlanish maqsadlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, mavjud resurslardan oqilona foydalanish, logistika xarajatlarini optimallashtirish, ta'minot zanjiri ishonchligini ta'minlash va xizmat ko'rsatish sifatini oshirishga qaratiladi. Shu bilan birga, logistika strategiyasi korxonaning bozor sharoitlariga moslashuvchanligini kuchaytirib, raqobatbardoshligini oshirish hamda uzoq muddatli iqtisodiy samaradorlikka erishish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'plab korxonalarda logistika operatsion faoliyatning tarkibiy qismi sifatida qaralib, uning strategik boshqaruvdagi o'rni yetarli darajada baholanmaydi. Natijada logistika jarayonlari va korporativ maqsadlar o'rtasida nomuvofiqlik yuzaga kelib, resurslardan foydalanish samaradorligi pasayadi. Holbuki, rivojlangan mamlakatlar tajribasi logistika strategiyasining korporativ strategiya bilan integratsiyalashuvi korxonalarning bozor qiymati, rentabelligi va innovatsion rivojlanish ko'rsatkichlariga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi.

Mamlakatimizda iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, transport-logistika infratuzilmasini rivojlantirish, eksport salohiyatini oshirish va xalqaro logistika koridorlariga integratsiyalashuv jarayonlarining jadallashuvi korporativ logistika tizimlarini takomillashtirish masalasining dolzarbligini yanada kuchaytirmoqda. Shu sababli korxonalarning strategik rivojlanish maqsadlariga mos keluvchi samarali logistika strategiyalarini ishlab chiqish, ularni amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini takomillashtirish hamda logistika tizimining korporativ boshqaruvdagi rolini oshirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Korporativ logistika tizimini rivojlantirish strategiyalarini shakllantirish masalasi logistika va ta'minot zanjirlarini boshqarish sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning muhim

yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Global raqobatning kuchayishi, ta‘minot zanjirlarining murakkablashuvi va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi logistika tizimlarini korxonalarining strategik boshqaruv tizimiga integratsiyalash zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu sababli logistika strategiyalarining nazariy asoslari, ularni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish mexanizmlari ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Logistika strategiyasining korporativ boshqaruvdagi o‘rni dastlab strategik menejment nazariyasi doirasida o‘rganilgan. Xususan, I.Larionov strategik boshqaruvni tashkilotning uzoq muddatli rivojlanish maqsadlariga erishish vositasi sifatida talqin qilib, funksional strategiyalarning korporativ strategiya bilan uyg‘unligini ta‘minlash zarurligini ta‘kidlaydi [12]. Ushbu yondashuv logistika strategiyasini korxona umumiy rivojlanish strategiyasining ajralmas tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqish uchun nazariy asos yaratadi.

Logistika strategiyasining mazmuni va amaliy ahamiyati masalalari D.R.Stok va D.M.Lambert tomonidan chuqur tadqiq etilgan [13]. Ularning fikricha, logistika strategiyasi korxonaning moddiy, axborot va moliyaviy oqimlarini boshqarish orqali xarajatlarni minimallashtirish hamda iste‘molchilar uchun yaratiladigan qiymatni oshirishga xizmat qiladi. Mualliflar logistika tizimini korxona raqobatbardoshligini shakllantiruvchi muhim omillardan biri sifatida baholaydilar. Shuningdek, S.Taran logistika strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish mexanizmlarini tadqiq etib, logistika qarorlarini korporativ maqsadlar bilan muvofiqlashtirish korxona samaradorligini oshirishning asosiy sharti ekanligini asoslaydi [14].

Ta‘minot zanjirlari orqali raqobat ustunligini shakllantirish masalalari A.Garrison va R.Van Gok tadqiqotlarida keng yoritilgan [10]. Olimlar zamonaviy korxonalar alohida subyekt sifatida emas, balki ta‘minot zanjirining tarkibiy elementi sifatida raqobatlashishini ta‘kidlaydilar. Ularning fikricha, logistika tizimining strategik rivojlanishi ta‘minot zanjiri ishtirokchilari o‘rtasidagi hamkorlik darajasiga, axborot almashinuvi samaradorligiga va integratsiyalashuv mexanizmlariga bevosita bog‘liqdir.

Korxonalarda logistika tizimlarini shakllantirish va ularning tashkiliy tuzilmalardagi o‘rnini aniqlash masalalari V.S.Kolodinning ham ilmiy tadqiqotlarida o‘rganilgan [11]. Ushbu ishlarda logistika funksiyalarining markazlashuvi va integratsiyalashuvi korxona boshqaruvining samaradorligini oshirishi hamda operatsion xarajatlarni kamaytirishi asoslab berilgan.

Logistika strategiyalarining raqamli transformatsiya sharoitidagi rivojlanish tendensiyalari alohida ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanmoqda. E.Sandberg zamonaviy logistika boshqaruvi tamoyillarini tahlil qilib, logistika strategiyalarini ishlab chiqishda moslashuvchanlik, barqarorlik va innovatsion texnologiyalardan foydalanish ustuvor ahamiyat kasb etishini ta‘kidlaydi [9]. Muallif logistika tizimlarini strategik boshqarishda ma‘lumotlar tahlili, sun‘iy intellekt va avtomatlashtirish texnologiyalarining roli ortib borayotganligini qayd etadi.

Raqamli biznes modellari va logistika xizmatlarining transformatsiyasi masalalari A.Agatic, E.Tijan, T.Poletan Jugovic va A.Jugovic tomonidan tadqiq etilgan [1].

Ularning ilmiy izlanishlarida raqamli platformalar, elektron tijorat va integratsiyalashgan axborot tizimlari logistika xizmatlarining samaradorligini oshiruvchi asosiy omillar sifatida e'tirof etiladi. Tadqiqotchilar logistika xizmatlari bozorida raqamli biznes modellarining qo'llanilishi mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash va logistika xarajatlarini kamaytirishga xizmat qilishini asoslaydilar.

Sanoat 4.0 konsepsiyasi doirasida logistika jarayonlarini takomillashtirish masalalari B.Asdecker va V.Felch tomonidan o'rganilgan [2]. Mualliflar ta'minot zanjirlarida yetkazib berish jarayonlarining raqamli yetuklik modelini ishlab chiqib, logistika tizimlarini rivojlantirishda avtomatlashtirish, sensor texnologiyalar va real vaqt rejimidagi monitoring vositalarining muhimligini ko'rsatib berganlar. Ushbu yondashuv logistika strategiyalarini ishlab chiqishda texnologik tayyorgarlik darajasini baholash zaruratini asoslaydi.

Logistika samaradorligini oshirishda resurslardan foydalanish va quvvatlarni optimallashtirish masalalari L.Barreto, A.Amaral va T.Pereira tadqiqotlarida yoritilgan [3]. Olimlar ishlab chiqarish va logistika tizimlarida quvvatlardan foydalanish darajasi bilan operatsion samaradorlik o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilib, xarajatlarni optimallashtirishga qaratilgan modellarni taklif etganlar. Bu esa logistika strategiyasining iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini baholashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Texnologik taraqqiyotning logistika va ta'minot zanjirlarini boshqarishga ta'siri R.Bhandari tomonidan o'rganilgan bo'lib, muallif zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining logistika jarayonlarini tezlashtirish, xarajatlarni kamaytirish va qaror qabul qilish sifatini oshirishdagi rolini asoslab bergan [4].

Makrologistika darajasida logistika samaradorligini baholash masalalari R.Beysenbaev va Y.Dus tomonidan o'rganilgan [5]. Ular Logistika samaradorligi indeksini (LPI) takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqib, logistika infratuzilmasi, bojxona jarayonlari va transport xizmatlari sifatining iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini ilmiy jihatdan asoslaganlar. Ushbu tadqiqot natijalari korporativ logistika tizimlarini rivojlantirishda tashqi logistika muhiti omillarining ahamiyatini ko'rsatadi.

Ta'minot zanjirlarining barqarorligi va korporativ boshqaruvning zamonaviy talablari bilan uyg'un holda takomillashtirish masalalari hali ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan iqtisodiyotlar sharoitida logistika strategiyalarini korxonalarning uzoq muddatli rivojlanish maqsadlari bilan integratsiyalash, ularning samaradorligini baholash mezonlarini takomillashtirish hamda raqamli texnologiyalar asosida logistika tizimlarining moslashuvchanligini oshirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga ehtiyoj mavjud. Mazkur holat ushbu tadqiqotning ilmiy ahamiyati va dolzarbligini belgilaydi.

METODOLOGIYA

Mazkur maqolaning metodologik asosini korporativ logistika tizimini rivojlantirish strategiyalarini shakllantirish va takomillashtirishga oid zamonaviy ilmiy yondashuvlar, logistika menejmenti nazariyalari, strategik boshqaruv konsepsiyalari hamda integratsiyalashgan logistika tamoyillari tashkil etadi. Maqolani yozishda

logistika tizimining korxona faoliyati samaradorligiga ta'siri, uning korporativ strategiya bilan o'zaro bog'liqligi va ta'minot zanjirlarini boshqarishdagi o'rni tizimli yondashuv asosida o'rganildi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullaridan kompleks foydalanildi. Korporativ logistika tizimlarini rivojlantirishning nazariy asoslarini aniqlash maqsadida ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va tizimlashtirish usullaridan foydalanildi. Mahalliy va xorijiy olimlarning logistika strategiyalari, ta'minot zanjirlarini boshqarish hamda logistika tizimlarini integratsiyalashga oid ilmiy qarashlari o'rganilib, ularning o'zaro bog'liqligi va farqli jihatlari tahlil qilindi.

Tadqiqotda tizimli yondashuv usuli alohida ahamiyat kasb etdi. Ushbu yondashuv korporativ logistika tizimini o'zaro bog'langan elementlardan tashkil topgan murakkab boshqaruv tizimi sifatida ko'rib chiqish imkonini berdi. Bunda ta'minot, ishlab chiqarish, omborlashtirish, transport, distributsiya va axborot oqimlari yagona logistika tizimining tarkibiy qismlari sifatida baholandi. Tizimli yondashuv asosida logistika strategiyalarining korxonaning umumiy rivojlanish maqsadlari bilan uyg'unligi hamda logistika faoliyatining boshqa funksional yo'nalishlar bilan integratsiyalashuv darajasi tahlil qilindi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Zamonaviy korxonalarning faoliyati tobora murakkablashib borayotgan bozor munosabatlari, globallashtirish jarayonlari va raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi bilan tavsiflanadi. Bunday sharoitda korxonaning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta'minlashda logistika tizimining strategik boshqaruvi muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ko'plab korxonalarda logistika jarayonlari operatsion faoliyatning tarkibiy qismi sifatida qaralib, uning strategik boshqaruvdagi o'rni yetarlicha baholanmaydi. Natijada logistika faoliyati korxonaning umumiy rivojlanish maqsadlari bilan to'liq integratsiyalashmagan holda amalga oshiriladi.

Korxonalarda logistika strategiyasining shakllanmaganligi bir necha omillar bilan izohlanadi. Birinchidan, logistikaning korxona resurslarini optimallashtirishga xizmat qiluvchi integratsiyalashgan boshqaruv vositasi sifatidagi mohiyati to'liq anglab yetilmagan. Ikkinchidan, logistika sohasida strategik qarorlar qabul qila oladigan malakali mutaxassislar yetishmovchiligi mavjud. Uchinchidan, logistika faoliyati ko'pincha ta'minot, ishlab chiqarish va sotuv bo'limlari o'rtasida taqsimlangan bo'lib, yagona boshqaruv tizimi asosida muvofiqlashtirilmaydi. Bu esa logistika xarajatlarining ortishi, resurslardan samarasiz foydalanish va ta'minot zanjirlarida uzilishlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

Tadqiqot davomida korporativ logistika tizimining iyerarxik tuzilmasi tahlil qilindi. Mazkur yondashuvga ko'ra, logistika tizimining samarali faoliyati korxonaning missiyasi va korporativ strategiyasidan boshlanadi. Ushbu strategik yo'nalishlar asosida logistika konsepsiyasi, logistika missiyasi, logistika strategiyasi hamda uni amalga oshiruvchi texnologiyalar va funksional quyi tizimlar shakllantiriladi. Bunday ketma-ketlik logistika faoliyatining korxonaning umumiy

maqsadlari bilan uyg'unligini ta'minlaydi hamda barcha logistika qarorlarini yagona strategik yo'nalishga bo'ysundirish imkonini beradi.

Korporativ logistika tizimini rivojlantirishda integratsiyalashgan logistika konsepsiyasi eng samarali yondashuvlardan biri hisoblanadi. Ushbu konsepsiya logistika faoliyatini alohida funksiyalar yig'indisi sifatida emas, balki moddiy, axborot va moliyaviy oqimlarni yagona tizim doirasida boshqaruvchi strategik mexanizm sifatida talqin qiladi. Integratsiyalashgan logistika yondashuvi ta'minot, ishlab chiqarish, ombor xo'jaligi, transport va distributsiya jarayonlarini o'zaro bog'lash orqali korxona faoliyatining umumiy samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Tadqiqotlar korporativ logistika tizimining samaradorligi ta'minot, ishlab chiqarish va sotuv jarayonlari o'rtasidagi integratsiya darajasiga bevosita bog'liqligini ko'rsatdi. Mikroiktisodiy darajada logistika tizimini optimallashtirish alohida bo'linmalar faoliyatini takomillashtirish bilan emas, balki butun logistika zanjirining samaradorligini oshirish orqali amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir. Bunda xaridlarni boshqarish, ishlab chiqarishni rejalashtirish, zaxiralarni nazorat qilish va mahsulotlarni yetkazib berish jarayonlari yagona axborot maydonida boshqarilishi lozim.

Raqamli texnologiyalarni logistika tizimiga joriy etish korporativ logistika strategiyasining muhim tarkibiy elementi sifatida namoyon bo'lmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ERP, WMS, TMS va SCM kabi axborot tizimlaridan foydalanish logistika jarayonlarining shaffofligini oshiradi, qaror qabul qilish tezligini yaxshilaydi hamda logistika xarajatlarini kamaytiradi. Bundan tashqari, real vaqt rejimida ma'lumotlarni monitoring qilish imkoniyati mahsulot yoki xizmatning harakatini logistika zanjirining istalgan bosqichida kuzatish imkonini beradi. Bu esa mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini oshirish bilan birga ta'minot zanjiri barqarorligini ham mustahkamlaydi.

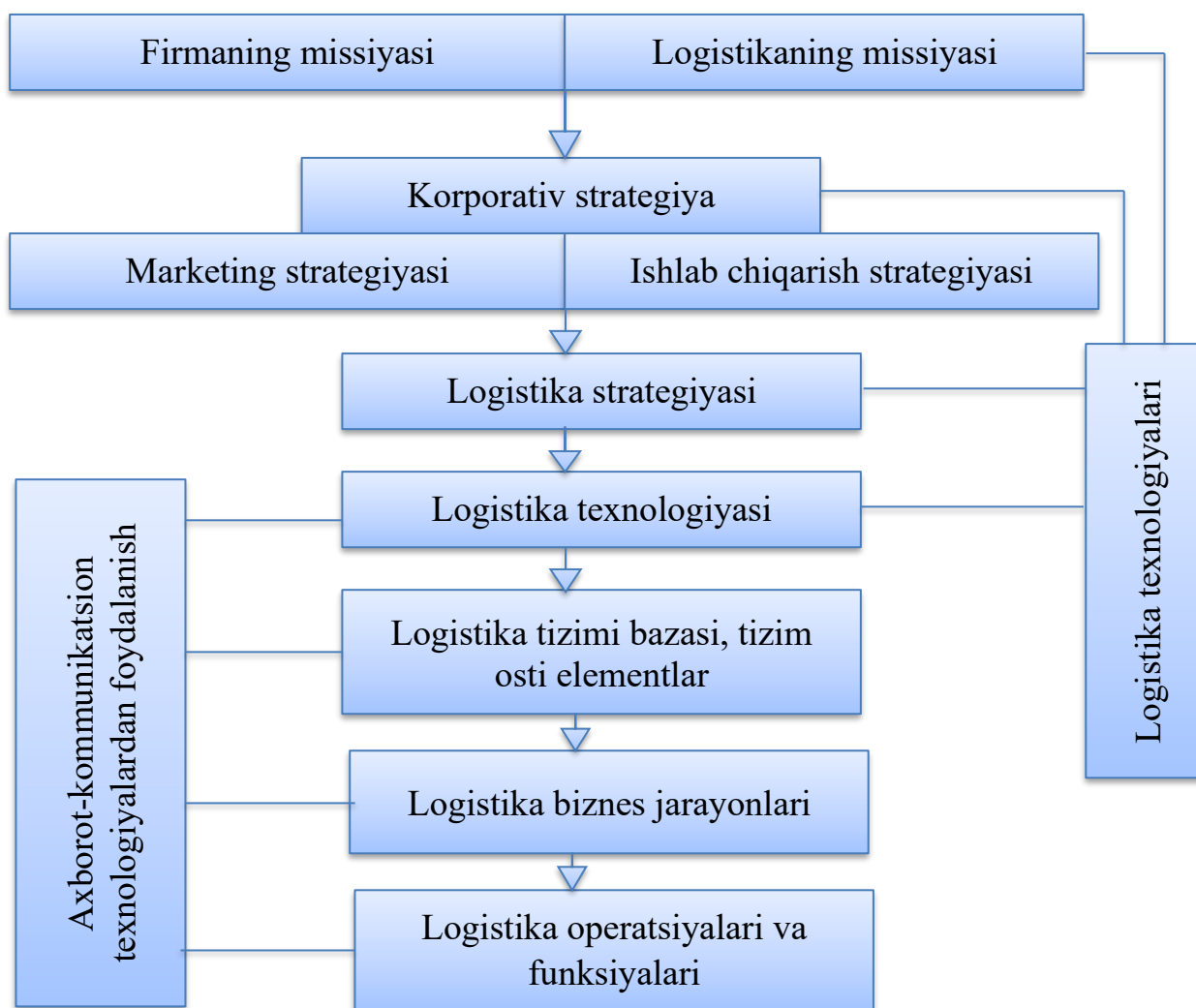
O'tkazilgan tahlillar asosida korporativ logistika tizimini rivojlantirishning quyidagi strategik yo'nalishlari taklif etildi:

- logistika strategiyasini korxonaning umumiy korporativ strategiyasi bilan integratsiyalash;
- ta'minot, ishlab chiqarish va sotuv jarayonlarini yagona logistika tizimi asosida muvofiqlashtirish;
- logistika faoliyatini raqamlashtirish va zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etish;
- logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish va innovatsion logistika texnologiyalaridan foydalanish;
- logistika risklarini boshqarish va ta'minot zanjirlarining barqarorligini oshirish;
- logistika sohasida malakali mutaxassislarni tayyorlash va inson kapitalini rivojlantirish.

Tadqiqot natijalari korporativ logistika tizimining samarali rivojlanishi korxonaning strategik maqsadlari, logistika konsepsiyasi va zamonaviy texnologik imkoniyatlar o'rtasidagi uyg'unlikka bog'liqligini ko'rsatdi. Logistika strategiyasining korporativ boshqaruv tizimiga integratsiyalashuvi moddiy, moliyaviy va axborot

resurslaridan foydalanish samaradorligini oshiradi, xarajatlarni kamaytiradi hamda korxonaning raqobatbardoshligini mustahkamlaydi. Shu bois korporativ logistika tizimini rivojlantirish strategiyalarini takomillashtirish bugungi kunda korxonalar barqaror rivojlanishining muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Integratsiyalashgan logistika konsepsiyasi nuqtai nazaridan logistika strategiyasini korxonaning logistika faoliyatini uzoq muddatli rivojlantirishga qaratilgan, uni amalga oshirish shakllari va vositalarini belgilovchi, korporativ maqsadlarga erishishni ta'minlaydigan hamda funksiyalar-aro va tashkilotlararo integratsiyani nazarda tutuvchi strategik boshqaruv yo'nalishi sifatida talqin qilish mumkin. Mazkur yondashuv logistika tizimini korxonaning alohida funksional bo'linmasi emas, balki umumiy boshqaruv tizimining muhim tarkibiy elementi sifatida ko'rib chiqishni talab etadi.

1-rasm. Korporativ logistika tizimini yaratish iyerarxiyasi¹.

Amaliyotda qo'llanilayotgan logistika strategiyalari korxonaning ustuvor maqsadlariga qarab turlicha shakllanadi. Biroq ularning aksariyati ma'lum bir asosiy samaradorlik ko'rsatkichini optimallashtirishga qaratilgan bo'ladi. Jumladan, logistika

¹ Muallif ishlanmasi

xarajatlarini minimallashtirish, xizmat ko'rsatish sifatini oshirish, logistika tizimi unumdorligini ko'paytirish, ta'minot zanjirining moslashuvchanligini ta'minlash yoki logistika infratuzilmasini rivojlantirishga yo'naltirilgan strategiyalar keng tarqalgan hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari logistika strategiyasini tanlash jarayonida bir mezonli yondashuvning imkoniyatlari cheklanganligini ko'rsatdi. Masalan, umumiy logistika xarajatlarini minimallashtirish strategiyasi korxonaning moliyaviy natijalarini yaxshilashga xizmat qilsa-da, ayrim hollarda mijozlarga xizmat ko'rsatish sifati pasayishiga olib kelishi mumkin. Aksincha, logistika servisining yuqori darajasini ta'minlashga qaratilgan strategiya qo'shimcha ombor maydonlari, transport resurslari va axborot texnologiyalariga investitsiyalarni talab etadi. Natijada logistika xarajatlari ortadi. Shu sababli logistika tizimini rivojlantirishda xarajatlar va xizmat ko'rsatish sifati o'rtasidagi optimal muvozanatni topish muhim vazifa hisoblanadi.

O'rganilgan ilmiy manbalar va amaliy tajribalar logistika strategiyalarini ishlab chiqishda ko'p mezonli optimallashtirish yondashuvidan foydalanish zarurligini ko'rsatmoqda. Zamonaviy korxonalar faoliyatida logistika samaradorligini faqat xarajatlar yoki foyda ko'rsatkichlari orqali baholash yetarli emas. Bunda logistika servisining sifati, buyurtmalarni bajarish tezligi, zaxiralar aylanuvchanligi, transport xarajatlari, ta'minot zanjirining barqarorligi va ekologik samaradorlik kabi ko'rsatkichlar ham kompleks ravishda hisobga olinishi lozim.

Tahlillar asosida korporativ logistika tizimini rivojlantirishning quyidagi strategik modellari ajratib ko'rsatildi:

- xarajatlar yetakchiligi strategiyasi, bunda asosiy e'tibor logistika xarajatlarini minimallashtirish va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratiladi;
- mijozlarga yo'naltirilgan logistika strategiyasi, bunda logistika xizmatlari sifati, yetkazib berish tezligi va buyurtmalar aniqligi ustuvor ahamiyat kasb etadi;
- innovatsion logistika strategiyasi, raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, avtomatlashtirilgan omborlar va aqlli logistika yechimlarini joriy etishga asoslanadi;
- integratsiyalashgan ta'minot zanjiri strategiyasi, ta'minchilar, ishlab chiqaruvchilar, distribyutorlar va iste'molchilar o'rtasida samarali hamkorlikni rivojlantirishga qaratiladi;
- barqaror logistika strategiyasi, ekologik va ijtimoiy omillarni hisobga olgan holda logistika jarayonlarining uzoq muddatli samaradorligini ta'minlashni nazarda tutadi;
- logistika outsorsing strategiyasi, logistika xizmatini ko'rsatuvchi uchinchi tomon logistika provayderlarini jalb qilish.

Korporativ logistika tizimi uchun eng samarali strategiya yagona universal model emas, balki korxonaning rivojlanish bosqichi, bozor sharoiti, resurs salohiyati va korporativ maqsadlariga mos ravishda shakllantirilgan kompleks strategik yondashuv hisoblanadi. Bunda logistika strategiyasi bir tomondan korporativ strategiyaning ustuvor yo'nalishlarini qo'llab-quvvatlashi, ikkinchi tomondan esa integratsiyalashgan logistika konsepsiyasi tamoyillariga asoslanishi zarur.

1-jadval
Asosiy logistika strategiyalari¹

Strategiya turi	Ularni amalga oshirish texnologiyalari
Umumiy logistika xarajatlarini minimallashtirish strategiyasi	– logistika tizimining alohida funksional yoʻnalishlarida operatsion xarajatlarni minimallashtirish; – logistika tizimidagi tovar-moddiy zaxiralar hajmini maqbullashtirish; – omborlashtirish va transport xizmatlari oʻrtasidagi eng samarali nisbatni tanlash; – funksional boʻlinmalarda logistika xarajatlarining eng kam darajasiga erishishga qaratilgan boshqaruv qarorlarini optimallashtirish.
Logistika xizmatlari sifatini oshirish strategiyasi	– transport, ombor xoʻjaligi, yuklarni qayta ishlash hamda qadoqlash jarayonlari kabi logistika funksiyalarining sifat koʻrsatkichlarini oshirish; – mahsulotlarni sotishdan oldingi va sotishdan keyingi xizmatlar samaradorligini logistika mexanizmlari orqali taʼminlash; – qoʻshimcha qiymat yaratuvchi logistika servislarini joriy etish; – mahsulotning butun hayotiy sikli davomida logistika qoʻllab-quvvatlash texnologiyalaridan foydalanish; – logistika xizmatlari sifatini kompleks boshqarish tizimini shakllantirish; – sifat menejmenti tizimini ISO 9000 va boshqa xalqaro standartlar asosida sertifikatlashtirish orqali logistika xizmatlari ishonchligini taʼminlash.
Logistika infratuzilmasiga investitsiyalarni minimallashtirish strategiyasi	– logistika tarmogʻining optimal konfiguratsiyasini shakllantirish; – mahsulotlarni isteʼmolchilarga bevosita yetkazib berish tizimini rivojlantirish; – umumiy foydalanishdagi ombor xoʻjaligi obyektlaridan samarali foydalanish; – logistika jarayonlariga ixtisoslashgan vositachi tashkilotlarni jalb etish; – “aniq vaqtida” (Just-in-Time) logistika texnologiyasini joriy etish; – logistika infratuzilmasi obyektlarini joylashtirishning optimal variantlarini ishlab chiqish va amalga oshirish.

Natijalar asosida korporativ logistika tizimini rivojlantirishning konseptual modeli taklif etildi. Ushbu modelda korporativ missiya va strategik maqsadlar logistika missiyasini shakllantiradi, logistika missiyasi esa tegishli logistika strategiyalarini belgilaydi. Oʻz navbatida, logistika strategiyalari raqamli texnologiyalar, infratuzilma, inson kapitali va boshqaruv mexanizmlari orqali amalga oshiriladi. Natijada logistika xarajatlarining kamayishi, xizmat koʻrsatish sifatining oshishi, taʼminot zanjirining barqarorlashuvi va korxona raqobatbardoshligining kuchayishiga erishiladi.

Korporativ logistika tizimini rivojlantirish strategiyalarining samaradorligi ularning korporativ rivojlanish maqsadlari bilan uygʻunligi, logistika jarayonlarining integratsiyalashuv darajasi hamda zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish koʻlami bilan belgilanadi. Mazkur omillarni hisobga olish korxonalarga oʻz logistika tizimlarini yanada moslashuvchan, samarali va barqaror boshqarish imkonini beradi.

¹ Muallif ishlanmasi

XULOSA VA TAKLIFLAR

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida korporativ logistika tizimini rivojlantirish strategiyalarini shakllantirish korxonalarining barqaror faoliyat yuritishi va raqobatbardoshligini ta'minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Global ta'minot zanjirlarining murakkablashuvi, bozor talablarining o'zgaruvchanligi hamda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi logistika faoliyatini operatsion boshqaruv darajasidan strategik boshqaruv darajasiga olib chiqishni taqozo etmoqda.

Tadqiqot davomida logistika strategiyasi korxonaning umumiy rivojlanish maqsadlariga erishishga xizmat qiluvchi, moddiy, axborot va moliyaviy oqimlarni samarali boshqarishga qaratilgan uzoq muddatli strategik yo'nalish ekanligi asoslandi. Logistika strategiyasining samaradorligi uning korporativ strategiya bilan uyg'unligi hamda integratsiyalashgan logistika konsepsiyasi tamoyillariga asoslanishi bilan belgilanishi aniqlandi. Korporativ va logistika strategiyalari o'rtasidagi muvofiqlik korxona resurslaridan oqilona foydalanish, logistika xarajatlarini optimallashtirish va xizmat ko'rsatish sifatini oshirish imkonini beradi.

Tahlillar logistika tizimini rivojlantirishda yagona mezon asosida qaror qabul qilishning yetarli emasligini ko'rsatdi. Xususan, logistika xarajatlarini minimallashtirish strategiyasi xizmat ko'rsatish sifati bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ushbu ko'rsatkichlar o'rtasida muayyan muvozanatni ta'minlash zarur. Iste'molchilar talablarining ortishi logistika servisiga qo'yiladigan talablarni kuchaytiradi, bu esa qo'shimcha xarajatlarni yuzaga keltiradi. Shu sababli logistika strategiyalarini ishlab chiqishda ko'p mezonli optimallashtirish yondashuvlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqot natijalari korporativ logistika tizimini rivojlantirishda integratsiyalashgan logistika konsepsiyasi eng samarali yondashuvlardan biri ekanligini tasdiqladi. Ushbu konsepsiya ta'minot, ishlab chiqarish, omborlashtirish, transport va sotuv jarayonlarini yagona boshqaruv tizimiga birlashtirish orqali logistika faoliyatining umumiy samaradorligini oshirish imkonini beradi. Natijada logistika tizimi korxona ichidagi alohida funksiyalar yig'indisi emas, balki korporativ maqsadlarga xizmat qiluvchi yaxlit boshqaruv mexanizmiga aylanadi.

Tadqiqot davomida korporativ logistika tizimini rivojlantirishning ustuvor strategik yo'nalishlari sifatida logistika xarajatlarini optimallashtirish, logistika servisining sifatini oshirish, logistika infratuzilmasini takomillashtirish, ta'minot zanjiri ishtirokchilari bilan strategik hamkorlikni rivojlantirish hamda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish zarurligi asoslandi. Ayniqsa, logistika vositachilari, ta'minotchilar va iste'molchilar bilan uzoq muddatli hamkorlik aloqalarini rivojlantirish korxonalarga qo'shimcha raqobat ustunliklarini shakllantirish imkonini beradi.

Logistika faoliyatini korporativ strategiyaning asosi sifatida qabul qiluvchi korxonalar bozordagi o'z mavqeyini mustahkamlash, qo'shimcha qiymat yaratish va mijozlar ehtiyojlarini samaraliroq qondirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bunday korxonalarda logistika menejmenti nafaqat ichki jarayonlarni muvofiqlashtirish, balki ta'minotchilar, logistika vositachilari va iste'molchilar bilan o'zaro manfaatli

munosabatlarni shakllantirish orqali butun ta'minot zanjirining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Korporativ logistika tizimini rivojlantirish strategiyalarining muvaffaqiyati korxonaning strategik maqsadlari, logistika konsepsiyasi, zamonaviy raqamli texnologiyalar va ta'minot zanjiri ishtirokchilari o'rtasidagi integratsiya darajasi bilan belgilanadi. Mazkur omillarning uyg'unlashuvi logistika xarajatlarini kamaytirish, xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish hamda korxonalarning uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta'minlashga xizmat qiladi. Shu jihatdan korporativ logistika tizimini rivojlantirish strategiyalarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish va ularni amaliyotga keng joriy etish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Adrijana Agatic, Edvard Tijan, Tanja Poletan Jugovic, Alen Jugovic. Digital business models in the logistics services. 2020, 1690-1695 pp. See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/346785640>.
2. Asdecker B., Felch V. Development of an Industry 4 . 0 maturity model for the delivery process in supply chains // Journal of Modelling in Management. - 2018. - Vol. 13 - No. 4. - C. 840-883.
3. Barreto L., Amaral A., Pereira T. Costing models for capacity optimization in Industry Tradeoff between used capacity and operational efficiency // Procedia Manufacturing. - 2017. -Vol. 13. - C. 1245- 1252.
4. Bhandari R. Impact of Technology on Logistics and Supply Chain Management // Journal of Business and Management. - C. 19-24.
5. Beysenbaev R., Dus Y. Proposals for improving the Logistics Performance Index // Asian Journal of Shipping and Logistics. - Vol. 36(1). - C. 34-42. - 2019.
6. Bensassi S. et al. Relationship between logistics infrastructure and trade: Evidence from Spanish regional exports // Transportation Research Part A: Policy and Practice. 2015. - Vol. 72. - C. 47-61.
7. Bienstock C.C. et al. An expanded model of logistics service quality : Incorporating logistics information technology // International Journal of Production Economics. - 2008. - Vol. 113. - C. 205- 222.
8. Hoskisson et al., (1999) Theory and research in strategic management: Swings of a pendulum, Journal of Management, 25 (3), 421
9. Sandberg E. Strategic Logistics Managment: Contemporary Principles and Practice ^{1st} Edition. Kogan Page. 2025. 232 pp.
10. Гаррисон А., Ван Гок Р. Стратегия управления и конкурирования через цепочки поставок. М.: Дело и сервис, 2010. 368 с.
11. Колодин В.С. Логистические системы в производственнокоммерческой деятельности // Известия Иркутской государственной экономической академии. 2011. № 6 (80). С. 99-103.
12. Ларионов И. Стратегическое управление. М.: Дашков и КО, 2014. 236 с.
4. Логистика в оргструктуре компании // ЛОГИНФО. 2001. № 4. С. 18-20.

13. Сток Д.Р., Ламберт Д.М. Стратегическое управление логистикой. М.: ИНФРА-М, 2005. 542 с.

14. Таран С. Логистическая стратегия предприятия. Разработка и реализация. М.: Альфа-Пресс, 2010. 312 с.

XIZMATLAR SOHASI RIVOJLANISHINI TA'MINLASHNING TASHKILIYI IQTISODIY MEXANIZMLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA ILG'OR XORIJIY TAJRIBADAN FOYDALANISH

O'rinov Komiljon

Farg'ona davlat universiteti
tadqiqotchisi

ORCID: 0009-0001-6223-8255

E-mail: k_urinov@fdu.uzm

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda xizmatlar sohasi rivojlanishini ta'minlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirishda ilg'or xorijiy tajriba o'rganildi. Yaponiya, Germaniya, Fransiya va MDH mamlakatlarida innovatsion rivojlanishni qo'llab-quvvatlash amaliyoti tahlil qilindi. Innovatsion infratuzilma, texnologiyalar transferi, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish va xususiy sektor ishtirokining samaradorlikka ta'siri baholandi. Tadqiqot natijasida xizmatlar sohasida innovatsion faoliyatni rivojlantirish, institutsional mexanizmlarni takomillashtirish hamda raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: xizmatlar sohasi, innovatsion rivojlanish, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, texnologiyalar transferi, innovatsion infratuzilma, ilmiy ishlanmalar, raqobatbardoshlik, xorijiy tajriba.

Аннотация

В исследовании был изучен передовой зарубежный опыт совершенствования организационно-экономических механизмов развития сферы услуг. Проанализирована практика поддержки инновационного развития в Японии, Германии, Франции и странах СНГ. Оценено влияние инновационной инфраструктуры, трансфера технологий, коммерциализации научных разработок и участия частного сектора на эффективность развития. По результатам исследования разработаны практические рекомендации, направленные на развитие инновационной деятельности, совершенствование институциональных механизмов и повышение конкурентоспособности сферы услуг.

Ключевые слова: сфера услуг, инновационное развитие, организационно-экономический механизм, трансфер технологий, инновационная инфраструктура, научные разработки, конкурентоспособность, зарубежный опыт.

Abstract

This study examined advanced foreign experience in improving organizational and economic mechanisms for service sector development. Innovation support practices implemented in Japan, Germany, France, and CIS countries were analyzed. The impact of innovation infrastructure, technology transfer, commercialization of research outcomes, and private sector participation on development effectiveness was evaluated. Based on the findings, practical recommendations were developed to strengthen innovation activities, improve institutional mechanisms, and enhance

competitiveness in the service sector. The results highlighted the importance of integrating international best practices into national development strategies.

Keywords: service sector, innovative development, organizational and economic mechanism, technology transfer, innovation infrastructure, research commercialization, competitiveness, foreign experience.

KIRISH

Xizmatlar sohasi zamonaviy iqtisodiyotning eng faol rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri bo'lib, aholi bandligini ta'minlash, yalpi ichki mahsulot hajmini oshirish va iqtisodiy o'sishni jadallashtirishda muhim o'rin egallaydi. Jahon amaliyoti shuni ko'rsatadiki, xizmatlar sektorining barqaror rivojlanishi innovatsion yondashuvlar, samarali boshqaruv tizimi, ilg'or texnologiyalar va qulay institutsional muhit bilan bevosita bog'liq. Shu sababli xizmatlar sohasida tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning samaradorligini oshirish masalasi iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasida xizmatlar sohasining yuqori sur'atlarda rivojlanishi ilm-fan, ta'lim va biznes o'rtasidagi hamkorlik, innovatsion infratuzilmaning shakllanganligi hamda texnologiyalar transferining samarali yo'lga qo'yilganligi bilan izohlanadi. Yaponiya, Germaniya va Fransiya kabi davlatlarda innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan mexanizmlar xizmatlar sifatini oshirish, yangi xizmat turlarini yaratish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Ushbu tajribalar xizmatlar sohasini rivojlantirishda innovatsion omillarning ahamiyatini yaqqol namoyon etadi.

O'zbekistonda ham xizmatlar sektorini kengaytirish, innovatsion faoliyatni rag'batlantirish, tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash va xalqaro tajribalarni amaliyotga joriy etish bo'yicha izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xizmatlar ulushini iqtisodiyotda oshirish, zamonaviy xizmat turlarini rivojlantirish va aholi uchun sifatli xizmatlar ko'lamini kengaytirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish va ularni milliy sharoitlarga moslashtirish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi xizmatlar sohasi rivojlanishini ta'minlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirishda ilg'or xorijiy tajribalarni tahlil qilish, ularning samaradorligini baholash hamda milliy iqtisodiyot sharoitida qo'llash bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot natijalari xizmatlar sohasining innovatsion rivojlanishini jadallashtirish, raqobatbardoshligini oshirish va iqtisodiy samaradorligini yuksaltirishga xizmat qiladi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda xizmatlar sohasi rivojlanishini ta'minlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari samaradorligini oshirishda ilg'or xorijiy tajribani o'rganish maqsadida kompleks ilmiy yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy asosini xizmatlar iqtisodiyoti, innovatsion rivojlanish va institutsional boshqaruvga oid ilmiy manbalar tashkil etdi. Tahlil jarayonida qiyosiy tahlil usuli orqali Yaponiya, Germaniya, Fransiya va MDH mamlakatlarining xizmatlar sohasini rivojlantirish

bo'yicha tajribalari solishtirildi. Tizimli yondashuv asosida innovatsion infratuzilma, texnologiyalar transferi, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish va xususiy sektor ishtiroki o'rtasidagi bog'liqliklar baholandi. Statistik umumlashtirish usuli yordamida mavjud ilmiy manbalar va amaliy ma'lumotlar tizimlashtirildi. Mantiqiy tahlil va sintez usullari orqali xizmatlar sohasida samaradorlikka ta'sir etuvchi omillar aniqlanib, ularni milliy sharoitda qo'llash imkoniyatlari asoslandi. Tadqiqot natijalari asosida xizmatlar sektorining raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Xizmatlar sohasi iqtisodiy o'sish, bandlik va aholi turmush sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Jahon amaliyoti shuni ko'rsatadiki, xizmatlar sektorining barqaror rivojlanishi innovatsion infratuzilma, institutsional qo'llab-quvvatlash, ilmiy salohiyat va xususiy sektor faolligi bilan bevosita bog'liq. Shu sababli rivojlangan davlatlarning tajribasini o'rganish va ularni milliy sharoitga moslashtirish xizmatlar sohasining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

1-jadval

Xizmatlar sohasini rivojlantirish bo'yicha ayrim mamlakatlar tajribasining qiyosiy tavsifi¹

Mamlakat	Asosiy mexanizm	Natijadorlik omili
Yaponiya	TLO tizimi va texnologiyalar transferi	Ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish darajasi yuqori
Germaniya	Yuqori texnologiyalar strategiyasi	Innovatsion xizmatlar ulushi ortgan
Fransiya	Innovatsion inkubatorlar va startaplarni qo'llab-quvvatlash	Yangi xizmat turlari soni ko'paygan
Janubiy Koreya	Raqamli iqtisodiyot dasturlari	Elektron xizmatlar bozori kengaygan
MDH davlatlari	Texnoparklar va innovatsion markazlar	Innovatsion infratuzilma shakllanmoqda

1-jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda innovatsion rivojlanishning asosiy omili ilm-fan, ta'lim va biznes o'rtasidagi samarali hamkorlik hisoblanadi. Xususan, Yaponiyada texnologiyalar transferi mexanizmlarining rivojlanganligi ilmiy natijalarni iqtisodiy samaraga aylantirish imkonini bermoqda.

Germaniya tajribasida xizmatlar sohasi rivojlanishi raqamlashtirish va yuqori texnologiyalarni joriy etish bilan bog'liq. Ushbu mamlakatda xizmatlar sektorida innovatsion texnologiyalarni qo'llash natijasida mehnat unumdorligi va xizmatlar sifati oshgan.

2-jadval

Innovatsion rivojlanishga ta'sir etuvchi asosiy omillar²

Omillar	Ta'sir darajasi
Innovatsion infratuzilma	Yuqori
Ilmiy-tadqiqot faoliyatini moliyalashtirish	Yuqori

¹ Muallif ishlanmasi

² Muallif ishlanmasi

Omilar	Ta'sir darajasi
Xususi sektor ishtiroki	Yuqori
Inson kapitali sifati	Yuqori
Raqamli texnologiyalar	Yuqori
Huquqiy-me'yoriy baza	O'rta-Yuqori
Xalqaro hamkorlik	O'rta

Tahlil natijalari innovatsion infratuzilma va inson kapitali xizmatlar sektorida samaradorlikni oshiruvchi eng muhim omillar ekanligini ko'rsatdi. Xususan, ilmiy-tadqiqot faoliyatiga ajratiladigan investitsiyalar hajmi yuqori bo'lgan mamlakatlarda xizmatlar sektorining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi ham yuqori darajada shakllangan.

Xizmatlar sohasining rivojlanishida texnologiyalar transferi alohida ahamiyatga ega. Rivojlangan mamlakatlar tajribasida universitetlar, ilmiy markazlar va tadbirkorlik subyektlari o'rtasidagi hamkorlik innovatsion xizmatlarni yaratish va ularni bozorga olib chiqish jarayonini tezlashtirgan.

3-jadval

Xizmatlar sohasida innovatsion rivojlanishning asosiy natijalari¹

Ko'rsatkich	Ta'siri
Xizmatlar sifati	Oshadi
Mehnat unumdorligi	Oshadi
Raqobatbardoshlik	Kuchayadi
Eksport salohiyati	Kengayadi
Investitsion jozibadorlik	Ortadi
Yangi ish o'rinlari	Yaratiladi
Raqamli xizmatlar hajmi	Ko'payadi

O'tkazilgan tahlillar xizmatlar sektorining barqaror rivojlanishi innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash, texnologiyalar transferini rivojlantirish va xususi sektor faolligini oshirish bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatdi. Shuningdek, xorijiy tajriba xizmatlar sohasida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, innovatsion infratuzilmani rivojlantirish va ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim omillari ekanligini tasdiqladi.

O'zbekiston sharoitida ushbu tajribalarni amaliyotga tatbiq etish xizmatlar sohasining raqobatbardoshligini oshirish, yangi xizmat turlarini yaratish, bandlikni kengaytirish va iqtisodiy o'sishni jadallashtirish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi. Shu jihatdan xizmatlar sektorida innovatsion rivojlanishni qo'llab-quvvatlovchi tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tadqiqot xizmatlar sohasi rivojlanishini ta'minlashda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarning samaradorligi innovatsion infratuzilma, ilmiy salohiyat, xususi sektor faolligi va institutsional qo'llab-quvvatlash darajasi bilan bevosita

¹ Muallif ishlanmasi

bog'liqligini ko'rsatdi. Yaponiya, Germaniya va Fransiya tajribasi tahlili innovatsion rivojlanishning barqaror natijalari ilm-fan, ta'lim va biznes subyektlari o'rtasidagi samarali hamkorlik asosida shakllanishini tasdiqladi. Texnologiyalar transferi, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish va innovatsion loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlari xizmatlar sektorining raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo'ldi.

Tahlil natijalari xizmatlar sohasida innovatsion faoliyatni rivojlantirish iqtisodiy samaradorlikning oshishi, xizmatlar sifatining yaxshilanishi, yangi ish o'rinlarining yaratilishi va tadbirkorlik subyektlari imkoniyatlarining kengayishiga xizmat qilishini ko'rsatdi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish va innovatsion infratuzilmani rivojlantirish xizmatlar bozorining zamonaviy talablarga moslashuvchanligini kuchaytirishi aniqlandi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, xizmatlar sohasida innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlovchi institutsional mexanizmlarni yanada takomillashtirish maqsadga muvofiqdir. Universitetlar, ilmiy-tadqiqot markazlari va tadbirkorlik subyektlari o'rtasidagi hamkorlikni kengaytirish ilmiy ishlanmalarni amaliyotga joriy etish samaradorligini oshiradi. Innovatsion markazlar, texnoparklar va biznes inkubatorlar faoliyatini rivojlantirish esa yangi xizmat turlarini yaratish va ularni bozorga olib chiqish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Xizmatlar sohasida xususiy investitsiyalarni rag'batlantirish, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish va zamonaviy raqamli texnologiyalarni keng joriy etish zarur. Xorijiy tajribada o'z samarasini ko'rsatgan texnologiyalar transferi mexanizmlarini milliy sharoitlarga moslashtirish innovatsion jarayonlarning uzluksizligini ta'minlaydi.

Xizmatlar sohasi rivojlanishining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish, innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash va ilg'or xorijiy tajribalarni amaliyotga tatbiq etish xizmatlar sektorining raqobatbardoshligini oshirish, iqtisodiy samaradorlikni yuksaltirish hamda mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Otajonov Sh.I. Innovatsiya faoliyati infratuzilmasini boshqarish samaradorligini oshirish. Monografiya. -T.: Fan, 2018. -227 b.
2. Umarov I.Y., Saidkarimova S.S., Obloqulova Sh.B. Sanoat korxonlarining innovatsion salohiyati ko'rsatkichlari tahlili// "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 4, iyul-avgust, 2015 y.
3. Salimov, B. T. Xizmat ko'rsatish sohasi iqtisodiyoti va uni boshqarish. - Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2021.
4. Oqboyev, A. (2024). Tadbirkorlik subyektlarida xalqaro sifat standartlarini joriy etish tahlili.
5. Okboev, A. R., Ashurkulov, O. J. (2020). Directions for the introduction of an integrated quality management system to increase the competitiveness of light industry enterprises. South Asian Journal of Marketing & Management Research (SAJMMR), Vol. 10, Issue 11, pp. 107-110.

6. Zeithaml, V. A., Bitner, M. J., Gremler, D. D. Services Marketing: Integrating Customer Focus Across the Firm. - New York: McGraw-Hill Education, 2018.
7. Rasuljanovich, O. A. (2023). Existing problems in innovative development of Namangan region and their solutions. Conference Proceedings, pp. 19-24.
8. Oqboyev, A. R. Xalqaro standartlarni joriy etish asosida tadbirkorlik subyektlarining eksport salohiyatini oshirish // Biznes - Ekspert. - Toshkent, 2023. - №9(189). - B. 29-32.
9. Lovelock, C., Wirtz, J. Services Marketing: People, Technology, Strategy. - Boston: Pearson Education, 2017

BARQAROR TURIZM HUDUDLARI UCHUN KO'P DARAJALI ESG KO'RSATKICHLARI TIZIMI

Maxmudova Nodira Uktamovna

Buxoro davlat universiteti

katta o'qituvchisi (PhD)

ORCID: 0000-0001-6136-5562

E-mail: mahmudova.nodira@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda barqaror turizm hududlari uchun ekologik, ijtimoiy va boshqaruv mezonlarini o'zaro bog'lovchi ko'p darajali ESG ko'rsatkichlari tizimi ishlab chiqildi. Tadqiqot davomida xalqaro standartlar, ilmiy manbalar hamda turizmni barqaror rivojlantirish bo'yicha metodik yondashuvlar tahlil qilindi. Korxona, hudud va milliy darajalardagi ko'rsatkichlar yagona metodologik matritsaga birlashtirildi hamda ularning o'zaro bog'liqligi asoslandi. Taklif etilgan tizim turizm hududlarida ekologik barqarorlik, ijtimoiy samaradorlik va boshqaruv sifatini kompleks baholash imkonini yaratdi. Olingan natijalar hududiy monitoringni takomillashtirish, boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash hamda barqaror turizmni rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish uchun amaliy ahamiyat kasb etdi.

Kalit so'zlar: barqaror turizm, ESG, ekologik ko'rsatkichlar, ijtimoiy ko'rsatkichlar, boshqaruv, hududiy rivojlanish, integral baholash, indikatorlar tizimi.

Аннотация

В исследовании была разработана многоуровневая система ESG-показателей для оценки устойчивого развития туристских территорий. Были проанализированы международные стандарты, научные публикации и методические подходы к оценке устойчивого туризма. Показатели корпоративного, территориального и национального уровней были объединены в единую методологическую матрицу, что позволило обосновать их взаимосвязь. Предложенная система обеспечила комплексную оценку экологических, социальных и управленческих аспектов развития туристских территорий. Полученные результаты подтвердили возможность применения модели при организации территориального мониторинга, совершенствовании управленческих решений и формировании механизмов устойчивого развития туризма. Исследование расширило методическую основу применения ESG-подхода в сфере туризма.

Ключевые слова: устойчивый туризм, ESG, экологические показатели, социальные показатели, управление, туристские территории, интегральная оценка, система индикаторов.

Abstract

This study developed a multi-level ESG indicator system for assessing the sustainable development of tourism destinations. International standards, academic publications, and methodological approaches related to sustainable tourism assessment were examined. Indicators at the enterprise, destination, and national levels were integrated into a unified methodological framework, and their interrelationships were

substantiated. The proposed system enabled a comprehensive assessment of environmental, social, and governance performance across tourism destinations. The findings demonstrated that the framework could support regional monitoring, improve evidence-based decision-making, and strengthen sustainable tourism management. The study contributed to the methodological development of ESG assessment in tourism and provided a practical basis for evaluating sustainable tourism development at different territorial levels.

Keywords: sustainable tourism, ESG, environmental indicators, social indicators, governance, tourism destinations, integrated assessment, indicator system.

KIRISH

Turizm haqida gap ketganda, ko'pchilik avvalo raqamlarni tilga oladi: sayyohlar soni qancha, valyuta tushumi qanaqa, mehmonxonalar band bo'ldimi. Bu tabiiy. Biroq o'sha raqamlar bitta muhim savolga javob bermaydi - o'sish hududga, uning tabiatiga va odamlariga nima olib keladi? So'nggi yillarda aynan shu savol barqaror turizm munozarasining o'zagiga aylandi.

Ekologik, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) mezonlari mana shu bo'shliqni to'ldirish uchun maydonga chiqdi. Ammo ularni turizmga tatbiq etishda g'alati bir manzara ko'zga tashlanadi. Korxona o'z suv sarfini o'lchaydi, destinatsiya sayyohlar oqimini sanaydi, davlat umumlashgan statistikani yig'adi - har biri alohida, o'z tilida, o'z mantig'ida. Vaholanki, turizm hududi yaxlit organizm: bitta mehmonxonaning xatti-harakati destinatsiya qiyofasiga, destinatsiya siyosati esa milliy ko'rsatkichlarga ko'chadi. Aynan shu uzilish - darajalar orasidagi bog'lanmaslik - turizmda ESG o'lchovining eng nozik joyi.

Muammoning ildizi metodologik. Ko'rsatkichlar ko'p, ammo ular bir-biriga gapirmaydi. Korxona darajasidagi ma'lumot hududda jamlanmasa, destinatsiyaning uglerod izi haqidagi hukm havoda qoladi. Hudud aholining qoniqishini o'lchab, milliy siyosat buni ko'rmasa, ijtimoiy barqarorlik mahalliy va tarqoq bo'lib qolaveradi. Demak, kerak bo'lgan narsa yana bitta ko'rsatkichlar ro'yxati emas - kerak bo'lgani darajalarni o'zaro ulaydigan tizim.

Bu mavzu O'zbekiston uchun quruq nazariy mashq emas. Mamlakatga kelgan xorijiy sayyohlar soni 2016-yildagi taxminan bir milliondan 2024-yilda sakkiz millionga chiqdi - bir yilning o'zida yigirma foizga yaqin o'sish. Buxoro kabi meros shaharlarida yuk yanada seziladi: 2024-yilda unga bir yarim milliondan ortiq xorijiy va to'rt milliondan ziyod ichki sayyoh tashrif buyurdi. Bunday oqim daromad keltiradi, biroq suv, chiqindi va obidalariga bosimni ham keskin oshiradi. Aynan shu bosim ko'rsatkichlar tizimini hashamat emas, zarurat qilib qo'yadi.

Raqamlar bu bosimni yanada aniq ko'rsatadi. Turizm xizmatlari eksporti 2023-yilda 2,14 milliard AQSH dollarni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda 3,52 milliard AQSH dollarga ko'tarildi - bir yilda deyarli uchdan bir baravar o'sish. Faqat 2024-yilning o'zida mamlakatda mehmonxonalar soni yetmish foizga yaqin ko'paydi. Bunday sur'atda infratuzilma, meros va tabiiy resurslarga tushadigan yuk ham shunga yarasha ortadi. Shu vaziyatda ko'rsatkichlar tizimi - o'sishni kuzatib, uni boshqarib turadigan asbob - zarur bo'lib qoladi; usiz jadal o'sish barqarorlik kafolatiga aylanmaydi.

Ushbu maqolaning maqsadini barqaror turizm hududlari uchun ko'p darajali ESG ko'rsatkichlari tizimini ishlab chiqish deb belgiladim. Uch vazifani oldimga qo'ydim: turizmda ESG o'lchovining nazariy asosini oydinlashtirish; korxona, hudud va milliy daraja uchun mos ko'rsatkichlarni ajratib, ularni yagona matritsaga birlashtirish; hamda hududni tizimning markaziy bug'ini sifatida ko'rsatuvchi amaliy modelni asoslash. Mavzu O'zbekiston kabi turizmi jadal o'sayotgan mamlakatlar uchun ayniqsa dolzarb, chunki bu yerda o'sish sur'ati ko'pincha boshqaruv salohiyatidan oldinda ketmoqda. Maqola IMRAD mantig'iga amal qiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

ESG (Environmental, Social and Governance) konsepsiyasi dastlab moliya sohasida shakllangan. Ushbu atama ilk bor BMT Global Kelishuvi tomonidan 2004-yilda e'lon qilingan "Who Cares Wins" hisobotida qo'llanilgan bo'lib, investorlar uchun uzoq muddatli risklarni baholash vositasi sifatida tavsiya etilgan [3]. Keyingi yillarda ESG yondashuvi korporativ boshqaruv, moliyaviy hisobot, oliy ta'lim va turizm sohalariga bosqichma-bosqich tatbiq etildi. Biroq korporativ daraja uchun ishlab chiqilgan ESG tamoyillarini turizm manzillari va hududlarini baholashga moslashtirish masalasi ilmiy adabiyotlarda dolzarb yo'nalishlardan biri bo'lib qolmoqda.

Barqaror turizm konsepsiyasi Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror rivojlanish maqsadlari bilan uzviy bog'liq hisoblanadi. Xususan, u munosib mehnat, barqaror shahar va aholi punktlari hamda mas'uliyatli ishlab chiqarish va iste'mol maqsadlarini qo'llab-quvvatlaydi. Shu sababli turizm rivojlanishini baholashda faqat iqtisodiy natijalar emas, balki ekologik barqarorlik, ijtimoiy farovonlik va madaniy merosni saqlash bilan bog'liq ko'rsatkichlardan ham foydalanish zarur. Mazkur yondashuv ESG konsepsiyasining turizm sohasidagi amaliy ahamiyatini yanada oshiradi.

Barqaror turizmni baholash bo'yicha xalqaro me'yoriy asos Global Sustainable Tourism Council (GSTC) tomonidan ishlab chiqilgan destinatsiya mezonlariga tayanadi. Ushbu mezonlar boshqaruv, ijtimoiy-iqtisodiy ta'sir, madaniy merosni muhofaza qilish hamda ekologik barqarorlik yo'nalishlarini qamrab oladi va Barqaror rivojlanish maqsadlari bilan uyg'unlashtirilgan [1].

So'nggi yillardagi ilmiy tadqiqotlarda ESG ko'rsatkichlarini turizm sohasiga moslashtirish bo'yicha turli yondashuvlar ilgari surilgan. Bernard va hammualliflari mehmondo'stlik sanoatida ESG hisobotlari asosan tashqi manfaatdor tomonlarga yo'naltirilgani, ichki manfaatdor tomonlarning ehtiyojlari esa yetarli darajada aks ettirilmayotganini qayd etganlar [4]. Camilleri esa ESG ko'rsatkichlarining ahamiyati mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi, institutsional muhit va boshqaruv xususiyatlariga bog'liq ravishda farqlanishini asoslagan [5]. Ushbu xulosalar turizm destinatsiyalarini baholashda hududiy xususiyatlarni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Barqaror turizmni baholashda xalqaro reyting va indekslardan foydalanish amaliyoti ham kengaymoqda. Reyting tizimlari hududlarni o'zaro taqqoslash imkonini bersa-da, ayrim tadqiqotlarda ular ixtiyoriy hisobotlar va o'zini o'zi baholash

ma'lumotlariga tayanishi sababli natijalarning to'liqligi va xolisligiga ta'sir qilishi mumkinligi qayd etilgan. Shu bois reyting natijalarini hududning haqiqiy ekologik, ijtimoiy va boshqaruv ko'rsatkichlari bilan birgalikda baholash tavsiya etiladi.

ESG konsepsiyasining nazariy asoslaridan biri manfaatdor tomonlar nazariyasi hisoblanadi. Mazkur nazariyaga ko'ra, tashkilot faoliyati uning manfaatdor tomonlari manfaatlari bilan uyg'un holda tashkil etilishi lozim [6]. Turizm sohasida ushbu yondashuv mahalliy aholi, davlat boshqaruvi organlari, biznes subyektlari va tabiiy muhit manfaatlarini kompleks hisobga olishni talab etadi. Destinatsiya darajasida barqaror turizm indikatorlarini tizimlashtirish masalalari Torres-Delgado va Saarinen tomonidan tadqiq etilgan [7], Rasoolimanesh va hammualliflari esa ushbu indikatorlarning Barqaror rivojlanish maqsadlari bilan o'zaro bog'liqligini ilmiy asoslaganlar [8].

METODOLOGIYA

Tadqiqotim sifat xarakteriga ega. Bitta ekonometrik koeffitsiyentni baholashni maqsad qilmadim; aksincha, keyinchalik empirik sinovga yaroqli bo'lgan tuzilgan ko'rsatkichlar asosini qurishga urindim. Buning uchun kontent tahlili, qiyosiy tahlil, tasniflash va tizimli modellashtirishni birlashtirdim. Bunday yo'l o'rinli, chunki rivojlanayotgan turizm hududlarida ESG ko'rsatkichlari hali shakllanish bosqichida va birinchi vazifa - tushunchaviy aniqlik o'rnatish.

Manba sifatida xalqaro barqarorlik standartlari, ESG-hisobot ramkalari, turizm boshqaruvi bo'yicha ilmiy nashrlar hamda milliy strategik hujjatlardan foydalandim. Tanlashda uch mezonga amal qildim: manba turizm yoki ESG o'lchoviga aloqador bo'lsin; u ko'rsatkich yoxud metodik yo'riqnoma bersin; hamda ko'p darajali hududiy tizimga moslashuvchan bo'lsin. Ustuvorlikni UN Tourism, GSTC, GRI nashrlariga va taqrizdan o'tgan ishlarga berdim [1][2].

Ish ketma-ketligi quyidagicha kechdi. Avval ESG samaradorligini uch o'lchamga - ekologik, ijtimoiy va boshqaruvga ajratdim. So'ng o'lchovning uch darajasini - mikro (korxona), hudud (destinatsiya) va makro (milliy iqtisodiyot) darajasini aniqladim. Keyin har bir ko'rsatkichni besh mezon bo'yicha sinovdan o'tkazdim: o'lchanuvchanlik, ESGga aloqadorlik, ma'lumot mavjudligi, hududlararo taqqoslanuvchanlik va boshqaruv qarori uchun foydalilik. Nihoyat, darajalar orasidagi bog'lanishlarni shakllantirib, ularni yagona matritsaga jamladim. Bu yerda bir tamoyilga qat'iy amal qildim: ozgina ishonchli ko'rsatkich, hisobotda bo'sh qoladigan uzun ro'yxatdan afzalroq.

Kelgusi empirik qo'llash uchun sodda ballash usulini nazarda tutdim. Har bir miqdoriy ko'rsatkichni normallashtirish orqali 0-100 shkalasiga keltirish, sifat ko'rsatkichlarini esa ekspert bahosi yoki muvofiqlik ro'yxati orqali o'lchash mumkin. Bu o'rinda aniq vazn va raqamlarni oldindan majburlashdan ataylab tiyildim: metodologiyaning vazifasi - mustahkam asosni qurish; uni to'ldirish keyingi, empirik ishning zimmasida qoladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Taklif etayotgan tizim bitta oddiy, ammo ko‘pincha unutiladigan farazdan boshlanadi: turizm barqarorligi bir vaqtning o‘zida bir necha darajada ishlab chiqariladi. Korxona o‘z samaradorligini oshirishi mumkin, biroq destinatsiya gavjumlikdan yoki chiqindi infratuzilmasi yetishmasligidan aziyat chekaveradi. Hudud ajoyib strategiya yozishi mumkin, ammo milliy statistika taqqoslanadigan ma’lumot to‘plamasa, o‘sha strategiyadan saboq chiqmaydi. Demak, ESG ko‘rsatkichlarini ham vertikal, ham gorizontal tizimlashtirish shart (1-rasm).

Har bir darajada: E — ekologik · S — ijtimoiy · G — boshqaruv

1-rasm. Barqaror turizm hududlari uchun ko‘p darajali ESG asosining tuzilishi¹.

Vertikal tizimlashtirish mikro, hudud va makro darajalarni ulaydi - u ma’lumot yuqoriga qanday ko‘tarilishini va siyosiy signal pastga qanday tushishini tushuntiradi. Gorizontal tizimlashtirish esa har bir daraja ichida ekologik, ijtimoiy va boshqaruv o‘lchamlarini bog‘laydi. Bu ikkinchisi muhimdir. 1-jadval har bir darajaning tahliliy vazifasini umumlashtiradi.

1-jadval

Ko‘p darajali ESG asosining umumiy mantig‘i²

Daraja	Baholash obyekti	Asosiy ESG vazifasi	Ma’lumot manbalari
Mikro (korxona)	Mehmonxona, tur-operator, restoran, transport	Operatsion ESG samaradorligini o‘lchash	Kommunal hisoblar, HR yozuvlari, mijoz so‘rovlari
Hudud (destinatsiya)	Turizm hududi, tuman, shahar	Hudud tizimi barqarorligini baholash	Mahalliy statistika, DMO ma’lumoti, aholi so‘rovi
Makro (milliy)	Milliy turizm iqtisodiyoti va siyosati	Milliy muvofiqlik va siyosat samarasi	Milliy statistika, vazirlik ma’lumoti, SDG hisoboti

¹ Manba: muallif ishlanmasi.

² Manba: xalqaro standartlar asosida muallif tomonidan tuzilgan [1][2].

Har qanday tizim ma'lumotdan boshlanadi, ma'lumot esa avvalo mikro darajada tug'iladi. Elektr sarfi, suv, chiqindi, xodim malakasi, mijoz qoniqishi - bularning barchasini korxona hosil qiladi. Agar shu raqamlar korxona darajasida yig'ilmasa, yuqoridagi butun hisob-kitob puturdan ketadi. Turizm korxonasini faqat xizmat ko'rsatuvchi emas, faol ma'lumot ishlab chiqaruvchidir. Kichik va oilaviy mehmonxonalar murakkab hisobot yozolmasligi mumkin; ammo ular sodda ESG-registr yuritib, minimal talablarga muvofiqligini bemalol ko'rsata oladi.

Endi eng muhim da'voga kelaman. Uch darajaning barchasi zarur bo'lsa-da, ular teng emas. Tizimning yuragi - hudud darajasi. Korxona esa yolg'iz o'zi hududni o'zgartira olmaydi. Aynan destinatsiya - korxona ma'lumoti jamlanadigan va milliy siyosat amalga oshadigan tugun. Shu bois hudud ko'rsatkichlariga alohida e'tibor qaratildi (2-jadval).

2-jadval
Hudud (destinatsiya) darajasidagi ESG ko'rsatkichlari¹

O'lcham	Ko'rsatkich	O'lchash mantig'i va boshqaruvdagi ahamiyati
Ekologik (E)	Turizm suv bosimi	Turizm suv sarfi / mahalliy xazira - arid hududlarda hal qiluvchi
Ekologik (E)	Meros va ekotizim yuki	Bir obyektga sayyohlar / sig'im - gavyumlikni nazorat qilish
Ijtimoiy (S)	Aholi qoniqishi	So'rovga asoslangan ball - siyosatning mahalliy qonuniyligi
Ijtimoiy (S)	Mahalliy daromadning qolishi	Turizm xarajatining mahalliy ulushi - inklyuziv o'sish
Boshqaruv (G)	Hududiy ESG-strategiya	Mavjudligi va ijro bali - strategik muvofiqlashtirish
Boshqaruv (G)	Ochiq turizm ma'lumoti	ESG ma'lumot muntazamligi - dalilga asoslangan qaror

Tadqiqotning asosiy natijasi - Turizm ESG ko'rsatkichlari matritsasi (3-jadval). U ko'rsatkichlarni uch daraja va uch o'lcham kesimida tartiblaydi. Matritsaning ikki afzalligini alohida ta'kidlayman. Birinchisi - takrorlanishning oldini oladi: korxona va hudud ishonchli ma'lumot bergan bo'lsa, milliy idora har bir tafsilotni qaytadan yig'ishi shart emas. Ikkinchisi - yetishmayotgan bog'lanishlarni fosh qiladi. Korxonalar energiya ma'lumotini to'plab, hudud uni jamlamasa, destinatsiyaning uglerod tahlili bo'sh qoladi. Bu - quruq nazariya emas, ko'pchilik hududda uchraydigan real kamchilik.

Matritsa yana bir narsani oydin qiladi - mas'uliyat oqimini. Korxona operatsion ma'lumot va ichki boshqaruv uchun javob beradi. Hudud hokimiyati hamda destinatsiya tashkiloti muvofiqlashtirish, hududiy rejalashtirish va jamoaga ta'sir uchun mas'ul. Milliy institutlar esa standart, statistika va xalqaro qiyoslashni o'z zimmasiga oladi. Bu bo'linish ishtirokchilarni bir-biridan ajratib qo'ymaydi; aksincha, har birining asosiy rolini belgilab, hamkorlikni ravanlashtiradi. Ochig'i, turizm

¹ Manba: GSTC destinatsiya mezonlari asosida muallif tomonidan tuzilgan [1].

nizolar ko‘pincha aynan rollar noaniq bo‘lgani uchun kelib chiqadi - matritsa esa o‘sha noaniqlikni kamaytiradi.

3-jadval

Turizm ESG ko‘rsatkichlari matritsasi (daraja va o‘lcham kesimida)¹

Daraja	Ekologik (E)	Ijtimoiy (S)	Boshqaruv (G)
Korxona	Energiya, suv, chiqindi, emissiya	Bandlik, o‘qitish, qulaylik, qoniqish	ESG-siyosat, oshkoralik, sertifikat
Hudud	Suv bosimi, meros yuki, transport	Aholi qoniqishi, daromad qolishi	DMO salohiyati, ochiq ma’lumot
Milliy	Uglerod zichligi, yashil investitsiya	Ish sifati, hududiy tenglik	Milliy strategiya, hisobot standarti

Matritsa amalda yagona indeks orqali jonlantirish mumkin. Uch kichik indeks - ekologik (ETI), ijtimoiy (STI) va boshqaruv (GTI) - birlashib, umumiy Turizm ESG indeksini (TESGI) hosil qiladi: $TESGI = wE \cdot ETI + wS \cdot STI + wG \cdot GTI$. Dastlab vaznlarni teng olish mumkin. Keyin esa ular hududning o‘ziga xosligini aks ettirishi kerak - masalan, suv tanqis bo‘lgan Buxoro yoki Xorazm sharoitida ekologik vazn og‘irroq bo‘lishi tabiiy.

Xalqaro tajriba bu yondashuvni yolg‘iz qoldirmaydi. Dunyoda GSTC mezonlari bo‘yicha to‘liq sertifikatlangan destinatsiyalar hozircha oz, ularning aksariyati esa rivojlangan iqtisodiyotlarda joylashgan. Rivojlanayotgan hududlar mezonlarni o‘z sharoitiga moslab, bosqichma-bosqich joriy qilmoqda - buni GSTCning o‘zi ham nazarda tutadi.

Modelni O‘zbekiston hududlariga tatbiq etsak, manzara yanada aniqlashadi. Buxoro va Xorazm uchun ekologik o‘lchamda suv birinchi o‘ringa chiqadi; Samarqand va Buxoroda madaniy meros zichligi ijtimoiy hamda boshqaruv ko‘rsatkichlarini oldinga suradi; sanoat salohiyati kuchli hududlarda esa emissiya va bandlik sifati og‘irroq vazn oladi. Yagona matritsa bu xilma-xillikni yo‘qotmaydi - u faqat umumiy tilni beradi, mazmunni esa har bir hudud o‘ziga moslaydi. Nazarimda, aynan shu moslashuvchanlik - qat’iy qolip emas, balki umumiy ramka - tizimning eng katta amaliy qiymati. Buxoro esa, jadal o‘sayotgan oqimi va boy merosi bilan, bunday tizimni ilk bor sinab ko‘rish uchun tabiiy maydon bo‘la oladi.

Modelning yana bir kuchli tomoni - bosqichma-bosqich joriy etishga qulayligi. Birinchi yili hudud o‘lchashi oson bo‘lgan 10-12 ta bazaviy ko‘rsatkichdan boshlashi mumkin. Ikkinchi yili ijtimoiy va boshqaruv ko‘rsatkichlarini so‘rov hamda hujjat auditori orqali kengaytiradi. Uchinchi yili esa tizim integratsiyalashgan hisobot va benchmarkingga o‘tadi. Bu yo‘l kamtar, lekin aynan kamtarligi bilan ishonchli - ma’lumot bazasi hali qurilayotgan hududlar uchun real.

Albatta, savol tug‘iladi: bu tizim ortiqcha byurokratiya keltirmaydimi? Bu e’tirozni jiddiy qabul qilaman. Javobim shuki, matritsaning maqsadi yangi hisobot yuki qo‘shish emas, aksincha, mavjud, tarqoq ma’lumotni yagona mantiqqa keltirish. Raqamli platformalar bunga yordam beradi: ko‘rsatkichlar bir marta kiritilib, uch

¹ Manba: muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

darajaga bir vaqtda xizmat qiladi. Shu ma'noda tizim yukni ko'paytirmaydi, balki uni oqilona taqsimlaydi.

Nihoyat, bir ogohlantirish. Har qanday ko'rsatkich tizimi ma'lumot sifatiga bog'liq. Turizmga ma'lumot turli manbadan keladi - kommunal hisoblar, statistika, so'rovlar, auditlar - va ularning ishonchliligi bir xil emas. Shu sababli har bir ko'rsatkich «ma'lumot pasporti»ga ega bo'lsin: ta'rifi, formulasi, o'lchov birligi, manbasi va mas'ul organi aniq ko'rsatilsin. Bunday pasportsiz ko'rsatkichlarni taqqoslash qiyin, ularni chiroyli qilib ko'rsatish esa oson - bu esa butun tizim ishonchiga putur yetkazadi.

Bu yerda yana bir e'tirozni oldindan ko'raman. Ba'zilar aytishi mumkin: bir nechta o'lchamni yagona indeksga jamlash - haddan tashqari soddalashtirish emasmi? E'tiroz o'rinli. Indeks, tabiatan, tafsilotni yo'qotadi; o'nlab obidaning holati bitta raqamga aylanganda, nozik farqlar ko'zdan qochadi. TESGI javobni yopish uchun emas, savol tug'dirish uchun kerak. Ana shunday qo'llansa, soddalashtirish kamchilik emas, aksincha, foyda bo'lib xizmat qiladi.

Oxirida bir kuzatuvimni ham bildiray. Ko'rsatkich tizimi shunchaki texnik vosita emas - u boshqaruv madaniyatini ham asta-sekin o'zgartiradi. Hudud o'z ma'lumotini muntazam yig'a boshlaganida, savol berishni o'rganadi: nega bu yil suv sarfi oshdi, nega aholi qoniqishi pasaydi? Aynan shunday savollar - raqamlarning o'zidan ko'ra - barqaror boshqaruvning asl belgisi. Nazarimda, ko'p darajali ESG tizimining eng qimmatli yutug'i ham shunda: u hududni o'z taraqqiyoti haqida mulohaza yuritishga, o'ziga tanqidiy qarashga o'rgatadi.

Bir jihatni marketing nuqtai nazaridan alohida ta'kidlamochim. Barqarorlik bugun shunchaki majburiyat emas - u destinatsiya brendining kuchli qismiga aylandi. Xorijiy sayyoh, ayniqsa Yevropa bozoridan kelayotgani, borgan joyining ekologik va ijtimoiy mas'uliyatiga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqda. Shu ma'noda ishonchli ESG ko'rsatkichlari faqat ichki boshqaruv vositasi emas, tashqi raqobat ustunligi hamdir. Hudud o'z barqarorligini o'lchab, uni shaffof ko'rsata olsa, sayyoh, investor va xalqaro hamkor ko'z o'ngida jozibadorroq bo'lib ko'rinadi. Nazarimda, aynan shu - ko'rsatkichning ham ichki, ham tashqi qiymati - uni marketing bilan boshqaruv o'rtasidagi ko'priikka aylantiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijasida barqaror turizm hududlarini baholash uchun ekologik, ijtimoiy va boshqaruv yo'nalishlarini o'zaro bog'lovchi ko'p darajali ESG ko'rsatkichlari tizimi ishlab chiqildi. O'tkazilgan tahlillar ESG yondashuvini faqat korxona darajasida emas, balki hudud va milliy darajada ham izchil qo'llash barqaror turizmni boshqarish samaradorligini oshirishini ko'rsatdi. Taklif etilgan matritsa turli darajadagi ko'rsatkichlarni yagona metodologik asosda birlashtirish, ularning o'zaro bog'liqligini baholash hamda hududlarning ekologik, ijtimoiy va boshqaruv holatini kompleks tahlil qilish imkonini berdi. Mazkur yondashuv hududiy monitoring tizimini takomillashtirish, boshqaruv qarorlarini dalillarga asoslangan holda qabul qilish va barqaror turizm rivojlanishini muntazam baholash uchun amaliy asos yaratadi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib quyidagi takliflar ishlab chiqildi.

Birinchidan, turizm hududlarida ESG ko'rsatkichlarini yig'ish va tahlil qilish bo'yicha yagona metodik yondashuvni joriy etish hamda korxona, hudud va milliy darajadagi ma'lumotlarni o'zaro integratsiyalash maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, hududiy turizmni boshqarishda ekologik resurslardan foydalanish samaradorligi, mahalliy aholi manfaatlarini va boshqaruv sifati muntazam monitoring qilinishi hamda natijalar strategik rejalashtirish jarayonlariga integratsiya qilinishi zarur.

Uchinchidan, turizm korxonalari uchun ESG hisobotlarini yuritish bo'yicha amaliy tavsiyalar va raqamli monitoring vositalarini joriy etish ma'lumotlarning ishonchligi hamda taqqoslanuvchanligini oshirishga xizmat qiladi.

To'rtinchidan, hududiy ESG ko'rsatkichlari turizmni rivojlantirish dasturlari, destinatsiya marketingi va investitsiya loyihalarini baholash mezonlariga bosqichma-bosqich kiritilishi maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, taklif etilgan ko'rsatkichlar tizimini O'zbekistonning turli turizm hududlarida empirik sinovdan o'tkazish, olingan natijalar asosida indikatorlar tarkibi va baholash mezonlarini takomillashtirish tavsiya etiladi.

Umuman, ishlab chiqilgan ko'p darajali ESG ko'rsatkichlari tizimi barqaror turizm hududlarini kompleks baholash, hududiy boshqaruv samaradorligini oshirish hamda turizmni uzoq muddatli va muvozanatli rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish uchun metodologik va amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Global Sustainable Tourism Council. (2019). GSTC destination criteria v2.0. Washington, DC: GSTC.
2. UN Tourism. (2024). ESG framework for tourism businesses. Madrid: UN Tourism.
3. United Nations Global Compact. (2004). Who cares wins: Connecting financial markets to a changing world. New York: UN Global Compact.
4. Bernard, S., Singal, M., Dias, A., Ho, J. A., & Zizka, L. (2025). Sustainable horizons: Navigating ESG reporting challenges in the hospitality and tourism industry. *Journal of Hospitality & Tourism Research*. <https://doi.org/10.1177/10963480251352232>
5. Camilleri, M. A. (2025). Using environmental, social and governance factors for the promotion of sustainable tourism development. *Sustainable Development*.
6. Freeman, R. E. (1984). *Strategic management: A stakeholder approach*. Boston: Pitman.
7. Torres-Delgado, A., & Saarinen, J. (2014). Using indicators to assess sustainable tourism development: A review. *Tourism Geographies*, 16(1), 31-47.
8. Rasoolimanesh, S. M., Ramakrishna, S., & Hall, C. M. (2023). A systematic scoping review of sustainable tourism indicators in relation to the Sustainable Development Goals. *Journal of Sustainable Tourism*, 31(7), 1497-1517.
9. Global Reporting Initiative. (2021). *Consolidated set of the GRI standards 2021*. Amsterdam: GRI.

10. World Travel & Tourism Council. (2024). Economic impact research 2024. London: WTTC.
11. President of the Republic of Uzbekistan. (2019). Resolution No. PQ-4477 “On the strategy for transition to a green economy for 2019-2030”. Retrieved from <https://lex.uz>
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 16-fevral 2026-yil PF-21-son “Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida” Farmoni <https://lex.uz/ru/docs/-8050769>
13. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. (2025). Tourism and recreation, 2024. Tashkent: Stat.uz. Retrieved from <https://stat.uz>
14. Torres-Delgado, A., & Palomeque, F. L. (2018). The ISOST index: A tool for studying sustainable tourism. *Journal of Destination Marketing & Management*, 8, 281-289.

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir:
Ingliz tili muharriri:
Rus tili muharriri:
Musahhih:
Sahifalovchi va dizaynerlar:

Xakimov Ziyodulla Axmadovich
Tursunov Boburjon Ortiqmirzayevich
Kaxramonov Xurshidjon Shuxrat o'g'li
Karimova Shirin Zoxid qizi
Sadikov Shoxrux Shuxratovich
Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2026-yil, may, 5-son

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta: info@marketingjournal.uz
Bot: [@marketingjournalbot](https://t.me/@marketingjournalbot)
Tel.: +998977838464, +998939266610
Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2024-yil 04-oktabrdagi 332/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: 9710. FOCT 7.56-2002 "Seriya nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlaro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**